

આશાવાપ

સ્વામીજી પ્રકાશન, જાગૃત

ગાંડીવનું બાળ સાહિત્ય

★

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર (હવાડિયો ચક્રો સરત) બાળ સાહિત્યની જૂની પ્રકાશન સંસ્થા છે અને તે 'ગાંડીવ' બાળપંખવાડિક સંદિત બાળકોપયોગી ચોપડીઓ ધણી વર્ષોથી પ્રગટ કરે છે એક દરે એ સાહિત્ય બાળમાનસને રૂચે અને ધડે એવું હોય છે. વિષયની પસંદગી અને લખાવટમાં બાળકોનો ખ્યાલ રખાયેનો રૂપક જોઈ શકાય છે ઉપરાંત ભાષાગુદ્ધિ પણ જળવાયેલી હોય છે

અર્ધા પ્રકાશનો સચિત્ર તો હોય છે જ, પણ ને છતાં સંસ્થા વધારે સારું ગ્રંથપત્ર અને વધારે સારા ચિત્રો-સુરોબનો અને સારા કાળગોનો આગ્રહ રાખે તો તે બાળકોને વિશેષ ગમશે

*અહીં સંસ્થાના કેટલાંક તાત્કાલિક પ્રકાશનોના પરિચય આપીએ છીએ.

પુરાણ ગુચ્છ: આ પૌરાણિક ગુચ્છની દરેક ચોપડી (દરેકનું મૂલ્ય બાર આના)માં પુરાણ મહા ભારતના વિવિધ પાત્રો અને પ્રમુખોને આવરી લેતી વાર્તાઓ-રોચક શૈલીમાં, એક માથે જાન આપે એવી-અપાઇ છે

લીંગમ લે. નટવરલાલ માનવી બીજમ પિતાની આ દૂધી જીવનરેખા, તેમના મદરસના જીવન-પ્રસંગોને આવરી લઈને લખાઇ છે, સાથે મહાભારતના મદરસના બનવા પણ સરસ ગૂંથાય છે

શંકર પાર્વતી લે. ખડેરાવ પવાર આ ચોપડીમાં શંકર પાર્વતી, અગ્નેહ કાષ્ઠ, મગનો જન્મ, કૌશલ્યાનું શ્રાદ્ધ, જનકુલ મણિ અને તોડ એમ છ વાર્તાઓ સુમેધક અને સરળ બાળીમાં લખાયેલી અપાઇ છે

ધન્ય પરશુરામ લે. ખડેરાવ પવાર આ ચોપડીમાં ધન્ય પરશુરામ, ત્રિપુરાસી સોનાનો મહેલ, ધનુષ યજ્ઞ, તળપેલીનો ટેક, નારદજી કુવારા કેમ ? છ વાર્તાઓ અપાઇ છે અહીં સુમેધક અને સચોટ બરેધાવતાર: લે. જન્મકલાન મુક્ત, આ ચોપડીમાં બ્યાસ કાશી સ્વરૂપે વિષ મનુ મર્યાદાવતાર, રાગ સતાનિક મુક્તિ, આહુત-આહુતી, અને કુમાળની દવા એ છ વાર્તાઓ છે

વિદુર, આ ચોપડીમાં વિદુર શાપ કે આશીર્વાદ, બ્રહ્મસ્પર્શનું અભિમાન, ત્રણ પગલા વરદાન અને પીપળાનું પાન એ છ વાર્તાઓ છે

તુલસી આ ચોપડીમાં તુલસી, બળિયા સાથે બાથ, બોળાગમ પ્રાર્થનાનો પ્રતાપ, ચોદ કરોડ મોનામહોર પાશુપતાસ્ત્ર અને બાકો ભગત એ સાન વાર્તાઓ છે

જમદગની લે. નટવરલાલ માલવી આ ચોપડીમાં જમદગની સામંત પાચમ, ધર્મની ગાદી ફૂલો ભગવાન અગત્ય, એ પાચ વાર્તાઓ છે.

હાસ્ય ગુચ્છ આ ગુચ્છની ચોપડીઓમાં દૂધી તેમજ સળંગ હાસ્યકથાઓ અપાઇ છે માનવ પાત્રો ને પ્રાણીઓની મુખાંક, બાલિકાના અને અપવૃક્ષોની આસપાસ ફળવા પ્રસંગોની ગૂંથણી કરી ફળવું હાસ્ય નીપજનવાનો પ્રયાસ થયો છે 'સળ સટપટ' જેવી મસતાની અસપાસ ગૂંથાયેલી સળગ કથા છે તો ચંદ્રવદન મહેતા જેવા અનુભવી લેખકની 'રૂડો ગમારી' જેની પછથા પણ છે ફૂન ફૂના ફૂન મૂલ્ય છ આના તે સિવાય દરેકનું બાર આના

રૂડો રખારી, લે. ચંદ્રવદન મહેતા, રૂડો રમારી શરૂઆત જાંબને હેટ વસાવી લાવે છે, અને રૂડાને ત્યાંની એ પહેરવા માટે છે જાંબી તો વાદરા એના જે મળ કરે છે તે અને મીઠા પ્રસંગો મગમ છે એ લાની પછથા સાથે કીડી સ્વર્ગની સીડી, અને ભાનો મડોગ દૂધી પછથાતો આ રજુ છે

ફૂન ફૂના ફૂન ફૂન ફૂના ફૂન, મણિશંકર મહાગજ, પોડાશાળ કાળસાહેબની હા અજબ સનાન ગજબ સ્વાસ અને અભિમાન શિતાકુ વાર્તાઓ છે તેમાં ફૂન ફૂના જન બાળકોને જ રૂડો દસાનગે

સાચું સપાચું લે. દત્તગોવિંદ મોદી મણુ નામના સમનને પોતાની દૂધી પૂડી જોઇને વચનમે

CHIRAN

પૂજા ઉદ્યોગ થઈ અર્ચન
 રાજ્યને ઉદ્યોગ બનાવો
 પ્રવીણ અને નો રૂપ
 લાભિગ્નો બનાવો

ચા. પૂ. મ.
 રા. સિ. દ. ૬

ગાંધીજી અને ગુરુદેવની જીવનસાધનાનું અનુશીલન કરવું માસિક)

પરિવાજકને પગલે પગલે

હું પ્રાદાણ છું !

ગાંધીજીની પેઠે વિનોબા પાસે પણ સંખ્યાબંધ લોકો તેમના હસ્તાક્ષર લેવા આવે છે. આમ બધાને હસ્તાક્ષર કરી આપે તો ક્યા પાર આવે ? એટલે એમણે નિયમ કયો કે માત્ર પોતાના 'ગીતા પ્રવચનો'ની ચોપડી પર જ હસ્તાક્ષર કરવા, એટલે કે જે એ ચોપડી ખરીદે તે પર હસ્તાક્ષર કરી આપે. આમ બધાને હસ્તાક્ષર પણ ન કરી આપવા પડે અને સાથે 'ગીતા પ્રવચનો'નો પ્રચાર પણ થાય.

આ હસ્તાક્ષરોની 'શી' વિશે એક બાઇએ વિનોબાને પૂછ્યું. 'ગાંધીજી તો હસ્તાક્ષર કરવાના પાંચ રૂપિયા લેતા, તમે એક રૂપિયાની ચોપડી ખરીદે તેનાથી જ કેમ સંતોષ મળે છે ?'

વિનોબાએ હસીને પેલા બાઈને જવાબ આપ્યો. 'કેમ, એટલું સમજાવું નથી : ગાંધીજી પાણિયા દત્તા અને હું બાઈજી છું !'

અભિનય પ્રયોગ

વિનોબાની ઉંમર ત્યારે નવ-દસની હતી, ત્યારે એમનું માથું વારંવાર દુખી આવતું. માથું દુખવા લાગે એટલે વિનોબા ગળીન કરવા માટે ! એમાં ચીત્ત એકાગ્ર થઈ જાય ત્યારે માથું સાવ ઊતરી જાય ! પણ ક્યારેક એવું પણ બનતું કે ગળીન કરવા છતાં માથું ઊતરતું નહીં એટલે વિનોબા ઓરડામાં બેસી જપડાવા કામિતોડાઈ માથું નથી દુખતું. માર' માથું નથી દુખતું, દુખે છે તે માર' માથું નથી, માર' મુઠ્ઠાને નથી.' આમ જપ કરતા કરતા તે ઊંઘી જતા. અને જ્યારે ઊંઘતા ત્યારે માથું સાવ ઢળતું કેટલું થઈ ગયેલું લાગતું !

અને ત્યારે એમનાં માં એકને માટે તૈયાર ગયેલો શિરો વાસકવચી ધરતા !

એકાગ્રતા

એક વખતે વિનોબાના પગે ખૂબ ચાલવાથી ફેલાઈ પડી ગયા હતા. અને એક પગે તો પાકયું પણ હતું. એટલી તો તીવ્ર વેદના થતી કે પગના ગૂંઝા સિવાય

કશાનો વિચાર જ ન આવતો. પણ તે અવસામાં તેઓ ગીતા પર પ્રવચનો આપતા હતા, તે પ્રવચનો આપ્યા પગે ચાલીને જતા, મહા સુધી જતાં ત્યાં સુધી ચીત્ત પેલા ગૂંઝા તરફ જ લાગ્યું રહેતું. પણ ગીતા પર બોલવા લાગે તે પહેલાં બે ત્રણ મંત્રો ધ્યાનમંત્ર તરીકે બોલતા, તે બોલતા બોલનાં એટલી તો એકાગ્રતા આવી જતી કે પેનું પગનું દઈ સાવ ભુલાઈ જતું, અને તે કલાક દૈક કલાક એકધારે બોલતા ત્યાં સુધી એનો વિચાર સરખો ન આવતો. પણ પ્રવચન પૂરું કરી રહ્યા કે પેનું દઈ ફરી સતાવડું

હું તો નાણું -

એક બાઈ દૂધો બોલાવવા માટે દાન આપવા હિંમત દતા, પણ રેવા પર પોતાના પિતાશ્રીનું નામ લખવાની શરતે વિનોબાએ કહ્યું. 'અરે, તમારા બાપને નરકે મોકલવાનું કામ હું શું કામ કરું ? મારે એ પૈસા ન જોઈએ !'

પેલા બાઈએ કહ્યું : 'પણ ગાંધીજી તો આવી શરતોએ દાન સ્વીકારતા હતા, તમે શું કામ નથી સ્વીકારતા.'

'ભુએને બાઈ, ગાંધીજી તો ગં'ગા જેવા હતા, એટલે એમાં તો ચેલાં નાળાં આવીને ભળે તો તે પણ પવિત્ર થઈ જાય એમ હતું. ને હું પોતે જ નાણું છું, એટલે એ મારી શક્તિની બહાર છે.' વિનોબાએ જવાબ આપ્યો.

કાઈ નાના સરખા ગામમાં એક નાની ઝૂંપડીમાં વિનોબાનો ઉતારો હતો. રાત્રે પવનના વાયરાથી કે પછી તેજ ખૂટવાથી દીવા હોલવાઈ ગયો હતો. એવામાં વિનોબા બેઝેમાંથી બેઠા અને વાડમાં જવા નીકળ્યા. બેએક ડગલા બધાં ત્યાં તો મહાદેવી તાણએ એમને ભેરથી પકડી લીધા. બે એક જ ડગલું વધારે આગળ વધ્યા હોત તો વાડમાં આવેલા શાળા વગરના કૂવામાં વિનોબા પડી ગયા હોત. પણ મહાદેવી તાણની સમયસૂચકતાએ એમને બચાવી લીધા.

હું બુદ્ધ નથી પણ-

બિહારમાં રાજેતા મુજબ ભૂદાન અંગે વિનોબાની એક સત્યા થઈ. કાઠઆતમાં ભૂદાન-ગીતો મવાયાં. તેમાં એક સમાજવાદી કાણએ પણ એક ગીત ગાયું. એ ગીતમાં વિનોબાની સરખામણી બગવાન બુદ્ધ સાથે કરવામાં આવી હતી વિનોબાને આ ન ગમ્યું. એમણે જ્યારે પ્રવચન શરૂ કર્યું ત્યારે એનો ઉદ્દેશ્ય કરતા કહ્યું: 'બુદ્ધનાં ચરણચિહ્નો ઉપર હું ચાલું છું' એ સાચી વાત છે, પણ મારી અને એમની વચ્ચેના ન કરવી જોઈએ. એમની આગળ હું વચ્ચે છું. પણ તે છતાં હું અહિંસા વિષે એમનાથી થોડું આગળ જોઈ સકું છું કારણકે હું એમના પછી જાગ્યો છું જે રીતે ખાપ કરતાં દીકરો નાનો હોવા છતાં એના ખંભા ઉપર ચઢ્યો હોય તો ખાપ કરતાં દૂરનું ક્ષિતિજ જોઈ શકે છે, તેમ જ બુદ્ધનું અને મારું છે. પણ તેથી મારી અને એમની વચ્ચેના કરવાની ન હોય!'

એટલે બોમ્બા

વિનોબા કાશી ગયા ત્યારે એક દિવસ આનંદ મળી દેવીના આશ્રમની મુલાકાતે ગયા હતા. એ આશ્રમ ગંગાકાંઠા એક કિનારા પર સુરભ્ય સ્થળે આવેલો છે આશ્રમમાં પ્રવેશી ત્યાંના મગા તરફ પડ્યા જરૂર તરફથી વિનોબા અને તેમના સાથીઓ પસાર થતા હતા. ત્યાં એક જરૂર પર લખ્યું હતું 'હે બમ બમ' સાથીદારોમાંથી એકે વિનોબાને પૂછ્યું 'બાબા, આ બમ કઈ શું દરો? બદાન'

માહુદેને ખાસ મૂલના: 'પ્યારાબાપ્ર' હવેથી દર માસની બારની તારીએ પ્રગટ થશે.

અમે રામની રૈયત છીએ.

સાચું જીવીએ, સાચું કરીએ હો જ રે!

અમે રામની રૈયત છીએ.

કેયીકંકાસે ભલે દેરાવરો દીધા, કડવો અ ઘૂંટ, લઈ રામનામ પીધા; બન્યા વનનો વાસો ને રાજી થઈએ હો જ રે!

અમે રામની રૈયત છીએ.

દુરિતો ને દે-ય ભલે ખાંડાં ખખડાયે, એની આસુરી શક્તિ અમ - તોલે નાવિ: રામવાળા રાવણથી કેમ બીએ હો જ રે!

અમે રામની રૈયત છીએ.

સહુ હોડે રામરામ, સહુનાં દયામાં રામ, હોંશો ને હર્ષે, સહુ નિજદીધું કરે કામ; રામહાજર હજૂર હો એમ રહીએ હો જ રે!

અમે રામની રૈયત છીએ.

મનુભાઈ ત્રિવેદી

અપ્રમંસ દરો ?

વિનોબાએ હસીને કહ્યું: 'ના રે, એ તો એટલ બોમ્બનું સક્ષિપ્ત રૂપ છે!'

અને બધા હસીપડ્યા, હાસ્યનું મોજું ફરી વળ્યું.

ફૂલ નહીં, જમીન

વિનોબા ઉત્તરપ્રદેશમાં ભૂદાનવાણી કૃત્ય કરતા સેવકરાજ માથે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં લોકોએ નાના દાનો પણ કર્યા અને કેટલાકોએ વિનોબાને ફૂલદાર પણ કર્યા. વિનોબાએ દાર પહેરાવનારોએને કહ્યું: આ દાર શું હું ભમિદીનોને પહેરાવું? (એટલે કે તમે એટલા મોટે અને દાર આપો છો?) ફૂલ લેવા જ હું આવ્યો હોત તો વધારામાં બહુ ફૂલ મળે છે

ભૂદાન વિશે વિનોબા કહે છે: 'જ્યાં સધી ભૂમિ-હીનોનો પ્રશ્ન નહીં ઉઠેતા ત્યાં સધી હું આશ્રમમાં પાછો ન ફરું. હવે હું રંધુર્પાતનું બાજુ બની ગયો છું. મારું લક્ષ્ય પૂરું કર્યા વિના પાછો નહીં ફરું!'

જાહેર વર્તનનું વ્યાકરણ .

સહુભાઈ મકનજી

જાહેર સભાઓમાં કેટલીકવાર એવા અનુભવો થાય છે કે પોતાને ન ગમતું વક્તા તરફથી સાંભળવાનું મંજે છે ત્યારે સોડો અસાધ્ય બની શીર ખડો કરી મૂકે છે અને વક્તાને ખોલતો ઘભાળી દેવામાં આવે છે. લોકશાહીના ધડતરમાં અને રાષ્ટ્રના જાહેર જીવનમાં પ્રજાની આવી રેવો સારી નથી એ ગાંધીજીએ જોઈ લીધું હતું. તેથી બીજાના વિચાર સ્વાતંત્ર્ય પ્રત્યે સહિષ્ણુના કેળવવાની અને શાંતિપૂર્વક તેને સમજાવવાની જરૂરિયાત પર તેઓ હમેશાં ભાર મૂકતા હતા.

એક વાર એક અધિવેશનમાં ગાંધીજી, શ્રી મદમદ આશી ઝીણા, મોહાના મદમદઅની વગેરે નેતાઓ બેઠા થયા હતા એક દરમિયાન પર ચર્ચા ચાલી રહી હતી. તે દરમિયાન પોતાના વિચારો બ્યક્ત કરવા શ્રી ઝીણાસાહેબ બોલા થયા. પોતાના બાપજીમાં ગાંધીજીના નામનો ઉલ્લેખ કરતાં તેમણે ‘મિસ્ટર ગાંધી’ શબ્દ વાપર્યો. ગાંધીજીને ભોડો મઢાતમા’ કહેતા હતા. તેથી શ્રી ઝીણા સાહેબનો ‘મિસ્ટર’ શબ્દ સોડોને રૂપો નાંહ. ભોડોમાંથી વિરોધનો સૂર સળગાય તે પહેલા જ મોહાના મદમદઅલી વચ્ચે બોલા થઈ બોલ્યા કે

“‘મિસ્ટર’ નાંહ પણ ‘મઢાતમા’ કહેો”

મોહાનાના સંદેશમાં લોકોની લાગણીનો પડવા પડ્યો. તેમને જે જોઈતું હતું તે મળી ગયું. “મઢાતમા ગાંધી કહેો” ના પોકારો સભામાંથી સળગાવા લાગ્યા. પણ શ્રી ઝીણાસાહેબ આવા પોકારોથી મનરાય એવા હતા નાંહ તેમણે ગાંધીજીને ‘મઢાતમા’ કહેવાની ના પાડી અને ‘મિસ્ટર’ કહીને સ્વચ્છતા રક્ષા સભામાં મોટો શોરખડોર થયો. ભોડો ઉચ્છેદાર્થ ગયા અને શ્રી ઝીણાસાહેબને સામજીવાની ના પાડી.

પ્રજાની સાત રહેવાની વિનંતિ એજે ગઈ. તેમનું સહાસચાલન તૂટી પડ્યું. જોઈ તેમણે શ્રી ઝીણાસાહેબને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. કે લોક-નામજીને માન આપી તમે ‘મિસ્ટર’ને બદલે ‘મઢા

તમા’ શબ્દ વાપરો તો સારું. પણ લોકશામળી આમળ એક તરફ પણ નમવા તે તૈયાર ન હતા.

સભાને કાણુમાં આજુવાની બાજુ હાથમાંથી ચાલી ગઈ. ગાંધીજી બેઠાબેઠા આ બધું જોઈ રહ્યા હતા. પોતાના નિમિત્તે આ ગોરખડોર થાય છે એ તેમને ગમતું ન હતું. પોતા પ્રત્યેની જનતાની અધિગ્નિ ઉત્ક્રિત જોઈ તે દુઃખી થયા. પણ બીજાના વિચારો પ્રત્યે આટલી અસહિષ્ણુતા અને સભામાં શિસ્તનો અભાવ જોઈ તે અકર્ષાઈ ગયા. તેથી પોને વચ્ચે બેઠા થઇને લોકોને કપકો આપતાં બોલ્યા કે

“હું મઢાતમા નથી પણ સામાન્ય આદમી છું. ઝીણાસાહેબના વિચાર સ્વાતંત્ર્યને આડે આવીને તમે મારું સન્માન નહિ કરી શકો. બીજાના ઉપર આપણા વિચારો જનરજનીરી લાગીને આપણે સ્વરાજ હાસલ નહિ કરી શકીએ જ્યાં સુધી પોને શિષ્ટ ભાષા વાપરે છે ત્યાં સુધી હડકોણ બાંધીને બીજાને વિશે ગમે તે અભિપ્રાય આપવાનો અધિકાર છે”

ગાંધીજીના આવા વિચારો સામજી ભોડો સાત વચ્ચે અને ઝીણાસાહેબ વેળાનું ભાવનું પૂરું કરી શક્યા.

ગાંધીજીનું મઢાતમાપદ આ પ્રસંગથી વધુ અગતી બીંદુનું. પોતાની નમ્રતા અને બીજાના વિચાર સ્વાતંત્ર્ય પ્રત્યે તેમનું માન સાચીએ અને પ્રજા જોઈ સર્વથા આવા નાના પ્રસંગે દારા જ જાહેરમાં કેમ વર્તવું તેનું વ્યાખ્યાન ગાંધીજીએ ધરી કાઢ્યું છે

લદ્દમીનો મોહ

દેવો અને દાનવો વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલતું હતું. દાનવો દેવો કરતાં વધારે શક્તિશાળી અને સુસંગઠિત હતા. દાનવોએ આખરે દેવોને હરાવ્યા. દેવો તો બચાકો થઈ ગયા. હવે શું કરવું? આ પરાજયનો કાંઈ ઉપાય તો રોધવો જોઈએ. તેઓ પોતાના શુરુ બ્રહ્મરૂપિણ પાસે એના ઉકેલ રોધવા માટે ગયા. બ્રહ્મરૂપિણે ખૂબ વિચાર કર્યા પછી કહ્યું: 'દાનવોને હરાવવા એ સહેલું નથી, કેમકે એ લોકો અત્યંત સંયત્રી અને સુસંગઠિત છે, એમ કરો. તમે સફળ દત્તાત્રેય પાસે જાવ, એ આ બાબતમાં કંઈ ઉકેલ બતાવશે.'

દેવો ત્યાંથી સીધા દત્તાત્રેય પાસે ગયા. દત્તાત્રેય તો પરમ જ્ઞાની, દેવોનો આત્માનાદ સાંભળી એ બોલ્યા: 'યુદ્ધમાં એક વાર હાર્યા એટલે તમારે હતાશ ચલાવી જરૂર નથી. વિજય માટે તમારે ફરી વાર પ્રયાસ કરવો જોઈએ.'

દત્તાત્રેયની આજ્ઞાથી દેવોએ દાનવો સાથે ફરી યુદ્ધ આરંભ્યું. પણ આ વખતે- 'ઊનહું', દાનવોએ શુરુએ ધર્મ પોતાની સહળી તાડાતથી દેવો પર બિલકુ આક્રમણ કર્યું. દેવો તો ચરત્રો ફેંકીને ઊભા. પણ દાનવોએ એમને હોડાશ નહીં. પરાજિતોની પાછળ પડ્યા. દેવો તો ભાગ્યા, ભાગતાં ભાગતાં તેઓ શુરુ દત્તાત્રેયના અશ્વે પહોંચ્યા. આશ્રમમાં શુરુ દત્તાત્રેય લદ્દમીજી સાથે સમાધિમાં બેઠા હતા. દેવો હજી દત્તાત્રેયને કહેવા જતા હતા ત્યાં તો દાનવો વટોળિયા માફક દોડતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. દેવો તો હતાશ ચલને અત્મત્રયજી બોધે બેઠા હતા. 'ત્રાહી ત્રાહી' પોકારતા દત્તાત્રેયના સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

વિજયનો મહત્ત્વ ચક્રચૂર રાક્ષસોએ સામે લદ્દમીજીને બેઠેલા જોઈ, તો એમની શુદ્ધિ ચોદિત થઈ ગઈ. રાક્ષસો તો સાનમાન ભૂલ્યા. પોતે દેવોને હથેલી માટે આવ્યા હતા તે પણ વીસરી ગયા. સંસારની માયાએ એમને મુગ્ધ કરી દીધા હતા. ભયચરિત દેવો પણ એમના પાનખદાર રહી ગયા.

દત્તાત્રેય હજી આંખ મીંચીને બેઠા હતા. દાનવોએ જોયું કે આ સરસ મોડો છે તે ચક્રવેલ જોઈએ નહીં, જસ એક ક્ષણમાં એ લોકોએ નિર્ણય કરી લીધો. દત્તાત્રેય પાસે બેઠેલાં લદ્દમીને 'દાનવોએ બેઠાવ્યા અને એક પાલખીમાં નાખીને નાચતા દૂદતા આવ્યા હતા તેમ ચાલ્યા ગયા. એમના જવા પછી દત્તાત્રેયે આંખ ઊઘાડી, પાસે બેઠેલા દેવો પર તેમની નજર પડી. આખી જિના એમના લક્ષમાં આવી ગઈ. દેવોને ઉદ્દેશીને એમણે હસતાં હસતાં કહ્યું: 'હવે તમારો વિજય નક્કી છે, કેમકે લદ્દમીનો મન એમની રચરચમાં બંધાયો ગયો છે. હવે એમની બધી વિવેક શુદ્ધિ ચાલી જવાની. એમનાં શોભન અને પરાક્રમ ભોગ વિલાસમાં નષ્ટ થઈ જશે, અને હાલ તેઓમાં એકતા અને સંગઠન છે તે પણ રહેશે નહીં. કેમકે હવે લદ્દમી તેમની પાસે છે. એકેએક દાનવ સ્વાર્થમાં અંધ બની જશે અને લદ્દમીના મોહમાં એક બીજાને દ્રેષ અને ઈર્ષ્યા કરશે.

અર્થથી સ્વાર્થ જન્મે છે, અને સ્વાર્થથી અનર્થ. લદ્દમી તો ચંચળ છે. એ કોઈની ચંચળ નથી, એ મૂઠ લોકોની પણ ચરો નહીં. એમને આક્રમમાં નાખીને બીજે ચાલી જશે. અને ત્યારે તમે એ પરાક્રમી દાનવોને સહેતાઈથી પરાસ્ત કરી શકશો.'

દત્તાત્રેયની એ ભવિષ્યવાણી સાચી પડી. દાનવો ધર્મકર્મ છોડીને રાત દિવસ ભોગવિલાસમાં અચૂર રહેવા લાગ્યા. દરેક દાનવ એમ ઇચ્છવા લાગ્યો કે લદ્દમી મારી એકેવાની ચંચળ રહે, એના પર માગ પોતાનો જ અધિકાર રહે! એટલે એ લોકો એક બીજાની ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યા. અંદર અંદર લડવા લાગ્યા અને છેવટે રાજ્યલદ્દમી રાક્ષસોને છોડીને ચાલી ગઈ.

જે લદ્દમીનું જૂત તેમના માથા પર સવાર થયું હતું તેને ફેંટીફેંટીને રાક્ષસો પસ્તાવા લાગ્યા.

દેવો આ મોડો ચૂકે ખરા? દુઃખવો કયો અને નિર્જન બનેલા દાનવોને પરાસ્ત કર્યા

ત્રેમ અને ગાયત્રી

સિંધના સંત કવિ શાહ અબ્દુલ લતીફ પોતાના ગામના કુવા તરફ હાથમાં માળા લઈને નામ-જપ કરતાં કરતાં જતા હતા. પાસેથી બે પંનિદારીઓ કૂચે પાણી ભરવા ધડા હાઈને જતી હતી. જનને વચ્ચે વાતચીત ચાલતી હતી. એકે બીજાને કહ્યું, 'તું કોઈ દિવસ તારા પ્રીતમને મળી છે ખરી ?'

'અરે, ખાર વખત, તું કેટલી વાર મળી છે ?'

પોતાના પ્રીતમને કેટલી વાર મળ્યા એ વળી શાહ રહેતું હશે ? મિલનનો આનંદ જ એવો હોય છે કે બીજું કશું જ શાહ રહેતું નથી. બીજી પંનિદારીએ જવાબ આપ્યો.

શાહ અબ્દુલ લતીફ એ સાંભળી તરત પોતાના હાથમાંથી માળા ફેંકી દીધી અને પચાત્તાપ કરતા બોલવા લાગ્યા, 'મને ધિક્કાર છે કે, હું માળાના મથુકા ગળું છું. ગામની સીધી સાહી છોકરીને પણ ખખર છે કે ત્રેમમાં ગયેલી છોકરી જ નથી. અને હું માળા ફેરવું છું કે આટલી વાર મેં અહલાહનું નામ લીધું !'

કોઈ

અરબસ્તાનની આ પટના છે. નાવેર નામના એક સમજાત પાસે એક બહુ સુંદર બેચી એવાદને ઘોડો હતો. હાદર નામના એક બીજા માણસની નજર એ ઘોડા પર હતી. એણે કેટલાક બેટના બદલામાં એ ઘોડો આપવાની નાવેરને વિનંતિ કરી પણ તેણે માન્યું નહીં. હવે શુ થાય ? હાદરને તો ઘોડાની લગતી લાગી હતી ન કેાંઈ પણ દિસાણે તે ફેળાઈને હતો. એણે એ સમિત વિચારી અને તે મુજબ ત્રાગડો ગોઠવ્યો.

એક દિવસ હાદરને ખખર પડી કે નાવેર ક્યાંક

એક બાઘણે અહલાહનાં દોલરનો પ્રસન્ન મંથ લખ્યો અને તેમને વાંચી સંભળાવ્યો. અહલાહનાં હોતો તેથી કુખ થયું, આખમાં આંસ આંધી બાઘણને કહ્યું : 'હે વિષા ! તું તો પાપી, મને આ વધુન શેણે ? આટલી સમિત ઇશ્વરસ્તુતિપ્રાનમાં વાપરી દોત તો સાચકે યાત !' આમ કહી બાઘણને દક્ષિણ આપી એ મંથને નમંદમાં પધરાવી દીધો !

મુસાફરીએ જવાનો છે. એણે પોતાનો વેશ બદલી નાખ્યો. મહેરામાં મુજિમ સાધનોથી યથ શક્તિ ફેરફાર કર્યો, અને ફાટવાંતુટયાં ગંદાં કપડાં ફરીરે લીટાળી નાવેર જે રસ્તેથી જવાનો હતો ત્યાં વચ્ચે બેસી ગયો. ઘોડી વારે નાવેર ઘોડા પર બેસી ત્યાંથી નીકળ્યો. એણે રસ્તામાં એક ધરડા દરિદ્ર બિખારી જવા માથુંસને બેસીને ખાંસતો જોઈને હયા આવી. એણે ઘોડો ચંભારીને પૂછ્યું, 'ભાઈ આમ-રસ્તામાં કાં બેઠા હો ?'

હાદરે ખાસતા ખાસતા પોતાનો અવાજ બદલીને કહ્યું કે, 'ભાઈ મારે આગળના એક ગામમાં જવું છે. પણ યાત્રી ગયો છું અને ચાલી શકતો નથી એટલે રસ્તામાં બેસી ગયો છું.'

નાવેરને હયા આવી. ઘોડા પરથી એ ઊતરી મથે. અને પેલાને ઘોડા પર બેસાડી દીધો. ઘોડા પર બેસતાની સાથે હાદરે ઘોડાને ચાલુક મારીને બગાડી મૂક્યો. જરા ફર જઈને કહ્યું 'હજરત ! હવે તો મને ઝોળખ્યો હશે તું ફાહર છું. તમે મને સીધી રીતે તારો ન આપ્યો, આખરે મારે આ રીતે ઘોડો મેળવવો પડ્યો. મહેરબાની કરીને હવે તે પાછો મેળવવાનો આજ્ઞા ન રાખશો.'

નાવેરે ખિન્ન થઈને કહ્યું : 'ભાઈ તારે મારે વહાલો ઘોડો લઈ જ લેવો હોય તો બને કાઈ જ ન. પણ એને સારી રીતે રાખજે. કુખ ન દેતો. અને મારી ખામ વિનંતિ છે કે તમે જે રીતે મારો ઘોડો લઈ લીધો એ કોઈને કહેશો નહીં, ઘોડાને જો આ કિસ્સાની ખખર પડશે તો કોઈ ખરેખરા થાક્યા પાક્યા રાહદારીને ઢોળી સમજીને મદદ નહીં કરે અને તારો કાજતમંદો વિચારો કુખી રહે !'

હાદર નાવેરનાં આ વચનો સાંભળીને ખૂબ ધરમાયો અને ઘોડો નાવેરને સોંપી દીધો.

કોયલ બોલી

રતિલાલ અનિલ

*

હીનો ચમકારો હજી સાવ શબ્દો નથી પથ્ય
હવે એ વિદાય થવાની, એના અણસાર વરતાય છે.
દિવસ થોડો લાંબો ચલે છે. સાંજના છ પંક્તી પથ્ય
આછો સોનેરી તડકો ગીરનારના એક કિનારા પર
પથરાયેલો હોય છે.

સાંજના તો સાવ ન ગંધડગ થવા લાગ્યા, એનાં
પાન એ... ચારેકોર ઊડે !

પવનના હેતારા આવ્યા ને એ કકળતા અવાજો
ભિચારા ધસધારા ! અને રમતાના એક કિનારે
ભિચારા ઊડતાં ઊડતાં હારખંધ ઝોડવાઈ જાય છે !
તે બાણુ વળી પવનનો હેતારો અને એ ફરી હાલ્યા,
આમ ને આમ એનો ભૂકડો વળી જવાનો !

આ બધું જોઈને જ શું રાજ થઈને સરના વહા
ગૂંથ ઊઠતા હશે ? આખરાના પાન હજી ધીરેધીરે
ખરે છે ! અને કપાક કપાક કેવડાએ દેખા દેવા
માંડી છે કેવાં ડોકિયા કરે છે ! પથ્ય આ માણસની
રસવૃત્તિ તો જુઓ ! જરા એણે ડોકિયું કાઢ્યું કે
માણસની એના પર નજર પડી, અને નજર પડી
એટલે ચૂલ્યા જ જાણે !

સુદરતાને નજી ક્યાં વિના માણી ન શકાય ?
અને આ સેમળા, એનો આજો લેખાસ જ બદ
લાઇ ગયો છે ! પાંદડા તો લગભગ ખરી ગયા અને
ખાડા થાય તે પહેલાં તો એ એવા વરણાગી બની
ગયાં છે કે ન પૂડા વાત ! એની ડાળે ડાળે કેવા
મળના ફૂલ લગ્યા છે ! નરી કવિતાનો વિષય છે
આ તો ! ને એની મુલાની તાવિયત પથ્ય એના રંગ
જેવી જ શુભાળી, અને મિમ્લજ પથ્યએવા ને એવા.
એ ફૂલોને ઠાલવા પક્ષીઓ વહેલી સવારથી
ડાળો પર આવી બેસે છે ને જાતજાતની બોલી
સાંભળવા મળી જાય છે

ને આ સત્તુ તો આવી આજાની આઠેક માસ
ઉપેક્ષિત રહ્યા પછી હવે એની માવજત થવા માંડી છે !
મોર ફૂલો અને કોયલ બોલી !

હજી એકધારી નથી બોલતી પથ્ય કારેકે આરતિ

બોલી જાય છે ખરી. પથ્ય ધીરેધીરે એ વસવાટ
કરવાની ને કનરોર કરી ચૂકશે.

કામળ આવશે ને એ કંઈ બરાબર વહેતો કરશે
વેકિળા તો ક્યારના મુકાવા માડ્યા, ને તેથી
દિ'સક જાનવરો નજીક આવતા થયા.

ધોળે દિવસે બપોર પછી 'રૂપાતતની' વરવી
ગાંધલી'ને ખેતર પાસે જ દીપડાએ મારી !

જંગલ રમણીય છે તેમ લવાનકે પથ્ય ખરું !

કોયલ બરાબર વણ્યઅટકી બેલવા લાગશે અને
નાગજાવા અત્યારે દરમા કરાર્થ બેઠા છે તે લહેર
કરવાનીકળશે ! પછી જુઓ માણસોને ફફડાટ ! આને
અહીં એક ભટકાળો, પેવાને ત્યાં.

કામળ આવશે ને ફૂલની ઝંપુ બેસી જાણે !
અત્યારે તો કોર્મકે કોષકે કેમણે મજાતા પતંગિયા ટોળા
બધ ઊડે છે એની ભાત તો એવી કે જોયા કરીએ !
કપડી જીવ એને પકડવા તલપપાપડ થઇ જાય છે !

હવે મધમાખો આવશે
રોજરોજ જ્યાં ને ત્યાં ભટકાતી ડખીથી લમ-
રીઓ ગઇ ને હવે મધમાખોથી ડરવાનું, પથ્ય લમરી
જેટલું નહીં !

આ મરવો, ઝોડ ગિરનાર, યુગોથી આ લીલા જોનો
આવ્યો છે, એના દિલમાં કેવાકે લાય જામતા હશે ?
મારા દિલમાં તો લાખલાખ આવ જાગે છે !

ચિત્રકલા

ચિત્રો કરવા પાછળ નંદલાલ જોડને અથાક પ્રશ્ન કરતા જોઈને એક જણે એમને પૂછ્યું : 'માસ્તર મશાય ! ચિત્ર દોરવા પાછળ તમે આટલો બધો પરિશ્રમ કઈ રીતે લઈ શકો છો ?'

નંદલાલ કહે, 'ચિત્રો દોરવામાં હું પરિશ્રમ કરું છું એ ખરું, પણ હું એને પરિશ્રમ માનતો જ નથી, ચિત્રકારની કલ્પના જેમજેમ ચિત્રરે મૂકે થતી જાય છે; જેમજેમ તેમાં સફળતા મળતી જાય છે, તેમતેમ ચિત્રકારને તેમાં વિશેષ રસ પડતો જાય છે, અને પોતાના કામમાં ઉત્તમ વર્ષતો જાય છે, અને એ રસનો આનંદ જમની ક્ષાંતિને પ્રત્યેક પગે નોટ કરતો રહે છે.'

'મારા દરેક ચિત્રની પાછળ ઇતિહાસ છે અને હું તો માનું છું કે મારા દરેક ચિત્રમાં મારા જ અંતરના સુખ દુઃખ, જીવન-પરાજયનું ચિત્રણ હોય છે, મારી 'પાર્વતી' (એમનું એક જાણીતું ચિત્ર)નું કાલ એ વસ્તુત મારા મનનું કાલ છે, જ્યાં સુધી ચિત્રમાં ચિત્રકારના મનનું તાદાત્મ્ય નથી સંધતું ત્યાં સુધી હું એની કળા-સાધનાને અધૂરી ગણું છું. મારો એ અનુભવ છે કે ચિત્રકારના મન અને એના ચિત્રનું તાદાત્મ્ય થવાથી ચિત્રકારના મનનો બાર હળવો થઈ જાય છે, અને ત્યારે પરિશ્રમના થાકની ભાવના માટે રચાન જ ક્યા રહે છે.'

ચિત્રીશ વડા પ્રધાન ચર્ચાને એક દિવસ એક પત્રકારે પ્રશ્ન પૂછ્યો કે આ ઉમરે પણ તમે આટલું જીવસાથી જીવન ગુજારો છો, એ શકિત આપ જેગવો છો ક્યાથી ?

અચિંતે ગભીર પ્રુદાથી જવાબ આપ્યો મારો અક્ષય શક્તિશ્રોત મારા રાજકીય જીવનથી ખિલકુલ પર છે. અને તે માટે અત્યંત કામમાં ગૂંથાયેલો હોવા છતાં સમય જેગવી લઉં છું. જ્યારે કામના વધારેપડતા જોઈથી હું શાકરે જાઉં છું ત્યારે કોઈ નહીંના કિનારે અથવા કોઈ પર્વત પર ચાલ્યો જાઉં છું, અને રાજકારણ સાથે જુદી જાઉં છું,

કદરતી દરચોના આલેખન માટે, પ્રકૃતિની નાનામાં નાની વસ્તુ પણ મારે નજીકથી જોવી પડે છે. સામાન્ય જોનારની તો એ તરફ નજર પણ જતી નથી. સામાન્ય માણસોથી વિશેષ શક્તિ અને ઉત્સાહ એ કદરતી ઓળે પાસેથી જેગવી હું ફરી મારા રાજિંદા કામમાં ગૂંથાયું જાઉં છું.'

પ્રેસીડેન્ટ આર્થજન હોવરને પણ ચિત્રકલાનો બારે શોખ છે. બીજા મહાપુરુષ વખતે જ્યારે શરીર મનથી એ સાથ ઘાકી મથા ત્યારે એમણે ચિત્રકલાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો અત્યારે સારી પ્રગતિ કરી છે.

આર્થજન હોવરને થોડીધણી નવરાસ મળે છે ત્યારે એ ચિત્રો દોરવા લાગી જાય છે એ જ્યારે પેરિસ ગયા હતા ત્યારે એમના માનમાં ગ્રાહવવા ધારેલી પાર્ટીઓમાં જવાનો એમણે સાથ ઇન્કાર કરી દીધેલો અને ફરોજ સવારે ઊઠીને ચિત્ર દોરવામાં ગૂંથાયું જતા એ દ્રશ્યો કહે છે. ચિત્રકલાએ મને નવો પ્રાણ, નવું બળ અત નવી રફૂતિ આપી છે, થોડેલા મનને ફરી પ્રદુર્લભ કરવા માટે ચિત્રકલાથી વધારે સારી કોઈ ઓળ નથી એટલા માટે મેં એને મારા ખાસ શોખની ઓળ બનાવી દીધી છે અને જ્યારે જ્યારે મને કૂંસદ મળે છે ત્યારે હું ચિત્ર દોરવામાં તલ્લીન થઈ જાઉં છું.

આર્થજન હોવરે થોડા સમયમાં પણ ચિત્રકલામાં સારી પ્રવિણતા પ્રાપ્ત કરી છે એ આશ્ચર્યજનક છે એમનું એક ચિત્ર ૨૬૦૦ ડોલર (લગભગ ૧૩૦૦ રૂપિયા) માં વેચાયું છે. કળા વિવેચકોનું કહેવું છે કે આર્થજન હોવરની રંગીની પસંદગી સરસ હોય છે અને ચિત્રમાં એમની મૌલિકતા તગી આવે છે.'

[ધર્મશુરુ એન્ડોની નીકાલસ S. J. સ્પેનથી લારતમા આવ્યા છે. ગુજરાતમાં તે દોઢ વર્ષથી છે. આશુદે-નર્સિયાદ રહીને તેમણે ગુજરાતી ભાષા શીખવા માંડી છે. દાલ તે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ-અમદાવાદમાં રહીને ગુજરાતી ભાષાનો પરિચય મેળવે છે. તે ધર્મોપદેશક હોવાથી તેમના જીવનમાં આપણને ધર્મનું દર્શન થાય છે. તેમણે ‘ખારાબાપુ’ માટે થોડું થોડું લખવાનું સ્વીકાર્યું છે એ જાણી સહુ વાચકોને આ લાભ મળતા આનંદ થશે.]

આખોતો ૫૨ જિલ્લામતથી ભારત તરફ એક જુવાન કૌશલિક ધર્મશુરુ મુસાફરી કરતો હતો. સગા-વહાણ, માબાપ મિત્રો, માતૃભાષા, જેટલી આગ-ઘોટ આગળ વધે છે તેટલી દૂર આ જાણી વસ્તુઓ પાછળ રહેતી હતી. ક્યા સુધી ? મરણ આવે ત્યાં સુધી. વિચારમાં પડેલો એ જુવાન ધર્મશુરુ આગ-ઘોટ કેવી રીતે સમુદ્ર ખેડે છે એ જોઈ રહે છે.

‘તમારો અહોરો જાડુ ઉદાસ દેખાય છે, બહ.’ એમ કહેતો કોઈ મુસાફર તેમની પાસે આવી આગ-ઘોટના કહેરા નજીક ઊભો રહે છે.

જુવાન ધર્મશુરુએ મુસાફર તરફ નજર કરી અને બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેના મોઢામાંથી એક પણ શબ્દ નીકળ્યો નહિ. તે ફરીથી સમુદ્ર તરફ જોઈ રહ્યો.

મુસાફરને લાગ્યું કે કુઝાખને લીધે તે બોલી પણ શકતો નથી. તેને ખબર પણ નહોતી કે ધર્મશુરુની વાત જો તે સાંભળે તો કદાચ એનો સાર સમજી શકશે નહિ. તો પણ જુવાનને દિલસો આપવા માટે જરાક મોટેથી બોલ્યો. ‘જો દુ તમારા પિતાશ્રી રહે’ તો દુ તમને મારી પાસેથી આમ જવાની ગળ ન આપત.’

“જ્યારે દુનિયા તમારી આંખ આગળ ખીંચે છે ત્યારે તમે જાડુ છોડી દઈને એકલા ને ઉદાસ અંત કંઈથી નવા દૂર દેશમાં જાઓ છો.”

આ સંજ્ઞાને જુવાન ધર્મશુરુ થોડું હસીને બોલ્યો. ‘જોરે, તમે બોલું સમજ્યા છો. દુ ખરે-ખર ઉદાસ નથી અને જો તમે મારા બાપુ હો તો ધર્મશુરુ તમને ભારત જવાની રજા તમે મને જરૂર આપત એમ માનું છું.’

એમ બોલીને વધારે જોરથી તેમણે હસવા માંડ્યું.

ધર્મશુરુને આમ હસતા જોઈને મુસાફરને લાગ્યું કે, જ્યારે તેમની પાસે માત્રથી કરી કરી ત્યારે ના પાડવામાં તેને ખૂબ મુશ્કેલી લાગી હતી. ત્યાર પછી મુસાફરને લાગ્યું કે, આ જુવાન માણસને કોઈએ ફાંસલાવ્યો હતો. આ વિચાર તેણે ધર્મશુરુને કહી સંભળાવ્યો.

ધર્મશુરુએ જવાબ આપતાં કહ્યું: ‘મરી વાત, ભાઈ, ખરી વાત તમારી વાત તદ્દન સાચી છે. કોઈએ મને ફાંસલાવ્યો છે.’

પછી મુસાફરની પાસે વધારે નજીક ખસીને તેમણે વાત સમજાવી.

મારા એક ખાસ મિત્ર છે અને આ મિત્ર સિવાય મારો બીજો કોઈ મિત્ર છે જ નહિ. મારી વાત તમને વેલી લાગશે. પણ વાંધા નથી. સાંભળો:

પેલેસ્ટાઇનના ગાલીલમાં બે માછીમારના કાને એવું સાંભળવામાં આવ્યું કે કોઈ પેગમ્બર થોડાં પાસ નવા રાજ્ય વિશે ઉપદેશ કરતો હતો. આ વખતે થકુની લોકોને લાગ્યું કે તારનાર નજીક હશે અને એ માછીમારોને ધણું. ‘જોવા જઈએ, કોણ જાણે કદાચ થોડાંના પેગમ્બર તરતાર હશે.’

તેઓ તેની જામે જવા લાગ્યા અને વાતો કરવા લાગ્યા. આ પેગમ્બરનું નામ થોડાન હતું. થોડાનની વાતો તેઓ સાંભળતા હતા ત્યારે ઇશુ ખ્રિસ્ત રજુ-માંથી નીકળીને થોડાં નદીને તીરે આવ્યા. થોડાને ધણે પોતાની તરફ આવતા જોઈને પોતાની નજીક બે માછીમારો ડોલા હતા નેમતે કહ્યું: “જુઓ, પર-મેથરનું અવતરણ જો જનનાં પાપ દરજ કરે છે. હું શાહેદી આપું છું કે એ જ હંમેશરો દીકરો છે.”

તે બે માછીમારો તેમનું સાંભળીને ધણી પાછળ પાછળ ગયા. જંગલ સુધી એમની પાછળ ગયા.

ત્યારે ઇશુએ પાછા ફરીને તેમની તરફ નરમાશથી જોઈને તેમને પૂછ્યું: “તમે શું શોધો છો?”

તેઓ પોતાની ગરજ જૂનીને પૂછવા લાગ્યા “પુત્ર, તમે ક્યા રહો છો?”

એમ એ બે જણા ઇશુના મિત્રો થયા અને તે દિવસથી ઇશુ પાસે રહેવા લાગ્યા. આ બે માછી-મારોનું નામ આન્દ્રેઆસ અને પેટ્રોસ હતું.

આન્દ્રેઆસને એક બાઈ હતો તે તારનારને જોવા બહુ ઈચ્છતો હતો તેનું નામ સીમોન હતું. આન્દ્રેઆસ સીમોનને મળ્યો અને કહેવા લાગ્યો: “મસીહ (ખ્રિસ્ત) અમને મળ્યા છે.” અને તેને ઇશુ પાસે તે લઈ ગયો.

ઇશુએ તેને નિહાળ્યો અને બીબુ નામ તેને આપતાં કહ્યું “હું ચોનાનનો દોકરો સીમોન છે. હવે પછી તું પીટર કહેવાશે. એટલે પથ્થર તારું નામ હશે.”

આવી રીતે ઇશુના તેઓ મિત્ર થયા. બીજો દહાડે ઇશુ ગાલીલ તરફ જતા શીશીપ નામે એક જુવાન આઢમી તેમને મળ્યો. ઇશુ કહે ‘મારી પાછળ આવ.’ ને ઇશુને બીજો મિત્ર થાય છે.

શીશીપ નાયાનાએલ નામના પોતાના મિત્રને ઇશુ પાસે લઈ આવે છે. ઇશુ તેને જોઈને બોલ્યા

પહેલાં હાઈ થતી ત્યારે એક માણસ બહી અને એક માણસ ત્યાં એમ હતું. પણ આજે તો એને બદલે લાગ્યો અને કરાડોની સેના હોય છે સ્વાંતી બાળનમાં પણ પહેલાં લાગી તથા તરવાર હાથમાં આવતાં હતા જ્યારે આજે અલ્પભાગ આવ્યો છે આ રીતે રાત્રો તથા સેના વધતા ગયાં. આમ ચાલ્યા કરશે તો દુનિયા નાશ પામશે, સમાજ ટકશે નહીં. દુશ્મની રામાયણમાં એક ધણે જ સુંદર કિસ્સો છે કે, હનુમાન લકામાં જતા હતા ત્યારે એક રાક્ષસી સામે આવી હનુમાને પોતાનું સ્વરૂપ બેવડું કરી દીધું રાક્ષસીએ આનંદ કયું. હનુમાને આદમકયું કયું તો રાક્ષસીએ મોળાગળું હનુમાને જોયું કે આમ પનો લાગે તેમ નથી એટલે તેમણે બહુ જ નાનું રૂપ ધયું. રાક્ષસીના એક નસકોરામાં પેસીને બીજામાંથી નીકળી ગયા. એ જ રીતે તમારે પણ વિચારવાનું છે. અમેરિકા અને રૂઝિયામાં સોળ જાતોના યુદ્ધો ચલાવી રહ્યાં છે આજે પણ એમાં નોંધાઈને ચોક્કસજણા થવાની હેડમાં ઊતરીશું તો એના પાર આવશે નહીં. હનુમાનમાં તાકાત એટલી નહોતી, પણ અકસ્મત પણ હતી આ યાનનો જમાનો છે તમારે પણ વિચાર કરવો ન્હોંડ્યો. એક હાથમાં કોઢાળી અને બીજામાં રેટિયો લઈ લે તો જાસ છે હાથમાં રેટિયો દશે તો ઘેર ઘેર કપડાં તેવાર થશે કોઢાળી હાથમાં હશે તો લેઝ ઘેર આનાજ તેવાર થશે પોતાના ઘર પણ બનાવી શકો છો.

-વિનોબા

“જુઓ, ખરેખરો ઇજરાઇલ જેમાં જરાયે કપટ નથી.” અને નાયાનાએલ તેમના મિત્ર થાય છે અને ઇશુને ‘પરમેશ્વરનો દોકરો’ કહે છે.

પછી ઇશુના મિત્રની સંખ્યા દિવસરાત વધવા કરે છે.

આ સાંજળીને પેટ્રો મુસાફર જરા વજોકતથી કહેવા લાગ્યો “બવે, બાઈ. ઇશુને મિત્ર થયા પુષ્કળ પણ ઇશુ તો મરી ગયા. મુએનો મિત્ર રાખવામાં શો લાભ?”

ધર્મગુરુએ મુસાફર તરફ જોઈને જરાક હસીને કયું, “એ કીધું ‘તું’ ને કે તમને મારી વાત થેલી લાગશે?”

“ઇશુ મરી ગયા, પણ મરીને પાછા ઊઠ્યા. એની સાંગતી એ ૬ કે મરણ બાદ ઇશુને વધારે મિત્ર થયા છે ને ઇશુની મિત્રતા માટે પોતાના બલિદાન આપ્યા છે.

“ઇશુ ખ્રિસ્ત હજી જીવે છે. માણસના ઇશ્વર તરીકે તે દરેક કેથોલિક કેવળની અંદર હાજર છે મારા દેવામાં દરરોજ તે સરસાર મારફતે આવે છે એમની સાથે કું વાતચીત કરી શકું છું.”

“જુએને, હું બારત એકયો જતો નથી એ મિત્ર શોખવા બાદ તેની સાથે દુનિયામાં ફરું છું” અહીં મિત્ર મરણ પામતા નથી. તે હ મેસ જીવે છે”

તહું છું કેઈક વર્ષોથી છતાં મહેમાન જેવો છું,
નથી બનતી તબિયત વિશ્વની આબોહવા જેવી” -અનિલ

બોધિસત્ત્વના નિર્વાણ પછી લગભગ એક સદી પછીની આ વાત છે.

• મુખ લોકો દોરવણી ગુમાવના બોરે રસ્તે જ વગે છે.

બૌદ્ધ ધર્મનું પાલન શિથિલ અને બેદરકારી 'ભય' થઈ ગયું હતું. એ અને વિચારણા કરવા બૌદ્ધ ધર્મના અમણી અમણાએ એક સળા લરી. તેમા સાતસોઃ લિસુઓએ લાગ લીધા. ધર્મરક્ષા માટે તેઓએ ઠટલાક નિષ્ઠા ધરી કાઢવા અને તે સદુએ ફરજિયાત પાળવા એમ નક્કી થયું. એ સૌમાં સુદ્ધ ભગવાનનો પદ શિષ્ય આનંદ પણ હતો. એના પર સુદ્ધ ધર્મના પ્રચાર અને વિકાસની ઘણી જવાબદારી હતી.

આનંદ એક વેળા વિહાર કરતા પસાર થતા હતા ત્યારે રસ્તામાં તેમણે એક બૌદ્ધ ધર્મી અમણને બૌદ્ધ ધર્મ વિરુદ્ધ ચર્ચા કરતો જોયો તેને સમજાવી તેની દૃષ્ટિમાં ક્યા દોષ રહેશે છે તે બતાવું અને સદાચાર કરવા સમજાવે.

ત્યારે પેલા અમણે બોલ્યા પડવાને બદલે બેસી સામે દલીલ કરવા લાગ્યા, 'તમારી સુદ્ધ તમારા ધડપણને કારણે જીવું થઈ ગયું લાગે છે. કુ જે કંઈ કંઈ હું તે મને મારા ગુનેગા સાંખવું છે. શું તમે એમનો દોષ કાઢો છો ?'

મુખ માણસોને તે વળી શે બોધ આપવે ? એમ વિચારી ચું કથા વિના આનંદ આગળ ચાલ્યા. એમના મનમાં વિચાર આવ્યો: 'જે કુ અધર્મનો પ્રચાર અટકાવી ન શકતો હોઈ, સદાચાર ન કરી શકતો હોઈ તો, મારે કુપ્રચાર સંભળી શા માટે પાપ વહોરવું ? ધડપણમાં વધારે જીવું નહીં

છે. મહિન મનના માણસો વચ્ચે રહેવાથી સુદ્ધિ પણ જાળવવા છે. આમ વિચારમાં ને વિચારમાં તે વૈશાલી જવા બેપડ્યા મગધરાજને આની ખબર પડતાં પોતાનું લશ્કર લઈ સત્કાર માટે ગંગાકાંઠે આવી પહોંચ્યા.

જ્યારે આ જાણુ વૈશાલીના રાજાને 'આનંદ આવે છે' એવી ખબર મળતાં તે પણ સત્કાર માટે પોતાના લશ્કર સહિત આવી પહોંચ્યા.

મગધ માટે આવે અદ્વિતિય ધર્મપુરુષ ગુમાવવો એના જેવી પ્રીતિ આપી શકે ? મગધરાજ આનંદને મનાવવા ગંગાકાંઠાને આવ્યા હતા, તો વૈશાલીના મહારાજ એ સંત પુરુષને આવકારવા આવ્યા હતા.

'પાછા ફરો મુરુદેવ !' મગધની પ્રજા વિનંતિ કરતી, બૂમો પાડતી હતી.

'પધારો મુરુદેવ !' વૈશાલીની પ્રજા હર્ષોદ્વેગ કરતી આવકારતી હતી.

આનંદ ગંગાને અધી પટ પસાર કરી ચૂક્યા હતા. એમને મુંઝવણ થઈ હવે શું કરવું ?

મગધ પાછો જઈ તો વૈશાલીના રાજાનું અપમાન થાય. અને વૈશાલી જઈ તો તો જ ને રાજ્ય વચ્ચે યુદ્ધ થાય. એ તો ભારે અનર્થ. બસ એમણે નિષ્ક્રમ કરી લીધો: ક્યાંય ન જવું, ગંગામાને ચરણે જ દેહવિલય કરવો અને ગંગામૈયાને પ્રણામ કરી પડવું મુક્યું.

તેમના અસ્થિ ગંગાને જ ને કિનારે એક દિવસ વહી આવ્યાં. જ ને રાજ્યોએ તે પવિત્ર અવશેષો પર પોતપોતાને ત્યાં સ્તુપો બાંધ્યા.

તે સ્તુપો આવશે પણ સ્વેનપુરથી પાંચેક માસે દર ગંગા નદીને જ ને કિનારે આવેલ છે.

હું કદી મારું દુઃખ નથી રહ્યો,
જે પડે છે બધું સહી લઈ છું;
દઈ જ્યારે નથી જ અરવાળું,
એજ એના ઉપર દસી લઈ છું.

કોઈ અજાતમની કરી પડ્યા,
કાઈ મારું દુઃખ નથી કર્યો;
જ્યારે પામું છું માત્ર નિઃશ્વજતા
તો ય કિસ્મત ઉપર નથી રહ્યો.

સેવાશ્રમ જઈ ત્યાંના આશ્રમમાં થોડા દિવસ રહેવાની અને ત્યાંની પ્રવૃત્તિઓ જોવાની મારી ખાસ ઇચ્છા હતી પણ કોઈને કોઈ કારણે આડે આવડતુ અને દુ. ૧૯૪૪ ના અત સુધી સેવાશ્રમ જઈ શક્યો ન હતો. વચમાં મુબઇ પ્રધાનમંડળનાં રાજીનામાં પછી ૧૯૪૦ માં મેં સેવાશ્રમ જઈ આઠ દિવસ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને તે પ્રમાણે સ્વર્ગસ્થ મહાદેવભાઈને લખ્યું 'પણ ખરું' " મારે ત્યાં કામ કંઈ જ નથી ફક્ત બાપુના સંનિષ્ઠમાં અને શાંતિમાં આઠ દિવસ રહેવા વિચાર છે. " એમ મેં જણાવ્યું હતું, પત્ની સાથે જવાનો મારો વિચાર હતો. બધું નક્કી થયું પણ, હરબાન બાંધતી સત્યાગ્રહીનો ડોકાવાંચો કોંગ્રેસી લોકોની દૃષ્ટિએ હું એક જાણીતો કોંગ્રેસી અને મુબઇ ધારાસભાનો સ્પીકર. એટલે સત્યાગ્રહીને તે વખતની યોજના પ્રમાણે મને સ્વાભાવિક રીતે આગળપડતું સ્થાન અપાયેતુ અને તેથી સેવાશ્રમ જવાનો વિચાર માઠી વાળ્યો.

ત્યાર પછી સને ૧૯૪૪ની આખરે કરતૂરબા દૂરની સભાઓ અંગે સેવાશ્રમ જવાનો અવસર પહેલવહેનો સાપડ્યો હું અને મારા પાત્રી બે નવેમ્બર ૧૯૪૪ માં ત્યાં જઈ મારે દિવસ રહ્યા હતા. વર્ષમાં રહેવા કરતા સેવાશ્રમમાં જ રહેવું અમે વધારે પસંદ કર્યું હતું. અમારો ઉતારો સેવાશ્રમની કુટિરોમાં હતો. એક બહુ નાની પથ્થુ ગાંધીજીના શીશુવટબાઈ સ્વભાવના વાન અલી નેધિવી આવશ્યક માનું છું.

મને મધુમેઘ (કાપાનિલિસ)નું દર્દ ૧૯૩૨ થી છે અને તેથી મારા ખોરાકમાં દુધ ઠીકઠીક લેવું પડે છે. ગાંધીજી આ જાણના હતા. આશ્રમમાં તો માવનું જ દુધ હોય અને તે અમુક પ્રમાણમાં જ મળે, પરંતુ મારા સ્વાસ્થ્યને અંગે વધુ દુધની જરૂર હોવાથી, અમારા ત્યાં પહોંચ્યાના અગાઉ જ ગાંધીજીએ ત્યાંના સંચાલકને સૂચના આપેલી કે, " જુઓ, ભાઈ માવલંકર અને તેમના પત્ની કાલે આવે છે માવલંકરને તેમના સ્ત્રી સ્વાસ્થ્યને માટે દુધના ખોરાકની વધાર

જરૂર છે માટે, હરેકને અમુક માપ પુરતું દુધ આપવું એ નિયમ માવલંકરને લાગુ પાડશે નહીં. એમનાં પત્નીને પૂછી નેટવું દુધ એ ઘેર રોજ લેતા હોય. તેટલું તેમને આપવું. હહી. જાણ વગેરે માટે પણ તમારે બંદોબસ્ત કરવો, તેમ જ શાકભાજીમાં તેમનાં શું લે છે તે પૂછી લઈ તે પ્રમાણે ગોઠવણ કરવી. "

આટલાથી ગાંધીજી ન અટક્યા, તેમણે વળી વ્યવસ્થાપકને એ પણ સૂચના આપી કે, " અહીં મચ્છરનો ત્રાસ છે, તો ભાઈ માવલંકર, અને તેમના પત્ની માટે મચ્છરદાનીની ગોઠવણ રાખવા બુનતા નહીં. "

પહોંચ્યા પછી જમવા ગયા ત્યારે મારી પાત્રે દુધ માટે મેટા વાટકો જોઈ, મને જરા આશ્ચર્ય થયું અને સંકેત પણ થયો. બધા અમુક જ પ્રમાણમાં દુધ લેતા હોય ત્યારે હું એકલો કેમ વધારે લઈ શકું એવો સંકેત મને અને મારા પત્નીને થયો, એટલે વાટકામાં માવ ભરીને દુધ પીરસાયા બાદ તરત જ મેં કહ્યું, ' જસ આટલું થી ચાલશે ' પીરસનાર ભાઈ સમજી ગયા અને 'મને એમજે કહ્યું.

તમારે તો વધુ દુધની જરૂર છે અને તેથી તમારો જરૂર પ્રમાણે દુધ આપવું, નેહુએ એવી સૂચના બાપુએ કાલે જ આપી દીધી છે. " આ ઉપરથી બાપુની સૂચના હોવાનું જાણવા મળ્યું.

એક રાત સેવાશ્રમમાં કાંઠા પછી બીજો દિવસે સવારે બાપુને મળવા ગયો ત્યારે તેમણે પહેલે સવાલ કર્યો, " કેમ કાસે રાતના ઊંધ ઠીક આરી ના ? મચ્છરનો ત્રાસ તો નથી થયોને ? વ્યવસ્થાપકે 'તમને મચ્છરદાની આપી હતી કે નહીં ? ' મેં એમને સૂચના આપી હતી. "

આ પુછપરછથી હું તો આશ્ચર્યથી અને લામણીથી ગૂંચ બની ગયો. આટલો મેટો પુરુષ, આટલા રાજકીયમાં ગૂંથાયેલો છતાં મારા જેવા એક નાના માણસ માટે પણ ગોઠવણ કરવાની એને વિરમ્મિત ન થઈ ! એમણે બધી જ વ્યવસ્થા કાળીપૂર્વક કરાવી હતી. આ નાના કિસ્સામાં ગાંધીજીનો પ્રેમ તેમજ વ્યવહારકૌશળ એ ગુણો મગસ રીતે તરી આવે છે

હજરત અલી ઇસ્લામના ઓલિયા હતા. વિર-
રુપ હતા. કાબેલ ચોદા હતા. ઉદારચરિત ધ્વજાન
હતા. ગરીબો પ્રત્યે એમને પ્રેમ હતો. હમદદી હતા.
હરિદ્વારાપણની સેવા કરવા માટે એ સાદુ જીવન
પમદ કરતા. સાદુ ભોજન, સાદાં કપડાં, અને
સાદાધીપી રહેવાનું પસંદ કરતા. એનાથી વિરુદ્ધ તેમના
મડળમાંથી કોઈ આચરણ કરવું તો એમના દિલને
આપાત લાગતો, તેમને તેઓ ઠપકો દેતા. એમણે
નીમિત્તા બસરાના એક સુખા ઉમમને એક મોટા
ભોજન સમારંભમાં ભાગ લીધાની હજરત અલીને
જણ્યું થતા મીઠા ઠપકાઓ પત્ર લખેથી તે અહીં
આપીએ છીએ.

ગાધીજીને પણ સાદાઈ જ પમદ હતી તે સર્વ-
વિદિત છે. એમના સમયમાં, એમના ઉપદેશો અને
પ્રભાવશાલી વ્યક્તિત્વથી દેશના કેટલાક મદાજનો
મોટા મોટા ભોજન સમારંભો-ઉજાન સમારંભોથી
ફર રહેતા. આજે એવી પરિસ્થિતિ રહી નથી. ત્યારે
ગાંધીજીની વિચારસરણી અને તેજસ્વી વાણીની વાદ
દેવડાવતો આ ઐતિહાસિક પત્ર પ્રસંગોચિત નીવડશે.

પ્રુદા તાલુકાના હમદ,

મને ખબર મળી છે કે બસરાના પ્રજાજનોમાંથી
કોઈએ તમને લખે નિમિત્તે થતા જમણવારમાં
ભોજનનું નોતરું આપ્યું અને તેમાં તમે દોડી ગયા.
તમારા માટે ત્યાં જનજનના સ્વાદિષ્ટ ભોજન તેપાર
શરવામાં આપ્યાં હતાં વિવિધ વાનીઓથી ભરેલી
રકાનીઓ એક પત્રી એક તમારા પાસે આવતી હતી.
અને તમે એ પ્રેમથી આરોગના હતા.

તમે એવા શ્રીમંત લોકોના ભોજન સમારંભમાં
જમવા જશો એમ જે મનુ નહોતું. પણ તમે ચવા

તમને યગે કે એમાં તે જે એવું કયુ મોટું પાપ
કયું ? પણ સત્કર કરો, એનો જ જવાબ આપ્યું.
દરેક માણસ અચરણ માટે પેનાથી મોટા માણસ
તરફ જુએ છે. મદાજનો જે ગરેબે જાણે ગરેબે જ
નના માણસો જવા લાગ્યા છે. તેઓ પેનાના
અગ્રેસરને દરેક કામના બેમિયા મને છે. અને

નેમની વિચા અને જાન દ્વારા તેઓ બોધપાઠ લે છે.
આગેવાનો જે કંઈ આચરણ કરે છે તે પ્રમાણે નાના
માણસો પ્રેરાય છે.

માટે ખબરદાર, એ રસ્તે જશો નહિ. તમારા
જેવા આગેવાનો માટે ભોજનમાં બે રોટલી ને પહેર
વાના બે કપડા જસ છે. તમે કદાચ એવા ઊંચા
આદર્શને પહોંચી ન શકો અને એ પ્રમાણે ચાલી
નહિ શકો, તમે મને આપણા શાંતિ ધર્મની સ્થાપ-
નામાં મદદ કરવા ઇચ્છતા હો તો મારાં કામમાં
સાથ આપજો. હરામથી જયવા માટે ને હક્કની સાથે
રહેવા માટે હું કોઈપણ કરી શકી છું તમે તમારા
સાચા આચરણથી એમાં મદદ આપજો.

હું અલ્લાના કસમ ખાઈને કહું છું કે આ શાની
દુનિયામાંથી જે ધનનો દગલો કે સોનાનો ખતનો
એકો કોઈ નથી દુનિયાની સંપાત વગેરેને સંધરી
નથી. અપરિમદમાં હું માનનારો છું. એટલી હદ
સુધી કે, મારા જૂના કપડાને ધીંગડા લગાડવાનાં
ચોંધરાં પણ અગાઉથી તેપાર રાખ્યા નથી.

જો હું ધારું તો ધર્મ, નીતિ અને પ્રમાણિકતાને
માર્ગે ચાલીને હું ચોક્કસ મધ અને ધર્મની રેડી
ખાઈ શકું તેમ છું અને પહેરવા માટે રેશમના
કપડાં પણ મેળવી શકું તેમ છું. પણ આ જિંદગીને
હું ચોક્કસ રાખતો નથી. આ નારાવંત દેહના ત્યારને
મારા પર સવાર થવા દઈશ નહિ. અને સ્વાદિષ્ટ
ભોજન તરફનો લોભ મને ત્યાં એ મી જઈ શકશે નહિ.

હીમજ અને યમામ જિલ્લામાં એવા ગરીબ
અને મોહતાજ લોકો છે જેમને પૂરી રેડી મળતી
નથી. ધરાયને ખાવું એટલે શું, પેટ ભરીને જમવું
એટલે શું એ તેઓ જાણે સમજ્યા જ નથી. કયાંથી
મમળે ? એક ટંક પણ પેટ ભરીને ખાવાનું મને
તો સમજે ને ? આવા લોકો ઉપર સાસન કરનાર
હું શું ખૂબ પેટ ભરીને ખાઈ રાત્રે નિરાને સુઈ
શકું બરો ? અરે રે ! મારી ચારે બાજુ બૂખ્યાં
પેટ અને ધાસાં કવેજાઓ તરફ છે અને હું કેમ
કરીને મેવા મીઠાઈ ને પકવાનો જમ ?

શું હું પેલા કવિઓએ જે કવિતા રચી છે તેને ચરિતાઈ કરું ? તેમણે કવિતામાં કહ્યું છે કે :

“ તારે એટલો જ રોગ બસ છે કે તારી આસ-
પાસ જ્યારે જુખ્યાં લોકો ભૂખથી તરફડતાં હોય-
અને તેમને રોડીને એક દુકાડે પણ ન મળતો હોય
ત્યારે તું ખૂબ પેટ ભરીને ખાઈને નિરતિ સુષ્ણ ”

એક બાલુથી અને મોઝિનીનને અમીર કહેવામાં આવે અને બીજા બાલુ જે લોકો વચ્ચે હું રહું છું, તેમની મુશ્કેલીમાં આગીદાર ન બનું તો ખાલી મોઝિનીનને અમીર કહેવાયવું જ નહીં ? અને ખાલી અમીર કહેવાયવાથી થોડો સંતોષ થવાનો હતો ? હું સારા સારા બોજન સમારંભમાં ભાગ લેવા માટે અને સ્વાદિષ્ટ મિષ્ટાને ને ગ્રેવા મીઠાઈ જમવા માટે પેદા થયો નથી. બાવલા ટોરનું ખાન સારા ધાસમાં જ રહે છે અથવા છુટા ટોરનું કામ જ્યાં ત્યાંથી ચરનું ને પેટ ભરવાનું હોય છે એવી પશુચરિત્રધરાવતાર કુખાઉધરા પશુ નથી પણ બંસાન છું. મારાંકે અને મારી ખાઉધરા ટાંચને

બહેકાવવા જન્મ આપ્યો નથી પણ તેની સાચી ઝોળખ કરવા જન્મ આપ્યો છે. બંસાનને માટે ખાડુ પીડું ને પેટ ભરવું એટલું જ બસ નથી, પણ એથી ધણી જિંદગી કામ તેને કરવાનાં હોય છે.

જે લોકોએ સ્વેચ્છાથી મરીખી વેડીને, તંગી વેડીને ઇશ્વર પ્રત્યેના દરજ અદા કરી અને રાતના બે ધવાથી દૂર રહ્યા તેમને લાખલાખ ધન્યવાદ ! દિવસભરની મહેનતને અંતે જ્યારે આંખમાં સાચી જિંદગી આવી ત્યારે જેઓ હાથનું ઝોરાકું ભોંપ પથારી કરીને સૂતા એ લોકોને ધન્યવાદ છે. કયામતની બીકથી જેઓની આંખ ઉભામરો કરે છે, એટલે કે સતત જાગૃત રહી ઇશ્વરથી ડરીને જેઓ ચાલે છે અને થોડેથી એના નામના જેઓ ભાગ જપે છે એ લોકો ધન્ય છે !

અથ હુનેફના દરજદ, તમે ખુશથી હમેશાં બીતા રહેજો અને મન ઉપર સયમ રાખી મિષ્ટાને અને સ્વાદિષ્ટ બોજનેથી દૂર રહેજો તો જ તમે જલજમથી છુટી સરોહ.

૧૬૩૦ માં કર્ણાટીમાં ભરણેલી હિંદી મહાસભાના દિવસો હતા. રોજ વહેલી સવારે મહા-સભાના ઉપાડા વિશાળ મકાનમાં ગાંધીજી પ્રાર્થના માટે પધારતા, પરિદિગે પાંચ વાગ્યે પશુ બકિતરસ ભોગી જનતાની ઠંક ખૂબ જામતી. અગ્રે સાત-આઠ કવિ-લેખકો એ પ્રાર્થનામાં નિય-મિત હાજરી આપતા, પ્રાર્થના થયા પછી મહાત્માજી સવારના સાત સુધીમાં થોડુંક જીલ્લી લેતા.

એક દિવસ પ્રાર્થના પછી ગાંધીજીને એમની પાસે કુટિરમાં મળવાનું અમને મન થયું. પ્રાર્થના પૂરી થયા પછી અગ્રે કુટિરમાં પહોંચી ગયા. કુટિરને જમણે ખૂલે બાપુજી જરાક આડે પડ્યે થયા હતા. થોડેક છેટે મીરાજભેન કાષ્ઠક વાગી રહ્યા હતા, આવે ટાણે મહાત્માજીને મળવા દેવાની મનાઈ હતી છતાં અગ્રે સાતે જમણે ગુપ્તગુપ્ત લાઇનમાં જોડી ગયા.

મીરાજભેને હસતાંહસતાં અર્ધજાગૃત બાપુજીને કહ્યું, ‘ભૂઓ તો ખરા, અત્યારમાં કાણુ આવ્યું છે ?’ બાપુજી એકા થયા ને અમને જોઈં દસી પડ્યા, ‘તમને કવિઓને જિંદગી આપતી હોય તેમ લાગતું નથી.’

‘પહેલાં આવતી હતી, હવે બેઠી ગઈ છે’ એ કહ્યું ને ફરી બધા હસ્યા

‘મને એક કલાક સુધાં દીધા હોત તો હીક હતું.’ બાપુજીએ કહ્યું.

‘ત્યારે સુષ્ણ જાઓ, અગ્રે જમણે છીએ.’

‘ના હવે દુરથી આવ્યા છો તો બેસો, કહો હમણા શું ચાલે છે ?’

‘બાપુજી એ’ આપના વિષે એક કવિતા લખી છે તે વંચાવવા લાઇ આવ્યો છું.’ હું છેવાડે એટલા એક કવિએ કાર્ષ્ક હિંમતથી ને કાર્ષ્ક ઉતાવળથી એક કામળ ગાંધીજી સામે મૂક્યો.

ગાંધીજીએ થોડીક પ્રસન્નતાથી અને થોડીક વેદનાથી પેલા કવિ સામે જોયું. ‘તમારી કવિતા મને કેટલો પ્રસન્ન કરશે તે હું કહી શકું નહિ, એના કરતા તમને રોડિયો કાંતતા બેઠો તો હું પ્રસન્ન થાઉં.’

—કન્હુલાલ ગાંધી

મસુરીમાં એક મિત્ર અમને મળવા આવ્યા. હરિકૃપાથી એ દિવસે હું એકલી જ ઘરમાં હતી, ખાસી ધરનાં બધાં ફરવા નીકળી ગયાં હતાં. સરસ સત્તમંગ થયો. ઉમદા સ્વભાવના માણસ હતા. હિન્દી હતા. વાતવાતમાં એમણે કહ્યું: 'ખહેન, મારે માટે હિન્દુ મુસ્લિમ સહુ એક જ છે, હું કોઈ ફેર જોતો નથી, સોનાં હવય તો એક જ છે. મારે ધણા મુસ્લિમ મિત્રો છે. મને મળવા કે કુલ્લડનાં વખતમાં પણ કોઈ મતની તકલીફ પડી નથી. એકવાર અમારા શહેરમાં હિન્દુ-મુસ્લિમ કુલ્લડ ફાટી નીકળ્યું. સોડા આવીને મને સલાહ આપવા લાગ્યા કે તર બદલી નાખો નહીં તો પરતારો. જે તેઓને કહ્યું કે, 'ભાઈ, મારી એક બાબત મસ્તિહ છે અને બીજી બાબત મદિર છે, મારે વળી ડરવાનું હોય! મારા જોવા સુરક્ષિત બીજા કોણ હશે! અને હું ત્યાં જ રજો, મને કોઈ ન થયું.''

પછી કહે, 'ખહેન, મારામાં અફાનો છાટી નથી! હું તો ધણો મદદાળી બનવા ચાહું છું પણ શું કરું? અફા એમ થોડી જ આવે છે! મને મારી બાની ખૂબ છતાં આવે છે એની અફા અજબ છે! અને વળી કેન્સરના અસાધ્ય રોગથી પીડાય છે પણ એક ઉંઢકારોય નથી કરતી! હું એનો સજો દીકરો છું તો પણ મારે આશરે પણ એ રહેવા મામતી નથી! આ ઉમરે પણ પોતે યજ્ઞ કાઢે તે કામ કરી પેટ પૂરવું મેળતી લે છે. એક દિવસ અમારા એક નોકરને અછળડા નીકળ્યા. અમે એની બોલીમાં છોકરાની તનિયત જોવા ગયા. એ જમીન પર પડ્યો હતો અને ખૂબ બિમાર હતો. મા એની પાસે જઈને બેસી ગઈ અને પેલા છોકરાનું માથું પોતાની ગોદમાં લઈ લીધું! અમે બોલી બોલ્યા, 'મા, આ શું કરે છે? આ તો ચોપી રોગ છે!'

માએ અત્યંત કાંતિથી જવાબ આપ્યો. 'દીકરા તું મારો દીકરો છે તેમ આ પણ એક મનો દીકરો છે, એની મા અલી નથી તો હું એની પાસે આ

બોલીમાં રહીશ. જ્યારે તદ્દન સારું થઈ જશે અને કોઈને ચોપ લાગવાનો ભય નહીં રહે ત્યારે હું નાહી લઈશ. જાવ દીકરો, હવે તમે તમારે ઘરે જાવ, તમને નાનાં નાનાં બાળમત્ત્યાં છે...'

એ આદમી કરોડપતિ છે, શું એવા ધનવાનોને પણ સ્વર્ગમાં જગ્યા નહીં મળે?

હાલ જ્યાં સોફિયા કોલેજ છે, તે સમયસે હાઉસ (મુંબઈ)માં મારા દાદા બદરહીન તૈયમજીનું ઘર હતું. ખૂબ જ મોટું અને વળી એની સાથે બીજા ઘરો પણ સંકળાયેલાં હતાં. ખાસતું મોટું કુટુંબ રહેતું હતું. એ વખતે દાદા સાહેબની સહેરના મોટા માણસોમાં મહુત્રી થતી હતી જહોન જલાલી પણ ભારે હતી. એક વાર ત્યાં કોઈનાં લગ્ન થવાનાં હતાં, અસંખ્ય મહેમાનોમાં એક સુતમ્મ, દંપતી પણ હતું, એમની સાથે એમની માંદી છોકરી પણ હતી. લગ્નની તૈયારી ધામધૂમથી ચાલતી હતી. સાથે માંદી છોકરીનો ઇલાજ પણ ચાલતો હતો. જેમજેમ લગ્નનો દિવસ નજીક આવતો ગયો તેમતેમ ગડગડ, દોડધામ અને તૈયારીઓ જોરજોરથી ચાલવા લાગી. આખરે લગ્નનો દિવસ પણ આવી લાગ્યો. માંજ પડી નિકાહની કુડી નજીક હતી મહેમાનોની બીડ વધવા લાગી. ધરનાં બધાં બનીકનીને મહેમાનોનું સ્વાગત કરવામાં રોકાયાં.

અને માળ પર મારી છોકરી ગુજરી ગઈ!

એના ધરમાં આજાપ પર ત્યારે શી ગુજરી હશે એ તો કોને ખબર? કેવળ પણ કેમ કરી શકાય? તીચે દોહ-લાઈનો શોરમકાર, ધોડાગાડીઓની ધમાલ, નોકરોની ધમાચકડી, 'સલામ આવેકુમ' અને 'મુબારક સલામ'ની આપ-લેનો મજબુજાટ ઉપર દૃઢ દંપતીનાં ઓરડામાં એક શાંત, અત્યંત શાંત, નિનકુલ શાંત ખાનુની મૃત...

મા-આપે છાકરીનું સરીર ચાદરથી ઢાકી દીધું. આંખો નષ્ટ કરી દીધી અને એરડો વાસી દીધો. અને પછી હસતે ચહેરો બને નાચે કીતપાં. અને

સોની સાથે હવે મળ્યાં નાનાઓને આશીર્વાદ આપ્યા,
મોઢાઓને મુબારકબાદ. દરેક કિવામાં હાજર રહ્યા.
કોઇને ખબર ન પડવા દીધી કે કંઈ અશુભ બન્યું છે.

લગ્નની ધામધુમ તો આખી રાત ચાલતી રહી.
એ પુદ્ગ મા-બાપ પુત્રીનું દુઃખ વિસારી રાતભર
ખીખની ખુશીમાં પોતાની ખુશી મનાવતા રહ્યા.

સવારે જ્યારે મધુ પતી મધુ ત્યારે શાંતિથી
પોતાની પુત્રીના મરણની ખબર કરી.

સૌએ પોતાનું દુઃખ પ્રગટ કર્યું તે અત્યંત
સ્વસ્થતાથી 'જે અલ્લાહે આપ્યું હતું તે તેણે
લઈ લીધું.' કહી સત્વન મેળવ્યું.

— 'સુનિયે કાકાસાહેબ'

અમારો વાહવિવાહ સર થયો. મેં કહ્યું: 'તમે કોઇ વિષય જનાવો. હું એ પર લખી
દર્જશ.' મારે એક મેખ આપવાનો હતો, કાનિએ જવાબ આપ્યો: 'ના, તમે પોતે જ કોઇ
વિષય પસંદ કરો.'

'પસંદગી તો સંપાદકની હોય.' મેં દૃઢતાથી જવાબ આપ્યો.

કાનિએ એટલી જ દૃઢતાથી કહ્યું, 'ત્યારે તો વિષય તમે જ પસંદ કરો. એ મારો મત છે.'
હું હાથો. એ જ કાણે મને ઉપનિષદની એક સુંદર વાર્તા યાદ આવી.

દિવોદાસનો પુત્ર પ્રતહન એક જળવાન ક્ષત્રિય રાજા હતો. સંતારના આત્મ મોહોને એ
મદદ કરતો. પરંતુ જરૂર પડતાં દેવોના રાજા ઇન્દ્રને પણ એ મદદ કરતો. એક વખત કોઇ એક
ધર્મદુષ્ટમાં પોતાનું પોરુષ પ્રગટ કરીને એણે ઇન્દ્રને રાજી ક્રોધ, સંત્રાંક ઇન્દ્રે એનું બહુમાન
કરવાના હેતુથી પોતાના બધા પ્રાસાદમાં નોતર્યા. દેવરાજે પ્રતહનનું દબદબામધુ સ્વાગત
કર્યું અને કહ્યું કે, 'તને વરદાન આપું છું, જે ઇન્દ્રા હોય તે માગી શકે.'

પ્રતહને કહ્યું, 'મનુષ્યને માટે જે હિતાવશ હ તે હું માગુ છું.'

ઇન્દ્રે કહ્યું: 'વરદાન કોઇ બાજે પસંદ કરતો હશે શું? વરદાનનો અર્થ જ એ છે કે
પોતાની પસંદગીનું. પોતે શું ચાહે છે એ શીખે શું જાણે? એટલે માણસે પોતે જ માગી લેતું
નોંધવું. એ જ ઉચિત છે.'

પ્રતહને આટલાથી થોડો હાર માનવાનો હતો. એણે ઇન્દ્રને કહ્યું, 'મેં માન્યું છે કે આપ
સત્ય-પ્રતિષ્ઠા છો. આપ મને 'વર' આપનાર છો. 'વર'નો અર્થ છે શ્રેષ્ઠ. જે સદૃશી શ્રેષ્ઠ છે
એ જ મને આપવા માટે આપ બંધાયેલા છો. માણસ માટે સદૃશી શ્રેષ્ઠ શું છે એ બતાવું
શું જાણું? અમર હું જે માગું એ જ તમે આપો તો એ 'અવર' (એટલે એણે) આપ્યું એમ
ગણાયો. આપે તો મને વરદાન આપવા કહ્યું છે. સત્યરૂપી ઇન્દ્ર એનાથી બંધાયો. ઉપનિષદકાર
કહે છે. સાત દિ ઇન્દ્ર

આખરે ઇન્દ્રને જ વરદાન પસંદ કરવું પડ્યું. ઇન્દ્રે કહ્યું: 'હે, પ્રતહન! તું મને ઓળખ
મને સાચને ઓળખતો' એ જ માણસ માટે હિતકર છે. જે સત્યને લગામી રહે છે એને પાપ
લાગતું નથી, એને કદી પશ્ચાત્તાપ થતો નથી'

— દાકા કાલેલકર

એક ભાઈએ અડસઠ તીથની યાત્રા કરી—મને તો ખબર પણ નથી કે કેટલા તીર્થ છે. એમની
સાથે બોજન કરવા માટે એક રસોયો પણ હતો. યાત્રા કરીને જ્યારે એ લોકો ઘરે પાછા ફર્યા તો
દિવસે રસોયાએ ખટાટાનું શાક કર્યું. પેલા ભાઈએ 'ખાવું સર કર્યું'. ખટાટામાંથી એવી તો
દુર્ગંધ આપતી હતી કે બાઇ ન ચકાવે. પેલા ભાઈએ રસોયાને પૂછ્યું: "અરે, આ શું છે? આમાં
ખરાબ વાસ કેમ આવે છે?" રસોયાએ જવાબ આપ્યો કે, "આ તો મેં ખટાટાનું શાક ખનાવ્યું
છે, જેને મેં અડસઠ તીર્થમાં સ્નાન કરાવ્યું છે." અમર આટલાટલા તીર્થની યાત્રા કર્યા પછી ખટાટાની
દાસન ખરાબ થઈ હોય તો પેલા ભાઈની દશા કેવી થઈ હશે! ભાઈઓ, આ નષ્ટાક છે! — વિનોબા

જ્યારે અંતરની ઉમેદ જાગે છે

[એક આપકર્મી વિદ્યાર્થીના પત્રો]

(૩)

મુઠા બાપુભાઈ,
નમસ્તે,

૧૦-૮-'૫૪

પ્રત્યુત્તર મળ્યે એ અકબારીવા ચર્ચા ગયા. સાચે જ સમયને અભાવે હું લખી શક્યો નથી. દિલગીર.

હેલાં કેટલાંક સખ્તાદર્થી હું એ પાળી કરતો હતો. એક સવારે આંધી સૂંઝે સાત સુધી બીજું સાંજે સાડા સાતથી રાત્રે સાડા દસ સુધી. આખું ન કરું તો અહીંનું ખર્ચ શે પોષાય? વળી અત્યારે કોલેજમાં રજાઓ હોવાથી કામ કરવાની તક છે. કોલેજ ઉપરથી પછી એક જ કામ થશે.

રફાલરશીપની વ્યવસ્થા કર્યા બાદ જોઈએ આભાર માનું તેટલો જોઈએ છે. સાથે સાથે રફાલરશીપ આપનારને પણ કેમ બુલાય? તેઓઓના પણ સહકર્મ આભાર માનું છું.

હજી નાણાં શી ચામનભાઈ પાસેથી લઈ આવ્યો નથી. તેઓ તમારા પત્રની અપેક્ષા રાખે છે. તેમને પત્ર લખશે. એટલે તરત જ મને મળી જશે.

બીજું, મારા પિતાજી રૂ. ૧૦૦૦ અને મોડલવા લખે છે. એ તેમને તે નાણાં તમારે ત્યાં મોકલવા લખ્યું છે. તમે શ્રી ચામનભાઈને લખશે. એટલે તે પણ મળી જશે. એમ એક વરસની સારી વ્યવસ્થા થઈ જશે.

એ સિવાય બીજી નવાજીની હવામાન સિવાય શી હોઈ શકે? અજીબ અજીબ મરસી. લાગે છે. એની પાછળ પાછળ દંડી અને વરસાદ દોડવા આવે એટલે રાહ ન રહે છે. ટેમ્પરેચર ૬૦ 'F થી ૭૦ 'F જેટલું રહે છે. બુલ્લા આકાશ નીચે સૂર્ય કિરણોના લહાવે મેવા નંધા બહાર નીકળે ત્યાં તો મેકલખાઈની સવારી આવી પહોંચે અને બીજી દે. ગરમીથી તાસી ઉઘાડા સૂઈ રહ્યા હોય એ ત્યાં દંડીનું મોજું ફરી વળે તો એટલે જ છુટકા.

આજના દિવસે સપ્તર અઢાર કલાક લાંબા ચાલે છે. એવો પણ સમય આવશે જ્યારે રાત્રિનું સામાન્ય અત્યારના દિવસ જેટલું લાંબુ થઈ જશે.

આવા કામઠોળ હવામાનમાં માનસિક અને શારીરિક રીતે કામઠોળ ન થાય તેટલી તકેદારી રાખવી જરૂરી છે. હેલાં દસ માસથી એકધારી નાવ ચાલ્યા કરે છે ધ્રુવરૂપાથી એમ જ ચાલ્યા કરશે એવું નિશ્ચય લાગે છે. હજી ક્ષિપ્ર જીવન ચાલે છે. 'એક બટર ને દૂધ, શરીર કરે મજબૂત' એવું સૂત્ર મારા પર અજમાવ્યું છે. અહીં આની જેટલીય નિષ્ફળતા જણાતી નથી.

• સર્વેને વાદ-વંદન અર્ચવંદના પ્રથામ.

(૪)

મુઠા બાપુભાઈ,

૧૧-૮-'૫૪

નમસ્તે.

ગત સપ્તાહમાં એક મળી ગયો, આભાર. એ રીતે શિષ્યવૃત્તિ આપનાર બિરાદરનો પણ આભાર.

એક વરસની શી અને પુસ્તકો માટે લગભગ બસ થઈ જશે. બીજી બાબતો નોકરી ચાલુ છે એટલે પોંટ્યાની ચિંતા કરવા જેવું નથી. થોડામાંથી થોડું અભ્યવસાય પ્રયાસ કરું છું. એમ કરતાં થોડાં નાણાં બેમાં થાય તો આવતા વરસમાં ઉમેરો થાય.

કોલેજ તા. ૨૦ મી થી શરૂ થાય છે. સમયની જેમ ન પડે માટે જે આજુ અકબારીવાથી મોકરીત્તમ મર્મયમાં કાપ મુકી દીધેલ છે. થોડા પૈસા જોઈ મળશે. (૭ થી રોજ જોઈ મળશે), પણ અભ્યાસ વધુ થશે. વિદ્યા અને લક્ષ્ય બેની જેમતાણ ચાલે છે. એમાં ચરીત્ર નામ જેની વિદ્યાનો પક્ષ લીધે જ છુટકા. લક્ષ્ય તો આજ છે અને કાંઈ નથી ત્યારે એ વિદ્યા નિઃદમ્બીતર અને તેવા સંજોગમાં દમ્બ નહિ દે તેની ખત્રી છે. કાંઈકાઈ વખત લક્ષ્ય

એવી બીંસ દે છે કે અકબીઈ જવાય, પણ વિદ્યા ત્યારે સહારો દે છે. આશ્વાસન આવે છે. અકબીઈ ગામજુગાથી ઉગારે છે.

આજે હવે મારું કમાણીનું ધોરણ ૮ થી ૧૦ પાઉન્ડ અઠવાડિયાના ગણાયે તેટલું છે. પણ અશ્વાસ કરવાનો હોવાથી તેનો મોઢા છોડ્યે જ છૂટકો.

ખાસ નવાગુનીમા હવાખાન બદલાયું છે, ટેમ્પરેચર ૧૦.૫ ની આસપાસ રહેવા લાગ્યું છે. પાનખર શરૂ થાય છે. દોઢ બે માસમા ઝાઝળા ફૂંઠાં બોલા મળશે, ફરી ઉનાળો આવે અને પાન ફૂટે

ત્યારે ખરો, આમ ઠંડી પડી ગરમી-ઉનાળા પછી શિયાળો-રાતની પાછળ દિવસ અને સુખ પછી દુઃખ એવાં કેટલાંય અવળો-સવળો દ્રંદ્ર ચાલ્યા જ કરે છે. કુદરતના આ અવિરત સંમામમાથી કોણ બચી શકે છે. મોટામોટા પદાર્થો અને સાગરો, અને તેથીય મોટા સ્વર્ગ-અંદર અને તારલાય એમાંથી બચી નથી શકતા, તો પછી આ સાકાતજી હાથના ટચૂકા પામર માનવીનો શો દિસાળ ?

ખેર, જે થાય તે મંથરરૂપા,

બધાને યાદ વંદન. અરપિંદના પ્રણામ.

સરદાર કાવદાનો અશ્વાસ કરતા ત્યારે એક મિત્રની સાથે અશ્વાસ માટે તૈયારી કરવા બે મહિના બાકી રહેલા. તે દરમિયાન એમને બગલમાં કાખાજાડી ચર્મ ગામડામાં બીજા ઉપાયો તો શા થઈ શકે ? કોઈકે એમને સલાહ આપી કે ગામના વાળંદ પાસે નક્કર ચૂકાવી દો. સરદારે તે વાળંદને બોલાવ્યો. વાળંદે લોખંડનો સળિયો ધગધગતો કરીને કાખાજાડી પર વાંધ્યો. પણ અંદરનું પર કાઢી નાખવાની હિંમત ન ચાલી. સરદારથી આ સહન ન થયું એમણે તો વાળંદના હાથમાંથી 'આમ બોલા શું કરે છે ? લાવ, તારાથી ન થાય તો હું જ ડાકું.' કહીને સળિયો લઇને પોતાના હાથે જ ખેતી દીધો. અને ત્યારે તરફ ફેરવી બધું પર કાઢી નાખ્યું. આવી હતી સરદારની મહનશક્તિ અને ધીરજ !

વિલાપતમા સરદાર બેરીસ્ટરીનો અશ્વાસ કરતા ત્યારનો આ પ્રસંગ છે. એક અજોબ બાઇને ત્યાં સરદાર રહેતા હતા. ૧૯૧૧ના એ મહિનામાં એક દિવસ નહાતી વેળા સરદારને ચક્કર આવ્યા. મોટી તો સખ નાવ આવ્યો. અને પગમાં વાળાનું દહન જણાયું. એક નર્સિંગ હોસ્પિટાલમાં દાખલ થયા. ત્યાં ડોક્ટરેક્ષન કરાવ્યું. ડોક્ટરને વાળાના દહનિ ખબર નહીં એટલે વાળો પૂરેપૂરો બદલ નીકળ્યો નહીં. ડોક્ટરે બીજી વાર ડોક્ટરેક્ષન કર્યું. તેથી તો દહનિ જુદું બધું અને ઉપરથી ધનુર થયું. રિમિત બનીર થઈ ગઈ. પેલો ડોક્ટર તો કહે કે જીવ બચાવવો હોય તો એક રસ્તો છે, પગ કપાવી નાખો. સરદારને તો હિન્દુસ્તાન આવી બેરીસ્ટરી કરવી હતી. એમ લગભગ સંગ્રહ બેરીસ્ટરી થાય નહીં. એક બાળ ડોક્ટર પામે તપાસ કરાવી તેણે કહ્યું કે ડોક્ટરેક્ષન તો કરવું જ પડે. પણ તે સજી તો જ થાય જો કમોરોફોર્મ ન લે તો. સરદારે તો હા પાડી. 'મારે કમોરોફોર્મની કરી જરૂર નથી. મારે તેટલી પીડા કે દુખ થાય તે હું સહન કરી શકું એમ છું.' અને પેલા ડોક્ટરે ડોક્ટરેક્ષન કર્યું. ડોક્ટરેક્ષન પૂરું થયું ત્યાં સુધી સરદારે એક ઉલકારો પણ ન કર્યો ! સર્જન અને એના મદદનીશો બોલી બિલા : 'આવો ફરદી અમને પહેલી જ વાર મળ્યો છે.'

કેવી ગજબની સહનશક્તિ !

ફૂલની માળા આપવાનો આપણા દેશનો ખાસ રિવાજ છે. એમાં દરેક ફૂલ અગ્રમ અલગ રહે છે અને તેમની અદર એક દોરો પરાવાયેલો રહે છે. એ આપણા સમાજની રચના છે. દરેક અક્ષતને પોતાના વિકાસ માટે પૂરેપૂરો મોકો અને એકતાને માટે પ્રેમનો દોરો. ક્ષમીમાં એથી બુદ્ધ હોય છે એમાં ફૂલોને એકઠા કરીને જાપી દેવામાં આવે છે એ પણ એક સમાજરચના છે. વિનોબા

દાનવીર ફઝલ

બરામિકા વંશનો નાસ થયો તે પછીની આ વાત છે. એક દિવસ ખલીફા હારન રશીદ સિકાર માટે પોતાના રસાલા સહિત જતા હતા ત્યાં રસ્તામાં બરામિકાના ખંડેરા એમની નજરે પડ્યા.

સામાન્ય રીતે લોકોને એવી ટેવ હોય છે કે કોઇ પડનર ઐતિહાસિક સ્થળોની મુલાકાત લે છે ત્યારે ત્યાં કંઈ ને કંઈ ચીતરામણ કરી આવે છે. પેલાં ખંડેરામાં એક ટકાણે જીંત પર કેટલાક શેર-લખ્યા હતા તે ખલીફાએ જોયા, વાચ્યા, એનો ભાવ આમ હતો :

‘હે હર ! તે તારામાં વસનારને એવી રીતે વિખેરીને બરબાદ કર્યા કે તે બિચારા ફરી એમાં થઈ ન શક્યાં.

મેં અહીં એવાં લોકોને જોયાં હતાં કે જેના એક એક કામ પર લોકોના લાભદાનનો આધાર હતો. તને હવે જે જુએ છે તે ચીસ પાડે છે.

જેમની છાયામાં જીવન વ્યતિત થતાં એ લોકો આશ્વા મયા, અને હવે એના લોકો બાકી રહી જવા છે કે જેમના જીવવાનો કશો અર્થ નથી.’

ખલીફાના હૃદય પર આ શેરોએ લણી અસર કરી. તેમની સાથે-સફર કરતા અદમામા અસ્મદને તેમણે પૂછ્યું : ‘તમે બરામિકા ખાનદાન વિશે કંઈ જાણો છો ?’

અસ્મદએ કહ્યું : ‘જીવતદાન ખસો તો કહું !’ હારને ખાતી આપી, પછી અસ્મદએ પોતાની નજરે જેવેલી દકીકન કહી ‘હું’ એક દિવસ ફઝલ બિન મહયા સાથે સિકારે જતો હતો. રસ્તે અમે પડાવ કર્યો. એવામા અમારી પાસે એક જાદુ શિંટ પર સવાર થઇ આવી પટોચો ફઝલે તેને જોતાં જ મને કહ્યું : ‘આ માણસ મને શોધતો આવ્યો લાગે છે.’ અને હું તેમ જ. પેલા શિંટવારે તંબુઓની કાર ભેરીને અમારી પાસે આવી નમન કર્યું. ફઝલે તેને પ્રેમવળો ઈશારો કર્યો અને પૂછ્યું : ‘કયાથી આવો છો ?’

‘હું કયાયા કાલીલામાંથી આવું છું.’ તેણે કહ્યું.

‘અહીંથી તમને વતન કેટલું દૂર ?’

‘લગભગ બે દિવસ ચારસો માઈલ.’

‘એટલે દૂરથી, કપરો રસ્તો વઠાવી અહીં આવવાનું કારણ ?’

‘અહીંના જુજુર્ગોની નેકનામી ને ઉદારતાની ખ્યાલિત મને અહીં ખેંચી લાવી.’

‘એ જુજુર્ગો કોણ ?’

‘બરામિકા’

‘એ તો એક ખાનદાનનું, કાલીલાનું, નામ છે, તમે એમાંથી કોની ખ્યાલિત સામગી અહીં આપ્યા ?’

‘ફઝલની, તે મહનનો પુત્ર અને ખાલિફાનો પૌત્ર થયે.’

‘તમે સાચું કહો છો. પણ તે તો મહાન અને પ્રતિભાશાલી માણસ છે. જ્યારે તે આમ સલામાં જસે છે ત્યારે વિદાનો, સાહિત્યકારો, કવિઓ અને કલા-નિષ્ઠાનો તેની આસપાસ હોવ છે. તમે કયા વર્ગમાં છો ? આદિમ છો કે અદિન ?’

‘ના રે હું તો મામુલી માણસ છું.’

‘તો પછી એમને મળવા માટે કોઈનો લાભ-મણ પત્ર લાવ્યા છો ખરા ?’

‘ના.’

‘એ તો કારે આશ્વની વાત ! સીધેસીધા તમે એમને મળશો શી રીતે ?’

‘મરી કશી લાગવગ તો નથી પણ મેં એમને માટે એ શેર લખ્યા છે તે એમને સહજાવીશ અને ખાતી છે કે એ શેર મારી સાચી સિફારસ કરશે.’

‘વાઈ તે શેર મને જ સંભળાવો. મને મમરો તો હું તમને મળવાની સલાહ આપીશ નહીં તો અહીંથી જ વતન પાછા ફરવા કંદીશ.’

‘તમારી ઇચ્છા છે તો સાંભળો.’

‘તમે જોયું ? સખાવતની પરંપરા દેહ આદમથી ગાલી આવે છે અને તે ફઝલ સુધી પહોંચી છે.

‘કોઈ જાણકને એ બધું લાગે છે અને તેની માતા ફઝલનું નામ લે નો ને જાગક કાન ધઈ જશે.’

‘સુખદાને અલ્લાહ ! સરસ શો’રો છે. પણ ધારો કે એ શો’ર સાંભળી કોઈ એમ કહે કે આ શો’ર તો બીજા શાયરના છે અને તે ફક્ત પાસેથી ઈનામ એળવી ચૂક્યો છે, તો તમે શું કરશો ?’

‘તો હું આ શો’રો સંભળાવીશ.’

‘આદમે પ્રાણ ત્યાગતી વખતે વસિયત કરી હતી કે મારા બાળકોને ‘ખાલ રાખજો. તે’ તેની વસિયતનું પાલન કતું’, અને આદમની સંતાત બૂખ-મરાથી સુરક્ષિત રહી.’

‘ખરેખર, આ ઉત્તમ પકતિના શો’ર છે. પણ ધારો કે ફક્ત તમારી કસોટી કરવા કહે કે, આ શો’ર તમે લોકો પાસેથી સાંભળાને અને કહ્યા છે તો પછી શું કરશો ?’

‘ત્યારે હું ચૂપ થોડો રહેવાનો હતો ? તરત આ શો’ર સંભળાવીશ.

અગર લક્ષાઈને કહેવામાં આવે કે તું લાલા મોહનને કંઈ કહે તો તે જીવદ સ્વરે તે પુકારશે હે ફક્ત ! જે તારી સખાવત રેતી અર્થવા લાગી જશે તો તે રેતી પણ સખાવતને કારણે એક દિવસ પૂરી થઇ જશે.’

‘પણ દીકાકારો તો હર પ્રકારે ટીકા કરશે તો તમે શું કહેશો ?’

‘ત્યારે હું આ શો’ર સંભળાવીશ.

‘માણસ જે પ્રકારના હોય છે મુસ્તાક અને ફેયાઝ મુસ્તાક તો હું છું અને ફેયાઝ તો છે ફક્ત. પરંતુ જે મા તફવત એટલે જ છે કે મારા જેવા તો ફુન-મામાં ધણી મળશે પણ ફક્ત જેવો કોઈ નહીં મળે.’

ફક્ત આ શો’ર સાંભળી શરમાયો અને બપ હતો કે બહુ કંઈ વિશેષ ન કહે એટલે તેણે કહ્યું. ‘મને નથી લાગતું કે ફક્ત તમારી આવી આકરી કસોટી કરે. પણ મારે તમારા બીજા શો’રો સાંભળવા છે તો સંભળાવો.’

‘ત્યારે સાફો.

‘કોઈએ ફક્તની દાનવીરતાની ટીકા કરી ત્યારે મેં કહ્યું, નિંદા શું નહીને નુકસાન કરી શકે છે ?’

‘તું તું ફક્તને દાન કરતો અટકાવીશ ? વાદળથી કોઈ વરસાદને થોભાવી શકે છે ?’

ઉજ્જડ નગરમાં વરસાદ વરસે એવી રીતે ફક્તની બાંક્સો નગરમાં થાય છે.

લોકો ત્યારે તરફથી ફક્ત પાસે કદરની આશાએ ચાલ્યા આવે છે. અને તેમને કંઈ ને કંઈ મળી જ નવ્ય છે.’

ફક્ત બહુના ઉપરના શો’ર સાંભળાને પોતાનું હસતું ખાળી ન શક્યા પછી કહ્યું. ‘હે આરબ, તે ફક્ત હું મોતે જ છું. તારે જે જોઈતું હોય તે મારી પાસે માગી લે.’

‘તમે મારી મળક તો નથી કરતા ને ?’

‘ના. સાચું જ કહું છું. તારે જોઈતું હોય તે સકાચ ધિના મામ.’

‘મારે દસ હબર દિરમની જરૂર છે.’

તારી માગણી કબૂન રાખવામાં આવે છે અને તરત જ બહુને દસ હબર દિરમ આપવાનો દુકમ કર્યો આટલી ધીની રકમ એક આગળવા બહુને આપી દેવી ખજાનચીને વીક લાગી નહી. તેણે ફક્તને કહ્યું ‘આ દાન નથી પણ નાણા વેચાય છે બધી તરીકે તફાવેડ શો’ સંભળાવનારને આવું મોઢું ઇનામ ન આપાય.

‘લાગી મદર ખેડીને આવેતા ઇનામના હકદારને માગથી વચિત ન રખાય.’ ફક્તે કહ્યું.

ખજાનચીએ જોયું કે આમ તો ફક્તને રોકા શકાય તેમ નથી ત્યારે તેણે એક યુક્તિ કરી કહ્યું. ‘હું આપને એક તીર આપુ છું તે તમે આ બહુ પર છોડાજો. જો તે તીરને એ શો’રની દાલથી રોટી શકે તો તેને ઇનામ આપજો નહીં નર થોડી વાટ-ખચી આપી વિદાય કરજો.’

ફક્ત ખજાનચીનું કહેતું માન્ય રાખવા વિચાગતો હતો ત્યાં બહુએ શો’ર સંભળાવ્યો તારા ધનુજની કમાન જીલ્ડી, દુરમની અને સખાવતની કમાન છે. અને તારું તીર ઈજ્જતનું તીર છે, તેનાથી તું મારી મરીનો પર નિશાન લગાવ !

બહુને આ શો’ર સાંભળી ફક્ત એટલો ખુશ થયો કે તેને બહુને બીજા એક લાખ દિરમ આપવાનો દુકમ કર્યો. બહુ ઇનામ લઈને વિદાય થયો. જતી વખતે એની આખમાં આશુ દના એ જોઈ ફક્તે

તેને પૂછ્યું: 'તું રહે છે શા માટે ?' તું હજી કાંઈ
પ્રવચન બોલી રહી છે ?'

બદ્ધે જવાબ આપવાને બદલે બે શેર
સંભળાવ્યા.

‘હું એટલા માટે રહું છું’ કે તમારા જેવા દાન-
વીરને મૃત્યુ જ્યારે છીનવી લઈ જશે ત્યારે અમારા
જેવાની કદર કોણ કરશે ?

કોઈ બીજા વસ્તુ સુખ થાય, થોડો કે જીંટ મરી

જાય તેને મુસીબત નથી કહેતા મુસીબત તેને કહે છે
કે જે મહાન માણુમના મૃત્યુથી, તેનાથી પોષાતી
એક દુનિવા મરી જાય.’

જ્યારે અંતઃમંદિર બરામિકાનો આ આખો કિસ્સો
ખલીફા હાફ્ઝ રશીદને સંજોગોથીને મૃંગા રહ્યા ત્યારે
ખલીફાથી ગોલાઈ જવાયું: ‘બરામિકા ખાનદાન
ખરેખર કદરદાન અને દાનવીર હતું. અફસોસ જે
એ સૌને કનક કરાવી નાખ્યાં.’

*

ઈશ્વરનું નિર્માણ

પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે. સવારે ટહેનવા નીકળ્યો હતો. એક દેવળ આગળથી
હું પસાર થતો હતો. ત્યાં મારે કાને પાડરીની પ્રાર્થનાના ચળો પડ્યા. એ ઇશુને પ્રાર્થના
કરતો હતો: ‘હે પરમેશ્વર! અમારા દુશ્મનોનો નાશ કરે. વિધર્મીઓ માટે નફાનાં દાર
ખોલી નાખો! અમારા દેશને સુખ સમૃદ્ધિથી હથકોવી દો! અમારા સમ્રાટને જગતમાં
વિશ્વવિજયી બનાવો!’

આજે પચ્ચીસ વર્ષ પછી પછુ આ જ મતલબનાં પ્રાર્થના પ્રવચનો આપણાં દેવળોમાં
કરવામાં આવે છે! મારા હૃદયમાં એ સાંભળીને વિદોહની ભાવના આંખોની પેઠે જાગે છે, આ
ભગવાન તે કેવો છે! મારો આત્મા એવા ભગવાનને નમવાની સાફ સાફ ના પાડે છે, એવા
ભગવાનની પૂજા કરે છે! એ ભગવાન જુદા દેશનું કે ગ્રેમનું પ્રતીક નથી. આ તો હિંસાનો,
મતલબાતનો પ્રવચર છે! જે બે વિભાગો પાડી જનતાનનું હાર્ય વેરે છે! એ ઈશ્વરના રાજ્યમાં
ચેતનાનો પોષાર અર્થહીન થઈ ગયો છે, કષ્ટા અને ગ્રેમ પેતાનો હિંસા બૂધી ગયા છે, આસ્થા
પ્રવચનામાં પલટાઈ ગઈ છે, અને ધર્મ બકિનમત સ્વાધનું સાધન બની ગયો છે.

છેલ્લાં પચ્ચીસ વર્ષથી હું આ ઈશ્વરની પૂજા કરું છું, અને મારી કદવનામાં એક એવો
ધર્મર સળું છું કે જે મનુષ્યને અપાર ઔરવ અને મદિમાના પ્રત્યેક કાપને પૂરું કરી આપે.
તેમાં મદદ કરે, એવા ઈશ્વરની શોધમાં જે બધાં જૂનાં-નવાં જીવનદશનો વાંચી નાખ્યાં પછુ
મને કયાંય પછુ સંપૂર્ણ સંતોષ થાય-સાત્વન મળે એવું દેખાયું નહીં. હા દિનુઓનાં વેદાંત
વાંચવા પછી મને થોડી આશા બધાઈ છે ખરી, એણે મરી કદવનાના ઈશ્વરને બરાબર રૂપ
આપ્યું છે. દિનુદર્શન પોષાર કરીને કહે છે કે, ‘મને પૂજાથી મુક્ત કરો, મને અભનશત્રુ
બનાવો, અને જ્યારે ભાવનાની આંધી ફેલઈ રહી હોય ત્યારે મને એવી ચંચળ પ્રજા આપો
કે, જેથી હું સૌને-સમજ સકું અને ચાહી સકું....’

આ શાબ્દક પ્રાર્થનાનો અર્થ સમજાવતા ઉપનિષદ આગળ કહે છે, ‘અહીં, ત્યાં બધે જ,
આનંદનું માત્ર એક જ સાધન છે અને તે સુજન. સુજનની સાથે બધાં સુખ માત્ર હાવા
જેવાં છે. ચાહે એ સુજન શરીરના રૂપમાં હોય વા આત્માના રૂપમાં હોય સુજન આપણને આ
શરીરના જીવનમાંથી મુક્ત કરે છે. અને જીવનની દૈકરો ખવડાવીને દેવ બનાવવા માગે છે.
કેમ કે એ સુજન સિદ્ધી છે, એક એવો સિદ્ધી કે જેની સાથે મર્વઅટ્ટી કાળે પછુ પોતાની
દાર કમીને છે

—તેમાં ગેલો

સાંજનો વખત હતો. સંખ્યાની કમ્પ્યુલેશનમાં જાળવેરી બની રહી હતી. સુમસામ દેખાતી સીમડી વચ્ચે સરકતો ઉજ્જવલ ને બેંકાર રસ્તો પાણીના રેલા જેવો વહેતો હતો. એવે ટાણે એક ચારણુ ઘોડેવાર પોતાના આપદાદાનું લેણું પનાવી વેશન વગડાની વાદ કાપેને ગ્રામલખ પસાર થઈ રહ્યો હતો. એની રમિયા જાનવંતી ઘોડી રમી રહી હતી. ડોઢમાં ચાર સોની ચોમ્મી ઝુલતી પડી છે. પાસે ફિયા બે દળ રતી બે કોથળાઓ છે. આમ પોતાની પાસે જોખમ દેવાથી મનમાં વિચારે છે કે, જો ડોઢ ગામડું આડું આવે તો ગતવાસો રહી જઈ. ડોને અનર છે ગતનો સમય રહ્યો ને વળી એકમે પડે...

ઘોડેવાર ફર ફર નજર ફેંકતો ચક્રવર્તીને તો વેગે જઈ રહ્યો છે. એટલામાં ઘોડેકે ફર જતાળુધ વનરાશ વચ્ચે દિવાની તેજાતી ઝગડતી દેખાઈ. એ જોતા જ મનને ઘોડી ધરપલ થઈ. માથુકાને એણે એડી મારી વહેતી મૂકી. પવનવેગે માથુકા પલકારામાં તો ગામને ગાંધે આવી પહોંચી. ગામને ગાંધે તોતી મ ફરવાનું હતો. આખો વ ફરવાને ગામડાના જોયોને ઝગડતો હતો. આ જોઈ ઘોડેવાર જુવાન ઘોડી વાર નો અમચાયો. પણ જોખમના ભયે એને રાત રહેણું હતું, એટલે વધુ વિચાર કરે તે પહેલા ફરવાનું કાપલ થયો.

અનરમાં જુવે છે તો ચારેકાર ડીવડા...ને .. ડીવડા! ગામડાના જોયોતોને જોયુ જ. ઝગડતો સિવાય જાણે જુડું જ સુનકાર કોઈ માથુકાને નામે નજરે જ ન મડે. તો મ એ તો માથુકાને રમાડતો જ અનર વચાલે ચાલ્યો આવે છે અનર સમયમ ખલાસ થયા આવી. એ છેડે એક નાનકડી ડેલી ઉપાડી દેખી તરત જુવાને ઘોડી ચંભાવી. ત્યાં તો એક ગોરવણું ડોઢી આજી સલીરમાં ઝાપતી, હાથમાં અનરનો દાંડો લઈ આગળ આવી.

ઘોડેવારે પૂછ્યું “માડી! રાતવાસો રે વે છે. વેટમાં છું, આજની રાત પડ્યો રહેવા દેશો?”

“એટા આવ, આજની રાત રેવી છે એમાં શું?”

ડોઢીએ વળતો જવાબ પ્રસન્ન ચિત્તે વાગ્યો. એથી ઘોડેવારે ઘોડા પરથી ઉતરીને ખડકીમાં પથ મૂક્યો. ફળિયામાં આવતાં ડોઢીએ કહ્યું: “દીકરા ઘોડીને સામા ફરનામાં બાધી દે!”

ડોઢીએ તો ફળિયા વચાલે ટોલીયા દાગ્યો. ઉપર જાતીમગ પડકા પાથરી. માથે બપડં બાતોચુ નિઠાવ્યું. જુવાનને બેસાડ્યો. પાથે ચમકતો પીત જાયો સોટો બરીને મૂક્યો. પાણીને સોટો હાથમાં લેતા જુવાને ધીરેથી પૂછ્યું “માડી જાતે કેવા છો?”

“દીકરા છીએ તો બામજી. ટું કેવા છો?”

માડીએ સહેજ નમ્રભાવે પૂછ્યું.

“માડી કું? હું તો ચારણુ”

“વાહ, તંઈ તો દેરી પુતર! બને આજ્યો દીકરા! ચારણુને દીકરો મારે ત્યાં ક્યાંથી?.. દીકરા, કાંઈ જાગેખમ હોય તો કેન્ વખત છે. લેય તો લાવ. પલકારા મેલી હઉ સવારે જો તંઈ લઈ લેજે”

ઘોડી વાર તો ચારણુ કંઈ બોલ્યો નહીં. પણ મનમાં તો થયું કે, ડોઢી એકલી છે ને વળી મુખી લાય છે. એમ વિચારી ચારણુ ઘોડીનું પતાણ ઉતારી દળ-દળરતી બે કોથળાઓ ખડીવામાંથી કાઢીને ડોઢીને સાથવવા આપી. ડોઢી લઈને પડાગમાં મૂકી આવી, ને ચારણુ પાસે બેળી.

“દીકરા, કું તો સાવ જુલી જ મણ વાળુ તો ક્યાંથી કહ્યું દરો! હાલ્ય રોડોને ને દૂધ છે. વાળુ કડી લે!” આમ આમદ કરીને ડોઢીએ ચારણુને દૂધ રોડલાનું વાળુ કરાવ્યું. ઘોડીના જોયોમાં પાવડો બરી લીને જમ જાજ્યો નીચે.

આખા દિવસનો ચારણોનો લોથ થઈ ગયેલો ચારણુ મીઠકરા પછુ પૂછપરછ કર્યા વગર વાળુ પાણી કરીને ટોલીયા પર આડે પડ્યો થયો. સૂતા સૂતા મનમાં વિચાર આવ્યો કે ચામ કેડુ રળિયામણું છે. પણ જાણે એકે વ માથુસ ન રહેલું હોય તેમ કરી બોલવાલ સંભળતી નથી આવું? શું કરણુ દરો? આમ વિચારના ને વિચારમાં થોડો ચારણુ તો સૂઈ ગયો.

સવાર પડ્યુ. સરજના કરડા કિરણો યતેલા ચાર
 છુની કાયાને કરડવા લાગ્યા તાપથી ચામડી ચટ-
 પટવા લાગી ચારણ આળસ મરડીને બેઠો થયો,
 જુએ છે તો પોતે વેરાન પ્રદેશમાં ઉજ્જવડ ટેકરા માથે
 આઘાટતો પડ્યો હતો પેલી ડોશી, ઘર કે ફરજો
 કશું જ નહોતું. બધું જ ગાયજી. ઘોડી એક નાની
 ખેરડીના ચડ સાથે બાધી હતી ધણી જાઓ જાણી
 ઘોડીએ હાવળ નાખી ધણીને માન આપતી હોય
 તેમ પોતાનો આગેસો જ નજીબ પર ઠોકવા મડી
 ચારણને અચાનક પાર રહ્યો નહીં ધડીભર તો
 એને થયું કે 'હું' જાણું છું કે જાણું છું' તની
 ખાત્રી કરવા પોતાની આજણી કરી જોઈને સફાવો
 ઉભો થઈ ગયો. પોતા પાસેની ચીજો સલાજવા
 નાખ્યો. જોયું તો અંધ પર એ સી ને વીંટી હતી
 પણ નહોતી દબાર-દબારની બે કાથળીઓ! આસ-
 પાસ જોયું તો કેષ્ટ દેખાયું નહીં. આશ્ચર્ય ને ભય
 વચ્ચે ઠોલા ખાતો ચારણ ડટપટ સામઠો થાતો.
 ઘોડી પર સવાર થઈ રવાના થયો. ઘોડીને મારી
 મૂકી, પથ માર્યો કાપવા લમખમ જોપાર થવા આવ્યા
 એવે સમયે એક ગામને ગાંધે આવી પહોંચ્યો ગામને
 પાદર આવી પૂછ્યું. 'ભાઈ અહીં કોઈ ચારણનું
 ખેરડું છે કે ?'

ગામઝાપે ઉભેલા એક જુવાને જવાબ વાલ્યો
 'હા' એમ કહીને દેખાડુ જતાવતા ક્યું. "ગામના
 ચેનાથી કીમતજી દિશાએ સીધી ગંગા વળજો. બે
 ડેલી મુકીને ત્રીજી ડેલી તે ચારણની" આમ પૂછતો
 તરેસવાર ચાણુની ડેલીએ ગયો.

નની સરાખા ડેલી છે ડેલીની એક જ જુલો ઝોટલા
 પર એક ચાણુ હોડો પીનો બેઠો હતો. જ્યાં જ
 તેણે આજંતુક જુવાન દીકો જોતા જ ચંદેરા પરથી
 પારખી મર્યો કે છે તો ચાણુનો દીકરો. એથી તે
 તરત જ ઊભો થઈને માથો ચાલ્યો. જુવાને ઘોડા
 પાંચ ઉતરીને પૂછ્યું "ચારણનું આ જ ખેરડું ?"

હા, આ જ " એમ કહીને આજંતુકને જાણ
 લધા દીને સર્જનમ સર્જન બાધી જુવાનને પોતાની
 પમે ચેનાએ પૂછીને દેગો ભરી તેની આજળ પથો
 દોડો અમમવના પેલા ચારણે આજંતુકને પૂછ્યું
 કયા દેવા મરવા ? " આજુ પુતો આમ આધ

રથી " એમ કહીને ચારણે એક ઊંડો નિસાસો નાખ્યો.
 ધરધણી તરત આજંતુક ચારણના મોઢાના ભાવે
 કળી ગયો. ખરલમાં અડીચની કટકી નાખતા બોલ્યો
 "કહો. જોડું શેર-પાટણ બાળીને રાતવાસો રહ્યા
 લાગો છો ? પણ જા, કહુ મધ તો નથી ને !"

"તમને કેમ ખબર પડી ?" આશ્ચર્ય પામતા
 જુવાને આજંતુકથી પૂછ્યું

"જો છાતી ન ધડકે તો વાત મ કું !" અડીચને
 ગરણીમાં રેડ્યા ધરધણાએ કહ્યું

ચડવાનું હોય જ નહીં જો ચડકો હોત તો
 મવારમાં ઊંડાં વેત ફરી પડ્યો હોત પણ થઈ
 છે જડુ ખૂરી ! રૂપિયા બે દબારની બે થેલીનો કપાલ
 પતા ન લાગ્યો. ઉપાય ખરો ?

"જુવાન થઈ ભારે કહેવાય !" એમ કહી
 અંજલિમાં કસુબો લઈ તેને પાથો અને પોતે પણ
 લીધો. ઉપર ઠુંગા કપાં, સોપારી વાતરી મોઢા નાખી
 હોકારી નળી મેઢામાં વેના ચાણે વાત શરૂ કરી

"જુવાન જો મીઠા નહીં હો !

એ ગામ નથી પણ રવા તો એવો દેખાય કાયમ
 રાતે નવા દિવસેભા ચાલ છે. જો તું પાડો આવતા
 આમે મંદિનાની આ જ તાંથએ આવી પડેએ ને એ
 જ જગ્યાએ જ તો તને તારા રૂપિયા પાછા મળી
 જાય ત્યાંજના, રાતે તને ફરી એવું જ ગામ દેખારો.
 પણ જો તું જ ને રાતોરાત પાછો ફરે તો જ કામ
 આવે. રાતે પાછા ફરતા તારી પાછળ દબારો બૂના-
 વળ દેડે તો પણ તારે બીલુ નડી અને પાછુ
 વાળી જોતુ પણ નડી. આટલી દિમ્મન હોય નો
 ભાર નથી એ બૂનાવળનો કે તને અહીં કદો પણ
 બીવરની નાખ્યો કે તારા દાડકા પણ ચારી જાન "

"પણ મૂન રવા કોઈ ગામ હતું કે મૂન ?" એ
 વિના આમ રજુ જતો નહીં ! " આ વિશે વધુ
 જાણવાની ઇચ્છાથી જુવાને વાત આગળ વધારી

'જુવાન, એ હરીવાનો મીઠો કહેવાય છે
 મુજરાતમાંથી જાજી એડવાગ દેણ કાજુ સર નાસી
 અવેના તે દેડે અડી મુકી આવ્યા એ ગાળામાં
 મીઠો વચાલીને એ રવા પણ જ્યારે મોખમજ
 ગેલીલને વહાણ લૂંટના જલદ દડ દેવા મુખે જતો
 હતો તેદિ' આ ગામને પાદર કામ દગમ મોરોને

પાણીપારીની છેડતી કરી, ગામના નાયક મહેતાને આ વાતની ખબર પડી, મહેતાએ તત્કાળ જંપલાવ્યું અને સવા મધ્ય જનોયું જિતારી દીધી. ને લોહીની નદીઓ વહેવડાવી. કેંક આસાભર્મા ને કેંક મીટોળખંધા જીવાનો ખપી ગયા. એ વખતે ગામમાં ખીણ કામની જાતું પણ આવેલી, તેણે પણ આ જાદુજોડી વહેવું ખૂન જોઈ જંપલાવ્યું, અને એ પણ માર્યા ગયા. ત્યાર બાદ એ ઉજ્જવડ ઘઈ ગયું, આ બધા અવગતે જનારાનું રક્ષ આજ પણ જાગે છે, ખીણ કંઈ નથી.

હજી પણ એ હડીલાનો દીંગો કહેવાય છે, મારણ કે હડીલો મહેતા તેનો નાયક હતો.

આમ અથડી છતિ સુધીના તમામ ઇતિહાસ યજમાન ચારણે કહી સંભળાવ્યો, જીવાનની જનતી આવતા રવાનતા કરી અને એકે દહાડો રોડા બંધી દિવસે વિદાય કર્યો.

આ વાતને જરાજર એક વરસ વીવી ગયું, અને ખીણ વરસની એ જ આસો મહિનાની તિથિએ ચારણ જીવાન માણુકી પોરીને લઈ રવાના થયો. ભેટમાં જમ્યો, કમરે તલવાર, હાથમાં કાચો લઈ સજ્જ થઈ ચારણ જીવાન પેલા ચારણને ત્યાં આવ્યો. મંડુએ લીધો, ખપેરા કર્યા, સાંજ પડી એટલે એ હનરની થેલી રૂપી કન્યા લાડીને પરણવા તલપાપડ ખતેસો જીવાન માતને માડવે જવા તૈયાર થયો. જતાં જતાં યજમાન ચારણે કહ્યું.

“જીવાન...ને જે હો! જનનું જોખમ છે. જીવાન હજી તો કરી મેળવ્યું, એ હનર જતાં કરી દે.”

“એ શું બોલ્યા! મરદને ચોતનો ડર હોય? હવે મારે પૈસાની લાલચ નથી, પણ મારે તો એક જાણુવો છે.” એટલું કહી એણે માણુકાને એડી મારી મૂકી, પેલો ચારણ તો જોઈ જ રહ્યો.

સંધ્યાની સજો બિડી ગઈ છે, અંધકાર જીગી રહ્યો છે, દિવડે વાટ-ચડતી સજો બળી રહી છે, એવે સજે એક વરસ પછી એ જ તિથિએ પેલા ગામને એવે આવી પહોંચ્યો.

માણુકાને નચાવતો પેલી કાસીની કેલીએ આવી જોયે, કાસીને જંખરમાં જ એટલાં જોઈ જીવાને પોરી પર બેસાડેલા જ સાદ કર્યો “મારો! પેલા રૂપીયાની કુર્માળયુ” આલજો.”

“હા બાપ, એક વરસ સુધી રાખી મૂકી, મેં ધણું કે તું ભૂલી ગયો. ઠીક થયું બાપ, મેં!” કહીને કાસીએ ઘરમાંથી એ કોથળિયો લાવી આપી, એને ખડિવામાં નાખી જીવાને, માડીને રામ રામ કરીને ‘જય ચંડી’ નું નામ લખને માણુકાને રવાસ થાસે મારી મૂકી, એની પાછળ સમસામ શહેરની શેરીઓ, ગાજી બિડી-હાકાકાર મચી ગયો મારો! મરણ દોડો! દોડો! બીજો રંજો! તો અનનદી અવાજે વાતાવરણને ધ્રુમતી રહ્યા ને ચારણ જીવાન હેમખેમ એ હનરની થેલી લઇને ઘેર પાછો ફર્યો.

અમરેલી પંથકમાં ‘હડીલાનો દીંગો’ તરફ જોળખાતો આ દીંગો આજે ધ મોજૂદ છે, અગાઉ ત્યાં ગામ વસેયું હોય જોઈએ, મારણ કે ગામના અવગેય જોવાં ખડિયેરા હજી જીવા મળે છે, -લેખક

અનુક્રમણિકા ૧૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૫

૧ પરિભ્રમણને પગલે પગલે.....	૨	૮ ધર્મ માટે પ્રાણત્યાગ બાપ યજી	૧૧
૨ જાહેર વર્તનનું વ્યારણ.. લઘુભાષ મુકનજી	૪	૯ જીપુની મહેમાનગત .. મં વાં માવળકર	૧૩
૩ લક્ષ્મીનો ચેલ	૫	૧૦ એક પત્ર ..	કાંતલાલ શાહ ૧૧
૪ પ્રેરક પ્રેરણા	કલ્પી ૬	૧૧ છત્રચરની દસન ..	રેહાના તેજવજી ૧૫
૫ કાવલ બોલી	સ્તિલાલ-અનિલ ૭	૧૨ જવારે અંતરની ..	અરવિંદ ૧૭
૬ ચિત્રકલા	૮	૧૩ દાનવીર ફઝલ ..	૧૯
૭ શ્રેષ્ઠ મિત્ર	‘નીતી-દલાલ’ નીકાલસ ૯	૧૪ મીટોળખંધાએનું રક્ષ.. અનવર બાગેરાન ૨૨	

યાવ છે. ને, 'મને પણ બીજાં પ્રાણીઓ જેવી લાંબી પૂછડી હોય તો કેવું સારું' એમ વિચારે છે ત્યાં પીંજરામાં પૂરાયેલા બાવાજીને એ હોવાય છે, બાવાજી તેને જદલામાં મનગમતા પૂછડાં લગાડી આપવાનું કહે છે. અને પછી જે બને છે તે બધું રમુજ છે. અતે સજીને પોતાની ટૂંકી પૂછડી જ ગમે છે !

હલ્દુની ભવાઈ: લેં બાનુશંકર જેવી, સસલાની હોટલ, હલ્દુની ભવાઈ, સહિયારી ખેતી, ગધુછની અકકલ, ખરીદી અને ચિયાળ પટેલ, વાર્તાઓ આ ચોપડીમાં છે. એકંદરે બધી રસાળ છે.

રામની મીની: લેં 'ખમાલ' અને જીવરામ જેવી, એક વાદીગર પાસેથી મેળવેલી બિલાડી પર થેલા થયેલા રામની મિલાડી-મેમની રમુજલાંબી વાર્તા છે. તે સિવાય, ચામનવેલા રામ, છુદ્ધિ ચડે કે કળા ? અને આપત્તન વિદ્યા એ ત્રણ નાની વાર્તાઓ છે.

પરીકથા ગુચ્છ: આ ગુચ્છની સાતે ચોપડીઓમાં સર્ગમ તેમજ લઘુ પરીકથાઓ અપાઈ છે. બાળ સહજ કેલ્પનાતે વેગ આપે તે ચગાવે એવી ચમત્કાર અને કૈવલકથાન, મુખ્યત્વે રામરાણી ને રાજકુમારનાં પાત્રો આસપાસ ગૂંથાયેલ છે આપણા રાજ્યતંત્રમાંથી રામરાણી-રાજકુમાર હવે અદૃશ્ય થયા છે ત્યારે હવે નવાં પાત્રોની આસપાસ નવા યુગની જીવનભાવનાને અનુરૂપ પરીકથાઓ ગોળવ તો કેવું સારું ! રક્ષિયા અને ચીતે એવા મહા પ્રયોગો કર્યા છે જ. દરેક ચોપડીનું મૂલ્ય બાર આના છે.

નુગાંધી મૃગ: લેં કુમુદચંદ્ર મહેતા. આ સર્ગમ લાંબી વાર્તા છે. એક સાધુ પાસે મુગ ધી મુગ દોષ છે તેની આસપાસ પ્રસંગોની ચૂંચણી કરીને વાર્તાનું આવેશન થયું છે.

વાંદરમુખી સં નટવરલાલ માલવી. આ ચોપડીમાં વાંદરમુખી, હરિદાસ, કાનઠાકણી, ત્રણ પરી-કથાઓ અપાઈ છે.

ફૂંસનગરની રાણી: લેં બાનુશંકર જેવી રામરાણીની આસપાસ પ્રસંગોની ચૂંચણી કરી, રહસ્ય, બેદતર સાહસ, ચમત્કાર આદિ તરત્તોથી વાર્તા રસપૂર્ણ બની છે.

ગોપાળદેવ ગોપાળદેવ અને તેના મિત્રોની ચાગીસ પાનાની વાર્તા સાથે 'ધોકો' નામની લઘુ વાર્તા પણ અપાઈ છે.

દેવપુરીનો જમાઈ સં નટવરલાલ માલવી. આ ચોપડીમાં દેવપુરીનો જમાઈ અને રણજી એમ બે માધારણુ લાંબી વાર્તાઓ છે.

પરીની દાસ્તી: સં નટવરલાલ માલવી. આ ચોપડીમાં પરીની બેટ, પરીની દાસ્તી, શુભપરી, અને બટમોગરો એમ ચાર પરીકથાઓ અપાઈ છે.

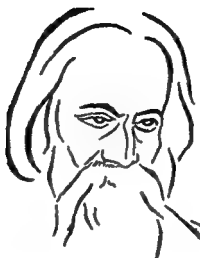
મોનાનો દેવ આ ચોપડીમાં મોનાનો દેવ, હિમનાથ, અને કથા પ્રપચે રાજ્ય મળ્યું ! એ ત્રણ પરી-કથાઓ અપાઈ છે.

ચરો શાહુજી સં નટવરલાલ માલવી જુદાજુદા લેખકોએ લખેલ અંતઃકાલિક બનાવો અને પાત્રો આસપાસ ગૂંથેલ આઠ વાર્તાઓ રમિક વાચન સાથે ભણવાનું માહિતી પણ આપે છે.

ઈન્દ્ર પ્રકાશનો:-આંધ્ર ગુરિયાં લેં ચંદ્રવદન મહેતા. ભા ૧-૨ ચું બે ભાગનું સાત રૂપિયા. નળીતા લેખક શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાની આ આપકથા 'કુમાર' માસિકમાં પ્રગટ થતી હતી ને યાવ છે. તે અંચરૂપે ગાડીવ તરત્તો એ ભગમાં બહાર પડી છે.

હિલાચરી: લેં કાલામાઈ પટેલ નાર એટલે લેં મું સવા બે રૂપિયા. સામાજિક નવલકથા, અવલોકન હવે પડી.

ઈરદા

*

એક દિવસ મુજ નેણ બિગડે, નહિ દેખું કરતીને.
ત્યાર પછી યે આ જ રીતે બસ રાત ફરી ફળવાની;
ભાત જમ પર પ્રભાત ઊગશે, ગુલાવર પછુ યાશે,
ધેર ધેર મુખમાં ને દુઃખમાં વેળા યે વહી જાયે.

યાદ કરીને એને આજે નિખિલ વિશ્વને નીરખુ,
જે કંઈ મારી નજરે પડતું તુઝ કશું યે તે ના;
આજ મને આ કરતી પરતું સઘળું ફુલો લાગે,
અદ્ય સ્થાન ને અદ્ય પ્રાણ પછુ તુઝ મને ના લાગે.

જે ન મળ્યું ને મળ્યું મને તે સર્વ બસે ને બળું,
કેવળ તુઝ ગણી મેં જેને ચહું નથી તે માયું.
મરદેવ

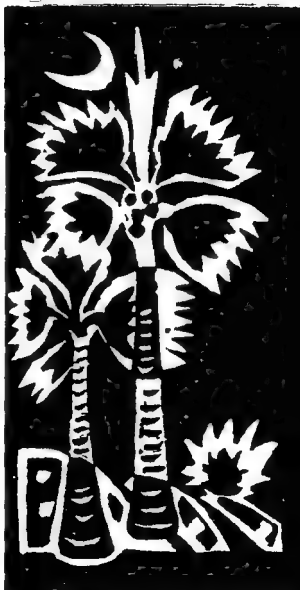
અનુબંધ - અનિલ

આ રીતી

૫૧ ૮ :: અંક ૨

“હિન્દુ વિશ્વના નેત્રોએ તે
 સૌંદર્યભર્યાં અંતઃકરણોએ, બહુ
 જ સમર્થ રીતે દિવસને અને રાત્રિ
 સિન્ધુ સિન્ધુ સંસ્કૃતિઓના
 સમન્વયની ભૂમિ તરીકે જોયા
 ખવામાં આવ્યું છે. એશિયા,
 અફ્રિકા અગર બીજા કેઈ પણ
 અંદાજ દુસ્તરી મરુતવી એ કેઈ
 શોધિત વેસ જ કલ્યાણેથી મળ
 ને માટે હિન્દુ આશ્ચર્ય સાચો
 અને હૃદયસ્પર્શી રહ્યો.”

—અંબીલ

સંપાદક .. નવીન ગાંધી

રૂપાયતન પ્રકાશન જનાગઢ

ઈરછા

એક દિવસ મુજ નેણ બિડાયો, નહિ રૂઝુ' ધરતીને,
ત્યાર પછી યે આ જ રીતે બસ રાત ફરી હળવળી;
જામત જમ પર પ્રભાત ઊઠયો, યુગવર પજુ યાયો.
ઘેર ઘેર સુખમાં ને દુઃખમાં વેળા યે વહી જાયો.
યાદ કરીને એને આજે નિખિલ રિશ્વતે નીરઘુ',
જે કંઈ મારી નજરે પડતું તુઝ કશું યે તે ના;
આજ અને આ ધરતી પરતું સઘળું દુર્લભ લાગે,
અલ્પ સ્થાન ને અલ્પ પ્રાણ પજુ તુઝ અને ના લાગે.
જે ન મળ્યું ને મળ્યું અને તે સર્વ ભલે ને જાતુ,
કેવળ તુઝ મણી મેં જોને ચહું નથી તે માગું!
મુરદેવ

અનુ. - અનિલ

જુ કે દિન ચાર....'
 'હમાં આપી દે છે.
 'હ છે! જોલુ જોધેલું'
 'અ સાથેનું' છે.

કળુળીના ગાઠમાંથી
 બગનાળુ દોળીચક્રે
 ઝાંટવાળા સ્થૂળ રસનાં
 લોંબા રાડદારી પગ
 મા દાડીને દોળી ઉઠા-
 નતનનો રમાનંદ મમ-

દાદની ઝંકાર વાગે છે,
 ઝોકે છે, શીત મંત્રોની

.. દિવ્ય શુભાશી વારણ તાલ થયું છે ને રંગ વરમી
 દયે લોકતાલ મેલી દે, પ્રભુ પ્રીતમને ચિત્ત પારી દોળી
 હ, 'શાગળ કે દિન ચાર' ના છે....

ન ચાર, દોલી બેસ ખના દે.

જા પખવાજ દે, અનંદ પ્રી ઝંકાર.
 દોલીઃ

હતીસ આગાધ. ગેમગેમ રજુપાર.
 દોલીઃ

હ કેમ પાલી. પ્રમ પ્રી બરી મિચકાર.
 દોલીઃ

હ બધે બારણ, બંમન ગંગ અપાન.
 દોલીઃ

મુલ મંદ મજા. સેતકાજ નજ ગર.
 દોલીઃ

પ્રીતમ પારી, એ પ્રીતમ ચિત્ત પાર.
 દોલીઃ

મિલેલો નાચક. અનુકમન જાનિદાર.
 દોલીઃ

ગ્રંથાવલોકન

ગુજરાત વિદ્યાસભા, અમદાવાદ-ના પ્રકાશનો

સન્મરણો: લે૦ ગણેશ વાસુદેવ માવળકર, પૃ૦ ૨૪૦, મૂ૦ બે રૂપિયા દાદાભાઈએ આ પુસ્તકની ચોજના ગાંધીજીના જોમના પર આવેલા પત્રોની આગપાસ, જે જે પ્રમગો અગે એ પત્રો લખાયેલા તેની ઝીણી વિગત માથે, સન્મરણના રૂપમા કરી છે

ગાંધીજીએ અમદાવાદ આશ્રમ સ્થાપી વસવાટ કર્યો ત્યારથી તે પ્રાદેશીક વિદ્યાપીઠ ત્રગે બાપુજી સાથેની ચર્ચા સુધીના પ્રમગો આ પુસ્તકમા ગ્રંથી લેવાયા છે

એકે એક પ્રસંગ આવેખતા તેની પૂર્વભૂમિકા પૂરી ઝીણવગથી અને કાળજીપૂર્વક અપાઈ છે તેથી પ્રસંગો સમજવા બહુ સરળ થઈ પડે છે

મુખ્યત્વે તો આ લેખકનું આત્મકથન છે એટલે લેખકને જે કહેવાનું છે તે માટે જ લખાયું છે, છતાં આમા પ્રસંગગૃહણી એવી થઈ છે કે, વેખકના આરિત માથે તત્કાલિન રાજકારણ અને ગાંધીજીની જીવનભાવનાનું ચિત્ર બહુ સુરખ ઊઠ્યું છે તે દૃષ્ટિએ આ પુસ્તક ઉપયોગી છે દૃષ્ટતા દસ્તાવેજો અને કોપીરાઈ અગે ગાંધીજીની દૃષ્ટિ શી હતી તે, સત્યાગ્રહ આશ્રમ નવજીવન દૃષ્ટ વગેરેના દસ્તાવેજો અને જોમના લખાણો અગે જોમો થયેલ કોપીરાઈનો પ્રશ્ન, એ પ્રસંગોના આવેખનમાથી જાણવા મળે છે કસ્તુરબા દુગ્લતેનો પ્રસંગ પણ અગત્યનો છે

દાદાભાઈએ શરૂઆતમા ગુજરાતના રાજકારણમા-અને હવે તો પાર્લામેન્ટના નીકરપદે તેથી રાષ્ટ્રના-ગણનાપાત કાળો આપ્યો છે એ સુવિદિત છે તેથી આ આત્મકથનમા જાહેર જીવનના અનેક પ્રશ્નો અને પ્રસંગો તથા ગાંધીજીની જીવનભાવના ગૂંથાઈ ગયા છે કેટલાક જાહેર પ્રશ્નો અગે ગાંધીજીનું દૃષ્ટિબિન્દુ જાણવા આ પુસ્તક માત્ર માધન છે તે માથે

હિન્દની આઝાદીની લડતના યુગના, મુખ્યત્વે ગુજરાતના રાજકારણના અભ્યાસ માટે ય ઉપયોગી છે પુસ્તકમા કથારસ જોઈ છે, પણ વિગતોની ઝીણવગ થઈ છે અતિશયોક્તિ નહીન સચમી અને સ્વસ્થ આવેખન, એ આ પુસ્તકની તરી આવતી વિગિખતા

અમે આ પુસ્તકને આવકારીએ છીએ ખેડ સત્યાગ્રહ. લે૦ શકરવાય દ્વારકાદાસ પરીખ, પૃ૦ ૩૧૪, મૂ૦ નબ રૂપિયા ૧૯૧૭-૧૮મા લડાયેલી ખેડાની નાકબની ઐતિહાસિક લડતના વિગતે લખાયેલા પુસ્તકની આ ખીજી આવૃત્તિ છે

કેટલાય સમયથી મૂળ પુસ્તક મળતુ નહોવાથી આ ખીજી આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ તે સારું થયું છે ગાંધીજીએ આફ્રિકાથી આવ્યા પછી હિન્દના રાજકારણમા પ્રવેશ કર્યો, અને અપારદય મને ખેડાની લડતો લડી, ને આઝાદીની લડતમા એક નવો ચીવો પાડ્યો પ્રવલશક્રિતે જગાડી માવી અનેક લડત બાદ હિન્દને આઝાદી મળી એ આઝાદીજગત ખેડાની લડત એક યશસ્વી પ્રકરણ છે તેમા ગાંધીજી માથે મદદગ વડનભાઈ અને ગુજરાતના મગજિયા ખેડાની તખ્તી-આબાદ ઉપમી આવી છે

વિચાર માધુરી (ભાગ ૨) લે૦ આનંદાચ આનંદકર મુન પૃ૦ ૨૮૧ મૂ૦ ૨ રૂપિયા નમર્થ વિચારક આચાર્ય આનંદકર મુનના, મુખ્યત્વે જોમના તરીપદે રાલતા 'વસત માસિકમા પ્રગટ થયેલા જુદાજુદા વિષયો પરના નાના મોટા લખાણોનો આ મનુ છે આવા કેટલાક લખાણો પહેલા લાગમ પ્રગટ થયા છે બાકી લખાણો ભાગ ખીજામા સધરાયા છે આચાર્યશ્રીની વિશાળ દૃષ્ટિ અને જિંડા અભ્યાસના પરિપાક મમા આ વિચારપ્રેરક લખાણો અભ્યાસી વાચકોને જમગે જ ઉચ્ચ અભ્યાસના વિદ્યાર્થીઓને તો ખામ ખામ ગમ નીવડશે

ધાર્મિક

આજીવન સુધી
 ઉત્તરિયન સંગે
 રાજીવન

૧૯૩૦ સુધી
 સમયસર

૧૯૩૦ સુધી
 સમયસર

[ગાંધીજી અને ગુરુદેવની જીવનસાધનાનું અનુશીલન કરવું આવશ્યક]

સમર્થ વિચારક અને માધી હિંદુસ્તાની અનન્ય મીમાંસક શ્રી કિશોરલાલભાઈ મદદવાલાએ એક નિઃશસ્ત્ર રચનામાં કાર્યકર શ્રી મણિભાઈ પર જુદા જુદા વિષય પર લખેલા તે તે વિષય પર ઉત્તરજન્ય પ્રકાશ પાથરતા ને પ્રેરતા કેટલાક મહત્વના પત્રો, અન્ય છંદાસુએને પેંચુ એટલા જ ઉપયોગી હોઈ આ અંકથી 'પ્રધારા ભાષુ'માં આપવા શરૂ કરીએ છીએ. આશા છે કે વાચકોને ગમશે અને ઉપયોગી નીવડશે.

શ્રી કિશોરલાલભાઈ સતત માદગી અને કામમાં ગૂંધા-થેલા હોવા છતાં અદનામાં અદના માણસને પચ તેના પત્રનો સંતોષકારક જવાબ આપતા, એમાંના કેટલાક લખાણો

તો કામમાં ઉપયોગી હોવાના જ. એમનું એ વેરવિખેર પહેલું કીમતી પત્રસાદિત્ત્વ મંથરથ થાય એ કલ્પવા યોગ્ય છે. તે કામ દેખીતી રીતે જ, શ્રી કિશોરલાલભાઈનાં અન્ય પુસ્તકોની પ્રકાશક નવજીવન સંસ્થાનું છે. આશા રાખીએ કે સંસ્થા એ કામ, અડપથી ઉપાડી લે.

દરમિયાન, એવા કીમતી પત્રો-જે બહેર ઉપયોગના હોય કેાઈ લાઈ પામે હોય તો અમારા પર પ્રેમથી આપશે તો થોડા સમયના 'પ્રધારા ભાષુ' માં પ્રગટ કરીશ.

અહીં આપેલા પત્રમાં પ્રહાર્યર્થ વિશે શ્રી મદદવાલાએ ટૂંકમાં બધું કહી નાખ્યું છે - સં'૦ સ્નેહી શ્રી મણિભાઈ, વર્ષા તા. ૦૫-૧૦-૩૫ પ્રહાર્યર્થ અંગેની તમારી માગણી મમ જયો છું. આજે મારી એ વિષય પર કલ્પ આકેતી નથી. જ્યારે અંદરથી પ્રેરણા થશે ત્યારે લખી શકીશ. આજે મને એ વિષય પડ લખવાનો અધિકાર અનુભવાતો નથી

એક વાત કહી શકું, કામવાસના, કેવળ વિચાર-બુદ્ધિથી સારાસાર સમજાયાથી નિર્મૂળ નથી થઈ શકતી. ધણુને માટે એનો કેવળ મર્યાદિત સંપ્રદાય જ શક્ય છે. સંપૂર્ણ મંથર ગદ્ય નથી. એટલે જ મન વિવાહિત જીવનની માગણી કર્યા જ કરે તો મંથરમી વિવાહિત જીવન સ્વીકારવામાં શરમ ન માનવી જોઈએ.

ખીનું, જ્યાં મુખી જીવનમાં કાંઈક પછુ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા રહી છે, ત્યાં મુખી કામનું ખીજ રહેલું છે. જે પોતાની અભિલાષા સિદ્ધ કરી શકતો નથી, તે પોતાનાં બાળકો કાળ એને મિદ્ધ થયેલી જોવાની આશા એવે છે.

મદદવાલાએ ટૂંકમાં બધું કહી નાખ્યું છે - સં'૦ એટલે કે પોતાની અપૂર્ણ અભિલાષાનું ખીજ પાછળ મૂકી જવાનું ઇચ્છે છે. એથી કામવાસ નાને વશમાં રાખવાનો એક ઉપાય એ છે કે પોતાની જીવનની અભિલાષા જે હોય તેને પાર પાડવા સતતદિવસ મહેનત કરવી. પોતાની અભિલાષામાં જે એકાગ્ર થાય તે કામવાસનાને વધારે મહેલાઈથી વશ રાખી શકે છે.

જે પ્રહાર્યર્થ છતાં તેજ નથી આવતું, શરીરં મુદ્ધરતું નથી, તો અયોગ્ય માર્ગે વિચિંનાશ થતો હોવાનો મંભવ છે, અથવા કોઈ ખીજે દોગ છે. અથવા મળવાન વિષયેચ્છા હોવા છતાં અતિ પ્રયત્નથી પ્રહાર્યર્થ પાળે છે, એવાને માટે કેટલીક વાર વિચાર દ્વારા જ શરીર મુદ્ધર છે પ્રહાર્યર્થ અને અહિંમતો મંજપ ઘટાની ગઠાય. પણ એમ જધાના પરસ્પર સંજપ ઘટાવવાની શી જરૂર છે? સ્વનંત્રપણે ક્રિત્ત્વે કાળે તો તેટલું બમ નથી?

કિશોરલાલના ૫૦ માં

કાગણુ કે દિન ચાર

‘ કણુલગર જીવનનો ભાષ મીરાં-‘કાગણુ કે દિન ચાર...’
 એવાં ચિત્તમાં જડાઈ બધ એવા પ્રેરક પદમાં આપી દે છે.

હોળીખેલનનો એનો ઉપદેશ પણ કેવો છે! એણે ભાષેલું
 હોલીખેલન તો જીવનભર ચાલે એવું દિવ્ય સાથેનું છે.

લાકડાં-છાણાં-અડચાં વેચવા આવેલા કણુનીના ગાડામાંથી
 ચોરીને કે ધાક ધમકીથી પડાવી લીધેલાં બળતણ હોળીચકલે
 ખડકીને હોળી પ્રગટાવી, બિલત્સવાની છાંટવાળા સ્થૂળ રસનાં
 હોળીગીતો, ફટાણાં ગાઈ, કે ગારાના લોંઠા રાહુદારી પર
 ફેંકીને, ગંદું પાણી છાંટીને, કે નનામીઓ કાઢીને હોળી ઉજ-
 વતા આપણા લોકોને આ દિવ્ય હોલીખેલનનો રસાનંદ સમ-
 બધ તો.....

કરતાલ અને પખવાજ વિના જ અનહુદની ઝંકાર વાગે છે,
 ગગ સૂર વિના જ શેમશેમથી રણકાર જોઈ છે, શીલ-સંતોષની

કેસર ઘોળી, પ્રેમની ખીચકારી લારી છે. દિવ્ય ગુલાલથી વાદળ લાલ થયું છે ને રંગ વરસી
 રહ્યો છે, ઘૂંઘટના પટ ખુલી ગયા છે, હવે લોકલાજ મેલી દે, પ્રભુ પ્રીતમને ચિત્ત ધારી, હોળી
 ખેલ.. પછી અવસર નહીં રહે. કેમ કે, ‘કાગણુ કે દિન ચાર’ જ છે....

કાગણુ કે દિન ચાર, હોલી ખેલ મના રે.

બીન કરતાલ બજત પખવાજ હે, અનહુદ ધી ઝંકાર.
 હોલી

બીન સૂર રાગ છતીશ આલાપે, શેમશેમ રણકાર.
 હોલી

શીલ સંતોષ ધી કેસર ઘોલી, પ્રેમ ધી લારી મિચકાર.
 હોલી

કિત ગુલાલ લાલ લાપે બાદલ, અરસત રંગ અપાર.
 હોલી

ઘૂંઘટ કે પટ ખુલ ગયે સળ, લોકલાજ તજ ધર.
 હોલી

હોલી ખેલે પ્રીતમ પ્યારી, સો પ્રીતમ ચિત્ત ધાર.
 હોલી

મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, ચત્સુકમલ બલિહાર.
 હોલી

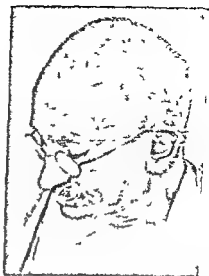
મારા ચારિત્ર્યગુરુ બાપુ

રેહાના તૈયબજી

અલ્લાહની કૃપાથી મને કેટકેટલા સાધુ સંતોનું સાંનિધ્ય અને આશીર્વાદ મળ્યા છે. કોઇ ભક્ત, કોઇ શાની, કોઇ તપસ્વી, કોઇ સિદ્ધરામી .. પણ કોઈનાથી મને પૂરેપૂરો સંતોષ પ્રાપ્ત થયો નહીં. કેમ કે, કોઈનીય તરફથી મને ચારિત્ર્યસુધારની પ્રેરણા મળી નહીં. કોઈ બીજાને પણ એમના તરફથી ચારિત્ર્યસુધારની પ્રેરણા મળી હોય એવું પણ મેં જોયું નથી. એ બધા પરથી થોડા દિવસમા જ મારું મન ભીડી ગયું. ભાવનાઓ, આવેશો સિદ્ધિઓ અમઠારો, શાનોપદેશની રેલમઠેલ, રોજરોજના ઉત્સવ ! પરંતુ વ્યવહાર આધ્યાત્મિકતા ધરેલુ ધર્મવરી દર્શન, રોજરોજની સૌજન્યતાનું નાથો નિશાન નહીં ! મેં વર્ષો સુધી જોયું છે કે ગુરુ એકા એકા મોગી મોગી આધ્યાત્મિક વાતો કરે છે અને એનાઓ સામે ભેસીને દિલ્લોથી બાપ બાપને ઝમે છે, અને માથું નમાવે છે અને ઓહ ઓહ ! વાહ ! ના બીડા બીડા ગુરમ ગુરમ નિસાસા મુકે છે ! આખ નાક લૂછતા લૂછતાં ગુણગાન કરે છે અને અંદર અંદર ભડે છે ! એકબીજાની યુગ્મથી આડી ફરે છે, એકબીજાની ગળ કાપે છે અને ગુરુજી એ જિયારા પર મુકાડા પર ગીધ મેડા હોય તેમ નેમને માથે યોગીને બેડા હેય છે ! દરેકની એવી ધ્રુજા હોય છે કે ગુરુને, આપણા બાપને ! માલ જનારીને રાખી મૂકીએ !

આવા ભોક્ષનમાં વદાલા બાપુજીનો મારા જીવન કિતિજે ઉદય થયો.

પહેલા પહેલાં તો હું એમને થોડી થોડી મળતી રહી. કોઇ કામ વાર અમદાવાદ મળવા જતી, કંઈ અઢી તઢી, સત્રાઓમાં, રહેશન પર મુતકાલ થઈ જતી. સંખ ધ સાથે ધીરે ધીરે રનેલ વધતો ગયો, માથે સાથે, 'મીઠું ખાશો નહીં' 'મસાલો ખશો નહીં' 'મિઠાઈ ખાશો નહીં' વગેરે શિખામણો પણ મળતી મળે ! એ સાંભળી સાંભળીને હું કેઈ વાર દસતી, કોઈ વાર ચિડતી. કોઈવાર ગુજરાત

ગઈતી ! કોઈવાર આશ્રમજીવનની કમ્પ્લેક્ષો સાંભળી ગાકળ થઈ જતી. કોઈવાર હાકુરાઓ માટેના આકરા ઘન નિષ્ઠે ભગી કુખી થઈ જતી અને આ ખાવા નથી દેતા ફનાલુને ને ખાવા નથી દેના ફુનિયા કરતા ભુદી જ જીવનગીત શીખવાય ! આમળ જતા એમનું શું થશે ? અને મિયાઝા ખા ! બાપુ જીવન એમનાથી કેમ બરદાસ્ત થવું દશે ? આવી આવી અર્થો અમારા ધર્મમાં ચાલ્યા કરતી અમે લોકો બાપુની તરફ બેચાતા જતા હતા અને સાથે આશ્રમી જીવનના રીતરિવાજના આમદથી પરેશાન થતા હતાં ! આમ વરમો સુખી ચાલ્યું

બાપુ સાબરમતી આવ્યા અને અમે કારેક કારેક ત્યાં જઈ તેમને મળતાં જે દિવસે જતા તે દિવસની સાથે પ્રાર્થનામાં મારે ભજન ગાવાનું જ !

જેમજેમ બાપુ સાથે અમારો ન પડે વધતો ગયો તેમતેમ ને પિતાજી અને મારા કૌટુંબિક સહાકાર જનતા ગયા. પિતાજી એમને મનની વાત કરતા, હું પણ બાપુને મારા મનની વાતો કહેતી માનસિક સ્વર્ણને કાવળે હું દરેક દુઃખી રહેતી બાપુજીએ મને આશ્રમમાં આવીને રહેવાનું પ્રેમભર્યું અમંત્રણ આપ્યું ! હું લનચ ધી પણ મીમાર મહુસ અમજીતી સમાજમાં જઈને શું કરે ? કોઈ પણ કામ દાથેભને કરવું મારે માટે અસકથ હતું ! અપારે પણ લાભ

એવું જ છે પણ ત્યારે તો હું જાણી રહેલી
મોટે ભાગે પધારીવશ રહેતી મેં જાણુજીને લખ્યું
જાણુજી, હું ત્યાં આવીને થું કરીશ ? મારાથી
કોઈ કામ નહીં થાય વળતી ટપાસે એમનો જવાબ
આવ્યો તારે કોઈ કામ કરવાની જરૂર નથી હું
અહીં આવીને બેસે એટલું જ બસ છે

એ વાંચીને મારી આખમા આંસુ આવી ગયાં.
નિરપેક્ષ પ્રેમનો મને એ પહેરો પાઠ મળ્યો

પણ હું ન ગઈ ત્યાં રહી અને ત્યાંની કડક ચિસ્તવું
રાલન ન કરવું એ મને વ્યાજની બાગવું નહીં
પરંતુ જાણુના જવાબે મારું હૃદય છતી લીધું

એક દિવસ પિતાજી અને હું ત્રણ દિવસ માટે
સાજરમતી અશ્રમમાં જઈને રહ્યાં અમે દાખલ થયા
ત સાથે જાણુના દુકાન છૂંવા બાગમાં એ ફલ થ્યા
ભર્યા અખમસ સાહેબ મટે કમોદનો જલદી જરો
જાત કરો ! ફલાણુ બાઇ એમની અને રેઢાનાની
જવલ્યા કરે-જાળવે દ્રેનમાં અટલા ધુરોપિમન મહે
માન અવવાના છે એમને માટે ફલાણુ ફલાણુ
જ હોનરન કર્મો એ લોકો આપણા ખોરાકથી ટેવા
તા નથી માટે અમુક અમુકવાની બનાવજો વિ"
અમને એક સગસ એ રો મળ્યો અમરી જાણુમાં
એક ખુશમિજન ધુમત રહેલું હતું તે માતાપત્ની
મે તેમ અમરી જેમરેખ રાખવું હતું

જમવા માટે દર બે જનગૃહમાં જવાનું હતું ।
અમે ત્યાં પહે-ત્યાં તા એક સામા એરડામાં બી તાને
અહીંને પગેનો બોરી હતી

પિતાજીને સામે પટનો નાખી આપવામાં આવ્યો
ધારા જાણુજી પ્રવેશદારની નજીક બેઠા હતા એમની
એક જાણુ કૃપાલાની મેક્ષ હતા એમની સાથે જાણુ
ધ્યાનથી કોઈ જોડી ચર્ચા કરતા હતા જમણી જાણુ
પર જગ ખાસી હતી ત્યાં મને ઇસારથી બેસાડી
વની ફરવા માંડી હવે જુઓ મઝા ! બાજરી
ખાસી ગળીર વાતચીતની વચમાં જાણુના ક હો
સબળમાં રેઢાના આ બાજરી ન લેતી (રેરે)
મરી ખાસ ધારા સીજી !) પણશે નહીં રેઢાના
મેનને ત નુનવી રેતી આપજો એની પાચનશક્તિ
મદ છે રેઢાના દળ ન લેતી બરે પાગે તરે

માટે કઠી ખારી રહેશે લાત નહીં, ખાચરી લેરી
હોય તે લેજો !" મેં એમની સલાહ માની લીધી !

જાણુજી ફરી કૃપાલાની સાથે વાતચીતમાં ગૂંથાઈ
ગયા ! વળી વચમાં જાણુના કપડો સબળાયા ! 'અરે
ફલાણુ ફલાણુ ! તમને કમજિયાત છે ને ? આ સીજી
ન લેશો ! ફલાણુ તો ! ફલાણુ બાઇ તમને ઝાડાની
ફરિયાદ છે ને ? તમે ફલાણુ સીજીની પરેશ પાગે

ખાવાના સમય કરમ્યાન જાણુજી કૃપાલાની સાથે
ગળીર વાતચીતમાં ગૂંથ થેલા રહ્યા તે સાથે જગ
તમા બેઠેલા દરેક જમનારના પેટ ખારી તાય
વિ નો પણ ખ્યાલ રાખતા હતા !

મીઠાનો સત્યામહ નક્કી થયો હતો જાણુજી
ઝંડીકૂચની તૈયારીઓ પૂરી કરી બીજો દિવસે જ
નીકળનાના હતા

જાણુજીને મળ્યા માટે માતા પિતા મારી
લગીજી, અને હું-અમે સાજરમતી જવા ભિપડ્યા
દ્રેનમાં બેસતાંની નાથે જ કાન પર છાપાના
ફેરવાની બૂમ સબળાઈ સરદાર વલ્લભમાઈની
ધરપકડ ! સરદાર વલ્લભજીની ધરપકડ ! પિતાજીએ
તરત અખનાર ખરીદી લીધું અને કંટાળા રોકેને
સુધી મુપમુપ બેસી રહ્યા

આજુ હ રોકેને નડિવાદના કાપકર ફૂલચ દલાઈ
અમારા જનામાં આવ્યા એમજો પિતાજીને કહ્યું
અખમસ સાહેબ ! સરદારની ધરપકડ થઈ છે અમે
અજો સંજો નડિવાદમાં વિરોધસભા ભરવાના છીએ
તમે અમદાવાદથી ક્યારે પાછા ફરશો ?

હું સાંજે જ પાછો ફરીશ કેમ કે હું તો
જાણુજીને મળવા માટે જ અમદાવાદ ગઈ છું
પિતાજીએ કહ્યું

તમે એ કસ સંજો પાછા ફરશો ?

હા કેમ ?

તો પછી તમે જ સંજોની સભાના પ્રમુખ બનો
ખુશીથી

પરંતુ જો જો એ કસ તમારે જ પ્રમુખ થવાનું
વિચાર ન જલ્લશે નહીં તો અમે લટકી પડીશું
ના ના હું જરૂર આવીશ
વત નકરી થઈ ગઈ

સાજરમતી આશ્રમ, બાપુજીને ઓરડા, દેશ-
નેતાઓ, પ્રાંત પ્રાંતના કાર્યકરો અને મુલાકાતીઓથી
ખીચેખીચ બરેલો હતો. બાપુજી સૌની વચમાં
ચતુર કાંતતા, સૌની વાત સંભળતા, કહી નહોતો
જવાબ આપતા બેઠા હતા.

અમે બેઠાં, મળ્યાં.

એકાએક મહાદેવભાઈએ પિતાજીને પૂછ્યું: 'આપ
સર્જનની સભામાં હાજર રહેશો ને ?'

પિતાજી બોલ્યા 'હું' ના. હું' તો—'

મહાદેવભાઈએ વચ્ચે જ વાત કાપતાં કહ્યું.
'તમારે તો રહેવું જ જોઈએ અખ્યાસ સાહેબ !
સરદારની ધરપકડ થઈ છે, સાંજે વિરાટ સભા થશે.
અમારે કોઈ યુરિસમની જરૂર હતી અને ઇશ્વરે
આપને મોકલી આપ્યા !'

કૃષ્ણદલાઈ પાસે જ બેઠા હતા તે બોલી જઈયા
આપ કેવી રીતે અહીં' શેઠાઈ શેઠા અખ્યાસજી ?
આપે વચન આપ્યું છે ! આપ તો અમારી સભાના
પ્રમુખ છો !'

મહાદેવભાઈ દહતાથી કૃષ્ણદલાઈને કહેવા
લાગ્યા 'અહીં તો અખિલ ભારતીય સભા છે ભાઈ !
અખ્યાસ સાહેબ વિના કેમ ચલે ?'

'અમારી સભા બંને નાની રહી, પણ અમારે માટે
તો તે થોડી છે, અમે અખ્યાસજીને નહીં છોડીએ.'
કૃષ્ણદલાઈએ પણ એટલી જ દહતાથી જવાબ
આપ્યો.

પિતાજીની હાલત ઘડી વચ્ચે સોપારી જેવી
હતી. મહાદેવભાઈ અને કૃષ્ણદલાઈ સામે એમણે
જોયું. જાને મચ્છમ હતા. પિતાજીએ કહ્યું. 'મારી તો
કંઈ સમજમાં આવતું' નથી કે શું કરવું ! હું

બાપુને પૂછું છું, એ કહેશે તેમ કરીશ.'

પિતાજીએ બાપુજીને વાત કહી નિષ્કંપ માગ્યો.
બાપુજીએ ચતુર કાંતતા કાતતા પૂછ્યું: 'તમે
વચન આપ્યું છે !'

'હા આપ્યું તો છે.'

'નવ !'

જસ ! નિષ્કંપ ચર્ચા ચલે ! પિતાજીએ કહ્યું.
'કૃષ્ણદલાઈ ! હું આવીશ !'

કૃષ્ણદલાઈ સાવ પીગળી ગયા ને કહ્યું: 'ના ના
અખ્યાસજી ! મહાદેવભાઈની વાત સાચી છે. આપની
હાજરીની અહીં વધારે જરૂર છે, અમે આપને
વચનયુક્ત કરીએ છીએ'

હું શું જવાબ કરું ? એ આખા જનાવની મારા
પર પૂન વેરી અમર થઈ ■ અહીં' અખિલ ભાર-
તીય સભા, ત્યાં નાનીશી સભા ! પરંતુ 'વચન
આપ્યું છે ! નવ !

આ વાક્ય એનું આપ્યું રહસ્ય, મારા અંત
રના જિંદાજીમાં ઊતરી ગયા

આ સારુ કે પેનું ? એવો પ્રશ્ન જ્યારે જ્યારે
મને થયો છે ત્યારે ત્યારે આ નાનકડા વાક્યે મને
માર્ગદર્શન આપ્યું છે.

એકવાર તો એવું થયું કે વચનપામનથી મારો
અને મારા પિતાજીને પ્રાણ બચાવવા મૂકાતો હતો.
પણ 'વચન આપ્યું છે ! નવ !' આ વાક્યની માદ
આવી અને વચન પાળ્યું.

ઇશ્વરનો અભર, કંઈ જ ન થયું !

કોહીના એવા દરેક પ્રસંગે વચન આપ્યું છે !
નવ !' એ મહામંત્રે માર્ગદર્શન આપ્યું છે અને
એક વાર પણ દગો નથી નીધો.

આપણે કોઈ ઘરમાં પ્રવેશ કરવો હોય તો એના બારણામાંથી પ્રવેશ કરીએ છીએ, એની
બીંતમાંથી પ્રવેશ કરવાનો વલ્લ નથી કરતા. એ જ રીતે આપણે માણસના હૃદયમાં પણ એના
દરવાજામાંથી પ્રવેશ કરવાનો છે. દરેક માણસના હૃદયમાં પણ એના સદગુણો એના બારણા
જેવા હોય છે, એના દુશ્મણો એની બીંત જેવા હોય છે. જો હૃદયપ્રવેશ કરવો હોય તો માણ-
સના સદગુણો મારફત જ કરવો જોઈએ. અદર પ્રવેશ કર્યા પછી એને એના દુશ્મણો પણ
જતાવી શકશો, પણ પહેલાં પ્રવેશ તો સદગુણો મારફત જ કરવો પડશે. મનુષ્યના હૃદયમાં એને
વિશે આદરભાવ રાખીને એના ગુણોની મારફત જશો તો તમને પ્રેમ ભરી ભરીને મળશે.' — (વિનોદભા

આજે જે મહા કવિને આપણે ‘ભવભૂતિ’ને નામે ઓળખીએ છીએ, તેમનું ‘અરુ’ નામ તો ‘શ્રી કંઠ’ છે. ભવભૂતિ તો તેમનું ઉપનામ (તત્પદ્યુષ) છે.

એ ઉપનામ માટે એની આખ્યાયિકા છે, કે શંકર શ્રીકંઠ પર પ્રસન્ન થઈ સાધુરૂપે મળ્યા તેમણે પોતાની પાસે રાજેશી ભરમ (ભૂતિ) શ્રીકંઠને પ્રસાદ રૂપે આપી શંકર (ભવ) તરતથી ભરમ (ભૂતિ) મળી તે ઉપરથી શ્રીકંઠનું નામ ભવભૂતિ પડ્યું.

વિદર્ભ દેશના ભંડારા જિલ્લામાં આવેલા પદમ-પુરના તે વતની હતા. એમના પૂર્વજો પણ પદમ-પુરના જ. તેઓ સોમવાસ કરનારા, પંચાંગ રાખનારા બ્રહ્મરાની વિદ્વાન હતા. ભવભૂતિએ શુરુ ‘જ્ઞાન-નામ’ પાસથી વેદ-વેદાંગની વિદ્યા મેળવી હતી.

ભવભૂતિએ પોતાની પૂર્વે થઈ ગયેલા કાલિદાસ આદિ કવિઓના રચેલા સંસ્કૃત સાહિત્યોનો પણ અભ્યાસ કર્યો. પરંતુ તેમની પ્રિયતા નાટક તરફ વધારે હતી. તેમણે કાવ્યો કે મહાકાવ્યો રચવાને બદલે મુખ્યત્વે નાટકો જ રચ્યાં.

કાલિદાસની જેમ તેમને રાજ્યાશ્રય નહોતો, તેથી તે રાજકવિને બદલે પ્રથમ લોકકવિ તરીકે પ્રખ્યાતિ પામ્યા તેમણે લખેલાં નાટકો લોકેત્સમ્યદ આગળ ભજવ્યાં, પ્રથમ ‘મહા વીર ચરિત’ નાટક રચ્યું. પછી ‘માહતી માધવ’ અને છેલ્લે ઉત્તરરામચરિત’ રચ્યું.

વિદર્ભ દેશમાં કાલપ્રિયનાથનું પ્રસિદ્ધ દહેરું હતું. તે માટે કાંઈ કહે છે, કે તે યજ્ઞરત્ન દહેરું હતું અને કાંઈ કહે છે, કે તે સ્વર્ણનું દહેરું હતું અને ત્યાં પ્રતિવર્ષે જોટી ગજા ભરાતી. તે વેળા વિદર્ભ દેશ ઉપરાંત તેની આસપાસના મુલકોમાંથી પણ જના-ગુઓ આવતા. તે વખતે ભવભૂતિ પોતાનાં નાટકો ભજવી જતાવતા. લોકોને તે ખૂબ ગમી ગયેલા, અને તેથી ભવભૂતિની કીર્તિ એકેર પ્રસરીલી.

તે વેળા કુનોજમાં સમ્રાટ વરોણમાં રાજ કરતો હતો, તેને કાને ભવભૂતિની ખ્યાતિ પહોંચી. યથો-વમાંએ તેમનાં નાટકો જોઈ ભવભૂતિને રાજ્યાશ્રય

આપ્યો. તે પછી તે લોકકવિ મટી રાજકવિ થયા.

મહા વીર ચરિતમાં રામ તારુણ્યાવસ્થાથી માંડી રાવણવધ કરી અસૈધ્ધા મૃત્યુ ત્યાં સુધીનો રામા-યણનો કથાભાગ છે. રામ એ આદર્શ વીર હતા. તેથી તે નાટકનું નામ મહા વીર ચરિત રાખ્યું હતું.

ખીલું નાટક તે માહતી માધવ. એ કવિર્કાલ્પિત પણ લોકજીવનમાંથી રચ્યું છે. તેમાં માહતી અને માધવની પ્રણય કથા છે, અનેક સંકેતોમાંથી પાર પડી એ પ્રણયી યુગલ વિવાહબદ્ધ થાય છે.

ઉત્તરરામચરિતમાં રામ વગેરે અયોધ્યામાં આવ્યા પછીના રામાયણના ભાગથી માંડી અંત સુધીનો ભાગ જતાવ્યો છે. તેના અંતમાં ગર્ભનાટક (અંતર નાટક) રચી શોક પર્વવસાચીને બદલે આનંદ પર્વવસાચી નાટક રચવામાં કવિએ કમાલ કરી છે. તે માટે કહેવાય છે:-

“ઉત્તરે રામ ચરિતે ભવભૂતિર્નિશિષ્યતે”

મહાકવિ કાલિદાસ અને મહાકવિ ભવભૂતિ સમકાલિન ન હતા. છતાં એ સમકાલીન હતા એમ ગણી એક આખ્યાયિકા રચાઈ છે, તે આ પ્રમાણે:-

ભવભૂતિએ ઉત્તરરામચરિત રચ્યું અને તે કાલિદાસ આગળ જન્મ વાંચી જતાવ્યું. તે વેળા કાલિદાસ સોમટાજાજી રમતા હતા. ભવભૂતિએ નાટક વાંચનાં વાંચતાં જ્યારે- અવિદિ તગતથામા શનિ રેવં વ્યરસીત (એ પ્રમાણે કાલનું કાળ પણ રહેવા ન દેનારી રાત્રિ મધ) એ પ્રમાણે વાંચ્યું, એટલે તરત જ દાવમાં લક્ષ રાખવા છતાં કાલિદાસે કહ્યું, “ભાઈ, એવું પરતું અનુસ્વાર કાઢી એવ કરો.”

આમ એક અનુસ્વાર કાઢી નાખવાથી તે પંક્તિને અર્થ ઉત્તમ-તરસ-થયો. એટલે કે “રાત્રિ જ મત્ત ગઈ. તેમની વાતો તો અધૂરી જ રહી !”

આ આખ્યાયિકાને હેતુ માત્ર અનુસ્વારને દુરુપયોગ કરવાથી અર્થ ફેર્યો બદલાઈ ગય છે, તે જતાવવા પૂરતો જ છે. ભવભૂતિએ તો એવ નો જ ઉપયોગ કર્યો હતો.

શાલવનની શોભા

રતિલાલ-અનિલ

લગભગ બે હજાર વર્ષ પહેલાની આ વાત છે ભગવાન શાક્યમુનિનો એ જમાનો હતો.

પવિત્રયોના દેશની બાજુ બધી જ મૌનદર્યસમૃદ્ધિ ત્યાં બેગી થઈ હોય એવું શાલવન શોભતું હતું. શાલવૃક્ષની એકસરખી કતારોએ મનોહર દેશ ઊભું કર્યું હતું. શાલવૃક્ષની મૌરભથી આખું વન મહેકી ઊઠ્યું હતું. અગ્નિવાળી રાત્રે ધવલ ન્યોત્પાનામાં આજુ વન નહાઈ રહ્યું હતું. આ પવિત્ર વાતાવરણમાં ભગવાન છુદ્ધના મહાન શિષ્યો, આનંદ, મારિ પુત્ર, મહામોગલ્લાન, મહાકાશ્યપ અને અનિરુદ્ધ અને ગેવત આદી ધ્યાન ધરતા વિહાર કરતા હતા.

ધ્યાનમાં ફરતા ફરતા આજના પવિત્ર અને નાહામણા મમયે આનંદના હૃદયમાં ધર્મમેતાપતિ મારિપુત્ર પાસે કઈક નવો પદ્ધતિ મારાગવાળી નતસંગ કરવાની ઈચ્છા થઈ પોતાના કેટલાક માથી બિશુઓને લઈને મારિપુત્ર વિહારના હતા તે દિશામાં પ્રયાણ કર્યું.

મારિપુત્ર તો પરમ જ્ઞાની હતા. ફરથી બિશુઓ માથે આનંદને આવતા જોઈ તેમની ઈચ્છા તે જાણી ગયા.

મારિપુત્રે આનંદનું સ્વાગત કરતા કહ્યું 'આયુષ્યમાન આનંદ, પધારો! ભગવાનના મંવકનું સ્વાગત! ભગવાન પાસે જહેનાઈ મિધ્ય ગણતું સ્વાગત!'

અને પછી પરસ્પર સત્કરમ આપ્યું.

મારિપુત્ર કહે, 'આયુષ્યમાન આનંદ! ગોમિંગ શાલવન કેટલું સુદર અને મોડામાંડું છે! કેટલી સુદર છે આ આદની ગત! શાલવૃક્ષો આદે

ખયે છે, હવનમાં એવું આચરણ કર્યું છે અને મીનઝોના ગનઝેલ ફર કરવા માટે તેનો ઉપદેશ કર્યો છે. હે આયુષ્યમાન મારિપુત્ર! એવા બિશુથી આ ગોમિંગ શાલવન જોતો છે.'

ધર્મમેતાપતિ મારિપુત્રે આનંદના વચન નાભાળ્યા પછી ગેવત તરફ નજર કરી અમૃત મયી વાણીમાં કહ્યું 'આયુષ્યમાન ગેવત! આનંદે તો પોતાનો અભિપ્રાય જાણી કયે નમે કહ્યો.'

રેવતે કહ્યું 'જે બિશુ ધ્યાનગત છે, અધ્યાત્મ આનિજેનામાં ભરી છે, જેને વિદર્શનાની ભાવના જી છે, શાન એકાન્ત ધ્યાનમાં રહી પોતાનું ધ્યાન વધાર્યું છે. મારે મતે, આયુષ્યમાન મારિ પુત્ર! તેનાથી આ ગોમિંગ શાલવન જોભશે!'

એની ધર્મસંબંધી કથા ચાલે તો એવા ભિક્ષુ-
ઓથી આ શાકવન શોભશે !’

આમ જ્યાં પોતાના અભિપ્રાયો કહી રહ્યા.
એટલે મહુ એક સાથે બોલી બીડ્યા: ‘આયુ-
ષ્યમાન સારિપુત્ર ! અમે મહુએ તો અમારા
વિચારો જણાવી દીધા. હવે કૃપા કરી આપ
પણ આપના વિચાર પ્રગટ કરો !’

સારિપુત્રે પોતાના સંપૂર્ણ જીવનાનુભવ
વાણીમાં પ્રગટ કરતાં પ્રેમમય વાણીમાં કહ્યું:
‘જે ભિક્ષુ ચિત્તને વશમાં રાખે છે, તે પોતે
ચિત્તને વશ નથી થતો, એ જે ધ્યાન પ્રાપ્ત
કરીને પૂર્વાનુભમાં વિહરવા માગે છે એ જ
ધ્યાનથી પૂર્વાનુભમાં વિહરે છે, મધ્યધ્યાનમાં,
અધ્યાસમયે, રાત્રિકાળે કોઈ પણ સમયે, એ જે
ધ્યાનથી વિહરવા માગે છે તે જ ધ્યાનથી જે
વિહરે છે, જેમ કોઈ રાજા અથવા પ્રધાન પાસે
અનેક હુકામો હોય અને આઠે ત્યારે પહેરી
ગરબે એ રીતે, જે પોતાના મન પર ધારે ત્યારે
કામ્ય મેળવી લે એવા ભિક્ષુથી હું આયુષ્યમાનો !
આ ગોસિંગ શાકવન શોભશે !’

અને પછી જગ થોભીને કહ્યું: ‘આપણે

મહુએ પોતપોતાના વિચારો તો કહી દીધા. હવે
આપણે શાસ્ત્રા ભગવાન પાસે જઈએ. ભગવાન
જે ઉપદેશ આપશે તેને ધારણ કરીશું !’

અને મહુ ઉપદેશ ઝીલવા ભગવાન શાસ્ત્રા
તરફ ચાલ્યા. મહુએ ભગવાનને પ્રણામ કરી
પોતાના સત્સંગનો સાર કહીને ઉપદેશ માટે
પ્રાર્થના કરી.

ભગવાન સર્વ પર પોતાની પ્રેમળ નજર
ફેરવી ભિક્ષુઓના વિચારોની પ્રશંસા કરતા
બોલ્યા: ‘હે ભિક્ષુઓ ! તમારા મહુનું કંઈવું
મુંઢર છે, હવે હું કહું તે સાંભળો....’

શિષ્યો એમનો સંદેશ ઝીલવા એકબીજા
ચર્ચ ગયા.

ભગવાન કરુણા અને વાત્સલ્ય વરસાવતાં
બોલ્યા: ‘ભિક્ષુ લઈ પાછા ફરી, ભોજનથી
પરવારી, જે ભિક્ષુ આસન જમાવી, શરીરને
સીધું રાખી સ્મૃતિને નજર સમક્ષ રાખી આ
સંકલ્પ કરે છે: ‘બધાં સુધીં માના ચિત્તનો મળા
ફર નહીં’ યાવ ત્યાં સુધી હું મારું આસન
છોડીશ નહીં. -હે ભિક્ષુઓ ! એવા ભિક્ષુથી
આ શાકવન શોભશે !’

✽

એક મુક્તસમાન સાધુ હતો. તેના શરીરમાં બાણ પેકું. તે બાણને લીધે તેને ખૂબ વેદના થતી
હતી. બાણ કાઢવા જ્ય તો હાથ લગાડતાંની સાથે વેદના વધારે ચતી, આમ એ બાણ કાઢવાનું
પણ બને એમ નહોતું. આજે નીકળી છે તેવી ભેલાન કરવાની કલેરોફોર્મ જેવી દવા પણ તે
વખતે નહોતી. મોટે સવાલ બીજો થયો. તે સાધુ વિશે જે લોકોને માહિતી હતી તેમાંના કેટલાક
જણે આગળ આવીને કહ્યું, ‘આપારે બાણ કાઢવાનું રહેવા દો. આ સાધુ પ્રાર્થનામાં બેસશે
એટલે પછી તે બાણ મોડીશું.’ સંજે પ્રાર્થનાનો સમય થયો. સાધુ પ્રાર્થનામાં બેઠો. એક
પળમાં તેના ચિત્તની એવી એકાગ્રતા થઈ કે પેલું બાણ તેના શરીરમાંથી જેમી કાઢ્યું
તો એ તેનું જાન સરખું ન થયું.

✽

નામપુર ઝડા સત્યાગ્રહ દરમિયાન વિનોબાની ધરપકડ કરીને સરદારે એમને અઢોલા જેલમાં
પૂર્ણ હવા, પાછળથી જેલર સાથે એમને મીઠો સંબંધ જાંધણો હતો. સરદારે લડત એવી
દક્ષિણથી ચલાવી કે આખરે સરકારને નમવું આપવું પડ્યું અને જન્માબ્દીને દિવસ એ
મત્યાગ્રહ અંગે પકડાયેલા જવા કેદીઓને છોડી મુકવાનો હુકમ કર્યો. જેલરને જેવો હુકમ મળ્યો
કે એણે વિનોબાને- ‘સવારે છોડી મુકવાના છે’ એવી ખબર આપી.

વિનોબાએ તે વખતે પોતાના ચહેરા સાચીદારને ઉઠાડતા કહ્યું: ‘રજા ! બિડ ! ફૂંચજનમ પછી
કંમના કેદખાનામાં જોવાનું નથી !’ કેટલું સ્વચ્છ કથન !

દુનિયાના કૃતિદાસમાં જન્મવિજેતા સમ્રાટ સિકંદર એવો અન્ય થોડો પૂર્વે થયો ન હતો.

ઝીસના પાટનગર એથેન્સમાં સિકંદરની લગ્ન વિજયયાત્રા પસાર થઇ રહી હતી. સિકંદર તેના શય્યાગારેલા રથમાં બેઠો હતો. આઠ તેજસ્વી અથો એને બેઠી રહ્યા હતા. રથ આગળ ત્રિપાદઓના અથો હારખધ ચાલતા હતા.

નગરના નરનારીઓ, બાળકો, સર્વે જન્મવિજેતાનાં દર્શનાર્થે હથેલે ઉભા થઈ હતા.

રથ નગરના ચોકમાં આવ્યો. પળભર થોભ્યો. એકાએક સિકંદરની નજર ટોળાની ઉપર ચડીને એક ગલીને નાકે પીપને અંદરની સુતેલા અર્ધનગ્ન જુદ પડી. એ જુદ અર્ધ જાગૃત અવસ્થામાં હતો.

સિકંદર તેને જોઈ વિચાર-વચનમાં ફસાયો.

‘મારી વિજયયાત્રા એવા આટલી મેદની ઉમટી છે, આસપાસ આટલો અધો જવવાય થાય છે છતાં આટલે મોડે સુધી એ આમ કેમ પડી રહ્યો હતો ?’

“રથ ત્યાં લો” તેનો સત્તાવાદક અવાજ થયો.

આરાતું પાલન થયું. રથ થોડે દૂર જોગે રાખીને સિકંદરે સેનિક દ્વારા પૂછાવ્યું કે તે કોણ છે ? સેનિકે પૂછી આવીને જવાબ આપ્યો, “સમ્રાટ, તે તો આપના જ નગરનો ફિલ્દશ ગયોજીનીસ છે. આવ્યો દિવસ પીય પીઠ પર લઇ ક્યાં કરે છે. અને રાત્રે ગમે ત્યાં આ રીતે સૂઈ રહે છે.”

“ગયોજીનીસ ?” તેનું નામ અને ખ્યાલિ સિકંદરે સાંભળ્યા હતા. “એ ફિલ્દશ જુદ છે અને અશક્ત પણ છે. આટલી મેદનીમાં ધક્કામુઠ્ઠી કરી તેની સિકંદરને નેવણી સૂચિ પણ નથી ને ઇચ્છા પણ નથી.” સિકંદર આ જુદું પદમાર્ગમાં સમજી ગયો. “ખરે, મારે જ તેમનાં દર્શન કરવા જવું જોઈએ.” એકદમ તે રથમાંથી ઊતરી ગયો કોઇ પદ્યરની મૃતિ ન હોય તેમ દસતો ગીદાં વટાવી તેની પાસે જઇ જોગે, અને નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું:

“ફિલ્દશ, ઓ ફિલ્દશ !”

“કોણ છે તું ?” અર્ધજુલવી અંખે જ જુદે

જવાબ આપ્યો.

“હું... હું... હું જન્મવિજેતા સિકંદર, આપની સામે આવ્યો છું. આપને જેની જરૂર હોય તે માંગી લઉં... વૈભવ... વિલાસ...”

‘તું જ પોતે સિકંદર ?’ વાહ... તું જન્મવિજેતા બનીને આવ્યો. રાજન વન્યવાદ, મને તારા દર્શનથી અનહદ આનંદ થાય છે. તારી પાસે ફક્ત મહેરબાની જ માગવાનું મન થાય છે.”

“કહો કહો ફિલ્દશ, તું જોઈએ આપને ?” સિકંદરની ઉત્સુકતા વધી ગઈ.

“સમ્રાટ, એટલું જ કે હું અત્યારે સ્વપ્નનાલ કરી તેની ઉભામાં રાતું છું, તેમાં તે વચ્ચે જોગા રહી બંગ પાડ્યો છે. મારે તું જરાક આધા ખસી જોગો રહે જેથી હું ફરીથી મળ માણી શકું.” ફિલ્દશે ધીમે રહીને કહ્યું

જન્મવિજેતા અવારું થઈ ગયો. તેણે નમન કર્યું અને રથ તરફ પ્રવાણ કર્યું. ફિલ્દશને તેના નમનની પડી નહોતી, રથમાં બેસતાં સિકંદરે કહ્યું, “જો હું સિકંદર ન હોત તો હું ‘ગયોજીનીસ’ બનવાનું જ પસંદ કરત.” અને હાથ કીંચા કરી રથને અમન કરવા સૂચવ્યું. ને રથ આગળ ગપડ્યો.

દશાગ્રિમ કે પુત્રાગ્રિમ ?

રાજા ફેરે તો પ્રભને હેરાન કરે, પણ પ્રભ ફેરે તો પછી રાજાને રહેવા દે ખરી ?

આ વાત બે દળર વર્ષો પૂર્વેની છે. રોમની પ્રજાથી જ્યારે તેના હેલ્સ બાદશાહ ટાઈટીનની દુરતા સદન ન થઈ ત્યારે તેણે નેને દેશવરો અપાયા નિઘ્વ ક્યો. રાતોરાત તેના મહેલ પર હલેલો ક્યો પણ નસીબજોગે ને પાછો જારજોથી છૂપા વેરો લાગી જુટ્યો.

પ્રભ રાજા માગે, પણ સરમુખત્યારીવાળો નહીં. પ્રભએ પછી રાજ્યના આગેવાન અને ક્રાંતિવાન અધિકારીઓમાંથી બેની નિમણૂક કરી તેમાં એક જુટસ નામનો અધિકારી હતો.

આ બાળુ પેતો દિવસરો જુલમી નાસી છૂપી બાળુના બીજા પ્રદેશમાં ચુપ રીતે રહ્યો

રાજાના દીકરાઓ, દેશનોદીઓ, સ્વાથીઓ અને ખટખટાયા પશુ હોય છે એવા ગેરમાર્ગે પશુ હતા.

પેલા અધિકારી કટકને ગીટસ અને ટીપેરીવસ એમ બે પુત્રો હતા એ બંને દેશનોદી નીનડયા

એક વખત અચાનક જામનની છૂપી માર્ગદર્શી તેમણે ટાપનનને પહોંચાડી આ ચુપ વાતચીત તેમના ધરને શુભામ મોટા ચાલના પાછળ નહીં સામળી ગયો

તેણે શહેરના અમલદારને વાત કરી અને તે કસ્ટર લ કાવના પારોને પકડ્યા ને સહીનાળા કામળિયા હાથ કર્યા તે બંને પર કામ ચલાવવામાં આવ્યું

જાહેર પ્રજા સમક્ષ ન્યાય અપાતો જૂટસે શુદ્ધિ આપ્યુંબધા પ્રત્નેથી ચૂચરી તમની પાસેથી નથી વાત કહાવી કાઢેલા પરીની સહી અને બીજા સાક્ષી આધી તેઓ શુભેગાર કર્યા છૂ સના એક મિત્રની

આંખમાં આંસુ આંખમાં કારણ કે રામમાં દેશનોદી માટે જોનારી સજા આનવાઈ હતી 'પિતાને હાથે પુત્રને સજા ?' તે સજા ફરમાવવામાં આવી કંઈ ધિરજા હોય તે પૂછવામાં આવ્યું પણ તે પૂપ રહ્યા

એક બાળુ દેશપ્રેમ ને મીઠા વાળુ પુત્રપ્રેમ !

પેતે જ ફરમાવેલી સજાથી પુત્રોનું મૃત્યુ જોતા તે તૂટી પડતા હૃદયને પાથાણુ જેવું બનાવી ગિઓ રહ્યો

સજા બાદ મનનેતા ચમે પેતાને ઘેર આવ્યા ત્યારે તે પ્રુ ની ગંગે રડ્યો થોડા આંસુ મારી લીધા ને બીજા બાળુ તે નિપક્ષ રહી કતવ્યનિષ્ઠ બન્યો

તે જન્મ તેનું દુ ખ જરા હાનુ થયું 'દેશને બચાવના હોય તો અ હા કપૂનેને ટકાવવા કે ભગાડી ધૂકના કરતા મારી નાખના પહેલુ છે

એ ન્યાયમૂર્તિ ધૂમના રામે પ્રજામાં જખરી અસર કરી કોઈ દિવસ કાવલા કાનૂનમાં નહીં માન નાર રામ પ્રજા કાવલાની કનચે વળગી રહી અને રામનું મહારાજ્ય ઉચ્ચ મજાવા લાગ્યું

કેશવ તાપસ પાત્રએ સાધુઓને લખીને એ સૌના ઉપદેશક થઇને દિમાલયમાં રહેના હતા એક બીજા તપસ્વી એમની પાસે ગયા અને પદશિષ્ય થઇને રહેવા લાગ્યા

એકવાર કેશવ પોતાના બધા શિષ્યોને લખીને વારાણસી ગયા રાજાનું નિમત્રણ મળતા રાજાના ઉદ્યાનમાં ગીતમાં કેશવે અતુમાસ લ્ય જ કર્યા વર્તિસપ્ત વાલ્યા પછી કેશવ તાપસે દિમાલય પાછા ફરવાની પ્રવ્રજા બ્યકત કરી રાજાએ કહ્યું બને! આજ હવે જુદુ થયા છો અમારી પસંજ રહેો તો શુ બે દુ ?

કેશવ તાપસે રાજાની વિનંતનો સ્વીકાર કરી પોતાના મિત્રોને દિમાલય મેકરી પેતે ત્યાં રહેના લાગ્યા

એ કાશીમાં રહ્યા તો અરા પશુ પોતાના પદશિષ્યની એમને ખૂબ વાદ અવતી વિરોધ સહતો ને તેથી જીવ પશુ અવતી નહીં જીંધ ગોડી ગઇ તેથી અનિદ્ર ને કારણે એમને ભોજન પચતું નહીં અને અપચાન કારણે પેટનું દર્દ થત રાજાએ કેશવ વધીને મોનારી ઉપચાર કર વ્યા પશુ દર્દ મટ્યું નહીં

એક દિવસ કેશવ તાપસે રાજાને કહ્યું 'રાજા' તમે શુ આહો છો ? હું મરુ તે કે જીવતો રહું તે ? બતે ! હું તો આપનું દીર્ઘાયુ ઇચ્છુ છું ! તો પછી મને દિમાલય મોકલી આપો !

રાજાએ કેશવ તાપસને તેના આગ્રહથી અવચરે સાથે દિમાલય મોકલી આપ્યા

દિમાલય પહોંચ્યા પછી પેતાના પ્રિય પદશિષ્યને મળવાથી કેશવ તાપસનું મન જદુ પ્રસન્ન થયું શિષ્યે મીઠા મસાના વિનાનો પાદડાને ઉકાળે અને સાદી મિચડીને બોરાક આપવા માડ્યો ધીરેધીરે તાપનતો પેટનો રેમ તદ્દન મરી ગયો થોડા દિવસ પછી કાશીના મહારાજાએ તાપસના કુલજ સમાચાર મટે મત્રીને દિમાલય મોકલ્યા તાપસને સાવ તદુરસ્ત બોળિ મત્રીએ પૂછ્યું 'વા બચસીમાં કુશળ વૈભવા ઉપચાર થયા હતા છતાં તમારી તબિયત સુધરી નહીં અને અહીં કેવી રીતે આપનો રામ મર્યો ?

મત્રી ! અહીંના ઝાડપાવ વ મીઠા ને મુસ્વાદુ છે ! પરીથી જાણવા મીઠા વચના 'રામ કેમ ન મટે ! વારાણસીના રાજાજવનમાં તે આપને રસ્વાદુ શકિતદાયા બોરાક અપાતા હોત અને અહીં તો જ મસના ઝાડપાવ મળે છે એ તમને કેમ મળે જિતરે છે ?

મત્રી ! જે ભોજન સ્વતઃતાપ્તક મળે છે એ જ મર્વોત્તમ અને સ્વાદિષ્ટ હોય છે !

ધર્મની સુવાસ

૧૮૨૮માં બાપુના સત્યાગ્રહઆશ્રમમાં આતર-રાષ્ટ્રીય બધુલ્લ મડળની સભા મળી હતી તેમાં બાપુએ પ્રવચન કરતાં ધર્મપલટાની પ્રજાતને વખોડી કાઢીને કહ્યું કે, 'કૃષી રીતે પણ ન માનશો કે પારકા ધર્મને તમારા ધર્મને સ્વીકારે' એ કેટલાક ખ્રિસ્તીઓને ન ગમ્યું એ સાથે દલીલ કરતા એક બહેને ખ્રિસ્તી ધર્મપ્રચારનો બચાવ કરી બાપુને માથે પગ ન પૂછ્યો 'તમે બહી અને સ્વદેશીનો પ્રચાર કેમ કરો છો ?

જેમ કે આરોગ્યના નિયમોનો પ્રચાર કરું છું તેમ આનો પણ કરું છું બાપુએ કહ્યું

ત્યારે ધર્મનો પ્રચાર પણ એ રીતે ન થાય ?

બાપુએ બાપો (વસ્તારથી જવાબ આપ્યો ને તેમાં ખ્રિસ્તીધર્મની સુવાસ ફેલાવવી હોય તે માટે કોઈને વટલાવવાની જરૂર નથી એ સમજાવતા દાખા આપ્યો. મારે તમને સુલાખાનુ પુરુષ બાપુ છે એ આપવામાં તો દાયકા બાવલો પડે છે પણ, મારે એની સુગંધ જ તમને આપવી હોય તો ? સલાખ તો સુગંધ આપોઆપ વેઈ કરે છે !

પાડોશીધર્મ

દહરત ગોસને એક પાડોશી હતો તે દરરોજ નમાજ વખતે ખૂબ વાળ વગાડે અવાજ કરે, શોરબકોર મચાવે દહરત સાહેબના મુરદો ચિડાય અને અનેક વાર ફરિયાદ કરે દહરત સાહેબ દબોશા કહે 'આપણે શા સારુ એના ઉપર બ્યાન આપીએ ? આપણે નમાજમાં ચિત્ત રાખીએ કે એના શોરબકોર ઉપર બ્યાન આપીએ ? આમ દરરોજ શોરબકોર થતો હતો અને દહરત સાહેબ ખામોશી રાખતા હતા એક દિવસ શોરબકોર ન મળળ થો દહરત સાહેબે પૂછ્યું, આજે કેમ પેલાનો અવાજ સળંગાયો નહીં ?

મુરદોએ કહ્યું, 'એના ઉપર કેસ ચાલે છે

તરત દહરત સાહેબ નીકળી પડ્યા, કાંકેમની પાસે ગયા અને કહ્યું 'આ મારો પાડોશી છે અને મારે એની લાજ રાખવી જોઈએ ને એણે એનો

ગુનો કર્યો હોય કે ન જો માફ ન વાધીબીનને નકશાન નહીં થાય તો એને છોડી દેવાની મહેરબાની કરો. પણ ન્તે એવો ગુનો કર્યો હોય કે જેને માટે ચોરો દડ લઈને એને છોડી દઈ શકાતો હોય તો એને છોડી દેવાની મહેરબાની કરો, પૈમા કુ બરી દઈશ. દહરતની વિનંતીથી કાંકે પાડોશીને છોડી મૂક્યો

આ બનાવની પેતા પાડોશી પર ખૂબ અસર થઈ પોતાના કુળની એને સરમ ભીપણ અને જેમ વિચાર્યો થયો તેમ દહરત ગોસની ઉદારતા અને પોતાની અવપતાનુ તેને જ્ઞાન થઈ ગયું અને બધી અવગળાઈ તેણે છોડી દીધી

ઈસ્વરની કૃપા વરસી

ઉત્ત પ્રદેશમાં પદવાયા કરતા વિનોબા સેવદરાજ આશ્રમમાં બધી પહેરવાા હતા, ત્યાં મૌની સભા થઈ દહરતની મેદની એમની અર્ધવાણી જાગવા એકઠી થઈ હતી ને સપૂર્ણ ચિત્ત ભળવીને એવી હતી વિનોબા બોલવાનું શરૂ કરતા હતા ત્યાં તે આકાશમાં વાદળ થતાં અને પછી તે મોર મોરજેવાં ફોર પડ્યા ત્યાં સભામાં એક સાથે ટપોટપ છત્રી ઉવડવા લાગી વરસાદથી ડરીને કોઈ સભા છોડી ગયું નહીં તેમ અભવસ્થા પણ થઈ નહીં

વરસાદ પડતો હતો જતા વિનોબા તો ઉધાડે ડિને જ બેઠો હતા સભામાં છત્રીએ ઉવડતી જોઈ વિનોબાએ કયું ભાષ્યો ! ઈશ્વરની કૃપા વરસી રહી છે એની આડે છત્રી ન ધરો, જુઓ વૃ ઉનાડો બેઠો છું તેમ તમે પણ ઉનાડા બેમો. મારી ઉપર ઈશ્વરની કૃપા વરસી રહી છે તમે પણ ડીની ભો

અને સભામાં જાણે અમકોર થયો ટપોટપ છત્રીએ બધે ચલા લાગી !

વીસ મિનિટ સુધી ઈસ્વરની કૃપા વરસી અને પહેરેક દહરત મજુસોએ ડીની ! પછી વરસાદ બધે ચલા વિનોબાએ પ્રવચન શરૂ કરતાં કયું ઈશ્વરે આપણી કસોટી કરી અને પારભીતવા આઝાદી પછી આપણી એ રીતે કસોટી થઈ રહી છે ધીરજ રાખીશું અને ત્યાજનો ખાજ ખીકારીશું તે એમાંથી પસાર થઈશું

હઝરત અલી ધણી વીર પુરુષ હતા. હા શુ છે એ તે એ કદિ જાણતા જ નહોતા અને દુશ્મનને મદી પીઠ બતાવતા નહિ.

એક વખત સૈયદ હમ્મ કેવુસે હઝરત અલીને નકાહમાં જવાની તૈયારી કરતા જોયા. અલી ખખતર વગેરે ન પડેરતા સાધારણ કપડામાં સજ્જ થતા હતા એ જોઇ તેને ખૂબ જ નવાઈ લાગી અને તે પૂછવા લાગ્યા, અરે આ શુ જનામ કે આ કઈ લકાઈમાં જવાના હશે ?

“નથી ખખતર પહેવું” નથી ટોપ ચૂક્યો અને એમ ને એમ તાદા વેશમાં લકાઈ શી રીતે લડશે ? નકાહમાં આવુ જોખમ એકઠો નહિ આપની જિંદગી નરહામતે માટે ધણી કિમતી વસ્તુ છે એને અમે તેમ ફેડી દેવાનો આપને આધિકાર નથી માનો કે અચાનક આપને એકાદ તીર લાગી ગયું અથવા નો તનવાગ્નો જાડો લાગો ગયો અથવા ભાનો શરીર વીધીને સોજા વો નીકળી ગયો તો શુ થાય ? હવે આપને ખાતર નહિ તો પશુ ઈલામને ખાતર આપની જિંદગીની સભળ નેવી જોઈએ આવા વખતે આપનું ખરુ એ તો દરેક મનુષ્ય જ થયુ ગણાશે.

હઝરત અલીએ જવાબ આપ્યો. ખખતર પહેરવાનો શી અર્થ છે ? હુ અમે તેટલા નક્ષત્રના સાધન રાહુ અને તનો ઉપયોગ કરુ તો પશુ મોતથી થેડા બચાનોએ છુ ? એના પગમાંથી છીને કમાનાસી જઈશ ? મારા મુલ્યની તિથિ વાર, ધડી અને પળ બધુ પ્રુદાના દરનાગમાં નક્કી થઈ ચૂક્યું છે જ્યારે એ ધડી પગ આવશે ત્યારે મોત મને એ લાવી લેશે પછી એને હુકમ મારાથી પાછો ફેરી સકારો નહિ એ વખતે ખખતર પહેવું દરો તા જુવુ પડશે અને નહિ પડેવું હેય તે પશુ જવુ પડશે એમાંથી કાંઈ ચીજ અને બચાવી સકારો નહિ અને એ ધડી પગ ન આવે ત્યાં સુધી દુસલામત છુ એટલે મને

કાંઈનો હર નથી.”

આટલું કહીને એ લકાઈમાં ગયા અને બહાદરીથી લડી ધણી શત્રુઓનો પરાજય કર્યો અને જંગ છતી સહીસતામત વેર પાછા આવ્યા.

હઝરત અલી ધણીવાગ લકાઈમાં જતા ત્યારે ઘાડા ઉપર બેસવાને જાહેને ઊંઠ ઉપર સવારી કરતા આ જોઈ એક વખત એક માણસે તેમને પૂછ્યું,

“જમ મે અલી મામાન્ય રીતે આપ દમેશા ઊંઠ ઉપર જ સવારી કરતા જોવામાં આવે છે ને ઘોડા ઉપર મેસતા નથી આનુ કારણુ શુ ? શુ આપને ઘોડા ઉપરથી પડી જવાનો હર લાગે છે ? કે પછી બીજુ કોઈ કારણુ છે ? જિંઠ કરતા ઘોડો આપને વધારે ઝડપથી જવા જવુ હોય ત્યાં લઇ જાય છે કે ઉપર મુસાફરી કરતાં કેટલી વાર લાગે ?”

અલીએ કયું, “એ કારણે જ હુ જિંઠ ઉપર મેસુ છુ ઘાડા ઉપર તો શરત રમવી હોય ત્યારે મેસાય અથવા ખૂબ ફૂલવવો હેય દોડાવવો હોય ત્યારે એના ઉપર સવારી ચાલ લકાઈમાંથી લાગી જવુ હેય ત્યારે જશુ એ કામ આવે પશુ લકાઈમાં હુ કદિ દુશ્મનને પીઠ બતાવતો નથી કે જીવ લઇને નાસી જતો નથી તેમ જીવ જચાવવા નાસી જતા મૈનિકનો દુશ્મન હોય તો પશુ પીડા કરતો નથી તો પછી લોડાની અને શી જરૂર પડવાની છે ? ઘાડાની ઝડપી ચાલ કે દોડને કારણે જ હુ તેનો ઉપયોગ કરતો નથી ને જિંઠ ઉપર સવારી કરવાનું જ વધારે પસંદ કરુ છુ. કાણુ એની અતિ પ્રમાણુમાં થીમી છે એ ખૂબ તેજથી નસી જઈ શકુ નથી.”

“અને હુ ખુનખાર જ ગયા લડતો હોઉં છુ ત્યારે તે શાંતિથી ત્યાં ને ત્યાં જ રહે છે આથી મારી તાસીરને તે વધારેમા વધારે અનુકૂળ આવે છે.”

અલીની નિર્ભયતા અને બહાદરીઓ ઉત્તર સભળી પેનો માણુમ દાન થઈ ગયો.

નિમ્નજન દમા મરત છે કેકે સુજ્જન

નથી પુહતા એ કદર કેહત કરશે । અનિલ

નમતો પહોર હતો. પ્રકૃતિએ ચારે કોર સુંદર આકર્ષણો વેળાં દર્શાવ્યાં. અને એ આકર્ષણોમાં એકરૂપ યર્ષા, પોતાનાં કંઠમાંથી પ્રજ્વળન સંસ્વરતા સંત ક્રાન્તિસ ગૂંબોને રસ્તે ચાલ્યા જતા હતા.

ત્યાં, અચાનક જ પાછળથી કોઈએ તેમને બોલાવ્યા. તેમણે પાછળ જોયું, તે શ્વાસભરે દોડતો એક યુવાન તેમની તરફ આવતો હતો. તે થોડી ગયા થોડી ક્ષણોમાં જ યુવાન આવી પહોંચ્યો. આવતાં-વેત જ તેણે પૂછી નાખ્યું, “આપ ગૂંબો જાવ છો ને ?”

સંત ક્રાન્તિસે સાતિથી કહ્યું, “હા.”

“તો —” પેલા યુવાને કહ્યું, “આપ આવ્યારે આગળ ન વધશો.”

સંત ક્રાન્તિસે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું, “કેમ ?”

યુવાન બોલ્યો, “અહીંથી થોડે જ દૂર, મહા વિકરાળ અને આત બપોરે વરુઓનું ટોળું ઊભું છે. આપ ત્યાં જશો તો આપને.....” તે આગળ બોલતો અટકી ગયો. તેના મોઢા પર ભય અને ચિન્તાની રેખાઓ ઉપસી આવી. તે જોઈ ક્રાન્તિસ ખડખડાઈ દસી પડ્યો.

પછી, પ્રેમથી તેમણે યુવાનનાં અંગે હાથ મૂક્યો અને ધીમેથી કહ્યું, “ભલા યુવાન ! વરુ તો પાપી

દોષ તેને જ કરડે છે. પવિત્રને તે કંઈ જ કરતાં નથી. પશુઓમાં પણ માનવના જેવા જ ગુણો હોવા-યેલા છે, એ કેમ ભૂલી જાવ છે ? ભલા ! પ્રેમની પ્રજ્વળા કોને અસર નથી કરતી !... હવે તો હું એ રસ્તે જવાનો જ.”

અને અનેક વિનવણી છતાંય સંત ક્રાન્તિસે આગળ ઝગ ભર્યાં. કુતુહલથી પ્રેરાઈને પેલા યુવાન પણ પાછળ ગયો.

થોડે જ દૂર વરુઓનું ટોળું એકું ઢળું, સહેજ પણ ગજારાયા વિના આગળ વધીને ક્રાન્તિસે ટોળાને કહ્યું, “ત્યારાં વરુઓ ! આવો આપણે ભેળાં મળીને સુખદુઃખની વાતો કરીએ, ચાલ્યાં આવો, આપણે એક જ ઈશ્વરનાં સંતાન છીએ.”

વરુનું ટોળું થોડીવાગ સત ક્રાન્તિસ સાથે તાકો રહ્યું. પછી જાડુષ અસરની જેમ હાલુ, બધા વરુ ઊભાં થયાં, જારા ભરવાડની નજીક સરે તેમ ક્રાન્તિસની નજીક સર્પાં. વર્ષો જૂની ઝોળખાણુ હોય તેમ પોતાનાં શરીર ક્રાન્તિસના શરીર સાથે ધસવાં હામ્યાં. ક્રાન્તિસે પણ હતથી દરેક પર પોતાનો પ્રેમગરતો હાથ ફેરવ્યો. પશુની પશુતા વિધીન થઈ ગઈ. સૌ નાચવા ને ફરવા લાગ્યાં. ક્રાન્તિસે પણ તેમાં સાથ પૂરાવ્યો. પેલા યુવાન સ્તબ્ધ બનીને એ પ્રેમ-દાપ નીરખી રહ્યો.

* ચંદ્ર બની કોઈનાં જીવન-ગમનને ઉભળી ન શકો તો કંઈ નહિ, (કેવડ રાફૂ બની કોઈનાં જીવન-ચંદ્રને પ્રસો તો નહિ જ !

* ટોચે (વરાળનારને પલકારમાં તમેટીમાં ધડેલી દેવા કોઈ સમજી હોય તો અહ કારની આંધી !

* હું પથ્થર બનવાનું પણ પસંદ કરું-વું એનાં શિલ્પી બને તો !

* હું પ્રસન્ન થઈ માનવાનું કહીશ, ત્યારે તારા હાથમાંના સુંદરોનવક કરતાં હું તો કાતક પદ્મ બનવાનું જ પસંદ કરીશ.

* મોઢાંશ મેં ચાગી નથી, મેં તો જીવનમાં સદા ખાટારા જ વાંછી છે-મનના કાઠનો નાશ કરતી ખાટારા !

* તેજનું તરણું વાંછ્યું હવું, તિમિરનો ડુંગર નહિ !

* ‘તમે ક્ષમણા અસ્તિત્વમાં માનો છો ?’ મને પૂછવામાં આવ્યું. — એક ક્ષણ રહેલી ફારમના અસ્તિત્વ અંગે મને જાણ પણ જક નથી. ’ મેં જવાબ આપ્યો. — નાથાસાસ દત્તાણી !

સ્નેહસંસ્કૃતિ

ભગવતીકુમાર રામાં

અમારી શરીમાં એક ફૂતરી છે. તેને જ અમ્મ્યા છે. પૂરવું આવાનું મળવું નથી એટલે તે સુઝાઇને લાગ્યા જેવી થઇ ગઇ છે. હાડકાં-

પાંસળાં દેખાય છે. છતાં... પેલા જ અમ્મ્યાઓને કાળજી-પૂર્વક ધવડાવે છે. અમ્મ્યાઓ જગોની જેમ તેને વળગી પડે છે તો ય તે ભગવતી નથી બન, કોઇ હાત તપસ્વીની જેમ માતૃત્વનું કર્તવ્ય બજાવે ભવ છે.

આ પ્રેરક દૃશ્ય જોઇને મને દમ્પેશ જોષીની જ યાદ આવી છે. જોષી અમારે ત્યાં કામ કરવા આવે છે. ચહેરા ઉપર-મુકામેલા ચહેરા ઉપર-ફિક્કું તો ય મીઠું રિમત. બીનેાં છનાંચ તેજસ્વી બાન-એ તેજ તો જીવન પ્રત્યેની અખૂટ અહામાંથી જ આગળ દરી ને ? કપાળમાં મોટો ચાંદો અને 'બહેન' વાસણ થવા કે ? 'નો વિશિષ્ટ રજુકો સંજ્ઞાતા જ જોષીની કંપનાઝમી સંપૂર્ણ થાય !

અમારે ત્યાં તે વર્ષેથી કામ કરે છે, પરંતુ કદી કોઇ પશુ ચીજ તેણે આવીપાછી કરી હોય એમ મને યાદ નથી-યાદ નથી શું ? હું જેવી કંપના પલ્લ ન કરી શકું. 'મેં' એને સત્તર થોડાંવાળું લુગડું પહેરતાં અનેક વાર જોઈ છે, પરંતુ કદીય વિચા-ખાનું-મારી પત્નીનું-બેતરેલું લુગડું તેણે માગ્યું નથી. વિચાખાનાં રંગબેરંગી વસ્ત્રો જોઈને તેણે કદી આંખમાં ધ્રુવાનાં જોડાવા આપવા લાગ્યા નથી.

જીવનના શરીર પર એ અહાનાં જરિયાન વસે એટલી, એ શું જોઈ દર્તા ?

એ જોષીને જ બાળકો દર્તા-છે.

એના બેદરકાર અને રખડુ પતિની એ એકમાત્ર ભેઠાં બિંદગીભર નેને કુ. જો જ મળ્યાં છે એને આ અધો કાળ બાળકો ય મળ્યાં દર્તા, જેમાં સુખ જોવું કે દુઃખ એ દિલની દેહતા પર અવલંબનું હતું. જરૂર, આજના દિસામે તેના જેવી અધિમન સ્ત્રી માટે એ બાલવલ્લભર લગ કર-ધનધનતા રજુની લઇ જનારી નીવડે, પણ જોષીના હૈવાના ઝરણે એ રજુને પણ ઉપવન બતાવી દીધું હતું.

ઉપવન એટલે શું ? કળીઓ, પુષ્પો, સુગંધો, જીવજીવોનાં ઓતો... આ બધું ! ના, ઉપવન એટલે પાતખરને પણ સદન કરવાની, દરને સુખે આવ-કારવાની પ્રેરણા દેતી જીવનઅહાનું જીવંત પ્રતીક ! જોષીનું જીવન આવું ઉપવન હતું; જ્યાં કુલેમાં આજ હતી, કળીઓમાં ઝેર હતું; વસંતમાં વિષ હતું-છતાં સુગંધ હતી સૌરભ હતી-પ્રેમની !

વર્ણીવાર મારી પત્ની વિચાખા તેને કહેતી :

“જોષી ! તને આ બાળકો અને આવા ધણીથી જરૂર ન કંઠાળે નથી આવતો ?”

ત્યારે જોષી જવાબ દેવાને બદલે એક એવું રિમત કરતી જેથી વિચાખાને પ્રમત પૂછવા બદલ

પમાતાપ જ થાય । એ સ્મિતમાં હતી જીવનનાં રહત પીંજવાની કક્ષિત ।

એકવાર મારે ત્યાં મારો મિત્ર જ્યંત તેની પત્ની શીલા સાથે થોડા દિવસ માળવા માટે આવ્યો. અમે ખંને જૂના મિત્રો, એટલે મળીએ ત્યારે ખૂબ આનંદ અનુભવીએ એ સ્વાભાવિક હતું, પણ આ વખતે જે બેઠું કે જ્યંત અને શીલાનાં મુખ ઉપર અમંગીની પથરાઈ હતી. મને તેમની આ વ્યથાનું કારણ સમજાતું નહિ.

એક દિવસ હું અને જ્યંત ફરવા મથા ત્યારે જે તેને તે વિશે પૂછ્યું. થોડી આનાહાની કર્યા પછી તેણે કહ્યું,

“બહુ નાનુક પ્રશ્ન ઊભો થયો છે.”

“એમ ?”

“હા, હું જાણું છું કે હું ભારતીય સંસ્કૃતિમાં જ પુણી અડા કરાવું છું ?”

“હા.”

“ભારતીય સંસ્કૃતિ એટલે પૂ. બાપુજીના સિદ્ધાંતો એ કે ખરું ?” “જરૂર.”

“બાપુએ બ્રહ્મચર્યની હિમાયત કરી છે. અને માત્ર સંતાન-પ્રાપ્તિ માટે જ પતિ-પત્નીને મનબંધ વ્યાજબી ગણાવ્યો છે એ કે ખરું ન ?”

“હા.”

“અહીં જ મતભેદ ઊભો થયો છે. બાપુએ જે કહ્યું છે તે હું યોગ્ય માનું છું. શીલા નથી માનતી. એને જાણકા નથી જોઈતાં અને સાથે બ્રહ્મચર્ય પણ નથી જોઈતું. એ તો અર્જુનિરોષનાં સાધનો દ્વારા સંતાનનિવંશન કરી છે.”

જ્યંતના ચહેરા પર પ્રત્યક્ષની રેખાઓ હૃ ૨૫ ૫૮ નોંધ સકેતા હતો.

તરત જ મારી નજર સમક્ષ ગોપીની જવ લંત મૂર્તિ અમંગી મઠ. વિરોધભાસનું એક અદ્ભુત દૃશ્ય રચાઈ ગયું. ગોપી અને શીલા । પૂર્વ અને પશ્ચિમ । સત્ય અને અસત્ય । સાચું શિક્ષણ છેરનેહનું, મમતાનું, અદ્ભુત-જે ગોપીની જિંદગીના અણુઅણુએ પચાવ્યું હતું.

તરત જ જે જ્યંતને ગોપીના સમગ્ર જીવનની વાત કહી, ત્યારે તે બોલી ઊઠ્યો, “હું એને-ભારતી

નારીને-જોવા માટે આવ્યો થઈ ગયો છું. શીલા જેથી શિક્ષિત સી કરતાં ગોપીનું રચન મલું લેવું છે.”

અને પછી તે આખે રસતે તેણે એ જ વાતો કરી. અમે ઘેર આવ્યા, ત્યારે ગોપી ઊભી હતી. મને જોઈને કહે, “ભાઈ ! બુદ્ધિને, બહેન મને જે દિવસની રજા નથી આપના.”

“તારે રજાને શું કરવી છે ?”

“ઓ ભાઈ ! મારો હોઠો ખૂબ મરિ છે.” કહેતાં તેની આંખો બીની મધ ગઈ હતી.

“પણ અમારે ત્યાં મહેમાન આત્મા છે...”

મારી પત્ની ગોપી, જે તેને વચમાંથી અટકાવીને કહ્યું, “કાંઈ વાધો નાહ. ગોપી ! જ તારે જોડા દિવસ પર રહેવું હોય એટલા દિવસ રહેજે.”

અને તે ખુશ થઈને ચાલી ગઈ

મરી ય આંખોમાં ઝળઝળિયાં હતાં. હ ઉકારાં હોવા છતાં નિમાર પડેલા જાળક માટે તીવ્ર વેદના અનુભવની એ સ્ત્રીને સાક્ષાત વાસલ્યપૂર્વક જ હૃદય વાય ને । અને મને ખાતરી છે કે જે જે તેને રજા ન આપી હોત તો તે જરૂર નેહરી સદ્દા છોડી દેવ । એક દિનિએ તો તેના એકાદ બાળાનું મૃત્યુ મરી જ જીવન માટે આશીર્વાદપૂર્વક નીવડે, બાર આંખો થાય, પણ...ભારત, સંસ્કૃતિ, બાપુજી, અડા...!

અને શીલા ? હા.

ગોપીની જીવનકથાની જે શીલાને સંભળાવી. વચ્ચે વચ્ચે જ્યંત ગોપીની પ્રશ્ન લા કરે જતો હતો. જે બેઠું કે શીલા ઉપર કાંઈક અસર થતી હતી ખરી । ખરેખર, જ્યારે વાત પૂરી થઈ ત્યારે શીલાની આંખોમાં આંસુ હતાં. શીલા રડતી હતી-અમત્યની ઝાળખથી, સત્યના રાવથી

જ્ય ત હસતો હતો-જાતીય સંસ્કૃતિના-બાપુના સિદ્ધાંતોના વિજયથી ।

હું સ્થિતપ્રજ્ઞ હતો-મારું અંતર ગોપીને નમતું હતું. પશ્ચિમ પૂર્વમાં આવીને પૂર્વમય થઈ ગયું હતું પશ્ચિમમાં ડૂબેલો સરજ વચ્ચે પૂર્વમાં આવીને પ્રકાશનો હતો... સમગ્ર વિશ્વની સંસ્કૃતિ વ્યક્તિત્વ જીવનમાં એક જની હતી.

પૂ. બાપુનું પશ્ચ એ જ સ્વપ્ન હતું ને ? -સ્નેહસંસ્કૃતિ કેલાવવાનું ।

જૂના કાગળની એક વાત છે એક માણસ હતો તેને પ્રારબ્ધમા એટલી અપૂર્વ શ્રદ્ધા હતી કે ન પૂછે વાત એક દિવસે એકા એકા તેને વિચાર આવ્યો કે મનુષ્યના પ્રારબ્ધમા જે થવાનું નિર્માયુ હોય છે તે જ થાય છે મનુષ્ય લાખ પ્રયત્ન કરે તોય તેના ભાગ્યમા નહિ નિર્માયેથી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, અને જે વસ્તુ તેના ભાગ્યમા હોય તે કોઈ પણ પ્રકારે તેને મળીને જ રહે છે માટે, કોઈ પણ વસ્તુ માત્ર મનુષ્યે મહેનત કરવાની કશીયે જરૂર નથી!

એ વિચાર પડીતેણે કશીયે મહેનત ન કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. થોડી વાર પછી તેને ભૂખ લાગી એટલે તે ત્રીધો બિપજ્યો એક બાગમા અને ત્યાં જઈને દ્રાક્ષથી લચી પડેલા એક દ્રાક્ષ વૃક્ષની નીચે પોતાનું મો જુલું નાખીને સૂતો, કે જેથી દ્રાક્ષ મીઠી તેના મોમા આવીને પડે

આમ ને આમ ઘણી વાર સુધી તે સૂતો રહ્યો, પરંતુ એકેય દ્રાક્ષ આવીને તેના મોમા રડી નહિ પછી, ભાગ્યસભાગે, દ્રાક્ષનું એક જૂમણુ વૃક્ષ બિપજ્યી નીચે પડ્યું, પરંતુ તે ત્રીધુ તેના મોમા નહિ પડતા, તેની છાતી ઉપર પડ્યું છતાંય પેલા પ્રારબ્ધવાદીએ એ દ્રાક્ષને ત્યાંથી ઉઠાવી પોતાના મોમા મૂકવાની નમ્મી લેવાનું પણ યોગ્ય ધાર્યું નહિ તેને કુટ્ટરે શ્રદ્ધા હતી કે દ્રાક્ષ ત્રીધી તેના મોમા આવીને જરૂર પડશે!

આમ ને આમ સમય વીતતો જાયો અને તેની ભૂખ પણ વધતી ગઈ, પરંતુ એક પણ

દ્રાવ તેના મોમા પડી નહિ અમલ ભૂખને કાગળે તેનો આત્મા ભેચન થઈ રહ્યો હતો એટલામા એક ઘોડેસ્વાર ત્યાંથી પસાર થતો હતો તે પેલાની નજરે પડ્યો એટલે તેણે લાચારીએ પેલા ઘોડેસ્વારને ધૂમ પાડી “અત્યા, ભાઈ ઘોડેસ્વાર! જરા અહીં આવજે”

કોઈ દુ જી માણસ હશે એમ ધારીને પેલા ઘોડેસ્વાર તેની નજર ગયો, અને જાણે તેની દયા ખાતો ન હોય તેમ જાણ્યો, “ભાઈ, ભાઈ શું કામ છે?”

પેલા પ્રારબ્ધવાદીએ પહેલા પોતાનો હાથ પોતાની ઠી તરફ વાળ્યો અને ત્યાં પડેલા દ્રાક્ષના જૂમણા પ્રતિ ઈશારો કર્યો અને પછી પોતાના મો નજર હાથ લઈ જતા કહ્યું “ભાઈ આ દ્રાક્ષના જૂમણાને મારા મોમા મૂકી આપ અને ઘણી જ મૂખ લાગી છે”

ઘોડેસ્વારે વિચાર્યું કે, આ માણસ લૂલો નથી એના હાથ ભરાબર કામ આપી શકે એવા છે એટલે તેણે પૂછ્યું “લવા માણસ! તારા હાથ તો મવામત છે પછી તું તારે હાથે જ એ દ્રાક્ષને તારા મોમામા માટે નથી મૂકતો?”

પેલા પ્રારબ્ધવાદીએ કહ્યું “મને શ્રદ્ધા છે કે, જો એ દ્રાક્ષ ખાવાનું મારા ભાગ્યમા હશે તો હું કશોય શ્રમ નહિ કરું તોય એ દ્રાક્ષ મારા મોમા આવીને પડશે!”

આજવાળા માલજતા જ પેલા ઘોડેસ્વારનો મિલજ હાથથી ગયો, અને તેણે પેલા પ્રારબ્ધવાદીને જોરથી એક લાત મારીને કહ્યું “આજ સના લડાર! તારા લૂલા પ્રારબ્ધને છાતી સાથે આપીને પડ્યો પડ્યો ભૂખે મરી જા”

એક દિવસ એક લાકડાં વિનોજને કેયુ ગાંધીજીએ પોતાને હાથે અનાજ સાફ કરી દગી બોડા મીઠી દુધમા ભતમહેન કરીને અમની પ્રાતઃકા વધારી છે

વિનોજના કહે ના એમ નહીં અમની પ્રાતઃકા કોઈ મહાત્માએ વધારી નથી પણ ખુદ અમની જ એટલી પ્રાતઃકા છે કે એજે મહાત્માને પ્રાતઃકા આપી આજે ભાગતમા મોપાલની જે પ્રાતઃકા છે તે એના મોપાલને કા છે જ છે!

મૃત્યુનું કારણ

ધારજગમમાં એક ઝોતભી નામની જલ્દ આઘાણી તપસ્યા કરતી હતી. એકાન્ત સ્થળે આવેલા પોતાના મંદિર આશ્રમમાં એ સાધના કરતી.

એના એકના એક પુત્રને સાથે દંડદોષો. અને તેથી પુત્ર મરણ પામ્યો. જે સાથે પુત્રને દંડદોષો હતો એ જ સાપને અણુનંક નામના માણસે પકડ્યો અને તે ઝોતભી પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો. 'દેવી આ દુલ્હ સાથે તમારા પુત્રનો પ્રભુ લીધો છે. તમે કહો એ રીતે હું આ સાપનો પ્રાણ લઉં, કહો તો એને જીવતો બાળી નાખું, કહો તો એના કંઠકેટકા કરી નાખું એને જીવતો તો ન જ છોડાય.'

ઝોતભીએ કહ્યું. 'દલુડ બેસમજ છે તુ આ સાપને છોડી દે એને મારવો નથી. થવાનું દલુડે તે ઘડું મધુ, એને કોઇ ટાળી શકે તેમ ન દલુડ જે માણસ આ બાજે છે તે સાપની દલ્લા કરીને શા માટે પાપ વહોરે? અને નક'નો લાગી અને?'

અણુનંક બોલ્યો. 'દેવી! બીજાને સકટમાં બેસાડે જલ્દ માણસો તમારી જેમ જ દુખી થાય છે પણ તમને કહેતુ સ્વસ્થ માણસને અસર ન કરે, હું તો ખિન્ન થયેલો છું, અને હું આ સાપનો જીવ લઈશ જ. તમે પણ પુત્રમરણનો શોક બૂધી જાન્યો.'

'એ સાપુ' છે કે મારો જેવી અવસ્થામાં રહેનારને શોક નહીં થાય મારો બાળકનું મૃત્યુ સર્વદેશથી થવાનું દલુડ અને ઘણું. એટલે હું સાપને મારે એ હું નથી ઇચ્છતી હું સાપને ક્ષમા કરીને છોડી દે.

અણુનંકે હાં કરી 'જીવતે મારવો જ જોઈએ.'

'અણુનંક! જીવતે પકડી તેને માત્રવાં શો લાભ? એને મુક્ત ન કરવાથી કઈ કામના સિદ્ધ થઈ જવાની છે? એવું કહ્યું કારણ છે કે હું સાપને ક્ષમા ન કરું શા માટે? મોક્ષના સાધનથી વચિત રહું? ઝોતભીએ સમજાવતાં કહ્યું

અણુનંક તો તામસી દના એણે ફરી દલીલ કરી 'સાપને છોડી મુક્યું તો તે તમારા પુત્રની પેઠે બીજા માણસને પણ કરડી તેનો પ્રાણ લેશે એકનો જીવ બચાવી અનેકના જીવને લાચારી શા માટે મુકવા?

માટે તમે મને સાપને મારતા રોકો નહીં.'

આમ, વારવાર કહેવા છતાં ઝોતભીએ સાપને મારવાની રજા આપી નહીં. ત્યારે બધનથી પડાતા સાપે માણસની વાણીમાં કહ્યું. 'અણુનંક! ઝોતભીના પુત્રને હું ડંચ્યો એમાં મારો દોષ નથી. હું તો પરાધીન છું. મૃત્યુએ મને ગ્રેયો અને આજા આપી એટલે હું એને ડંચ્યો. કોપથી, અથવા મારી ઇચ્છાથી હું ડંચ્યો નથી આમ મૃત્યુ અપરાધી છે, હું નહીં. મારે મને પ્રાણદંડ ન દો.'

અણુનંકે કહ્યું 'બંધે તુ તારી ઇચ્છાથી નથી કરડ્યો. પણ બીજાને આધીન થઈને અપરાધ કર્યો છે, માટે તુ દોષિત છે, તને પ્રાણદંડ દેવો જ જોઈએ.'

સાપે કહ્યું 'જે રીતે માટીનું પાત્ર બનાવવામાં લાકડી અને પૈકું કારણભૂત હોય છે. છતાં તે કુબાળને આધીન હોય છે, એ રીતે હું પણ મૃત્યુને આધીન છું' માટે મને દોષિત ઠેરવવો ઉચિત નથી.'

અણુનંક પોતાના મત પર મક્કમ હતો. એણે ફરી દલીલ કરી 'તું મૃત્યુનું કારણ કે કર્તા બને નહીં હોય, પરંતુ બાળકનું મૃત્યુ થયું છે તારાથી જ. માટે તને દેહદંડ દેવો જ જોઈએ.'

સાપે પણ ફરી દલીલ કરી 'યજ્ઞ કરાવનાર ઋત્વિજ જે રીતે ફળવા લાગી નથી, પણ યજ્ઞમાનને જ એનું ફળ મળે છે એ જ રીતે આ મામલામાં અપરાધનું દોષભારી મૃત્યુ જ છે.'

આમ અર્થ માલતી હતી ત્યાં મૃત્યુ આવી પહોંચ્યું એણે પોતાની નિર્દોષતા બતાવતાં કહ્યું. 'મેં જે કાંઈ કયું છે તે કાળની ગ્રેયણીથી એટલે ઝોતભીના બાળકના મૃત્યુનો દોષ મને કે આ સાપને નથી. જેવી રીતે દના વાલળાએ મને મન ફાવે ત્યાં બહી થી ત્યાં લઈ જાય છે એ જ રીતે હું પણ કાળને આધીન છું' આપુ વિશ્વ કાળને અનુસરે છે-સહુ કાળને આધીન છે. સસારમાં જેટલી પ્રજ્ઞ અને નિઃજ્ઞતા, તથા ધર્મ અને તેમાં ફળ છે, બધા કાળને આધીન છે સાપ તુ આ વાત બાજે છે, છતાં મને કેમ દોષિત ઠેરવે છે?'

આમ અર્થ આવતી હતી ત્યાં સ્વયં કળ આવી પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો. 'હું આ સંપદે મૃત્યુ કોઈ પણ અપરાધી નથી. આ બાળકે જે કમ' કર્યો હતો તેનાથી જ તેનું મૃત્યુ થયું છે એના વિનાશનું કારણ એનાં કર્મો જ છે.'

પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ વચ્ચે પૂર્વ અને પશ્ચિમ જેટલું અંતર છે. 'સાદુ' જીવન, ઉચ્ચ વિચાર' એ આર્થ' સંસ્કૃતિનો પાલો છે. 'જીવનની જરૂરિયાતો વધારવાથી સુખી થવાય છે' એ પશ્ચિમના લોકોનું સામાન્ય દ્રષ્ટિ છે.

'આ દેહ જન્મતની સેવા અર્થે' મળ્યો છે, ભોગને અર્થે' નહીં. પરંતુ 'જીવન માળવાથી દુઃખમાત્રમાંથી મુક્ત થવાય છે' એ આયોનો આદર્શ છે. જન્મતની સર્વ સમર્થ આપણા ભોગ અર્થે છે' એ દ્રષ્ટિ આધુનિક અર્થશાસ્ત્રીઓનું છે.

જો સૌ વર્ષ પહેલાં, અંગ્રેજોના પ્રભાવ આ દેશમાં નહોતા થયા ત્યારે, ભારતનું પ્રામજીવન સાદુ, ઉદ્યમી, પરગણુ ધર્મરૂપણયજી, સ્વાશ્રયી અને નિર્ભય હતું. ઘોઠા ઘોઠા સામ્રાજ્યો આ દેશમાં આજ અને ગયાં પણ ભારતની સંસ્કારિતાને ઊની આડે ન આરી. મગધમાં નંદ રાજ્યનું રાજ્ય હોય કે ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યનું; દિલ્લીમાં અવગણણ રાજ્ય હોય કે પૂર્ણિરાજ્ય ચોલાજી. આપણું પ્રામજીવન પોતાની સ્વાવર્તની હોયે સાતિપૂર્વક આજનું જીવુ.

ખોરાક, પોશાક, રહેઠાણ શિક્ષણ, રોજી, સ્વ-ચલતા, આરોગ્ય દરેક ભાગનામાં એ સ્વતંત્ર હતું. કરવેરા ઉધગાવવા, અંદર અંદરના કેળવ્યા પતાવવા, એ તમામ કામ પ્રામખ્યાયત દ્વારા થતાં. રાજ્યની કરી કખલ ન હતી.

ખેતી, જોપાલન, એ મુખ્ય વ્યવસાય હતા. તેને અંગે જરૂરી વસ્તુ ખેડવવા નાના નાના માર્ગોએ હતા. લુહાર, મેઘી, દરજી, કુંભાર, કડિયા અને વજીર વગેરે વસવાયાં ખેડૂતો ઉપર નિર્ભર હતા. ખેડૂતો કારીગરોથી સ્વાધીન હતા.

પ્રામજીવન પરંપરાવર્તની હતું. જીવનમાં મુખ્ય ત્રે પાંચ ધીનની જરૂર હતી. અન્ન, વસ્ત્ર, ને આશ્રય; શિક્ષણ અને પ્રજનન નામ. પાંચેય વસ્તુ ગામમાં જ મળી રહેતી. અંગ્રેજ રાજ્યે આપણને પાંચેય ભાગનામાં પરાધીન બતાવી દીધા. એણે એજી કે માત્ર નાજીય ગીતે હિંદને ગુલામ નહીં કરી શકાય;

સંસ્કૃતિક રીતે તેને જીવનું પડ્યો.

ગાંધીજી સને ૧૯૧૫માં આફ્રિકાથી સ્વદેશ પાછા આવ્યા. ત્યારે તેમણે આ વસ્તુ એઈ લીધી.

'હિંદ એવડી ગુલામી ભોગવતું હતું', એક અંગ્રેજ સલ્તનતની અને બીજી પાશ્ચાત્ય સુધારાની, એ ભાગે ભેદવી કહ્યું હતી. ત્રીસ વર્ષની આશરીને લાંબી લડતને પંચિણે હિંદ રાજકીય ગુલામીમાંથી તો મુક્ત થયું, પણ સંસ્કૃતિક ગુલામીની પકડ ઊલટી વધુ મજબૂત બની. એમાંથી મુક્ત થવા માટે દરેક ભારતવાસીએ 'સાદુ' જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર' એ આપણી આર્થ' સંસ્કૃતિનું દ્રષ્ટિ જીવનમાં ઉનારવું નેહ્યું. રાજ્ય-પલટો થવાથી પ્રભને સુખ પ્રાપ્ત થયું નહીં. રાજ્ય તો સમવડ આપી શકે. સુખ તો કેરળ સંતોષી જીવનમાં જ રહેલું છે. અને એવો આર્થસંતોષ ધર્મવર જીવની શ્રદ્ધામાંથી જન્મે છે.

ભારત મુખ્યત્વે ગામડામાં વસે છે. આપણી સંસ્કૃતિ ગામ સંસ્કૃતિ છે. અંગ્રેજોની નિશાળે બેઠેલા આજના ઘોઠા ભાગના રાજકર્તાઓ અને ઉચ્ચ અધિકારીઓ આપણાં સામકાને ધૂરોપ-અધરીકા જેવાં સમવડ, વત્રીથી ધર્મધર્મતાં કરવા અને તેમ કરીને સુખી કરવા મથે છે.

તેઓ પૂરા પ્રમાણીક છે. તેમની ભાવના બીચી છે. તેઓ દેહભાંકતથી બરેલા છે. પરંતુ તેમનું હૃદયનિધુ પશ્ચિમની સંસ્કારિતા છે. પશ્ચિમના સુધારાના અનુકરણમાં વિનાશ છે. આ ભાગતમાં આપણા પૂ રાષ્ટ્રપિતાએ એક વર્તાલાપમાં બહુ સ્પષ્ટ વિચારો રજૂ કર્યા છે. તેમનું જીવન એ જ જન્મતને માટે ઉપદેશ સમાન હતું. 'સાદુ' જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર' એ દ્રષ્ટિ તેમના જીવનમાં ધૃતિમંત થયું હતું.

આપણી સંસ્કૃતિના તેઓ સાચા ઇતિનિધિ હતા. આજથી પંદરેક વર્ષ પહેલાંની વાત છે. એ વખતે ગાંધીજીનો મુકામ બારડોલીમાં હતો. શ્રી મોરીસ ક્રીસ્ટેન વન્સો થયા હિંદમાં આવી વસ્યા હતા. તેમણે 'ભારતના હ' એવ' હિંદી નામ ધારણ કર્યું હતું. તેઓ એંગ્લોગમાં આવેલા વીજળાના ઘોઠા

કારખાનાના ઉપરી કના રાજકારણના અભ્યાસી હોવા ઉપરાંત તેઓ દિંદી તત્વજ્ઞાન અને અભ્યાસમાં બિડો રસ ધરાવતા, તેમણે ગાંધીજીને પ્રશ્ન કર્યો :

ક્રીડમેન : “ પ્રશ્નતમય પશ્ચિમની સાથે જ્યારે દિંદનાં ગામમાંની સરખામણી કરી જોઈ છું ત્યારે જણે કે હું જે નિરાળી કુનિયામાં ફરતો હોઉં એવો ભાસ થાય છે. અહીંનાં ગામડાં સાવ નિષ્ક્રિય, નિરતેજ, અને નિરાસ હી દેખાવ છે. જ્યાં વજા છે ત્યાંથી જરાય આગળ વધતાં હોય એવું દેખાતું નથી.”

ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો : “ ઉપરચોટિયા નજરે જુઓ તો એવું જ લાગે. પણ જો ફરે એ ભોંકાની જોડે વાત કરો ને તેઓ બોલવા મંડે તે જણે તમે જોશો કે એમની જીભમાંથી જ્ઞાન ગરે છે. પહારને અણપ્રાપ્યના દેખાવ છે, તેની પાછળ આધ્યાત્મિક વૃત્તિનો બિડો ગરો પડેલો છે. એને કું સમ્પ્રગિતા કહું છું. એની વસ્ત્ર તમને પશ્ચિમમાં નહીં જોવા મળે. યુરોપના કાંઈ ખેડૂત જોડે તમે વાત કરી જુઓ તો તમને દેખારી કે એને હજાર કે આઠમાની જાળતમાં કશો રમ નહીં હોય. દિંદીય મ દીઆમાં તો અણપ્રાપ્યના પોષા નીચે જુલજુની સંસ્કારિતા છુપાયેલી પડી છે એ પોષા ઉભાડી નાખો, એ મામલાસીનાં દારિદ્ર્ય અને નિરક્ષતા દૂર કરો નોંદાઈ, મંદકારી, રવનત, નાગરિક કેવો હોયો જોઈએ તેને સુદરમાં સુદર નધુને તમને જોવા મળશે.”

શ્રી ક્રીડમેનના બીજા એક પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ફરી ગાંધીજી બોલ્યા “ આજે રાસવામાં ધોઈ વજો બોગો પગકાપાએ પહોંચ્યા છે. એમ કહી કાઢાય રહિયા સાથે નજર નાખું છું ને ત્યાંનું જીવન મને આકર્ષક લાગતું નથી.

“ જામખતની આવામાં કહું તો ‘ માણસ માણુ’ જન્મ જન્મે પ્રજાને પ્રેમાતો આત્મા પ્રમાણે તો એથી એવું શું એવ થવાનું હતું ?’ અધુનિક ભાષામાં કહીએ તો, ‘ માણસ પોતાનું જીવનિત્ય પ્રમાણે અને વંત્રમાં એક જડ બીજા જેવો જતી જલ તે એવા મનુષ્ય તરીકેના નૌરવને એજ લાગે દરેક બંધન મમાજનો પૂણું સંસ્કારી, પૂરો વિકાસ પામેલો બંધનને, એમ કું તો હજું છું.”

“ પ્રામદિએ રવાજી, સ્વયંપૂર્ણ જનવુ જ

જોઈએ. અહિંસાને માર્ગે કામ લેવું હોય તો એથી સારો બીજો ઉકેલ હું જોતો જ નથી. મારા મનમાં એ વિચે રાંકો નથી.”

પૂર્વ અને પશ્ચિમ જન્મે દિશાઓમાં આજે યુદ્ધનાં વાદળ ઘેરાઈ રહ્યાં છે. એકને બોલે બીજાએ જીવવું છે. તેવે સમયે ‘ સૌના ભલામાં આપણું ભક્તુ’” એ આપણું પ્રાચીન સ્વર અપનાવવાની જરૂર છે. અને વ્યક્તિગત અને સામાજિક જીવનમાં આત્મસંતોષ, સમત્વ સાધવાની પરમ આવશ્યકતા છે.

ગાંધીજીના વિચારોને ‘ મહાત્માની ધોટી વાતો સસારીને કા કામની ?’ એમ કહી કાંઈ અભરાઈએ ચલાવે, જ્યારે ‘ એ ડોસાની ધણી વાતો જીનવાણી હતી’ એમ કહી દસી કાઢે તેમને મારેપ. જવાહર લાલ નહેરૂના નીચેના કપડે ઉપયોગી નીવડશે.

ત્યેક વર્ષ પહેલાં, બેંમરોર મુક મે મનેલી દિંદી પૈસાનિડોની પરિવહ સમક્ષ આપેલા એક મનનીય જ્ઞાપ્તવાનમાં પડિતજીએ કહ્યું

“ જોડું ભણતર પામેલા માણસોમાં જોને ર જીવનની કલ્પના કહીએ છીએ તે સ્ત્રી જરૂર છે છે સર્વાંગી સમતાનું જીવન. તેઓ પણા રખાઈ તેઓ અનેક અસાધારણ કામો કરી કાં એમ પરંતુ સમતાથી અને સર્વાંગી પણે જીવન કેડી ર જીવી કાઢાય તેની તેમને ખબર નથી હવે સવ એ છે કે રાહૂના, અને રાહૂ રાહૂ વચ્ચેના જીવન સમતા અને સર્વાંગી સુધેગ કેડી રીને અણુવે કારણ કે રાહૂડીય અને અંતરરાહૂડીય જીવનના પક્ષમાં કશી સમતા ખરેખર લાવવી કે તેને સાવ બા જવા દેવું એ વચ્ચે પસંદગી કરવાની છે.”

આવું સમજ્ય એ જ સમ્પ્રગિતાનું પ્રથમ ભદ છે. ગીતામાં સમત્વને જ મોગ કમો છે. ઉપનિષદ પર્વને સમજીને પાસે મળેલોડે કારણ કે મન ચાલેલ, જાગરો એ જ આજના જનતામાં કુ અ મુગ હાગ્ય છે એ રોજનું નિવારણ પર્વ છે.

વિષયપ્રવળું ચિત્ત, ધુનિ પ્રગાનન ગાકયાં નિયનું અહિંનાત્વ અર્થાત્ ધુનિર્દિનયમાત્રમાં

મંદકારિતાનો પાયો સમત્વ છે મમતવનું સામે મેલ છે. પેલું ઇશ્વરનિહા દારા કેળવાય છે સ્ત્રીને એ પગ સાધન છે

ભાર

અકલીને મોઝ કહે છે 'અરે, મોર! તને નેહને દયાથી મારુ દિલ દ્રવી ઊઠે છે.'

મોર કહે 'એમ કેમ, અકલીણી?'

અકલી કહે 'આ તારુ બેડાળ ચરીર નેટલુ મોટુ તેથી ચ વધુ મોટુ લપમીદર તારુ પૂઠકુ છે! હું બે ને કેવી હુળવી ફૂલ જેવી ફૂલો કઠુ છું! તારી પાછગ તો લાગ્નેા ~ ઉત્પાત ભારે!'

મોર કહે 'તુ જાને નકામી લેણાદેણા વગરની શોક કરે છે? એટલુ નકકી બાણુ જે કે ગૌરવની પાછગ હુમેશા ભાર હોય જ છે!'

સ્પષ્ટલાપી

વનમા વસત ખીની છે ફૂલ ફાયા છે જરા ચ થોભ્યા વગર ડોચવ દિનરાત ગીત ગાયા કરે છે એ બેઈ કાગડો કહે છે

'ખીબે ડોઈ ધ ધો મગતો લાગતો નથી એવે વનતની ખુશામતના ગીત ગઠ કર્યા નાગે છે?'

ગીતને થોભાવી, આઝઘટામાથી બહા નીડગી આવી કોચવ કહે છે 'મકાશય! મ્યાથી આવલુ થયુ?'

'હું તો સ્પષ્ટલાપી કાગડો છું.'

કોચલ ઠહે 'ધન્ય છે તમે, નમસ્કાં તમને! સ્પષ્ટલાપાતમારે કંઠે મુગાકરહો! મારે મામ મિગ અને મત્યલાપા જ બસ છે.'

હાલ-જીવ

એક દિવસ ગ ધેવ મધમાખી ઉપર ખિજ વાઈ પડી, કોણ વધુ ગદ્ગિતશાળી એ વિષે એમને જળરો મતભેદ બાજો ગ ધેલ કહે હુબગ પ્રમાણુ આપીને મિદ્ધ કરી ચકુ કે તારા હાથ મગ્તા મારો હાથ કયા ચ ગઠે!'

મધમાખીએ નિરુત્તર બનીને આખે આમુ સાર્યા ત્યારે વનદેવીએ એને ધીરે રહી કાનમા કહ્યું 'ભાઈ, નિરુત્તર શાને થાય? આટલી વાત ચોક્કમ બાણુએ એરમા તુ હાં માને, પણ મધુમા તો જીત છે ને?'

અધિકાર

વસત ઉપર મૌથી વધુ અધિકાર ઢોનેા એ વિવાદમા જ બપોર થઈ ગયા બકુલ ઠહે 'સાલળો, ભાઈઓ! મારી મુગ ધધી વન ભરી ફળે છું મારે મારો અધિકાર.'

પલાળો માલશ્રી ડોલુ ધુણવતા કહ્યું 'ગઈ જ મે દિશાઓ આવરી લીધી છે.'

ગુલામે જરા ખિજવાઈને જવાબ આપ્યો 'મુગ ધ અને શોભાથી તો વન ઉપર મે જ પ્રભાવ પાડ્યો છે.'

અળુનો છોડ કહે 'મુગ ધ શોભને તે શુ ઘાળીને પીશો? મે તો ધરતીના પેટાગમા અહો જમાવ્યો છે માટીમા જ મે ઊંડા મૂળ ઘાટ્યા છે' પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી અળુની જ જીત થઈ!

પ્રતાપનો તાર

ગતદિવસ આમુકા ખાળતુ લીડુ લાકડુ એ જ વિચાર કર્યા કરે છે 'ઓહો! આ મળ ગતા લાકડાનુ તેજ દેટલુ બધુ છે! એગિયાળો અધિકાર તો ખૂણે લપાઈને બાણુ અદેખાઈથી મરી રહ્યો છે! આવુ અજવાળુ-તેજ મને ક્યારે માપકરો?'

જલતો અગાર કહે છે 'અરે ભાઈ, લીલા લાકડા! ચેપ્ટાહીન વાસનાથી તુ અમસ્તો પીડાયા કરે છે અમને જે મરી-જળીને મળ્યુ છે, તે તને શુ એમ ને એમ ખોગામા ટપકી પડશે?'

લીડુ લાકડુ કહે 'એ આગમા ડોણ બળે?' અગાર કહે 'તો ગહે બિધઈ મારે!'

હોય રજકલુ કાચલુ કે હોય મદિરનો કળશ,
મૂર્થ જેવા મર્દને ઝગમગનારો બેઈએ! - અનિવ

એ કોઈ ચૂટણીમાં નહોતા ચૂટાયા, એ કોઈ ગવર્મેન્ટ હીપાટમેન્ટમાં મોટા હોદ્દા નહોતા, જવનમાં ન તો કોઈ વાર એમણે પોતાની છબી પડાવી હતી કે ન તો કોઈ નવલ વાચી હતી એ મોટા નગરવાસી ન હતા એ તો હતા એક નાના શા ગામના રહેવાસી જે સ્થળનું નામ કદી ઇતિહાસના પાને ના લખાયું હોય એવા અંધે પોતાની જવન પૂણી કાતવા હતા

એમનો દૈનિક કાર્યક્રમ સાદાર્ણ ભરેલા ને નવચો હતો સવારે પાંચેક વાગે ઊઠેલું દાતે ખાવડર થસવો કોઠાળી લઈ ખેતરમાં જવું નૂર્થાદા જિગે એટલે ઘેર આવવું સ્નાન કરવું ન્નાન કર્યા બાદ દુગિયાની પાચસાત વૃદ્ધા પાસે ભાગવતનું વાચન કરી ધાર્મિક રસપાન કરવું બપોરે જમવાનો મમય થતા ગાતિ પૂલક જમીને ગામથોરે જવું ત્યા વડલાની ગીતગ છાયામાં દોડેક કલાક સૂવું વર્તમાન પત્ર વાંચવું સાંજે ઘેર આવી ઊંઘરોને ઉપ દેશ ભરેલી વાતો કહેવી નવ વાગે પોડી જવું

એમને સૌ દાદા કહે દરરોજ સવારમાં એ ખેતરે જાય ને ત્યાંથી આવે ત્યારે તો એમની થેલી ભરેલી જ હોય-વાવ લાલટમે તાથી, ફૂણી ફૂણી કાકડીઓથી, મજાના કોડીમ ડાથી, કોઈક વાર તો પોપટા ય હોય લાવ-વણી બોર પગ્ગ ચૂટી લાવે ઘણી વખત તો સાકા પાપુ લાવે કઈ ના મળે તો અને શાક લાવવાનું શાના ભૂલે દાદા ?

“દાદા આવવાની તૈયારીમાં ચાવ જીડવા દે, નહિ તો રહી જઈશ, ચાલે તો ટમેંગ લાવ્યા ડુશે કાવે કેવા મજાના બોર લાવ્યા હતા એમ વિચાર કરતું દુગિયાનું દરેક બાળક દાદા ખેતરથી આવે ત્યાર પહેલાં તો જીડી જાય દાદા આવે એટલે દુગિયાના સૌ બાળકોની નજર ઝોળી પર જ હોય ” મને

મને ” કરતા બધા ય વીંટાઈવળે દાદા જે લાવ્યા હોય તે વહેચી દે, ને ખાલી થેલી લઈ ઘેર આવે એમની પાસેની થેલી ખાલી થઈ ગયેલી બોધને હું કહું, “દાદા, બધાને વહેચી દો છો, મારે તો કઈ જ નહિ ખાવાનું-મને લાવે જ ના કશું ”

દાદા કહે, “તે દાતણ કઈ ?”

‘ના’

‘તો પછી તને કઈ ના મળે’

‘હું હા’ ” હું રડવા માડું

“સારું ચાવ દાતણ કરી લે પછી આવું

‘થેલી તો ખાલી છે’

આ ગજવા ભરેલા છે ને ‘દાદા ફૂલેલા ગજવા બતાવે હું ઝટપટ દાતણ કરી લઉં ને જે કઈ લાવ્યા હોય તે હોરો હોરો ખાઈ

દાદા ખેતરે જતી વેળા કોઠાળી લેતા જાય ગાડાવાટમાં ખાડા ટેકરા હોય તો પૂરી ખોરી મરખા કરે કોઈકોઈવાર તો રસ્તામાં એટલા બધા ટાચણ-ટિપ્પણ કરવાના આવે કે દાદાને ખેતર ગયા વખરે ઘેર પાપુ ફરવું પડતું એમની કોઠાળીને પગ્ગ જે રાખ મહીને લૂહા રતુ ઘર લોવાનું મન થાય લૂહાર પણ નમજી જાય એ જે રાખ મહીને ગોડાગી તેને ત્યાં ન અપાય તો એ પોતે દાદા પામ આવે પૂછે ‘કેમ આ વખતે પાણી નથી બોસાયું કોળા ગીતું ? માદા બાદા તો નંતા પડયા ને ?

ના એ કોઈ દિવસ માદા ના પડે એમનું માથું કોઈ દિવસ દુખ્યું માલજ્યુ નથી યુમડું એમને ક્યારે ને કયે ઠેકાણે થયું તેની મને ખબર નથી જ્યારે જ્યો ત્યારે સાળ મમા નવરાશનો સમય દેડિયો કાતવામાં ગાળે એટલે એમના કપડાં તો એમણે કાતેલા ચુતન માથી જ થઈ રહેતા

એક દિવસ એવું બન્યું-મારા મોટાભાઈ જગદીશ દોડતા દોડતા આ યા દાદા પામે કહે

“દાદા, નાથુકાકા આજે બહારગામ ગયા છે હે દાદા, એમનું પેલું નવું ઘર બધાય છે ને, તેના ટેકા ખસેડી આવું ? તે દિવસ આપણું ઘર બાધવાનું અડારુ એમણે જ તોડાવી નખાવ્યું હતું ને ? ”

“એમને ગમે તે એ કરે આપણે કોઈનું બૂરું ન કહીએ વેર, વેરથી નહિ, પ્રેમથી શમાવતા શીખીએ કયાથી વિચારો આવે છે તને ટેકો ખસેડી નાખવાના ”

અને જગદીશનું મોઢું તો જોવા જેવું થઈ ગયું તે નીચા મોઢે ત્યાથી આવ્યો ગયો એક વાર તો એક ચોરને પકડીને દાદા કહે, ‘આના કરતા મજૂરી કરને ના મળે તો આવજો કાચથી અમારે ત્યા પકડાયો ને ચોરી

કરતા તો જેલના સળિયા ગણવા પડશે, ને ઘેરી છોકરા બુજે મરશે તે વધારામા .” અને ખરેખર અમારા જ ગામનો તે ચોર ખીજે દિવસથી અમારા ખેતરમા મજૂરી કરવા આવવા લાગ્યો ને હજુય મજૂરી કરીને તે તેનું કુટુંબ પોષે છે

આ દાદાનું અવસાન બહુ અનુકૂળ સજો ગોમા થયું હતું જેની શરૂઆત સારી તેનો અત પછુ સારો એમના અવસાને ત્રણ વર્ષ વીત્યા અવસાન પ્રસંગે વર્તમાનપત્રોમા તેમની છબી કે નાની મરખી નોંધ પછુ નહોતી આવી પણ જીવન પૂણી એક મળગ તાતલો કાતો બહુનાર એ દાદાની મૂર્તિ મારા ચક્ષુ મામે તો જીવતી જાગતી જ શોભી ગઈ છે

માતૃભક્તિ

‘ધર્મચંદ્ર વિદ્યાસાગરનું નામ કોણે નથી સાંભળ્યું ? એક વેળા તેમની માતાનો પત્ર તેમના પર આવ્યો તેમાં લખ્યું હતું, ‘એકદમ જલદી આવો ધર્મચંદ્ર તે વેળા કલકત્તામાં રહેતાની મદાવિદ્યાપીઠમા અધ્યાપક તરીકે કામ કરતા હતા તેમણે મુખ્ય પ્રિ સીપાલને છૂટી આપવા અરજ કરી પછુ તે નામ જીરુ થઈ આથી વિદ્યાસાગરે રાજીનામાનો પત્ર તેમની સમક્ષ રજૂ કર્યો

તેમા જણાવ્યું હતું કે ‘હું મારી માતાની દ્વારણીએને કુલારીને નોકરી માનુ રાખુ ને મને પોતાને લીધુંપતલુ’ લાગે છે ’ મઆલક તો આશ્ચર્ય પામી ગયા તેમણે નમનું નેખ્યું ને રત્ન મજૂર થઈ

તેઓ અપોનાજા મિદનાપુર-પોતાને વતન જવા બિપ્લયા સાંજ પડી ત્યારે તેઓ દામોદરને કાઠે ચલતા આવી પહોંચ્યા રાત્રે નદી પસર કરવી મુશ્કેલ હતી આથી ખીજે દિવસે જવાનું નક્કી કર્યું. પછુ મવારે જવારે તે નદીકાંઠે આવ્યા ત્યારે તેમણે નદીનું સૈદ્ર સ્વરૂપ નિહાળ્યું. માછીઓએ દોડીઓ ચલાવવી બંધ કરી દીધી હતી તેમણે એક દોડીવાળાને ભાર રકમ આપવાનું જણાવી પોતાને નદીપાર કરાવા કહ્યું. પછુ તે કે કોઈએ દિ મત કરી નહીં હવે શું કરવું ? ધર્મચંદ્ર વિમારમા પડ્યા એ દશજુમાં તો તેઓએ વિચાર કરી લીધો ને નદીમા ઝપતાવ્યું કાઠે લીમેરા સહુ બૂમો પાડવા લાગ્યા પછુ તેમણે કોઈનું કહેતું મણકાડું નહિ સહુ પે કારવા લાગ્યા કે “અ દેશુ શા માટે આપધાત કરવાને તૈવાર થયો છે ?” પછુ તેમણે પોતાની માતાના આશીર્વાચનના જળથી રક્ષણ પામી લન કર મેળવોમાં પછુ પોતાનો મોગ કાઢ્યો, અને સ પૂર્ણ સહીસલામતીથી નદીને ખીજે કાંઠે જઈ પહોંચ્યા

ધન્ય છે તેમની માતૃભક્તિને !

—કિશન વાઘેલા

ન્યાયે ગર્વ થયો નિહાળી નિજના પુણ્યો તણા પર્વતો
કેયુ શ્રાવણવાદળા સમ રૂંદ્યુ, લાગ્યું તર્યો નાગરો
ત્યા નાનું તરારું પ્રવિળ કરતું લાગ્યું મને પાપનું,
૧૬ કાયા મહું હું ગરો તરણના ઓથે અભિમાનથી ! - ભગવતીકુમાર સર્મા

ધૂની વિનોબા

વિનોબાના માતૃશ્રીને મહારાષ્ટ્રીય મત કવિઓના મધુરા પદો મોઢે બ્યારે કદ કામ કરતા હોય ત્યારે ઘણી વાર કોઈ ને કોઈ સત્ત કવિનું પદ ભજન ગૂજતા જ હોય એ ભક્તિરમઘેલી રજુમાઈ રાધતી વખતે ભજનની લહેમા કોઈ વખત રસોઈમા મીઠું નાખવું ભૂલી જતા જેવા મા ધૂની તેવા બેટા પણ ધૂની! માતા મગજમા મતવાણી રમતી હોય તો બેટાના મનમા ગીતાના તત્ત્વજ્ઞાનનું રટણ ચાલતું હોય!

બધા જમવા બેઠા હોય વિનોબા તો કોઈ વિચારમા ડૂબેલા હોય અને માત્ર ભાણામાથી કોળિયો ઊપડતો હોય એ કે મ્વાદમા શાકભાજી કેવા થયા છે તની એને કશી ગતાગમ નહીં આમ કોઈ વખત મીઠું નાખવું રહી ગયું હોય ત્યારે ય વિનોબા તો મશગૂબ હોય પણ એમનો નાનો ભાઈ 'બાણુ' ગિયારો મોઢું વકાસી રડમમ થહેરે બેઈ રહ્યો હોય અને વિનોબાની વિચારધાગમા ખલેલ પડે ત્યાર બખર પડે કે શાકમા મીઠું નાખવું રહી ગયું છે! ત્યારે વિનોબા નાના બાણુને ઓપકો આપતા કહેતા 'અરે ભના માણસ, ચપટી મીઠું હોય તો યે શું ને ન હોય તોયે શું? એનાથી કયી માધના નિષ્કૂળ જવાની છે? એવી નાની બાળતમા શું જીવ ઘાલવો?તો?'

ધ્યારાબાપુ

વાર્ષિક સવાજમ દેશમા રૂપિયા ૬ પરદેસ માટે શિલિંગ ૧૨ સવાજમ મનીએડર્સથી જ કાર્યાવરને સરનામે મોકલવું નવું વર્ષ ક્રેડિટારીથી સર થઈ જન્યુઆરીની આખરમા પૂરું થાય છે વર્ષના પ્રથમ અઠધી જ માહક નોંધવામા આવે છે નવનાનો અક આઈ આના મત્યેથી મોકનાય છે દર મહિનાની બરમી તારીખે અક પ્રગટ થાય છે તે મહિનાની તેરમી ચૌદમી તારીખે માહકેને મળી જાય છે પોષ્ટની ગણતરી વીસમી સુધી અક ન મળે તો સ્થનિક પોષ્ટખાતામા તપાસ કર્યા પછી જ કાર્યાવરને સખબુ માહક ન બર અવરજ જણાવવે ધ્યારાબાપુની ખાસ આદિતિ રૂપાયતન માં જ તૈયાર થયેલા રમીન કાયકાગળ પર મપાદિત મખ્યામા છપાય છે ખાસ આદિતિનું સવાજમ દેશમા રૂપિયા ૮ વિદેશમા શિલિંગ ૧૬

'ધ્યારાબાપુ' કાર્યાવર, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા

૧૦ માર્ચ ૧૯૫૫

	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
૧ ક્રિશ્નાવાવભાઈના પત્રો	૨૬	૯ એકઠિયરના મતાન કમનવહન દેવરૂપ ૩૮	
૨ કાગણ કે દિન ચાર	મીરા ૨૭	૧૦ સ્નેહમંત્રી લગવતીકુમાર શમા ૩૯	
૩ મારા ચારિ યજુર બાપુ	દેહાના ૨૮	૧૧ લુપ્ત પ્રારબ્ધ	અલુમ વાવોડી ૪૧
૪ ભવભૂતિ	ખરેશપવાર ૩૧	૧૨ મત્યુન કારણ	૪૦
૫ ગાવવનની ગોબા	ગતિવાવ-અનિવ ૩૦	૧૩ સવોદય મસ્કાર	૨૧૦ નાં ૫૦૬ ૪૩
૬ મહેગબાની	ભાઈયજુ ૩૪	૧૪ સ્વીન્દ્ર કલિકા	અનવડ આગેવાન ૪૫
૭ પ્રેરક પ્રગ ગો	કંકી ૩૬	૧૫ જીવન પૂણી	મધુકુજ ૪૬
૮ જાનર અની	કાનિવાન શાહુ ૩૭	૧૬ ઉપવન મારુ	સુરદેવ કં ૧૦ ૫૦ ૪

પ્રકાશક અને મુદ્રક ધીરન ગાધી રૂપાયતન મુદ્રણાવર, જૂનાગઢ

ગુજરાતને સારકૃતિક ઇતિહાસ ઇસ્લામ યુગ ખડ બે ૧૦ ન્તમોભાગ વામરાવ પૃ ૨૧૮, મૂળ પાચ રૂપિયા

અગાઉ પ્રગટ થઈ ગયેલા આ જ નામના પુસ્તકનો આ બીજો ખડ છે
પુસ્તકના અભ્યાસુ લેખકે આ બીજા ખડમા અહમદશાહ બીજાથી લઈને મહમૂદ બેગડાના
અમય સુધીના વિવિધ સામૃતિક બળોના ઇતિહાસને આવરી લીધો છે
ઢેમી સાર્જના છસો ઉપરાત પાનાના લાખા વિસ્તારમા આવેખાયેલા ઇતિહાસમા લેખકે
વિષયના ઊંડાણમા ઊતરી ઝીણવટથી વિગતો આપી છે

આ ઇતિહાસ માત્ર રાજઓ અને વરકરની ઢોડાઢોડ કે વિજયના વર્ણન માત્ર નથી, પણ
માતૃકૃતિક બળો, સામાજિક બધારણ, વિશિષ્ટ મળેગો એ મૌનો સૂમેળ આ પુસ્તકમા ભેઈ
શકાય છે ઇતિહાસ સાથે મળાયેલી લોકકથાઓ અને કહેવતોના આવેખનથી વાચન
અમય પણ ખન્યુ છે

ગુજરાત વિધાસભાએ અધ્યયન સંશોધન વિધાલવન સ્થાપ્યુ, તેના કૃણકે જે કીમતી અથો
ગુજરાતને મળ્યા તેમા આ પુસ્તક એક કીમતી ઉમેરો કરે છે

ગુજરાતી પર અરબી ફારસીની અસર. (ભાગ ૧ લો) લે. છાટુભાઈ રણછાડભ નાયક
૫૦ ૪૪૦, મૂળ સાડાચાર રૂપિયા આ પહેલો ભાગ પાચ પ્રકરણમા વહેવાયો છે પહેલા પ્રકરણમા
ઈરાનના ઇતિહાસની રૂપરેખા છે, બીજામા ઈરાનના ભાષા વિપિ અને સાહિત્યનો ટૂંકો પરિચય
છે, ત્રીજામા ઈરાન અને અરબખ્તાનની પ્રભલ્યો ગુજરાતમા આવીને વસી તેની માહિતી છે
એ પ્રભ ગુજરાતમા આવીને વસી તેને ઢારણે ઈરાની અરબી ભાષાના મળ્લો ગુજરાતીમા
પ્રવેશ્યા, તે ઢેવી રીતે પ્રવેશ્યા વિ ઢારણોની ચર્ચા શબ્દાર્થ સાથે ચોથા પ્રકરણમા કરી
કે પાંચમા પ્રકરણમા ફારસી ભાષાની ગુજરાતી પર થયેની અમરની શબ્દોના ઢાખલા અર્થ
મને બ્યા રણ મહિત આપીને વિન્તુત ચર્ચા કરી છે

ગુજરાતી ભાષા પર નકૃત પ્રાકૃત અને પ્રાતીય ભાષાઓની અસર અગે ઢીક ઢીક શોધ
ગોળ થઈ છે, પણ અન્ય ભાષાઓની મમર અગે ખામ મશોધન થય નથી તે ઢિખામા
રેખકનો આ પ્રયાસ પ્રશંસનીય છે

માત્ર ગળે જ નહી પણ બ્યાકરપુ અને માહિત્ય પર, હિન્દમા મુસ્લિમ રાજ્યકર્તાઓના
ગમમા રાજભાષાને પહે રડી ફારસીએ શી અસર ઢરી તે ખતાવવાનો લેખકે પ્રયાસ કર્યો છે
ગુજરાતી ભાષાના છગ્ગામુ વિદ્યાર્થી અને અખ્યાપકોને આ અથ વિશેષ ઉપયોગી નીવડશે

મગમ નીરમ્ હગ્ગિન સેવર મઘનુ પાશ્વિક તત્રી જયમુખલાલ શાહ, સ પાકક મકર
નં. સાર્થિક લવાજમ રણ રૂપિયા છુટક નકન બે આના છે લા બે માસથી ઉપનુ પાશ્વિક
પ્રગ વાય છ અને તેમા હગ્ગિનોની પ્રવૃત્તિ તથા પ્રશ્નોની ઢલાવન સાથે ઉપયોગી માહિત્ય
મ લાય છે અમે મા પાશ્વિકની મકળતા ઇચ્છીએ છીએ

૨૦ અગ

માગે ચીનનો પ્રસાસ લે. ગવિશ ૨ મઢાગ ૧ પ્ર. ૧૧ગોવિ- કુબેન્દામની ઢપની
ગમ્માર ઢ મૂળ નવા રૂપિયો ૫૦ ૧૪૦

પ્રજ્ય ગવિશ ૨ મઢાગ ૧૧ પરની સાનમા ચીનમા ભગયેલી શાતિ પરિપદમા ગયા ડતા
ગુન ચીન વિપે લણવાનુ આપણને મહેલે મન થાય જ છે એમા પૃ ગવિશકર મઢાગ ૧
જેવી ઉભાત રખિના અનુભવો આપણને ચીન વિપે લણવા મળે એ એ અપૂર્વ લહાવો છ
ગા પુન્તિકામા નરમ અને પ્રવાહી શૈલીમા પૃ મઢારાએ ચીનના પોતાના મનુભવો વર્ણવ્યા
કે મો વિગાર્થીઓએ મા વાચવ નેઈએ એવી અમારી ખામ ભવામળ છે

મમ ૨૦

અંથાવલોકન

ગુજરાતની વાર્તા-સમૃદ્ધિઃ ધૂમકેતુની વાર્તાઓ, રામનારાયણ વિ. પાઠકની વાર્તાઓ, અવેરચદ મેઘાણીની વાર્તાઓ, સુન્દરમની વાર્તાઓ, પન્નાલાલ પટેલની વાર્તાઓ, સુનીલાલ મડિયાની વાર્તાઓ, ઇશ્વર પેટલીદરની વાર્તાઓ. મૃત્યુઃ દરેકનું પોણા બે રૂપિયા, પ્રકાશક-લોકમિલાપ કાર્યાલય, પોસ્ટ બોક્ષ નંબર ૩૪, ભાવનગર.

આઝાદીપ્રાપ્તિ પછી દેશમાં પ્રાથમિક કેળવણી અને પ્રૌઢશિક્ષણનું કામ શરૂ થયું છે તેને પરિણામે ઊંલા થયેલા એક વિશાળ નવા વાચક વર્ગની રૂચિને અનુલક્ષીને તેને ગમે, રસ પડે અને કોટે પડી જાય તેવી, ગુજરાતના જાણીતા વાર્તા લેખકોની દૂધી વાર્તાઓ, મવાસો દોઢસો પાનાની મર્યાદામાં સમાય એટલી, મુખ્યત્વે તો ગામડા ગામની ને લોખા ગામડિયા ને શ્રમજીવીઓના જીવનની આમપાસ ગૂંથાયેલી, ઉપરના સાતેય વાર્તાસંગ્રહમાં અપાર્ક છે

કુલ બારેક હજાર પાનાઓમાં છપાયેલી આડસોક વાર્તાઓમાંથી હજારેક પાનાના વાચન જેટલી વાર્તાઓ તારવી કાઢવી એ સહેલું નથી, એટલે સપાઠકો (નાનક મેઘાણી-મહેન્દ્ર મેઘાણી) એ સ્વીકાર્યું છે તેમ, પસંદગી અંગ રૂચિસેદ રહેવાનો જ. વાર્તાશ્રેણીમાં અપાયેલી બધી વાર્તાઓ, તે તે લેખકની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ છે એમ ન કહી શકાય; છતાં તે મારી વાર્તાઓ તો છે જ

સપાઠકોના પક્ષપાત, શ્રાવ્યજીવનને આલેખતી વાર્તાઓ તરફ ભવિષ્ય છે તે થોડું છે. એટલું ખરું કે એ બધી વાર્તાઓ જેમને માટે પમદ થઈ છે તેમને એ ગમશે; સરળ લાગશે, અને 'સામાન્ય માણસ'ની માનવતાની માહિત્યમાં થયેલી પ્રતિજ્ઞાથી આનંદ પણ પામશે

“વીસમી મરીની મુખ્યત્વે બીજી પચીસી દશમયાન ગુજરાતમાં નવલિકાઓનો એક મુદ્દર ફાલ ઊતરી ગયો આજે છપાઈ રહેલી વાર્તાઓની મરણામણીમાં એકદરે એ ગર્હ પચીસીની નવલિકાઓ અનેક રીતે ઘણી મમૂદ જણાય છે (એ ક્રાળના ભિદ્ધહસ્ત નવલિકા કાશેની આજઢાલની કૃતિઓમાં પણ તેમના બૂતકાળના સજનો જેટલું તંગ દેખાતું નથી)”

સપાઠકોના આ મત માથે અનત ધર્મ શકાય આનો ખુલાનો એ છે કે, ગાંધીજીએ તે કાળે સ્વદેશભક્તિનાં પૂર પહાવી પ્રજાનું અમાન ભ્રમન કરી જે નવી હવા ફેલાવી હતી. નવું ચેતન પ્રગટાવ્યું હતું, સામાન્ય માણસ પ્રત્યે જે આદર જન્માવ્યો હતો, ‘કૌશિયો પણ મમજી શહે એવું માહિત્ય આપે’, એવા ગાંધીજીએ આગ્રહ કર્યો હતો તેનું જ એ ફળ છે. આજે એવું રહ્યું નથી, પરિણામે એ ચીસે વાર્તાકારો વળેલા તો છે. પણ આગલી ધગગ કે નિષ્કા હવે રહ્યા નથી પન્નાલાલને આમાંથી મુક્ત ગણવા જોઈએ

એ માયું છે કે સુન્દરમે જેટલી વાર્તાઓ આપી છે તેમાં મારી વાર્તાઓનું પ્રમાણ વિશેષ છે ‘મને જોલો’ વાર્તા લખીને મરીસાગળ આમવાસના લોકજીવન ને આપણે ત્યાં મારી એવી વાર્તાઓ લખાઈ છે, તે તો પાછળથી લખાઈ-તેમાંની માગમાં મારી વાર્તાની મરમાઈ ફરે તેવી એ વાર્તા છે

એકદરે આ માતેય વાર્તાસંગ્રહોમાં દીપતી વાર્તાકવા આનંદને આદર જન્માવે છે-તેમાંની માનવતા ગમભાવ જન્માવે છે છતાં એટલું કહી શકાય કે એ બધી વાર્તાઓમાં આલેખાયેલા માનવજીવનથી જે વિશાળ જીવન હજી બાકી છે; અને તેને અર્પણની વાર્તાઓ પણ લખાયેલી છે. સપાઠકો પરપ્રાન્તિય વાર્તાઓના મગ્રહ હવે પછી આપવા ઈચ્છે છે તે લલ્લે આપે, પણ તે પહેલાં એવી વાર્તાઓ-શહેરના મધ્યમવર્ગની પ્રમન્ન કે કવલરનિક દાખલની અને બીજી

અરિયાન

અંક ૮ અનુષ્ઠાન ૧
 તે શિખાભાગમાં ત્રણે
 નાતે મહાં હિરણ્યકે
 મગ્ગ મગ્ગ મગ્ગ

(ગાંધીજી અને ગુરુદેવની જીવનસાધનાનું અનુશીલન કરતું માસિક)

કિશોરલાલભાઈના પત્રો

ભાઈશ્રી મણિલાલ, વર્ષા ૮-૭-૩૬
તમારો તો ૪ નો કાગળ મળ્યો છે
જે પૂર્ણતાનો અર્થ અમૂક દિશાઓમાથી
પૂર્ણતા એમ કરીએ તો તેમા ભૂતકાગમા
ઢોળ્યે ન મેળવી હોય તેટલી પાર જતતા અથવા
પારમિતા પ્રાપ્ત કરવાનો આદર્શ રાખી ગકાય,
અને યોગ્ય પુરુષાર્થ અને અનુકુળતાઓ મળે
તો પ્રાપ્ત કરવાની આશા પણ રાખી શકાય
આ રીતે જ્ઞાન અને માત્સ્વિક આશિરની અતિ
ઉચ્ચ ડોટિએ પહોંચેલા પુરુષો થઈ ગયા છે
અને થશે પણ આમ ઘણી ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોં
ચ્યા છતાં, એ કરતા વધારે ઉચ્ચ કક્ષા ક'પવી
અશક્ય નથી ભુદ્ધ, મહાવીર, ઇશુ, રામ, કૃષ્ણ
પગેરે આપણને આપણી ભુદી ભુદી શ્રદ્ધાઓ
અને વૃત્તિ પ્રમાણે ઘણા પૂર્ણ લાગે છે, છતાં
એ બધા કરતા-વધારે પૂર્ણ પુરુષો થવાની
આશા ન હોય તો એમ કહેવું પડે કે હવે
જગતનો કમ ઉતરી ગયો છે અથવા થકી શકે
એમ નથી. વળી આ બધાની પૂર્ણતા મરખી જ
હોય, તો એક-ખીલમા કથાઈ ભેદ કરવાનો
આપણને માગ ન મળે પણ આપણે બાળીએ
ગીએ કે એ બધામા આપણે પૂર્ણતાના ભેદો
ખોળી શકીએ છીએ આનો અર્થ જ એ દરેકની
પૂર્ણતા કેાઈ મર્યાદિત ક્ષેત્રમા જ કે મર્યા
દિત ક્ષેત્રનો પૂર્ણતા એટલે જ ખીલુ ખાલુથી
વિચારીએ તો અપૂર્ણતા

અહિં સારી પૂર્ણતા કરવા મંથો તો તમારે
અહિં મા દ્વારા જેટલું મિદ્ધ કરી શકાય તેટ
લાથી જ મતોપ માનવો જોઈએ અને અપરિ
શ્ચુની પૂર્ણતા કરવા મંથો તો તે દ્વારા તેણે
હિંસાથી કે પરિશ્ચુથી જો સિદ્ધ કરી શકાય
એમ હોય તેનો લોભ છોડવો જોઈએ તમે
અપરિશ્ચુ પલુ રહેવા ઇચ્છો, અને ગરજી
માણસ દ્રવ્ય માંગે તો તેને પાછો ન કાઢવાની
શક્તિ પણ ઇચ્છો તો તે બની શકે ?

એટલે પૂર્ણતાનો આદર્શ રાખવાનો છે, પણ
વિવેકપૂર્વક રાખવાનો છે માત્સ્વિકગુણો માત્સ્વિક
આશિર અને તેમા ચ અમુક અમુક ગુણોનો
આદર્શ રાખો તો ઠીક છે પણ આને કેટલાક
લોકો પૂર્ણતાનો આદર્શ ભુદી રીતે મમને છે
માણસ અત્યંત ભોળી પણ હોય-ભોગમા ચે
સામાન્ય માણસ કરતા ઘણા વિદ્વાન્મી હોય-અને
અત્યંત મયમી, ત્યાગી, ધ્રુવચારી પણ હોય,
અત્યંત ક્ષમાવાન પણ હોય અને કોપી પણ
હોય અહિં મદ પણ હોય ને દાઢ પણ હોય તે પૂર્ણ
કહેવાય એવો આદર્શ કેટલાક માને છે આ
માન્યતામા ભલ રહેવી છે એમ કહેવાનો મારો
આવય છે કૃષ્ણના કેટલાક ભક્તોએ કૃષ્ણમા
આવી પૂર્ણતા માની છે

ખીલુ પોતાના પુરુષાર્થ કરતા બહુ મોટો
આદર્શ ક'પવાથી મિદ્ધિ મળવાને બદલે
નિરાશા મેડે છે હું ૧૯૨૪ જાણે ૬૩ બેઠક
કરવાનો નિયમ લઉં તો કહાય આ તબિયતે પણ
કરી શકું, પણ બે ૬૩ બેઠક તે કાઈ બ્યાયામ
કે ? કોઈને વાત કહું તો હસવું આવે તેથી
રોજ નો-ખરસોનો નિયમ લઉં તો ? બખેનો
નિયમ લઉં તો સભવ છે કે અનુકુળતાએ ૨૦
૨૫ મુખી વધી પણ શકું પણ પહેલેથી જ નો
કરવાનો પ્રયત્ન કરું તો સારી તબીયતમા શકે
કર્યો હોય તો ચે બે ૪૫ દિવસમા એક ૬૩ બેઠક
કરવાની ચે શક્તિ ખોઈને પધારીમા પડું

એમ એક ડીચી મર્યાદાને પહોંચવાનો
આદર્શ રાખ્યો હોય, તો ચે પોતાનું કૌવલ
તપામી તેની ગતિ નકરી કરીએ, અને એક
ડગવા આદર્શથી પહેલો સતોપ પકડીએ તો
પ્રગતિ થવાનો વધારે સભવ છે ગરીબ માણસ
પાય જ ઉપિયા કમાતો હોય, અને તે કેવળ
મહિને બખે પૈમા બચાવવાનો વિચાર રાખે તો
ડાડમારી ચે ન ભોગવે અને ધીન વધે આદર્શ

[અનુસ વાન હર મે પાને]

હે સત્યસુદૃઢ !

‘જીવનભર હું સત્યનું સંપૂર્ણ આચરણ કરીશ’ એવો ગર્વભર્યો દાવો તો હું નહિ કરું, મત્યાચરણ માટેની વિગિજ્ઞ શક્તિ પણ હું નહિ યાચુ તો મને લગા કરજે હું તો માણું છું અમત્યનો સ્વીકાર કરી લેવાનું દૃઢ મનોબળ ! હું ભૂલો કરું તે કરતા તેને છુપાવુ એ જ મારી પિંડિએ અનીચ્છનીય છે અને એટલે જ મારે તો મારા અમત્યાચરણનું સ્પષ્ટ દર્શન કરાવતી નજર જોઈએ છે, તું એ મને આપી શકશે ને ?

તારાથી આ સુધિનો બધો યવહાર કયા અભણે છે ? અહીં અમત્યનું સામાન્ય કેવું નિર્બંધપૂર્ણ છવાયું છે એ તું સારી રીતે જાણે છે, અને એટલે જ ‘હું મત્યવાદી છું’ એવી સ્પષ્ટ આત્મવચના હું નથી કરવા માગતો. હું તો હીંગ કે ‘હા, હું માનતી છું’ - આ વાસ્તવિક ધરતીનો માનવી છું મેં ભયો નથી, મત્યને ફગાવ્યું છે, પાપને પડછાયે ચઢ્યો છું’ હું તો ખમ, આત્મનું જ હીંચ પણ હે દેવ ! તને શું નથી લાગતું કે જીવનની આ સ્વીકૃત મને તારી વધુ પાને લઈ જશે ?

અહીં એમો ગાઢ અધકાર છવાયો છે, અને તોલ ‘હું કદીય અધકારને પડખે ચઢ્યો નથી’ એમ કહું તો એ તું કદીય માનશે ? નહિ જ ! એટલે જ તો હું મારા અધકારથી વજગ નથી અનુભવતો, કાગળ કે મને તારી પ્રેમભયોતિમા વિશ્વાસ છે તારા ઉત્તરવચ પ્રકાશને હું ત્યાજે જ પામી શકીશ, જ્યારે હું માન પ્રકાશનો (જે વાસ્તવમાં તો અધકાર જ છે) મચળો ફર કરીશ તું તો તેજનો પુજ્ય કે તા પછી તારી મમજ્ઞ હું માગ પ્રકાશની બકાઈ ડાકું એ કેવું યુક્તિપદ ચિત્ર છે !

મો જ હે નત્ય સુદૃઢ-મત્યપ્રકાશ ! હું તાન નગ્નમાં માન અધકારને ઠાલવી દઉં હું એક જ આત્માએ કે માગ આ એકસરથી તું ગીતો અને મને તારી નિર્મળ પ્રેમભયોતિના ઉત્તરવચ વર્તુળમાં મગાવી શેશે

સત્યનું સ્વરૂપ

સત્ય એ શું છે, એ કેવી વસ્તુ છે, એના આકાર-રૂપ કેવા છે, એની મને કદી કોઈએ બાળ કરી નથી, અને એ જ કારણે શરૂઆતમાં તો સત્ય ઉપરની મારી શ્રદ્ધા અત્યંત હુતી પણ પછી મેં જીવન જીવવા માડ્યું, આખો ઉઘાડી રાખી, તો મને ચારે તરફ મત્યનો જ પ્રભાવ જણાયો

મત્ય એ જ પ્રેમ, પ્રેમ એ જ પ્રભાવ !

આ મૂન મને મમજ્ઞન અને મને મત્યના દર્શન થયા સત્ય તો કોઈને ય ન દેખાતા પેલા સુરભિત મલયાતિવ જેવું છે, જે મન અને આત્માને પ્રમત્ત-પ્રકુલ ગાનાવી જાય છે જેમ આકાશમાંથી વર્ષાની અમૃતધારા વરસે છે, તેમ હૃદયના કોઈ અજ્ઞાત ખૂણામાં મત્ય ધબકતું હોય છે, અને સુધા સરવાણીઓ વહાવતું હોય છે, એના વહનનું મૂળ શોધી શકાતું નથી. મત્ય તો પેલા ઉપવનમાં પ્રગળતી નવવસત નળ્યું છે, જે પુષ્પોને નૂતન પ્રાણ આપે છે ! જતા કોઈએ વસતને જોઈ નથી માત્ર એના પ્રભાવને જ સદૃષ્ટિ પિછાને છે

હું એક કવિ પાને ગયો તેણે મને એક ડારુણભર્યું ગીત સંભળાવ્યું ગીતમાં ગૂંથાએલ કથાના ડારુણથી મારું હૃદય ભગઈ આવ્યું, મારી આખો છવટી બિટી ગીતકથાના પાત્રો સાથે મારે કોઈ સંબંધ નહોતો - તેઓ કાલ્પનિક હતા છતાં ! આ હોતો માનવહૃદય વચ્ચેના એક સૂતનો પ્રભાવ - જે સૂત સત્ય અને પ્રમત્તના તાણાવાણાથી વણાયું છે ! જગતમાં મત્ય છે, પ્રેમ છે એનું એ જ એક મખળ દૃષ્ટાંત છે કે માનવ માનવનું હું ખ નિહાળી દ્રવિત થાય છે-આર્દ્ર થાય છે

માનવહૃદય છીપ જેવું છે, એમાં જ્યાં ભાવનાનું - નેહનું સ્વપ્રતિબિંબ દબે છે, ત્યારે જ નત્યનું પાણીદાન મોતી બધાય છે અને પછી એ મોતી જ હૃદયને ગોભા આવી દે છે

મિસિસ જહાગીર પીટિટને ત્યાં શાનદાર ઉપવન સમાજ હતો.

શહેરના જાણીતા નાગરિકો આવ્યા હતા મહુ બાપુજી અને રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની રાહ ભેઠ રહ્યા હતા એવામા ગાંધી ગુરુ આવી પહોંચ્યા બધા જ દરવાજા તરફ તેમને લેવા ધસી ગયા હુ દૂર એક છેડે બિભી હતી, જ્યાંથી એ આખો દેખાવ બરાબર નજરે પડતો હતો.

બાપુજી અને કવિશ્રી ગાંધીમાથી જિતરી અને દરવાજામાથી થઈને અદર દાખવ થયા અને સાહેબ સલામતનો ગુલામ થવા લાગ્યો.

એવામા બાપુની તેજ નજર ફૂટી ફૂટી મારા પર પડી એક ક્ષણ તો એ આખી મલાતુ મધ્યબિન્દુ બન્યા હતા ત્યાં બીજી જ ક્ષણ ગ્રંથગ્રંથ મારી તરફ આવવા માટે પગલાં ઉપાડ્યા અને કંઈ સમજ ન પડી, હું સમજું કે એમને મારી તરફ કંઈ કામ ફરે પણ એ તો મારી પામે જ આવ્યા અને મને કમ રેડાના? કહીને વડાવ કહ્યું અને પ્રછય મને મળવા કમ ન આવી?

આવીશ બાપુજી

પ્રયાગે આવશ ?

‘કયાં આવું ?

કાંવે મવારે ?’

ભલા, આ મીઠા પ્રમગ પછી કોણ ગમા નહીં આવે ? તે દિવસે માજે એ ઉપવન મમા નભમા મે મારી મમમ્ત પ્રાણશક્તિથી, પ્રમથી મનભરીને ગાયું

એક મુદ્દ મોહિત, મુખ્યથી, મોરેમ્તે માગ અને માન ? પછી મુ બારી મ્હે ?

કવિશ્રીને મહુ ગાવું ગમ્ય એમો કૃપા કરીને બધું પતી ગયા પછી મારી નાથે વાન ગીત કરી એમા એક વાન તો ખામ ચાદ મ્હી મર્ડ છે જેની મને પાછાથી વડોદરામા

પ્રતીતિ થઈ હતી-કવિશ્રીએ કહ્યું ‘હું ગાવાનો ઘણો શોખીન છું મારી આદત છે કે હું જ્યાં બઠે છું ત્યાં કોઈ સગ્ગ ગાયકની પહેલા ભાગ મેળવું છું, અને તેને સાંભળું છું મને જેનું ગાન ગમી જાય છે તેને હું કદી ભૂલતો નથી જ્યારે જ્યારે મારે ફરી એ સ્થળે જવાનું થાય છે ત્યારે ત્યારે હું તે ગાયકને મળી તેનું સંગીત ફરી સાંભળીને આનંદ પામું છું’

આ વાતને કેટલાક મંડિના વીતી ગયા કવિશ્રી વડોદરા આવવાના હતા મુમધામ મથી મર્ડ કેટલાક લોકોએ કવિને ખામ આમ ત્રણ આપ્યું અને બારે તૈયારીઓ કરી એ મમા રભમા કોઈક કારણસર એના પ્રયોજકોએ જાણી ભેળને અમારા ખાનદાનમા કોઈ ને થ આમ ત્રણ આપ્યું નહીં આથી અમારા મિત્રોને ઘણું આશ્ચર્ય થયું ખેર હશે.

કવિશ્રીનું વડોદરા મ્હેને મુ દરવાજાગત થયું જે એમને મ્હેને લેવા ગયેલા તેમણે પાછાથી અમને કહ્યું ‘ટાગોરે જેનમાથી જિત ગતાની માથે જ પડેલો પ્રમ્ત કયો ‘અહીં રેડાના તૈયબજી રહે છે ને ?

અમે કહ્યું ખા

‘એનું નગીન માભગીશ મગોને કહ્યું

જેનું’ અમે કહ્યું

નતના નવેકનો મુમાગ કડો અમે જમી પરવારીને પિતાજીના યોગડામા મેદા હતા એવામા નીચે મોગનો અવાજ મભગાયો ગાંધે ડાક મારી હું ગડપથી નીચે જિતરી મિત્રમણી એક મોહિતજિતર્યા અને પ્રછય કુમારી તૈયબજી છે ?

‘હું પોતે જ કુમારી તૈયબજી’

તો આવો’

કયા ?’ મે અચળાથી પ્રછય

પેવા માટે મે પેવા મમા ભમા આવવા કહ્યું

‘પણ અમને આમ ત્રણ નથી હું કંઈ રીતે
આવી શકું !’ એ કહ્યું

‘પણ ટાગોરે જાણ યાદ કરીને તમને
બોલાવ્યા છે !’ પેના ભાઈએ દ્રવિત થતા કહ્યું

‘એમની એ મહેઠ્ઠાની !’ પણ મને ખેદ છે
ક હું નહીં આવી શકું કેમ કે ઘરમા કોઈને
આમ ત્રણ નથી આપ ટાગોરને માંગે આભાર
અને મારી ભામા યાચના કરેશે !’ તે ભાઈ જણા
પાછાથી તે સમાજ ભામા જનાગણોએ
અમને કહ્યું કે ટાગોર સમાજ ભામા પ્રવગતા જ
આપી સભા પર નજર ફેરવી પછી પ્રભુ
‘અહીં રહેતા તયબજી કેમ દેખાતી નથી ?
એમને આમ ત્રણ નથી ? એની ડાઙરી અહીં
હોવી જ જોઈએ ! મોઝા મોકલીને એને જલદી

બોલાવી મળાવો !’

બીજે દિવસે જ્યારે ટાગોરે અમારી માથે
ભોજન લીધું અને અમારા દિવ છતી લીધા !
એમણે પોતે ખૂબ ગાયુ અને મારી પામે પણ
ખૂબ જવાડયું ! શું એમને અવાજ ! ભમ
માલગ્યા જ કરીએ ! અમે જ્યારે એમના
અવાજની તારીફ કરી ત્યારે ટાગોરે એ મળે
એક દૃઢચર્મી વાત કરી મારો અવાજ તો
મરુ જ ચોગે અને ભારે હતો ! પણ એ
વાજ મને મખત ખાસી થઈ હતી, તે દરમિયાન
મારા ભ્રાત્રીએ પણ માત્ર ક કરીને એ મોટા
હોવામા એક મોટી સભામા ગવડાવ્યું ત્યાંથી હું
મારો સુદ્ધ અવાજ કમેગાને મારે શુભાવી
ખેડો છું !

વૈષ્ણવોને

વૈષ્ણવસમાજને ચૈતન્ય મહાપ્રભુ મારે આદર છે તેમાં હું ય સામેય છું છતાં કુ ડોઢ પણ
વ્યક્તિને પરિપૂર્ણ માનતો નથી, આમ છતાં મારા મનમા ચૈતન્ય મહાપ્રભુ પ્રત્યે અત્યંત આદર
છે, હું મારી જાતને એમના પગની રજ સમજી છું ભારતમા જે શુરપર પરા ચાલી એમાં એ
માન્યતા ચાલી કે પોતપોતાના સપ્રદાયના શુર દરેક રીતે પરિપૂર્ણ છે અને પ્રશ્ન જ હતા આ
લક્ષિતની ભારા ■ વિવેકની ભાસમાં તો એમ જ કહી શકાય કે દુનિયામા જે કંઈ જીવનવિચાર
પ્રગટ થાય છે એમા એના એક-એક પાસાનો જ વિકાસ થાય છે અગર જે ભગવાન જુદા જ
પરિપૂર્ણ હતા તો પછી ચૈતન્ય મહાપ્રભુની જરૂર જ ન હતી સમાજમાં હમેશાં વિચારનો
ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતો રહે છે એ દૃષ્ટિએ મારી જુદી ડોઢ પણ વ્યક્તિને પરિપૂર્ણ માનવા
તૈયાર નથી છતાં એક ભક્ત અને શિષ્યના રાવે કુ મારા શુર અને મારી માનને પરિપૂર્ણ
માનવાને તૈયાર છું

પરંતુ જ્યાં આખા સમાજના કંટવાણનો પ્રશ્ન હોય છે જ્યાં ડોઢ એક શુભ યા વિચારને
સામે રાખવાથી અર્થ સરતો નથી એક જ શુભના વિકાસથી આખા સમાજમાં એકાગ્રીતા આવી
જાય છે ઉપનિષદે મા બ્રહ્મજ્ઞાનીને પૂર્ણ અને શ્રેષ્ઠ કહેવામાં આવ્યો છે અને વૈષ્ણવોએ કહ્યું
છે કે ભગવદ્ભક્ત જ પૂર્ણ હેય છે પરંતુ તે સાથે ઉપનિષદે એમ પણ કહ્યું છે કે બ્રહ્મજ્ઞાનીમાં
જે કિવાસી છે એ જ શ્રેષ્ઠ છે એટલે કે જ્ઞાનચોગી પણ જ્ઞે કમચોગી ન અને તો તે અપૂર્ણ છે
એવી જ રીતે કિવાસીય પુરુષ પણ ભક્તિ વિના અપૂર્ણ રહેશે કેમકે અઢકાર અને આસક્તિ આવી શકે
છે મધ્યયુગમા જ્યારે દેશમાં અનેક જ્ઞાનના બેદશાય હતા અશ્લીલતા હતી ત્યારે આસક્ત માણસને
લક્ષિતની પ્રેરણા આપવી જોય નીચતો ભાવ રાખનારને સમદૃષ્ટિ દેતી એ ચૈતન્ય મહાપ્રભુનું
મહાન કાર્ય છે હિંદુસ્તાન પર એમને એ ઉપકાર છે પૂર્વજોએ જે કમાણી કરી આપી હેય
એમાં વધારો કરવો જે ક્ષતિ રહી મઠ હોય તે નીચારી વિકાસ કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે
જ્યારે આપણે સમાજજીવનની વાત કરીએ છીએ ત્યારે અ પણે અનેક શુભાનો સમન્વય કરવો
જોઈશે એક જ શુભની પ્રકૃતિથી વ્યક્તિગત કામ ચલશે સમાજનું કામ નહીં ચાલે — વિનોબા

જ્યારે અંતરની ઉમેદ જાગે છે

[એક આપકર્મી વિદ્યાર્થીના પત્રા]

લ ૬૭

તા ૨૦-૭-૫૫

પૂર્વ શિવાભાઈ,

તમારા બંને પત્ર મળ્યા હું પ્રત્યુત્તર આપવા માટે લાખા સમયથી તૈયારી કરું છું પણ સમયને અભાવે પત્ર પૂરું થતો નથી આ વખતે મોડું થવાનું કારણ હું અહીંના મમાજ-જીવન પર લખવાનો વિચાર કરતો હતો તથા તેની નોંધ પરથી પત્ર લખવો હતો આ રહ્યું અહીંનું આજ સુધી એવેયું અને જાણેલું વિદ્યાર્થી જીવન

આ જીવન ઝિંચા ગણાતા વર્ગના લોકોનું નહીં પણ મજૂર વર્ગનું છે એવી અપેક્ષા કરવી જરૂરી છે આજકાલ કરતા છેવંત બાર મહિનાથી હું રોજ મજૂર લોકો વચ્ચે રહું છું મજૂરી કરું છું અને તરૂં મળ્યે આમતેમ નજર નાખી નોંધ કરું છું તેમાંથી આ પત્રનું સર્જન થાય છે

જીવન ધોરણ અને સ્થિતિ. આ દેશનું જીવન ધોરણ આપણા દેશ કરતા લગભગ ચાર ગણું ગળાય સામાન્ય રીતે ૬૦થી ૧૦૦ રૂપિયા જેટલી અડવાડિક કમાણી થાય છે પરંતુ ખર્ચનું પાત્રું પણ તેટલું જ ભરવક છે અડધું ખર્ચ ખાવા પીવાનું અને અડધું ખર્ચ નાટક મીનેમા ભાડું અને દારૂમાં થાય છે શુક્રવારે મળેલો પગાર મોમવારનું મોડું ભેવા પામતો નથી અહીંના લોકો મજાકમાં કેટલીક વાર કહેતા હોય છે- Friday plenty money Monday no money આમાં ૮૧ ટકા સત્ય છે આમ એક દરે મજૂર વર્ગ પૈસા બચાવી શકતો નથી જેની આવક વીસ-પચ્ચીસ પાઉન્ડ (અડવાડિક) હોય તે જાન મારી સ્થિતિને માણુમ ગણાય

આમાંથી મવાવ એ જિલો થાય છે કે એ લોકોના નાક-મીનેમા દાડ, અને મીંગરેટ પાછા ગા માટે ધૂમ ખર્ચ કરે છે? એમની ગરીબીનું મુખ્ય કારણ તો તે જ છે ડાકા ડેમ છોડતા નથી? વગી કેળવણીનું પ્રમાણ હપ ટકાની આમપામ છે આમ ટોવા છતાંય લોકો નમ જતા ડેમ નથી? ઉપરના પ્રશ્નો સામે મારો જવાબ નીચે મુજબ છે

આ લોકોની કેળવણીનું પ્રમાણ હપ ટકા છે એનો અથ એમને માચી કેળવણી મળી નથી એમને માત્ર અક્ષરજ્ઞાન મળ્યું છે પૈસા નહીં બચાવવાનું બીજું કાળું એમને આવતી કાવની ચિંતા નથી કામ ન મળે તો મજાક થેર ભેગા ખવડાવે છે પોતાની પ્રતિભા બૂખી રાખવી એને મરકાર શું નો ગણે છે મરકાવ પોતાની જવાબદારી પ્રત્યે મો એ મો ટકા ભરત છે લોકોને છોકરા છોકરી પરણાવવામાં કે એવામાં પાઈનું ખર્ચ થતું નથી ની મૌતુ ફોદી લે છે જેને પરણવું હોય તે થોડા ધણા પૈસા ભેગા કરી શકે તો કરે છે આમ એકનો ભાગ બીજાને માથે નાંકી હોવાથી લોકો ચિંતા મુકત છે એમ કહું તો ખોટું નથી

પણ આપુ જીવન બનાવવામાં કુદરતનો જેટલો ફાળો છે તેટલો ડોંધનો નથી અહીંનું ડવામાન બાગે મામ ઠંડું અને ભેજવાળું રહે છે એવું જ નહિ, વરસમાં ઉનાળાના ત્રણ માસ બાદ કરતા બારીના દિવસોમાં હવા માન ખૂંમ ઠંડું ધૂધળા પ્રકાશવાળું અને માનમિત બેચેની પેદા કરે તેવું હોય છે નવજા મેચી રહેનારને ઠંડી લાગે અને આખો દિવસ પથારીમાં પડી ગેહવું ગમે નહિ બહાર કરવા

જવાબ તેણે હોય જ નહિ તો શું કરવું ? અવ્યાસ કરે પણ શાનો કરે ? કારખાનાના ધમધમતા વાતાવરણમાંથી આવનારનું મગજ કેટલું કામ કરે એનો મને સારો અનુભવ થાય છે આમ હોડો માગમારી, ખૂન, લૂટ વિગેરેને લગતા પ્રકાશનો પર પડાપડી કરે, અને મગજને સદા તે જ અને ચાક્રમક રાખે એમ ન કરે તો એમને એન જ ન પડે ને ? પણ રોજ કેટલું વાચવું, શું વાચવું એ પણ પ્રશ્ન ત્યારે ખીંચે જતો સીનેમાનો અને ત્યાથી છૂટેલા ઘોડા દાડના પીકામાં નય ત્યાં દિવને ટાઢક વળે !

હું ખની વાત આપણા બિરાદરોની છે તે એ જ કે 'In Rome we should be Romans' દેશ તેવો વેશ' પરિણામે તેઓ મવાયા અંગ્રેજ થઈ બંધ છે અને અંગ્રેજો જે નથી જતા તે પણ જરા થઈ બંધ છે

આ દેશની પ્રજા ભવે દાડ ખૂણ પીટી હોય પણ આપણે ત્યાના દાડડિયા જેવા એન જાણો વરતા ભાગ્યે જ ભેવા મળે મોજ વર મની નીચિના બાળકોને દાડ કે સીંગરેટ પીવાની મનાઈ છે તેનો અમલ માખાપ પણ જ વગી એણે પણ નથી ને અધાને દાડ પીધા વિના ન ચાલે એવા કેટલાય દાખના ભેયા જેમા મામે ધરેલી શરાબની પ્યાલીને હાથ પણ નથી લગાડ્યો કેટલાય માણસો એવા છે કે જિંદગીમા દાડ કે મીંગરેટને હાથ નથી લગાડ્યો અને એવા માણસો મુખી કે એમ ડાપામા આવેલા નમાચાપ પરથી અણવા મળે છે

હવે નમાજની અદા જોતરીએ સામાન્ય નાંકો ડાવતા ચાલતા જાણો જોવાતા હોય છે માપણા મુરતી લાવાએના પિતમર્ગ હોય તેવા છે અહીં હું જેટલા મુરતી લાનાઓને મળ્યો તે મધા જ મુલાપિતો મિવાય વાત જ નથી કળતા ભાગ્યે જ ડોઈ એ ટેવની કૃપાને પામ ન હોય અહીં સ્ત્રીઓ અને બાળકો પણ જાણો જોવે છે

મિત્રો અદર અદર જોકખીબનું આધેતુ ખાય, પીધેલું પાય જણુ પીએ અને એ રીતે સારીજેવી ભાનુભાવના(?) ખીવવતા જણાય છે

અહીં સ્ત્રી પુરુષ સ્વાત ય સો એ સોટકા છે એમ મે ત્યા સાંભળેલું પણ અગત જીવ નમા પરત વ્રતાનો પાર નથી સ્ત્રીની જ્ઞા સિવાય પુરુષથી કયાય જવાય નહિ અને પુરુષની રજા વિના સ્ત્રીથી એક ડગલુય ભગય નહીં અને જો બેમાથી ડોઈકે એકતુ ન માન્યું તો કનિયાના મૂળ ન ખાઈ ચકયા સમ જવા ભય કર અદેખાઈ એ આ મમાજ જીવ નનો ખોડનાઈ શનુ છે દેખાથી છુટાછેડા અને ખૂન થવાના પ્રમજો ડગલે પગલે અને છે પણ દેખો મોટો કાયદો એ છે કે તેનાથી બને જણુ જીવનનો મોટો ભાગ સાથે ખાય પીએ છે જ્યાં બંધ ત્યાં જાને ચાથે જ આમ એક ખીબા પ્રત્યે અતિશય વફાદાર રહે અગત વફા દાર હોવાનો વેશ ભજવવો પડે છે

સામાન્ય રીતે સ્ત્રી પુરુષ બંને કમાય છે ધન્યાર્થમા બંને વહેચીને ચાલે છે ઉપરથી વધતા પૈમા પોતપોતાના ખિસ્સામા ગળે છે એણે શું થયું કે શું નહિ તે ડોઈ કોઈને પૂછતું નથી પૂછાય પણ નહિ! એવી અગત બાબતમા માથું મારણ એ જઘડાતું મૂળ જણાય છે

ધર્મની બાબતમા સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા છે કે 'ઈશુ એ જ એક પ્રભુનો પુત્ર છે તેથી તેમનો જ ધર્મ' દુનિયામા શ્રેષ્ઠ છે' આમા ચર્ચાને મ્યાન નથી, કાગલ કે ફરેક પોતાના ધર્મને જાહેર માને છે

એ કે, મે પોતે નિર્ણય કયો છે કે માન હિન્દુધર્મી તરીકે નથી ગણાયુ અલગ અલગ ધર્મોએ જેટલા પ્રાણુ વીધા છે, તેટલા વિશ્વ યુદ્ધો મિવાય કશા થે લીધા નહિ હોય

એટલે મારો ધર્મ તે 'માનવ ધર્મ' માણ અને માણુમ તરીકે સ્વીકારવો હિન્દુ મુમલ માન કે એવા પૃથક મફતના છે એથી માન વનો ઉદ્ધાર થવાનો હેતુ એ વુ માને ગળે

ઉતરતુ નથી, અરે આ તો હું આડી વાત પર ઉતરી પડ્યો.

રાજકારણમાં સામાન્ય માણસને રસ નથી. રાજકારણ એટલે એમને મન એટમ યોગ્યતા લડાકા સભાગાય છે ચુદ્ધથી ત્રાસેલી પ્રજા છે તેથી જ ચર્ચાઈ જેવા આજે શાતિની વાતો કરે છે કોમ્યુનિસ્ટ નામ સાલતા જ લોકો કેમ બાણે ત્રાસી જાય છે એમાં લોકોનો વાક નથી કોમ્યુનિઝમ શું છે એની એમને ખબર નથી સરકારી પ્રચારે એવા ભ્રામણી દીધા છે કે કોમ્યુનિસ્ટ શબ્દ પણ તેમનાથી ચઢન થતો નથી લોકો એટલું જ માગે છે કે 'અમારા અમન અમનમાં ખવેલ ન પડે એવી સરકાર અમારે બેઠકે પછી તે ગમે તે હોય

આજે તો આટલું જ માગ કરુ છું વધુ કરી વા'

મારા પત્રો છપાય છે તેને લીધે મારા પર કેટલાય અભિપ્રાય બિરાદરોના પત્રો આવે છે તેઓ મને ઘણું ઘણું પૂછી નાખે છે

એક ભાઈ લખે છે કે તેઓ મેવાદળના મૈનિક છે ગ્રામમેવાની એમને ખૂબ ધમકા છે એમની ઈચ્છા વધુ અભ્યાસ માટે અહીં માવવાની છે વધારામાં તેઓ લખે છે કે મેવાદળનો પોષાક તેમને આલી રહેશે એ રીતે ખાદીનું નત અથવાશે વિગેરે વિગેરે

માટે આવા બધા જ ભાઈઓને દૂકમાં અહીં જવાબ આપવો મઠ્યો જેથી અગત્ય પડવા લાગવાનું ન રહે

એક વાત આ દેશનું વાસ્તાવ્યતા જોડે ક પનામાં નહિ આવે હું એમ લખું કે અહીં ટેમ્પરેચર ૪૦° F થી ૫૦° F કે તેથી ય બોણું હો છે તો તેને અચાનક નહિ જ આપે કદાચ કિંમતવાળું પર પહર હજાર ફૂટ સુધી કે તેથી ઉપર ગયેવાને યોટો જ્યાં આવે ખરે ઠંડી અને વર્ષા એ બંને મેતાજ બાદશાહ છે મિનિટે મિનિટે હવામાં ફેરવાય છે એટલે જ કહેવત પડી છે કે, 'Don't trust three 'W' Woman Weather and Wine

અહીં તો અચ્છા અચ્છા ચમરખ ધીનાય હાબ ગગડાવી નાખે તેવી ઠંડી પડે છે એટલે ફરી ચૂકી પહેરીને આવવાનું ગાડું ન કાઢવું

બીજી વાત અહીં ગ્રામસેવકનું તો કામ જ નહિ, ગ્રિવાય કે ટેકનિકલ શિક્ષણ લેવું હોય નાણા કોથળી માવધાન કર્યા વિના અહીં પણ મૂકનાર પસ્તાય તેવું છે

ત્રીજી વાત ચોવીસ વરસથી નાની ઉમ્મર વ્યાજા બે નોકરી કરી લાણે તો તેનું બાળુ અધૂરું રહી જશે ગાંધી કે, અહીં ના કાયદા મુજબ અહીંનું લણ ખાનારે National Service માં લશ્કરી તાલીમ ફરજિયાત લેવી પડે છે આમ લણવાનું બણવાને કેકાણે રડી જશે અને 'લેઈટ ગાઈ' નણવું પડશે

ચોથી વાત આજે આ દેશમાં તણ લાખ મેકાર માણસો છે જેની ટેકનિકલ બાબત મજબૂત હોય એકાદ ઈન્જેનીરી વિદ્યામાં પારંગત હોય તો જ નોકરી મળવાની શક્યતા તેમાં વળી કાળી ચામડીને દેખે ત્યાંથી No Vacancy કરી તેના પર Sorry એમ ધા પર મીડું બજારવી વિદાય આપે છે

આ બધું હું કોઈને નિગમ કરવા કે નાહિ મમત કરવા નથી લખતો મીડું મરચું બબ ગવીને પણ નથી કહેતો પણ જેવું છે તેવું નમ્ર અત્યજણાવું છું આવશે તો તેના માઠન બાદ અભિનંદન આપીશ

ચાહોમ કરી પડે, ફરક છે આજે 'એ નૂનમાં હું પોતે માણ છું પરંતુ ફાટડુંની આગા વિના ફૂદી પડશે અને હાથ થશે તો નિરાગા નહિ આવે નિરાશ થયેલો માણસ ગમે તેવો શક્તિશાળી હોવા છતાં ફરી કમરે જીવો રાખ એ સંપાદ લેવે છે એટલે જ બુદ્ધિશક્તિની મર્યાદા મુજબ પગલું ભગ્ય તો મારું પરજામ આવે

અને છે'ની વાત મગાવહાવા, મિત્રો માળાપ વિગેરેની માયા મમતા અભેરાઈ પર ચઢાવી દેવાની તાકાત ખૂબ જ જરૂરની છે [અનુસંધાન ઉર મે પાને]

શાહીમે ફકીરી

અબુમ વાલોડી

ખવીફા હજરત અબુ બકર સિદ્દીક મખ્કાના એક શ્રીમત વેપારી હતા પરંતુ તેઓ હજરત મોહમ્મદ પેગમ્બર સાહેબના મિશનમા જોડાઈ ગયા અને પોતાની બધી દોલત એ મિશન માટે અર્પણ કરી દીધી પશ્ચિમામે, જ્યારે મકકાથી હિજરત કરીને મદીના ગયા ત્યારે પોતાના ગુજ્જન માટે કપડાની ફેરી ફૂવી પડતી હતી

પેગમ્બર સાહેબનું મૃત્યુ થતા તેમના પ્રથમ ખવીફા (પ્રતિનિધિ) તરીકે હજરત અબુ બકર રની વગણી થઈ ખવીફા બન્યા પછી પણ એમણે પોતાના ગુજ્જન માટે કપડાની ફેરી ફૂવાનું આપુ જ ગણ્યું ખિવાફતના કાર્યથી પગારી, ખાસ કરીને માનના સમયે એ ફેરી ફૂવા નીકળતા એમના માથીઓને જ્યારે એ વાતની જાણ થઈ ત્યારે તેઓ એકઠા થઈને એમની પાસે ગયા, અને કહ્યું

ખિવાફતના કાર્યની જે જવાબદારી તમારા શિરે છે તે એવી ગભીર છે કે, એની માથે નાથે ખીનું ડોઈ અગત કામ થઈ ગયું એમ નથી અને એ તમે એમ કરશો તો ખિવાફતના પ્રયોમા પૂરતુ ધ્યાન દઈ ગઈશો નહિ એવા માટે તમારે આ કપડાની ફેરી ફૂવાનું કામ તજ દેવું જોઈએ અને તમારા ગુજ્જન માટે તમારે મેતુવમાવ-શાહી ખલનામાથી મોઈતી ગ્દમ ઉપાડી લેવી જોઈએ

અને આખરે ખવીફા હજરત અબુ બકરને તેમના માથીઓના આગ્રહને વશ થવું પડ્યું પછી તેમણે પોતાના ઘર ખર્ચનો અઢાજ ગાંડી રોજના માત્ર બે દિહૂમ (દિહૂમ લગભગ આઠ આની ભારચાટીની કિમતનો ગિકકો) નેનાનું ન દી ક્યું એ મહેનતાણુ એવું જોણું પડતું હતું કે, કોઈ દિવસ એમના ઘરમા મારી વાનગી પણ બની શકતી નહિ

એક દિવસે એમના પત્નીએ કહ્યું કે “ઘણા દિનમથી બાળકોએ ડોઈ મિષ્ટ વાનગી આળી નથી, અને રોજની જે કાર્થ ગ્દમ આવે છે તેવામા એબની શ-એમ નથી માટે જોડાઈ દિવસે

મેતુલમાલમાથી થોડી વધુ રકમ લઈઆવે તો હું બાળકોને ડોઈ મિષ્ટ વાનગી બનાવી આપુ”

ખવીફાએ કહ્યું “એમ તો નહિ બને હા, જો થઈ શકે તો એમ કરો કે રોજની મળતી ગ્દમમાથી જ થોડી થોડી રકમ રોજ બચાવ્યા કરો અને પૂરતી ગ્દમ થઈ બચ ત્યારે બાળકોને ડોઈ મિષ્ટ વાનગી બનાવી આપજો”

અને નેક પત્નીએ એ પ્રમાણે જ ક્યું થોડા દિવસો પછી તેમના ઘરમા મિષ્ટ વાનગી બની અને તે ખવીફાની થાળીમા પીરમાઈ ખવીફાએ પૂછ્યું કે, એ જવાબી આવી ?

તેમના પત્નીએ કહ્યું “તમાગ કહ્યા પ્રમાણે રોજ થોડા થોડા પૈસા બચાવીને આજે મે એ વાનગી બનાવી છે”

આ માલગી ખવીફા બહુ ખુશ થયા અને પત્નીની ઘણી પ્રગમા કરી

પરંતુ ખીબ દિવસથી તેમણે એમ કહીને રોજનો માત્ર દોઢ દિહૂમ લેવા માલ્યો કે, એવામા પણ અમારું ગુજ્જન થઈ શકે છે

હજરત અબુ બકર લગલગ બે વર્ષ સુધી ખવીફા રહ્યા, અને એ બધો મમય એમણે એવી જ ગરીબાઈ પૂર્વક પોતાતુ તેમ જ પોતાના સ્ત્રી-બાળકોનું લરણુ પોષણ ક્યું

એવું જ નહિ, પરંતુ જ્યારે એમની મૃત્યુ વેળા નજીક આવી લાગી ત્યારે એમણે પોતાના તે બધા માથીઓને, જેમણે મેતુવ માનમાથી મહેનતાણુ વેવાનો એમને આગ્રહ કર્યો હતો, બોવાવ્યા, અને તેમને કહ્યું

‘તે વખતે હું તમારા આગ્રહને વશ થઈ ગયો હતો, પરંતુ એ બદલ મારું દિવ ડ ખી રહ્યું છે માટે હું ઈચ્છુ છું કે, હવે મારું ઘર વેચીને તે બધી ગ્દમ વચૂવકરી વેવામા આવે જે મારા ગુજ્જન માટે આ બે વર્ષોમા મને મેતુવમાવમાથી મળતી ગઈ છે-વળી, મારા ગ્દન માટે પણ નવું કપડું લાવવામા નહિ આવે, જવકે, મારા આ જૂના વસ્ત્રા માથે જ મને દફનાવી દેજો ગરણુ કે, મરેલાઓ ગરતા જીવનાઓને જ કપડાની વધારે જરૂર છે।’

આજથી પંદર વર્ષ પહેલાં આ જ મહી નાની પાચમી તારીખે, દીનબંધુ એન્ડુઝ પોતાનો દેહ મૂક્યો બધા બાંહે છે તેમ, તેઓ મહા ત્મા ગાંધીજીના એક આત્મિક સહોદર હતા બને વચ્ચે અગાધ પ્રેમ અને વિશ્વાસ હતો. ગીનબંધુ અહિંસાના એક એલચી હતા અને એવકોના સરદાર હતા જ્યાં જ્યાં એમને હિંસાની દુર્ગંધ આવતી ત્યાંથી એને દૂર કરવા માટે તેઓ ખૂબ પ્રયત્ન કરતા અને જ્યાં જ્યાં એમને કોઈ વ્યક્તિ કે જાત પીડિત દેખાતી ત્યાં એવા માટે તરત હાજર થઈ જતા એમની સેવાનું ધેર આખી દુનિયા હતી એમના પ્રેમનું પાત્ર સમસ્ત માનવ મમાજ હતો એવા માણસને પણ ન વધાવે? અને એમની સ્મૃતિ તાજી ગણવી એ વાત પોતાનું કર્તવ્ય ન મમળે? ગૌરવ ન મમળે?

પણ અતિશય દુઃખની વાત છે કે દીનબંધુએ જે ભારતવર્ષની લગભગ પાંચમી વર્ષ સુધી નિઃસ્વાર્થભાવે સેવા કરી તેને માટે એ દેશ કંઈ જ કંઈ નથી ઊંચકે એમ લાગે છે કે આપણે દીનબંધુને સાચા ભૂની જ ગણાવીએ એમની પુણ્યતિથિ પણ ચોંચ રીતે રાખી નથી એમના પુત્રકોને અભ્યાસ પણ થતો નથી એમનો ઉજ્જવળ આદર્શ પણ કોઈ મીલે એમ મમલ મૂકતું નથી.

આ અકૃતજ્ઞતા આપણા દેશ માટે શું એક કંઈક મમાન નથી?

આજે આપણી વચ્ચે દીનબંધુ જેવી વ્યક્તિઓની અત્યંત જરૂર છે મારા ભુદા ભુદા ધર્મના અનુયાયીઓ વચ્ચે જ ભાતુભાવ સધારવાની અગત્યતા નથી પગલું દેશદેશ વચ્ચે પણ પ્રમંથ બાધવાની જરૂર છે માટે જો દીનબંધુ જીવતા હોત તો તેઓ કેટ

લીય વાર દક્ષિણ આફ્રિકા જઈ આવ્યા હોત અને ત્યાંની સરકાર અને આપણા દેશના લોકો વચ્ચે મમજૂતિ કરાવવાના પ્રયત્નો ધ્યાં હોત અથવા જે લોકો આપણા દેશના નાના નાના ભાગલા પાડવામાં પ્રવૃત્ત છે તેમને મમલ વવા તેઓએ પ્રયાત્ન કર્યા હોત અને કહ્યું હોત, ભાઈઓ તમારા પોતાના પ્રાન્ત કરતા ભારતદેશ અનેકધણે વિશાળ છે, અને એના કરતા માનવમમાજ વધારે વિશાળ છે તમે ભુદાઈનું એ ફેલાવવાનું મૂકી દો, કહ્યું તો ચાન જ વર્ષ થયા છે તમે જોયું છે કે એણે એ ફેલાવવાથી દેશના ભાગલા થયા છે શું તમે ભારતમાતાના હબ્બર હબ્બર ટુકડા કરવા ઈચ્છો છો? એણે મર્યો તો તે પ્રભુની ઈચ્છાની વિરુદ્ધ હશે પ્રભુની ઈચ્છા સદામર્વાદ એકતાની દિશામાં જ હોય છે તે માટે માનવમમાજ પણ તમને શાપ આપશે.

તો દીનબંધુની સ્મૃતિ તાજી રાખવી હોય તો આપણને એમને પગલે ચાલવું પડશે કે કોઈ પ્રમારની ભેદભાવની મદકી આપણામાંથી ગાદી ના મવી રહેશે કમ કે પ્રમમા કોઈ પણ વાતની અનૃચ્છતા ન હોવી જોઈએ વિશેષ કરીને યુવકોમાં અને વિદ્યાર્થીઓમાં ભેદભાવનો રાગ ન હોવો જોઈએ કમ કે ગીનબંધુ યુવ અને ખૂબ જ આડતા હતા.

ભેદભાવ એ મડાગેગ છે જેમ એક પ્રીરે ગાય છે.

જસને આરા મ ના અપનાયા ઉસને જાન કા કું બી નસમજ બેભાવ દે ઈક કાયા ના। વહ તો કે નરક કી આગ જે લી હું બેદભાવ સે રહિત વહ મદા વહવા પ્રભ કે સહિત

મવ દુઃસ્વપ્ન મુખેનો ત્યાગ કરી એ
જગવમા એક વૃક્ષ નીચે ચૂપડી બનાવી
આગળ વાગીચૂડીને સ્વચ્છ કર્યું હતું

કાકાલગ્ન હાથ ખૂચી લય એવા ગાત્રી
આમ મુતાંગ, પાણી માગતા દૂધ હાજર કરતા
દશ હાથ, ગરમી લાગતા ચાને બાજુ આવતા
ચખા અને અનેકવિધ મિષ્ટ વાનગીઓ
ભોજનયાગ, એ મૌનો એમણે એકાએક ત્યાગ
કર્યો ભય ત્યાગ કર્યો

જગવનો તાપ તડકો, ભૂખતન્ન, કંઠ
ભૂમિગયન, કફમૂળ, કૂળ પાન વિગેરે અમિ
ખ ભોજનને અપનાવનાર ગત ભર્તૃહરિએ
તપ આદરવા જગવમા નિવાસ કર્યો એક
ગર્વ કયા ગોઠડી તેમને મળી ગઈ હતી

આમ ને આમ મહિના પડી ગયા એવામા
તેમની જગતિ છૂટી ગોઠડી માવ ફાટી ગઈ
ભર્તૃહરિને થયું કે, 'લાવ આને જરા માધી
જી, જેથી ખીલ છે એક મહિના નીકળી લય'
એમ વિચારી તેમણે એક પાતળા પથ્થરને
ગરમીની ચીપ જેવો બનાવ્યો વરના નવાએને
કાપી પાતળા ને સુવાળા બનાવ્યા હવે પ્રથમ
એ જોમા થયો કે, પથ્થરની ચીપમા છિદ્ર
કેરી રીને પાટવું?' એમ વિચારતા તે માટે
નાથન બોગવા નીકળ્યા તે દમ્ભાન બ્યોમ
નિહાં નીકળેલા ઉમ મહેશની દષ્ટિ ભર્તૃહરિ
પર પડી ઉમાને તેમના પ્રત્યે મહાનુભૂતિ
લગી 'નાહો દેવ, આખો આ પુરુષને-એ
પ્રક્રિયો જોખી નહો છે તેને મદદ કરીએ

'દેવી, જવા દો! એને મદદ કરવાને
કંઈ અર્થ નથી આ તો મહાન ત્યાગી ગબ
ભર્તૃહરિ છે એને કશાની જરૂર નથી' મહેશે
ઉમાને હસતા જવાબ આપ્યો

'ના, ચાલો તમે નહી આવો તો હું એકથી
જઈશ' અને ઉમાની હડને નવીકારી ઉમા-
મહેશ પૂરવી પગ કિતર્યા ને ભર્તૃહરિ મામે
ઊભા ગયા ને દર્શન દીધા

'પધારો! આપ ડાહ્ય છો?' ભર્તૃહરિએ
ઉમા મહેશને આવકાર્યા

'ગત! અમે ઉમા મહેશ છીએ' ઉમા,
ભર્તૃહરિ પોતાને ઓગળતો ય નથી એ ભણી
મનમા મમમમી ભક્તિ - 'અમે આપની ઈચ્છા
પૂર્ણ કરવા આવ્યા છીએ જે ભોધએ તે માગ,
વંચન, વિવાહ, સુખ, સિદ્ધિ'

'ઓહ! ઉમા મહેશ' મારે આગળ પધારી
આપે મારુ આગળ પાવન કર્યું' દર્શન દઈને
મને તૃપ્ત થયો' એટલું કહીને ભર્તૃહરિએ
દડવત્ પ્રણામ કર્યા

'દેવ, આપ આપવા ગયો છો તો હું માર
એટલું જ મારુ છું કે આ પથ્થરની ચીપમા
મને છિદ્ર પાડી આપો જેથી હું મારી છૂટી
કયા માધી ગયું

'તથાન્તુ!' કરીને ઉમા મહેશ આમ
બ્યોમવિદાને જાણ્યા ઉમા તો ભાગ પડી ગયા

'એ દેવી! મે નરોત્તુ કહ્યું કે તેને કશાની
જરૂર નથી?'

ઉમા ગુ બોલ્યા નહી

મહાભાગ્ય કાઈ હિમક લગાઈનું વાજન નથી તેવું હોય તો એના નિત્યપાક ન વાળ પા
યાન ભાવાને ધર્મ નમનવવા માટે વડાઈનું તો એક ઉપક નીધું હતું કયાં કયાં મોટા
નમનનાં પત્ર વિનાયક થયો પટે તો આગપૂર્વક કરી ગકાય તે ધર્મ આદાપયાથી મમન-ઓ
પ્રદવાને એના મનના વિદાય થયો એ મહાનવાઈની વાત નહી કેમકે તેનો ભાગ તો અમુ
કતા હા, પ્રદવાને અર્ધિગાથી પ્રતિકાન કર્યો એ મહત્ત્વનું ખા પાત્ર મને તો શુદ્ધદેવ અને
યાન મુનિની કયા વધારે મદદની વાગે કે બ્યાન ભજવાન તો જાની હતા, તોયે તેમને
નાનકિન થઈ - દીકરો થોડો પલા મુકદેર થા ઠોડીને ભા-યા મુકદેરે ન્યાન નેરા
પાપને વિનાય મી પ્રદવાન કરતા પત્ર વધારે નાદન દાખ ય

નિનોમા

‘ખ્રિસ્તી બન’

બાપુજી પાસે એક બ્રાહ્મણના દીકરાએ આવીને કહ્યું ‘દીનબંધુ એન્જેલની ચોપડીઓ વાંચીને મને ખ્રિસ્તી થવાનું મન થઈ આવ્યું છે’

બાપુએ તેને સામે પૂછ્યું ‘તારા પૂર્વ જ્ઞાનો ધર્મ ખોટો છે એમ તને લાગે છે?’

પેલા છોકરાએ જવાબમાં કહ્યું ‘ના’

‘બાઈબલને જગતનો મહાન ધર્મગ્રંથ માનવામાં ને ખ્રિસ્તને મહાન ધર્મગુરુ માનવામાં તને કંઈ અડચણ ખરી?’ બાપુએ પૂછ્યું

‘ના’ છોકરાએ જવાબ આપ્યો

પેલા છોકરાને શિખામણ આપતા પછી કહ્યું ‘દીનબંધુએ એમની ચોપડીઓ દ્વારા હિંદીઓને બાઈબલ લઈને ખ્રિસ્તી બનવાનું કહ્યું નથી તે એમના લખવાનો ખોટો અર્થ કયો છે

ધારો કે કોઈ ખ્રિસ્તી મારી પાને આવે ને કહે કે ભાગવત વાંચીને હું સુખ થઈ ગયો હું ને તેથી મારે હિન્દુ બનવું છે તો હું તો એને કહું કે, ‘ના, ભાગવત જે શીખવે છે તે જ બાઈબલ પણ શીખવે છે હજી તે એ શોધવાનો પ્રયત્ન નથી કર્યો એ શોધવાનો પ્રયત્ન કર અને મારો ખ્રિસ્તી બન’

હજારો મહાત્મા

હજારો મહાત્મા એના માતા પિતા એક લિખારીએ આવી તેમની મામે હાથ ધર્યો હજારો મહાત્મા તેની તરફ એક લિખારીની શરીર મારું હતું, તે મશકત અને સુવાન વચનો હતો હજારો મહાત્મા લિખારી પ્રત્યે નહાનભૂતિ બતાવતા પ્રેમથી તેને પૂછ્યું, ‘ભાઈ, તું એ કહીશ કે તારી પામે શું શું છે, અને શું શું નથી?’

‘મારી પાસે બે વાસણ અને એક ફાટેલી ચામચ સિવાય કંઈ નથી’ લિખારીએ કહ્યું હજારો મહાત્મા એ માબળી કહ્યું ‘હું

તને મદદ કરીશ, પણ તું મારું કહ્યું માનશે?’

લિખારીએ હા પાડી હજારો મહાત્મા તેને લઈને બજારમાં ગયા અને લિખારીના બે વાસણ વેચીને એક કુડાડી અને થોડો લોખંડો ખરીદ્યો એ બે ચીજ લિખારીને આપતા હજારો મહાત્મા કહે, ‘આ લોખંડી રોટી બનાવીને તું આજે ખાજે અને કાલથી જ ગલમાં જઈને આ કુડાડીથી લોકડાકાપજે અને તે બજારમાં વેચીને ગૌરવથી મહેનતની કમાઈ ખાજે’

લિખારીએ હજારો મહાત્માને કહેવા પ્રમાણે કરવા માડ્યું થોડા દિવસ પછી એને લાગવા માડ્યું કે હજારો મહાત્માની માચી શિખામણ ખરેખર એક વરદાન હતું

વિનોદાનું બીજગણિત

બુદ્ધાન આદોલ્ફની શરૂઆતનો સમય હતો તેલ ગણણીએ ચિંધેલા માર્ગે વિનોદા પ્રયાણ કરતા હતા ૧૯૫૨માં વિનોદા યોજનાપત્ર સાથે બીજી પચવર્ષિય યોજના અંગે પોતાનું દૃષ્ટિબિન્દુ સમજાવી દિહીથી ઉત્તરપ્રદેશની પદયાત્રા કરતા નીકળ્યા એપ્રિલમાં મેવા પુરીમાં સંમેલન થયું ત્યાં સુધીમાં વિનોદાને ૪૬૩૬ દાતાઓ તરફથી કુલ રૂ. ૧,૦૨,૩૬૧ એક જમીન દાનમાં મળી તે પર ટીકા કરતા મમા જવાદી નેતા રામમનોહર લોહિયાએ ગણતરી કરીને કહ્યું કે વિનોદા, તમને આટલા દિવસમાં જે જમીન મળી તે પરથી ડિમાન્ડ કરીએ તો ભમિહીનોનો સવાલ ઉકેલતા ત્રણ મો વર્ષ થશે’

વિનોદા પણ ગણિતશાસ્ત્રી, એમણે ઠાકરે જવાબ આપ્યો ‘ત્રિરાશી પ્રમાણે તો પાંચસો વર્ષ લાગશે પણ તમે ત્રણસો કહ્યા એનો અર્થ એ થયો કે તમે પણ બુદ્ધાન મારે કામ કરશો અને તેથી બસો વધુ ઓછા લાગશે આ દાખવો ત્રિરાશીનો નહીં, બીજગણિતનો છે બધા જ બુદ્ધાનને કામે લાગે તો માત્ર પાંચ વર્ષમાં કાંતિ થઈ જાય’

હઝરત અલી જેવા યુરવીર હતા એવી જ એમની વિદ્વત્તા હતી. એમના હઠાપણુનો પાર નહોતો. એમની વિદ્વત્તાની ખ્યાતિ સંભળીને એક વખત દસ ભણેના ગણેલા મોટા વિદ્વાનો એમની પરીક્ષા કરવા આવ્યા.

તેમણે હઝરત અલીને કહ્યું, 'જનાન અલી, આપની વિદ્વત્તા અને હઠાપણુ વિશે ખૂબ સંભળ્યું છે, પણ અમને એનો પરિચય નથી આપી અમને સૌને થયું કે ત્યાં આપણે એમનું પારખું તો કરીએ.' હઝરત અલીએ કહ્યું 'ભાઈ મારામા તમે ધારો છો એવી વિદ્વત્તા છે નાંહ છતાં તમે જે કંઈ પૂછો તો તેનો યથામોગ્ય ઉત્તર આપવા મારાથી જનતી કાશિય કરીશ.

વિદ્વાનોએ કહ્યું, જુઓ, અમે બધા આપને અમુક સવાલો પૂછીશું પ્રત્યેક સવાલના જવાબ જુદી જુદી રીતે આપને આપવાના રહેશે.'

અની કહે 'સવાલો એકે એક અને જવાબો જૂદા જુદા.'

વિદ્વાનોએ કહ્યું છ હા, અમને દરેક વ જથ્થેને પ્રત્યેક સવાલના એકે એક સવાલના એવા દસ જુદા જવાબ આપને આપવાના રહેશે.'

અલી કહે બહુ સાર ત્યારે પૂછો સવાલ નું આપ સૌને અદલા અને સુઝાડશે એવા જવાબ આપીશ.

આથી દરેક વિદ્વાનોએ તેમની આગળ એક સવાલ મૂક્યો.

'વિદ્યા અને લક્ષ્મી, એ મેમાથી વધારે સાચું ? આ સવાલના આપ આમારામાંથી દરેકને જુદો જવાબ આપો.'

અલી સૌથી પહેલાં પ્રથમ વિદ્વાન તરફ ફર્યા ને મોટલા, પૈસા એ તો ચેરોહાનો (જૂના વખતના ગળાએનો) વારસો ■ જ્યારે વિદ્યા એ પેગળનો વારસો છે માટે વિદ્યા એ મોટી ચીજ છે.'

એ પછી બીજા વિદ્વાન તરફ ફરીને તેમણે કહ્યું, 'પૈસાની તમારે હ મેં સંભાળ અને સાચવણુ રાખવી

પડે છે, અને તેના રક્ષણ માટે કાયમ ચિંતા અને તકેદારી રાખવી પડે છે. જ્યારે વિદ્યાની તમારે સંભાળ કે સાચવણુ રાખવી પડતી નથી. પણ વિદ્યા પોતે જ તમારી સંભાળ ને સાચવણુ રાખે છે માટે વિદ્યા એ લક્ષ્મી કરતાં વધારે ચડિયાતી છે.'

પછી ત્રીજા વિદ્વાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું, પૈસા જેમ જેમ ખર્ચો તેમ તેમ તે ઓછો થતો જાય છે, જ્યારે વિદ્યા જેમ જેમ ખર્ચો તેમ તે વધતી જાય છે, માટે વિદ્યા એ લક્ષ્મી કરતાં વધારે મોટી વસ્તુ છે.'

ચોથા માણસને તેમણે આમ કહ્યું 'પૈસાદારને ધણા મિત્રો હોય છે પૈસાદાર પ્રત્યે ધણા લોકોને મનમાં ધૂધવાટ અને ધણા હોય છે જ્યારે વિદ્યાવાન પ્રત્યે પ્રેમ અને માન હોય છે માટે વિદ્યા લક્ષ્મી કરતાં ચડિયાતી છે.'

પાંચમા માણસને તેમણે આમ જવાબ આપ્યો, 'પૈસાદાર માણસને નાંકો સામાન્ય રીતે લોભી કહે છે જ્યારે ધનવાનને સૌ ઉદાર અને સન્કારી મળે છે માટે વિદ્યા એ લક્ષ્મી કરતાં વધારે ઉત્તમ વસ્તુ છે.

પછી છઠ્ઠા વિદ્વાનને જવાબ આપતાં તેમણે કહ્યું ધન તો ચોર ચોરી જઈ જાય છે લુદારા લુની જાય છે પણ વિદ્યાનું તેમ થઈ શકતું નથી માટે વિદ્યા ચડિયાતી છે.'

સાતમા વિદ્વાનને તેમણે જવાબ આપ્યો ધન વખત જતાં કદાચ જાય છે, ધસઈ જાય છે ને આખરે મોટું થઈ જાય છે પણ વિદ્યાને કાળ કંઈ કરી શકતો નથી વિદ્યા કટાતી નથી ધસાતી નથી, જેમ જેમ વયસય તેમ તમ તે વધારે તિરક્કુ અને છે, જેમ એને વખત વધ્ય તેમ તે વધારે તેજસ્વી અને છે માટે વિદ્યા વધારે ઉત્તમ વસ્તુ છે.'

આઠમા વિદ્વાનને જવાબ આપતાં કહ્યું, પૈસા એ મર્યાદિત વસ્તુ છે અમે તેટલા લાભ કરીશ કે અજબે રૂપિયા હોય તો પણ તેને એક મર્યાદા છે. તમે તે મણી શકો છો, તેનો દિસાળ રાખી શકો છો પણ વિદ્યાનું તેવું નથી એ પોને અમર્યાદિત છે

તેને કાઢ સીમા નથી માટે વિદ્યા લક્ષ્મી કરતા વધારે ચડિયાતી છે '.

નવમા વિદ્વાનને તેમણે ક્યુ. 'ધનનો મોઢ માણુ સના દાથ કાળા કરે છે મન કાણુ કરે છે હૃદયપટ હિપર અધકાર પાથરી દે છે જ્યારે વિદ્યાની ઉપાસના એના હૃદયમંદિરને અજવાળે છે અને એના દાથ કિન્નળા બનાવે છે માટે વિદ્યા એ ચડિયાતી વસ્તુ છે '.

પછી હેલ્લા વિદ્વાન તરફ ફરીને એ બોલ્યા વિદ્યા એ લક્ષ્મી કગતાં વધારે ચડિયાતી ચીજ છે મનુષ્ય લક્ષ્મીના મદથી પેરાદા અને નિમરોદ જેવા રાજાઓ છઠ્ઠી મયા ને ઈશ્વર સાથે સત્સાઈ કરવાની ધટતા કરના હાગરા. પરિણામે એમની અવનતિ થઈ અને દુનિયામાં તેઓ ધૂળ ચાટેલા થઈ ગયા જ્યારે બીજા બાણુ અપણા પવિત્ર ધ્વજજેભરે વિદ્યાની ઉપાસના કરીને નમ્ર બન્યા અને એને કાલે જ પુદ્ગલાલાને કહી શકાય કે હે પુદ્ગલાલા! અમે અગાની છીએ, અપૂર્ણ છીએ આપને અમારે

જેટલા સમજવા જોઈએ તેટલા સમજી શકતા નથી. આતો પાર અથે પાગી શકતા નથી અને એથી આપની જદગી જે રીતે કરવી જોઈએ તે રીતે કરી શકતા નથી આ રીતે હૃદયને નમ્ર બનાવનાર અને અત કરણને નિર્મળ બનાવનાર વિદ્યામદથી છકાવ નાર લક્ષ્મી કગતા અને તજણી મોગી છે ચડિયાતી છે અને ચેળવવા ચોગર છે માટે ધન પાછળ ન પડતા વિદ્યાની ઉપાસના કરો '.

આ પ્રકારના જવાબ સંભળીને હસેય વિદ્વાનો ચોમાં આગળા નાખી મયા અરીની વિદ્વતા અત કરણની નિર્મળતા અને બહુમત જ્ઞાન જોઈ તેઓ આશ્ચર્યથી અવાક બની ગયા તેમજુ અતર અલી જેવા પાક અને વિદ્વાન પુરુષ આમળ નમી પડ્યુ. હવે વધારે પ્રગ્ત પૂછી હકરત અરીની વિદ્વતાની પરીક્ષા કરવાની જરૂર હાગી નહિ તેઓ સૌ અરીને ધગે પડ્યા તે તેમને સલામ ભરી એમને આભાર માની ધર ભણી ચાલતા થયા.

એક સાધુ મહાત્મા વાગાએ નીકળ્યા હતા. રસ્તામાં એક ફળખામ આવ્યો. કાંઈએ પહેલાથી જ ત્યાંથી ફળ તોડી લીધા હતાં, પણુ સંજેગસાત માળીની નજર પેલા મહાત્મા ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે જ પડી માળીએ તા મહાત્માને જ ચોર સમજી ચાલવા ચડિયા મહાત્માએ તો શાંતથી માર મઠન કર્યો માળી પ્રાથે એમને જરા પણુ ગુસ્સે ન થયો. એમની સહનશીલતા અને સધુતા જોઈને અનેક દેવતા તેમની સહાય માટે દોડી આવ્યા.

એ સાધુ મહાત્માને એક એનો દતોલ તે પાછળ દતોલ તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એણે પહેલાં તો બાગમાંથી ફળકૂલ તોડ્યા અને શુરુતુ અપમાન કરવા માટે માળી સાથે લડવા લાગ્યો. એ જોઈને મહાત્માને સહાય કરવા આવેલા દેવતાઓ ત્યાંથી ચલ્યા ગયા.

એમને જતા જોઈને મહાત્માએ પૂછ્યુ 'તમે અહીં શા માટે આવ્યા હતા અને પાછા કેમ ચાલ્યા જાઓ છો ?'

'અમે તો તમને સાધુ સમજીને તમને સંકેતમાં જોઈને સહાય કરવા આવ્યા હતા..'

'તો પછી ચાલ્યા કેમ જાવ છો ? શું ચાગી સાધુના પર તમને સદેહ થયો ?'

'ના, તમે તો સાચા સાધુ છો, પણુ તમે એક અ સાધુ અને અમદનશીલ માણુમને એને નવારી રાખ્યો છે એટલે અમે તમને શરિ મદદ કરીએ !' એટલુ કહી દેવતાઓ ચાલ્યા ગયા.

ગાવળની ડાળીને આબાની ડાળ કહે છે 'અર બેન ચૂલામા જળાને તુ ગાખ કાને યાખ છે ? તારુ જાઅ, સખી ! કેટલુ કોરારે ! !'

ગાવળની ડાળી બેલી 'મને જરાય એને જોરતો નથી કે કેડુ ખ નથી તુ છરીને સજ યાખ છે મસાળ સાખા !' તે દુ મારી જાતને જરમ કરીને સજ યાખ થઈ પુ, ગાગો !

એક વાર ભગવાન યુદ્ધ પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપતા બોલ્યા

“ભિષ્મએ, સામે માણસ તમને કંઈ કહે તેના પાંચ પ્રકારો દરો

- ૧ કાગે કહે અથવા આકાગે કહે,
- ૨ સત્ય કહે અથવા અસત્ય કહે,
- ૩ મધુર વાણી કહે અથવા કઠોર વાણી કહે
- ૪ કામની વાત કહે અથવા નકામી વાત કહે,
- ૫ મિત્રભાવે કહે અથવા દ્વેષભાવે કહે,

આમાંથી સત્યો માણસ કાંઈ પણ પ્રકારે કહે ત્યારે તમારું મન ઉત્કેષાર્થ નહીં જાય તમારી છબિ હુ વચન ન ઉચ્ચારે અને તમે દેવ વિનાના રહીને સૌ પ્રાણી માત્ર તરફ અનુકંષાએ જોઈને સૌના મિત્ર બનીને રહેો સામા માણસને તમારા પ્રેમથી નવરાવી દો-અર્થ તમારે આત્મ સુખેષ્યને અને આ જ્ઞાના જેવું છે ? કેઈ માણસ કોઈના અને સ્વ-ને લઈને આવે અને કહે કે આ પૃથ્વીને હું અપૃથ્વી કરીશ એમ કહીને તે જ્યાં ત્યાં બોલે માગી જ્યાં ત્યાં નામે અને એમ માને કે પૃથ્વીનો નાશ થતો જાય છે પરંતુ એ રીતે પૃથ્વીનો નાશ થઈ શકે ખરો ?

ભિષ્મએ બોલ્યા ના ભગવન ! પૃથ્વી તો ગભીર અને અપ્રમિય છે માણસ મોઢી બોલીને થાકે તો પણ પૃથ્વી અપૃથ્વી ન જ થાય

યુદ્ધ ભગવાન કહે એ જ પ્રમાણે હે ભિષ્મ સામે માણસ ગમે તેમ બોલે કે વતે તો પણ તમારે પૃથ્વી જેટલી ક્ષમા રાખવી પૃથ્વી જેમ બધું સહન કરી છે તેમ તમારે બધા આવાનો સહન કરવા એટલું તમારા ઉપર તબી કમી અસર થય નહિ

“વળી આ જ્ઞાના જેવું છે ? કોઈ માણસ

૨૨ વચ્ચે બધી સામગ્રી લઈને આવે અને કહે કે, હું આકાશ ઉપર ચિત્ર દોરીશ તો શું એ આકાશ ઉપર ચિત્ર દોરી શકશે ખરો ?”

ભિષ્મએ જવાબ આપ્યો ના, ભગવન માણસ ભને કેટલેય પ્રવચન કરે, તો જે આકાશ ઉપર ચિત્ર દોરી શકશે નહિ

એટલે ભગવાન યુદ્ધ બોલ્યા ‘એ જ પ્રમાણે હે ભિષ્મ’ સામે માણસ ગમે તેમ કરે, તો પણ તમારે સન્નિમિત્ત વચ્ચે બધા જ સમાઈ જાય એવું આકાશ જેવું વિજ્ઞાન હૃદય રાખવું એટલે તમારો જય થશે

વળી આ જ્ઞાના જેવું છે એ સમજ્યા ? કોઈ માણસ સળંગ તણખતુ લઈને આવે અને કહે કે હું સળંગતા તણખલા વરે ગયા નહીને આમ જગાડી બાળી પૂકીશ તો શું તે એ પ્રમત્તે કરી શકશે ખરો ?

ભિષ્મએ કહે ના ભગવન ! ગયા નહી તો સાગર જેવી ગભીર છે તેને જરાય બાધ ન આવે

એ સામગ્રી યુદ્ધ ભગવાન બોલ્યા એ જ પ્રમાણે ભિષ્મ’ સામે માણસ ગમે તેમ વતે તો પણ તમારે અંગાનહીની જેમ ગભીર બની બધું સહન કરી લેવું એટલે સામે માણસ તમને કશું નુકસાન કરી શકશે નહિ

‘વળી હે ભિષ્મ’ જેવડા કાયાવાળી કર વગ વડે કાપીને લોકો તમારા શરીરના રહે રહે કરી નાખે ત્યારે તમારું મન જરા સરસો પણ ધ્રુસો પેદા થાય તો તમે મારા શિષ્ય તહિ આવ મમથે તમને હું જ દેનાર ઉપર પ્રેમ રાખતા તમારે શીખવું જોઈએ એમા જ તમારું સુખ અને કલ્યાણ રહેલું છે

ચક્રોતરી ધૂસક ધૂસકે રહે છે ‘ઓ પૂર્ણચંદ્ર, પડિતની વાત આભળીને મારો જીવ અધર થઈ ગયો છે તે કહે છે કે, ‘તમે એક દિવસ નાશ પામશે મહાપ્રવચન વખતે તમે જ આવવાઈ જનાર છો ! ડાય મુધાપ્ત ! એમ થશે તો માન શું થશે ?’ ચંદ્ર કહે ‘પડિતને ઘેર જા ગિયે, ને પૂછી આવ કે તારું આયુષ્ય કેવું છે ?’-૧૭૧૦

જૂના વખતમાં એક સાધુ રહે, સાધુ વનમાં રહીને તપ કરે. એક સુદર ઝરણાને કંઈ પશુ કુટિ બનાવી આપે. દિવસ જ્યાં તપ પૂર્ણ અર્ચના, પઠન પાઠન કર્યાં કરે. સાધુને ચાર શિષ્યો હતા તે શરૂનાં સેવા કરે. સાધુ પણ દિલ રેડીને પોતાના શિષ્યોને બધા પ્રકારની વિદ્યા બધાએ આપ કરતાં કરતાં ધણ વરસ વીતી ગયા. ત્યારે સાધુને યશ કે માલ કાશીની યાત્રા કરી આવુ. આથી શિષ્યોને એકા કરી તેણે કહ્યું.

‘હું કાશીની યાત્રા કરવા જઈ છું તમે આપણી પશુ કુટિ રાખવળે નિયત કર્મ કરતા રહેજો જ્યાં તપમાં પૂરુ થન લગાડો. સત્ય બોલજો ધર્મનું અચળ કરજો અને વ્યવહારમાં આગસ ક તા નહિ.

આમ શિષ્યોને સિખાવણના બોલ કહીને તે કાશીએ ચ ત્યાં ચાલતાં ચાલતાં તેમણે અનેક તીરથ કર્યાં. કાશીમાં જઈ વિશ્વનાથજીનાં દર્શન કર્યાં અને મનની ક્ષતિ પૂરી કરી કરી પોતાની પશુ કુટિમાં પાછા ફર્યાં કાશીમાં થોડા દિવસ રહ્યા એ દરમ્યાન સાધુને એક વખત સુદર બોર આવનાનો સુખેન સાપડ્યો એક તો થોડા બોર ને તે વળી કાશીના, પછી એની મીઠાસનુ પૂછુ જ શુ ?

સાધુએ ખૂબ પ્રેમથી કાશીનાં મીઠા બોર ખાધા. સધુને યશ કે લાભ થોગ બોર સાથે લેતો જાઉં. આમ વિચરી તેણે થોડાં બોર સાથે લીધાં. પશુ કુટિમાં શિષ્યોને થોડાં બોર આપ્યા થોડાં પોતે આપ્યા. બોર તો ખલાસ થયાં, પણ રવાદ કાઢ્યા રહી ગયો. શરૂને યશ કે આવડા બોર અહીં મારી પશુ કુટિ પસે જ ઉતરતા હોય તો કેવું સારું! ક્ષતિ થતાં જ તેને અમલમાં મુકવાનો નિશ્ચય કર્યો ને પશુ કુટિથી પાંચ દાયકાં તેણે ખાડો ખોદી દીધો. નાના બોરડી વાલા, ધીમે ધીમે એમાંથી કાંટા કૂટવા ગેપ નીકળ્યો ને દિવસે દિવસે રોષ થોડો થવા લાગ્યો. યુવના વધવાથી મજાપને જેટલો આનંદ

થાય તેટલો આનંદ બોરડીને દિન પ્રતિદિન વધતી જોઈ સાધુને થયો. આમ કરતાં કરતાં બીજા દસ બાર વર્ષ વીતી ગયા, એટલે બોરડીનું ઝાડ વધીને ખૂબ જ મોટું થયું. શિષ્યોના આવ્યો ને બોરડી ઉપર ફૂલ બેઠાં ને ફૂલમાંથી ફળ થના માડમાં ધીમે ધીમે કાચા બોર વધતાં થોડા દળવાળા ને અણાદાર થવા લાગ્યા. ને એનો કાચી કરી જેવો રમ પીણસ પકતો થયો બોરડીએ તો જાણે ૨૫ કાંઠુ

કાંઠ જેમ પડતી મુઠ તેમ બે ૭ પાકવાની અણી ઉપર આવ્યાં. સાધુએ શિષ્યોને કહી રાખ્યું કે કાંઠાએ કાચા બોર તેડવા નહિ, બોરડીના મોગ જરાબગ પડી જશે ત્યારે ભગવાનને ધરણીને પછી સૌ સાથે ખાશુ.

આમ યુરની સચના થતા સૌ શિષ્યોએ એને સાથે ચડાવેલી એટલે બોરડી ઉપરથી કાંઠાએ એક પણ બેગ તેડયું નહિ. શરૂ તો રોજ રોજ પાર-પકવ થતાં જતાં જા બોરને જોવા કરે ને મનમાં આનંદ માણ્યા કરે

એકા થવા કાળ છે ને કે વનના કંદુળમાં કાંઠા એકી મૂળિયુ આવ્યામાં આવી જતાં માધુ માદા પડ્યા ને પચાગીવલ થવા એક તો જુહાવરથા, તેમાં માદગી, યુરની તળિયત મગડની ચાલી તેની આગે લાલ પીળા દેખાવા માંભાં. અંતકાળ સમીપ જણાયો. હવે પોતે કરિને બેઠા નહિ થાય એવી એમને ખાતરી થઈ મર્યા અથી તેમણે પોતાનાં શિષ્યોને એકદમ મોહાવ્યા. શિષ્યો બધા કામ પડના મુકી દોડતા દોડતા શરૂની પચારી આમળ એકાં થવા મુઠને તેમને છે વી સિખાવણ આપી સોને આશીર્વાદ આપ્યા ને કહ્યું જુએ હવે મારો અંતકાળ સમીપ છે જવાડે જા જાજાન જૂનાં મોદડી જેવા દેહમાંથી મારો પ્રાણ ચલ્યો જશે ત્યારે અકાસમાં ફૂલિ વ મરે ને અનિ-દામાંથી દેવે પુષ્પરૂપિ ક-મે કાનજ, મને કામ જણુ પ્રજાન્ની રાદા ની નયા

ચોદ માયા ને મમતા ચે બાળીને ખાખ કરી નાખી છે. આમ યાર ત્યારે જાણીને કે મારો મોક્ષ થયો છે. કારણ, તમે તો જાણો છો કે જે જીવાત્માના મોહનો ક્ષય થાય તેનો ખચિત મોક્ષ થાય છે. તેને જન્મ મરણનો ફેરો પછી રહેતો નથી... 'આટલું કહેતાં કહેતાં તેની વાણી બંધ પડી મ્હં ને મરણનાં લક્ષણો પ્રગટ થવા લાગ્યાં.

એમનાં શિષ્યોને થયું કે હમણાં જીવ જીડી જશે, ને હંસલો પિંજરને છોડીને હાલી નીકળશે. પણ કોણ જાણે કેમ ગુરુજીનો જીવ જતો નથી. છેલ્લી ધડીએ ગુરુજીને કંપક મુંઝવણ ચતી હોય એમ દેખાયું.

વાત એમ હતી કે ગુરુજી પશુકુટિમાં પચા રીમાં પડ્યા હતા. એ મરણ પધારીએ પડ્યા પડ્યા તેમની નજર બોરડી ઉપરના એક પાકાં બોર ઉપર પડી. મનમાં થયું કે કાશીથી છેક બોર લાગ્યો બોરડી પાછળ આટલી મહેનત કરી પણ બોર હજી ખાતું નથી છેલ્લી ધડીએ મનની વાસના પેડું ચોટું બોર લટકવું હવું તેમાં બરાબર.

આશા ત્યાં વાસા ને સૂરતા ત્યાં મુકામ' એ કહેવત પ્રમાણે ગુરુજીની સૂરતા બોરમાં બરાબર. આ બાજુ પ્રાણપ્રયોગ જીડી મધુ ને ગુરુજીની આંખ બોરડીના એ પાકાં બોર ઉપર ફાટી રહી છેલ્લી ધડીએ જે જીવ ઉપર રામ નામ રમવું જોઈએ તે જીવના લોચા વળવા લાગ્ય ને લટલટલાં જમરનું ખ્યાન લાગવું જોઈએ ત્યાં બોર બોરડા પડ્યા પડ્યા, આથી એમના પ્રાણ મ્હા ને વાસના બોરમાં બતાઈ મ્હં. મોક્ષ, મોક્ષને કેમણે રહ્યો ને ગુરુજી મરીને અવગતિયા થઈ બોરમાં કીડા રૂપે અવતર્યાં.

આ બાજુ શિષ્યોએ એકલા થઈ ગુરુજીની નાડી તપાસી જોયું તો નાડી બંધ ગુરુજી અવસાન પામ્યા જોઈ સૌએ એમને ભેંપપધારીએ લીધા અને પછી એમની અંતિમ વિધિ પણ પતાવી દીધી.

બીજાં દિવસે ખજાર પડતા જહારમામંચાં વડે શિષ્ય આવી પહોંચ્યા તેણે બીજા શિષ્યો પાસેથી ગુરુની હકીકત સંજોળી.

વડા શિષ્યે જવાબે પૂછ્યું, 'ગુરુજીની અંતિમ કાળ શાંતિમાં પસાર થઈ હતી ?'

સૌએ કહ્યું, 'હા'

'એ અવસાન પામ્યા ત્યારે આકાશમાંથી પુષ્પ-શૃંગ થઈ હતી ?'

શિષ્યોએ કહ્યું 'ના'

'અને કુંડુલોના મગગાટ સંભળાયો હતો ?'

'ના !'

વડા શિષ્યને થયું કે નક્કી ગુરુજીના મોક્ષમાં કેંઈ અંતરાય આવ્યો દરો એમ ન હોય તો પુષ્પ શૃંગ થાય જ અને કુંડુલોના નાદ પણ સંભળાય. એમણે જ કહ્યું હવું કે હું મરીશ ત્યારે આકાશમાંથી પુષ્પશૃંગ થશે ને ત્યાંથી કુંડુલ સંભળાયો.

ત્યારે એમ કેમ બન્યું દરો ? ગુરુજી તો મહાન જ્ઞાની હતા મોહનો તેમણે ક્ષય કર્યો હતો. ખૂબ વિચાર કર્યા હતા ત્યારે તેને કાંઈ સમજણ થઈ નહિ ત્યારે ફરી તેણે શિષ્યોને પૂછ્યું.

"અમ્મલ મરણની છેલ્લી ધડીએ તેઓ ક્યાં ચતા હતા એમની પધારી ક્યા રાખી હતી ?"

શિષ્યે એ કહ્યું "જરાબર આ પશુકુટિના બારણા પાસે જ."

વડા શિષ્યે એ જ રીતે પધારી પધારી ત્યાં ગુરુજીની પેટે પધારી પર સ્થપી પોતે ચાર તારે જોવા લાગ્યો તેને થયું કે ગુરુજીનું મન છેલ્લી ધડીએ વળી ક્યા લટકવું દરો ? આ રીતે ચાર તારે આખ ફેરવતા જ એડી દર્શિ બોર પર પડી બોરડી પર એ બોર બહુ જ સુંદર રીતે પાકી મધુ હતું. એનો રંગ પીળો મરી થોડો લાલારા પડ્યો જતો હતો, શિષ્યને થયું, નક્કી ગુરુજીની જીવિત બોરમાં જઈ ભરણી દરો.

દૂરત જ તેણે એકા થઈ શિષ્યોને કહ્યું, "પેડું બોર તોડીને અહીં લઈ આવ્યો."

શિષ્યો બોરડી પાસે ગયા અને વાસ વતી જે બોર પાડી વડા શિષ્ય પાસે લઈ આવ્યા.

વડા શિષ્યે બોર તોડીને અંદર જોયું તો એક મગલમાં એક કીડો !

વડા શિષ્યે કહ્યું, 'આ જ આપણા ગુરુ.'

જ્યાં શિષ્યો આશ્ચર્યથી રતાપટ બની એ સાથેમોલી બેઠ્યા, 'એ કેમ બન્યું ?'

વડા શિષ્યે કહ્યું, "ગુરુજી મહાન જ્ઞાની હતા"

સમતાવાળા હતા, નિર્મોહી હતા, વૃત્તિઓને એમણે વાળી લીધી હતી. પણ પૈલા જડભરત મુનિનું મન જેમ મુમ્મલામાં પરાવાસું તેમ ગુરુજી મન છેક છેલ્લી ધડીએ આ બોરમાં પરાવાસુ અને એથી તેમનો મોક્ષ ન થતાં બોરમાં ઝીડે બનીને રહ્યા.

“હવે એમણે બોર ચાખી લીધું છે. એથી એમનો દેહાન્ત કરાવી તેને મંગાજીમાં પધરાવીએ એટલે જરૂર એમનો મોક્ષ થશે.”

વડા શિષ્યના કહ્યા મુજબ અન્ય શિષ્યોએ કહ્યું અને ગુરુજીનો દેહાન્ત કરાવી તેને મંગાજીમાં પધરાવ્યા. એવો જ ઉપર ફૂંફાલિતો ગડગડાટ સંભળાયો અને આક શમથી પુષ્પવૃદ્ધિ થઈ.

વડા એલાએ કહ્યું, “ભોયુ ને હવે ગુરુજીનો મોક્ષ થયે.

“ગુરુજીએ જીવતાં તો આપણને ખૂબ શીખવ્યું પણ મરતી વખતે પણ આ બોવપાઠ આપી ગયા. કે જીવન આપણું તપ કરે, નિર્મોહ થઈને રહે, છેવટની ધડીએ પણ જો વૃત્તિમાં ફરક કરશે અને આ દૈહિક મીઠ્ઠીની વાસના મનમાં રાખશે તો કંઈ આવેતું નાવ ડૂબી જશે અને વાસનાના બંધનમાં જીવ ફસાઈ જશે. માટે દરેક મનુષ્યે અંતઃકરણની વૃત્તિ સાફ રાખવી કમળ થત પરથી જેમ પાણી દડી જાય તેમ એના ઉપરથી વાસના દડી જવી જોઈએ વાસનાના અતિમ ક્ષય એનું નામ જ મુક્તિ.”

મૃત્યુનો ભય

એક દિવસ એકનાથ મહારાજ પામે એક માણસ આવીને કહેવા લાગ્યો, ‘મહારાજ, આપનું જીવન આપનું શાંત અને મધુર છે પરંતુ મારું જીવન ખૂબ જ અશાંત છે. એનું શું કારણ?’

એકનાથ મહારાજે કહ્યું, ‘ભાઈ, તું એ બધી વાત જવા દે. પણ તારું મન આજથી આમ દિવસે થવાનું છે. માટે તું એની પીકર કરે.’

એકનાથ મહારાજનું કહેવું સંભળી પૈલા માણસ ગભરાયો અને એવી જ હાલતમાં ધરે પહોંચ્યો. અને ભગીરનેહી કુટુંબીઓ અને પાડોશીઓને મળીને ‘ભાઈ, મારો કંઈ દોષ થયે હોય, તો મને ખાહ કરો.’ એવી દરેક પાસે ફામાવવાની કરી. અને પછી ધર્મધ્યાનમાં લાગી ગયો. અમ ને આમ આઠ દિવસ પૂરા થઈ ગયા. તે એકનાથ મહારાજ પામે ગયો.

એકનાથ મહારાજને પૈલા માણસે પૂછ્યું ‘મહારાજ, કહો હવે મારા મૃત્યુને કેટલી વાર છે?’

‘એ તો એક ધરને જ ખબર છે’-એકનાથે કહ્યું-‘પણ એ તો કહે કે તારું આ આનાકાણું કેવું ગયું?’

‘મઝી સાથે તો મૃત્યુ નામવું હતું. એટલે મેં કોઈ ખરાબ કામ આ અઠવાડિયામાં ક્યું નથી, કોઈનું ખરાબ વચન મેં સાંભળ્યું નથી.’

એકનાથ મહારાજે તેને બોધ આપતાં કહ્યું, ‘ભાઈ, જેવી રીતે તારી સાથે અઠવાડિયા સુધી મૃત્યુ નામવું હતું, તે જોઈને તું એકે ખરાબ કામ ક્યું નહીં, એવી જ રીતે મૃત્યુ હમેશા મહાપુરોષોની નજર સામે જ હોય છે. એટલે તેઓ હમેશા શાંત રહે છે તારે જો શાંતિ જોઈતી હોય તો તું મનુષ્યને હમેશાં નજર મમક્ષ રાખ.’

આજકાલના મુદ્દોમાં એક ભારે ખતરનાક વાત છે. કુદરતને જે નિયમ વૈજ્ઞાનિક ગણાય છે, તેની વિરુદ્ધ આ મુદ્દો હેય છે કુદરતનો નિયમ છે કે ‘લાલકમાં લાલક હોય તે મરે’ પણ આ વૈજ્ઞાનિક રીતે લગતા દિસાબોર મુદ્દોમાં તો જદુ મોટા પાયા પર યુવાનોનો જ બોલ આપવામાં આવે છે જે સૌથી વધુ લલક હેય છે તે જ વધેરાય છે, અને જે વધુમાં વધુ નાલલક હોય છે તે યેગ એવું રહે છે અને જમી જાય છે. આ વાત તો ઈબ્દના નિયમ વિરુદ્ધની થઈ.

-વિનોબા

સરચાઈનું ઈનામ

એક દિવસ ખલીફા હુજરત ઉમર દરબારમાં મેસી ન્યાય કરતા હતા એવામાં બે માણસો એક યુવાનને પકડીને દરબારમાં આવ્યા, અને ખલીફાને કહ્યું 'હુજરત અમારો ન્યાય કરો આ માણસે અમારા પિતાનું ખૂન કર્યું છે'

ખલીફાએ આરોપી સામે દૃષ્ટિ કરી કહ્યું 'આ બાબતમાં તારે જે કહેવું હોય તે કહે'

પેલા આરોપી યુવાને ખલીફાને મલામ કરી કહેવા લાગ્યો 'વાત એમ છે કે મારી સામે જે ગંટ હતા તે મને બહુ વડાવા હતા આજે એ બે જિંદને લઈને આ ભાઈના બાગ આગળથી પમાર થતા હતા ત્યાં એક જિંદ એક વૃક્ષની ડાંગ તોડી પાડી અને ખાઈ ગયું મા ભાઈના પિતાએ એ જોયું એમને ખૂબ જ ગુસ્સો આવ્યો એમણે એક ભારી પથ્થર ઉઠાવીને મારા જિંદને માથે ઊંટને એ પથ્થર એવો તો ભેરથી ભરેલાને લાગ્યો કે તેનાથી ત્રાં બચારું મરી ગયું

મારું વડાવું જે મરી ગયું એથી મને પણ ખૂબ જ ગુસ્સો આવ્યો હું મારી જાતને કામૂમાં ગર્ખી મકથો નહીં અને મેં પણ એ પથ્થર ઉઠાવી આ ભાઈના પિતાને માથે અને તેથી તે પથ્થરના મારથી મરી ગયા એવામાં તો આ મેં માણસોએ મને પકડી નીધો અને મારી વર્ષ આ થા

ખલીફાએ પેલા યુવાનનો એકલા નાબ ગીને કહ્યું 'જ્યારે તે તારા જ મુકાબેલા આરોપનો સ્વીકાર કરી લીધો છે ત્યારે તને મળ થવી જ નેઈએ'

'તમારો હુકમ શિન્ આજો પનાં પરતુ મારી એક અન્ન છે માન એક નાનો બાક છે મારા પિતાએ થોડાક રૂપિયા મનામન ગણ્યા છે જેનાથી એ સિદાવું લઈ મક અન્ન ને મને મોતની મળ કાવામાં આવશે તો એ રૂપિયા નાખા જશે અને મારા ભાઈનું ભાવિ મગરો એવા માટે મને ત્રણ દિવસની મરે

તવ આપો જેથી હું મારા ભાઈ માટે રૂપિયાને બદાબત કરી મકુ'

ખલીફાએ કહ્યું 'તને ત્રણ દિવસ માટે છોડું તો ખરો, પણ તુ ત્રણ દિવસ પછી પાછો આવશે એનો જામીન કોણ થશે?'

આરોપી યુવાને દરબારીઓ પરનજર તાખી છેવટે એક દરબારી પર નજર ફેરવીને કહ્યું 'આ ભાઈ મારા જામીન થશે'

એ દરબારી હુજરત અખૂજર જે બહાદુરી કમદર્દી માટે મશહૂર હતા ખલીફાએ એમને પ્રછયુ 'તમે આરોપીના જામીન થાવ છો?'

હુજરત અખૂજર હા પાડી એટલે પેલા યુવાનને ત્રણ દિવસ માટે છૂટો કર્યો

આ વાતને ત્રણ દિવસ થઈ ગયા પણ પેલો યુવાન પાછો ન ક્યો

ખલીફાએ હુકમ કર્યો કે અખૂજરને ગિન્ ફત્વા કરો 'અને અખૂજરને પગડવામાં આવ્યા અને પેલા યુવાનને ગદવે તેમને કામી દેવાને ફત્વા કરવામાં આવ્યો

ખલીફા અખૂજરને ખૂબ ચાડતા હતા એમને દુ ખ થયું પણ ન્યાય તે ન્યાય એમાં અગત તાગળીને ન્યાન ન કતુ એમણે પ્રછયુ અખૂજર! શું તમે આરોપી યુવાનને છોડા ખતા હતા કે એમના જામીન થયા?

ના મેં પગ દિવને જ પ્રથમ વાર તેને જોયો એ પહેલા એને કયાય જોયો મુદ્દા નથી પણ એને મારી તરફ જોયું અને ઈશારો કર્યો એવું હું જામીન થયો એનું દિલ તોડવું મને નીક લાગ્યું નહીં

જી આમ વાત આવતી હતી ત્યાં પેલા યુવાન જોતો દોડતા ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને ખલીફાને કહેવા લાગ્યો હું આવી ગયો છું મારા મલને મલ કને

એ યુવાનની મહાદુરી અને મન્યાઈ જોઈને એની મળ ખલીફાએ માફ કરવાની નિદાનગ કરી પેલા આતપ મૂકના મેં ભાઈએ એ પણ નેમની માથે નકમત થતા મ્હુ 'અમે અમારા પિતાના ખૂન માટે યુવાનને મારી આપીએ છીએ સૌની ન મનિયા ખલીફાએ પેલા યુવાનને છોડી મૂક્યો

હા, બાજીખાં યુસવમાન હોવા છતાં જ હિંદુ કુટુંબોમાં દૂધમાં સાંકરે બંધે તેમ, બળી મથા હતા કહવાય છે કે, ૨૦-૨૫ વર્ષની ઉંમરના હતા ત્યારના એ આ ગામમાં ગહેવા આવેલા હતા. સરખાં તો એકલા જ રહેલા પણ ત્રણેક વર્ષ પછી વતનમાં જમીને એમની બીનીને પણ લઇ આત્યા હતા ગામનોડાને ત્યાં મજૂરી કરી એ જ ને જણ એમના પેટિયા ભરતા

બાજીખાં એ ચિત્ત કામ પડે તો એમને ક્યાં મોંધવા જવા ખબર છે? ચરખાખમમાં પોતિસ પટેનના ઓફિસરમાં, આમ પ્રસ્તાવવાના બાંડાના એક છેડે બેઠેલા કે પછી કાંઈ મોંઢા રનેલી-ગામના બધા જ માણસો એમના રનેલી બની ગયા હતા- ના ખાટલા પાસે મોસનીનો રસ કાઢતા. તસ, આ ચાર જગાએ ના મળે તો એમનું નામ બાજીખાં નહિ કું નાતે હતા ત્યારે ભણતગના યુગિયા માગી મળ્યુંથીમથી જ બાજીખાંએ એવેલા “મોનનિરા અકીલ થવાનો ચ કે સિપહીડા” સિપહીડા થવું હોય તેનું જે કૂટે-શરાર મજબૂત બનાવવા-ને અકીલ થવું હોય તો તો મોપાનિયા યુથવા પડે દીકરા.

અને કું છેક બાળપણથી જ હતા ત્યારે નિશાળે જવાનું અને અધરૂ લાગે બાજીખાંને -બાળકોને જોવાની મજા પડે એવ ભાગી દીકરાના જીજીખાંને-ખબર પડે એટલે અ આવે અને અને... પીપર મીટના મે-વણ કાકાથી અને નિશાળે જવા લલચવે અ ડોસાને યુ લોખ દશ મને અમ નિશાળે જતો કંવામાં?

તે વેળાના પીપરમીટના એ તથા રકડા મારે મારો મણી હોતાના પ મા નિવડમે એવું એ તે વખતે નહેવું કહેવું-આજે ને પ્રતક્ષ જોઉ છું એમને મારા ભણતરમાં ને અકિયાળાને કું કયે બંધે બસી રડીશ?

માન-મોંઢાની ખબર લીધા વગર બાજીખાં ના ચાને યો વાળેન જગુબાઈ દાર આ નવાર મોમની મ માની તી મે પીરખાં- પીરખાં એમના

દીકરાનું નામ આજે એ અમારા ગામની પ્રાથમિક શાળામાં મુખ્યશિક્ષક છે પિતાની ગરીબાઈ હોવા છતાં જ જાત મહેનતથી ને પોતાની કુતેદપી એ મુખ્ય શિક્ષક સંધીના હોદ્દા પહોંચ્યા હતા બાજીખાં જેવા પિતાનું સત્તાન પણ એમના જેવું જ હોય ને! -સાથે એમને તાલ હવે નરમ પડેના જાય છે ને? આજે કેવ કું કું કાલના કરતા?

અને હા સુતરના વાતણાને એમના દેહ સાથે જડ પ્રીત એ પોતે જાતે કાંતેલા સુતરમાંથી વણેલા કપડા જ પહેરે એટલું જ નહિ, ગામમાં જો ચરખા અન હાથ શળનું અસ્તિત્વ હોય તો તે એમના- એ સુતરના તાલણુ બેસાડી કરી બાધેના શુભખા જેવી હાડીવાળા બાજીખાંના જ - પ્રતારે, એકવાર એમને ત્યાં એમના દીકરા પીરખાંને લઈ પ્રસંગ હતો ત્યારે.

ગામની નિશાળના દરેક વિદ્યાર્થીને એ ડોસાએ એક એક તાની-સુતર ક તવા મ ટેની તકની-વહગી! અને લગતની મોસમ આનું હોય ત્યારે બાજીખાં ગામમાં જ રહે અગત્યનું કામ હોય તો પણ ગામ છોડવા તે લાગે જ તેવર ચાપ ચાંતિથી કોળેને ત્યાં લગ પ્રસંગ મચવાય એમ એ શાજ વાદવિવાદ કે માગમાગી ઉપરિથત થાય ત્યારે અને પક્ષના અ મેનાનોને સમજાવવા બાજીખાં મગજનું હઠી કરે છેવટ જ ને પક્ષનું મારન સચવાય એવે ઉઠેલ ભાવી મનમેદન નિરાશરૂપ કરી મનમાં મનકાતા મનકાતા દી પડે હાથ પસવરતા એ એમની પશું કુટિમાં જાય

વળી પાણી જે અનાના દેરડા-કાંથીની દોર ડીના- ભાંગવાનું કે મ તો બાજીખાંનું જ ગામમાં એકેએક ધર જમીને પૂછે કે તમારું પાણી તા વાનું દોરકું કોણે બાગુ રું તો તમને આજ જવાન મળે, “બાજીખાં એ એમના વગર બીજું કોણુ લાગે? આ ઉપરાંત જળદને ધમ્પ નો હાથિયે લીધી જળદના અડેના -આ જાંબુ મ બમિવા- મૂલવવાનું મમ ક્ષેત્ર જડ માગી પેટે કરી જણવતા ને મામલીકોને એમની આ આડનનો લાખ પણ આપના આવતા હતા એ બાજીખાં

[૫૬મા પાનાનું ચાલુ]

નહિ તો અહીં આવ્યા પછી બધું માલરી આવતા હું ખનો પાર નહિ રહે કારણ કે, અહીં મિત્રો કરવા એ મહેલુ નથી વળી ખર્ચાળ પણ છે દોઢ વગમમા મેં હુણ્ય મિત્રો બનાવ્યા નથી જો કે મને એની પડી નથી મારી પાને વાચવા વિચારવાનું એટલું હોય છે કે, ફલાણા ભાઈ દીકણા ભાઈ, હાહા હી હી, વિગેરેનો મારી પાને મમય જ નથી તમને બાણીને નવાઈ થશે કે મારી ઉમ્મરમા ભાગ્યે જ આગળ મીનેમાની મુનાકાત લીધી કુશે પણ અહીં આવ્યા પછી મનૂર થયા પછી કોઈ વખત મૂળ થાકુ, કટાણુ ત્યારે કચાય ન જતા સૂઈ જવું કે એકાદ માગ પીકચરમા જવું એ જ કાર્યક્રમ હોય છે અહીં બે જાતના ચિત્ર આવે છે, એક પ્રેમના પ્રેમવીના અને બીજા કુફરત પરના જેને જેમા રસ હોય તેમા જાન્ય આપણા ડિઝી ચિત્રો પણ આવે છે પણ હું એ જેવા જતો નથી એક વખત 'આવારા

જોઈ આવ્યા પછી કાથ ધોઈનાખ્યા કે હવે પછી એવા પીકચર જેવા જવું નહિ

અહીં આવનાર માટે મેં પૂરી માહિતી આપી લીધી ગળાય લગભગ હબર રૂપિયા ભાડ, પાચમો રૂપિયા કપડા વિગેરે, અને તેટલા જ બીજા રૂપિયા કાથ પર લેતા આવવું જરૂરી છે મુતરાવ નહીં—પાલન ચાવશે એવી ગાડી ગળતરી ન કરવી

આમ આ પરનો એક કપ્તો પૂરો કરો છું મમય મળ્યે બીજો પર લખતો ગીશ અને પૂરો થયે રવાના કરીશ

મારી દ્રમાસિક પરિશાનું પરિણામ ૬૫ નકા આવ્યું છે અહીં ૫૦ નકાથી એકાદ ગુણુ અવનારને ના રાસ ડરવામા આવે છે

હું ધારુ છું કે ઘણા મમયની અનિયમિત તાનો આ પરથી બદલો વળી ગયેલો ગળાય બાકી કશે તે પાછળના પરમા ભરપાઈ કરી દર્શિ મોને ચાફ-વહન

અરવિહના પ્રણામ

[૬૦મા પાનાનું ચાલુ]

રૂપિયા તો જુએ જ પણ એકદમ ખમો પાચતા રૂપિયા કમાવા લોલ કરે, અથવા પહેલે જ વર્ષે ૨૫ રૂપિયા બચાવવા માટે અહીં પણ રૂપિયામા જ ચનાવવા માટે તો હાડમારી ભોગવે કે દેવાણુ કાઢે અને એવો પછડાય કે માથુ દેવું બીજું રહે

આજે ઘણાને આવો લોલ થાય છે જેમ કમાવામા તેમ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવામા તેમને

ચેતવવા હું કું છું કે જગતમા પૂર્ણતા એટલે મર્વ બાનુની પૂર્ણતા અથવા અમુક મય કાથી વધારે બે ચી મર્યાદા છે જ નહિ એવી પૂર્ણતા જેવી વસ્તુ નથી અમર્યાદ (વિન્દમા કોઈપણ દિશામા આગળ જવાને મર્યાદા હોય જ નહિ માટે છેડે પહોચવાનો વિચાર ન કરો પણ દિશા નકકી કરો તે દિશામા આગળ ચાલ્યા કરવાનો જ વિચાર રાખો આશા છે કે આથી સતોષ થશે કિશોરલાલના વહેમાતરમ

અનુક્રમણિકા

૧૦ એપ્રિલ ૧૯૫૫

	પૃષ્ઠ
૧ કિશોરલાલભાઈના પત્રો	૫૦
૨ ચાચના ભગવતીકુમાર શર્મા	૫૧
૩ શુરુદેવ રેડાના તૈયબજી	૫૨
૪ ન્યારે અતરની—	અરવિંદ ૫૪
૫ શાહીમે ફીરી	અભુમ વાલોડી ૫૭
૬ દીનબધુ એફૂઝ	શુરુદયાલ મલિક ૫૮
૭ ભવ્ય ત્યાગ	ભાઈ ચગુ ૫૮
૮ પ્રેરક પ્રસંગો	રતિનાન—અનિલ ૬૦

	પૃષ્ઠ
૯ સ્વીન્ડ્ર કણિકા	અનવગ આરોવાન ૬૧
૧૦ હુઝરત અલીની વિદ્વત્તા	કાં ૨૧૦ ૬૨
૧૧ ભગવાન ભુદ્ધ	મુકુલભાઈ ૬૪
૧૨ જોરનો કીડો	કાતિલાલ શાહ ૬૫
૧૩ સચ્ચાઈનું ધનામ	૬૮
૧૪ બાણખા	મધુકુજ ૬૮
૧૫ દાક્ષરો ચેતવે છે	દેવવાં ૭૦ ૭૦
૧૬ મળી રહો—	શુરુદેવ ૬૦ ૫૦ ૪

પ્રકાશક અને મુદ્રક ધીરેન ગાધી

રૂપિયા તો જુએ જ પણ એકદમ ખમો પાચતા

પ્રશ્નો આવેખતી-ના સગ્રહ આપે એવું ઈચ્છીએ

તે માટે માત્ર નાગી વાતાકારો પર જ પમદગી ન હોય એ પણ ઈચ્છવા યોગ્ય છે
વળી કોઈ એકાદ વાતાકારની વાતોના મગ્રહ આપવા સાથે એકથી વધારે લેખકોની એવી
વાતાઓ પણ એકત્ર કરી આપી શકાય
મ પાદકોના આ સનિહ પ્રયાગને અમે આવકારીએ છીએ

નિનોમા ભાષે: લે૦ યદુનાથ યત્તે અનુ૦ તુગ્ગજશકર જોરીશકર યાજ્ઞિક, પ્ર૦ ચિત્રશાળા
મગ ૧૦૦૬, મદાશિવ પૂના ૨, મૂ૦ મવા ઉપિયો

પૂર્ણ વિનોબાનુ આ મશિખ્ત જીનચરિત્ર, એકદરે એમની જીવનયાત્રાનો આછો ખ્યાલ
આપી રહે છે મત વિનોબાનુ જીન એ એક અખંડ માધના છે, ધ્યેયપ્રાપ્તિ માટેની ઉત્ત
તપશ્વર્થ છે, મત્યશોધનના આકર્ષ પ્રયોગોની પર પરા છે એમના જીનમાંથી અખુટ પ્રેરણા
મળે એવું ધણુ છે, એ દૃષ્ટિએ આ ચોપડી ઉપયોગી છે

પ્રકાશન મંચિત્ર છે-વિનજન એકેના મગ્ગ વિનોથી જિયામણુ બન્ધુ છે-સારા કાગળ
પર મોના દાઈપમા મુઘડ દપાયેવુ હો-ને એવુ વાચન મરણ નાંવડશે એમા ગમ્મશ્તિ કરા
વનાર હાય તો કાંચો અનુવાદ છે, કેટલાક શબ્દ પ્રયોગો તો ખરેખર વિવિધ છે ગાંધીજી
અને વિનોબા માટે માનાર્થે બહુવચન વપરાય તે યોગ્ય જ છે, અને તેમ થયુ પણ છે, છતાં
તે સાથે તરત એ-વચનના પ્રયોગો થયા છે તે તો બહુ ખૂબ છે

ન્તી અને મોતી. ગીત-ન નહ ઠર્તા કિમ્મત કુરશી પ્ર૦ ઉમર ચાહભાઈ કુદશી, ઠાઝીવાડ
ભાવનગર, મૂ૦ એક ઉપિયો, પૃ૦ ૮૦

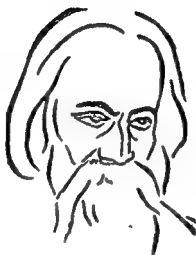
જુઠા જુઠા: વિષય પળા કુવ મોતેરો ગીતોનો આ મ નક છે કવિ મ નક વિશે ઠહે છે
ફેતીમા બેગ ચા છે મોતી, એ નજરુ વાગા' વીણી ને ગોતી ગોતી' અને એટલુ કહી શકાય
ન હ ન દૃષ્ટિનાગા પા કને આમારી યોગ્ય મોતી મગી રહેશે

આ મ નકમાના ઘણા અન ગીતો રેડિયો પર ગવાયા છે-ગવાય છે-જોડે એ દૃષ્ટિ પણ
મા મ નના પ્રનાન પાછા રહેની જણાય છે
-૧૦૫૫૦

નિમમ્મ મદાનજ (મનિસ જીન ચરિત્ર) મૂક નેજક અમલભાઈ મટેના, મદ્રેષ
જનાર કેમ્પાઈર્થ પટેલ પ્ર૦ બાવગોર્વિફ કુબેરકામની ક પની, અમદાવાદ, ૬૦ એક ઉપિયો
૬૦ ૧૬૦

પૂ નિમમ્મ મદાનજ એ મૂજગતની એક વહનીય વિબતિ છે એમના પ્રણાદાથી જીવ
નનુ અનુશીનન કન્વુ એ જીનની ધન્ય ધરી છે

પૂ મદાનજના જીન અર્થે આપો ત્યા માન પ્રમાણમા લખાયુ છે ન્વ શ્રી ઝવેરચંદ
મેટાણીનુ 'માનનાઈના હીસ' એ પુનક તો અન્નેડ છે એવુ જ ખીન્નુ મળનાપાર પુનક
શ્રી મગવનાક મટેનાનુ 'નિમમ્મ મદાનજ' છે એ મૂક પુનક આપુ નિક છે પરંતુ
માન મન ન તપ માત્તિજો પમિદ્ધ કરાનો પ્રનાડ આપો ત્યા વહેતા વાગ્યો છે એટલે
ના પુનકના પત ન તપ પ્રમિદ્ધ થાય છે એ પુનકના ન તપમા ન ત્વ શ્રી કેનાઈર્થાઈ
છે એ ને નોથ તાર ઘન્ટા છે તેમજો જૂમ કાગળ વાને મૂક પુનકની ખૂમી તુમ ન થાય
ને રીતે તાણા પુનકની નવના મી છે વિચારીજો મા પુનક મગ્ગ વાને અને તે ઉપ
મનન મગ્ગ એરી માગા છે-રે ચકન મીએ છીએ
-મ૦૬૦

મળી રહો—

મારા ઘરમા નથી હવે તે, નથી હવે તે ઘરમા,
જાઉં અને પાછો આવું છું, નથી જ શોધી જડતી.
નાથ હે, મારું ઘર નાનકડું, ત્યાથી જે જોવાયે
ભાગ્ય નથી મળતી એની ને નથી એ શોધ્યું જડતુ
તારું ઘર હે નાથ! અનંત છે; વિન્ધરૂપે પથરાયુ
તારા ઘરમા તને શોધવા આવ્યો છું ત્યાં આજે.
તારા સાધ્યગમનની નીચે આવીને બેસો છું,
અશ્રુપૂર્ણ નયનથી તારા મુખને હું નીરમ્બું છું
કોઈ પલ્લ મુખ, કોઈ પલ્લ મુખ, કે કોઈ પલ્લ આશા,
કે કોઈ પલ્લ તૃષ્ણા કેટી પલ્લ જ્યાથી નવ જોવાતી
ત્યા મારા ખીડિત અંતરને લઈને હું આવ્યો છું.
નથી રહ્યો જે મારા ઘરમા અનુપ એ અમૃતરમ,
મળી રહો તેનો જોયેલો સ્પર્શ મને દુનિયામાં!
સુરેવ

અનુ૦ —અનિલ

પારાબાપ

વર્ષ-૮

સંપાદક: નવીન આંધી

અંક-૪

સ્વામીજી પ્રકાશન, જામનગર

ગ્રંથાવલોકન

શચી પોલોમી: લે૦ રમણલાલ વ૦ દેસાઈ, મૂ૦ સાડા પાચ રૂપિયા; પૃ૦, ૪૧૯
તેજદેખા: લે૦ પીતાળર પટેલ: મૂ૦ સાડા પાચ રૂપિયા, પૃ૦ ૩૬૭ અભિમારકા: લે૦
ઈશ્વર પેટનીકર, મૂ૦ ચાર રૂપિયા, પૃ૦ ૩૦૦ ત્રણેય પુસ્તકના પ્રકાશક આર આર ગેહની
કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

સચી પોલોમી: લેખકના જ શબ્દોમા કહીએ તો ભારતીય સંસ્કૃતના જટિલ મગમ
સ્થાનેને યોગબવાની પ્રવૃત્તિમાથી, લેખકની અગાઉ લખાયેલી નવલકથાઓ પેઠે આ નવલ
કથાનું સર્જન થયું છે આ કથા વેદકાલિન છે તે કાળના મુર-અમુર-આર્યોના ધર્મણોને લેખકે
કથાવિષય બનાવ્યો છે

પુલોમા અસુરની દીકરી શચી, એ આ વાર્તાની નાયિકા છે એ મહત્ત્વાકાંક્ષી છે, પ્રતાપી
છે, એ કુમારી છે, એને વરણુ તો છે પણ પોતાની કક્ષાના પુરુષ સાથે-એટલું એને ગૌરવ
વા અભિમાન છે.

પુલોમા તો અસુરશ્રેષ્ઠ છે, એની એ દીકરી, એટલે અસુરોમા તો પોતાથી શ્રેષ્ઠ એવી
વ્યક્તિ એને કયાથી મળે? વૃત્ર મૂળે તો બ્રાહ્મણ પણ પછી અસુર બનેલો, બળવાન, પરાક્રમી
અને પ્રતાપી ખરો, પણ પોતાનો તો આશ્રિત જ ને? એને કેમ વરાય? નહુપ-હા, નહુપ
આર્ય કે ક કયાન એ થે ખરો, પણ એ વગી દેરાને દેવભાગ આપતો ખડિયો! એ કથી રીતે
આકર્ષે? ઈન્દ્ર? હા, ઈન્દ્ર જ એક ખરો મરિયો કહેવાય-એ સમોવડિયો ખરો! અને વૃત્રને
પણ આ સત્ય સમજાય છે અને એ રાત્રે અને દિવસે કશાય શસ્ત્રથી ન મરાય એવું અભય
વરદાન શિવ પાસેથી લઈ આવે છે-અસુરો આર્યો અને દેવો સાથે બાંહે છે એનું ખરું કારણ
આ શચી જ છે-અભયદાન પામેલા વૃત્રને, ઈન્દ્રને મારી પોતાને ઈન્દ્ર બનતું છે, દાસ મટી
મમોવડિયો થવું છે અને એમ કરી શચીને વરણુ છે-પણ ઈન્દ્ર મરતો નથી, બિવડું, છેવટે
ઈન્દ્રના વજ્રથી એનો જ નાશ થાય છે અને એ પોતે જ મૃત્યુપથારી પર પડ્યો પડ્યો શચી
અને ઈન્દ્રનો હસ્તમેળાપ કરાવી આપે છે

મુખ્ય કથાવસ્તુ તો આટલું જ છે અને ચારસો પાનાના વિશાળ ફલક પર આલેખાયું છે
લેખકે અત્યંત આછાપાતળા આધારો પરથી અનુમાનો કરી મોટે ભાગે હવામાથી
પ્રધાન વસ્તુ મેળવ્યું છે-તેની યથાયતા પર તો કોઈ સમર્થ અભ્યાસી જ પ્રકાશ પાડી શકે
મુન્શીએ ઐતિહાસિક અને પૌરાણિક નવલોનો જે ચીવો પાડ્યો એ ચીવે ચાવીને
ઘણી નવલકથાઓ રચાઈ છે તેમા આ એક ઉમેરો કરે ^

ધારીવાળ

જઈ શકે, નાગ ને
માંધ ખાલીને નત તારા
+ તવ્યનું પાલન કર.

જાણી
ધારી શકે

[ધીર અને ગુરુદેવની શ્રવણસાધનાનું અનુશીલન કરવું આસક્ત]

ભાઈશ્રી મણિલાલ

વર્ધા ૨-૬-'૩૬

તમારો તા. ૫ મી ના કાગળનો જવાબ આપતા વિલંબ થયો છે, તે માટે માફ કરશો હરિજન મંદિરોની બાબતમા મારો અગત્ય મત નીચે મુજબ છે

(૧) હરિજનો માટે ખાસ મંદિરો બાંધવા નહિ, પણ સર્વજનોના મંદિરો ખુલ્લા મૂકાવા જ પ્રયત્ન કરવો

(૨) હરિજનોની પોતાની માગણી વિના મૂર્તિવાળા મંદિરો બાંધવા નહિ, પણ હરિજનોના લક્ષ્મી સવાર માજ ઉપાસના, કયા ભજન, કીર્તન વગેરે કરવા તે માટે એકાદ નાનું મંદાન બંધ કરવું જોઈએ અને તેને મંદિર કરવું હોય તો ભલે તેમા ભલે બેઠકો તેમજ તપુરુપો, મંડા પુરુપો વગેરેના ચિત્રો ત્રણમા આવે પણ ત્યાં નૈવેદ્ય વગેરેની ખટપટ ન હોય માત્ર કયા કીર્તન દીવો વગેરે જ હોય

(૩) હરિજનોની મૂર્તિવાળા મંદિરની માગણી જ હોય તો તેવું મંદિર હરિજનો જાતે જ બંધાવે પોતે પૈમા કાંઈ અથવા પોતાની મેળે ઉધરાવે તેમા આપણે મંદિર બાગ લેવો નહિ એમા મૂર્તિ એમને બંધાવે તે પધરાવે મલાડ માંગે તો સમલક્ષ્મણ સ્ત્રીતા લક્ષ્મીનારાયણ નરનારાયણ આદિ વેળાવ મૂર્તિઓ, અથવા તીર્થંકર અથવા મૂર્તિ નારાયણની મૂર્તિમાથી પસંદ કરવા મલાડ આપવી એક્ટી માતાઓની મૂર્તિઓ માટે મલાડ ન આપવી પણ આવી મૂર્તિઓ આપવાને ઉત્તેજન ન આપવું

કાગળ ઉતાવળમા લખુ છું વધારે પછપુ ધરે તો પાછું પૂછશે માગ હશે

કિશોરલાલ મગડવાળાના વ મા

ભાઈશ્રી મણિલાલ

વર્ધા ૧-૭-'૩૬

તમારો કાડ મળ્યો હતો દુધ વિના ચવા વવાના અખતરાની બાબતમા હ બહુમા મારા

લેજો આવ્યા છે એનો વિચાર કર્યો હશે જોલ જોલ કરવું એ એક છેડો છે મૌન રાખવું એ બીજો છેડો છે મિતલાવી ગંહેવું એ સારું છે

મૌન રાખવું જ હોય તો ડોઢના સબ પમા જ ન આવવું જોઈએ લખી કે ઇશારાથી પાતો કર્યા કરવી અને વાચિક મૌન રાખવું એમા માવ નથી સિવાય કે મોટું બોલતા થાકી ન જાય એટલા માટે મૌન હોય

મૌન એટલે એકાતવામ અથવા વ્યવહાર ન્યાય એ જ કિશોરલાલ

ભાઈશ્રી મણિલાલ

વર્ધા ૨૩-૧૦-'૩૬

તમારો કાગળ તથા અહેવાલ મળ્યા છે તાદાત્મ્ય સાધવું એટલે વધારેમા વધાર માનસિક સમભાવ-એકરૂપતા સિદ્ધ કરવો શરીર પર એવું કેટલે ન શ પરિણામ બેઠે એ નક્કી ન કરેલાય કોઈક વાર સમજાવું પરમહુમ કે જ્ઞાનેશ્વરનો મનાય છે તેવો અનુભવ થવો શક્ય છે, હમેશા એવો ભાગ્યે જ થાય એમને પણ હમેશા એવો થયાનું કોઈએ જણાવ્યું નથી કુશળ હશે

કિશોરલાલના વ મા

ભાઈશ્રી મણિલાલ

વર્ધા ૬-૧-'૩૭

તમારો કાગળ મળ્યો હતો પૂજ્ય બાપુ જીને એ તે મોકલી આપ્યો છે

મારો મત એ છે કે ભગીઓ પ તે મહા જન જે શરત કરાવવા હંમેશા છે તે વાળખી નથી, તેમ કરાવવાનો અધિકાર નથી, અને જાણી દૃષ્ટિએ જોઈએ તો તે વહેવાર પણ નથી મહાજન સિવાય બીજાનો દાન આપે તો તે લઈ કુવા બંધાવી આપવામા હું ફરકતો જોતો નથી

બકરા અને કૂવાની વચ્ચે ફરકો સબધ જોડવો ઘટતો નથી એવી હિ સાબળ કરાવવી શક્ય હોય તો એ તે જુદી જ રીતે કરાવવી ધરે એ જ કુશળ હશે કિશોરલાલના વ મા

મૃત્યુભય

મધરાત્રિ વતી ગઈ હતી છતાં ભજનની ગમઝડ એવી ને એવી જ ગમેલી હતી એક નાથજીને ઘેરીને ઘેઠેલી ભક્તમહાત્મા ઈસાહ હજી તાજે હતો અથા એકતાન થઈને તન્મ યતાથી હરિનામનુ રણ કરતા હતા

એકનાથની તો વાત જ જુદી હતી એ તો એવા રમથીન થઈ ગયા હતા કે એમને પાતાના હેઠલુ ને આસપાસ ઘેઠેલી ભક્ત મહાત્મા થે ભાન નહોતુ રહ્યું

દરેક હરિકીર્તન અને હરિકથા કવવાનો એકનાથનો નિયમ હતો દર દરથી આવતા ભોગા ગામડિયાઓ એમના મધુ કઠમાથી નગ્ની અમૃત મગ્ની ભજનનાણીમા લીન થઈ જતા-તેનુ પાન કરીને ફૂંટાય થતા

એકનાથનુ માનિત્ય ઔને પરમ શાંતિ અને પ્રેરણા હેતુ

આમ તે દિવસે ભજનની ગમઝડ ગમી હતી, મધુ હરિકીર્તનમા લીન હતા એવામા એક મુદ્દા હાવગમથી નારી ત્યાં અવી ટોચી તેની હાજરીથી થોડીવારમા જ ભજનિકાની ગમઝડમાધિ તૂટી શાંતિભય થયે મહાત્માના પ્રાણપો મુદ્દગીનો અનાદર કવતા નાપુર્વક ગોની જિયા 'હી' હી' આથી જા' આથી જા' કેવા તો અત્યંત જિન થઈને કહેવા વાન્યા 'અહીં જો તે પગ મૂકયો તો જોયા જેવી થયે' આમ ભજનમા ભગ પડયો એકનાથની મગાધિ તૂટી નીવડતાનો ભગ કવતી એ પ્રાણજની નાદ મભાઈ 'મહા ગમ' આ નરી પાપી છે પનિતા છે'

પનિતા' મહાત્માના કેવાક માલ્યો લો' લીધી કવડયો હોય એમ ગોની જિયા

એકનાથ એક મધુક મિત્ર કમવતા તમાજનોના નિગ્ગાળની મિવકુલ અમર અનન્યા વિન ગોન્યા વાલ્યો હગિનામ

ખોલે' પ્રભુના ખ્યાલો' તમે શુ ભૂલી ગયા કે જે પ્રભુના પવિત્ર નામનુ સ્મરણ કરે છે, તેની જાત જ બદલાઈ જાય છે, હરિભક્ત અને પ્રભુભજનનો એવો પગમ મહિમા છે કેમ કે તે માલજના પણ હરિભક્ત બની જાય છે, અને તેના દૃઢ્યમા પ્રભુ વમે છે'

એકનાથની પ્રેરક અમીવાણી સાલળીને મુદ્દગીને શાંતિ વળી, સતોય થયો થોડા મકેય સાથે તે ભજનમહાત્મા ખેસી ગઈ

એકનાથ ખોલ્યા

ફૂંટા થઈ સ્મરતો તો રામનામાકર દ્વયમ, તદા નમે દષ્ટાની યૌ તથોર્નાગરણ' પ્રભુ.

'તમને ખબર છે કે આ કાનુ વચન છે ?

આ એક યમરાજે જીવન્તી નામની પતિતાનો પ્રાણ લેવા ગયેલા યમદૂતો-જે વિષ્ણુકોના ભયથી પતિતાનો પ્રાણ લીધા વિના જ પાછા કહેવા તેમને નભગાયો હતો એ પતિતા અત્યંતમે પક્ષીને ગમનામ શીખરતી હતી- એ બહુને એણે રામનામ લીધુ હતુ

મૃત્યુકાલે દિગ્દશ્યે ગમેતિ નામથ એત્ત, સપાપતમાપિ પરમ્ શોક્ષમાપોતિ જૈમિને.

બ્યાસજીએ જૈમિનીને કહ્યુ હતુ કે 'ગમ નામ લેવાથી પાપાત્માનો પણ શોક્ષ થાય છે'

ભક્તમહાત્મા શાંત હતી, પતિતા થ શાંત હતી પણ એની મધ આખમાથી અવિગ્ન અશ્રુધાગ વહેતી હતી

આ બનાવ બન્યા પછી થોડા દિવસ પછી એકનાથજી જોડારત્રીમા ન્તાન કરીને પાછા આવ્યા હતા માથે પ્રાણલભનો પણ હગિનમતા કવતા કવતા આવતા હતા પેલુના પીપલેવવ મહાદેવનુ મહિન નજર જ 'તુ એનામા કોડનો નાદ માયો 'આ નગીબની કપડીમા નહી પધાને મહાગજ ?

એકનાથે માથે પોની કપડી મધ કરી તો

પેલી પતિતા એમને પ્રાર્થના કરતી હતી.

‘શા માટે નહીં’ બહેન? બધે જ પ્રભુનો વાસ છે, દરેક ઘર પ્રભુનું’ મંદિર છે.’ એટલું કહીને એકનાથ તો પેલી પતિતાના ઘરમાં પધાર્યા. સાથેના બ્રાહ્મણ તો અચાંચી ભેઈ જ રહ્યા!

નિર્મળ હૃદય પ્રેમાશ્રુના પૂરથી વધારે નિર્મળ બન્યું. પતિતા એકનાથના ચરણે પડી.

‘મહારાજ, મને બચાવો-મારો ઉદ્ધાર કરો!’

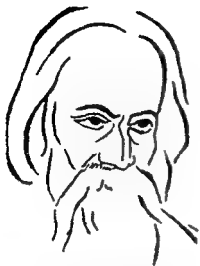
‘જોઠો પુત્રી! તારી રક્ષા કરવા માટે, મૃત્યુવરે તારા હૃદયમાં વામ કર્યો છે. માણસ

જ્યારે મૃત્યુને સાવ બૂલી જાય છે, મૃત્યુજર વિસારી દે છે, ત્યારે જ એ પાપપથે વળે છે જે હમેશાં મૃત્યુને સામે રાખે છે તેનું જીવન નિષ્પાપ થઈ જાય છે, મૃત્યુને હમેશાં રમ રણમાં રાખવું એ જ એક પાપથી બચવાને માર્ગ છે. પુત્રી! તું હમેશાં ‘રામકૃષ્ણ હરિ’ને નામજપ કરતી રહે. એ જ આ સંસારમાંથી તને તારશે.’ એકનાથ પામિથી નામ-મંત્ર પામીને પતિતા મદાને માટે પવિત્ર થઈ ગઈ ધુળી રજ અનિલનો નંગાથ મળતા આકાશ ચઢી ગઈ

એક માણસ હતો તેને પાતાનું ઘર અમંગળ લાગ્યું એટલે તે એક ગામડે જઈ ને રહ્યો. તે ગામમાં પણ તેણે ગદવાડ ભેગો એટલે તે જગલમાં ગયો. ત્યાં જઈ એક આંખા નીચે જોઠો. ઉપરથી એક પંખી તેના માથા પર ચરક્યું એટલે આ જગલ પણ અમંગળ છે એમ કહીને તે નદીમાં જઈને ઊભો રહ્યો નદીમાં મોટા માછલા નાના માછલાને ખાના હતા એ ભેઈને તો તેને કુતરી જ ચડી ગઈ. આખી મૃષ્ટિ જ અમંગળ છે, અહીંથી મર્યા વગર હવે છૂટકો નથી એવું મનમાં નકકી કરી પાણીમાંથી બહાર નીકળી તેણે હોળી સળગાવી. ત્યાંથી એક ગૃહસ્થ જના હતા તેમણે કહ્યું, ‘અહ્યા જીવ કેમ આપે છે?’ પેલાએ કહ્યું, ‘આ હુનિયા અમંગળ છે તેથી.’ પેલા ગૃહસ્થે કહ્યું, ‘તારું આ ગદવાડથી બરેલું શરીર, આ ચરખી, એ બધું અહીં બળવા માંડશે એટલે કેટલી બધી બદબો છૂટશે! અમે અહીં નજીક જ રહીએ છીએ. અમારે કયા જવું? એક વાજ બળે છે તો કેટલી બધી દુર્ગંધ ફેલાય છે! તારી તો જેટલી હશે તેટલી બધી ચાગી બળશે! અહીં કેટલી દુર્ગંધ મારશે તેનો તો કંઈ વિચાર કર!’ પેલા માણસે થાકીને, ત્રાસીને કહ્યું, “આ હુનિયામાં જીવ પાની મગવડ નથી ને મગવાની પણ સગવડ નથી કરવું કેમ?”

નારાયણ કે અમંગળ અમંગળ કહીને બધું કરશે તો ચાલવાનું નથી એક પેલું નાનું કર્મ ટાળવા જશે તો ખીચું મોટું ખોચી પર આવીને ભેગશે કર્મ નવકળ દેખાવમાં બહારથી છોડયે છૂટતું નથી. જે કર્મો પ્રવાહપતિત, કુદરતી રીતે આપ મળે આવી મળ્યાં છે તે કર્મોની વિરુદ્ધ જવામાં કોઈ પોતાની ગફિત વાપરવા જશે. પ્રવાહની સામે કોઈ જવા માગશે તો આખરે થાકી જશે ને પ્રવાહ સાથે ઘસડાઈ જશે. પ્રવાહને અનુકૂળ હોય તેવી ક્રિયા કરવા રહીને તેણે તરણોપાય શોધવો ભેઈએ તેથી મન પર ગટલો લેવો બોલો થતો જશે અને ચિત્ત શુદ્ધ થતું જશે. આગળ ઉપર ક્રિયાઓ આપોઆપ ખરી પડતી જશે. કર્મનો ત્યાગ ન થતાં ક્રિયા ખરી જશે કર્મ કરી છૂટે એમ નથી ક્રિયા ખરી પડશે

-વિનોબા

શરમ હાંકી

ગાંધીજી આનો નથા

હોવાય છે કે એક વાગ્ધવિવર્ય રવીન્દ્રનાથ ટાગોર જાપાન ગયેલા તે વખતે તેમણે ત્યાની પ્રતિષ્ઠિત અક્ષિતઓ માથે જોવાવાચક નામીઆ થોળોની મુલાકાત લીધી, શિષ્ટ મહાનુભાવોને મળ્યા, પોતાના વિચારો તથા કાવ્યજ્ઞાનનું ત્યાની મન્કા અને ડવાપાગખુ પ્રબલને અપાન કગખુ

તે દિવસો દગમ્યાનની એક મૌમ્ય સાને ત્યાના વિચક્ષણો અને વિદ્વાનો માથે કવિવર ટાગોર જાપાનના પ્રકૃતિ મૌદર્યની કુદરતી હરયાગી નિહાળતા ફરતા હતા દુર દુર પાડો કિતિજમા ડોકિયા કગતા હતા ઈગિયાના યેશ વારી કાડાની રેતીને મોજ દ્વારા મ્મજી રજા હતા મૂર્યની શાત કિરણવધી ઉદધિ આરેધી આટોપી જવા છેવા તગ્ગો નની જવધિમા પ્રમગના ઓળા ગ્યતી હતી

એક રમ્ય મથળે આ ટોળું એકાએક અટકી પડ્યું, ટોળામાના એક જાપાની વિદ્વાને કવિ વરન કહ્યું “આ લીલા ઘાસમા જે જે કખરે દેખાય છે, તે આ દેશના વીર પુરુષોની છે, આ વીર પુરુષો અહી પોતાના ખાહુ પરાક્રમની યશગાથા જતાવતા જતાવતા આમરણુત ફૂરતી લડ્યા હતા”

આવી રીતે જે મહાકાવ્ય બળવાન જાપાનીઓ ફૂરતી માટે મૃત્યુ પામ્યાની કથા ત્યાના એક વિદ્વાન પાસેથી કવિવર ટાગોરે સાલળી કવિવર તેના મથનમા હૂખ્યા હતા ત્યા જ, ત્યાના એક મહાનુભાવે ટાગોરને કહ્યું “તમે ભારતના પ્રથમ પકિતના કવિરાજ છો, તો અમારા દેશના આ જે વીર પુરુષોની શૌર્યકવિતા ન કરી શકો?”

ગુરુવર્ય રવોન્દ્રનાથ શાંતિથી જોત્યા “એમા શુ કવિતા કરુ” “કેમ? આવા વીર પુરુષો આવી રીતે મૃત્યુને વરે તે ખરેખર ચીર-મગ્નીય પ્રમગ ગણાય તો અમારો આગ્રહ છે કે, તમે તે જે વીરવિષેક ઇક કવિતા રચો” કવિવર તે વીરો ખાખતની કવિતાના આત્મ-મથનમા લીન થયા

ખીને દિવસો ત્યાના સજ્જનો અને શિષ્ટ અગ્રણી નાગરિકોએ કવિતા ખાખત કવિવરને પૂછપરછ કરી ટાગોરે તે વિશે રચેલી કવિતા કહી મળળાવી “જે મૂર્ખ જાપાની કપૂતોએ ભાતુ ભાવ-બધુત્વની ભાવના ભૂવી જઈ, આપસ-આપસમા અધડીને અહી લોહી રેણુ’, પુત્રોના આવી થેવળા છુપાવવા માતા વસુધગમે કખ રાનો આજુબાજુ મોટું લીલુ ઘાસ જોગાડી તેમની આ રીતે શરમ હાંકી”

કાવ્યાર્ય સાલળી જાપાની મહાનુભાવો મત્રમુગ્ધ થઈ ગયા

બલ મૃજળો પગમે મૃગજળો પલ,
મીરા નિઝરિની તૃષા કોણ છોટે?
ભવે કપડો હાથમા ગત નકાદે,
ફોની મીરી કપના કોણ છોટે? —અથવતીકુમાર શર્મા

મને લાગે છે કે આપણે દુનિયામાં ઇશુની આજ્ઞાઓને અનુસરીને જીવન ગુલરી શકીએ. અને ખરી રીતે માનવીઓ ત્યારે 'એક-બીજાને આહો'ની તેની આજ્ઞા પાળશે ત્યારે જ દુનિયામાં મહાસુખનો જન્મ થશે.

મને લાગે છે કે માનવી માનવી વચ્ચેના બધા ઝઘડા ધાર્મિક છે. દરેક સામાજિક અનિષ્ટ એ નૈતિક દોષમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે.

મને લાગે છે કે, ઇશ્વરની ઇચ્છાનુસાર દુનિયામાં આપણે જીવી શકીએ અને સ્વર્ગમાં જેમ ઇશ્વરની ઇચ્છાનુસાર બધુ થાય છે તેમ આ મૃત્યુલોકમાં થાય તો, દરેક માણસ પોતાની સાથેના માણસો પર પ્રેમ રાખશે. અને પોતે જેમ બીજાની પાસેથી વર્તાવની આશા રાખે છે તે રીતે, બીજાની માથે વતીશે. મને લાગે છે કે સૌના બધામાં દરેકનું ભલું રહેલું છે.

મને લાગે છે કે, આપણા વિશ્વપ્રેમ કરતા થઈએ તે માટે ઇશ્વરે આપણને પેદા કર્યા છે. મને લાગે છે કે ફેલના રંગમાં અને તેની ખુશબોમાં જેમ સૂર્યનું અસ્તિત્વ છે તેમ મારામાં ઇશ્વર રહેલો છે. મારા અધકારમાં પ્રકાશનું અસ્તિત્વ છે અને મારા મૌનમાં અવાજનું અસ્તિત્વ છે.

મને લાગે છે કે, માણસને મત્સ્યનો પ્રકાશ હજી પૂરો લાગ્યો નથી તેના આછા કિરણો જ માણસને મળ્યાં છે. પ્રેમ ત્યારે આ પૃથ્વી પર જીતરશે ત્યારે પૃથ્વી પર ઇશ્વરનું રાજ્ય બરાબર સ્થપાશે. અને તે રાજ્યના આધાર સ્તંભો, સ્વતંત્રતા, મત્સ્ય, અપુણ્ય, અને સેવા બાવ હશે. મને લાગે છે કે, કોઈ મનુષ્યનો

અંત આવવાનો નથી. માણસે શુભ કાર્યનાં જે જે સ્વપ્નાં સેવ્યાં છે અને જે જે આશાઓ અને ઇચ્છાઓ રાખી છે તે હૃદયમાં જીવંત રહેશે.

મારા પોતાનામાં અમર ઇચ્છાઓ ભરેલી છે. એટલે આત્માની અમરતામાં હું માનું છું. મને લાગે છે કે મરણ પછીની સ્થિતિ આપણા પોતાના હેતુઓ, વિચારો અને કાર્યોમાંથી જિંદગી થાય છે. હું ધારું છું કે, બીજા જન્મમાં આજે મને જે ઇન્દ્રિયોની ખામી છે તે ઇન્દ્રિયો મળશે અને મારા ઘરમાં, પ્રિય અહેરાઓ અને ફેલોના રંગ અને તેનું સંગીત ભેવા મળશે મારું ઘર તે બધાથી ચોક્કસ હશે.

આવી મારામાં શદ્દા ન હોય, તો મારું જીવન નકામું થઈ જાય અધકારમાં એક અધસ્તબ જેવી હું થઈ જાઉં. કેટલાક પ્રકારે જેઓને કુદરતે બધી ઇન્દ્રિયોની બક્ષિસ આપેલી છે. તેઓ મારી દયા ખાય છે. પણ એનું કારણ એ છે કે, મારા જીવનનો મોમેરી ખંડ તેઓ ભેદી શકતા નથી મારા જીવનમાં મને આનંદ આવે છે. તેમને મારો જીવન પંથ અધકારમય લાગે પણ, મારા હૃદયમાં જલદુર્ગ દીવો છે. શદ્દા એ મજબૂત આધ્યાત્મિક દીવાદાગીરૂપ છે. તે શદ્દા જીવનપથમાં પ્રકાશ ફેલાવે છે વચ્ચે વચ્ચે અશુભ શકાઓના મનમાં પડછાયો પડે છે છતાંય, અમનકારી ભૂમિ તરફ હું બચી જના પ્રયાસ કરું છું તે ભંમમાં ફાળ ફેલ હૃદયેશા તાબા હોય છે, ત્યાં અખંડ આનંદ હોય છે ત્યાં બુલબુલ મગા બાધ છે અને ગાય છે; ત્યાં ઇશ્વરના નાન્નિધ્યમાં જીવન અને મજબૂતો ભેદ વીનરી જવાય છે.

દુનિયામાં જ્યાં સુધી જીવાની છે ત્યાં સુધી સન્સ્કૃતિનું ચક્ર પાછું મુકાવાનું નથી. જીવાનો કદાચ મિલજી હશે પણ તેઓ નક્કી આગળ ને આગળ વધશે ગરીબાઈ, દુઃખ, અજ્ઞાન, લડાઈઓ, બેહુદાઈઓ, અને ગુલામીના દુષ્ટ બળોની સામે જમાનાઓથી ચાલતા સુદમાં મુવાનો સ્થિરપણે ફાળ્યા છે. આ તેમની હોશિયારીને લીધે હું કદી ચ અધીરી થઈને નવા જમાનાની પ્રબળી બાગતી નથી આપણી સુક્તિ તેમની મારફત જ થવાની છે. - ૮૦૩૦

કોઈ ને કોઈ ધાર્મિક પ્રસંગે મારે નેપાવ
જુ પડે છે એક વાર એક ઉત્સવ પ્રસંગે
ત્યા ગયો આનંદકુટિર નેપાવનો મુખસિદ્ધ જોદ્ધ
વિહાર છે, પણ ઉત્તમ હોવાથી ત્યા જગા ન
હતી એન્ડે મને ત્યાને બદલે એથી બિચે
આવેલા આશ્રમ જેવા એક ઘરમા ઉતારો મળ્યો
એનું નામ મેં પરમાનંદકુટિર પાડ્યું ત્યાની
જ આ વાત છે એ ઘરમા એક યોગીરાજ
રહેતા હતા એમને ચાર પુત્ર હતા અર્વાચીન
શિક્ષણમા તેમને શ્રદ્ધા ન હતી એન્ડે પોતાના
પુત્રોને એ માત્ર મન્મુતનું જ જ્ઞાન આપતા
નારે મન્મરી, મુશીવ અને અશેષ્યવાન હતા

એક દિવસ મને એક મળક મૂઝી મેં
એ યોગીરાજને વિનંતિ કરી કે મારા તરફથી
તમાગ એક પુત્રને આ પ્રશ્ન પૂછો 'અગર પાત્ર
ક્રિયાની કિમ્મતની ઘડિયાળમા આ વાચ્યા
હાય તો હમ ક્રિયાની ઘડિયાળમા કેટલા વાગે?'
એમણે એ પ્રશ્ન પોતાના વિગેષ મન્મુત
પુત્રને પૂછ્યો પુત્રે જવાબ આપ્યો 'આઠ!'

ચારે પુત્રોનું આચુધ્ય તેન્ડોદથી અઢાઠ
મુખીનું તુ મેં એમના પિતાને કહ્યું 'જુઓ,
છાકગએને માત્ર મન્મુત લાચાનવાનું જ આ
પગિલામ છે એમને ધર્મહુમ, ભુગોળ, ગણિત
અ દિનું પણ શિક્ષણ આપો'

હું જ્યારે ફરી નેપાવ ગયો ત્યારે આનંદ
કુટિરમા મને ઉતારો મળ્યો મન્મલાન બાણવા
માટે હું પરમાનંદકુટિરમા ગયો યોગીરાજ
ન હતો, પણ બે એન્ડામા છાકગએ અવગ
અવગ મેલેરિયાથી પીડાતા પડ્યા હતા તે
નહોતી આવતી, માથું દુખતું હતું, આખો
મગતી હતી ટાક વાળને તાવ આવતો હતો
મેલેરિયાના બધા લક્ષણ દેખાતા હતા મેં
પહેની તપાસ મન્મુતદાનીની કરી

ખરી રીતે મધ્ય મન્મુત મેલેરિયાના હોતા
નથી અને ને હોય છે તે આપણા કમએ
મગીને મળે જ અગર કહે છે

પિતાની ચેરહાજરીમા પુત્રોનો ઇલાજ
કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો

પ્રવાસમા હું ગમમ પાણીનો શેક કરવાની
કાથળી અને એનિમાના સાધન સાથે રાખુ
છું એક છાકગને સહેજ ગરમ પાણીની
એનિમા આપી એનું પેટ તદ્દન સાફ થઈ
ગયું માથાનું દર્દ પણ જતું રહ્યું કેટલાય
દિવસો પછી તેણે તે રાત્રે આગમની ની દલીલી
ખીજે દિવસે ખીલ છાકરાના પેટ પર બીની
માટી મૂકી ગત્રે બનેને એનિમા આપી

વગલગ દરેક રોગ વિશે મારો એ મત હોય
છે કે તે શારીરિક સાથે માનસિક પણ હોય
છે માટે દર્દીની શારીરિક ચિકિત્સા માથે
માનસિક ચિકિત્સા પણ થવી જોઈએ નેપાવ
તો જ તર મતરનું ઘર મેં જ તર મતર જોવીને
એક નક્કો તયાર કર્યો અને છાકગને કહ્યું કે
તાવ આવે તે પહેલા એના પગ નજીક ગળજે,
એન્ડે તાવ નહી આવે

મમય થયા પછી મેં તપાસ કરી તો જણાયું
કે તાવ આવ્યો હતો

મેં પૂછ્યું 'તમે ડાઘીતો નહોતા ગયાને ?'
'હા, ડાઘ આવી ગઈ હતી'

મને મોકો મળી ગયો મેં કહ્યું 'બન
એન્ડે જ તાવ આવ્યો'

મેં વિચાર કર્યો કે હુલ્લ શરીરગુદ્ધિની જરૂર
છે એ દિવસે ગત્રે ફરી એનિમા આપી અને
પેટ પર માટી મૂકાવી બને બાઈ માથે મૂતા
જેથી મને દેખરેખ ગળવામા મગતા થઈ
પેશુ જતર દીવાવ પર ચીન્કાચુ હતું, અને
તથા વિના બનેએ ગતબન્ડે થઈ ક્યું હતું
હું એની કિમ્મત એાછી કેમ કરું ખરી વાત
તો એ હતી કે, શરીરગુદ્ધિથી તાવ નીમળી
ગયો હતો એમના મગા વહાવા કોઈ નિકળ
હતું નહી, એન્ડે સામુનાખા કે દધ આપ
નારુ કોઈ હતું નહી એન્ડે ઉપવાસ થયા
અને તાવ ન પર્ગ ગયો

રતઓ પડી હતી, આશ્રમના ઘણા ખરા માણસો ખહાર ગયા હતા એક દિવસ હું બાળખંચાને લઈને શ્રીનિકેતન જઈ પહોંચ્યો એ વખતે ગુરુદેવ ત્યાં વસતા હતા, અને કેટલાક દિવસોથી અમે મળ્યા ન હતા.

ગુરુદેવ ઉંવાસમા હતા એકલા જ રહેતા હતા. શાંતિનિકેતન જેટલી ધમાવ આહી ન હતી જ્યારે અમે ઉપર ગયા ત્યારે ગુરુદેવ ખહાર એક ખુરસી પર ચુપચાપ મેકામેઠા આયમતા સૂર્યને ધ્યાનથી ભેટા હતા.

અમને ભેઠને સ્મિત કર્યું છોકરાઓ માથે વડાલ કર્યું, કુશળ સમાચાર પૂછ્યા અને મૌન રહ્યા બરાબર એ જ વખતે એમને કૂતરો ધીરે ધીરે ઉપર આવ્યો અને એમની પાસે બેસી રહીને પૂછડી પપ્પટાવવા લાગ્યો. ગુરુ દેવે એના શરીર પર વડાવથી હાથ ફેરવી તેને પસવાયો કૂતરો આખા મીચીને રોમ રોમથી એ અવર્ણનીય સ્નેહરમને અનુભવ કરવા લાગ્યો.

ગુરુદેવે અમારી તરફ ભેઠને કહ્યું તમે ભેયુને, આ આવી ગયો તે! એને શી રીતે ખબર પડી કે હું શ્રીનિકેતનમા છું? ખરે ખર, આશ્ચર્ય છે! અને જુઓ, એના ચહેરા પર કેટલી તૃપ્તિ જણાય છે!

અમે એ કૂતરાના આનંદને ભેવા લાગ્યા કેઈએ પણ કૂતરાને શ્રીનિકેતનનો રસ્તો બતાવ્યો ન હતો. કેઈએ એણે એ પણ કહ્યું ન હતું કે તારા સ્નેહહાતા શાંતિનિકેતનથી બે માઈલ દૂર ગયા છે!

એ જ કૂતરાને ઉદેશીને ગુરુદેવે એક કવિતા વળી હતી તેનો ભાવ આ પ્રમાણે છે.

‘પ્રતિ દિન, પ્રતિ પ્રાત કાલ, એ ભકત કૂતરો જ્યાં મુખી હું એના શરીરે સ્પર્શ’

કરીને એની હાજરીનો સ્વીકાર ન કરું ત્યાં મુખી શાંત ચિત્તે બેગી રહે છે.

‘મારો સ્પર્શ થતા જ, એટલી સ્વીકૃતિ મળતા જ, એના અગેઅગમા આનંદનો પ્રવાહ વહે છે આ વાચાળીન પ્રાણીવૈકમા એ જ એક જીવ સાન-નરમાનો ભેદ કરીને મપૂર્ણ માનવને ભેઠ શકે છે, જેને પ્રાણ અર્પણ કરી શકાય એવા આનંદને ભેઠ શકે છે જેમા અહેતુ પ્રેમ ઢાળી શકાય છે, જની ચેતના અસીમ ચૈતન્યવૈકમા રમ્તો બતાવી શકે છે હું એ મૂળા દ્વયનુ પ્રાણમય આત્મ નિવેદન ભેઠ છું જેમા એ પોતાની દીનતા બનાવ્યા કરે છે ત્યારે હું વિચારી નથી શકતો કે, એણે પોતાના મહા જોષથી માનવ સ્વરૂપમા કયા મૂલ્યને આવિષ્કાર કર્યો છે એની ભાષાહીન દૃષ્ટિની કરુણ વ્યાકુળતા જે કઈ નમજે છે એ નમજતી નથી, અને મને આ સુષ્ટિમા મનુષ્યનો માયો પચિથ આપી દે છે.

આ પ્રકારે કવિની મમ્ભેદી દૃષ્ટિએ એ વાચાહીન પ્રાણીની બીતરમા, મનુષ્ય મનુષ્યની અંદર વચોના પરિચય પછી પણ ભેઠ ગાકાત નથી એ વિશાળ માનવમત્ય ભેયુ.

જ્યારે ગુરુદેવનુ અવમાન થયું અને એમની ચિંતાભરમ કલકત્તના આશ્રમમા લાવવામ આવી ત્યારે પણ કેઈ અબળી પ્રેરણાથી એ કૂતરો આશ્રમના દ્વાર પર આવ્યો અને ચિત ભરમ સાથે અન્ય આશ્રમવાસીઓની માથે ગાત-જલીર ભાવે ઉત્તરાયણ મુખી ગયે આચાર્ય સિતિમેહન મેન સૌથી આગળ હાલ એમણે મને કહ્યું કે, ‘કૂતરો ચિંતાભરમા કલ શની પામે થોડા સમય મુખી ચુપચાપ ઉભા ભાવે બેગી રહ્યો હતો.

મહન કરનારની ધીરજ અજળ શક્તિ ધરાવે.

મિતમ કરનારને એ કેટલો પ્રેમન ગળે છે! અનિય

આમી વિવેકાનંદના બાળપણનો એક પ્રસંગ છે તેઓ ખૂબ જ હિંમતવાળા, માહ સિક અને નીડર હતા એક વેળા કલકત્તાના બદરે કોઈ મોટી મનવાર આવી હશે હબરે. આ-પુઝો તે મનવાર જોવાને ઉમંગ્યા હતા સ્વામી વિવેકાનંદ તે વેળા નરેન્દ્રના નામે ઓળખાતા હતા તેમને અને તેમના મિત્રોને તે મનવાર જોવાની ઈચ્છા થઈ પણ તે મનવાર જોવા માટે પામ મેળવવો પડતો હતો અને તે પણ એક અગ્રેજ અમલદાર પાને જવાનું હતું આથી કોઈ તૈયાર થાય જ નહિ મનવાર જોવાની ઈચ્છા ખરી પણ પામ મેળવ્યા મિથાજ જવાય પણ શી રીતે ?

આખરે નરેન્દ્ર તે માટે કમૂલ થયો તે વેળા તે ભાગ્યે જ અગિયાર વર્ષનો હશે. તે સાહેબને બગે ત્રીધો જ ગયો પણ તેને કોઈ મદદ પેસવા ને ને.

‘તું બાળક છે અને મનવાર જોવાને બિલકુલ લાયક નથી’ આમ કહી એક સિપાહીએ તેને ઘડકો મારી બહાર કાઢી મૂક્યો નરેન્દ્ર ભગ્યો પણ આથી મનવાર જોવાની તેની ઈચ્છા નીન બની અને તેણે પામ મેળવવો જ એમ ૧૬ નિશ્ચય કર્યો.

તેણે હિંમત કરી સુદિત યોગી કાઢી બગલાની પાછળ એક માકડો દાદર હતો ત્યાં થઈને સાહેબ પાસે જવું બિલકુલ મહેલું હતું સિપાહીઓની નજર ચૂકાવી નરેન્દ્ર ધીમે રહી દાદર ચડી ગયો અને માહેબ પાસે પહોંચી ગયો તેણે સાહેબ પાસે અતિ નમ્ર તાથી અગ્જ કરી અને પાસ મેળવ્યો.

સાહેબ પહેલાં તો બે કણ તેની મામે જોઈ રહ્યા તેમણે પૂછ્યું, ‘તને અહીં કાણ આવવા દીધો ?’

નરેન્દ્રે સમગ્ર વૃત્તાંત કહી સભળાવ્યું તેની હિંમત જોઈ સાહેબે તરત જ પાસ લખી આપ્યો તે લઈ નરેન્દ્ર ખુશ થતો થતો પાછલે બારણેથી ન બાગલા આગલા દરવાજેથી બહાર નીકળ્યો સિપાહીએ તેને જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા પેલો ધડકો મારનાર સિપાઈ બખડવા લાગ્યો ‘આ હુમમખો, કયાથી ખૂસી ગયો હતો ?’ અને નરેન્દ્ર સામે આંખો કાઢવા લાગ્યો.

પણ નરેન્દ્ર કાંઈ ગામ્યો નય ? તેણે કહ્યું, ‘મને બહુ આવડે છે’ અને તે ગર્વથી છાતી ફલાવી તેની મામે ડાંગા કાઢતો કાઢતો છે તને ઘમાઈને ના પેા ગયો બધા જ સિપાઈએ શેડ ખાઈ ગયા.

વિનોબા સાબરમતીના તત્વામઠ આશ્રમમાં હતા એક દિવસે સવારે વિનોબા સાબરમતી નદીમાં નાડવા પડ્યા એવામાં એમના પત્ર નીચેની રીતી સરી જવા જાગી અને તેઓ તણવા લાગ્યા જયારે જયારે ની ખૂમ પડવાને બદલે એમણે જોરથી કંચુ. ‘જાણીને મારા પ્રજામ કહેને કે વિનોબા તણાઈ ગયા અને કહેને કે આત્મા અમર છે.’

સાબરમતીને તો ખૂમ ખૂમ કરી મૂકી અને લોહો દોડી અબ્બા સહુ કાઠેકાઠે દોડી દૂર નદીના પડમાં એક ખડક ઝેલો હતો ત્યાં જઈને જોયું તો વિનોબા તે ખડક પર બેસીને ‘આત્મા અમર છે’ આત્મા અમર છે’ એવો પાં બજતા હતા જયાવવા આવેલા તો મોડીવાર ડોબીલા પડીને જોઈ રહ્યા.

વિનોબા હરવા અને નદી જોળથી પાછા નિત્યક્રમમાં લાગી ગયા.

ન્યા અવાજે જ થયા કરતા હોય, કોઈને વિચાર ન હોય કોઈની મર્યાદા નહી હોય, તે રાક્ષસી પ્રવૃત્તિ

-ગાંધીજી

મીરા, કબીર, મુરદાસ, નાનક અને એવા અનેક સત કવિઓની અમર વાણીમા હજી એવી ને એટલી જ પ્રેરણા અને મીઠાશ ભરી પડી છે, તે અગાઉ ક્યારેય ન હતી તેટલી મહુજા અને ઉપલબ્ધ છે અને ગુજરાત સૌરાષ્ટ્રને ઘર આગણે થઈ ગયેલા, પ્રીતમ, હયારામ, નરમિ હ મહેતા જેવા લકતકવિઓના પદો થ અખૂટ પ્રેરણા આપતા પડ્યા છે આમ છતાં આજે, આજની ફેશનેબલ ભજન મંડળીઓમા નવુ તુત દાખલ થયુ છે કેમ જાણે ઉપર જણાવી તે સમૃદ્ધિ ઓછી પડતી હોય તેમ ભજનમંડળીઓ, ગરબા મંડળીમાના મોટા ગણુતા ભાઈઓ જે ફિદમ અત્યંત લોક પ્રિય થઈ હોય, તેમાનુ જે ગીત રોડી ગવી ઓમા ખાજકો-ચુવાનેના ગળામા ટાંછે કટાંછે ગુજતુ, ફુફારતુ હોય, તેના ખીખામા તે જ રાગ દાખમા અને મળતા શબ્દોમા, ભજન ભેડી કાઢે છે, અને પછી ફારમોનિયમના તીખા મુરો સાથે ભારે લહેકા સાથે ગવાય છે ! અનુ મૂર્તિના કશાય સ્પર્શ વિનાની એ ઠાલી શબ્દા વલિમા પ્રેરણા અને લકિતરમ તો થોના હોય ? પણ છેલ્લે પોતાની નામ છાપ આવે પોતાની ભજનમંડળી 'ફોર્સ્ટ' લાગે એટલા માટે ફિદમોના છેલ્લામા છેલ્લા મરડીની જેમ ગડપે ફેલાતા ચેપી ફિદમી ગીતોની નકલ થાય છે

એક પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે એ ફિદમી પૂનોમા ગવાતા ભજનો (!) પદો (!) ગાતી અને માલગતી વખતે ગાનાર ને સાભળનારના મનમા કઈ લાગણી જન્મે છે ? તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ કયુ ચિત્ર ખડુ થાય છે ? ઈશ્વર કે તેની લીલા કે, મસારની અમારતા અને નશ્વર દેહ કે ફાની જગતનુ નહીં પણ રફી અડમદ અને લતા મગેશકરનુ જ રટણુ અમરણુ ધતુ ડરો !

આવા ઈશ્વર ભજનનો શો અર્થ છે વારુ ? ગરબામંડળી ને રામમંડળીઓમા પણ આ રોગ પેડો છે

એવા ભજનો, ગરબા ટકે છે ક'લા ફ' ? કોઈ નવી ફિદમનુ ચેપી ગીત ન્ધવ યુ બની વોકોના ગળામા રગળે નહીં ત્યાં મુઘી !

નવુ ચેપી ફિદમીગીત આવ્યુ ને તેના દાખમા વળી પેલા શબ્દસ્વામીઓ (!) 'નવુ ભજન' બેસાડવા મંડી પડે છે

વળી એ નવુ ભજન માત્ર ગાઈ મ ભગાવ્યે આવે ? નાનકડી ચોપડી પ્રગટ થાય છે, અને તે ભજનની નીચે પૂર્વભોના પુણ્યમંથળ જેવુ પેવા ફિદમી ગીતનુ ત્યાં અમરણુ થાય છે

ભજનનો ગગ મમજવવા માટે ભજનની ઉપર પેવા છાકના ફિદમી ગીતની મુવ પત્રિ છપીને રાગની મમજુતિ આપવામા આવે છે !

આપણો ભક્તિરમ તો જાણે ઠીક, આપણી અસર્વત્ત પણ શુ આટલી બધી છીછરી થઈ ગઈ છે ? ગમને આપણે ભેવા છે પણ ફિદમી ન પ્રેમ અદીબના સ્વરૂપે ? ગમને ગાવા છે, પણ લતા મગેશકર અને રફી અડમદના રાગમા ? આપણે આપણી છીછરી વૃત્તિઓને જાહેલાવવી જ હોય તો તે માટે ઈશ્વર ભજનનુ આવરણુ ભવા વીંગળવાની શી જરૂર છે ?

સુત્રવમભાઈ મો ક વાવીઓ કનવ છે તેમા થ આ દુષણ ભારોભાર ભેવા મળ્યુ આપણા કરતા ત્યાં વળી વધારે અનુકુળતા છે કેમ કે, આજના ઘણા ખરા ચેપી ફિદમીગીતો ઉર્દૂ શાયરોએ અગળી ફારસી છંદોમા લખેના હોય છે અને શાયરી પણ એ જ છંદોમા થતી હોય છે, એન્લે કેટલાક ફન્માસુ શાયર કબાવેલી મારાળી મુજબ પેવા જ છન્મા પથ ગમ્મર કે પવાબ માહેબની તારીફમા ગાનમા પેલા ફિદમી ગીતના ખીખામા નાઅત વિગે-વધરચના કરી આપે છે અને પવાવો ફિદમી પૂનોમા ગળા કાઢે છે !

આ બધુ ભેતા એમ જ લાગે છે કે આપણે રમજતિ ગુમાવી છે, વિવેક ખોસો છે

સત્યનો જય

ચીનની આ વાત છે.

એક વાર ચીની સેનાએ સુંગની રાજધાની પર ઘેરો નાખ્યો. પણ સુંગની સેનાએ તેનો એટલી બહાદુરીથી આમનો કર્યો કે ચીની સેનાને લાંબા સમય મુઠી મોરચા પર રહેવું પડ્યું. અને ધીરેધીરે અનાજ ખૂટવા લાગ્યું. અંતે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ કે જો આમ ચાલ્યું તો એક અઠવાડિયામાં જ ઘેરો ઉઠાવી લેવો પડશે.

દુશ્મનની સેનાની શી સ્થિતિ છે તે બાજુવા માટે ચીના બાદશાહે પોતાના એક વિશ્વાસુ શુભતચરને નગરનો કોટ ચઢીને નગરમાં ઘૂસી જવાનું ફરમાન કર્યું. એ શુભતચર કોટ વટાવીને હજી જિતરતો હતો ત્યાં જ, સંજોગવશાત સુંગના એક અફસર સાથે મુલાકાત થઈ ગઈ.

પેલા શુભતચરે તેને પૂછ્યું: 'તમારી સેનાના શા હાલ છે!'

'બહુ ખરાબ!' સુંગના અફસરે કહ્યું. 'અમારો અનાજનો જથ્થો ક્યારનો પૂરો થઈ ગયો છે, ભૂખે મરીએ છીએ, હવે તો માણસો અને મારી આવતી વેળા આવી પડી છે.'

ચીના શુભતચરને આ હકીકત સાંભળી ધણું દુઃખ થયું. તેણે સુંગના અફસરને કહ્યું: 'કોસ્ત! હવે ચાતનાનો જક્કી આંત આવશે કેમ કે, અમારી પાસે પણ હવે માત્ર એક અઠવાડિયું ચાલે એટલો જ અનાજનો જથ્થો છે. તમે માત્ર દિવસ હજી મોરચો ટકાવી રાખ્યો તો અમારે નિરૂપાયે ઘેરો તોડી નાખવો પડશે.'

અને પછી જાને છૂટા પડ્યા. ચીનો શુભતચર આગળ જવાને બદલે પાછો ફર્યો.

વિનોબા તેલ ગાણનો પ્રવાસ કરતા હતા. એ પ્રદેશ દંડકારદાય નામે પણ જાણખાધ છે. અહીં પૂર્વે ગમે રાસમેથી પીડિત પ્રદેશને, તપસ્વીઓને ભયમુગ્ધ કર્યા હતા. રામલકન વિનોબાએ જોયું કે આ પ્રદેશના કંગાલ લોકો સરકારને જેટલું મહેસુલ આપતા હતા તેનાથી મોળ ગણે તો આબકારી કર ચૂકવતા હતા. લોકો ખૂબ જ મેદીનો દાડ પીતા. વિનોબાએ પૂછ્યું: 'કેટલું ભયંકર! લોકો કેમ કરીને જીવે છે?' એક ગામડિયાએ નમન જવાબ આપ્યો: 'મહારાજ! ગમના જમાનામાં ગણનો ક્યાં નહોતા જીવતા?'

બાદશાહે પૂછ્યું: 'કેમ, સુંગના લશ્કરની શી હાલત છે?'

'ઘણી ખરાબ હાલત છે. આમ તો લશ્કર બહાદુર અને કસાયેલું છે, પણ એ લોકોનો અનાજનો ખુશ્વકો ક્યારનો ખૂટી ગયો છે. હમણા જેમતેમ કરીને ચલાવે છે અને ટકી રહ્યું છે.'

'ત્યારે તો હવે જીત હાથવે'તમાં જ છે. હવે તો આપણે એવી સખત લીંસ દેવી જોઈએ કે દુશ્મન એક અઠવાડિયામાં જ શરણે થઈ જાય.' બાદશાહે ખુશ થતાં કહ્યું.

'પણ હજુર!' - શુભતચરે બાદશાહને કહ્યું, 'મેં સુંગના અફસરને કહી દીધું છે કે અમારી પાસે માત્ર એક અઠવાડિયું ચાલે એટલું જ અનાજ છે. એટલે એ લોકો એક અઠવાડિયું જેમતેમ કરીને પણ ટકી રહેશે.'

'એ તો તેં ભારે મુખાઈ કરી! દુશ્મનને આપણી સાચી હકીકત કહી શકાય ખરી?'

બાદશાહે ગુસ્સે થઈને કહ્યું. 'પણ મહારાજ!' - શુભતચરે પોતાની વાત સમજાવતાં કહ્યું, 'જ્યારે સુંગ જેવા નાના રાજ્યનો એક સિપાહી સત્ય જોડી શકે છે કહી શકે છે- તો પછી ચૂ જેવા મહારાજ્યના સિપાહીએ તો ખરેખર સત્યવાદી બનવું જોઈએ! મને નથી લાગતું કે મેં સાચી હકીકત કહેવામાં કંઈ ખોટું કર્યું છે.'

બાદશાહ શુભતચરની દલીલથી ધણું રાહ થયો. એને સત્ય મમન થયું.

બાદશાહે લશ્કરને તરત મોરચો પગથી હટી જવાનો આદેશ આપ્યો.

સત્યાગ્રહધર્મ

રાતવાસ-આનંદ

ગાંધીજીનો અસહકાર પ્રતિસ્પર્ધી પ્રત્યે પણ પ્રેમભાવ રાખવા કહેતો. દેશથી કશું કરવું નહીં, પણ સત્યનો આગ્રહ રાખવો, ખાજી ખુટલી રાખવી, કશું છુપાવવું નહીં આ અસહકારના નિયમો હતા.

ગાંધીજીની યુદ્ધનીતિ પરંપરાથી આવી આવેલી યુદ્ધનીતિથી જુદી હતી એમા છગ-કપટ કે દાવપેચ ને ગુપ્તતા જેવું કશું નહીં. સ્વાધીનતા એમને મન ધર્મ હતો અને અસહકાર તે માટેનું ધર્મયુદ્ધ હતું એટલે સાધ્યની પ્રાપ્તિ માટે સાધનની ચોંચતાનો ગાંધીજી આગ્રહ રાખતા.

એથી વિરુદ્ધ ન્યાર ન્યારે કંઈ બન્યું ત્યારે ત્યારે તેને ગાંધીજીએ વખોડી કાઢ્યું હતું એ સુવિદિત છે.

આવો એક પ્રસંગ છે અમહકાર જોરોથી આવતો હતો. મરઘારે તેને તોડી પાડવા માટે ધરપકડો કરી કરીને જેલો ભરવા માડી પણ લોકોનો જીવનો તેથી ઘટવાને બદલે ભેલે. વધ્યો! લોકોને પાણી બતાવવાનું શૂર ચઢ્યું!

જેલો ભગવા માડી અને જગા ખૂટી! સર કારે ખીજી દમનનીતિ આદરી, દડ અને જતીઓ શરૂ કરી. લોકો તો એ દમનનીતિને પહોંચી વળવાને માર્ગો મોઢવા લાગ્યા!

એ અરમામા અત્યારના બુદ્ધિનિયમના જાણીના કાર્યકર્તા અને ચિંતક દાદા ધર્માધિકારીને પકડ્યા, ત્યારે દાદા ધર્માધિકારી મધ્ય પ્રદેશના આગમ-પડતા કોમિશ્ની કાર્યકર્તા હતા.

દાદાને આરોપીના પીજરામા ખડા કરવામા આવ્યા દાદાને લાગ્યું કે સજા તો નહીં થાય પણ દડ તો થયે જ તે વખતે એમના ખિન્નમામા મોનાની ચેઈનવાળું મીમતી ઘડિયાળ

હતું એમણે વિચાર્યું કે વળી એને સરકારના હાથમા શા માટે જવા દઈ? કંઈ તો કરવું જોઈએ.

એમની નજર ત્યાં આગળ હાજર એક વકીલ પર પડી તે દાદાના ઓળખીતા હતા. દાદાએ વકીલને પાસે બોલાવીને પેલું મોનાની ચેઈનવાળું ઘડિયાળ, ચેઈન માથે આપી દીધું! રૂવે ભલે દડ થાય!

પાછળથી ગાંધીજીને આ કિસ્મની જાણ થઈ એમને તો દુઃખ થયું આ ઠીક નથી થયું એમ તેમને લાગ્યું ગાંધીજીએ દાદાને તેડી મંગાવ્યા અને કપડો આપતા કહ્યું 'દાદા! આ તો ચોરી કહેવાય! તમને ખબર હતી કે આ જતીમા જવાની વસ્તુ છે, પછી એને છુપાવાય ખરી? જાવ મામે ચાવીને દડ ભરી આવો!'

દાદાને વિશેષ કહેવું પડે? એમણે બાપુની વાતનો મરમ પકડી લીધો.

ગાંધીજીનું યુદ્ધ અંગ્રેજ શામકો મામે હતું ખરું, પણ તે મત્ય અને પ્રેમનું યુદ્ધ હતું એમા છગકપટ ને ગુપ્તતાને સ્થાન જ ન હતું કોઈને દુઃખન માનવો નહીં, અને છતાં માર્ચી વાળનો આગ્રહ રાખવો અને તે માટે અર્પસ્વનું બલિદાન આપવું પડે તો આપવું એ ગાંધીજીને નત્યાગ્રહધર્મ હતો.

મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચે ન્યાય કરનાર તો એમનો ઉદ્દેશ જ નહીં, - ગાંધીજી

એ હુલ્લરવર્યો પહેલાંની આ વાત છે. રોમન પ્રભુએ પદબળક રેલો છેડ્યો. બુલ્મી બાદશાહ ટાકિર્વન પાસેના પ્રદેશમાં શુભ રીતે રહેતો હતો. એ રાજ્ય માટે ખૂબ ખટપટ કરતો. એને પોર્સેના નામનો મિત્ર હતો, જે ઇટલિન લોકોનો રાજા હતો. એણે આ ટાકિર્વનના કહવાથી તકને ઝડપી રાજવિહાણા પ્રદેશને ઘેરા ઘાડ્યો. ઘેરા લાંબા સમય સુધી ચાલ્યો.

શરૂઆતમાં તો રોમન પ્રભુએ ખૂબ સહન કર્યું. પણ લાંબા સમયથી ઘેરા ચાલુ હોવાને કારણે અનાજપાણી ખૂટવાથી પ્રજા ત્રાસી ગઈ. એક દિવસે એક રોમન બચ્ચો ઘેરાને વીધીને રાજાનું ખૂન કરવા ધસ્યો. પણ એક મરદાર તેની સામે થયો. પણ તે મરદાર પેલા રોમનના હાથે મરાયો. આમ છતાં આખરે પેલો રોમન પકડાયો. તેણે છૂટવા માટે ખૂબ પ્રયાસ કર્યો. આમ હોંમાતોસીમાં તેઓ રાજાના દરબાર પાસે આવી પહોંચ્યા.

પોર્સેના તે વખતે દરબારમાં હતો. તેણે આ ધાંધલ સાંભળી બન્નેને અંદર બોલાવ્યા. પેલા માણસનું નામ મ્યુટીઅસ હતું. રાજાએ તેને પૂછ્યું: 'તે મરદારનું ખૂન શા માટે કર્યું?' 'હું તેને મારવા નહોતો ઇચ્છતો, હું તો તને મારવા, તારો નાશ કરવા માટે આવ્યો હતો. દિલગીર છું કે મારા માર્ગમાં આડે આવવાથી મેં ક્રોધમાં એને મારી નાખ્યો.'

'તને અહીં એકલા આવતાં ડર ન લાગ્યો?' 'ના. રોમન બચ્ચો ડરપોક નથી હોતો. એને મૃત્યુની ખીક નથી હોતી.'

'એ તો કહો એટલું જ. બાકી ઘેરાથી તમારી ધીરજ ખૂટી લાગે છે; તમારી સહનશીલતાનો અંત આવ્યો જણાય છે.'

'ના. અમે ધીરજ એઈ નથી'

'એની ખાતરી શી?'

'અરે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપું. લાવો એક નગગતી મશાલ'

'જેઉ તારી ધીરજ!' એમ કહી પોર્સેનાએ તેને સળગતી મશાલ મંગાવી આપી.

રોમને તો મશાલ હાથમાં લઈખીને હાથ સળગતી મશાલ પર ધરી દીધો!

રાજા, દરબારીઓ અને સિપાહીઓ તો આશ્ચર્યથી જોઈ જ રહ્યા!

'અર.....ર.....ર.....ર' આમડી બળવા લાગી. માંસ બળવા લાગ્યું, લોહી પણ બળવા લાગ્યું. આમ ને આમ બે ત્રણ પળ વહી ગઈ. હજી તે એમ જ સ્થિરતાથી મશાલ ધરીને બેસી હતો. છતાં એના મોંઠા પર વિષાદ કે દુઃખનું એકેય ચિહ્ન નહતું, આંખમાં આંસુ નહતાં. બિલકુલ, દૃઢતા અને વીરત્વ એના ચહેરા પર દીપી બેઠાં હતાં.

વીર જ વીરને ઓળખી શકે છે; તેની કદર કરી શકે છે. પોર્સેના વીર હતો, મ્યુટી-અસની અજબ ધીરજ અને સહનશીલતા, સ્વદેશભક્તિ અને દેશાભિમાન જોઈને તેનું પાપાણુ હૃદય પીગળી ગયું. 'બસ, બસ વીર! બસ કર!' કહેતો તે બેઠ્યો અને રોમનના હાથમાંથી મશાલ લઈને આથે ફેંકી દીધી. અને તેને ભેટી પડ્યો. 'શાખાશ વીર, લઈ જ તારી તલવાર અને જ સ્વતંત્રપણે વિહર.'

'બસ આટલામાં પીગળી ગયા?' મ્યુટીઅસે તલવાર હાથમાં લેતાં કહ્યું- 'મારા જેવા વીરો, અને વિરાંગનાઓથી આખું રોમ ભરેલું છે. દેશ પર આવી પડેલી આફતને દૂર કરવા મેં શપથ લીધા છે, તે માટે તમારો પ્રાણ લેવા મેં સંકલ્પ લીધો છે. તમે એમાંથી બચ્યા છો એમ ન માનશો.'

પોર્સેના તો સાંભળી જ રહ્યો. તેણે મ્યુટી-અસને માનભરી વિદાય આપી.

'આવા વીરોથી ભરેલા સંપીલા દેશ સાથે વેર રાખવું એ તો નાશને નોતરવા જેવું છે' એમ વિચારીને પોર્સેના ઘેરા ઉઠાવીને ચાલ્યો ગયો ને રોમનોનો વિજય થયો

૧૯૪૭મા બ્યારે સાને ગુરુજીએ પંઢર-પુરના વિખ્યાત વિઠ્ઠલ મંદિરમાં હુરિજન-મંદિર-પ્રવેશ માટે ઉપવાસ આરંભ્યા ત્યારે એ કારણે એ મંદિર લોકભત્રીસીએ ચઢ્યું. આમ પણ એ તીર્થ સદીઓથી બાણીતું છે જ.

પંઢરપુર મહારાષ્ટ્રનું કાશી કહેવાય છે. આપણે ત્યા જેમ દર પૂનમે ડાકોરની યાત્રાએ ઘણા મદ્દાજી ભકતો ભય છે તેમ, મહારાષ્ટ્રમાં, વિઠ્ઠલભકતો દર અગિયારશે પંઢર પુરની યાત્રાએ ભય છે ખાસ કરીને કાર્તિકી અને અષાઢી એકાદશીએ અત્યંત પવિત્ર ગણાય છે, તે દિવસોએ મહારાષ્ટ્રના ઠેકઠેકાણેથી વિઠ્ઠલભકતો પંઢરપુર આવે છે.

આપણે ત્યા કાર્તિકી અગિયારશને દિવસે ગિરનારની પરક્રમા શરૂ થાય છે એ તો સહુને વિહિત હશે. ભવેશ્વર-દ્વેશ્વર આસપાસ દસ મની ગત્રે હજારો યાત્રીઓ પડાવ નાખીને પડ્યા હોય છે અને અગિયારસની વહેલી સવારે મળેના ગાતા-ગવડાવતા રામદૂત મચાવતા ક્રીડીદારે પરક્રમા આરંભે છે. ગિરનારની મપૂર્ણ પરક્રમા કરના યાત્રીઓ વચ્ચે મુકામ ડર છે પંઢરપુરની યાત્રાએ જતા યાત્રીઓના કૃત્ય પણ આને થોડી મળતી આવે છે.

અગિયારશે પંઢરપુરની યાત્રાએ જનારા પોતપોતાના ગામેથી મહાળીરૂપે પદપાળા જ ભજને ગાતાગાતા આગળ વધે છે આવી યાત્રાને 'વારી' કહે છે અને એવા યાત્રાજીઓ 'વારકરી' કહેવાય છે જેમ પગમાંથી જનારા હરેક ન્યાતાના હોય છે તેમ આ વારકરીઓમાં એકેએક જ્ઞાતિના ગરીબ-શ્રીમત, ઉચ્ચની વરણ, પછાત વરણ અને અસ્પૃશ્યો પણ હોય છે.

ભજને ગાતા ગાતા વચ્ચે વચ્ચે 'વિઠ્ઠલ' 'વિઠ્ઠલ'નો નામજપ-ન્યથોષ કરતા આગળ વધે છે જગજગ અગિયારશે પંઢરપુર પહેાચી

બધાય એ રીતે અગાઉથી પોતપોતાના સ્થળેથી વારકરીઓ ઊપડે છે. ખભે ભગવા રંગની નાની પતાકા, એક કામળો, હોટો અને પહે રેલાં કપડાં આટલું સાહિત્ય વારકરી પાસે હોય છે. વારકરીઓના મધ અમુક સ્થળેથી ઊપડી અમુક નકકી કરેલા સ્થળે થાભે છે અને વિરામ કરે છે રાત્રે આગળ લઈ ફરી મવારે દૂબ કરે છે. જે ગામે વારકરીઓનો મધ થાભે છે ત્યાંના ગામલોકો એમની મરભરા કરે છે થોડે ભાગે ગામના ચોરાની આનપાત્ર સધ પડાવ નાખે છે રોટલા અને મીઠું-મરચુ ગામ તરફથી મળી ભય તે આરોગી લે છે.

લગભગ છમ્મો વચ્ચે આ ક્રમ વળ્ય થયો ચાલ્યો આવે છે.

આગળ કહ્યું તેમ વારકરીઓના મધમાં મહારાષ્ટ્રની પછાત જાતિ, મહારા ખાસ હોય છે, પણ ૧૯૪૭ સુધી તો તેઓને મંદિરમાં પ્રવેશવાની મનાઈ હતી, મંદિરના પગાથયા આગળથી જ તેઓ દર્શન કરી લેતા હવે તો, માને ગુરુજીની તપશ્ચર્યાના ફળથી એ અન્યાય મટી ગયો છે.

આમ, પંઢરપુર એ મહારાષ્ટ્રના ભાગવત પથીઓનું બહુ પવિત્ર અને બાણીતું તીર્થ છે.

આપણા કૃષ્ણ તે જ મહારાષ્ટ્રના પંઢરીનાથ, પાંડુરામ, વિઠ્ઠલ, વિકોળા પંઢરપુર કૃષ્ણ ભકતોનું હથેળું ધામ રહ્યું છે મહારાષ્ટ્રના મતોએ એની મહત્તા વધારી છે નામદેવ જાનેશ્વર આદિ મતોએ ભકત પુણીકોના યશ ગાયો છે એ ભકતે જ આ પવિત્ર ધામની સ્થાપના કરી, પણ તેને વિષે કોઈ એકક્રમ ઐતિહાસિક પ્રમાણ મળતું નથી પણ ધંધા ભકતો વિશે ભન્યુ છે તેમ પુણીક વિશે પણ તકથાઓ પ્રચલિત છે એમાં ભકત અને ભગવાન પ્રત્યેની બાલિકોની આપાન શ્રદ્ધા અને

નેહ વ્યકત થાય છે આમેય એ દતકથા કે વ્યાખ્યાન એમાનો અતિશયોક્તિ બાદ કરવા એક સુદર રૂપક છે તે આ પ્રમાણે છે

ભીમાશંકર પર્વતમાથી નીકળીને ભીમા નદી ખમા માર્ગે દર રાયચૂર પામે કૃષ્ણા નદીને જઈ મળે છે એ નદી પંદરપુર પાસેથી ચંદ્રાકાર વળાક લઈને ખમાર થાય છે તથી એનું નામ ચંદ્રભાગા પડ્યું એ ચંદ્રભાગા નદીને કિનારે એક ગામમા પુડવીક નામને શ્રાદ્ધલુ યુવાન રહેતો હતો પહેલાથી / એ યુવાન પોતાની આંખ પર અત્યંત આશ્રિત હતો અને સ્ત્રીના મોહમા પોતાના માં બાપ પ્રત્યેના પૂજ્યભાવ પણ વીસરી મેઠા હતો અને તેમની ઉપેક્ષા કરવા લાગ્યો હતો

એ વાર એક યજ્ઞમા ભાગ લેવા માટે એ પાતાનો પત્ની સાથે થોડેવાર થઈને જતો હતો અને માતાપિતા પગે ચાલીને આવતા હતા / એવામા ગ્રંથે જતા કુકકુટ મુનિના આશ્રમ પામે ગંગા, યજ્ઞના અને સરસ્વતીએ પુડનીકને દર્શન દીધા ત્યારથી એની નારી આસક્તિ અને મોહ છિતરી ગયા માતા પિતાની ઉપેક્ષા કરવા બંધ થેને ગરબ છિપણ, એ થયે આગના વનાવતું પાપ ધોઈ નાખવા તેણે મા બાપની સેવા પ્રવાતું ઠોર નવ લીધું મંથિરતા રૂપમા એ ભદિતનિષ્ઠા સાથે તે હમેશા મા માપના સેવા કરવા નાખ્યો એવામા બનવા

તા તે શ્રી કૃષ્ણથી રીસાઈને ઝકમઝીએ ત્યા વનવાસ કર્યો હતો ઝકમઝી તો શ્રી કૃષ્ણની મંગણી / શ્રી કૃષ્ણ પોતે ઝકમઝીને મનાવવા

આવ્યા શ્રી કૃષ્ણ આવતા હતા ત્યા વચ્ચે ભકતરાજ પુડવીક તેમને મળી ગયા મા બાપની સેવામા મગ્ન પુડવીકને ભગવાનને કેમ આવ કાર આવવો તેની શી ગતાગમ હોય / તેણે એક પથ્થર બતાવ્યો અને તે પર ભગવાનને ઝેમવા કહ્યું ભગવાન તો એ પથ્થર પર બેઠા /

ભગવાને પુડનીકને વરદાન માગવા કહ્યું પણ ભકત તો વરદાન માગવાનું સાવ ભૂલી ગયા / બસ ત્યારથી શ્રી કૃષ્ણ પેલા પથ્થર પર જ છે / રુકિમ ણિ ગિયારા તેમનાથી યુગોથી થોડે દૂર રહ્યા તે રહ્યા નારી સુલભ અભિમાન છોડી કૃષ્ણ પાસે તે ન આવ્યા તે ન / આવ્યા અને આ તરફ કૃષ્ણ, ભકત વરદાન માગે એ આવવા, પેના પથ્થર પર જ બેઠા રહ્યા છે /

બસ ત્યારથી એક તરફ શ્રી કૃષ્ણ છે, વાય વ્ય દિશા તરફ રીસાયેલા ઝકમઝી છે અને આમે ભકતરાજ પુડવીક /

આ કથાનુસાર જ પંદરપુરના મંદિરની યોજના છે દેવ પ્રતિષ્ઠાના નિયમ પ્રમાણે તો દેવતાની સાથે તેમના અર્ધાંગના પણ હોવા જોઈએ પણ પંદરપુરના મંદિરમા તો એકવા વિકુન કૃષ્ણ જ છે રખુમાર્ધ-રુકિમણીનું મંદિર બુદ્ધ છે, ભકતકવિ આગદેવે પુડવીકનું મંદિર પણ બનાવ્યું, તે સામે છે અને આ તીર્થની વિશિષ્ટતા એ છે કે દર્શનાર્થે આવનારા મૌથી પ્રથમ પુડનીકના દર્શન કરે છે અને ત્યાં પછી જ વફવ અને ગણુમાર્ધના દર્શન કરે છે /

(સંકલિત)

૪

એક વાર એક ભાઈ બાપુને મળવા આવ્યા એ શેઠા રૂળ લાંબા હતા તેમા થોડા ચીક પછી હતા બાપુને ખબર હતી કે મહાદેવભાઈની ચીક ગમે છે પણ તે વખતે એ હાજર ન હતા એટલે બાપુએ બે સારાં મોર્ધાં ચીક પસદ કરી અને એક ભાઈને આપીને કયું જલ્લે આ મહા-દેવને આપી આવો

એ ભાઈ તરત જ મહાદેવભાઈની પાસે ગયા અને તેમને ચીક આપ્યાં ચીક બેઠને મહા-દેવભાઈ રાણ થયા પણ જ્યારે એમને ખબર પડી કે ચીક ખાસ બાપુએ મોકલવા બે ત્યારે મદમદ થઈ ગયા એમની આખમા હર્ષનાં આંસુ આવી ગયા

બાપુ પોતાની કેટલી સાર સલાહ રાખે છે તે વિચારમા મહાદેવભાઈ ફૂંની ગયા

અરે બાપ ! ખુદા ખેર કરે ! તમે સાંભળ્યું ? એક યોગી અમુક દિવસ જમીનમાં હટાઈને માથા નરવા બહાર નીકળ્યા !

તોભા ! તોભા શા માટે ? તોભા એટલા માટે કે લોકો એ મદારીના ખેલથી આકર્ષાઈને ખરો રાહ ભૂલી જાય છે, શક્તિના પ્રભાવથી અંતરને ભક્તિનો મહિમા ભૂલી જાય છે, અને સિદ્ધ પુરુષની સિદ્ધિ પર વારી જઈને ભગવાનના વંદનીય મહિમાને ભૂલી જાય છે એવું શું ? હું ચમત્કારોના અસ્તિત્વમાં નથી માનતી એવું નથી. પરંતુ હું ચમત્કારોને નથી માનતી, એની આધ્યાત્મિકતાનો ઈન્કાર કરું છું; અને જે ચમત્કાર બતાવીને લોખા જગતની આંખો ચકિત કરી નાખે છે, તેને હું માથો મઠું માનતી નથી

આપણા દેશમાં સાચા આધ્યાત્મસંસ્કારો સિદ્ધિ-સિદ્ધિને હમેશા તુચ્છ માની છે બીજાની તો મને ખબર નથી, પણ ઈલાએ તો સિદ્ધિ એને માત્ર તુચ્છ જ નહીં, ખતરનાક પણ માની છે.

લાંબા સમય સુધી હું આ તિરસ્કારને અમલ ન શકી, પણ મને જેમજેમ અનુભવ થતો ગયો, ચમત્કારના પ્રદર્શનો ભેટી ગઈ, ત્યારે મને સમજાયું કે સાચી સાધનામાં ચમત્કારને કોઈ સ્થાન નથી. ચમત્કાર બતાવનાર કદિ સાચો સાધક ન થઈ શકે એવું નથી; પણ વર્ષોના અનુભવ પછી ચોક્કસ નિર્ણય પર આવી છું કે જે ચમત્કારો બતાવે છે તે સાચા સાધક રહી શકતા નથી

નાનપણથી જ મારા જીવનમાં કેટલાક એવા લોકો આવ્યા જેમને અમુક અમુક સિદ્ધિ વરેલી હતી. મારા એક જુઝુમ અને આદર પાત્ર સિદ્ધિરવામી મિત્રની શક્તિનો વરસો મુઠી મને અનુભવ થતો રહ્યો. એ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટા અને સૂક્ષ્મ ધ્યાતા છે, ક્યારેક ભેળી પણ બની

જાય છે; ઘણા લોકોને પોતાની શક્તિથી મદદ કરે છે, પણ એ પોતાને મદદ કરી શકતા નથી, સાધનામાં જે પ્રગતિ કરી શકતા નથી એક તરફ એમના જીવનમાં પળેપળે, ઘડી ઘડીએ અજબ જેવી ચીજો જણાતી; ખીજ તરફ એમનું જ્ઞાન પણ વધતું નહીં, અને ભક્તિ પણ વધે નહીં. એ હમેશાંનાં દુઃખી, અસંતુષ્ટ અને માંદા ! એમના જીવન પરથી મને બહુ કીમતી બોધપાઠ મળ્યા કે મિદ્ધિઓથી જીવન માર્થક થતું નથી.

નાનપણથી જ સિદ્ધિ માટે મારી કાશિપ આહુ હતી અને સાથે ઉપેક્ષા પણ ગ્રાહુ ! એ મારા આગલા જન્મોની સાધના અને અતુ ભવોનું જ ફળ હતું. નાનપણમાં ઈમા અદૈહ મલામના ચમત્કારો સાંભળી અને વાચીને હું અત્યંત પ્રભાવિત થઈ હતી (મારા માતા પતા એનાથી ગભરાઈ ગયાં હતાં) જેમજેમ હું મમજી થતી ગઈ, ભારતનું આધ્યાત્મિક માર્ગ ત્ય વાચતી ગઈ તેમતેમ મિદ્ધિ અને ચમત્કાર કુટુંબી બાગનાં બાજીપાલા બનતા ગયાં. વડ વધતાં પીંગ અને ચાણુઓથી લોકોનાં જીવન પર થતી ભયાનક અમર ભેવા-અમજવા લાગી એક ખાનદાન કુટુંબ પેંસાની લાલચમાં એક પીરના ઉંબર ધમવા લાગ્યું. શત્રુઆતમાં તો તે પેંનેટકે સુખી થયું, પછી એ આપુ કુટુંબ જ્યારે પીરની અમરમાં આવી નયું, તો પેલા બહામો પોતાની શક્તિની ખીજ બાંધીને પરચો બતાવવા માંડ્યો આપ અને બરબાદીનો કર બતાવીને એણે કુટુંબને રીતમર લૂંટવા જ માંડ્યું ! પીરની વધતી જતી માંગને પહોંચી વળવા કુટુંબના પુરુષો જુગાર રમવા લાગ્યા પત્નીઓનાં ઘરેણાં વેચવા લાગ્યા, આમ ને આમ અંતે એ કુટુંબ બરબાદ થઈ ગયું. હું તેમને મળી ત્યારે તેમની આવી હાલત હતી મોશી ખરાબ તો એવું કે એ લોકો દીન

માથે હુનિયાને પણ ગુમાવી બેઠા હતા. પ્રાર્થના, માધના, અને વિશ્વાસ બાંહે ઊડી ગયા હતા એ લોકોએ જે પૈસા ગુમાવ્યા તેથી નહીં એટલી હું એ લોકોએ ગુમાવેલી આધ્યાત્મિક તાથી ગલગઈ હતી.

કેટલાક લોકો પીંગી દરગાહ પર બંધ છે, મકામ ઉપાસનામા મગ્ન થઈ બંધ છે, ફળ પણ મેળવે છે, ડોઈ ધન, કોઈ સત્તાન કોઈ ધધો તો ડોઈ દુરમનોથી સરસાણુ પામે છે કોઈ કોઈ પીંગી ઉપાસનાથી આગળ વધીને ઇશ્વરમહિમા તરફ વળે છે, બિખા ગીમાંથી ભખત બને છે પરંતુ મોટે ભાગે લોકો પીંગ-પગ્તીથી આગળ વધતા નથી-તે એટલે મુખી કે 'મુદા હુકિત' ને બદલે કેટલાક લોકોને 'ખવાબ હાફિઝ' કહેતા માલગ્યા છે. બધે જ આવી પરિસ્થિતિ જણાય છે.

એક મિત્રને તેની લાખી ને આકરી તપ શ્રયા પછી, તેના કવરવરૂપ શ્રી કૃષ્ણના દર્શન થયા (એમના વહા પ્રમણે) મે રોમાંચ અનુભવા અત્યંત ઉત્કંઠાથી મે પૂછ્યું 'પછી શું થયું ?'

કંઈક સાદાર્થ અને લાપરવાહીથી એમણે જવાબ આપ્યો 'બસ ત્રણ વાર કહ્યું કે, 'હટી બા! હટી બા! હટી બા!' અને પછી અશ્વ થઈ ગયા એ બનાવ પર મને વિશ્વાસ કરતા લાગ્યું કે હું મટ્ટો રમુ છું તેની ચેતવણી હતી ચેતીને હું મટ્ટામાંથી બચી ગયો અને બચી ગયો જે મટ્ટો રમ્યા તેમને ભારે નુકસાની અમલી પડી ઇશ્વરની કેવી કૃપા!'

હું તો અવાક થઈ ગઈ.

વિશ્વ આખાને સ્વામી પ્રગટ થાય છે અને આધક્રમે કોઈ ભાવ થતો નથી જ્ઞાન થતું નથી ચિત્ત પર કે જીવન પર કોઈ મૌલિક અસર થતી નથી. હું ભેચેન થઈ ગઈ કંઈક વહુ કે ન કહું? આખર હિમ્મત કરીને એ ભાઈને મે પૂછી જ નાખ્યું 'તમે સાચેમાચ કહો છો એ શ્રી કૃષ્ણ પોતે જ હતા ?'

તો પછી પ્રીત્ત કોણ હોય બહેન? નીવ

વર્ણ, ગળામા માળા, અને પીતાબર ધારણ કર્યા હતા.'

'શુ શ્રી કૃષ્ણમા એનાથી કશું વિશેષ નથી? તમે જે ચીજો બોઈ, એ તો હરકોઈ વિભૂતિ ધારણ કરી શકે છે પરંતુ તમે એ વિચારી શકો છો કે જગતચુર, પતિતપાવન, દીનબંધુ, વિશ્વતારક કૃષ્ણ પ્રગટ થવાની તકનીક કોણે છે, અને મટ્ટામાંથી ખમી જવાની જ માત્ર ચેતવણી આપે છે? તમે એ પગમતરવના દર્શન કર્યા અને તમને ઈશ્વર ન મળ્યું? તમારો પ્રાણ કેવી રીતે ટક્યો? તમારો સ્વભાવ, મમત્ત જિંદગી બદલાઈ કેમ ન ગઈ?'

એ ભાઈ વાસ્તવમા મોટા અને માયા આધાર હતા મારા કહેવાને મર્મ મમણ ગયા જમ દૂર થઈ ગયો.

આવા પ્રકારના તાત્ત્વિક તાબા-પીત્તને અસલ સોનું સમજીને ઘણા લોકો ચાચો રસ્તો ભૂલી બંધ છે અને અત્યંત ખેદ અને આશ્ચર્ય થાય છે કે દેશમા આટલાં જ્ઞાની, મહાત્મા ભાવ આધુ-સ તેના શિક્ષણ અને ઉપદેશ પછી પણ આવું કેમ બને છે? મને લાગે છે કે આપણા ધર્મશુરોએ થોડા મમય માટે 'બ્રહ્મ'ની વાત છોડીને 'બ્રમ'ની વાતો લોકોને કહે સમજાવે તો ભોળી જનતાને વધારે દાલ થશે.

એક ઉમદા વ્યક્તિને સગમ સ્વપ્નો આવતા હતા મહિર, મૂર્તિ, અને પૂજના. ભત્ત ભત્તના દર્શન! એ મને કહે 'ભગવાને મને દેગો દીધાં. મે જિંદગીભર પૂજપાઠ કર્યાં, સેવા કરી, માત્ર માનવુ હતું કે ઇશ્વર મારી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ કંઈ નહીં કરે, પણ એણે મારી માને જ ઊંચકી લીધી.'

હું તો મૂંગી જ રહી પ્રભુ જેવા પ્રભુ જેના નોકર હોય એની મામે મામુવી માણસ શું બોલે? આવી ભાષ્ટકથી હું બહુ ડર છું.

પોતાના પૂજપાઠની, રોજ-નમાની શુ એવી ભારે ક્ષમત છે કે એના બદલામા ખુબ ઇશ્વરને ગુલામી કરવી પડે?

મે ચમત્કાંત પણ બોધા છે.

એક વખત નં મખત મારી હતી. ન્યાં-
એક માથે મારી મમકા પ્રજાલય થયાં, અને
એક પગમા હુ માથ નાજી થઈ ગઈ! ખરી
રીતે આ ચમત્કાર કરેવાય, છતાં તે વૈજ્ઞાનિક
છે, કેમ કે, એનાથી કેઈ પણ કુદરતી કાન-
નનો બગ થતો નથી પ્રાણ પ્રતિષ્ઠિત મનના
જાપથી બધા કોયો મુદ્દા, પ્રાણયુક્ત અને
રોગયુક્ત થઈ જાય એ કેવળ કુદરતી છે અથ-
વા આ અનુભવ, શીલ અનુભવથી જુદો
છે ખરી રીતે આ મામાન્ય અનુભવ છે, પણ
તે અકુદરતી નથી મને એક અકુદરતી અનુ-
ભવ પણ થયો હતો એક મિત્રને ત્યાં એક
યોગી માથે ભેટો થયો એ કયા પ્રકારના યોગી
હતા તે હું જાણતી નથી, પણ મને એ ગમેવા
નહીં એમણે કેલાવેશુ વાતાવરણ મને તામચી
વાગેશુ, અને જગથ ગમેશુ નહીં એ વચ્ચારો
મતાવતા, એટલું જ નહીં, એમને વચ્ચારો
બતાવવાનો શોખ પણ હતો! -માયા યોગીનું
એ લક્ષણ ન ગણાય એમણે ઘડના બધા માણ
મોને ભેગા કર્યા વાતાવરણમાં જેવેની પ્રમદી
ગઈ અતે પ્રમાદ વહેચનાની વારી આવી
મિકાઈતો હતી નહીં, યોગી કહે, 'વાધો ન ગ
મને મુકી ધૂમ આપો' અને ધૂમ આવી એ
લઈ યોગીએ તેની માકર બનાવી અને મૌને
વહેંચી કથનાતે મને ઇશ્વરનું નામ લઈ મોમા
નાખી પણ એની એવી તો ભયકર અમ-
થઈ કે હું માદી પડી ગઈ વચ્ચારો પરનો
મારો રહ્યો મહો મોડ પણ પછી જીતરી ગયો
એક દેવીપૂજક બહેનને આવેશ આવતો,
ત્યારે એવી બેબાન અવસ્થામાં એમના હાથ
માથી કેઈ વાગ કકુ, કેઈ વાગ એવલી તો

કેઈવાર નાકરતીકમળી! -આ મે મારી નહીં
આખે ભેષ છે-પગનું એ મિદ્ધિથી એમના
જીવન પર કેઈ નારી અગ્ર ન થઈ

કેઈ વાગ મહેમાનો આવે અને મીજમાન
ઇશ્વરને પ્રાર્થના કર, પછી જેમ ટ્રીપગીના
ચીર પુગયા હતા તેમ જન ભોજન આવ્યા
જ કહે, મહેમાનો ખાય પાત્ર ધૂટે નહીં!
આવા અનુભવો આવ મામાન્ય છે એને વચ-
ચાર કરેવાય કે કેમ તે હું જાણતી નથી હ
તો એને ઇશ્વરવીસા મુદ્

માનસિક શક્તિના વચ્ચારો પણ મે જોયા
છે એક મોગ મમુડમા એક નત બેઠાહતા
આખો નમેવી હતી, શરીર નિશ્ચલ હતું, ધીર
ધીર મલાના નગ હન અને વાતાવરણ કેઈ
અદ્ય અને અજેય જાદુથી બદલાઈ ગય
લાં આખી દુનિયા જ બદલાઈ ગઈ!

આવી માનસિક શક્તિનો મહિમા દુનિયા
જોઈએ લાંબ છે, એક રીતે એ ત્રાડ પણ છે
કેમ કે, એ શક્તિનો દુરુપયોગ માણસને દેવાન
અને જીવનને જડનમ બનાવી શકે છે

મોગ મત મદ્રમાઓએ ન પ્રમાની
મિદ્ધિનો મુખક છે નિષેધ કર્યા છે

એવી નિદ્ધિએની અમન જોઈને હું એના
નિર્ણય પર આવી છું કે એનાથી વાનિય થાને
જીવન પર કેળીજ અમન થાય છે મિદ્ધ પુરુષ
અહ કારી બની જાય છે અને મમાનમા એક
પ્રકારનું હાનિકારક કુતૂહલ જોઈએ આદર અને
જોગ જીવન-મુયો જ-એ હ એવી મિદ્ધિ
ઓથી ચિત્તશુદ્ધિ થતી જોઈ નથી વાનિય
ખીવતુ નથી પછી માવી નાધતામાં
થમ કારોને સ્થાન જ કયા છે?

હું જો પાછો જીવાન બની જાઉં અને મારી આજીવિકા શી રીતે મેગવધી, એનો
તે મારે ફરી વાર નિર્ણય કરવાનો આવે, તો તો હું ફરી વૈજ્ઞાનિક કે વિદ્વાન કે શિક્ષક
થવાનો પ્રયત્ન નહિ કરું, પણ એના કરતા તો આજની પરિસ્થિતિમાં જે કંઈ થોડી
સ્વતંત્રતા મળી ગઈ છે, તે મળી રહે એવી આગાથી હું તો કહિયો કે ફેરિયો થવાનું
વધારે પમદ કરું

કસોટી

રમણ દ. મુખાર્જી

જ્યારે ભગવાન બુદ્ધ આવસ્તી નગરીમાં જેતવનમાં રહેતા હતા, ત્યારે ત્યાં પ્રસેનજિત નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ભગવાન બુદ્ધ ઉપર અનન્ય ભાવ રાખતો. તેને મન ભગવાન બુદ્ધ સાક્ષાત્ ભગવાન જ હતા; અને જેઓ સાક્ષાત્ દયાના અવતાર જેવા હોય, તેઓ ભગવાન જ મનાય તેમાં શી નવાઈ?

એ નગરીમાં ધીમે ધીમે બુદ્ધના ઉપાસકો વધવા લાગ્યા. એમના ભિક્ષુઓને રાયરંક, આભાલ-વૃદ્ધ તરફથી આદરમાન મળવા લાગ્યું. તેઓને અન્ન વસ્ત્રનો તોટો ન હતો. તેઓને માટે સુંદર વિહારો બંધાવા લાગ્યા.

જેમ ઉપાસકો વધવા લાગ્યા, તેમ ઈર્ષ્યાળુઓ પણ વધવા લાગ્યા. બીજા સંપ્રદાયના સાધુઓને, ભગવાન બુદ્ધ અને તેમના ભિક્ષુઓ, આંખમાં કણાની જેમ ખૂંચવા લાગ્યા. તેઓનો ઈર્ષ્યાજિભભૂંટી ઊઠ્યો. બુદ્ધની વધતી જતી લોકપ્રિયતાથી તેઓને પોતાના સંપ્રદાયનું અસ્તિત્વ જાપમાતું લાગ્યું. આમાં એક પંથ વેરાગીઓનો હતો. તેઓએ કેઈ પણ ઉપાયે બુદ્ધ અને તેમના ભિક્ષુઓને ફજેત કરવાનું નક્કી કર્યું. તેમણે વિચાર્યું, એ લોકો ફજેત થશે એટલે નગર છોડી ચાલ્યા જશે.

એ પંથમાં સુંદરી નામે એક સ્ત્રી વેરાગી બની નોડાઈ હતી. તે થોડા સમયથી, ભગવાન બુદ્ધની પવિત્રતાથી આકર્ષાઈ તેમના વિહારમાં જતી હતી. આથી વેરાગીઓએ એક કાંકરે જે પછી માંદવાનો વિચાર કર્યો.

તેઓએ એક ષડયંત્ર રચ્યું. જેમાં સુંદરીને મારી નાંખવી અને તેના ખૂનના આદરથી તરીકે બુદ્ધના ભિક્ષુઓને ઠેરવવા.

તેઓએ ધોડાક સુશઓને યોગ્ય-આતેમની સ્ત્રીમરી વિવેકબુદ્ધિ પણ સ્વગૃત ન થાય તે માટે તેઓને કાઢી પાડ્યા. તેમની આંખો ભૂલે-

ચૂકે થ નીલિતા પ્રકાશ-તરફ ન જેવાય તે માટે તેમની સામે કપિયાનો ચળકાટ પાથરી દીધો. અને તેમની પાસે સુંદરીનું ખૂન કરાવ્યું. તેનું શબ જેતવનના વિહાર પાછળના જ ઊંડા ખાડામાં ફેંકાવ્યું.

બીજે દિવસે નગરમાં વાન વહેતી હતી કે સુંદરીનું ખૂન થયું છે. આમ કરવામાં મોટો ફાળો-અદે આખો ફાળો પેલા વેરાગીઓનો જ હતો.

આ વાત ફેલાતી ફેલાતી રાજને કાને આવી તેણે તરત જ તપાસ શરૂ કરાવી; તરત જ વેરાગીઓને બોલાવ્યા, અને હકીકત પૂછી જેઓ કાળા કામના કરનારા છે તેઓ કદી માથું ધોલે? તેઓએ બધી ગોળ ગોળ વાતો કરી આખરે રાજએ તેમને પૂછ્યું, ‘આપણા નગરમાં તમને કોના ઉપર શક આવે છે?’ તરત જ પેલા નકસાબુઓએ તક ઝડપી લીધી તેમણે કહ્યું, ‘અમને બુદ્ધ અને તેમના ભિક્ષુઓ પર વહેંચ છે.’

આ સાંભળી રાજને વીજળી સરખો આચ્છાદ લાગ્યો તેનું ચાલે તો તે જ ઘડીએ તે પેલા વેરાગીઓના મસ્તક ધડથી છુટા કરાવે ‘પણ ન્યાય આગળ તે લાચાર હતો.

તેણે આગળ પૂછ્યું, ‘શા ઉપરથી કહ્યો છો? તમારી પાસે ઠઈ આધાર છે?’

પાપીઓ પાને આધારની કઈ તાણ હોય? તેમણે તરત જ કહ્યું, ‘હા, છેલ્લા કેટલાક દિવસથી મુઠરી એ લોકોના વિહારમાં જતી હતી અને રોજ રાત્રે ‘પણ તે તરફ જતી હતી.

‘પણ આટલાથી ખૂનની ઘટના કેવી રીતે બને?’ રાજએ પ્રશ્ન કર્યો ‘મહારાજ’, એક આગેવાનની જીભમાંથી મધજરતો લાગતો છતાં હળાહળ ઝેરભર્યો રણકો બહાર પડ્યો, ‘લખા કરો તો કહું.’

‘બોલો, ન્યાયને ખાતર તમે નિર્ભય છો.’

‘કારણ તો જાણેએમ છે ‘બીજા આગેવાને વાતનો તત્તુ પકડતા કહ્યું, ‘શક્ય પુત્રનો મુઠરી સાથેનો સંબંધ મારો ન હોય.’

‘કોની વાત કરો છો, ભગવાન બુદ્ધની?’ પ્રમોદજિતે બૂમ પાડી બેઠતા કહ્યું.

‘હા હા, એ જ ભગવાનની’ બીજાએ અદ્ધ કાસ્ય કરતા કહ્યું તેણે દાદમાંથી કહ્યું, ‘ભગવાન વગર ભક્તોનો ઉદ્ધાર પણ કોણ કરે? અને તેથી જ એ ભગવાનના શિષ્યોએ ભગવાનની મહત્તાને ભોંયભેગી થવી અટકાવવા કદાચ મુઠરીને મારીને કચાક ફેંકી દીધી હશે.’

ગળનું મુખ ઝાણ પડી ગય જે વાતની

તેને સ્વપ્ને થ કટપના ન હતી તે તેની મામે આમ વાસ્તવિક જેવા રૂપે બિમ્બી હતી છતાં તેનો આત્મા આ વાત કબૂલ કરતો ન હતો તેણે તરત જ નગરરક્ષકોને બોલાવ્યા અને પેલા વેરાગીઓ સાથે મળી આ ઘટના વિષે તપાસ કરવા આજ્ઞા આપી.

નગરરક્ષકો વેરાગીઓ સાથે જેતવનમાં આવ્યા તપાસ આરંભી દુષ્ટોની યોજના પ્રમાણે એક ખાડામાંથી મુઠરીની લાશ મળી હતી વેરાગીઓએ આક્રમક આરંભ્યુ તેઓ મુઠરીના શબને આખા નગરના ખૂણેખૂણે ફેરવવા લાગ્યા.

એ જોવા લોકોના ડોળેડોળા એકઠા થતા હતા, તેમને મોઢીને તેઓ રુદ્ધનભર્યા અવાજે કહેવા લાગ્યા, ‘આખો ખોતીને નિહાળો આ તમારા ખૌદ્ધભિક્ષુઓનું કર્મ અને નિહાળો તમારા ભગવાનને.’

સૂર્ય ચક્રબુખા વેરાગી.

આખા શહેરમાં હાહાકાર મચી ગયો થોડાક શ્રદ્ધાવાન લોકો સિવાયના બીજા બુદ્ધને અને ભિક્ષુઓને ઉધાડેછેએ તારતકાર કરવા લાગ્યા આમાં રાજ પણ શું કરે? તેણે દાર્શનિક પૂરાવાના અભાવે બુદ્ધ અને તેમના શિષ્યોને નિર્દોષ બાહરે કર્યા.

આવડો મોડો અન્યાય થવા છતાં પણ ભગવાન બુદ્ધ મૌન ભળાવી, દુઃશ્મનો પ્રત્યે અચાર કરેલું વર્ણવતા, બેસી રહ્યા જ્યારે તેમને લાગ્યું કે અતિશય નિર્દયી ભિક્ષુઓ હરી ગયા છે, ત્યારે માન એટલું જ કહ્યું, ‘જૂઠા આળથી રૂપાની કઈ જ જરૂર નથી સત્ય વસ્તુ તો ચંદ્રબુદ્ધ થએલા સૂર્યની નાકે આપોઆપ પ્રકાશી બેઠશે સત્ય મંદી પે ફરુ ગહેતું નથી.’

દિવસો વીત્યા એક દિવસ એક પીઠામાં મુઠરીના ખનીઓ એકઠા થયા બધાએ ખૂણ ફરૂ પીધો પછી પૈના વહેંચવા બેઠા તેમાંથી લડવા લાગ્યા ‘બા બા મને વધારે પ પ પૈમા ભેદએ કારણ કે મુઠરીને તો હું

હું ખભા ઉપર કિંચકીને નઈ ગયો હતો
તે તે બહુ ભારી હતી

પ પ પણ એ જી જીવતી હોત તે
તુ તુ એને કેમ કરીને લઈ જત ? નશામા
ભાન ભૂવેવા ખીનએ આગળ ચલાવ્યું, તેતુ
ન ગણ દળાવીને તો મે મે મારી નાખી
હતી મ મ મને ઘણા પૈસા મળવા જોઈએ

અધા નશામા મેહોશ હતા રાજના
જાસૂમોએ આ વાત માલગી તેમજે રાજને
મધી વાત કહી રાજ હુપથી નાચી ઊઠ્યો
તેનાથી ભગવાન ખુદ ઉપગ્નો આરોપ મહો
જતો ન હતો તેણે તત્ત જ પેલા ખનીઓને
ભગવો કે ?

પકડી મગાવ્યા

તેઓએ ગુનો કબૂલ કર્યો, અને કામા
માગી આથી રાજાએ ભગવાન ખુદની સલા
હથી, ફરી આણ કાણુ કૃત્ય ન કરવાની કબૂ
લાત લઈ, છોડી મૂક્યા તથા વેરાગીઓને
પણ તેમના ગુનાની માફી આપી

શ્રાવતી નગરીમા ઘેરઘેર આ વાત
પ્રસરી ગઈ વેરાગીઓ ફજેત થયા ભગવાન
ખુદ તરફ લોકોનો આદરભાવ અનેક મહો
વધી ગયો

ભણે પ્રહુણુમુક્ત થયેલો સૂર્ય પૂરા
જોશથી પ્રકાશવા લાગ્યો

ભગવો કે ?

જે અરમામા સ્વામી વિવેકાનંદ લંડનમા માન મેળવતા હતા તે જ અન્સામા ભાન
કિલેશ્વર બિપિનચંદ્ર પાન પણ લંડનમા હતા તેમને કોઈ યુરોપિયન ખાઈએ સ્વામી
નરીએ જોળખી રમૂજ ગૂચવણ ઊભી કરી હતી

વાત એમ હતી કે, બિપિનચંદ્ર પાન લંડનના દક્ષિણ ભાગમા પોતાના મિત્રને
મળવા માટે જતા હતા પણ પોતે રસ્તામા ભૂલા પડ્યા અને ક્યા જણ તેનો વિચાર
નરતા એક ખાણમા ઊભા રહ્યા એટલામા એક જેન્ટલ લેડી (સબ્ય સી) એક
માગકને બધીને ત્યા આવી તેમને ગૂચવણમા પડેલા જોઈતે બહેન બોલ્યા ‘માહેબ,
આપને ક્યા જણ તેની ગૂચવણમા પડ્યા હો કે ? આલે હું તમને જ્ઞતો બતાવું’
મને તેણે જ્ઞતો બતાવવા આગળ નાવવા માડ્યું રસ્તામા તે બોલ્યે જતી હતી

જેલા વત માન પત્રો ઉપગ્થી હું તમને બજતી હતી કે તમે લંડનમા પધારવાના
હો પાવને આશ્ચર્ય થયું કારણ કોઈ વર્તમાન પત્રમા તેમનો ઉલ્લેખ નહોતો પેલા
બહેન આગળ કહેવા લાગ્યા ‘હું તમને જોઈને જ મારા પુત્રને કહેતી હતી કે, જો
પેલા ભગવા ફેરાવાળા જ, આપણે વર્તમાન પત્રોમા જેમનો ઉલ્લેખ થયેલો જોઈએ
ગ્રીએ તે છે પાવને તો કઈ જ મમજણ ન પડી કે આ બહેન કોની વાત કરે છે

તેમણે કહ્યું ‘બહેન આપ ભૂવતા હો એમ લાગે છે જેને વિષે આપ વાત કરો
હો તે હું નથી’ પણ પેલા બહેન તો કહેવા લાગ્યા ‘વાહ મે આપને અગાઉ જોયેલા
નહિ એવે કઈ ભૂવમા પડી જતી હોઈશ ? આ તમારો ભગવો ફેટો જ તમને
જોગાખવામા મદદરૂપ થઈ પડે તેમ છે’ તે વેળા બિપિનચંદ્ર પાલે માથે ફેટો વીટ્યો
હતો તેઓ નમજી ગયા કે બહેન સ્વામી વિવેકાનંદની વાત કરે છે, અને પોતાને જ
સ્વામીજી માને છે પણ તેઓ જવાની ઉતાવળમા હોવાથી કઈ પણ સ્પષ્ટતા કર્યા
વિના જ દૂર પડી આવતા થયા

ધન્ય છે એ ભગવા ફેટાને’ સ્વામીશ્રીને જોયા જ નહોવા છતાં તેમના પ્ર એ
જવા મધો પ્રભ્યભાવ હતો ?

—કિશન વાધના

દાનરિક્ત

વરસી ગયેલુ વાદળું, વર્ષ વીત્યા બાદ
આકાશને એક ખૂણે પડી રહેલું હતું વર્ષાથી
ભરાયેલુ સરેવર તેની દશા જોઈને આખો
દિવસ મલકાયા કરે અને કહે 'અરે શ્રીહીન!
જાતને ગુમાવીને તું કયા સતાર્ધરહે છે? મને
જો ને! હું કેયુ હમેશા જળભર્યું, આવધાન
અને સુગંધીર રહું છું! જરા હાલતું થ નથી!'

વાદળુ કહે 'અરે ભાઈ! ગૌરવ ન કર
તારી પ્રજ્વળતા તો માડું ગૌરવ છે'

ખનાવટી હીરો

ખનાવટી હીરો ગર્વથી કહેવા લાગ્યો
'અરે, જરા જુઓ તો ખરા! હું કેવો ઓઠો છું!'
એ સાબળીને ખરીદનાર ખોલ્યો 'એટલે
જ મને શકા પડે છે કે, તું માથો હીંગ નથી!'

શક્તિની સીમા

નારદ આવીને કહે 'હે ધરણી! માણસો
તારુ જ અજ્ઞા બાઈને તારી નિદા કરે છે તને
માટી કહે છે, તને પૂજ તરીકે ઓળખે છે,
તને જડ અને સ્થૂળ પણ કહે છે અરે, એ
અકૃતજ્ઞો તને મહિન-ગ હીંગોળરી કહીને પણ
નિ છે છે તું એમને અજ્ઞ-જ્ઞ આપતી બધ
થઈ જા એમના મો મુકાવા દે એ લોકો પણ
જાણે કે નુખાટીની શી કિમ્મત હોય છે!'

ધરણી હસીને કહે છે 'છા ને જોવે, હું
શું એમના જેવી છું કે વેર લઉં? તેઓ નિદા
કરશે તેથી મને કઈ ડાઘ લાગવાનો નથી
પણ હું વેર લઉં ને તેઓ મરી જાય તો મને
ખળ હું ખ યાય! પારાવારનો ઝોરતો વહે!'

વિશ્વા અને ઉપાર્જન

'હે ધરતી! તું આટલી ગંધી કૃપણ છે?
કેટલી મહેનત કરીએ છીએ ત્યારે અમે ધાન્ય
પામીએ છીએ! તારે આપવું જ હોય તો
પ્રમત્ત થઈને હુમ્મી-હસીને આપ ને? વગર
મફતનો અમારા માથાનો પત્તીનો છેક પગ
સુધી ઉતરાવે છે! વગર ખેડયે ધાન્ય આપી
દેવામા તારુ શું જાય છે?'

આ સાબળી મદ હુમ્મીને ધરતી કહે છે
'એમ કરુ તો માડું ગૌરવ તો જરાક વધે
પણ તારુ ગૌરવ તદ્દન જતુ વહે!'

ઝોળી અને ધણી

એક દિવસ ભક્ષાની ઝોળીએ રૂપિયાની
થેલીને કહ્યું 'અરે, તું કેમ ભૂલી ગઈ કે,
આપણે એક જ કુટુંબની છીએ?'

થેલીએ કહ્યું 'ભૂલી તો તું ગઈ છો, બહેન!
જે કઈ મારી પામે હતું, તે તમામ તારી જ
ઝોળીમા ચાલ્યુ ગયું-હું ને શું બલીશ ભલા?'

પ્રભાતના ચંદ્ર

સૂર્ય ઊગતા જ એનો મહિમા આથમી
જશે, એવું જાણવા છતા પ્રભાતનો ચન્દ્રમા
શાત મુખ બની કહે છે 'અત મિન્યુને
કિનારે ઊભો ઊભો પ્રતિષ્ઠા કરી રહ્યો છું કે,
સૂર્ય ઉદય થયે એને પ્રલામ તો કરતો જાત!'

પ્રેમ-પત્ર

સૂર્યને રાત્રિએ કહ્યું 'ચન્દ્રમા માથે
તમે મને રોજ પ્રેમ પત્ર પાડવા કરો છો, પણ
હું તમારા એ પત્રોનો પ્રત્યુત્તર હમેશા લીલા
ધામ પર આમુઓના ઉપમા મૂરી જાઉં!'

શ્રદ્ધા ને સાધનાથી જીવન સાર પામશે,

શકા જ ફક્ત પામશે તર્કો કરી કરી -અનિવ

બિછાના પગ પડ્યો પડ્યો લેખક ધીરે ધીરે કલમ ચલાવતો હતો. કમજોરીને કારણે વખવામા ખૂબ મુશ્કેલી પડતી હતી તો પણ એણે લખ્યા જ ક્યુ અને આતમા એની નાનકડી નવલ પૂરી થઈ ગઈ.

નવવ પ્રકાશન પામે ઘણી મોડી પહોંચી એની નકલ કરી લેવા જેટલો સમય ન હતો એવે પ્રકાશકે એને મીઠી જ પ્રેસમા મોકલી આપી.

જે પેકેટમા જેની નાની નવલની હસ્તપ્રત હતી તેમા ખીલ નવલકથાઓની હસ્તપ્રત પણ હતી.

પ્રેસમાથી કપોઝ થઈને મેન્ડના ફૂફ આવી ગયા. પ્રકાશકે એણે તો ફૂફ જેની મોટી નવલકથાઓના હતા નાની નવલના ફૂફ હતા જ નહીં. પ્રકાશકે ખાસ ભાર ઈધને પ્રેસ વાગાને કહ્યું કે મે જેની નાની નવલની હસ્તપ્રત મોકલી જ હતી ત્યારે પ્રમવાળાએ તપાસ માફરી પેકેટમા પેલી નાની નવલની હાથ નકન આપી તો હતી પણ પેકેટ ખોલનારે તેને જોઈ કાગળ મમજીને જો કાગળના ટોપ વામા નાખી દીધી હતી.

પ્રકાશક તો એ માલગીને ગૂનમૂન બની ગયો. 'એણે મુશ્યુને બિછાને પટેલા લેખકને વધારે મધો હતો કે તમારી નવલ અવશ્ય ના જીશ હવે શું થાય?' પ્રકાશકના આશ્ચર્ય પ્રમમા જોઈ કાગળે પડી ગેટતા હતા. યા તપાન કરાવી ત્યાં પણ હાથનકવ ન મળી એવે જ કાગળના જોદામમા તપાસ કરાવી મગળના ગજમાથી ઘોડા હાથે લેખેવા કાગળો ગોપી મઠવા એ નહેતુ ન હતુ તો પણ એક

એક કાગળને ઉઠાવીને હસ્તપ્રતની શોધ કરી પણ તે ન મળી.

પ્રેસના મેનેજરને એ વખતે જ થાદ આવ્યું કે કોઈ કોઈ વાર પ્રેસના રહી કાગળ શહેરની એક કાગળની મિલમા મોકલવામા આવે છે, કાગળની મિલમા માણુનો મોકલવીને તપાસ કરાવી ત્રણ દિવસની શોધખોળ પછી પણ ત્યાં પેલી હસ્તપ્રત ન મળી પણ એ મિલના માણુનોએ પેલા હસ્તપ્રત શોધનારાઓને કહ્યું કે, 'આ મિલમાના કેન્વાક રહી કાગળ હાનમા જ શહેરની એક ખીલ કાગળની મિલમા મોકલ્યા છે તો કદાચ ત્યાં પેલી હસ્તપ્રત મળી આવે માટે ત્યાં તપાસ કરો.'

ખીલ મિલમા તપાસ કરતા જણાયું કે પહેલી મિલમાથી જે કાગળો આવ્યા હતા તે હમણા જ કાગળનો માવો બનાવતા મશીનમા મોકલવાયા છે. મશીન આતુ છે અને કાગળનો અર્પો જથ્થો તો ખલાસ થઈ પણ ગયો છે અને તે તેલળમા ધોવાઈને નવું સ્વરૂપ ધારણ કરતો હતો તો પણ કદાચ પેલી હાથપ્રત મળી આવે એ આશાએ શોધનારા પેલા જોઈ કાગળના એક ઢગલા આગળ બેસી ગયા. બ્યાથી કાગળ તેલળના પીપમા પ્રવેશ કરતા હતા એતા એતા ત્યાં પેલી હસ્તપ્રતના ટેક વાક કાગળ મળી આવ્યા. પૂરો મોકલ સતત શોધ કર્યા પછી પેલી હસ્તપ્રતના બધા કાગળો મળી આવ્યા.

એ નવલકથા 'વાર્ધક વિદ્યે કાધર' આખરે પ્રગટ થઈ આજે એની ગણના આધુનિક શ્રેષ્ઠ નવલકથાઓમા થાય છે. પેલો મગળપયારીએ પહેલાં લેખક તે કલેક્ટરનું ટે

આપણે રાજનુ ઘડી ઘડીનું જીવન નાદુ દેખાય છે ખરું પણ તે માદુ નથી તેમા ટોડો અર્થ મનાયેલો છે. આખું જે જીવન એ મનના યજ્ઞમાં છે તમારી જે નથ તે પણ એ મમાધિ છે. મર્વ બોન ઈશ્વરને અર્પણ કરી પછી જે નિદ્રા આપો વર્ષએ તે મમાધિ નથી તો ખીજ ગ છે?

નિનોબા

દ્રાવિડ પ્રાતમા અવ્વાઈ માઈ નામે મીરાબાઈ જેવી કોઈ મહા તેજસ્વી ભક્તાણી થઈ ગઈ તે નિત્ય વિષ્ણુમંદિરમાં બેઠી રહેતી કોઈ વાર તેની ધીર મૂર્તિની તરફ હોય તો કોઈ વાર તે પોતાના લાભા પગ બરાબર મૂર્તિની સામે પસારીને બેસે કોઈ ભાવિક પણ બાળભક્ત એક વેળા ત્યાં દર્શને આવી ચડ્યો અવ્વાઈ માઈનો ઈશ્વર સાથેના ગાઠ મળધ આ ભક્ત નહોતો બાણુતો તેથી રાત્રી આખ કરીને તેણે તો અવ્વાઈ માઈને થોડી ગાયો સંભળાવી !

અવ્વાઈ માઈ તો ખડખડ હુમી ઊઠ્યા તેના હાસ્યથી મંદિર ગાણું ઊઠ્યું પછી મા પેલા ભક્તને સંબોધીને બોલ્યા, “આવ દીકરા ‘અહીં’ બેસ આપું ! તું ક્યાંથી આવ્યો ? તે મને તીખું કહ્યું, પણ એક વાત મને કહે, હું તો ઘરડી થઈ, પણ મને તો એકેય જગ્યાએવી ન મળી કે જ્યાં ભગવાન ન હોય જ્યાં પગ પસારું ત્યાં તે મામો ને મામો જ હવે તું કોઈ એવી જગ્યા બતાવે કે તે ત્યાં નથી, તો તો જરૂર તે દિશામાં પગ પમાડુ ”

પેલો બાળભક્ત તો વિનયી હતો અજ્ઞાનને લીધે અવ્વાઈ માઈને બોળખી શક્યો ન હતો એ તો ગભરાયો આખે તો મોતી સરખા આસુ પડ્યા ને માના અગૂઠા ઉપર ટપ કવા માડ્યા માએ પગ ખેચી લીધા પેલાએ પકડી લીધા, “મા, હું ભૂંચો, મા, માફ કરો, મને ઉગારો” અવ્વાઈએ પગ ખેચી લીધા ને તેના મોટા હાથ વડે તેને પકડીને આપ્યો, બક્ષીએ ભરી ને વળી ખડખડ હસીને બોલી ઊઠી, “જા જા, વળી માફ તે શું કરવાનું હોય ? તું તો મારો દીકરો છે મારે તગ જેવા ઘણા દીકરાઓ છે હો ! તું ડાહ્યો દીકરો કે તારા મનમાં કંઈક શકા આવી કે તરત મને તે કહી દીધી જા શ્રીરંગ ભગવાન તારી વક્ષા કળે પણ માને મહારાજો હો ખેન !”

ધ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬ પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨ લવાજમ મનીએ ડંરથી જ કાયાલયને સરનામે મોકલવું પ્રથમ અકથી જ આહુકો નોધાય છે દર માસની બારમી તારીએ અક પોષ્ટ થાય છે થોડી નકલો હાલકાગળ પર છપાય છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬ પત્રવ્યવહારમાં આહુક નબર અવશ્ય લખવો

‘ધ્યારા બાપુ’ કાર્યાલય ઉપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા		૧૭ મે ૧૯૫૫	
	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
૧ કિશે રવાલભાઈના પત્રો	૭૪	૧૮ મત્યતો જય	૮૩
૨ મૃત્યુલય	૭૫	૧૦ સત્યાગ્રહધર્મ	રતિલાલ-અનિલ ૮૪
૩ શરમ દાંકી રણછોડ બાવલિયા	૭૭	૧૧ અદ્વિતિય ધીરજ	બાઈ યશુ ૮૫
૪ વિશ્વબંધુત્વ હેલન કેલર	૭૮	૧૨ પદરપુર	રતિલાલ-અનિલ ૮૬
૫ ઘરનો દાડતર બાંઆં કોસ-ચાચન	૭૯	૧૩ સાધના અને ચમત્કાર	રેહાના ૮૮
૬ ગુરુદેવનો કૂતરો હબરીપ્રસાદ દિવેદી	૮૦	૧૪ કસોટી	રમણ હુ સુપાકર ૯૧
૭ નીડરતા કિશન વાધેલા	૮૧	૧૫ રવીન્દ્ર કલ્પિકા	અનવર આગેવાન ૯૪
૮ દ્વિતી રાગોમાં ઈશ્વરભજન	૨૦ અં ૮૨	૧૬ નવલકથાની કથા	૯૫

પ્રકાશક અને મુદ્રક ધીરેન ગાધી ઉપાયતન મુદ્રણાલય જૂનાગઢ

તેજરેખા વિજય નામનો ઊગતો લેખક અમદાવાદ ભણીને ત્યાં પ્રેમમાં નાસીપામ થતા નોકરી શોધવા મુબઈ આવે છે ત્યાંથી તેજરેખાની શરૂઆત થાય છે એ નિરાશાની અતિમ કક્ષાએ પહોંચ્યો ત્યારે આશાકરણ જેવો એક અરછનો જવાબ આવતા એ ત્યાં જાય છે અને ખાનગી હાઈસ્કૂલમાં તેને નોકરી મળી જાય છે

વાર્તા આગળ વધે છે શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં આવતો નરો વેપાર, ખીબની મહેનતે પોતે ખાટી જવાની વૃત્તિ, ખાનગી શાળાનો કારભાર તે સાથે મુબઈવાસીઓની રહેણીકરણી, ચાવીનું મજકારણ, વિદારી બીજવરને પરણેલી નાની ઉમરની પત્નીનો અસતોષ, આવુ આવુ ઘણ વાતાના પ્રવાહમાં તણાતુ આવે છે

વિજય નોકરી કરે છે તે હાઈસ્કૂલ, પરેલમાં કામમઅની આવતુ એનું રહેઠાણ, ત્યાંની વિવિધ અને વિચિત્ર પાત્રચરિત્ર, ત્યાંનું રાજકારણ હાઈસ્કૂલનો હેડમાસ્ટર, રજન શેડાણી અને ચંદુલાલ શેઠ, અરવિંદ અને મુધા મતવાણી લલકારતા રહેતા મહાવીરપ્રસાદ અને વાતાની નાયિકા માનની દેશપાટે, અને શ્રીવેળા આગળ પાત્રો અને વાતાવરણ વાર્તામાં મુખ્ય છે

વિજય લેખક છે તો માલતી પણ લેખિકા છે, કાસમઅલીની આવમાં જ બને રહે છે અને નળ પર પાણી ભરતી વેળા બને બેગા થાય છે, અને છેવટે એમનો પ્રેમ લખમાં પાંગળામે છે

નવનકથાઓમાં આમાન્ય રીતે આવતી પાત્રો અને પ્રસંગોની ચૂંથણી આમાં છે અને વેખકને કહેવું છે તે મરગતાથી કહ્યું છે લેખકે પોતે જ એક ઠેકાણે કહ્યું છે બધે અધકાર છે એમ કેમ કહી શકાય? અહીં દેહ વેચતી રંગીની છે તો શિયળ ખાતર મુબઈ છોકરી ભાગીરથી પણ છે અધરમની કમાણી કળાર વિઠોળા છે તો ઘડપણમાં મજૂરી કરનાર આજ બાર્ડ પણ છે કાગામજી કળાર દામજીમાઈ છે તો મદાચારી મહુલીજી પણ છે અને આ મમારમાં એવા તો કેટલાય જણ હશે કે જેઓ ખીબની ખાતર દેહને નીચેવી રહ્યા હશે, આ મહાવાત વચ્ચે પણ માનવતાનો દીવડો જતો ગમનાર છવ પણ હશે

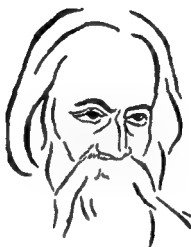
અધરમાં દેખાતી આ તેજરેખા, એ જ આ નવનકથાનો મુખ્ય ધ્વનિ છે, પણ લાળા નમય મુખી ચિત્તમાં તેના નકા પડ્યા કે એવો બળવાન કે મચા નથી

મુબઈગંગા જીવનની હવે તો સાબગી માબગીને અડચિ પેદા કરતી વાતો કોઈ નવીનતા ન હાય તો, એ જન્માવતી નથી

વિશ્વમાં અમલ તરનો માથે મારા તરવા પણ છે માણમાઈ મરી પગવારી નથી, વેખકને એ કહેવું છે અને તે તેજરેખા ના પાને દ્વાર તેમનો પોતાની જીતે મરગતાથી કહ્યું છે

અભિમાનિકા કુવ બાવીસ દૃષ્ટિ વાર્તાના આ મગ્નમાં વેખકના અગાઉ પ્રગળ થયેલ સામાન્ય 'શનિવાની મતે' માની દમ વાતાઓ પણ આવી જાય છે

નાના નાના ધરમજી પ્રસંગો બનાવેલ, આમાન્ય રાગતી પ્રિતાઓને પણ પેઠીકગ માનું વનું બનાવે છે વાતાવાની દૃષ્ટિએ કૃતિએ ઉચ્ચ કક્ષાની બને તેના પ્રયત્ન કરતા માનને જે મુશ્કેલી છે તે મરગતાથી કહી દેવું એ પેઠીકગને વધારે ફાવતુ જણાય છે મડા ૧ ૧૧૦ જે કઈ અમ કાગ-૧૨૦ કૃતિ આવની હોય તો હીક એવું એમનું વલણ જણાય છે મા ૧૨૬માં નાધાગલ વાર્તાઓ આરા પ્રમાણમાં છે તે છતાં આગળી વાર્તાઓ વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે શિવ પાર્શ્વનિ જ્વાલીનું પાળી, ધર્મીક પ કુટુંબકુ, નતી નર્મી આ મગ્નની પાટી વંગે નવનકથા નામ જેના પગથી પડ્યું છે તે એક ભૂત પ્રેમની વાર્તા છે, અને તે માનવનાથ અને દેવ તેવી નવનકથાથી વેખકે આવેણી કે એક વાર્તામાં વાર્તાનો છે ૨૮ અંક

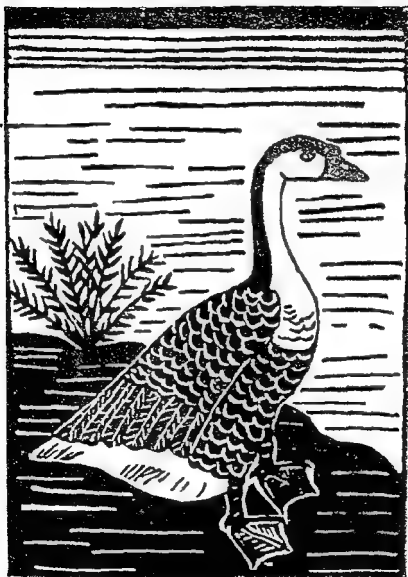
મૌનને

મૌન! નદીં ઝાલે તો મૌને ભરી લઈશ હું હૈયું,
સડી લઈશ હું, પડી રહીશ હું. સ્તબ્ધ થઈને આંહી.
જેમ પડી રહે'છે નિત રત્રિ, અવનન શિરે ધર્મ ધરીને,
સ્થિર નયન શાં જગમગતાં એ તારાઓ પેટાવી.

પ્રભાત થયે, વડી જશે અધાર શતનો ઘેરા,
ત્યારે તારી સુર્વજ્વળી વહેશે આ ગગનેશી.
મુજ પંખીના વાગે ત્યારે ગીત નહીં શં ભાગે ?
ને તારા એ તાને મારી વન્યલતા નહિ જૂલે ?
મુરદેવ

અનુ. - જનિ

પ્રારંભ

સાહ્યાર સ્વીકાર

નવજીવન કાથોનયના પ્રકાશનો

કકરમાપા પૂં હમરખાપાની વિસ્તૃત આત્મકથા લેં મનિનાવ શાડ મૂં નાનુ ઉપિયા
ગીતા પ્રનયનો ગીજી આવૃત્તિ લેં વિનોખા ભાવે મૂં કાચુ પ્રક એક ઉપિયે
પ્રકુ પુકુ દોઢ ઉપિયે

રિથનપ્રકાશન ગીતામા ચર્ચેલા ચિંતનપ્રજના લક્ષણોનાં વિસ્તૃત નવ્યા કર્નો અથ લ
વિનોખા ભાવે, મૂં દોઢ ઉપિયે

ઈશ્વારાસ્પૃત્તિ ઉપનિષદો વિષેની અથગર્ભવૃત્તિ લેં વિનોખા ભાવે મનુ પાનુ
પેશપાઠે મૂં કમ આના

ગૂઝરાન નિધાપીઠના પ્રકાશનો

શીન અન સદ્યાર એક લાણેલા પ્રાકોને ઉપયોગી ચિંતિ રિચેધાના નત્તન માધ્ય
નમ ગે લેં સુકુલભાઈ કલાર્થી, મૂં છ આના

મોધીયર્થનાર શાંતિદેવાચાર્યના એ નામના પુસ્તકનો ન્યાયાપક ધમન- કોમખીએ
નરેયો સક્ષિપ્ત અનુના મં સુકુલભાઈ કલાર્થી મૂં એક ઉપિયે

મમૂરજીવન અને છાનાચય લેં શિવાભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ મૂં એક ઉપિયે

આર આર શેઠની પંખીનાં પ્રકાશનો

શિતુ શરદભાણુના અમર સો પાનોની ચાપ આપતી મનહીની એક ઉત્તમ ભાવપાવી
દ્વિસ્પર્શી નવનકથા લેં ગોં નીં હાકેકર અનું ગોપાગચવ વિદ્વાસ મૂં સાહા નજી ઉપિયા
ગાર મીજો માપુ એક સુદર મરાઠી નવનકથા માગીસા બાપુ ને અનુવા લેં શ્રીં
નાં પેડેસે અનું ગોપાગચવ વિદ્વાસ

પનયતા મહુજીવન ખીજી આવૃત્તિ લેં મનનન યજક માડખોનક અનું ગોં વિદ્વાન
ગોપારણી બગાળી નવનકથા લેં ડા નરેશચંદ્ર મેનગુપ્તા અનં અગ્રલાલ મોની
મૂં માહા આં ઉપિયા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પામરે ના પ્રકાશનો

મરી જતી રેતી મુધારેલી ખીજી આવૃત્તિ લેં ચરોધર નં મહેતા નં નાડાપાનુ ઉપિય
નનની વાટે નવનકથા લેં હાદ્યાભાઈ પટેલ મૂં સા. આર ઉપિયા

પુનર્જન નવનકથા ખીજી આવૃત્તિ લેં ગાને ગુરુજી અનું ન્યાન પરમા મૂં નાનુ ઉં
આરિતક નવનકથા ખીજી આવૃત્તિ લેં માને ગુરુજી અનું જયન્ત પરમાર મૂં નાનુ ઉં

નરજાદેવી નવલકથા ખીજી આવૃત્તિ લેં સાને ગુરુજી અનું જયન્ત પરમાર મૂં એક ઉપિયે
મુખકુ ખના માથી બાપીતા વાર્તાસંગ્રહની ગીજી આવૃત્તિ લેં પન્નાલાલ પટેલ મૂં

નાર ઉપિયા

ગકમકા નવ રેડિયો-નાટિકાઓ લેં અભામેન માધી મૂં ત્રાપુ ઉપિયા

બૂદાન વિનોખાના બૂદાન મહેશને ઝીલતુ ગળગ નાનક લેં જયમતન પરમા ગીતકા
નકરન્દ દવે મૂં જે ઉપિયા

એ-આવજો! અ-પૃથ્વતાના પ્રશ્નને છળતુ મગગ નાનક લેં બાબુભાઈ નં નય
ગીતકાર મકરન્દ દવે મૂં દોઢ ઉપિયે

અબૂક પીજળી સબૂક! બાગકોને ગમી બાન એવા મરગ-સુદન બાગકાઓ લેં મકર
વે મૂં ગવા ઉપિયે

બધા મનોના અત્મ એક છે, પૃથ્વી તે અનેક આકૃતિઓમાં મૂર્તિમાન ॥ -નાથીછ

અરિયા

સ્વચ્છતાના જીવનનો
સ્વચ્છતાના પાલકનો

૧૯૩૯ ૦૫ ૦૫
અમદાવાદ

[ગાંધીજી અને ગુરુદેવની જીવનસાધનાનું અનુશીલન કરવું અર્થસિક્ક]

કિશોરલાલભાઈના પત્રો

ભાઈશ્રી મણિલાલ,

વર્ધા ૧૫-૧૦-૩૭

તમારા કાગળની કોરી બાજુને તમને જવાબ આપવામાં મદુપયોગ કરી લઈ છું એથી બે લાભ થશે અને તમારો કાગળ તમારે મંધરી ગળવે હોય તો પાછો મળશે

એક ગુરુની ભક્તિ એકેશ્વર ભક્તિની આવશ્યકતામાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે હિંદુધર્મમાં અનેક દેવ દેવીઓની ઉપાસના એકસામટી ચાલે છે સુમુખને મટે એ લાયક છે એમાંથી અનેક દેવદેવીઓનો નિયેધ ન કરતા છતાં કોઈ એકને વધારે મહત્ત્વ આપનારા મ પ્રદાયો નીકળ્યા જતેદહાડે એ સ પ્રદાય સ્થાપના

પણ ધર્મિયર મનાયા આમ એકેશ્વર ભક્તિમાં પાછા અનેકેશ્વર થયા

સુમુખ આ ભેઈ મૂઝાન જાય તેને વેદાતી ગુરુઓએ આદ્ય બ્રહ્માસ્મિ, તત્ત્વમસિ વગેરેનો ભોધ આપી મૂઝાનણ ગળી એ ગુરુ એમને માગદર્શક થયા એમણે જ દેવદેવીઓની કાટપનિકતા સમજાવી આથી દેવદેવી કરતા એ ગુરુ વિષે જ એમની શ્રદ્ધા થઈ અને પોતે પણ બ્રહ્મરૂપ છે તો ગુરુ તો હોય જ એમાં શું આશ્ચર્ય? એ ન્યાયે ગુરુને પરબ્રહ્મ-સ્વરૂપે પૂજતો થયો પણ આદ્ય બ્રહ્માસ્મિને મેધ આપવાનો દિવસ જતા, શાકભાજી કરતા યે સન્મતો અને સહેલો થઈ પડ્યો ડારણુ ડ એને કેવળ બુદ્ધિને અને વાણીને વિષય બનાવ્યો આથી એનો ઉપદેશ આપનારમાં ધણા વધારા વિશારદ જ હોય છે પણ શિષ્ય તો એની વાચાવિશા રફતામાંથી ય મૂઝવણમાંથી છૂટે એવે એના પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાબુદ્ધિથી જુએ સાચા મદુગુરુ પોતાની પરબ્રહ્મ તરીકે ભક્તિ કરવા શિષ્યને પ્રેરણા કરે નહિ

એક રીતે અનેક ગુરુને માટે અવકાશ છે એક રીતે નથી જ્યાં જ્યાંથી જે ગુણ શીખી શકાય ત્યાંથી શીખવે ભેઈએ અને તેથી શિખવનાર આપણે શુરુ જ થાય આ રીતે દત્તાત્રેયે ૨૪ ગુરુ કર્યા હતા અને એ કઈ બદ્ધ મોટી સખ્યા નથી

પણ જે આપણા જીવનની કોઈક એવી મૂઝવણ ટાળી નાખે કે જેથી ત્યાર પછી આપણે માર્ગ આપણને સ્પષ્ટ થઈ જાય, અને આપણને આપણી મેળે જ સૂઝવા માટે તે શુરુ પ્રત્યે આપણને વધારે ભક્તિ લાગ્યા વિના નહિ રહે એવું તો જીવનમાં એક બે વાર જ બને ધણ ખડુ એ જ ગુરુ બીજાવા પલ કામ લાગે આથી એવા ગુરુ તો એક જ હોવાનો જ લાભ છે કોઈ વાર બે પણ થાય

આ વિષે જીવનમોધનમાં ભક્તિ ખડમ વધુ વિન્નારથી ભેશે

એ જ કુશાગ હશે

લી કિશોરલાલના ૧૦ માં

તીર્થ કર, બુદ્ધ, કેવળી બ્રહ્મજ્ઞાની વગેરેને શરીરશ્રમનો સિદ્ધાન્ત લાગુ પડે છે કે નહિ તે ચર્ચા નકામી છે આપણે એમાંના કોઈ નથી, એટલે આપણને લાગુ પડે છે એટલું જમ કે, તીર્થ કરે બુદ્ધો પોતાનો ધર્મ કરાવી લે ૨૪૦૦ વર્ષ પર તીર્થ કર કે બુદ્ધે જે દરાવ્યું હોય તે આજના તીર્થ કર કે બુદ્ધ માનશે જ એમ ન કહેવાય કારણ તેઓ કોઈ બીજાને અનુસરનારા હોતા નથી મહાવીર કે બુદ્ધના અભિપ્રાયોને એ પોતાને માટે બધનકારક ગણતા નથી જૂના તીર્થ કરે કે બુદ્ધે આમ કેમ ન કહ્યું એમ પૂછવું નકામું છે તેમણે પોતેથી અને તારથી મદેશા મોકલવાનું યે કયા મૂઝાડનું હતું? એ જમાનો જુદો હતો

વાતાવગ્નમા શોક છવાઈ ગયો હતો, કેટલાક ગમગીન બની ગયા હતા તો કેટલાક કોપથી ધૂનતા હતા વચ્ચે યોહીનું એક નાનકડું ખાળોચીયું ભગઈ ગયું હતું ખીજ તરફ એનાથી મહેજ દૂર હજારત મહુ મદને બોગામા લઈ હડીએ પાટો બાધી રહ્યા હતા તેમની પીક પરેવા ઘામથી હજુયે લોહી પકતુ હતું !

થોડે જ દર, એક તરફ ઘા કળારને પકડીને મહુ મદના માણુએ ઊભા હતા તેના પણ હોશમેય ઊડી ગયા હતા મૃત્યુનુ કારણ ચક તેને માથે ભમતુ હોય તેમ તેનું શરીર ભયથી ધૂનતુ હતું તેની આખો કાઠી ગઈ હતી ભયથી તે આમતેમ જોતો હતો દીવા નગની જેમ તેની નજ આંખે બનાવે પમા થતા હતા

પોતે એક માગ ગણાતા કુટુંબોમા ઉછર્યો હતો દિવસે આનદથી પમા થતા હતા અરે, પોતાની શાહી પણ થોડા જ દિવસો પહેલા યઈ હતી છુન નરગતાથી પસાર થતુ હતું ત્યાં તો ધર્મના પ્રાને કેવ વર્તાયો ને હજારત મહુ મદ માંખેના યુદ્ધમા એના માતાપિતા ભાઈભાડુ, સબધીઓ અને એની સ્ત્રી કપાઈ મુઆ પોતે એકલો પડી ગયો નિગધાગ બની ગયો ધર્મ પ્રત્યે એને તિરસ્કાર જન્મે માથે સાથે તેના દુદ્ધમા હજારત પ્રત્યેના વેગને અખિ પણ ભબૂકયો કપટ કરીને તેણે હજારતનો ધર્મ સ્વીકાર્યો અને વિશ્વાસ સઠન કરી તે હજારતનો અગરશક પણ બની ગયો આમ છતાં યકચારેય એણે એકાન કે તક મળતી ન હતી કે પોતે વેરનુ ગમન કરી શકે હજારતને પૂરા કરી શકે વેરની ધૂનમા ને ધૂનમા તે ચોચ મમયની નડ જોઈ રહ્યો

આખરે એક દિવસ એવો મમય ડાય

લાગ્યો હજારત મહુ મદ પોતાના નિયમ પ્રમાણે નમાજ પઢતા હતા તેમની પીક તેના તરફ હતી તેનું વેગ ભબૂકયુ તેણે તલવાર ખેચી મહુ મદની પીક પર જોરથી ઝીકી અને છવ ગયાવવા ઝડપથી નાકો

પણ થોડું જ નાકો હતો ત્યાં પાછળથી મહુ મદના માણુએ આવીને તેને પકડયો અને મહુ મદ પાને લઈ જવા ઘસડયો મહુ મદ માંખે ઊભો પણ કર્યો

હવે હવે શુ મહુ મદ તેને છવતો જવા દેશે ? ન્યાય કરવામા સપૂણ પણે નિપજાતી મહુ મ' શુ તેને જતો કરશે ? મહુ મદ કંઠાપિ તેમ ન જ કરે ! તો તો શુ તેણે મોત સાંખે જ ઊણુ હતું ? તેની સાંખે મરક મગક હમતુ હતું ! તેના શરીરમાથી ભયની ધૂનરીઓ પમાર યઈ ગઈ તેના સાથમા જાલે કાટકા વાગરા વિચારેમા તે કસાયો

એકાએક એક સ્વચ્છ સ્વર સભાગ્યો, "આમ આવ મારી પાને આવીને જમ " તે અમકી ઊડ્યો મહુ મદ શુ તેને ધોલાવતા હતા ? મહુ મદની સાંખે તેણે જોયુ હા, તે તેને જ બોલાવતા હતા તે ભય પામી ગયો મહુ મદ તેને શુ ન કરે ? તે ઊભો રહ્યો

"માભજતો નથી ? ચાલ આગળ વધ ' ખીજે એક ભયકર અવાજ આવ્યો તેને પકડીને ઊભો રહેનાર ગુરસે યઈ ધોલતો હતો ધકખતે દિવે તે આગળ વધ્યો મહુ મદ પાસે જઈને ખેચી ગયો

"આ પાણી પી લે " એ પળ પછી મહુ મદે કહ્યું તેના ગભરાટનો પાર ન રહ્યો પ્યાલામા ઝેર હોય તો ? તેનો હાથ પાછો ખેચાયો મૂઝવણની રેખાઓ તેના ચહેરા પર ઉપચી આવી મહુ મદે તે જોયુ મહેજ હમ્મ

"ગભરાઈશ નહિ દોન્ટ ! એમા ઝેરનુ

ટીપુ પણ નાખેલું નથી ચાલ, લઈ લે હું પણ તરસ્યો છું તારા ગયા પછી મેં પાણી પીધું નથી મને તારે તરસ્યો રાખવો છે ?”

તેણે હાથ લંબાવ્યો મહુ મદદ શું સાચું જાણતા હશે ? તેમણે પાણી નહિ જ પીધું હોય ? તેમના અવાજમા ટીપુના કેમ જણાતી નથી ? આખો મી ચીને તેણે ખાલો ઊપાડયો હોઈ અડકાડયો, ખલાસ કર્યો અને નીચે મૂકયો તેને પણ તરસ લાગી જ હતી તેને શાંતિ વળી

પણ એકાએક જ તે ઊભો થઈ ગયો લથડતે શરીરે હાથમા એક નાગી તલવાર પકડીને મહુ મદદ ઊભા થવા પ્રયત્ન કરતા હતા તેને ઝાટકો નાંકી મારે તેની ખાતરી શી ? તે પાછળ હકયો ત્યા જ વળી ફરીથી મહુ મદદને

અવાજ સંભળાયો,

“દોસ્ત તારે મહુ મદદનું ખૂન કરવું હતું ને ? તો લે આ તલવાર મહુ મદદ તારી માથે ઊભો છે, મારે એક ઝાટકો અને એતું અંતિત્વ મિટાવી દે બીક લાગે છે ? જા, હું ખાતરી આપુ છું કે અહીં ઊભેલા માને કોઈ પણ તને નહિ મારે ચાલ જલદી કર ઘાવાગવાને કારણે હુણહુવાર ઊભો નાંકી રહી શકુ ચાલ” તેમણે તેના પગ આગળ તલવાર ફેંકી

તેની આંખે અધારા વળ્યા આવા હેતાળ પુરુષને મારવા તે શું તયાર થયો હતો ? તેની આખમા આમુ ઊભરાયા તેના હૃદયમાથી દૂસકા આવ્યા તેની વેરવૃત્તિ શમી ગઈ હોડીને તે મહુ મદદના પગમા આળોટી પડયો મહુ મદદ તેને માથે હાથ ફેરવી રહ્યા

x

નવખંડમા એકચક્રી રાજ્ય કરનાર રાજેશ્વરે અપાર વૈભવ ભોગ અને સત્તાને તરણા સમાન ગણી તેનો ત્યાગ કર્યો પરમ નિઃશ્ચી તપસ્વી રૂપે ૧૦૦ વર્ષના આયુષ્ય મુખી આત્મતત્ત્વની શોધ કરી પરંતુ નિરાશા સિવાય કંઈ જ પ્રાપ્ત થયું નહીં

એક દિવસ ભૂખથી અત્યંત પીડાતો એ ભાતના એક ખેતરના ખળા પર ગયો એટલે તેને જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થયો તેણે આવકાર આપતા કહ્યું ‘આવો ભિક્ષુ ! હો ભાત રાધો અર્ધો મને આપજો અને જાડીનો તમે ખાજો’

રાજેશ્વરે ભાત રાધ્યો અર્ધો ખેડૂતને આપ્યો અને જાડીનો પોતે ખધો

થાક લાગ્યો હતો એટલે જમીને ત્યાજ એક ઝાડની ચિતલ છાયામા શરીર લપાળ્યું આખા માંડ મળી ત્યાં તો એક વિરાટ પુરૂષ આવી તેમને દર્શન દીધા એમના અંગે અંગ માથી તેજ નીતરતું હતું એમનું શરીર જાણે ધરતી અને આકાશને આવરી લેતું હતું ! મહેજ આછું હસીને, સ્મિત કરીને, તેમણે રાજાને કહ્યું “રાજા ! હું કર્મ છું - આ સંબિતુ પરમ તત્ત્વ એકલી તપસ્યાર્થમા તું મને ખોઈ ભેટો હતો, આજે શ્રમની અર્ચના કરીને તું મને પારખ્યો છે સોથી પ્રથમ તું મને-કર્મને ઓળખ તારી અદર તું સાક્ષાત્કાર કર પ્રભાતી આ વિધિ એ જ પરમ તપ છે, મારી યજ્ઞ કલ્પ એ પ્રપ્ત છે

“જે માણસના પળપળના શ્રમથી વિકસી ન હોય જે શ્વાસનું મૂલ્ય ખનીને આત્મામા મમાઈ ન જાય, જે પરસેવાના ટીપાથી પોતનો અભિષેક ન કરે એ શું ઉપાગના છે ? બેડ ! કમેન્દ્રિઓ દ્વારા આત્મને આવોકિત કર !”

આટલું કહી એ વિરાટ વિભૂતિ અદશ્ય થઈ

આવા દિવ્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ પામીને અજ્ઞાન મુક્ત થયેલ રાજેશ્વર પછી, ભગવાન તથાગતની પેઠે વિશ્વ પર વિચરવા લાગ્યો

નગરના કોલાહલથી દૂર વાસની ગ્રાહી
બતાવી અને ત્યાં જઈને એ તો બેઠા

મોટે ભાગે મૌન રહેતા અને ક્યારેક
આખો ય બધે રાખતા

છતા એ નિર્જન સ્થાન ધીરે ધીરે લોકોથી
બરાવા લાગ્યું

લોકો પોતાના અનેક પ્રશ્નો અને ગાથાઓ
લઈને જતા

એ બેઠલા તપમાધનામા રત થતા એવા
જ વેગથી એમના અતરમાથી કરુણા
ઓત પડેતો

અને વધારેમા વધારે લોકો એમની
ગૂંપડીની આસપાસ ભેગા થતા

અને કેટલાક તો ત્યાં જ વસવાટ કરતા
એ બધાને છોડીને રાષ્ટ્રના મ્હેન્ટાળ વૃદ્ધ

પિતાને, સુખ શાંતિ કોઈ નિર્જન સ્થાનમા
ન જ મળતે !

મૈકાઓથી દૂર અધારા ખૂણામા ઢબાઈને
એ પડ્યા હતા શાંતિથી ત્યાંસ પણ લઈ
નકતા ન હતા

એમને માટે ધરતી ન હતી આકાશ પણ
ન હતું !

આ પ્રાચીન દેશના વાત્તીઓના હાથ પગમા
જ જીરે પડી હતી કોઈની સાકળ લોખંડની
હતી કોઈની સાકળ સુવર્ણની હતી

મહાત્મા એ અધારા ઘરમા પ્રવેશ્યા
એમણે મોટી મોટી દીવાલો તોડી પાડી,

બારીઓ ખોલી, ગરુણા બનાવ્યા
અને ઘરનો ખૂણેખૂણે પ્રકાશ અને સુગ

ધથી ભરી દીધો
તેઓ અદર અને બહારથી લયમુક્ત થયા

આજે એવી હાલત છે કે ધર્મકાર્ય બેઠલે રામનવમી જન્મઘટગી શિવરાત્રિ વગેરેના
એક-બે વાર પાંચ તહેવાર ભિજવ્યા કે હિંદુધર્મ યથા ગયો બારી કરવાને નામે મીડુ
નાર્મધર્મવાળાની પણ તબી જ હાલત છે ૨૬ મી જાન્યુઆરી ૧૫ મી ઓગસ્ટ, ૨૭
ઓક્ટોબર ભિજવી કે ગરુધર્મનું પાવન યથા ગયું !

હવે ધરતી પણ તેમની હતી, આકાશ
પણ તેમનું હતું

તો પછી એ મુક્ત દેશના નિવાસીઓ એ
મહાત્માના ચરણે શા માટે વારવાર શિષ્ય ન
ગુલાવે ?

*

ચારે તરફ દૂર દૂર સુધી અધકાર છવાયો
હતો એવામા એ સોનેરી સીડી પરથી કિતર્યા
અને એમણે પોતાના શીતલ દીવાનો પ્રકાશ
બધે પાથરી દીધો

અધકારમા જે શોધતા ફરતા હતા એ
માર્ગભૂલેલાઓએ એકબીજાને તો ઓળખ્યા
જ, સાથે પોતાને પણ ઓળખ્યા

મહાત્માએ એમને પ્રકાશ બતાવ્યો અને
ઉદય પણ બતાવ્યો

એટલા માટે તો એ શ્રદ્ધાળુઓ એમની
પાદ પૂજા કરે છે અને એમના પુણ્યોત્સવ પર
દેવતાઓ પણ ફૂલ વરસાવે છે

*

એ અદભૂત ચમત્કાર હતો
આવાહન કર્યા વિના જ એ આવી પહોંચ્યા !

ત્યાં આસન પણ ન હતું અર્ધ પથ ન
હતો અદન પથ ન હતું, પુષ્પો ય ન હતા

સારુ થયું કે એમને એવી પૂજન સામ
ગ્રીની અપેક્ષા પણ ન હતી

એમણે પોતે જ શખનાદ કર્યો અને
મૂર્ચ્છા પામે નાઓને જગાડ્યા

પ્રકાશ ફિરણે વેરતા એ મહાત્માએ કહ્યું
આર્યશીનને આચરણમા ઉતાવે એ જ
મારું પૂજન !

જીવમાનની પૂજા કરો એ જ મારા પ્રત્યેની
તમારી શ્રદ્ધાજલિ !

—નિર્ધાર

છાદોચ્ચ ઉપનિષદની સત્યકામ જાળાની કથા તો ગદ્યા બોલે છે જ્યારે એ શિક્ષણ મેળવવા શુરુ પામે ગયો ત્યારે શુરુએ એનું ગોત્ર પૂછ્યું સત્યવાદી ગિધે જવાબ આપતા કહ્યું; 'જ્યારે મારી માને પણ મારા ગોત્રની ખબર નથી તો પછી મને તો ક્યાથી ખબર હોય ?' આવો સ્પષ્ટ અને માથો જવાબ આપ નાર બ્રાહ્મણ જ હોય, એમ માની શુરુએ તેને યજ્ઞોપવિતની દીક્ષા આપી અને આશ્રમની ખેતી સોંપી દીધી સત્યકામે પશુ, પક્ષી અને અગ્નિ પાનેથી બધું જાન મેળવ્યું શુરુએ એના જ્ઞાનની કસોટી કરીને બ્રહ્મવેત્તાની પદવી આપી

બ્રહ્મચારી કમલપુત્ર ઉપકોમલ, આચાર્ય સત્યકામ જાળાસ પાસે બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરના મઠે બાર વર્ષ રહ્યો એણે શુરુના અગ્નિની મેવા કરી બાર વર્ષ પછી શુરુએ દરેક વિદ્યા ર્થીને પામી રીને ઘરે પાછા ફરવાની રજા આપી પણ ઉપકોસવને રજા મળી નહીં એ જિજ્ઞાસા મિત્તરમની આશાએ શુરુ પલ્લિ પાને ગયો શુરુ પલ્લિએ આશ્ચર્યથી કહ્યું, 'જિજ્ઞાસા બ્રહ્મચારીએ બાર વર્ષ મુઢી અગ્નિની ખૂમ મેના કરી છે હવે એને બ્રહ્મજ્ઞાન આપા આપવી મેવા ક્યા પછી પણ એ આત્મ જ્ઞાન નહીં આપો તો અગ્નિ નારાજ થશે

આચાર્યે કશા જવાબ આપ્યો નહીં ધ્યાત્ક જવા માટે એ બહાર નીકળી પડ્યા

આ તરફ પેલા ડુંભી બ્રહ્મચારીએ ઉપવાસ શરૂ કર્યા એને આચાર્ય પલ્લિએ પૂછ્યું, 'ત્રેતા શા માટે ખાતો નથી ? મારુ કહેલુ માની થોડું ખાઈ લે !'

'માણસને ઘણી ઈચ્છાઓ હોય છે એવી જ એક ઈચ્છાની વ્યાધિથી હું પિડાઉં છું એમ નથી ખાતો ' બ્રહ્મચારીએ કહ્યું

એણે ફરી દહતાથી, ધ્યાનપૂર્વક અગ્નિની ઉપાસના શરૂ કરી અતે અગ્નિદેવ પ્રમન થયા 'આ બ્રહ્મચારીએ મારી ઉત્તમ મેવા કરી છે માટે પ્રગટ થઈને એને જ્ઞાન આપુ ' એમ વિચારીને પ્રગટ થયા

પછી આકાશ-અગ્નિ, અન્યાહાર્યપચન-અગ્નિ, અને આહવનીય-અગ્નિએ પ્રગટ થઈ પોતાનું વ્યાપક સ્વરૂપ બતાવી આ વિશ્વમા જે તત્ત્વ છે એનું જ્ઞાન આપ્યું દુનિયામા અનંત ત્વ જ મુખ છે, એ બતાવી અતે કહ્યું, 'મે તને આત્મવિદ્યા બતાવી આગળનો માર્ગ શુરુરમ્ભ છે આચાર્ય એ તને બતાવશે '

આચાર્ય સત્યકામ જ્યારે ઘરે પહોંચ્યા ત્યારે ઉપકોમવને જોતા જ તેમને લાગ્યું - છેકરો બહુદાર્થ ગયો છે પહેલા જેવાં એ હવ નથી રહ્યો આચાર્યે તેને પૂછ્યું, 'અને ?' તને તો જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું લાગે છે ? કોણે આપ્યું ?'

શિષ્યે હણે અગ્નિના પ્રાગમ્ય અને માક્ષા તમરની વાત વિગતે કહી

શુરુજી સતોષ પામીને કહેવા લાગ્યા, અગ્નિએ તંન મર્વ વેાકલુ જ્ઞાન આપી દીધું છે હવે હું તને બ્રહ્મજ્ઞાન આપુ છું '

શુરુ પાનેથી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત કરી કૃતાર્થ થઈ શિષ્યે વિદાય લીધી

મુનિનમા વિદ્યાર્થીને પ્રથમ પદાર્થવિજ્ઞાન શીખવ્યા પછી દર્શન-તત્ત્વજ્ઞાન શીખવતા પછી ભૌતિક શાસ્ત્ર સત્યકામ જાળાવ અને એના શિષ્ય ઉપકોસવની કથાથી ઔપનિષદિક શિક્ષણનો પણ એ જ ક્રમ માવૃત્ત પડે છે પ્રથમ ટોર, પશુ, પક્ષી, અગ્નિ આદિનુ લાકિક જ્ઞાન પોતાના પ્રયત્નથી, નિરીક્ષણ પરિક્ષણથી અને પ્રયોગ દ્વારા પામ ક્યા પછી જ શુરુ ઔપનિષદિક વિદ્યા-બ્રહ્મજ્ઞાન અપતા

મહન કરનાર કઈ હિમ્મત ન હોય
અનિલ મે એટલે કારુણ્ય ગાયુ !

ગાધીજીનું આશુ જીવન જ જરાલુએને ।
બિહારના લોકો કહે છે કે ગાધી તો અમારો
છે ગંગાજના લોકો પણ એવું જ કહે છે ઉડી
માના પણ એમ જ કહી રહ્યા છે, અને હતા
તો એ ગૃજગતી મૂજગતની સેવા ગૃજગતી
માફકતે કરવાની ધ્વજાથી તો એ અમદાવાદ
શહેર પસંદ કરીને અમદાવાદની નજીબા જ
રહ્યા હતા એ મ્યગને એક બાનુ મમશાન
વાસેનું હતું અને પેલી બાલુ જેલ હતી
માથી બાલુ મિલેની કતા ખડી હતી એવે
ધળે એમને આશ્રમ હતો એ વખતે અમે
લોકો આશ્રમમાં બેઠા બેઠા અર્થા કરતા કહી
હી આવી જ ખુની હુવામાં અમે નામ્તો
કરવા મેસી પડતા ત્યારે મામે નદીને પેવે
કહે મમશાનમાં મેચા લાશ બળી રહી હોય
અને આ બાનુ અમે રાજા ખાતા હોઈએ
એવો તાવ લામ્તો એ અમને ખૂબ ગમતું
એકનાર એ વિશે પ્રાર્થનામાં હું જોયો આમ
કોજ તો પ્રાર્થનામાં હું જોવતો જ હતો પણ
તે દિવસે મેં કહ્યું કે ભુદ્ધ ભગવાને આપણને
આ જ મ્હુ છે એમને કોઈએ પ્રશ્ન કે આવા
માટેનું ઉત્તમ મ્થાન કયું ? તો કહે 'મમશાન'
જામનો જવાબ આપી પાડ્યો એમણે । કહે
વાનું તાત્પર્ય એટલું કે ખાતી વખતે એ યાદ
ગળવું ભેદએ કે આ બધાની ગતિ તો પેલી
મામે છે તે જ છે નજરની સામે મમશાન હોય

ત્યારે જે કાઈ ખવાશે તે લણે પ્રયોગશાળામાં
કોઈ પ્રયોગ આવતો હોય તેમ માધીતાથી
ખવાશે ભોજન એ વિજ્ઞાનનો પ્રયોગ બનશે
ભૂખ હોય તેનું જ ખવાશે.

આવા બધા અનુભવ થતા સામે મમશાન
હતું તેમ પડખે જ જેલ હતી, તો બાપુ કહી
કયું મ્હેતા કે આપણું ઘર પણ નજીક જ છે
એ જેલ તો એ દિવસોમાં અમારું ધામ મનાતી
હતી તે જ આમ નજીક હતી, અને મામે પેલી
મિલે હતી રાજમવાને પહોર એનો ધૂમાડો
નીકળતો લણે કે ધૂમ્રપાન આપુ । એ બતા
વીને કહેતા કે આની સામે આપણે ટકર
વેવાની છે એવે આપણી એ શત્રુ-મેના ત્યા
જ મામે ખડી છે મમશાનના દૃશ્યથી પરચાડના
ચિંતન માટે મહા ભક્તિ રહે તેનું હતું જીવન
નહી કેશ વિનના હે આપણે કાઈ ગૂજરાતી
નથી, આપણે તો પેલા દેશના છીએ અને
ત્યાથી આપણને ગૂજરાતમાં મોકલ્યા છે તેથી
ગૂજરાતી કહેવાયા છીએ બાકી આપણે અસલ
દેશ તો બીજો છે એ દેશના આપણે નિવાસી
છીએ એટલું યાદ રાખીને કામ કરવું છે, કષ્ટ
મહન કરવા છે સમાજ તરફથી ખૂબ તકનીક
આપણને પડશે, તેમ છતાં સમાજને પ્રેમ
કરવો છે એ બતાવવા માટે જેલ પણ નજીક
જ છે અને આપણે જેની સામે મોઝો માડ્યો
છે તે યદ-મેના પણ મામે બીજી છે

નને ખાતરી છે કે ગૂજરાતમાં એક એવી શક્તિ છે જેનું એને લાન નથી ભાન ન
હોવું તે જ એક મારું લક્ષણ કહેવાય છે જ્ઞાન હોય અને તેનું લાન ન હોય તેવી અવસ્થાને
તત્ત્વજ્ઞાનમાં વધુ ઝોચી અવસ્થા માનવામાં આવે છે પણ ગૂજરાતીઓની આ અવસ્થા એ
જ્ઞાનીઓ જેવી વધુ ઝોચી અવસ્થા નથી, જેમાં જ્ઞાન હોય છતાંયે લાન ન હોય આજની
એની અવસ્થા તો આત્મવિશ્વાસની ન્યૂનતા (ઓછાપણ) જ દર્શાવે છે શક્તિ હોવા છતાં
આત્મવિશ્વાસને અસાવે એનું લાન ન હોય એ નબળું ચિહ્ન છે પૂર્ણ આત્મવિશ્વાસ હોય
બધા વાના હોય અને તેમ છતાં એનું લાન ન હોય ત્યારે એ નિરહકારી પણ બની જાય છે
માથી આત્મનિષ્ઠા એ તો અત્યંત શક્તિશાળી વસ્તુ છે એવી વાકાત તો ગૂજરાતમાં નથી
જે છે તે છે ખૂબ શક્તિ, મહત્ત્વ ખૂબ છે મન્કાર ઘણો ઘણો સાપડયો છે બદલાઈ જબરી છે,
વાગ્દો ગલવડે છે પણ એની ખમજ જ નથી અને તેથી આત્મવિશ્વાસ નથી - (નનોમા

બે કાચબા.

કાશીનગરમાં ગગાકાંઠે મયંગતીર નામે એક ધરોહુતો. આસપાસ અનેક ભતનાં સુંદર ને સુવાસિત પુષ્પો જિગતાં. એ સ્થળ બહુ રમણિય હતું. એ ધરામા ભતભતનાં જળચર પ્રાણીઓ રહેતાં. કોઈના બચ વિના તેઓ ધરામાં મુખેથી ચઢેચઢ જલક્રીડા કરતા.

એ ધરાની પાસે એક વન હતું તેમાં બે હુમ્મ્યાં શિયાળ રહેતા હતા. શિયાળ રાત્રે પોતાના શિકાર માટે ફરવા નીકળતા. એમ એક દિવસ ગત્રે એ બે શિયાળ શિકારની શોધમાં પેલા ધરા પાસે આવી પહોંચ્યા. રાત્રિની નીરવતા ચારેકોર પથરાઈ હતી-જળ પણ જંપી ગયા હતા અને શાંતિ પથરાઈ હતી. એવામા ધરામાંથી બે કાચબા બહાર આવ્યા. પોરાકની શોધમા આમતેમ ફરવા લાગ્યા. પેલા બે હુમ્મ્યા શિયાળો આવ્યા હતા તેમણે એ બે કાચબાને જોયા. તે તો હરખાઈ ગયા. શિકાર હાથવેતમા છે એ તેમની ચકોર આંખોએ જોઈ લીધુ.

બન્ને શિયાળોએ મોકો જોઈને કાચબાની દિશામાં આગળ વધવા માંડ્યું. શિયાળોને આછો પગરવ માળખીને બન્ને કાચબા ભયભીત થઈ ગયા. કોઈ શિકાર માટે આવે છે એની ઝઘ તેમને આવી ગઈ. તરત જ તેઓ ન્યા હતાં ત્યાં ને ત્યાં થઈ જઈને પોતાના પાંચે બજા-બેહાથ, બેપગ, ને ડોક-પોતાની ઢાલ નીચે ઢાંકી દીધાં. અને જાણે કચો જીવ નથી એમ સાવ અચેતન પડી રહ્યા.

વેળાં હુમ્મ્યાં દ્રિપાળો-તંજી-સખ્યા-ઝરે કાચબાઓની ઢાલ પર નિહુર થઈ પ્રહાર કરવા લાગ્યા તેમને બચકાં બચાં, નહોર માર્યા, પણ

કશુ પરિણામ આવ્યું નહીં. કેમ કે કાચબાની ઢાલ તો અલેલ! એને શી અસર થાય? કાચબાઓને કશી ઈજા થઈ નહીં એટલે શિયાળો પાછાં ફર્યા.

પણ શિયાળ એમ હતાશ થાય ખરાં? શિકાર વિના પાછા ફરે ખરાં? શિયાળ તો હુમ્મ્યાં પ્રાણી. એ તો થોડે દૂર જઈને મંતાયા ને કાચબો પોતાના અંગો બહાર કાઢે કે તળ તરાપ મારવાને તત્પર હોવા.

શિયાળો ગયાં જાણીને એક કાચબાએ પોતાના અંગો ધીરે ધીરે બહાર કાઢવા માંડ્યા જેવો તેણે પગ બહાર કાઢ્યો કે તરત જ એક શિયાળો તરાપ મારી તેનો પગ કચી ખાધો પછી તો તેનાં પાંચે અંગો કચી ખાધા. કાચબાને મારી નાખ્યો.

પેલો બીજો કાચબો તો જેમનો તેમ પડ્યો હતો. શિયાળોને તો એને પણ પૂકો કરવો હતો. એટલે એ પોતાના અંગો ઢાલની બહાર કાઢે તેની રાહ જોતાં બન્ને શિયાળો દૂર મતાઈને જોવા. પણ પેલો કાચબો તો સાવ અચેતન થઈને પડી રહ્યો શિયાળોની ધીરજ આતે ખૂટી અને હુતાશ થઈને ચાલ્યા ગયાં. એમના ગયા પછી ડાહ્યા કાચબાએ પોતાના મંકોરેલા અંગો ઢાલની બહાર કાઢ્યા અને માવચેતીથી ધરામાં ચાલ્યો ગયો.

આ દૃષ્ટાંત શું સૂચવે છે? એ ભોધ આપે છે કે જે પોતાની પંચેન્દ્રિયો વશમાં ન રાખતા સ્વચ્છદ કરે છે તેનો પેલા મૂઢ કાચબાની પેઠે તપશ્ચર્યા છે અને જો નાહુને ડાહ્યા કાચબા પેઠે મંચમ રાખી પાંચે ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખે છે તેને કાળ કઈ કરી મકતો નથી.

- કોઈ પણ માણસ પોતાની સંમતિ વિના માન કે આબરુ ગુમાવતો નથી.
- સ્ત્રી પુરુષના કરતાં પુનિત છે એમાં તો શકા નથી જ
- અને અજલા કહેલી એ એની બદનક્ષી છે

-ગાંધીજી

હજરત ખવાન હસન ખસરીએ પોતાની કારકિર્દીની શરૂઆત એક ઝવેરી તરીકે કરી હતી. એક વખતે એમને રોમ જવાનું થયું. ત્યાં એમણે રોમના વજીરને ત્યાં મુકામ રાખ્યો હતો. ત્યાંના નિવાસ દરમિયાન એક દિવસે વજીર તેમને એક જંગલમાં લઈ ગયો, જ્યાં એમને એક વિચિત્ર દ્રવ્ય જોવા મળ્યું.

ત્યાં રોમના શહેનશાહનો એક તંબુ જોવા કરાયો હતો અને તેની ફરતે સૈનિકો જોવા હતા. પછી, ધીમે સાહે તે સૈનિકો કશુંક પ્રોત્સાહ અને પછી વિખેસાર્ક ગયા, પછી કેટલાક વૃદ્ધજનો પેલા તંબુ નજીક ગયા અને કશુંક ખોલીને તેઓ પણ ત્યાંથી ખસી ગયા. અંતે શહેનશાહ ત્યાં આવ્યો અને ઘોડી વાર લગી તંબુમાં બસાર્ક રહ્યો, અને પછી બધાની જેમ કાંઈક ખોલીને તે પણ રસ્તે પડ્યો.

હજરત હુસન ખસરી વિરમયતાપૂર્વક એ બધો તમાશો જાણી રહ્યા. જે કાંઈ ત્યાં જોયું તેમાંનું કશું એ તેમને સમજાયું નહિ. આખરે વજીરે તેમને મમજ પાડતાં કહ્યું :

“અહીં શહેનશાહનો પુત્ર અનંત નિદ્રામાં પાડ્યો છે. પ્રતિ વર્ષે તેની મૃત્યુતિથિએ બધા

અહીં આવે છે અને સહગતને સંબોધન કરે છે.

સૈનિકો કહે છે : “હે શાહનશાહ ! અગર લકાઈથી મોતને ટાળી શકાતું હોત તો હુમેશાં લડતા રહીને અમે તને બચાવી લીધા હોત. પણ મોત ખુદાના હુકમથી આવે છે. અને તેની માથે લડવું અશક્ય છે.”

વૃદ્ધજનો અને અનુભવી હુકીમે કહે છે : “હિંકમત અને અનુભવ જો મોતની બાળતમાં કામ આવી શકતાં હોત અને હુવા અથવા દવાથી એને આવતું અટકાવી શકાતું હોત તો હે શાહનશાહ ! મોતને આવતું અટકાવી દીધું હોત.”

શહેનશાહ કહે છે : “હે બેટા ! તને ઉગારી લેવાના શક્ય એવા દરેક પ્રયત્ન કરવામાં અમે કરી ચે કયાશ બાકી નથી રાખી, પરંતુ ખુદાની મરજી વિરૂદ્ધ કરી કરીને કોઈ કરી પણ શું શકે છે ? મારી તને સલામ છે.”

એ બધી વાતોની હજરત હુસન ખસરીના દિલ ઉપર બહુ ભારે અસર થઈ. એ પછીથી એમણે દુનિયાની બધી માયા તણ દીધી અને જીવનનો એવો રાહ અખત્યાર કરી લીધો જેણે એમને દુનિયામાં અમર બનાવી દીધા.

હજરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝની ખલીફા તરીકે નિમણૂક થતાં તેમણે ખવાન હસન ખસરી પર પોતાને માર્ગદર્શન આપવાની અને પોતાના કાર્ય પર નજર રાખવા કોઈ નિરીક્ષક મોકલવાની માગણી કરી.

એના જવાબમાં ખવાન સાહેબે લખી મોકલ્યું : “તમે ઈચ્છો છો તેવા પ્રકારને કોઈ માણસ તમારે ત્યાં રહેવા તૈયાર થશે નહિ, અને જે તૈયાર થશે તે હુમેશાં તમારી હામાં હા મેળવતો રહેશે. અને એવા માણસની સોબત નકામી છે. તમે કેવી પ્રકૃતિના માણસ છો એ હું ખરાબર જાણું છું અને તેથી હું તમને એટલું જ કહું છું કે, જાજો ખુદાથી જે નથી રસ્તો તેને કાલે કરાવવામાં આવશે. વળી, જે ખુદાથી શરમાય છે તેનાથી દુનિયા શરમાય છે અને બેશરમને માટે દુનિયા ભયનું કારણ બની રહે છે.

“હે અમીરુલ મોમિનીન ! ખુદાથી મદદ ચાઓ. તે તમને કોઈનો મહોતાજ બનવા દેશે નહિ. ખરેખર, એક બહુ જ ગંભીર જવાબદારી તમે માથે લીધી છે. લોકો સહાય શોધતાં તમારી પાસે આવશે, તેમને તમારા જેવા જ ઈન્સાન સમજાશે અને તેવા મજ્બૂતોમાં તમે બીજાઓ કરેથી જેવા વર્તનની આશા રાખવાનું પસંદ કરો તેવું જ વર્તન તેમના પ્રત્યે દાખવજો.”

વિશ્વવિખ્યાત કવિવર ટાગોરે સુદર બાલ કાવ્યો પણ લખ્યાં છે બાલમાનમના સુદર ચિત્રો જગતના માનવીને આનંદ સાથે અનોખી સૃષ્ટિમાં લઈ લઈ છે એ પરીઓનો દેશ હોય છે, કલકલ કરતાં ઝરણાં વહેતાં બંધ છે, કેયલ કલસોર કરી રહી હોય છે, વડના ઝાડ ચોક્કસ હોય છે ત્યાં રાજમહેલનું ઐશ્વર્ય હોય છે, માતાનો ભર્યો ભર્યો પ્રેમ હોય છે, વાહન, મોજા ચાદરો અને પવન જેવા કુદરતી સત્ત્વોની નિરંતર રમત ચાલતી હોય છે અને બાળક તેમાં આનંદસંહિત ખેલતો હોય છે આ બાળકને પણ ઇચ્છાઓ અને મનોરથો હોય છે પણ એ દુન્યવી દુષ્કર્મોથી સુકત પ્રેમસભર આહ્વાનક અને મનોહારિ કંપનાઓથી સુકત હોય છે, બગીચામાં ચંપાના ફૂલની સુકોમળતા અને સૌન્દર્ય જોઈ અદરથી બાળકનો મનો રથ સળંગાટ કરી કહે છે, ‘હું ચંપાનું ફૂલ હોઉં તો! કેવી મઝા!’

અહીં ચંપાનું ફૂલ બનવા ઇચ્છતા બાળકના મનોભાવ ચીતરી કવિએ બાળક અને માતા વચ્ચે વહેતી પ્રેમની અમૃતધારાનું સુભગ દર્શન કરાવ્યું છે ચંપાના વૃક્ષ તળેથી પ્રાર્થના કરવા જતી માતા, અને બોરે બારીમાં બેસી રામાયણ વાચતી માતાના કવિત્વયુક્ત શબ્દ ચિત્રો આહ્વાનક છે કવિએ બાળક અને માતા વચ્ચે વહેતી પ્રેમની અમૃતધારાનું સુદર્શન કરાવ્યું છે

‘તોફાની, અત્યાર સુધી કયા હતો?’ એવો પ્રશ્ન કરતી માતાની પ્રેમવાણી કાવ્યના અતને રૂચિર બનાવે છે બાલમાનસનું અવલોકન કરતી કવિની સુદૃઢ દૃષ્ટિ, ઉપરાંત બાલ ભાવના ચિત્રણમાં રહેલી મનોહારિતાને આભાવિકતા વધુ ઓપ આપે છે

ચંપાનું ફૂલ

ગમ્મતની ખાતર માતા! ધાર કે હું ચંપાનું ફૂલ બની પેલા વૃક્ષની ડાળી ઉપર ઊંચુ તો! પછી નવા તાજા ખીંચેલા પાંડા-સાથે ડચ્છતું અને નર્તન કરતું પવનમાં ઝુંચા કરું! માતા, તું મને ઓળખી શકશે?

તું મને માફ કરશે, ‘બચુ! એ બચુ! તું કયા છે?’

હું શરમથી મારી આપડીએ ઉઘાડીશ અને તારું કામ જોયા કરીશ

ચોજાનમાં પ્રાર્થના કરવા માટે સ્નાન કર્યા પછી ખભા ઉપર પથરાયેલા બીના વાળ સંહિત તું જ્યારે ચંપાની રીંગી છાયામાંથી પસાર થઈશ ત્યારે ફૂલમાંથી આવતી ફારમની તને ખબર પડશે પણ એ ફારમ મારામાંથી આવે છે એ ખમર નને નહિ પડે

બોરના બોજન પછી તું જ્યારે બારીમાં રામાયણ વાચતી બેઠી હશે અને ચંપાવૃક્ષને પડછાયો તારા દેશ અને બોળા ઉપર પડતો હશે ત્યારે પુસ્તકનું જે પાન વાચતી હશે તેના જ ઉપર હું મારા નાનો પડછાયો પાડીશ

પણ તું બારી શીંકીશ કે એ તારા નાનકડા બાળકનો પડછાયો છે?

સાચ કાળના વખતે સળંગતો દીવો લઈ જ્યારે તું ગાય દોહવા જશે ત્યારે એકદમ પૃથ્વી ઉપર પડીને હું ફરીથી તારો બાળક બની જઈશ, અને તારી આગળ સુદર વાનગી માગણી કરીશ

તું જૂમ પાડીશ, ‘તોફાની અત્યાર સુધી કયા હતો?’

‘માતા, એ હું તને નહિ કહું’

આમ આપણે બન્ને વાતચીત કરીશું

*
ફૂલ રોળાયું કળી સામે અનિલ,
એ કયા કહેતું ગયું અન્ધમની!

અવતિકાના એક ગોદેચ્છુ વાણિયાને ત્યાં એક કર્મકારી બ્રાહ્મણ ગીતાપાઠ કરવા જતો ત્યાં શિખા તટ પર એક ઘડિયાલ પડેલું મળ્યું બ્રાહ્મણને ભેટા ૪ ઘડિયાળે કહ્યું 'પડિતજી, ગીતાપાઠ તમે શેડજીને પછી મલખાવજો પહેલા મને વાચી મલખાવો ભેટ પણ હું જ તમને પહેલા આપીશ'

બ્રાહ્મણે ભેટુ કે ઘડિયાળે માયા મોતીને એક મૂલ્યવાન હાર ભેટમાં ધર્યો છે

મમ પછી તો બ્રાહ્મણ દરેક પહેલા પેલા ઘડિયાલ પાને છેમી ગીતાપાઠ કરી જતો અને પછી પેલા વાણિયાને ત્યાં જતો એમ જતા કરતા આખી ગીતા પૂરી થઈ જઈ પેલા ઘડિયાળે પૂર્ણાકૃતિ વેળા બ્રાહ્મણને મોતીથી ભરેલો એક ઘડો ઠક્ષણમાં આપ્યો અને બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, 'ભે તમે મને ત્રિવેણીમાં મૂકી જાવ તો હું તમને મોતીથી ભરેલા ખીન્ત પાવ ઘડા આપીશ'

બ્રાહ્મણે હા પાડી એ તો ઘડિયાળ ઉપાડીને ત્રિવેણી પહોંચ્યો ડેટલાક દિવસ પ્રવાન ત્યાં પછી બ્રાહ્મણ ત્રિવેણી ઘાટ પર પહોંચ્યો ઘડિયાળે વચન આપ્યા મુજબ બ્રાહ્મણને મોતીથી ભરેલા પાચ ઘડા આપ્યા બ્રાહ્મણ તો ગજરાજ થતો પાચે ઘડા લઈને પાછો વળતા લાગ્યો તે ભેઈને ઘડિયાળ વ્યગમમાં કમવા લાગ્યું

બ્રાહ્મણે ઘડિયાળને હનવાનું કારણ પૂછ્યું

તો ઘડિયાળે કહ્યું કે, 'તમે અવતિકા જઈને મનોહર ધોખીના ગધેડાને એનું કારણ પૂછજો એ બવાળ દેશે'

બ્રાહ્મણ તો અવતિકા આવ્યો અને મનોહર ધોખીના ગધેડાને ઘડિયાળના હસવાનું કારણ પૂછ્યું

ગધેડો કહેવા લાગ્યો 'પૂર્વજન્મમાં હું કોશલ નરેશનો પરિચારક હતો એક દિવસ મળા ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવા ગયા ત્રિવેણીના દર્શનથી એમને એટલો બધો આનંદ થયો કે રાત્રીપાટ છોડીને ગેથજીવન ઈશ્વરભાજનમાં જ વિતાવવાનું નક્કી કર્યું મહારાજાનું મારા પર ઘણું હેત મહારાજાએ મને કહ્યું 'તારી ભે ઈચ્છા હોય તો તું મારી સાથે ત્રિવેણીમાં જ રહે તારી ઉંમર પણ હવે તો સો લગભગ થવા આવી છે અને ભે ન રહેવું હોય તો હજાર મુદ્રા લઈને કોશલ જા

'હું તો મૂઠ હતો ધનનો મોહ ન છૂટ્યો કોશલ એક હજાર મુદ્રા લઈને પાછો વળ્યો તમે પણ મારા જેવી જ ભૂલ કરી ઘડપણમાં ઘડિયાળ જેવા જડ પામર છવે પણ આત્મ શાંતિ માટે વ્યવસ્થા કરી લીધી પણ તમે તો મનુષ્ય, અને એ મનુષ્યોમાં પણ શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ થઈને ધનની તૃષ્ણામાં હજી ઘરઘર ભટકો છો; તમારી એ મંદમતિ ભેઈને ઘડિયાળ હસતું હતું' - બ્રાહ્મણને ઘડિયાળના હાન્યનું કારણ સમજાઈ ગયું

શ્રમ વિનાની મસ્કારિયા, કે શ્રમના ફળરૂપે ન મળેલી મસ્કારિયા કરા કામની નથી ગામન લોડેએ વિલામની ટેવ પાડી ને પાપમાલ થઈ ગયા આખો દિવસ માત્ર લખવા, ચાચવા કે ભાષણો કરવાથી માલુસ મનનો વિકાસ કરી શકતો નથી એ જે વાચન કર્યું છે તે જેલમાં મળેલા કુરસદના વખતમાં કર્યું છે, ને મને એનાથી લાલ થયો છે કેમ કે એ બધું વાચન ગમે તેમ નહીં પણ કંઈક નિશ્ચિત હેતુથી કરેલું અને મેં દિવસો ને મહિના લગી ગાજના આડ આઠ કલાક કામ કર્યું છે છતાં હું નથી માનતો કે મારું મત્રજ બવાઈ ગયું છે હું ઘણી વાર શેજના આળીમ માઈલ આવ્યો છું છતાં મેં મગજની જડતા નથી અનુભવી

- માધીજી

બે પ્રસંગો

માસાહાર

મૃત્યુની સામે

ગાંધીજીને ખ્રિસ્તી ધર્મ તરફ જોયવા મધ્યનાર એક પાદરીએ એમને દર રવિવારે પોતાને ત્યાં જમવાનું આમંત્રણ આપી રાખ્યું હતું. ગાંધીજીએ એનો સ્વીકાર કર્યો જમવાના ટેબલ ઉપર મિશનરીના કુટુંબીઓ માસાહારની વસ્તુઓ ખાતા, ગાંધીજીનો આહાર ચુસ્ત 'વર્ગેલો' રહેતો ('માસાહારી લોકોના ટેબલ ઉપર તમે કેમ જાઓ છો?') એમ એમને પૂછનાર ત્યાં કોઈ ન હતું. આહારના પુણ્યપાપ વિષે વાત ન છેડવા જેટલો વિવેક ગાંધીજી પાસે હતો પણ મિશનરીના બાગકે પૂછવા લાગ્યા કે, અમુક વાનીઓ ગાંધીજી કમ નથી ખાતા? માત્ર પિતાને કહેવું પડ્યું કે 'એમના ધર્મમાં એ પાપ ગણાય છે

શા માટે પાપ ગણતા હશે?

તેઓ માને છે કે પશુપક્ષીઓને આત્મા છે, સુખદુઃખની લાગણી છે પ્રાણીઓને મારવામાં દૂરતા છે પાપ છે.

વાત તો સાચી લાગે કે તો આપણે કમ એ વસ્તુને પાપ નથી ગણતા?

'આપણે માનીએ છીએ કે પશુ પક્ષી આદિ મનુષ્યોત્તર પ્રાણીઓને આત્મા નથી હોતો.

તે કોણ જાણે પણ એમને મારવામાં દૂરતા તો છે જ મારવી વખતે તેઓ નાશ બાગ કરે છે, ભેરથી રુએ છે એટલું તો આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ આવતી કાલથી જમે એ વસ્તુઓ નથી ખાવાના.

નહી ખાવો તો નળગણ પડશે.

ત્યારે મિ ગાંધી કેમ નળગણ પડતા નથી?

અતે પાદરીએ ગાંધીજીની માફી માગી અને રવિવારનું જમવાનું આમંત્રણ પાછું ખેંચી નીધ.

કાકા કાવેલકર

અ પારણ્યનો સત્યાગ્રહ તો સહુને યાદ હશે ત્યાંના જોડતની હાલત જોશો વેપારીઓએ એની તો ખરાબ કરી દીધેની કે બાપુ ભતે ત્યાં જઈને આખી પરિસ્થિતિનું તોલન કરીને, અન્યાય સામે લડત માડી ગળીને ડાઘ ધોવાનો બાપુએ નિર્ધાર કર્યો ગોગએને તો આ મધુ વચસુ લાગ્યું લાગે જ ને? શોષણની મૂડી આવતી અટકતી હતી એ તો ધૂવાપૂવા થઈ ગયા મરકાર તો એમને પક્ષે હોય છતાં બાપુની પ્રતિભા એવી હતી, એમની તાકાત એવી હતી કે ગોરાઓને ભય લાગ્યો કે આપણે હારવાના. ને અતે થયું પણ તેમ જ

જ્યારે સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો ત્યારે એક અનૂની ગોરાએ નિધાર કર્યો કે ભે ગાંધીજી મને ક્યાંક એકલ ડોકલ મળી જાય તો એને ગોળીથી ઠાર કરું.

બાપુને આની ખબર પડી ખીજે ફિવમે વહેલી સવારે સાચીકારો જ્યારે ઊંઘતા હતા ત્યારે એકલા પેના ગોરાને ત્યાં ગયા અને બારણું અખડાવ્યા.

પેલો ગોરા વિચારવા લાગ્યો કે વળી આ કોણ વહેની મવારમાં આવ્યું.

એ તો આખા ચોળતો ઊઠ્યો બારણું ખોલી જોયું તો પોતે જેને ઠાર કરવા માગતો હતો તે જ માણસ પોતાની સામે જોલો હતો.

ગોરા વિચારમાં હતો ત્યાં બાપુએ તેને કહ્યું 'હું ગાંધી છું તમે મને મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે ને? તમારી પ્રતિજ્ઞાનો જાન ન થાય તે માટે તમને એકાતમાં મળવા આવ્યો છું તમારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી લો.'

જે રો તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો! આવી નીડ રતા! એ શું ગોળી અવાવતો હતો! એ વાત બાપુએ રહી અને એ તો બાપુનો મિત્ર બની ગયો.

રતિનાથ આનંદ

ભોગી અને ત્યાગી

એક મુદ્દ પુષ્પ પર રોજ એક જમર નિયમિત રીતે રમ પીવા આવતો એક માખી પણ એરી જ ગીતે નિયમિત ત્યા આવતી પણ જમરના આવતા પહેલા ત્યાથી ચાલી જતી મલેગવશાત્ એક દિવસ જમરે માખીને બેઠ્ઠી લીધી જમરને બેઠ્ઠી માખી જોડી ગઈ જમરે મુખ મચકોડી પુષ્પને કહ્યું 'આવા મૂઢ જતુને તુ શા માટે તારા રમતું પાન કરવા દે છે? શું મારો પ્રેમ તારે માટે બસ નથી?'

પુષ્પે વ્યગમિશ્રિત હાસ્ય કરતા કહ્યું, 'તમારા પ્રત્યે મને અનહદ પ્રેમ છે, પણ સાચા અર્થમાં કહું તો તમે ભોગી છો, કારણ કે તમે મારામાંથી જે રસ ગ્રહણ કરો છો તે કોઈને આપતા નથી જ્યારે મધુમક્ષિકા ત્યાગી છે, કેમકે તે ખીભા માટે મધુસંગ્રહ કરે છે.'

જમરને તે દિવસે રસ નીરસ લાગ્યો પણ મીઠો દિવસે તે ફરીથી પોતાના વ્યભાવ પ્રમાણે નિગનદ માટે જ રસતુ પાન કરવા લાગ્યો. ભોગીએ ભોગ ન છોડ્યો ત્યાગીએ ત્યાગ ન છોડ્યો.

કોણ મૂર્ખ?

એક વાર પડિતોની સભા આગળથી એક શિયાળ પસાર થતુ હતુ બધા એને એડીચે બેવા લાગ્યા શાસ્ત્રીએ કહ્યું કે, એનું મોઢું ફૂટરા જેવું છે માટે તે ફૂટરાની યોર્નિંગ હોવુ બેઠ્ઠીએ પડિતણએ ઉચ્ચ વિરોધ કરતા કહ્યું, 'એનું પુરુષ (પૂછડું) બિવાડા જેવું છે માટે નેચક રાની બિવાટો જ છે.'

આ માલગીને શર્માણ ધૂધવાઈ જોડ્યા એની ચાવ તો હિંમક પ્રાણી જેવી છે માટે એ જગવનુ પ્રાણી હોવુ બેઠ્ઠીએ મીભ પડિતો પોતાના અભિપ્રાય આપે

તે પહેલા જ ત્યાથી પસાર થતા એક સામાન્ય માનવીએ કહ્યું, 'એ તો શિયાળ હતુ'

ત્યારે 'મૂર્ખ', 'પાણ', 'અપજ્ઞાની', વગેરે શબ્દો પડિત સમાજમાંથી નીકળી પડ્યા મૂર્ખ કોણ હતું એ કહેવાની જરૂર નથી

સાચુ દેનતવ!

એક વાર એક જ્ઞાનીએ એક માનવીને કહ્યું, "અરે, આ જડ હુનિયામાં તુ શા માટે તારા ચેતનને વેડકે છે? અહીં તારો કોઈ વિકાસ નથી તું તારા માનવચેતન્યના વાધા ઉતારી નાખ-ચાલ હું તને દેવત્વની સિદ્ધિ અપાવુ"

ત્યારે માનવીએ કહ્યું "લાઈ" મને મારી આ ક્ષણથી સ્તોષ છે જે દિવસે હું મારા આ નાના શા માનવચેતન્યને ત્યાગીશ તે દિવસે દેવત્વનો પ્રકાશ મારાથી ઘણો દૂર ચાલ્યો ગયો હશે એ પણ એટલી જ સત્ય હકીકત છે જે નાના પદને માથવી શકતો નથી શકતો તે મહાન સિદ્ધિ ક્યાથી પામી શકે!'

માનવે માનવ રહેવામાં ગૌરવ માન્યુ

પુરુષાર્થનું શ્રેય

એક વાર એક મનુષ્ય મનુદ્રકઠિ જઈને જોલો- 'દે મનુદ્ર! તુ આ જગતનો પ્રથમ ચતુર્થોશ ભાગ પચાવીને મેઠો છે તારી પાંચે અષ્ટ મનુદ્રિ છે છતાં તુ શું મને થોડા કીમતી મોતીઓ પલ નથી આપી શકતો? તારા ભયકર મોત્તરો માગ પગને પવાગી રહ્યા છે મને તારી ખીક લાગે છે-'

મનુદ્રે ગર્જના માથે કહ્યું મારી કયા ના છે? આવ મને બે બને માગ અનવ ઝોડા છામાંથી તાગથી નેટવુ લેવાય તેમજુ વે પરિ શ્રમ વિના કોઈ નિદિ નથી એ તુ માનવી થઈને પણ નથી બળતો? - તાગ પુરુષાર્થમાં જ આપણા જન્મેનું શ્રેય છે

શરણાગતની સહાયે

નમરાજ્યના સમયની આ વાત છે શકુન્ત નામનો એક નાનો ગબ્બ હતો તે એક દિવસ મહર્ષિઓના તપોવનમાં ગયો દરેક મહર્ષિને મગીને તેમને ચરણરૂપશી કર્પો સભોગવશાત તે વિશ્વામિત્રને નમસ્કાર કરવાનું બૂલી ગયો.

વિશ્વામિત્રને એથી ઘણું જ ખોટું લાગ્યું આમ તો તે હુવામાં પેટે કોપાયમાન થઈ જતા તેમાં આ બનાવ બનતા એમના કોપનો પાર રહ્યો નહીં એમને એમાં પોતાનું હાડોહાડ અપમાન લાગ્યું કેમ કે, વિશ્વામિત્ર પોતાને મહર્ષિ માનતા હતા.

વિશ્વામિત્ર તો રામ પાને આ અન્યાયનો ન્યાય માગવા ગયા રામને આખી બિના કહી ન ભગવાની રામને પણ શકુન્તની ધુણ્ટા જ રી અન્ય મહર્ષિઓની મામે વિશ્વામિત્રનો આવેા મુઠ્ઠી અનાદર એ બહુ અપમાનજનક કહેવાય.

રામે વિશ્વામિત્રને આશ્વાસન આપ્યું કે હું આ બાબતમાં ભંતે જ યોગ્ય કરીશ શકુન્તનું મન્તક આપના ચરણમાં ઢળશે જ.

વિશ્વામિત્રને રામના વચન પર વિશ્વામ હતો એ શાત થયા અને વિદાય થયા.

એમના ગયા બાદ રામ પોતે રથમાં બેઠી શકુન્તની ઓથમાં નીકળ્યા નારદજીને આ વાતની ખબર પડી એમને સ્વભાવ કૌતુકપ્રિય રહ્યો એણે કઈ નવાજૂની કર્યા વિના રહે ખરા! એ તો પહોંચ્યા રાત્ર શકુન્ત પાને શકુન્તને કશું કે તે વિશ્વામિત્રનું અપમાન કર્યું છે, અને સ્વયં રામ તે માટે તને દડ દેવા માટે આવી રહ્યા છે માટે જીવ બચાવવો હોય તો જલદી અહીંથી ભાગ.

‘પણ, ક્યા બાનું? મુનિરાજ!’ શકુન્ત પૂછ્યું.

‘સમય ઝાઝો નથી અને નજીકમાં કોઈ બીજું સ્થળ નથી માટે અજનીના પદે ભા એને હનુમાન જેવો બલિષ્ઠ પુત્ર છે, જરૂર તારું રક્ષણ કરશે.’

વધારે વિચારવાનો સમય જ ન હતો એ તો દોડ્યો સીધો અજનીની કુટિરે ‘અજની માતા! મારું રક્ષણ કરો મને બચાવો હું બચમાં છું, દુરમન મારી પાછળ પડ્યો છે.’

‘દીકરા! મારી કુટિરમાં બાંધેા આવ હું તને અભયદાન આપુ છું, અહીં તું નિર્ભય છે મારો પરાક્રમી પુત્ર તારું રક્ષણ કરવા પૂરતો છે.’

શકુન્તને નિરાત થઈ અજની માતાએ હનુમાનને બોલાવી ઠાન પન ચોટી કરવા બોલા રાખ્યા.

ચોટી જ વારમાં રામને વિશાળ રથ પૂરું ઝડપે ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અજની કે હડ માનને ખબર ન હતી કે શકુન્તાની પાછળ કોણ પડ્યું છે.

કલહપ્રિય નારદેજ રામને ખબર આપી હતી કે શકુન્તે અજનીની કુટિરમાં આશ્રય લીધો છે.

અજનીને હનુમાન તો ભારે ધમ્મક્રમાં

આવી પડ્યા! હવે શુ થાય? રામ જેવા રામ શકુન્તળી પાછળ પડ્યા છે, તે તો હનુમાનના સ્વામી યાયા! તેમનો મામનો કરવો? પણ શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરવું એ આપણો ધર્મ છે

અજનીમાતાએ હનુમાનને કહ્યું 'જેટા, મે શકુન્તલે અલયદાન આપ્યું છે, મારું વચન નિષ્ફળ ન જવું જોઈએ હું બાલુ છું કે ગમ માથેનો આપણો સબધ કેવો છે છતાં ધર્મ તે ધર્મ, ફગ્ગ તે ફગ્ગ, એનું પાલન થવું જ જોઈએ આવા પ્રસંગે લાગણીને વચ્ચે આવવા દેવી ન જોઈએ'

હનુમાને અજનીમાતાને પ્રણામ કરી પોતાની વિશાળ ગદા લઈને હિમલય પેઠે ધસી અવના રામનો મામનો કરવા અડગ ખડા થઈ ગયા

રામ કુટિર પાસે આવી પહોંચ્યા હનુમાને એમને અતરથી વદન કર્યા, પણ હાથ જોડીને પ્રણામ થયાં નહીં ગમને આશ્ચર્ય થયું જરા બોલું પણ લાગ્યું એમણે મહેજ શરસામા હનુમાનને પૂછ્યું 'હનુમાન' માગ પરમ ભક્ત, અનંય ઉપાસક સેવક થઈને તે મારી મારે દુશ્મનાવટ કરનારને આશરો આપ્યો? તું શકુન્તલે મારે હવાવે કર નહીં તો મારે નિરૂપાયે બળનો ઉપયોગ કરવો પડશે'

'શ્રી રામ! આપ, મારે ત્યા અત્યારે સ્વામીના રૂપમા નહીં પણ શત્રુરૂપે પધાર્યા છે કહે, હું તમારી આજ્ઞા શા માટે પાળું? સ્વામીની આજ્ઞાનું મેં કદી પણ ઉલ્લંઘન કર્યું નથી શત્રુની આજ્ઞા એ આજ્ઞા નથી, હુકમ છે, અને શત્રુનો હુકમ માનવો એ કાયરનું કામ છે, આપ તો બાણો જ છો કે હું ગમે તે હોઈશ, માર્ય તો નથી જ એટલે આપના કહેવાથી હું શકુન્તલે મોખી દઈ એની ખોટી આજ્ઞા આપ ન રાખશા'

સવજ સરખા બળવાન અસુરને પરાસ્ત કરનાર, વકા વિજેતા શ્રી રામને, હનુમાનના

શબ્દો સાંભળી, અજેઅરે ક્રોધ બ્યાપી ગયો 'હનુમાન તું હું સાહસ કરે છે' રામ જોત્યા 'કર્તવ્યપાલનમા મને સાહસ કે ભય જણાતા નથી' હનુમાને કહ્યું

રામે ધનુષ્ય હાથમા લીધું લાધામાથી તીર કાઢી ગદાબ્ધ્ય રથને આગળ લીધો હનુમાન પણ પોતાની ગદા લઈ આગળ વધ્યા ઘોર યુદ્ધ શરૂ થયું

રામબાણને હનુમાન ગદાથી વારવા લાગ્યા એમનો સિહનાદ થારે તરફ ગાળ રહ્યો સાજ સુધી આમ ચાલ્યું રામ હનુમાનને હટાવી શક્યા નહીં

સૂરજ ઢલ્યો અને હનુમાનની ગદાના પ્રહારે રામને થોડ વાળી રામ પડ્યા પડતા પડતા રામે હનુમાનના પ્રસંગમની પ્રશ્નમા કરી હું હાર્યો, તું જીત્યો

હનુમાન તત્કાળ ગમના ચરણોમા ઢળી પડ્યા અને ગદાગદા કેટકેલા લાગ્યા 'ભગવાન' ભક્તને મન તો ભગવાન જ સર્વ કંઈ છે, આપ પણ મારું સર્વસ્વ છો એ મારા પર આપની કૃપા વરસી નહોત તો હું મારા કર્તવ્યપાલનમા શી રીતે અડગ રહી શક્યો હોત? હું તમારા આદર્શ પ્રમાણે જ વર્ત્યો છું મારી જીતનું શ્રેય આપને જ ઘટે છે'

રામ પ્રસન્ન થયા જોત્યા 'તે મારી અધલકિત કરતા કર્તવ્યપાલનને શ્રેષ્ઠ ગણી શરણાગતની રક્ષા કરી તે સારું જ કર્યું છે'

હનુમાને કુટિરમાથી શકુન્તલે બોલાવ્યો રામના ચરણોમા ઢાળી કહ્યું 'શકુન્તલ! તને રામનો ભય છે? એ તો 'નિર્ભળતા બળ રામ' છે! એમનો ઠર હોય? રામના ચરણમા તો પરમશાંતિ છે, હવે તને કશો ભય નથી'

એવામા વિશ્વામિત્ર ત્યા આવી પહોંચ્યા હનુમાને તરત દરબત પ્રણામ કર્યા શકુન્તલે પણ તેમ કર્યું વિશ્વામિત્રના અનાદરનો કોઈ પ્રશ્ન રહ્યો નહીં

વિશ્વામિત્રે શકુન્તલે ઉદારનાથી લમ્યા આવી

એંશી વરસ પહેલાનો જમાનો અને એંશી વરસ પહેલાનું જીવન! કેવો હતો એ જમાનો અને કેવા હતા એ દિવસો?

વહેલી સવારે બાળક અમૃતલાલ (હકર બાપા) અને એમના ભાઈબહેનો ઉપરના માળે સૂતા હોય ત્યારે સામેના ઘરેથી કરમન મેરાઈ પ્રભાતિયા ગાવાનું શરૂ કરે અને પછી ચૌથા દિથી પરવારી ફાતણપાણી કરી કામે લાગે એ વખતે ઘરના મોટેરાઓ ઊંઠે ચિઠ્ઠુબાપા (હકર બાપાના પિતા) ઊઠીને પ્રભાતિયા ગાય મૂળીમા (હકર બાપાના માતા) પણ ઊઠી ડાગે મો ઘોઈ પ્રાત કમ થી પંવારી વાસી કામ અજવાળે, દગણું દળે મજવારી ઠાઠે પાણી બરી લાવે અને મવારના ખીજ કામ પતાવી ડવેલીએ દશન કરવા જાય એવેલા વખતમા બાળકો જાગે અને દાગણપાણી કરી નજાળે જવા તૈયાર થાય

મવારનું અજવાળું થતા દરજી ભૂત કરમન મેરાઈ ઘરની બહાર મલો કાઢી જોડેલા ઉપર ગોઠવે અને એનું બીનણકામ ચાલુ થાય વહેલી સવારથી મોટી માજ સુધી એનો મથાનો ઘરઘરાટ ચાલુ રહે

ચિઠ્ઠુબાપા પોતા આમ તો ધર્મપ્રમી અને શ્રદ્ધાળુ જીવ ભગવાનના દર્શન કરવા રોજ ડવેલીએ જાય થેર પણ કાકોરજીની મૂર્તિ ખરી, છતાં ધર્મની બાબતમા પણ એમના ગયાલો જુદા હતા ઘણી વાનજી જ વહેલી સવારે કરસન ભગત રાજડો તાણી મેરી બાજીને જગાડતા હોય, તો એને ધમકાવી તેની ખતર વર્ષ નાખતા ધર્મનું આચરણ પણ ખીજ લોકોને અગવડ ન પડે, એમના જીવનમા ખવેલ ન પહોંચાડે એ રીતે થવું જોઈએ એવી તેમની માન્યતા ખરી આ માન્યતાને લઈને ઘણી વાર એ દરજી કરસન ભગતને ડપડો આપી કહેતા કે, “આજી

વહેલી સવારે જ્યારે બધા જીવ જાગી ગયા હોય ત્યારે મોટેથી ભજન ગાઈ એમની નિંદરમા ખવેલ પહોંચાડવાથી પાપ લાગે એટલે કા તો તમે જરા મોડા જીવવાનું ગણો અથવા પ્રભાતિયા ધીમે રહીને ગાઓ ધીમે ગાવાથી ઈશ્વર ઈર્ષ્ય તમારું ભજન નહીં ચાલશે ?’

દરજી કરમન ભગત પછી આ ક્રાંતિયામા ચૌથી વધારે ધ્યાન મેચતાર વ્યક્તિ પાની કાકી હતા એ બિચારી બાઈ નાની ઉંમરમા વિધવા બની હતી એને એકનો એક દીકરો હતો દીકરાને ઉછેરી મોગે કરી તેણે પંજાબીઓ ડતો અને થેર વહુ લાવી તેણે નિરાતનો હમ મેચ્યો હતો ભગવાને આદ્યે વખતે ફરી પાછા સુખના દિવસ દેખાડ્યા એમ માની મનમા હરખાતા હતા પણ એનું સુખ લાગે મમય નકયુ નહીં દીકરો ભવની ખીમરીમા મપડાયો ને થોડા વખતમા મુશ્કરી ગયો વહુ થગ છોડીને નાતરે જઈ પાનીકાકી બિચારી એકલી રહી

બોગજોગે પાછની અવરધામા એને અધાપો આવ્યો બિચારી આધળી ડોશી રંગિયો કાતે ઠાઈ એને સૂડવી બરીને પૂણી આપી જાય ને નવરી પડે ત્યાર બેઠીબેઠી કાત્યાકરે અને એમાથી જે જે અઢી આતા રાજી મળે તે વગે પોતાનું મુશ્કેલ ચલાવે

પાની ડોશી આધળા બન્યા ત્યારે ઘરમા ખીજી કોઈ મદદગાર ન હતું પાની ડોશી આધળા હોવા છતાં, રાધયુ ચીધયુ, કામ વાસણ જીનકવા વગેરે ઘરકામ પોતાને જાતે જ કરવું પડતું મવારમા જીરી વાસી કામકાજ પતાવી ચલો સમડકી, લીકરાના પાનિયામા ખીચડીકરી કે એવું કંઈ ગંધી હેતા ઘણી વાર રાત પડે અને બધા સૂઈ જાય ત્યારે અક્રમાના અજવાળામા બહાર ક્રાંતિયામા મેમીને વાડગવા એ કાતળા જ હોય બાજી

અમૃતલાવને આ પાનીકાકી પ્રત્યે બહુ અતુ
રાગ હતો અને એના દુ ખી જીવન પ્રત્યે
એના બાળહૃદયમા સહાનુભૂત અને દયાની
વાગણી હતી એક ઠેકાણે ચાલ કરતા હખે
છે “મારી માતા ઘણી વાર આ આધળી
ડાશીને મદદ કરતી અને એને સૂવર પણ
ઠાતી આપતી એથી મને હૃદયમા ઘણો આનંદ
થતો, ને બિચારા પાનીકાકી તરફ હૃદયમા
મહાનુભૂતિની લાવના પ્રગટ થતી પાનીકાકીને
મદદ કરવાના આશયથી તેને એક બાજુ
ખસેડી એના ફેટયે કાતતી મારી માતાનું
ચિત્ર આજ પણ મારી આખમામે તરવરે છે ”

અને મવારમા ફાળિયુ વાળવા આવતો
પેવો મુધરાધિના ભગી? અને રાજ માગવા
આવતો પેવો ઢંડનો ગરોડો? એ બિચારા
અરપૂરયો હતા અને એમને અસુક હૃદયથી
આગળ વધવાની મનાઈ હતી ઢંડનો ગરોડો
રાજ રાઈલા માગવા આવતો ને એ બિચારો
સાચી ફાળિયાના છોકરાઓ જ્યાં જાડે ફરવા
ખેસતા ત્યાં નહીંમા જઈને ખેમતો ખીડીના
ફાં રીન ટાઢ ઉડાડતો એને એઈ બાળક
અમૃતલાવને તેના પ્રત્યે દિલમા અનુકંપા
થતી થતુ કે આ બિચારાને આવી બગડેલી
ખીન ઉપર કેવુ ખેસવુ પડે છે એ કરતા
ચોડખી જગ્યામા ખેમે તા? અને બિચારાને
ઠીક પડે આથી એક દિવસ માતા પાસે જઈને
તેણે સિકાગસ દરી કહ્યું “આ બિચારા ગરો
ડાને ઝડે ફરવાની જગ્યાએ ખેસવુ પડે છે
તે એને આપણા પંથરના ઓળા ઉપર ખેસા
ડીએ તો કેમ? એથી કાઈ પચ્ચર તો અભ
જઈ જવાનો નથી ને’

પણ માતા એવી રબ કેમ આપે? તમને
એમા ખબર ન પડે એમનાથી ત્યાં ન ખેસાય
એમ કહીને માતા બાગકને ચૂપ પરી દેતી
પણ એના હૃદયમા આ મવાવ તો ઊભો થઈ
જ ગયો હતો આમ છતાં આબડછેડના
મચ્છા એના ઉપર પણ પ્રભુ જોઈ પડી ગયો

હતો આ અગે ઠક્કરબાપા લખે છે ૬૯
અને ગરોડા તો અરપૂરય જ હોઈ શકે તેને
કોઈ પણ ગીતે બાલીબૂજીને અડાય જ નહી
બૂલથી પણ અડી જવાય તો નાહવુ પડે અને
નાહવાનું કદાચ ન બની શકે તો બાટ તો લેવી
જ પડે એવી છાપ મારા મન ઉપર એટલા
એરથી પાડવામા આવી હતી કે ન પૂછો વાત

આ ભગી અને ગરોડા ઉપરાત મવારમા
માથે સૂડવી લઈને શુકવારિયા દાળિયા વેચવા
આવતો ઝીંગો દાળિયાવાળો પણ વમાણી ફાળ
ચામા છોકરાઓના જીવનમા આમજન લેવો
બની ગયો હતો એનો બાપ હિન્દુ મઠી
એન્ને બની ગયો હશે એ બિચારો નાના
ધોળી દારી રાખતો માથે લખડતા ચીથરા
વાળો લથડળથડ ફેટો બાધતો કમ નાથે
મોટા ઘેરવાળુ મૂથલ પહેરતો અને ડિલ ઉપર
ફાટેલુ પહેરણ અથવા ખખે ખેમ-એવા વેશથી
ફાળિયા, મમરા અને જોળની સૂડવી માથે
મૂડી રાજ ફાળિયામા આવતો એ આવે એટલે
ગેરીના છોકરા એકઠા થાય ને ઘમ્માથી પાઈ
પેસા જે કંઈ મળે તે લઈએની પાસેથી ફાળિયા
મમરા, ગાગ, જોળ વગેરે ખાવાનું લેતા
ઝીંગો દાળિયાવાળો ઠીક ઠીક ઘડો શયો હતો
અને શરીરે અશક્ત થયો હતો આથી ઘણી
વાર શરીરના છોકરા એને પજવતા કોઈ એનો
ફેટો ખેચે કોઈ ફાટેલા પહેરણમાથી લીરો
ખેચે, કોઈ દાદીના વાળ ખેચી ચાલ્યા નાથ
આમ અનેક રીતે તેને હેરાન કરતા આમ
થતુ ત્યારે બાળક અમૃતલાવના બા પાને એ
રાવ કરતો ને કહેતો ‘મૂંગીમા આ બોને તારા
છોકરા પજવે છે’ આથી મૂંગીમા છોકરાઓને
વઢતા અને એવા તોફાનમાથી વારતા આ
પ્રસંગ ટાકીને ઠક્કરબાપા લખે છે કે, મેવા એ
વળતતા ગરીબ ખોબાઓ અને કયા આજના
તાલેવત અહુકારી અને આપણાથી વિખૂટા
પડેલ ખોબાઓ! x

x ઠક્કરબાપા’માથી પ્રાપ્તિઆન નવજીવન

પ્રવાસી

એ હું કબૂલી લઉં છું કે જીવનની આ ધર્મશાળામાં હું માત્ર રાતભરનો જ પ્રવાસી છું; મવારે હજી તો ઉપાના રગભર્યા મુવર્ણ કુસુમો માડ વિકસશે, એની પાયલના બણ કારો સભળાશે ના સભળાશે ત્યાં તો હું નવા પથ પર કદમ માડી ધૂળના ગોટા ઉડાડતો કોણ જાણે કયા અદૃશ્ય ચઈ જઈગા ઉપાના ઇશારે મારો કાફલો ઊપડી જશે એ સાચું છે, તોય મને જરા ભેટવોય ન જ નથી એ પણ એટલું જ સાચું છે

રાત ! એક રાતના ખાર કલાકો-૭૦૦ મિનિટો ! રાતે કદીક અન્નના તેજકરણે અધારાના અણુએ અણુને વાળીસૂડીને દૂર દૂરી દે છે, રમવા નીકળી પડેલા ભૂલકાઓના કિલ્લ કિલાની જેમ તારકમાલા ઝગમગતી હોય છે, કુસુમો વિકસે છે, ચક્રોરી શુંબે છે, ગાતિના મુમધુર સૂરો મૃષ્ટિ ઉપર પથરાઈ બાય છે માગરમા ભરતી આવે છે, કદીક ખીજની બકિમ આકૃતિ મળ્યાં છે, અને કદીક રાત્રિના નયનમાં અમામ કાજલકેખાનું ચ અજન આવે છે ।

આવી વિશિષ્ટ, ઝાઝે ભાગે પ્રકાશપ્રકુલ રાત્રિ મને મળી છે પછી હું અકસોમ શા માટે અનુભવું ?

એ સાચું છે કે મારા ઢોઈસ ગાથી નથી, હું અહીંથી પ્રભાતે પ્રયાણ કરીશ ત્યારે કોઈની આખો ભીની નથી થવાની પણ જેને કોઈ નાશ નથી હેતુ, એને એ વ્યકિત પેસે મહત્ત્વ ડપ થાય છે અને છુદ્દ પ્રકૃતિ એને પ્રેમ કરે છે રાત્રિનો પૂઘટ ઊઘડશે અને ઉપાનું ગુલાબી મુખડું ઝળહળશે, ત્યારે હું અહીંથી વિદાય થઈશ અને તે વખતે એકેએક ફૂલોના મુખ આમુથી ભીજાઈ ગયા હશે હું આને જ મારા જીવનની સફળતા માનીશ-કોઈક તો

મારા તરફ લાગણી બનાવે છે એ ખ્યાલે મારું જીવન મને માર્થક લાગશે પછી હું રજા શા માટે અનુભવું ?

નાચુ પછો તો મારી વિદાય વેળાએ કોઈ આમુ મારે એ મને જરાય ગમતું નથી, અને એટલે જ તો હું ઉપાને કદી દઈગા, “તાન કિરજોથી આ ફૂલોના આમુ લાધી નાખ અને એમને પહેલાના જેવા હુમતા બનાવી દે ! ઉપા મારી વાત માનશે અને પછી મહુ મને હમતે મુખડે વિદાય દેશે આપા મુભગ રમ્યને હું એક ભાગ બનીશ, તો પછી ગતને રજા હું કેવી રીતે ગળી શકું ? ઈન્છુ તોય !

આટલી દૂરી જઈગીમા શું થશે ? એની ચિન્તા કોઈએ કાંદ ન કબૂલી ભેંધએ, માત્ર કત વ્યતી બગી બાલવીને નિમતમય મુખે વિદાય થઈ જવું ભેંધએ અને નૂતન મગલમાં વિવીત થઈ જવું ભેંધએ મૃત્યુથી ડરવું શા માટે ? એ તો ગતિ પછી પ્રગટતી નવવી ઉપા મમુ મુલભવણ અને રગભર્યું છે

મમય વાતાવરણ અને મળેગોને મહત્ત્વ આપ્યા વિના માત્ર વર્તવ્યનું પૂરેપૂરું પાવન કરવું એ જ શું એક કર્તવ્ય નથી ? ગીત પલ કહે છે “મર્થ્યે નાવિ કારસ્તે ।”

રાત વીતે છે કાકલો ઉપડે છે ઉપા આવે છે

*

સિદ્ધિની સૌરભ

સિદ્ધિ મૂલજળ જેવી છે એવું કહેનાર તાન્ના છે એમ હું ન માનું મિદ્ધિ આકાશ કુસુમવત છે એ વિધાન સાથે પણ હું સહ મત ન થાઉં હું તો માનું છું કે સિદ્ધિ તો સાગરના ઊંડાણમાં પડેલા પાણીદાર મોતી સરખી છે, જેને પ્રાપ્ત કરવી અવબત, અશક્ય નથી જ !

મિદ્ધિ મગતી નથી એનું કારણ ઘણી વાર

એને સુદી અને જોડી દૃષ્ટિથી જોવામા આવે છે અને તેને મેળવવા માટેના અનુચિત અને નિર્ઘર્ષક પ્રયાનો કઠવામા આવે છે સાચી દિશા માતા પ્રયામો કદી નિષ્ફળ નીવડતા જ નથી

મિલિને મૃગજળ જેવી ગણવી એ ફૂલને ઠાટા સ્વરૂપે જોવા જેવી વાત છે એ સાચુ છે કે કાળ ફૂલની ખૂબ નિકટ હોય છે, પણ અતે ફૂલ એ ફૂલ છે, ને કાળ એ ઠાટા છે એ જ રીતે જોડા પ્રયત્નોમાથી માપડતી નિગશા અતે મિલિને માવ અપ્રાપ્ય ગણતી થઈ જાય છે, અને અતે તેને મૃગજળ મમાન જ પાડે છે પણ એ કેટલું જોડું છે ! મૃગજળ છેતરે છે, સિદ્ધિનો આભામ ઊભો કરે છે અને પછી ઊડી જાય છે, જ્યાર સિદ્ધિનુ એવું નથી એ તો અધર, સુરપખ અને અચળ ખડી રહી હોય છે, માત્ર એને પામવા માટેની નાચી દિશા જણવી જ જરૂરી છે જેવી રીતે ફૂલની મૌરલ હેતા પહેલા કાળાનો કડવો અનુભવ કવો પડે છે, એ રીત મિલિની પ્રાપ્તિ પહેલા મનેક કનેરીઓમાથી પાગ ઊતરવું પડે છે, એને માટે પત્ર બનવું પડે છે

માણમ પૂરી પાત્રતા ન મેળવે અને પડી

પ્રયત્નો કર્યે જાય, પરિણામે મળતી નિગશા માથી એ એવા તો વિધાનો ફેલાવે છે, જેથી એની પાછળ આવી ગેહવી આખી ય વલ્ગુઝાર નિરૂપાહી બની જાય છે

સિદ્ધિ આકાશકુસુમ મરખી છે એ પણ એટલું જ અસત્ય છે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા માટે આકાશમા જવાની-એટલે કે કપનાનો અનુચિત સહારો વેવાની-જગત જરૂર નથી એન માટે તો વાન્તવિક ઘટી પર ચાલવાની આવશ્યકતા છે આકાશમા જેમ કુસુમે ખીવતા નથી, તેમ મિલિ પણ ગગનગામી કપનાના બળે લક્ષ્ય નથી બનતી ધરતી ઉપર ફૂલો ખીવે છે, એ ફૂલ મિલિતા છે, પણ તે પહેલા પ્રયત્નોના પાણીના મિચનની જરૂર છે, અને તો જ ફૂલ ખીવે, મુગધ પ્રમદે, મૃષ્ટિ મધમધી ઊઠે

અને એટલે જ હે જીવનતા જીવન ! હું પ્રયત્નોના પરમેવાનુ સિચન કરી શકુ અને તેમાથી મિલિના કુસુમેની મૌરલ ફેલાવી શકુ એ માટે તારી પાસે શક્તિ, પાત્રતા અને આશાવારી નજરની યાચના કરુ છું આપશે ને ?

કેટલાક દેશબંધોએ મગી વિચારુ કે ભારતની આગ્રહી માટે પ્રવૃત્તિ કરવા માટે એકાદ મડળની સ્થાપના કરવી જોઈએ અતે મડળ સ્થાપનાનુ નક્કી થયું તે માટે મળતારી સભામા હાજરી આપવા મટે સુરેન્દ્રનાથ મેનરજી કપડાં પહેરીને તૈયાર થતા હતા

એમના પુત્રની હાલત તેવેળા ધણી મબીર હતી તેમનાં પત્નીએ કહ્યું ‘આજે સભામા તમે ન જાય તો ન ચાલે ?’

‘ન ચાને સુરેન્દ્રનાથે કહ્યું.

‘પણ જરા પુત્ર સામે તો જુઓ, મિચારો છેલ્લા ત્યાસ લે છે’

અને ખરેખર હવું પણ તેમ જ. આવા પ્રસંગે ક્યા વાતસહ પિતાનુ દેયુ હાયમા રહે ? પણ પુત્રપ્રેમ કરતા દેશપ્રેમ સુરેન્દ્રનાથના મને વધારે ઉચ્ચ હતો એ તો જવા તૈયાર થયા એટ નામાં પુત્રને પ્રાણુ ઊડી ગયો !

સુરેન્દ્રનાથના પત્ની બેબાન થઈ ગયા પણ સુરેન્દ્રનાથે તો સભામાં જવાને પગ ઊપાડ્યા કોઈએ કહ્યું સુરેન્દ્રનાથ આવા પ્રસંગે તમે ન જાત તો નહિ ચાલે ?’

સુરેન્દ્રનાથએ કહ્યું પુત્ર કરતાં મને મારા દેશનુ કામ વધારે વહાનુ છે ! અને એ સભામા ગયા અને આજની દિલ્લી મહાસભાની સ્થાપના તે દિવસે કરી અને પડી ધરે આવ્યા

શિકારી વીજળીવેગે દોડતો હતો મૃગો પણ જીવ લઈને છલાંગો મારતા તળી આગળ દોડતા હતા

કાશીનો એ નામખ્યાત શિકારી, આજે મૃગોની અજબ ગતિ ને દોડથી પરેશાન થઈ ગયો હતો કોઈ પણ પ્રાણીએ તેને આજ નેટલો થકાચો ન હતો

એતુ નિશાન અચૂક ગણાતુ એ જ ને તાકીને તીર ફેકતો તેને તે અચૂક વાગતુ પણ આજે એની એ કળા કામમા આવતી ન હતી હોયતા દોડતા ગાદ જ ગાદ આખું હરણુ તો તેમા ઝડપથી પ્રવેશી ગયા અને તેમા અદૃશ્ય થઈ ગયા

[શિકારીએ ચારેકોર નજર કરી પણ હજુ દેખાયા નહીં એણે કાન સરવા ક્યાં પણ કંઈ અવાજ સંભળાયો નહીં થોડો સમય આમ ગયો ત્યાં તો ઝાડીમા છુપાયેલા ડરજુ થોડકી ભગ્તા નાહ્ય

શિકારીએ તરત જ તેની પાછળ બાણ છોડ્યું તે પાહડાઓને અને વેવોને વીધતુ ડરજુને વાગવાને બદલે એક પીપળાના ઝાડમા ખૂચી ગયું

[શિકારી હતાશ થઈ ગયો ક્યારેય આ રીતે એતુ નિશાન ખાત્રી ગયું ન હતું

પેલા બાણને કાતિલ વિષ પાયુ હતું એટલે તેની તીવ્ર અસર પેલા ઝાડને તરત જ થઈ એના પાહડા પીગા પડવા લાગ્યા અને ઇવટે ખરવા લાગ્યા ઝાડ પર બેઠેલા પક્ષીઓ આ અણધારી આવી પડેલી આકૃતથી ભયથી ઊડી ગયા જેણે એ ઝાડ પર માળા બાધ્યા હતા તે ઊડીને તેમા રહેતા પક્ષીઓ નાશી છૂટ્યા

પાનખરમા ઝાડની જેવી હાવત થાય બરા તેમજ પેલા ઝેરની તીવ્ર અસરથી થયું

બાણનુ આવું ભયકર પગલાં બેઠને

શિકારીને પણ હોભ થયો એનો આમુરીભાવ નરમ પડી ગયો ને હરણુની પાછળ જવાને બદલે તે પાછો ફર્યો

બધા પક્ષીઓ પીપળાના ઝાડ પરથી ઊડી ગયા એ પીપળામા માળો કરી રહેતો એક પોપટ ઊડી ગયો નહીં એણે વિચાર્યું કે જે ઝાડ પર મારો જન્મ થયો, મારો ઉઠેર થયો, બાળપણ ગયું, જની સાથે પ્રીત બધાઈ ગઈ છે એવા આ મ્થાનને છોડીને હું કેમ જઈ ? ભવે દેહ પડે પણ મારે આ પીપળો છોડવો નથી પીપળો અને હું અમે તે સુખ દુખના સાથી, મારાથી એને છોડીને જવાય જ કેમ ? એ તો અધર્મ કહેવાય !

પોપટ તો પોતાના સકલ્પને વળગી રહ્યો ભૂખ્યો ને તરખ્યો એ તો પીપળામા, પોતાના માગામા ભેઠો રહ્યો પ્રાણુ ભવે જાય પણ આ મ્થાન ન છોડું એવા એના સકલ્પને ભૂખ તરસ છોડાવી ચકાયા નહીં પોપટે તો તપ આદર્યું

તપ ગમે તેવું હોય, નાતુ કે મોટું - ઇન્દ્રને એની તરત ખબર પડી જાય ઇન્દ્રને અચ્ચો થયો કે આ પોપટ વળી આવું આકરૂં તપ શેને મારે કરે છે ? એ જાણવા માટે ઇન્દ્રએ બ્રાહ્મણનો વેશ ધારણ કર્યો અને પેલા પીપળા પાને પોપટ આગળ જઈને ઊભા રહ્યા અને પૂછ્યું ' પોપટ ! આ ઝાડ તો ક્યારનું સૂકાઈ ગયું, મરી ગયું, છતાં તુ કા કુલ્લ એને વળગી રહ્યો છે ? કયાક ખીલ લીલા ઝાડમા માળો કરતો હોય તો ? અહીં ભૂખે તમને શા મારે મરે છે ? '

પોપટનો અવાજ ક્ષીણ થઈ ગયો હતો એટલે એ બહુ ધીરથી બોલ્યો ' ઇન્દ્ર દેવ ! તમે તો સત્યપથે દોરનારા ! તમે વેશપત્રો કરી આવ્યા છો એ મેં તપોબળથી જોઈ લીધું છે તો પછી મને કા આવો ઉપદેશ આપો છો ? ' ઇન્દ્ર તો પોપટને આશ્ચર્યથી જોઈ જ રહ્યા !

પોપટ કહેવા લાગ્યો, ‘આ ઝાઝે ટાઢ, તાપ અને વરસાદમાં મારું રક્ષણ કર્યું, અહીં હું જન્મ્યો, ઉછર્યો અને મોટો થયો. હવે આપણના સમયમાં એને છોડી બાઉ એ તો કૃતમ્ભતા કહેવાય! તમને ખબર છે કે નાડી-જઘ નામના બગલાની હત્યા કરનાર કૃતમ્ભિ પ્રાક્ષણના મૃત દેહને ગીધોએ પણ અત્પ્રશ્ન ગણ્યો હતો. ભક્ષ કરવાનું તો દૂર રહ્યું પણ તેને અડધા પણ ન હતા. અગ્નિએ પણ એના દેહને બાળ્યો નહીં. માટે મારાથી કૃતમ્ભતાનું પાપ થાય નહીં.’ પોપટ વધુ બોલી શક્યો નહીં.

ઇન્દ્રનાગ પોપટની આવી ધર્મવાણી સાંભળીને અત્યંત પ્રસન્ન થયા. બોલ્યા: ‘પોપટ! આવી ધર્મનિષ્ઠા તો મેં માનવોમાં પણ જોઈ નથી. નિઃસંદેહ તું કેઈ પુણ્યાત્મા છવ છે. હું પ્રમત્ત થયો છું. વરં છાહી-તું વર માગ.’

×

જે પ્રાક્ષણો મોનાના ઘડા કયાંકથી ચોરી લાવતા હતા તેને સિપાહીએ એ પકડ્યા અને ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર પાસે રજૂ કર્યા. યુધિષ્ઠિર તો પૂરા ધર્મિષ્ઠ. પ્રાક્ષણોનું શુનો કરેલો. એટલે તેનો ન્યાય શો કરવો. ચોરી માટે ફંડ તો કરવો જ જોઈએ, પરંતુ ચોરી કરનારા આમાન્ય માણસો ન હતા. પ્રાક્ષણો એટલે ભૂદેવો-પૃથ્વી પરના દેવ. તે કાળમાં એમની બહુ પ્રતિષ્ઠા. આખરે ધર્મરાજાએ એનો ન્યાય કરવાનું વિશ્વામિત્રને સોંપ્યું. વિશ્વામિત્રે આ કેસ સંખે ખૂબ વિચાર કરી ફેંસલો કર્યો કે પ્રાક્ષણોએ ચોરી કરી તે માટે યુધિષ્ઠિર જ દોષિત છે. એમણે નિર્ણય સંભળાવતા કહ્યું: ‘શાસનની અવ્યવસ્થાને કારણે જ સુશિક્ષિત અને કુદ્દીન લોકોને ચોરી કરી ગુજગન કરવાની ફરજ પડે છે.’

વિશ્વામિત્રના આ ફેસલા પછી પ્રાક્ષણોને છોડી મૂકવામાં આવ્યા. ને યુધિષ્ઠિરને વચન આપવું પડ્યું કે પોતે પોતાના રાજ્યમાં એવો પ્રળંઘ કરશે કે જેથી દોષને દવવા માટે ચોરી જેવા અનિષ્ઠોના આશરો ન લેવો પડે.

×

હિન્દીના વિદ્વાન લેખક આચાર્ય હબારીપ્રસાદે ગુરુદેવ ટાગોરની કવિતાઓ પર લેખમાળા શરૂ કરી હતી. જો કે એમાં થોડી ત્રુટિ તો હતી જ. પણ પ્રયત્ન સારો હતો. એ લેખોના કેટલાંક કટિંગ આચાર્ય ક્ષિતિમોહન સેને ગુરુદેવને આપ્યાં. ગુરુદેવ મમય કાઢી એ લખાણો જોઈ ગયા. થોડા દિવસ પછી હબારીપ્રસાદ એમને મળતા ગયા. ગુરુદેવે કહ્યું: ‘તમે ઘણું સારું લખ્યું છે. તમે મારી કવિતા વાંચીને લખો છો એ સારુ છે’ પછી જરા ત્રિનેદ્રમાં આગળ કહે: ‘મને એવા વિવેચકો મળ્યા છે કે જે કવિતા વાંચ્યા વિના જ એના વિશે લખે છે-હા, પણ એવા વાંચ્યા વિના લખાયેલાં વિવેચનો હાથ છે સરસ હોં!’ અને હસી પડ્યા.

એક તરફથી મુસલમાનો અને ખીજી તરફથી હિન્દુઓની હિજરત ચાલુ હતી નિરાશ્રિતોની છાવણીઓ ચિત્કાર લગાઈ ગઈ હતી ખોરાક અપૂરતો હતો, સ્વાસ્થ્ય અંગે કશો પ્રયત્ન થઈ શક્યો નહોતો, ખીમારીઓ પ્રસરી ગઈ હતી-પણ એ બધાનું બાન કોઈને નહોતું.

ઈસ્વીસન ઓગણીસસો અઠતાવીસના માર્ચ માસની વાત છે અને પાટોશી દેશોમા અપહરિત સ્ત્રી બાળકોને શોધી કાઢવાનું પુનિત કાર્ય સામાજિક કાર્યકરોએ કેપારી લીધું હતું, એ કઠો સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકો માનવતાના એ કાર્યમા હિસ્સો લઈ રહ્યા હતા ન્યારે હુ એ કાર્યકરોને તેમના કાર્યમા પ્રવૃત્ત ભેતો ત્યારે મને વિચિત્ર એવો આનંદ થતો કારણ કે-ખુદ ઈન્સાન ઈન્સાનની બૂરાઈઓની બધી નિશાનીઓની મિટાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો, લૂટાચની યુવાનીઓને વધુ લૂટ મારથી બચાવી લેવા મથી રહ્યો હતો પણ શા માટે ?

શુ એટલા માટે કે, તેમના પાલવ ઉપર વધુ કાળા ડાઘ પડવા નહિ પામે ? શુ એવા માટે કે તેઓ પોતાની લોહીથી ખરડાયેલી આગળીઓ સાફ કરી લે અને પછી પેતાની મા બહેનો સાથે એક જ પાટલે જમવા બેઠી બસ ? શુ એટલા માટે કે માનવતાનો સોય દોરે લઈ, જ્યાં સુધી ખીજાઓ આજો મીચીને પડ્યા રહે ત્યાં સુધીમા, પોતાના શીવના છિદ્રોને રફૂ કરી નાખે ?

કાઈ સમજાતું નહોતું આમ છતાં એ કાર્ય કરોની કામગીરી પ્રશસાપાત્ર હતી એમને સેકડો મુરકેલીઓનો આગનો કરવો પડતો હતો, હજારો મુસીમતોમાથી પસાર થવું પડતું હતું યુવતીઓ અને બાળકોને ઉઠાવી જનારાઓ એક જ જગ્યાએ શોડા પડી રહેવાના હતા ? તેઓ મવારે એક લત્તામા ધાઓ

નાખતા તો સાજો ખીજામા, આજે એક શહેરમા તો કાવે ખીજામા-આમ તેમની હાતરીનો અત આવતો જ નહોતો વળી, ઘણા લોકો તો એ પુનિત કાર્યમા મહકાર આપવા પણ તૈયાર નહોતા.

ચિત્રાવચિત્ર વાતો માલગવામા આવતી હતી-એક કાર્યકરે મને વાત પરી કે, મહગન પૂરમાથી મળી આવેલી બે અપહરિતાઓએ કરાચીમા પોતાના મા બાપ પાને જવાનો માફ નન્નેા સભળાવી દીધો ખીજા કાર્યકરે ડહુ કે બ્યારે બંધધરમા અમે એક અપહરિતાને બળજબરીથી કબજે લીધી ત્યારે તેને હરી જનારા કુટુંબની હરેક વ્યક્તિએ તેને એવી શાનદાર વિદાય આપી બલ્કે તે તેમની વહુ જ છે અને લામી નફરે જઈ રહી છે. કેટલીયે યુવતીઓએ પોતાના મા બાપના હરથી રસ્તામા જ આત્મહત્યા કરી લીધી, ડેટલીઝ અસહ્ય હુ બ અને યામને કાઢે પાગલ બની ગઈ હતી અને કેટલીક અપહરિતાઓ એવી પણ મળી આવી જેમને શરાબની લત પડી ગઈ હતી તરસ લાગતા તે પાણીને બદલે શરાબ મગતી અને શરાબ નહિ મળતા ખીજાત્સ ગાળો બકવા માડતી હતી.

શોધી કઢાયેલી એ અપહરિતાઓ વિશે હુ બ્યારે વિચાર કરતો ત્યારે મારી નજર સામે ભારેપગે થયેલ એ મહેનોનો વિચાર આવતો એમની મતતિનું માલિખ કોણ ? હિન્દુસ્તાન કે પાકિસ્તાન ? જેનો ભાર વાત બહેનો કરે છે એની કિમ્મત કોણ ચૂકવશે હિન્દુસ્તાન કે પાકિસ્તાન ? આ બધું કુદરતની ખાતાવહીમા નોંધાયે બરુ ?

તુરતમા શોધી કઢાયેલી અપહરિતાઓ આવ્યે જતી હતી, અને જે બહેનો અગાઉથી આવી હતી તે રવાના થતી હતી

મને વિચાર આવે એમને 'અપ હરિતાઓ' શા માટે કહેવામા આવે છે ? એમનું અપહરણ કોણે કર્યું ? અપહરણ તો ગુલામી કાય' છે, બે સ્ત્રી-પુરુષ બન્નેની અતુ મતિ હોય તો પરન્તુ આ કહેવાતા અપ હરણમા તો એક અબલા નારીને બળબળ રીતી પકડીને એક કોટડીમા પ્રરી દેવામા આવે છે

પરન્તુ આવા વિચારો કરવાનો એ સમય હતો જ નહીં તત્ત્વજ્ઞાન, દલીલ, તર્કશાસ્ત્ર એ સૌને અભરાઈ પર ચઢાવી દેવામા આવ્યા હતા ત્યારે અસહ્ય ગરમી પડતી હોવા છતાં લોકો ઘરના બારી બારણા બંધ કરીને સુતા હતા તેમ મેં પણ મારા મગજના બારી માગણા બંધ કરી દીધા હતા, બે કે ત્યારે જ મગજના બારી બારણા ખુલ્લા ગમવાની વિશેષ જરૂર હતી પણ મગજ એવું તો બહાર મારી ગયું હતું કે કશી સૂઝ જ પડતી ન હતી

અપહરિતાઓની આવ બાપુ જ હતી અને પત્રકારો વાર્તાકારો અને કાવ્યો વેપાતવેપાતાની કવમ લઈને ઊતરી પકડા હતા એ ક્ષેત્રમા વાર્તાઓ અને કાવ્યોનો એક રેલો હતો જે આગળ ને આગળ ધન્યે જતો જતો હતો એક આગેવાન કાર્યકર્મ મને મળ્યો, અને કહેવા લાગ્યો 'તમે કેમ ચૂપચાપ ગોઠો આજકાલ ?'

મેં તેને કથો ઉત્તર દીધો નહિ તેણે મને એક દાસ્તાન સંભળાવી

અપહરિતાઓની શોધમા અમે ધરતી ખૂદતા ફરીએ છીએ એક શહેરથી બીજે શહેર, એક ગામથી બીજે ગામ, પછી ત્રીજે ગામ, પછી ચોથે ગામ, ગલીએ ગલીએ, મહોલે મહોલે તમને ખબર નથી, અમારે કેન્ડેટથી સુખી બતોનો સામનો કરવો પડે છે પણ હું તમને એક વાત સંભળાવવા માગુ છું મરહુમની પેલે પાર અમે મેં કડો વખત ફરી આવ્યા છીએ અને નવાઈની વાત તો એ છે કે દરેક વખતે મેં એક વ્રદાને ભેઈ એક મુસલમાન વ્રદાને

આઘેડ વચની હશે પહેલવહેલી મેં તેને ભલ્લરમા ભેઈ હતી પરેશાન હાલત, પાગલ દિમાગ, વેરાન વેરાન આખો, ધૂળભર્યા ફાટેલા કપડા તેને પોતાના તનનું માન ન હતું, ન મનનું પરતુ તેની આખો કહી રહી હતી કે તે કોઈને શોધી રહી છે

મહેને મને કહ્યું કે એ સ્ત્રી પાગલ થઈ ગઈ છે પતિયાબાની રહીશ છે એની એકની એક પુત્રી શુભ થઈ ગઈ છે તેને શોધી કાઢવાના ઘણા પ્રયત્નો અમે કીધા, પણ વ્યર્થ કદાચ હું વડોમા તે મારી ગઈ હશે પણ આ ડોશી નથી માનતી !

બીજી વખતે મેં એ પાગલ વ્રદાને સહ રાનપુરમા એક બમ સ્ટેન્ડ નજીક ભેઈ પહેલા કરતા તેની હાલત વધારે ખરાબ હતી તેના બોઠો ઉપર મોટી મોટી પોપડીઓ ખાંચી ગઈ હતી હું તેની પાસે ગયો-હું ઈચ્છતો હતો કે તે પોતાની પુત્રીને નકામી શોધતી ફરે નહિ, અને એટલે જ તો મેં દિલ મજ ખુત કરીને તેને કહી દીધું "માઈ, તારી બેીને તો કતલ કરી દેવામા આવી છે"

તેણે મારી તગ્ન બોલ્યું, "કતલ ?-ના" તેના શબ્દમા લોખંડી શ્રદ્ધા હતી, "તેને કોઈ કતલ કરી શકતું નથી-મારી બેીને કોઈ કતલ કરી શકે એમ નથી !" અને તે આવી ગઈ

અને હું વિચારે ચડ્યો ગાડીને એ વાતની એવી બધી શ્રદ્ધા ગા માટે છે કે, તેની પુત્રી ઉપર કોઈ કિંમત પણ નથી ઊડી શકતી, કોઈ ધમ્મિ તેની જન્મન ઉપર નથી પડી શકતું ! શું તે અમર છે ?-શું એ ડોશીની મમતા અમર છે ? એર મમતા તો અમર હોય જ છે ત્યારે શું એ પોતાની મમતા શોધી રહી છે ? શું એણે તેની મમતાને કયાક ખોઈ દીધી છે ? ત્રીજા ફગમા મેં પાછી તેને ભેઈ તે લગભગ નગ્ન અવસ્થામા હતી તેના શરીર ઉપર માત્ર ચોડાક ચીથરા જ હતા મેં તેને વગ્નો આપવા માડયા, પણ તેણે લીધા નહિ મેં તેને કહ્યું "માઈ ! હું માગુ કદું છું

તારી બેટી પતિયાબાગા જ મારી ગઈ હતી”
 “તુ જૂઠું કહે છે,” તેની શ્રદ્ધા ગરજી ઊઠી
 તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતા મે કહ્યું,
 “ના હું સાચું કહું છું—તમે બહુ શોક કરી
 બીધો તેનો, હવે ચાલો મારી સાથે—હું તમને
 પારિસ્તાન લઈ જઈશ.”

તેણે મારી વાત માની નહિ, અને બળડવા
 લાગી બળડતા બળડતા તે એકદમ ચોકી
 ઊઠી, અને કહેવા લાગી “ના—મારી બેટીને
 કોઈ કતલ કરી શકે એમ નથી.”

કેમ?—હું પૂછી બેઠો.

તે મુદ્દર છે—” તેણે કહેવા માંડ્યું,
 ‘એટલી મુદ્દર કે કોઈ તેને કતલ કરી શકે જ
 નહિ—અરે તેને લપડાકે પણ મારી શકે નહિ.’

અને હું વિચારવા લાગ્યો તું ખરેખર તે
 એવી સુદર હતી?—દરેક માની આખે તેનું
 મતાન સુદર જ હોય છે—પણ શક્ય છે કે તે
 એવી સુદર હોય—પરંતુ આ તોફાનોમા કઈ
 મુદ્દરતા ઈન્માનના પાશવી પબ્ભાથી છટકી

જઈ ચકી છે?—બનવા ભેગ છે કે, એવા ખોટા
 ખ્યાલથી એ ગાડી પોતાની જાતને ધોખે! કઈ
 રહી હોય—હું ખમાથી છૂટવાના લાખો માર્ગો છે
 હું ખ એક એવું મધ્યમિદુ છે જે પોતાની
 દરતે લાખખો, બલકે કરોડો માર્ગોની જળ
 વણી નાખે છે

એ પછી પણ મરહુમની પેલે પાર હું ઘણી
 વખત જઈ આવ્યો, અને દરેક વખતે તે ગાડીને
 મે ભેઈ હવે તો તે માત્ર હાઈપ જર બનીને
 રહી ગઈ હતી તેની દૃષ્ટિ ઝાખી થઈ ગઈ
 હતી પડતી આખડતી તે આકતી હતી પણ
 તેની શોધનો હુણુયે અત આવ્યો નહોતો
 તેની શ્રદ્ધા પહેલા જેવી જ અચળ હતી કે
 તેની બેટી જીવે છે, તેને કોઈ મારી શકતું નથી.

બહેને મને કહ્યું કે એની સાથે
 માયાકૃત કરવી તકામી છે, એની ખુદી બહેર
 મારી ગઈ છે હવે એક માત્ર રસ્તો એ જ
 છે કે તમે એને પાકિસ્તાન લઈ જાવ અને કોઈ
 | અનુમધાન સ્વરૂપે જ રીજી |

ખ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમા ઉપિયા ૬ પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૦ લવાજમ મનીઓર્ડરથી
 જ કાચાલયને સરનામે મોકલવું પ્રથમ અકથી જ આડુંકો નોંધાય છે દર માસની બારમી
 તારીખે અક પોષ્ટ થાય છે ચોરી નકલો હાથકાગળ પર છપાય છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ
 દેશમા ઉપિયા આઠ પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬ પત્રવ્યવહારમા આડુંક નાખવું અવશ્ય લખવો.

ખ્યાત બાપુ મધ્યમ રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમબિંબા		૧૨ જૂન ૧૯૫૫	
	૫૪૬		૫૪૬
૧ કિશોરનાલભાઈના પત્રો	૮૮	૮ માયાનો ચો	ખામી પ્રણવાનક ૧૦૭
■ મહાનતા	કમલવદન દેવરૂપ ૮૮	૧૦ બે પ્રસંગો	૧૦૮
૩ શ્રદ્ધા કણુ	વિયોગી હરિ ૧૦૧	૧૧ તેજમિદુ	લલિત શાસ્ત્રી ૧૦૯
૪ ઓપનિષદિક શિલ્પક્રમ	કાંઠાં ૧૦૨	૧૨ શરણાગતની સહુયે	૧૧૦
૫ સાબરમતીના સભારણુ	વિનોબા ૧૦૩	૧૩ એ શી વર્ષ પહેલા	કાલિલાલ શાહ ૧૧૨
૬ બે કાચખા	૧૦૪	૧૪ પકજ પનાગ	લંબ હંડો શર્મા ૧૧૪
૭ જીવનપન્થો	અલ્પમવાવોડી ૧૦૫	૧૫ તપસ્વી પોષ્ટ	વિનય ૧૧૬
૮ અપાતુ કુલ	કાલિલાલ અંબેધી ૧૦૬	૧૬ મુદાના સોગઢ	‘મન્ગી’ ૧૧૮

પ્રકાશક અને મુદ્રક ધીરેન ગાધી રૂપાયતન મુદ્રણાલય, જૂનાગઢ

ગાનકુળ જોણુ લલેલા પ્રાદે અને કિશોરોને ઉપયોગી પ્રરક જોધકથાઓ લેં વમકેતુ
મં એક રૂપિયે

ગાંધીજી અને બાબાજી બીજી આવૃત્તિ લેં પુરાતન છુચ, મૂં દર આના
સાધુ તો ચનતા બના રવિશંકર મહારાજ, મુનિ સતબાવજી, હક્કરબાપા અને સ્વામી
આત્મના પ્રોધદાયક વાર્તા મક પરિચયલેખો લેં ધ્રમર પેટવીકર, મૂં સવા રૂપિયે
ઈતગ પ્રકાશકોના પ્રકાશનો

મૂતેયો ખડ બો છે ભાવનવકાશમા સતબાવજીની દોરવણી હેકળ કામ કરતા કાર્યકરો
ન્યાત્મક કાર્ય માટે કાળો કળા પૂર્વ આક્રિષ્ટ ગયેલા તે પ્રવાસના અમરજો લેં નવવભાર્થ
ગાંધી પ્રં મહાવીર આહિત્ય પ્રકાશન મદિ, હાલીભાઈની વાડી, અમદાવાદ, મૂં રૂપિયા બે
ભાતીય તત્ત્વજ્ઞાનની રૂપરેખા ખડ ૧૦ પૂર્વાર્ધ લેં હિન્દિયણા અનુભવગ્રંથ અદ્રશક
રાખુશ્વર શુકલ પ્રં શુજગત વિદ્યામલા અમદાવાદ, મં ત્રણ રૂપિયા
૧૦૦૦ની બેસો ઉપગત ગેયકાવ્યોના અભિનન મશક લેં ઈન્દુલાલ ગાંધી પ્રં એન
એમ ત્રિપાઠી સુભર્ષ, મૂં ત્રણ રૂપિયા

[અનુભવાન પેજ ૧૦૦ થી આવુ]
ગાનવખાનામા કાખન કરાવી દો
૧૫૫ એ વાત મને ગમી નહિ હું નહોતા
રિચ્છો કે એક વિશાળ પાગલખાનામાથી એને
ગ્રાહીને નાના પાગલખાનામા પુરાતી દઉ
૩૦ની વાગ એ ગાડીને મે અચ્ચતસગમા
મેઈ આ વખતે તેના હુદશા લાગીને મારી
માથે આમુ આવી ગયા અને મે નિર્ણય કરી
લીધો કે મે નખતે હું એને પાકિસ્તાન લઈ
રજી અને તેઈ પાલખાનામા નખન
ગાવી દ ન

ગી-ચોકમા ગિની તે પોતાના વાળા
મધ ૧૫૫ આમતેમ નેઈ રહી હતી
મહેન માથે એ દુકાનમા બેસીને હું એ
નખડગિના અમે વાતચીત કરી રહ્યો હતો એ
તાચીત પૂરી થતા હું બીડીને તે ગાડી પાને
થોડે ગમે તેમ નાનું જૂડું નખખડીને તેને
પાકિસ્તાન આવના માટે તૈયાર કરી શકું-એ
નાના એ મુનિ ત્યાંથી પમા થયુ નીએ
મમે તા થો હતો-તેની સાથે એક દિવસ
ગુવાન હતો-મહુ છેવટ મીવો ન હુવન અને
૧૧૫ જુનાન હતો તે
તેની પાડી નજીકથી પનાર થતા પેવા
ગુનાન એ નખખડી થો પછી બે ડગલા
૧૧૫ ખખડીને તેલે નખખડમા પોતાની સાથેની
ગોનો ૧૫ પાડી રીથો ગાથી પેડી-પીએ
તેનને નાનખગે થમગે નેઈ રીથો અને

તેના સફેદ દ્રધમલ વગ્રોની વચ્ચે તેલ
શુવાળી છુપડુ હું નેઈ શક્યો, જેના રૂપતુ
વર્ણન કરવા માટે મારી પાને શખ્દો નથી
હું તેમની નજીકમા જ હતો શિખ જીવાને
પેવી ગાડી તરફ ધસારો કરતા પેવી રૂપતી
દેવીને બહુ જ ધીમા આદે મ્હુ “તારી મા”
મુદરીએ એક નજર પેની ગાડી તરફ
બોધુ અને તરત ધૂમઠો તાણી લીધો પછી
પોતાના જીવાન સચીને હાથ પકડી રૂપાયેલા
આદે ગોવી “આલો”
અને તેઓ બને ઉતાવળે રૂગે આગળ
નંકીની ગથા-ગાડી પોકાડી બિડી ‘ભાગભરી’
ભાગભરી”
તે માવરી મની ગઈ હતી તેના નજીક
જઈ મે પૂછ્યુ ‘તુ વાત છે, માર્ક’
તે કપી રહી હતી ‘મે તેને નેઈ છે-મે
નેને નેઈ છે’
કોને? મે પૂછ્યુ
તેની આખો ચકળ ચિકળ ફરવા નાગી
ભાગભરીને-મારી ગ્રીડીને” તે તો મગ
ગઈ છે માર્ક!
‘તુ જૂડું છે છે તેલે ગડ પાડી
આ વખતે તેને ખાતરી કમવવા માટે મે
હજી ‘જુનાના મોગર ખાઈને ૧૬૬ ૭ મેને
મગી ગઈ છે’
અને એ નખખડા જ નાડી ડગલો થમન
ખીન ૫૦ મગી પડી

ઊતરતી ઓળખ

દિવસ લાંબા બને વિરહમાં ઝૂરના પ્રેમીના હીર્ષ નિઃશ્વાસ જેવા,
રાત લંબાય છે જેમ આવે જતાં હીપથી આપણા શ્યામ ઓળા.

લોભ ધૂળે ભરી ઓળખ તાપે તપી, રુક્ષ ફેા યોગીના કેશ સરખી,
દિવસભર આલથી નેત્રને બાળતી પીડવરણી રહે આગ વરસી.

સર્વ આબૂષણે ત્યાગીને હોય શું કેઈ વૃદ્ધા ઊભી મ્હાન વેશે,
વિષ્ણુ હરિયાળી આ લોભકા ઓહવી શુષ્ક વેરાન ને શૂન્ય હીસે.

કંક' ઝાંઝી દિશાઓ બધી ધૂધળી, વાદળાં-ભારથી હો નચેડી,
વાયુને રોકતી, ખિન્ન વહેને ઊભી હોય વર્ષાંતણી રાહ ભેટી.

માનવો, પશ્ચીઓ, ઢોર-ઢાંખર સહુ આલ પ્રત્યે રહે મીટ માંડી,
શ્યામગાં મેઘને ન્યાગવા ચાહતી તરતવી સર્વની આંખ પ્યાસી.

ચેન દિવમે નહીં, નીંદ રાને નહીં, હર પ્રહર ચિત્ત બ્યાધુળ કરતો,
અંજને ગાળતો સેજ સેવાય ના, ઊતરતી ઓળખનો તાપ વસમો.

(‘ડમરો અને વલમી’માંથી)

—રત્નસાહ-અનિલ

ਅਰੀਆ

੧੫-੮

ਸੰ. ੮-੧

ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ-ਰਾਜ

ઊતરતી શ્રીધમ

દિવસ લાબા બને વિરહમાં જૂરના પ્રેમીના હૃદય નિઃશ્વાસ જેવા,
રાત લખાય છે જેમ આથે જતા દીપથી આપણા રયામ ઓળા.

લોભ ધૂળે ભરી શ્રીધમ તાપે તપી, રુદ્ધ કે યોગીના કેશ સરખી,
દિવસભર આલથી નેત્રને ભાળતી થીંટવરણી રહે આગ વરસી.

સર્વ આશ્રુપણે ત્યાગીને હોય શુ કેઈ વૃદ્ધા ઊભી મ્હાન વેશે,
વિલુ હરિયાળી આ લોભકા એહવી શુષ્ક વેરાન ને શૂન્ય દીસે.

કેક આંખી ફિશાઓ બધી ધૂધળી, વાદળા ભારથી હો નમેથી,
વાયુને દોકતી, ઝિન્ન વદને ઊભી હોય વર્ષાતણી રાહ જોતી.

માનવો, પક્ષીઓ, ઢોર હાખર સહુ આલ પ્રત્યે રહે ખીટ માંડી,
રયામગા મેઘને ન્યામવા આહવી તરંગતી સર્વની આજ પ્યાસી.

ચેત દિવસે નહી, નીંદ રાત્રે નહી, હર પ્રકર ચિત્ત બ્યાકુળ કરતો,
અજને માળતો સે'જ સે'વાય ના, ઊતરતી શ્રીધમનો તાપ વસતો.

(હમરો અને વૃદ્ધતી માથી)

— રસદાસ અનિલ

ସିରିଆ

୩୫-୧

୩୫-୧

ସିରିଆ ସମ୍ପାଦନା

ગ્રંથાવલોકન

*

બાંધ મહારિયા ભાગ ૧-૨ લેં ચન્દ્રવદન મહેતા, પ્ર૦ ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર, સૂરત
મૂં બન્ને ભાગના સાત રૂપિયા

ભણીતા કવિ નાટ્યકાર ચન્દ્રવદન મહેતાની આ આપકથા 'કુમાર' મા પ્રગળ થવા
માઠી ત્યારે તેણે વાચકોમા ઠીક રસ જગાવેલો

પ્રથમ ભાગમા વડોદરાના, ત્યાથી લેખક સૂરત ભણવા ગયા ને છેવટે કોલેજ શિક્ષણ
લેવા મુમઢ ઊપડયા ત્યા મુખીના સસ્મરણો છે શરુઆતમા તે કાળની રેવે આવમ આને
હુબ ચીતરી છે રેવે મજૂરોની માનવતા ને વિશેષ તો વત્સલતાના એ શબ્દચિત્રો બહુ
સુંદર ને સુરેખ છે તે પછી લેખક મામાને ત્યા સૂરત અભ્યાસ માટે જાય છે, ભણે છે ને
મેટ્રીક કરે છે તે કાળના સસ્મરણો ખૂબ જ રસિક છે સૂરત શહેરની, મુરતી સ્વભાવની, તેની
રસિકતા અને લાક્ષણિકતાની સુરેખ, ચિત્રમા દૃઢ અકાઈ બાય એવી છબી એમા ખેચાઈ છે
સૂરતનો રંગીન મિલાજ મમજવા એ બહુ ઉપયોગી નીવડશે, એક સૂરતી તરીકે તો
આ લખનારને એ સસ્મરણો બહુ ગમ્યા છે

બીજા ભાગમા લેખક કોલેજમા દાખલ થાય છે ત્યાથી તે કોલેજ શિક્ષણ પૂરુ કરે છે
તે દરમ્યાનના સ્મરણો આવેજયા છે તેમા કોલેજ જીવન, હોસ્ટેલની નિરાવી દુનિયા ક ધ
લેખન, રંગભૂમિમા પ્રવેશ નાટ્યવ્યવ્થન ને નટ તરીકે મળેલી મફતતા, ઈલા કાળ્યોની પ્રેરણા
મૂર્તિ પ્રિયવદા, વિગાહ, લગ્ન અને રેવેની આનમ આ બધુ આલેખ્યુ છે પ્રથમ ભાગ પર
લક્ષી વિશેષ છે, બીજો ભાગ સ્વવક્ષી વિશેષ છે, અને તે લેખકની વિકાસકથા બની રહે છે
રંગભૂમિમા અનુભવો અને રંગભૂમિ વિશેષા લેખના દૃઢ મતવ્યો આ ભાગમા જાણવા મળે છે

આ આપકથા આપણા અવધન ગુજરાતી આપકથા સાહિત્યમા મહત્વનો ઉમેરો કરે છે
લેખકની વિનક્ષણ પ્રકૃતિ છાપ તો એ વાચકના મન પર મૂકી જ બાય છે

લેખકની આખાબોલી ક ઈક નાટકી પણ ખરી શેની અને જે જે વ્યક્તિના પરિચયમા
તે આવેલા તેના આલેખોના સુરેખ લાક્ષણિક શબ્દ ચિત્રો જે જે સ્થળે લેખકને રહેવાનુ
થયુ ત્યા ત્યાના, તાદાત્મ્ય સાધીને આત્મિયતા કેળવી લાગણીપૂર્વક કરેલા વાસ્તવિક વર્ણનો
વગેરે ગુણસ પરિત્તે કાન્થે આ આપકથા રસિક ને વાચનીય બની છે

સ્થાનામ સમનાયાગ રીલા અને ચોથા અગ્રથયુ ગુજરાતી ભાષાતર મ પાઠક દનમખ
માલવણિયા, પ્રકાશક ગુજરાત વિદ્યાપીઠ અમદાવાદ ૧૪ મૂં દશ રૂપિયા

શ્રી પૂજાભાઈ જૈન અથમાલામા આગય ૨ પ્રાચીન જૈન અગ્ર થે નો છ યાનુવાદ
પ્રસિદ્ધ કરનાતુ નક્કી થયેતુ તે મુજબ મ્યાનાગ અને સમવાયાગ એ બે અગ્ર થયોનો આ
મેગો અનુવાદ છે

જૈન તત્ત્વાર્થ સંગ્રહ જેના આ અગ્ર વિશ મગનભાઈએ યોજ્ય જ કહ્યુ છે પ્રાચીન
કાળથી ચાવતા આવેલા ધર્મ કે પથને મમજવા માટે તેના મૂળ આગળ તપાસવો આવશ્યક
બને છે તે ઉપરાત અનેક મત મતાતરવાળા ધર્મોના પરસ્પર મમભાવયુક્ત સદ્ ભાવ માટે પણ
એક બીજાના તત્ત્વને મૂળ શુદ્ધરૂપે સમજવુ મદદરૂપ બને છે તે વખતે આ બે અગ્રેતુ રૂપા
નગ પ્રાચીન જૈન ધર્મના મૂળ તત્ત્વોના અભ્ય સમા ઠીકઠીક ઉપયોગી નીવડશે, એવી આશા છે

માન જૈનોને જ નહી, પણ સર્વધર્મોના અભ્યાસીઓને પણ આ મહાઅગ્ર ઉપયોગી નીવ
ડશે કબર પાનાના આ વિશાગ અગ્રમા સ પાઠક દવસુખ માલવણિયાની જહેમત દેખાઈ આવે છે

CHIRITA

સાધનથી તો
હિંમતોના ફૂલ તો
તમા સમુદાયને
૧૪/૪૨ ૭૮૫

ગાંધીજી અને ગાંધીજીનાં જીવનચરિત્રો અનુસરીને રચેલ આલોચન ।

ભાઈશ્રી મણિલાલ, વર્ધા ૩૦-૫-૩૮
તમારો ત્રૈમાસિક અહેવાલ મળ્યો. તમારો ગામડામાં બેસવાનો વિચાર જોટો નથી. રવિશંકર ભાઈના મંપકમાં રહી શકાય એવું એકાદ ગામડું પસંદ કરો તો વધારે સારું.

ગામડામાં તમારો નિર્વાહ શી રીતે ચલાવવા ધારો છો ?

કોઈ જ ન સૂઝે ત્યાં સુધી કાંતવાનો વિચાર તો સારો જ છે; પણ સૂઝે એવાં બે કામો કરી શકો તો સારું. એક, આમસફાર્દનું; બીજું, ખેડત સાથે મજૂરીનું. એ બંને કામ છ મહિના કે વર્ષ સારી રીતે ચલાવશો તો તમને પ્રજા પોતાના જેવો ગણશે. અને તમને સાથીઓ પણ મળશે. તે સાથે માદાની સારવાર પણ કરી હશે, એટલે તમારા પ્રત્યે મૌની શ્રદ્ધા બધાશે. એટલે તમને અનેક કામોમાં સહકાર મેળવવો સહેલો થશે.

શહેરના કુસરકારો ગામડામાં ચાલ્યા જ જશે એમ તો ખાત્રી ન અપાય. એ માટે તો મત્સંગ જ બેઠો. ઉપાસના પણ બેઠો. બે લગ્નની જરૂર હોય તો તે કરવું બેઠો. વધારે પ્રજાને ઘટે તે પૂછાવશે એ જ

કિશોરલાલનાવ મા

ભાઈશ્રી મણિલાલ વર્ધા ૩૧-૫-૩૮

તમારો અહેવાલ વાંચી રાજ થયો. પાલજી પુર સેવા સઘ પાણીની તગી ઓછી કરવા માટે જે મહેનત લે છે, તેને માટે તે ધન્યવાદને પાત્ર છે તમે પણ બહુ મારી સેવા બજાવી રહ્યા છો.

આપને હર્ષ પ્રાલજીપુર સેવા સઘ સઘ માર્વજનિક ફવાઓ તથા હવાડાઓ ફાવવા

તમારી જેવા ઇચ્છે છે, તથા તેમાં કેટલાક ફવાઓ હરિજનો માટે હશે એમ તમે લખો છો. જે ફવાઓ હરિજનો માટે નહિ હોય; તે વાપરવા માટે શું હરિજનોને બધી હશે? આપણી દૃષ્ટિએ તે ફવાઓને જ સાર્વજનિક નામ આપી શકાય, જે સર્વને માટે-હરિજનો મુદ્દા-ખુલ્લા હોય. કેવળ હરિજનોને જ બધી હોય એવા ફવા બધાવી આપવા તમારા જેવા હરિજન સેવકનો ઉપયોગ થાય એ બરાબર લાગતું નથી. તેથી મારો અભિપ્રાય છે કે પા-મે મધના આગેવાનોને સમજાવવા બેઠો. કે કોઈ પણ સાર્વજનિક ફવાનો ઉપયોગ કરવાની હરિજનોને મનાઈ ન હોવી બેઠો. હરિજનોના ખાસ ફવાઓ જુદા હોય તો થે અને તેમ કબૂલ કરે તો એ કામ માથે લો. તેમા વાધા જેવું નથી. એ ન કબૂલ કરે તો એ કેવળ હરિજનોના ફવા, તથા જે ફવા હરિજનો માટે ખુલ્લા રાખવાનું કબૂલ કરે તેટલાનું કામ માથે લેવું.

આમા પાલજીપુર જેવા મધ પર દેવ કે બળાત્કારની વાત ન અમજવી પણ નાર્વજનિક માધનોના ઉપયોગમા કોઈ પણ માનવને પ્રાંત બધ હોવો એ અન્યાય છે એવો પ્રચાર કરનાર માલુસ એક બાલુથી એવો પ્રચાર કરે અને બીજી બાજુથી એથી બિલટી રીતે મદદ કરે તો તે દલ થાય, માટે એ કામ કરાય? એ વિચારવાનું છે. એ તો જેમ એક અર્ધાનંદનો કાર્યકર્તા સાથે સાથે મિલના કાપડની દેરી પણ -કરે તેના જેવું છે.

જે જ કુટુંબ હોય, એનાં બેઠોને જ કિશોરલાલના વ. મા

બહુ સાહિત્ય બોલતો પણ તે પ્રમાણે કાર્ય નહિ કરનારો પ્રમાદી પુરુષ, પારકી ગાયો ગણતા ગોવાળની પેઠે, શ્રમજીવજીનો ભાગીદાર થતો નથી.

અહીંયાં કહી પણ વૈરથી વૈર રામતું નથી, અવૈરથી-પ્રેમથી રામે છે; એ મનાતન ધર્મ છે.

૨૦ મે, '૪૩

આજે બાપુએ મીંગળદેવને સેતાન અને બગવાનની વાત કરતા નીચે લખેલી વાત કહી

સેતાન કોઈ વ્યક્તિ નથી એ એક મિદ્ધાન છે—મત્તનો અભાવ છે એ જ રીતે ફેવી શ્વિન મત્તનો મિદ્ધાત છે એવા માટે એ જીવન આપનારી છે, જીવન છે, બ્રહ્મા છે મત્તનો અભાવ મરેલી સીજ છે, પણ જેમ કોઈ વખત શમમા પણ ચેતનનો ભાગ થાય છે તેમ આ પણ માણસને જમમા નાખે છે, માયાથી જમિત થયેલો માણસ આ મરેલી સીજની પાછળ ફોટે છે અને એ જ જીવનનો હેતુ છે એમ માને છે

શામ કહે છે અને હું પણ માનું છું કે મતયુગમા પહેલ્યતા પહેલા કમીયુગ અથવા સેતાનના યુગમાથી પમાન થવું પડે છે આને આપણે કમીયુગમાથી પમાન થઈએ છીએ એમા શકા નથી નના યુગનું પ્રભાવ આપણે મા જીવનમા ભલે જોઈએ કે ન જોઈએ પણ મતયુગ આજ્યા વિના રહેવાનો નથી અને એને લાવના માટે આપણે જીવે છીએ તમ જ મહેનત કરીએ છીએ એવી મદદ શ્રદ્ધા આપણે માટે પૂરતી છે

૩૦ મે '૪૩

મે (મીરાગહેને) બાપુને પૂછ્યું કે, ઈશ્વર વિશે જે લોકોના વિચાર કાઝા છે તેમને કેવી રીતે મદદ કરી શકાય? મારે એવો ખ્યાલ છે કે તેમને ધર્મની રૂઢિબદ્ધ વાતો ન કહેવી જોઈએ, એને બદલે મીઠીમાલી ભાષામા પરમ શાતમાની વાત કરવી અને જે આદરોને (વે આપણે શ્રદ્ધા નખતા હોઈએ તે પ્રમાણે આપણે જીવન ઘડી તેમની આજળ જીવતું તમનું દૃષ્ટાંત રજૂ કરવું જોઈએ

બાપુએ જવાબ આપ્યો તારે પરમ શાતમાની વાત કરવાની કશી જરૂર નથી મારે

દૃઢ વિશ્વાસ છે કે મત્ત આપણે કામ કરે છે મત્ત જ પરમાત્મા છે તે હમેશા મોજૂદ હોય છે અને પ્રત્યેક જીવમા કાર્ય કરે છે એવે માણસ એ લોકોના વચ્ચે પોતાનું જીવન આદર્શ ગણે અને તેની જરૂર પ્રમાણે નેના કરે લખવાવાચવાની અને સામાન્ય ગણિત નજીવાની પણ કિમત છે એવા માટે નિશ્ચય લોકોના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવી એ એક ખામ મેવા છે એ મેવા કરવાનો ભલેવા ગતિવાઓનો ધર્મ છે બાકી, આપણા જીવનમા મન્યાર્થ હોય તો એની અમર આપોઆપ એ લોકો પગ થશે જે ઈશ્વર અથવા સત્યને શોધે તેને તે મગી ભય છે આપણે ઈશ્વર અથવા આપણી આમપામના લોકોથી વધુ જોગખતા હોઈએ આજાનતમા કમી પાતરીપર્વક કહેવું મુશ્કેલ છે તો આપણે તેમને વધુ આપી ગરીબો, કેમ કે, તે મહેનત આપણી પામેથી તેમને મળે

૧૦ જૂન '૪૩

નિશ્ચય લોકોની મેવા કરતી વખતે તેમને જ્ઞાન આપવાનો હરકનેા ધર્મ છે જે માણસ વાચી નથી શકતો, લખી નથી શકતો, અરવાળા કે બાદ નથી કરી જાણતો તે ઘણી જાણતોમા અજાન મહે છે પણ લખવાવાચવાના અને ગણિતના જ્ઞાનથી તે પોતાનો ઉત્તરો તર વિકાસ કરે એનો એ અર્થ થાય કે હું તેને લખવાવાચવાનું શીખવું ત્યારે જ્ઞાન વધારવાની તેની ઇચ્છા તીવ્ર થાય એ રીતે મારે તેને શીખવવું જોઈએ માળા ફેરવી અને મૂકી દીધી એવો મારે માટે મવાલ જ ન હોય એને લખતાવાચતા શીખવવામા તેના મવાગી વિકાસ સાધવાનો મારો આશય નથી મારા શીખવવાથી એની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે તો ઘણી મારી વાત છે, પણ મારો મૂળ હેતુ એના આત્માનો વિકાસ કરવાનો તથા તેને

માટે તેને ભૌતિક સેવા કરી તેની પાસે પહોચવાનો છે. તેનું શરીર તેની આગળ છે, પણ તેના આત્મા તે હજી ઓળખતો નથી રોજરોજ જેમજેમ તે મારી સેવા સ્વીકારતો જશે તેમ તેમ તેના મનમાં જિજ્ઞાસા બળશે કે મારું પોતાનું જીવન કેવું છે?

પછી તે મારા ભૌતિક જીવનની પાછળ કંઈક છે એ જાણે ત્યારે તે વિચારશે કે, કોઈ કોઈ વાર હું આખો બધ કરીને અને આસન લગાવીને શા માટે ખેંચું છું? આ જિજ્ઞાસાને વશ થઈને તે મને પૂછે કે આ બધાનો અર્થ શો? ત્યારે હું તેને એ કહું એ જાણી તેના પર શી અસર થશે એની ફિકર મારે કરવાની

ન હોય. આત્માનો બાળતમા દબલ કરવાનું મારું કામ નથી હું કોઈ માણુમની આગળ જિજ્ઞાસું છું ત્યારે મારા હૃદયમાં ઈશ્વર જેટલા પ્રમાણમાં વિરાજમાન હશે તેટલા પ્રમાણમાં મારી માનેની વ્યક્તિમા પણ પ્રવેશ કરશે. મારો ધર્મ તે સ્વીકારે એવો મારો હેતુ નથી મારી મારફતે તે ઈશ્વરના દર્શન કરી શકે એ મારો હેતુ છે. ઈશ્વર મારા હૃદયમાં વિરાજમાન હોય અને મારા રોજે રોજના, કાર્યોમાં હું ખરેખર તેને વ્યક્ત કરતો હોઉં તો જ એમ થઈ શકે

(‘આપુની કારાવામની કહાણી’ માથી)

*

એક પ્રતિષ્ઠિત હિન્દી ભાઈ વિલાયત જના હતા ખાડની અછતને કારણે મજન માખજાથી કતી ને તથા મર્યાદિત પ્રમાણમાં જ મૌને ખાડ મળતી એ ભાઈ પેટીઓ ભરીને માથે ખાડ ને મિઠાઈઓ લઈ ગયા

લંડન પહોંચ્યા ને એક હોટેલમાં જિનયા સામાન હોટેલમાં મૂકાવી નજીકના ઉપાહાર ગૃહમાં આ પીરા ગયા વેઈટર આ લાગ્યો તે સાથે ખાડની બે ટીકડીઓ પણ મૂકી ગયો. પેલા હિન્દી ભાઈ તો ગળી ચાહુ પીવાના ચોખીન હતા એમણે વેઈટરને પૂછ્યું, ‘બસ આટલી જ ખાડ?’

‘હા હા મર અહીં એટલું જ આપવાનો કાયદો છે’ વેઈટરે કહ્યું

‘અરે ભાઈ, થોડી વધારે લાવી આપ’

‘માફ કરજો સાહેબ, હું લાચાર છું’

પેલા હિન્દી ભાઈએ ગજવામાંથી પૈસા કાઢ્યા ખાડમાં અને કહેવા લાગ્યા ‘હું વધારાના પૈસા આપવા તૈયાર છું, પણ તું મને ખીજ થોડી ખાડ લાવી આપ!’

વેઈટર તો આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગયો-આ ભાઈને શી રીતે મનજવવા! ઉપ ગથી વળી લાંચ આપી લલચાવે છે!

નજીક જ એક અંગ્રેજ જેઠો જેઠો ચાહુ પીતો હતો તેણે આ રકજક તાલગી એનાથી એ સહન ન થયું પોતાને મળેલી ખાડની બે ટીકડીઓ લઈને હિન્દી ભાઈને આપતા કહ્યું: ‘હો આ ખાડ!’

હિન્દીએ આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું ‘પણ તમે શું કરશો?’

‘હું એક સ્વિસ ખાડ વિના ચલાવી લઈશ પણ કૃપા કરી એક પ્રમાણિક માણની નીતિ ન જગાડો.’ અંગ્રેજે નમ્રતાથી કહ્યું

પેલા હિન્દી ભાઈ ઘણા શરમાયા. મળી હતી તેટલી જ ખાડથી ચલાવી લીધું. અને પછી પોતે ન્યાં જિતયાં હતા તે હોટેલમાં જઈ પોતે સાથે લાગ્યા હતા તે બધી ખાડ અને મિઠાઈ આમપાસનાં બાળકોને વહેંચી દીધી!

*

બગાજની ભૂમિ પણ શરીરોથી ભરી
ભરી હતી

૧૮૨૮ના ઇતિહાસને ચૂલ્કા પૃષ્ઠે ઝગ
ડળતા એ અસહકારના ગાળામારા જ્ઞાતી કાવ
તગના આરોપ મર જતીન, નામની એક
બગાજી બચ્ચિત્તને પકડી લાહોરની જેલમા
ગપત્રમા આવી એ બચ્ચિત્ત પ્રખર વિચારક હતી
તેણે પોતાની માથેના કદીઓ અને જેલની
બાબતોની માહિતી મેળવવા માટે તે વખતમા
ઢેરીઓ પ્રત્યે જગમે મારુ વર્તન હાખવવામા
આવતુ ન હતુ પચીસ રૂપડી પગાર ખાતા
મામાન્ય પોલીસથી માહીને ન્યાયાધિશ
મુખીના માણનો જગજગ કાળસર અપમાન
ગત યોગક પણ જેવો તેવો-અધ બાકેલો
થા-આપવામા આવતો ને તેના પ્રમાણમા
કાળી મજૂરી રાવવામા આવતી કુદરતી હાજતો
માટે પણ યોન્ય બ્યવસ્થા નહોતી એક યોગ
ડીમા મમય નહિ એવો ઢેરીઓ ડેલીક વાર
ભમનામા આવતા ને જે યોગડીમા તથાને
નખવામા આવતા તેની શીતો પર મેવાળ
ને પોનાણમા માકડ, ચાચક, વાદા જેવી ઘણી
નાની નાની છવાતોનો પાન હતો આ બધુ
તેના તન તો કમકમારી છિપણ તેને થયુ
કે જરૂર આ પ્રત્યે નગરુ ક્યાન દોગુ
બેઈએ ને આમા અવશ્ય ફેફસ થયો બેઈએ
બધાને એ જ અજ્ઞાન મૂડતા શુનાઓ પ્રમાણે
કેરીઓનુ વર્ગીકરણ હોવુ બેઈએ વગેરે 'એણે
એને અમલમા લાવવા એક કડક અજ્ઞા સર
કાર પર વખી નાખી ઘોડા દિવમ પછી એ
રખતની તુડમીનજી મરકાગનો જવાળ આગ્યો
કે, 'એણે કમ નહિ થાય તમને કેતા નોતરુ
આપે છે કે તમે શુના કરો હવે પછી આવી
ેઈ પણ વાત ગઢનારને સખત શિખા કરવામા

આવશે' વગેરે

એ ચમરાક યુવાને ઘણી મથામણ કરી
પણ ડઈ ન વળ્યુ તેને લાગ્યુ કે 'આમ અજ
જીઓ ને (વન તિઓ કયે' આ મરકાર નહિ માને
એના માટે કેઈ અનેરો માર્ગ જ લેવો પડશે '
વિચાર કરતા એને પૂ જાણુજીની નીતની પ્રેરણા
થઈ અહિમાતુ અમોઘ શસ્ત્ર વાપરતા જ મર
કારના મર્વ હાથયારો હેડા પડી આપણને
મિદ્ધ મળશે એ એને અપ્પટ દેખાયુ ને એણે
ઉપવાસ શરૂ કર્યા

અનાજ વગર એક ૮૦ પણ ન થવાયે
એવા આ યુવકે અનાજને બધાની નવાઈ વચ્ચે
તિનાજવિ આપી યુવાનની શાંત ક્ષીણ થતી
આવી નૂર હણાતુ આજુ ને આખરે શરીરમા
હાડયામ મિવાય કઈ જ રહેવા ન પામ્યુ
એના ગુલાબી ગાલમા નોપારી સમાય એ રડા
ખાડા પડ્ય પણ એ વીરે શ્રીધેવી ટેક ન છોડી
તે ન જ છોડી

હસ નહિ, વીસ નહિ, પચાસ નહિ, બાસઠ
બાસઠ દિવમ મુખી અવિરત ઉપવાસ કરતા
એ વીર-વીરોના આત્મા-જેલના સકુચિત
વિસ્તારમાથી મહાય માટે મુક્તિ મેળવી ગયો
ત્યારે કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી ને દ્વાન્કાથી
આસામ મુખી અધુ પ્રવાહ વહી હતો

એ તો ન કરી શક્યો, પરતુ હેડના ઢાન
હેતે હેતે વિચારો વહેવડાવી પ્રત્યાઘાની પક્ષના
હૈયા પીગળાવતો ગયો ખુદ-ન્યાયાધિશે એના
અખૂર ઈર્ષની પ્રમશા કરી ને ને ત્યારથી
જે નમા ઢેરીઓના યજ્ઞ વિલાગ પડ્યા, જે આપણે
વર્તમાન ભારતવર્ષમા બેઈએ છીએ કેરીઓના
જુ મ અને અગવડોની કઈક અરેકમી થઈ
એવા એ શહીદ વીરને જરૂર એક અજલિ
આપવી ઘટે !

ભવે સસાર ખારે છે જીવન ખારુ નથી મારુ,
મરિતામા મમદર દ્વાર કઈ લાવી નથી શકતો ! - આનન

જ્યારે અંતરની ઉમેદ જાગે છે

(એક આપકર્મી વિદ્યાર્થીના પત્રો)

પૂઠ શિવાભાઈ લડન તા ૯-૪-૫૫
નમસ્તે મારો એક પત્ર ગયે મહિને મળી ચૂક્યો હશે તેનો પ્રત્યુત્તર મળતા પહેલા જ મારો ખીંતે પત્ર પણ અહીંથી રવાના થાય છે. ગયા પત્રમા કેટલુંક અઘટિત લાગે તેવું પણ હતું પરંતુ તેમા એવું ઈરાદાપૂર્વક લખવાનો વિચાર ન હતો. મારા સામાન્ય નિયમ મુજબ હું જેટલું જાણું તે મારે તમને જણાવવું રહ્યું છપાવવું ન છપાવવું એમા મારે કંઈ જ કહેવાતું નથી સર્વ હકક તમને સ્વાધીન છે એટલું જ નહિ પણ મારા પત્રની ટીકા પણ તમારે કરવી ઘટે તો અચૂક કરવી મારે એટલું જ કહેવાતું કે હું કોઈ પણ રીતે અહીંની સારી બાબત કે નરસી બાબત એવા જતો નથી અકસ્માત જેટલું જાણી શકાય તેટલું જ હું જાણું છું ખરું એતા મારો ઈરાદો મારા અભ્યાસ ઉપરાંત કશું જ એવા જાણવાનો નથી જે કંઈ જાણવા મળે છે તે માત્ર ફેક્ટરીમા કામ કરતા કરતા વાતચીત દરમિયાન મળે તે જ નામા ન્ય રીતે ન જોલણ પડે તો સાડુ એવું મારું વલણ હોય છે કારણ કે હું એક કર્મયોગ કરી ગયો છું એવી મારા મનમા ભાવના લાગત કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું અને ગીતાની ભાષામા 'યોગ કર્મયુઃ કૌશલમ્' હોવાથી પૂરેપૂરી કુશલતા અને શક્ય તેટલી ઝડપથી મારું કામ મવાનું આડથી સાજના છ મુખી સતત અવાજ આપે છે મારે આત્મલાધામા નહિ પડવું જોઈએ પણ એટલું કહ્યા વિના નથી રહેવાતું કે એક વખતનો વાતોડયો જીવ દિવસે દિવસે નૂક જતો જાય છે જેમજેમ જીવ બધ ઘટી જાય છે તેમતેમ મન વાતોડાયું થતું જાય છે

મન દરખાસ મૂકે અને ભુદ્ધિ એનો છેદ જોડાડી દે કેઈ વખત ટેકો આપે અને કોઈ વખત પોતાની જ યોજના પ્રમાણે કામ લે આ પદ્ય મહાભૂતોના મેદાન પર કોઈકોઈ વખત તો ભયકર ઝુલ્મ ચાલે છે ગમે તે થાય પણ એ બધાની અસર મારા કામ પર ન થવી જોઈએ એના બે કારણો છે એક ભૌતિક અને બીજું આધિભૌતિક (૧) કામમા ઘટાડો થાય કે બગડે તો ભોમનો ઠપકો મળે અગર નોકરીમાથી પાણીયું મળે (૨) કર્મયોગ જેને કહ્યો તેવા યોગમા ભગ ન પડવો જોઈએ યોગમા ભગ પડે તો સાધના પૂરી થાય નહિ અને તેનું કૃણ યોગ સિદ્ધિ મળે નહિ મારી સિદ્ધિની ગણતરી એવી છે કે જીભની જેમ મન પણ ઝુલ્મ મુજબ મૂકે થઈ જાય તેવું થવું જોઈએ વળી આવો યોગ સાધના કપવાનો અનસર ફરી ફરી ક્યારે મળશે?

હવે પદ્ય મહાભૂતોના મેદાન પરથી લડનના મેદાન પર આવું છું અહીંના લોકો દુનિયામા કેળનાયેલા ટોચના ગણાતા લોકોમા થાય છે કારણ કે આ દેશ વિજ્ઞાનમા અને કેળવણીમા ખબ જ આગળ વધેલાઓમાનો એક છે આપણે ત્યાં નાત જાતના પુમ જ ભેદ ભાવ છે એમા શકા નથી અહીં એવું હશે કે નહિ એવો પ્રશ્ન મને ઘણી વખત ત્યાં હતો ત્યાં થતો હતો ત્યારે એવું જાણવા મળેલું કે અહીં કોઈપણ જાતના ભેદ ભાવ વિન ની મુધરેલી દુનિયા વને છે પણ 'કાગડા બધે જ કાળા' એ કહેવત મુજબ અહીં પણ નજર ચડે તેવો એક ભેદભાવ અતિ પ્રચલિત છે આપણે ત્યાં જેમ ડિ.કુ. મુસવમાન એ દેખીતી

જુદાઈ છે તેમ અહીં જ્યુ અને અગ્રેજ એવો મહાન ભતિસેદ છે અને પ્રભ સેકડો વર સોથી અહીં માથેજ વમે છે છતાય એક ખીલ પ્રત્યે વાધ અને બકરી જેવું હેત રાખે છે જ્યુ લોકોના હાથમા મોટા ભાગના વેપાર ધધા છે અગ્રેજ પ્રભ તેમને ત્યાં વેંડુ કરી ખાય છે વગી જ્યુમા મન આપણા મારવાડી વાણિયામા મામા માસીના હોય તેટલુ મગતાપણુ છે. ગમે તેમ હોય પણ બન એક ખીલને બળખામણા લાગે છે

‘જ્યુ’ પ્રજાના કેટલાક તહેવારોમા આપણા તહેવારોની જેમ ઉપવામ પારણા વિગેરે હોય છે અગ્રેજ તહેવારોમા ઉપવાસ જેવું કંઈ સુધી જાણવા મળ્યું નથી

બૂત પવિત અને ભદુ મેરીનિયામા આ લોકો પણ મારી રીતે માને છે અહીં ‘Indian rope trick’ દોરીનો જદુ ખૂબ જાણીતો છે એ શુ છે કહે છે એ કોઈ જાણતું નથી પણ એ હિંદુમા થતો એક જદુ છે એમ આ લોકોનું માનવું છે

અહીંનો એક અગ્રેજ તહેવાર આપણી હોળી ધૂંગેરી જેવો જ છે એનું નામ ‘ગાય ફ્રાકસ’ એની વાત આવી છે ઈ.મ ૧૬૦૫ના નવેબરની પાચમી તારીખે પાર્લામેન્ટ કૂકી માળવાનું એક લાયકર કાયદર ધધુ હતું પણ તે પકડાઈ જવાથી નિબંધ ગયેવું ગાય ફ્રાકસ નામના એક માણસને એના ગુના સર ખાગી મુકવામા આવેલો ત્યાંથી ૨૨ વર્ષ નવેબરની પાચમી તારીખે પોળે પોળે એના પૂતળા બનાવી ઠોકરા એને બાળે છે એ દિવસ આવતા અગાઉ અઠવાડિયાથી છોકરાઓ પૂતળા તૈયાર કરી એને માટે પેની પેની આવતા જતા પાસેથી માગી પૈસા લેવા કરે છે ‘Penny for gony please’ એ એમનું વાક્ય સવારથી સાજ ગુન્યા કરતું હોય છે તા ૫ મી એ સાબે ઠોકરા એ પૈસામાથી ઉજાણી કરે છે અને પેલા પૂતળાને ખોળી ખોળી બાળે છે

તહેવારનું ગમે તે મહત્ત્વ હોય પણ મે

એક વસ્તુ જોઈ તે પ્રમાણિકતા નાના નાના છોકરા લેના થયેલા નાણાનો પ્રમાણિક હિસાબ રાખે છે એટલું જ નહિ પણ એક વખત પેની મળ્યા પછી ખીલે દિવસે તમે આપવા પ્રયત્ન કરો તો ધડ દધને ના પાડી દેશે કહેશે, ‘તમે તો એક વખત પેની આપેલી’ જે દેશના નાના બાળકો જે આવતી કાલના નાગરિકો છે તે જ આટલા પ્રમાણિક હોય તે દેશ દુનિયામા આગળ કેમ ન હોય! આપણે ત્યાં આવું ક્યારે થશે? આપણે ત્યાંની કોલેજમા ચાલતા ગોટાળા વિશે મે સાલજ્યુ છે કે જે સેકેટરી થાય તે સમૂહના નાણામાથી ગમે તેમ ઘાલ મેલ કરી વરમ દિવને પોતાના એક બે સૂટને ખર્ચ અવશ્ય કાઢી લે કુળવણીની ગમ્યધી માથી જ મારી ખાવાની વૃત્તિ જોર કઠતી હોય તો આગળ જતા એનું શુ થાય? કહેવત છે કે ‘તીરથમ પાપ જાય’ પણ આ તો તીરથ મા જ પાપ થાય તે કેરી રીતે અને કયા જાય?

અહીંનો ખીલે સદ્ગુણ એ મત્ય બોલવું એનો અર્થ એવો નથી કે અહીં કોઈ જુદું બોલે જ નહિ પણ મોટે ભાગે લોકો સત્ય વક્તા હોય છે એમા શકાને મ્થાન નથી એટલું જ નહિ પરતુ મે એના લોકો જોયા જેને જુદું શી રીતે બોલવું તે જ નથી આવ કતું બિલકું અસત્ય બોલતા ગભરામણુ થાય અને એ ગભરામણુમા જેવું હોય તેવું જ બોલી દે આનું એક કારણ એ જાણવા મળ્યું છે કે તેઓ માને છે કે સત્ય બોલવાથી ટૂકમા પતી જાય છે જ્યારે અસત્ય બોલવાથી ટટા ફિસાહ અને દુ ખ વર્ષે છે. ખીલ વાત સત્ય બોલવાથી શુ થશે એની એમને પરવા નથી મત્ય વદવાથી મિત્ર દુરમન થઈ જશે તો દેખા જાયગા એ એમનો સિદ્ધાંત હોવાથી અસત્યના છોડા પાણીમા તેઓ ઉતરતા નથી! અસત્ય બોલનારને તેઓ ધિક્કારે છે

આવી પ્રભ ખુબાર થાય છે દારૂમા, જુગા રમા અને મોજશોખમા આ યત્રના દેશમા જુગાર પણ યત્રોથી ગમાય છે જીતનારને ઈનામ

યત્રોથી જ મળે છે અને હરિકાઈ બ્યુહમા
તો ઘેરે ઘેરથી નાણાનો ધોધ વહી જાય છે
જે કે એકવીસ વરસની નીચેના માટે મનાઈ
છે એ ઉપરાંત સરકારી કાયદાઓ એમને
રોકવા પ્રયત્ન કરે છે છતાં ય એ કાયદાઓ
વ્યક્તિગત બાબતમાં વધુ પડતા આડે આવતા
નથી સ્વતંત્રતા એ એમનો જન્મસિદ્ધ હક્ક
છે હિંદુ જેવો વિશાળ દેશ હોદસો વરસ સુધી
શુભામ રહ્યો એ અડીના મજૂરને મન પણ
આશ્ચર્યની વાત લાગે છે તેઓ કહે છે કે
અમારાથી હોદ કલાકની શુભામી પણ સહન
ન થાય તો તમે હોદસો વરસ શી રીતે શુભામ
રહી શક્યા! તમે શુભામ રહ્યા તેમા અમારો
રશો જ વાક નહોતો તમારે વાકે જ તમે
શુભામ રહ્યા એવું કેટલુંય માનગવાનું મળે છે
લોકો અર્થીલને દેવાય તેટલી ગણો દે છે
અને એનું શાણનામું એ લોકોને મન ઉત્સવનો

દિવસ હોય તેવું વાતાવરણ જણાતું હતું !
સાથે સાથે એના વારમદાન ઇંટને મારી રીતે
વળાણે છે આવી છે અહીંની જીડતી વાતો
વધુ તમારા પ્રત્યુત્તર પછી
ત્યાથી માગ પિતાજી ગાડા નાણા મોકલ
વાના હતા તેમનો પત્ર આવી ગયો કે જે
નાણા મને મોકલવા ઘરમા રાખેલા તે બધાજ
થોડા ઘરેણા ગાડા અને કપડા લતા માથે ચોરાઈ
ગયા છે મને લાગે છ કે જે થયું તે સારું જ
થયું કાળજી કે 'જગ મા ઘરનું કંઈ જ ન ખપે
એવું નક્કી કરીને નીકળ્યા પછી લેવું એ
પાપ જ ગણાય કુદરતે ચોરને પ્રેરલા આપી
મને વ્રત ભગના પાપમાથી બચાવ્યો તે બદલ
કુદરતનો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો
ની મગનલાઈની તબિયત સારી થઈ ગઈ
હશે અમદાવાદ થી ભાઈદામ નિ ને યાદ વદન
મહુ કેઇને યાદ અરવિદના પ્રભામ

વર્ષો પહેલાં ગુજરાતમાં એક વાણિયાએ એક વિશાળ મંદિર બાંધવાનાં શરૂઆત
કરી તે મંદિરનું બાંધકામ જોવા એક રાજા આવ્યો તેને તે ગમ્યું અને મંદિર
બાંધવાનાર વાણિયાને કહ્યું 'આ મંદિર બાંધવામાં તું થે મદદરૂપ થવા છ-છ છ
મોલો હું આ મંદિર માટે શું આપું ?

પેલા વણીક શ્રેષ્ઠીએ રાજાની માગણી ન ચોટા મમય વિચાર કરીને કહ્યું
'રાજાજી! આ મંદિર બાંધવા માટે પથ્થર ચૂનો, માટી ઇત્યાદિ મામાન ગાડાઓમા
ભરાઈને આવે છે તો એવા ગાડાના પેડામા પૂરવા માટેનું તવ તમે આપને

રાજાને તો વાણિયાના બોલ હાડોહાડ લાગ્યા આ વાણિયો શેખી કરે છે! એ
પોતે આખું મંદિર બાંધાવે છે અને મારી કિમ્મત માત્ર ભાર વહનાર ગાડાના પેડામા
પૂરવાનું તેલ આપવા જેટલી જ કરી! તેણે કશું કહ્યું નહીં ને હા પાડી આવતો થયો

પેલા મંદિરનું બાંધકામ તો વર્ષો સુધી ચાલ્યું, રાજાને તો એવી કંઈ પના
નહીં એને તો ગાડાના પેડામા પૂરવાનું તેવ પડું પાડવાનું થે છેવટે, એના જલ
બહારનું લાગ્યું અને ત્યારે જ માત્ર તેવની માગણી કરનાર પેલા વણીક શ્રેષ્ઠીનું
હડાપણું તેને સમજાયું

નીતિ અને ધર્મ એક જ અર્થના શબ્દો છે ધર્મશૂન્ય નીતિમય જીવન રેતી
પર બાંધેલા ઘર સમાન છે અને બિતરહિત ધર્મ એ કચીર જેવો છે નીતિમા
મત્ય, અહિંસા, અને બ્રહ્મચર્યનો સમાવેશ થાય છે મનુષ્યબલિએ કેળવેલો એકે એ
ગુણ આ ત્રણ પ્રાથમિક ગુણો સાથે મબધ ધરાવે છે ને એમાથી જ જિતરી
આવેલો છે એમ કહી શકાય અહિંમા અને બ્રહ્મચર્યની ઉત્પત્તિ પણ મત્યમાથી છે,
ને મત્ય એ મારે મન પરમેશ્વર છે

—ગાંધીજી

આર્જવનો મૂળ અર્થ છે મરજતા સંસ્કૃતમાં પ્રીધાને મૃદુ કહે છે મૃદુ પરથી આર્જવ શબ્દ થયો તે દાવ-પેચ, ધૂર્તતા, અને કુટિલતા આર્જવના વિરોધી છે

આજકાલ આર્જવનો અર્થ નમ્રતા થઈ ગયો છે જે માણસ સીધો છે, છપ્પો-પળે નથી જાણતો અથવા જે એને નથી ગમતુ એમાં ધમકાને છાગે નથી હોતો એ પછી જ આર્જવનો અર્થ નમ્રતા થઈ ગયો છે

જેણે પોતાનો કોઈ ન્યાર્થ બિદ્ધ કરવો નથી એની બુદ્ધિ સરળ નહોતી છે જે અજાત થતુ છે, સૌતુ ભતુ ચાહે છે, એની પાસે પક્ષ પાત નથી, એનો વ્યવહાર કુત્સિલ હોવાતુ કોઈ કારણ નથી

જે વેડો ઉચ્ચનીતિનો ટોડખાસ આગ્રહ નથી ગણતા, પણ સામાજિક ચતુરતાના નાગ અનુભવી છે એ લોડો પણ અનુભવના ન્યાયાગ્રે હો છે કે મળતાથી જ જીવનમાં મફતતા મળે છે અને ઉન્નતિ થાય છે

જે લોડો ધૂર્ત હોય છે, એ એમ માને છે કે આવામાણથી જો લોડોને ઠગીએ તો સડે લાઈથી ન્યાર્થ માધી સમય અમુક અંશે એ માથુ છે, પણ ચાનમાણ છેવળ સુધી સાચ

નથી આપતી એક જાણીતા અમેરિકને ઠીક કહ્યું છે કે, તમે સૌને થોડા સમય સુધી ઠગી ગકો, થોડા બુદ્ધ લોકોને હમેશા ઠગી શકો છો, પણ દરેક લોકોને મદદ માટે ઠગી શકો નહીં

આર્થિક વ્યવહારમાં, સામાજિક મબધમાં અને ગજનીતિમાં મળતાથી જ સફળતા મળે છે અને સતોષ અને શાંતિ તો તેના વિના મળી શકતા જ નથી

પરંતુ દુનિયાનો વ્યવહાર એટલો સરળ નથી, દુનિયામાં એના ઘણા માણસો પડ્યા છે જેમને ધૂર્તતા પર જ વિશ્વાસ છે એવા લોકોથી જયવા માટે સાવધાન અને સતર્ક રહેવું જરૂરી છે પોતાની તરફથી બિવકુન મરજતા અને બીજાની કુત્સિલતા બોળખનાની માનધાની અને બુદ્ધિમતા બન એક માથે હોવી જોઈએ

જે સત્યનિષ્ઠ છે એનો અનુભવ છે કે તીવ્ર સત્યનિષ્ઠાની માથે અમત્ય ધંપુ રહી શકતુ નથી મજા વ્યક્તિ માથે કુત્સિલ વ્યવહાર થોડા જ સમયમાં ઉઘાટો પડી જાય છે અને સત્યનિષ્ઠને સત્યનારાયણ દરેક હાલતમાં બચાવી લે છે મરજતા અથવા આર્જવ એક આધ્યાત્મિક ગુણ છે એની પૂરી શક્તિ આજ મુઢી કોઠાએ ચોળખી નથી સત્યનિષ્ઠા અને મળતા સાથે ધંધેરના આશીર્વાદ મળી જાય છે

*

રેવેંટ એક માથે દેશભરમાં આહોવાન બાજુ હતુ અને કેટલેક રથોને હાંસક મનાવો પણ બન્યા હતા તે વખતે પોનીનો ગમે તે નિદોષને પકડીને કેસ કળતી નાંકમાંનના ગ્રેશને પાળા ઉખેડના માટે એ ખેડૂતને પોલીસે પકડ્યો એના ધરમાં જાપત કરીને મુવામાલ તરીકે ચાપીએ ફેરવવાના પાના પોનીસે કળે કયાં વાત એમ હતી > પણ ખેડૂતે પોતાના એતરના ફૂવા પર એન્જિન પપ મૂકેલા હતા તેના એ પાના હતા આ કેસમાં સરદાર બચાવ પથે હતા કેસ ચાલ્યો ત્યારે સરદારે પેવા પાનાઓ વડે રેવેના પાળાની ચાકીએ ફેરવવાનો આગ્રહ કયો જન્ને એ પ્રમણે હુકમ કયો પણ એકે પાનુ પેની પાળાની ચાકીને લાગે જ નહીં કેસ કરના આધિકારીએ તો કાપો તો લોહી ન નીકળે એવા ફિકકા પડી ગયા મજદારનાં દીર્ઘ દિવિથી પેવો ખેડૂત નિદોષ છૂટી ગયો

સહાય ગાનતાન અને સુગ ધીંદાર પદાર્થોથી ભરેલા રહેતા મહેલનુ વાતાવરણ આજે ઉત્તર અન્ય હતુ !

બહુ મોટા પથ નહિ અને બહુ નાના પથ નહિ એના એક ચોરડામા નગરશઠ, દફતર નવેશો, સૂરીઓ અને અવાના અવતાર મમા શેખસાહેબ ગભીર નુખે મઠ હતા એમની વચ્ચે એક સાદા બિંદાના પરત્વિયાને અદેવીને એક પુરુષ બેઠો હતો ઈશ્વરની સાથે સબધ બાધવા મથતો હતો તેમ તેની વિશાળ આંખો બિંદાયેલી હતી તેનું મસ્તક સહેજ નમેલું હતું તેના મુખમાથી બંદગીના આછા આછા અનુભવો હતા એના પર ક્રાન્તિ પથસંચેવી હતી એના આખના પોષણ હેઠળથી આમુના રક્ત નીકળતા હતા સૌની નજર તેના પર મઠાઈ હતી સૌના મન બ્યાકુલ બન્યા હતા આરે તરફ બચકર શાન્તિ છવાઈ હતી.

એ હતો મુજફ્ફરશાહ અમર યાદમા રહેલી ગાદીને શોભાવનાર બહો બાદશાહ પ્રભાહિત એને હેયે વચ્ચે હતું પ્રભુ એના અમલદાર મિયાન મુખી હતી વેપાર-રોજગાર સારી રીતે ચાલતા હતા અનીતિનું પ્રમાણ સહેજ ઘટ્યું હતું હિન્દુ અને મુસલમાનો ધર્મઅનુભૂતીને એક ખીલને બેટતા થયા હતા ત્યાં તો કુદરત રૂઢી વર્ષાએ રીમામણ લીધા નદી અને નાળાએ પાણી શોષી લીધા લીધા છમ તરવેરા મુકાઈને ઊભા હતા સૂકાવાય ! કૂકાયા આકાશમાના વાદળ કંચાય સતાર્ધ ગયા સૂર્યે વિશાળ આકાશમા આગ વરસાવતી ખેંચી આરબી ને દાણાપાણી અનાજ ન પાક્યું

દાણા દાણામાટે માનવીઓ બળવા લાગ્યા આખરે તેમણે હાડખી જરના સ્વામી મુજબા ઉવટે જ્યારે તેમનાથી ન જ રહેવાય ત્યારે મુગ મુગ જૂનો રૂઢી પ્રમાણે બાદશાહને ધા નાખી ઈશ્વરના કિસ્તા જેવા એ બાદશાહનું

કોમળ હૈયું આ બેધને કપી ઊડ્યું ફૂલે કંઈ તેણે હુકમકર્યો “ભડારો ખોની નાખો”

તેના હુકમનું તરત જ પાલન થયું ભડારો ખોલવામા આવ્યા પથ ભડારો ખૂંચા ન ખૂંચ્યા ને તેના તબિયા દેખાતા બાદશાહની ચિંતા વધી પડી પાવાની જનતાને ભૂખી ભેઈ એણે પથ ઉપવાસ આદર્યા ગાનતાન છોડ્યા ને વફાદાર સેવકોને આરે તરફ ફોડા બ્યા પથ એ મધમા નિષ્કળ થઈને પાછા ફર્યા આરે તરફ વેરાની અને અત્યુના તોડવ ખેવાના હતા એક પથ ઉપાય હાથ ન ગયા બાદશાહ નિરાશ થઈ ગયો

ઉપરાઉપરાં તેને પથ ભૂખના કડાકા થયા ઊંડા ઊંડા વિચારો કરી કમન તેના કપાળ પર કરચલાઓ ઉપસી આવી ચોવીસે કવાક તેનું લગુ હૈયું ઝખતું હતું, પોતાની નિર્દોષ જનતાને મુક્ત કરવાનો માર્ગ

આખરે તેને એક માર્ગ જડ્યો ને ખાન દના એક આછી લડરી તેના ચહેરા પર ફૂંકી હતી તરત જ તેણે પોતાના દફતરનેશો, સૂરીઓ શેખસાહેબ અને નગરશેઠને તેડાવ્યા નધમા તરત જ આવ્યા ને બાદશાહ આ જ માથું નમાવી ઊભા રહ્યા

‘માત વડાલા રતો ! બાદશાહ મીઘ અરે ખોલ્યો, ભૂખમરે નિવાખાનો એક ઉપાય હાથ લાગ્યો છે !’

હે ! સહુ માનદાસ્તિય અનુભવતા તેની મામું ભેઈ રહ્યા, ખોલો બાદશાહ ખોલો ! બાદશાહે ગભીર, ધીમા, મ્ખળ, છતાંય મક્કમ અવાજે ઉપાય સૂચવ્યો

ને સહુ પર ભળે વજ પડ્યું મતબ્બ બનીને તેઓ બાદશાહ સથે તાડી રહ્યા બાદ શાહ ખડખડ હસી પડ્યો પછી ગભીર થઈને ખોલ્યો, “હું એ ઉપાયને અમલમા મૂકવાનો છું”

દગ્ગારીઓ કપી બિડ્યા તેમણે વિનંતિ કરી, “બાદશાહ મવામત! આપ તો ફિગ્ગતા છો આપનો દેહ અને આપનો આત્મા પવિત્ર છે ખોટા વિચારો છોડી દો ”

બાદશાહ હુચ્ચો, “હું કેમ કરીને આ મૂંઝી દઉં ? મારી પ્રજા ભૂખે પીડાય છે મારે તેમને તેમણી છોડાવવી ગદી મને ઉપાય મૂઝયો છે મારે તને અનુમરણ જ રહ્યું ”

“પણ હું બાદશાહ ! જનતાને કાળે આપની આદુતિ તે હોય ?”

“કેમના હોય ? અવા આગળ સહુ મરખા છે મારી પ્રજા મને વડાવી છે લાખોને બદલે એકના મૃત્યુથી જ બધું સુધરતું હોય તો ભલે એનો ભોગ અપાય એમા ચિંતા કરવા જેવું કશું જ નથી હું મારી ફગ્ગ જન્મવીશ ”

‘પણ બાદશાહ ! આપની બદગી’

‘મને બદગી પર અપાન શ્રદ્ધા છે અવાને કદેવી બદગી નિષ્ફળ ગયેલી બાળી નથી બદગીથી તો અવાને પામી ગકાય છે બદગી વખતે હું અવાને વિનવીશ, ‘અવા ! ચાહે તો મારો જીવ વધલે પણ મારી દુખિયારી પ્રજાને બચાવ’ મને શ્રદ્ધા છે અલ્લા જગ્ગર મારી બદગી બાબગશે ને મારી પ્રજાને બચાવશે હવે કોઈ આગળ ન બોલશે તમાના બાદશાહનો આખરી હુકમ માનો’

સહુ યુવ બિલા રહ્યા બાદશાહે બિડીને સહુને નમસ્કાર કર્યો જમીન પર એક માહુ બિછાતું પાથર્યું ઉપર એક તકીયો મૂક્યો પછી છેવટની એક નજર સહુ પર નાખી તે અવા સાથે તત સાધવા બેસી ગયો બદગી શરૂ કરી

સહુ એકી જાસે તેની તરફ એક રહ્યા હતા ! વાતાવરણ ધીરે ધીરે ઘટ્ટ બનતું હતું મુજફ્ફર શાહના ચહેરા પર તેજસ્વી પ્રકાશ વધતો જતો હતો ખુદાની બદગીનો ખ્યાલ આપતા તેના હોઠ અવિરત ઉઘાડવામ થતા હતા તેની આખેમાથી આંસુ વહેતા હતા, તેણે શરીર આછા (ધીરે ધીરે) એક લેતું હતું

ચોડી ફણો વહી ગઈ પછી એકાએક જ તે સ્થિર થયું ન થયું, ને તકીયા પર ઢળી પડ્યું આંસુભરી આંખે ભેઈ ગયેલા શેખસાહેબ અને સૂફીઓ ‘અવ વિદાય’ ‘અલ વિદાય’ પોકારી બિડ્યા મહાપરાણે ખાળી ગયેલો અશ્વ પ્રવાહ એકી સાથે ઉઠવા લાગ્યો મૂંઝકા શરૂ થયા ને એરડામાત્ર વાતાવરણ શોકમય બની ગયું

બરાબર એ જ વખતે કાનના પડદા ચીરી નાખતો એક જબરજસ્ત કડાકો થયો કાળા ભગ્ગ વાદળા સિંતિને ડોકાયા, બિલે અદયા, મધ્યમા આંખા અને મોઢળે મને વરસી પડ્યા

*

ઈ સ ૧૬૨૪ મા ગાધીજીએ મને સાબગમતી આશ્રમમા બોલાવ્યો હતો તેમને મળવા ગયો તેમણે મને પૂછ્યું

‘હમણા શુ કરો છો ? રેટિયો કાતો છો ?’

‘દાજ નથી કાતતો, આવલું મહિનામા કાતુ છું’

‘દાજ કાતો તો ?’

‘શી રીતે ? હું સતત ગામડામા ફરતો ફરુ છું’

‘ટેટલા ગામડા ફરો છો ?’

‘આશરે વીસેક ગામોમા ફરુ છું’

‘એ વીસે ય ગામોમા રેટિયો મૂકી આપુ તો કાતો ખરા ?’

ગાધીજીના આ શબ્દો સાંભળી હું તેમની સામે તાકીર રહ્યો ખૂબ વિચારકર્યો અને છેવટે રેટિયા પ્રત્યેની એમની લખ્તિની ચચાર્થતા મને સમભઈ આળે રોજ કાતુ છું, ત્યારે ખબ રમ પડે છે એ રસતુ વર્ણન કરલુ અશકય છે — નર્મદા કંઠ મહારાજ

એક શિકારીએ એક પોપટ પાળીને રાખ્યો હતો. એક દિવસ એ ગરુડને પકડી લાવ્યો અને એને પણ પોપટની પાસેના જ પાંજરામાં બંધ કરી રાખ્યો.

ગરુડને જ્યારથી પાંજરામાં પૂરવામાં આવ્યું ત્યારથી જ એ એને તોડવાના ભયચક્ર પ્રયત્નમાં લાગી ગયું. એની ચાંચ લોહી-લોહાણુ બની ગઈ, એની પાંખ પછાડતાં-પછાડતાં તૂટવા લાગી. છતાં પણ એ એના પ્રયત્નમાં નિત્ય નિરંતર મગ્ન જ રહ્યું.

‘તું આ બધું શું કરી રહ્યો છે?’ પોપટે આશ્ચર્ય ગરુડને પૂછ્યું.

‘મારું સ્વાતંત્ર્ય પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ન’ ગરુડે જવાબ આપ્યો.

‘પરંતુ આવા પ્રયત્નથી તો તું મ્વયં જ મરી-મીટી જઈશ!’ પોપટે સસાડુ આપી, ‘મૃત્યુ પછી તને એ સ્વાતંત્ર્ય શું કામમા આવશે?’

‘સ્વાતંત્ર્ય જ તો મારું જીવન છે. ગરુડ જાતે અને પુનઃ પોતાના પ્રયત્નમાં લાગી ગયું.

‘હિઃ! તું કઈ સમજતું જ નથી. મારી માએ જો, હું ય તો છેલ્લા દસ વર્ષથી મારું સ્વાતંત્ર્ય પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા માટે મથી રહ્યો છું-પણ તારી પેઠે સુધ-સુધ ગુમાવીને નહિ!’

એક વાર આચાર્ય મહાવીર પ્રમાદ દિવેદી પોતાના જેતરે લટાંગ મારી ધનશક્તિ વળતા હતા એવામાં એક સ્ત્રી મંલગાઈ તેઓ થલી ગયા જેમણે તો એક હરિજન બહેનને સાંપ કરડ્યો હતો દિવેદીજી દોડ્યા અને ઝેર ઉપર ન ચઢે માટે ડાબે પર બાંધવા માટે દોરો કે કપડું મોઢવા લાગ્યા પણ તેમણે ત્યાં કઈ જ ન હોવાથી પોતાની જનોઈ કાઢી અને ડાબી ઉપર કમકમાવીને બાપી પછી ચપ્પુ લઈને ડાબે પર કાપ મૂકીને ઝેરી લોહી કાઢી નાખ્યું. સ્ત્રીનો જીવ બચી ગયો.

એટલી વારમાં ગામના ઘણા લોકો આવી પહોંચ્યા. તેમાં ગામના પડોતો પણ હતા. તેઓ આચાર્યજીએ હરિજન બાઈને, આચાર્ય જેવા પ્રાણી-જનોઈ બાંધેલી જોઈને સ્તબ્ધ થઈ ગયા. અને ગરુડે થઈને કહેવા લાગ્યા ‘જુઓને આ તો ધમ રસાતળ ગયો. આ આચાર્યે પ્રાણી થઈને પોતાની જનોઈ એક હરિજનના પગે બાંધી હરિ હાં! ધર્મ રસાતળ ગયો.’

પહેલાં ભરપેટ શિકારીનું આપેલું લોભન કરું છું, પછી નિયમપૂર્વક આરામથી પાંજરાને તોડવાના પ્રયાસમાં પાંચ-દસ મિનિટ વિતાવું છું.... આજમુખીમાં મેં કદી આ નિયમમાં ચક થવા નથી દીધી ..

ગરુડે ખીબઈને કહ્યું, ‘મને તારી ભાષા મમજમા નથી આવતી.’ અને પછી પાંજરાના એક મળિયાને એવા ભેરથી હલખલાવ્યો કે સળિયો મરડાઈને વચ્ચેથી ભાંગી ગયો. તુરંત જ પોતાની ધાયલ પાખોને સંભાળતું એક અપાટે એ પાંજરાની બહાર નીકળ્યું અને ગગનના મુક્ત આગણમાં સ્વાતંત્ર્યનું ઉદ્ધયન કરી રમ રમ ભરમા જ એ પોપટની દષ્ટિ-મર્યાદા વટાવી ગયું.

ચક્રિત બની પોપટ કેટલીક વાર મુખી તો આ બધું જોતા રહ્યો, પછી પાંજરામાં પડેલા પીછા અને મ્ત છાટણા નિહાળી એણે પોતાની જાતને કહ્યું, ‘આ રીતે પિજર તોડીને જવાની કલ્પના જ એક મોટી મુર્ખાઈ છે. હું પણ કેવો બેવકૂફ કે આટલા દિવસો નાહકના પિજરને તોડવામાં ગુમાવ્યા આજે મને મારી એ ભૂલ સમજાય છે. શપથ લઉં છું કે બલિષ્ઠતા આવુ ખોટું પગલું કરી નહિ ભરું.’

*

સેવ્ય કે સેવક ?

બાપુજી દક્ષિણ હિન્દની મુમાફરીએ નીકળ્યા હતા સાથમાં મહાદેવભાઈ હતા ગાંધી ધસમસતી આગળ વધતી જતી હતી લૂ વાતી હતી બનેને આગની રાતના ઉત્તરગરા હતા એકાએક પ ખો હાથમાં લેતા મહાદેવ ભાઈએ કહ્યું, “બાપુજી! હું પ ખો નાખતો બેઠો કે, તમને છેલ્લા ત્રણ દિવસથી આરામ મળ્યો નથી અત્યારે બે ઘડી સૂઈ જાઓ તો?”

બાપુજીએ હા પાડી ને શરીર લખાવ્યું, મહાદેવભાઈએ પ ખો નાખવો શરૂ કર્યો

પણ અત્યંત ઉત્તરગરાને કારણે થોડીવાર પછી તેમના કાંધમાંથી પ ખો છૂટી ગયો અને પોતે જ આખ મિચી ગયા સમયનું જરા પણ લાન ન રહ્યું પરંતુ ‘મહાત્મા ગાંધીજીની જય’ના નાકથી તે એકદમ બેઠા થઈ ગયા મહાર જોયું તો તેમને જે ઝેરશને થોભવાનું હતું તે નેરશન આવી ગયું હતું, અને તેમની જૂન જ નજીક બાપુજી મદ મદ હમતા તેમને પ ખો નાખી રહ્યા હતા શરમખી તે નીચું જોઈ ગયા બાપુજીને ધીમેથી પ્રછયું, “હું બહુ વાર સૂતો નહિ?”

“ના, ના ક્રમત અડધો કલાક જ ગયો છે વધારે સૂઈ રહે” બાપુજીનો ઉત્તર મળ્યો

તેમની શરમનો પાર ન રહ્યો દેવાનું મન થઈ આવ્યું મહા પરાણે બોલ્યા, ‘ના, ના, બાપુજી! હવે તો નથી રહ્યું પણ મારા શુનાની મને માફી આપો—મને માફ કરો

બાપુજી બડબડ હસી પડ્યા પછી બોલ્યા “જો મહાદેવ! કિંમતો તને થ શું અને મનેય શું, એ તો દરેકને આવે અને પનનની જરૂર પણ દરેકને સરખી જ હોય છે, તો તારે માફી શા માટે માગી જોઈ એ? વળી, તું માગી જરૂર નેના કરે છે, તો એક દિવસ પણ શું તારી સેવા ન કરી શકું? હું આવો મોકો શું કામ જતો કરું? મહાદેવભાઈ ખગલ થઈ ગયા

—અમલદત્ત ૨૪૩૫

ત્યાગ

મિથિલા નગરીનો રાજા નીમી જ્ઞાની છતાય યુદ્ધપ્રિય હતો તે એક ખીજા રાજાના મુલક પર ચઢાઈ કરવા તૈયારી કરી રહ્યો હતો

એકવાર વિચાર કરતો તે પોતાના મહેલની અગાશીમાં બિંબો હતો ત્યાં એકાએક જ તેની નજર આકાશમાં ગઈ આકાશમાં એ વેળા મમળીઓનું એક ટોળું, ચિંચયારી કિકિયા રીઓ પાડતું આગળની એક સમળીની પાછળ બેસતું હતું નીમીએ ધ્યાનથી જોયું તો એ સમળીના મોઝા માસનો એક લોચો હતો અને તે પડાવી લેવા પાછળનું ટોળું પ્રયત્ન કરતું હતું નીમી ધ્યાનથી તે જોઈ રહ્યો

એકાએક તેણે જોયું કે પેલી સમળીએ માસનો લોચો ફેંકી દીધો અને નિશ્ચિત બની ધીરેધીરે બેસવા લાગી પણ જેવો તે લોચો છૂંચ્યો કે તરત જ એક ખીજા સમળીએ તે ઉડાવ્યો અને ઝડપથી બીડી ખીજા જ પળે સમળીઓનું ટોળું તેની પાછળ પડ્યું થોડી વાગ્યા જ તેની પણ એ જ નજર થઈ તેણે લોચો ડોકી દીધો

પણ જેવો એ લોચો છૂંચ્યો તેવો જ એક ત્રીજો સમળીએ તે ઝડપી લીધો તરત જ આખું ટોળું તેના પર હુમલો કરી રહ્યું તેણે પણ કટાણીને માસનો લોચો ફેંકી દીધો પછી તો એ પ્રભાણેની પરપરા ચાલી

નીમી આ બધું હસતો હસતો જોઈ રહ્યો એકાએક તેના મનમાં ડમરી ચઢી,

“ત્યાગ કર્યો તો આ ત્રણે સમળીઓ બચી નહિ તો ક્યારની આવશે ખાઈ મરણ પામી હોત! હું પણ ત્યાગ કરું તો? અત્યારે મારું ગળત્ય મમળીના મુખમાના મામના લોચા જેવું છે અને આ સમળીઓની પેઠે ખીજા રાજાઓ મારી પાછળ પડ્યા જ હશે! એટલે ત્યાગમાં જ મજા છે, મુખ છે” એમ વિચારી તેણે યુદ્ધો ખેની ગળત્યો પડાવવાની વૃત્તિનં ગમાવી દીધી

—અમલદત્ત ૨૪૩૫

ઉર્દૂના ખ્યાતનામ વિલક્ષણ વાર્તાકાર 'મન્ટો'નું તાજેતરના જ અવસાન થયું તેમના કેટલાક લખાણોએ સાહિત્યજગતમા ખૂબ જ ઉઠાપોઠા જગાવેલો. અને મન્ટો કારે તે માટે તેમને એકથી વધુવાર જેલમાય પૂરેલા ગૂંજરાતમા મન્ટો વિષે લખવાની આતુરતા છે જ ગયે અંક એમની એક વાર્તાએ આપી હતી અહીં, મન્ટોએ પોતે જ લખેલ નિબાલસ સ્વપરિચય આપીએ છીએ

મન્ટો વિશે આજ લગીમા ઘણું ઘણું લખાઈ અને કહેવાઈ ચૂક્યું છે-તેની તરફેણમા એણે અને ત્રુદમા વધારે એબધાલેખોને ધ્યાનમા લઈને કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી માણસ મન્ટો વિશે કોઈ સાચો અભિપ્રાય બાધી શકે એમ નથી હું આ લખવા બેઠો છું અને એ વાત મારા ધ્યાન બહાર નથી જ કે, મન્ટો વિશેના મારા વિચારો રજૂ કરવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે પરંતુ એક રીતે જોતા એ કામ સહેલું પણ છે, કારણ કે, મન્ટો સાથે મારો ઘણો જ નજીકનો સબંધ રહ્યો છે સાચી વાત તો એ છે કે હું મન્ટોની સાથે જ પેઢા થયો છું

મન્ટો વિશે જે કોઈ લખાઈ ચૂક્યું છે તની સાથે મારો ખાસ વિરોધ નથી, છતાં નિશ્ચિન પણે હું માનું છું કે એ લેખોમા જે જે વાતો રજૂ કરાઈ છે, તેને વાસ્તવિકતા સાથે કશો મબંધ નથી કેટલાક લોકો તેને સેતાન કહે છે અને કેટલાક જરા થોભાએ, હું જોઈ લઉં કે એ અભાગિયો સાલગી તો નથી રહ્યો ને-ના, મને યાદ આનું, આ તો તેનો પીવાનો પ્રમથ છે સાચે જ વાંચ્યા પછી કંડવું શરબત પીવાની તેને ટેવ છે

અમે બને સાથે જ પેઢા થયા હતા અને હું ધાડું છું કે, અમે બને સાથે જ મરીશું પરંતુ એ વાત પણ અશક્ય તો નથી જ કે, સઆદત હસન મરી જાય અને છતાં મન્ટો જીવતો રહી જાય એ સલાવના અને ઘણું જ પહોંચાડવી રહે છે, કારણ કે, મન્ટો માથે મતતા નિભાવી રાખવા માટે હું શક્ય એટલું

બધું જ કરી છૂટ્યો છું ન કેરે નારાયણ ને એ તે જીવતો રહી જાય અને હું મરી જાઉં તો એનો અર્થ એવો થશે કે, ઈડાનું કેચવું બાકી રહે અને તેમાની જરૂરી અને મફદી નાશ પામે!

મન્ટોને હું તેના જન્મકાળથી જ પિછાણું છું અમે બને એકી સાથે, એક જ પ્રમથે ઈસ ૧૯૧૦ના મે મહિનાની અગિયારમી તારીખે જન્મ્યા હતા બહુ જ સાવધાની પૂર્વક તેણે ડુમેશ પોતાની જાનને સતાડી રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, આમ છતાં તેની ફરેકે ફરેકે પ્રવૃત્તિને અજ્યાસ હું કરી શક્યો છું

લાળા લાળા લેખો લખીને વિવેચકો પોતે મરજા હોવાનો પુરાવો પૂરો પાડે છે શોપ નહોત, ફ્રાઈડ, સહગવ, નિચે માર્ક્સ, ઈચા દિના હવાવા આપે છે, અને છતાંય ખૂબીની વાત તો એ છે કે તેઓ વાસ્તવિકતાથી આઘા જ રહી જાય છે!

મન્ટોના પિતા ભગવાન તેમને માફ કરે મહુ જ કહોર દહયના માણસ હતા અને તેની માતા અત્યંત ન્દેમદિવ હતી એક નિશાળિયા તરીકે મન્ટો ઘણો હોશિયાર છોકરો હતો અને તેવો જ તોફાની પણ પોતાના માતા પિતાનું આખરી સતાન હોવાને કારણે તેને એ બનેનો પ્રેમ માપવ્યો હતો પરંતુ, ઈચાડમા શિક્ષણ લઈ રહેવા અને ઉમરમા તેના કરતાં ઘણાં મોટા તેના ત્રણ માવકા લાઈએ સાથે મુવાકાત કરવાનો કોઈ પ્રમગ મન્ટોને સાપડી શક્યો ન હતો તે ઈચછતો હતો કે

તેઓ આવીને તેને મળે અને તેના પ્રત્યે મોટા ભાઈઓ જેવું વર્તન અને પ્રેમ દાખવે. તેની એ ધરણા ત્યારે જ કૃષ્ણ જ્યારે સાહિત્ય-જગત તેને મહાન વાર્તાકાર તરીકે સન્માની ચૂક્યું હતું.

હવે આપણે મન્ટોને એક વાર્તાકારના રૂપમાં જોઈએ. તે પહેલાં નંબરનો દગલખાજ છે. પહેલી વાર્તા તેણે “તમાશા” (થર્પક હેડળ લખી, જેનું વસ્તુ તેણે જલિયાનવાલા બાગના કરુણ પ્રસંગમાંથી ઉપાડ્યું હતું. એ વાર્તા માથે તેણે પોતાનું ખરું નામ પ્રસિદ્ધ કરાવ્યું ન હતું, અને એ જ કારણે પોલીસની પકડમાંથી તે છટકી જઈ શક્યો હતો.

એ પછી તેના અંચળ મનમાં વધુ શિક્ષણ લેવાનો તરંગ ઊઠ્યો અને કેસેજમા દાખલ થઈ ગયો, અહીં એ વાત કહી દેવી જરૂરી છે કે, તેણે જે વખત નાપાસ થયો પછી જ ઈન્ટરની પરીક્ષા પસાર કરી હતી, તે પણ ત્રીજા વર્ગમાં જ. અને કદાચ, એ ભણીને તમને નવાઈ લાગશે કે, ઉર્દૂના પેપરમા જ તે નાપાસ થતો હતો.

અને હવે લોકો કહે છે કે, મન્ટો ઉર્દૂનો મહાન સાહિત્યકાર છે! લોકોની એ નાત હું સાંભળું છું ત્યારે મને હસવું આવે છે. કારણ કે, હું જાણું છું કે તેને ઉર્દૂ ભાષા નથી આવડતી. હાથમાં ભળ લઈ પતંગિયાં પાછળ ભમતા કાઢ (શકારોન! જેમ મન્ટો શબ્દોની પાછળ ભમતો રહ્યો છે. પણ એ પતંગિયાં નંના હાથમાં નથી આવતાં. એ જ કારણે તેની ભાષામાં મુંઝવે શબ્દોની અછત વસ્તુઓ આવે છે.

મન્ટો પહેલાં નંબરનો દગલખાજ છે એનો એક પુરાવો એ પણ છે કે તે ઘણી વાર કહ્યા કરે છે કે : હું વાર્તાનો વિચાર નથી કરતો, પણ વાર્તા પોતે જ મારો વિચાર કરે છે. એ પણ એક દગો જ છે. કારણ કે, હું જાણું છું કે જ્યારે તેને કોઈ વાર્તા લખવી હોય છે ત્યારે ઈંડું મૂકતાં પહેલાં મરઘીની જેવી હાલત થાય છે તેવી જ હાલત તેની પણ થઈ જાય

છે. ફેર માત્ર જોટલો છે કે મરઘીની. જેમ કોઈ ખૂણામાં સંતાઈને તે ઈંડું નથી મૂકતો પણ બધાંની હાજરીમાં જ મૂકી દે છે. તેના મિત્રો બેઠા હોય છે, તેની ત્રણ બાળકીઓ ધીંગા-મસ્તી કરતી હોય છે અને તે પોતાની ખુરસી ઉપર બેઠો બેઠો ઈંડાં મૂકતો જાય છે. પછી એ ઈંડાં વાર્તાઓનું રૂપ ધારીને દુનિયા સમક્ષ રજુ થઈ જાય છે.

તેની પત્ની તેનાથી બિલકુલ કંટાળી ગઈ છે, અને વારે ઘડીએ તેને કહ્યા કરે છે કે : તમે આ વાર્તા-ફાર્તા લખવાનું છોડીને એકાદ દુકાન ખોલીને બેસી જાવ. પરંતુ મન્ટોના મગજમાં જે દુકાન ખુલી છે તેમાં ગાંધિયાણાની દુકાન કરતા વધારે માલ ખડકાયેલો રહે છે.

હું આ લખી રહ્યો છું, અને મને ભય છે કે એને કારણે મન્ટો મારાથી નારાજ થઈ જશે. તેની દરેક વાત હું સહન કરી શકું છું, પણ તેની નારાજ મારાથી સહી જાય એમ નથી. જ્યારે પણ તે ગુસ્સે થાય છે ત્યારે ભણે સેતાન જ બની જાય છે.

વાર્તા લખવાની બાબતમાં તે નખરા બહુ કરે છે; પણ મને ખાતરી છે કે એમ કરીને તે દગો જ રમી રહ્યો હોય છે. એક વખતે તેણે કહ્યું હતું કે, તેના ખિસ્સામાં અસંખ્ય વાર્તાઓનું વસ્તુ પડી રહે છે. પણ વાસ્તવમાં એ વાત સાત્વથી સાવ વેગળી છે. જ્યારે પણ તેને કોઈ વાર્તા લખવાનું મન થશે ત્યારે મોટી રાત સુધી તે એના અંગે વિચાર કરતો રહેશે-પણ તેને કરી સમજ પડશે નહિ. આથી સવારમાં પાંચ વાગતાં જ તે ઊઠી બેસશે અને સામયિકોમાંથી એકાદ વાર્તાનો રસ ચૂસવાનો ખ્યાલ કરશે-પણ એમાં ય તેને નિષ્ફળતા સાંપડશે. પછી સ્નાનગૃહમાં જઈને તે પોતાના તપી ગયેલા મગજને ઠંડું પાડવાનો પ્રયત્ન કરશે કે જેથી તે વિચાર કરવાને શક્તિમાન થઈ શકે-પરંતુ અહીંથી પણ તેને નિષ્ફળતા જ સાંપડશે. પછી ખીજવાઈને પોતાની પત્ની સાથે નકામો ગઢડો કરવા મંડી પડશે-અને

ઉર્દૂના ખ્યાતનામ વિલક્ષણ વાર્તાકાર 'મન્ટો'નું તાજેતરના જ અવસાન થયું તેમના કેટલાક લખાણોએ સાહિત્યજગતમાં ખૂબ જ ઉડાપોહ જગાવેલો અને મન્ટો કારે તે માટે તેમને એકથી વધુવાર જીવનમાં પૂરેલા ગૂંચલતમાં મન્ટો વિશે જાણવાની આતુરતા છે જ. ગમે તે કે એમની એક વાર્તા અમે આપી હતી અહીં, મન્ટોએ પોતે જ લખેલ નિખાલસ સ્વપ્નચિત્ર આપીએ છીએ

મન્ટો વિશે આજ લગીમાં ઘણું ઘણું લખાઈ અને કહેવાઈ ચૂક્યું છે—તેની તરફથી આપોઆપ અને નિરુદ્ધમાં વધારે. એ બધા લેખોને ધ્યાનમાં લઈને કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી માણસ મન્ટો વિશે કોઈ સાચો અભિપ્રાય બાધી શકે એમ નથી હું આ લખવા બેઠો છું, અને એ વાત મારા ધ્યાન બહાર નથી જ કે, મન્ટો વિશેના મારા વિચારો રજુ કરવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે પરંતુ એક રીતે બોતા એ કામ સહેલું પડ્યું છે, કારણ કે, મન્ટો સાથે મારો ઘણો જ નજીકનો સબંધ રહ્યો છે સાચી વાત તો એ છે કે હું મન્ટોની સાથે જ પેદા થયો છું

મન્ટો વિશે જે કોઈ લખાઈ ચૂક્યું છે તેની સાથે મારો ખાસ વિરોધ નથી, છતાં નિશ્ચિન પડે હું માનું છું કે એ લેખોમાં જે જે વાતો રજુ કરાઈ છે, તેને વાસ્તવિકતા સાથે કશો સબંધ નથી કેટલાક લોકો તેને સેતાન કહે છે અને કેટલાક જરા ચોલો, હું બેઈ લઉં કે એ અભાગિયો સાલળી તો નથી રહ્યો ને—ના, ના, મને યાદ આવ્યું, આ તો તેના પીવાનો નમ્ર છે સાજો છ વાગ્યા પછી કડવું શરબત પીવાની તેને ટેવ છે

અમે બંને સાથે જ પેદા થયા હતા અને હું ધારું છું કે, અમે બંને સાથે જ મરીશું પરંતુ એ વાત પણ અશક્ય તો નથી જ કે, સમ્બાદિત હસન મરી જાય અને છતાં મન્ટો જીવતો રહી જાય એ સંભાવના મને ઘણું જ પહોંચાડતી રહે છે, કારણ કે, મન્ટો સાથે ના નિખાલી રાખવા માટે હું શક્ય એટલું

બધું જ કરી છૂટ્યો છું ન કે નારાયણને બોલે તે જીવતો રહી જાય અને હું મરી જાઉં તો એનો અર્થ એવો થશે કે, ઈશ્વર કોણે બાકી રહે અને તેમની જરૂરી અને મફત નાશ પામે!

મન્ટોને હું તેના જન્મકાળથી જ પિછાનું છું અમે બંને એકી સાથે, એક જ મમ્મી ઈસ ૧૯૧૨ના મે મહિનાની અગિયારમી તારીખે જન્મ્યા હતા બહુ જ સાવધાની પૂર્વક તેણે હમેશા પોતાની જાતને સતાડી રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, આમ છતાં તેની દરેકે દરેક પ્રવૃત્તિનો અભ્યાસ હું કરી શક્યો છું લાખા લાખા લેખો લખીને વિવેચકો પોતે મર્યાદા હોવાનો પુરાવો પૂરો પાડે છે શોષ નહોત, ફેઈડ, સહુમલ, નિરોધ, માર્કસ, ઈત્યાદિના હવાલા આપે છે, અને છતાં ય ખૂબીની વાત તો એ છે કે, તેઓ વાસ્તવિકતાથી આઘાત રહી જાય છે!

મન્ટોના પિતા, ભગવાન તેમને માફ કરે, મહુ જ કઠોર દૈવ્યના માણસ હતા અને તેની માતા અત્યંત નેહમદિલ હતી એક નિશાળિયા તરીકે મન્ટો ઘણો હોશિયાર છોકરો હતો અને તેટલો જ તોફાની પણ પોતાના માતા-પિતાનું આખરી સત્તાન હોવાને કારણે તેને એ બંનેનો પ્રેમ માપવો હતો પરંતુ, ઈગ્યા કમા શિક્ષણ લઈ રહેલા અને ઉમરમાં તેના કરતા ઘણું મોટા તેના ત્રણ માવકા ભાઈઓ સાથે સુલાકાત કરવાનો કોઈ પ્રસંગ મન્ટોને સાપડી શક્યો ન હતો તે ઈચ્છતો હતો કે

અહીંથી પણ પરસ્પર પામીને તે સીધો બળ
રમા પાન લેવા આત્યો જશે પાન, તેના
ટેબલ ઉપર પડ્યું રહેશે અને તો ચ વાર્તાનું
કોઈ વસ્તુ તેના ધ્યાનમાં આવશે નહિ આખરે
એ બધાનો બદલો વાળનાની ભાવના સાથે તે
હાથમાં કલમ અગર પેન્સિલ લેશે અને કાગ
ળને મથાળે ૭૮૬ લખી દેશે અને પછી જે
કોઈ વાક્ય તેના ધ્યાનમાં આવશે તે લખી
દેશે, એમ વાર્તાની શરૂઆત કરી દેશે

“બાપુ ગોપીનાથ,” “ટોબાગેક ત્રિધ,”
“હત્તક,” “મમ્મી,” વગેરે વાર્તાઓ તેણે એ
જ પ્રમાણે લખી છે

નવ ઈતી વાત એ છે કે લોકો તેને અધર્મી
અને અશ્લીલતા આડક માણસ સમજે છે
લોકોના એ ખ્યાલને બિવકુલ જૂઠો તો નહિ
જેરવી શકુ કારણ કે, ધણી વાર તે મહુ
નાચુક અને ગહુન વિષયો ઉપર પણ પોતાની
કલમ ચલાવવા માટે છે, અને મેના શબ્દોનો
ઉપયોગ કરે છે જેમના અંગે વિરોધ બાગવાનો
પૂરી સભવના હોય છે પણ બહુ ધુન્ધુ હુ કે,
કઈ પણ લખનાનું શરૂ કરતા પહેલા કાગળને
મથાળે તે ૭૮૬ જરૂર લખે છે જેનો અર્થ
થાય છે બિન્મિ-નાહ (શરૂ કરું છું હું અ ના
હના નામથી) અને એ માણસ, જે ઘણું ભાગે
નાસ્તિક લાગે છે કાગળ ઉપર તો આસ્તિક બની
ભય છે કાગળ ઉપરના એ આસ્તિક મન્ટોને
કાગળની ગભામના જેમ માત્ર આગનીએથી
જ તોડી શકાય એમ છે, પણ વાસ્તવમાં હે ખ
કના હથોડાથી પણ એ તૂટી શકે એવો નથો

હવે મન્ટોના અગ્રણી જીવન વિશે હું
થોડું કહીશ તે ચોર છે-જૂઠો છે-દગાળાજ છે
અને લોકોને પોતાની તરફ આકર્ષી લેવાની
તેનામાં ગજબની શક્તિ છે

પોતાની પત્નીના લોગપણનો લાભ લઈ
તેણે તો સો રૂપિયાની મોટી તકરારી છે એક
ફિલ્મ તેણે પોતાની પત્નીને આકર્ષે રૂપિયા

આપ્યા અને પોતાની ચંદ્રોર અ જે એ પેસા
પત્ની કયા મૂકે છે તે ભેતો ગ્યો, અને ખીજે
જ દિવસે તેણે તેમથી મો રૂપિયાની એક
લીલી નોટ તકરારી લીધી! અને જ્યારે તે
બિચારીને પોતાને ધણેવા એ તુડઆનની લાણ
થઈ ત્યારે નોકરોને તે મટવા લાગી

એમ તો મન્ટો વિશે કહેવાય છે કે, તે સત્ય
વાદી છે પણ એ વાત માનવા હું તૈયાર નથી
તે પહેલા નગરનો જૂઠો છે શરૂ થરૂમા તેનું
જૂઠાણ તેના ઘરમાં ચાલી જતું હતું, પણ
પછીથી તેની પત્ની તેને બરાબર પિંધાણી
ગઈ એમ તો મન્ટો અમુક અમુક પ્રસંગોએ
જ જૂકું બોલે છે પણ હવે મુખીમત એ ઊભી
થઈ છે તેના ઘરવાળાઓ એમ જ માનવા
લાગ્યા છે તે તેની દરેકેદરેક વાત જૂઠી હોય છે

મન્ટોનું વાચન બહુ જ મર્યાદિત છે તેણે
કહીયે માકરનો અલ્પાસ નથી કર્યો, ફોઈડનું
કોઈ પુસ્તક તેણે આજ દિન મુખીના નથી
એનું અને હેનન તેમ જ હેનયોક એલિમના
તો તેણે માત્ર નામો જ માલગ્યા છે આમ
છતા નવાઈની વાત એ છે કે, લોકો-મારી મત
લગ છે વિવચકો એમ જ કહેતા ફરે છે કે,
મન્ટો ઉપર એ બધા વિચારકોનો પ્રભાવ
પડ્યા છે! હું બહુ છુ ત્યા મુખી, મન્ટો કોઈ
ખીબના વિચારોથી પ્રભાવિત થયો જ નથી
તે એમ માને છે કે, સમજાવવાવાળા બધા
‘ઉ નુ છે-હુનિયા, સમજારી શકાય તેવી
નથી એને તો બલે જ સમજી લેવી ભોઈએ

પોતાને સમજવી સમજવીને મન્ટો એક
એવી ‘મમજ બની ગયો છે જે બુદ્ધિથી પર
છે કેટલીક વાર તેની બાન્ટસનન વાતો
માલગીને મને હસવું આવી જાય છે

છે વે હું તમને જણાવી દેવા માગુ છું
કે મન્ટો, જેના ઉપર અશ્લીલ લેખન અંગે
કેન્લાય મુકદ્દમા ચાલી ચૂક્યા છે એક
પાવિત્રચ્ચાડક માણસ છે

સનાતન રામ પ્રદાનવરૂપ છે સત્ય ને અહિંસાની મૂર્તિ છે - માધીદ

મગધની ગાદી પર ત્યારે ધનનંદ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેનો મત્રી શકટાલ, કલ્પક-મત્રીનો વશ જ હતો તેનો પુત્ર મ્યૂલિભદ્ર, મોહામલ્લો અને વિદ્વાન હતો ગજગણિકા કોશાના સૌન્દર્ય અને પ્રેમમા મુગ્ધ થયો હતો પિતાને છોડીને તે કોશાની રગશાળામાં વિદ્વાન-વૈલવમાં ફળ્યો હતો.

એવામાં મગધનો હિતશત્રુ હોવાની શકા જતા શકટાલે પોતાના પુત્ર શ્રીયકતુ બલિદાન આપ્યું આ બનાવે મ્યૂલિભદ્રની આખ ઉધારી માયાના પડા ખોલ્યા કોશાની રગશાળા તેણે છોડી મત્રીપદ તો મ્વીકાર્યું નહીં પણ જૈન મુનિ મન્મૂતિવિજયતુ શરણુ ન્વીસરી ધીરે ધીરે ઇન્દ્રિયો પર સયમ કેળવ્યો શુરુદેવનો તેની પ્રત્યેનો પક્ષપાત પણ વધતો ગયો તે ખીલ શિષ્યાને ખૂચતુ ઇષ્યાની આગમાં બળી ન્હેવા તે શિષ્યાએ એક યુક્તિ ચોખી કાઢી તમણે ચાર્તુમાસ ગાળવા શુરુઆત્તા માગી એકે વ્યાધયુદ્ધના દ્વાર આગળ ચાર્તુમાસ ગાળવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી, ખીલએ દૃષ્ટિ વિષ નાગના આન્નધ્યમા, ત્રાજણએ કૂવાના ભારવ પગ રહી તપશ્ચર્યા કરતા ઉપવાસ કરી ચાર્તુમાસ ગાળવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી

તથાન્તુ' કહી ગુરુએ અનુમતિ આપી મ્યૂલિભદ્રને શાત ભેંધને ગુરુએ પૂછ્યું 'ભદ્ર તારી શી ઇચ્છા છે?'

શુરુદેવ રત્ન આપો તો મગધ ભઉં!
ક્રમ ખેટા, વૈરાગ ન ગમ્યો?

'નહી શુરુજી, એવું નથી મારે કોશાના નૃહમા પ્રવેશનો મામે ઝૂંઝતા ચાર્તુમાસ ગાળવા છે'

'તથાન્તુ' કહી ગુરુએ મ્યૂલિભદ્રને વિદાય આપી

અને મ્યૂલિભદ્ર, વિષયના ક્રીચડમાં ફૂંબેલી કોશાને તારવાના ઉત્સાહમાં ઝડપભરે પાંદલી

પુત્રમાં, કોશાના રગભવને આવી પહોંચ્યો પણ ત્યાં તેણે શું ભેંચ્યું? કોશા ગણિકા ખરી પણ તેણે માત્ર મ્યૂલિભદ્રને જ પોતાનો પતિ માન્યો હતો એના વિયોગમાં એ ઝૂંટી હતી રગભવન સૂનો પડ્યો હતો, વિણાના ઝકાર ત્યાં સભળાતા નહોતા, નૃત્ય વાદનો થ ન તા થતા મ્યૂલિભદ્રની વિદાય પછી કોશા શેજ ઝડપે બેસી અનિમય નયને તેની ગાહ ભેટી એન હુમેશા નરશા સાગડતી પણ આજે એણે મ્યૂલિભદ્રને આવતો ભેંચ્યો અને એ ઉમંગ ભેર ઘરમાં આવી આવતાવેત મ્યૂલિભદ્રના ચરણસ્પર્શ કર્યા

'કાશા! હું ચાર્તુમાસ ગાળવા આવ્યો છું તારી વિગતશાળામને રહેવા માટે આપીશ?'
મ્યૂલિભદ્રે પૂછ્યું

'પ્રભુ! બહુ આપનું જ છે ખુશીથી રહો.'
કાશાએ સહર્ષ કહ્યું અને મ્યૂલિભદ્રે રગશાળામાં આસન જમાવ્યું

કોશા અત્યંત વ્યાકુળ હતી હજી કામ તેને બાળી રહ્યો હતો.

સાજ પડી કોશાનો આવામ પહેલાની પેઠે ઝગમગી ભેડ્યો કોશાએ વિણા ઉપાડી ધીંગે ધીરે એના મુઠ્ઠ કકમાંથી સંગીતના મન્જુલ મન્દેર લહેરાવા લાગ્યા વાતાવરણ માઠક બનતું ગયું રાત જેમ જેમ ઝામતી ગઈ તેમ તેમ કોશા પોતાની પૂર્ણ ઈળા સંગીતમાં રેડી ગાતી ગઈ-મ્વચ સંગીતમય બની ગઈ-એને આનંદ હતો, મ્યૂલિભદ્ર ચાથે, અને પહેલાના કિવસો ફરી જીવતા થયે-પણ અત્યુ કડું જ ન બન્યું તે તો શાત ને સ્થિર જ રહ્યો-કોશા થાકી-કટાગી પણ ખરી એનું ગીત થયું

'કોશા! વિષયના ક્રીચડમાંથી તારે બહાર નીકળવું નથી શું?' મ્યૂલિભદ્રના આ ત્રવાલનો કોશાએ કંઈ જ ઉત્તર ન આપ્યો મૂગી જ રહી આખી રાત, કંઠોરભૂમિ પગ પડી નહીં

પછી તો એ રોજનો કમળની ગયો એક રાત,
ખીલ રાત, ચીલ રાત, ચોથી રાત અનેક
રાત્રિઓ કોશાને તરસી રાખી, વિરહજ્વાળાને
એર ભડકાવતી નહીં ગઈ

આખરે તે થાકી તેણે છેલ્લે દાવ અજ
માવવા નિશ્ચય કર્યો

ચિત્રશળાને પૂરખડારમા શલ્યગારવામા
આવી અસખ્ય સુગંધી-તેવ-દીવાઓ વાતા
વરણમા મુવાસ અને પ્રકાશ પાથરતા ઝગમગી
ઊઠ્યા હતા અને કોશાએ રતિનો અવતાર
હોય એમ લાગતી હતી

વિલ્હાનો ઝંકાર થયો અને એણે નૃત્ય
આરંભ્યું તુપૂરજકાર માથે એના પગ ઊપ
ડ્યા નૃત્ય અગ્રુ પગકાપ્ટાએ પહોંચ્યું અને
પુષ્પધન્વાના તીરે ધાધવ ચળને પડવાના
આજ્ઞા થ માથે નૃત્ય થઈયું

‘કોશા!’

‘કોણ ભદ્ર?’—કોશાએ જમીન પરથી
પોતાનું મસ્તક ધીરે ધીરે ઉઠાવી અનિભદ્ર
મામે આખ મેળવતા ખીમે સ્વરે પૂછ્યું શું
નમારુ પાપાણુ હૃદય ખીગળ્યું?

‘હા કોશા, મારુ હૃદય ખીગળ્યું છે અને
મારી કરુણા ઉભરાય છે કોઈના ઉપભોગનું
સ્મકડું બનવાના તને આટઆટલા કોડ છે?’
તેને તારુ સ્વંભવ અર્પણ કરવા ઈ-છે છે?

કોશાનું હૃદય ભદ્રના પ્રશ્નથી વિધાર્ધ ગયું

તેનું સ્વમાન ધવાયુ તેનામા સતેહુ સ્વત્વ
બચ્યું તે ગણિકા હતી, પણ તે દેહવેચનાને
હરગીઝ ન હતી

સ્થૂલભદ્રે તેને ઉપદેશ દેવા માડ્યો ‘કોશા!
દેહને ભૂલી આત્માને યોગબ તારી તૃષા
છપાએ તારા પિકારો શાત થશે ભદ્રની
અરુ લિ ૧ ક્ષધારા વહે જ ગઈ અને કોશા
મુઝપણે સાભાતી તેમા તણાતી ગઈ તેને
ભદ્રની ભાષા ગમી તે ભદ્રત ધર્મ પારદર્શક
કપડાથી ઢાંકેલા પોતાના અર્ધનગ્ન દેહની
શરમ ઊપજી ઝડપથી તેણે અગે મોકાયા
અને દેહન ઢાકવા મથી રહી

તેના ચહરા પરન વિરહની જ્વાળા ધીરે
ધીરે એમરની ગઈ અન સાતિની દીપ્તિ
પ્રકાશવા નાગી

કોશાએ ભદ્રને ભાવયો પ્રણામ કર્યો

કોશા હુ તને આવિકા બનાવીશ!’ ભદ્રે કહ્યું
કાશાએ શિશ નમાવી આભાર વ્યક્ત કર્યો
ને તે દિનથી કાશાએ વલામ-વેલવ છોડ્યા
અને ધીરેધીરે તે વૈરાગ્ય તરફ વળી

કાશાની ચિત્રશળામા આતુરમાસ ગાળી
અન ગવિજથી સ્થૂનિભદ્ર પાછો ફર્યો

એનો દીર્ઘસૂર્ય તપતો જ ગયો અને
અનિભદ્ર, ભદ્રણાદુન્વામીની ગાદીના વારસ
થયા ને જૈન સધા સુગ પ્રધાન તરીકે નિયુક્ત
થયા ધન્ય છે એ અન ગવિજથીને!

*

વહેચીને ખાજો

પુરુષ અને પ્રકૃતિ જ્યારે પૃથ્વી પર આળ્યા ત્યારે તેમને કહેવામા આવ્યું હતું
‘વહેચીને ખાજો’ અને તેમજ થયું પણ પછી વિસ્તાર વધ્યો માનવીએ વધ્યા એક
વાર દુકાગ પડતા બધાને થોડા દિવસ ભૂખ્યા રહેવું પડ્યું ત્યારે એક માનવીએ વિચાર્યું
આ બધા મૂર્ખ છે થોડું સઘરી રાખ્યું હોય તો!’ અને તેણે નિત્ય થોડું થોડું અનાજ
ચોરીછૂપીથી ગચાવવા માડ્યું

ફરીથી દુકાગ પડ્યો જોણે અનાજ સઘર્યું હતું એ માનવીએ ખીજાઓને ગમણું
પાણુ આપવાની શરતે વેચ્યું ‘વહેચીને ખાજો’ની પ્રથાનો અત આળ્યો તે દિવસથી તે
આજ સુધી ‘વેચીને ખાજો’ની પ્રથા આવી આવે છે

કોઈ કહી શકતું નથી કે એ પ્રથાનો અત ક્યારે આવશે?

—લલિત શાસ્ત્રી

શ્રદ્ધા-કાણ

વિષ્ણુજી હારિ

*

એ પ્રશાંતાત્મા પ્રાર્થનાસ્થળ પર પ્રવચન કરી રહ્યા હતા.

એ એક દિવ્ય દૃશ્ય હતું !

હિમાલયની ગોદમાંથી બાણે અલકનંદા પુણ્યકણ વરસાવતી હોય અથવા આશ્રમનો પવન ચારે તરફ હવામાંનાં આહુતી દ્રવ્યમાંથી નીકળતી સુગંધીને વિખેરતો હોય.

અને એ પણ ભેયું—

બાણે માનસ સરોવરમાં પાંખ ખોલી ધવલ હસોની હાર ઊડતી જતી હોય.

પ્રાર્થનાભૂમિ પર એ પ્રશાંતાત્માની અસ્ખ-લિત વહેતી શરદવાણીમાંથી નિરંતર અમૃત ઝરતું હતું.

*

એ જ તો પુણ્ય પ્રભાત હતું.

જ્યારે ઋષિઓએ મધુર સ્વરે આય-શીલ ગું મંગલ ગીત ગાયું હતું.

એ જ પ્રભાતગાનના તાલ સ્વર સાંભળીને રાષ્ટ્રની સંસ્કૃતિએ આંખ ખોલી હતી.

કિન્તુ કાલાન્તરે આર્યશીલની અવહેલના થવા લાગી

બાણે અમૃત ભરેલા પાત્રમાં છિદ્રો પડી ગયા અને તેમાંથી અમૃત વહી ગયું.

સંસ્કૃતિનાં પોષણ હળ્યાં. પ્રથમ તો તે ઊંઘમાં પડી પણ પછી તો તે મૂર્ચિત થઈ ગઈ.

મહાત્માજીથી આ ભેયું ન ગયું.

એમણે તપ દ્વારા આર્યશીલને આહ્વાન કર્યું. અને પછી શીતલ કરણા જલની અજડિ છાટી મૂર્ચિત સંસ્કૃતિને ફરી બાગૃત કરી.

ઋષિઓએ ફરી એ જ મધુરસ્વરે મંગલ ગાન ગાયું.

*

કેવા બાગૃત હતા એ !

અહિંસાની જ્યોતિને એમણે એક ધણ

પણ ફીણ થવા દીધી નહીં.

સત્યના દીવામાં શેમ-શેમથી હમેશાં રને-હતું તેલ પૂરતા રહ્યા, અને હરેક શ્વાસને શમનામના રટણ સાથે ભેડતા રહ્યા.

શરીરના તારેતારમાંથી એમણે પ્રેમનો સૂર કાઢ્યો.

ઢાળે એકાદ ધણ પણ એમને અચેતન ભેગા નહીં.

*

એ શિલ્પીએ તો ધાર વિનાના પૂરાણા જોતરોથી જ કામ કર્યું.

પથ્થરનો ટુકડો ખરખથડો હતો, ટાંકણું અને હથેલી પણ જૂનીપુરાણી હતી.

પરંતુ એમણે એવી સુંદર પ્રતિમા કંઠારી કે એ ભેંધને વિશ્વ અવબામાં પડી ગયું.

એટલા માટે કે, એ શિલ્પીએ એ પ્રતિ-મામાં પોતાના પ્રાણને જ પ્રતિષ્ઠિત કર્યો હતો.

જ્યારે એમણે પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી ત્યારે દેવ-પ્રતિમાથી યે અધિક સુંદર એ શિલ્પીના દેહ પર પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ.

*

એમના અનેક અનુયાયી થયા.

અને એમનો જયકાર તો લાખો અને કરોડોએ કર્યો.

કોઈ ધીરેધીરે ચાલતા, અને કોઈ એમની

ધ્યાન, કામા, તેજ આદિ ગુણો છે, તુ લોગી
 છે અને આસુરી લાલભાઓથી તારુ દૃઢ
 હલુપિત છે એમના પિતા મારાથી શ્રેષ્ઠ
 છે અને સુધન્વાની માતાપણ તારી માતાથી
 શ્રેષ્ઠ છે એટલે, પુત્ર! તારા પ્રાણને આ સુધ
 ન્વા જ સ્વામી છે' એટલું કહીને પ્રહલાદ
 શાત થયા ફરજ બંધન્યાનો આનંદ એમના
 ચહેરા પર દેખાઈ આવતો હતો.

વિદેશનનું મોઢું પડી ગયું સુધન્વાનો
 ચહેરો કમવ પેઠે ખીચી બિડચો પણ તે નિગ
 ભિમાની હતો તે પ્રહલાદના ચરણે પડ્યો
 'પ્રહલાદજી! પુત્રપ્રેમ કરતા ધર્મને શ્રેષ્ઠ માની
 આપે મત્યનું પાવન કર્યું છે માટે આપનો
 પુત્ર મતાય થાય! આપે ધર્મનું અમલું કર્યું

છે-ધર્મ તમારુ રદલું કરા!

કશ્યપજીએ મુઢન્વ ની પીર ૫૦ કાય
 ફરવી આશીર્વાદ આપ્યા

સુધન્વા કહેવા લાગ્યો 'કેગિનીને મે પ્રેમની
 દૃષ્ટિએ ભેઈ / નથી પિતાના આશ્રમમા
 તપમય જીવન ગુજારતી એ કુમારી તો મારી
 બહેન સમાન છે-પણ વિદેશનને અભિમાન
 થયું-એતા મનમા એમ કે પોતાના પિતા
 પુત્રનેહને વશ થઈને ખોટું બોલશે'

'સુધન્વા' આર્ત સ્વરે વિદેશન બોલી
 બંધ્યો અને તેને રનેહથી ગળે વળગી પડ્યો
 ભેગ્યો એની આબમા પડ્યાત્તાપના આગ્રહતા
 કશ્યપ અને પ્રહલાદ એ બંનેનું અનેક
 ભર્યું મિલન વનમલતાથી ભેઈ ગદા

વ્યવહાર અને ધમ જુદી જુદી વસ્તુ નથી વ્યવહારમા ધર્મ નમ્રો નીવડશે તો ત
 ધર્મની કશી કિમત નથી જાણામા બેમી ગાયના જપનારો માણન અથવા સુનિ પોતાની સામે
 કોઈને બળી જતો અથવા મરણના સુખમા પડે તો એ અથવા આર્તના નાભળે, છતા બેઠો
 મેઠો ગાયત્રી જપ્યા કે તો તે માણસને ધર્મનિષ્ઠ ન કહેશે નહીં મદદેનબાઈ

આરા બાપુ

વાર્ષિક નવાજમ ફેરમા રૂપિયા ૧૦૦૦૦ માં શિલિંગ ૧૨ વવાજમ મનીઆર્ડરથી
 ૪ કાર્યાલયને સગનામે મોકલવું પ્રથમ બંધથી ૪ જાડકો નોધાય છે દર માસની બારમી
 નારીએ અઠ પોષ્ટ થાય છે થોડી નકલો કાયકાગળ ૫૦ છપાય છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ
 ૨૨૨૨ રૂપિયા આઠ પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૦ ૧૦૦૦૦ વડારમા જાડક નબર અવશ્ય લખવો

૧માગ બાપુ કાર્યાલય રૂપાવતન જૂનાગઢ

અનુક્રમિકા

૧૨ જુલાઈ ૧૯૫૫

પૃષ્ઠ

પૃષ્ઠ

૧ કિશોરનાજ્ઞાઈના પત્રો	૧૨૮
૨ નેતાન અને ઈશ્વર	ગાંધીજી ૧૨૩
૩ એ ટેક	પ્ર૦ નાં ૬૬૩૨ ૧૨૫
૪ જયારે અતરની-	અગવિદ ૧૨૬
૫ આર્જવ	કાડા કાલેવમ્ ૧૨૮
૬ બહાની	પ્ર૦ ૨૦ ૫૬૫ ૧૩૦
૭ પોષ્ટ અને ગરુડ	અનત મહોર ૧૩૦

૮ નવક કે મંચ?	ત્યાગ ૬૦ ૬૦ ૧૩
૯ મન્ટો	સન્માદત હસન મન્ટો ૧૩૪
૧૦ અનગવિજયી	કિશન વાઘેવા ૧૩૭
૧૧ શ્રદ્ધા કલુ	વિશેગી હાર ૧૩૮
૧૨ મત્રનુ બધન	ગવીન્દ્રનાથ ટાગોર ૧૪૧
૧૩ નાનકડી ભૂવ	૧૪૦
૧૪ નવ ન્યાય	વિનય ૧૪

પ્રકાશક અને મુદ્રક ધીરેન ગાંધી રૂપાવતન મુદ્રણાલય જૂનાગઢ

શિતુ લેં જોપાળ નીલકંઠ અનું જોપાળ ગળનન વિદ્વાસ, પ્રં આર આર શેઠનો
ક પની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુખર્ધ, મૂં સાડા ત્રણ રૂપિયા

કોકલુની હરિયાળી ભૂમિ પર આવેલ ગોકુલ જેવા વેવશી ગામના ભગવાનના માણસ
જેવા આપ્પા ખોત ગામના આજેવાન એમના પત્ની મરતા પહેલા એક બાળકને જન્મ આપે
છે આપ્પા, ખોટના દીકરાની જેમ તેને ઉછેરે છે એ તોફાની બને છે, એના તોફાનોનો કોઈ
પાર નહી પૂરેપૂરો સાહસિક, લયને તો ઝોગએ જ નહી એનું નામ વિસુ ખોતના નોકર
લીમાને એક દીનરી, શિતુ નવેક વર્ષની નાની ઉમ્મરે એના લગ્ન થયા ને થોડા દિવસમા
એનો પતિ ગુજરી ગયો થોડા સમય પછી મોટી ઉમ્મરના કાળુ સાથે ફરી એના લગ્ન થાય
છે એ પણ થોડા સમયમા જ ગુજરી જાય છે લીમો એના શરીરે પથરો બાધી એ કાળ
મુખીને કૂવામા નાખવા જાય છે આપ્પા તેને બચાવી પોતાને ત્યા જ દીકરી પેઠે ઉછેરે છે

વિસુના તોફાનો વધતા જ જાય છે એજે આપ્પા એને મામાને ત્યા લણવા મોકલે છે
સમય વહેતો જાય છે વિસુ વિના શિતુને શે ગમે! વળી વિસુ શિતુને કાગળમા સલા
રતોય નથી! શિતુની વેઠના વધતી જાય છે

વિસુ મેટ્રિકની પરીક્ષા આપી પરિણામ જાણ્યા પછી વેવશી આવવા લાગે છે, એવામા
ગામમા વેળેક્ષર પાસેના કુડમાથી બગિચાર વર્ષે શુભ ૧૧ ગા વહે છે ને બરાબર મેળો જામે છે
પૂલ ભજન કીર્તન ને વેશ પણ ભજવાય છે આપ્પા વિસુને કાગળ લખી તેડાવે છે

વિસુ આવે છે પણ શિતુને એ મીઠુ જ નજરે જોવા માટે છે (શિતુ ગભરાય છે એને
વિસુની મીઠ લાગે છે એમ એક દિનમ રાત્રે વેળેક્ષર આગળથી નાટક જોઈને પાછા ફરતા
આપ્પાને લાવ નામ કરે છે ને અવસાન પામે છે

વાર્તા ગજમનો પવરો લે છે વિસુ તો એ આઘાતથી પાગલ બની જાય છે, લોકવાજ
મૂડી શિતુ એને સજાગી વે છે વોકોની ભૂમિ ઝેર ઓકવા માટે છે ને વિસુની નજર પણ
બદલાય છે, વિસુને શિતુ-એનો દેહ-એઈએ છે

શિતુ વેનશી ગામને સામે-ખાડીને પાર-એની ફાઈને ત્યા આવી જાય છે
અહી વિસુની બદલાયેની મનોદશાનો લાલ લઈ કુશા ગદ્દે, સોના તામની ઉપડેલ બાઈને
લાવી ધરે છે નિમકડુલાલ નોકર ભાણુ તેને રોકવા મથે છે પણ કઈવળતું નથી ભાણુને લાગે
ઠેકે વિસુને આ પાપમા પડતા શિતુ જ રોકી શકે અને તે તરત ખાડી પાર કરી શિતુને મળે
છે વેવશી જવા માટે શિતુ ખાડી પાર કરવા પાણીમા પડે છે પણ ખોટના વળતા પાણી એનો
પ્રાણ લઈ લે છે

વિસુને એની જાણ થતા પાગલ જેવો બની જાય છે શિતુને અગિલાહ હઈને પશ્ચા
તાપના દાહો બગતો એ શિતુએ પ્રાણ ખોયા હતા એ જ ખાડીમા મરવા પડે છે, પણ એ
મરી શક્યો નહી ડશના ઝેરથી મરવા નાગને પકડ્યો પણ પછી છોડી દીધો બસ પછી એ
પાગલની પેઠે બધે ગધવાસો બની 'શિતુ, એ શિતુ!' કહેતો રજાયા કરે છે

વાતાનુ સ્થૂળ ખોણુ આટલું જ છે પણ પાગો અને પ્રમ જોની ગૂંથણી એટની કળા
પૂર્ણ અને માહિજક છે કે આખી નવલકથા એકી એકકે જરા પણ કટાણે અનુભવ્યા વિના
ગમી વાચી જઈએ

કોકલુનો રૂઝદ્રુષ કિનારો, એની વનસ્પતિ, એ સોના વર્ણનો પણ એજવા જ રમલર છે
પાનાવેખન બહુ સંકળ દે આપ્પા ખોત, વિસુ અને શિતુ લાળા સમય મુખી ચિત્તમા
જડાઈ રહે એવા યાદગાર પાગો છે

શિતુ તો શરૂમામુના કોઈ ચિરસ્મગલિય ચી પાત્રની યાદ તાજી કરે છે મગડીની આ ઉરામ
નવલકથાના મુવાચર ગુજરાતી અનુવાદને અમે આપકારીએ છીએ

ઘવાવું ?

પરાયાં તો નથી ગળતો હું કોને
ગળાતાં વિશ્વનરદે જે પરાયાં
નથી એવું મને હું ખ કોઈ એવું
અને મુખ પણ નથી દેનેલી સરીખું.

વળાયાં તો હીએ આ વિશ્વ ભણે
પરસ્પર એટલા તો સંકળાયાં
છતાં નિર્વેષ-ભાવે આમ રહેતાં.

અને આ દેનેલીએ માથી નિકટના
ગળાના આપણા એ સર્વ કોના
મુખો તો હૃષ્ટી છરવી શકાતાં
નથી દે કેમ મહેવાતા હુઃખો સો!

જીવનમાં જે મુખો એ મર્વ દે છે,
આંખ આધાન એ પહોચાડતા કાં
સનત એના જ્યથાભાદે જીવનમાં
મુખો વચ્ચે ય કાં નિત્ય ઘવાવું ?

હું ખ. યાવું ન હો તો શું છું હું ?
ગળું ના વિશ્વમાં કોને ય મારાં ?
અગર મુખને જ જમ માની લાગે
ગાળે નેજ નિજનાં નિત્ય ઘવાવું ? -

રત્નચંદ્ર-આનંદ

પ્રારાણ

૧૫-૮

૨૫ ૬-૭

રૂપાચલન પ્રકાશન, રાજકોટ

ગ્રંથાવલોકન

*

હંકરમાષા લે૦ કાન્તિલાલ શાહ, પ્રાપ્તિસ્થાન નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ, મૂ૦ ચાર રૂપિયા

દીન દક્ષિતોના બાપાનુ ચીવટથી, એમના જીવનની ને પ્રવૃત્તિની ઝીણી ઝીણી માહિતી ભેગી કરી સ્વસ્થ શૈલીમાં લખાયેલુ આ પ્રમાણુબદ્ધ જીવનચરિત્ર છે

સામાન્ય સ્થિતિના પિતાના પુત્ર અમૃતલાલ ઠક્કરે અત્યંત કરકસરથી અભ્યાસ કરી, ઈજનેર તરીકે ચીવટાઈથી, પ્રામાણિકતાથી બ્રિટીશ રાજ્ય અને દેશી રજનાડામાં તથા આફ્રિકામાં નોકરી કરી તે હરમ્યાન એ સદૃશ પિતાને ગરીબી, મહત્તી અને અજ્ઞાનતામાં સખડતા ઉપેક્ષિત મળૂંદો અને હરિજનોના ઈર્શન યજુ એ ભેઈ એમનું વત્સલ હૃદય દ્રૌયુ અને એ સૌની સેવા કરવા માટે ઉપરીઓની અનેક વિનવણી છતાં વિકાસની તકવાળી મોલાદાર આવુ નોકરી છોડીને એ સર્વન્ટ ઓફ ઈન્ડિયા સોસાયટીમાં જોડાયા અને પછી તેા એમને માટે સેવાના ક્ષેત્રો એક પછી એક ખુનતા જ ગયા સૌરાષ્ટ્ર, પચમકુવ, અને ઓરિસ્સાના દુકાળો, પછાતવર્ગી હરિજનો બીવાં વિગેરે, ૩૦-૩૨ની લક્ષત, ખાદી પ્રવૃત્તિ, કાંડયાવાડ રાજકીય પરિષદ, સ્મારક દૂદો, આવુ તેા ઘણુ, આન છેવે છે-વે નિવૃત્તિમાય, ભાગવા પછી જાગેવા લયકર રમખાણોને કારણે જોખી થયેલ વિષમ વિકટ પરિસ્થિતિને નિવારવા બાપુજી સાથે એમણે કરેલી નોઆખરીની યાત્રા, એમના જીવનની એકેએક લઘુ પરહિત માટે ખર્ચાંઈ હતી તે કરાંઈ આપે છે

દેખીતી રીતે બાપાએ પછાતવર્ગ અત્યંત, લીલો વિગેરેના ઉદ્ધાર માટે જે કંઈ કર્યું તે એમની ભારે અને અજેડ દેશસેવા છે પણ એમનું કાર્યક્ષેત્ર એટલા પૂરતું જ મર્યાદિત ન હતું બાપાને રાજકારણમાયે ભાગ લેવા પડેલો ખરો પણ બાપા સ્વભાવે રાજકીય વ્યક્તિ ન હતા, પણ જીવનભરના મીઠનરી હતા ભારતનો ખૂણેખૂણો એવા સેાઈકની રાહ જ નોતો હતો બાપુની ચક્રેર દૃષ્ટિએ એવા સેવક અછતા ન જ રહે ભારત સેવક મધનતા બાપા સખ્ય હોવા છતાં એમને પોતાની રાષ્ટ્રવ્યાપી જનકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં સાકળી લીધા

એવા બાપાનુ, ગલીરતાપૂર્વક લખાયેનુ વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર સૌને પ્રેરક નીવડો

સર્વોદય સમાજની ઝાખી : લે૦ નરહરિ દા૦ પરીખ, પ્ર૦ પરિક્ષિતલાલ લ૦ મળમુ દાર, હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ, ૧૩, મૂ૦ સવા રૂપિયે

ગાંધીજીએ સર્વોદય સમાજની કલ્પના રજૂ કરી અને તે માટે કેવલાક રચનાત્મક કાર્યક્રમ સૂચવેલા અને ખાદી આભોધોગ, નઈ તાલીમ જેવી કેટલીક પ્રવૃત્તિ શરૂ પણ કરેની, પણ એ કલ્પનાને સંપૂર્ણ મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા લાણુ જીવી શક્યા નહીં બાપુનો એ મર્વો દય કાર્યક્રમ અત્યારે વિનોબા જ્ઞાન પ્રવૃત્તિ દ્વારા અને દેશની રચનાત્મક કાર્ય કરતી સંસ્થાઓ અમુક અરે ચલાવી રહી છે એ પ્રવૃત્તિ ચલાવી રહેલા જ્ઞાન સેવકો અને રચનાત્મક કાર્યકરો સમક્ષ ગાંધીજીની સર્વોદય સમાજની કલ્પના શી હતી તે શ્રી નરહરિભાઈએ આ સવાસો પાનાની નાની ચોપડીમાં વિગતે સ્પષ્ટતા અને સરળતાથી વર્ણવ્યું છે

વિનોબાજી અત્યારે શાસનાવહીન મર્વોદય સમાજની વાર્તા કરે છે, એ આ ચોપડી બહુ સ્પષ્ટતાથી સમજાવે છે જે કે આ ચોપડી સ્વતંત્ર રીતે જ લખાયેલી છે સત્તાનું કેન્દ્રીકરણ કરી સ્વાયત્ત, અમનિષ્ઠ, સ્વાવલબી ગામડાનું આયોજન કરવું એ સર્વોદય સમાજ સુખ્ય પાયો જણાય છે

કિશોરલાલભાઈના પત્રો

ભાઈશ્રી મણિલાલ,

વર્ષા ૨-૪-૪૦

તમારો કાગળ ૫-૬ દિવસથી સામે પડ્યો છે. તમારું કામ અને શરીર સંતોષકારક છે. બાપી રાહ થયો. તમારા સવાલોના જવાબ નીચે મુજબ છે-

જીવનમાં ચિત્તશુદ્ધિ સદાચાર અને ઉચ્ચ ચારિત્ર વધારે મહત્વનાં છે, એમાં શંકા નથી. તત્ત્વજ્ઞાન જેટલું અંશે ભાષાનો વિષય બને છે, તેટલું અંશે તે બુદ્ધિના ક્ષેત્રમાં આવે છે. અને બુદ્ધિ માથે માથે જુદી જાતની હોય છે. માટે જ મોટાનાં મોટા તીથંકરો, જ્ઞાનીઓ, પેગંબરો વગેરેના તત્ત્વજ્ઞાનના નિરૂપણમાં ફરક પડે છે, અને કોઈ બેના મત સરખા મળતા આવતા નથી

આથી જ તત્ત્વજ્ઞાનમાં અનેક સંપ્રદાયો હોય છે.

તેના પ્રમાણમાં ચિત્તશુદ્ધિ સદાચાર-ચારિત્ર વગેરેની બાબતમાં મતભેદને અવકાશ ઓછો છે. પ્રમાણિકતા, દયા, સત્ય, અહિંસા, અવ્યાભિચાર વગેરેની બાબતોમાં કોઈ પણ દેશ કે સંપ્રદાયના મહાપુરુષો કે અનુયાયીઓમાં તીવ્ર મતભેદ થતો નથી. કોઈ વિગતોમાં થાય ભલે.

આમ ચિત્તશુદ્ધિ સંપ્રદાયોથી પર, કેવળ મનુષ્યતાનો વિષય હોવાથી તત્ત્વજ્ઞાન કરતાં એવું મૂંઝવે ક્યારેયે વધારે જ હોવાનું.

છતાં, માણસ પોતાની બુદ્ધિને યે છોડી શકતો નથી. અને પોતાના ચિત્તશુદ્ધિના આદર્શને કોઈક તાત્ત્વિક ભૂમિકાથી યોગ્ય કરાવવા પ્રયત્ન કર્યા વિના રહી શકતો નથી-કારણ કે એમ ન કરે તો એને મૂંઝવણ થાય. આમ ચિત્તશુદ્ધિના સમર્થન માટે તત્ત્વજ્ઞાન ઉપયોગી થાય છે. એમાં ફરક માણસ પોતાના સંસ્કારો (શક્ષણ વગેરેને અનુસરી તત્ત્વજ્ઞાનની કોઈક પદ્ધતિને સ્વીકારી લે છે.

એમાં સારો માર્ગ તો એ છે કે પોતાને રૂચે એવું તત્ત્વજ્ઞાન ભલે કોઈ સ્વીકારે, પણ તત્ત્વજ્ઞાનની ખીણ પદ્ધતિઓ પણ હોઈ શકે છે, એમ વિચારી આગ્રહ રહિત વૃત્ત રાખે.

તમે વિચાર્યો તો તમારા સવાલમાં જ

તત્ત્વજિજ્ઞાસા રહેલી છે. જ્યાં પ્રશ્ન, શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં બુદ્ધિ કામ કરે છે, એટલે તત્ત્વજ્ઞાનને માગે છે. માટે તત્ત્વજિજ્ઞાસાનું ખંડન પણ ન કરી શકાય.

ખીલ પ્રશ્નોના મે'શું' જવાબ આપ્યા હશે તે ચાલ નથી. આજે ફરીથી આજની બુદ્ધિ પ્રમાણે આપું છું.

પ્રાપ્તિમાં આનંદ નથી જ અને પુરુષાર્થમાં આનંદ જ છે, એમ કહેવું પણ આવ સાચું નથી વાત એ છે કે પ્રાપ્તિની આશાથી પુરુષાર્થમાં સુખ હોય કે દુઃખ હોય, સંતોષ રહે છે. એ સંતોષને આનંદ કહો તો આશામાં આનંદ છે એમ કહેવાય.

પછી આવી પ્રાપ્તિમાં શરૂઆતમાં આનંદ જ છે; એ પ્રાપ્તિ ધારેલી રીતે થાય તો. પણ પ્રાપ્તિ મળ્યા પછી એ ધીમે ધીમે જૂની થતી જાય છે; અને એનાથી આગળની આશાઓ બંધાતી જાય છે માટે પ્રાપ્તિનો આનંદ ઘસાતો જાય છે, અને છેવટે નજીવો બની જાય છે. ઉપરાંત ઘણીવાર એવું બને છે કે એક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે પુરુષાર્થ કરતાં કરતા જ આપણી દૃષ્ટિ વધારે વ્યાપક બને છે, અને પહેલાં જેટલી પ્રાપ્તિ સંતોષ આપત, તેથી અનુસંધાન ૧૯૮ મા પાને

ચીનથી ભારત આવવા નીકળેલા એ વહા-
ણના સઘળા ઉતાડ્યો કરતા શાંગતી અને
તેના શિષ્યનો આનંદ અવર્ણનીય હતો. સદાય
તેમના ચહેરા પર પ્રસન્નતા છવાયેલી રહેતી
હતી. જુગજુગ જૂતા સાથી હોય તેમ તેઓ
વહાણના ઉતાડ્યો સાથે વર્તતા હતા અને
આતુર આંખે શાંત બનીને પડેલા એ ખારા
સમુદ્રનો પટ વીંધીને દૂર દૂર સિતિજ તરફ
સ્થિતસહ એઈ રહેતા હતા, બહુ તેમનાં નામ
પ્રકારી એ તરફથી કેઈ તેમને ખેલાવી રહ્યું
ન હોય! કદીક તેમનાં આચરણ પાગલ સમાં
પણ બની જતાં હતાં.

તેમની આવી સ્થિતિ એઈ સહુ કાઈ
આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ જતાં હતાં; એકબીજા
તરફ તાકતાં હતાં; કદીક 'દ્વાગટ થેલછા' એમ
બોલી આહું આહું હસી જાય લેતાં હતાં. પરંતુ
એક દિવસ વહાણના નાણુદાએ જ્યારે તેમની
સાથી યોગબાણ આપી ત્યારે તેમનાં મુખ
અ શ્વેચ્છી પહેાળાં થઈ ગયાં અને શાંગતી
પ્રત્યે કદી નહિ અનુભવેલી એવી એક ભક્તિની
લહરી તેમનાં હૃદયમાં વહી આવી.

શાંગતી બુદ્ધનો પરમ ઉપાસક હતો. બૌદ્ધ-
ધર્મ એ જ એને મન સાથે ધર્મ હતો.
બુદ્ધનો ઉપદેશ અને બૌદ્ધધર્મનાં પુસ્તકો
અમૂલ્ય અને પ્રચાર કરવાને યોગ્ય હતાં. બુદ્ધના
આદર્શો તેણે પોતાના જીવનમાં ઉતાર્યા
હતા. રાત્રિ દિવસ તે બુદ્ધનું ચરણ કરતો હતો.
અને કદીક સવાર થતામાં તો ઉઠાડે પગે અને
ખભે ઝોળી ભેરવી તે આસપાસના પ્રદે-
શોમાં પૂરી વળતો હતો. રાત્રે લોકોને તે
એકડા કરતો, બુદ્ધનો ઉપદેશ સાદી અને સરળ
ભાષામાં સમજાવતો અને જીવનમાં તેની અગ-
ત્યતા કેટલી છે તે સ્પષ્ટ કરતો. કદીક ધ્યાન
ધરતાં તે એટલે ઊંડે ઊતરી પડતો કે તેને

'તેના દેહનું જ્ઞાન સુદાં રહેતું નહિ. માત્ર તે
વળતો તેના ગળામાંથી આવતો બુદ્ધ શરણું
ગચ્છામિ, ધર્મ શરણું ગચ્છામિ, સંઘ
શરણું ગચ્છામિ-નો અવાજ તેનું અસ્તિત્વ
સાબિત કરતો. લોકોને પણ તેના પ્રત્યે અજબ
શ્રદ્ધા હતી, ભક્તિ હતી. જ્યાં જ્યાં તે જતો
ત્યાં ત્યાં તે પૂજ્યતો. એવામાં એક દિવસ તેને
એક શિષ્ય મળ્યો. ને તેનાં કાર્યોમાં અજબ
સ્ફુર્તિ આવી. તેના શિષ્ય અને તે એક બની
રહ્યા.

એકવાર શિષ્ય શાંગતી પાસે આવ્યો ત્યારે
શાંગતી ધ્યાનમગ્ન બેઠો હતો. તેની આંખો-
માંથી ખરખર આંસુ વહેતાં હતાં. તેના મુખ-
માંથી બુદ્ધના જાપ ઊઠતા હતા. શિષ્ય પરિ-
સ્થિતિ સમજી ગયો. આવા પ્રકારના વર્તનથી
તે ટેવાયેલો હતો. શાંગતી માટે પાણી ભરી
તે પણ ત્યાં જ બેસી ગયો.

ઘણીવાર પછી શાંગતીએ આંખ ઉઘાડી.
તેના ચહેરા પર તેજ છલકતાં હતાં. તેના હોઠ
હસું હસું થઈ રહ્યા હતા. અત્યંત આવેગથી
તે શિષ્યને ભેટી પડ્યો.

“વત્સ! આજે મેં કાઈક નવી સૃષ્ટિ બોધ.
એ સૃષ્ટિમાં પરમચુંદ્ર એવી એક ભૂમિ હતી.
લોકો એને ધર્મભૂમિ તરીકે યોગબળા હતા.
ભગવાન તથાગતનાં પગલાં ત્યાં અંકિત હતાં.
ઠેરઠેર બોધિવૃક્ષો ઊભાં હતાં. અનેક સંધુઓ
આવ ભ કરતા હતા. જ્ઞાનની પરબો ગામડે
ગામડે મંડાઈ હતી. ઉપદેશ સાંભળવા લોકોનાં
ટોળેટોળાં ઊભરાતાં હતાં. દેશે દેશના લોકો
ત્યાં નજરે પડતા હતા. મૃત્યુ અને અહિંસા
લોકોનાં જીવનમાં વણખંડિઓં લાગતાં હતાં.
તને તે હું કેટલું કહું? એ લોકો સાથે જ
પવિત્ર હતાં. એમનાં જીવન પણ ધન્ય હતા
તું બહે છે, એ ભૂમિ તે કઈ?”

શિષ્ય મૂઝાચો તેણે કહ્યું "ના, ગુરુદેવ!"

"નથી જાણતો?" શાગતીને આછો ક્રોધ ચઢ્યો "ઓ મૂર્ખા! એ ભૂમિ તે ભુદની પરમસુંદર ધર્મભૂમિ!"

શિષ્ય શાગતી તરફ તાકતો જિભો રહ્યો એટલામા તો ઉછળતો અને તાળીઓ લેતો શાગતી બોલી ઉઠ્યો, "ને વત્સ! હવે હું એ ભૂમિના દર્શને જવાનો જ. મને એ ભૂમિ પેહાર કરીને બોલાવે છે કેવી સુંદર એ ભૂમિ? હું ત્યાં જવાનો હું ત્યાં જવાનો જ" તેની તાળીઓનો વેગ વધવા લાગ્યો

શિષ્ય પાગલની જેમ ગુરુદેવ તરફ તાકી રહ્યો ગુરુદેવનું કયાંક ફટકી તો નથી ગયું ને? પણ તેને ગુરુદેવ પર વિશ્વાસ હતો છતાંય ગુરુદેવને કોઈકની જરૂર તો હતી જ ને પોતે ગુરુદેવને પ્રાણ સમાન લેખતો હતો ઉછળતા ગુરુના તેણે હાથ પકડ્યા

"ગુરુદેવ!"

"કેમ? બોલ બોલ, અટકી કેમ ગયો?"

"ગુરુદેવ મને પણ ત્યાં લઈ જાઓ હું આપના વગર રહી નહીં શકું"

ગુરુ નારી જિઠ્યા, "એમા તે પૂછવાનું હોય? તું જરૂર આવજો"

ને બીજા દીવસથી તેમણે ભારત આવવાની તૈયારી કરવા માડી એટલામા કોઈએ તેમને કહ્યું, "એક વહાણ ભારત બંધ છે, કહેતા હો તે સગવડ કરી આપુ" શાગતી એ જ જાણતો હતો પેલા માણસ સાથે તે નાપુઠાને મળી આવ્યો ને વહાણમા જવાનું નકકી કર્યું એ રાત્રે ગુરુ શિષ્યના આનંદનો પાર ન રહ્યો પણ ભાવનો ગર્ભ કોણ બાળી શક્યુ છે?

દરિયો સાત બળીને ચડ્યો હતો વાવરા ખૂટ્યા હતા વહાણ સડસડાટ તરતુ જતુ હતુ સહુ પોતપોતાના કામમા મગસૂલ થઈ ગયા હતા શાગતી અને તેનો શિષ્ય પોતાની ટેવ પ્રમાણે દૂર દૂર સિતિજ તરફ બેતા જિભા હતા ત્યાં જ પિજરિયાની કારમી ચીસ સલામ્યાઈ 'મમાલ, બેલી! સમાલ તુફાન! તુફાન!

તુફાન! સમાલ, બેલી!"

સહુ ખલાસીઓ તરત જ પોતપોતાને કામે વળગી ગયા નાપુઠાએ ઝડપ અને હોશ ચારીથી આમતેમ ધૂમતા ઉતાડ્યો અને ખલાસીઓને સૂચનાઓ આપવા માડી પણ તે સૂચનાઓનો સહેજ પણ અમલ થાય તે પહેલા તો પાછળથી આકાશને સ્પર્શ કરતા વજ્રકાય મોબલ દેખાયા અને કોઈને કંઈ સમજાય તે પહેલા જ વહાણને અથડાયા વહાણ મોબલ સાથે જોડે ચઢ્યુ અને પાછું પાછીમા પટકાયુ ચારે દિશામા તરંગમાળાઓ ઉછળી રહી સાત જણાતા સાગરે રૂદ્ર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું વહાણને ઢાળી જેમ આમતેમ ફેંકવા માડ્યુ

ઉતાડ્યોના ગભરાટનો પાર ન રહ્યો સમ તુલા બળવવી તેમને માટે મુશ્કેલ બની ગઈ રોકકળ શરૂ થઈ ગઈ

પણ એ કશાની અસર ન થઈ, માત્ર શાગતી અને તેના શિષ્ય પર તે બનેના ચહેરા પર કાયમના જેવી જ સાત ફરકતી હતી તેમની આંખોમા ગભરાટની લેગ પણ નિશાની ન હતી સદાય તેમને સહાયરૂપ થયેલા સ્ત્રોતો તેમના હોઠ પર રમતા હતા!

એકાએક એક જબરજસ્ત કાટકો થયો વહાણ આપુ ફૂલ જિઠ્યુ ને બીજી જ પળે તેમા એક ગાબડું પડ્યુ. પાણી ધસમસતુ અદર દાખલ થઈ ગયુ ઉતાડ્યો કારમી ચીસો પાડી જિઠ્યા તે જ પળે નાપુઠાએ હોડી ઉતારવાનો હુકમ કર્યો

અને તે જ પળે શાગતી ધ્યાનમગ્ન થઈ નીચે બેસી ગયો

છેવટે, ત્યાં નાપુઠો જ રહ્યો તેણે આજ પાસ નજર ફેરવી ધ્યાનરથ શાગતી અને સ્વરથ શિષ્ય તેની નજરે પડ્યા દોડતા બઈ નાપુઠાએ શાગતીને ઢટોળ્યો

"ગુરુદેવ! ગુરુદેવ! ચાલો હોડીમા વહાણ ડૂબે છે"

"નાપુઠા!" પાછળથી શિષ્ય બોલ્યો

“હવે શુરુદેવને હેરાન ન કરશો. એ ધ્યાનસ્થ થયા છે. દુનિયાની કોઈ પણ ચીજ એમને જગાડી શકે તેમ નથી.”

નાપુદા બિભે થયો. વહાણમાં ગાળડા વાટે ધસી આવતા પ્રવાહ સામે તેણે આંગળી ચીંધી. ચિંતાતુર અવાજે બોલ્યો, “આ પ્રવાહ.....”

“એ ભલે અંદર ધસી આવે.”

“અને તમે ? જલદી હોડીમાં ફરી પડો.” નાપુદાએ કહ્યું.

“ના, જ્યાં શુરુદેવ ત્યાં તેમનો શિષ્ય. હું અંત સુધી શુરુદેવ સાથે બેસીશ. તેમની સાથે જ જળસમાધિ લઈશ. હું અને શુરુદેવ સાથે જ ભગવાન તથાગતની ભૂમિનાં દર્શને એક સાથે જ નીકળ્યા હતા. મારાથી એમને ન છોડાય. હવે તમે જલદીથી ફરી ભવ, નાપુદા ! વહાણ ઊંચકાય છે. હમણાં જ ફૂળશે. તમે

જતા રહો.”

“પણ તમને.....”

“અમારી ચિંતા ન કરશો. જુઓ, શુરુદેવ આગળ તેજોવર્તુળ રચાય છે; સામે જ ભણે ભગવાન તથાગત તેમને આવકાર આપતા બોલા છે. અમે અહીં જ રહીશું. તમે જાવ.”

એક વિષાદભરી નજર બંને સામે નાખી, નાપુદા છલંગ મારીને હોડીમાં ફરી પડ્યો. શિષ્ય શાંગતીનાં ચરણ આગળ ધ્યાન ધરીને બેસી ગયો. એ પણ પછી ધીમે અવાજ ઊઠ્યો :

બુદ્ધ શરણં ગમ્હામિ !

ધર્મ શરણં ગમ્હામિ !

સંઘ શરણં ગમ્હામિ !

ને થોડીવાર પછી શાંગતી અને તેના શિષ્યને પોતાની ગેદમાં જ શાખી ભગ્ન અવશેષ સમુદ્રે એ વહાણ રૂઝ સાગરના ઉછળતા પેટાળમાં સમાઈ ગયું !

માનવદેવ બાપુ

અહીં પૃથ્વી પાટે જગજન ફરે હિંસક લીલા
ભૂલીને માનવ્ય પ્રકટ કરતા પાશવ પ્રયા.
ભમે સત્તાધીશો વ્યસ્થ વદતા નમ્રવચનો,
દમે ઠાઠેલાંને દલિત વ્યવધી મેહ વરસ્યો.

યુગે ઝંલાનિ નીખીં પ્રભુનયનથી બાપ્ય ગરતાં
કરી પૃથ્વીત્પાદે જલશીકર ગાંધી બની ગયાં
પ્રભાત્યાં ફેલાઈ સુરભી પ્રસરી દિવ્ય પ્રભુની
ગઈ ખૂણે ખૂણે જગજન ઉદે શાંતિ પ્રલવી.

ઈશુખુદે કારી કુઃખત મહી વાત્સલ્યજલથી,
અહિંસા ને સત્યે ઉરદધિ વલોવ્યાં તપ થયી;
લઈરત્નો અર્પીં નિજ જનગણો રીઝવી દીધાં,
પીધાં ત્રેમે પ્યાલા વિષ સભર પીયૂષ ગણતાં.

રહેલાંને શેષે મધુ સમ ગણી બાપુ પી ગયા,
મહાત્મા સુષ્ટિમાં અગરપદ પાત્રી સુરચયા.

પ્રચેતસુ

તેલ ગાણામા સામ્યવાદીઓએ ઊભી કરેલ વિષમ પરિસ્થિતિનો ઉકેલ કરવા વિનોબાજી ત્યા ગયા અને તેમણી ભૂદાન પ્રવૃત્તિના શ્રીગણેશ મંત્રાના એ પ્રવૃત્તિ હુવે તો આખા રાષ્ટ્રનું ધ્યાન ખેંચી રહી છે છેલ્લા સર્વોદય સંમેલન પછી તો તે વિશેષ ઝડપી બનતી જણાય છે જે જ વર્ષમા ધારેલી જમીન પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણાં રચનાત્મક કાર્ય કરાઈ પોતાની પ્રવૃત્તિ છોડી ભૂદાન આદોનમા ગૂંકાવ્યું છે

આ ભૂદાન પ્રવૃત્તિ વિનોબાજીને તેલ ગાણાનો અટપટો પ્રશ્ન ઉકેલતા અચાનક જ ઉદ્ભવી તે છતાં જમીનનો પ્રશ્ન ખીજી રીતે તે પહેલાં ગાંધીજીના મનમા ઊઠ્યો જ હતો

અનેકવિધ જવાબદારીવાળા રાજકીય પ્રશ્નોમા ગૂંથાયેલા હોવા છતાં ગાંધીજી રચનાત્મક કાર્યોનું સતત ચિંતન કરતા અને ઔદ્યોગિક ક્રાંતિએ ફેલાયેલી યત્નબળને ભેદીને અગાઉ હસ્તી ધરાવતા આમે ઘાગે હાથ ઉઘોગો, ખાદી ખેતી-ગોસેવા વિગેરેને વિકસાવીને વધુમા વધુ માણસોને રોજી પૂરી પાડી પ્રેકારી નિવારણ કરી વગે પડતા અટકાવી આદર્શ અર્થવ્યવસ્થા આપી શકાય તે માટે નતત રસ્તા ખોજતા

ય ત્રોએ ફેલાયેલી પ્રેકારી અને ગરીબી તમા તેને કારણે ભાગી પડેના હાથ ઉઘાગે આમે ઘોગેને પરિણામે ભાગી પડતા ગામડાંઓને ભચાવી લેવા ગાંધીજીએ પ્રથમ રેલ્વે સૂચવ્યો પછી આમે ઘોગે સૂચવ્યા પણ એમને લાગ્યું કે ગરીબી ને પ્રેકારીનો સંપૂર્ણ ઉકેલ એમા નથી એ વિચારમાંથી જમીનનો પ્રશ્ન એમના મનમા ઉદ્ભવ્યો એમના જ ગળદો દાખાએ ‘માણસને માત્ર કપડા જ પેદા કરવાના હોય તો પોતે કાતીને તે જરૂર કરી શકે પરંતુ ડિસાળ કરતા જણાય છે કે,

કપડા માણસોની જરૂરિયાતોનો એક નાનકટો ભાગ છે રેલ્વે પર આમે દિવસ મહેનત કંવાથી મજૂરને પોતાની જરૂરિયાતો માટે મજૂરી પેટે પૂરતા પૈસા મળતા નથી

વળી એક સ્થળે કહે છે ‘એકવે રેલ્વે અને આમે ઘોગે એ બેથી આપણે કદાચ ગરીબીના સવાવનો ઉકેલ ન કરી શકીએ સાથે જમીનના પ્રશ્નનો ઉકેલ પણ કરવો પડશે જમીન વિશેનું મારું જ્ઞાન અધુરું છે કેવળ બનવરો અને માણસોની મજૂરીથી આપણે જમીનમાંથી કેટલી મપત્તિ પેદા કરી શકીએ એનો ડિસાળ હજી આપણે નથી કાઢી શક્યા

મગનનાલ હોત તો એમા ઘણું થયું હોત ખેતીની સાથે જ ગોડેવાનો સવાવ પણ છે

આમ જેનો ઉકેલ વિનોબાજી પોતાની રીતે કરી રહ્યા છે એ જમીનના પ્રશ્નનો ઉકેલ ગાંધીજીના ચિંતનનો વિષય બન્યો હતો જ

ગાંધીજી ૪૨મા આગાખાન મહેનમા એકવીશ માસ કેડ રહ્યા તે દરમિયાન રેલ્વે અને આમે ઘોગે વિશે એમણે કરેલ ચિંતનનો હેવાલ સુશીના નાથરની કાચરીમા બેવા મળે છે એ પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે રેલ્વે અને આમે ઘોગે પછી એમની નજર જમીનના પ્રશ્ન પર વળી હતી એમના જ શબ્દો ભેદ એ

પહેલાં આપણે એવા નિર્ણય પર આવ્યા કે એકવા રેલ્વે થી કામ નહીં પતે એન આમે ઘોગેનો માથ લીધે પણ એ સાથ લીધા છતાં અનેક સુરકેનીઓ રહે છે હુવે મે વિચાર્યું છે કે જમીન સાથે રાખીએ તો કામ પર પડે માણસો અને બનવરોની મજૂરીથી જમીનમાંથી કેટલી નીપજ થઈ શકે એનો ડિસાળ શકનાનો રહે છે આને સત્તા આપણા હાથમા નથી જમીન કેરી રીતે હાથમા લેવી અને નાલચની, એ નિરો આપણા મગજ ભણતા નથી એવો છેવટે હું કહી જઈ ગયો રહીશ

એ હું આજે જાણુંતે નથી.’

‘જમીન કેવી રીતે હાથમાં લેવી અને વહેંચવી’ બાપુજીની એ મૂંઝવણનો વિનોબાજીને ખ્યાલ હતો કે કેમ અથવા ગાંધીજીના એ ચિંતન તરફ એમણે દેંદિયા બાબત જે તથ્ય ચોધી કાઢવા પ્રયોગો ને સંશોધન કરેલું એવું લશ જમીનના પ્રશ્ન વિશે અગાઉ ગયેલું કે કેમ તેની ખબર નથી, પણ એમણે બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિ દ્વારા ગાંધીજીની, ‘જમીન કેવી રીતે હાથમાં લેવી અને વહેંચવી’ એ મૂંઝવણનો એમની રીતે ઉકેલ કરી રહ્યા ૧.

‘સત્તા હાથમાં નથી’ એવી સ્થિતિમાં ગાંધીજીએ જમીનપ્રાપ્તિ ને વહેંચણીનો પ્રશ્ન વિચારેલો. આજે કૌંસિસ સત્તા પર છે છતાં તેની સત્તાની સહાય વિના જ જમીનપ્રાપ્તિ ને વહેંચણીની વિનોબાજીની પદ્ધતિ ખરેખર આશ્ચર્ય અને માન પેદા કરે છે. ગાંધીજીના શબ્દોમાં કહીએ તો એ પ્રાપ્તિ ને વહેંચણી પછી ‘માણસો અને જનવરોની મજૂરીથી જમીનમાંથી કેટલી નીપજ થઈ શકે એનો હિસાબ કાઢવાનો રહે છે.’

આ કાર્યમાં ચાલુ ઘરેડની વિચારસરણીવાળા અર્થશાસ્ત્રીઓ મદદરૂપ નહીં થાય એવો

મત ઉપર ટાંકેલ વાર્તાવાર દરમ્યાન ખ્યાર-લાલને જવાબ આપતા ગાંધીજીએ બચકા કયો હતો. ‘મગનલાલ હોત તો એમાં ઘણું થયું હોત’ એવું ગાંધીજીએ કહ્યું હતું.

પણ ખાદીના પ્રશ્નને પોતાનો કરી વિનોબાજીએ જે પ્રયોગો કર્યા અને જે તારતમ્ય કાઢ્યું અને મજૂરીના ઓછામાં ઓછા અમૂક દર, કાંતણ અને તુનાઈ દ્વારા વસ્ત્ર સ્વાવલંબનનો ઉકેલ સૂચવ્યો તેમ કેઈ આ પ્રશ્નને પોતાનો કરી ખેસી ભય તો બને.

વિનોબાજી એક એવી વિભૂતિ છે કે જેમ બુદ્ધાનમાંથી બીજાં જાનોની કલ્પના થઈ તેમ ગાંધીજીએ માણસો અને જનવરોની મજૂરીથી જમીનમાંથી કેટલી નીપજ થઈ શકે તેનો હિસાબ કરવાની ઇચ્છા બચકા કરી હતી તેનો ચ ઉકેલ અવશ્ય કરશે જ.

વળી ગાંધીજી જમીનના પ્રશ્ન સાથે ગોમે-વાને પણ સાંકળે છે તે સાચું જ છે.

બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિનાં અનેક દરગામી પરિણામો વખત જતાં જણાશે જ. તે સાથે ગાંધીજીની કલ્પનાને મૂર્ત પણ કરશે એ નિઃશંક છે. આ અર્થમાં આજે વિનોબા બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિ દ્વારા ગાંધીજીનું સ્વપ્ન માણું પાડી રહ્યા છે.

સંત કૌંસિસ નામના એક વિખ્યાત ઇસાઈ સાધુ થઈ ગયા. તેમના આશ્રમમાં શ્રમ કર્યા વિના કોઈથી જોરાક લઈ શકાય નહીં એવો કડક નિયમ હતો. એક દિવસની વાત છે, કેટલાક લોકો આશ્રમની મુલાકાતે આવ્યા. એમાંનાં એકના હાથમાંથી બૂલથી એક પૈસો જમીન પર પડી ગયો. એક શિષ્યે તે લઈને ઉપર મૂકી દીધો. સંત કૌંસિસે તેને ખૂબ જ ઠપકો આપ્યો, અને દાંત વડે તેની પાસે તે પૈસો ઊંચકાવીને બહાર ફેંકાવી દીધો.

સંત કૌંસિસના બીજા શિષ્યનું નામ હતું આર્થિસ. એ લોકોને ઘરે પાણી ભરીને ભિક્ષા દેતો. એક વાર તો એણે એક શબ્દ ઉઠાવીને પણ શ્રમ કરીને ખાવાના નિયમનું પાલન કયું. એક દિવસ તે કાર્ડિનલ-પોપના હાથ નીચેના ધર્મચુર-ને ત્યાં મહેમાન થયો. કાર્ડિનલને ખબર હતી કે આર્થિસ મહેનત કર્યા વિના ખાશે નહીં. એણે આર્થિસને હસીને પૂછ્યું: ‘આર્થિસ! આજે તું શી રીતે ખાશે?’ આર્થિસે એનો કચો ઉત્તર આપ્યો નહીં. તે સીધો રસોડામાં ગયો ને આખું રસોડું બરાબર સાફ કરી નાખ્યું તે પછી જમ્યો. કાર્ડિનલને એની બહુ ન થઈ, પણ આર્થિસે મહેનતનો જ રાંટલો ખાધો.

માનવે કંઈક કાન્તિઓ ભેઈ,
એ હજી ઇન્કલાબ માગે છે! - અર્નાલ

મોગલાઈના મધ્યાનુમા એકતાના ઉપાસકોએ હિન્દુધર્મના મૂળમા અમૃત સિંચન કર્યું હતું પોતાના ધર્મની સાચી અને સાચી દાંયક બાબતને સમજીને અડગપણે ધર્મસ્મરણમા જિજ્ઞાસા ડોળે બચતિ કરતા હતા નારિતકવાદ બંધે શૂન્યવત્ થઈ ગયો હતો ઘણાખરા હિન્દુઓ સસારમા રહીને પણ યોગી જેવું વર્તન દાખવી પરધર્મીઓના ઝનૂની, ઘાતકી ને વટાળ મલાવ માટે એક દૃઢાતરૂપ બની જતા હતા મહાન અકબરના દરબારના મહેસુલી અને જમીનદારી ખાતાનો વજીર રાજા ટોડરમલ એવો એક ધર્મનિષ્ઠ માણસ હતો પ્રાત સમયે વહેલો ઊઠી શૌચાદિ નિત્યકર્મથી પરવારી તે બે ઘડી અવશ્ય દેવ સેવામા ગાળતો સાતવાર ફરવત્ નમસ્કાર કરી, પદાસન વાળી નેત્રો ખીડી એકાગ્ર ચિત્તે અખડ ભાવ કરતો ને છેલ્લે બધાં નમસ્કાર કરતો ત્યારે તેની આખમાથી શ્રાવણભારવે વહેતા આ બધી ક્રિયાઓ બાદ જ ભોજન લેવું એ એનો નિયમ હતો પોતાને આવા મહાનપદે પહોંચ્યા બાદ તે હૃદયમા પરમેશ્વરને હુમેશા આભાર માનતો હતો ને કાયમ સન્મતિ દેવા માટે આજીજી કરતો હતો તેની અજબ ધર્મનિષ્ઠા જોઈ દરબારના અન્ય રત્નો તાબુબ ધઈ જતા

અકબરે આ વાત જાણી ત્યારે તેને ટોડરમલ પ્રત્યે ઘણું માન ઊપજ્યું સાથે સાથે ધ્યુ કે 'ચાલને, પરિક્ષા તો કરુ હુ ખમા એ કેવોક એના દેવને ભજે છે' ને તે એને માટે અવસર શોધવા લાગ્યો

રાજા ટોડરમલ મહેસુલખાતાનો વજીર હોવા ઉપરાંત રાજા માનસિંહ અને ભગવાન સિંહ જેવો પ્રખર લડવૈયો હતો અકબર કે તેના પુત્ર સલીમ સાથે તે કેટલીય વાર યુદ્ધમા જતો ને યુદ્ધની સફળતામા પોતાનો ફાળો

મોઘાવતો આવી રીતે એક વાર તે અકબર સાથે યુદ્ધમા ગયો હતો યુદ્ધમા તો ધમાલ ચાલતી હોય એટલે સરભમ અમુક જણ સાચવનારા હોય તે માથે દરેકને પોતાનો અલગ સામાન હોતો નથી આ તકનો લાભ લઈ અકબરે ઓ નિદ્રામા હતા ત્યારે ગળા ટોડરમલની વહાની દેવ-પ્રતિમાને મરભમ માથી ઉઘાળી લીધી "બસ, હવે જોઈશું એ એનો નિયમ કેવોક પાળે છે" રક્ષકો રાજાને શુ કહી શકે ?

ખીજે દિવસે સૂર્યનાગચણે પોતાની યાત્રાને અર્ધો પથ કાપી નાખ્યો નિયત મમયે સજા થતા યુદ્ધ બંધ થયું નૌસ્વર્યાને ગયા યુદ્ધની ઉતાવળમા ટોડરમલ ખીચારે પોતાના પ્રભુને સવારે યાદ કરી શક્યો ન હતો આથી 'ભોજન આવે ત્યાં મુખી પૂજા કરી લઉં' એ વિચારે તેણે પોતાનો પૂજનો મામાન લીધો ને એક એક કરી બધી વસ્તુઓ પોતાની મામે મૂકવા લાગ્યો પણ "અરે, આ શું ? પોતાના વહાલા દેવની મૂર્તિ ન મળે મૂર્તિ ગઈ કયા ?" તેને આશ્ચર્ય સાથે સહેજ ચિંતા ધઈ તેણે પૂજનો બધો મામાન કરી જોઈ નાખ્યો પૂજનો સામાન બધા રાખ્યો હતો તેની આજીજી જોયું ત્યાં ન મળતા પોતાનો બધો મામાન ચૂથીને અતવચસ્ત કરી નાખ્યો આસપાસનાને પૂછી જોયું, પરંતુ બધું જ બર્ધા ! પ્રભુની આજે ઉપવાસ કરાવવાની મરજી હશે એમ મનવાળુ આજ તેનાથી પૂજા ન થઈ શકી તેથી તેણે મનમા પ્રભુને યાદ કરવા માડયા ઘોડીવારે રસોડાનો માણસ ભોજનથાળ અને જળતુ પાત્ર મૂકવા આવ્યો "ભાઈ, તું પાણુ લઈ જા ટોડરમલે કહ્યું

"કેમ ? વજીરજી,"

"આજ મને ભૂખ નથી લાગી

માણસને સહેજ શકા તો પડી કે ખીજી

કંઈ કારણ હશે. પણ લાંબી પૂછપરછ કર્યા વિના તેણે કહ્યું, “તો આ જળ તો....”

“ના, તરસ પણ નથી લાગી.” પોતાના પ્રભુ આજે ભૂખ્યા અને તરસ્યા કર્યાંક નાસી ગયા હતા, એના નિયમની પરીક્ષા કરતા હતા.

આખો દિવસ ટોડરમલે અગ્નિના દાણો સરખોય લીધો નહિ. અકબર તેની એકેએક ક્રિયા માણસો મરફતે જાણતો હતો. સાંજે ન્યારે બધાએ ભોજન લઈ લીધાં હતાં ત્યારે એક માણસે આવી ખબર આપી, “જહાંપનાહ વજીરજીએ હજી કુધી ભોજન લીધું નથી” અકબરને થઈ ગયું “વાહ! હિન્દુ-એની ધર્મભાવના! ધન્ય ટોડરમલ” તે ટોડરમલ પાસે આવ્યો.

“ટોડરમલ,” અકબરે તેને બોલાવ્યો.

“હા, જહાંપનાહ” ટોડરમલ બોલો થયો.

“હજી કુધી ભોજન લીધું નથી?”

“હા, ના, જહાંપનાહ.”

“કેમ વારુ?”

મારા એક મિત્રના સસરા આફ્રિકા-નૈરોબીમાં રહે છે. એક દિવસકામ અંગે પોતાની કારમાં નૈરોબીથી જીપડ્યા. પાછલી સીટમાં સ્ત્રી અને તેનું બાળક, બેઠાં હતાં.

રસ્તો રાહદારી વિનાનો-પાકી સડકનો એટલે મોટર પૂરજડપે જતી હતી. એવામાં એચિંતો એક રાહદારી રસ્તો જોળાવવા બાબુએથી ઝડપથી ધસ્યો. એના મનમાં એમ કે કાર આવે તે પહેલાં હું રસ્તો જોળાવી જઈશ. પણ કાર ઝડપથી એની નજીક પહોંચી ગઈ....ત્યાં મોટરને અત્યંત સાવધાનીથી એક મારીને રોકી લેવાઈ-ને પેલો રાહદારી સહેજમાં ખચી ગયો. પણ મોટર એચિંતી એક મારીને અટકાવી દેવાને કારણે તેને સખત આંધકો લાગ્યો. અને તેથી પાછળ બેઠેલી સ્ત્રી પાછળના નાના કાચ સાથે ભેરથી ભટકાઈ-અને એના ભટકાવાથી કાચ તૂટી ગયો ને બાઈ બિછળીને સડક પર પડી. ભેરથી પછડાવાથી તે લોહીવૃણાણ થઈ ગઈ ને યોડીવારમાં જ તેનું માણુપંજરું જોડી ગયું.

વિધિની વિચિત્રતા તો જુઓ કે પેલી સ્ત્રી પાસે બેઠેલું તેનું બાળક કારના આંચકાથી આગલી સીટ પર બિછળીને આવી પડ્યું!

આ આકસ્મિક ફરફારથી તે રડવાને બદલે કિલકિલાટ કરતું હતું! -ભાઈ યશ

મહાત્માજીએ કહેલાં આ શીબબુધ્ધિ: “પ્રેમ તો શિરનો સોદો છે, સત્યનો વેપારી જ એ બજારમાં પગ મૂકી શકે.” સત્યને આ જ ભાવની સાખીઓ કહી છે. એ સાંભળવામાં સારી-મીઠી લાગે છે પણ એ રસ્તે જાય કેણ? અને કેણ એ બજારમાં પ્રવેશે? પણ જો મહાત્માજીનો અનુયાયી થવા માગે છે, એને માટે આ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ જ નથી.

લાલા ભગત

અનન્ય આગેવાન

*

માહ મહિનાની હાડ ગાળી નાખે એવી કળકળતી ટાઢ હતી કાળજી સોસરવો ઊતરી બય એવો હિમાળુ પવન ફૂંકતો હતો લાલજી પોતાની દુકાનમાં કામગીરી એકાદીને બેઠેલો સવારનો પહાર હતો રાધુ ॥ એક જમાન દુકાન પર આવી ચઢી શિયાળાના રાયજી વાળી સાધુઓના અગ ઘરઘર કપી રહ્યા હતા ધૂનરી કચાય નહોતી માત્રી એવામાં એક સાધુએ દુકાનમાં પડેલી કામગીરી થપ્પી બેઈન કહ્યું “ભગત, આમાંથી બે ચાર કામગીરી આ અભિયાગતને આલો તો ટાઢે કરતા બચીએ ! ભગવાન તમારુ લજી કરશે ”

થોડી વાર લાલાજીએ વિચાર તો કર્યો, પણ ખીજી જ પળે ટાઢથી ઠી ગરાતા દેહને ભેટા એનુ હેયુ હાવી બિઠ્યુ દિલમાં કયા ભાવ પ્રગટ્યો ભગત-ભાખારીને આપવામાં પૂરજ જ વહોરવાનુ છે ને, પિતા શુરસે થશે, તે ઘડીએ ભેજુ બશે !

પૂરજ કરવામાં વાટ શી ? લાલાજીએ તો ધાબગાની સામટી થપ્પી જ સાધુ મહાજીને આપી દીધી જમાત તો રાજના રેડ થઈ ગઈ ! આશીર્વાદની વર્ષા વહાવીને તે માર્ગે પડી પિતાની ગેરહાજરીમાં લાલાજીએ સાધુકાને ધાબગા આપી દીધાને ધબગરે ગામને આંટી બધાએ પિતા બહારગામથી આવ્યા કેઈએ કહ્યું “તમારા લાલિયાએ તો ભારે કરી, એને ભરોસે દુકાન ચલાવશે તો દિવાળુ કઢાવશે, શેઠ !”

બળવત શેઠ તો ઉતાવળા ઉતાવળા દુકાને આવ્યા અને જડતી લેવા માડી ધાબગાને ભેટા લાકડી ઉગારીને ન્યા પ્રહાર કરવા બય છે, ત્યા ફરી પાછી નજર કામગીરી પર જઈ ચડી પિતાને અચરજ લાગી અસખ્ય કામગીરી ખડકાયેલા એવા ઉગામેલો હાથ લોઠો પડ્યો રેલની ઉક્ષણ એસરીગઈ અને પિતાએ પુત્રને ચરજે પડી લખા યાચી

લાલાજી કામનુ તો મૂર્તિમાન સ્વરૂપ જ હતા એક વાર તેઓ પોતાની ભક્ત મહાજી મહિત ભાવનગર મહારાજના પરિણા થયા હતા ભોજનશાળામાં સૌ ભક્તજનો પ્રસાદ લઈ રહ્યા હતા એક જટાધારી સતે લાવા જીના હાથથી પ્રસાદી ભેગવવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી લાલાજીએ વિનયપૂર્વક ભોજન લેવાની પ્રાર્થના કરી, પણ જટાધારીએ ભોજન લેતા પહેલા વચ્ચની માગણી કરી

લાલાજીએ હાથ ભેડતા કહ્યું “દેવ, આપ ભોજન કરી ટ્યો પછી વચ્ચનુ થઈ રહેશે !”

આ સાંભળી જટાધારી આવેશમાં આવી ગયા લાલાજી પર ચિમગાથી પ્રહાર કરતા કહ્યું “શિષ્યોની જમાત જમા કરીને સાધુ ભેતરવા નીકળ્યો લાલો છે ?” આમ કહીને જટાધારી તો ભોજન લીધા વગર જ રસ્તે વહેતા થયા લાલાજી આ સનતી પાછગ દોડ્યા અને કહ્યું “મહારાજ, આ શરીર પર વધુ ચીમગ ચોડતા નાઓ, આ અધમ એને અપભેગ છે !”

આવા અનેક પરચા લોકસુખે આજે પણ સાંભળવા મળે છે બે કે એ બધી લોકવાયકાઓમાં અતિશયોક્તિ ચોડાયેલા અશે હોવાનો સભવ છે, પણ લાલા ભગત એક સિદ્ધ પુરુષ હતા, તે નિશક છે

લાલા ભક્તનો જન્મ સિંધાવદર ગામમાં સવત ૧૮૫૮ના ચૈત્ર સુદ નોમના રોજ એક

સમૃદ્ધ વૈશ્યકુળમાં થયો હતો. પિતાનું નામ બળવંત શાહ અને માતાનું નામ વીરૂપાઈ હતું. એમ કહેવાય છે કે તેઓ નરસિંહ મહેતાનો અવતાર હતા :

મુકુંદ સે મહેતા બખા, ઔર મહેતા સે લાલા.
ભક્ત લાલાજી સંવત ૧૬૧૮માં સ્વધામ સિધાવ્યા.

માયલામાં એમની જગ્યા આજે પણ મોજુદ

છે. ત્યાં ભગવાન શ્રી રામચંદ્રની મૂર્તિ બિરાજે છે. બાળમાં જમણા હાથ તરફ લાલાજીની મૂર્તિ પ્રાતઃકાપિત કરેલી છે. કાબી બાળુના ખંડમાં ભગવાન શેષ નારાયણની મૂર્તિ છે. મંદિરના સલામંડપમાં લાલા ભગતના પરચાઓનાં ચિત્રો આલેખાયેલાં છે. અહીં અતિથિ-અજ્યાગતનો આદરસત્કાર કરવામાં આવે છે. સાધુ-ભક્તજનોને ત્રણ દિવસ રહેવાની છૂટ છે.

ત્રણ પુતળીઓ

એક વાર રાત્રી લોજ પાસે એક પુતળી બનાવનાર કારીગર આવ્યો. એણે પોતાની પાંખેની ત્રણ પુતળી લોજને બતાવી કહ્યું કે, ‘આ પુતળીઓ લઈને હું દેશેદેશ ફર્યો છું પણ કોઈએ આ પુતળીઓની ખરી કિંમત કરી નથી તમે તેની સાચી કિંમત કરશો એ આશાએ છું આપની પાસે આવ્યો છું તમારી સલામમાં મોટા મોટા કળાકારો કળાપારખુઓ અને વિદ્વાનો છે તેઓ એવું મૂલ્ય આંકી શકશે.’

એમાં કયી મોટી વાત છે? એમ કહી રાત્રીએ પુતળીઓની દરબારમાં બેઠેલાં અવેરીને કિંમત કરવા કહ્યું.

અવેરીએ ત્રણ પુતળીઓ ધ્યાનથી જોઈ. રૂપરંગમાં ત્રણ એકસરખી હતી. અવેરીએ ત્રણની એકસરખી કિંમત કહી.

કારીગરે એ માંભળી ડોકું ધુણાવ્યું. ભોજે અવેરીને કહ્યું કે તેં સારી કિંમત કહી જણાવી નથી. પછી ભોજે કલાકારોને બોલાવી પુતળીઓની કિંમત કરાવી. એ લોકોએ પણ જોઈ તપાસીને અવેરી જેવો જ અભિપ્રાય આપ્યો. કારીગરે ફરી ડોકું ધુણાવ્યું. એ જોઈને ભોજે રાજકવ કાલિદાસને બોલાવ્યા અને કિંમત કરવા કહ્યું.

કાલિદાસે પુતળીઓને ધ્યાનથી જોઈ. પછી એમણે એક દિવાસળી લીધી ને એક પુતળીના કાનમાં નાખી. તે સળી બીજા કાનમાંથી આરપાર નીકળી ગઈ. કાલિદાસે કહ્યું કે આ ત્રણ કોડી કિંમતની છે. પછી બીજી પુતળીના કાનમાં મળી નાખી તે તેના મોઢામાંથી બહાર નીકળી. કાલિદાસે કહ્યું કે આની કિંમત એક રૂપિયા છે. પછી ત્રીજી પુતળીના કાનમાં દિવાસળી નાખી તો તે તેના હૃદયમાં ઊતરીને સમાઈ ગઈ. કાલિદાસે કહ્યું કે આની કિંમત સવા લાખ રૂપિયા છે.

‘ભોજે કાલિદાસને પૂછ્યું કે, ‘આ ત્રણ પુતળી દેખાવમાં તો સાવ સરખી છે, તો પછી તેના મૂલ્યમાં આટલો બધો તફાવત શા માટે?’

કાલિદાસે ભોજને સમજાવતાં કહ્યું: ‘પહેલી પુતળી એક કોને વાત સાંભળી બીજે કાનેથી કાઢી નાખે છે માટે તે ત્રણ કોડીની, જે માણસ ખરેખર એવી પ્રકૃતિનો હોય તો તે પણ ત્રણ કોડીનો, બીજી પુતળી કાનેથી સાંભળીને મોઢેથી કહી દે છે માટે તે એક રૂપિયાની, તેવાં માણસની કિંમત પણ એટલી જ, અને ત્રીજી પુતળી જે કંઈ સાંભળે છે તે હૃદયમાં ઊતારે છે માટે તે સવા લાખની, જે માણસની પ્રકૃતિ એવી છે તે પણ સવા લાખનો.’

ભોજરાત્રી કવિ કાલિદાસનો ખુલાસો માંભળી ખુશ થયો. પુતળીવાળો પણ સાચો કદરવાન મળતા ગળ થયો.

પાડોશી કોણ ?

એક વાર ઈસુને કોઈએ પૂછ્યું, “આપણા શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે તમારા પાડોશીને તમે ખરા દુઃખથી, પૂરતી શક્તિથી અને પોતાના શરીરની જેમ જ આહુત્યે તો આપણા પાડોશી કોણ ? પાડોશીને પરખવા શી રીતે ?”

ઈસુએ કહ્યું, “જો સાલજી કોઈ એક ગામમા એક માણસ રહેતો હતો એક વાર તે ચરુસલામથી બેરકો જતો હતો ત્યારે રસ્તામા તેને કેટલાક દુષ્ટ માણસો મળ્યા તેમણે તેના લૂગડા ઉતારી લીધા તેનું ધન છીનવી લીધું અને ઉપરથી તન લોહીવૃષ્ટાણ કરી મૂકી દૂર ચાલ્યા ગયા પછી, પેલો માણસ તો ઘણી વાર મુઠ્ઠી ચાતના ત્રહેતો ત્યાં રહ્યો અને મદદ માટે જબતાપતાને બિનવણી કરી રહ્યો

“બરાબર એ જ વખતે એક યાત્રક અને ‘લિવાઈટ’ ત્યાંથી નીકળ્યા તેમણે પેના માણસને જોયો પરંતુ તે બંને સ્વાર્થી અને સંકુચિત માનસવાળા હોવાથી ‘બીબની બાબતમા આપણને તે શું લાગે વળગે ? પોતાને પાપે જ દુઃખી થતો હશે આવા માણસથી તો આપણે દૂર જ સારા’ એમ બોલી ત્રહેજ દેખાઈને બંને ચાલ્યા ગયા

થોડીવાર પછી ત્યાં એક સમઝૂની આવી ચઢ્યો પેલાને ખૂંચે પાડતો બેઠાને તે તેની પાસે ગયો દયા લાવીને તેણે તેના ઘા ધોયા પાટા બાંધ્યા, આશ્વાસન આપ્યું અને પોતાના ખભા પર બેસાડીને તેને એક ધર્મશાળામા લઈ ગયો ધર્મશાળાના વ્યવસ્થાપકને તેણે કહ્યું, ‘આ માણસ હું તમને સોપું છું તમે તેની માવજત કરજો બે દિવસ પછી પાછા વળતા તમારું ખર્ચ ચૂકવીને હું તેને લઈ જઈશ’

“હવે તું જ જોવ ! આ તજમાથી તેનો

પાડોશી કોણ ?” પેલો બોલી બિઠ્યો, “ખરી વખતે પેલાને મદદ કરનાર”

“તો બસ,” ઈસુએ કહ્યું, “એ પ્રમાણે તું પણ તારા પાડોશી પરખજો”

વિધવાની કેડી

દાન કરવાની એ પેટીમા એક વિધવાએ જ્યારે માત્ર એક કોડી જ નાખી ત્યારે ઈસુના એક શિષ્યથી હસ્યા કે મશ્કરી કર્યા સિવાય ન જ રહેવાયું મશ્કરી કરતા કરતા તેણે ઈસુને પૂછ્યું, “ઈશ્વરના દીકરા ! શું તમને એમ લાગતું નથી કે આ વિધવાની એક કોડી દાનની પેટીમા પડેલા ધન કરતાં વે વધારે છે ?” એન એમ હતું કે મહાન ઈસુ પણ તેની મશ્કરીમા સાથ આપશે પણ એની એ આશા પર ખીજી જ પળે પાણી ફરી વળ્યા ઈસુએ નિશ્ચલ અવાજે જવાબ આપ્યો, ‘હા વિધવાની આ એક કોડી દાનની પેટીમા પડેલા ધન કરતાં વે વધારે છે’

શિષ્ય તરત જ ચિઠાઈ ગયો તેણે પૂછ્યું, ‘તે કેવી રીતે તે જરા સમજાવશે ?’

ઈસુએ કહ્યું, “હા જો સાલજી ! અહીંયા જે જે લોકો દાન કરવા આજ્યા હતા તે તે દરેકના મોના ભાવ હું વાચતો હતો કોઈક ગર્વથી તો કોઈ પોતે ધનિક’ છે એમ ખતાવવા તો કોઈ ફરજ સમજીને કે કોઈ જગત પિતાના પ્રચારમા ધ્યાન મેળવવા તો કોઈ ફક્ત મને જ સારું દેખાડવા એમ જુદા જુદા ઉદ્દેશથી દાન કરતા હતા પણ આ ડોશીએ તો પૂરા ભાવથી, પૂરતી શ્રદ્ધાથી, પોતાના પેંચિયામાથી બચાવીને આ કોડી નાખી હતી માટે જ હું તેની કોડીના દાનને સાચું અને મુશ્કેલી મોટું દાન માનું છું વળી પેટમાથી કોડીને આપેલું દાન મોટામા મોટું છે સાચી ભાવના ઉમેગતા તેની કિંમત વધે છે, તે મહા દાન બને છે ડોશીનું દાન આ પ્રકારનું છે’

ગુરુદયાવ મલિકજીને હવે તો બધા જ 'ચાચાજી' તરીકે ઓળખે છે. મલિકજી જ્યાં જ્યાં મેંહી, મિત્રોને ત્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં એમના શાન્તિનિકેતનના અને ખીલ અનુભવે વિશ્વ જાતજાતની પૃચ્છા થાય અને ચાચાજી વત્સલતાથી એક પછી એક પ્રેરક પ્રસંગો, મોખક અનુભવો કહેતા જ્યાં ચાચાજીના સમૃદ્ધ જીવનમા એવા તો ઘણા અનુભવો પડેલા છે ચાચાજી, બહેન વિમળા પટેલના ગુરુજી, એમની છાત્રાયા હેઠળ કેટલાક વર્ષ એમણે શાન્તિનિકેતનમા ગાળેલા

અત્યારે વિમળા બહેન હરિજન આશ્રમ - સાબરમતી - મા છે ચાચાજી જ્યારે જ્યારે ત્યાં જ્યાં ત્યારે સત્સંગ ચાલે એ હરમ્યાન ચાચાજીએ કહેલી વાતોમાથી અહીં ગાંધીજી અને ગુરુદેવ માથેના ચાચાજીના બે પ્રેરક પ્રસંગો આપીએ છીએ

આપનો બોધપાઠ

“એ ય, ગુરુદયાલ પાછા આવો” (હું પાછો આવ્યો) “પે હુ ફેકી દીધેલુ દાતલુ પાછુ લાવો” (મનમા યહુ કે બાપુય ખરા! ફેકી દીધેલા દાતલુની એમને શી જરૂર હશે?) હર ફેકયેલા દાતલુને પાછુ લાવ્યો ને બાપુના હાથમા મૂક્યુ

‘તમને ખમર છે દાતલુ કયાથી આવે છે, કોણુ આવે છે?’ બાપુએ પૂછવા માંડ્યુ (મારા ટીખગી મ્મલાવને જવાબ તો જડેલો ને તે એ કે “ભગવાન” પણ મારે જાણી લુગીને ઉવટે જ જવાબ આપવો હતો.)

“પેલુ દેખાય છે તે જાડે” મે જવાબ આપ્યો

“પણ એ જાડ કોણે બનાવ્યુ?” બાપુએ હસતા હસતા પ્રશ્ન કર્યો

(માથુ ખજવાગી છેવટે તો મારી પાસે જવાબ હતો ને તે આપવો ગયો)

“ભગવાને”

‘બસ તો પછી, એણે આપેલી અમૂલ્ય ચીજનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ થયો ઘટે ને?’ (હું તો લજવાયો)

“હીડ હવે પાણીની વાત કરીએ તમે ખારસો અડધો કળશીઆ જેટલુ પાણી ઢોળી લીધુ પણ પાણી કયાથી આવે છે તે જાણ્યો છે ને?” બાપુએ તો પૂરો પીછો પકડ્યો મારા

કાન પકડવા લાગ્યા પણ હું થ એવો નાનો મસ્તીખેર મે જવાબ આપ્યો

“સામેના નળમાથી”

“નળ કોણે બનાવ્યો, ને નળમાથી પાણી કેમ આવ્યુ?” બાપુએ ગભીરતાથી પૂછવા માંડ્યુ

“માણસે નળ બનાવ્યો પાણી એ વાટે આવ્યુ” મે મારી જવામની રીત ચાલુ રાખી

“એ બધી વાત સાચી તમારી પણ પાણી જ કોણે બનાવ્યુ?” બાપુ અકળાયા વગર હસતા જ્યાં ને પૂછતા જ્યાં

“કેમ વળી, વાદળમાથી” હું મોંઘે

“લઈ તમારી બધી વાત ખરી પણ વાદળનો બનાવનાર કોણ?” બાપુનું દાત વગરનું બોણુ મોઢું હસવા લાગ્યુ

છેવટે હું હાર્યો “ભગવાને” મારા માથુ મે મૂકાવ્યુ

‘હા ત્યારે હવે જાણો ભગવાને જ્યારે આવી અત્યંત જનઉપયોગી અને અમૂલ્ય ચીજ આપી છે તો પછી એનો આપણે પણ સમજીને આદરપૂર્વક તેમજ સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી ઉપયોગ કરવો જોઈએ ને? આપણે પૂરેપૂરો લાભ લેતા રીખીએ તો જ એ કિમતી દાનનો ઉપયોગ કરવા અધિકારી ગણાઈએ માટે એ જાતની રૂઢિ કેળવવી ઘટે”

ગુરુદેવ મને કેમ મળ્યા?

હું સુગર્ભની એક કોલેજમાં લખતો હતો તે વખતની વાત છે એક દિવસ એક મિત્રે મને ખબર આપી

“તમે ‘બોમ્બે કોનીકલ’ બોયુ કે? એમાં કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને (૮,૦૦૦ પાઉન્ડ) નોબેલ પ્રાઇઝ મળ્યું છે તે ખબર આવ્યા છે, વાચ્યા?”

“હે જોવા દો !” તે વખતે જ મારા મનમાં એ મહાયુરુપ (વધે કંઈકે બહુવાનુ અને એના છત્ર તળે જઈ વસવાનુ દિલ ભાગી ગયું મનમાં તમસ્સા ભાગી ગઈ

સમાચાર વાચ્યા મેં કવિવરને ૫૪ લખ્યો ને મારી સદ્ધર્મી વર્ણવી

થોડા દિવસો બાદ જવાબ આવ્યો. તમારો અભ્યાસ પૂર્ણ કરો. પહેલું તમારું એ કર્તવ્ય છે ‘બસ આ વાત હું ખૂબ નિરાશ થયો. મારા મનને સંપૂર્ણ આઘાત થયો. પણ તરત જ તેને વાળી લીધું સમજાવી લીધું એમની (ગુરુદેવની) ‘ના’માં ચોક્કસ કાંઈ શુભ હેતુ હશે મારે માટેનું શ્રેય હશે

એમ કરતા મારો અભ્યાસ પ્રેરો થઈ ગયો ખી એ મા હું ઉત્તીર્ણ થયો

(‘ચાચાલ, આપ તો ખી એ જોનર્સ છે)

એક ભાઈ અથાણા વેચવાનો ધંધો કરતા હતા જાન જાતના અથાણા બનાવી મારે હાથે વેચતા જુદે જુદે ઠેકાણે બનેની જાતજાતની કાચની બરણીઓમાં તે અથાણા રાખતા એક દિવસ બરણીઓ આપસમાં લડવા નાગી આ કહે કે હું જી ચી ને પેવી કહે કે હું જી ચી એક કહે કે હું કારીની છુ, મારો જન્મ ધર્મક્ષેત્રમાં થયો માટે સૌથી જી ચી હું, ખીલ કહે હું પેરીસમાં બની છુ, સુદરતા તો મારી જ, માટે મૌન્ડર્થમાં મને કોઈ ન પડેલો આમ દરેક આવી ફલીવો કરીને લડવા લાગી

અથાણાનો વેપારી આ તકરાર સાંભળતો હતો તે છેતરે કહેવા લાગ્યો ‘તમારા રૂપ રંગ ભવે નોખાનોખા છે ને જુદેજુદે સ્થળે બની ઠો, પણ તમારો દેહ જ નોખો છે, પણ અંતર તો એક જ જાતનું છે! દેહ ભવે સુદર રહ્યા પણ અંદર શું છે? મરચા મસાલા! અને એ જ તો જરૂરી ચીજ છે! તમારા રૂપ રંગને શું કરવા છે!’ બરણીઓ તો ચૂપ જ થઈ ગઈ!

ને?’ મહુમાં મારાથી પૂછાઈ ગયું જવાબમાં ‘હા છ’ કહીને આગળ ચલાવ્યું)

ફરી પાછો ૫૪ લખ્યો ને મેં શાન્તિનિકેતન જવા બોલ્યો ‘હા ઘણી ખુશીથી આવો’

પૂર્ણ પિતાજીની પરવાનગી મેળવી શાન્તિનિકેતન ઉપડયો બોવપુર (-ટેશન) ઉતર્યો આવતો આવતો પૂછતો પૂછતો આશ્રમે પહોંચ્યો ખલે ગામાન પગે આવતો યાત્રી તો ગયો જ હતો ગુરુદેવની તપાસ કરી જવાબ મળ્યો ‘બહારગામ, કવકતા છે’ હું મુઝાયો અધીરો થયો પણ એમ ચાલે કાઈ? હું દીનમુખુ એ રંગને મળ્યો એમણે મને ગુરુ દેવની ખબર આપી અને મુલાકાત અપાવવાનું માથે લીધું હું રાહ થયો ખૂબ રાહ થયો મારા ડર્બનો પાર ન રહ્યો

શાન્તિનિકેતનમાં રહી ગયો

થોડા દિવસો પછી ગુરુદેવ શાન્તિનિકેતન પાછા ફર્યા અમારી મુલાકાત થઈ

હું અમીર્ષિત પામ્યો “હું તમારો, તમે મારા બસ મારા હૃદયમાંથી આ જ ઉદ્દગાર નરી પડ્યા હું ધન્ય થયો ગુરુદેવે મને સ્વીકરી લીધો

(ગુરુદેવનાં પુણ્યતિથિને પ્રમગે)

કદી નિજ અ પતાનુ અન્યમાં કર્યો નહીં દર્શન, અરીસો કઈ સૂરજમાં નિજ પ્રતિબિંબો નથી જોતો! -આનંદ

ત્યાં હિ ભારતની ગાદી પર ભરત રાજ હોતો અને તક્ષશિલા એની રાજ્યધાની હતી તક્ષશિલાની વિદ્યા ભીડની ત્યારે દૂર દૂર સુધી ખ્યાતિ હતી અને દૂર દૂર દેશવિદેશથી જિજ્ઞાસુઓ દર્શનશાસ્ત્ર અને યોગવિદ્યા શીખવા આવતા એપોલોનિયસ પણ એમ જ વિદ્યા પ્રાપ્તિ માટે તક્ષશિલા આવેલા

એપોલોનિયસની ખ્યાતિ યુનાનમાં જ નહીં પણ યુરોપભરમાં એક આધ્યાત્મિક પુરુષ તરીકે હતી એ ઇસા મસીહના મહાદેવ હતા તે ઇમાથી ત્રણ વર્ષ ઉંમરે મોટા હતા સો વર્ષ ઉપનું આયુષ્ય એમણે ભોગવ્યું હતું એમના જીવનકાળ દરમ્યાન રોમની ગાદીએ આઠ રાજાઓ આવ્યા એ બધા એપોલોનિયસના ભક્ત હતા

એપોલોનિયસ યુનાની દાર્શનિક પાઈથાગોરાસના શિષ્ય હતા એપોલોનિયસે મિસરમાં સન્યાસીઓ સમક્ષ એકવાર પ્રવચન કરતા કહેવું કે પાઈથાગોરાને બધી વિદ્યા-જ્ઞાન-હિન્દુસ્તાનમાંથી મેળવી છે

એમને જન્મ તિથાનામાં થયો હતો નાનપણથી જ દર્શનશાસ્ત્રોનો શોખ મદિરો અને સાર્વજનિક મહાઓમાં જ્યાં દર્શન શાસ્ત્રો વિશે પ્રવચનો થતા હોય ત્યાં જિજ્ઞાસુ એપોલોનિયસ પહોંચી જાય

સોળ વર્ષની ઉંમરે એમણે પાઈથાગોરાનું શિષ્યપદ સ્વીકાર્યું મામ છોડ્યું અને હિન્દના યોગીઓ પેઠે શાકાહારી રહી તપમય જીવન ગુમરવા માડ્યું ક્યારેક દ્રાક્ષનો રસ પિતા પણ શરાબને અડતા ચ નહીં એકહેના કે શરાબથી ભુદ્ધિ બ્રષ્ટ થાય છે

એપોલોનિયસ ઉપાન પહેરતા નહીં, ઉધાડે પગે જ ફરતા ક્યારેક ઉંનના કપડા પહેરતા તો ક્યારેક ચામડું એઠતા લાળા કેશ રાખતા શાવનપ્રચારી હતા ને પોતાને ભાગે આવેલી

માલ મિનકત એમણે પોતાના ભાઈ અને ગુરુને આપી દીધી હતી

આપણે ત્યાં મૌનવ્રત એ નવી વાત નથી પણ યુરોપમાં તો માત્ર એપોલોનિયસ જ એક આધ્યાત્મિક પુરુષ થઈ ગયા જેમણે એકધારું પાંચ વર્ષ મૌનવ્રત પાળ્યું !

કેઈએ એપોલોનિયસને પૂછ્યું કે તમે તમારા વિચારો અચસ્ત કેમ કરતા નથી ? તો એમણે જવાબ આપ્યો કે હજી સુધી મેં મૌન વ્રત લીધું નથી.

યુરોપ, મિસર અને મધ્યપૂર્વના મોટા રાજાઓ પણ એપોલોનિયસની સલાહ લેવા આવતા એટલું એમનું માન હતું, મોલો હતો

આટલા ટિકટી તે ગંગા સુધી એમણે-મોટે ભાગે પગપાળા અને ક્યારેક ઊંટ પર-પ્રવાસ કર્યો હતો જ્યાં જ્યાં એ જતા ત્યાં ત્યાં એમનું સન્માન થતું એ એક સફળ વક્તા હતા તેથી તો તે પ્રિય થઈ પડતા જ પણ વિશેષ તો એ જે કંઈ કહેતા તે જ પ્રમાણે આચરણ કરતા તેનો સાં પર ભારે પ્રભાવ પડતો

એપોલોનિયસને ગૌર્વવંદા શીખવા એની મિનિયા જવું હતું પણ કેઈકે તે માટે હિન્દુસ્તાન જવાની સલાહ આપી એટલે એ હિન્દુસ્તાન આવ્યા હતા એમની માથે દામિસ નામનો એમનો શિષ્ય હતો એણે હાથરી લગેની તેને આધારે આ બધી હકીકતો આપણે જાણી શકીએ છીએ

દામિસ લગે છે 'જ્યારે અમે મેમાપોટા મિયાની હુદમા દાખવે ચયા ત્યારે ત્યાના કન્ટમ અધિકારીએ કહ્યું કે, 'તમારી પામે જે કંઈ મર્પત હોય તેનો નોંધ કરાવો' ત્યારે એપોલોનિયસને જવાબ આપ્યો, 'મારી પામે મર્પતમાં આત્મી થીએ છે મરમ્વતી, વિવેક, ન્યાય, અને નિમ્હ'

કરુમ અધિકારી એ માલગીને શરમાયો

અને નમસ્કાર કરી ક્ષમા માગી

હિન્દુસ્તાનથી પાછા ફર્યા બાદ એપોલો નિયસે રોમમાં હિન્દુ દર્શનશાસ્ત્રોનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો એ અપરાધસર એમના પર કેસ થયો રાજ્યે એમને પૂછ્યું કે તમારી વડી લાત કોણ કરશે? ત્યારે એમણે જવાબ આપ્યો કે, 'સમય, દેવતાઓની કૃપા અને હિન્દુ દર્શનનો પ્રેમ-જે મને જીવાડે છે' રાજ્યને આ જવાબથી ઘણો સતોષ થયો અને એમને છોડી મૂક્યા ત્યારે એપોલોનિયસે રાજ્યને કહ્યું 'હું તારી બેડીથી બધાંને અહીં નથી આવ્યો પણ હિન્દુદર્શનના પ્રચાર માટે બેડી પહેરીને આવ્યો છું' એમણે કહીને એમણે યોગશક્તિથી બેડીઓ તોડી નાખી અને ભેતભેતામાં રોમથી નેકડો માથું હર એક શહેરમાં જઈને યોગ વિદ્યા પર વ્યાખ્યાન આપવા લાગ્યા

એપોલોનિયસની ઠરેક વાતમાં, -રેક વ્યાખ્યાનમાં અને પ્રશ્નોત્તરમાં હિન્દુ દર્શનની ઝલક દેખાતી એકવાર એમણે કહેવું કે મને કેઈપૂછે કે તું ગરીબ છે કે ધનવાન? તો હું તેને કહું કે, હું જગતનો સૌથી ગરીબ ધનવાન છું, કેમ કે, જગતના ધનવાનો અને સમ્રાટોના ધન કરતાંય વધારે, મારો હૃદયમાં મતોય ભર્યો છે

હિન્દુસ્તાનમાં પ્રવાસ કરતા કરતા એપોલોનિયસે જ્યારે ભિંદ્યા રાજ્યમાં પ્રવેશ્યા ત્યારે ત્યાંના એક અધિકારીએ એમને પૂછ્યું કે અહીં તમને કોણે મોકલ્યા છે, અને કયા નામ છે? તો એપોલોનિયસે જવાબ આપ્યો કે, 'હું મરી રાજપુત્રીથી જ આવ્યો છું અને તમારા જેવાને માણુસ બનાવી શકાય કે કેમ તે તપાસવા આવ્યો છું. પણ માણુસ બનવાના તમારી ઇચ્છા જણાતી નથી'

આ જવાબથી પેલો અધિકારી અત્યંત ગુસ્સે થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો 'અમારા રાજ્યમાં પ્રવેશવાની તારીકિ મતજ કેમ થઈ?

'આખી દુનિયા મારી છે, ઇચ્છા થશે ત્યાં જઈશ', એપોલોનિયસના આ જવાબથી

અધિકારીનો ગુસ્સો વધ્યો

'સીધ જવાબ નહીં આપો તો હું તમારી હુકમ કરીશ'

'ઘણું સારું પણ જે કંઈ કરે તે તારા હાથે જ કરજે કેમ કે તેથી મારી માથે તારી પણ હુકમ થશે'

અધિકારી પર આ જવાબની અત્યંત અસર થઈ ક્રોધ થમાવી એણે પૂછ્યું 'કૃપા કરી, ઇચ્છરના નામ પર, મને કહેશો કે તમે કોણ છો?'

'તે નમ્રતા અને પ્રેમથી પૂછ્યું છે એટલે હું તને જવાબ આપુ છું મારું નામ એપોલો નિયસ, યોગવિદ્યા શીખવા અહીં આવ્યો છું ભરત રાજ્યને પણ મારે મગવું છે'

આ સાંભળીને અધિકારી તો આશ્ચર્યથી ભેઈ જ રહ્યો એને પોતાના વર્તન માટે ઘણું પસ્તાવો થયો એણે એપોલોનિયસની ક્ષમા માગી અને પ્રવાસ માટે ઠરેક નાતની મગવડ આપવા કહ્યું અને રાજ્યનો ખજાનો પણ એમના ઉપયોગ માટે ખુલ્લો મૂક્યો પણ એપોલોનિયસને એ કશાની જરૂર ન હતી એ તો પગરસ્તે જ ચાલતા આગળ વધ્યા

એપોલોનિયસે હિમાવચમાં યોગીઓના આશ્રમમાં ચાર માસ ગાળી યોગવિદ્યાને અભ્યાસ કરી સિદ્ધિ મેળવી હતી, તે તેમણે પોતાના ગુરુને લખેલા પત્ર પરથી જણાય છે

પ્રાચીન ભારતમાં ઋષિઓ અને વિદ્વાનો પ્રત્યે કેટલો આદર હતો તે દાખિસે લખેલા એક અનુભવ પરથી જણાય છે એ લખે છે

'જ્યારે અમે આચાર્યના આશ્રમમાં જિતર્યા ત્યારે ખબર આવી કે ત્યાંના રાજા આચાર્યને મગવા આવે છે અમે જોયું કે રાજાના સન્માન માટે કશી જ તૈયારી નથી અમને આશ્ચર્ય થયું કે રાજા આવશે તો જિતરશે કયા! એને માટે કશી અવાચકી વ્યવસ્થા જણાતી નથી' મેં મારી શકા આચાર્યને જણાવી તો આચાર્યે કહ્યું કે, રાજા આ આશ્રમમાં, અમારી સાથે અમે રહીએ છીએ તેમ જ રહેશે એને માસ

નહી મળે અમે જે કંઈ આહાર કરીએ છીએ તે જ એ પણ ખાશે અને જે કંઈ મસલત કરવી હશે તે કરશે ' આમ અમે વાત કરતા હતા ત્યા જ રાત્ર આવી પહોંચ્યો એની સાથે એને ભાઈ અને પુત્ર હતો. સૌએ મૂલ્ય વાન કપડા ને આભુષણો પહેર્યા હતા એપોવો. નિયમે વિચાર્યું કે રાત્રનો આદર કરવો જોઈએ— વિનય કરવો જોઈએ, એવા વિચારથી એ ઊભા થયા જતા હતા ત્યા જ આચાર્યે એમનો

મનસુખો સમજી જઈને એમના ખલે હાથ મૂકી બેસાડતા કહ્યું કે, 'અમારા દેશમાં તો રાત્ર આવીને ઋષિને પ્રણામ કરે, અને ઋષિ રાત્રને આશીર્વાદ આપે એવો રિવાજ છે'

અને ખરેખર, રાત્રએ આવી આચાર્યને પ્રણામ કર્યા અને આચાર્યે રાત્રને આશીર્વાદ આપ્યા

આવો હતો પ્રાચીન કાળના ઋષિ મુનિ એનો પ્રતાપ અને મહિમા !

*

જ્યારે અમે જેલમાં હતા, ત્યારે કયા પુસ્તકો અમને આપવા, કયા ન આપવા, તે મરકારી અધિકારી નક્કી કરતા કોઈ કોઈક રાજકીય પુસ્તકની માગણી કરે, તો કહે કે 'એ અથ ખતરનાક છે અમે તે આપી શકતા નથી' પણ હું જે પુસ્તક માગતો તે સરકાર મને આપતી તે સમજતી કે તે એવું નિરુપદ્રવી છે કે તેનાથી મરકારને કશું નુકશાન થવાનું નથી, અંગ્રેજ સત્તાને કશું જોખમ નથી તેથી મને ગીતા, ઉપનિષદ, સતોના ચરિત્ર મળતા રહેતા પણ જેવકુંજ અંગ્રેજ સમજતા નહીં કે, તેમના રાજ્યને જો વધારેમા વધારે કોઈ તરફથી જોખમ હોય તો તે આ અથો તરફથી હતું ગજબદારી ફેરીએ જોલમાં ગયા હતા તેમને હું મેશા આ અથોએ હિંમત આપી હતી અને તે કારણે તેઓ અધિક તેજસ્વી બનીને બહાર આવ્યા હતા અને ગીતાનો આધાર ન હોત, તો આખી ન થાત, લોકમાન્ય તિળક ટકત નહીં અને અગવિદ થાપતું ઢામ થાત નહીં આ પ્રમાણે જીવનનો પાયો જે અથો પર છે તે અથો અધાર્મિક મમાજને માટે અને જુગી લોકોને માટે વધારેમા વધારે જોખમકારક છે તે માટે તે મતોને મમાજને અત્યંત પગ્યા અત્યારે તો લોકો તેમની કીર્તિ ગાય છે, પરંતુ જ્યારે તેઓ હતા, ત્યારે એમનો ઘણો વિરોધ કર્યો હતો કારણ કે તેઓ જે વાત કરતા તે મમાજને ઉખાડનારી હતી તેથી આપણા યુવાનોમા આ સદ્અથોનો પ્રચાર થાય એમ હું ઈચ્છુ છું તો યુવાનો આજની આ મમાજરચનાને આગ લગાડ્યા વિના નહીં રહે અને તેઓ એવી ઠડી આગ લગાડશે કે, તેને કારવા માટે પાછીની જરૂર નહીં રહે

—વિનોબા

*

વિનોબા એક મુન્નિમ ભાઈ પાસે જમીન માગવા આવ્યા એ ભાઈ પાસે સારા પ્રમાણમાં જમીન હતી વિનોબાએ પોતાની વાત મમળવતા તેમને કહ્યું 'હું મામા ન્ય રીતે એમ માતું છું કે દરેક ઘરમા સરેરાશ પાંચ ભાઈઓ હોય છે, તમે કેટલા ભાઈઓ છો એ હું નથી જાણતો પણ તમે મને તમારી જમીનનો છૂટો ભાગ આપો' 'અમે પાંચ જ ભાઈઓ છીએ ! પણ અમે મુસવમાન છીએ અમારી મિત્રતામા અમારી બહેનોનો પણ હુક છે અમારે જો બહેનો છે ' મુસ્તિમભાઈએ વિનોબાને જવાબ આપ્યો

વિનોબા એ મુન્નિમ સામે જોઈ રહ્યા એમા એમને અવાહુના દર્શન થયા

'તો પછી મને તમારો ભાડુ ગણી આડમો ભાગ આપો' વિનોબાએ કહ્યું મુન્નિમ ભાઈએ તત્ત પોતાની જમીનનો આડમો ભાગ ભૂદાનમા આપ્યો

શ્રદ્ધા-કણ

વિશાળી હરિ

*

સત્યાગ્રહ એમનું પ્રહારજીવની ગયું. જેના બળ પર સર્વોદય પોતાનો વિજયમ્થલ શેપી શક્યો ।

ખીલ્લું શસોએ પણ વારંવાર લોકોદયનો દાયો કર્યો, પણ ફરેક દાવાનો ગાયો પોકળ માલૂમ પડ્યો.

અદર દષ્ટિ કરીને જોયું તો જણાયું કે જન-સંહારની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરવાની દાન તથા જ 'લોકોદય'નાં ભડકામણાં પોસ્ટરો એમણે જ્યાં ત્યાં ચીટકાવી દીધાં હતા ।

†

કોને વિશ્વાસ હતો? ને કોણ માનતું હતું કે એ કૂલથી વજ્રના ચૂરેચૂરા કરી નાખશે ।

એ પોતાના અચળ આસન પર નિશ્ચલ બેઠા હતા. અને સામે સત્યાગ્રહનો પ્રચંદ અગ્નિ સળગતો હતો.

પ્રતિપક્ષીઓએ ઝટલાયે અઅશમાનો એમના પર પ્રહાર કર્યો એ બધા સત્યાગ્રહના અગ્નિમાં બળી ગયાં.

પ્રહાર્ષિના તપોબળ આગળ એ ટકી ન શક્યાં.

એમના કૂલના પ્રહારે વજ્રના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા.

‡

આંધળા તર્કનો કંપતો હાથ પકડીને પડિ તોએ ધર્મતત્ત્વને આમતેમ શોધ્યું

દુષ્ટિએ પણ ત્યાંએકમતે માણી ન આપી શકી, અને આર્ષ પ્રમાણે પણ લગડાતા જણાયાં, અહીં સુધી તો ઠીક હતું, પણ મત્ય શોધક મહાત્માએ જોયું કે કઈ કેટલાય મોટામોટા પુરંધરા ધર્મતત્ત્વનો આભાસ પકડીને બેઠા છે, અને એનો યોગસેમ કામ, ક્રોધ અને લોભના અસળગથી કરવા માગે છે, ત્યારે એમના ઉદત અજ્ઞાન પર એમને ક્યા આવી

અને એમણે એ લોકોના વ્યભોહને ખખેરી નાખ્યો

મહાત્માજીના એ શુભ કૃત્યનો આભાસ માનવો તો એક બાલ્યુએ રહ્યો, બીલટા એ લોકો ગુસ્સે થઈ ગયા. અને હાત પીસી પીસીને કહેવા લાગ્યા 'આ માણસ તો ધર્મનો સર્વનાશ કરી રહ્યો છે.'

માનવીની દુર્ગંજ અમ્મગળીઓએ એક લેદરેખા દોરી રાખી હતી—'સાધ્યનો રંગ મ્બેલ' હોય તો સાધનોનો રંગ કાળો, લાલ ગમે તે હોય તે ચાલે'

યુગયુગે કહ્યું 'આ તમારી મિથ્યા દષ્ટિ છે.'

માણસ બિપર જવા માગતો હતો પણ એ તો નીચે ને નીચે જ બિતરતો જતો હતો ।

એની દાષ્ટિ તો ઉપર હતી પણ પગ તો લપસતા જતા હતા ।

એટલા માટે તો મહાત્માજીએ વારંવાર કહ્યું હતું 'સાધ્ય અને સાધન વચ્ચે તમે જે લાગી બેઢરેખા દોરી છે એને ભૂસી નાખો'

*

આશ્ચર્ય સાથે બેઢ પણ થયો.

યંત્રને વિરાટ માની લીધું અને એની પૂજા થવા લાગી ।

એ બેઠને મહાત્માજીની મુખમુદ્રા ગંભીર થઈ ગઈ, એમણે દૃઢતાથી કહ્યું: ‘આ ખોટું છે, અનુચિત છે. પૂન તો માનવીની થવી જોઈએ, એના શ્રમની થવી જોઈએ. કેમ કે એ જ વિરાટ છે, એ જ ચિરતન છે.’

મહાત્માજીને પૂછ્યું તો એમણે દૃઢતાથી કહ્યું: ‘હા, ચરખાનો કાચો તાર જ રાષ્ટ્રના ભાગ્યનો તાણાવાણો બનશે.’

એ સાંભળી કવિનીકલ્પના હસી, વકીલની દલીલો આંખ આડા કાન કર્યાં, અને રાજનેતાની પ્રતિભાએ પીક ફેરવી લીધી.

નિઃમંદેહ, શ્રામ્યજનોએ એમના કહેવા પર વિશ્વાસ કર્યો. અને એમને અધશ્રદ્ધાળુ કહેવામાં આવ્યા.

પણ મહાત્માજી તો સૂતરનો તાર ખેંચતા ખેંચતા આગળ ને આગળ વધતા ગયા.

કુતૂહલથી કાવિ, વકીલ અને રાજનેતા પણ એમની પાછળ ગયા.

લો તે ઢિવસે હસવા જેવી અને અસંભવિત લાગતી ખીના સાચી બનતી જણાઈ.

ગાંધીને ભાગ્યદાયક થયો, એ આઝાદ થયું.

પછી તો કાવિએ મહાત્માજીની સ્તુતિ ગાઈ, વકીલની દલીલો પણ શિર ઝુકાવ્યું.

અને રાજનેતાની પ્રતિભાએ પણ અતે હાર સ્વીકારી

એમણે લગોટી ધારણ કરી અને રાજ-સુકૃત ચરણમાં આવી પડ્યો.

અકિચનને એમણે છાતી સરસો આપ્યો અને રાજલક્ષ્મી કંપી બિડી.

પરદેશીને એમણે કહ્યું: ‘ભૂમિ છોડીને ચાલ્યા બલ!’ એ લોકો બ્રહ્મશાપનો સામનો કરી ન શક્યા, એમને ભૂમિ છોડીને જવું જ પડ્યું. એમનાં અસ્ત-શસ્ત્ર કઈ કામ ન આવ્યાં.

કેવો અપૂર્વ, અદ્ભૂત અમતકાર!

મહાત્માજીએ વારંવાર ચેતવણી આપી

હતી: ‘મેં જે કંઈ કહ્યું છે તે મારા અક્ષરોને માત્ર વળગી ન રહેતા, એનો સૂક્ષ્મ અર્થ જ ગ્રહણ કરજો. અને તે પણ સત્યના કાંટા પર તોલી-તોલીને.’

પણ એમની ચેતવણી પરધ્યાન ન આપાયું. અનુયાયીઓ તો સ્થૂળ અક્ષરને જ વળગી રહ્યા!

પત્થરને દેવતા ન બનાવતાં, દેવતાને જ પત્થર બનાવવાનો અનુયાયીઓનો સહનો સ્વભાવ રહ્યા છે શું?

ખીજા દેશના લોકો સાથે મહાત્માજીના દેશવાસીઓ પણ કાચના ટુકડા એકઠા કરવાની દોડધામમાં સામેલ થાય એમાં કંઈ વિશેષતા છે?

એ ચદ્મચુએ તો જાંડા પાણીમાં પ્રવેશીને અસલી રત્ન શોધવાનું શિક્ષણ આપ્યું હતું. લોકો એ ભૂલી ન બંધ!

પગલે પગલે મહાત્માજીના નામની દુહાઈ આપવામાં આવી.

અનુયાયીઓએ પોતાની બુદ્ધિને એટલી તો પાંગળી બનાવી દીધી કે આશરો વિના એક પગલું પણ આગળ વધી ન શકે.

મહાત્માજીનાં વચ્ચેનાં અક્ષર, સ્વર અને માત્રાઓ સુઢાં ગણાવા લાગી!

વહેતાં નીરને એમણે બાંધી લીધાં.

મહાત્માજીએ જે પ્રકાશપથે જીવનપર્યંત પગલાં પાડ્યાં હતાં, કદી યાકચા ન હતા, હતાય પછુ ન થયા, અને અતે પોતાના લક્ષ્ય પર પહોંચી ગયા-એ રસ્તે કોઈએ પગ ન મૂક્યો!

મહાત્માજીનું રનેહુ-ઝરણુ તો નિરંતર વહે જ બંધ છે-સૌના હિત અને સુખ માટે.

કોઈ પણ એ ઝરણા પર ચાલ્યો બંધ અને એ નિર્મળ નીરથી પોતાની તરસ છિપાવી લે. અને પોતાનો જીવન ઘટ પણ એનાથી ભરી લે.

પણ જોજો, એ ઘડામાં છિદ્ર તો નથી ને?

અનુ૦ અનિલ

અને પાગલની જેમ રોકકળ કરતો, છાતી ફૂટતો બળરોમાં તે ધૂમવા લાગ્યો તેના માથાના અને ફાલીના વાળ વધી ગયા હતા, આખો ઊંડો ભાતરી ગઈ હતી અને તેના હાથે આનંદી રહેતા વદન ઉપર વિહાની ચેરી રેખાઓ ઊપસી આવી હતી.

“હાય! મારા કરમ ફૂટી ગયા હું લૂટાઈ ગયો! હાયે કરીને સ્વર્ગ જેવું સ્વર્ગ છે હી હું પાછો આ નર્કમારમાં આવી લાગ્યો! હાય, મારું કિંમત!” એવા દુઃખવિદારક ચીતારો પાડતો તે ગલીફ ચીંઓમાં રંગીતો રહેતો.

તેનું આક્રંક સાલળી લોકોના હૈયા દ્રવી ઊઠતા અને મિત્રોની આખો આસુઓથી છન કાઈ જતી પડેવા તો તે બહુ મજાનો આદમી હતો, પછી આમ અચાનક તેને શું થઈ ગયું? કાઈ સમજાતું નહોતું તેને વિશે બાન ભાતની વાતો પછેલી થઈ હતી પણ લોકોની એવી વાતો ઉપર ભરોસો શી રીતે રખાય?

આથી મેં મારા મનમાં જ નિર્ણય કરી લીધો કે, હવે તે આવશે તો હું તેને સમજાવીશ, શાત પાડીશ અને તેનું હું ખહુ ગુણ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ તેની દુર્દશા મારાથી દેખી જતી નહોતી હું તેના વિચારોમાં ડૂબ્યો હતો ત્યાં મારા કળ્પ પટે તેના આર્તનાદ અથડાયો અને મક્કાળો ઊઠીને હું તેની પાતે દોડી ગયો.

“જગ્યુ! આ તને શું થયું છે દોસ્ત? આ કેવી દશા થઈ ગઈ છે તારી?” ગદગદિત કે ટે મેં કહ્યું.

“મને મારી એ દશામાં જ રહેવા હો!” તેને ભારે હતાશા સાથે કહ્યું.

“હવે મારો નશા મારી સાથે ચાલે.”

“ના હવે મારે કમાય નથી આવવું હું તો સબ લોભવી રહ્યો છું હાય, મારા કરમ ફૂટી ગયા અને હું પાછો નરકમાં ગળવી પડ્યો!”

“પણ આમ સીઓની જેમ રોકકળ શા

માટે કરે છે?”

“અરે! જે મેં ભ્રેષ્ટ છે તે તે પણ ભ્રેષ્ટ હોત, ભો મારી જેમ તું પણ તે સ્વર્ગમાંથી હાડી કઢાયો હોત, તો મારા કરતાં ય વધુ કેકે જાટ તું કરત, આખા બ્રહ્માંડને ગળવી મૂકત.”

“પણ એવું તે શું ભ્રેષ્ટ તે?” મેં પૂછ્યું.

“અહોભાગ્યની દુનિયા!” તેણે કહેવા માંડ્યું, “હું તેમાં રહ્યો છું મેં તેની મજા આપી છે પણ મારાથી એક ભૂલ થઈ ગઈ- ભય કર અપરાધ થઈ ગયો મારાથી અને પરિણામે મારા તે સ્વર્ગમાંથી મને કાઢી મૂકવામાં આવ્યો! હાય, મારા દુર્ભાગ્ય!”

અને જગ્ગુની એ વાત સાલળી મારાથી એક ઊનો નિશ્વાસ ન ખાઈ ગયો.

“ભગવાનને માટે મને જાહે ન સમજ.” તેણે આશ્વસ્તાભર્યો સ્વરે કહ્યું, “હું કાઈ પાગલ નથી થઈ ગયો!”

“પણ તારી વાત મને નથી સમજતી!”

“જરી વાત છે જે મેં ભ્રેષ્ટ છે એની તને કલ્પના પણ આવી શકે એમ નથી પછી મારા વાત તને સમજાય પણ શી રીતે? મને થયો છે એવો અનુભવ તને પણ થયો હોત તો આમ તું મને કપકો દેવા નહીં ભેસતે.”

“તારી તે દુનિયા કયા છે?” મેં પૂછ્યું.

“નહીં કિનારે પેલું નિર્ણય શિવાલય તે ભ્રેષ્ટ છે?”

“હા, ભ્રેષ્ટ છે.”

“ત્યાં બે તે શિવાલયની પૂર્વ તરફની બાજોમાંથી બહાર ભેટતા તને એક નવી જ દુનિયાના દર્શન થશે!” અને પછી હાય પીં કરતો તે ચાલ્યો ગયો.

જગ્ગુ ચાલ્યો ગયો, અને મને ભારે મન વણુમાં મૂકતો ગયો તેની વાત ઉપર મને વિશ્વાસ ભેસતો જ નહોતો. પેલા નિર્ણય શિવાલયમાં તો હું કેટલીયે વાર જઈ ચક્ર્યો હતો.

અને તેની પૂર્વ તરફની ખારીમાંથી તો એ નજીકમાંથી વહેતી સરિતાનાં ઊછળતાં ઓળનાં દર્શન કર્યાં હતાં. ત્યાં, જગ્ગુ કહે છે તેવી અલૌકિક નગરીનાં દર્શન મને નહોતાં થયાં. તો પછી શું જગ્ગુ જૂઠું કહેતો હતો? મને કશી સંમજ પડતી નહોતી. જગ્ગુની એ વાતની ખાતરી કરી હોવા મારું દિલ વ્યાકુળ બની ગયું, અને પછી બલે કોઈ દેવી શક્તિ મને હડસેલીને લઈ જતી હોય તેમ હું પેલા શિવાલયને માર્ગે વળ્યો.

શિવાલયનાં પગથિયાં ચડતાં, બલે હું કોઈ લયનાંક સ્થાને આવી લાગ્યો નહોતો એવું મને લાગવા માંડ્યું, અને પેલી ખારી નજીક પહોંચતાં પહોંચતાં તો મારી આંખે અધારાં આવી ગયાં. ખારીનો ટેકો લઈ આંખો મીચીને હું ઘોડી વાર સુધી ઊભો રહ્યો.....પછી, જ્યારે મેં આંખો ઓઢીને બેસું તો મારા આખા શરીરમાં એક ધીમા કંપ ફરી વળ્યો. હેરાત પમાડે એવું અણકદ્દખું દૃશ્ય હું ભેઈ રહ્યો હતો! મારી નજર સમક્ષ એક અલૌકિક નગરી હતી, જ્યાં દિવ્ય એવો સોનેરી પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો હતો, એક સ્વચ્છ, સુંદર ઝરણું વહી રહ્યું હતું અને તેને કિનારે કિનારે નાના નાનાં, ખ્યારાં ખ્યારાં મકાનો ઊભાં હતાં.

એવી ખુબસુરત દેવી નગરીમાં પહોંચી જતા મારું દિલ વ્યાકુળ થઈ ગયું, અને હું પેલી ખારીમાંથી ધીમે ધીમે નીચે ઊતરી પડ્યો. હવે હું તે દેવી નગરીમાં ઊભો હતો અને મારું દિલ વિચિત્ર એવા આનંદમાં રાશી રહ્યું હતું.

પછી હું એ નગરીમાં ઘૂમવા લાગ્યો. લોકો પોતપોતાનાં કાર્યોમાં રત હતા. તેમના ચહેરાઓમાં મને લાગણીનો સચ્ચાઈ અને હૃદયની ઉન્માનાં દર્શન થયા. સ્વર્ગના દેવહૃતો જેવા એ લોકોની શાંત અને ગંભીર, છતાં મંદ મંદ મુરકુરાહટથી અકામેલી મુખમુદ્રાઓનું હું સાશ્વર્ય નિરીક્ષણ કરી રહ્યો અને મારી નજીકમાં જ ઊભેલી એ વ્યકિતઓની વાતચીત

સાંભળીને તો મારું આશ્ચર્ય ઓર વધી ગયું. તેમની વાતચીતમાં પ્રેમ હતો, નિખાલસતા હતી; કોથ કપટ કે કટાક્ષનો અંશ સરખાય નહોતો! કેવાં સ્નેહભર્યાં પવિત્ર દિલોં હતાં તેમનાં!

બન્ધરમાં પહોંચીને તો હું સાવ અવાચક બની ગયો. ત્યાંની દરેકેદરેક ચીજ અણમૂલ કારીગરોના નમૂનારૂપ હતી. દુકાનેને ખારી કે ખારણાં જેવું કશું હતું જ નહીં.....રખડપટ્ટી કરીને હું થાકી ગયો, અને મને ભૂખ લાગી એટલે એક પાંઉરાટીવાળાની દુકાને પહોંચી ગયો; અને પૈસા કાઢવા ખીસામાં હાથ નાખતાં હું ચમકી ઊઠ્યો. મારું ખોસું તાલન ખાલી હતું. સાથે પૈસા નહિ લાવવા મદલ હું અફસોસ કરી રહ્યો હતો એટલામાં એક માણસ આવ્યો તેણે પેલા પાંઉરાટીવાળાને કહ્યું: “પ્રભુ-કૃપાથી મને બે પાંઉરાટી આપો.”

અને પાંઉરાટીવાળાએ પ્રસન્ન વદને “પ્રભુ કૃપાથી લઈ બવ” કહેતાં તેને બે પાંઉરાટી આપી દીધી!

આ ભેઈ મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. પછી, તે માણસની પાછળ પાછળ હું ચાલવા લાગ્યો. તે એક દુગ્ધાલય નજીક જઈ ઊભો અને દુકાનદારને કહેવા લાગ્યો: “પ્રભુ કૃપાથી મને અર્ધો શેર માખણ આપો.” અને ત્યાંથી માખણ લઈ તે પોતાના રસ્તે પડ્યો. મેં પણ તેની માફક જ કરવાનું વિચાર્યું અને હું સીધા પેલી પાંઉરાટીની દુકાને ગયો અને ડરતાં ડરતાં તેને કહ્યું: “પ્રભુ-કૃપાથી મને બે પાંઉરાટી આપો.”

અને સદૃશતાપૂર્વક “પ્રભુ-કૃપાથી લઈ બવ” કહેતાં તેણે મારા હાથમાં બે પાંઉરાટી મૂકી દીધી. પાંઉરાટી લઈને હું પેલા દુગ્ધાલયમાં ગયો અને એ જ પ્રમાણે ત્યાંથી પાચેર માખણ લઈ હું સીધા નજીકના એક બગીચામાં જઈ બેઠો અને સૌન્દર્યનું રસપાન કરતો હું ખાવા લાગ્યો. ખાઈ પરવારીને હું પેલા બગીચામાં લટાર મારવા લાગ્યો. એ સમયે બગીચામાં

મારા સિવાય ખીજુ કોઈ નહોતું હરિયાળી,
પુખ્તો, ઝરણુ, કિંતોલતા પખીડા-આહ, કેવા
સુલગ દરથો હતા મારી નજર સામે !

ઝરણુ પર જઈ મેં હાથ-મેં ધોયા અને
ત્યા જ કિનારા પરની હરિયાળી ઉપર આટો
પડ્યો, અને એ દેવી નગરી વિશે વિચારવા
લાગ્યો આ કેવી નગરી છે, જ્યાં નાણાનું
ચલણ જ નથી ! રૂપિયા, આના, પાઈની જરૂર
જ નથી પડતી ! રોકડ કે ઉધારનો ગ્રંથડો જ
નથી !-અને લોકોનો બધો વ્યવહાર “પ્રભુ-
કૃપા” ઉપર જ ચાલે છે ! !

થોડી વાર સુધી હું ત્યાં અર્ધનિદ્રિત દશામાં
પડ્યો રહ્યો પછી જીડીને એ દેવી નગરીમાં
સહેલ કરવા નીકળી પડ્યો હું ધૂમી રહ્યો
હતો અને મારું હૃદય વિચિત્ર એવી સુગંધતા
અનુભવી રહ્યું હતું એટલામાં મારા ઠણ્ઠ પટે
ભેર ભેરથી ઘેરા ઘટનાઈ અથડાયો, અને મેં
ભેંચું કે એ ઘટનાઈ સાબળતા જ લોકો દુકાનો,
કારખાનાઓ અને ઓફીસોમાંથી બહાર નીકળી
આવ્યા અને જે કિશામાંથી ઘટનાઈ આવતો
હતો તે કિશામાં જવા લાગ્યા તેમની પાછળ
પાછળ હું પણ ચાવવા લાગ્યો આખરે, એ
લોકોની પાછળ પાછળ હું પણ એક વશાળ
પ્રાર્થનાલયમાં જઈ પહોંચ્યો સહુની સાથે
હું પણ ત્યાં પ્રાર્થનામાં લીન થઈ ગયો એ
વખતે, જિંદગીમાં પહેલી જ વાર મેં પાવિત્ર્ય
અને શાંતિનો અનુભવ કર્યો થોડી વાર શાંત
પૂર્વક મૂક પ્રાર્થના થતી રહી અને પછી સૌ
કયાણુ પ્રભુતા ચુલુગાન ગાવા લાગ્યા પછી
પાછો ઘટનાઈ થયો અને લોકો ત્યાંથી વિખે
રાઈને પાતપોતાના ઘરે, બગીચાઓમાં અથવા
જેમને જ્યાં જવું હતું ત્યાં જવા લાગ્યા-એ
પ્રાર્થના પછી તેમને ધધા રોંગારમાંથી છુટી
મળી જતી હતી

પ્રાર્થનાવચના બહારના ચોકમાં સ્વર્ગની
અપ્સરાઓ જેવી કેટલીક સ્વરૂપવાન સુવર્ણીઓ
મારી નજરે પડી તેમણે સફેદ હાથોવાળા
પરિધાન કર્યા હતા, તેમના કેશ કવાપોમાં

ચમેલીના અને ગળામાં ગુલાબના પ્રકુલ પુષ્પો
મહેકી રહ્યા હતા અને તેમના હાથમાં અમૃત
ભર્યા કટોરા હતા લાલસામય દાંડળે હું એ
સુંદરીઓ તરફ તાકી જ રહ્યો તેમના હાથમાં
અમૃતના કટોરા ભેંધ મને તૃપ્તા લાગી અને
નળકમાં જીભેલી એક સુંદરી તરફ મેં કટોરા
માટે હાથ લખાવી દીધો તેણે સંકેતપૂર્ણ
મારી તરફ ભેંચું અને પછી શરમાઈને નીચું
ભેંધ ગઈ પછી તેણે મારા હાથમાં કટોરા
મૂકી દીધો અમૃત પીને મેં તેનો આભાર
માન્યો અને ત્યાંથી જવા માટે હજી તો મેં
જે ત્રણ પગલા જ ભર્યા હશે એટલામાં એક
માણસે મારે બંને હાથ મૂકી કહ્યું “તમે
નવા જ આવ્યા લાગો છો !”

હા’ મેં કહ્યું

“એ સુંદરી હવે તમારી પત્ની બની ગઈ !”
હે ? શું ? મારી પત્ની ?”

હા તમારી પત્ની એ બધી ઉમરવાચક
સુવર્ણીઓ પ્રાર્થનાલયના બહારના ચોકમાં દર
રોજ સાંજે આવીને જીભ રાંદે છે જે માણસ
જે સુવર્ણીના હાથમાંના કટોરામાંનું અમૃત
પીએ તે તેનો પતિ બની જાય છે-અહીંનો
એ નિયમ છે

અને બહાલામાં ?” મેં પૂછ્યું

“બહાલામાં તે તમારી પાસેથી માત્ર સંજ
વર્તનની અપેક્ષા રાખે છે”

મારું હૃદય ડોલી જીડ્યું, અજેઅગ નાથી
જીડ્યું પેલી સુંદરીને લઈને હું ઝરણાને કાંઠે
ગયો અને ત્યાં બેસીને અમે સૂર્યાસ્તના રંગીન
દરથો ભેંચા-સ્નેહભરી વાતો કરી અધારું
થતા મેં સુંદરીને પૂછ્યું “હવે આપણે
કયા જઈશું ?”

“આપણા નવા મકાનમાં” તેણે કહ્યું

અને અમે ત્યાંથી જીડીને મકાન તરફ
ગયા ત્યાં એક જ ઘાટ આકારના અસખ્ય
મકાનો હતા તે મકાનોના વ્યવસ્થાપકને
મળીને સુંદરીએ એક ખાલી મકાન અમારે માટે
ચેળવી લીધું તે મકાન પાસે અમે આવી

પહોંચ્યાં. “હવે આજથી આ મકાન આપણુ થયું” સુંદરીએ મને કહ્યું.

“આપણું મકાન?”

“હા. અહીંનાં બધાં મકાનો નવપરણિતો માટે જ છે.”

ત્યાં બારણામાં જ એક માણસે અમને આવકાર આપ્યો: “આવો, આવો. પ્રભુ-કૃપાથી મીઠાં અંદર ચાલ્યાં આવો.” અને અમને મકાન મેંપી તે ચાલ્યો ગયો. અપભ્રંશી હરેક ચીજ ત્યાં હતી. મોટે સુધી અમે વાતો કરી. પછી અમે બાંધી ગયાં.

વહેલી સવારમાં સુંદરી-મારી પત્નિ-એ મને જગાડ્યો.

“હમણાં સુવા દે.”

“ના. કામે જવાનો સમય થઈ ગયો છે.”

“મારે કરશે કામે નથી જવું.”

“એ નહીં ચાલે. ઈશ્વરની ધરતી પર રહે-નારે કામ કરવું જ જોઈએ.”

“પણ આજનો દિવસ કામે નહીં બાંધે તો આ નગરને શી ખેટ જવાની છે?”

“બધાં જ આ પ્રમાણે વિચારે તો બધો વ્યવહાર અટકી પડે. આપણાં મુખ-શાંતિનો અંત આવી જાય. હરેકને સવારના આકથી સાંજના પાંચ સુધી કામ કરવું જ જોઈએ. તે પછીના સમયમાં એક-આરામની છૂટ છે.”

“પણ હું શું કામ કરું?”

“ખેતી કરે, કપડાં વણે, લાકડાં કાપે-માણસને જેનાથી મુખ અને આરામ મળે એવું ગમે તે કામ કરે.”

મારે કામ માટે બહાર જવું જ પડ્યું. મને વિચાર આવ્યો: વેપાર કરું તો? અગાઉ હું વેપાર જ કરતો હતો. એકના એકવીચ કરવાની કળા મને આવડતી હતી. પણ એનો અહીં કશો ઉપયોગ ન હતો! અહીં તો બધું ‘પ્રભુ કૃપા’ પર જ નક્કર હતું! નફો તુકસાન, લોભ લાલચ જેવી દુન્યવી માયાને સ્થાન જ ન હતું! એવામાં એક કાચતું કારખાનું નજરે પડ્યું. હું તેમાં કામે લાગ્યો.

દિવસો જતા ગયા તેમતેમ મારું દૃઢ્ય નિર્મળ થતું ગયું, પણ હજી એ નગરીના મૂળ નિવાસીઓની કક્ષાએ હું નહોતો પહોંચ્યો. રોજ સવારે જોઈતી ચીજ-વસ્તુ ઘરે મોકલાવી આપતો. એક દિવસ સાંજે ઘરે જતાં રસ્તામાં કંદોઈની દુકાને મઘમઘતો હલવો જોઈ મેંમાં પાણી છૂટ્યું. મેં-કંદોઈને કહ્યું: “લાઈ, પ્રભુ કૃપાથી મને બચેર હલવો આપો.”

કંદોઈએ મને તરત હલવો બાંધી આપ્યો. તે સંઘને ઘરે ગયો. પત્નિને મેં કહ્યું: “જો તો, આજે હું બહુ સરસ હલવો લાવ્યો છું!”

“શા માટે લાવ્યા?” તે કુખી થતાં બોલી.

“મને ગમ્યો એટલે લઈ આવ્યો.”

“પણ આજને માટે ઘરે પૂરતો ખોરાક છે.”

“તો કંઈ નહીં. હલવો રાખી મૂક. કાલે કામ આવશે.” મેં સહજભાવે કહ્યું.

મારો એ જવાબ સાંભળતાં જ એ કપી ગઈ. તેણે મેં સાવલેવાઈ ગયું ને રડવા લાગી.

“કાલને માટે....? હાય મારું લાગ્યું ફૂટી ગયું! મારો સોહાગ લૂંટાઈ ગયો....!”

“અરે! પણ તને આ એકાએક શું થયું?”

“તમે આ શું કરી બેઠા!” તેણે હતાશ મઈ કહ્યું.

“પણ મેં એવો તો શો અપરાધ કર્યો?”

“તમે આવતીકાલની ચિંતા કરવા માંડી, ભગવાનની ભેટનો સંગ્રહ કરવા માંડ્યો. આજસે આજે મળેલી વસ્તુ જેટલી જ શ્રદ્ધા આવતી-કાલે મળનારી વસ્તુ માટે રાખવો જોઈએ. તમે ધર્મની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું—હાય હું રડાઈ ગઈ!”

“પણ એમાં તું આટલી ગભરાય છે શા માટે? હું ભગવાનની ક્ષમા માગીશ, પશ્ચાત્તાપ કરીશ” મેં તેને દિલાસો આપતાં કહ્યું.

“ખાક પશ્ચાત્તાપ કરશો હવે તમે! તમારે પાપે અમારી વસતિના પાપા હુચમથાવી મૂક્યા છે. અમારી ધાર્મિક લાગણીઓ અને શ્રદ્ધાને આવતીકાલની ચિંતા કરીને તમે ધાયલ કરી દીધી છે...!”

એ સાબળીને હું કપી છીંચો મને આવી
કલ્પના ન હતી “હવે આ બાબતમા ગુ થઈ
શકે એમ છે?” મે તેને આજીવનપૂર્વક પૂછ્યું

“હવે કઈ જ થઈ શકે એમ નથી જે
થવાનું હતું તે થઈ ગયું તમે મહા અપરાધ
કરી છો એની સજા વાગ્યો જ છૂટકો”

“કઈ સજા?”

‘આ નગરીમા આજ્યા તે પહેલા તમે ભોગ
વતા હતા ત હવે તમને આ દેવી નગરીમાથી
ઢાઢી મૂકવામા આવશે” એટલું કહીને તેને
નેરથી રડવા લાગી “હાય મારુ કિરમત !”

તેનું આક્રંદ સાબળીને મારા હોશ ગડી

ગયા બેહોશ થઈ હું નીચે ઢળી પડ્યો બગ્યો
ત્યારે મારી બતને પેલા શિવાલયમા પટેલી
મે બેઠું દેવી નગરી ખેવાઈ ગઈ હતી
અને માથાના વાળ પી ખતો હું ચોકારી બિંદ્યો
“હાય, મારુ કિરમત !”

“સવારના પહેરમા હાથવોય શાના કરો
છો? આઠ થઈ ગયા છે, હજી કપારે હાડવું
છો? પેલીએ જવાનું મોડું થશે” મે આખ
ઉઘાડીને જોયું તો મારા પત્નિ-માયા-મને
કપકો દેતી બિંદી હતી મારુ અવનુ ભાગી
ગયું હતું

(મિત્રની વાર્તા પરથી)

(કિશોરવાયભાર્દના પત્રો (૧ ૧૪૬ થી માનુ)
વધારે મેળવવાની વાસના નિર્ભાલુ થાય છે
એ સ્થિતિના પ્રાપ્તિ થવાની વખતે એના પરનો
મોહ ઊતરી ગયેલો હોવાની એનો આનંદ
રહેતો નથી કા ત પદર વર્ષ પર ડોમીનીયન
સ્ટેટસ મળ્યું હોત તો હિંદુસ્તાન આનંદ
માનત પણ આજે મળે તો લઈ તો લેશે, પણ
કટાણુ મોહુ કરીને

માનુ માત્ર શુષ્ક આદર્શવાદી તરીકે જ રહે
એવી આપણે આશા ન કરવી બેઠેએ એ
ગૃહસ્થ છે એટલે કે મહા કુટુંબી છે, વાત્સ
ત્વથી ભરેલા છે માવતર ઇન્દ્ર કે બાળક

આદર્શ અને પલ્લ ન બની શકે તેથી એ બાળક
પરની મમતા ઓછી ન કરી શકે આદર્શ
મૂક, તે માટે સસ્કાર પોષે પણ તેટલું કરી
તેના ભાવિમા ભ્રમ પણ લે એ રીત માનુ
પોતાના પુત્ર પુત્રી સુધ્ય તરુણ તરુણીઓના
વિવાહમા ભાગ લે એમા એ જેમ કોઈ પણ
માતાપિતા કરે તેમ કરે છે, અને એથી ઓછું
શુ કામ કરે?

પાલણપુર આવવાના તો હવે ઝાઝો સભવ
નથી પ્રવાસને માટે હવે ઇચ્છા એ નથી રહી-
તબીયતે નથી

એ જ લી કિશોરલાલના વ મા

અનુક્રમણિકા

૧૨ જોગસ્ટ ૧૯૫૫

	૫૫
૧ કિશોરલાલભાર્દના પત્રો	૧૪૬
૨ ગુરુશરણ કમલવંન દવરૂપ	૧૪૭
૩ માનવદેવ જાગ્યું પ્રચેતસ	૧૪૬
૪ ભૂદાન અને ગામીજી	૨૦ અ ૦ ૧૫૦
૫ ટોડરમલના દેવ પ્રાન્નાંકકર	૧૫૨
૬ લાલાભગત અનવરઆજેવાન	૧૫૪

	૫૫
૭ ઇસુનો જોધ કમલવંન દેવરૂપ	૧૫૬
૮ આચાર્યની વાતો વિમળા પટેલ	૧૫૭
૯ એપોલોનિયસ અમનલાલ	૧૫૬
૧૦ અઢા કણુ વિદ્યોગી હુરિ	૧૬૨
૧૧ દેવી નગરી અલુમ વાલીડી	૧૬૪
૧૨ અથાપલોકન	૨૦ અ ૦ ૩૦ પે ૦ ૨ ૩

પ્રકાશક અને મુદ્રક પીરેન ગામી, રૂપાયતન મુદ્રણાલય, જૂનાગઢ

કુલે વીસ પ્રકરણમાં શ્રી નરહરિભાઈએ દૂકા અને અત્યંત સરળતાથી સર્વોદય સમાજની સ્પષ્ટ ઝાંખી આપી છે આ ચોપડી ભૂદાન અને સ્થનાત્મક પ્રવૃત્તિને વરેલા કાર્યકરોને ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક નીવડશે તેમ જ રાષ્ટ્રીય વિચારસરણીને વરેલા વિદ્યાર્થી સઘો—મડળોના અભ્યાસ વર્તુળોના નાન તો પાઠ્યપુસ્તક બની રહેશે

વિચારદર્શન. ભાગ પહેલો, લે. કેદારનાથ, સં રમણીકલાલ મગનલાલ મોદી, પ્ર. નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ, મૂ. દોઢ રૂપિયે

શ્રી કેદારલાલ મશરૂવાળા જેવા સમર્થ તત્ત્વચિંતકે જેમને સુરપદે સ્થાપેલા તે પૂ. કેદારનાથજીના જુદા જુદા વિષય પરના લેખો અને પત્રોનો આ 'વિવેક અને સાધના' પછીનો બીજો સંગ્રહ છે

શુભરાત હવે તો પૂ. કેદારનાથજીના લખાણો અને વિચારોથી સારી પેઠે પરિચિત થઈ ચૂક્યું છે, એટલે આ પુસ્તક માટે લલામણ કરવાની હોય નહીં

ધર્મના મૂળ તત્ત્વોનું સ્થાન વિધિ નિરોધો ને આચાર વિચારની જડતાએ લીધું હતું ને હેશ અધકારમાં ઘેરાયો હતો ત્યારે જુદા ભગવાને ઈશ્વર ને ત્રેલો આદિના શસ્ત્રાર્થી ને ચર્ચાને પહોંતા મૂઠી માનવતાપરાયણ જીવનશુદ્ધિ પ્રેરતો ધર્મ જોડ્યો અને સારો એવો પ્રકાશ પાંચયો

નવી પરપરાના આચાર્યો અને શુરુઓનું આ જ જીવનકાર્ય આજે હોયુ જોઈએ એવું હેશકાળ અને માનવસમાજની હાલત જોતા જણાય છે

પૂ. કેદારનાથજી આવું જ કાંઈ કરી રહેલા છે એમ કહેવું અસ્થાને નહીં જ ગણાય આ પુસ્તકને અમે આવકારીએ છીએ

ભૂનામ દ્વિઅકી નાટક, લે. જયમલ પરમાર, ચીતકાર મકરન્દ દવે, પ્ર. ભારતી સાહિત્ય સંઘ વિ. અમદાવાદ, મૂ. બે રૂપિયા

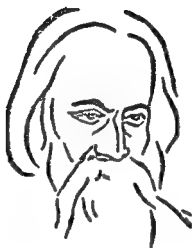
વિનોબાના ભૂદાન સંદેશને ઝીલતું અને તે પ્રવૃત્તિ જે રીતે ઉદ્ભવી તેનો ચિંતાળ આપતું આ દ્વિઅકી નાટક છે

આઝાદી પ્રાપ્તિ પછીય આપણે કેટલાક પ્રશ્નો ઉઠાવવા રહ્યા છે તેને હરેક રાજકીય પક્ષ પોતપોતાની રીતે ઉઠાવવા મથે છે, અથવા તો રાજકીય સિદ્ધિ મેળવવા માટે તેનો લાભ ઊઠાવે છે

ભૂમિહીનોનો પ્રશ્ન એવો જ એક પ્રશ્ન છે તેલગાણામાં સામ્યવાદીઓએ તકનો લાભ લઈ જે કિંમત પ્રવૃત્તિ કરી હતી તે વાસ્તવમાં તો પોતે જે રીતની રાજ્યવ્યવસ્થા સ્થાપવા માગતા હતા તેનો જ એક પ્રયોગ હતો પણ તે નિષ્ફળ નીવડ્યો અને જ્યાં સામ્યવાદીઓ નિષ્ફળ ગયા ત્યાં વિનોબાજી મૂક્યા થયા તેવગાણા તો નિમિત્ત બન્યું પછી તો ભૂદાન પ્રવૃત્તિ આખા દેશની સુખ્ય પ્રવૃત્તિ થઈ પડી છે

એક રીત આ નાટક એ પ્રવૃત્તિનો ઊગમ અને નિસ્તાંગ કવાત્મક રીતે વર્ણવે છે શુભગતી રંગભૂમિ પાસે સારા મૌલિક નાટકો આવે નથી જ, અને નવી રંગભૂમિ મોટે ભાગે અનુવાદો કે રૂપાંતરણો જ ગાડું ગમડાવે છે ત્યારે શુભસંદેશ ઝીલતા આવા પોયવક્ત્રી નાટકો આવકારદાયક ગણાય

નાટકના ગીતો : મકરન્દ દવેએ લખ્યા છે તે પ્રગમને અનુરૂપ અને કાવ્યસ્વપૂર્ણ છે મનીય કાવ્ય સંગ્રહ, લે. કાવિદાસ બદવ, પ્ર. પી કે શાહ પ્રાપ્તિસ્થાન, ઓર્ડર મૂક કંપની એવિસ ટ્રિજ અમદાવાદ, મૂ. મવા રૂપિયે

પ્રકૃતિજનિત કર-

હિમ અઢળો હો, પખી મો પલુ ગાના હો નહિ ગાન,
ધાકે કો વાયુ પલુ જ્ય રે લેથ ન વાયે ત્યારે
નિમિત્ત ધનઅધર તમે ન ગબીર રીને ઢાંધી દે;
જે રીને અપને શી ખીરે ઢાંધી છે ધમનીને,
જે રીને આ વધ થયેલી આખેને ઢાંધી છે,
જે રીને આ રાત્રિ કેરા શાદલને ઢાંધુ છે.

અમનસ જેનુ ભથુ ખુરથુ, કૂટી શનિની રેખા,
મરિન થયાં છે વચ્ચાનુપુ મુળે અને અપનાને,
તુડું તુડું થની જેની શક્તિ જુટી ગઈ છે,
તેની વ્યથાને કરુણાધન ગોપનતાથી ઢાંધી દે!
અંધાર મુખ જલ પાઈ પાઈ તૃપ્ત કરી દે તેને,
લગ્ન આવી કરી, પ્રકૃતિજનિત કર નું નૂતન પ્રભાતે!
ગુરુદેવ

અનુ • અનિલ

ਘਰਿਘਿ

અથાવલોકન !

અમરો અને તુલસીદાસ (કૃષ્ણસંગ્રહ) લેન્
રતિલાલ-અનિલ, મું રતિલાલ-અનિલ; રૂપા-
યતન, જૂનાગઢ; પ્રો. તરુણના લાગતી સાહિત્ય
સંઘ, અમદાવાદ; મું જે રૂપિયા.

આ કાવ્યસંગ્રહ વાંચતાં બધે ગરીબોના
પ્રતિનિધિ રૂપે રતિલાલ-અનિલ નજર સમક્ષ
તરી આવે છે

અનિલનાં કાંપોમાં ક્યાંય દેવ કે રાય
નથી. પણ વાસ્તવિકતા છે. જે દૈવના તારને
હુથમથાવે છે—તેનાં ફરમાં ફૂળી જવાની
સહેજે ઇચ્છા થાય છે.

કવિની અકળતા અને સંકલ્પ તો જુઓ:

દ્રેષ-અગ્નિ છે બળે
તો પ અદ્વા ના થળે,
સ્નેહને બદલે અને
કોકરો લાખો મળે

ગુંજતું રહેશે છતાં જે સ્નેહકુંડ સંગીત !

વિધ્વીની ઝેરી હવા
ચાસ માટે રુખવા,
ચૂસ કરવાને અને
ખૂખ એ મથશે છતાં

કંઠથી વહેતું રહેશે સ્નેહકુંડ ગીત !

આવા પ્રેરક ઉદગારો સંગ્રહમાં ઘણા
જોવા મળે છે.

અને આ ગરીબાઈનું એક દરખ.

જીવનનો પરિતાપ સહિનાં નિહાળ્યાં
ગરીબોનાં બાળકને બચાવે અનિલ, એ
તરત યાદ આવી એ બેચેન કરતી

મને ગ્રીભ ઝાતુની તપતી સવારે !

આ સરખામણી કેવી વસ્તવિક અને
સ્વાભાવિક અને તેથી દૈવચરણી છે !

ઈશ્વર વિશે પણ અનિલ વાસ્તવિક વિચારો
પરાવે છે અને રુઢિચુસ્તોને તો તે અમકાવી
પણ મૂકે છતાં તે કેટલા પ્રતીતિજનક છે !

..મા તું વસી રહ્યો એ વાત સાચ હોય તો,

.. પતનને કાજ હા; તું જે જવાબદાર છે !

ઈશ્વર દયાળુ અને સર્વવ્યાપી કહેવાય છે
એનો આધાર લઈ અનિલ ઈશ્વરને કેવો સોંસરે !

પણ કે છે !

યાતનાઓ પણ જગતમાં જોઈ હું,

હે દયાળુ ! તું થ સચરાચર નથી !

ઈશ્વર માનવને સમર્થો પણ ઈશ્વરની આજે
જે પ્રતિષ્ઠા છે તે તો માનવને કારણે જ છે
એમ પણ આ કવિ કહે છે :

હોત હું ના, કોણ તુજને જાણતે ?

તારી હસ્તી મારી હસ્તી પર નથી ?

અને આ સ્વાનુભવ જુઓ, કવિ જગત
સાથે કેવો બલેદ માંધે છે :

જીવન મારું જગતની સાથે એકાકાર લાગે છે,
મને દુઃખમાં ફૂળી, મુખમાં મુખી સંસાર લાગે છે.

પોતાની હાલત માટે કોઈના પર દોષ ન
દાળતાં એ કેવી મહાજતાથી પોતા પર
લઈ લે છે !—

અનિલ, આ પાનખર શબ્દને હુથેશાં તારા ક્ષયનમાં,
વસંત આવી નથી શકતી કે તુ લાવી નથી શકતો !

છતા કોઈ વાર ઝીંકા કદાચ પણ કરી લે છે.

વધે છે દર્દની ચીસો અમીરો સાંભળે મરે
વધે છે ત્યાં વહુ આનંદનો મોંઘાર, કોસાહક !

હિંચે હોય ના પશુ છતાં ગણાય તે પશુ,
માનવી પશુ અને છતાં ગણાય માનવી !

પથરોશું સિધ્ધ નીરખીને હસ્તી ઉઠે છે દિન,
કોઈનું પથરું હુલ નીરખી ફુલન ધઈ જાય છે !

કંઈ પથરને સિદ્ધીના કંઈ

ઈંસાન ઘણું છે જગમાં,

કંઈ ઈંસાનોને પથરનો

આકર બનીને રહેતું છે !

કવિના આ હાસ્ય નીચે ખરી રીતે તો
કરુણતા જ છુપાયેલી છે અને તે એમણે કંઈ
છે પણ ખરું :

(અનુક્રમ કવરપેજ ગ્રીણી)

કિશોરલાલભાઈના પત્રો

ભાઈશ્રી મણિલાલ, સેવાશ્રામ તા. ૨-૧૧-૪૧
તમારો કાગળ મળ્યો. તમારી તળિયત ૧૩
ઉપવાસ સહન કરે એવી છે કે કેમ તે (વધે શકે)
છે. પણ તમારા નિર્ણયમાંથી તમને કેમ ડગાવું?
તમારા ઉપવાસ તમારી ખારણા સુખજ સફળ થાયો
એટલું જ ઈચ્છું. રાજ એનિમા લેજો. પાણી પીવાય
તેટલું પ્રીતે. તે સાથે સોડા કે મીઠું લેવાને હરકત
નથી. ઉપવાસ છોડો ત્યારે બહુ સાવધાનીથી છોડજો.
ઉતાવળે ખોરાક લેવા માંડજો નહિ. 'શરૂઆત ફળના
રસથી કે લીળુ અને મધના પાણીથી કરજો. પછી
શાકના રસ અને દૂધ ધીમે ધીમે હાખસ કરજો.

ખીન' કામોનો વિચાર છોડી ઈશ્વરના નામમાં
જ એકાગ્ર થવા પ્રયત્ન કરજો. ઈશ્વર તમારી
સુરાદ પાર પાડે. કિશોરલાલના વં ૮ માં

ભાઈશ્રી મણિલાલ સેવાશ્રામ તા. ૫-૬-૪૧
ઘણું વખતે તમારો કાગળ વાંચી રાહ
થયો. તમારી તળિયતના સમાચાર તો તમે
લાખ્યા જ નથી. આશા છે કે સારી રહેતી
હશે. તમારી પ્રવૃત્તિઓ ખરાબર ચાલી રહેલી
છે. જે ધારે છે તે જ કરો છો-ખંતથી વળગી
રહો છો. કામ કરતાં કરતા વિચાર કરો છો.
જીવનની ઉન્નતિ ફળી ફળ એ ધ્યેય છે, સેવા
એનું સાધન છે. હરિજનો એનું ક્ષેત્ર છે. દૂવા,
નિશાળો, સફાઈ, દવા વિગેરે વિગેરે એ ક્ષેત્ર
તથા માધનને સાથે આજીવારું સંયોજકો
અથવા નિમિત્તો છે. એમાં વિચાર પૂર્વક
યોજના તે જ્ઞાનની ઉપાસના છે. હરિજનોનું
હિત એ ભક્તિ છે. ચોતાનો ઐહિક નિસ્વાર્થ
એ નિષ્કામતા છે. તે દ્વારા જીવનનું, સંસારનું
ચક્ર સરખું ચાલતું કરવું. અને માનવસમાજને
આગળ વધારવો તે યજ્ઞ છે. એવા યજ્ઞ

કરતાં કરતાં ચોતાનું જીવન ખર્ચી જવા દેવું.
આગળની ચિંતા ન કરવી. અધૂરું રહેવાનો
અસતોષ કે પૂરું કરવાની લોકપ્રતા ન રાખવી.
ન્યારે જીવનનો અત આરે ત્યારે તે છોડ-
વાની પૂરી તૈયારી રાખવી. ન પુનર્જન્મની
આકાંક્ષા રાખવી, ન છોડવાની પૂરી તૈયારી
રાખવી. આવી એ પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં મનો-
દશા રાખવી. તેનું નામ અનાસક્તિનો કર્મયોગ.
આ સમજી શકાય એવું લાગે છે. ગીતા-
મંથનના ત્રીજા અધ્યાયમાં કર્મયોગને વિસ્તાર
પૂર્વક સમજાવ્યો છે તેને ફરીથી વાંચજો.
નવી આવૃત્તિમાં તેને સ્પષ્ટ કરવાનું એક
ચિત્ર પણ આપ્યું છે. તે જોશો. અને પછી
તે પર વધારે પ્રશ્ન પૂછવા હોય તે પૂછશો.
ગીતામંથનમાંથી ઘણાખરા ખુલાસા મળી
જવા ભોઈએ. હાલ સેવાશ્રામમાં રહેવા આવ્યો
હું. મહાદેવભાઈની વતી મારે પૂ. બાપુજીનું
કામ જોવું પડે છે. તળિયત સાધારણ ઠીક
છે ત્યાં સૌ મિત્રોને વદેમાતરમ્.

કિશોરલાલના વં ૮ માં

* શ્રદ્ધા વિનાનું કર્મ એ અગ્રાધ સમુદ્રને તળિયે પહોંચવાના પ્રયત્ન જેવું છે.

* પુરાણ એટલું પવિત્ર એ માનવામાં જેટલો દોષ છે તેટલો જ દોષ પુરાણ
એટલું દોષિત એવું માનવામાં પણ ભોઈ હું.

— ગાંધીજી

બંસીવાલા આળો મોરા દેશ

*
હોકનજરે મીરાં મંગળદેશ ફરી રાણા
સાથે — ત્યારે ય કહેવાય છે કે તેના હાથમાં
ગિરધરલાલની મૂર્તિ હતી — પણ એને પ્રીતિ
તો કૃષ્ણ સાથે જ હતી. અને એ 'કૃષ્ણ પ્રીતિ
પણ અસાધારણ છે. અને એ અસાધારણ
કૃષ્ણ પ્રીતિ મીરાએ ઉત્કટતાથી, મુકત કંઠે
ગાઈ છે.

મીરાંનાં કૃષ્ણ પ્રીતિનાં પદોમાં હૃદયની
આરત તો ઉત્કટતાથી વ્યક્ત થઈ જ છે, પણ
તેટલા માત્રથી જ એ પદો વરસોથી લોકજીવે
નથી થઈયાં, ખરું કારણ તો એ છે કે એમાં કાળના પ્રબળ પ્રવાહ સામે ટકી રહે તેવી મના
તન કાવ્યમયતા છે.

કૃષ્ણને આમંત્રણ આપતી મીરાં, કૃષ્ણ વિનાની ચોતાની વ્યાકુળ સ્થિતિ — લગની તો આ
પદમાં વ્યક્ત કરે જ છે, પણ તે સાથે કૃષ્ણનું જે આહું વર્ણન તેણે કર્યું છે — 'તોરી સામળી
સૂરત હૃદ વેશ,' 'ધુધરવાળા કેશ' — એ ય કેવું મનોહારી છે !

બંસીવાલા આળો મોરા દેશ;

આળો મોરા દેશ, હો બંસીવાલા આળો મોરા દેશ;
તોરી સામળી સૂરત હૃદ વેશ, બંસીવાલા આળો દેશ.

આવન આવન કહે ગયે, કર ગયે કોલ અનેક;
ગણતાં ગણતાં ઘસ ગઈ જીભા, હારી આમળીઓની રેખ.

બંસીવાલા ૦

એક બન દૂદી સક્લ બન દૂંદી, દૂંદા સારો દેશ;
તોરે કારણ ભોગન હોઝીંગી, કરોંગી ભગવો વેશ.

બંસીવાલા ૦

કમલ નાહિ મારે સાહી નાહિ, કલમ નહિ લવલેશ;
પંખીનું પરમેશ નાહો, કીન સંગ લખું સંદેશ ?

બંસીવાલા ૦

મોર મુગટ શિર છત ગિરાએ, ધુધરવાળા કેશ;
મીરાં કે પ્રણુ ગિરધરના યુગ, આવોને એણે વેશ.

બંસીવાલા ૦

મહાત્મા ગાંધીજી ૧૯૦૨ના જૂનમાં કર્નૂરબા અને પુત્રો સહિત ત્રીણવાર દક્ષિણ આફ્રિકા નિવાસ માટે જતા હતા. મહાત્માજી મુસાફરી કરતા હતા તે સ્ટીમરમાં ઘણા ડેક પેસેન્જરો પણ મુસાફરી કરતા હતા. બોયર-પ્રિટીયા યુદ્ધની સુલેહ થયા પછી હિન્દીઓને ત્યાં જવાની બે સ્ટીમર જેટલી જ છૂટ મળેલી; તે પૈકીની એ એક સ્ટીમર હતી. એ સ્ટીમરમાં મુસાફરી કરનાર એક ભાઈનું ૮૮ વર્ષની પાકટ ઉંમરે તાજેતરમાં જ તા. ૨૩-૬-૧૯૧૫ના રોજ કેપ પ્રાન્તના ઇસ્ટ લંડન શહેરમાં અવસાન થયું તેમણે અવસાન પૂર્વે ગાંધીજીનો એક પ્રેરક પ્રસંગ પ્રગટ કર્યો હતો તે આમ છે :

‘તે સમયે સ્ટીમરમાં ડેક પેસેન્જરો માટે વીસી ન હતી. એટલે ૩૫ ૫૨ મુસાફરી કરનારા દસ-વીસની ટોળીમાં ઝુંબડથી સીધુ-સામાન અને જરૂર પૂરતાં વાસણો લઈ લેતા ને સ્ટીમરમાં ભાંતે જ રાખી લેતા. અમે મુસાફરી કરતા હતા તે સ્ટીમરમાં ડેક પેસેન્જરોમાં પુરુષ વર્ગ જ હતો. જેમાં મુમલમાન ભાઈઓ પણ હતા. થોડીક છીયનો હતી, જેમાં બળતણ માટેના કોલસા સ્ટીમરના બંકરમાંથી બે ચીને કાઢવા પડતા. પાણીના વપરાશમાં ખૂબ કરકસર કરવી પડતી. એક જ

નળ હતો અને તેમાં માત્ર અમુક સમય મુધી જ પાણી આવતું, જે સાથે લઈ લીધેલા ઘાસ-તેલના ડબ્બામાં ભરી લેવું પડતું. આમ હોવાથી પાણી ભરવાની ઘણી લીડ થતી. તે વખતે કેટલાક અધુસમજી હિન્દુભાઈઓ ખીબા પાણી ભરનારાઓને બળજબરીથી દૂર હટાડેલીને પોતાની વીસી માટેનું પાણી પહેલાં ભરી લેવાની હુક કરતા, તેથી ઘણીવાર તકરાર થતી.

ગાંધીજી સ્ટીમરમાં લટાર મારતા પાણીના નળ આગળથી પસાર થતા હતા ત્યારે તેમની નજરે એ દૃશ્ય પડ્યું. મહાત્માજી તરત નળ પાસે તકરાર ચાલતી હતી ત્યાં પહોંચ્યા અને સૌને શાંતિથી સમભવતાં સલાહ આપી : ‘જેમજેમ તમે આવતા બધ તેમતેમ એક પછી એક પાણી ડબ્બાઓને એકબીજાની હારમાં ગોઠવી દેવા બોધ્યો, અને પછી વારાફરતી ભરવાથી બધાને સહેલાઈથી પાણી મળી શકશે.’

મહાત્માજીના આ શબ્દોની ત્યાં પહોં માટે તકરાર કરતા ભાઈઓ ‘પરબુદઈ અમર યદ્ય. મહાત્માજીની સલાહ સૌએ સ્વીકારી અને તે પ્રમાણે તે દિવસથી ‘કયુ’માં ઊભા રહીને દરેક પાણી ભરવા લાગ્યા. જેથી તકરારનું કોઈ કારણ રહ્યું નહીં અને સૌએ સુખેથી મુસાફરી પૂરી કરી.’

એક વાર ભગવાન યુદ્ધને એમના પ્રિય શિષ્ય આનંદે પૂછ્યું : ‘ભગવાન ! જ્યારે ખીબા આચાર્યો ઈશ્વર, સૃષ્ટિ, સ્વર્ગ, મોક્ષ આદિની ચર્ચા કરે છે ત્યારે આપ એ વિષયમાં કેમ કશું કહેતા નથી ?’

‘આનંદ !’ યુદ્ધ ભગવાને પ્રશ્નાંત બાવે કહ્યું : ‘એક માણસ તીર વાગવાથી ઘાયલ થયો હોય એ વખતે તેની સારવાર કરનારા તેને પૂછે કે તીર કયાંથી આવ્યું ? કોણે માર્યું ? મારનાર કોણ હતું ? તે વ્યક્તિ ગોરી હતી કે કાળી ? તીર કોણે બનાવેલું ? એ ચોગ્ય છે ? કે તે બધી પડપૂછ પડતાં મૂકી એની મલમપટ્ટી કરે તે ચોગ્ય છે ?’

‘એ વખતે તો જેમ બને તેમ જલદી પેલા ઘાયલની સારવાર કરવી બોધ્યો.’

યુદ્ધ ભગવાને કહ્યું : ‘અસ એ જ રીતે આનંદ ! ઈશ્વર આદિની ચર્ચા કરવા કરતાં તો માનવને દુઃખથી દૂર રાખવાનો પ્રયાસ કરવો વધારે સારો છે.’

કોશાંબી નગરીમાં વેદશાસ્ત્રોનો જ્ઞાતા પંડિત, કશ્યપ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેના પાંડિત્ય અને જ્ઞાનથી આકર્ષાઈ કોશાંબી નરેશે તેને રાજપુરોહિત નીમ્યો હતો. રાજા તેને ધણું માન આપતો અને તેના હોદ્દાને છાજે એવી સગવડો પૂરી પાડતો. અનુચરો સહિત પાલખીમાં બેસીને પુરોહિત રાજદરબારે જતો અને પાલખીમાં જ બેસીને પાછો ફરતો.

એ કશ્યપ બ્રાહ્મણને જશા નામની સુરીશ પત્ની હતી ને કપિલ નામનો નાનો પુત્ર હતો. એવામાં કશ્યપનું અવસાન થયું. કપિલ નાની ઉંમરનો અને પંડિત નહીં તેથી પુરોહિતની ખાલી પડેલી જગ્યા પર કોશાંબી નરેશે મરુક નામના એક ખીજા બ્રાહ્મણની વરણી કરી. કશ્યપ જેવા ઠાઠમાઠથી પાલખીમાં બેસીને જતો તેવી જ રીતે, તેવા જ ઠાઠમાઠથી મરુક પણ પાલખીમાં બેસીને જતો. એને જતો બેઠને જશાને કશ્યપની યાદ તાણ થતી અને એણે આવી જતું, આગ એક દિવસ મરુકને પાલખીમાં બેસીને જતો બેઠને કશ્યપને મંભારીને જશા રહતી હતી તે કપિલ બેઠ ગયો. કપિલે માને આગ્રહ કરી રહવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે આંસુ લૂછતાં માએ કહ્યું: ‘તું ઉંમરે કંઈક નાનો અને વિશેષ તો ખાસ ભણ્યો ન હોવાને કારણે તારા પિતાનું રાજપુરોહિત પદું તને મળ્યું નહીં. તારા પિતાને સ્થાને નિમાયેલા મરુકને, તારા પિતાની જેમ જ ઠાઠમાઠથી પાલખીમાં બેસીને રાજદરબારે જતો બેઠ છું ત્યારે ત્યારે મને તારા પિતાની યાદ આવી જાય છે અને તેથી આંખમાં આંસુ આવી જાય છે; જાણું ભણ્યો હોત તો તારા પિતાની જેમ તું જ ઠાઠમાઠથી રાજદરબારે જતો હોત—એ બેઠને મારી આંખ કેવી ટાઢ થાત! પણ હવે શું થાય? તું કંઈક જ્ઞાન મેળવવા કરે તો વળી કોઈક

દિવસ તારા પિતાના પદે આવી શકે.’

માતાની આ વાત સાંભળીને કપિલે વિદ્યાભ્યાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

કશ્યપનો, શ્રાવસ્તી નગરીમાં ઇન્દ્રદત્ત નામનો એક બ્રાહ્મણ મિત્ર રહેતો હતો. જશાએ તેને ત્યાં જઈ વિદ્યા સંપાદન કરવાની સલાહ આપી. માની સલાહ શિરોમાન્ય કરી કપિલ પગે ચાલતો શ્રાવસ્તી પહોંચ્યો. ઇન્દ્રદત્તને મળી પોતાના આગમનો હેતુ સમજાવ્યો. ઇન્દ્રદત્તે વિદ્યાદાન આપવાનું સહુર્ષ સ્વીકાર્યું, પણ તે અત્યંત સાધારણ સ્થિતિનો હતો એટલે તેણે શ્રાવસ્તીના શાલિભદ્ર નામના શ્રીમંતને ત્યાં કપિલના રહેવા-જમવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

શાલિભદ્રને ત્યાં ઘણા નોકર ચાકર હતા. તેમાં એક યુવાન દાસી બારે ચંચળ હતી. કપિલને તે જ નિત્ય ભોજન પીરસતી પીરસતાં પીરસતાં તે નિત્ય મમંગિણી વિનોદ કરતી, કટાક્ષ કરતી—કપિલને એ ગમતું. એ પણ સાચો જવાબ વાળતો. આમ ને આમ બંને એકબીજા પ્રત્યે આકર્ષાયા; અને ધીરધીરે બંનેનાં હૃદયમાં સ્નેહના અંકુર ફૂટ્યા.

વખત જતાં દાસી કપિલ પાસે નાતબાતનાં વચ્ચાણપણ ભાગતી, પણ તે તો ગરીબ હતો; એ બધું તે ક્યાથી આણી આપે? તે સાથે, તે દાસીનો સ્નેહ પણ તણ શકે એમ નહોતો. ત્યારે કરવું શું? એવી દ્વિધામાં પડ્યો હોવાથી બરાબર વિદ્યાભ્યાસ પણ કરી શકતો નહોતો.

એવામાં દાસીએનો એક ઉત્સવ આવ્યો. તે પ્રસંગે દાસીએ કપિલ પાસે સારાં વસ્ત્રો અને અલંકારોની માગણી કરી. કપિલે સાચી વાત કહી પોતાની લાચારી દર્શાવી ત્યારે દાસીએ તેને ધનપ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવતાં કહ્યું: ‘શ્રાવસ્તી નરેશ દરેજાજ વહેલી સવારે સૌથી પ્રથમ જે વાચક તેની પાસે આવે તેને બે

માસા સોનાનુ દાન કરે છે, તો તમે વહેવા
ઊઠી તેમની પાને જાવ તો એ સોનામાંથી
વજ્રાલકારે લાવી શક્યો’

કપિવ તો, તેની મૂઝવણનો ઉકેલ જાણી
રાજરાજ થઈ ગયો અને તેણે દાગીને વચન
આપ્યું કે પોતે જરૂર કાવધી બે માસા સોનુ
રાજા પાસે માગી લાવશે ”

‘ક્યારે સવાર પડે કે રાત્ર પાસે જઈને
બે માસા ભાર સોનુ લઈ આણું’ એવા વિચાર
રમા કપિવને ઊંઘ ન આવતી વળી શુક્ર
પક્ષ હોવાથી ચાંદની ખીરી હતી તેથી મધ
રાતે તે ઊઠ્યો ને ‘પરેડ થવા આવ્યું છે
એમ સમજીને તેણે તો રાજના મહેલ તરફ
ચાલવા માંડ્યું ત્યાં પહોંચતા મહેલના ચોકી
દારે તેને રોક્યો અને પકડ્યો અને મધરાતે
આમ બટકવા માટે ચોકીએ લઈ જઈ બેસાડ્યો

સવારે ચોકીદારે કપિવને રાજા મમલ
રજૂ કર્યો અને બધો વૃતાત કહ્યો

રાજાએ કપિવને પૂછ્યું કે તું મધરાતે
શા માટે નીકળ્યો હતો ?

કપિલ ભોળો હતો અને માટે જિદગીઆ
આવો પ્રથમ જ પ્રસંગ હતો એણે તો સાચે
સાચું કહી દીધું ‘હું કોશાપીથી અહીં વિદ્યા
ભ્યાસ માટે ગાળ્યો છું ને શાસ્ત્રભર શેઠને
ત્યાં કેટલાક સમયથી રહું છું શેઠના ઘરની
એક દાસી સાથે મારે માયા મધાર્ છે, દુકમા
દાસીઓને ઉત્સવ આવે છે, તે માટે દાસીએ
મારી પાસે વજ્રાલ મરે માઆ પછુ હું અકિ
ચન છું, એ બધું ક્યાથી લાવું ? મેં જાણ્યું
કે તમે રાજ સવારે પહેવા યાચકને બે મસા
ભાર સોનુ આપો છો એથી ઉસાહમાં, જૂવથી
મધરાતેને પરેડ સમજી આપની તરફ આવવા
નીકળ્યો, ત્યાં ચોકીદારે મને પકડ્યો મને
એમ ક, થોડા દિવસ આપની પાસેથી બળે
માસા ભાર સોનુ મેળવી તે વેચીને સારા
વજ્રાલ કારે દાસીને લઈ આપીશ’

આવરતી નરેશ એ ભોળા પ્રાણજીકુમારની
સાચી હકીકત જાણી તેની મ્યા આવી તેણે

કપિવને કહ્યું ‘પ્રાણજીપુત્ર, તારી મૂઝવણ
જાણી બે જોઈતું હોય તે નિમકાય માગ

કપિલ, રાજના આવા ઉદાર વચન સાંભળી
રાજ થયો-મૂઝવો પછુ ખરે શું માગવું ?
વિચાર કરવા માટે રાત્ર પાસે થોડો સમય
માગી તે રાજના ઉદ્યાનમાં જઈ બેઠો

વિચારતા વિચારતા તેને થયું બે માસા
ભાર ૪ નોનુ શા માટે માગું ? ચાર માસા
શા માટે નહીં ? માત્ર ચાર માસા જ શા
માટે ? આમ ને આમ તે એક કરેડ માસા
સોનુ માગવા સુધી પહોંચી ગયો ! પછી થયું,
રાજનું આખું રાજ્ય જ માગું તો શું ખોટું ?
આમ તેની તૃષ્ણા વધતી જ ગઈ ! છેવટે
એને લાગ્યું કે આ તૃષ્ણાનો તો અંત જ
નથી ! આટલું માગવાનું નથી કરું છું ત્યાં
તો એનાથી વધારે માગવાનું મન થાય છે
એટલું માગવાનું નહોતું કરું છું ત્યાં વળી
એથી ય વિશેષ માગવાની ઈચ્છા થાય છે
એને તૃષ્ણા પ્રત્યે ઘુલ્મી ઉપલ તૃષ્ણાનો ત્યાગ
કરવો એ જ સાચો માર્ગ છે એ તેને સમજાણું
અને તૃષ્ણા તો અપરિગ્રહથી જ મટે અને
અપરિગ્રહ માટે તો સાધુજીવન જ ગાળવું
જોઈએ એણે સાધુજીવન ગાળવાને મંદકપ્યો

રાજા પાસે જઈને કપિવે કહ્યું ‘રાજન
હું તો માત્ર આપની પાસે બે માસા ભાર
નોનુ માગવા આવ્યો હતો પછુ તમે ‘માગવું
હોય તે માગ’ એમ કહ્યું તેથી માત્ર મન
વધતા વધતા કરેડ માસા સોનુ માગવા સુધી
પહોંચ્યું અને છેવટે તાતમાત્ર રાજ્ય માગી
લેવાની ઈચ્છા થઈ અને છતાં તૃષ્ણા પૂરી
મતોવાતી ન હતી એ પર વિચાર કરવા મને
લાગ્યું કે આ તૃષ્ણાનો તો અંત જ નથી બે
કઈ મળશે તે જોણું જ પડવાનું માટે સાચો
માર્ગ એનો અંત આણવો એ જ છે તૃષ્ણા
અપરિગ્રહથી મટે ને અપરિગ્રહી તો સાધુ
જીવન ગાળવાથી જ રહી શકાય માટે હવે હું
દીક્ષા લઈ સાધુ ચર્ચને અપરિગ્રહી બની
તૃષ્ણાસુકત થઈશ મારે કરું જોઈતું નથી’

આપણા સંતોએ ઈશ્વર નિષ્ઠા અને શરણાગતિના બે પ્રકાર બતાવ્યા છે: ‘માર્ગરનિષ્ઠા’ અને ‘વાનરનિષ્ઠા’.

બિલાડીનાં બચ્ચાં આંખ મીંચીને ‘મ્યાડ’ ‘મ્યાડ’ કરે છે. કહે છે કે અમારી મલામતી, અમારું કલ્યાણ અમારી માના હાથમાં છે. અમારું શ્રેય શેમાં છે એ એ જ જાણે છે. અમારી આંખો પણ ખૂલી નથી. અમે અમારી મા પર વિશ્વાસ રાખીએ છીએ કે, એ જ કંઈ અમારે માટે વ્યાજખી સમજે છે તેને અનુકૂળ થવું એટલું જ અમારું કર્તવ્ય છે.

બિલાડી—મા આવે છે, પોતાનાં બચ્ચાં-એને ગરદનમાંથી દાંતવડે પકડે છે. પકડ ટીકી થઈ તો બચ્ચાં પડી જશે, સખત થઈ તો બચ્ચાંની ગરદનમાં દાંત ખૂંચી જશે ને ઘવાશે. અરક્ષિત જગાએથી ઉઠાવીને કેઈ સુરક્ષિત સ્થાને લઈ જઈને તેને ખવડાવવું-પીવડાવવું એ માતાની ફરજ છે. દરેક રીતે, દરેક બાબતમાં માતા પર આધાર રાખવો એ બચ્ચાંઓનું કર્તવ્ય.

વાનરનિષ્ઠા એનાથી જુદી હોય છે. વાનરનાં બચ્ચાં સતર્ક હોય છે. જરા પણ સંકટ કે આકત આવે પડે કે તરત પોતાની મા ક્યાં છે એ જોઈને, દોડીને એ જ્યાં હોય ત્યાં જઈ તેના પેટે વળગી પડે છે. મા છલાંગ મારીને એક ઝાડ પરથી બીજા ઝાડ પર જાય છે. માતા પેટે ભેરથી વળગી રહેવું એ બચ્ચાંનું કામ હોય છે. પકડ ટીકી પડી તો મા શું કરી શકે? બચ્ચાંઓએ પોતાનો પ્રાણ ખોવો રહ્યો. બચ્ચાંનું કામ છે કે માને પેટે વળગે અને પોતાની જાતને બરાબર મંભાળે. સ્વપ્રયત્નનો એટલો ભાગ બચ્ચાંનો છે, બાકીનું એની માએ મંભાળી લેવાનું હોય છે.

આ બે નિષ્ઠાઓ આપણી પ્રાર્થનામાં મળી આવે છે. કેટલાક ભક્તો નાની-મોટી બધી

સુરકેલીઓ ભગવાનને સોંપી નિયંત્ર થઈ જાય છે. સંકટ સમયે ભગવાનનું સ્મરણ કરવું અને બધો ભાર એના પર છોડી દેવો એટલું જ એનું કર્તવ્ય હોય છે.

બીજા પ્રકારના ભક્તો એવા છે, જે કહે છે કે જીવન ભજાને માટે એક કસોટી છે. સંકટ આવ્યે એને યોગખી લેવું અને એને દૂર કરવાનો ઇલાજ શોધી કાઢવો, એની સાથે લડી લેવું, એટલું કરવા છતાં એનો અંત ન આવે તો એને ધૈર્યથી બરહાસ્ત કરી લેવું એ જ ભક્તિનું સાચું લક્ષણ છે. વિધાતાએ આપણને હૃદય અને મગજ આપ્યાં છે; હિમ્મત અને પુરુષાર્થ આપ્યાં છે, ધૈર્ય અને શ્રદ્ધા આપ્યાં છે; એના પ્રત્યે અકૃતજ્ઞ બનવું એટલે ઈશ્વરનો દ્રોહ કરવો. માથો ભક્ત એવું નહીં કરે. આપણે બધા પુરુષાર્થ કરી છૂટીએ, સહન કરવાની શક્તિ પણ ઉપયોગમાં લઈએ; એટલું ક્યાં પછી ઈશ્વરની મદદ માગવી જ જોઈએ એવું લાગે તો એ વખતે અવશ્ય વ્યાજખતાથી ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરે. દરેક પ્રકારનો પુરુષાર્થ કરવાથી જ ભક્તની અંતિમ પળામાં એક એવી શક્તિ પેદા થાય છે, જેથી એની પ્રાર્થના સીધી ભગવાનના ચરણો મુઠી પહોંચી જાય છે, ભગવાનના કારણે મળી જાય છે અને એનું અહભૂત પરિણામ આવે છે.

પ્રાર્થનાનો અર્થ ભગવાન પાસે કંઈક માગવું એવો હોય તો એક પક્ષ કહે છે કે બધું જ ભગવાન પાસે માગી લેા, બીજા કોઈ પાસે કંઈ જ ન માગો. પોતાના પુરુષાર્થથી પણ માગવું એ ભગવાનને ભૂલી જવા જેવું છે. એવી અભિમાની અશ્રદ્ધા ભક્તિની સાથે ટકી શકતી નથી.

બીજો પક્ષ કહે છે કે ભગવાન પાસે માગવાના પ્રસંગો જિંદગીમાં બહુ તો બે ચાર આવે છે. શાળાનો વિદ્યાર્થી જો ગણિતનું

દરેક ઉદાહરણ શિક્ષકની પાસેથી લઈ લેવા
તો તે ગણિત ખાતે શીખે ! પોતાના પૂરા
પ્રયત્નો પછી ય ન સૂચે તો શિક્ષક પાસે
ભાવ. મનુષ્યના પ્રયત્ન પછી ઇશ્વરની કૃપા
છે જ. પ્રત્યક્ષ વેદોએ જ કહ્યું છે :

અતે આન્તર્ય સખ્યાય ન દેવાઃ ।

જ્યાં સુધી માણસ મહેનત કરીને થાકી
ન લેય ત્યાં સુધી આકાશના દેવ મદદ
આવતા નથી.

આ બે નિષ્કાઓમાં કઈ ઈષ્ટ છે, કઈ
શ્રેષ્ઠ છે, એ દરેક વ્યક્તિ પોતાના મન સાથે
નક્કી કરે. અમે એટલું જ કહીશું કે જાને
ઉદાર અને સારી છે, ભગવાન જાનેને સમજી

લે છે અને કહે છે :

યે યથા મા પ્રપદ્યન્તે તાન્સ્તર્થેય ભગમધુમા

એમ માનવું ખોટું છે કે જ્યાં સુધી
માણસ પોતાના જાણ પર પોતે પ્રયત્ન કરે
છે ત્યાં સુધી ભગવાન તટસ્થ રહીને જોયા
કરે છે. ભગવાન આપણી સાધનાના મમ
ર્થક હોય છે, એમની મદદ હમેશાં મળતી જ
હોય છે. રમતમાં જે આપણને માથે આવે
છે એને ખેલાડી કહીએ છીએ. ભગવાન દરેક
સાધકના ખેલાડી છે. રમતનો જે કાયદો
આપણે જાનાવીશું તેને અનુકૂળ થઈને એ મના-
તાન ખેલાડી ખેલશે. ખરી વાત તો એ છે કે
એ સર્વવ્યાપી ખેલાડી મૌનો અંતર્યામી છે જ.

*

‘નકારા અક્ષર એ અધૂરી કેળવણીનું એ ધાણ છે’ આ ઉક્તિ દ્વારા પૂર્વજી બાપુ-
જીએ આપણને આડકતરી રીતે ઘણું ઘણું કહી નાખ્યું છે. સારા અક્ષરો કરી શકતો
માણસ અમુક સદ્ગુણો—ચોક્કસ, સ્વચ્છતા, સુઘડતા, મધૂર વાણી (વગેરે)—પરાવતો
હોય છે. સારા અક્ષરો હોવા એ એક સુલક્ષણ જ કહી શકાય.

સારા અક્ષરો ઘણીવાર સારું કૃત્ય આપે છે.

મારા એક મિત્ર કેટલાય વખતથી બેકાર હતા. તેમણે ઘણું ઠેકાણું નોકરી માટે
અરજીઓ કરી પણ કયાંયે પત્તો ખાધો નહીં. છેવટે તેમણે એક સરકારી ખાતામાં
અરજી કરી. એ ખાતાનો ઉપરી એક મરાઠો હતો. તેને મરેડાદાર અને સ્વચ્છ
અક્ષરો ખૂબ ગમતા. અગાઉથી નિમાયેલા ખરાબ અક્ષરોવાળા કારકૂનો તરફ તેને
ભારે અણગમો હતો. તેથી ઊલટું, સારા અક્ષરવાળા કારકૂનો પ્રત્યે તેને સારી લાગણી
હતી. તેના હાથમાં મારા મિત્રની સરસ અક્ષરમા લખેલી અરજી જતાં તેણે તરત જ
મારા મિત્રને ઈન્ટરવ્યુ માટે બોલાવ્યા.

મારા મિત્ર ઈન્ટરવ્યુ માટે ગયા. ઉપરીની એફિસમા વિનયથી પ્રવેશ્યા કે તરત
પેલા ઉપરીએ સહેજ ઊંચું જોઈ, સ્મિત કરી કહ્યું,

‘I am very much pleased by your handwritings. So I appoint you.’

ને ખરે જ, કઈ પણ ઈન્ટરવ્યુ લીધા વિના તેમની નિમણૂક કરવામાં આવી.

સારા અક્ષર એ ખરેખર પાત્ર આંગળીડી એક કળા જ છે. — ભાઈ યશુ

*

સાધારણ જનસમાજની ઉપેક્ષા એ મારી નજરે આપણી પ્રવૃત્તિ મહાન પાપ
છે, અને આપણી અવનિતાનું એ એક મુખ્ય કારણ છે. જ્યાં સુધી આ જનવર્ગને
સારી કેળવણી, સારો ખેરાક મળે નહીં અને તેની સારી સંભાળ લેવામાં નહીં આવે
ત્યાં સુધી જામે તેટલી રાજનીતિનો ઉપયોગ કરીએ તે નિરર્થક જશે. — વિવેકાનંદ

શ્રદ્ધા-કણ

વિષાગ્રી હરિ

*

આણું દેવ-સ્થાન સત્તું પડયું હતું.
ભૂત જેવી ઊભેલી કાળી કાળી ભિંતો;
ઝાંગેલી ધ્વજ-દંડ;
શ્રીહીન શિખર,
દીપ્તિવિનાનો સુવર્ણ-કળશ;
અને શખનાદ પણ નિષ્પ્રાણ હતો.
કેમ કે, દેવતાએ ધૂણા અને ગ્લાનિથી
મંદિરને ત્યાગ કર્યો હતો.

મંદિરની બહાર દૂર કેટલાક દર્શનાર્થીઓ
તિરસ્કૃત ઊભા હતા—ત્યાં જ 'એમની સાથે
દેવતા પણ એક બાણુ માથું ઝુકાવીને
ઊભા હતા.

અને બારણાં બંધ કરીને પૂનરી પાયાણુ-
મૂર્તિની પૂજા-અર્ચનામાં ખરોવાયો હતો.

મહાત્માજીના તપોબળથી એક દિવસ
મંદિરનાં બધા બારણાં ખૂલી ગયાં—અને તિર-
સ્કૃત દર્શનાર્થીઓએ ફૂલમાળાઓ લઈને
મંદિરના ઈંબર પર, પગ મૂક્યા.

મૂર્તિ ફરી દીપ્તિમાન બનીને પ્રકાશી રહી;
મંદિરની ભિંતો પર લાલિમા ખીલી ઊઠી;
મંગલ-ધ્વજ ફરકવા લાગ્યો;

શિખર પર કોઇએ ગુલાલ વિખેરી દીધો;
સુવર્ણ-કળશ ફરી ઝગડી ઊઠ્યો,

અને શખનાદે ભક્તોનાં અંતરને અનુ-
પ્રાણિત કરી દીધા.

પૂનરીએ એ મંગળ સમયે દેવતાની પૂજા
કરવાને બદલે એના ભક્તોની પૂજા કરી.

*

અસ્પૃશ્યો આગની જવા-
બાએ તરફ ભલે પોતે
ખેંચાયા અને વારંવાર એને
સ્પર્શ કર્યો. અને પછી એને
છાતીમરસી ચાંપી !

અને વાયુની શીતળ લહે-
રોથી એ દૂર રહ્યા ! હૈયે

કોણ ?

ગર્જનાઓ કરીને વાદળની
કોણ આસ હૃદયને ઘડકાવે ?
વીજળીના કરી ઇશ્વારનો
કોણ એ દૂર દૂર બોલાવે ?

અનિલ

ચાંપવાની તો વાત જ ક્યાં રહી, એને સ્પર્શ
પણ ન કર્યો, અરે પડછાયો પણ પડવા દીધો
નહી !

અને વળી એ વિપર્યયને એ લોકોએ
ધર્મોચાર કહ્યો !

મહાત્માજીથી આ અનાચાર ભેદ શકાયો
નહી, ભભૂકતા અગ્નિમાં પોતે ફૂટી પડ્યા,
અસ્પૃશ્યતાનું મહાપાપ પોતા માટે.

સૌની આંખો આગળથી મૂરછાંતું શ્યામ
આવરણ એમણે દૂર કર્યું—અને અસ્પૃશ્ય-
તાનો અંત ક્ષિતિજ પર દેખાવા લાગ્યો.

વૃદ્ધ સાધુની કરુણાએ માનવના હૃદય-
કમળ પર હોરાયેલી કાળી રેખાઓ ધોઈ નાખી.
એમને બચ હો, બચ હો !

*

મહાત્માજીએ પોતાના શરીરમાંથી એક
એક તાર જે થી કાઢ્યો અને જીવનભર દેશનું
લાઘ્યવચ્ચ વણતા રહ્યા—કેમ કે એ વણકર હતા.
એટલું જ નહીં, એ ભંજી પણ હતા.

એમણે દેશને—અંદરનો ને
બહારનો—બધો જ કચરો
માફ કરી નાખ્યો.

*

નારીનાં ચીતલયાં નેત્રોએ
કૃપણતા પ્રગટ કરી—ન્યાય
એને મહાત્માજીએ કહ્યું :

‘તું’ કલ્યાણહારી અગ્નિ છે; તું’ પુણ્યસલિલા ગંગા છે.’

પુરુષે કામનાની રાખથી અગ્નિને ઢાંકી દીધો હતો! અને પુણ્યોદકને વાસનાના પાત્રમાં ભરી રાખ્યું હતું!!

જે દિવસે નારીને ‘પાષાણી’ બનાવી દેવામાં આવી ત્યારે દેશની શ્રી-સરવાણીઓ સુકાર્ધ ગઈ.

સુચિંત શક્તિને મહાત્માજીએ આવીને જગાડી, અને દેશની સુકાર્ધ ગયેલી શ્રી-સરવાણીઓ ફરી વહેવા લાગી!

પોતાના સસુદારના પુણ્યપર્વ પર નારીએ સૌને શીક્ષ અને શક્તિનું હાન દીધું.

*

કોઈ કલાકાર તો મહાત્માજીની દયા ખાતા અને એમને જોઈને ધ્યાકૃષ્ણ થતા ને હસતા પણ, એટલા માટે કે, એ પોતાની કોઈ કલા કૃતિ પર સુખ થતા ન હતા, ન તો એમણે આખથી એ ચિત્રના સૌન્દર્યની ખારીકીઓ જોઈ-પિછાની હતી.

‘પણ એ કલાકારોને ખબર ન હતી કે, મહાત્માજી સ્વયં કલાના દર્શક હતા, જે કળા માનવીને અધિકારમાંથી પ્રકાશ તરફ લઈ જાય છે જે મૃત્યુથી નોખા પાડી અમૃત ત્વ સાથે આલિંગન કરાવે છે

*

સાબળવામાં આવ્યું કે મહાત્માજી સંગીતની રાગ-રાગણિઓથી ક્યારેય મોહિત થયા નહીં.

એમ તો નથી બન્યું કે એમણે સંગીત સાંભળ્યું નહીં, સાંભળ્યું તો ખરું પણ કાનથી નહીં, કેમ કે એ સંગીતના આત્મપ્રદેશમાં પ્રવેશી ગયા હતા.

કહેવું જોઈએ કે, મહાત્માજીએ રામ-રામથી અંતરનાદનો મધુ-રસ પીધો હતો અને અંતરનાદથી જ તો સાત સ્વર અને છત્રીસ રાગ-રાગણિઓ પ્રગટી છે!

*

રામરાજ્યનું ચિત્ર બતાવતાં મહાત્માજીએ સંકેતથી સમજાવ્યું હતું: ‘રાજનીતિ તો ધર્મની દાસી છે.’

પણ કોઈ અર્થ સમજ્યું નહીં. કેમ કે, મોહિની રાજનીતિ ઝડપામાંથી જોઈજોઈને એમને લોભાવતી હતી.

મહાત્માજીએ એમ પણ કહ્યું હતું: ‘યંત્ર તો મનુષ્યનું હાથ છે.’

પણ કોઈ એનો ચ અર્થ સમજ્યું નહીં. કેમ કે, સામે જ વિરાટ દેવપાદન ચક્ર સતત ધ્રુવનું હતું, અને તરફ તૃષ્ણાની અંગાર-વરણી લહરો એમને પોતાની તરફ એંચી રહી હતી.

*

દયાળુ મહાત્માજીએ આંધળી હઠને ચક્ષુ-હાન આપ્યું અને એનું જડ સ્વરૂપ મટી ગયું!

એ ભવ્ય રૂપાતરને સત્યશોધક મહાત્માજીએ ‘આમહ’ એવું નામ આપ્યું, જેનો સત્યે અગીકાર કર્યો.

બક્તિલાવનાએ એને રસિક બનાવી દીધો, અને કિયાથી એને અવનવી પ્રેરણા મળી એ સત્યનો સમ્યક્ આમહ હતો.

અંતમાં એ જ, યુગપુરુષ મહાત્માજીનું પ્રક્ષાલ બન્યું.

*

મહાત્માજીએ ગાયત્રી આંખમાં સમસ્ત મૂક સંપ્રિત દર્શન કર્યું.

એ નિર્ભળ આયનામાં એમણે જોયું—કરુણા અને વાતસલ્ય છલકારી રહ્યાં છે.

ત્યારે સુચિંત દેશને જગાડતાં મહાત્માજીએ કહ્યું ‘માતૃ સેવા કર, તું શ્રી-સ પન્ન થશે’

અને યંત્રવાદીઓને ચેતવણી આપી: ‘સાવધાન! પૃથ્વિનું શોષણ કરતાં કરતાં ભૂલથી જો-વધ ન કરી બેસતા!’

એવા હવા એ વૃદ્ધ જોપાલ

અનુ० અનિલ

*

ચોથા ક્રેકાના ઉત્તરાર્ધમાં બૌદ્ધ ધર્મના જમાનામાં પ્રખ્યાત ચીની યાત્રી ફાહિયાન ભારતવર્ષમાં આવ્યો. ભગવાન તથાગતની આ પ્રભુત્વભૂમિમાં અનેક સ્થળોનું જામણ અને દર્શન કર્યું. અનેક સ્તુપો, તે સ્તૂપો, સ્તંભો, વિહારો, રાજધાનીઓ, પર્વતશિખરો, રસાળ ભૂમિઓ ને ભિન્ન ભિન્ન પ્રજાઓ-જેવાં. અનેક પુસ્તકો કિતાબો ને અનુવાદિત કર્યાં ને તેના જેવા અનેક લિખ્તુઓ ને તેના દેશના યાત્રીઓને મળ્યો.

તેને ને તેના દેશના યાત્રીઓને આ દેશ ધણે જ ગમી ગયો હતો. લોકોની કલ્પબુધ્ધિ ધર્મભાવના, ને વિચારપૂર્વકના રીતરિવાજો, રાજ્યોનું પ્રાત્નહન ને પ્રવ્રજિત તથા ધર્મપાછળ અંતરની ઊત્તર સાથે લખકુંટ ખર્ચ રસાળ ભૂમિ, ધુરાનુમા આમોહવા, લિખ્તુઓની નિખાલસતા વગેરે સારાં તરવોએ તેમનું દિલ હરી લીધું હતું. ફાહિયાન સિવાયના ધણાખરા ચીની યાત્રીઓએ અહીં જ રહી જવાનો નિશ્ચય કરી લીધો હતો. એટલે ફાહિયાન પ્રત્યાગમન માટે એકલો પડ્યો હતો.

એક દિવસ એક ભવ્ય બૌદ્ધ મંદિર આગળ બેઠો બેઠો તેની યાત્રા અનુભવતાં એનેરી મંદમરણોનો આનંદ માણતો, ચીન જવું કે ન જવું એની દ્વિધામાં પડ્યો હતો. “મારી સાથે કોઈ નહીં” એવો વિચાર આવતાં ઘડીભર તે નિરાશ થઈ લમણે હાથ દઈ બેઠો હતો.

એવામાં એ મંદિરમાં કોઈ એક સારીયે મિઠંગી સાહુકરપૂર્વક દરિયો એકનાર શાહ-સોદાગર જેવા લોગતા વેપારીએ પ્રવેશ કર્યો. વેપારમાં ને વેપારમાં ચીન જાહદેશ, ગ્રીયામ, જવામુમાત્રા, વગેરે દેશોની યાત્રા કરી આવ્યો હતો ને ત્યાંની કળાના અલ્લયજન નમૂના પણ લેતો આવ્યો હતો. કેટલાક તો તેણે પોતાના પહેરેલા પોશાક પર ચોંટાડ્યા હતા. એનો કાફલો જખર હતો પરંતુ અહીં તે એકલો હતો

ફાહિયાન એચળકતા પોશાકવાળા વેપારી સામે ઘોડીવાર મુખી એકીટશે જોઈ રહ્યો.

વેપારીએ પ્રવેશદારથી થોડે દૂર એકાદમાં રતનગડિત મોગડીઓ કાઢી. પગથીએ આવી ભગવાન તથાગતનું સ્મરણ કરી પગથિયાં ચઢવાં શરૂ કર્યાં. અંદર જતાં મુખી અખંડ ભાષ પછી તેણે ભગવાન તથાગતની નાનકડી સુંદર પ્રતિમાને દંડવત પ્રણામ કર્યાં. તે ઘણે જ શ્રદ્ધાળુ હતો. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. બેઠા થઈ, આંસુ લૂછી, સાથે લાવેલાં તાલં ગુપ્તો પ્રતિમાને અર્પણ કર્યાં ને શેષ વિધિઓ કરી ઉપરે તે સફેદ દેશમતો મુકામમં અવનવા આકાશથી મુશોભિત પંખો કાઢી પ્રતિમાને ધીરે ધીરે હવા નાખવા લાગ્યો ને ઉપરે પ્રતિમા આગળ મૂકી હાથ બેઠી અર્પણ કર્યો.

ફાહિયાન એ બધું જ અત્યંત ધ્યાનપૂર્વક જોતો હતા તેને થતું હતું, “વાહ! શી અહીંના લોકોની ધર્મભાવના!” છેલ્લે તેણે પ્રતિમા પાસે પડેલા પંખો જોયો. વારવાર હાથ ફેરવ્યા જ કરવાનું મન થાય તેવો માણુમ નાનુક પંખો એ ચીનની બનાવટનો હતો. ફાહિયાનની આંખમાંથી આવણ લાહરવો વહેવા લાગ્યાં. તેને તેનો દેશ સાંભર્યો. ધર્મની સ્થિતિ ને પોતાની ફરજ સાંભર્યાં. વનનનો પુકાર બિડચો: “બેટા, આવ, તારાથી જ મારું કંઈક લખુ થવાનું છે.”

—ને ઘોડી વાર પહેલાંના અનિશ્ચયી ફાહિયાને દેશમાં જવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. માત્ર જે જ વર્ષ રહી એક વ્યાપારી વહાણમાં બેસી અનેક સકોટો વેઠીને પણ તે માદરે વતન પહોંચ્યો. માતા (ચીન)નો પુનઃ પુકાર બિડચો, “આવી મયો બેટા? હું તને જ સંખતી હતી.”—ને ફાહિયાને હાંધુકહિત માતા (ચીન)ને ચરણે સાથે લાવેલાં પુસ્તકો અને પ્રતિમાઓ, મૂકી દીધા!

જીવનનો ખ્યાલો

લાઓત્સે, બુદ્ધ અને કન્દ્યૂશ્યસના આત્માઓ સ્વર્ગમાં એકત્ર થયા—પ્રશ્ન હતો : “જીવનનો સ્વાદ કેવો છે ?”

માનગોષ્ઠિ ચાલતી હતી ત્યાં એક અપ્સરા હાથમાં ખ્યાલો લઈ આવી અને બોલી : “ભગવન! આપને માટે હું જીવનનો ખ્યાલો લાવી છું; સ્વીકારી ઉપકૃત કરો!”

અપ્સરાની વક્તવિતને ત્રિપુટીએ સ્વીકારી. સૌ પ્રથમ લાઓત્સેએ ખ્યાલામાંથી એક ઘૂંટડો પીધો અને સહુર્ષ બોલ્યા : “બહુ મીઠો છે.”

પછી બુદ્ધે પણ ઘૂંટડો ભર્યો અને જો બગાડી બોલ્યા : “ઓહ! બહુ કડવો છે.”

છેલ્લે કન્દ્યૂશ્યસે ખ્યાલો લીધો, ખાલી કર્યો અને કહ્યું : “વસ્તુતઃ આ નથી તો મીઠો, નથી તો કડવો કે નથી તો બેસ્વાદ. કિન્તુ એક વાત તો નિશ્ચિત જ છે કે સ્વયં પાન કર્યા સિવાય જીવનનો સ્વાદ નથી ભાણી શકાતો.”

*

સમાન હંડ

ચ્ચાંગ અને કુ નામના બે માણસો એક અમીરને ત્યાં નોકરી માટે ગયા અને કામ આપવા વિનંતિ કરી. બન્નેની વિનંતિને અમીરે માન્ય રાખી અને નોકરીમાં રાખી લીધા. વળી બન્નેને કામ પણ એકસરખું જ સોંપ્યું—ઘેંટાં ચરાવવાનું. બન્ને ઘેંટાં લઈને એકીસાથે સીમમાં જતા અને ઘેંટાં ચરાવી

સાંજે સાથે જ સીમમાંથી પાછા કરતા. દિવસે વીતવા લાગ્યા.

પરંતુ દિનપ્રતિદિન ઘેંટાંની સંખ્યા ઘટવા લાગી. અમીરને ખબર પડી. રાજાનો આ ઘસારો તે ભલા કેમ સહ્યો બન્યો? અમીર હતો ઠરેલ સ્વભાવનો. એણે આ રાજાના ઘટાડા પાછળનું રહસ્ય બહુવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ચ્ચાંગ અને કુ જેવા ઘેંટાં લઈ સીમભણી જાણ્યા તેવો જ એક દિવસ એ બન્નેને ખબર ન પડે એ રીતે એમની પાછળ પહોંચ્યા. સીમમાં આવી એણે વૃક્ષની આડમાંથી બેસી તો, ચ્ચાંગ ઘેંટાંને ચરવા મૂકી એક વૃક્ષની શીતલ છાયામાં પુસ્તક વાંચી રહ્યો છે અને કુ એના કેટલાક ગોઠિયા સાથે જીગાર રમી રહ્યો છે.

અમીર ત્યાંથી ગુપચુપ પાછો ફર્યો અને એણે બન્નેને નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવાનો નિર્ણય કર્યો; પરંતુ બન્ને વચ્ચેના આરેત્રિક અતરે એને પોતાના નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરવા ફરજ પાડી. કઈ નકકી ન કરી શકતાં આખરે એ કન્દ્યૂશ્યસ પાસે પહોંચ્યો અને પોતાની આ મુશ્કેલી રજૂ કરી. શાન્ત ચિતે આખી વાત સાલળી અતે કન્દ્યૂશ્યસે કહ્યું : “ભાઈ, સ્વીકારુ છું કે એક વિધારસિક છે, ત્યારે ખીલે જીતારી—ઉભયના આરેત્ર વચ્ચે આભ-ધરતી જેટલું અંતર છે. પરન્તુ ઉભય પોતાના કર્તવ્ય પ્રતિ તો સમાનરૂપે જ ઉઠા-સીન છે, અને એટલે નિઃસંશય ઉભયને સમાન જ હંડ મળવો જોઈએ.”

સ્વામી વિવેકાનંદ પાસે એક ગુરુસ્થ વેદાંતની ચર્ચા કરવા આવ્યા. એ વખતે પંતબમાં દુકાળ પડ્યો હતો. સ્વામીજીએ તો એમને દુકાળ સંબંધી પૂછપરછ કરી. દુકાળિયા માટે રાહતની શી વ્યવસ્થા છે એની ઝીણામાં ઝીણી વિગત પૂછી માહિતી માગી. એમાં જ બધો સમય પૂરો થઈ ગયો. જતી વખતે પેલા ગુરુસ્થે સ્વામીજીને કહ્યું કે, ‘હું તો વેદાંતની ચર્ચા કરવા માટે આવ્યો હતો. પણ બધો સમય દુકાળ સંબંધી વાતચીતમાં જ ગયો!’

સ્વામીજીએ ગંભીરતાપૂર્વક કહ્યું : ‘ભાઈ, ન્યાં સુધી મારા દેશનો એક કુતરો પણ ભૂખ્યો હોય તો તેને ખવડાવીને તેની સેવા કરવાનો મારી પ્રથમ ફરજ છે.’

ઠક્કરબાપાનો પ્રથમ પરિચય મને ક્યારે થયો એ વિષેની ચોક્કસ તારીખ મને યાદ નથી હિંદ મેવક સમાજ સાથેનો મારો પ્રથમ સંપર્ક સમાજે મુબઈમાં પોતાની શાખા રચાવી ત્યારથી થયો હતો. આથી બાપાએ ત્યાં રહેવાનું શરૂ કર્યું એ પછી તુરંત જ હું એમના પરિચયમાં આવ્યો. હોઈય પલ્લુ અત્યારે તો મને લાગે છે કે જેવી રીતે આપણે જે સગા અબાથીએ કે મિત્રોને નાનપણથી જ ઓળખતા હોઈએ છીએ તેમની સાથે જીવન દરમિયાન પ્રેમ મધાઈ જાય કે, લગ્ન ભગ તેવી જ રીતે બાપાને હું ઓળખતો થયો ત્યારથી જ અનાયાસે એમની સાથે પ્રેમ બધાઈ ગયો. અમારી વચ્ચે નીકટતામાં રહેલી આ સ્વાભાવિકતાને લીધે ઠક્કરબાપા મને કેવી રીતે અને શા કારણે પ્રેરણા આપતા રહ્યા છે તે હું સમજી શકતો નથી. એમના હાથ નીચે કામ કરવાની ને એમના હાથે તાલીમ પામવાની ઝંખના ઘણા લાખા વખતથી હું મેવતો આવ્યો હતો. પલ્લુ મને આ જાતની કોઈ પલ્લુ તક હજી સુધી મળી નથી જેમાં એમની સાથે લગાતાર રાત્રિવસ ગાળવાનું બન્યું હોય એવાં એકી સાથે દસ બાર દિવસ કરતાં વધારે વખત એમની સાથે હું કંઈ રહ્યો નથી અને આ બધાં વર્ષો દરમિયાન આટલો લાખો ગાળો રહેવાનું પલ્લુ ફક્ત બે જ વખત બન્યું છે. ઠક્કરબાપા પોતાના સાથીઓ અને મદદનીશ કાર્યકરોને પત્રવ્યવહાર દ્વારા ઘણી બધી તાલીમ આપે છે ને બાપણો પલ્લુ આપે છે. પલ્લુ આ માન તેમણે મને કદિ આપ્યું નથી અને છતાંયે હું મારા દૃઢ્યમાં પ્રેરણા અને બાપા પ્રત્યેના આભારની લાગણી અનુભવ્યા વિના એમનો વિચાર જ કરી શકતો નથી.

હું એ દિવસ અથવા કહો કે રાત્રિ, કદિ

બૂલીશ નહિ; જ્યારે તે મારા મોટાભાઈને તથા મને ચોપાટી પાસે આવેલા રેવાશકર ઝવેરીના મકાનમાં ગાંધીજી પાસે લઈ ગયા (જે મકાન પાછળથી ગાંધીજીનું જે નિવાસ્યાન બન્યું તે મણિબુવન નહોતું) તે દિવસે મુબઈના નાગરિકોએ એક ઠરાવ પસાર કર્યો હતો એ ઠરાવમાં તેમણે અમુક ચોક્કસ તારીખ સુધીમાં ગિરમિલિયા પદ્ધતિ બંધ કરવા હિંદ સરકારને હાકલ કરી હતી. મારા ધારવા પ્રમાણે ૨૦ પ્રમંડ ૧૯૧૭માં બન્યો હતો તે દિવસે આ બધી વાતનો હું તો ફક્ત મૂળે ઓત્તાજન હતો અને ગાંધીજી સાથે મારો રીતમરનો પરિચય પણ કરાવ્યો ન હતો. છતાં તે દિવસની વાત આજે પણ મને સાગી પેટે યાદ છે તે દિવસે ગાંધીજી અને બાપા વચ્ચે અને પાછળથી ગાંધીજી અને શકરદાસ બેકર વચ્ચે આશ્રમ માટેના મકાનો અંગે વાતચીત ચાલી હતી. ઠક્કરબાપા તે વખતના એમના વિચારો અને અભિપ્રાય પ્રમાણે મકાનોની મજબૂતી કરતા સસ્તાપણને પસંદ કરતા નહોતા અને મને યાદ છે ત્યાં સુધી તેમણે આશ્રમ માટે પાકા મકાનો ચણાવવાની ભક્ષામણ કરી હતી એ વખતે જો કે ‘સમાજવાદી’ શબ્દ હિંદુસ્તાનમાં પ્રચલિત નહોતો થયો છતાં શકરદાસ બેકર એ દિવસેમાં એક જાતના સમાજવાદી હતા તેઓ દેશની પ્રજાનું જીવનધોરણ જોયે લાવવાના સમર્થનમાં મજબૂતપણે દલીલો કરી રહ્યા હતા, હું ધારુ છું ત્યાં સુધી તે દિવસે તેમણે કઈક આ મતલબનું કહ્યું હતું, “હું બગવામાં રહેવા માગુ છું, કાગ્લ કે હું દેશમાં બધાને બગાડી આપવામાં આવે તેમ હવે છું મને તો મૂંઝવણમાં રહેવાનો વિચાર જરા પણ પસંદ નથી.” ગાંધીજીએ તેમને પોતે જે જવાબ હમેશા આપતા આવ્યા છે

તે જ જવાબ આપ્યો “હું જૂપડામાં રહેવા ઇચ્છુ છું કારણ કે હું લોકોમાંહેનો એક થઈને રહેવા ઇચ્છુ છું દરેક માણસને એક એક બગલો પૂરો પાડવાનું મારું ગજુ હું ભેતો નથી પણ દરેક જણને એક સ્વચ્છ સુધ્ધ જૂપડું મળી રહે એવી સ્થિતિ નિર્માણ કરવાની તો હું આશા રાખી શકું” તે દિવસે અર્થા આટલીથી જ પૂરી થઈ ને ઠક્કરબાપાએ ગાંધીજીની રજા લીધી અને તેની સાથે અમે બન્ને ભાઈઓએ પણ

તે સમય મારા જીવનનો અનિશ્ચિત કાગ હતો. તે વખતે હું અસગત આદર્શો વચ્ચે ઝાલા ખાતો હતો હું હજી બ્રેન્ચુએટ થયો એ પહેલા જ સ્વ શ્રી ગોપાલકૃષ્ણ દેવધર દેશની સેવામાં જીવન અર્પણ કરી દેવાનો વિચાર તણખો મારા હૃદયમાં મૂક્યો હતો પણ કુટુંબની પરિસ્થિતિ પ્રતિકૂળ હોવાથી સેવાક્ષેત્રને બદલે મેં કાયદાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો એ પછી કુટુંબના સભ્યો સુધ્ધ અને તે એટલે સુધી કે મારા વડીલ બધુએ મને કાયદાનો અભ્યાસ છોડી વેપારમાં જ પાલવવા લલચાવ્યો મેં એમના કહેલા પ્રમાણે ક્યું ને અભ્યાસ છોડી હું વેપારમાં ભેડાયો પણ થોડા વખતમાં જ મેં ભેઈ લીધું કે, આ અમુક પ્રકારનો વેપાર મારા સ્વભાવને કે તબિયતને માફક આવે તેમ ન હતું આથી હું એ જ વિચારી રહ્યો હતો કે હવે હું મારી વકીલાત ફરી શરૂ કરી દઉં કે પછી કુટુંબને મારી કમાણીની જરૂર ન હોવાથી દેશની સેવામાં ભેડાઉં ? પણ દેશની સેવાનું કામ કરવા માટે શું કરવું, કયા જગુ વગેરે વિષે હું કંઈ જાણતો ન હતો એ કે હિંદ સેવક સમાજ શાખા મારા ઘરની પાને જ હતી અને એમનો સાથેનો સળધમીકો ને મિત્રતા બંધો હતો છતાં અમુક કારણમર હું ત્યાં બધાઈ જવા ઇચ્છતો ન હતો હું બ્યારે આ

૧ વિચારની અનિશ્ચિત દગામાં હતો

ત્યારે એક દિવસ ઠક્કરબાપાને મળવા ગયો એમને ગાંધીજીનો પત્ર હજી હાથમાં જ મળ્યો હતો ગાંધીજીએ ચપારણમાં કામ કરવા માટે એમની નીચે રહી એછામાં એછા છ મહિના સુધી કામ કરે એવા સ્વયં સેવકોની માગણી કરી હતી બાપાએ મને પૂછ્યું, “તમે ત્યાં જશો?” મેં તુરત જ હા પાડી એમ વિચારીને કે, ચાલો છ મહિના સુધી ભવિષ્યનો માર્ગ નક્કી કરવાની ઉપાધિમાથી તો છૂટ્યો! બાપાને પણ એટલું જ ભેઈતું હતું તેમણે મને ૪૮ કલાકની અદર જ ચપારણ મોકલી દીધો

પણ ચપારણમાં રહીને કામ કરવાનું મારું નિર્માણ થયું નહોતું જેવો હું ચપારણ જિલ્લાના બેનિયા ગામે પહોંચ્યો કે તુરત જ ગાંધીજીની પાને મારા વડીલ ભાઈનો પત્ર આવી પહોંચ્યો તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે કિશોરલાલની ખરાબ તબિયતની અમને ચિતા થાય છે, આથી આપ તેમની ખરબ મલાળ રાખશો એવી આપને વિનંતિ કરું છું ગાંધીજીની મારા વિષેની છાપ ઘણી સારી પડી, છતાં જેમની સલાહ રાખવી પડતી હોય એવા સ્વયં સેવકોની તેમને જરૂર ન હતી આથી ફરીને ૪૮ કલાક કરતાં થોડો સુદતમાં નાપસદ થયેલા ઉમેદવાર તરીકે મને મુબઈ પાછો મોકલવામાં આવ્યો આમ છતાં ગાંધીજીએ અમદાવાદ જઈ આશ્રમની રાષ્ટ્રીય શાખામાં શિક્ષક તરીકે ભેડાવાની મને ભાર પૂર્વક સલાહ આપી મુબઈના મિત્રો સાથે આ બાબત અર્થા વિચારણા કરીને અને એમની મલાહ લઈને મેં ગાંધીજીની દરખાસ્તનો સ્વીકાર કર્યો અને એક વરસ અજમાયશ કરી ભેવાનું નકકી કર્યું આ રીતે ઠક્કરબાપાએ મને ચપાણ મોકલ્યો એ પ્રસંગ મારા જીવનની દિશા નકકી કરવામાં તત્કાળ કારણભૂત બન્યો આમ ન બન્યું હોત તો સભવ છે કે કદાચ હું ફરીને વકીલાતના ધધામાં પડત અને સામાન્ય રીતે માણસ પોતાનો જીવન

માર્ગ વારંવાર બદલી શકતો નથી એથી કેને બગર છે કે હું પણ એમાં જ અટવાઈ જાત. પણ જીવનનો એક ખરી પળે ઈશ્વરે ઠક્કર-બાપાને મારી જીવનરેખાના નિયામક બનાવ્યા અને જે પ્રવાહમાં તે મારી જીવનનોકાને હંકારી જવા ઇચ્છતા હતા એ દિશામાં બાપા દ્વારા તેમણે મને ચોકલાં દીધાં. બાપાને મારા શતશત પ્રજામ. એમના પર ઈશ્વરના આશીર્વાદ વરસે.

આચરસેન્ડમાં નદીકિનારે બોનોટ નામનું એક નાનકડું ગામ છે—૧૯૦૧ની આ વાત છે—ત્યાં વિલિયમ સ્મિથ નામે એક સેવાલાવી દાકતર રહેતો હતો. એ રહેતો હતો તેનાથી દૂર બેટ જેવી જગ્યામાં માછીઓ રહેતા હતા. એ માછીઓમાં એકને ચેપી રોગ લાગ્યું પણ એણે ખાસ ધ્યાન આપ્યું નહીં અને એ ચેપી રોગ લગભગ બધા માછીમારોના એણેવતે અંશે ફેલાયો. દરેક ઘરમાં બે ત્રણ જણ એ રોગનો ભોગ બની પધારીવશ થયા જ હોય.

દાકતરને જ્યારે આ વાતની જાણ થઈ તો એ માછીઓના ઝૂપડે ગયો. એ તો ભેંઈને આશ્ચર્યમાં પડી ગયો. એકસામટા આટલા માણસો ખીમાર અને કશો ઈલાજ થતો નથી. એણે ઝૂપડે ઝૂપડે ફરીને જવા આપી સારવાર કરવા માંડી. દાકતર રોજ પોતાની હોડીમાં બેસી ત્યાં જતો. દાકતરને લાગ્યું કે આ લોકો સ્થાનફેર કરે તો ઠીંકીને જલદી ફાયદો થાય. એણે માછીઓને કહ્યું કે તમે ચોટા દિવસ માટે દરિયાકિનારે ચાલ્યા જાવ. તાજી હવાથી તમને જલદી સાડું થઈ જશે. પહેલાં તો માછીઓએ આનાકાની કરી પણ પછી ઘણી સમજવટથી હા પાડી. પણ એ લોકોને નાવમાં એસાડી દરિયાકિનારે લઈ જવા માટે કોઈ તૈયાર થયું નહીં. બારે મૂંઝવણ. આખરે દાકતરે એક લોકલ એક્સિસરને તૈયાર કરી જેટલા ઠીંકી સમાય તેટલાને તેની નકાચથી પોતાની હોડીમાં બેસાડીને દરિયાકિનારે લઈ જવા માંડ્યા. આમ હોડીના આંટાફેરા કરીને ઇવટે બધાને દરિયાકિનારે પહોંચાડ્યા. ત્યાં એ બધાની એણે સારવાર કરી. ધીરે ધીરે બધાની તબિયત સુધરી અર્ધ.

પણ ખુદ દાકતરને એ ચેપી રોગ વળગ્યો! અને એનું મૃત્યુ થયું. પણ મરતી વખતે દાકતરને એ વાતનો જરાય રંજ ન હતો. ઊલટો એ ખુશ હતો કે હું ફરજ બજાવીને મરું છું.

અઢારમી સદીમાં ઇંગ્લાંડમાં જ્યોર્જ સ્ટુઅર્સ નામનો એક ચિત્રકાર થઈ ગયો. તે ક્લેકેશાયરમાં રહેતો હતો. તેને ચોડાનાં ચિત્રો દોરવાનો ખાસ શોખ હતો. સાઠ વર્ષ સુધી તેણે અભ્યાસ માટે ચોડાનાં ચિત્રો જ દોર્યાં—૧૭૨૪માં પોતાના નિવાસ નજીક એક વાઠો બનાવી તેમાં તેણે ચોંડા પાળ્યા અને વર્ષો સુધી તેના એકેએક અવયવોનું ખારીક નિરોક્ષણ કરતો રહ્યો—અને તેનાં સ્કેચો કર્યાં આમ વર્ષોની મહેનત અને અભ્યાસ પછી તેણે ચોડાનાં તેજાચિત્રો તૈયાર કરી ઇંગ્લાંડના રાજ્ય પ્રદર્શનમાં મૂક્યાં તો તે ખૂબ જ પ્રશંસા પામ્યાં અને સાડું સન્માન થયું. આજના કલાકારમાં આટલી ચીવટ, ધીરજ, અને સાધના છે ખરી?

પોતાને ગમતું કામ તો એટો મૂર્ખ પણ પાર પાડી શકે. પરંતુ દરેક કામને પોતાને રૂચતું બનાવી શકે તેનું નામ બુદ્ધિશાળી. કોઈ કામ હલકું નથી. — વિવેકાનંદ

એક ડોશીમા હતા ભારે ભગત આખા ગામમાં ભક્તોણી તરીકેની એમની ભારે નામના વાત પણ સાચી હતી ડોશીમા ખરે ખર આકરી ભક્તિ કરતા રાજ અચૂક મંદિરે જાય—ભગવાનની સેવા પૂજા કરે, પૂજા આરતી કરે અને આખા આસુ આવી જાય ત્યાં સુધી કલાકો સુધી પ્રભુ પ્રાર્થના કરે રાજનો આ ક્રમ, એમાં કોઈ દિવસ ચૂક થાય નહીં.

પછી ડોશીમાની ભક્તિની વાહવાહુ ચારે તરફ થાય એમાં શી નવાઈ!

મંદિરના પૂજારીને પણ આ ડોશીમા પર અનન્ય ભાવ હોય જ ને? મંદિરે આવતા ભક્તોમાંથી કોઈનામાં આ ડોશીમા જેવી ભક્તિ, આસ્થા ને નિયમિતતા જણાતા ન હતા આમ દિવસો વિતતા હતા, ડોશીમાનો મંદિરે જવાનો ક્રમ પણ આવતો હતો એવામાં એક દિવસ પૂજારીનો સમય થઈ ગયો તો પણ ડોશીમા દેખાયા નહીં પૂજારીને તો નવાઈ થઈ આજે આમ કેમ? સૂર્ય આથમવાનું ભૂલી જાય પણ ડોશીમા મંદિરે આવવાનું ન ભૂલે 'હમણા આવશે, હમણા આવશે' એની આશામાં પૂજારીએ શહુ બેઠું પણ ડોશીમા ન દેખાયા, એટલે પૂજારીને ડોશીમા કેમ ન આવ્યા તે બાંધવાની ભારે જિજ્ઞાસા થઈ ડોશીમાને કઈ થયું તો નહીં હોય? એવી શકા પણ આવી.

છેવટે પૂજારી લોટ માગવાનું બહાનું કાઢીને ડોશીમાને ત્યાં ગયો. પૂજારીને જોતા જ ડોશીમાએ આવકાર આપ્યો અને આસન આપી બેસાડ્યો.

ડોશીમાએ પૂજારીને ખોખો ભરી લોટ આપ્યો 'સ્વસ્તિ કંઠવાણું' કહી પૂજારી ડોશીમા સાથે વાતો વળાવ્યો એને તો ડોશીમા આજે

મંદિરે કેમ ન આવ્યા તેનો તાગ લેવો હતો એટલે વાતને ચગાવીને મૂળ મુદ્દા પર આવ્યો ત્યારે ખાન પડી કે ડોશીમાને ત્યાં ફ્રગલું હતું, તેમાં એક બેસ વિચારી હતી ને મરેલું પાકું આવ્યું હતું એટલે બેસ દોહવા દેતી ન તો ડોશીમાએ બેસને ખાણું ધર્યું, કઈ કઈ ઉપાય કરી જોયા પણ લેને ન દોહવા દીધું તે ન જ દોહવા દીધું ને એમ પૂજારી વેળા વહી ગઈ ને ડોશીમા મંદિરે ન આવી શક્યા.

પૂજારીને એ જાણી ભારે આશ્ચર્ય થયું આવા એક માદા કારણ માટે ડોશીમાએ વધેનો ક્રમ તોડ્યો! રાજરાજ ભગવાન પાસે ડોશીમા મોક્ષ માગે છે અને આમ ઘરમાં ખીજા માણસો હોવા છતાં માયામાં પડ્યા! આશ્ચર્યની વાત કહેવાય! ડોશીમા મોક્ષને શું સમજતા હશે? એવો વિચાર કરતો પૂજારી વાત પૂરી કરી મંદિરે પાછો ફર્યો.

ખીજે દિવસે ફરી ડોશીમા મંદિરે આવ્યા ફરી એ જ પહેલાનો પૂજા પ્રાર્થનાનો ક્રમ શરૂ થયો રરીરીને ડોશીમા રાજ ભગવાન પાસે મોક્ષ માગે!

પૂજારીને થયું કે આ ડોશીમાને મોક્ષ એટલે શું, એ સમજાવવું જોઈએ પણ તે કેમ કરીને સમજાવવું? પોતે મીઠેરીકું કહે તો ડોશીમાના મનમાં કેમ જિતરે? માન કહેવાથી ડોશીમા ઘોરા ઘર ને ડોરની ખાયા છોડવાના હતા? એને એક સુક્તિ સૂઝી, ને એણે અજમાવી પણ ખરી.

એક દિવસ પૂજારી ભગવાનની મૂર્તિની પાછળ લપાઈ ગયો સમય થતા પૂજા સામગ્રી લઈને ડોશીમા મંદિરે આવી પહોંચ્યા ભારે શ્રદ્ધાભાવથી ભગવાનની પૂજા કરી પ્રાર્થના કરી રહતા રહતા ડોશીમાએ મોક્ષ માગ્યો.

મૂર્તિની પાછળ સત્તાથેલા પૂજારીએ બરાબર

મોઠો 'જોઈને—ઠોશીમાની પ્રાર્થના સાંભળી સ્વયં' ભગવાન પ્રસન્ન થઈને બોલતા હોય તેમ બોલવા માંડ્યું: 'ઠોશીમા! માગો! મોગો! જે ઇચ્છા હોય તે માગો! તમારી ભક્તિથી હું પ્રસન્ન થયો છું.'

ઠોશીમાને પોતાની ભક્તિ કળતી જોઈ અત્યંત આનંદ થયો, ભગવાનને જે હાથ જોડી ગદગદ કંઠે બોલ્યાં: 'ભગવાન! મારે કશું જ જોઈતું નથી. બધી વાતે આપની મારા પર કૃપા છે—હવે તો મોક્ષ જોઈએ છે—મોક્ષ-ધામમાં જવું છે. ખસ, દેવ, મારી આટલી કામના પૂર્ણ કરો!'

'તથાસ્તુ! જુઓ મો, હવે તમારી બે મને આવેહું પાડું મરી ગયું ને?'

'હા ભગવાન.'

'હવે એ પાઠાને જન્મ આપનાર બે સ પલ્લુ થોડા સમય પછી મરી જશે—'

'અરે રે....' ઠોશીમાએ નિમાનો મૂક્યો.

'અને પછી તમારા દીકરાઓ—'

'શું....શું ભગવાન, મારા દીકરાઓ?'

'હા, પછી તમારા દીકરાઓ મરી જશે—'

'જો ભગવાન! મારું નાખોદ નીકળી ગયું. ઠોશીમાએ પોક મૂકી.

'અને પછી—'

'પછી શું ભગવાન?'

'પછી દીકરાઓની વહુ મરી જશે.'

'હાય રે હું નોધારી થઈ ગઈ....' ઠોશી-માથી ચીમ પડી ગઈ.

'અને પછી એ સૌનાં મરણ બાદ તમારું મૃત્યુ થયે, અને તમને મોક્ષ મળશે—તમે મોક્ષધામમાં જશો.'

ઠોશીમા તો ફાટી આંખે બાધા બની જોઈ રહ્યાં! પછી ભેરથી બોલ્યાં: 'ના, ના, ભગવાન મારે એવો મોક્ષ નથી જોઈતો. મારે તો બ્યાં મારું પાડું હોય, મારી ભેંસ હોય, મારા દીકરા, દીકરાઓની વહુઓ હોય—અને એ બધાં પર મારી આજી વર્તતી હોય એવું ભયુ-ભાઈયું મોક્ષધામ જોઈએ.'

ભગવાન—પૂજારી—શું કહે? ઠોશીમાની મોક્ષની કલ્પના બળી એ પોતે જ શરમાઈ ગયા.

ઠોશી ઘરે ચાલ્યાં ગયાં. પલ્લુ ફરી ખીજા દિવસથી એમણે પૂજા-પ્રાર્થના શરૂ કરી દીધી!

*
મેળામાં એક રમકડું હતું. એની ઉપરની બ ભુએ ગોળાકારમાં બે પુરુષની વચ્ચે એક સ્ત્રી હતી. ત્રણેનાં મુખ એક જ કેમમાં હતાં. ને તેને જડપથી ફેરવવા માટે રમકડાને તાંબે યાંત્રિક રચના હતી.

પ્રથમ મોટે પુરુષ હતો, તે પછી ઠીક ઠીક અંતરે સ્ત્રી હતી; અને પછી તેની પાસે ખીજો નાનો પુરુષ હતો. બન્ને પુરુષ વચ્ચે તો ઘણું અંતર હતું જ. જ્યારે રમકડાને ચાવી ચઢાવવામાં આવતી ત્યારે એ ત્રણે 'પકડાવ' રમતાં હોય એમ જોનારને લાગતું. વિશિષ્ટતા તો એ હતી કે ઠાવ રમતાં કોઈ એકબીજાના હાથમાં આવતાં ન હતાં ને રમકડાને ખૂબ જડપથી ફેરવવામાં આવતું તો ત્રણે એવાં મૂંઝાઈ જતાં કે જોનારને કંઈ સમજતું નહીં.

એ રમકડાને જોતાં કોઈ એક પ્રસાશીલ વ્યક્તિને લાગ્યું કે જરૂર આમાં કંઈક રહસ્ય છે. રહસ્ય બાજુવા તેણે કલ્પનાના ચશ્માં ચઢાવ્યાં તો તેને જગતના પુરુષોના બે મોટા વર્ગો દેખાયા: જેની પાછળ સ્ત્રી ગાંડી થાય છે તે એક વર્ગ, અને જે સ્ત્રી પાછળ ગાંડો થાય છે તે બીજો વર્ગ. 'વાહ, રમકડાં પલ્લુ જગત છે તેવાં જ બને છે ને!' કલ્પનાનાં ચશ્માં ઉતારતાં તેનાથી સહસા બોલાર્થ જવાયું.

—પ્રો નાઠ ઠંકર

*
એ ખરું છે એકલો છું, કોઈ સથવારો નથી;

તે છતાં મેં ચાલવું છે, એ વિના આરો નથી. —અનિલ

માનવજાતનો ઇતિહાસ જોતા જણાય છે કે પહેલા માણસ પરિશ્રમ કર્યા વગર ખાતો ન હતો. પણ હવે તો પરિશ્રમ કર્યા વગર તે એટલું બધું ખાવા લાગ્યો છે કે તેને ખાધેનું પચતું નથી પરમાત્માએ મનુષ્યને પૂર્ણ થવા માટે સમર્થ છે પણ તે અત્યારે તો દાનવ બનતો જાય છે તે પોતાની બુદ્ધિ બરાબર ચલાવતો નથી બુદ્ધિથી કપડા સીવી શકાય છે અને ગજવા પણ કાપી શકાય છે પરમાત્માએ આપણને બુદ્ધિ આપી છે, માનસિક ભાર આપ્યા છે તે બધાનો ઉપયોગ આપણી શક્તિ વધારના માટે થવો જોઈએ આ રીતે મેળવેલી શક્તિનો વિચારપૂર્વક ઉપયોગ કરવાથી આપણે તેમ જ ખીજઓ મુખી થઈ શકે.

પરિશ્રમ જ માણી સપત્તિ છે સોનું રૂપ સપત્તિ ગણાય છે પણ તે પરિશ્રમથી જ પ્રાપ્ત થાય છે પરિશ્રમ વિના સપત્તિ મળતી નથી મનુષ્ય જે જે ચીજો વાપરે છે તે બધી પરિશ્રમથી તૈયાર થાય છે કોઈ પણ સામુદાયિક કાર્યમાં બુદ્ધિ, માનવશક્તિ, કર્મ તથા ચોજન હોય ત્યારે પરિશ્રમ સફળ થાય છે.

ત્યારે કોઈ મોટું કામ કરવું હોય ત્યારે સહભાવના અને સહકારની જરૂર પડે છે આ બે વસ્તુ પરસ્પર પ્રેમ અને વિશ્વાસથી આવે છે પ્રેમ, વિશ્વાસ તથા એકતા નિર્માણ કરવા માટે આપણને પરિશ્રમ પર શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ આપણે મૂંઝવેથીએ તો કશું વળે નહિ આપણે માનવી છીએ પણ માનવ-સંસ્કૃતિ

ટકાવી રાખવા માટે આપણે શું કરીએ છીએ? મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે પરમાત્માએ તેને બેટલી બુદ્ધિશક્તિ આપી છે તેનો ઉપયોગ તેણે પોતાના તથા ખીજના કલ્યાણ માટે કરવો જોઈએ મહાશુભ ત્રિવાચ આપણે માનવ બનવાના નથી.

સાધારણ રીતે ઘરમાં માળખ વધારે મા વધારે પરિશ્રમ કરે છે, છતાં ઓછામાં ઓછો બચ્ચ કરે છે તેઓ ઘરના માલિક હોવા છતાં આમ કરે છે પરિશ્રમનો સાચો અર્થ આ જ છે માળખની દૈનંદી બિલગી દૈનંદી કલ્યાણકારી નથી ઘરમાં જે બિમર પડે તેને માટે વધુ મા વધુ ખર્ચ થાય છે, તે જ પ્રમાણે જે લોકો જરૂર કરતા વધારે ખર્ચ કરે છે તેઓ બિમાર જ છે તેઓને સાદી બાબતો પણ પચતી નથી, કારણ કે તેઓ પરિશ્રમ જ કરતા નથી.

સાચી વાત એ છે કે જે પરિશ્રમ કરે તે આરોગ્યવાન રહે છે આજે માનવ-જીવન માંથી પરિશ્રમ ગયો છે એટલે માનવતા ચારી ગઈ છે અને રોગ વધ્ય છે પરિશ્રમ નથી એટલે તો આપણામાં બુદ્ધિ, શક્તિ અને પ્રભનો વિકાસ થતા નથી.

આપણે જો સ્વસ્થતાનું મુશ્કેલી કરવું હોય તો એવા પ્રકારના સામોયોગો ચાલુ કરવા જોઈએ કે જેની દ્વારા શ્રમ કરવાથી માણસને ગુજરાન જોશું મળી રહે ત્યારે માણસને પેટ ભરીને ખાવાનું મળવા લાગશે ત્યારે માણસ કહી જોડું કામ નહિ કરે.

એકવાર સ્વામી વિવેકાનંદે વિરજનંદને ગાયેગામ ફરીને પોતાના ધર્મ વિચારનો પ્રચાર કરી ફેલાવવા કહ્યું ત્યારે નિવૃત્તિપરાયણ વિરજનંદે જવાબ આપ્યો કે, 'મોક્ષ મને મને હજી થોડી માધના કરવા હો' એ સામગ્રી વિવેકાનંદે ગર્જના કરતા કહ્યું 'અધિ વિના મોક્ષ માગશો તો નર્કમાં પડ્યા વિના નહીં રહો મોક્ષપદ પામવું હોય તો નની ચેવા કરો એમ કરતા સકારે વેઠવા પડે તો તે પણ વેઠો સ્વાર્થનો સાધના મેળવેલા સ્વર્ગ કરતા તો પરમાર્થ કરતા મ કરો ચઢન કરેલા જ વધારે મારા છે.'

શંકર અને રામજી બન્ને મિત્રો હતા. મૂળ એક ગામના પણ ખરા, અને હવે એક જ મિલમાં બંને નોકરી કરતા હતા એટલે તેમની દોસ્તીની ગાંઠ બંધાયેલી રહી.

એમના બાપદાદાઓ તો મિલને ઓગળતા પણ નહિ. એમનું જીવન ધરતીને ખોળે પસાર થયું હતું. બગબગતા ઉનાળામાં તેઓ હળ ફેરવતા, વરસતી વર્ષાધારે નીચે તેઓ વાવણી કરતા ને કડકડતા શિયાળામાં કાપણી ચાલતી. ધરતીની લીની સુગંધ લેવી એ એમની ઝોંચી મોટી મોજ, ધરતી સાથે રમત એ એમનો મોટામાં મોટો ધોખા!

પરંતુ ગામના જમીનદારોનો લાલ ડાળો ફર્યો અને ખોળેથી ધકેલાઈ ગયા. કુદરતી જીવન ભૂંસાઈ ગયું અને તેને સ્થાને અકુદરતી જીવન આવી પડ્યું.

ખપોરટાણે હળ ફેરવી યાકચા હોય ત્યારે તેમની ધરવાણીઓ બાજરીનો મીઠો રોટલો, અદણી અને છાશ ઈર્ધને ઉમંગશેર આવતી ત્યારે તેઓ કેટલા આનંદથી જમતા! ન્યારે આજે ગંદી હોટલના વાત્રી ગાંડિયા અને શરીરને ખાળી મૂકતી કડક ચા તેમના નસીબમાં આવી હતી. તોય માણસનું જીવતર નવી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થઈ રહે છે. ગામડાની વેંસને બદલે શહેરના 'ઈડલીઢોસા' તેઓ આરામી શકતા; અહમત, ચોતાની તાંદુરસ્તીને બચમા મૂક્યા પછી જ!

પણ શહેરની ઝડપ અને ખટપટ, ચળવળ અને લડત — આ બધું તેમના સ્વભાવને જો નિર્બળ હોય તો — પડતપડવા લાગી ગયું. શહેરમાં થતાં લાપણ્યામાં કહેવામાં આવતું: “તમારે ચળવળ કરવી જોઈએ. મુંગા બેઝી રહેવાથી કાંઈ ફાયદો

નહિ થાય. તમારો પાટોશી વધારે કમાતો હોય તો તમારે તેને લૂંટી લેવો જોઈએ.”

આવાં ને આવાં વાક્યો તેમને કાને પડતાં. છતાંય તેની ગાઢ અસર તો માત્ર રામજી ઉપર જ પડતી. કારણ કે રામજી પહેલેથી જ વહેમી, કાચા કાનનો, અદેખો અને બટ ઉરકેરાઈ બચ તેવો હતો. ગામડામાં પણ તેના આ અવશુભો કંઈ અછતા રહ્યા ન હતા, પરંતુ શહેરના વાતાવરણથી તો, જેમ વરસાદ પડતાં બધે ઘાસ ફૂટી નીકળે, છે તેમ આ અવશુભો બહાર પડ્યા.

શંકર રામજીનાં આ લક્ષણોથી અજાણ્ય હતો એમ ન કહી શકાય, પરંતુ તેનું ઉદાર દિલ, લેણું મન અને તેના પરોપકારી સ્વભાવને લીધે તે તેની તરફ આંખ આડા કાન કરતો. ન કહેતો,

“હોય, ભાઈ! લગવાને બધાને સરખા નથી થયા. તે હુંય વળી કયા સારો છું? હુંય બટ દઈને ચુરસે થઈ બઈ છું. પૂછો આ મારી ધરવાણીને. તો પછી રામજીનાં શુભ-અવશુભને જોનાર હું કેાણ? હું તો એને મારો નાનો ભાઈ માનું છું.”

પણ રામજીનું મન થોડા વખતથી શંકર ઉપર ચુરસે મતું જતું હતું. તેનાં કેટલાંક કારણો હતાં:

શંકર પહેલેથી ખૂબ મહેનતુ અને પ્રમાણિક, ન્યારે રામજી હાડકાંને ખોટો અને કઠી, કઠી; નીતિને પણ ખાતુએ મૂકી શકે એવો. શંકર તેને તે પરત્વે

શું મળ્યું? વેગ ન્યારે બન્ને જીવનનું, સ્થિરતા હોય ત્યાં પછી શાની? ઢોડાનામાં મજકું શ. માનવને? થાક, પ્રસ્વેદ ને પરેશાની!

અનિલ

ઘણીવાર સલાહ આપતો, પણ રામજી સાંભળતો નહિ. અને તેના આ દુર્ગુણોને લીધે તે બધે અપ્રિય થતો ગયો. આજ-સને લીધે તેનાથી કામ બહુ જોાણું થતું, આથી વાગંવાર

મિલમાં તેના ઉપરી તેને ઠપકો આપના અને કેટલીક વાર તે તેના પગારમાં કાપ પણ પડતો. વળી આજુબાજુના કામદારો તેની તે કારણોસર મરફરી પણ કરતા. આથી રામજી પૂંધવાઈ જતો.

જ્યારે શંકરની વાત જિલ્લી જ હતી. તે ખૂબ મહેનત કરતો અને તેથી તેના ઉપરીઓ તેના ઉપર રાજ હતા. વળી એ જ કારણે તે જિલ્લી જગ્યાએ જતો ગયો. તેનો પગાર વધતો ગયો. ખીજા કામદારોમાં તેનું માન વધતું ગયું. અને છતાં તેનો સ્વભાવ તો પહેલા જેવો જ નિખાલસ રહ્યો.

રામજી તેની ખૂબ અદેખાઈ કરવા લાગ્યો. શંકર તો તેને હમેશની માફક ખોલાવતો, પણ રામજી મૂંગો રહેતો. આ ભેઈ શંકર પૂછતો,

“તને થયું છે શું? આમ મૂંગો કેમ રહે છે?”

“મૂંગો ન રહું તો શું કરું? તમે તો હવે મોટા માણસ થયા. મારા જેવા મજૂરિયાએ તમારું માન જાળવીને જ વાત કરવી ભેઈએ ને?”

“રામજી, ગાંડા! આપુ બોલે છે? મેં તારાથી એવી જુદાઈ રાખી છે?” કહેતાં શંકરની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવતાં. તે ભેઈ રામજી મનમાં બોલતો: “ભાઈસાહેબને ઠોંગ કરતાં ઠીક આવડે છે.”

એવામાં એકે દિવસ એવું બન્યું કે રામજીથી તેની આજસને લીધે કામમાં મોટી ભૂલ થઈ ગઈ. આથી સુકાદમે આવીને કહ્યું,

“એ રામજી! કામ કરે છે કે રમત? હવેથી આવું થશે તો હું મોટા સાહેબને કહી દઈશ. અને તારે નોકરી ગુમાવવી પડશે.”

સુકાદમનાં ગયા પછી રામજીને તેની સાસના એક કામદારે કહ્યું,

“કેમ રામજી! તારો કોઈ દુરમન પાર્કયો છે કે શું? તને અચારનવાર ઠપકો મળે છે એટલે પ્રાઈ હું.”

“દુરમન તો કાણ દોષ? કોઈ હશે ધરતું. પેછું કે’ છે ને કે ધર ફૂટે ધર નાંચ. એવી વાત હશે.”

“બરાબર છે. હું તને એ જ કહેવાનો હતો. ખોટું ન લગાડતો, પણ આ બધાં શંકરનાં કાવતરાં છે. તેને મોટા થવું છે અને તને ખરાબ કરવો છે.”

અને આ વાત રામજીના મનમાં બરાબર ઠસી ગઈ. પહેલાં તો તેઓ બપોરની રજામાં સાથે જેસી નારતો કરતા, હવે તો શંકરને ભેઈ રામજી ખીજા દિશામાં વળી જતો. તે માનતો થઈ ગયો હતો કે દુરમન જેવા શંકરનું મોં પણ શા માટે ભેઈ ભેઈ છે? જેને તોન મોઢે તે શંકરની નિંદા કરતાં કહેતો:

“ભાઈ! શંકરવાને તો શહેરનો વા લાગ્યો છે. મને તો હવે ભલે ઓળખતો થ નથી. અને ઉપરથી મને નોકરીમાંથી રજા અપાવવાની ફિકરમાં છે.”

આમ ને આમ હિંચસો પસાર થવા લાગ્યા.

હેવાનો બળેલો રામજી ધર અને કુટુંબ તરફ બેઠકાર થતો ગયો. અત્યાર સુધી શંકરની સોબતને લીધે તે વ્યસનો અને ખોટા ખર્ચથી ફર રહી શક્યો હતો પરંતુ હવે તે ઝડપથી કુમારો વળી ગયો. પરિણામે પૈસાની તગી વર્તાવા લાગી. આ પરિસ્થિતિમાં તેનું મન સ્થિર ન રહી શકે એ સ્વાભાવિક છે.

વ્યસનોનું બળ, ભાંગતું શરીર, નિર્બળ આંખો અને અસ્થિર મનને લીધે મિલનાં કામમાં તે વધુ ને વધુ ભૂલો કરવા લાગ્યો, અને તેમ તેમ તે શંકર ઉપર વધુ દાંડે બળવા લાગ્યો.

અને તેના કોપની હદ તો ત્યારે આવી ગઈ જ્યારે તેને મિલમાંથી રજા આપવામાં આવી. અને રજા ન મળે તો ખીજું થાય પણ શું? મિલના સત્તાવાળાઓ કંઈ કામમાં ભૂલ કે અસૂરપ વેઠી લ? કદી નહિ. નોકરી કરવી અને કામ ન કરવું એ બન્ને સાથે કેમ થઈ શકે?

અનિયમિત રામજી નોકરીમાંથી કમી થઈ ગયો. અને તરત જ તેના અજેઅગમાં કોધની આગ લાગી ગઈ તેણે માની લીધું કે આ શંકરજીનું કાવતરું હતું. અને તેની માન્યતાને તેના સાથી કામદારે ટેકો આપ્યો.

“હા, રામજી! ગઈ કાલે મેં શંકરને મેનેજરની ઓફિસમાં જતો જોયો હતો.”

થઈ રહ્યું. હવે ખીજી કઈ સાબિતી જોઈએ? તે ધૂંધવાયેલી ટુચે બહાર નીકળ્યો. સામેથી શંકર આવતો હતો. તેને જોઈને રામજી બળી જાયો. ત્યાં તો શંકર બોલ્યો,

“અરે, રામજી! તારી નોકરી ગઈ? બહુ ખોટું થયું. પણ....”

“ચુપ રહે બકમાશ! તું શું મોટું લઈને મારી સામે બોલે છે? તને મારો હાથ હું બરાબર બતાવું નહિ, તો મારું નામ રામજી નહિ; સમજ્યો?” કહી રામજી ઝડપભેર ચાલ્યો ગયો. શંકર કાંઈ પણ સમજ્યા વગર ચાલ્યો બની તેને જતો જોઈ રહ્યો...

બજારમાંથી પસાર થતા રામજીને અચાનક રમઝુ શુંડાની મુલાકાત થઈ.

“કયો, આજકલ બહુત પરેશાન નજર આતે હો?” રમઝુએ પૂછ્યું.

“શું ક્યું રમઝુભાઈ! પેલા શંકરિયાને તો તમે જોખાઓ છો ને? તેણે મેનેજરને બંભેરણી કરી મને નોકરીમાંથી રજા અપાવી.”

“અરે, કયા કહુ રહ્યો છો? તો એસા કરો, શંકર કે જરા હલકા બનાવો. ખુદ લીલા હો જાયેગા.”

“હા, પણ....”

“કયા ‘પણ બહુ’ કરતે છો? તુમ કહો તો મેં ઉસે અપના હાથ દીખાઉં.”

“હા, ભાઈસાંબા! એવું કાંઈ કરો કે મારો ખેટો બહુ ફાટી ગયો છે તે જરા ઠેકાણે પડે.”

“અરુ, લેકિન મુઝે કુછ પૈસે દેને પડેગે.”

“જરૂર એમાં શું?”

“અરુ, તજ તો મેં ઉમકા ખૂન ભી કર મકતા હું. મગર દેખો, થકુ ખાત ફીસીકો ભી કડના મત.”

“ઠીક.” કહી રામજીએ કબૂલ કર્યું. રમઝુ ગયો. હવે તેના કદા દુરમનને જરૂર કરી શકાયો એ વિચારે રામજી આનંદ પામ્યો. એ આનંદમાં તે મોઢે મુખ બહાર રખાયો. છેક રાત્રે તે ઘર તરફ ગયો.

તે ઘરથી થોડે દૂર હતો ત્યાં ‘આગ, આગ’ની ઘૂમ પડતી સંભળાઈ. ઢોલાકલ મચી ગયો. લોકો દોડાદોડ કરવા લાગ્યા. આકાશમાં આગના લાલચોળ બકા દેખાતા હતા. આ જોઈ રામજી ચમક્યો. તે દોડ્યો, ત્યાં સામેથી એક માણસે આવીને તેને કહ્યું,

“કાણ, રામજી? અરે, તારા જ ઝૂંપડામાં આગ લાગી છે. જલદી દોડ.”

“હિં....?” મારા ઝૂંપડામાં આગ?” કહેતો રામજી દોડ્યો. તેનું શરીર કાપતું હતું. તેની આંખો ફાટી ગઈ હતી. તે ઝડપથી ઝૂંપડા નજીક પહોંચ્યો. વાતાવરણમાં ભયંકર ધુમાડો પથરાઈ ગયો હતો. સ્ત્રી, બાળકોની સીસે ફફડતી હુલસાવતી હતી. રામજીએ ગીર્દીમાંથી રસ્તો કાઢી તેની સ્ત્રી અને બાળકોને શોધી કાઢ્યાં. તેન જોઈ તેની પત્ની બોલી,

“હાયા! હાયા! તમે અત્યાર મુઘી કયાં ગયા હતા? અહીં તો સત્યાનાશ વળી ગયું.” કહી તે રડવા લાગી.

“હા, પણ આ આમ કોણે શંકરિયાએ જ લગાડી છે ને?” તેણે પૂછ્યું.

“શું બોલો છો તમે? શંકરભાઈ ન હોત તો આપણે આ નાનો છોકરો આગમાં બળી જતો. ચાલો જલદી, શંકરભાઈની ઝૂંપડીએ બિચારા બહુ દાઝી ગયા છે.”

“હિં....?” રામજીનું મગજ કામ કરતું ન હતું. જેને તે પોતાનો મોટો દુરમન

‘એહુ’

એક સાધુ બપોરે જગલમાં થઈને જતા હતા એમને ભૂખ લાગી હતી ત્યાં એક ભરવાડણ બાઈ થેટા ચારટી હતી અને તેની પાસે દૂધ હતું સાધુને ભૂખ્યા ભોઈ બહેને કહ્યું ‘સાધુ મહારાજ! તમે ભૂખ્યા છો અને મારી પાસે દૂધ છે માટે કૃપા કરી એ દૂધ સ્વીકારો અને ભૂખ ભાગો’

સાધુએ પોતાનું કમડળ ધર્મ બાઈ લક્ષિતભાવથી દૂધ કમડળમાં રેડવા લાગી. ગામડાની બહેનેનો સ્વભાવ એવો હોય છે કે તે દૂધ આપે પણ મલાઈ ન આપે એ પ્રમાણે એ બહેન પણ મલાઈ કોરે રાખીને કમડળમાં દૂધ રેડતી હતી પણ દૂધમાથી બધી મલાઈ એકાએક દૂધની ધાર સાથે વહીને સાધુના કમડળમાં જઈ પડી તે પડતા જ ભરવાડણ બાઈના મોઢામાંથી ‘એહુ’ એવો ઉઘ્ગાર સરી પડ્યો

સાધુએ તરત એ બાઈને કહ્યું કે, ‘બહેન તારું દૂધ પાછું લઈ લે આ દૂધ હું ન લઈ શકું’

બાઈએ સાધુને દૂધ રાખી લેવા માટે ખૂબ આગ્રહ કર્યો ત્યારે સાધુએ તેને કહ્યું કે, ‘બહેન, આ દૂધ માત્ર એકદુરુ દૂધ નથી એમાં તારી ‘એહુ’ પડી છે એટલે એ શુદ્ધ નથી એ હું પીઉં તો મારું હૃદય કઠોર થાય એટલે તને હું દૂધ પાછું આપુ છું.’

*

ખ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬ પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨ લવાજમ મનીઓર્ડરથી જ કાર્યાલયને સરનામે મોકલવું પ્રથમ અકથી જ આહુકો નોધાય છે દર માસની બારમી તારીખે અંક પોષ્ટ થાય છે થોડી નકલો હાલકાગળ પર છપાય છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬ પત્રવ્યવહારમાં આહુક નબર અવશ્ય લખવો

‘ખ્યારા બાપુ’ કાર્યાલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

*

અનુક્રમણિકા

૧૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૫

	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
૧ કિશોરલાલભાઈના પત્રો	૧૭૦	૮ પી.મી.કૂલડા નાથાલાલદત્તાણી	૧૮૦
૨ બ.સીવાવા આલો મોરા દેશ મીરા	૧૭૧	૯ પ્રેરણાનો અખૂટ ઝંરો કિંમત	૧૮૧
૩ ત્રેપન વરસ પહેલાં લહરી	૧૭૨	૧૦ ડોશીમાનુ મોક્ષધામ કલિક	૧૮૪
૪ તૃણાનો અત આનંદ	૧૭૩	૧૧ પરિશ્રમ કેદારનાથજી	૧૮૬
૫ પ્રાર્થનાના બે પ્રકાર કાકા કાલેલકર	૧૭૫	૧૨ જોલવાતા લડકા ભંડુ શર્મા	૧૮૭
૬ શ્રદ્ધા કણ [વયોગી હરિ	૧૭૭	૧૩ કૂલ અને ફોરમ અનવર આં	૧૮૯
૭ જન્મભૂમિ પ્રાંત નાં કક્ષર	૧૭૮	૧૪ અથાવલોકન રાં અંક કં પેં	૨-૩

પ્રકાશક અને મુદ્રક પીરેન ગાધી, રૂપાયતન મુદ્રણાલય જૂનાગઢ

(અનુ૦ કવરપેજ બીજાનું ચાલુ)

હાસ્ય-ઓથે હું છુપાવું છું હૃદય-સંવેદના,
હાસ્ય ભલે કે રુદન કેરું કદેન ધર્મ બધ છે।

માનવસ્વભાવ પણ એમણે કેવી સરળ-
તાથી વર્ણવ્યો છે:

હૃદયની પાતને હું ઓળખ પર લાવી નથી શક્તો,
વિનયની ટેવ છે દિલને એ છેડાવી નથી શક્તો.

ગરીબોને ત્રીજી દેશના ઘડવૈયાઓને
હવે વેધક પ્રશ્ન કહે છે:

સ્વતંત્રતા આરી, એનાં ઉત્તમયો ઉજવાયા,
ઉજવાય છે તે માત્ર એક દિવસનો દિવાળી ને
ઈંદ પેઠે તહેવાર જ બની રહેશે કે સ્વતંત્રતાને
પગલે આખાદી ને ઉન્નતિ આવશે, કે બધુ
છે એમનું એમ જ રહેશે ?

મનાવ્યાં આજ મુઠ્ઠીએમનેબધેન બતાવીને,
ગુલામીને શિરે કમાલિયતનો રાષ કાળીને;
શુભામી ગર્હ, હવે કમાલિયતને દુર્દશા બરશે?
ગરીબોનાં જીવનમાં શું હવે આનંદ રેનારો?

અને ચેતવણી પણ આપે છે

હવે કંગા નહીં કોઈ ફર ખોટા દિશાસાઓ,
હવે તો સાંભળી શકશે નહીં ખોટા ખુવાનાઓ;
સહી શકશે નહીં તેઓ હવે ઝાડી નિતારાઓ।

યુદ્ધખેડોની લીલા પણ કવિને અકળાવતી
જણાય છે હજી તો ગયા યુદ્ધનો વિનાશ
ગર્હ કાલનો બનાવ છે ત્યાં નવા યુદ્ધની વાત
થાય છે। કવિ પૂછે છે.

તુરંત ખેડોનાં એમ જ પડ્યાં છે

ગુલામી ત્યાં ફરી શું કોટ-કિલ્લો ?

નથી તૂટી ઘણાની રાજસાઓ

ઘડાશે રા નવી જાગેર બેડી ?

અને આત્મભાનનો આ બલિષ્ઠ ઉદ્ગાર.

હું કવિ છું કઈ કવિની કલ્પના જોવા નથી,
કોઈ રૂપકથી કવિને કોઈ સરખાવે નહીં।

અને કવિની આ ઇચ્છા કવેવી હૃદયગમ છે।
મરિતાના પિતાના પર ભીંસતાં ઝાડનાં પેલા
વહેતાં નીરમાં નીરખી ન્હાં છે નિજ પ્રાતિભિયો,
મને પણ થાય છે ઇચ્છા કે હું સસાર-સાગરમાં
સપાટી સિંધર થાપે તો પ્રતિબિમ ને જલઈ મારું।

પ્રકૃતિનું એક રમણિય દૃશ્ય બતાવી કવિ
ચેતો માનવમાત્રમા સમાનતા ઇચ્છે છે તે કેવું
પરોક્ષ રીતે કહી નય છે।

સ્વૈરવૃત્તિનું આ નિખાલસ આલેખન જુઓ-
હાહાપણનો ભાર નિત્ય તો ઊંચકી શકાય ના,
પાગલ થવાની થાય છે ઇચ્છા કદી કદી।

અને આ હૃદયગમથી અફસોસ—
મારા જીવનનું શિષ્ય ઘણાંય નહીં અનિલ,
જીવન વિતાવ્યું કોઈની મૂર્તિ ઘડી ઘડી।

આવા તો પુષ્કળ ઉદાહરણો ટાકી શકાય
પણ હવે અટકીએ

આ મગ્નુમા ગીતો છે, ગાજશે છે અને
સુકતકો પણ છે. પુષ્કળ વિષયવૈવિધ્ય ધગ-
વતા એ કાવ્યોમાં સ્વાનુભવપ્રેરિત સચોટ
ઉદ્ગારો છે તો માનવી, માનવજીવન ને જગત
વિશેના ચિંતનો પણ છે

સ્વાભાવિકતા અને સચોટતા એ અનિલના
કાવ્યોનો મોટો ગુણ છે, કાવ્યની એકેએક
પંક્તિ વાચકને પોતાની લાગે છે, અને તે
વાચકોના અનુભવોને જગાડતી નાય છે અને
આહી જ કવિનો વિશ્વ છે એમણે જ એક
પ્રયોગ કહ્યું છે.

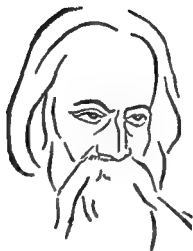
કવિતા શું અરીસો છે? કહ્યું છું કાવ્યમાં હું જે,
ઘણુંને તો એ પોતાના હૃદયની વાત લાગે છે।

અને સમગ્રના કાવ્યો વાચતા કવિ જાણે
આપણી જ વાત કહેતા હોય એમ લાગે છે।

કવિ જ્યારે કાવ્યકલાની ટોચે પહોંચે છે,
પ્રેમની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે ત્યારે એ સુંદર
સૌન્દર્યમાં નવું મત્ત્ય મૂકીને વાચકના હૃદય પર
અધિકાર જમાવે છે. ક્યારેક એ નવન મત્ત્ય
પણ કહી નાખે છે, પણ એ ખૂંચતું નથી

એ કે આ કાવ્યમગ્નુ કવિનાં બધા
કાવ્યો નથી રમી કરતો, તો એ આમાં જે
કાવ્યો વિવેકપૂર્વક ચૂંટીને મૂક્યા છે તે પરથી
તેમની કાવ્યચિંતનો ખ્યાલ મહેજે આવે છે.

કાવ્યધિપાત્ર તથા સ્વૈરવૃત્તિરમિકો તેમ જ
મામાન્ય વાચકોને પણ આ કાવ્યમગ્નુ રમ-
ણિક ધર્મ પડશે ગુજરાત આ કાવ્યમગ્નુમાં
નવું લેહી અને પ્રાણ ધનકતા જોશે. —ધી૦ ગાં૦

ઈંદ્રને

*

ઈન્દ્ર! મારા હૃદયમા વૃષ્ટિ નથી કંઈ કાળથી,
ને અનાવૃષ્ટિથી ક્ષિતિજ પર મુનકાર છે;
કયાય પણ શીંગલ, સજલ રેખા નહીં નજરે પડે,
કેઈ નવવર્ષા તાણી રથામલ ખગર નવ આપનું.

દેવ! જો સાથે જ કંઈ ઈચ્છા તમારી હોય તો
લાવો પ્રવચયી ગામતા બસ હિ અ-અંઝા વજનાઈ.
વીજળી ફેરા થ વાકા ચાગ્યા ફટકારીને
દિગ્દિગતો મારી અમકાવી મૂકો!

આ દુઃમહુ નૈરાશ્યનો નિસ્તબ્ધ રુદ્ર નિ-શબ્દ દાહ
સહુરી લો, સંહુરી લો હે પ્રભો!

જ્યારે પિતા કોધે ભરાયે તે સમે
માતા મજલ નયને જીવે બાળક લાણી,
હે નાથ! એ રીતે જીવે મારા લાણી!
સુરદેવ અનુભવ

આરિયાવ

૧૪-૮

૨૫-૮

રૂપાચલન પ્રકાશન, જાનગીઠ

અંથાવલોકન

*

કાવ્યલહરી: લે૦ તનમુખ ભટ્ટ, પ્ર૦
વોરા એન્ડ કંપની, પબ્લીશર્સ લિમિટેડ,
રાઉન્ડ બિલ્ડીંગ, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ-૨
મુંબઈ-૨ રૂપિયે

હાલ પ્રગટ થતા કાવ્ય સંગ્રહોમાં, મુક્તકો
સહિત નાના મોટા ચોર્યાસી કાવ્યોનો આ
નાનકદો કાવ્ય સંગ્રહ નોખો તરી આવે છે
કવિ નિવેદનમાં કહે છે '૧૮૩૦ના અરસામાં
બળવ તરફ ઠાકેરની કાવ્યભાવનાનુસાર શુજ
રાતી કવિતા લખાવા માડી ત્યારે મને એ
ભાવના અને તેનું બાહ્યરૂપ અપરિચિત લાગ્યા
યથાશક્તિ તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરતો
હતો પણ બહુ સમજ ન પડી અન્ય છદો
કરતા પૃથ્વી છદમાં વિશેષ ચોચતા શી છે તે
ત્યારે ચે સમજતો ન હતો અને અત્યારે પણ
સમજાયું નથી'

આમ ૩૦ પછી શુજરાતી કવિતાએ જે
નવું સ્વરૂપ ધારણ કરવા માડ્યું તેનાથી
'કાવ્યલહરી'ની કવિતાઓ જરૂર જુદી તરી
આવે છે એમાં જૂની કવિતાના સસ્કાર સ્પષ્ટ
જણાય છે છતાં નવી કવિતાથી તે સાવ અલિપ્ત
છે એમ પણ કહી શકાય નહીં

'કાવ્યલહરી'માં છદોબદ્ધ કાવ્યો સારા
પ્રમાણમાં છે નવી કવિતા પણ એ સરકૂત
વૃત્તોમાં જ વિશેષ પાગરી પણ તનમુખ ભટ્ટની
કાવ્યકહેલો અને કાવ્યબાની જૂની કવિતાને
વિશેષ અનુસરે છે

એ કાવ્યબાની જૂની કવિતા જેટલી સરળ,
પ્રાસાદિક કે મળુલ નથી તેમ નવી કવિતા
જેવી રૂઝ પણ નથી

કવિ જ્યારે સરકૂત વૃત્તોમાં કવિતા લખે
છે ત્યારે તેમની વાણી બહુધા સરકૂતમય બની
જાય છે અને ગીતો, ભજનો ને દોહરા જેવા
મુક્તકોમાં સરળ અને તળપદી બને છે એ
સહજ બને ૥ કે પ્રયત્નથી તે તો કવિ જ
કહી શકે !

આ કવિનું તરી આવતું ખીજું લક્ષણ તે
એમની કવિતામાં શી પુરુષ પ્રમતી કવિતાનો
સહતર અભાવ !

તેનું કારણ કવિનો ઊંછર લાગે છે એમણે
ગાય છે

'નવ રીતો ઉર ભોળી દર્શને'

બહેન પ્રત્યેના રનેહ 'રાખડી' અને
'ત્રિવેણી' કાવ્યમાં અને પુત્રી રનેહ 'નવી બાળ
કી'માં કવિએ વ્યક્ત કર્યો જ છે

પ્રસ્તાવનામાં શ્રી રસિકલાલ છેા પરીએ
કવિને 'ગાંધીયુગના કવિપ્રતીક' તરીકે ઓળ
ખાવ્યા છે તે ઊચિત છે સત્યાગ્રહ આશ્રમ
અને દક્ષિણામૂર્ત ભવન સંસ્થામાં ઊછરેલા
આ કવિની કાવ્યભાવના મગલ છે અને
જુદીજુદી કવિતાઓમાં તે પ્રગટ થઈ છે

પ્રકૃત-નીવા કવિને કાવ્ય લખવા માટે
પ્રેરતી હોય તેમ એ વિવચની એકદર કવિ
તાઓ ભેતા કહી શકાય

કેટલીક કવિતા બાળકાવ્ય જેવી સરળ
અને સુદર પણ છે હા ત આ કાવ્ય

બાપુનું નામ

મને બહાવુ બાપુ કેરું નામ ૥ રે,

એને રુદિયે રુપતિ રામ છે રે,

મને ૦

દેહ મેવા ઘેનાને હ્યે સોડમાં રે,

એનો આનમ રમે રજાડમાં રે,

મને ૦

વહાલે બોળી ઝરણીની લીધી સાર છે રે,

અનનદાતા રેઢિયાના તાર છે રે,

મને ૦

પહેરી પોતડીને ચાખડિયે ચાવતો રે,

બહાલો બાપા બપાને બનાવતો રે

મને ૦

બાપુની ડાહ્યાચાચાનું લાખુ કાવ્ય એ આ
સંગ્રહની એક વિશિષ્ટ રચના છે સાબરમતીથી
(અનુ૦ કવરપેજ ત્રીજી)

વેર લવાતુ કામ માં, સે હથેરાન સાપા દેતુ નોહ્ય ગાધીજી

કિશોરલાલભાઈના પત્રો

ભાઈશ્રી મણિભાઈ, બન્નજવાડી વર્ધા તા. ૧૨-૧૦-૧૦

તમારો કાગળ મળ્યો. અપ્પા ભગતનું પદ લેયું. વિચારવાનું એ છે કે આપું પદ એમને શું કામ કરવું પડ્યું? એમાં એમણે શુરુ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે એટલું જ. બાકી શુરુ શબ્દથી સામાન્ય લોકો જે સમજે છે તેને અને આ પદમાં વર્ણવેલા શુરુને કશો સબંધ નથી. ત્યારે નેમણે શુરુ શબ્દનો કેમ ઉપયોગ કર્યો? કારણ કે તે વખતની પ્રભામાં એવો મત પ્રચલિત હતો કે દરેક માણસે શુરુ કરવો જ લેઈએ ન શુરુ મરનારની અવગતિ ધાયા છે. મરનારને ભગવાન પૂરે કે તમારો શુરુ કોણ? જો એ જવાબ

આપી ન શકે તો એના પાપની સજા એને જ કરે. જો એ શુરુનું નામ બતાવે તો તેના શુરુને એ પોતાની સજા ધાયા. વળી એ પોતે શુરુ સપ્રદાયમાં જિંદગી હતા ત્યાંથી આઘાત પામી વેદાંતનો આશ્રય લીધો. 'શુરુ કીધા મે ગોકુળનાથ—ધરણ બગાડને ઘાટી નાથ ધન હરે, પોટો નવ હરે તે શુરુ કહ્યાણુ શું કરે?' આ વગેરે એમણે જ કહ્યું છે પણ આ રીતની શુરુ સંપ્રદાયની સ્થાપના જ ખોટી છે એમ ત્રીધુ કહી શક્યા નહિ. અપ્પા ભગતને સૂઝ્યું હોત તો જરૂર કહી નાખત પણ એમ કહેવું સૂઝ્યું નહિ. શુરુલાક્ષિ અને શુરુ શબ્દનો એટલો મરકાર હતો કે એ શબ્દ તો ક્યાંક રાખવો જ લેઈએ. માટે આત્માને શુરુ શબ્દથી ઓળખાવો.

વિચાર અને વિચાર કરવાની શક્તિ ધરાવનાર, એવું અને જોવાની શક્તિ ધરાવનાર. શ્રવણ અને શ્રવણની શક્તિ ધરાવનાર વગેરેમાં દરેક છે આખા, કાન, દર્શન શ્રવણની શક્તિ ધરાવે છે. માટે એ સર્વે દર્શન, શ્રવણ કરે એમ નહિ. એ શક્તિને પ્રત્યાહાર એટલે રાહી રાખવાનું પણ ધર્મ શકે. તેમ જ ચિંતા અને વિચાર એ એક નથી. ચિંતા, વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવનાર શક્તિ છે તે કદીક વિચાર કરે. કદીક ન થે કરે. જિંદગીમાં ન કરે તેમ યોગાભ્યાસથી પણ કરવું અટકાવી શકાય જિંદગી માણસ મરી ગયો કે તેમ ન કહેવાય. તેમ નિરોધ કરેલું, સમાધિ પામેલું, વિચાર માત્ર રોકેલું ચિંતા, મરી ગયું છે એમ ન કહેવાય એતનને એતનનો વિચાર શો કરવો હોય? આખને, શુ હુ દેહા હું એવો ખ્યાલ રાખવો પડે છે? તમને હું મજીલાલ હું તેવો વિચાર રાખવો પડે છે? શરીરનો જે ભાગ પોતાની મુખ રૂપ અવસ્થામાં છે તેવું આપણને સ્મરણ થતું નથી. એમાં વિનૂત ધાયા છે ત્યારે જ એવું સ્મરણ ધાયા છે. તેમ જ એતનને પોતાની સહજ અવસ્થામાં સ્મરણ કરવાનું શું હોય? જો એ ન કરવું પડે તો એની વિકાર અવસ્થા જ કહેવાય.

ધિયરની બ્યાખ્યા શું કરવી? જે કોઈ વ્યક્તિની બ્યાપક પરમ સત્તા છે તેને આપણે ધિયર સમજીએ છીએ. તેથી તે કોઈ વ્યક્તિ નથી તે જીવનની શુદ્ધ દશા છે. એમ કહેવામાં થે ગોટાળો થઈ શકે છે. જીવ, ધિયર નથી. પણ ધિયરથી ભિન્ન પણ નથી. જેમ કિરણ સૂર્ય નથી, પણ સૂર્યથી ભિન્ન નથી તેમ.

તમારો મૂળ કાગળ પણ પાછો મોકલુ છું.

લીં ૬ કિશોરલાલના પં ૦ માં

ક્રિષ્ણશક્તિ

‘૪૨માં જ્યારે બાપુએ ‘હિન્દ છોડો’ની હાકલ કરી તે અગાઉ એ નિર્ણય લેતાં પહેલાં તેઓ દેશભરના બાળીતા નેતાઓનો એ લડત સંબંધે અભિપ્રાય જાણવા પ્રયાસ કરતા. બિહારના બાળીતા આગેવાન સત્યનારાયણ બાપુને ગાંધીજીએ પૂછ્યું: ‘જનતાની હાકલ કેવી છે? જનતા આવતી લડત માટે તૈયાર છે કે નહીં?’

‘જનતામાં તો કોઈ જાતની તૈયારી મને દેખાતી નથી.’ સત્યનારાયણ બાપુએ બાપુને જવાબ આપતાં કહ્યું—‘ખાસ ઉત્સાહ પણ દેખાતો નથી.’ પછી જરા અટકીને કહ્યું—‘હા, અહીં મને એક પ્રમંથ યાદ આવે છે. એક વાર નારદજી વિષ્ણુ ભગવાનને મળવા ગયા. વાતચીત દરમિયાન વિષ્ણુએ નારદજીને પૂછ્યું: ‘જરા પંચાંગમાં જુઓ તો, વરસાદ પડવા વિશે જ્યોતિષશાસ્ત્ર શું કહે છે?’ નારદજીએ પંચાંગ કાઢ્યું અને ગણતરી કરી કહ્યું: ‘ભગવાન, જ્યોતિષ પ્રમાણે તો મને વરસાદનો કશો યોગ જણાતો નથી. વરસાદ પડે એવી કોઈ સંભાવના નથી’ પછી થોડીવારે વિષ્ણુની રજા લઈને નારદજી જવાને જિપડ્યા. નારદજી હજી ઘરબહાર પગ મૂકે છે ત્યાં તો વરસાદ તૂટી પડ્યો. નારદજી ભિંજાવા લાગ્યા એટલે એમણે શરીરે કામળો વીંટી લીધો. એ ભેઈ વિષ્ણુ ભગવાને નારદજીને કહ્યું: ‘કેમ નારદજી શરીરે કામળો કાં વીંટ્યો?’ ‘ભગવાન, નારદજીએ ક્ષિપ્ત કરતાં વિષ્ણુ ભગવાનને કહ્યું—‘મેં તો જ્યોતિષશાસ્ત્ર પ્રમાણે વરસાદ નહીં પડે એવી અગાહી કરી હતી. પણ તમારી શી ઇચ્છા હતી તેની મને અમર ન હતી. બાકી શાસ્ત્રો ગમે તે કહે, તમારી ઇચ્છા હોય તેમ જ થાય છે.’ આ દર્શાવત અનુસાર માગ અભિ-

પ્રાય પ્રમાણે જનતા લડત માટે તૈયાર નથી. પણ આખરે તો જેમ વિષ્ણુ ભગવાનની ઇચ્છા હતી તેમ જ બન્યું. તેમ તમારી ઇચ્છા મુજબ જ થશે. તમે હાકલ કરશો એટલે જનતામાં ચેતના આવશે—લોકોના પ્રાણ જાગી જશે અને લડત માટે તૈયાર થઈ જશે.’

અને ખરેખર એમ જ બન્યું. ગાંધીજીની ઇચ્છા પ્રમાણે જનતા તૈયાર થઈ, લડત આપી અને અંગ્રેજોએ હિન્દ છોડ્યું પણ ખરું!

સત્યનો પ્રયોગ

દક્ષિણ આફ્રિકામાં બાપુએ એક ગોરાને કેસ લડવા લીધેલો. પછી એમાં એમને ભૂલ દેખાઈ. બાપુ તો સત્યના આમદી. એ કેમ છુપાવે? એમણે પોતાના મોટા વકીલને એ ભૂલ કહી. મોટા વકીલે સલાહ આપતા કહ્યું: ‘તમારે એ ભૂલ સ્વીકારવી ન ભેઈએ, આવી ભૂલ સ્વીકારી એટલે કેસ તો હાથમાંથી ગયો. ભલુભાઈ અને વધારામાં વકીલાતમાંથી ચે પરવારી જશે. મારે એવું નથી કરવું. મારે મારી વકીલાત ચલાવવી છે.’

બાપુએ કહ્યું: ‘તો મને ભૂલ સ્વીકારવા દો.’ બાપુએ ભૂલને સ્વીકાર કર્યો, એથી એમના અસીલને થોડી સ્કમ આપવી પડતી હતી.

બાપુની સત્યાગ્રહની વાત ન્યાયાધીશના ધ્યાનમાં જિતરી નહી. એમણે આગદી ભૂલને લક્ષમાં સમીપે પૂછ્યું: ‘મિ. ગાંધી, તો શું એ દગો ન હતો?’

બાપુને લાગી આભું. એમણે તેજથી ન્યાયાધીશને પૂછ્યું: ‘મારી લલમનસાઈને આપ આવેા દુરુપયોગ કરશે?’

બાપુનો પ્રશ્ન સોંસરો હતો. ન્યાયાધીશે ‘શું’ જવાબ આપે? સીધા થઈ ગયા.

બાપુ કેમ જીતી ગયા.

પ્રયાગ એટલે ભારતની પ્રવિત્ર લોક માતાઓ ગંગા યમુનાનું સંગમ સ્થાન

તે કાળે અહુભાદ દેશનેતાઓનું મિલન સ્થાન બની ગયું હતું એ શહેરમાં તે કાળે તેમની ખ્યાતિની ધરાબરી કરી શકે એવું એક પણ કુટુંબ ન હતું એ કુટુંબની એકે એક વ્યક્તિએ પોતાની ખ્યારી જન્મભૂમિ માટે ભારેમા ભારે ત્યાગ આપ્યો હતો એ જાણીતા કુટુંબમાં આજે લગ્નપ્રસંગ હતો

કુટુંબના ત્રણ મળના વિશાળ ભવન આસપાસ મુદર બગીચો હતો એની મુલાસ અને એના સૌન્દર્યથી આરે તરફ સુવાસિત, વાતાવરણ સર્જાઈ ગયું હતું

ગાડી મોટરો, નોકર આકરોની ધમાલ, મહેમાનોની આવ જાના કોવાડુલમાં શરણાર્થના મધુરા સૂરો પોતાનો સાથ પૂરાવતા હતા

ખરાબર હસના ટકોરે એ વિશાળ ભવનના દરવાજાને ઝડેશનેથી એક મુદર મોટર આવીને જોઈ તેમાંથી એક તેજસ્વી બહેન ઊતર્યા એ આજે જેના લગ્ન થવાના હતા તેમના ફ્રાઈ થાય તે સુબઈથી લગ્નમાં બાન લેવા પધાર્યા હતા મોટરમાંથી ઊતરીને તે સીધા જે ખડમાં નવવધૂને શલ્યગારીને બેસાડી હતી ત્યાં જઈ પહોંચ્યા

નવવધૂની મા તેને એકવી મૂકી ચોક્કસ સમય પૂરે જ આ ફાની સસાર છોડી ગઈ હતી

મક્કાની યાત્રાએ જતો એક સુવાન અબૂ ઉસમાનના દર્શન કરવા આપ્યો આવીને તેણે અબૂ માહેબને સલામ કરી—પણ અબૂ ઉસમાને સરમે અલામ કરી નહી તેથી પેલા યુવકે કહ્યું ‘અક સુસ્તિમ ખીબ સુસ્તિમખી મવામ ન સ્વીકારે એ તે કેવી વાત?’

‘જે માણસ દુ ખથી પિઠાતી માને છોડી યાત્ર કરવા નીકળે તેની મવામ દુ સ્વીકારી શકતો નથી’ અબૂએ યુવકને જવાબ આપ્યો

યુવક પર એની જહું અસર થઈ તે ઘરે પાછો ફર્યો અને માની મૃત્યુપર્યંત નિષ્કામી સેવા કરી પછી તે અબૂ સાહેબનો શિષ્ય બની તેમની સાથે રહેવા લાગ્યો

આવતાની માથે નવવધૂને માવ માદા પોશ્ય કમા બેઈને ફ્રાઈ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા! તે એકદમ જૂમ પાડી ભોલી ઊઠ્યા ‘તમારા સૌની અફલ કયા ચરવા ગઈ છે? આતરતાઈીય ખ્યાતિ પામેલા મહાન પિતાની એકની એક પુત્રીના ત્રિવાહ પ્રસંગે તેને પહેરાવવા ફ્રાઈ મૃત્યુવાન જ્યોત્તે કે બનારસી માડી પણ ન મગી કે આ માવ સાદી માડી પહેરી છે? ખરેખર તમારી ભુદ્ધિની બલિકારી છે!’

ફ્રાઈના આવા વચનો માલગી નવવધૂ જોઈ થઈ અને ફ્રાઈને કહેવા લાગી ‘ફ્રાઈ, આ મે જે સાડી પહેરી છે તે જ મારા લગ્નની સૌથી વધારે મૃત્યુવાન વેશભુષા છે પિતાજી ત્યારે જેવમાં હતા ત્યારે દરરોજ ત્યા કાતતા હતા એ જ સુતરમાંથી આ મે પહેરી છે તે સાડી વણાઈ છે હવે તમે જ કહો કે મહાન પિતાના હાથે જ કતાયેશ સુતરની સાડી જ્યોત્તે ને બનારસી માડી કરતા વિશેષ મૃત્યુવાન નથી?’

ફ્રાઈ પોતાની વહાવરોઈ બનીછને કયો જવાબ આપી શક્યા નહી

નવવધૂ તે આપણા મહાન નેતા શ્રી જવાહરલાલ નહેરુની એકની એક પુત્રી હોઈશ ગાંધી અને તેમના ફ્રાઈ તે શ્રી જવાહરલાલના બહેન ને જાણીતા લેખિકા શ્રીમતી કૃષ્ણા બહીસીંગ અનુ શ્યામ ગણ્યાના

ગર્વખંડન

પ્ર૦ નાં ૬૬૨

ગૌતમને પીપજાના વૃક્ષ નીચે બેસી તપ કરતાં જ્ઞાન લાધ્યુ તેથી તે ‘જુદ’ કહેવાયા અને પેલું વૃક્ષ ‘ગ્રામી વૃક્ષ’ કહેવાયું.

જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પછી એના ઉપયોગ માટે જુદે પ્રચાર આરંભ્યો. પ્રથમ પાંચ જ શિષ્યો થયા—પાછળથી તે પદ્મશિષ્યો કહેવાયા—તેથી જુદ હતાશ ન થતાં પ્રચાર ચાલુ રાખ્યો. મમય જતાં એમના ઉપદેશોથી હજારો શિષ્યો થયા અને જૌદ ધર્મનો પ્રચાર લોકોમાં વધવા લાગ્યો. તે સાચે કુલ્લિભાને અને અંધ શ્રદ્ધાનો પ્રીરધીર દ્વેષ થવા લાગ્યો.

શિષ્ય સમ્યા વધતા જુદ તેમની સભા બોલાવીને ઉપદેશ દેતા. આવી એક સભા મળી હતી વિશાળ મલામંડપમાં શિષ્યમંડળ શાંતિથી બેઠું હતું. ભગવાન જુદ પણ પધાર્યા અને આમન લીધું. શિષ્યસમૂહ પર એક વિદુગ દૃષ્ટ કરી આગલી હરોલમાં સારિપુત્રને ન બેતાં મોગલ્લાને પૂછ્યું: ‘મોગલ્લાન, સારિપુત્ર કેમ દેખાતા નથી?’

‘અં (વહારમા છે.)’

‘તેમન અહીં બોલાવી લાવો.’

મોગલ્લાન મહાયોગી હતા યોગબળે તેઓ તરત સારિપુત્ર પાસે પહોંચી ગયા. સારિપુત્ર હાથમા સોય લઈ ફાટેલી ચાદર સાંધતા હતા. મોગલ્લાને તેમને કહ્યું: ‘સારિપુત્ર!’

‘હા, મોગલ્લાન, પધારો.’ કહી તેમણે આનન પાથવું.

‘આજે શિષ્યોની સભા છે.’

‘હા, મને ખબર છે.’

‘તો પછી તમે અહીં કેમ બેઠા છો? શિષ્યસમૂહ અને ભગવાન તથાગત પધારી ચૂક્યા છે.’

‘હું આ ફાટેલી ચાદર સાંધતો હતો ત્યાં મને ખબર મળી.’

‘તો ચાલો, ભગવાને મને તમને તેડવા માટે જ અહીં મોકલ્યો છે.’

‘હું આ ચાદર સાંધીને આવું છું.’

‘ના, તમે હુમણા જ ચાલો. બધાં જોઈ ચાલ છે. તમે આવો એટલે બધાખ્યાન શરૂ થાય.’

‘હાથ ધરેલું કામ પૂરું કરીને જ ખીજું કામ હાથ પર લેવું જોઈએ.’

‘ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન?’

‘મોગલ્લાન! ભગવાન તથાગતનો જ મે ઉપર કહ્યો તે આદેશ છે હું એમના આદેશનું પાલન કરું છું—ઉલ્લંઘન નથી કરતો’

‘ચાહર તો પછી સાધી શકાયે અત્યારે સોનો નમય શા માટે બગાડવો?’ એટલું કહેતા તો મોગલ્લાન આવેશમાં આવી ગયા એમણે સમતોલતા ગુમાવી કહ્યું ‘સારિપુત્ર, હું મર્યા જ ચાહો’

‘હું ચાહર સાધીને આવીશ’

‘સારિપુત્ર! હું યોગી છું મારી યોગ વિદ્યાથી હું આ આખા વિહારને અહીંથી ઉઠાવી લઈ જઈશ’

સારિપુત્ર સમજી ગયા કે મોગલ્લાનને અભિમાન થયું છે એમણે મનમાં પ્રાર્થના કરી ‘ભગવાન તથાગત! મોગલ્લાનના અભિમાનને નાશ થાઓ’ પછી મોગલ્લાનને જવાબ આપ્યો ‘આપને યોગ્ય લાગે તેમ કરો હું તો ચાહર પૂરી સાધી લીધા વિના અહીંથી જીતીશ નહીં

મોગલ્લાને પદ્માસન વાળું અભિમાનથી રાતી થયેલી આખ કમળ જેમ બગાઈ યોગમત્રોના ઉચ્ચારો સાથે વિધિ શરૂ થયો એની અસર ધીરેધીરે વાતાવરણમાં પ્રસરવા લાગી પછી તો વિહાર ધ્રુજવા લાગ્યો અને પ્રલય થતો હોય એવું વાતાવરણ સર્જાઈ ગયું સર્વનાશ નજીક લાગતો હતો છતાં સારિપુત્ર તો સ્થિરપણે નિશ્ચળતાથી બેઠા હતા અને ચાહરને પણ કરી અસર થઈ ન હતી

મોગલ્લાન પે તાનો હેતુ સિદ્ધ કરવા

વધુ ને વધુ રક્તિશાળી મત્રો લઈએ જતા હતા પણ સારિપુત્રની નિશ્ચળતામાં જરાય ફરક પડ્યો નહીં મોગલ્લાન હાર્યા તેમનું અભિમાન ગળી ગયું અને પ્રત્યાક્તાપ થયો તેમણે આખ ઉઘાડી અને સારિપુત્રના ચરણે ઢળી પડ્યા પ્રત્યાક્તાપના નિર્મળ વારિ આખ વાટે વહીને હૃદયની સાચી ભાવના વ્યક્ત કરતા હતા

‘મર જેવાને નમન ન હોય, મોગલ્લાન!

ભગવાન તથાગતના ચરણે જ આપણા સૌના શિર નમવા ભેદ્ય’ એટલું કહી હળવેથી સારિપુત્રે મોગલ્લાનને બેઠા કર્યા ત્યારે તેમના નયનમાંથી અશ્રુરૂપે ઠરુણા વહેતી હતી ‘હું ચાહર સાધીને આવું છું, તમે ભગવ ન તથા ગત પાસે જાવો’ કહી મોગલ્લાનને વિદાય કર્યા આવતાવેત મોગલ્લાન તથાગતના ચરણે ઢળી પડ્યા ‘ભગવાન ક્ષમા કરો! મારાથી અભિમાન થઈ ગયું’ ભગવાન સમજી ગયા તેમણે મોગલ્લાનને વાસે હાથ ફેરવી બેઠા કર્યા

મોગલ્લાન પોતાના સ્થાને બેસવા જતા હતા ત્યાં જ પાસે સારિપુત્રને ધ્યાનસ્થ બેઠેલા જોયા અરે, એટલીવારમાં અહીં કયાથી? તેમની પાસે જઈને તેમને વદન કરતા કહ્યું ‘ભાઈ, આજે હું સમજ્યો કે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાની અમોઘ શક્તિ આગળ ચમત્કાર સાવ તુરંત છે’

અને એકચિત તથાગતનો ઉપદેશ સાંભળવા બેસી ગયા

જ્યા મોગલ્લાને યોગમત્રનો પ્રયોગ કર્યો હતો ત્યાં જેતવન નજીક હજી એકે દંતુપ છે

એક બહેર સરથાના બે કાર્યકરો આશ્રમમાં ગાંધીજી પાસે કંઈ સલાહ લેવા આવ્યા ત્યારે ગાંધીજીએ તેમને પૂછ્યું “તમે બંને સરથાને ખર્ચે જ અહીં આવ્યા છો નહીં?”

‘હા હા’

તો પછી તમારામાંથી એક જ બે આવ્યો હોત તો વાધો ન હતો મારી સલાહ સાંભળવાની બે જગુની જરા પણ જરૂર નથી બહેર સરથાનો પૈસો બે આમ બગાડ્યો તો કેવી રીતે કાર્ય કરી શક્યો?”

બંને મૂળા થઈ ગયા

— શશીકુમાર પટેલ

શ્રદ્ધા-કણ

વિયોગી હરિ

હિન્દુ-મુસ્લિમ ભાઈ એા ધર્મની રક્ષા કરવા નીકળ્યા હતા—હિ સા-પ્રતિહિંસાના સહારે એ લોકો ધર્મ-પંથે ચાલતા હતા !

અને એ રીતે તેઓ માનવમાંથી દેવ બનવા નીકળ્યા હતા. પણ અંત એ હિંસક પશુ બની ગયા.

બનેએ એકબીજાનું રક્તપાન કર્યું અને નારીત્વનું ઘુણરૂપ અપમાન પણ કર્યું, બનેનાં ધર્મામા આગ સળગી ઊઠી. આ માનવપશુએ સળગાવેલી હોળીને છુગાવી નાખવા મહાત્મા-જીએ વિચાર્યું.

સેકડો ઘડા પાછી એમણે રેડયુ પણ આગ ઠંડા પડી નહીં, ઊલટી તેજ થતી ગઈ.

રેક્ષા બનેએ એકબીજાના હૃદય થીરી નાખ્યાં હતાં, બને રક્તતરંગોળ થયા હતા.

પશુ બનેલા એ માનવો કેઈ રીતે નહીં સમજ્યા ત્યારે એ પરમકૃપાળુ મહાત્માજીએ બને ભાઈઓનાં ચીરાયેલા હૃદયોને પોતાના રક્તથી સાંધી દીધાં.

હિંસા પ્રતિહિંસાએ હાથ ભેટ્યા.

બને ભાઈઓ હવે પશુ નહીં, માનવ બન્યા હતા.

આરેતરફ આગ સળગી ઊઠી હતી એ દાવાનળની વચ્ચે મહાત્માજી નિશ્ચલ-નિષ્કપ ઊભા હતા.

એ બચકર દાવાનળમાં પશુ સર્વોદયની પ્રેરણાનો હિમ સ્પર્શ વીતરાગ મહાત્માજી અનુભવી ગયા હતા.

આશાના રજત પાત્રમાં દાવાનળને ઠાલવી ઠાલવીને એ પીતા હતા.

અને એ અનલપાનનો છેલ્લો ધૂંટ ?—એ તો મહાત્માજી જ ભણે !

પોતાનું બલિદાન આપ્યું અને અમસ્ત

પ્રણાંડમા બ્યાપી ગયા. ભણે ભુદમાંથી મહા-સાગર બની ગયા.

બિચારું મૃત્યુ! એને તો માત્ર મહાત્મા-જીની છાયા જ હાથ લાગી !

ઉત્સર્ગના મહિમાને મહાત્માજીએ કિંગ્-દિગંતમાં કેટલો ફેલાવી દીધો, કેટલો ભરાટ બનાવી દીધો !

મહાત્માજીના આજ્ઞા ગયા પછી એમના એક-એ શિષ્યોએ તો અહીં સુધી કહ્યું : 'બાપુ તો આજ્ઞા ગયા, હવે કેને પૂછીએ ? થોડી પળો માટે પાછા ફરે અને પોતાના હેઠુ-પિડના અંતિમ સરકાર કેવી રીતે કરવા તે બતાવી બચ તો કેવું સાડુ !'

મહાત્માજીના શિષ્યોની એ ઉત્કટ ભક્તિ-ભાવના હતી કે પરાશ્રયની પરાકાષ્ઠા ?

બરેખર, એ યુગ શુરુએ આ પ્રકારનો ધર્મ-આદેશ ક્યારેય આપ્યો નહોતો.

એ તો આખો ઉષાડવા આવ્યા હતા, બંધ કરવા નહોતા આવ્યા.

દરેક સ્થળે, દરેક કાળે રાજ્યશાસનનો પોતાનો માર્ગ નિરાળો જ રહ્યો છે.

ગાંધીજીની યજ્ઞયાત્રાનું આયોજન એણે પોતાના જ હંગામી, પોતાની રીતે જ કર્યું.

ભારેભારે શસ્ત્રાસ્ત્ર મલિનજત રથ અને
આતકકારી પૌથીસ દળ!

શાસન મારે તો એ જ સહજ હતું
શાસનના હાથો તરફથી અહિં સારને એવી
જ શ્રદ્ધાજલિ આપી શકાની હતી!

એ જ રીતે એ શાસન ગાંધી સિદ્ધાંતોનું
પ્રતિપાદન અને અચાર પલ્લુ પોતાના ઢંગ
થી જ કરશે

જય રહે છે કે, રાજ્ય-શાસન દ્વારા કર
વામાં આવેલા શ્રદ્ધાદાન પર મોહિત થઈને
પ્રભ કયાક પોતાની નિજ નિષ્ઠા ન જોઈ
મેં, અને કયાક નિષ્ક્રિય ન બની જાય!

વાત વરણમાં મુનકાર બ્યાપેલો એઈને
સવારે ઊઠતા જ નાનકડા ભૂલકાએ પૂછ્યું
'શુ આપણું બાપુજી ફરી નેઆપણી
ચા'યા ગયા?'

ધરના રહતા વિવાપ કરતા માણસો કરશે
જ જવાબ આપી શક્યા નહીં

'પોતાના સેવામાં આવ્યા ગયા' પેતાના
એ મનોઉત્તરથી પણ એને પૂરો સતોષ થયો
નહીં એ અમોઘ વિસ્મૃત શિશુને કાંઈએ
કેમ ન કહ્યું કે, 'ભાઈ, તારા બાપુજી તો તારા
ફૂલ જેવા હાર્યમા કાલે જ સમાઈ ગયા!
ડાહ્યાઓની અતુર દુનિયાથી બાળકોના
બાપુનું મન ક્યારેનું થ જોડી જાયું હતું

નાના નાના બાળકોને વિશ્વાસ હતો કે
પોતાના બાપુજી બહુ દૂર નહીં ગયા હોય
થોડા સમયના જ પાછા પોતાની પામે આવી
પહોંચશે

સશય બાળકોની નજીક આવતાક પેજને!
બાળકોના સરળ વિશ્વાસ જેવું અણમોલ
ત્વન હાહાઓની ભારે સમજ
કયા જોઈ બેઠી!

નહીં તો ડાહ્યાઓ પણ
માપુજીની અનરતામાં બાળકો
જેવો જ વિશ્વાસ રાખતા હોતા!
અને પ્રેમ પ્રાપ્તિને આવી

અપાક
ધરા વાદળ અપાટી છાયા છે,
પક્ષી મળે ગયા છે સતાર્થ,
મોરલાના મધુર દહોમથી,
દૂર ગભેરી રહી છે નનરાર્થ
અનિય

ખરાબ રીતે હાથથી શુભાવી ન બેસતે

મહાત્માજીના ચરણ ચિહ્નોના ગુણગાન
જ આજ મુખીમાં વચ્ચે થયા છે અને
એનાથી વિશેષ એની બહેરાત થઈ છે

પણ જીવનપથે એ પદચિહ્નોનું અનુ
સરણ કેટલા યાત્રાળુઓએ કર્યું?

એટલે કે, આપણની પૂરી તૈયારી કેટલા
યાત્રીઓ કરી ચૂક્યા?

તમે માત્ર એમનું કોરુ નામ જ ન જપો,
અને વારવાર મહાત્માજીના ચરણોમાં પડન
પણ ન કરો

પાત્ર તો પહેલેથી જ છલોછલ બરેલું છે,
હવે એમાં વિશેષ કંઈ ન બરો, જયકાર પણ
નહીં નમસ્કાર પણ નહીં

તમે સત્યને શરણે જાઓ—અહિં સારને
શરણે જાઓ, એ જ મહાત્માજીના નામનો
જયકાર બનશે, અને એ જ બનશે એમના
પાદપદ્મોનું અભિવંદન

મહાત્માજીન વચનોને શાસ્ત્રનું અભિનવ
રૂપ ન આપવામાં આવે તો મારું!

આમ પણ, શાસ્ત્રો કયા ઓછા છે?
એની મૂલ્ય હવે વધારે લામી ન ક થો.
સત્યચોષક મહાત્માજી શખ્તોના વધે
પડતા ઉહાપોહમાં નહોતા પડ્યા

તત્ત્વચિત્રકોએ શાસ્ત્રને શસ્ત્ર માની લીધું
હતું, અને એ શસ્ત્રદ્વારા એમણે સત્યની રક્ષા
કરી હતી!

સત્યની રક્ષા તર્ક કરે, યા નિરપેક્ષ સાથે
ક્ષેત્રે પ્રકાશ બતાવે એ પણ અદ્ભુત કહેવાય!

અત મુખી મહાત્માજી સત્યની ઊંડી શોધ
કરતા રહ્યા, પ્રયોગની માગ
જ મૂકી નાખી હવે ભકતો
એ અત્ન સ્રોતને ભક્તિભાવ
નામાં બાધી લેવા માગે છે
સત્ય સામે પૂર્ણવિરામ ન મૂકે
વાની સદ્મુદ્ધિ તેમને મળે!

મિથિલા નગરીમાં નમિ નામનો ક્ષત્રિય રાજા રાજ્ય કરતો હતો. જનવાકાળ તે એક વાર તેને સખત દાહુજ્વર થયો. રાજા તો વ્યાકૂળ થઈ ગયો — જરાય વેદના ન્તેનાથી સહેવાય નહીં. થોડાઘણો દાહુ શમે તો રાજાને કંઈક શાંતિ થાય તે માટે તેની રાણી અંકન ઘસવા બેઠી.

જેવા પ્રકારના પથ્થરના કીમતી ચોરમિયા પર રાણી સુખડ ઘસવા લાગી. રાણી એટલે એને અલકારોની તં શી ખેટ હોય? તેના બંને હાથમાં અત્યુત્તમ કારીગીરીવાળાં સંખ્યાબંધ કીમતી કંકણો પહેરેલાં હતાં. રાણી પથ્થર પર સુખડ ઘસે તેમ તેમ તેના હાથમાંનાં કંકણો ખખડે અને તેના અવાજથી દાહુજ્વરથી પિઠાતા રાજાને ખૂબ અસુખ થાય. રાજાએ રાણીને કહ્યું કે, ‘આ ખડખડાટ બંધ કર. મને ત્રાસ લેપએ છે.’

એટલે રાણીએ બંને હાથમાં માત્ર એકેક કંકણ રાખી બાકીનાં કંકણ ઉતારી નાખ્યાં અને પછી સુખડ ઘસવા લાગી.

રાજાએ પથારીમાં પડ્યા પડ્યા પૂછ્યું કે ખડખડાટ શાથી બંધ થયો?

‘મારા હાથમાં ઘણાં કંકણો હતાં એટલે સુખડ ઘસતાં તે એકબીજા સાથે અથડાતાં હતાં અને તેથી ખડખડાટ થતો હતો તેથી મેં એકેક કંકણ રાખી બાકીનાં ઉતારી મૂક્યાં એટલે હવે ખડખડાટ થતો નથી.’ રાણીએ જવાબ આપ્યો.

રાણીનો જવાબ સાંભળી રાજા વિચારમાં પડી ગયો. ત્યાં બહુ હોય છે—ત્યાં ખડખડાટ કલેશ થવાનો જ. ત્યારે માત્ર એક જ કંકણ રહ્યું તો ખડખડાટ મટી ગયો. આમ માયા

પણ આજી હોય ત્યાં કલેશ થવાનો જ. માટે તેમાંથી છૂટવા માટે માણસે એકાકી થવું જોઈએ.

અને એણે દાહુજ્વર મટે કે તરત રાજા-પાટની ઉપાધિમાંથી મૂકત થઈને સાધુજીવન ગાળવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો.

જનવાકાળ તે રાજાને બીજો દિવસે દાહુજ્વર મટી ગયો. એટલે રાજાએ ‘રાજપાટ છોડીને સાધુજીવન સ્વીકારવાની ઇચ્છા જાહેર કરી. રાજ્યમાં ભારે કેલાહલ મચી ગયો. રાજાને તેના સંકલ્પમાંથી ડગાવવા રાજા-શુરુએ રાજાને સમજાવતાં બિંધ આપવા માંડ્યો: ‘હિ રાજા! તું તો ક્ષત્રિય છે, અને ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે કે તે રાજ્યકારનાર સંભાળે, પ્રજાનું પાલન કરે. તારે તો કિલ્લા બાંધી નગરનું રક્ષણ કરવું જોઈએ, અંતઃપુર સાચવવું જોઈએ, ખજાનો સમૃદ્ધ કરવો જોઈએ, સેનાને બળવાન બનાવીને દુરમનોને છતવા જોઈએ. તેને બદલે એ બધું છોડી સાધુ થવું એ તો કાયરતા કહેવાય!’

‘રાજા પુરોહિત!’—રાજાએ જવાબ આપતાં કહ્યું, ‘હું ક્ષત્રિ-ધર્મ પાળવા માટે જ સાધુ થાઉં છું. શ્રદ્ધા એ મારી રાજધાની છે, તેનું રક્ષણ કરવા તપ, સદાચાર ને ક્ષમા એ મારા કિલ્લા છે, પરાક્રમ એ મારું ધનુષ છે ને વિવેક પશુછ છે, ને ધૈર્ય એ બાણ છે. આ બધાં સાધનોથી હું સત્ય, અલોભ વગેરે યોદ્ધાઓને સાથે રાખી જામ, કોષ, પેદાહ, લોભ ત્રિગેરે દુરમનોને હણી નાખવા તૈયારી કરું છું.’

પુરોહિત શું જવાબ આપે? અતે રાજા રાજપાટ ત્યાગી સાધુ થયો, અને સાચા ક્ષાત્રધર્મનું પાલન કરવા લાગ્યો.

*

* બગીચામાંથી ફૂલો વીણી ગાળી ઈશ્વરને ચડાવ્યાં તે પૂજા થઈ. પણ ફળો નિર્માણ કરવાને માટે, ઉચ્ચાડવાને માટે જે મહેનત કરી છે તે પણ પૂજા જ છે.

* યજ્ઞનાં સાધ્યરૂપ થનારાં કર્મો તે બધાં પણ યજ્ઞ જ છે. — વિનોબાજી

શાહજહાને કેદમાં નાખીને, બાઈઓ અને તેમના કુટુંબોનો દૂર રીતે ઘાત કરીને ઔરંગઝેબ દિલ્હીની ગાદી સોંપાવતો હતો તેથી તો તેની નીક હરામ થઈ ગઈ હતી પણપણ એ રાજ્યની વ્યક્તિઓ વિશે ભય સેવતો રાને પથારીમાંથી એકદમ ઝબકીને નાગી જતો સભાન થતા તેને એક થતો આવી રીતે એક રાતે એકાએક તેને ભયસૂચક સ્વપ્ન આવતા ઝબકીને નાગી ઊઠ્યો, “બાપુ જેલમાં છે?” બેભાનાવસ્થા બોલી

“હા,” સભાનાવસ્થાએ આગમન કર્યું

“તો તો ” છુપ બે અવસ્થાઓ વચ્ચે ઝેવા ખાતો હતો

‘શું?’ સભાનાવસ્થાની અમર વધવા લાગી

“તો તેમને જલદી ઠેકાણે પાડી ”

“અરે શાહ તારી ફરતાની હદ થઈ હવે તો બિચારાને નિરાતે બેસવા દે મદદ પડયે પડયે તેણે દિલ તારી ફરતાઓ સાંભળી ભાગી ગયું છે એવા એ મહેલાને મારીશ? રહેવા દે, શાહ, રહેવા દે ” સાચો આત્મા કંકળી ઊઠ્યો

‘પણ અરે, તું કેમ ભૂલે છે, એ પણ એના વખતમાં જખરો ખટપટી હતો શી ખારી કે જેલમાં રહ્યો રહ્યો તે છૂંવા માટે કંઈ નહિ કરતો હોય? જરૂર તે કંઈ ને કંઈ કરતો હશે, શરતાનની છાયા પથરાઈ

“ના રે ના શાહ, હવે તેમણે કશું જ નથી બિચારો સાવ ચિતામાં ન ખાઈ ગયો છે બેલાવાની શખ્ત નથી ત્યાં એ બાપડો એવી ખખપટો શું કરે?” એકાત બોઈ આત્મા સાચી વાત કરી દેતો હતો

‘તું ભલે ના કહે પણ મને તો ચકા છે,’ શયતાન પણ અસર જમાવતો હતો, ‘એ તો જિજ્ઞાસુ એટલું લાગે કે શક્તિ ન હોય પણ ખબર ન પડે ”

—ને આખરે શયતાનનો વિજય થયો

“છે કોઈ હાજર?”

“હા, જહાપનાહ,” દાર આગળ આવ્યો ચોગતો એક હજીરિયો આવ્યો

“હકીમને મેલાવી લાવ ”

“હા, હજીર” કુનીચ બનાવી તે ચાલ્યો

થોડીવારે હકીમ આવ્યો બાદશાહી કુટુંબનો એ જૂના (જહાગીર ને શાહજહાના વખતનો) નમકહવાવ નોકર હતો શાહ જહાને એની સાથે ગાદ મિનતા હતી એની વફાદારીની માફી તની બૃહ, નિખાવમ મુખ મુઠા અને લાખી વધેવી દારી પૂરતા હતા ‘શો હુકમ છે? જહાપનાહ?’ તે નમ્રતાથી બોલ્યો

‘ઝેરનો એક ઠોરો ભરી કાવ મુખીમાં જેલમાં પડેલા શાહજહાને આપી આવજો’ કહેવાતું કહેવાઈ ગયું, ‘બિચારો દુખી થતો હશે એ પણ આ જહાગીથી છૂરી જહાનમમાં મુખી થાય ’ શયતાને પામ્યું બદલું ઔરંગઝેબને ધોવ મારવાતું હકીમને મન થઈ ગયું, “અરે શાહ, તે શું ધારું છે? તારા હાથે તારા જ કુટુંબનો નાશ? હદ થઈ ગઈ, આવમગીર ”

“બસ, બધ કર ” ઔરંગઝેબ એકદમ નાક પાડી ઊઠ્યો, “મારે લાખુ નથી સાલ જીવુ કાલ મુખીમાં ઝંહેરનો કોરો શાહ જહાના પેન્માં ન ગયો તો તારા હુકમદેહકા થઈ જશે ’ કુલદિને મીનજીરી લાખ સહિનાની વફાદારીની કયા કદર હતી ?

હકીમ હવે કેઈન બોલ્યો મનમાં મુઝતો રબા લઈ ઘેર આવ્યો ‘કેટલાય લુટમ કરવાતું હજી બાકી રાખ્યું હશે ?’ હકીમને ઔરંગઝેબ પર તિરસ્કાર આવ્યો

આજે તેને જીવ હરામ થઈ ગઈ, ‘એ શાહજહાના મમયના દિવસો,’ પથારીમાં

ખેસતાં ભૂતકાળનાં સીકાં સ્મરણે તેના મન:-
યશુ પાસેથી પસાર થવા લાગ્યાં. “સુખી રાજા,
સુખી પ્રજા, કોઈ જ શત્રુ નહિ, સહુમાં મૈત્રી,
દરેક માનવ અન્ય માનવને ભેટ ને સાર્વત્રિક
સ્વર્ગીય પ્રેમની પરિભાષા રચાય. ન્યાયી
જહાંગીર અને મોહ શાહજહાં. પ્રબલિત
પાછળ બનેના તડપતા પ્રાણ.....

....કિન્તુ કૃળધાતક ઔરંગઝેબ આબે
ને.....જવાહે એ બધું.” મગજ પથ્થુ એને
યાદ કરવામાં નફરત કરવા લાગ્યું.

“શાહજહાંને—એની સાથે મિત્રની જેમ
સારી જિંદગી વિતાવી એને—આ કટોરો?”
હુકીમે વિષ ભરેલા કટોરાને લાત મારવા પગ
લંબાવ્યો પણ કટોરા પર બ્યર્થ કોષ ઠાલવ-
વાથી શું? એ વિચારે તે સહોભ સમસમી રહ્યો.

“ખેયારા ભલા શાહજહાંને મરેલાને

મારવો? ના ના, એવું મારાથી કદિ ન બને.”

“હા,” હુકીમને એકાએક કંઈક વિચાર.
સ્ફૂર્ણે, “ભલે મારો બન બંધ હું મિત્રને કટોરો
આપવા નહિ જાઉં....અરે હું નહિ જાઉં તો
ઔરંગઝેબ મને મારી નાખવાનો, તો આ
કટોરો હું મુખે માંડી દઉં તો?” તેના
આત્માનો સાચો પુકાર બિડ્યો ને તેણે વિવ-
પાન કરવાનો મનમુગ્ધો કરી લીધો.

સળગતી મશાલ વધુ તેજશ્વર કરી તેણે
ગાઢનિદ્રામાં પડેલા કુટુંબ પર પ્યારભરી છેદ્દી
દ્રષ્ટિ કરી લીધી ને મુખે કટોરો માંડ્યો,
“પ્યારા શાહજહાં, મારા છેદલા સલામ.....
યા પરવરદિગાર.....”

“અલ્લવિદા.... અલ્લવિદા.... અલ્લવિદા....”
અવકાશના શુંબન સાથે હુકીમનો આત્મા
જત્તત ભણી સિધાવ્યો.....!!

હિરેશિમાની ચિતાએ

“એ દિવસે મા એક સભામાં ગઈ હતી. અને નાની બહેન નાના પાસે હિરેશિમા.
સહુસા એક ભારે ધડાકાથી હું ઘેંકી બેઠી. વિસ્ફોટ સાથે મારું ય વાતાવરણ વાદળોથી
ઉભરાઈ બેઠું.”

“.....સાંજે અમે બેઠું—એક નાની સોકરી લથડિયાં ખાતી આવી રહી છે.
હોડીને અમે એને ગોઠમાં લઈ લીધી. હિરેશિમાથી મારી નાની બહેન પાછી ફરી હતી.
પથ્થુ એની હાલત જોઈને કાળજી કપાઈ ગયું—એનો આખો ચહેરો ફોલસા જેવો
કળો જાની ગયો હતો અને મોંમાંથી લોહી વહી રહ્યું હતું.”

“.....એક સપ્તાહ પથ્થુ નહિ વીત્યું હોય ત્યાં તો દારૂ અને બેંકનના લાજ
ખરવા લાગ્યા અને એમની ભૂખ મરી ગઈ. અમારી આસપાસના હુમરો લોકોની
આવી જ હાલત થવા લાગી અને ક્રીડા-મકોડા પેઠે લોકો ટપોટપ મરવા લાગ્યા.
દારૂ પણ આંત્રી નીકળી. અમે લોકો એને સ્મશાને લઈ ગયા, તો નાની બહેન કહેવા
લાગી—‘પિતાજી, દારૂ ધરડો હતો એટલે મરે ગઈ. હું તો હજી બાળક છું. મારાથી
કેમ મરારી?’—આ સાંભળીને અમારા સહુનાં કાળજે કરવતના કાપ મેલાયા. એ
અમોઘને કયાં ખ્યાલ હતો કે એ શુ બોલી રહી છે! એ તો હસતાં-હસતાં આ
કહી રહી હતી અને અમે લોકો ધૂમકે-ધૂમકે રહી રહ્યા હતા.

“.....અને આઠમી સપ્ટેમ્બરે આઠ વર્ષનું એ માસુમ શુભાજી મુકાઈ ગયું.
એની ચિતા જાલી રહી હતી અને અમે લોકો માને પકડીને બેઠાં હતાં. હીમકા
ભરતી એ કહી રહી હતી: ‘મારી બેરંગો સાથે મને પણ જાવા ઘો.....!’” -નાથાસાલ દત્તાત્રી

*પ્રો. ઓસાદા ટ્રુપ “ચિદ્દન યોદ્ધા ધી એટમબોમ”માંથી.

સત્તા અને જનતા

એક વખત મહાત્મા કન્દ્યુશ્વરે પોતાના એક ચતુર મુળતણ શિષ્યને પૂછ્યું
'રાજ્યના અધિકારીઓ અને જનતાનો પરસ્પરનો મળધ કયા પ્રકારનો છે એ તું કહી શકશે કે ?'

સુર (શિષ્યે વિનમ્ર-વાણીમાં જવાબ આપ્યો)
'ગુરુદેવ, માછલી પાણી બહાર આવી જાય, તો એ જીવતી નથી રહી શકતી—તર ફડીને અતે મૃત્યુ પામે છે મતલબ કે માછલી પાણી વગર નથી રહી શકતી પરંતુ માછલી ન રહે તો પણ પાણી તો રહી જ શકે છે—અર્થાત્ માછલીને પાણીની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે, પાણીને માછલીની નહિ રાજ્યના સત્તાધીશો—નેતાઓ અને જનતા વચ્ચેનો મળધ આ પ્રકારનો છે—સત્તા અને જનતા અનુક્રમે માછલી અને પાણી સમાન છે

શિષ્યનો ઉચિત ઉત્તર માલળી પ્રસન્ન બનેલા ગુરુદેવ બોલ્યા

'તું આ મળધને સાચી રીતે મગજથી છે ધન્યવાદ.'

*
મનિયારી મિલન.

જે ભાઈઓ હતા—વૉગ અને મુંગ બન્નેની મિથિત મધ્યમ—જે પાસા માડ પૂરા થાય બન્નેને જૂની જોટ ઘણું મગ્યા પણ બન્ને માથી એકે ભાઈ પોતાની અગત જૂની જોડી વસાવી ન શક્યા અતે ઉભયે મનિયારી જોડી વસાવવાનું નક્કી કર્યું અને બન્નેએ અર્ધા

*
નીતિ એ ધર્મ છે એમ કહેવામાં બાધ નથી

- જે માટું અને સાનું હોય તે આપણી પોતાની ઇચ્છાથી જ કરવું તેમાં ખાનદાની રહેલી છે માણસનાં ખાનદાનીની ખરી નિશાની જ એ છે કે તે પવનથી આમતેમ અથડાતા વાદળાની માફક ધક્કા ખાસને બદલે અચળ રહી પોતાને વાજબી લાગે તે કામ કરે છે અને કરી શકે છે

અથા પમા કાઢી એક મધ્યમ કક્ષાની જૂની જોડી ખરીતી

જૂની જોડી એક હતી, પહેરનાર જે અતે તોડ કાઢ્યો અને એવું નખી કર્યું કે વૉગ ગમે તેમ તોય મોઠા ભાઈ હતો એટલે એ દિવસે જોડા પહેરે અને નાનો ભાઈ મુંગ રાત્રે.

હવે થયું એવું કે કામકાજની મનઘસાવમાં વૉગ દિવસ આપો જોડા પહેરી રાખતો, નાથ જાનની મહેફિલોમાં અને મિત્રોને ત્યા જતો પરિણામે વૉગની માથે જોડા પણ આપો દિવસ રોકાયેલા રહેતા, અને મુંગને વારો છેક રાત્રે આવતો એ શું કરે? પણ મનિયારી મિલકત હતી, કઈ મબલક થોડી જ હતી. આ પૈમા આપ્યા હતા—ખરાબ અર્ધા અને એ પૈમા એન વસૂલ કરવા હતા પૂરૂર પરિણામે એ રાત આખી જોડા પહેરી બાગમાં ટહેવતો રહેતો.

દિન રાતની આ જોવડી ખેલતાણમાં બિચારા જૂનું ટકે કયા મુધી? જવડી જ તુટી ગયા પરિણામે થોડા દિવસ પછી વૉગે જોડા ખરીદવ માટે મુંગ પાને ફરી અર્ધી રકમની માણી કરી રડવા જેવા અવાજે મુંગે કહ્યું,

ભાઈ, ભાગમાં જોડા ખરીદવાથી તો હું ગળે આવી ગયો છું. વળી રાત આખી જાગી-ભાગીને મારી તબિયત પણ મારે માફ કરશે, ભાઈ. પૈમા હશે તો પૂરૂર પૈમા આપીને જ ખરીદીશ ખાકી આ મનિયારી મિલકતથી તો ભાઈ, તોળા પોકારી ગયો છું.' બિચારો મુંગ.

મેવાડની મરુબૂમિ પર વૈશાખ મહિનાના
જિના જિના વાયરા વીંઝાય છે. આલમમાંથી બહુ
આગ વરસે છે. એ વખતે એક ઘોડેસ્વાર એક
ખેતરને શેઠ આવી પહોંચ્યો. વીંચેક વરસની
લેશનવંતી જુવરી ખભે લાકડીમાં પાણીની
બંબડી લટકાવી પોતાનાં ઢોર ચરાવી રહી હતી.
નજીક આવીને અસવારે પોતાના હાથની
હથેળી હોઠે માંડતાં કહ્યું, 'બાઈ, પાણી પાઈશ?'
જુવરીએ ખંભે ભરાયેલી બંબડી આગળ
કરતા કહ્યું: 'જ્યો, ખેજો વાજો!'

અસવારે તો ખેજો વાળીને એકે શ્વાસે
પાણી પીવા માંડ્યું. પાણી પીતાં પીતાં કુંભા
રાણાની નજર લીલમબાઈનું નીતરતું રૂપ
નીરખી રહી. રાતી ચંદ્રીમાં ગોરું મોં ખીલી
રહ્યું છે. અમીભરી આંખો ઝોની રૂકપને
સવાયા કરી શણગારી ગઈ છે. રૂપના કૂસને
ચંદવા રાણાનું હૃદય લલચાયું:

'બાઈ, તારી ઝોળખ?'
'જયમલ રાઠોડની દીકરી, લીલમ.' બાઈએ
ટૂંકા ઉત્તર વાળ્યો.

લીલમનાં નમણાં રૂપનાં આંજણ આંજીને
કુંભો રાણો ચાલી નીકળ્યો.

ખીલ દિવસે રાણાએ જયમલ રાઠોડને
પોતાની પુત્રી લીલમ કુંભા રાણા વેરે વસાવ-
વાનું કહેણ મોકલ્યું.

રાઠોડ તો મૂઝવણમાં મુકાઈ ગયો: માંજુ
પાછું કેલવું કે શું કરવું? પણ ના પાડી
શકાય એવી રાઠોડની સ્થિતિ નહોતી, કે
જીવતા સાવજના મોંમાં હાથ ઘાલવાની હિંમત
નહોતી, ગમે તે કહો પણ જયમલ રાઠોડે
મૂંઝે મોંએ માંજુ કબૂલી લીધું.

કુંભા રાણાનું વેલડું જયમલ રાઠોડને
આંજણે આવી છૂટ્યું. પિતાએ પુત્રીને સાગડી
કરી. બીની આંખે દેહાય આપતાં પિતાએ

શિખ આપી:

'મેટા, લીલમ! આજથી કુંભો રાણો તારો
પતિ છે. તારો હાથ હું એને દઈ ચૂક્યો છું.
હવે મેટા, તું ખુશીથી તારે ઘેર સિધાવ....'

પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને પુત્રી
પૂજના જોરડામાં જઈ ઠાકોરજીને પાય પડી,
સિંહાસન સહિત ઠાકોરજીને પોતાના સાથમાં
લઈ લીધા.

'મેટા, લીલમ! ત્યાં લેજી આણું કેમ
પોમારો?'

'(પિતાજી, ઠાકોરજી તો મારાથી ધડીયે
અજમા કેમ વસી શકે?'

'પણ, તું તો યાં રાજરાણી થઈને જઈ
રહી છે, એટલે એને.....!'

'તો શું થયું? રાજરાણી ભગવાનને ન
ભણ શકે?' ભોળી લીલમબાઈએ કહ્યું.

લીલમબાઈની મરજી જ છે તો બંહે ને
સાથે લઈ જાય! એમ ધારી પિતાએ કહ્યું:
'ઠીક, મેટા! તારી મરજી છે તો તને નહીં
કેલવું.'

લીલમ પિતાને મેટી પડી. આંખોથી
શ્રાવણિયો વરસાવતી લીલમ વેલડીએ બેડી.
ઘોડવેલ્યે બેસી લીલમ સાસરિયે જવા
જિપડી. જતી વેલડીને આંજુભરી આંખે જય-
મલ ઠાકોર નિરખી રહ્યો.

લીલમે સાસરે આવી, ઠાકોરજીની પધરા-
મણી કરાવી. ઉત્સવ જિજ્ઞાસો. પણ કુંભાની
પટરાણી ભાતુમાતને આ બધું નરુચ્યું. એના
ઉરમાં ચોકચો સંતાપ દહકતો હોતો.

એક દિવસ મધરાતને યમયે લીલમના
ચથનાગારમાંથી લજ્જનના મહીલા સૂર ગળાઈ
ગળાઈને આવતા હતા. કુંભા રાણા ઘેર નથી.
મહેલને ફરતો પહેરો છે. કેમની આવ-વત
નથી, ને આ લજ્જનમંડળી લલકારતી હોય

એવો અવાજ ક્યાથી? નાનો દિયર તરત લીવ મના સયનખડમાં દોડી ગયો જઈને એણે તો, નીલમ એકલી જ-ભગવાન પામે બેઠી બેગી ગુણગાન કરે છે, સાથે નૃરીજનો માઢ પૂરાવે છે વીવમ તો હરિચરણે ડાવવી, મસ્ત છે આસપાસ ડાણ છે, શુ બની રહ્યું છે તેની તેને ખબર જ નથી દિયરણુ આવીને ભાભીના ચરણોમાં નખી પડ્યો.

ભાભીએ દિયરને માથે હાથ ફેરવી પોતાને પડખે ભેમાયો દિયર ભાભીના દેરીઅમાન અમમલગ પ્રતિ એરીએ નિહાળી રહ્યો ભાભી અને પણ એ મારગ ન બતાવો?

‘ભાઈ હરિને મારગ તો ખાડાની ધા છે કાચા પોથાની શી મગફર?’

‘ભાભી, એ ધાર ઉપર હું આવવા તૈયાર છું મને એ મારગ બતાવો તમારો ઉપકાર ભવે ય નહી બૃહુ!’

પૂર્વ ભવના કોઈ સરકાર મળે દિયરનો આત્મા બાજ જાયો છે એણે લીવમમાંથી લાગ્યું ‘મીક, ત્યારે બાઈ’ એ હું એનો સાવ સાદો મીધો મરગ નીધુ—કાઈ દિવસ આ છમથી જુદું ન જોવડો આખથી પરકી એમ ન જોડો, ભવડી ઢાળે અને સચા મનથી પારખી મીને માત સમાન ગણ્યો તો હવે હાતવેત જ છે બઈ, અતે એક વાત એ પણ ક, કે દેશ અહી મારી ભેગા ભજનનો નાક પૂરાવ-આર ભજનો ગવાય ત્યા મુખી નિયમિત આવવાનું રાખએ ગમે તેવા કામ હોય તો ય પગ્તા મૂડીને’ એનું કહીને લીલમ બઈએ દિયરના મોમાં હેન પ્રમાદ મૂક્યો

ભાભી જરૂર હું આવી મેક પાગીશ અને રોજ તમને દરને આવવાનું નહી જ બૂન’ દિયર જીવેને પોતાના સયનખડ નરક ના ગિયો

હવેથી દિયર ભાગી રાજ હરિભજન કરે માથુ મતોની ગમાગમમાં બગે એ ભેળને બનુમતી બર્ગને ખાખ થઈ જતી

એક દિવસ મધરાતને મમરે નાનો કુવર લાનમલાલીના સતસજમાંથી પાછો વળતો હતો ત્યા વચ્ચે જ ભાનુમતીનો સયનખડ ઉઘાડો પડ્યો હતો ઉત્ત બાના ઉકળાટને લઈ ભનુમતી એરડો પુ થો રાખીને સૂઈ ગઈ હતી એ પવન પર અસ્ત-અસ્ત પડી હતી એ ભેઈ નાના કુવરે એ ઉઘાડા અગ પર પોતાનો સાફો રફી દાફી દીધુ અને એ પોતાના ખડમાં આવ્યો ગયો

સવાર પડતા ભાનુમતી જાગી એણે તો પવન ઉપર દિયરણુને સાફો દીડો, અને ભનુમતીને સજડ કારણ મગી ગયું ભેતુડું ને વધે બતાવ્યું

એણે એ જ ઘડીએ કુભાને સદેશો પાડ્યો સાથે જ દિવસે પાદશાહ પાસેથી રજ મેગરી કુલો આવી પહોંચ્યો

આમુઠા પડીને રાણી બાવ્યા ‘કાકેર મને અહીલ મગાવી આપો તો ઘોળોને પી બાડ મુસકે ધનકે રણી રડી પડ્યા

અરે રાણી! કહો તો ખરા, શુ થયું!’

કાકેર ધં કહેવામાં આવ નથી’ રાણીએ કહેવું ચડું કયું

તોય મારાથી છાનુ રાખો તો !

ના ન, મારા સમ છે પૂછો તો !’ વચ્ચે

જ રણીએ હાથ આડો ધરતા કહ્યું

ના જે હોય તે હુમણા જ, આ પ્રકીએ જ કહી નાખો! એણે તે શુ છે કે એથી ગાળીને બે ગવડું પડે!’

તોમાભગે આ પરાક્રમ તમારા માર્ગના છે હે શુ કહો છો રણી!’ કુભાને શેમ શેમ કોષ બ્યાપી ગયો

કુભાએ નાના કુવરને બોલાવવા ફરમાવ્યું ત્યા રાણીએ વચ્ચેથી જ અટકાવ્યા ‘કાકેર હવે એ વાતનું વતેગર કરવા હું નથી માગતી મ તો એ આ મહેલમાં નહી, ને કા તો હ નહી બેમાથો એક !’

રાણીજી, મારે એને મોઢ તો કરવો બેઠુંએ ને !’

‘તો, શું હું જોતી....?’ બકુટી ચડાવતાં
રાણીજી બોલ્યાં.

‘ના, ના! મારો આશય તમને જોતાં
કરાવવાનો નથી. પણ....?’

‘પણ, શું મારે આ ભવે થ એવું બોલું
જેવું નથી, મને -અકીલુ લોળીને પી જવા
દો એટલે પત્યું.’

રાણી પલંગ પર ઢળી પડી. કુંજો એ
ઘડીએ સી ચરિત્રને વંશ ચર્ચા ગયો.

ખીજે દિવસે જહોલી સંવારે મકેત સુખખ
બાગમાં મારાજો. તેવાર હતા. પૂજા માટે
કુંવર ફૂલ લેવા આવે કે, ‘ઘડથી માથું જુડું
કરી દેવું મારાજો. મંતાઈને વાટે જોતાં બેઠા
હતા. જેવો બગીચામાં સળવળાટ થયો, પદરવ
મંજાણાયો કે. જહોલાદના હાથમાંની તલવારે
મસ્તકને લણી લીધું.

મસ્તકને થાળીમાં ધરી, ઉપર રેશમી
રૂમાર ઢાંકી કુંભાજી અને રાણી લાનુમતીની
તહેનાતમાં મૂકવામાં આવ્યું.

રાણીએ થાળી પરનો રૂમાર અજગો કર્યો.
ત્યાં જ એને ચક્કર આવ્યાં ને ઢળી પડી.
નાના કુંવરને બદલે રાણીના મગા ભાઈવું
મસ્તક!

કુંભાને વિચારનો પાર ન રહ્યો. આ કમ
બન્યું એની પૃચ્છા કરે ત્યાં જ સામેથી નાનો
ભાઈ પોતાના વડીલબાઈને મળવા આવતો
દેખાયો.

‘ભાઈ, રામના જેને રખવાળા, એને કોણ
વાળ વાંકો કરી શકે? આ બધો પ્રતાપ
મત્યનો છે. અને એ જતાવનાર લીલમને....!’

કુંજો કોટ મૂકીને નાના ભાઈને લેટી
પકડી લીલમના ખડમાં જઈ કુંભાએ સ્થમા
માગી: ‘દેવી, હું તમને ન જોળખી શક્યો.
પણ આજ મારાં પડળ જુલો જયાં છે. સત્ય
નમન્યું છે.’

‘અરે, આ શું કરો છો? મારો કયો ગુનહો
કર્યો, કે આપ મારી સ્થમા માગી રહ્યા છો.

હું સ્થમા કરનારી કોણ? સ્થમા કરનારો તો
ઈશ્વર છે. એની સ્થમા માગો. હું તો તમારી
દાસી છું, ચરણરજ છું.’

‘ના ના! દેવી, એવું બોલીને મને હવે
ન ચરમાવરો.’ કહેતાં-કહેતાં કુંભાની આંખો
ભરાઈ આવી.

તે દિવસથી કુંભાના કોટને કાંગરે ધરમની
ધળ ફરકવા લાગી. અતિથિઓની ભીડ ભમવા
લાગી. સાધુ-સંતોને મેળો કરાવા લાગ્યો.
કુંભાએ છૂટા હાથે સદાવૃત્ત ખુલ્લું મૂક્યું.
એને આગળે કોઈ અવ્યાગત પાછો ન ફરતો.
રાત્ર કણનો પહોર છે. કુંજો ગોખે બેઠો
હાતાણ કરે છે. ત્યાં જ ગદના ગોખ નીચે
કોઈ ચારણ આવી જોલો.

‘કેમ, ભા આવો!’ દેવીપુત્રને કુંભાએ
આવકાર આપ્યો.

‘હા, બાપ આ આવ્યા!’ કહેતાં ચારણે એક
જોડો નિસાસો મેલ્યો.

‘કેમ, ગદવી નિસાસો નાખ્યો!’

‘બાપ, કુંભા આજ તારે બારણે ચારણને
રીકરો યાચવા આવ્યો છે, તો તું હર્થશ કે
કેમ એના વિચારે મનથી જોડો નિસાસો
મૂકાઈ જવાયો.’

‘ગદવા, એવી તે ઈર્ષ ચીજ છે, કે તમે
માગો ને હું ન આપું?’

‘પણ, રાણા, આ માગણ જુલો જતનો છે!’

‘હીક રાખો, ગદવા! માગી-માગીને શું
માગશે? બહુ બહુ તો એકાદ ગામનો ગરાસ!’

‘ના, ના! બાપ....!’

ચારણને વચ્ચે બેઠતાં અટકાવીને કુંભાએ
કહ્યું: ‘તઈ શું બોલી નાખો! તમે જે માગો
ને હું ન આપું તે દિ મારી જતમાં ફેર ગદવા!’

‘તો તો હવે કહી જ નાખું રાણા, તારી
રાણી લીલમ, લીલમ.... ...’

ચારણની માગણીથી રાણો હેબતાઈ ગયો.
ગદવી આવું માગશે એનો ખોટો બહાને ચ
ખ્યાલ નહોતો.

પડી ગયેલ હુએ રાણો લીલમખાઈ પાસે ગયો. બધી વાત કરી.

‘અરે ઠાકોર, એમાં વળી પૂછવા વાટ તે શી રાખી? હુણ ચ ભરોસો ન એકો? ઘેલા રાજા, આ તો મારા નાથની કસોટી.

એનાં માગા સિવાય કોના કિં કર્યો છે કે, લીલમના હાથની માગણી કરે! જાવ, ગઢવીને જોલાવી જ લાવો! હુવે ઘડીનો ચ વિલંબ ન કરશો.’

કુંભાએ જઈને કહ્યું: ‘જાવ, ગઢવી લીલમ તમારી વાટ ભુએ છે.’

લીલમ તો આતુર બની એકલાં બેડા છે. હરિને નેણું નિરખવા!

ગઢવી લીલમના ખંડમાં જઈ પહોચ્યા. જ્યાં જુવે ત્યાં લીલમ અને કુંભાનું અદ્વૈત જોડેલું જ દેખાય છે. માલુમ રૂપે આવેલા ભગવાન સતીના તેજથી અંબાઈ ગયા, અને મનોમન કોટ કોટ આશિષના ફૂલડા વેરતા ભગવાને પોતાના પરમરૂપનાં દર્શન સતી

લીલમ અને કુંભા રાણાને આપ્યાં.

અંતમાં લીલમ સતીની નિર્મળ વાણીની પ્રસાદી આપીએ:—

કાચી રામ કેળિયે ઘડી તારી કાયા (ટક)

ઘટણમાં ચાંદો ને ઘટણમાં સૂરજ

ઘટણમાં નવલખા તારા—કાચી૦

ઘટણમાં એરણ, ઘટણમાં દમણ,

ઘટણમાં ઘાટ ઘડાયો;

ઘટણમાં આંબો ને ઘટણમાં કેરી,

ઘટણમાં વેડછાંદા રો—કાચી૦

ઘટણમાં વાડી ને ઘટણમાં કપારો,

ઘટણમાં પવન ને પાણી;

ઘટણમાં તાળું ને ઘટણમાં કુંચી,

ઘટણમાં જોડણહારો—કાચી૦

ઘટણમાં ગંગા ને ઘટણમાં જમના.

ઘટણમાં તીરથ નાપાં;

જુડુછને વચને જોડણ લીલમખાઈ,

સાચ રાખદ સાચા પ્યારા—કાચી૦

*

અખૂ અલી મહંમદ જોલિયા પુરુષ હતા તેમના પાડોશમાં રહેતા ભાઈ ને કબૂતરો પાળવાનો ભારે શોખ. ભાતભાતનાં કબૂતરો પાળે. એક વાર કોઈ કારણસર એક ઊડતા કબૂતર પૂર તે થિડાયો અને તેણે કબૂતરને છુટો પથ્થર માર્યો. પણ તે પથ્થર કબૂતરને વાગવાને બદલે અખૂ અલી મહંમદને માથામાં વાગ્યો. ને ઊંઠો ખાટો પડ્યો. પુષ્કળ લોહી વહેવા માડ્યું.

અખૂ સાહેબના રનેહી મિત્રોએ પેલા પાડોશીને પકડ્યો અને અદાલતમાં ઘસડ્યો. જ્યારે અખૂ સાહેબને એ વાતની જાણ થઈ ત્યારે તેમણે તરત કેસ ખેંચાવી લીધો અને પોતાના એક શિષ્યને લાકડી આપતા કહ્યું કે, ‘જા આ લાકડી કબૂતર પાળનાર પાડોશીને આપી આવ. મારા તરફથી એમને ભલામણ કરી કહેજે કે, જ્યારે પણ કોઈ કબૂતર તરફ તમને પથ્થર ફેંકવાનો પ્રયત્ન ઉપરિચિત થાય ત્યારે પથ્થર ફેંકવાને બદલે આ લાકડી ઉગામજે, જેથી કબૂતર તરત ઊડી જશે.’

*

* જેણે ઈશ્વરને જોખણ્યો છે તેની પાસે કોઈ વસ્તુ અબલણી રહેતી નથી

* ઉન્નતિ શોધવા જતાં મને વિનય પ્રાપ્ત થયો, પુરુષાર્થ શોધવા જતાં મને સત્ય સાંપડ્યું, ગૌરવ શોધવા જતાં મને ઈશ્વરનો ભય પ્રાપ્ત થયો, મકુત્તની પાછળ ભટકતાં મને ધૈર્ય પ્રાપ્ત થયું, શાંતિ શોધવા જતાં મને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો અને મપત્તિ શોધવા જતાં મને નિર્ભયતા હાથ લાગી. —આમિસ કોરાની

૧૯૩૩માં હક્કરબાપા હરિજન સેવક સંઘની પ્રાંતીય શાખાઓ સ્થાપવા દેશભરમાં ફરતા હતા. બિહારમાં પણ ડો. રાંભેન્દ્રપ્રસાદના સુચનથી શાખા ખોલવામાં આવી ને હું તેનો સંયુક્ત મંત્રી નિમાયો. એટલે મારે હક્કર બાપાના નિકટના પરિચયમાં આવવાનું બન્યું.

હક્કરબાપા અનેકવિધ શક્તિવાળી વિભૂતિ ધરાવતા. દિન દિવસે, આદિવાસીઓ વિગેરે પછાત જાતિઓની સેવા માટેની એમની ધર્મશ તથા ઉત્સાહ મારા પર ચિરસ્થાયી છાપ પાડી.

બાપાના જીવનનાં સુઠાં સુઠાં પાસાંઓ કે પ્રવૃત્તિઓ વિશે હું અહીં લાંબુ વિવેચન નહીં કરું પણ એક પ્રસંગ નોધીશ—જે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ યુવાનને શરમાવનારા બાપાની ઝાંખી કરાવશે.

૧૯૩૪ના બિહારના ધરતીકંપ પછી હક્કરબાપા આસામના પ્રવાસેથી પાછા ફરતા હતા. મારે હરિજન સેવક સંઘના કાર્ય સંબંધી અગત્યની વાનચીત કરવાની હતી એટલે એમને મેં તાર કર્યો ‘આસામથી પાછા ફરે ત્યારે આપને હું મળવા માશું હું’

‘મારાથી અધવચ્ચેથી પ્રવાસ અટકાવીને તમને મળી શકાશે નહીં પણ તમે સોનાપુર સ્ટેશને ગાડીમાં મળી શકશો.’ બાપાએ તારથી જવાબ વાળ્યો.

હું સ્ટેશને પહોંચ્યો. બાપા જેમાં આવવાના હતા તે ગાડી લગભગ મધરાતે આવતી હતી. એટલે વેઈટિંગ રૂમમાં જોવાં પાતો પાતો ટ્રેનની રાહ જોતા સમય પસાર કરતો હતો.

મધરાતે ટ્રેન આવી. મેં ધારેલું કે હક્કરબાપા પહેલા વર્ગમાં આરામથી પ્રવાસ કરતા હશે—કંઈ નહિ તો બીજા વર્ગમાં તો હશે જ. પણ મેં પહેલા-બીજા વર્ગના ડબ્બાઓમાં ઘૂમી તપાસ કરી પણ બાપાનો પત્તો લાગ્યો નહીં.

ઘડીક વિચાર આવ્યો કે બાપા ગાડી તો નહીં ચૂકી ગયા હોય? પણ તો તો બાપા મારા પર જરૂર ગાડી ચૂક્યાનો તાર કરે જ. મેં ફરી ગાડીમાં તપાસ કરવા માંડી તો બાપા એક પુષ્કળ લીડવાળા ત્રીજા વર્ગના ડબ્બામાં બેઠા હતા! મારા આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો! એ ડબ્બામાં એટલી બધી ગિરદી હતી કે તેમાં બેઠેલા કોઈ પણ માણસ પોતાના અકાઈ ગયેલા પગને લાંબા પણ કરી શકે તેમ ન હતો. ત્યાં સુવાની કે આરામ કરવાની તો વાત જ ક્યાંથી!

આટલી ગિરદીમાં બાપા ઝોલે થ નંતા ચડ્યા પણ પોતાની રાજનીશી લંબતા હતા!

આ એક આદી ને નાનકડી લાગતી બીનાએ મારા હૃદય પર ભારે અસર કરી. ચોસઠ-પાંસઠ વર્ષનો શુકુર્ગ માણસ રેલ્વેના ત્રીજા વર્ગમાં હાલરેક માઈલની સુમાફરી કરી રહ્યા પછી પણ અકળાવી નાખે અવી બીડમાં મધરાતે કામ કરવા બેઠો હતો!

એ તો હક્કરબાપાની કામ કરવાની રીત. આરામ કેને કહેવાય એ તેઓ જાણતા ન હતા. કામ કામ ને કામ એ જ એમનું જીવનસૂત્ર—એ જ એમનો જીવનમંત્ર, અને એ જ એમની જીવનસંકળતાની ચાવી. કામ ગમે તેવું અથડું, ગુરુદેલ કે મૂંઝવનાડું હોય તો પણ હક્કરબાપા જે કામ હાથ ધરે તે પૂરું કરીને જ છોડે. એમણે હાથ ધરેલાં કામોમાં હુમેશાં સંકળતા મળી છે તેનું રહસ્ય આ જ છે. મોટામોટા સમુદાયો, સમાજ સુધારકો જે કામ હાથ ધરતાં અચકાચ તે કામ હક્કરબાપા સહજ હાથ ધરે અને સંકળતાપૂર્વક પૂરું કરે.

ગુરુરાતના કોઈ દરના ખૂણામાં દુકાળનું ગહતકાર્ય હોય કે આદિવાસીઓને મદદ

પહોચાડવાની હોય ઠક્કરબાપા ત્યા સૌથી વહેલા પહોચી જાય મૂંગામૂંગા પ્રસિદ્ધિનો ચોઠ કે દરકાર રાખ્યા વિના કાર્ય કર્યે જાય પ્રસિદ્ધિના પ્રસંગને તો એ ઈરાદાપૂર્વક ટાળે હરિજન સેવક સંઘના મંત્રી તરીકે કે આદિમજાતિ સેવા મંડળના પ્રમુખ તરીકે એમણે હરિજનો તથા આદિવાસીઓની જે સેવાઓ કરી છે તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી ભારતના કમનશીમ બાપોને તેમણે નવી જીવનદૃષ્ટિ નવી આશા, આત્મસન્માન અને સ્વાશ્રયનો એક નવો જ સંદેશ આપ્યો છે હિન્દુ મત જમા સુધારા કરવામાં અને એ રીતે દેશની કાયાપલટ કરવામાં તેમણે આપેલા કાળો અમૂલ્ય છે

ઠક્કરબાપાએ હાથ ધરેલા પ્રત્યેક કાર્યમાં તેમણે દિન દિલિતો પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે જ

પરિશ્રમ જીઠાળ્યો ને અખૂ ને અમાપ શક્તિ ખર્ચી યુવાનને શરમાવે એવી એમની કાર્ય શક્તિ અને એકાગ્રતા હવે પછીની યુવાન પેઢીને માટે દૃષ્ટાન્તરૂપ બને તેવી છે હું ઇચ્છુ છું કે આપણામાં પણ બાપા જેવી પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિ આવે, જે ઇચ્છાશક્તિ શારીરિક શક્તિ બ્યારે કામ ન આપે ત્યારે પણ ઉમદા હેતુને સિદ્ધ કરવામાં જાત ઘસી નાખવાની પ્રેરણા આપે છે આર્બુ કામ વગર આપે જ છે એટલું જ નહીં, પણ માથે માથે નવી પ્રાણશક્તિનો સચાર પણ કરે છે આપણામાં નવું જોમ, નવી તાકાત, નવું બળ ને નવી સ્ફૂર્તિ પૂરે છે ઠક્કરબાપા આપણને આતુ કામ કરવો પાઠ શીખવે છે આપણે આપણી શક્તિ મુજબ એ પ્રહણ કરીએ ને તેને અમલમાં મૂકીએ

*

પરિસ્થિતિ માણસને ઘડે છે નાનકડા એક પ્રસંગથી પણ માણસના જીવનનું વહેણ ફેરી જાય છે

પ્રાર્થના સમાજના સ્થાપક રામકૃષ્ણ ગોપાલ બહારકરના માતૃપિતા ગરીબ હતા એટલે કુમારજીમાં તેઓ માધ્યમિક શાળાનું શિક્ષણ લેવા બહેનને ત્યાં મુજબ ગયા હતા, ત્યાં એકવાર બહેન પોતાના નાના બાળકને મૂકી (રામકૃષ્ણ પાને) કંઈક કામ માટે બહાર ગઈ થોડી વાર પાછી આવી તેણે જોયું તો બાળક ઘણું જ રડતું હતું જ્યારે રામકૃષ્ણ કંઈ જ ન બોલતા હોય તેમ રસપૂર્વક પુસ્તક વાંચી રહ્યા હતા પોતાના બાળકની ભાઈ પૂછ્યા જ ન કરે એ જોઈ બહેને અકર્માર્ગને રામકૃષ્ણને કહ્યું, “અરે તું કેવો છે? તારા આગળ બાણો આટલું બધું રડતો હતો, તે તું તેને છાનો ન રાખી શક્યો? એટલું બધું તે શું વાચવાનું હતું?” ને આવેશમાં તે બાળકને લઈને ચાલી ગઈ પ્રસંગ બોલો જ નાનો હતો પણ રામકૃષ્ણને તો દૃઢ્યમાં થોડી ગયો, “બહેનને ત્યાં રહું છું ને એનું ખાઈ છું ત્યારે આ બધી પચાત ને! એ વસ્તુ જ મારે ન જોઈએ” ને બીજે જ દિવસે એમણે બહેનનું ઘર છોડી દીધું એક બે છોકરાઓના ‘ટયુશન’ રાખી જાતકમાઈથી મેટ્રિક પાસ કરી — પ્ર. ના. ૧૯૨૧

* હિન્દુસ્તાનનો મહારોગ આગસ છે અને તે ફરકવાનો ઉપાય રે ટિપ્પે એક જ છે

* સુસ્ત પ્રબળે સ્વરાજ્ય ન જ હોઈ શકે

* રાજ ધર્મના કે બીજા વિચારો સમજવામાં અતરાય પેદા કરે છે, તેથી ત્યાજ્ય છે

* જ્યાં પ્રબળજનમાં નિર્દોષ આનંદનો વખત નથી કે સાધનો નથી ત્યાં પ્રબળ ધસાય છે

— ગાંધીજી

વર્ષો પહેલાંની વાત છે. એક દિવસ સવારે હું બાગમાં બેઠો હતો. સવાર પડવાને થોડી વાર હતી. હજી રાતનો અંધકાર હતો. કેઈ મરતીમાં આવીને ગાતું હતું:

નયું ઉસ બ્રહ્મ કો કો સખ સે મહાન,
પૃથ્વી જિસડી પાડુકા, અંતરિક્ષ શરીર,
મૂરજ-આંદ આંખે, આંર શિર આસમાન.
ન્યોતિ ઉસડી વાણી, દિશા ઉસકે કાન,
પવન ઉસકા પ્રાણ, જો સખ મેં સમાન.

ગાનાર 'ન્યોતિ ઉસડી વાણી' એ પંક્તિ-ખંડને વારંવાર ટોહણાવીને ગાતો હતો. એ વખતે કુદરત એનો અર્થ સમજી જઈ અને અંધકાર દૂર થયો, આદિતરફ પ્રકાશ ફેલાઈ ગયો. અંધકારમાં દરેક વસ્તુ હાજર તો હતી જ, પણ તે દેખાતી ન હતી. આ ઝાડ, ફળ, પહોડ, નદી, રસ્તો, મકાનો બધું એક વિરાટ ઠાળા કામગાની નીચે ઢંકાઈ ગયું હતું. પણ ત્યાં પ્રકાશ પથરાયો કે તરત દરેક ચીજ નજરે પડી. અને એ દરેકનો એકબીજા સાથે સંબંધ છે એવું જ્ઞાન થયું. આપણે એક-બીજાને ઓળખવા માટે ભાષાનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તેમ ન્યોતિ પણ બધાને ઓળખવાની ભાષા છે. પ્રભુને અને એમની લીલાને સમજવા માટે ન્યોતિની જરૂર છે માટે જ આત્મા કહે છે કે, 'મારે પ્રકાશ ભેધએ, હજી વિશેષ પ્રકાશ ભેધએ—પ્રકાશ વિના હું જીવી શકું નહીં. અંધકારમાં જીવતા ક્રીડાઓ જેવો હું નથી. હું તો માત્ર પ્રકાશમાં જ જીવી શકું છું.'

પ્રભુની ખીલ ચીલે પેઠે પ્રકાશ પણ અનંત છે. આત્માને પ્રકાશની ભૂખ ન હોય તો આપણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સ્પૃહા શા માટે જઈએ? (દિવ્ય જ્ઞાન માટે મંદિરોમાં શા માટે જઈએ? સૌન્દર્ય દ્વારા એ પ્રકાશને પામવા

માટે કલાલવનોમાં શા માટે જઈએ? સંસ્કૃતિની શોધ શા માટે કરીએ? સંસ્કૃતિ શું છે? સંસ્કૃતિ એટલે જે સત્ય છે, જે સાર છે, જે અનંત છે તેને જાણવાની ઇચ્છા!

પણ પ્રકાશ એ પ્રકારનો છે, એક અંદરનો અને ખીલે બહારનો. એ બંનેની વચ્ચે બાધ અને અંતરની આંખોનો અંધકાર રહેશે. પણ એ અંધકારમાં આખરી ફેંસલો ફેંટા એક સત્યથી જ થશે. સત્ય ન્યોતિ છે. હકીકતમાં જીવનનું સત્ય એક જ છે. જેવી રીતે અંદર અને બહારનો પ્રકાશ એક છે.

એમ પણ કહી શકાય કે જે બહારનો પ્રકાશ છે તે અંદરના પ્રકાશનો જ અંશ છે. લોકો આ દુનિયાને માયા કહે છે. પરંતુ જ્યારે આ માયા આટલી ખૂબસૂરત છે, તો એ દુનિયાથી માયા જેણે નિર્માણ કરી તે કેટલા ખૂબસૂરત હશે? એટલા માટે જ મયાના પડદા પાછળથી જ 'હું આઓ' એમ જાગવાનું કહે છે.

એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. વસંત ઋતુ હતી. આદિતરફ સૌન્દર્ય પદ્મરાયું હતું. રાખિયા એક શુક્રમાં બેસી ધ્યાન ધરતી હતી. એવામાં એની બહેનપણી આવીને તેને કહેવા લાગી: 'રાખિયા! બહાર આવ. જરા ખુદાની કુદરત જો-કેવી ખીલી છે!'

'તું સૌન્દર્ય-દર્શન માટે બહાર બોલાવે છે તે વ્યાજબી જ છે. પણ હું તને અંદર શુક્રમાં બોલાવું છું. તું અંદર આવીને કુદરતનો ખુદાને-સ્પર્શને જો.'

આમ, બહારના તેમ જ અંદરના બંને પ્રકાશની જરૂર છે. જેના દૃઢ્યમાં પ્રકાશની ઝંખના છે. જે સાર છે એને સમજવા માગે છે એ જ માણસ છે.

મારો એક લગ્નલે છે, માળાપે એને કહી

રાખેલું કે રાત્રે પ્રાર્થના કર્યા પછી સૂવું. છોકરાના શયનખંડમાં કૃષ્ણની છબી હતી. એક દિવસ કામદાજ પતાવી ઘરે પહોંચ્યો ત્યારે છોકરો સૂવાની તૈયારી કરતો હતો. ત્યારે છોકરાની ઉંમર ત્રણ વર્ષની હતી બધે અંધારું હતું. મેં પૂછ્યું: 'કેમ પ્રાર્થના કરી? કૃષ્ણનાં દર્શન કર્યાં?'

'આચા! કૃષ્ણનાં દર્શન કેવી રીતે કરું? અહીં તો રોશની જ નથી.' છોકરાએ કહ્યું ક્યાંથી દેખાય? ત્યાં સુધી આપણે આપણામાં જ ગૂંચવાયેલા રહીશું ત્યાં સુધી કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રકાશ આપણને નહીં દેખાય.'

એકવાર શ્રી કૃષ્ણને કોઈએ પૂછ્યું: 'અરે કૃષ્ણ! તું આટલો કાળો કેમ?'

'કેમ કે, કાળા રંગમા બધા રંગો મળી જાય છે,' કૃષ્ણે કહ્યું.

એ જ રીતે સાચા પ્રેમમા બધા રંગ મળે છે. એમાં નાત જાત, ગરીબ અમીર, માના મોટા કોઈ જાતનો ભેદભાવ રહેતો નથી પ્રમતો રંગ કૃષ્ણનો રંગ છે.

પ્રકાશ પ્રકાશમા પણ ફેર છે. ગેસનો પણ

વર્ણ પહેલાં બનેલો આ પ્રસંગ છે. મુળધર્મા એક સ્ત્રી કાર્યકર્તા ગાંધીજીને મળવા ગયાં. ગાંધીજીએ એમને કહ્યું, 'જ્યારે તમે પહેલાં મળ્યા ત્યારે માથા ઉપર અંધોડો હતો અને આજે તમે બોણડ હેર કરાવી નાખ્યા છે. શું તમને થ પશ્ચિમનો રંગ લાગ્યો?'

પેલા સ્ત્રી કાર્યકર્તા ગાંધીજીના આ પ્રશ્નથી જરા મૂંઝાયા. પણ પછી તરત જવાબ આપ્યો: 'ના, બાપુજી; મને પશ્ચિમનો પવન જરા પણ લાગ્યો નથી. વાત એમ છે કે આજકાલ સમાજસેવાતું ખૂબ જ કામ રહે છે અને માથું ઓળવાનો જરા પણ સમય મળતો નથી. મને યશું કે જો વાળ દૂકા કરાવી નાખીશ તો ઘણો સમય બચી જશે અને તેથી થોડા કપાવી નાખ્યા.'

ગાંધીજી જરા હસ્યા; એ મનમા તો ત્રમણ ગયેલા કે આ બહેને દેશનની ખાતર જ વાળ દૂકા કરાવ્યા છે પણ ખોટો જવાબ આપે છે ગાંધીજીએ ગંભીર મુખ રાખીને કહ્યું: 'સેવા માટેની તમારી આવી તમન્ના બેઠને મને આનંદ થાય છે. જ્યારે જીવનની પળેપળ સેવા માટે ગાળવાની તમારી ધમજ છે ત્યારે માથે મુંડો જ કરાવી નાખવો હતો ને? જીલ્લે ઘણો સમય કામ કરવા માટે મળશે. સાચો સેવક બહારના દેખાવની જરાપણ પરવા કરતો નથી.'

પેલાં બહેન કઈ વધુ ન બોલી શક્યાં થોડી વાતચીત કરીને એ બેઠ્યાં એટલે ગાંધીજીએ કહ્યું, 'પોતાના હૃદયને છેતરનારાઓ સેવાનો આનંદ મેળવી શકતા નથી' - ૩૦ પ્રલ

પ્રકાશ છે. ઇન્દ્રિયોનો પ્રકાશ ગેમ જેવો છે. એ આંખોને આંજી નાખે છે, ઝાંખી પાડે છે, જ્યારે આત્માનો પ્રકાશ આંખને માફ કરે છે. આત્માના પ્રકાશ જેવો કોઈ મુશ્કો નથી

જેમાં પ્રકાશ હોય તે જ માથો આનંદ છે. એવા પ્રકાશમય આનંદથી જ જીવન ઉજાજવા બને છે અને અંદરનો તેમ જ બહારનો અંધકાર દૂર થાય છે.

એટલા માટે એ જમર જ્યોતિ માટે પ્રાર્થના કરવી પડે છે. દિવસ-રાત એની આશામાં રહેવું પડે છે:

મેશ હું મંદિર કે બાહિર,
લે કે દિન મેં આરાં.

કહી તો જુઝાઓગે હી.

અપને ચરણ પામ.

બેલા હું

તેરી ચરણ હાયા મેં;

જા હે પ્રકાશ;

ઉસમેં મેરી આત્મા કા

હોમા પૂર્ણ વિકાસ.

બેલા હું

પ્રવેશ પહેલાં

સ્થળ-ધોળકા ગામનો દરબાર.

પાત્રો-સિદ્ધરાજ, મીનળ, મુંબલ, દરબારીઓ અને સિપાહીઓ.

(પડદો ઊપડે છે અને સિદ્ધરાજ જયસિંહ નિશાન ડંકા સાથે પ્રવેશી છે.)

ચાપદાર-નિઝાહ રેખ્યો! નામદાર મહારાજાધિરાજ સિદ્ધરાજ દેવને ઘણી ખમ્મા! (સિદ્ધરાજ સાથે મીનળ અને મુંબલ પ્રવેશી છે—દરબારીઓ જિલા યાય છે અને જયસિંહ સિંહાસન પર બેસે છે. ને દરબારીઓ પથ્થુ પોતપોતાના આસને બેસી જાય છે.)

સિદ્ધરાજ-મહા અમાત્ય મુંબલ, આપણા રાજ્યનો આ આખો પ્રદેશ સાવ મુકે કેમ લાગે છે? અહીં જલાશયો નથી શું? મુંબલ-વરસાદના પાણી સિવાય આ પ્રદેશને બીજો આધાર નથી. એટલે આ પ્રદેશ મુકે છે. અહીં જલાશયો નથી.

મીનળ-મિટા સિદ્ધરાજ! આપણે ધોળકામાં એક મુંદર તળાવ બાધી આ પ્રદેશની પાણીની મુરકેલી દૂર કરવી જોઈએ. એમ થતાં આપણને અહીંની પ્રજાનો પ્રેમ અને સાદર સહેજે સાંપડશે.

સિદ્ધરાજ-માતાજી! મારી પથ્થુ એજ ઇચ્છા છે. મુંબલ-માતાજી અને મહારાજ! આપની ઇચ્છા લોકહિતકારી અને અભિનંદનીય છે. તળાવ બાંધવા સંબંધે હુમણું હું નગરજનોને બેલાવું છું. અરે કેઈ છે હાજર? (સિપાહી આવે છે ને સલામ ભરી જિલો રહે છે.) સિપાહી, જા ગામના નગરચેઠને હુમણું જ દરબારમાં તેડી લાવ. (સિપાહી જાય છે અને થોડી વારે નગરચેઠ સાથે તે દરબારમાં પાછો ફરે છે.)

નગરચેઠ-મહારાજનો જય! મહા અમાત્ય અને મીનળબાનો જય! (આસન પર બેસતાં) મહારાજ, સેવકને શી આજ્ઞા છે? મુંબલ-મનોરથકં થેઠ, શુર્જર સમ્રાટ સૌરાષ્ટ્રના પ્રવાસે જતાં અહીં ઊતર્યા છે તે તો તંમે જાણો છો. આ પ્રદેશ મુકે અને જલાશય લેવાનો હોઈ, મહારાજ અને મીનળબાની ઇચ્છા છે કે ધોળકાના પાદરે એક મુંદર જલાશય બાંધવામાં આવે. આ વિશે તમારો શો મત છે?

નગરચેઠ-મહારાજ, બા અને આપે જે વિચાર્યું છે તે ચોખ્ખું જ છે. એમાં મારા અભિપ્રાય બીજો શો હોય? આપ હુકમ કરો તે અમારા શિર-માથા પર. સિદ્ધરાજ-તો જાવ નગરચેઠ, તળાવની જમીન અને તે ખોદાવવાની વ્યવસ્થા કરો. (નગરચેઠ ઝૂકીને પોતાની સંમતિ દર્શાવે છે અને દરબારબરખાસ્ત થાય છે.)

દ્વિતીય અંક

સ્થળ-મહા અમાત્યનું ઘર.

પાત્રો-મુંબલ, મીનળબા, નગરચેઠ અને નગરજનો.

(પડદો ઊપડતાં મુંબલ અને મીનળબા પ્રવેશી છે અને આસન પર બેસીને વિચાર કરે છે ત્યાં જ નગરચેઠ અને નગરજનો આવ્યાની સિપાહી જાણ કરે છે અને તેની પાછળ તેઓ પ્રવેશી છે.)

નગરચેઠ-મહા અમાત્ય અને મીનળબા! અમે ગામ બહાર જમીન જોઈ આબ્યા. લગભગ અહીં વ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે. પણ એક મુરકેલી છે. તળાવ ખોદવા માટે જોઈતા મળ્દરે અહીં નથી. પાટણના બિન્દુ સરેવર અને સહસ્રલીંગ તળાવ ખોદવા માટે માળવાની ઓડ

ભતિના મજૂરો આપને મળ્યા હતા,
પણ માળવા અહીંથી બહુ દૂર છે.
એટલે મજૂરો સંજોગે વિચારવાનું છે.
મુંબલ-મનોરથદ, તમારી વાત સાચી છે. પણ
એનો માર્ગ સાંજ સુધીમાં કાઢવો જ
પડશે. અમે વિચારીશું. તમે થ કંઈક
માગ શોધો. જન સાંજ સુધીમાં કંઈક
નક્કી કરી નાખો.

નગરશેઠ-અમને થોડો સમય આપો.

મુંબલ-જરૂર પાસેના ઓરડામાં બેસી તમે એ
પ્રશ્નનો કંઈક તોડ કાઢો. (નગરશેઠ અને
નગરજન ના પાસેના ઓરડામાં બેસે છે
મુંબલ ને મીનજ મૌન બેઠાં છે-કચારેક
ધામે સાદે વાત કરે છે. એવામાં થોડી
વાર પાસેના ઓરડામાંથી નગરશેઠ અને
નગરજનો પાછા ફરે છે.)

નગરશેઠ-મહા અમાત્ય, અમને એક ઉકેલ સૂઝે
છે. આ પ્રદેશમાં હરિજનોની વસ્તી ઘણી
છે. એ લોકોને તળાવ ખોદવાનું મેં પાવ
તો તળાવનું કામ જલ્દી પૂરું થયે કહો
તો અમે હરિજનોને આપની મમલ
હાજર કરીએ.

મુંબલ-(ઊડતાં) મને તમારી વાત બ્યાજમી
લાગે છે. સાંજના દરબારમાં મહારાજ
મમલ તમારો વિચાર રજૂ કરશે
(બધાં બેસે છે ને પડદો પડે છે)

દરબાર ગ્રીષ્મ

બોપદાર-નિગાહ રજાએ મહેરબાન! મહારાજ-
ધિરાજ (મિદરાજ જયમિંહને ઘણી ખમ્મા!
(મિદરાજ પધારે છે, દરબારીઓ ઊભા
થાય છે અને મિદરાજ મહાસન પર
બેસે છે અને દરબારીઓ પથ્રુ પોત-
પોતાનાં આસન પર બેસી બેસે છે.)

મિદરાજ-(મુંબલ સામે એકાદને) મહાઅમાત્ય!
જલાલત સંબંધી તમે નગરજનો સાથે
શી બ્યવસ્થા કરી?

મુંબલ-નગરજનો! તમે જે નિર્ણય કર્યો

હોય તે મહારાજને કહો.

નગરશેઠ-મહારાજ! તળાવ ખોદવા માટે અહીં
માત્ર હરિજન મજૂરો જ મળી શકે
તેમ છે. તળાવને લાયક જમીન તો
અમે નગરજહાજર પસંદ કરી છે.

સિદ્ધરાજ-(મુંબલને ઉદ્દેશીને) તો હરિજનોને
ગોલાવી પૂછી બુઝો.

મુંબલ-સિપાહી, બંધ હરિજનવાસમાંથી
એમના આગેવાનને તેડી લાવો. (સિપાહી
બેસે છે અને થોડી વાર ચાર હરિ-
જનો દેવો, નાથો, મેઘો ને રામને
લઈને પાછો ફરે છે.)

હરિજનો-ઘણી ખમ્મા અન્નહાતાને! (એટલું
કહી નમસ્કાર કરી પડખે ઊભા રહે છે)

સિદ્ધરાજ-તમારાં નામ શું છે?

દેવો-અન્નહાતા, મારું નામ દેવો વાઘેર છે.
નાથો-અન્નહાતા, મારું નામ નાથો ગોહિલ છે.
મેઘો-અન્નહાતા, મારું નામ મેઘો પરમાર છે.
રામો-અન્નહાતા, મારું નામ રામો ચૌહાણ છે.
સિદ્ધરાજ-અલ્લા અલ્લા પરથી તો તમે રજ
પૂત લાગો છો!

દેવો-હા મહારાજ! અમારા બાપદાદાઓ
રજપૂત જ હતા પણ કર્મે કરીને અમે
અછૂત ગણાવા લાગ્યા.

સિદ્ધરાજ-તમને અહીં શા માટે તેડાવ્યા છે
તે બણો છો?

દેવો-હા મહારાજ. ધોળકાના પાદરે એક
તળાવ ખોદાવવા માટે તેડાવ્યા છે.

સિદ્ધરાજ-કહો તમે એ કામ કર્યો ને?

દેવો-હા મહારાજ, પણ અમારી એક શરત છે.

મિદરાજ-કહો, કઈ શરત છે?

દેવો-રાબ, તારે ખોદાવવું હોય જો મત્રાવ
તળાવ, તો કોટથી કુલડી કઢાવી નખાવ

નાથો-રાબ તારે ખોદાવવું હોય જો મત્રાવ

તળાવ, તો પૂટેથી ઝરડું કઢાવી નખાવ

મેઘો-રાબ તારે ખોદાવવું હોય જો મત્રાવ

તળાવ, તો માથેથી કાગડો કઢાવી નખાવ

રામે-રાજ તારે જોદાવતું હોય જો મલાવ
તળાવ, તો ત્રીજી બાંય કઢાવી નખાવ.
સિદ્ધરાજ-ભાઈઓ, જાવ આજથી તમારે
માથેથી આ નિશાનો મારા રાજ્યમાંથી
હુમેશને માટે દૂર કરું છું.

દેવો-(પુરા થઈને) ઘણી ખુશ અન્નદાતાને!
એ નિશાનો અમારે માથેથી દૂર તો
થયાં પણ એની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ.
સિદ્ધરાજ-કહો તમારી શી ઇચ્છા છે?

દેવો-અન્નદાતા! આ ડોકની કુલડી તે લગ્ન
વખતે માણેકથંભ નીચે આવવી જોઈએ.
નાથો-અન્નદાતા! આ ખીજડાના ઝાડનું
ઝડડું હવનમાં પ્રથમ હોમાવું જોઈએ.
મેથો-અન્નદાતા! આ કાચા સૂતરને ફાગડો
લગ્ન વખતે વરકન્યાની ડોકમાં પડવો
જોઈએ.

રામે-અન્નદાતા! આ ત્રીજી બાંયનો ગામડામાં
વગડતી ભુંગળ રાખવાની કેથળી
તરીકે ઉપયોગ થવો જોઈએ.

(સિદ્ધરાજ-તમારી આ વ્યવસ્થા માટેની માંગણી
સાંભળી મને મારા પાટણના કર્મચારી
બ્રાહ્મણો સામાન્ય લાગે છે. મારા
રાજ્યમાં આવા ઊંચા વિચારો ધરાવતા
હરિજનો રહે છે એ જોઈને મને
અત્યંત આનંદ થાય છે. મારા રાજ્યમાંથી
તમને લોકો અરપૃથક માને છે એ પ્રથા
આજથી દૂર કરું છું.)

(બધા એક સાથે બોલી ઊઠે છે:
ગુર્જરપાતિ મહારાજ (સિદ્ધરાજ જય-
સિંહનો જય હો!

(નિપથ્યમાં ડુંડુભિનાદ થાય છે
અને પડકા પડે છે.)

જેમ કોઈક નાનકડી નાટકમંડળીમાં તેનાં તે જ પાત્રો જુદો જુદો વેશ લઈને
રંગભૂમિ પર આવે છે. તેવું જ પરમેશ્વરનું છે. અથવા કોઈ નાટકકાર પોતે નાટક
લખે છે અને નાટકમાં કામ પણ કરે છે તે જ પ્રમાણે પરમાત્મા પણ અનંત નાટકો
લખે છે અને પોતે જ અનંત પાત્રોનો વેશ લઈને રંગભૂમિ પર લજવી બતાવે છે.
આ અનંત નાટકોમાના એક પાત્રને જોળખ્યું કે આખું થે નાટક જોળખી લીધું બાવળું.

પરમેશ્વર બધે જુદી જુદી વસ્તુઓમાં જુદે જુદે ગુણે પ્રગટ થયેલો છે અને તેથી
તે બધી જોતાં આપણને આનંદ થાય છે. તે વસ્તુઓની બાબતમાં આપણને આત્મી-
યતા, પોતીકાપણું લાગે છે. આનંદ થાય ■ તે કંઈ અમરતો એમ ને એમ થતો
નથી. આનંદ શા માટે, શાથી થાય છે? કંઈ ને કંઈ સંબંધ હોય છે તેથી આનંદ
થાય છે. છોકરાંને જોતાંવેંત મને આનંદ થાય છે કારણ તે સંબંધ જોળખી કાઢે
છે. હરેક ચીજની સાથે પરમેશ્વરનો સંબંધ બાધો. મારામાં જે પરમેશ્વર ■ તે જ
પેલી વસ્તુમાં છે. આવો સંબંધ વધારવો તેનું જ નામ આનંદ વધારવો. આનંદની
ખીજ ઉપપાત્ત નથી. પ્રેમનો સંબંધ બધે બાંધવા માંડો અને પછી શું થાય છે તે
જુઓ. પછી અનંત સૃષ્ટિમાં રહેલો પરમાત્મા અણુરેણુમાં પણ દેખાયો. એક વખત
આ દૃષ્ટિ કેળવાઈને આવી પછી ખીજું શું જોઈએ? પણ એ ઈન્દ્રિયોને વગણ
પાડવું જોઈએ. જોગની વાસના છૂટી જાય અને પ્રેમની પવિત્ર દૃષ્ટિ આવી મળે
પછી હરેક ચીજમાં ઈશ્વર સિવાય ખીજું કંઈ નજરે નહીં પડે. —વિનોબાજી

કરી આવેશમાં આવી ન કરવાનું કરી દે છે,
નજીવા કારણે માનવ જીવન ખાડું કરી દે છે.—અનિલ-

સામાર સ્વીકાર

વિદ્યાપીઠ વાચનમાળા: ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી અગાઉ પ્રગટ થયેલ પ્રાથમિક તેમ જ માધ્યમિક શાળાઓ માટેની વાચનમાળાની નવી સુધારેલી આવૃત્તિઓ પ્રગટ થઈ છે. મુખ્ય સરકારે પાઠ્યપુસ્તકોની સાઈઝ તેમ જ સાહિત્ય અંગે નવા નિયમો બહાર કર્યા હતા તે રજૂઆત આ વાચનમાળાની બધી ચોપડીઓ નવેસરથી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. ચિત્રો તેમ જ ફેટલાક પાઠો પણ ફેટલીક ચોપડીઓમાં ઉમેરવામાં આવેલ છે. બધી ચોપડીઓ તે તે ધોરણમાં ચલાવવા માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સરકારે મંજૂર કરી છે.

બાલણગારી: ગજુભાઈ; ભુગતરામ; મૂં ચાર આના. પહેલી ચોપડી: મૂં પાંચ આના. બીજી ચોપડી: મૂં આઠ આના. ત્રીજી ચોપડી: મૂં અગિયાર આના. ચોથી ચોપડી: મૂં તેર આના. પાંચમી ચોપડી: મૂં એક રૂપિયો ત્રણ આના. છઠી ચોપડી: મૂં એક રૂપિયો પાંચ આના. સાતમી ચોપડી: મૂં એક રૂપિયો સાત આના.

ત્રિનય વાચનમાળા: માધ્યમિક શાળાના આઠમા, નવમા અને દસમા ધોરણ માટે વિદ્યાપીઠ તૈયાર કરવા ધારેલી ચોપડીમાંથી પુસ્તક પહેલું અને પુસ્તક બીજું (મૂં ફરેકના બે રૂપિયા) બે ચોપડી વિદ્યાપીઠે પ્રગટ કરી છે. સં' ગોપાળદાસ પટેલ અને મુકુલભાઈ ઠલાઈ.

પ્રામિસ્થાન (ફરેકલું) નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ ૧૪.

ધ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬. પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીઓર્ડરથી જ કાર્યાલયને સરનામે ચોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ આડુકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોષ્ટ થાય છે. થોડી નહોલો હાથકાગળ પર છપાય છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬. પત્રવ્યવહારમાં આડુક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘ધ્યારા બાપુ’ કાર્યાલય, રૂપાચતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા.....૧૨ ઓક્ટોબર ૧૯૫૫

પૃષ્ઠ	પૃષ્ઠ
૧ કિશોરલાલભાઈના પત્રો..... ૧૯૪	૭ જેર તો પીમાં ૩૦ નાં ૬૬૨ ૨૦૭
૨ જીવનમાધુરી રતિલાલ-અનિલ ૧૯૫	૮ પીમાં ફૂલોં નાથાલાલ દત્તાણી ૨૦૪
૩ ખાદીની સાડીનિર્મળકુમાર ૧૯૬	૯ સતી લીલમ અનવર આગેવાન ૨૦૫
૪ ગાંધીજી ૩૦ નાં ૬૬૨ ૧૯૭	૧૦ બાપાનો જીવનમંત્ર ૭૦ ૨૦૬
૫ શ્રદ્ધા-કલ્પ વિયોગી હરિ ૧૯૮	૧૧ જ્યોતિ ચુરુદયાલ મલિક ૨૧૧
૬ દાસધર્મ ૨૦૧	૧૨ સિદ્ધરાજજયસિંહ...બચુભાઈદવે ૨૧૩

પ્રકાશક અને મુદ્રક :: પીરેન ગાંધી, રૂપાચતન મુદ્રણાલય, જૂનાગઢ

(અનુભવ કવરપેજ ખીલવું આણું)
તે ધારાસભ્યા સુધીની બાપુની કૃત્યતા એમાં
વર્ણન છે. પ્રયોગ લેખે તે ધ્યાનપાત્ર છે ખરું.
પણ તે કાવ્યવિષય એટલું લઘ્ય, જલકંત કે
રોચક નથી બન્યું. મેઘહૃતને ચીલે આલવા
કરતાં સ્વતંત્ર રીતે જ આવેલાયું હોત તો
કદાચ વધુ સારું થયું હોત ખરું! આમ છતાં
આ કાવ્ય કવિની નોંધપાત્ર કૃતિ છે.

ગિરનારે આ કવિને ઘણી પ્રેરણા આપી
જણાય છે, ગિરનારનું જ વર્ણન કરતું તળપદું
ગીત 'જાંખના' એક સુંદર કૃતિ છે, 'કુંભરના
મારગ'માં કવિ કહે છે:

લીલી કુંભર મેં તો લીલી ગુજરાત તો ચે
સોશની સોમકાની પ્રીતિ પૂરી પિણીની.

આમ ગિરનારનું આકર્ષણ કવિને અનેરું છે.
'જુગના ભેગી,' 'એક અરણ્ય,' 'મારો
મનવો,' 'જીવડાને,' 'કામણ,' ઇત્યાદિ ભજનો
સરળ પ્રાસાદિક અને સુરેખ ભાવપૂર્ણ રચ-
નાઓ છે અને તેમાં કવિની કાવ્યશક્તિની
પ્રતીતિ થાય છે.

વૃત્તકાવ્યોમાં કવિ ભણે એવાઈ જતા
હોય અને ભજન કે ગીતમાં એકળે મને
ગાઈ બિડતા હોય એવું લાગે છે!

હોહરા અને સ્વેદિત જેવાં ગુલકો પલ
મંડુમાં ચારા પ્રભાષમાં છે. અને તેના આવે-
ખનમાં કવિને ચારી હુયેલી જણાય છે.

છંદકાવ્યોમાં 'રાખડી,' 'વિશ્વતોમુખી,'
'તાપીતટે,' 'નિવાપાંખલિ,' 'અતિમ કામના'
વિગેરે ઉચ્ચેખનીય છે.

૨૬૦ ખ. ક. ડા. એ બેપેક્ષી 'દ્વિભેદિતમ
કવિતા'ની મર્યાદા એમને અનુસરનારાઓને
પણ હેખાઈ છે. હુવેની ગુજરાતી કવિતા રમ-
લિય અને કર્ણપ્રિય થતી જાય છે. કવિએ
'૩૦ પછી અનુભવેલી મૂંઝવણને હુવે અવકાશ
નથી બાઈ તનમુખ ભટ્ટ આશીયે ઉત્તમ કવિતા
આપે એ જ અન્યર્થતા!

જૂન-મુધાર: લે. ગિરિજાજિયોર, અંબા-
ચંકેર નાગર, પ્ર. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદા-
વાદ-૧૪. મૂ. એક રૂપિયો.

અહિન્દી ભાષીઓ-મુખ્યત્વે તો ગુજરા-
તીઓ-હિન્દી ભાષા લખતાં મુખ્યત્વે જે
એકલી, બાકરણ આદિની ભૂલો ગુજરાતી
ભાષાના નિકટપણાને કારણે કરે છે તેના
નમૂના આપીને તેના સુધારેલા નમૂના સામે
મૂકીને આખો વિષય સરળ રીતે સમજાવ્યો
છે. હિન્દી શીખતા ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓને
આ નાનકડી ચોપડી ઉપયોગી નીવડશે.

મુસંવાદ: શ્રી કેદારનાથજી સાથેના કેદ-
લાક વાર્તાલાપો; સં. નીલકંઠ ઈશ્વરદાસ
મથુરવાદા: પ્ર. નવજીવન પ્રકાશન મદિર,
અમદાવાદ; મૂ. પાંચ આના.

લેખકના ત્રી નાથજી સાથેના પરિચય
પ્રસંગે વિવિધ વિષયો પર થયેલા વાર્તાલાપો
અને સંસ્મરણોની નોંધની આ ત્રીજી
આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ છે.

ચરિત્ર એમ્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ-નાં
પ્રકાશનો:—

અમદાવાદ સંસ્કૃત: ત્રીજી આવૃત્તિ: મૂ. ૫
પાંચ આના.

કુમારી હેક્કન: બીજી આવૃત્તિ: મૂ. ૫
ચાર આના.

ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે: બીજી આવૃત્તિ:
મૂ. ચાર આના.

વીર નર્મદ: મૂ. ચાર આના. લેખક:
(દેરકના) રસૂરભાઈ વહેરા.

દેશ-ચરદેશની ભણીલી વ્યક્તિવિશેષોનાં
ભાષાપયોગી ચરિત્રો.

તેજદેખા: માસિક: સંપાદકો: ભગવતી
કુમાર ચર્મા, લલિતકુમાર ચાસ્ત્રી, મનહરલાલ
ચાકસી—તંત્રી: સધુરમ: ૫૦૨, નગરચેતની
પોળ, વડાચેત, સૂરત; વાર્ષિક લવાજમ:
રૂપિયા ચાર.

છેલ્લા જે માસથી કાઉન સોળપેજ સાર્થ-
જનું આ નાનકડું માસિક પ્રગટ થવા લાગ્યું
છે. મુખ્યત્વે વાર્તા અને કાવ્ય આદિ અપાય છે.

અધ્યાગાર: તંત્રી: ભાનુ ઝવેરી; ૪ એ
બાળુલનાથ પટેલ કોચ લેન, સુંબર્ધ-૭; વાર્ષિક
લવાજમ રૂ. ૬૦ ગુજરાતી આહિત્યને પંચાય
આપવાના હેતુથી આ માસિક શરૂ

રામનું થઈને રહે

રામનું થઈને * રહે
હે મન ! તું રામનું થઈને રહે.

કોટિક કષ્ટ સહ્યાં જગનાથે,
થે ડીક આપડે એ તુજ માથે
આવી ગઈ તે સહે.

હે મન ! તું રામનું થઈને રહે.

સાલગી જગની મિથ્યા યોદ્ધી
કેમ હૃદય તારુ રહે ડોલી ?
જગ કાલે તે કહે.

હે મન ! તું રામનું થઈને રહે.

બનકીએ પણ ભેઈ જવાળા,
પોસાયે નહીં બનવું આગા,
દુનિયા છે તે દહે.

હે મન ! તું રામનું થઈને રહે.

એ દુઃખલંજન, એ સુખ કારણ,
ત્રિભુવન તારણ, અધમોધારણ,
એ જ પરમપદ વહે.

હે મન ! તું રામનું થઈને રહે.

સરોદ

* 'રામરસ' માંથી

ଆରିଚାୟ

ବର୍ଷ-୯

ଆ. ୫-୧.୦

ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରକାଶନ, କଟକ

ગ્રંથાવલોકન

દૂરોછેડા લેં પીતાબર પગેલ, પ્રં આર
આર શેઠની ક પની, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુબર્-ર,
મૂં સાડાચરુ રૂપિયા

આમ્યજીવનના આવેખનમા વિશેષ સફળ
થયેલા લેખકના આ વાર્તાસંગ્રહમા એવી
વાર્તાઓ વિશેષ છે, અને જે દુનિયાનો એમને
સીધો પરિચય છે તે ફિન્ની દુનિયાને સ્પર્શતી
કેટલીક વાર્તાઓમા પણ સારી સફળતા મળી
છે 'દૂરોછેડા', 'ગુલશન', પેત્ર મન્યાસ એવી
વાર્તાઓ છે 'દૂરોછેડા'ની સુગંધા ફિન્મથેનના
વિલાસ અને મનસ્વીપણાનો પરિચય આપે
છે તો 'ગુલશન'ની ગુલશન અને ગ્રેન મન્યા
સની નાનીમા તેની જિજ્ઞાસાઓને ઠીક ઠીક
વ્યક્ત કરે છે

કત્તક અપાયેલા બાળકોનો આસપાસ
વાતસલ્યના હોરે ગૂંથાયેલી કેન્ડીક વાર્તાઓ
પણ છે તેના પાત્રાવેખન ને પત્રોના મનો
મથનમા લેખકે સારી કુશળતા દાખવી છે

'મા'એ આગલા પતિથી જન્મેની અને
આગલા પતિને ત્યા રહેતી પુત્રી પોતાના જ
ગામમા રહે છે તેને ન મળી શકતી આખ
સામે જ તે પરણે છે છતા તેના એ મગલ
પ્રસંગમા ભાગ નહીં લઈ શકતી બીજાનું ઘર
માડી બેઠેલી માની હૃદયવલોવતી અજબ કરુ
ણતાને આવેખતી કરુણાત વાર્તા છે

'નવી કે ન્હની?' અને મૂગી સીમ અન
કેમે પન્નાલાલ ને પેન્લીકરનું સ્મરણ કરાવતી
પીતાબરની વાર્તાઓ છે

'ગીરા ફેઈ', આજ બઈ, અને 'નરકો
શમ ગોર'મા વૃદ્ધ માનવીઓની લક્ષિત સ્વમાન
અને સમ્યક ઈતા દર્શન થાય છે

એકદરે વાર્તાઓ ભોતા માનવીની માણુમા
મા લેખકનો વિશ્વાસ જણાઈ આવે છે તેની
ઉદાત્તતાના આલેખનમા લેખકની રુચિ જણાઈ
આવે છે 'કરમની કડણાઈ' એમા અપવાદરૂપ
ગણાય

શૈલીના સપાટે ચઢી વિષય કે વસ્તુવ્યવે
મલાવી મલાવીને બહેવાળ્યા કરવાના અવશ્ય
ણથી પીતાબર દૂર રહ્યા છે એવે વાર્તાઓ
વાસ્તવિક રીતે દૂરી ને વાચનીય બની છે
જાનકી લેં પિ સ ખાડેકર, અનું
ગોપાળરાવ વિદ્યાસ, પ્રં ઉપર પ્રમાણે મૂં
સાડાચાર રૂપિયા

ખાડેકર મરાઠીના લેખક હોવા છતા આ લે
ત્યા પણ તે લોકપ્રિય છે આ મ અડની અકર
દૂરી વાર્તાઓ એમની વિચારસરણી અને લેખ
નની કુશળતાનો સારો પરિચય આપે છે

પ્રસ્તાવનામા ખાડેકરે પોતાની કૃતિઓના
તોલનમા ઠીક તપ્સ્યતા દાખવી છે

ખાડેકરની વાર્તાઓમા કોઈ ને કોઈ વિચાર
હેતુ હોય છે પાત્રાવેખન પણ તેને વ્યક્ત
કરવા જ તેઓ કરતા હોય એમ પણ ક્યારેક
લાગે એમની દૂરી વાર્તાઓ પ્રમાણુમા ઠીક
લાખી હોય છે તેનું કારણ તેઓ મૂળે નવજ
કથાકાર છે તે પણ હોય વાર્તાનો વેગ મંદ
અને ઘટનાઓ ઝોણી હોય છે અને અત
પણ વીજળીના અમકારા જેવો આજી હેતો
અણુધાર્યાં ઝડપી ને ચોંદાર લાગે જ હેય
છે એમની વાર્તાઓ ધનના પ્રધાન કરતા વિચર
પ્રધાન (વિશેષ હોય છે પ્રસંગોની પરપરા
કરતા વિચાર પરપરા પાત્રોના આત્મમથનો
આદર્શ અને વાસ્તવિકતાનો ગજાગ્રહ એ
સરસ આવેળે છે અને એમ કરતા પાત્રોના
સ્વભવનું સુરેખ આવેખન કરી દે છે આ
દષ્ટિએ આ સંગ્રહની વાર્તાઓનું વાચન
વાચકને સસપ્રદ નીવડશે

વાર્તાઓમા સારું વૈવિધ્ય છે 'જાનકી
શ્રી ગણેશ' જેવી વાર્તાઓમા દામ્પત્યજીવનની
કવલરસિકતાને પ્રસન્નતા સરમ આવેખાયા છે
છત્રી કથા ધરતી?' જેવી વાર્તા ત્યાગ
પૂર્વ સારિક લાવે જમાડી બાય છે તો
(જુઓ અનુસધાન કવરપેજ ડીઝુ)

“મારા મનનું વચનું રાજકારી નહીં પણ ધાર્મિક છે.” — આપીલ

ભાઈ ધનશ્યામદાસજી,

બાપુનો પત્ર

યુરોપમાં આરોગ્ય ભળવવા માટે આટલા નિયમોનું પાલન આવશ્યક સમજું છું :

૧ અપરિચિત ખોરાક ન લેવો.

૨ એ લોકો (યુરોપિયનો) છ સાત વાર ખાય છે, આપણે ત્રણ વારથી વધારે ન ખાઈએ, વચમાં ચોકલેટ વગેરે ખાવાની ખૂંટી ટેવ ન રાખીએ.

૩ રાત્રે એક વાગે પલ્લ (યુરોપિયનો) ખાઈ લે છે. આપણે રાત્રે આઠ પછી ન ખાઈએ. ઠાંઈ ઠેકાણે જઈએ ત્યારે ત્યાં ચાહુ વિગેરે આપણે ન છૂટકે લેવું જ નોંધીએ એવું મનાય છે. ખરા રાત્રે એવું કંઈ નથી.

૪ રોજ એકાદામાં એકાદું છ માઈલ પગપાળા ચાલવાનો અભ્યાસ રાખવો જરૂરી છે. પ્રાતાઃકાળે અને રાત્રિએ, ખંને ટાઈમે ફરવું નોંધીએ.

૫ હૃદયહારીનાં કપડાં પહેરવાની જરૂરિયાત ન માનવી નોંધીએ. રક્તસ્ય એ છે કે શરીરને ઠંડી ન લાગવી નોંધીએ. ફરવાથી ઠંડી ઊડી જાય છે.

૬ અંગ્રેજી ખોરાક પહેરવાની કંઈ જરૂર નથી.

૭ યુરોપના ગરીબ લોકોનો પરિચય કરવાની કોશિશ કરવી નોંધીએ. એવા પરિચય માટે ઘણાં ખરા કામે. પગપાળા કરવા નોંધીએ. જ્યારે સમય મળે ત્યારે પગપાળા જવું નોંધીએ.

૮ યુરોપમાં ગયા તો કંઈ ને કંઈ કરવું જ છે. એવું વિચારવું ન નોંધીએ. સ્વચ્છ પ્રયત્નથી અને નિશ્ચિતતાથી જે કંઈ થઈ શકે તે કરવું.

૯ મારા ખ્યાલ પ્રમાણે તો તમારે ત્યાં જવાનું એક પરિણામ અવશ્ય આવી શકે છે—શરીર વજ્ર જેવું બનાવી શકાય એ બની શકે તેવું છે.

૧૦ ઈશ્વર તમને માનસિક બ્યભિચારથી બચાવે. બહુ એકા હિન્દીએ આ દોષથી સુકત હોય છે. ત્યાંની રહેણી-કરણી ત્યાંના લોકો માટે સ્વાભાવિક છે, પણ આપણે માટે એ મધપાન જેવું બની જાય છે.

૧૧ ગીતા અને રામાયણનો અભ્યાસ હોય તો હરગિજ ન છોડવો. અગર અભ્યાસ ન હોય તો રાખવો નોંધીએ.

તમે આટલી ઝીણી સૂચનાઓની આશા તો નહીં રાખી હોય. જે આપી છે, કેમ કે તમે સૌ ભાઈઓની સન્મજનતા પર મને વિશ્વાસ છે. તમારા જેવા ધનવાનોમાં ધનની સાથે નમ્રતા અને સન્મજનતા છે, તેમની નમ્રતા અને સન્મજનતામાં અત્યંત વૃદ્ધિ થાય એવું ઈશ્વરે હું અને હું એનો દેશના કામ માટે ઉપયોગ ચાહું છું. 'શક પ્રતિ શાકચમન'ના મિહાંતમાં હું માનતો નથી. એટલે જે ઠેકાણે શુદ્ધિ, સત્ય, અહિંસા ઇત્યાદિનાં ચોક્કસ પલ્લુ દર્શન કરું છું તો સૂમ જેમ ધનનો સંપ્રદ કરે છે બરાબર એ જ રીતે હું એવા શુભોનો સંપ્રદ કરવાનો પ્રયાસ કરી રાહ ચાઉં છું.

આપનો મોહનદાસ

ગાવૈ મીરાં દાસી

સૂફી કવિઓની સર્વોત્કૃષ્ટ રચનાઓમાં હેખા દેતો
ઈશ્વરી પ્રેમભાવ મીરાંની રચનાઓમાં સહજ વરતાય છે.

આમ તો મીરાંનાં લગભગ અધાં પદો લોકપ્રિયતાનાં
ચેષવાળાં છે, પણ હિન્દી પદોમાં—જેમાં જૂની હિન્દીનો
સ્પર્શ વધારે છે તે આપણે ત્યાં, તેનાં એ મર્યાદાને કારણે
ખુબ લોકજીભે નથી ચઢતાં. આ એક એવું જ પદ છે.

મીરાં કહે છે, હું તો ગિરધરના રંગે જ રાતી છું.
પચરંગી વસ્ત્રો પહેરી (અરમિટ (એક રમત, જેમાં આખા
શરીરને કપડાંથી ઢાકી દેવું પડે છે) રમવા જતાં મને સાંવરો
પ્રીતમ મળી ગયો, જેનો પ્રીતમ પરદેશ વસે છે એ પત્ની
લખી-લખીને મોકલે છે, પણ મારો પ્રીતમ તો મારા હૃદયમાં
જ વસે છે, એટલે હું તો ક્યાંય જતી-આવતી નથી.

આ સૂર્ય-ચંદ્ર, ધરતી-આકાશ, પવન-પાણી બધું જરો
પણ મારો અવિનાશી—જેનો વિનાશ ન થાય તે—તો અટ્ટળ રહેવાનો છે.

માટે હે દુન્યવી પ્રેમમાં પડેલા જીવ, મનસાની વાટ કરી, પ્રમત્તા બળરમાંથી તેલ
મંગાવી, સંસારનો વિરક્તનો હીવો પ્રગટાવી રાત દિવસ ઈશ્વરનું ધ્યાન ધર.

એ તો સતગુરુ મળ્યા અને સંશય ટાકરો—સાચો રાહ જતાઓ કે અહીં તારું કે
મારું કશું જ નથી, એ શુરોગાથ મીરાં દાસી ગાય છે.

ૐ ગિરધર રંગ રાતી, સૈયાં મેં

પચરંગ ચાળા પહર સખી મેં ઝિરમિટ ખેલન જાતી.
ઓહ ઝિરમિટમાં ત્રિદેશ સાંવરો, ખોલ મિલી તનગાતી.

ૐ ગિરધર

જિનકા પિયા પરદેશ બસત હૈ, કિખ લખ લેજૈ પાતી,
મેરા પિયા મેરે હીય બસત હૈ, ના કહું આતી જાતી.

ૐ ગિરધર

અંદા બયગા, સૂરજ બયગા, બયગી ધરણી અકાસી,
પવન-પાણી દોનું હી બયેગ, અટલ રહે અવિનાશી.

ૐ ગિરધર

મુરત નિરત કા દિવસા સબેલે, મનસા કી કરલે જાતી.
પ્રેમ હટી કા તેલ મંગાલે, જગ રહ્યા દિન તે રાતી.

ૐ ગિરધર

સતગુરુ મિલિયા, સંસા ભાગ્યા, સૈન જતાઈ સાચી,
ના ધર તેર, ના ધર મેર, ગાવૈ મીરાં દાસી.

ૐ ગિરધર

ગાંધીજી સાથે મારી પહેલી મુલાકાત સન ૧૯૩૬માં થઈ. ત્યારે એ દક્ષિણ આફ્રિકાથી પાછા ફર્યા બાદ થોડા દિવસ કલકત્તા આવ્યા હતા. એ દિવસે અમારા જે સંબંધ બંધાયો તે ૩૨ વર્ષ સુધી—ફિલ્હીના મારા જ મકાનમાં એમનું મૃત્યુ થયું ત્યાં સુધી—ચાલુ રહ્યો.

હું ગાંધીજીના સંપર્કમાં કેવી રીતે આવ્યો? મારા જીવનની એ સૌભાગ્યપૂર્ણ ઘટનાનું શ્રેય માત્ર પ્રારબ્ધને જ ઘટે છે. મારી કેઈ રાજકીય પીડામુમિકા હતી નહીં, એટલે હું કેઈ વિશ્વવિખ્યાત વિભૂતિની દૃષ્ટિએ પડું એ શક્ય ન હતું.

મારે જન્મ સન ૧૮૯૪માં એક ગામમાં થયો. તેની વસ્તી માંડ ત્રણ હજારની હતી. રેલ્વે, પાકી મકક અથવા પોલ્ટરોઈઝ દ્વારા બહારનો દુનિયાના સંપર્કનું કેઈ સાધન ઉપલબ્ધ ન હોવાથી અમારું ગામ રાજકીય અળવળથી એક રીતે સાવ અલિપ્ત હતું. થોડાગાડી, બળદગાડી, ઊંટ એ બધા અમારી મુસાફરીનાં સાધનો હતાં. બળદગાડી વિદ્યાસની વસ્તુ હતી અને મોટેભાગે સાધારણ શ્રીમતો બહેનોના ઉપયોગ માટે રાખતા. થોડા દુર્લભ પ્રાણી હતાં. મેટેભાગે જમીનદારો એનો ઉપયોગ કરતા. અમારા કુટુંબમાં બહુ સરસ ઊંટ હતાં. પછીથી એક બળદગાડી પણ થઈ હતી પરંતુ ઊંટ જ સૌથી વિશેષ ઉપયોગી સાધન રહ્યું. આજકાલ ઊંટ પર લાંબી મુસાફરી કરવાનો ઉત્સાહ લોકોમાં જણાતો નથી. પરંતુ સહનશક્તિ, ધીરજ અને લોળપણ માટે એ પ્રાણીનું મને હમેશાં આકર્ષણ રહ્યું છે. એક વાર ન્યારે લગાતાર છ દિવસ સુધી ઊંટની પીઠ પર પ્રવાસ કરવો પડ્યો ત્યારે મને ખૂબ જ આનંદ થયો હતો.

મારા ગામમાં છાપાં પાછળ કેઈ મગજ બગાડતું નહીં. બેચાર માણસો છાપું વાંચતા

ત્યારે છાપાં પણ હતાં કયાં? ગામમાં અંગ્રેજ લખતાં વાંચતાં કેઈને આવડતું ન હતું. કેઈ સ્કૂલ પણ ન હતી. ગ્રામમાં એકાદ સાધારણ હિન્દી-ઉર્દૂ લખી-વાંચી શકતા હશે.

ચાર વર્ષની ઉંમરે મને લખાવવા માટે એક એવા શિક્ષકને રાખવામાં આવ્યો, જે વાંચન લેખન કરતાં હિસાબ-કિતાબમાં વધારે હોશિયાર હતાં. એટલે મારા શિક્ષણને આરભ આંકથી—સરવાળા, બાદબાકી ગુણાકાર, ભાગાકાર આદિથી—થયો. નવ વર્ષની ઉંમરે મેં થોડું ધણું લખતાં-વાંચતાં શીખી લીધું થોડું અંગ્રેજી પણ આવડ્યું. પરંતુ મારા શિક્ષણનો અંત પ્યારેચરણ મુન્દાર લિખિત અંગ્રેજી પહેલી ચોપડીથી આવી ગયો. એ વખતે મારી ઉંમર અગિયાર વર્ષની હતી.

મારા પરદાદા એક વેપારીને ત્યાં ફરિયાદના માસિક પગારથી મેનેજરી કરતા હતા. વેપારીનું અવસાન થવાથી મારા દાદાજી અઢાર વર્ષની ઉંમરે પોતાનો વેપાર ચડે કરવાના ઈરાદે મુંબઈ ગયા. પાછળથી મારા પિતાજીએ કામકાજ વધાર્યું. મારો જન્મ થયો ત્યારે અમારી સ્થિતિ ઘણી સારી થઈ ગઈ હતી. અમારા પાત્રીમ વર્ષ જૂના કારભારની જઠ ત્યારે સારી રીતે ઝામી ગઈ હતી. એટલે મારા સ્કૂલજીવનનો અંત આવ્યો. ત્યારે અમારા કારભારમાં મને હાથ લાકડી થવાનું કહેવામાં આવ્યું. અને બાર વર્ષની ઉંમરમાં જ હું ધણે લાગી ગયો. પણ મને વિદ્યાની લગની હતી એટલે સ્કૂલ છોડ્યા પછી પુસ્તકો અને છાપાં સાથે એક શબ્દકોશ અને કોપી બૂક મારા મુખ્ય શિક્ષક બન્યાં. એ જ રીતે મેં અંગ્રેજી, સંસ્કૃત અને એક બે ખીજ પ્રાંતીય ભાષા, ઈતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્ર અને સારા પ્રમાણમાં જીવનચરિત્રો અને પ્રવાસ પત્રોના વાંચી કાઢ્યાં. મારો એ રોગ આજે પણ એવાને એવો જ ચાલુ છે.

સોળ વર્ષની ઉમરે મેં હલાવીને સ્વતંત્ર ધંપો શરૂ કર્યો. અને અંગ્રિજોના સંપર્કમાં આવવા લાગ્યો. એ મારા ચંરક્ષક હતા અને મને કામ પણ આપતા. એમના સંપર્કમાં આવતાં મેં 'જેયું' કે જ્યાં પોતાની કામકાજની રીતમાં, સંગત સંબંધી કુશળતામાં અને કેટલાયે સ્થળોમાં એ લોકો અજ્ઞેહ હતા ત્યાં પોતાનું નિતિઅભિમાન છુપાવી શકતા નહીં.

એ હોકાની ઑફિસોમાં જવા માટે મને લિક્કુનો ઉપયોગ કરવા હોતા ન હતા. એમને મળવા જતાં તે હાજર નહીં હોય ત્યારે એ હોકાની બેચો પર પણ બેસવા નહોતા હતા. આ પ્રકારના તિરસ્કારથી મને હાડાહાડ લાગી આવતું, અને સાચું પૂછો તો એણે જ મારા હૃદયમાં રાજકીય અભિરુચિ પેદા કરી, ૧૯૧૨થી લઈને આજ સુધી એ ચાલુ છે.

લોકમાન્ય તિલક અને ગોખલે સિવાય એવે ખીલે કોઈ રાજકીય નેતા નથી થયા, જેની સાથે મારા સંપર્ક ન રહ્યો હોય; જેમાં મેં ઊંડી હલચલથી ન લીધી હોય અને મારી રીતે સહાયતા કરવાનો પ્રયામ ન કર્યો હોય, એવું કોઈ રાજકીય આંદોલન થયું નથી.

એ દિવસોમાં ત્રાસવાદીઓને માથ આપવા માટે હું ભારે આપત્તિમાં આવી પડ્યો હતો અને લગભગ ત્રણ મહિના સુધી મારે છુપાઈ રહેવું પડ્યું હતું. કેટલાક માયાળુ મિત્રોએ હસ્તક્ષેપ કરીને મને જેલ જતાં બચાવ્યો. છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે ત્રાસવાદ પ્રત્યે મને કદી ઊંડી રુચિ થઈ નથી અને એના જે કઈ શેષ અંશ રહ્યા હતા તે ગાંધીજીના મંપર્કમાં આવ્યા પછી બલકુલ નષ્ટ થઈ ગયા.

આમ ગાંધીજી પ્રત્યે મારું આકર્ષણ સ્વાભાવિક હતું. મેં આરાંભ એમના ટીકાકાર તરીકે કર્યો અને અંતમાં હું એમનો ભક્ત બની ગયો. છતાં એમ કહેવું બલકુલ ખોટું છે કે હું ગાંધીજીની દરેક વાતમાં સંમત હતો. સાચું તો એ છે કે અધિકાંશ બાબતોમાં મારા સ્વતંત્ર વિચારો હતા. રહેણીકરણી

સંબંધે એમની ને મારી વચ્ચે બહુ ઓછી સમાનતા હતી ગાંધીજી સંત પુરુષ હતા. એમણે સુખ-એશ્વર્યનું જીવન ત્યાગી દીધું હતું. એમની સુખ્ય નિષ્ઠા ધર્મમાં હતી એ નિષ્ઠા જ મને એમની તરફ ખેંચી લઈ ગઈ. અર્થશાસ્ત્ર સંબંધે એમનું દૃષ્ટિબિંદુ મારા દૃષ્ટિબિંદુથી અલગ હતું. એમની આસ્થા ચરખો, ઘાણી જેવા નાના-નાના ગૃહઉદ્યોગોમાં હતી, આ તરફ હું મારી રીતે સુખી જીવન બચતિત કરતો હતો, અને મોટા-મોટા ઉદ્યોગોની સહાયથી દેશના ઉદ્યોગીકરણમાં વિશ્વાસ રાખતો હતો. તો પછી એમની ને મારી વચ્ચે એવો નિકટનો સંબંધ કેમ બંધાયો? એવું કયું કારણ હતું કે મારા પ્રત્યે એમનો વિશ્વાસ અને સ્નેહ અંત સુધી રહ્યા? એવું શ્રેય તો હું એમની મહત્તા અને ઉદારતાને જ આપીશ. આટલું આકર્ષણ, આટલો સ્નેહ, મિત્રો પ્રત્યે આટલી પ્રીતિ મેં બહુ ઓછા માણસોમાં જોઈ છે. આ સંસારમાં સંતોતું જન્મવું કેઈ બહુ મોટી વાત નથી અને રાજકીય નેતાઓ પણ દગલાબંધ આવે-ભાય છે, પણ સાચો માનવ આ ધરતી પર મોટેભાગે નથી મળતો. ગાંધીજી એક મહામાનવ હતા, એક એવું દુર્લભ માનવપ્રાણી, જે શતાબ્દીઓ પછી જન્મે છે. પણ ગાંધીજીના એ માનવરૂપ વિશે લોકો બહુ ઓછું જાણે છે.

અને એટલે જ ઘણી મમત્સ્યાઓમાં એમની સાથે સહમત ન થવા છતાં પણ મેં એમની ઇચ્છાઓનું પાલન કરવાનો કદી ઈન્કાર નથી કર્યો, અને એમણે મારા વિચાર સ્વાતંત્ર્યને નિભાવી લીધું એટલું જ નહીં, એ માટે મારા પ્રત્યે અધિક સ્નેહ વરસાવ્યો. એવો સ્નેહ માત્ર પિતા તરફથી જ બાળકને મળી શકે. એટલા માટે અમારા સંબંધે કૌટુંબિક સ્નેહનું રૂપ લઈ લીધું હતું. મારા પ્રત્યે એમનો પિતાતુલ્ય સ્નેહ એમના જીવનની અંતિમ ઘડી સુધી એમનો તેમ રહ્યો.

(બાપુકી છત્રછાયાએ ગાંધી દૂકાવીને)

શિકારી જ્યારે કોઈ જંગલમાં જાય છે ત્યારે એ જંગલમાં પ્રાણી ભયભીત બની આમ-તેમ દોડવા લાગે છે. આખરે જ્યારે એ ભય-ભીત થયેલાં પ્રાણીઓ બુકાનો આશ્રય લે છે ત્યારે સુરક્ષિત બને છે. એવી જ રીતે જરા, વ્યાધિ અને મરણ એ સંસારના મહાન શિકારી છે. પ્રાણીમાત્ર એ ત્રણ શિકારીઓથી ભયભીત છે. એ ત્રણેલાં પ્રાણીઓને ભયમુક્ત થવાનો માત્ર એક જ માર્ગ છે: ધર્મગુણો આશ્રય લેવાનો.

ધર્મગુણમાં પ્રવેશ કરવાનાં બે દ્વાર છે: એક નીતિનું અને બીજું પ્રીતિનું. એ બંને દ્વારોમાંથી ધર્મગુણમાં પ્રવેશવાથી જરા, વ્યાધિ અને મરણરૂપી ત્રણે શિકારીઓના ત્રાસથી મુક્ત થવાય છે. સિદ્ધાંતો બંને બાજુઓમાંથી બે એકાદ બાજુ પણ ઘસાયેલી હોય તો સિદ્ધો ચલણ તરીકે સ્વીકારાતો નથી. એ જ પ્રમાણે નીતિ અને પ્રીતિ એ બેમાંથી એકેમાં થે કંઈ જોઈ હોય તો તે ન જ આવે.

હીરો નાનો હોય છે છતાં પણ સંસારની બધી મુશ્મ-સામગ્રી એમાં ભરેલી હોય છે. બંગલા, ખાત્ર-બગીચા, મોટર, વસ્ત્રાભૂષણ આદિ દરેક વસ્તુ એનાથી મુલત બને છે. હીરાની પેઠે નીતિ પણ એક નાનો શુદ્ધ છે. છતાં એમાં મંતુષ્યનાં અનેકવિધ કર્તવ્યોના બોધ સમાયે છે.

નીતિવાન હોવાનો પ્રથમ અર્થ એ છે કે મનુષ્ય પ્રામાણિક બનવું જોઈએ. હું એના પર વિશેષ ભાર મૂકું છું. કારણ કે ચારિત્ર્યનો પાયો પ્રામાણિકતા છે. એ પાયો આજે ડગ-મગી ગયેલો છે. એટલું જ નહીં, વિનાશના આખરી તબક્કે પહોંચી ગયેલો છે.

તિબેટની યાત્રા કરી આવેલા એક લાઈએ મને ત્યાં સુધી કહ્યું હતું કે તિબેટના માણસો

એટલા નીતિવાન હોય છે કે પારકાની વસ્તુને તેઓ ચડતા પણ નથી. તમે આજે રસ્તા પર તમારી લાકડી ભૂલી જાઓ તો કાલે એ જ સ્થળે તમને તમારી લાકડી પડેલી મળી આવશે. સેકંડો સ્ત્રી પુરુષો ત્યાંથી પસાર થશે પણ કોઈ એને સ્પર્શ નહીં કરે.

હુમણાં જ એક અમેરિકન પ્રવાસીનો અનુભવ જાણવામાં આવ્યો: ‘એક અમેરિકન પ્રવાસી યુરોપની યાત્રા કરવા નીકળ્યો. એની પાસે એક મુંદર અને અત્યંત કીમતી કેમેરા હતો. કુદરતી સૌન્દર્યનો એ રસિયો હતો. એણે અનેક રમણિય સ્થળોના ફોટા લીધા હતા—તેમાં સ્વીટ્ઝરલેન્ડના ફોટા વિશેષ હતા. યાત્રાથી પાછા ફરતા તે પેરીસમાં પોતાના એક મિત્રને ત્યાં જિત્યો. પોતાના મિત્રની મોટરમાં તે પેરીસમાં ફરતો અને અનેક રમણિય દરયે કેમેરામાં ઝડપતો. ત્યાંથી એ લંડન ગયો. રસ્તામાં એનો કેમેરા ખોવાયો. બહુ શોધ્યો પણ જાણ્યો નહીં. કેમેરા પર નામ-ઠામ પણ લખ્યાં ન હતાં એટલે તે પાછો મળે એવો સંભવ ન હતો. ઈંગ્લેંડથી તેણે પેરીસના પોતાના મિત્ર પર પત્ર લખ્યો ને કેમેરા શુભ થયાની હકીકત જણાવી. પંદર દિવસ પછી એનાં મિત્રનો જવાબ આવ્યો કે તમારો કેમેરા એક લાઈને મળ્યો છે. ‘મે’ એમને તમારું સરનામું આપ્યું છે. એ લાઈ બે દિવસમાં લંડન આવનાર છે, તમે ત્યાં જ રહેશો, એ લાઈ તમને કેમેરા આપી જશે.’

બે દિવસ પછી જ્યારે એ લાઈ કેમેરા લઈને આવ્યા ત્યારે અમેરિકન પ્રવાસીએ તેનો અત્યંત આભાર માની પૂછ્યું: ‘લાઈ, કેમેરા પર મારાં નામ-ઠામ તો હતાં નહીં, તો પછી તમે મને કેવી રીતે શોધી કાઢ્યો?’

‘કેમેરા દેનમાં મારા સામાન સાથે આવી

ગયો હોતો. એના માલિકની જે ઘણી શોધ કરી પણ મને લાગ મળી નહીં, એટલે જે છાપામાં જાહેરખબર આપવા વિચાર્યું. પછી મને વિચાર આવ્યો કે કેસરામાં ફોટા છે એને ધોવડાવી જોઉં તો કદાચ ખબર પડે. ફોટા ધોવડાવ્યા પણ તે તો બધા કુદરતી દરશોના હતા; મને લાગ્યું કે ફોટા પરથી કંઈ ભાગ મળશે નહીં. સહુસા એક ફોટામાં એક મોટર જિલેટ્ટી જણાઈ, એ મોટરનો નંબર જણવા માટે મેં એ ફોટાને ચીતર ઘણો મોટો એન્લાર્જ કરાવ્યો ત્યારે એનો નંબર જણાયો. એ નંબરની મોટરના માલિકની તપાસ કરી તો તે તમારા મિત્રની નીકળી. એમણે તમારાં નામ-કામ જણાવ્યાં અને તે પ્રમાણે હું અહીં આવ્યો.

અમેરિકન પ્રવાસીને ઉપલી હકીકત સાંભળીને ઘણો આનંદ થયો. એમણે પેલા ભાઈને થયેલા ખર્ચાના પૈસા આપવા ઘણો આગ્રહ કર્યો પણ તેમણે સાફ ઈન્કાર કર્યો.

આ જ રીતે પ્રામાણિકતા હરેક મનુષ્યે-પછી તે ભલે ગરીબ હોય या શ્રીમંત, શિક્ષિત હોય કે અશિક્ષિત, ખાળક હોય કે વૃદ્ધ, સ્ત્રી હોય કે પુરુષ—હરેકે અપનાવવી જોઈએ. અને દુનિયા સમક્ષ એક એવો આદર્શ મૂકવો જોઈએ કે કોઈ પણ વ્યક્તિ ખીજની ચીજને અડકતી પણ નથી. અહીં તાળાચાવી અને ખાવણું-સાંકળની જરૂર નથી.

ગામડાંનાં લોકોને પછીએ છીએ કે ‘લોહાનો રંગ કયો?’ તો કોઈ કહેશે ‘કાળો.’ પણ જે એટલ હશે, હજી વતી એડનારો હશે તે તો કહેશે કે, ‘લોહાનો રંગ તો ચાંદી જેવો ધોળો હોય છે.’ જેને કાળો રંગ કહે છે તે તો વિકૃતિ છે, મૂળ રંગ પર ચડેલો કાટ છે. કાટ ઘસાઈ જાય છે ત્યારે લોહું ચાંદી જેવું ચમકે છે ઘસાતું લોહું માત્ર ચાંદી જેવું જિજ્ઞાસુ નથી હોતું, રેશમ જેવું સુવાશું પણ હોય છે. પણ જે ઘસાતું નથી તે કાળું હોય છે, ખરબચડું હોય છે અને એના ઉપરથી કાટની પોપડીઓ જીખડે છે. ઘસાઈને નહીં તો પોપડી જીખડીને તો એ ઝાઝો થવાનો જ. પણ ઘસાઈને ઝાઝો થાય ત્યારે ચક્ક હહેવાય છે. મને તો સંસ્કૃત આવડતું નથી. મારા યજ્ઞમાનોને ચ આવડે નહીં. એટલે સંસ્કૃતમાં એની શી વ્યાખ્યા હશે તે તો કેને ખબર? પણ હું તો કહું છું કે ચક્ક એટલે ઘસાઈ છૂટવું.—૨૦ મ ૦

ધર્મશુદ્ધિનું ખીજું દાર પ્રીતિ એટલે કે સર્વ જીવો પ્રત્યે પ્રેમ અને દયા રાખવી તે છે. પ્રીતિ એટલે પીડિતોની નિસ્વાર્થ સેવા. પ્રીતિ એટલે યતિતોનો ઉદાર, દલિતોનું દુઃખ દૂર કરવું તે. જેનાથી માનવહૃદયને ભેડી શકાય, અને ખીજનાં દુઃખો ભણી શકાય એવું નામ પ્રીતિ. પોતાનું દુઃખ તો જનવર પણ જાણે છે, પરંતુ માનવની એ વિશેષતા છે કે એ ખીજનાં દુઃખો પણ ભણી શકે છે. હર કોઈનું દુઃખ જોઈને દિલ કંપી ઉઠે એવું નામ પ્રીતિ. પ્રીતિથી હરેલી સેવાથી માણસને અભિમાન નથી જીપજવું. માતા પ્રેમથી બાળકની સેવા કરે છે—એવું એને અભિમાન નથી હોતું. આજકાલ તો હરેક પોતાની સેવાનું માપ કાઢે છે. પણ પ્રેમપૂર્વક હરેલી સેવામાં એવી ગણતરી નથી હોતી. સૂર્ય દુનિયા પર ફેરવેલા ઉપકાર કરે છે? એ ફેરવેલી નિયામતાથી પોતાનું સેવાકાર્ય કરે છે? નિયત સમયથી ૫૩ સેકન્ડ પણ મોડું કરતો નથી અને છતાં જો કદાપિ પોતાની સેવાનું માન-પત્ર માગતો નથી.

આખી સૃષ્ટિ આપણને એવો જ બોધ આપે છે, સરિતા વહેતી જ રહે છે, વૃક્ષો છાયા અને ફળ આપે છે, પુષ્પ સુવાસ આપે છે એના બદલામાં એ કશું ઇચ્છતાં નથી. એવી નિસ્વાર્થ પ્રીતિ જ ધર્મશુદ્ધિનું ખીજું દાર છે. (દૂકાવીને)

અમે દક્ષિણ ભારતમાં ખાદીયાત્રા કરતા ફરતા હતા. ચિકાગોલ એક સુંદર ખાદી કેન્દ્ર છે. ત્યાં અમે સાંજે સાત વાગે પહોંચવાના હતા પણ ત્યાં પહોંચતા રાતના દસ વાગ્યા. બાપુને ચરખાકામ ખતાવવા માટે બિચારી બહેનો ત્રણ કલાક સુધી રાહ જોઈ બેસી રહી. એટલે જેવા અમે ત્યાં પહોંચ્યા કે બાપુ સીધા જ પ્રદર્શનના સ્થાન પર પહોંચી ગયા. મહા-દેવભાઈ અને હું, ઉતારે ગયા. ખૂબ યાત્રી ગયા હતા એટલે ઊંધી ગયા. સવારે ચાર વાગે જ્યારે અમે પ્રાર્થના માટે ભેગા થયા ત્યારે બાપુએ પૂછ્યું, ‘મહાદેવ, કાલે પ્રાર્થનાનું શું થયું?’

મારું હૃદય કાંઈ બેસી ગયું. મેં કહ્યું, ‘હું તે જેવો ઉતારે આવ્યો તેવો લાગલો જ ઊઠી ગયો—પ્રાર્થના કરવાનું ભૂલી ગયો.’

‘હું પણ ભૂલી ગયો હતો. પણ એક ઊંઘ કાઢી લીધા પછી જાગ્યો ત્યારે બિછાના પર બેસીને જ મનમાં પ્રાર્થના કરી લીધી. અને ફરી ઊંઘી ગયો. કાકાને જગાડ્યા નહીં.’ મહાદેવભાઈએ કહ્યું.

બાપુએ કહ્યું, ‘રાત્રે હું પણ પ્રાર્થના કરવાનું ભૂલી ગયો. આકચો પાક્યો હતો એટલે હું પણ ઊંઘી ગયો હતો. જ્યારે ત્રણ વાગ્યે જાગ્યો તો યાદ આવ્યું. ત્યારથી શરીર કંપે છે. હું બહુ અસ્વસ્થ છું. વિચારું છું કે આમ કેમ બન્યું? ભગવાનને હું કેવી રીતે ભૂલ્યો! જે મારા હરેક શ્વાસનો માલિક છે, જેના આધાર પર મારું જીવન નિર્ભર છે એ ઈશ્વરને હું ઊંઘ માટે ભૂલી જાઉં તો હું કામ શું કરીશ? કઈ શક્તિને અધારે કરીશ? હું ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવાની કઈ રીતે ભૂલી ગયો?’

અમે પ્રાર્થના કરી લીધી અને સૌ સૌના કામમાં લાગી ગયા. પુરસદ્દ તો મહાભાણે

ક્યારેક જ મળતી હતી. જ્યારે લોજન કરવા બેઠા ત્યારે મેં કહ્યું : ‘બાપુજી, એક વાત કહું?’

એમણે હસીને કહ્યું : ‘કહેા!’

મેં કહેવા માંડ્યું : ‘એક મુસ્લિમ સંત હતા ભારે ઈશ્વરભક્ત. પાંચે વખત નમાજ પઢવાનો એમનો નિયમ હતો. એક દિન એ થાક્યા-માંઠા હતા એટલે ઊંઘી ગયા. જ્યારે નમાજનો વખત થયો ત્યારે કોઈએ આવીને એમને જગાડતાં કહ્યું : ‘ઊઠો, ઊઠો. નમાજનો સમય યદ્ય ગયો છે. સંત ઊઠ્યા. કૃતજ્ઞભાવે ઊઠાડનારને કહેવા લાગ્યા : ‘ભાઈ, તે તો મારું બહુ મોટું કામ કયું’. મારી નમાજ રહી નત તો શું થયો? હા, પણ તમારું નામ શું?’

એણે કહ્યું : ‘મારું નામ ઈબ્રહિમ છે.’

સંતને આશ્ચર્ય થયું. ‘અરે, તમારું કામ તો લોકોને ઈબ્રહિમ કરતા રોકવાનું છે! ધર્મ-કામ કરતા રોકવાનું છે. અને તમે મને ઈબ્રહિમ કરવા માટે કેમ જગાડવા આવ્યા?’

શયતાન બોલ્યો : ‘એમાં પણ મારો ફાયદો જ છે. પહેલાં એકવાર તમે આજની પેઢે જ ઊંઘી ગયા હતા. નમાજનો સમય વહી ગયો હતો. હું બહુ રાજ થયો. પણ તમે જ્યારે જાગ્યા ત્યારે નમાજ ન થઈ તે માટે એટલા તો પસ્તાયા, એટલા તો રજ્યા, એટલા તો દુઃખી થયા કે અલ્લાહને વધારે વહાલા થઈ ગયા. તમારાં પાપ તો પસ્તાવાથી ધોવાઈ ગયાં. એટલે આજે તમે ઊંઘી ગયા ત્યારે મેં વિચાર્યું કે પાછું પહેલાં જેવું ન થાય અને તમે અલ્લાહને વધારે વહાલા ન થઈ જાવ એટલે બહિતર તો એ જ કે હું જ તમને નમાજ માટે જગાડું—અને મેં તમને જગાડ્યા.’

બાપુએ મારી વાત મલકાઇને સાંભળી અને પણ ઘણી ખુશી થઈ.

ધૂળી રાધનપુર પાસે આવેલા પંચાસરની રહેવાસી.

પૈસે-ટકે ધૂળી ગરીબ હતી. પણ સદ-શુભોમાં ગરીબ નહોતી. પ્રેમથી એનું હૈયું નીતરતી નદી જેવું હતું. એ એના ઘરનાં કાજે તો હોવાતી જ હતી પણ પરાયાં માટે પણ એ હોવાતી હતી.

ધૂળીને પેટે એક જ દીકરી હતી.

ધૂળીનો ધણી ગુજરી ગયો હતો. ધૂળી સંસારમાં એકલી હતી. પણ એનું હુંખ એને સાલતું નહીં. કેમ કે, ભગવાનને એને ભારે ભરોસો હતો. ભગવાનને જ એ ધણી ગણતી હતી.

ધૂળી મહેનતુ હતી. સાચા દિલની હતી. એ પરિશ્રમ કરીને જીવવા માગતી હતી કેમ કે, વિના પરસેવે મળેલો શેરલો ખાવામાં એ પાપ સમજતી હતી.

એ પોતે કામે જતી. તેની દીકરી મજૂરીએ જતી. આમ ધૂળીનું જીવન સતોવધી વીતતું હતું.

એક વાર દુકાન પડ્યો. ને તે પણ કેવો ? ઉપરાઉપરી બે વરસ. લોકોમાં ચારે કોર હાહા-કાર થઈ ગયો. દુકાનપીડિત લોકોને રાહત આપવાનાં કામ નીકળ્યાં. સરકારી માણસો ને ખીન સરકારી માણસો પંચાસર ગામે આવી પીડિત લોકોને મદદ કરવા મંડ્યા.

રવિશંકર મહારાજશ્રી પણ આ ગામે ગયા ને પીડિતોને મદદ આપવાને કામે લાગી ગયા. એક વેપારી થોડાંએ મહારાજશ્રીને થોડીક રકમ આપી, ગરીબોને રાહત પહોંચાડવા.

મહારાજશ્રીએ એ રકમમાંથી દરેક મજૂરને મફત ગોળ આપવાનું ઠરાવ્યું.

સૌને ગોળ વહેંચાયો. સો લોક હરખે હરખે ગોળ લેવા લાગ્યા. માત્ર ધૂળી જ એવી કે જે મફતનું કંઈ જ લેવા તૈયાર નહિ. એ માનતી કે ગોળ એણે જ મહેનત-મજૂરીનો છે.

ચલુભલુ ચલુભલુ કરતી વાતો મહારાજ-

શ્રીને કાને આવી. મહારાજે ધૂળીને બોલાવવા માણસ મોકલ્યો.

સાંજ પડી હતી. દીવા વખત થયો હતો. દાર ચરીને ગમણું બંધાઈ ગયાં હતાં. ગામનાં છોરું રમીને ઘેર આવી ગયાં હતાં, પંખીને કલબલાટ બોલો થઈ ગયો હતો.

ધૂળીને સંદેશો પહોંચતાં જ તે મહારાજી કને ગઈ.

અધુરું કપાળ ઢાંકેલું, વાને જરાક શામળી, બાંધી દડી જેવો દેહ. પીસ્તાળીસથી પચાસેક વરસની વચ્ચેની વયવાળી ધૂળી મહારાજશ્રી પાસે આવીને બેસી.

“કેમ બહેન, સાંભળ્યું છે કે બધા મજૂરો ગોળ લે છે ને તમે લેતાં નથી, ખરું ?” મહારાજશ્રીએ પૂછ્યું.

“તે શા માટે લઉં ? ગોળ બોલો જ મજૂરીનો છે ! એ તો લહાણીનો છે ? એવો ગોળ શું ખવાય ?”

“બહેન, તમારું નામ શું ?”

“મારું નામ ધૂળી.”

પૂછપરછ કરતાં મહારાજને બહુવા મળ્યું કે ધૂળીનો ધણી ગુજરી ગયા પછી એની મિલકતની બવરસા ધૂળીએ કાનપેટે કરી દીધી છે.

“બહેન, લોક કહે છે તમારા ધણી પાછા મિલકત મૂકી ગયા છે.” મહારાજશ્રીએ ધૂળીને તાવવા માંડી.

“મૂકી તો ગયા છે, પણ તે મારે શા કામની ? બાપકા ખૂબ મહેનત કરીને મૂકી ગયા છે ને મહેનત કરતાં કરતાં ગુજરી ગયા. એવી એમની મિલકત વાપરતાં પાપ ન લાગે ? એ મિલકત તો એમના લોકા માટે વપરાય !” ધૂળી બોલી.

“ખરું ? ત્યારે તમે એ મિલકતનું શું કર્યું ?” મહારાજશ્રીએ પૂછ્યું.

“કેમ વળી ? એ મરી ગયા કે તરત

બળદની જોડ જે હતી, જેનાથી એમણે કમાણી કરેલી એ વેચી દીધી. જમીનનો કટકો હતો ત વેચી દીધો એ બધાંનાં નાણાં ઊપ-જ્યાં તે બધા એક વાણિયાને ત્યાં મૂક્યાં. અને વાણિયાની સલાહ પ્રમાણે ગામમાં ફેરો બધાંવ્યા. પછી થોડી રકમ વધી, તેમાંથી ગામમાં રામજીમદિર છે, એમાં ૫૧ (એકાવન) તોલાનો ચાંદીનો મુગટ બનાવરાવ્યો. થોડી રકમ વધી, એમાંથી ગામની ભાગેળે પરબ બેસાડી...." ધૂળી બોલતી હતી, પણ એની આંખમાં તેજનો ચમકારો હતો. ધણી માટેનો પ્રેમ હતો.

પાછી ધૂળી બોલી: "આમ મારું જે હતું તે મેં હાન દઈ દીધું. હવે મારાથી એવા હાનનો ગોળ કેમ લેવાય?"

"તમારા ધણીની મિલકત હતી. તમારો વાપરવાનો હક્ક નહીં?" મહારાજે પૂછ્યું.

"ના. હક્ક થોનો? આ મારાં કાંડા શા

કામનાં છે? મારે એનો વટે જીવવાનું છે. લગવાને કાંડાંમાં જોર આપ્યું છે, તે શા ખપમાં આવવાનું છે?" ધૂળીએ જવાબ આપ્યો.

"ત્યારે તમારી દીકરીને તો આપવું હતું!" મહારાજે પૂછ્યું.

"દીકરીને? દીકરી તો એનું નશીમ લઈને નહિ આવી હોય શું? અને દરેક જણ રૂડાં રૂપાણાં કાંડાં લઈને અવતરે છે! એમાંથી પેદા કરે ને ખાયા! એને વળી મિલકત થોની? મફતનું પથે ય ખરું?" ધૂળીએ કહ્યું.

"બહેન, તમારું જીવન ધન્ય છે." મહારાજીએ આશિષ આપતાં કહ્યું.

ધૂળીને એના કાંડાં ઉપર જેવો વિશ્વાસ હતો, એવો જ વિશ્વાસ સૌને પોતાનાં કાંડાં ઉપર હોય તો કેવું સારું!

* ('સર્વોદય' વિચાર શિબિર'માં કન્યા છાત્રાલયની મહેનો સાથે પૂર્વ સંવિશકર મહારાજે કરેલા વાર્તાલાપ પરથી.)

મરમ

દરમન રંગો રે મારી ઝંખે છે અંખિયાં નાની,
મુખીરુ રંગો રે આરત જનમજેનમની છાની.

દરશન

તમે આવોને એકવાર બાણી રે
આ બંધા છે જ્યના મેળા,
આધખાને આવી રણિયામણી રે
ફરી આવે ન વારવારે વેળા.
માલિક મારી કપારે ઘડી રે મળવાની.

દરશન

મનખાની માંહાં તમે આવી સંતાશે ને
જીવડો આ જીવડી લખાવો!
જૂરી જૂરીને મારાં નેણાં ઝાખાવશે ને,
મન આ મગમ ના લહાવો.
માલિક હું અંજવાશે અંધાર રહ્યો માની. -

દરશન

— પિનાકિન ઠાકોર

અમે જે મિત્રો, એક બીજા મિત્રને ગાડીએ વળાવવા ગયા હતા રેલ્વે સ્ટેશન પહોંચ્યા આપણા લોકોની સારી નરસી-મોટેલાએ નરસી-ખાસિ થતોનો સારો પરિચય કરાવે છે

હજી આજે એ ચોક્કસ ટાઈમિંગે ગાડી આવે તે સફલાચ્ચનો વિષય ગણાય છે!

સ્ટેશન હજી હમણાં નવું થયું હતું છતાં જ્યાં ત્યાં પાનની પીચકારીના ડાઘ દેખાતા હતા સાર્વજનિક વસ્તુ એટલે નધણિયાતી વસ્તુ, ને નધણિયાતી એટલે ખરાબમા ખરાબ રીતે વાપરવાની, એવી સમજ—ના ગેરમસજ હજી આપણા મગજમા ઘર કરી રહેલી છે

ધંધાતુકી ઘોઘાટ, રકબક, ઠેવ ધકેલ રાડા રાડ આ બધું ગાડી આવવા બહાર પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે—અને ગયા પછી બહાર બરવી એક્સરી ગયા પછીનો થાકની માફવી શાન્તિ જેવું લાગે!

ગાડી આવી મિત્રને વગાડ્યા અને ભલે બીજા આગળ જતાં એવા વિચારે નીક એક્સર્સા પછી 'વેટફોર્મ' બહાર આવ્યા પછી તેનો દડ અમારે ચૂકવે! પછી બસમા જગ્યા ન મળી શકતાનના આતરડા જેવી લાખી કંચુ ભેઈને બસની આશા છોડી ઘોડા ગાડી એકી હતી તેથી મનમાનના ભાડા માગતા હતા

આપણે ગાડીવાળો એટલે કંચા તો એના પર ભારોભાર કરુણા જન્મે, ઠા તો ભારોભાર ધૂણા ઊપજે બીજી લાગણી ભાવે જ થાય! હું ગાડીવાળાઓનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં મારા મિત્રે ગાડી ચોખી કાઢી ને મને ૫૩ મારો હું વિચારમા ને વિચારમા ચડી ઠેકા ને મિત્ર સાથે વાતે વાગ્યો પછી ત્યારે મને કશુંક નવું લાગ્યું હતું ત્યાં ગાડી રાજ માર્ગ છોડી આડે રસ્તે વળી મારું ધ્યાન ગયું

મે મિત્રને કહ્યું કે, 'આપણને આમ કંચા જવું છે? ગાડી આમ કા વાળી?' ત્યારે મિત્ર જરા ધીમે હસ્યા ને કહ્યું કે, 'ના આપણને આપણા રસ્તે જ એ લઈ જાય છે'

'પણ ગલીફૂચી માથી શા માટે?' મે પૂછ્યું 'અરે બોધા! ગાડી તો જરા ભો!

'ઓહો!' મને જે કંઈ ખટકતું હતું તે હવે સ્પષ્ટ થયું એ ઘોડાગાડી ભાડૂતી ન હતી મે માન્યું કે આ કેઈ મારા મિત્રના જોળખીતાની ગાડી હશે એટલે વધારે વાત આગળ ન વધારતા બીજી વાતે વાગ્યો

ત્યાં બમણું મુકરર અ્યાન આવી પહોંચ્યું અમે ગાડીમાથી નીચે ઊતર્યા

મારી અભયળી વચ્ચે મારા મિત્રે પેલા ગાડીવાળાને બાડાના પૈમા ચૂકવ્યા! ગાડાં ઊપડી મે પૂછ્યું કે, 'પૈમા શેના ચૂકવ્યા?'

'કેમ વળી, ભાડાનાં!'

'પણ આ તો સાહુકારી ગાડી હતી

'પણ તેથી શું થયું?'

'તમારા કેઈ જોળખીતાની ન હતી?'

'નારે ના એ તો એક દ્વીમત ઘરની ગાડી હતી ઘરના માણુનોને મૂકવા આવી હતી ૫૬૬ કેઈ ફરતુ ન હતું ફેરા શા માટે નમાનો જવા દેવો? નોકરે આ રથા જેવાને ખેસાડી અનુકૂળતા કરો આપી ને એ ય ચાહ્યુ છીના પૈમા પાગ્યો!'

'પણ એ બ્યાજળી કહેવાય?'

'અહીં બ્યાજળી ગેરબ્યાજળીને પ્રશ્ન નથી જન્નેનો સજવડ ને સ માતનો પ્રશ્ન હતો'

'આપણે એવું ન કરવું બોધ્યું' મારા એટલા સ્પષ્ટે મારા મોઢ માધી સરો પડ્ય, પછી તે તરફ મારા મિત્રનું લક્ષ ન હતું તે વેપારી હતો ને! અને વેપાર એટલે આવી મગવડ ને સમતિના મોઢા જ ને!

એક દિવસે હજરત મૂસા પેગમ્બર સાહેબ રણમાં રહીને તૂર પર્વત તરફ જઈ રહ્યા હતા. માર્ગમાં તેમણે એક ભિક્ષુકને ગળાબૂક રેતીમાં ઘટાયેલાં જોયા. માત્ર તેના હાથ-મેં જ બહાર હતાં. તેની ફયાજનક હાલત જોઈ હજરત મૂસાએ પૂછ્યું: “ભાઈ, તને શું થયું છે?” પેલા ભિક્ષુકે કહ્યું: “શરીર ઢાંકવા માટે મારી પાસે કોઈ વસ્ત્ર નથી એટલે મેં મારા શરીરને રેતીમાં છુપાવી દીધું છે.”

આ સાંભળી હજરત મૂસાને તે ભિક્ષુક ઉપર દયા આવી, અને તેના માટે ખુદા પાસે દુવા કરવાનું તેમણે વચન દીધું.

તૂર પર્વત ઉપર પહોંચીને હજરત મૂસાએ ખુદાની હજૂરમાં વિનંતી કરી કે: “હે ખુદા! તારા ભેદોથી કોઈ માણસ વાકેફ નથી. આ દુનિયામાં અમીર અને ગરીબ, જીવંત અને નીચનો ભેદ શા માટે છે?—એ હકીકતની કોઈનેય બાજુ નથી. આજે માર્ગમાં મેં એક એવા ભિક્ષુકને જોયો છે, જેણે શરીર ઢાંકવા માટે કોઈ વસ્ત્ર નહિ હોવાને કારણે પોતાના શરીરને રેતીમાં સંતાડી રાખ્યું હતું. તેની દુર્દશા જોઈ મને તેના ઉપર દયા આવી અને તેની ખુશાલી માટે દુવા કરવાનું મેં તેને વચન આપી દીધું છે.”

ખુદાએ કહ્યું: “મૂસા! મારા બંદાઓની હાલતથી હું સંપૂર્ણ વાકેફ છું. દરેક માણસને તેની લાયકાત પ્રમાણે હું આપું છું, અને જે માણસ મારી દેણી કદર નથી બૂઝતો તેની પાસેથી હું તે ગાછી ગણી લઈ લઉં છું. જે ભિક્ષુકની વાત તમે કરી છે તે મારી દેણનો અધિકારી નથી. પરંતુ તમે તેના માટે ભગવાન અને દુવા કરી છે એટલા માટે હું તેની હાલત સુધારી દઈશ.”

હવે, લાગ્યસંભળે તે ભિક્ષુકને અચાનક જ ક્યાંકથી થઈ પાત્ર થઈ ગયું. પછી તેણે

એક શાનદાર મહેલ અને એક બાગ તેયાર કરાવ્યો, મોજશોખનાં સાધનો પ્રાપ્ત કર્યાં, ચારિત્ર્યહીન લોકોને પોતાને ત્યાં નોકરીએ રાખ્યા અને જુલમ તથા અનીતિના ધધા તેણે શરૂ કરી દીધા. તેના મહેલ નજીકથી જે કોઈ વેપારી પસાર થતો તેને તે લૂટી લેતો અને જે કોઈ સ્વચ્છવાન સુદરી તેની નજરે પડતી તેની લાજ વૂટતો. થોડા વખત સુધી તેની આ ત્રાસ-વીરો આઘતી રહી. આખરે શહેરના બધા કબીલાઓના સરદારોએ સાથે મળીને તેને ત્રિરક્તાર કરી દીધો. તે જ દિવસે, સંભળ વશાનું, ત્યાં રહીને હજરત મૂસા પસાર થતા હતા ત્યાં ચાલી રહેલી ધમાકા જોઈ તેમણે લોકોને પૂછ્યું કે: “શું વાત છે?”

લોકોએ કહ્યું: “અહીંયા એક કંગાળ ભિક્ષુક પડી રહેતો હતો. અચાનક ક્યાંકથી તેને ઘણી દોલત હાથ લાગી ગઈ. એ દોલત મળ્યા પછી ગરીબોને સહાય કરવાને બદલે તેણે ત્રાસ વરતાવવા માંડ્યો. હજારો નિર્દોષોને તેણે મોતને ઘાટ ઉતાર્યા, હજારોના માથા લૂટી દીધો, હજારો પવિત્ર અને ચારિત્ર્યવાન સુવતીઓની લાજ લૂંટી...તેનો ત્રાસ અસહ્ય થઈ ગયો ત્યારે બધા કબીલાઓના સરદારોએ સંપ કરીને તેને ત્રિરક્તાર કરી દીધો.”

પછી હજરત મૂસાએ નજીક જઈને જોયું તો તરત જ પારખી ગયા કે, આ તે જ ભિક્ષુક છે જેના માટે તેમણે દુવા કરી હતી એ જ સમયે હજરત મૂસાએ આકાશવાણી સાંભળી કે: “મૂસા! જોઈ લોધો આ દુખી ભિક્ષુકને, જેની નિરાધારતા અને લાચારી ઉપર તમને દયા આવતી હતી!”

હજરત મૂસા ગિલકુદ ચૂપ થઈ ગયા. પછી તૂર પર્વત ઉપર હાજર થઈ કહેવા લાગ્યા: “પરવરદિગાર! તારા લેલ કોઈ અમલ શકે એમ નથી ખરેખર, તું મર્મજ છે.”

સંયોગ

ચકોર, કોકિલ, મયુર, ચાતક અને માનવ નિરાશ વદને એકતા મળ્યાં હતાં. સૌમાં ચેતન પૂરતાર પીયૂષ હજી દર હતું. સૌ ગમગીન થઈ ગયાં હતાં; દુઃખમાં ચક થયાં હતાં.

....એક દિવસ નિશાનાથ અબકચો ને ચકોરની આંખ ચમકી. સૌને છોડીને ચંદ્રને નિહાળતું તે બીડી ગયું.

વસત આવી ને કોકિલ મધુર સ્વર છેલ્લો બીડી ગયો.

મેઘ ગરજો ને મયુર ચનગની બેઠ્યો.

વર્ષા થઈ ને ચાતક હસી બેઠ્યું.

છેવટે, માનવ એકલો પડ્યો—સાવ નિરસ, નિરાશ ને ઉદ્વિગ્ન!

આખરે તેને એક વિચાર આપ્યો ને તે બેપડ્યો. હરેક બાળતામાં તેણે રસ ફેળવ્યો. સૌને આનંદિત ભેઈ તે આનંદ પામ્યો. સૌમાંથી આનંદ મેળવી તે મહાન બન્યો.

એ અરણ્ય

પર્વતના કો બળ્ય શગેથી બે અરણ્ય નીકળ્યાં તે પડતાં, આખડતાં. ઉછળતા ને કિલકિલાટ કરતાં આગળ ચાલ્યા.

થોડેક દૂર જઈ બને બોલા રહ્યાં.

“હવે તું ક્યાં જશે?” એકે બીજાને પૂછ્યું. “જંગલ તરફ.” બીજાએ હસીને જવાબ આપ્યો. “મારે તો જંગલ ખૂંદવું છે, બિંદુ પહોંચી જોવા છે, માનવરાજના મહાન કાર્યો નિરખવાં છે, કૃષ્ણાં ઘાસને ઢાળવાં છે, ને તરસ્યાંને સતોષવાં છે. હું તો જઈશ દૂર દૂર. તું ક્યાં જશે?”

“શાંતનીરા સાગીરથીને કિનારે. ત્યાં જઈ તેના બળ્ય પ્રવાહમાં મળી, જઈશ દૂર દૂર, કદી ધૂધવતા, કદી બિછળતા, કદી શાંત જોવા બળ્ય સાગરકેવ પાસે. મારે જોનામાં મળી થવું છે.”

“ઠીક.” હસીને પહેલું બોલ્યું ને હાથ બિલાવી, હસતાં હસતાં બને છૂટાં પડ્યાં.

....પણ મહત્વાકાંક્ષી પહેલું જોના અધુરા મનોરથ માથે લમતાં, અડધે જંગલે જ સૂકાર્થ ગયું.

ને સાગરને લેટનારું દૂર જઈ ગંગામાં મળી, સાગરમય બન્યું.

જીવન અતી

“તારલા! જીવનમાં જે કાર્યો કરવાનાં છે, તે આપણે કોટિ ઉપાયે પણ કરવાનાં જ છે. તો આમ બાળકની જેમ રહે શું વળે? ચાલ, બિંદુ યા. આંસુ લૂછી નાખ.” જળભરી એક નાની શી વાહણીએ, જીવનની એકવિધતાથી કંટાળીને રાતા એક તારલાને આત્માસન આપ્યું અને તારલાને પોતાની ગોઠમાં લેતી તેને ભેઈ રહી!

તો ચ તારલો તો રહતો જ રહ્યો! તેના જીવનથી તે સાથે જ કંટાળ્યો હતો અને મૃત્યુ અખતો હતો. “વાહણી!” તે બોલ્યો, “તમારી વાત સાચી. પણ મને મારા જીવનમાં રસ રહ્યો નથી. હું ભારરૂપ બનતો ભડું છું. તમે જ કહો, હવે મારે શું કરવું? અરે, તમે જ આવી સ્થિતિમાં મૂકાયાં હો, તો શું કરે?”

વાહણી હસી પડી. તેણે જવાબ આપ્યો: “મારા જીવનની સઘળી શક્તિને નીચે અર્પન પર ઠાલવી, અંતિમ પરાપકાર કરતાં કરતાં, મૃત્યુને આધીન થાઉં. એમ ને એમ તો નહિ જ.” એટલું કહીને તે દૂર સરી ગઈ.

તારલો આંખો પટપટાવતો વિચાર કરતો બિંદુ રહ્યો તેને એક વિચાર આપ્યો ને તેણે મુખ મરકી રહ્યું.

.....થોડીવાર પછી જ્યારે તે ખર્ચો ત્યારે આકાશમાં તેજનો આખરી તેજસ્વી વિસોટો જોવાયો.

૧૯૨૨ની આ વાત છે.

પંચમહાલ તાલુકામાં દુષ્કાળ પડ્યો હતો. તે સ્થાનના પ્રાણ સમા ઠક્કરબાપા દુષ્કાળગ્રસ્ત પ્રદેશમાં રાહત પહોંચાડવા ગામેગામ અનાજ ને કપડાં લઈ સાથીઓ સાથે ફરતા હતા. ઝાલોદ તાલુકાનાં ગામડાંઓમાં દુષ્કાળગ્રસ્તોને અનાજ ને કપડાં વહેંચતાં વહેંચતાં ઠક્કરબાપા ખરા બપોરે શંકરપરા ગામે આવી પહોંચ્યા. આ ગામ બહુ ટેકરિયાળી સૂકી જમીન પર વસેલું છે. જમીન પથરાળ ને કઠણ. દુષ્કાળ એટલે ગામમાં કંઈ બેતી થયેલી નહીં લોકો પણ ઘણા બરીબ.

ઠક્કરબાપા છુટી છવાઈ વસ્તીમાં ઘરે ઘર ફરીને રાહતનાં કપડાં ને અનાજ વહેંચવા લાગ્યા. વહેંચતાં વહેંચતાં બાપા એક ઝૂંપડી નજીક આવ્યા તો એમને દરથી ભેઈને એક બાઈ ઝડપથી ઝૂંપડીમાં ભરાઈ ગઈ અને અદરથી બારણું બંધ કરી દીધું.

ઠક્કરબાપાને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. આમ કેમ? એમણે બહાર ઊભા રહી હાક મારી, ‘એ બહેન, બહાર આવો. અંદર કેમ બેઠી રહ્યાં છો?’ પણ બાઈ બહાર આવી નહીં. ઠક્કરબાપાને નવાઈ લાગી. ખીબ લોકો તો સામેથી કપડાં-અનાજ લેવા આવે છે ને આ બાઈ તો ઊલટી છુપાઈને બેઠી છે!

ઠક્કરબાપાએ ફરી હાક મારી, ‘અરે બાઈ, બહાર તો આવો! તમારે કપડાં અનાજ વિગેરે કંઈ ભેઈએ છે? અમે સંમીતના

માણસો વહેંચવા નીકળ્યા છીએ.’

બાપાનો આગ્રહભર્યો સાદ સાંભળી બાઈએ અંદર રહ્યો રહ્યો બીલી ભાષામાં કંઈક જવાબ આપ્યો. પણ ઠક્કરબાપાને કંઈ સમજ પડી નહીં. ઠક્કરબાપાની સાથે ધાંના એક કાર્યકર ભાઈ સુખદેવભાઈ હતા તેમને પૂછ્યું: ‘સુખ-દેવ, આ શું કહે છે? એને કહો કે એ કેમ બહાર નીકળતી નથી?’

‘બાઈ એમ કહે છે’—સુખદેવભાઈએ ઠક્કરબાપાને સમજણ પાડતાં કહ્યું—‘કેમ કે તે બીલી ભાષા બોલતા હતા—’કે મારે મદદ ભેઈએ છે, મારી પાસે એબ ઠાંકવાનાં ચ કપડાં નથી, તો હું કેમ કરી બહાર નીકળું? હું તો ઝૂંપડી ઓઢીને બેઠી છું.’

ઠક્કરબાપા તો એ સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગયા! તરત એમણે સાથે આવેલાં કપડાંમાંથી ચોળી, ચલિયો, સાડી વિગેરે કપડાં બારણું ઉપરની ખાત્રી જગ્યામાંથી ઝૂંપડીની અંદર નાંખ્યાં. પછી ઠક્કરબાપા તથા સુખદેવભાઈ ખીક ઈંદને ઊભાં.

બાઈ થોડી વારે કપડાં પહેરીને બહાર આવી, બિચારી વૃદ્ધાવસ્થા અને ભૂખમરાથી મોતને કાઠે પહોંચી ગઈ હતી. દુષ્કાળથી એનાં હાડચામ સૂકાઈ ગયાં હતાં. નવાં વસ્ત્રોમાં તે કંઈક વાંચત્ર, ચાંડિયા જેવી લાગતી હતી.

આ કષ્ટ દુરથ ભેઈને ઠક્કરબાપાનું વતસલ હૈયું દ્રવિ ઊડ્યું—એમની આંખમાંથી આસુ સરા પડ્યાં.

★

બાપુજી તો પોતાનું કામ પૂરું કરીને ચાંડ્યા ગયા. પણ આપણું કામ હજી અધૂરું રહ્યું છે. તેઓ સત્ય, અહિંસા અને ગરીબોની તથા હરિજનોની સેવાને જે સંદેશો આપણને આપી ગયા છે એ સુજબ વર્તી આપણી ફરજનું પૂર્ણ પાલન કરવાની જવાબદારી હવે આપણી છે.

ભંગી ભાઈઓ તો માતાનું પાવત્ર કાર્ય કરે છે. જેમ માતા પોતાના બાળકનું મેહું સાફ કરે છે તેમ ભંગી માતા સમાજ રૂપી બાળકનું મેહું ઉઠાવી સાફ રાખે છે. એથી તેને માતા રૂપ માની એમને ઉપકાર માનવો ભેઈએ.

— ઠક્કરબાપા

પ્રભુએ મનુષ્યને જાતજાતની બક્ષિયો અને બરકતો આપી છે. પરંતુ એ સૌમાં, સૌથી વિશેષ મૂલ્યવાન બક્ષિય જીવન છે. જીવનના લીલા અપાર છે, અનંત છે. જીવન ક્યારે શરૂ થયું, ક્યારે એનો અંત આવશે, આ જે પ્રાણની સરિતા છે તે ક્યાંથી નીકળી અને ક્યાં જાય છે એનો પૂરો ખ્યાલ મનુષ્યને નથી આવી શકતો. પરંતુ પ્રભુની બક્ષિયો સંબંધે એક વાત છે—એ દરેક સંપૂર્ણ છે, અખંડ છે, ટુકડા ટુકડા નથી. એટલે મનુષ્ય પોતાની ભુદ્ધિ અને મન દ્વારા તેને અખંડિત છે એનો થોડો ભાગ જ જોઈ શકે છે. એ જ કારણથી મનુષ્ય હજારે વર્ષ વીતી ગયાં છતાં જીવન શું છે? એ વિશે પ્રતીગઠનક જવાબ નથી આપી શક્યો, અને કદાપિ આપી શકશે પણ નહીં. સાગરને ઘડામાં સમાવવા જેટલું જ એ દુષ્કર છે. એટલે જીવનની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા તે નથી થઈ શકતી. પરંતુ જીવન શું છે? એનો કદી જાણ્યો, સુનિયો અને પ્રેમીયો તરફથી થોડો ઇશારો મળે છે. જીવન કોઈ અસ્તબ્યસ્ત ચીજ નથી. એમાં કાનૂન છે, છંદ છે. નિયમ ન હોય તો સૂર્ય સવારે ઊગે નહીં, એક દિવસ ઊગે, બીજે દિવસે ન ઊગે તારા પણ ન ચમકે, વસંત પણ ન આવે, વર્ષા પણ ન આવે, શિયાળો પણ ન આવે તો આ બધા પરથી એમ નથી લાગતું કે આ સૌની પાછળ એક નિયમ છે, કાનૂન છે?

જેવી રીતે કુદરતમાં કાનૂન છે એ જ રીતે મનુષ્યજીવનમાં પણ કાનૂન છે. ફરક એટલો જ કે મનુષ્યજીવનમાં જે કાનૂન છે એનો આધાર નીતિ છે પરંતુ માણસને બને કાનૂનોની માહિતી હોવી જરૂરી છે. નહીં તો એનું જ્ઞાન અધૂરું રહેશે કુદરત કોઈ નીર્ણય વસ્તુ નથી, એમાં ગતિ છે, પ્રાણ છે. પણ માણસ જો માત્ર કાનૂન પ્રમાણે જ પોતાનું

જીવન ઘડશે તો એને કશો આનંદ નહીં આવે! ઘરમાં પણ જો કેટલું પ્રમાણે જ કાયદાનું રાજ ચાલે તો ઘર સ્મશાન બની જાય. ઘર તો એક નાનકડું સ્વર્ગ છે. કેમ કે ત્યાં પ્રેમ છે, અને એટલે જ સહુ માતા પિતાને એળખે છે ઇશ્વરની કુદરતને. કાનૂન જોઈને ઇશ્વરને જાણવાની ઇચ્છા થાય છે. અને એટલે જ કુદરત પોતાના સૌન્દર્ય દ્વારા વારંવાર ઇશ્વર પ્રત્યે આપણને ખેંચે છે. પરંતુ સૌન્દર્ય તો જ્યાં ગતિ હોય છે ત્યાં જ હોય છે, અને ગતિ ગમે તે પ્રકારની હોય તો પણ તેમાં આનંદ હોય જ છે.

એટલા માટે જ માણસના કાને આ શબ્દો વરવાર પડે છે: ‘બસ કૂચ કરતા રહો, કૂચ કરતા રહો, ચોખ્યા તો મર્યા જ જાણો!’ જો સરિતાને પ્રવાહ અટકી જાય તો એ મરી જઈ જ સમજે. સરિતાને કોઈ પૂછે કે તું આટલી ઊંચાણની કેમ દોડે છે? તો એ કહેશે, ‘સમુદ્રને જલદી મળવા માટે. એટલા માટે જ હું દોડતી જાઉં છું એ ગનિથી જ મારું’ ગીત જામે છે, શું તમે મારું સંગીત નથી સાંભળ્યું?’

આપણે આત્મા પણ સરિતાના પ્રવાહ પેડે ક્યારેક ક્યારેક જાન જાનના વિચારો અને વિષયોમાં ફસી જાય છે. આત્માનું સાચું ધન અનંતની ખ્યાલ છે, એ એને એની ગતિ બરાબર રહે તો જ મળે એટલા માટે આપણી આકાંક્ષા-ઇચ્છા અનંત માટે—? અમર છે— જ હોવી જોઈએ. યાજ્ઞવલ્કયે પોતાની પત્નિ મૈત્રીને કહ્યું: ‘હું ઇશ્વરપ્રાપ્તિ માટે જંગમ તપ કરવા જાઉં છું. તું ઘર સજાગે!’ મૈત્રીએ કહ્યું: ‘અરે સ્વામી! તમે આ શું કહો છો? તમે મને એવી ચીજ આપતા જાવ, જે મને અમર બનાવે તમે પોતે તો અમર માટે તેની પાછળ જાવ છો, અને મને તમે મૃત્યુલોકમાં બળવા માટે મૂકી જાવ છો?’ એટલે

આપણામાં સૂર્યને પામવા જેવી આકાંક્ષા હોવી જોઈએ.

સૌરાષ્ટ્રમાં વીરપુરમાં જલારામ ભક્ત થઈ ગયા. તેમની પાસે કોઈ ગુરુમંત્ર લેવા આવતું તો જલારામ કહેતા: ‘જે જલા, સો અલાહ!’ એટલે હૃદયમાં નિર્મળ પ્રેમનો અગ્નિ સતત સળગતો રહેવો જોઈએ. જીવન અથવા પ્રાણ આગ છે, ઠંડો બરફ નથી. જીવનમાં ઉત્સાહ-ઉમંગ છે એ શું છે? એ આત્માને ઝોળાખવાનાં એંધાણ છે. આત્મા એક છે, અખંડ છે અને સૌમાં છે—જે રાત્રમાં છે તે જ રંકમાં પણ છે, પંક્તિમાં છે તે જ મૂર્ખમાં પણ છે. કોઈએ પ્રેમની વ્યાખ્યા: ‘હૃદયમાં આગ, માથા પર બરફ’ એવી કરી છે. એનાથી બિલટું હોય તો મર્યા જ ભણે. અને દુન્યવી પ્રેમ એવો બિલટો જ છે. હૃદય ઠંડું અને માથું ગરમ! એવું કળ જોઈ લો. ઘરેઘરમાં, શહેરે-

શહેરમાં, સંસ્થાઓમાં, સરકારી હક્તરોમાં, ન્યાં જુઓ ત્યાં—અપ્રીતિ અને અશાંતિ છે. માટે જ આત્માનો દીવો જલતો રહે, જીવનની શરૂઆત કદાપિ યુગાય નહીં—એની ઉજ્જ્વલતા કદાપિ ઘટે નહીં એ ને ને. આમ થાય પછી તો પૂછવું જ શું? દરેક સ્થળે, દરેક જીવમાં, એક ઈશ્વર અને એક પ્રાણનાં દર્શન થયે:

હર આહ મેં, હર જીવ મેં,
તું હી હૈ તું હી હૈ,
એસા દેખે આંખેં દિલ થી
તુજ સે યહી ઈસતેમ હૈ. હર૦
કર કૃપા આર કર કર,
ખુદી આર લુહાઈ પ્રદા.
જીવનનેશ મંજીવાર, ઉસે અબ
લગાવો કિનારે કર્ણધાર. હર૦

તું આવે છે.....!

તું આવે છે! સાંજ નમે છે, પંખીઓ માળા ભણી પાછાં વળે છે, મારે દારે ટકોરા પડે છે, ને હું એને પવનના સૂસવાટા માની લઉં છું!

અધારી રાત જીવન-ગગને છાયેલી હોય છે, ને તું પથપ્રદર્શક શ્રદ્ધાનો ધ્રુવતારક બની ચમકે છે—યારે ગોહુનિદ્રામાં ડૂબેલો હું માથાવી સ્વપ્ન-પરીઓની ઈન્દ્રગજમાં રસાયેલો હોઉં છું!

માથી પટેથી પ્રથમ ઉઘાડિરણ તારો તારક સંદેશો લઈને આવે છે, ને મારી ભગૃતિની બારી ખીડેલી હોય છે!

મધ્યાહને મૂર્તિને ભોગ ધરી હું આરતી ગાતો હોઉં છું, ને મારે આંગણે કંગાળ ભિક્ષુ રૂપે તું આવે છે—પણ તારો ક્ષુધાપીડિત આર્તનાદ મારા મસ્ત આરતી-ગાનમાં ડૂબી ભય છે!....

....વળી પાહું સન્ધ્યા ટાલું થાય છે, પહધ્વનિ મારા કર્ણપટે અથડાય છે, ને હું રાખેના મુજમ એને ભણુકાર માની લઉં છું!

બમણની આ ઘટમાળ ચાલ્યા કરે છે, ગોહુનિદ્રાની સ્વારી આવે છે—હું ભગતો નથી, તું જગાડે છે.....તું આવે છે.....!

તું તો આવે છે, ને અચૂક આવે છે!

—નાથાસાસ દત્તાણી

શાસકો અને રાજનીતિજ્ઞાનું કર્તવ્ય પણ આત્માની ખબર લેવાનું છે, માત્ર પોતાના જ આત્માની નહીં, પણ એ જેના પર શાસન કરે છે એ સૌના આત્માઓની. એ સર્વે આત્માઓને બને ત્યાં સુધી મહાન બનાવવા એ જ રાજ્યશાસનનું મૂળતત્ત્વ છે.—મુકરાત

સ્વામી વિવેકાનંદ અમેરિકા ગયા ત્યારની આ વાત છે. ત્યાં જઈ તેમણે પોતાના અદ્ભુત જ્ઞાનથી આર્થ સંસ્કૃતિની ઘરાપતાકા ફરકાવી હતી તે તો ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ખીના છે.

સ્વામીજી અમેરિકા ગયા ત્યારે ત્યાં પ્રવાસ વિગેરેની બ્યવસ્થા કરનારાઓએ સ્વામીજીને ઉતારે. ગોરાઓની એક લોજમાં રાખ્યો હતો. સ્વામીજી તો પોતાને માટે નિયત ઘણેલી લોજમાં ગયા. તરત લોજનો મેનેજર સ્વામીજી પાસે આવ્યો અને તેમને ઝીણી નજરે ધારી-ધારીને જોવા લાગ્યો. પછી દુઆબધી સ્વામીજીને કહેવા લાગ્યો: 'મિસ્ટર, તમને ખબર છે, આ લોજ નિશ્ચે માટે નથી! તમે નિશ્ચેની લોજમાં જીતરી શકો છો.'

સ્વામીજીએ સામે કશી હલીલ કરી નહીં. અને ત્યાંથી તે સીધા નિશ્ચે માટેની લોજમાં જઈ જીતયાં.

ચોડી વાર પછી ત્યાંના અમેરિકન વિદ્વાનો સ્વામીજીને પેલી લોજમાં મળવા આવ્યા. તેઓએ લોજવાળાને સ્વામીજી કઈ રૂમમાં જીતયાં છે તે વિશે પૂછપરછ કરી.

'અહીં એક ઈન્ડિઅન આવ્યો હતો. તે પોતાને વિવેકાનંદ તરીકે ઓળખાવતો હતો.' લોજવાળાએ ખુલાસો કરતાં કહ્યું. ત્યાં વચ્ચે જ એક બાઈએ પૂછ્યું—'હા તેમની જ અરે વાત કરીએ છીએ. તે કયાં છે?'

*

આશ્રમમાં બાપુને કેટલાક ઓફિસરો મળવા આવ્યા. ઓફિસરો એટલે સુદ-ખૂટમાં જ હોય ને? જાણે અંગ્રેજોની હિન્દી આવૃત્તિ જ જોઈ લે. બધા હતા તો હિન્દીઓ જ. પણ પૂરેપૂરા અંગ્રેજ પોશાકમાં. કેટલાકે જહુર ખૂટ કાઢ્યા પણ કેટલાક તો ખૂટ પહેરીને જ અંદર આવ્યા. આશ્રમના એક બાઈની એ પર નજર પડી તેમણે બાપુજીને કહ્યું: 'બાપુજી, આ સાહેબ ખૂટ પહેરીને અંદર આવ્યા છે.'

'બાઈ, એ તો જેનાં ગોળાં ફાટેલાં હશે તે ખૂટ કાઢતાં શરમાતા હશે!' બાપુજીએ હસીને કહ્યું. બાપુની એ હળવી ટકારથી ખૂટવાળા બાઈઓ શરમાઈ ગયા અને ઝડઝડ જહુર ખૂટ કાઢી આવ્યા.

—ગુલામનખી વહોરા

* ગારશાહીના જમનામાં ગરીબોને માટે ઓથી પહેલો અવાજ ઉઠાવનાર ટોસ્ટોય હતા.

* ટોસ્ટોય રશિયન ક્રાંતિનું દર્પણ હતા.

* તેમણે પ્રજાને ભાવિ જીવનનો માર્ગ બતાવ્યો છે.

— લેનિન

રશિયન મહાત્મા ટોસ્ટોયને ગાંધી-બાપુ પોતાના ગુરુ સમાન લેખતા. ગાંધીજી આફ્રિકામાં હતા ત્યારે તેમણે સત્યાગ્રહની લડતમાં ગયેલાઓનાં કુટુંબીજનોને સાચવવા એક આશ્રમ ખોલ્યો હતો, જેનું નામ 'ટોસ્ટોય વાડી' રાખ્યું હતું. ટોસ્ટોયની એક પ્રસિદ્ધ વાર્તા—મુખરાજ—નું શુજરાતી ભાષાંતર બાપુએ કર્યું હતું. આફ્રિકાની સત્યાગ્રહનો લડત ચલાવવામાં બાપુ ટોસ્ટોયની સલાહ લેતા. શુજરાતને તેમનો પરિચય કરાવનાર બાપુ હતા.

અમે મોસ્કો ગયા ત્યારથી ટોસ્ટોયની જન્મમૂર્તિનાં દર્શન કરવા આતુર હતા. સોવિયેટ શાંતિ સમિતિએ અમારા પ્રવાસની ગોઠવણ કરી આપી. ટોસ્ટોયનું વતન યાસનાયા પોલનાયા નાનકડું ગામડું છે. તે મોસ્કોથી ૨૦૦ કિલોમિટર દૂર આવેલું છે. અગીરનું (વજાત્રી જીવન ઊઠા ટોસ્ટોય મોસ્કોથી યાસનાયા આવી વસ્યા હતા. ત્યાં તેમણે સાદું મહેનતુ જીવન ગાળેલું, એ આજે પ્રદેશ મનોરમ પહાડીઓથી વીંટળાયેલો છે. એક ટેકરી પર ગામ વસેલું છે. સામેની પહાડી ઉપર ટોસ્ટોયના બાપનઠાણું એકા ઘાટનું મોટું મકાન છે, એ મકાનમાં આજે સંગ્રહસ્થાન છે. નીચે પુસ્તકાલય અને ઉપર ચાહગીરીની વસ્તુઓ રાખેલી છે.

અમને બતાવનારમાં એક સંગ્રહસ્થાનના વ્યવસ્થાપક અને બીજા ટોસ્ટોયના મંત્રી હતા. સને ૧૯૦૬થી ૧૯૨૫થી ઉલ્ટા વર્ષમાં તેઓ ટોસ્ટોયના અંગત મંત્રી હતા. એ વખતે તેમની ઉંમર ૨૩ વર્ષની હતી, અત્યારે ૬૮ વર્ષના ઉત્સાહી મુવાન જેવા લાગતા હતા.

ગાંધીજીના અનુયાયી તરીકે તેમણે ઘણું હેતુથી અમારો સત્કાર કર્યો, લોજનને સમય થયો હતો તેથી પ્રથમ મૌને પ્રેમથી જમાલ્યા. અમે શાકાહારી છીએ એમ બાણીને તેઓ જોડ્યા: 'ટોસ્ટોય પણ શાકાહારી હતા, અને વોડકા પણ ન લેતા. ઉત્તરાવસ્થામાં તેમનું જીવન તદ્દન સાદું, નિર્વ્યસનીને સાર્વત્રિક હતું.'

લોજન પછી અમે સ્મારકગૃહ જોવા ગયા. નીચેનું પુસ્તકાલય જોયું. તેમાં દુનિયાની જુદી જુદી ભાષાઓના અનેક ગ્રંથો હતા. શાળાઓમાં રજા હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો ત્યાં જોવા આવ્યા હતા. વરસભરમાં જગતનાં જુદાં જુદાં સ્થળોએથી લાંબાકાં સ્ત્રી-પુરુષ એ સ્થળનાં દર્શન આવે છે.

ઉપરના માળ પર એક મોટા ચોરડામાં અમને લઈ ગયા. એક સાદા ટેબલ ઉપર જમવાનાં વાસણો રાખેલાં હતાં. હાથ ધોવાનું ચકલીવાળું પીપ એક બાજુ ગોઠવેલું હતું. ટેબલ ફરતી ખુરશીઓ હતી. મુખ્ય ખુરશી ઉપર ટોસ્ટોયનાં પત્ની બેસતાં. તેની બાજુમાં ટોસ્ટોય બેસતા. તેમનું લોજનગૃહ હંમેશાં લગેલું રહેતું. કવિઓ, લેખકો, ચિત્રકારો, સંગીતકારો, રાજ્યકર્તાઓ વૈજ્ઞાનિકો તેમને મળવા આવતા. લોજનખંડમાં બે પિયાના હતા. ટોસ્ટોયનું કુટુંબ સંગીતનું શોખીન હતું. તેઓ જાતે વાદ્યો વગાડતા. બીતો ઉપર એ વખતના ચિત્રકારોએ દોરેલાં કુટુંબી જનોનાં ચિત્રો લટકાવેલાં હતાં.

ત્યાંથી અમે અભ્યાસ ખંડમાં ગયા. જે ટેબલ ઉપર બેસીને ટોસ્ટોય ઉલ્ટા લિખોમાં લેખન કામ કરતા તે ટેબલ જેમનું તેમ રાખેલું છે. લેખન સામગ્રી પણ એ જ સાચવી

રાખી છે. નાની આલમારીમાં છેવટના દિવસોમાં વાંચવા રાખેલાં પુસ્તકો હતાં. તેમાંથી એક પુસ્તક કાઢીને મંત્રીએ અમારા હાથમાં મૂક્યું. ઉધાડીને જોયું તો આફ્રિકાના પાદરી રેવરંડ ડૉક્ટરનું લખેલું જીવનચરિત્ર ‘ગાંધી એમ. કે.’! આપુનો બેરીસ્ટરના પોશાકમાં ફેરો હોતો. પુસ્તકમાં કેટલીક જગ્યાએ ટોલ્સ્ટોયે પોતે પેન્સીલથી નિશાન કર્યાં હતાં. જે વિચારો ટોલ્સ્ટોયે પોતાનાં પુસ્તકોમાં દર્શાવેલા તે વિચારોનું પ્રતિબિંબ જોઈ તેઓ અત્યંત રાજી થયા હતા. તેમના મંત્રીએ કહ્યું કે, ટોલ્સ્ટોય સાથે ગાંધીજીનો પત્રવ્યવહાર ચાલતો હતો. તેઓ અનેક વાર કહેતા કે, ‘ગાંધી મારા વિચારોનો અમલ કરી રહ્યા છે.’ આપુના ટોલ્સ્ટોય પરના પત્રો સંપ્રહસ્થાનમાં સાચવી રાખેલા છે.

લખવાના ટેબલ પરનાં બીજાં પુસ્તકોમાં ‘સુત્તાનપાત’ અને ‘ગોસ્તેલ ઓફ ધી ગૌતમ બુદ્ધ’ પણ હતાં. આખરના દિવસોમાં હિન્દુ ધર્મ વિશે જાણવા તથા કોઈ પણ ભારત-વાસીને મળવા તેઓ ઘણા આતુર હતા. તેમના લેખનના ઓરડામાં અમેરિકન વૈજ્ઞાનિક એડી-સને પોતે કરેલી શોધનું લેટ તરીકે મોકલેલું આમોદાન હતું. તેવી જ રીતે એક ખારકીર ખેડૂત તરફથી મળેલો લાકડામાંથી બનાવેલો મુંદર વાટકો પણ હતો. ટોલ્સ્ટોયને મન મહાન વૈજ્ઞાનિક અને સાદા ખેડૂતની લેટ સરખી જ પ્રિય હતી. લેખનગૃહ પાસે જ ઝરૂખો હતો તેમાંથી સામે યાસનાથા ગામ દેખાતું હતું. અને ચોમેર હરિયાણી પહાડીઓ ફફરતના બાગ જેવી શોભી રહી હતી.

શયનગૃહમાં પલંગ અને પથારી પાથરેલા હતાં. ખીંટી ઉપર પહેરણ અને ગંજીરાક લટકતાં હતાં. જખ્ખાને થીંગડું દીધેલું હતું. તેના તરફ મેં મિત્રોનું ધ્યાન દોર્યું એટલે ટોલ્સ્ટોયના મંત્રી બોલી બિઠ્યા: ‘જો થીંગડું તેમણે પોતે, પોતાના હાથે જ માર્યું હતું.’ પથારીમાં એક નાનું રંગીન ‘ઓશીકુ’ હતું.

તેમાં રશિયન ભાષામાં અક્ષરો ભરેલા હતા. એને વિષે પૂછતાં મંત્રીએ કહ્યું: ‘મોટકોમાં ટોલ્સ્ટોયનું ૭૦ જણનું મોટું કુટુંબ અમીરી ઠાઠથી રહેતું હતું તેમાં તેમનાં બહેન પણ હતાં. એમને સૌને યાસનાથા આવી જીવનનો ખરો આસ્વાદ લેવા નિમંત્રણ આપેલું. તેના જવાબમાં તેમનાં બહેને લખેલું: ‘તમે જે વિચારો ધરાવો છો તે મૂર્ખાઈ ભરેલાં છે.’ ટોલ્સ્ટોયે મામો ઉત્તર વાળ્યો: ‘હું મૂર્ખ નથી, પણ તમે ત્રીતેર જણ મૂર્ખ છો.’ એ બહેનને ટોલ્સ્ટોય ઉપર બહુ હેત હતું. તેમણે એક ઓશીકું ભરીને ‘મોકલ્યું’ અને તેમાં લખ્યું: ‘૭૦ મૂર્ખ માહેની એક’ તે જ આ ઓશીકું !

‘ટોલ્સ્ટોય એ વાંચીને ખૂબ હસ્યા અને તેમની સુપ્રસિદ્ધ રચ વાર્તાઓમાં ‘ઈવાન ધી ફૂલ’—મૂરખરાજ—માં આ વિચારો કલામય રીતે ગૂંથ્યા.’

પલંગની બાજુમાં હાથ-મોં ધોવા માટેનું વાસણ ઘોડી પર રાખેલું હતું. એ બતાવીને મંત્રીએ કહ્યું: ‘છેવટ મુખી ટોલ્સ્ટોય પોતાનાં કામ હાથે જ કરતા.’

ટોલ્સ્ટોયનાં પત્નીના ઓરડામાં કુડુંખી-જનોનાં ચિત્રો હતાં. એક સીંચવાનો સંજો હતો, લેખન-વાચનનાં સાધનો હતાં. ટોલ્સ્ટોયના અવસાન બાદ તેઓ નવ વર્ષ જીવ્યાં તેઓ સિવજી ગૂંથણ વિગેરે કામો બંતે જ કરતાં. અને એ રીતે ટોલ્સ્ટોયની યાદી ગ્રાહ્ય-વર્તાં નીચેના ભાગમાં લંકકમાં જૂના વખતમાં જ્યાં ધાન્યનો કોઠાર હતો ત્યાં ટોલ્સ્ટોયે અભ્યાસગૃહ બનાવ્યું હતું તે બતાવતાં મંત્રી કહે: ‘આ જગ્યાએ તેમને ભારે શાંતિ મળતી આ સ્થળે બેસીને તેમણે પોતાના ‘વૅર એન્ડ પિસ’, ‘એના કેરેનીના’, ‘રિસરેક્સન.’ વગેરે મહાન નવલકથાઓ લખી હતી.’

લંકકની બાજુમાં એક ઓસરી અને ઓરડો હતાં ત્યાં ટોલ્સ્ટોય ખેડૂનોનાં બાળકોને એકઠાં

કરતા અને શાળા ચલાવતા એ કામમા તેમને તેમની દીકરી મદદ કરતી ખેડૂતોના બાળકોને નવડાવતા, રમાડતા વાર્તાઓ કહેતા, ગીતો ગવડાવતા એ શાળાને જગે તેઓ યુરોપના કેળવણીકારો ફ્રેબેલ, રૂમો વિગેરેને મળવા ગયેવ એ શાળામા તેમણે શિક્ષણના કેટલાક પ્રયોગો કરેલા ગુજરાતી ભાષામા 'ટાલ્સ્ટોય અને શિક્ષણ' નામનું પુસ્તક બહાર પડ્યું છે તેમા એ વિચારો દર્શાવેલા છે ચાસનાયા પોવનાયાની આ શાળાને આપણી વર્ધા યોજના, નર્મતાનીમની ૧ ગોત્રી કહી શકીએ બાપુએ ટીનીક્સ આશ્રમમા ચલાવેની શાળામા એની સારી એવી અસર હતી

ટો ટોચના મકાનથી થોડે દૂર અર્ચ અને લાઈમના ઊંચા સુદૃઢ વૃક્ષોની ઘટા બમેથી છે એ વૃક્ષો ટોચના યોજનાપૂર્વક ઉગાડેવા એ વખતની ઝરની સરકારે તેમની યોજના સ્વીકારી ન હતી. પણ ક્રાંતિ પછી દુલા પ્રાન્તની પચ્ચવીય યોજનાઓમા એને સારો આવકાર મળ્યો હતો.

ધનદાર વૃક્ષોની છાયામા ઘણે દૂર વાલ્યા બાદ એક પ્રશાંત સ્થળે અમારા ચળમાનો ઊભા રહ્યા નામ જ બનાવી લબચારસ મમાધિ ઉપર ફૂલો ગોઠવેલા હતા ટાલ્સ્ટોચના જીવન જેવું શાંત, મધુર, સુવાસિત, પરાંપ કારી નસર્ગીક વાતાવરણ હતું મૌના હોવા મહજ રીતે નમી રહ્યા નીચે ઢળેલી આખોળી

સૌ અતરના જિડાણમા નિહાળી રહ્યા

એ પાવનકારી સ્થાનની વિદાય હેતા સૌને બાપુનો સાબરમતી આશ્રમ યાદ આવ્યો છેવટે ટાલ્સ્ટોચના મત્રીને બમે પ્રશ્ન પૂછ્યો 'ટો ટોચનું જે સ્વપ્ન હતું, રશિયાના ખેડૂતો, મજૂરો તમામ શ્રમજીવીઓના સુખી જીવનની તેમની જે કલ્પના હતી, તે આજે સિદ્ધ થયેની આપને દેખાય છે ?'

મત્રીએ ગભીરતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો 'ખેડૂતો જમીનના માલિકો બન્યા છે, મજૂરો કારખાનાના માલિકો બન્યા છે તમામ શ્રમ જીવીઓને પોતાને મનગમતું કામ મળી રહ્યું છે તેમના મકાનો, રાશરચિયુ, તેમના બાળકો વગેરે તમે જોયું આજે એકઠરે મહુ સુખી છે પણ આ બધું કોઈ પણ પ્રગરના દબા જીથી થાય તેમ ટાલ્સ્ટોચ ઈચ્છતા ન હતા લશ્કરીબળમા તેઓ માનતા ન હતા ઉલ્લા માતેક વર્ષથી શાંતિ પરિપદ માનવપ્રેમ અને પરસ્પર મહકારની ભાવનાથી કામ કરી રહી છે અને જગતમા ભાતભાવ પ્રસારી રહી છે તેથી ટાલ્સ્ટોચનો આત્મા પ્રસન્ન થતો હશે'

આ વાક્યો બોલતા એ વયોવૃદ્ધ મત્રીની માર્તવ્ય અને મૌજન્યશીલ સુખસુદ્રા પર આત્મસંતોષની આભા દીપી મ્હી

અમે તેમની ભાવળીની વિદાય હેતા સ્વજનથી વિખૂટા પડવાનો આત્મીયભાવ અનુભવ્યો

* માણસનો સર્વોચ્ચમ પુરુષાર્થ ઈશ્વરની શોધની કોશિશમા મળ્યા રહેવામા છે મણુને બાધેવા મદિરો તેણે ઘડેની મૂર્તિઓ અથવા યાત્રાના ધામોમા તે મળતો નથી અથવા જ્યતપ કરે પણ તેનો ભેટો થતો નથી ઈશ્વર કેવળ દુન્યવી નહી પણ દૈવી પ્રેમથી જ મળે છે મીસબાર્થ એ જ પ્રેમને આધારે જીવતી હતી અને સર્વ અળે અને સર્વ વસ્તુમા પ્રેમસ્વરૂપ ઈશ્વરને જોતી હતી ઈશ્વર જ એનું સર્વસ્વ હતું

* શરીરમા આત્માનો વાસ છે જે ગીતાની ભાષામા ધર્મહોન છે, અને સજી જીવી આવેગોનું ધામ નથી એ જ્ઞાને દુખ ને શોકથી સુખ કરવાના કામમા સજ્જતા મેગવવાની શરત એવી છે કે આ ઘરનો ધાત્રી કામ, કોધ, લોભ, મોહાદિ પરિપુઓથી પોતાના ઘરન સુખ રાજે હરકોઈ બ્યક્તિ આ સુખની દશા પ્રાપ્ત કરવાને અર્થ છે

— ગાંધીજી

સાંજ ઢળતી હતી. સૂર્યનાં કિરણો સિદ્ધ-
રાજના તંબુઓ પર સંધ્યાનો છેલ્લો પ્રકાશ
ફેંકી વિદાય લેતાં હતાં. ઉત્તર ગુજરાતની તપ્ત-
ભૂમિ હજુ ઠંડી પડી ન હતી; અને મહા-
રાજનું મન પણ ક્યાં શાંત હતું? અખમલની
ગાદી પર રેશમી તાંકિયાને અદેલીને સિદ્ધરા-
જના મનમાં હબરો તરંગો ઊઠતા હતા.
શુ કરવું?

ઈર રટેટના દાવડે ગામના જાપાથી થોડે
જ દૂર તેમનો પડાવ હતો. ગુજરાતના એ
સિંહને અચાનક પૈસાની જરૂર પડી હતી...
લાખ સોનામહોર. આજીબાજીના પ્રદેશમાં
એટલી સોનામહોર તે જ સમયે કોઈ ધીરી
શકે દે કેમ એ શંકોનો પ્રશ્ન હતો. પાછું
આ તો રાજાની ઈજ્જતનો પ્રશ્ન!

‘બાપુ, હું આપણી ઘોડીને ઇંદર દોડાવું’
રાતોરાત તમને ખબર પહોંચતી કરું.’ એક
વિશ્વાસુ ભાષાતે કહ્યું.

‘તમે ઇંદરના મહારાજાની વાત કરો છો
ને? જવા થો. એવું નાવ તો હમણા બૂકું
બૂકું થઈ રહ્યું છે,’ મહારાજાના અંગત ખવાસે
કહ્યું. મહારાજા એક નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

અધકારે ભણે વિપાદના સૂરોગ્રાયા રાજાને
પ્રકાશ આકરે. લાંબો તંબુમાં બનાવેલા શયન
ગૂંડના દીપ યુગ્મની નાખવામાં આવ્યા. અચાત
મનને શાંત આપવાનો નિર્દયક પ્રયાસ થયો.
ખીલા કોઈની પણ રાજા પાસે જવાની હિંમત
આલવી ન હતી. રાજાની મુંઝવણનો તેમને
કોઈ ઈલાજ દેખાતો ન હતો. એટલામાં રાજાના
અંગત ખવાસે અંદર આવવાની રજા માંગી
રજા મળતાં તે અંદર આવ્યો.

‘જોડ, અત્યારે શું કામ પડ્યું?’

‘બાપુ... એક ગુપ્ત સમાચાર લાંબો છે.
આ ગામમાં જ એક ‘વેરો’ વેપારી રહે છે,
તે રાજા જંગી ઉચ્છાપાયલ કરે છે. બે આપના

તરફથી કોઈ બચ તો.....’

‘હમણાં ને હમણાં તું બહાર જા.... મારે
કાંઈ સાંભળવું નથી!’

થોડી વારે રાજાનો, ખુસ્સો ઊતરતાં તેણે
ચોતાના ખાનગી મંત્રીને અને તે ખવાસને
બોલાવ્યા. થોડી વાતચીત બાદ મંત્રી ગામમાં
તપાસ કરવા ગયા.

મંત્રી જ્યારે તે વેપારીને સિદ્ધરાજ પાસે
લઈ આવ્યા ત્યારે મધરાત થઈ હતી. ઘૂંટણથી
સહેજ નીચે એવી રેશમી મુશળ અને
ઉપર મલમલનું ‘પહેરણ પહેર્યું’ હતું. ચાલમાં
નીંદરતા હતી. લાંબી સફેદ દાદી વેરા બાપા
રીના બ્યક્તિત્વને કોપ આપતી હતી એણે
સિદ્ધરાજને ત્રણ વાર કુરનીશ બતાવી

‘સરકાર.... મારે લાયક કોઈ દૂરમાન...’

‘દૂરમાન તો સામાન્ય માનવી માટે હોય’
તમારા જેવા પીઠ અને પંકાયેલ બાપારી માટે
તો.... ‘મંત્રીએ રહસ્યમય વાતો શરૂ કરી. વેરા
છને રાજાની સામેના આસન પર બેસવા કહ્યું

‘એ તો આપની ઉદારતા...’

‘બાપારતું કામકાજ કેમ ચાલે છે?’

‘બસ. દુવા છે ખુદાની અને આપ જેવાની
તે મલબારથી ભવા મુમાત્રાને અદ્યુર્ધનસ્તાનથી
ઈરાન, ચીન ભવાને મધ્ય એશિયા મુખી
વેપાર ચાલે છે.’

‘ત્યારે તો બાપારની જગ તમે ખૂબ
ફેલાવી છે. મૂડી પણ તે પ્રમાણમાં ફાટી જ
હશે ને? અને તે પ્રમાણમાં ખીરધાર પણ...’

‘એ તો ઈજ્જત પ્રમાણે બધુંવે ગમાવ્યું
પડે ને!’

પછી મંત્રીએ ધીરથી વેરાજની પાસે
ખસી કહ્યું; ‘જુઓને વાત એમ છે, અમારે
એક લાખ સોનામહોરો જોઈએ છે. હજી મહે
સુલ આવ્યું નથી. જેઠ ઊતરતાં તો બધા પૈસા
વસુલ થઈ જશે. એટલે અપાડ સુદ એકમ ને

દિવસે બધી રકમ તમને મળી જશે. જો તમે આપી શકતા હો તો.....!

‘એવું શું બોલ્યો? મારું છે તે બધું તમારું જ છે ને!’ પછી થોડો વિચાર કરી તે બોલ્યો: ‘પણ મારી એક શરત છે!’

રાજાએ બેંખારો આધે. એ તંબુમાં રાજા, મંત્રી અને વેરાણ સિવાય કોઈ ન હતું. વેરાણએ કહ્યું; ‘લાખ સોનામહોર આપું તો ખરો, પણ એ સોનામહોર સુદત પૂરી થતાં સુધીમાં મને ન મળે તો પછી એ મારે મન કાંકરા બરાબર. સુદત વિત્યા બાદ હું એમાંની એક પણ સોનામહોર લઈશ નહિ.’

રાજાથી હમી પડાયું. કેવી વિચિત્ર શરત હતી! કોઈ પણ પ્રકારના સ્વાર્થ વિનાની! કોઈ આ સાંભળે તો પણ બ્યાપારીને મૂર્ખ કહે! છતાં વેરાણ તો આત્મવિચારમાં જ મશગૂલ હતા.

‘કબૂલ....કબૂલ’ રાજા અને મંત્રી સાથે બોલી પડ્યા.

જ્યારે ત્રિપુટી છૂટી પડી ત્યારે રાજાને વિવાદ આનંદમાં પલટાઈ ગયો હતો. વેરાણને રાજાને મહત્ત્વ કર્યાનો સંતોષ હતો. મંત્રીને પોતાના રાજાના રાજ્યમાં આવા ધનકુબેરો પણ વસે છે એ બાજી છાતી ગર્જ ગર્જ ફૂટી.

‘મિદરાજનું’ કાર્ય થઈ ગયું. એ જેઠ મહિનાના છેલ્લા દિવસો હતા. બાકી રહેલું મહેમૂલ લગભગ બરાઈ જવા આવ્યું હતું. એકાએક જ રાજાને પેલી લાખ સોનામહોર પાછી આપવાનો વાધદો વાદ આવ્યો. સુદત પૂરી થવાને દક્ષત ત્રણ જ દિવસ બાકી રહ્યા હતા. હવે શું?

રાજાએ મંત્રીને બોલાવ્યો. પાણીદાર ઘોડી પર એને લાખ સોનામહોર આપી વિદાય કર્યો. પાટણથી માર્ગ કાપતાં કાપતાં ચોવીસ કલાક વીતી ગયા. અચાનક આકાશમાં વાદળો વેરાઈ ગયા. વીજળીના કડાકાઓ માર્ગને ભયાનક રૂપ આપતા હતા. ઓર્ચિતા જ ધોધમાર વર-

સાદ તૂટી પડ્યો. છતાં જે એક ઘોઠેમવાર રાજાના વચનનું પાલન કરવા વલુથલી ગતિએ આગળ વધી રહ્યો હતો.

જ્યારે રાજાને મંત્રી સાબરમતીના કિનારે દાવડ ગામથી માત્ર ત્રણ માઈલ દૂર આવી પહોંચ્યો ત્યારે નદી જે કાંઠે વહેતી હતી. પ્રલયની માફક પાણીમાં પૂર આવ્યાં હતાં. અને આગે કાંઠે જ્યાં માટે મંત્રી અધીરા બની રહ્યા હતા, કારણ કે વેરા બ્યાપારીને વાચદા મુજબ ફક્ત બાર કલાક બાકી હતા. કોઈ તરાપો કે કોઈ તરવેયો તેને સામે કાંઠે ઉતારી શકે તેમ ન હતો. હજી વરસાદ તો વરસ્યે જ જતો હતો....બેદાશ રીતે. ત્યારે સાંજ હતી.

રાત પણ પડી. કાળાં ડીંગાણ પાણીએ મંત્રીની કંપનાશક્તિને બહેરી બનાવી દીધી હતી. ઘોડી પણ ધૂજતી હતી અંગ થાકેલું હતું છતાં બિંધ આવતી ન હતી. ક્યાંથી આવે? આ તો રાજની ઈજ્જતનો સવાલ હતો. પોતાની કારકિર્દીને અવાલ હતો. આમ ને આમ ભૂખ્યા તરસ્યા બીજા ચોવીસ કલાક વીતી ગયા. વચનની સુદત વીતી ગઈ હતી.

મંત્રી જ્યારે સામે કાંઠે પહોંચ્યા ત્યારે એમના હિલમાં શ્રદ્ધા હતી કે—વેરાણ સોનામહોરોનો ઈન્કાર તો નહિ જ કરે.

પણ જ્યારે મંત્રીએ વેરાણ આગળ લાખ સોનામહોરોનો ઢગલો કર્યો ત્યારે એમણે તે લેવાનો સહતર ઈનકાર કર્યો. પોતાની જ સોનામહોરો—બાર કલાક ઘોડી મગતાં—ન લેનારો માનવી મંત્રીએ જિંદગીમાં પહેલવહેલો જોયો. અને આ તે કંઈ બે-ખાંચ સોનામહોરોનો પ્રશ્ન હોય તો જે ઠીક! આ તો એક લાખ સોનામહોર! મંત્રીને થયું કેવો વિચિત્ર માનવી છે. પોતાની એક વિચિત્ર શરતને ખાતર એક લાખ સોનામહોર શુમાવે છે! અને એ શરત પણ કેવી વિચિત્ર! પોતાનું જ શુમાવવાની! શું આમ જ વેપાર કરતો હશે?

ધલુ' સમભવવા છતાં વોરાણએ સોના-
મહોર ન લીધી તેન જ લીધી. મંત્રીએ જ્યારે
આ વાત સિદ્ધરાજ પાસે આવીને કરી ત્યારે
એના મન પર વજ્ર જેવો આઘાત લાગ્યો: હું
રાજા થઈને વચન ચૂક્યો. કોઈ પણ રીતે
આ સોનામહોરો એની પાસે જવી જ નોંધ્યો.

ફરીથી રાજાની નિદ્રા ઊડી ગઈ. બીજે
દિવસે એણે રાજદરબારમાં બહારાત કરી કે
જે સોનામહોરો એના મૂળ માલિકને આપી
આવશે તેની સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામા આવશે
અને જે તે નિષ્ફળ જશે તો એને મૃત્યુદ ડની
સજા ફરમાવવામાં આવશે.

આ કાર્ય કરવા માટે કોઈની પણ હિંમત
આદી નહિ. દરબારીઓનાં ચોદાં સિવાય ગયાં
હતાં. રમશાન શાંતિ વ્યાપી રહી. પણ એ બધા
વચ્ચે એક અવાજ આપ્યો. એ ઝીનો અવાજ
હતો. એ સિદ્ધરાજની અણુમાનીતી રાણી
તારીકે પ્રખ્યાત હતી. એને વધુ 'આમ પણ

મારી જિંદગી વેરાન રણ જેવી તો છે જ. તો
પછી આ સાહસ કરીને એ રણને શા માટે
ઉપવનમાં ન ફેરવી નાખું, અથવા હુમ્મશ માટે
શા માટે શાંતિ ન લઈ લઉં?'

રાજાની મંમતિ લઈ તે ઈડર સ્ટેટના નાન
કડા ગામ તરફ રસાલાને લઈને ઊપડી. એક
દિવસ ગામને પાઠે રાણીના તંબુઓ પણ
ઠાકાયા. રાણીના મનમાં પોતાની બુદ્ધિ-યુક્તિ
માટે માન હતું. એને થયું: 'હું સફળ
જઈશ' અને સાચે જ બન્યું પણ એમ જ!
ત્રીજે દિવસે એટલે શ્રાવણી પૂર્ણિમા (બળેવ)ને
દિવસે તે વોરાણને ત્યાં તેમની બહેન બનીને
ગઈ. વોરાણએ ભાઈની પેટે એનું મહુમાન
માથે સ્વાગત કર્યું. રાણીએ એને રાજડી
બાંધતાં કહ્યું: 'ભાઈ, હું માંગુ તે આપો?'

'કેમ નહિ? માગો, જે ઇચ્છા હોય તે
માગો. આજે હું ના થોડો જ પાડવાનો છું!'
(અનુસંધાન કવરવેળ ત્રીજું)

ધ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬. પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીઓર્ડરથી
જ કાર્યાલયને સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ આડુકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી
તારીખે અંક પોષ્ટ થાય છે. થોડી નકલો હાવકાગળ પર છપાય છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ
દેશમાં રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬. પત્રવ્યવહારમાં આડુક નંબર અવશ્ય લખવો.

'ધ્યારા બાપુ' કાર્યાલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા		૧૨ નવેમ્બર ૧૯૫૫	
		પૃષ્ઠ	પૃષ્ઠ
૧ બાપુનો પત્ર....ગાંધીજી ૨૦૬	૬ સગવડને સંમતિ....રતિલાલ અનિલ	૨૧૬
૨ ગાંધે મીરાં ઠાસીમીરાં ૨૦૭	૧૦ છે તે જ ઠીક અંજુમ વાલોડી	૨૧૭
૩ ગાંધીજીનું માનવરૂપ....	૫૦ બિરલા ૨૦૮	૧૧ જિંદુ	કેમલવલ્લભ દેવરૂપ ૨૧૮
૪ ચાચાજીની વાતો....	વિમળા પટેલ ૨૧૦	૧૨ 'જૂ'પડી એલીને બેડી છું'. કાં. શાં. ૨૧૬	
૫ નીતિ અને પ્રીતિ	મં. ઉં. ૨૧૧	૧૩ જીવન	સુરુદયાલ મલ્લિક ૨૨૦
૬ બાપુની ઈશ્વરનજા....	કાકાકાલેલકર ૨૧૩	૧૪ સ્વભવતિનું જોરવ	ગુ. વં. ૨૨૨
૭ ધૂળી	વિમળા મટેલ ૨૧૪	૧૫ મહાત્મા ટોલ્સ્ટોયના વતનમાં....	૨૨૩
૮ મરમ	પિનાકિન કાકોર ૨૧૫	૧૬ અનેાળી ચરત....	લલિત શાસ્ત્રી ૨૨૬

પ્રકાશક અને મુદ્રક :: ધીરેન ગાંધી, રૂપાયતન મુદ્રણાલય, જૂનાગઢ

(અનુસંધાન કવરપેજ બીજાનું ચાલુ)

‘અપરધી’, ‘આપણે મહુ ખૂતી છીએ’ લેખકની વિવક્ષણુ વિચારમંડળીનો પરિચય આપે છે ‘રમતા’, ‘પથર’, ‘ગવૂડિયુ’ બહિરજીવનમાં પડેલી વ્યક્તિઓના દલ ને અપતાને વેધક રીતે ખુલ્લા પાડે છે ‘પ્રકાશ’ સુબર્ષ નગરીના ખોટા ઝગડખાટ અને ગામડાના

પ્રકાશને વ્યક્ત કરે છે

આમ દરેક વાર્તામાં લેખક વાચકને કંઈ ને કંઈ કહી બાંધે છે એટલે લગભગ બધી વાર્તાઓ એછેવત્તે અશે વાચનીય બની છે નાણાક્રમેશ: લેઠ શિવાભાઈ ગોઠળભાઈ પટેલ, પ્રૌ ગૂચ્ચાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૧૪, મૂળ એક ઉપિયો. — ૧૦ અ૦

*

(અનુ૦ પૃષ્ઠ ૨૦૮ નું ચાલુ)

‘તો તમે મને વચન આપો કે તમે અત્યારે મારી ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તશો’

વહોરાજી તો વિચારમાં પડી ગયા પછી કહેવા લાગ્યા, ‘મારુ’

પડી ગણીએ તણુમાંથી એક લાખ એના-મહોરો મગાવી વોરાજીના હાથમાં મૂકી. વોરાજી વચનથી બધાયા હોવાથી ના ન પાડી શક્યા એમને આ બીની બુદ્ધિ માટે માન ઉપજ્યુ. એ મમજી તો ગયા જ કે આ પાછી આપવાનો રાજ તરફથી જ પ્રયાસ થયો છે પણ એમનું મન ખૂબ અકળાતું હતું બહેન તરીકે વચનથી બાધીને રાણીએ પોતાને લાખ સોનામહોર પાછી આપી હતી એટલે રાણીએ વિચયતુ સ્મિત કર્યું તે દિવસે તે ત્યા જ રહી તેને માટે ખામ સોજનની ધરવ્યા ધર્ષ

કલાક પર કલાક વીતતા ગયા તેમ તેમ વોરાજીની બુદ્ધિ વધુ ને વધુ ગૂચ્ચાતી ગઈ એમને આ પૈસા પાછા લેવા ન હતા પણ શું કરે? કોઈ ઉપાય ન હતો છેક મધરાતે એમને આનો ઉપાય મળી ગયો અને એની માથે એમની આખ મળી ગઈ રાણી તો મતોષના ત્યાસ સાથે નિરાતે જીવતી હતી

બીજા દિવસની સવાર ભોગી રાણીને તો હવે પાંચ લોગા થવાની જ તાલાવેલી લાગી હતી એણે માનેલા ભાઈની રજા માગી વોરાજીએ કહ્યું ‘બહેન, તમે ખુશીથી જઈ શકો છો, અને આ ભાઈ તરફથી અપ લેટ લેતા જાઓ’ એમ કહી એણે બહેનની એક લાખ એનામહોરોમાં બીજી એક લાખ ઉમેરી પરત

કરી! ભાઈની બહેનને આ લેટ હતી બહેનથી તેની ના પાડી શકાઈ નહિ! ભાઈને ઘેરથી બહેન કદી ખાતી હાથે ગઈ જાણી છે?

પણ રાણીના વિચયતુ સ્મિત ઘોર તિરાશામાં પવટાઈ ગયું એણે ભાગેલા મને તણુમાં આવી પવગ પર શરીર પછાડ્યું હવે પાંચ જવાનો પણ કોઈ અર્થ ન હતો ત્યા મૃત્યુ નિશ્ચિત હતું એણે વિચાર્યું ‘આ એના મહોરોનું શું કરવું?’ આખરે એના મનમાં એક મુંઢવિચારે આકાર લીધો

બીજા દિવસથી જ ગામના બાપે એક કળામય વાવ અને તેનાથી થોડે દૂર મુકર તળાવના પાયા ખોદાના માડયા વોરાજી પણ બહેનની બુદ્ધિથી અભર્ષ ગયા આમ જન મેવાથે જ એ મેલાખ સોનામહોરોનો ઉપયોગ થયો આથી બહેનની શરતો સચવાણી—વોરાજીની પણ—અને વોરાજીની શરતનું પાલન કરના માટે બીજી શરત મૂકનાર રાબની પણ અને સાચું પૂછો તો શરતની શરતનું લબ્ધ રીતે પાલન કરનાર રાણીનો આકર્ષ પણ અચવાયો હતો

આજે પણ એ મુકરવાવ, વિશાળ તળાવ, ફુવો અને શિવનું મંદિર ધીંતહાસના અવશેયોને જીવતા રાખવા અસ્તિત્વ ધરાવે છે જ્યારે પણ હું ત્યા બહુ છું ત્યારે મને વોરાજીની વિચિત્ર શરત—અને એ શરતનું પાલન કરવા માટે બીજી આકરી શરત કરનાર રાબ અને એ બહેનની શરતોને દીપાવવા ગણીએ કરેલા ધનનો મહુપયોગ ગૂચ્ચાતનાં ગરવા ભૂતકાળની સાદ આપી બાંધે છે *

* એક વૈકલ્પિક આધારે

ધણું સમજાવવા છતાં વોરાળએ સોના-
મહોર ન લીધી તે ન જ લીધી. મંત્રીએ જ્યારે
આ વાત સિદ્ધરાજ પાસે આવીને કરી ત્યારે
એના મન પર વજ્ર જેવો આઘાત લાગ્યો: હું
રાજા થઈને વચન ચૂક્યો, કેઈ પણ રીતે
આ સોનામહોરો એની પાસે જવી જ નોંધ્યો.

ફરીથી રાજાની નિદ્રા ભ્રીડી ગઈ. બીજે
દિવસે એણે રાજદરબારમાં બહેરાત કરી કે
જે સોનામહોરો એના મૂળ માલિકને આપી
આવશે તેની સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામા આવશે
અને જો તે નિષ્ફળ જશે તો એને મૃત્યુદંડની
સજા ફરમાવવામાં આવશે.

આ કાર્ય કરવા માટે કોઈની પણ હિંમત
થાલી નહિ. દરબારીઓનાં મોઢાં સિવાઈ ગયાં
હતાં. સમશાન શાંતિ વ્યાપી રહી. પણ એ બધા
વચ્ચે એક અવાજ આવ્યો. એ સ્ત્રીનો અવાજ
હતો. એ સિદ્ધરાજની અણમાનીતી રાણી
તરીકે પ્રખ્યાત હતી. એને વધુ : 'આમ પણ

મારી બિંદગી વેરાન રણ જેવી તો છે જ, તો
પછી આ સાહસ કરીને એ રણને શા માટે
ઉપવનમાં ન ફેરવી નાખું, અથવા હું મેશ માટે
શા માટે શાંતિ ન લઈ લઉં?'

રાજાની સંમતિ લઈ તે ઇંડર સ્ટેટના નાન-
કડા ગામ તરફ રસાલાને લઈને ઊપડી. એક
દિવસ ગામને પાદરે રાણીના તંબુઓ પણ
ઠોકાયા. રાણીના મનમાં પોતાની યુદ્ધિ-યુક્તિ
માટે માન હતું. એને ધ્યુ : 'હું સફળ
જઈશ.' અને સાથે જ બન્યું પણ એમ જ!
ત્રીજે દિવસે એટલે આવણી પૂર્ણમા (બળેવ)ને
દિવસે તે વોરાળને ત્યાં તેમની બહેન બનીને
ગઈ. વોરાળએ ભાઈની પેટે એનું મહુમાન
સાથે સ્વાગત કર્યું. રાણીએ એને સખડી
બાંધતાં કહ્યું : 'ભાઈ, હું માંસુ તે આવશે?'
'કેમ નહિ? માગો, જે ઇચ્છા હોય તે
માગો. આને હું ના થોડો જ પાડવાનો છું!'
(અનુસંધાન કવરવેળ ત્રીજું)

પ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬. પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીઓર્ડરથી
જ કાર્યાલયને સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ ગ્રાહકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી
તારીખે અંક પોસ્ટ થાય છે. થોડી નકલો હાવકાગળ પર છપાય છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ
દેશમાં રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬. પત્રબલહારમાં ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘પ્યારા બાપુ’ કાર્યાલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા..... ૧૨ નવેમ્બર ૧૯૫૫

	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
૧ બાપુને પત્ર.....	ગાંધીજી ૨૦૬	૯ સગવડને સંમતિ....	રતિલાલ અનિલ ૨૧૬
૨ ગાંધી મીરાં દાસી....	ગીરાં ૨૦૭	૧૦ છે તે જ ઠીક	અંજુમ વાલોડી ૨૧૭
૩ ગાંધીજીનું માનવરૂપ....	૫૦ બિરલા ૨૦૮	૧૧ બિંદુ	કમલવદન દેવરૂપ ૨૧૮
૪ ચાચાજીની વાતો....	વિમળા પટેલ ૨૧૦	૧૨ ‘જૂંપડી ઓઢીને બેઠી છું’.	કાંડ શાં ૨૧૯
૫ નીતિ અને પ્રીતિ	મં ૭૦ ૨૧૧	૧૩ જીવન	ચુડદયાલ મલિક ૨૨૦
૬ બાપુની ઇશ્વરનામકા.....	કાલેલકર ૨૧૩	૧૪ સ્વચ્છતિનું ગૌરવ	ગુ ૧૦ ૨૨૨
૭ ધૂળી	વિમળા મટેલ ૨૧૪	૧૫ મહાત્મા ટોલ્કેટોચના વતનમાં..	રા ૧૦ ૨૨૩
૮ મરેમ	પિનાકિન ઠાકોર ૨૧૫	૧૬ અનોખી ચરત....	લલિત શાસ્ત્રી ૨૨૪

પ્રકાશક અને પ્રકાશકા ધીરેન ગાંધી, રૂપાયતન મુદ્રણાલય, જૂનાગઢ

(અનુસધાન કવરપેજ બીજાનું ચાલુ)

‘અપરધી’, ‘આપણે મનુ ખૂની છીએ’ લેખકની વિવક્ષણ વિચારમંડળીનો પરિચય આપે છે

‘રમના’, ‘પ્રયત્ન’, ‘અર્જુન’ બહેનજીવનમાં પડેલી વ્યંત્રાઓના દબ ને અપતાને વેધક રીતે ખુલા પાડે છે ‘પ્રકાશ’ મુળદ્વય નગરીના ખેટા ઝગઝગાત અને ગામડાના

પ્રકાશને વ્યક્ત કરે છે

આમ દરેક વાર્તામાં લેખક વાચકને કંઈ ને કંઈ કહી જાય છે એટલે લગભગ બધી વાર્તાઓ એણેવરો અંશે વાચનીય બની છે

નિર્માણવેશ: વેળે શિવાભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ, પ્રૌઢગુણ વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૧૪, મૂળ એક રૂપિયે — ૨૦ અં

(અનુ. પૃષ્ઠ ૨૨ નું ચાલુ)

‘તો તમે મને વચન આપો કે તમે અત્યારે મારી ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તશો’

વહોરાજી તો વિચારમાં પડી ગયા પછી કહેવા લાગ્યા, ‘મારું’

પછી રાણીએ તણુમાથી એક લાખ નોના મહોરો મગાવી વોરાજીના હાથમાં મૂકી વોરાજી વચનથી બધામાં હોવાથી ના ન પાડી શક્યા એમને આ ત્રીની બુદ્ધિ માટે માન ઉપજાય એ મમજી તો ગયા જ કે આ પાછી આપવાનો રાજ તરફથી જ પ્રયાસ થયો છે પણ એમનું મન ખૂબ અકાગતુ હતું બહેન તરીકે વચનથી બાધીને રાણીએ પોતાને લાખ નોનામહોર પાછી આપી હતી એટલે રાણીએ વિજયનું મિત્ર કહ્યું તે દિવસે તે ત્યા જ રહી તેને માટે ખામ લોજનની વચનમાં થઈ

ક્યાક પર કલાક ચીતતા ગયા તેમ તેમ વોરાજીની બુદ્ધિ વધુ ને વધુ ગૂંથરાતી ગઈ એમને આ પેસા પાછા લેવા ન હતા પણ શું કરે? કોઈ ઉપાય ન હતો છેક મધરાતે એમને આનો ઉપાય મળી ગયો અને એની માથે એમની આખ મળી ગઈ રાણી તો સંતોષના આમ માથે નિરાતે બિઘટી હતી

બીજા દિવસની સવાર બેગી રાણીને તો હવે પાંચ ભેગા યત્રાની જ તાલાવેલી લાગી હતી એણે માનેવા બાઈની રજા માગી વોરાજીએ તણું ‘બહેન, તમે ખુશીથી જઈ શકો છો, અને આ બાઈ તરફથી જ પ લો’ લેતા બોલો’ એમ કહી એણે બહેનની એક લખ નોનામહોરોમાં બીજી એક લાખ ઉમેરી પરત

કરી’ લાઈની બહેનને આ ભેટ હતી બહેનથી તેની ના પાડી શકાઈ નહિ’ લાઈને ઘેરથી બહેન કદી ખાવી હાથે ગઈ નાથી છે?

પણ રાણીના વિજયનું મિત્ર ઘેર નિરા શામા પવટાઈ ગયું એણે ભાગેવા મને તણુમાં આવી પવગ પર શરીર પછાડ્યું હવે પાંચ ભેગાનો પણ કોઈ અર્થ ન હતો ત્યા મૃત્યુ નિશ્ચિત હતું એણે વિચાર્યું ‘આ નોના મહોરોનું શું કરવું?’ આખરે એના મનમાં એક મુઠ્ઠો વિચાર આકાર લીધો

બીજા દિવસથી જ ગામના ગાયે એક કામચલાવ વાવ અને તેનાથી થોડે દૂર મુઠ્ઠો તળાવના પાયા ખેડાના માડમાં વોરાજી પણ બહેનની બુદ્ધિથી અભર ગયા આમ જન એવાર્યે જ એ જે વાખ નોનામહોરોનો ઉપયોગ થયો આથી બહેનની શરતો સંચવાણી—વોરાજીની પણ—અને વોરાજીની શરતનું પાલન કરના માટે બીજી શરત મૂકના શરતની પણ અને સાચું પૂછો તો શરતનો શરતનું ભવ્ય રીતે પાલન કરનાર રાણીનો આદર્શ પણ મચવાયો હતો

આજે પણ એ મુઠ્ઠોવાવ, વિશાળ તળાવ, કૂવો અને શિવજી મંદિર ધીરહામના અથ યોષોને જીવતા સજવા અસ્તિત્વ ધરાવે છે જ્યારે પણ હું ત્યા જાઉં છું ત્યારે મને વોરાજીની વિચિત્ર શરત—અને એ શરતનું પાલન કરના માટે બીજી આકરી શરત કરનાર રાજા અને એ બહેનની શરતોને લીધે પાવવા બહીએ કરેલા ધનનો મહુપયોગ ગૂંથરાતના ગંગા બૂલકાળની યાદ આપી જાય છે

• એક વેકકયાના આધારે

દિવાળીની સાચી રોશની

દિવાળીના તહેવારની ઉજવણીમાં હમેશ દીવા શા આરુ કરવામાં આવે છે તે આપણે મૌઝે બરાબર સમજી લેવું જોઈએ રામ અને રાવણ વચ્ચેના યુદ્ધમાં સર્વ દેવી તરવોના પ્રતિનિધિ રામે સર્વ આમુરી તરવોના પ્રતિનિધિ રાવણને પરાજય આપ્યો. એ વિજયથી રામરાજ્યની સ્થાપના થઈ....

.... રમના વિજયની ઉજવણી તેણે જ કરવાની હોય જેના દિલમાં રામ વસેલા હોય. કેમ કે, માણસોનાં દિલને અથવા આત્માને અજવાળવાને એક ઈશ્વર જ સમર્થ છે. અને એ અજવાળવાની જ કિંમત છે. આજે પ્રાર્થનામાં માણેલા ભજનમાં કવિ ઈશ્વરના દર્શનની વાત પર ભાર મૂકે છે. ટોળેટોળાં માણસો જાણેલા એ દીવાની રોશની જોવા જાય છે. પરંતુ આજે આપણને માણુમના દિલમાં પ્રેમનું અજવાળું પ્રગટાવવાની જરૂર છે. એવું અજવાળું તમે ઓ તમારા દિલમાં પ્રગટાવો ને! જ આજના દિવસે શુભારકબાળી મેળવવાને લાયક બનો.....રામ અને રાવણ દેવી અને આમુરી મંપતિ વચ્ચે માણુમના દિલમાં ચાલતા આવેલા મનાતન દંદયુદ્ધના પ્રતીક છે અને અજવાળું એ દિલમાંથી પ્રગટ થવું જોઈએ.

....ગેવટમાં વિક્રમ સંવતના આજના છેલ્લા દિવસે મારે તમને એટલું જ કહેવાનું કે હું આશા રાખું છું કે આવની કાલથી શરૂ થતા નવા વરસમાં તમારા મૌનું અને હિન્દનું કામ રૂડી રીતે ચાલે અને તમે સૌ એક મીઠી અને એકલા હિન્દની જ નહીં પણ હિન્દ દ્વારા મારા જગતની મેવા કરવાને સમર્થ થાઓ તેટલા ખાતર તમારા સોના દિલમાં ઈશ્વર પ્રેમનો ચિરાગ પ્રગટાવો!

—ગાંધીજી

(૧૨-૧૧-૨૦૧૭ને દિવસે દિવાળી પર દિલ્હીમાં સાંજે પ્રાર્થના પછી કરેલા પ્રવચનમાંથી.)

આચારાભાષા ના ગ્રાહકબંધુઓને

*

આવતા અઠસ્રી આપનું ચાલુ વર્ષનું લવાજમ પૂરું થાવ છે.

બ્યવહારની સરળતા માટે આપનું નવા વર્ષનું લવાજમ આપ મોડમાં મોકલું ૧૦ મી નવમ્યુઆરી સુધીમાં મનીઓર્ડરથી અચૂક મોકલી આપશો.

આપ ૧૦ મી નવમ્યુઆરી સુધીમાં લવાજમ મોકલી આપશો તો નવા વર્ષને પ્રથમ અંકે આપને ટાઈમસર મળી જશે.

લવાજમ મનીઓર્ડરથી જ મોકલવું હિતાવહ છે. જો વીં પીં થી આપ નવા વર્ષને પ્રથમ અંકે મંગાવશો તો આપને આઠ આનાનો નાહક વધારાનો ખર્ચ થશે. જળી પોષ્ટ એક્સિસ દરરોજ અચૂક મર્યાદિત સંખ્યામાં જ વીં ૫૦ સ્વીકારે છે, એટલે દરેક ગ્રાહકને કમવાર વીં ૫૦ થી અંક મોકલતા ઠીક ઠીક મોકલું થાવ જો સહજ છે.

એટલે અમારી વિનંતી ૭ કે જને ત્યાં સુધી આપ મનીઓર્ડરથી જ ૧૦ મી નવમ્યુઆરી સુધીમાં આપનું લવાજમ અમને મોકલી આપશો.

ચાલુ વર્ષે આપે 'આચારાભાષુ'ના ગ્રાહક રહી અમને જો સહકાર આપ્યો છે તે માટે અમે આપના આભારી છીએ, એવો જ સહકર નવા વર્ષમાં પણ ચાલુ રાખશો એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

આપે જોયું હશે કે ચાલુ વર્ષમાં અમે વિશેષ ઉપયોગી અને રસપ્રદ સાહિત્ય અમારી મર્યાદામાં રહીને આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે વાચનમાં કરેલા કેટલાક સુધારા આપે જોયા હશે અને ગમ્યા પણ હશે.

નવા વર્ષમાં 'આચારાભાષુ'ને વિશેષ ઉપયોગી ગનાવવાની અમારી ઇચ્છા છે, અને શક્ય હશે તો થોડા પાના પણ વધારવાની અમારી ધારણા છે.

'આચારાભાષુ'ના ગ્રાહકબંધુઓ અમને વિશેષ સહકાર આપે તો માસિકને અમે વધારે મજૂલ કરી શકીએ જો કે ખીંતુ છે. આ માટે આપ 'આચારાભાષુ'ના વધારે ગ્રાહક નોંધી આપો. માત્ર એટલું જ માગીએ છીએ દરેક ગ્રાહક ધારે તો બે-પાચ બીજા ગ્રાહક અવરથ બનાવી શકે.

જો ગ્રાહકબંધુ 'આચારાભાષુ'ના જોછામાં જોછા બે ગ્રાહકો નોંધી આપશે તેમને 'આચારાભાષુ' કાર્યાલય તરફથી પ્રગટ થયેલ પૂ ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરોમાં એમનાં મુવચનોની ત્રિરંગી પુસ્તિકા 'ભાષુ-સ્મરણ' અથવા તુરતમા જ કાર્યાલય તરફથી પ્રગટ થનાર ભણીતા લેખક શ્રી ગુરુદયાલ મલિલકજીએ ગાંધીજી અને ગુરુદેવ ટાગોર (વચો લખેલ 'ગાંધી-ગુરુ' પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવશે.

આશા છે કે વાચકોને અમારી આ યોજના ગમી જશે.

દેશના ગ્રાહકો લવાજમ મીઠું મનીઓર્ડરથી કાર્યાલયને છ રૂપિયા ચાલુ આવૃત્તિના અને હાથકાગળની આવૃત્તિ જોઈતી હોય તો આઠ રૂપિયા મોકલી આપે.

આફ્રિકાના ગ્રાહકબંધુઓ ૧૨ શિલિંગ પોસ્ટલ ઓર્ડરથી મોકલી આપે અથવા નીચેના મરનામે આફ્રિકામાં ભરી શકે છે.

શ્રી પ્રભુદાસ જ. વજરીઆ. પો. બો. નં. ૧૨૬ નૈરોબી કેન્યા કોલોની.

પત્રબ્યવહાર કરતી વખતે ગ્રાહક નંબર અવરથ લખશો.

શ્રી ધનશ્યામદાસ ગિર-
લાની ધર્મપત્નીને એક રાત્રી
લાગુ પડ્યો હતો જે પાછ-
ળથી ધાતક સિદ્ધ થયો. એ
સંબંધમાં બાપુનાં શુભેચ્છા,
આશીર્વાદ ગિરલાને મળતાં જ
રહેતાં હતાં. ઉપરાંત સારવાર
વિશે પણ લગાતાર સૂચનો
પત્ર દ્વારા કરતા જ રહેતા. એ
દરમિયાન મનોવિકાર વિશે
બાપુએ લખેલો પત્ર અહીં આપ્યો છે.

બાપુનો પત્ર

સંયમ-ધર્મની શક્યતા અને 'રામનામ'ના મહિમા અને શક્તિ વિશે બાપુની અતીત
શ્રદ્ધા આ પત્રમાં તરી આવે છે.

વિષય ભોગતું સમર્થન કરતા પત્રો અને લેખકો આજેય માન્ય છે ત્યારે તેને વિશે
બાપુએ વ્યક્ત કરેલું દુઃખ આજેય આપણને સ્પર્શવું થતે.

બાઈ ધનશ્યામદાસજી,

મુંબઈ ૧૩-૪-૨૫

તમારા બે પત્ર મળ્યા છે. તમે તારીખ, તિથિ લખવાનું છોડ્યું છે તે લખતા રહો
કેમ કે મારા પ્રવાસમાં મને પત્ર મળે છે એટલે કંઈ તારીખનો કયો પત્ર છે, એની ખબર
તારીખ વગર મને નથી પડતી.

અગર ડોક્ટરો આશા આપે છે તો તમને ધર્મપત્નીના મૃત્યુનો લય કેમ રહે છે ?
વિકારીને વશ કરવા એ મારા અનુભવ પ્રમાણે કઠણ તો છે જ, પરંતુ એ જ આપણું કર્તવ્ય
છે. આ કળિકાળમાં હું રામનામને મોટી વસ્તુ માનું છું. મારા પરિચયમાં એવા મિત્રો છે
જેમને રામનામથી ઘણી શાંતિ મળી છે રામનામનો અર્થ ઈશ્વર નામ છે, મંત્ર પણ એ જ
ફળ આપે છે. જે નામનો અભ્યાસ હોય એનું અમરણ કરવું જોઈએ વિપયાસક સંસારમાં
ચિત્તવૃત્તિને નિરોધ કેમ થાય ? એવો પ્રશ્ન થતો જ રહે છે આજકાલ જનનમર્યાદાનાં પત્રો
વાંચીને હું દુઃખી થાઉં છું. હું જોઉં છું કે કેટલાક લેખકો કહે છે કે વિષય-ભોગ આપણું
કર્તવ્ય છે. આવી હવામાં મારા સયમ-ધર્મનું મારું મમર્થન કરવું વિચિત્ર જેવું લાગે છે.
તથાપિ હું મારા અનુભવને કેમ ભૂલું ? નિર્વિકાર જનનું શક્ય છે, એમાં મને કોઈ શંક
નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યે એવો પ્રયાસ કરવો એ એનું કર્તવ્ય છે. નિર્વિકાર થવાનું સાધન છે
સાધનોમાં રાજા રામનામ છે. પ્રાત્ર કાળે ઊઠતાની સાથે રામનામ લેવું અને રામને પ્રાર્થના
કરવી 'મને નિર્વિકાર કર' અવશ્ય એ મનુષ્યને નિર્વિકાર કરે છે. કોઈને આજે, કોઈને કાલે
શસ્ત્ર એ છે કે પ્રાર્થના હાર્દિક હોવી જોઈએ વાત એ છે કે પ્રતિસબ આપણા અમરણમાં
આપણી આખોની સાથે ઈશ્વરની અમૂર્ત મૂર્તિ ઊભેલી હોવી જોઈએ. અભ્યાસથી એમ
મનું સહેવું છે.

હું ખંજાળમાં પહેલીએ પહોંચીશ. એ જ દિવસે કલકત્તા ફરીદપુર જવા માટે છોડીશ.
બ્રહ્મદાસના વંદેમાતરમ

હિંદની રાજદ્વારી સ્વતંત્રતા મેળવવાના કામના કરતાં હિંદની પશુસંપત્તિ સાચવી રાખવાનું અને તેના બિલવણી કરવાનું તેમ જ ગાય ને તેના વેલાને સારી રીતે સંભાળવાનું કામ ઘણું વધારે અઘરું છે. એ કામમાં ભાજાભાણે હું કાંઈ કરતો આવ્યો છું અને ગાયની રક્ષા કેમ કરવી તે વિષયનું સાચું જ્ઞાન મારી પાસે છે એવો મારો દાવો છે.

આમ છતાં મારે કબૂલ કરવું પડે છે કે અત્યાર લગી ગમે તે કાગળે પણ એકંદરે આ બાબતમાં આમ જનતાના દિલ પર આ વિષયમાં હું ઝાઝી અસર કરી શક્યો નથી એટલે કે આમ જનતાને આ સવાલ પર ઘટતું ધ્યાન આપવાની જરૂરને વિષે સમજાવવામાં હું હજી કાંઈ નથી. જે લોકો ગોશાળાઓની વ્યવસ્થા કરે છે તે બધા તેમને માટે પૈસા કેમ મેળવવા તે બાબતે પશુ હિંદની પશુસંપત્તિની બાબતમાં કેવી રીતે કામ લેવું તેનું તેમને બિચારાઓને કશું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન નથી, ગાય વધારે દૂધ આપતી થાય અને તે જ બગદોતેમ જ માંદ આપણને આપે છે તેમનો આભાદ મુખરે એ રીતે ગાયની માવજત તેમ જ ઉછેર કેમ કરવી એ બાબતનું તેમને જરાયે જ્ઞાન નથી.

એથી બન્યું છે એવું કે હિંદબરમાં ગોશાળાઓ જ્યાં

હિંદના જનવરોને યોગ્ય રીતે ઉછેરવાનું જ્ઞાન મેળવી શકાય એવી, નમૂનેદાર દુધાલયો હોય એવી, જ્યાંથી સારું દૂધ, સારી ગાયો, એટલા જ સારા ખૂંટ અને એવા જ મજબૂત બગદો બની શકાય એવી સંસ્થાઓ બની નથી પણ જ્યાં ઠેરને એકઠાં કરી ગમે તેમ રાખવામાં આવે એવી સંસ્થાઓ બની છે. એથી પરિણામ એવું આવ્યું છે કે ઉમદા પ્રકારનાં જનવરો

આપી શકે અને તેમના નમૂના બતાવી શકે તેમ જ મસ્તામાં સરતે દરે જ્યાં ચોખ્ખું દૂધ મળી શકે એવો દુનિયાનો પહેલા નંબરનો મુલક બનવાને બદલે હિંદ એ બાબતમાં છેક છેલ્લે નંબર છે. આપણા લોકો અને ગોશાળાના વ્યવસ્થાપકો ગાયનાં છાણમૂતરનો બરાબર ઉપયોગ કેમ કરવો અથવા મરેલાં ઠેરને બરાબર કેવી રીતે કામમાં લેવાં તે વિષે પણ કશું બુદ્ધિતા નથી અને તેથી અજ્ઞાનને કારણે આપણને વરસોવરસ કરોડો રૂપિયાનું નુકસાન થયા કરે છે. કેટલાક લોકો એવી દલીલ કરે છે કે આપણી પશુસંપત્તિ આપણી જમીન પર બોળડપ છે અને નાશ કરવાને જ પાત્ર છે. મારો અભિપ્રાય એવો નથી પરંતુ આ વિષયને લગતું અજ્ઞાન થોડો વખત ચાલુ રહેશે તો આપણાં ઠેર આપણી જમીન પર બોળડપ બની રહેશે.

હજરત ઉમર ઇસ્લામના ખીબા ખલીફા હતા. ખલીફા એટલે વડા ધર્મગુરુ અને ઇસ્લામી અંતતનતાના ચહેરોશાહુ પણ ખરા.

બેશક, ખલીફાનું પદ એ ઇસ્લામનું શ્રેષ્ઠ પદ કહી શકાય. ખલીફાનો દરજ્જો બ્રિટામાં બ્રિટો. હજરત ઉમરે એ બ્રિટો દરજ્જો, સેવા, ન્યાય, સમાનતા, વીરતા અને સાદાઈ જેવા અનેક ગુણો વતી દીપાવ્યો.

હજરત ઉમર આટલા બ્રિટો દરજ્જો હોવા છતાં, તેમની સાદાઈ અદ્ભૂત હતી. બાપુએ ઇસ્લામના પયગમ્બરોની સાદાઈની પ્રશંસા ઘણી વાર કરી છે. તેમાં હજરત ઉમરની સાદાઈ તો ખરેખર બેનમૂન હતી.

એમની રહેણીકરણી સાવ સાદી હતી. પોશાક પણ સાવ માધ્યમ હતો. એટલું જ નહીં, ખેરાક પણ સામાન્ય ગરીબ પ્રબાજન જેવો હતો. અને શ્રમ પણ તે એક મજૂરથીયે વિશેષ કરતા. એમના શાસનકાળમાં ઇસ્લામી સંસ્કૃતિની સુવાસ પ્રસરી તે એમના એવા અનેક ગુણોને કારણે જ.

એમની અદ્ભૂત સાદાઈના એક બે પ્રસંગ અહીં નોંધીએ.

જેઠ્ઠામના ખિસ્તીઓ માથેની લડતમાં મુસ્લિમોની છત ચડી. ખિસ્તીઓએ મુલેહની દરખાસ્ત મૂકી. અને હજરત ઉમર તે માટે જેઠ્ઠામ ખાસ પધારે એવી ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. હજરત ઉમરે તો તે સહુ સ્વીકારી. અને તે સાથેમા માત્ર નામના મિપાટ્ટી સાથે કશા શાહી કાઠમાઠ વિના સાવ સાદા પોશાકમાં એક ઘોડો લઈને જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં, ખાલિયામાં એમના મરદાસો એમને મળવા આવ્યા. સરદારોએ ભખકાદાર કીમતી પોશાક પહેરેલો. હજરત ઉમરને એ જોઈને ઘણું દુઃખ થયું, રાજ પણ આવ્યો. ઘોડા પરથી તે તરત ઊતરી પડ્યા અને સરદારોને શાહી

કાઠમાઠ માટે સખત કપડો આપ્યો. 'પછી જેઠ્ઠામ પહોંચ્યા.

ચંદેર બહાર મુસ્લિમ કૌન્યના મેનાપતિએ એમનું સ્વાગત કર્યું. પણ હજરત ઉમરની સાદાઈ જોઈને એને જરા શોભ થયો. ઇસ્લામના ખલીફાને તેમની શાન પ્રમાણે શાહી દળદળો તો જોઈએ! હજરત ઉમર સાવ સાદા પોશાકમાં એક શબ્દગાર વિનાના ઘોડા પર પધારે તો તેની ખિસ્તીઓ પર શી છાપ પડે? તરત તેણે એક જાતજવાંત શબ્દગારેલો ઘોડો અને કીમતી પોશાક હજરત ઉમર માટે મંગાવ્યા. તે જોઈને હજરત ઉમરે કહ્યું: 'મારે માટે આ બધું મંગાવ્યું તે ખોટું કર્યું. ખુદાએ આપણને ઇજ્જત આપી છે—એ ઇસ્લામની ઇજ્જત છે. અને તે જ આપણે માટે બસ છે.' અને હતો તે જ પોશાકમાં અને હતો તે જ ઘોડા પર હજરત ઉમરે જેઠ્ઠામ મમાં પ્રવેશ કર્યો!

હજરત ઉમર એક વાર ફરવા નીકળ્યા. ત્યાં તેમને કોઈકે કહ્યું: 'તમને ખબર છે કે મિસગનો હાકેમ બારીક કપડો પહેરે છે ને ફરવાએ પહેરે રાખે છે? શું હાકેમો માટે જુદા કાયદા કરીને તમે ખુદાના ઠેરથી બચ્યો?'

ત્યારે તો હજરત ઉમર ન બોલ્યા પણ તરત વપાસ કરાવી તો વાત સાચી નીકળી. હજરત ઉમરે તેને બોલાવી મંગાવી ફરવારમાં તેનો બારીક પોશાક ઉતરાવીને જાડા કામ બાનો પહેરવેશ પહેરાવી બકરીઓનું ટોળું તેને સોંપી તે લઈને તે હાકેમને જંગલમાં બકરા ચરાવતા મોકલી આપ્યો!

આમ હજરત ઉમર પોતે સાદાઈથી રહેતા અને અન્યને સાદાઈથી રહેવાની ફરજ પાડતા.

હજરત ઉમરની સાદાઈ અને સાદાઈના આગ્રહના આવા તો ઘણા પ્રસંગો છે. પણ તે વિશે હવે પછી કોઈક વાર.

બે હજાર વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે. દક્ષિણના એક શહેરમાં, ત્યાંના એક ગર્લ-શ્રીમંત વેપારીનો નટખટ લહેરી છોકરો પોતાના મિત્રો માથે બજારમાં ફરવા નીકળ્યો હતો. ફરતા ફરતા તેની નજર બજારમાં માડી વેચવા બેઠેલા એક વણકર પર પડી. તેનો ચહેરો સૌમ્ય હતો, તેની લાંબી ઢાડી તે કોઈ મંત હોય તેવી પ્રતીતિ કરાવતી હતી.

શેઠના છોકરાના એક મિત્રે કહ્યું : 'આ કોઈ સાધારણ વણકર નથી, પણ મિદ્દની કોટિએ પહોંચેલો મંત છે. એનો મહાન ગુણ તો એ છે કે તે હંમેશાં મૌની માથે મીડી વાત કરે છે. અને કદાપિ નારાજ નથી થતો.'

'અરે એમ તે કેમ બને? કોઈ પણ માણસ, તેની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તેના અહિંતમાં કંઈ થાય તો તે તેનાથી નારાજ થવાનો જ, એમાં શંકા જ નથી. જુઓ હું હંમેશાં તેની પામે જઈને તેને નાનજા કરું છું કે નહીં.' એટલું કહીને પેલો શ્રીમંત છોકરો પેલા વણકર પામે ગયો.

'આવ બેટા, તારે શું ભેઈએ?' વણકરે આવકાર આપતાં કહ્યું.

'મારે આ સાડી ભેઈએ છે. એનું શું મૂલ્ય છે?'

'એ રૂપિયા.'

છોકરાએ સાડી હાથમાં લીધી અને તેના બે કટકા કરીને વણકરને પૂછ્યું : 'આરે તો અડધી જ સાડી ભેઈએ છે, અડધીનું શું મૂલ્ય?'

વણકરે શાંત ભાવે કહ્યું : 'એક રૂપિયા.'

પછી પેલા છોકરાએ અડધી સાડીના પણ બે કટકા કર્યા અને એક કટકો બતાવી પૂછ્યું : 'આનું શું મૂલ્ય?'

'આઠ આના.' વણકરે પૂર્વવત્ સાતિથી કહ્યું.

છોકરાને તો વણકરને શુરસે કરવો હતો એટલે આડીટોડી વાત કરીને ચીડવવા માગતો

હતો. તે કટકાના પણ નાના કટકા કરીકરીને વણકરને મૂલ્ય પૂછવા લાગ્યો. વણકર પૂર્વવત્ શાંત ભાવે યોગ્ય મૂલ્ય કહેતો ગયો. એમ કરતા કરતા આખરે આખી સાડીના કટકે કટકા થઈ ગયા ત્યારે છોકરાએ વણકરને પૂછ્યું : 'હવે આ કટકા મને શા ખપ આવશે? હવે હું એને નહીં ખરીદું.'

'બેટા, તું સાચું કહે છે. હવે આ સાડીના ઝીણા ઝીણા કટકા કામમાં આવે તેવા નથી રહ્યા.' વણકરે માત્ર આટલું જ કહ્યું. છોકરાના ગેરવર્તનથી તેને જરા પણ ગુરસો થઈયો નહીં. તેથી પેલો શ્રીમંત છોકરો શરમાયો. વણકર પોતાના ગેરકૃત્ય માટે ઠપકો આપે તો સાડું એવું છોકરાને લાગ્યું પણ વણકરે કશું ન કહ્યું તેથી છોકરો ખુબ જ શરમાયો. પોતાનો ફોલ ઓછો કરવા તેણે વણકરને કહ્યું : 'બેર, 'એ થયું' તે થયું. હું તમને આખી સાડીની પૂરી કિંમત ચૂકવી આપું છું. લો આ બે રૂપિયા.'

પણ વણકરે ન લીધા—'આ નાના નાના ટુકડાઓ હું કોઈને કોઈ રીતે માંધીને કામમાં લઈ લઈશ. તું એને લઈને શું કરશે? જ્યારે એ તારે કામના નથી તો પછી હું એનું મૂલ્ય કેવી રીતે લઈ ગઈ?' વણકરે કહ્યું.

'મારી પામે પૈસાનો ટોટો નથી. બે રૂપિયા જેવી નાની રકમની મારે શી વિસાત? તમે ગરીબ છો, તમારે તો બે રૂપિયા પણ કીમતી ગણાય. વળી મેં તમારી સાડી બગાડી છે, એટલે ખોટ પણ મારે જ ભોગવવી ભેઈએ ને?'

છોકરાનું કહેવું સાંભળી વણકરે કટુ સ્વરે કહ્યું : 'એની ખોટ બેટા, શું તું પૂરી કરશે? શું તું એમ માને છે કે રૂપિયાથી એ ખોટ પૂરાશે?'

'બેટાની મહેનતથી કપાસ પેદા થયો એના રૂપિયાથી મારી પત્નીએ સૂતર કાંટ્યું. મેં એ સૂતરને રંગ્યું પછી મેં સાળ પર તેની

સાડી વણી. એ સાડી કોઈ પહેરે ત્યારે જ સૌની મહેનત લેજે લાગેલી ગણાય. તેં એના કટકેકટકા કરી નાખ્યા એટલે સૌની મહેનત નકામી ગઈ. એની ખોટ ચાલીના મિઠ્ઠાથી કેવી રીતે પૂરાય? તું જ વિચાર. હું તારી પાસેથી રૂપિયા કેવી રીતે લઉં?

વણકરના સ્વરમાં કરુણતા અવશ્ય આવી હતી પણ તેમાં તલભાર રોષ કે ગુસ્સો ન હતો. એક પિતા પોતાના પુત્રને સમજાવે એ રીતે એણે છોકરાને કહ્યું.

વણકરની વાતથી છોકરાની આંખમાં આસુ આવી ગયાં તે વણકરના પગે પડ્યો અને ક્ષમા માગી. વણકરે સ્નેહથી તેને વહાલ કરી મૃદુતાથી કહ્યું: 'જો બેટા, હું બે રૂપિયાની લાલચમાં પડ્યો હોત તો સાડીની જે હાલત થઈ છે તેવી જ હાલત તારી પણ થાત એ

કંઈ કામની નથી રહી તેમ તુ ય કોઈ કામનો ન રહેત. હવે તને તારી ભૂલ મમભર્ય છે, એટલે આવી ભૂલ ફરીને તુ નહીં કરે. એક સાડી બગડી તો ખીજી બની શકે, પણ જીવન બગડે તો ખીજું જીવન ક્યાંથી લાવશે?'

આ વણકર તે બે હજાર વર્ષ પૂર્વે દક્ષિણમાં થઈ ગયેલા મહાન મંત્ર તિરુવલ્લુવર અને પેલો છોકરો તે એલેક્સિંગનનો પુત્ર તે અને તેનો ધનવાન પિતા, ઉપસા પ્રમંગ પાત્રી સંત તિરુવલ્લુવરના અગ્ર શિષ્ય થયા.

સત કળીરની પેઠે મંત્ર તિરુવલ્લુવર પણ વણકર હતા અને કળીરની જેમ કવિ પણ હતા. તમણે તામિલમાં લખેલો કાવ્ય-મંથ 'તિરુકુરલ' આજે પણ મુપ્રસિદ્ધ છે. દેશની અનેક ભાષાઓમાં તેના અનુાદો થયા છે.

[મૂળ પરથી દૂકાવીને]

એક વાર હજરત મહંમદ ઘર છોડીને અલગ રહેવા લાગ્યા લોકોએ ધાર્યું કે હજરત મહંમદે પોતાની બીબીઓને તલાક આપી છે આ બીબાથી મોને ઘણું દુઃખ થયું પણ આ વાત સીધા હજરત મહંમદ સાહેબને પૂછીને માચું શું છે, એ જાણવાની કોઈની હિમત આલતી ન હતી પણ હજરત ઉમરથી રહેવાયું નહીં. હજરત મહંમદને મળવા માટે એમણે અનેકવાર પ્રયાસો કર્યા પણ સફળતા મળી નહીં કેમ કે ઘરમાં જવાની રજા જ મળતી નહીં.

વાત એમ હતી કે હજરત ઉમરની છોકરી હફસહતી શાહી હજરત મહંમદ સાથે થઈ હતી હજરત ઉમરને લાગ્યું કે હું હફસહત તરફથી ફરિયાદ કરવા આગ્યો હોઈશ એમ ધારોને હજરત મહંમદ મને મળતા નથી. આખરે એક દિવસ જ્યારે એ હું મહંમદને મળવા ગયા અને અંદર જવાની પરવાનગી ન મળી એટલે બહાર રહી પોકારીને કહ્યું: 'શાયદ અલ્લાહના રસૂલને એવો શક છે કે હું હફસહતની સિક્કામ કરવા આગ્યો છું. ખુદાના કસમ ખાઈને કહું છું કે એવી કોઈ વાત નથી અગર મહંમદ સાહેબ મને હુકમ કરે તો હું હફસહતના શિરચ્છેદ કરી નાખું.' -

મહંમદ સાહેબે એ સાંભળીને એમને તરત અંદર બોલાવી લીધા. હું ઉમરે પૂછ્યું: 'શું આ પીબીઓને તલાક આપી છે?'

'ના.'

મુસ્લિમો મસ્જિદમાં બેઠા છે અને ફિકર કરે છે. તમે રજા આપો તો આ હકીકત હું તેમને કહું. હું ઉમરે કહ્યું.

હું મહંમદે હા પાડી. અને મુસ્લિમોએ સાચી હકીકત જાણી ત્યારે તેમને ઘણો આનંદ થયો.

બિપત્રી ઘટના પરથી હું ઉમરની નીકરતાનો સરસ પરિચય મળે છે.

ગાંધી-સ્મારક : એક સૂચન

બાપુના અણુધાર્યા શોકજનક અવસાનથી આ દેશની જનતાએ અપૂર્વ આઘાત અનુભવ્યો. કેમ કે, લગભગ છેલ્લી અર્ધી સદીના આ દેશના ઘડતરમાં બાપુનો ફાળો સદીઓ સુધી ન વિસરાય એવો જ્વલંત હતો. રાષ્ટ્ર-જીવનના એકેએક દેત્રમાં બાપુનું અર્પણ બહુમૂલ્ય હતું. રાજકીય આઝાદી ઉપરાંત જે નવી જીવનદૃષ્ટિ બાપુએ ભારતને આપી, જેણે દેશના સામાજિક જીવનમાં પણ ક્રાન્તિકારી પરિવર્તનો આપ્યાં, બાપુના એ ઉપકારો વિસરાય તેમ હતા જ નહીં. ઉપરાંત આ દેશના કરોડો માનવીઓ પર તેમનો અપૂર્વ કાબૂ હતો. દેશના કરોડો માનવીઓને બાપુ પ્રત્યે અમીમ હાર્દિક ભક્તિભાવ હતા.

બાપુનું અવસાન હકીકતમાં તો ઇસુની ક્રાંતિનું ભવ્ય ખસિદાન હતું. એટલે આ દેશની જ નહીં, પણ દેશાંતરની જનતાએ પણ તેનાથી ખૂબ જ આઘાત અનુભવ્યો.

એવા બાપુનું યોગ્ય સ્મારક થાય એ માટે ગાંધી સ્મારક નિધિ સમિતિ નિર્માઈ અને આ દેશની જનતાએ હોંશિ હોંશે એ નિધિમાં અત્યંતપૂર્વ ફાળો આપ્યો. ગાંધીજી જીવતા હતા ત્યારે પણ જનતાએ એમની અનેકવિધ રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ અને આશ્રમો ચલાવવા માટે મારું નાણું આપ્યું હતું તો સ્મારક નિધિમાં તો કેમ પાછળ રહે?

આજે એમાંનું નાણું બાપુને પ્રિય એવી રચનાત્મક પ્રવૃત્તિને વરંદી સંસ્થાઓ અને એવકોને નમાવવા ખર્ચાય છે તો બાવલાં ઇત્યાદિ—કદાચ બાપુને અપ્રિય એવી પ્રવૃત્તિ પાછળ—પાછળ પણ ખર્ચાય છે.

આ સિવાય પ્રાંતિક સરકારો, મધ્યસ્થ સરકાર, દેશની અનેક સુધારાઈ જેવી સંસ્થાઓ પણ બાવલાં ઇત્યાદિ સ્મારકો પાછળ પુષ્કળ નાણું ખર્ચે છે.

પણ આ બધાંથી બાપુને જીવન સંદેશ આ દેશમાં વિશેષ દેલાયો છે એમ કહી શકાય ખરું કે? અને જ્યાં સુધી એમને જીવન-સંદેશ વિશેષ વ્યાપક રીતે દેલાય નહીં અને તેને ચોડાવણો અમર થાય નહીં ત્યાં સુધી બાપુનું સાચું સ્મારક થયું ગણાય નહીં.

બાપુના સાચા સ્મારક જેવા કેટલાક આશ્રમો, ખાદી-આયોગ, નર્મ તાલીમ જેવી બાપુએ આદરેલી પ્રવૃત્તિઓ તો દેશમાં ચાલે જ છે, પણ એ તો બાપુની હયાતીમાં પણ ચાલતી જ હતી, તેને રાષ્ટ્રને સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી અને કેંગ્રેસ સત્તા પર આવ્યા પછી વધારે વેગ મળે, મઠક મળે, અને તે વધારે વ્યાપક બને એ સહજ જ હતું. પણ એ બધું બાપુના સ્મારક નિમિત્તે થાય છે એમ કહી શકાય નહીં.

શ્રી અરવિંદના અવસાન પછી અરવિંદ આશ્રમમાં તેમના સ્મારક રૂપે શ્રી અરવિંદ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરવાનું નક્કી થયું. સ્મારકની દિશામાં આ ઘણું આવકારદારી પગલું ગણાય, શ્રી અરવિંદને જીવન-સંદેશ એ યુનિવર્સિટીમાં શિક્ષણ લેનાર વિજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીઓ સમર્થ રીતે ઝીલશે અને પ્રચારશે.

છેલ્લી સદીના ભારતના સૌથી મહાન યુગ-પુરુષના જીવન સંદેશને વ્યાપક રીતે પ્રચારવા,

એમણે જે જીવનપદ્ધતિ બોધી હતી અને આચરણમાં મૂકવા માટે સમર્થ પ્રયાસો કર્યા હતા, તેના શિક્ષણ માટે શું આવી કોઈ યુનિવર્સિટી ન રચી શકાય? જો માટે, જો કાર્ય કરવાની નિષ્ઠા સિવાય કશી જ પ્રતિ કુળતા અત્યારે લાગતી નથી બાપુએ બોધેલી ઉદ્યોગી સ્વાવલંબી તાલીમને ધોરણે આ યુનિવર્સિટીના શિક્ષણની યોજના કરી શકાય

બાપુનું સાચું સ્મારક તે ગાંધી વિચારને બ્યાપકપણે ફેલાવો કરવો તે છે સદ્ભાવને બાપુજી પોતાની પાછળ વિપુલ ગાંધી સાહિત્ય મૂકી ગયા છે જ્યારથી બાપુ લોકહિતનો સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા ત્યારથી એમણે પોતાની વિચારસરણીની સમજ અને પ્રજ્ઞા અનેકવિધ પ્રશ્નો પરત્વે પોતાનું દૃષ્ટિમિત્ર કયા પ્રકારનું છે એ ઈર્શાવવા યગ ઈન્ડીઆ નવજીવન અને હરિજન પત્રો શરૂ કરેલા આ પત્રો દ્વારા બાપુએ વિપુલ, સમૃદ્ધ સાહિત્ય આપણને આપ્યું છે આજે પણ એ સાહિત્યને ઉપયોગ છે જ

એ સાહિત્ય આ દેશના ખૂણેખૂણે અદ્દ નામાં અદ્દના માણસ ખાસે સહેલાઈથી પહોંચે અને લોકો ગાંધી વિચાર ઝીંવે એવી કાંઈ પ્રવૃત્તિ બાપુના અવસાનને સાત સાત વર્ષ થયા પછી પણ થઈ છે ખરી?

સ્મારક નિધિ પાને અદ્દગક નાણુ પડયુ છે, તેમાંથી દર વર્ષે મોટી રકમ જુદી જુદી બાબતોમાં ખર્ચાય છે, પણ આ પાયાની દિશામાં કશું જ થતું નથી એ અત્યંત શોચનીય છે

ગાંધી સાહિત્ય એટલે માત્ર ગાંધીજીએ સર્જેલું સાહિત્ય નહીં, પણ ગાંધીજીએ લખેલું એમણે કહેલું, પ્રચારેલું, એમના સહકાર્ય કરેલું ગાંધી વિચારને સ્ફૂટ કરવા, એમની જીવન દૃષ્ટિને સ્પષ્ટ કરતું લખેલું બધું સાહિત્ય, દેશ પરદેશના ગણનાપાત્ર લેખકોએ ગાંધીજી અને એમની પ્રવૃત્તિ વિશે લખેલું

સાહિત્ય આ બધું આ દેશની એકેએક રૂબ પ્રાતભાસાઓમાં, અને રાષ્ટ્રભાષા ને આતર રાષ્ટ્રીય ભાષા અંગ્રેજીમાં પણ ખરું જ— ઓછામાં ઓછી કિંમતે વિપુલ મજ્યામાં પ્રગટ કરવું જોઈએ અને મોને ઉપલબ્ધ હોવું જોઈએ

અને ગાંધીજીની આત્મકથા તો બાયબલની સસ્તી આવૃત્તિ પેઠે અનેક ભાષાઓમાં ખડાર પડવી જોઈએ

સુરતના એક અથાલયે પૂં કેદારનાથજીના હસ્તે ગાંધી સાહિત્યને અલગ વિભાગ જ ખુલ્લો મૂકી સરસ ચીવો પાડ્યો છે

આ દેશના બધા અથાલયોમાં એવું અતુ કરવું થવું જોઈએ સુધગર્ભ અને સરકારની આટ મદદથી આવતા દરેક અથાલયમાં ગાંધી મહિત્ય રાખવું ફરજિયાત હોવું જોઈએ

આ બધા અથાલયો પોતાની સ્થાનિક ભાષામાં એવું સાહિત્ય રાખે તો જ એનો (વશેષ લાભ લેવાય અથાલયોની આ જરૂરિયાત તો આગળ કહ્યું તેમ, દેશની બધી મુખ્ય ભાષાઓમાં સસ્તી કિંમતે ગાંધી સાહિત્ય પ્રગટ કરીને જ પૂરી પાડી શકાય પણ એ પ્રગટ થાય ત્યાં સુધી અથાલયોએ શોભી જવાની જરૂર નથી જે કંઈ ઉપલબ્ધ સાહિત્ય છે તેનાથી ગાંધી સાહિત્યના વિભાગની શરૂઆત થઈ જવી જોઈએ

શાળા ટ્રોવેલેના અથાલયોમાં પણ એમ જ થવું જોઈએ રચનાત્મક કાર્યને વરદી સસ્થા ઓમાં સપૂર્ણ ગાંધી સાહિત્ય હોવું જ જોઈએ, અને કોંગ્રેસની દેશભરની સ્થાનિક શાખાઓમાં પણ હોવું જોઈએ

સારું કાર્ય ક્યારેય મોડું પડતું નથી આજે પણ આગળ જણાવ્યું તેમ, ગાંધી યુનિ વર્સિટી અને ગાંધી સાહિત્યની દિશામાં પ્રયાસો થાય એ જરૂરી છે આ અંગેની જવાબદારી મરકારની તો છે જ પણ ગાંધી સ્મારક નિધિ સમિતિની ફરજ નિર્વિવાદ પણે સૌથી વધારે છે

બુદ્ધાન, માત્ર ગરીબીની વહેંચણી ?

સ્તિલાલ-અનિલ

કોઈ સારા કાર્યની પણ ટીકા થાય એ અનુભવ નવો નથી. ઘણી એવી ટીકા ફરના ને પારકા માણસો દ્વારા નહીં પણ નજીકના ને પોતાના માણસો દ્વારા થાય એવું વિશેષ અનુભવ છે.

ગુરુદેવના એક ગીતની પંક્તિઓ છે :

સાંભળી તારા મુખની વાણી,
વીરનાશ વન-વનનાં પ્રાણી,
તોય પોતાના ઘરમાં તારે,
પહોળાં હૈયાં ગળશે ના
તેથી કંઈ ચિંતા કર્યે ચાલશે ના.

બુદ્ધાન-પ્રવૃત્તિએ હવે મહત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું છે એ વિશે શકા નથી. દેશ તેમ જ ક્યારેક પરદેશમાં ય એની ચર્ચા થાય છે. વિદેશના જિજ્ઞાસુઓ પણ એ અંગે જાણવા વિનોબાજી પાસે આવતા જણાય છે.

બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિની પ્રશંસા તો ઘણી થાય છે, સમર્થન પણ ઘણું થાય છે તે સાથે કોઈ કોઈ ઠેકાણે એની ટીકા પણ થવા લાગી છે. તેમાં મુખ્ય ટીકા એવી છે કે, બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિ દ્વારા દેશમાં કોઈ નવી સંપત્તિ પેદા થતી નથી, પણ જે કંઈ જમીનરૂપી સંપત્તિ છે તેની તે વહેંચણી માત્ર છે. જે જમીન છે તે પણ સરકારે ગણતરી કરતાં પૂરતી નથી, તે પછી તેના અનેક ભાગ પાડવાથી એ જમીન વિશેષ ટુકડા ટુકડામાં વહેંચાઈ જશે. જમીનની વહેંચણી એ વાસ્તવમાં ગરીબીની વહેંચણી છે—વિગેરે.

એ ખરું છે કે દેશમાં ખેતીલાયક જે જમીન છે તે, તે પર નબળાસં જેટલા માણસો છે તેના પ્રમાણમાં જોણી છે. પણ આ પ્રશ્નને ઉકેલ તો ખેડૂતોને આગોચોગો પૂરા પાડીને કરી શકાય. પણ જે માણસ જમીન ખેડવા માગે છે પણ તેની પાસે જમીન નથી. માત્ર

એટલા જ કારણથી તે બેકાર રહે એ તો અસહ્ય છે. અને જે જેડતો નથી છતાં જે સારી જમીનનો માલિક છે ને મજૂરો પાસે મોસમ-પૂરતું કામ કરાવી લે છે એ પણ ન્યાયી નથી.

જુદી જુદી સરકારો આ દિશામાં કાયદાઓ કરે છે ખરી, પણ સાચું પરિવર્તન કાયદાથી કદી થયું નથી, કાયદા અમુક હદ સુધી એ દિશામાં મદદ કરે છે ખરા, પણ તે પછીનું કાર્ય તો કરવાનું બાકી જ રહે છે.

બુદ્ધાનની ઉપયોગીતા વિશે શ્રી વિનોબાજીએ પોતાનાં અસંખ્ય પ્રવચનોમાં વારંવાર અનેક દૃષ્ટાંતો દ્વારા સમર્થ રીતે કહ્યું છે, તેમાં કશું ઉમેરવા જેવું નથી. પણ બે ચાર વસ્તુ કહેવા જેવી છે.

આઝાદી-પ્રાપ્તિ પછી, હવે આપણે ખાસ કંઈ કરવાનું નથી કંઈક એવી લાવના પ્રસારી હોય એમ લાગે છે. પરિણામે લોકહિતની રાજકીય, સામાજિક ને આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ શિથિલ થઈ ગઈ. હવે સરકાર આપણી જ છે માટે લોકકલ્યાણ માટે કરવી જોઈતી બધી વ્યવસ્થા તે કરશે, તે કરવાની જવાબદારી તેની જ છે એવું વલણ જણાયું.

બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિએ એ શિથિલતાને પડકાર

કર્થો. ભૂદાન પ્રવૃત્તિ આઝાદી મળ્યાં પછીની સૌથી વ્યાપક અને મહત્વની લોકકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ છે. એનાથી જમીન વિહોણા અક કંગાળ મજૂરોને લાગ્યું કે અમારું હિત વિચારનાર પણ કોઈ છે ખરું! આઘા એવા હુબરોનાં જીવનમાં નવું ચેતન આગ્યું.

ભૂદાન પ્રવૃત્તિથી અનેક કાર્યકરો દેશને મળ્યા. રાષ્ટ્રના શિથિલ વાતાવરણમાં થોડું ધણુ પણ ચેતન આગ્યું.

સૌથી મોટું કાચ તો એ થયું કે જે લાખો એકર જમીન ભૂદાનમાં મળી તેની કાયમી માલિકી કોઈ એક વ્યક્તિની ન રહી, એટલે તે વેચી ન શકાય, ગિરવી પણ ન મૂકી શકાય, આથી જમીન પર પીરાણુ કરી ખીરે ખીરે જમીન પોતાની કરી લેતો શાહુ-કારોનો એક વર્ગ—એટલી જમીન પૂરતો કાયમને માટે નાબૂદ થયો. ગાંધીજીએ દરેક પછાતો જે આદર્શ પ્રભુ સમક્ષ મુક્યો હતો તે આદર્શ ભૂદાન પ્રવૃત્તિમાં સુંદર રીતે જળ વાય છે.

ખીલું, ગાંધીજી હૃદયપલટામાં માનતા હતા અને તેમણે કાયમ એ માર્ગે જ પોતાને જોઈતું ધણું ખરું પ્રાપ્ત કરેલું. ભૂદાન પ્રવૃત્તિ એ પણ એક હૃદયપલટાની પ્રવૃત્તિ છે, કોઈ પણ પ્રકારના હથાણુ વિના પુષ્કળ જમીન આપવાના અનેક પાવન પ્રસંગો નોંધાયા છે.

અને પરિશ્રાવક વિનોબા પગપાળા ગામે મામ ફરે છે અને એક નવું ચેતન પ્રસારતા

લાય છે એની વ્યાપક ને સ્થાયી અસરને કેમ ભૂલીએ? આજના શિથિલ વાતાવરણમાં તે કેટલો પ્રજ્વળે છે?

અને ભૂદાન નિમિત્તે વિનોબાની આર્પવાણી અસ્પષ્ટિત ધારાએ વહી રહી છે એ એાછા આનંદની વાત છે?

ગાંધીજીની આર્પવાણી બંધ પડી તેની યોગ્ય વિનોબાનાં પ્રવચનોએ પૂરી છે એમ કોણ નહીં કહે?

ભૂદાન પ્રવૃત્તિ નિમિત્તે વિનોબાનાં અમ્-ખ્ય પ્રેરક પ્રવચનો, એ આઝાદી પછી હિન્દમાં સર્વાથેલું ઉત્તમોત્તમ માહિત્ય છે એમ કહેવામાં કરી અતિશયોક્તિ નથી.

અને છેવટે, ભૂદાન એ માત્ર ગરીબીની જ વહેંચણી હોય તો એ તેમાં માલુમાઈના કેવો પ્રેરક અદેશ રહેલો છે!

એક માલુસ બીજા માલુસ કરતાં વિશેષ મુખી હોય છે ત્યારે જ બીજો માલુસ પોતાને દુઃખી માનવા લાગે છે—પણ ત્યારે બંને સરખા જ દુઃખી કે મુખી હોય છે ત્યારે તેને દુઃખ-મુખ સાલતાં નથી.

અસમાનતા એ ઈર્ષ્યા અને અસંતોષનું મૂળ છે

સંપત્તિ તો નથી, ત્યારે લાવને, ગરીબીને સરખે સરખી વહેંચીને તને માણીએ, આ વિચારમાં જ કેટલું કાબ્ય રહેલું છે? પણ તે જડ વ્યવહારવાદીઓ કે મુશ્કે તારિક્કોને નહીં સમબલય.

જેને કૃષ્ણ એસતું નથી તે જાડ આખરે સુકાઈ જાય છે. તેમ મારું શરીર પણ મારી સેવાનું મારું ધારેલું કૃષ્ણ નહીં આવે તો નકામું બની જશે. આ વાત જેમ સાચી છે તેવી જ બીજી એક વાત પણ સાચી છે કે માણસે કૃષ્ણને વિશે આસક્તિ રાખ્યા વિના કર્મ કરવાનું છે. અનાસક્તિ આસક્તિના કરતાં વધારે કૃષ્ણ આપનારી છે. પરંતુ મારું શરીર મારી સેવાનું ધારેલું કૃષ્ણ ન મળતા નકામું પડી જશે એમ કહીને હું કેવળ હકીકતમાં શું બને તેના ખ્યાલ આપવા મારું છે. જે શરીર ઉપયોગી નથી રહેતું તે નાશ પામે છે ને તેનો જગ્યાએ ખીલું આવે છે. એક આત્મા અવિનાશી છે અને તે જ સેવાનાં કર્મો દ્વારા પોતાના મોક્ષને અર્થે નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરતો રહે છે.

—ગાંધીજી

સન્ ૧૯૪૦માં, એક પત્રમાં ૨૫૦ મહા-
દેવભાઈએ મને લખેલું કે લોડ' સિનાલકગોના
અંગત મંત્રીનો એક પત્ર આવ્યો છે. મંત્રી
જણાવે છે કે, જર્મન રેડિયો પરથી 'અંગ્રેજ
ભયુસો ગાંધીજીના ખનનું કાવતું ચોગે છે.'
એવી ખબર વહેતી થઈ છે. અંગ્રેજોની વિરુદ્ધ
પ્રચાર કરવા ખુદ જર્મન ભયુસો એવું પદ-
ચંત્ર ગોઠવતા હોય એવું અમને લાગે છે. માટે
તમે સાવચેત રહેશો. અમે ગાંધીજીના રક્ષણ
માટે પોલીસનો ખટોબસ્ટ કરીએ એ એમને
ગમશે? એવી વ્યવસ્થા કરતા વાયસરોયને
ઘણા-આનંદ થશે.'

મહાદેવભાઈએ જવાબમાં લખ્યું કે, 'એવી
કોઈ વ્યવસ્થા થાય એમ ગાંધીજી ઈચ્છતા
નથી. કેમ કે એ વીસ વર્ષથી ખૂનના ભયનો
મામનો કરતા આવ્યા છે. અનુભવે એમને
શીખ્યું છે કે ઈશની ઈચ્છા વિના એક
પાંદડું ચ હાલતું નથી. કોઈ પણ જૂની
કોઈનીય આવરદામાં વધઘટ કરી શકતો નથી.
કોઈ મિત્ર પણ એમની રક્ષા નહીં કરી શકે.'

મહાદેવભાઈએ લખેલું કે શબ્દો બાપુના છે.
ખરેખર, ધવા કાળ ખીનાએ આઠ વર્ષ
પહેલાં પોતાની કાળી છાયા પાડી હતી. પણ
બાપુને હત્યારો કોઈ જર્મન કે અંગ્રેજ નહીં
પણ એક હિન્દી અને કદર હિન્દુ હતો!

હિન્દીમાં ગિરલાલવનના, કમ્પાઉન્ડમાં
પ્રથમ એકમથી બાપુની હત્યા કરવાનો નિષ્ફળ
પ્રયાસ થયો તે પછી હિન્દી સરકારે એમના
રક્ષણ માટે કડક વ્યવસ્થા કરી નારા મકાનના
ખૂણેખૂણે સંતરીઓ, તેમજ માદી અને હુધિવાર-
ખધ પોલીસ ગોઠવાઈ ગઈ હતી. આ વધારે
પડતી સાવધાની મને દુઃખદાયક લાગતી હતી.

સન્ ૧૯૧૬ માં ત્યારના વાયસરોય લોડ'
હાર્ડિંગે કાશી હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલયનો પાયો
નાખવા બનારસ ગયા હતા. તે પહેલાં નવી

રાજધાનીમાં એમનું સરઘસ પ્રવેશ કરતું હતું
ત્યારે એમના પર બોમ્બ ફેંકાયો હતો. એટલે
જ્યારે એ બનારસ આવ્યા ત્યારે એમના રક્ષણ
માટે કડક વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.
રમ્પકલ-રિવોલ્વર અને ફાંદાધારી પોલીસ આસ-
પાસનાં તળાવો સુધી ઠેરઠેર મૂકી દીધી હતી.
ગાંધીજીને આ તમાશો બેહદો લાગ્યો તેથી
એમણે બાહેરમાં 'વાયસરોયનું આયુ' જીવન
મૃત્યુથી ચ બદતર છે' એવી ટીકા કરી.

એકવાર એમના આ શબ્દો યાદ આપી
મેં ગાંધીજીને કહ્યું: 'આપણી પ્રાર્થનાસભા
સુદ્ધાં સગીનોની છાયામાં થાય એ આપણને
ચાહે ખરું? મને તમારી જિંદગીની બારે
ચિંતા છે, પણ એથી વિશેષ ચિંતા તમારી
કીર્તિની છે તમે ખુદ આ બધાને ધિક્કારો
છો તો પછી કેમ સહન કરી હો છો?'

'આ બાબત માટે તમે વડલભાઈને પૂછો
કેમ કે બધી વ્યવસ્થા એમણે જ કરી છે. મને
આ બધું ગમતું નથી પણ હું આ બધું માંગ
રક્ષણ માટે નહીં પણ સરકારના નામને ખાતર
સહન કરી રહ્યો છું.' ગાંધીજીએ કહ્યું.

મેં સરહાર વડલભાઈને કહ્યું તો એમણે
ટૂંકો જવાબ આપ્યો: 'તમને કેમ ચિંતા થાય
છે? આ બાબતની જવાબદારી તમારી નથી
પણ મારી છે. મારું જો થાલે તો બિરલાભવનમાં
આવનાર એકેએકની જડતી લઈ, પણ બાપુ
ખરે એવું કંચ નહીં દે.'

પણ વિધાતાની ઈચ્છા કોઈ દેરવી શક્યું
નહીં, મહાદેવભાઈના શબ્દોમાં મેં ગાંધીજીની
ભાષામાં-એમને એમનો કોઈ મિત્ર ગયાવી
શક્યો નહીં. હું પોતે કમરપટામાં પિસ્તોલ
છપાવીને પ્રાર્થનાસભામાં જતો અને બાપુજી
પાસે જનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ પર ઝીણી નજર
રાખતો હતો પણ એ બધો મિથ્યા ગર્વ હતો
'ઈશની ઈચ્છા વિના ના પાંદડું હાલી શકે.'

નિયમભંગની સજા

બાપુજી સાબરમતી આશ્રમમાં હતા ત્યારની આ વાત છે

આશ્રમજીવનના કેટલાક નિયમો હતા— અને તે આશ્રમમાં રહેતા હરકોઈને એક સરખા લાગુ પડતા હતા—બધાને જ તેનું પાલન કરવાનું હતું

એક દિવસ આશ્રમની બે બાળાઓ તેમના મિત્રોને મળવા ગઈ ત્યો તેમણે બનતુ ચીંતે બાધી—‘આશ્રમવાસીઓએ બનતુ ચીંતે આવી નહી’ એ નિયમનો ભંગ કયો

એ બાળાઓ જ્યારે આશ્રમમાં પાછી ફરી ત્યારે બાપુજીએ તેમને પૂછ્યું ‘સાચુ જોવાએ તમે બનતુ ચીંતે બાધી હતી કે નહી’

બાપુના પ્રશ્નથી પ્રથમ બંને બાળા મૂન રઈ ગઈ પણ પછી તરત હિંમત રાખીને કહ્યું ‘ના બાપુજી અમે કોઈ બાધુ નથી બાપુજી ખુશ થયા તેમની પીઠ ઘાબડી શ બારી અ પી

પણ અસત્ય કયા સુખી ઢાક્યુ રહે? એક દિવસ એ વાત બહાર થઈ ગઈ બાપુજીએ પેલી બંને બાળાઓને બોલાવીને પૂછ્યું તમે તે દિવસે મને જૂઠું કેમ કહ્યું? બાળાએ કઈ જવાબ આપી શકી નહી તેમના માથા શરમથી નીચા નચી ગયા બંને બોલ્યો ખોતરવા લાગી

બાપુએ આગળ કહેવા માડ્યું અશ્રમના નિયમનો ભંગ થાય એ મને ન ગમે વગી તમે જૂઠું બોલો એ કડવા ઘૂંટકા ગળવા જેવું લાગે એક વખત અસત્ય બોલ્યા પણ તેને ઢાકવા કેટલી વખત અસત્ય બોલવું પડે છે? વળી નિયમનો ભંગ થતા શિખા થવી જ નેઈએ હું પેતે એ શિખા સહીશ આજે તમારી શિખા બદલ હું ઉપવાસ કરીશ હવે તમે બદલ’

બાપુજીના શબ્દો માનગી બાળાઓ સડક

થઈ ગઈ તેમની આખામાં આસુ આવી ગયા પોતાની ભૂલ માટે બાપુજી ઉપવાસ કરે, અને ચાતના પેટે એ તેમનાથી કેવી રીતે સહન થાય? રડતા રડતા બંનેએ આજીજી કરતા બાપુને કહ્યું ‘બાપુજી, હવે અમે ખોટું નહી બોલીએ અમે આશ્રમના નિયમો પાળીશું’ બાપુને એ બાધધરીથી સંતોષ થયો

*

વાણી તેજુ વર્તન

બાપુજી મુબઈ હતા, ત્યારે ત્યાના કેટલાક અગ્રગણ્ય નાગરિકોએ તેમને ‘હરિજનો’ વિશે પ્રવચન આપવા આમંત્રણ આપ્યું

બાપુ થોડા સમય જ મુબઈ રહેવાના હતા અને કામ પણ થાપુ હતું છતાં એમણે હરિજનો પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે આમંત્રણ સ્વીકાર્યું

નિયત સમયે બાપુ સભામાં આવી પહોંચ્યા. લોકોએ તેમને વાલીના મડગાડાટથી વધારી લીધા પછી સર્વત્ર શાંતિ દેવાઈ ગઈ

બાપુ પ્રવચન કરવા બેસા થયા પ્રવચન શરૂ કરતા પહેલા પૂછ્યું ‘અહીં કોઈ હરિજન ભાઈ છે?’ આખી સભામાંથી કોઈ જોડું નહી કોઈ હરિજન હોય તો બોલે ને?

બાપુ તરત જ મહામંદપ પરથી નીચે બેઠેરી ગયા અને જવા માડ્યું સભાના યોજકોએ બાપુને પ્રવચન કરવા માટે બળ આમંત્રણ કયો પણ બાપુ દોકાયા નહી તેમણે આમંત્રણ કરનારાઓને કહ્યું ‘બંને બોલવા કરતા અમલમાં અકવનું વધારે મને છે જેને માટે મારે બોલવાનું છે, જેને આપણા નેટલા જ હમો આપણે આપવા માગીએ છીએ તેમને જ તમે સભામાં ન બોલાવ્યા?’ અને બાપુ પ્રવચન આપ્યા વિના જ ચાલ્યા ગયા

સૌને પોતાની બુલ સમજાઈ, અને પસ્તાવો કરવા લાગ્યા

પ્રભુની લીલા અજબ છે, જે ચીજો આપણે જીવન બાંધે છે તેની આપણે કદર કરી શક્યા નથી કારણ કે તે આપણને મફતમાં મળી છેને!

આકાશ, હવા, પાણી, સૂર્ય-પ્રકાશ અને પ્રેમ આ બધી ચીજો ઈશ્વરે આપણને મફત બક્ષિસ આપી છે—કારણ કે ઈશ્વર સાચેનો આપણો સંબંધ પ્રેમનો સંબંધ છે. એટલે ઉપત્રી બધી બક્ષિસો વારતવમાં પ્રેમનું કાન છે, એટલા માટે પ્રેમના કાનની કદર કરવી જોઈએ. પણ કદર કેવી રીતે કરવી? એ પર વારંવાર વિચાર કરવો જોઈએ. ઈશ્વરને અંતરમાં ત્યાપી એનું ફરી ફરી ચિંતન કરવું જોઈએ—જે રીતે માતા પિતાગનાં વાસણને ફરી ફરી માંછીને ચકચકતાં કરે છે—બિજાનાં કરે છે. આમ કરતાં એક દિવસ આપણે એટલું બિંદાણ પ્રાપ્ત કરીશું કે ઈશ્વરની કદર કરતા આપણને આવડી જશે.

આપણે પ્રેમની કદર નથી કરતા. આપણે કદર કરી હોત તો જીવનમાં માત્ર પ્રેમ જ પ્રેમ હોત. જ્યાં પ્રેમ મળે છે, પ્રેમ કરાય છે ત્યાં આદરભાવ, શ્રદ્ધાભાવ આ બધું હોતું જોઈએ. જ્યાં એ બધું હોતું નથી ત્યાં પ્રેમનું મોતી માટીમાં મળી બંધ છે. એટલા માટે પ્રેમ કરવાનું આપણે ઈશ્વર પાસેથી શીખવું જોઈએ. એણે જ પ્રેમ કરવાનું શીખવ્યું છે. જ્યારે જન્મ થયો તો માતાની ગોદમાં પડ્યા પડ્યા માતાના મોંતાં દર્શન થયાં. દુનિયામાં જન્મ લેનાર ઈશ્વર પાસે કંઈ ચિઠ્ઠી નથી લખાવી લાવતો કે, 'હું નવા આત્મા! તું દુનિયામાં બંધ છે, જેની ગોદમાં તારો જન્મ થાય છે તે તારી માતા છે.' પ્રેમના સંબંધમાં માત્ર દિલની સાક્ષી જ બસ છે.

પ્રભુ પ્રેમ વરસાવે છે પણ પોતાને પ્રગટ નથી કરતો. એ પરદાનશીન છે—છુપાયેલો

છે. મા ઘરનું બધું કામ કરે છે. કોઈ મહેમાન આવે છે તો કામની ધમ્માવમાં એનું મોં પણ તે જોવા પામતી નથી. મહેમાન બહાર ફરવા જાય છે ત્યારે ઘરની સજાવટ કરે છે. અને મહેમાન પણ માને જોઈ શકતો નથી. એટલે જે ખરો પ્રેમ છે તે માત્ર સેવાકાર્યમાં જ વ્યક્ત થાય છે. સેવા કરવી સહેલી તો નથી જ. સેવા કરનારે અહંકારનો સમૂળો નાશ કરવો જોઈએ. જ્યાં સુધી એમ ન હોય ત્યાં સુધી સાચી સેવા થઈ શકતી નથી. સેવા કરવાની પ્રેરણા પણ નથી થતી એટલા માટે તો કહેવાય છે કે પ્રેમ કરતાં શીખ્યો તેણે પ્રથમ પોતાનું મસ્તક ધરી લીધું.

અજબ ઈસારાર હૈ ઉસકા,

મુઝે વહ ખુશ કરકે શિખાતા હૈ.

જમ મૈં ઈસકે કરતા હું;

તો સુલી પર ચઢતા હું.

ચેગંબર હો, સાધક હો, પ્રેમી હો એની સેજ ગૂળી પર હોય છે. એક ભક્તમંડળીના ઘરની ભિંત પર એક ચિહ્ન હતું—કોસ અથવા શૂળી પર ગુલાબ મુકયું હતું—એનું એ જ કારણ હોતું જોઈએ. પ્રથમ જ્યારે એ એ ચિહ્ન જોયું તો ઘડીભર મને આશ્ચર્ય થયું. વિચાર કર્યો: આ શી લીલા છે! મેં તો ગૂળી પર બિગતું હોય એવું કોઈ ગુલાબ જોયું નથી. પરંતુ જ્યારે ભક્તમંડળીમાં સુપચાપ બેઠો તો બધું ધ્યાનમાં આવી ગયું. જ્યાં અહંકાર શૂળી પર ચઢે છે ત્યાં જ પ્રેમનું ગુલાબ બિગે છે. એટલે માનવું જ પડે છે કે જ્યાં અહંકાર હોય છે ત્યાં પ્રેમ નથી હોતો. જ્યાં અહંકાર હોય છે ત્યાં મોહ હોય છે, એ જ તો મોહ અને પ્રેમમાં ફરક છે. મોહ અહંકારથી રંગાયેલો હોય છે અને પ્રેમ કુરબાનીથી રંગાયેલો હોય છે. અને પ્રેમને

એળખવાનો રાડ પણ પ્રેમ જ છે પ્રમને જ્ઞાનના રસ્તે નહીં પામી શકાય, વ્યાનના રસ્તે પણ નહીં, કુરાન પુરાણ દ્વારા જ નહીં, વાદવિવાદથી પણ નહીં માત્ર પ્રેમથી જ પ્રમને પામી શકાય છે મીઠાએ કહ્યું જ છે આનંદ પ્રેમ કે ડોર એ પ્રેમની દોરી જોઈએ જેનાથી આપણું ચિત્ત ઈશ્વરના ચરણો સાથે બધાયેલું રહે જેના હૃદયમાં સાચો પ્રેમ હોય છે તે હિમ્મતવાન હોય છે જેમ કે એક બંધને કહ્યું છે 'અરે પ્રભુ' એટ રીતે તું પ્રીતમ છે અને ખીલ રીતે તું બાદશાહ છે, તું તારા સિંહાસન પર બેઠો છે, અને હું તારી પાસે આવવા માગુ છું તું મહારાજ છે હું તારી પ્રજા છું એટલે તારી ને મારી વચ્ચે અંતર રહે છે પરંતુ પ્રેમમાં ડોઈ અંતર નથી હોતું માટે તારે તારા સિંહાસન પરથી નીચે જીત રવું પડશે આજે હું આ તરતા પર બેઠો છું, વયોથી તારી લગની લાગી રહેલી છે પણ હું જોઉં છું કે તું તો આવતો નથી એટલે એ આજે નક્કી કરી લીધું છે કે, તું જ્યાં સુધી મારી પાસે ન આવે ત્યાં સુધી હું અહીંથી

ખમવાનો નથી તું તારા સિંહાસન પરથી જીતરી આવ પ્રમમાં જિંદગીની જોડે હોત નથી

પ્રમનો પાંડો રોજ રોજ ફરી ફરી જોખરો જોઈએ, નિત્યજીવનમાં ઉતારવો જોઈએ પ્રભુ કેવા બધા સાથે પ્રેમ મળે બધા પામી ગયો છે! આપણે પણ એમનું મનુષ્ય કરવાનું છે એમ ઠરતા મરીશું આધ્યાત્મિક જીવનની એ જ નિગાની છે જેને મરતા નથી આવડતું એ પ્રમને જોખમનો નથી પણ પ્રથમ મરતક વરવાને કોણ તથાર છે? એક ફકીરનું ભજન ચાલે આવે છે

પ્રેમ પ્યાવા પ્રભુ નિયા

જાગુ મગ્ન મ ન હમ હુઆ
પ્રેમ પ્યાવા

પ્રેમ ભટ્ટીકા સનગુર મામી!

શિર ઘટે હમ ચિયા,

પીનત પ્રેમ મિસર ગઈ કાયા

દિલ દર્પણ કર દયા

પ્રેમ પ્યાવા

ટાંગેર અને ગાધી—વીમમી સદીના આ પૂર્વાર્ધની બે મહાન અને પ્રભાવશાળી વ્યક્તિઓ છે એ નિર્વિવાદ છે એ બંનેની તુલના બોધપ્રદ થઈ પડે એમ છે ઘડતર અને પ્રકૃતિની દૃષ્ટિએ ખીલુ ડોઈ પણ બે વ્યક્તિ એકબીજાથી આત્મી ભિન્ન ન હોઈ શકે અમીર કળાકર, પણ ગરીબો મારેની હુમદદીને પરિણામે પ્રજાવાદી બનેલા ટાંગેર તરવત હિન્દની સાર્વત્રિક પરપરાના—જીવનના દરેક વ્યવસાયોમાં રમ લેવાની અને જીવનનો આનંદ લૂટતા લૂટતા જીવન ગાળવાની પરપરાના—ઘાતક હતા વધુ પ્રમાણમાં પ્રજાના માણસ અને લગલગ હિન્દના એડૂતના મૂર્તિમત સ્વરૂપ સમા ગાધીજી હિન્દની ખીલુ પ્રાચીન પરપરાના—ત્યાગ અને તપ તેમ જ સયમની પરપરાના—પ્રતિનિધિ છે અને આમ છતાં ટાંગેર પ્રધાનપણે વિચારક હતા અને ગાધીજી અઝગ કર્મચોગી અને પ્રવૃત્તિપરાયણ પુરુષ છે બંને, જુદી જુદી રીતે જગદ્વ્યાપી દૃષ્ટિવાળા હતા અને આમ છતાં બંને નિઃશિખ હિન્દી હતા તેઓ હિન્દની ભિન્ન છતાં સુસંવાદીત બાબુ રજૂ કરતા હોય અને એક બીજાના પૂરક હોય એમ લાગતું હતું

—જનાહુરનાવ નહોડે

જે લોકો ઈશ્વરનું ચરણ લે છે તે પોતાને માથે આવી પડતી હરકોઈ આકતનો પોતાના કટથાણને માટે ઉપયોગ કરી શકે છે

—ગાધીજી

વિદેહના રાજા કુંભની રાણી પ્રભાવતીએ એક લાવણ્યમયી કન્યાને જન્મ આપ્યો. તેનું નામ મલ્લિકુમારી પાડયું. તે અત્યંત સ્વરૂપવાન અને સુકેમળ હતી. તે યોદ્ધી યર્ધિત્યારે તેણે આજીવન બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવાનો સંકલ્પ કર્યો. એ રાજકુમારી હતી અને રાજવૈભવની કશી મહા ન હતી તે છતાં તે સંપૂર્ણ સાદાઈથી રહેતી. અને બ્રહ્મચર્યવ્રત સહેલાઈથી પાળી શકાય તે માટે તે સાવ સાદા ધોરાકલેતી.

રાજકુમારી ઉંમરલાયક થઈ ત્યાં સુધીમાં તે તેનાં રૂપ લાવણ્યની કીર્તિ આનુષાંગુ દર દર સુધી ફેલાઈ ગઈ. તેના પર યુગ્ય યર્ધને કેટલાય રાજાઓએ તેના હાથની માગણી કરી. પણ કુંભ રાજાને કુમારીના બ્રહ્મચર્યવ્રતની ખબર હતી એટલે તણ ખધી માગણીઓને અસ્વીકાર કર્યો.

■ દેશીના રાજાઓને પોતાની માગણીને અસ્વીકાર થયાથી ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો. અને તેઓએ વિદેહ પર ચડાઈ કરી.

મલ્લિકુમારીને પહેલાંથી જ ખબર હતી કે રાજાઓની માગણીને અસ્વીકાર કર્યાથી તેઓ ક્રોધે બરાઈને વિદેહ પર ચડાઈ કરશે. એટલે એણે એ સૌને શાંત કરવા, સંયમનો પાક બહાવવા એક મુક્તિ વિચારી રાખી હતી. એણે પોતાના મહેલના એક ઓરડામાં પોતાના માથા—આકારની પોતાની એક સોનાની મૂર્તિ તૈયાર કરાવીને રાખી હતી. તે એવી તો આમેદુબ હતી કે જોનાર તેને સ્વયં મલ્લિકુમારી જ ધારી લે.

એ મૂર્તિ પેલી હતી. તેના માથા પર એક ઢાંકણ હતું તે પેલી મૂર્તિમાં યુગંધીત ખાદ્ય-પદાર્થો ભરીને તેણે ઢાંકણ સખત રીતે વાસી દીધું.

છ-છ રાજાઓના એકસામટા ધસારા સામે

કુંભ રાજા ટકી શકે એ શક્ય જ ન હતું. એણે ખૂબ પ્રયાસ કર્યો પણ દુશ્મનો પોતાના પ્રદેશ અને લશ્કરની ખુવારી કરતા નહીંક આવતા હતા.

મલ્લિકુમારીએ કહ્યું: ‘પિતાજી! મારે માટે નાહક કેમ બન માલની ખુવારી થવા દો છો? તમે ચઢાઈ કરનાર છો એ રાજાને યોદ્ધાવીને મારી પાસે મોકલો, હું એમને સમજાવીશ.’

કુભે છએ રાજાઓને ખબર કરી. તે તો ખુશ-ખુશ થઈ ગયા. સુદ્ધ ખંધ કરીને તેઓ રાજકુમારીના મહેલે આવ્યા. જે ઓરડામાં પેલી સુવર્ણમૂર્તિ હતી તે જ ઓરડામાં તે સૌને બેસાડ્યા. પેલા છએ રાજાઓએ તો પેલી સુવર્ણની મૂર્તિને જ મલ્લિકુમારી માની લીધી! એના રૂપમાં તે આસક્ત થઈ ગયા. થોડી વાર પછી બધારે મલ્લિકુમારી પોતે ઓરડામાં હાજર થઈ ત્યારે રાજાઓને જાન થયું કે આ તો મૂર્તિ છે!

રાજકુમારીએ રાજાને ઉદેશીને કહ્યું: ‘તમે હુમલાં સુધી જેને આસક્ત થઈને જોતા હતા તેમાં ને મારામાં કયો ફરક નથી.’ એમ કહી તે પેલી મૂર્તિ પાસે ગઈ અને ઢાંકણ ખોલતાં કહ્યું: ‘જેમ માડું શરીર અન્નથી લાડું’ ■ તેમ આ મૂર્તિની અંદર પણ અન્ન ભર્યું છે. જુઓ! હું ઢાંકણ ઉઘાડું- છું.’ એમ કહીને તેણે મૂર્તિનું ઢાંકણ ઉઘાડી નાખ્યું. ઢાંકણ ઉઘાડતાં જ અંદરથી તીવ્ર દુર્ગંધ નીકળવા માંડી, કેમ કે અંદરનું અન્ન સડી ગયું હતું. દુર્ગંધથી શ્વાસ રુધાતા રાજાઓ ઓરડામાંથી તરકાળ બહાર નીકળ્યા તો સારું એમ (વચ્ચારવા લાગ્યા. ત્યાં મલ્લિકુમારીએ કહ્યું: ‘તમે નાક પર હાથ શા માટે દાખ્યા? દુર્ગંધ આવે છો એટલે ને? તમે પ્રથમ જે મૂર્તિના રૂપ પર મોહિત થવા હતા તેમાંથી જ આ દુર્ગંધ

નીકળે છે. આ મૂર્તિ પેઠે જ મારા આ મુંદર
હેખાતા શરીરમાં પણ રક્ત-મગ્ન-મુત્ર જેવી
ધુણાપદ ચીજે જ ભરેલી છે. અને એ જેનાથી
ભર્યું છે એ દેહ પર કોઈ વિવેકી પુરુષ
મુગ્ધ થાય ખરે? અને એટલા માટે યુદ્ધ
જેવો હિંસાત્મક હતાકાંડ આરંભે ખરે?

મદિલની આ માર્મિક વાણીથી રાજાઓનાં
મોહનાં પડળ ખૂલી ગયાં—તેમનાં હૃદય નિર્વિ-
કાર થઈ ગયાં અને તેમને પોતાનાં કાર્યની
શરમ ઊપછી; પશ્ચાત્તાપ થયે.

રાજાઓએ પોતાના અવિવેકી વર્તન બદલ
મદિલકુમારીની ક્ષમા માગી.

મદિલએ ફરી કહ્યું: ‘મનુષ્યના કામ-સુખને

આધાર આ દુર્ગંધીયુક્ત શરીર પર છે. એ
પર કોણ આગ્રહ થાય? મને તો લેશમાત્ર
આગ્રહ નથી. મેં તો અહિક સુખનો કયાર-
નોય ત્યાગ કર્યો છે. હું રાજ્યભવનમાં રહું છું છતાં
માણખી અને લોગથી અલિપ્ત હું અને હવે
તો હું દીક્ષા લઈને સાધ્વીજીવન ગાળીશ.’

મદિલકુમારીનાં આ વચનોએ રાજાઓનાં
મન પર ખૂબ અગર કરી.

પોતે ફરેલી અવિચારો ચઢાઈ માટે તેઓએ
કુંસ રાજની ક્ષમાયાચના માગી. અને પછી
પોતપોતાનાં રાજ્યમાં જઈ રાજકારભાર પોતાના
પુત્રોને સોંપીને સદ્ દીક્ષા લઈ સધુજીવન
ગાળવા લાગ્યા.

*

બિરબલની બાદબાકી

અકબર બાદશાહના એક સળધીને નોકરી મળતી ન હતી, એણે અકબરને તે
વિશે ફરિયાદ કરી. અકબરે તેને પૂછ્યું કે, ‘તને હિસાબ કરતા આવડે છે?’

‘એ તો સાવ સહેલી વાત છે’ પેલાએ જવાબ આપ્યો.

અકબરે કહ્યું કે, ‘વારું ત્યારે કાલે દરબારમાં આવજો. પરિક્ષા કર્યા પછી નોકરીની વાત.’
ખાંજે દિવસે પેલો દરબારમાં આવ્યો.

અકબરે તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો: ‘સત્તાવીસ નક્ત્રોમાંથી વરસાદના દસ નક્ત્ર બાદ
કરીએ તો શેષ કેટલાં રહે?’

‘૨ તર નક્ત્ર.’ પેલાએ તરત ઉત્તર આપ્યો.

‘ઝોઢું.’ અકબરે કહ્યું અને દરબારમાં બિરબલ બેઠો હતો તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:
‘બિરબલ, તું કહે કે શેષ શું રહે?’

‘શૂન્ય.’ બિરબલે જવાબ આપ્યો.

દરબારમાં બેઠેલા સૌ કોઈ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા બધાને લાગ્યું કે બિરબલે
બૂલ કરી છે.

‘પણ તે કેવી રીતે બિરબલ?’ અકબરે સ્પષ્ટ કરવા પ્રશ્ન કર્યો.

‘જહાંપનાહ! જે વરસાદનાં દસ નક્ત્રને બાદ કરીએ તો દુનિયા એક વિરાટ
સ્મશાન બની જાય. વર્ષા વિના અન્ન કેવી રીતે ઊગશે? લોકો ખાશે શું? પીશે શું?
જીવન શુદ્ધ થઈ જશે. અને તો પછી બચશે શું?’

બિરબલનો જવાબ સાંભળી સદ્ વાહવાહ બોલી ઊઠ્યા

*

x કપડાં બદલે તેટલી આસાનીથી ધર્મ બદલનારા લોકોની મારે મન કશી કિંમત નથી.
x તવ મરોની કરોડોની સપ્તિ તેમનાં મહેલો અને અશ્વો ને રાચરચીલા વગેરેમાં
છે. જ્યારે ભક્ષાળી બધી સમૃદ્ધ સુરાઈ, રામ, હરિ વગેરે નામથી ઓળખાતા તેના
ઈશ્વરમાં સમાયેલી છે અને તેની મારફતે જ લક્ષ્મીને તે પ્રાપ્ત થાય છે. —ગાંધીજી

ધૂમકારી જાતક

ભગવાન બુદ્ધે જોતવનમાં વિહાર કરતાં
 કોશલ નરેશના આતિથ્ય સત્કાર સંબંધમાં આ
 કથા કહી:

એક વાર કોશલ નરેશે પોતાના પુરાણ
 ચોદાઓની અવગણના કરી નવા ચોદાઓનો
 આદર સત્કાર કર્યો અને વિશેષ માન આપ્યું.
 એવામાં રાજ્યમાં એક સ્થળે બળવો ફાટી
 નીકળ્યો. જે જૂના ચોદા હતા તેમણે વિચાર્યું
 કે નવા આવેલા ચોદાઓ એ બળવો દબાવી
 દેશે ને નવા ચોદાઓએ વિચાર્યું કે આગલા
 ચોદા છે તે બળવાને દાબી દેશે. આમ એક
 બીજાની આશાએ કોઈ બળવાખોરોની સામે
 ધ્યુ નહીં તેથી બળવાખોરોએ રાજાનો
 પરાજય કર્યો.

રાજાને લાગ્યું કે મેં નવા ચોદાઓનાં
 માન-પાન કર્યાં એટલે હું હાર્યો—આ બાબ-
 તમા બુદ્ધને પૂછીશ કે શું મારી પેઠે નવીનોનો
 વિશેષ આદર સત્કાર કરવાથી અગાઉ કોઈ
 રાજા મારી પેઠે પરાજિત થયેલો ખરો?

પ્રાતઃકાળે નિત્યકર્મથી પરવારી જોતવન
 જઈને ભગવાન બુદ્ધને નમસ્કાર કરીને રાજાએ
 પોતાના મનની શકા કહી.

બુદ્ધ ભગવાને કહ્યું : નવાઓનો વિશેષ
 આદર કરવાથી માત્ર તું જ નહીં પણ અગા-
 ડના રાજાઓ પણ પરાજય પામ્યા હતા.
 સાંભળ હું પૂર્વજન્મની કથા કહું છું :

અગાડના સમયમાં કુરુ દેશમાં ઈન્દ્રપ્રસ્થ
 નગરમાં યુધિષ્ઠિર ગોત્રનો ધનંજય નામનો
 કુરુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યારે યોધિ-
 સત્વ એમના પુરોહિત કુળમાં જન્મ્યા. માતા
 યતા તક્ષશીલા જઈને બધી કળાઓ શીખીને
 ઈન્દ્રપ્રસ્થ પાછા ફર્યા. પિતાના મૃત્યુ પછી
 રાજ્યત્વ પુરોહિતપદુ એમને મળ્યું. એમણે
 નામ પડયુ વિદુર પડિત

તમારી પેઠે જ ધનંજય ગબ્બએ જૂના

ચોદાઓની અવગણના કરી અને નવા ચોદા-
 ઓનો આદર સત્કાર કર્યો એના રાજ્યમાં પણ
 એક વાર બળવો થયો ત્યારે તમારે ત્યાં થયું
 તેમ એના રાજ્યમાં પણ એમ જ બન્યું પરિણામે
 રાજા પરાજય પામ્યો. એક દિવસ એને તમારી
 પેઠે જ વિચાર આવ્યો ને એમ તમે મને
 પૂછતા આવ્યા છો તેમ તે વિદુર પડિતને
 પૂછવા ગયો તેણે પોતાનો વિચાર કહીને

વિદુરને પૂછ્યું: ‘બ્રાહ્મણ, એવો કેવળ છે કે જે એકલો એકલો ચિંતા કરે છાં શું એ તું બાણ છે?’

એ સાંભળી વિદુર-ગોધિસત્ત્વે કહ્યું: ‘મહારાજ આપનો શોક તે શું શોક છે? પહેલાના સમયમાં ધૂમકારી નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો તે જંગલમાં રહેતો હતો અને તેણે પુષ્કળ બકરીઓ પાળી હતી. તેને બિછેરી પોતાનું ગુજરાત ચલાવતો હતો. બ્રાહ્મણે આસ-પાસથી ઘણું બળતણ ભેંશું કર્યું હતું. તેનો તે રાત-દિવસ ધુમાડો કરતો તેથી તે જ્યાં રહેતો ત્યાં માખી-મચ્છર બિલકુલ થતા નહીં. અને તે તથા તેનો માલ સુખે રહેતાં. ત્યાં થતા ધુમાડાથી આકર્ષાઈને માખી મચ્છરથી ત્રાસેલાં સોનેરી રંગનાં મુંદર હરણો ત્યાં આવી ચડ્યા. બ્રાહ્મણે તેા એ હરણોને એઈને હુરખાવેા અને બકરીઓને બદલે હરણોની સાર મલાળ રાખવા લાગ્યેા. બકરીઓ પાછળ ધ્યાન ન રાખવાથી એક પછી એક બધી બકરીઓ ઉવટે મરી ગઈ.

‘એવામા શિયાળો આવ્યો. હરણો ઢિંભા લથળી દેશમાંથી આવ્યાં હતા ત્યાં હુધે વર-

સાદની ઋતુ જતાં મચ્છરોનો ઉપદ્રવ શમી ગયો એટલે બધાં હરણો પાછા પોતાના મૂળ સ્થાનકે આવ્યાં ગયાં.

‘બ્રાહ્મણના શોકનો તો પાર ન રહ્યો. બકરીઓ તો કચારની મરી ગઈ હતી. ને હરણો પણ આવ્યાં ગયાં તેથી તે સાવ એકલો પડી ગયો. શોક ને ચિંતામાં તે દિવસે દિવસે ચારીરે શીથ થતો ગયો અને અતે મરી ગયો.

‘માટે હે મહારાજ, જે પોતાનાં હોય તેનો અનાદર કરે છે ને નવા આવનારનો વિશેષ આદર કરે છે તે પેલા બ્રાહ્મણની પેઠે છેવટે એકલો પડી શોક ને ચિંતાથી નાશ પામે છે’

આ પ્રકારે ગોધિસત્ત્વે રાજને સમજાવ્યો. રાજાએ પ્રસન્ન થઈ પુષ્કળ ધન આપ્યું.

ત્યાર પછી તેણે પોતાના જૂના સાથી-હારોનો ઉવટ સુધી પુષ્કળ આદર કર્યો ને દાન-પૂરવાના કર્યો કરી તે સ્વર્ગે ગયો.

એ વખતે કુરુ રાજા આનંદ હતો, ધૂમ કારી બ્રાહ્મણ પ્રસેનજિત કેસલ હતો અને વિદુર પાંડવ હું પોતે હતો.

ભગવાન બુદ્ધે આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ કરી ભવકને ચેષ્ઠ બેસાડ્યો.

એક દિવસ હજરત ઉમર મફ્ફિદમા બેઠા હતા. ત્યાં બેઠેલા લોકો સાથે વાત-ચીત કરતા હતા. એમણે લોકોને પૂછ્યું, ‘પારા કે એવું’ અને કે દીનને બદલે હું દુનયા તારફ ઢળી બઉં તો તમે શું કરશો?’

ત્યાં હાજર લોકોમાંથી એક માણસ બોલે થઈ ગયો અને આનમાંથી તલવાર કાઢી કહેવા લાગ્યો: ‘મારી આ તલવારથી હું તમારું શિર ધડથી જુડું કરી નાખીશ’ હજરત ઉમરે તેને કહ્યું કે, ‘આ તો તું મારી તારીફમાં કહે છે.’

‘હા, હા હું તમારી તારીફમાં જ આ કહું છું.’ પેલા માણસે તેજથી કહ્યું. હજરત ઉમરને તેના આ જવાબથી આનંદ થયો અને કહેવા લાગ્યા: ‘જ્યાં સુધી કેામમાં આવા સુવાનો છે ત્યાં સુધી મને શ્રદ્ધા છે કે હું કેાઈ દિવસ ભૂલથી એાટે રખે ચડી જઈશ તો તેઓ મને સીધો કરી દેશે.’

કેાઈ જીવનમાર્ગ પર પુષ્પો બિલાવી બાપ છે;
કેાઈ જીવનમાર્ગ પર ધોંધા બિલાવી બાપ છે;
સુખ અને દુઃખ સાથીઓનો સાથ લઈને આંતમાં
જિંદગીના કદ્યો રસ્તો વટાવી બાપ છે. — બર્નલ

‘નેમીનાથ જૈનેના આવીસમાં તિર્થ’ કર છે. ગિરનાર પર્વત પર નેમીનાથનું સુપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન મંદિર આવેલું છે.

દેશના ખૂણેખૂણેથી અનેક જૈન યાત્રાગુઓ નેમીનાથનાં દર્શનને આવે છે.

એ ઉપરાંત ગિરનાર પર વસ્તુપાળ—તેજ-પાળનાં સુપ્રસિદ્ધ તહેરાંઓ પણ છે.

પણ યાત્રાગુઓ નેમીનાથનાં દર્શન નિમિત્તે જ ગિરનાર જાય છે.

નેમીનાથનું ઇહેનું જ્યારે બધાયું એ વિશે જુદા જુદા મતો છે. કહે છે કે નેમીનાથનું મૂળ મંદિર તો લાકડાનું હતું પણ શુદ્ધ નરેશ સિદ્ધરાજ જયસિંહે જૂનાગઢના રાજેજા-રને મારી જૂનાગઢ છૂટી લીધું અને સજ્જન મહેતાને સૌરાષ્ટ્રના ઇંડનાથક નીમ્યો. તે કાળે જૈન રાજકર્મચારીઓમાં ધર્મપ્રીતિ બહુ હતી એ તો જાણીતું છે સજ્જન મહેતાને નેમીનાથના લાકડાના મંદિરને બદલે પથ્થરનું સુવિશાળ નવું મંદિર બંધાવવાનો વિચાર આવ્યો અને તે તેણે સમગ્ર સૌરાષ્ટ્રની ત્રણ વર્ષની બધી આવક ખર્ચીને નવું પથ્થરનું મંદિર બાંધીને અમલમાં મૂક્યો.

ગિરનાર આમ તો હિન્દુઓનું પણ તિર્થ-સ્થળ છે, પણ જૈનો તો ગિરનારને નેમીનાથનો જ પર્વત માને છે. નેમીનાથનું મંદિર ગિરનારની જે દૂક પર આવ્યું છે તેને જૈનો નેમીનાથની દૂક પણ કહે છે અને એ દૂકને ‘ફરેતા કાટ’ છે તે આમ તો ઉપરકાટ કહેવાય છે પણ જૈનો તેને ઉચ્ચસેનગઢ કહે છે.

ઉચ્ચસેન તે, તે કાળના જૂનાગઢના રાજા ને નેમીનાથના સસરા. તેમના નામ પરથી એ નામ પડ્યું હોય એ સંભવિત છે.

નેમીનાથનું એ મંદિર, અહીં ગિરનાર પર કેમ છે એવો પ્રશ્ન સામાન્ય જિજ્ઞાસુઓને થશે. જૈનોને તો નેમીનાથ વિશે જાણ હોય જ

પણ બીજા જિજ્ઞાસુઓને ખબર ન પડે હોય.

નેમીનાથ ચાદવશના-હરિવશના-રાજ-કુમાર હતા. કૃષ્ણના કાકાના દીકરા. ઉંમરમાં તો કૃષ્ણથી પણ મોટા. સમુદ્રવિજય એમના પિતા અને માતા શિવાદેવી.

બાળક નેમીનાથ સ્વરૂપવાન અને શુભવાન હતા. શ્રી કૃષ્ણની બાળલીલા તો જાણીતી છે. ચાદવશના બીજા કુમારો પણ કંઈ સાધારણ ન હતા. તે કાળે તો રાજકુમારોને નાનપણથી જ બધી વિદ્યાઓનું જ્ઞાન અપાતું. બાળક નેમીનાથને પણ રાજનીતિ અને યુદ્ધકળાનું શિક્ષણ અપાતું હતું.

એક દિવસ નેમીનાથને શું સૂઝ્યું તે સીધા આયુધ-શાળામાં ગયા અને ત્યાં નાગરીયા પર ચઢીને સારંગ ધનુષ્ય લઈને ચઢાવ્યું. આ ધનુષ્ય માત્ર શ્રી કૃષ્ણ જ ચઢાવી જાણતા હતા. વળી ધનુષ્ય મૂકીને નેમીનાથે રાજશંખ ઊઠાવીને વગાડવા માંડ્યો. આ શંખ વગાડવો સહેલો ન હતો પણ બાળ નેમીનાથે તો સહજ ઊઠાવ્યો અને વગાડવા લાગ્યા.

શંખધ્વનિ સાંભળીને શહેરમાં હોહા થઈ ગઈ: ‘અરે આ શું થયું?’ કેમ કે, જ્યારે કોઈ આકૃત આવી પડે ત્યારે જ એ શંખ વગાડવામાં આવતો. પછી જ્યારે ખબર પડી કે આ તો નેમીનાથનું પરાક્રમ છે ત્યારે સૌને શાંત થઈ. શ્રી કૃષ્ણે નેમીનાથને બોલાવી તેની પીઠ ચાબડી. આવા હતા બાળ નેમીનાથનાં પરાક્રમે.

નેમીનાથ સુવાન થયા. એમના વિવાહની વાત ચાલી. નેમીનાથનાં રૂપશુભમાં સરખી કિતરે એવી કુંવરીનો શોધ ચારે બાજુ ચાલી પણ એમની તોલે આવે એવી કુંવરી મળે એ અશકય હતું. છેવટે જૂનાગઢના ઉચ્ચસેન રાજાની કુંવરી રામલની પસંદગી થઈ. રામલનાં રૂપ-શુભની સુવાસ ચારે તરફ પ્રસરી હતી.

બન્ને બાતુ લગ્નની તડામાર તૈયારીઓ ચાલી. યાદવો પોતાની શાન પ્રમાણે જન લઈ જવા માટે ભારે તૈયારી કરવા લાગ્યા. આ તરફ જૂનાગઢમાં પણ યાદવકુળની જનતું યોગ્ય સન્માન કરવા ભારે તૈયારી ચાલી.

વિવાહનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. દ્વારકાથી નેમીનાથનો લગ્ન વરઘોડો નીકળ્યો અને જૂનાગઢ આવી પહોંચ્યો.

આખું જૂનાગઢ શહેર અર્પુ શણગારાયું હતું. નગરજનો નેમીનાથનો વરઘોડો ભેવા જિમક્યા હતા.

વરઘોડો રસ્તામાંથી પસાર થતો હતો.

યાદવોની જન એટલે પુછુ જ શુ! જનની સરભરા માટે ઉઝમેને ભારે તૈયારી કરી હતી. જનજનના પકવાનાં (વગેરે સાથે માસાકાર કરનારા માટે પણ પુરતી ભેગવાઈ રાખી હતી પુષ્કળ પશુઓ ભેગા કર્યા હતા. બનવાકાળ તે એ બધાં પશુઓ ભોજનમૃદની નજીક જ બાંધ્યાં હતાં અને વરઘોડો તેની નજીકથી પસાર થતો હતો. પશુઓ પોતાનો અત્યાજી નજીક દોવાતું જાળીને શરારાટ કરતાં હતાં. નેમીનાથનું ધ્યાન તે તરફ ગયું તરન રથ ચોભાળ્યો અને મારચિને પુછ્યું 'આ અવાજ શેના આવે છે?'

'તમારા લગ્નની ખિજબાની માટે પશુઓ ભેગા કર્યાં છે તે શરારાટ કરે છે.'

'અને બગાડર સમજ ન પડી.'

'આપણી માથે માંમાહારી માજનિયા પણ છે. તેમને માટે માંગ બધવા માટે એ પશુઓ ભેગાં કરેલા છે અને તે બધા પોતાનો અંગ કાળ નજીક આવેલો જાળી શરારાટ કરે છે.' મારચિએ સમજ પાડી.

નેમીનાથને સખત આધાન થયો. મારા લગ્નપ્રસંગે, માજનિયાઓની મરબરા માટે બિચારા નિર્દોષ છવોની કતલ! આ તો નરી નિર્દયતા! એમનું કદ્ય દ્રવિ જોડ્યું. એમનું મારચિને આજ્ઞા કરી. 'રથ, પશુઓ બાંધ્યા

છે ત્યાં લે.'

સારથિએ રથ ત્યાં જઈને જોયો રાખ્યો. 'બધાં પશુઓને છોડી મૂકો.' નેમીનાથે આજ્ઞા આપી.

બધા પશુઓને છોડી મૂકવામાં આવ્યાં તેથી તે બહુ પ્રસન્ન જણાતાં હતાં.

આમ કરતાં વરઘોડો અટક્યો. એટલે ખજલગાટ મચી ગયો. બધા વરઘોડો કેમ અટક્યો તે જાણવા ધમ્મી આવ્યા.

સસુદ્રવિજય અને ઉઝસેન આવ્યા, શ્રી કૃષ્ણ પણ હતા.

નેમીનાથે કહ્યું: 'હવે મારે પરણવું નથી - પશુઓના અવાજે મને જાગ્રત કર્યો છે, મારી આખ ઉઘાડી છે—હવે હું મંસાર છોડી સાધુ યથ તપ કરીશ.' અને એમણે વરજાનનો ડીમતી પોશાક જોતજોતામાં ઉતારી નાખ્યો.

બંને રાજકુળોમા શોક વ્યાપી ગયો. નેમીનાથને મમજાવવામાં બંને પક્ષે કરી મઠ્યા રાખી નહીં પણ નેમીનાથ અલ્યા નહીં— પોતાના નિર્ણયમાં અડગ રહ્યા અને જૂના ગઢથી સીધા ગિરનાર તપ કરવા ચાલ્યા ગયા. રાજુલે જ્યારે આ જાણ્યું ત્યારે એના હૃદયને પાર રહ્યો નહીં. એણે ભાવે મુખી દાગપત્યજીવનના કૃષ્ણ મધુર સ્વપ્ના મેળ્યાં હતાં. એની આશાની ઇમારત ભાંગી પડી.

માતા પિતાએ મમજાવ્યું કે, 'હજી કંઈ બગડ્યું નથી. તે કંઈ નેમીનાથ સાથે લગ્ન થયાં નથી બીજો યોગ્ય વર જોતી કાઢશું.'

'તમે આ મું કહો છો? લગ્ન બલે નથી થયા પણ મનથી તો વરો જ ચૂકી છું. લગ્ન કરીશ તો એમની જ માથે, નહીં તો આજીવન કુંવારો રહીશ.'

એને આજ્ઞા હતી કે રિમાયેલા નેમીનાથને હું મનાડી તાપીશ પોતાની સખી સાથે તે રથમાં બેઠી ગિરિજાને આવી રથ અને મળીને ત્યાં જ ચોભાવી પાતે એકત્રી નેમી નાથ તપ કરતા હતા ત્યાં ગિરનાર પર પહોંચી

નેમીનાથ પથ્થર પર દૃઢ આસને ધ્યાનમાં બેઠા હતા. રાત્રીને જતાં પહેલાં મનમાં ગોખી રાખ્યું હતું કે નેમીનાથને હું આમ કહીશ, તેમ કહીશ અને છેવટે મનાવી લઈશ. પણ નેમીનાથને જોઈને એના બધા મનમુખા મરી પડ્યા.

રાત્રીને જોઈને પણ નેમીનાથ પ્રવૃત્તિ સ્થિર જ રહ્યા. થોડી વાર તો રાત્રીને નેમીનાથને જોઈ રહી—એતું હૃદય ડાચ ન રહ્યું. ચોપાર આંમુએ રડી પડી ને જઈને નેમીનાથના ચરણોમાં ઢળી પડી. અને આજીજી કરીને કહેવ. લાગી: 'નાથ! આપની તપ કરવાની આ ઉમર નથી તમે હજી સંસારનું સુખ જોધું નથી, અને મારી તરફ જુઓ, મારા વિચાર કરો, કૃપા કરી પાછા વળો.'

પણ નેમીનાથને એ આજીજીની કંઈ જ અસર થઈ નહીં. રાત્રીને ફરીફરી વિનંતિ કરો પણ નેમીનાથ ચળ્યા જ નહીં. છેવટે તેનો મોહ દૂર કરવા નેમીનાથે તેને ઉપદેશ

આપ્યો: 'રાત્રીમારી! તું આટલી બુદ્ધિશાળી, ચતુર અને સુખ-શીલવાન છે છતાં આવી વાત કરે છે? અહીં વાસ્તવમાં કોઈ જ કોઈનું સચું નથી. બધી માયા છે. ધર્મ સિવાય કોઈ સાથી નથી. માટે મને પણ ધર્મને શરણે જવા દે ને મારું કલ્યાણ કરવા દે, એટલું જ નહીં, તું પણ ધર્મને શરણે જઈ તારું કલ્યાણ કર.'

અંતે રાત્રીને એમનો ઉપદેશ શિરોમાન્ય કર્યો અને તે પણ ઘરબાર છોડી, દીક્ષા લઈ સાધ્વી ચર્ચતપ ને ત્યાગનું જીવન જીવવા લાગી.

નેમીનાથ પાંચ વ્રત—અહિંસા, સત્ય, ચોરી ન કરવી, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ—પાળી, કઠોર તપશ્ચર્યા કરી પૂર્ણ જ્ઞાન પામ્યા. પછી એમણે અનેક રથો પગપાળા ફરીને અહિંસા ને જીવહયાનો કલ્યાણકારી ઉપદેશ દીધો.

અંતમાં ગિરનાર પર્વત પર નેમીનાથ મોક્ષ પામ્યા.

એ મહા પુરુષની યાદ આપતું એમનું લબ્ધ મંદિર ગિરનાર પર આવેલું છે.

હું કોઈ ઇતિહાસવેત્તા નથી; આજ પાંડિત્યનો અથવા ભારે વિદ્વાનો મારે દાવો નથી. પરંતુ હિંદુ ધર્મ વિષેના એકાદ પ્રમાણભૂત ગ્રંથમાં મેં વાંચ્યું છે કે 'હિંદુ' શબ્દ વેદમાં મળતો નથી પણ મહાન સિકંદરે હિંદુ પર ચક્રાઈ કરી ત્યારે સિંધુ નદીની પૂર્વમાં આવેલા દેશમાં વસતા લોકોને હિંદુ કહીને ઝોળખાવવામાં આવતા હતા. અંગ્રેજી ભાષાનારો હિંદુઓ આજે પણ સિંધુને 'ઇન્ડસ' નામથી ઝોળખે છે. ગ્રીક ભાષીમાં સિંધુના 'સિન્ડો' 'એસ' એટલે 'ડુ' થઈ ગયો. તેથી એ મુલકના વતનીઓને ધર્મ 'હિંદુ' નામથી ઝોળખાયો અને તમે સૌ જાણો છો કે એ ધર્મ સૌથી વધારે સહિષ્ણુ ધર્મ છે. જીવમથી ત્રાસીને ભાગી છૂટેલા પ્રાચીન ખ્રિસ્તીઓને તેણે આશ્રય આપ્યો હતો, બની-ઇસરાઇલના અનુયાયી યહૂદીઓને પણ તેણે આશરો દીધો હતો અને ઈરાનથી એવા જ જુદામથી ત્રાસીને ભાગી નીકળેલા પારસીઓને પણ તેણે જ સંધર્ષા હતા. આવો જ ધર્મ પોતાની વ્યવસ્થામાં સર્વને સમાવી લેવાને હમેશ તત્પર છે અને જે ધર્મ સહિષ્ણુતાની હમેશ હિમાયત કરતો આવ્યો છે તે હિંદુ ધર્મની અનુયાયી હોવામાં મને ગૌરવનો અનુભવ થાય છે. આર્થ વિદ્વાનો પોતે જેને વેદિક ધર્મ કહીને ઝોળખાવે છે તેને વરેલા છે અને હિંદુસ્તાનનું નામ આર્થાવર્ત છે એમ આશ્ચર્યપૂર્વક જણાવે છે. એવી વિદ્વાનો અથવા એવો આશ્ચર્ય રાખવાની મને જરાયે આકાંક્ષા નથી. મારી કલ્પનાનું હિંદુસ્તાન મારે માટે પૂરતું છે અને તે નામથી મને પૂરતું સમાધાન છે. એ હિંદુસ્તાનમાં અને એ હિંદુ ધર્મમાં વેદોનો બેશક સમાવેશ થઈ જાય છે. પરંતુ મારી મતિ પ્રમાણે તેમાં એથીયે ઘણું વધારે સમાયેલું છે. —ગાંધીજી

કેઈ ભજનમંડળીમાં બેઠા હશે તો તુલસી કપીરની સાખી-દોહા સાથે ગિરિધરના કુંડ-લિયા પણ સાંભળ્યા હશે.

ગિરિધર છે તો હિન્દીના કવિ, પણ જ્ઞાન-વાણીમાં બાપાના ભેદ નહતા નથી. જો કે ગિરિ-ધર કંઈ કપીર-તુલસી જેવા સંત ન હતા, તો પણ એમની કવિતામાં જનહૃદયને સ્પર્શવાની શક્તિ હતી તેથી-તે હજી આજેય જીવે છે.

શું ગુજરાતી કે શું હિન્દી, પ્રાચીન કવિતા મુખ્યતઃ શૈલીની હતી. વેગ અને ઝોટ, ઓછા શબ્દોમાં ઘણું કહેવાનો ગુણ મુક્તકોમાં પ્રધાન પછે હોઈને, અને પ્રાચીન કવિતા આજની કવિતા પેઠે માત્ર નેત્રપાઘ્ય નહીં પણ શ્રાવ્ય કવિતા હતી તેથી એ કાવ્ય-પ્રકાર સરસ ખીંચે. ગિરિધર કવિનો જન્મ આજથી અઢીસો વર્ષ પહેલાં સવત ૧૭૧૭માં થયો.

એમના જન્મસ્થાન વિશે ચોક્કસ માહિતી મળતી નથી. પણ પાછળથી એમને પાનાનુ જન્મસ્થાન છોડવું પડ્યું હતું. ગિરિધર કવિના ઘર પામે એક હોશિયાર કાબેજ મુયાર રહેવા આન્યે હતો. જાનજાનની મુંઠર કળ-કારીગીરી વાળી થીજે બનાવતો હતો. કેઈ કારણથી ગિરિધર કવિ સાથે એને અળખનાવ થયો.

એકવાર એ મુયારે એક મુંઠર પતંગ બનાવ્યો. તેના ચારે પાયા પર અક એક એમ કુદ્દે ચાર પંખા મૂક્યા હતા. તેમાં એવી કરામત હતી કે એ પતંગ પર જેવું કેઈ બેઠે કે તરત તે ચારે પંખા ચાલવા લાગે.

મુયારે એ મુંઠર ને કરામતવાળો પતંગ રાખને ભેટ આપ્યો. રાજા તો આવે કરામતી પતંગ ભેળે ખુશ થઈ ગયે. એવે મુયારને ખાસ કરી કે ‘આવો જ એક ખીજે પતંગ બનાવ.’

પેલા મુયારને ગિરિધર કવિ સાથે અળખનાવ તો હતો જ. એવે વિચાર્યું કે બદલો લેવાનો

આ જ મોકો છે. ગિરિધર કવિના ઘરઆંગણામાં એક મુંઠર ભેરડી હતી. એ આંગણાની શોભા વધારતી હતી અને તે ગિરિધર કવિને પણ બહુ પ્રિય હતી. મુયારે રાજાને કહ્યું કે, ‘આપની આજ્ઞા મને શિરોમાન્ય છે, પણ ખીજે પતંગ બનાવવા માટે ખાસ ભેળેતું લાકડું નથી. મારા પડોશીના આંગણામાં એક માટી ભેરડી છે, જો તેનું લાકડું મને મળે તો ખીજે આવે. જ સરસ પતંગ તૈયાર કરી શકું.’

રાજાને કંઈ મુયાર ને ગિરિધર કવિના અળખનાવની ખબર નહીં એટલે એણે એ ભેરડી કાપીને તેનું લાકડું પતંગમાં ઉપયોગ લેવાનો હુકમ કર્યો. રાજાના જ માણસો ભેરડી કાપવા ગયા. ગિરિધર કવિએ તે માણસોને બહુ સમ ભળ્યા છતાં તે માન્યા નહીં એટલે તે સમ પાસે ગયો ને ભેરડી નહીં કાપવા વિનંતિ કરી પણ રાજાએ સાંભળ્યું નહીં. ગિરિધર કવિને તેમી ઘણું ‘ઘોડું લાચું’, ‘મારે આવા બન્યાથી રાજ્યમાં રહેવું નથી.’ એમ વિચારી ગિરિધર કવિએ તે રાજ્ય છોડી દીધું અને ઠંકડેશાણે ફરવા લાગ્યા. ને કુંડલિયા લખતા ગયા.

ગિરિધરના કુંડલિયા સરળ અને નીત-બોધથી ભરપૂર છે. મંત કવિઓની પેઠે કવિતામાં એમણે અગમ નિગમની અતિગહન વાતો કરી નથી, પણ મરળ લોકજાનીમાં લોકોને મહા-રીતે કાવ્ય બોધ થાય એવી નીત અને મહા ચારની વાતો વિશેષ કહી છે.

કુંડલિયા છ પંક્તિનૃપ્યનો મુખ્યતઃ શૈલીનો કાવ્ય-પ્રકાર છે. તેની બળે પંક્તિના પ્રામ બેગવેલા હોય છે.

ગિરિધરના કુંડલિયામાં બે વિશેષતા ખાસ તરી આવે છે. તેના ઘણાખરા કુંડલિયામાં ને શબ્દથી તેની શરુઆત થાય છે તે જ શબ્દથી તે પૂરો થાય છે.

નમૂના રૂપે એક કુંડલિયા દાંડીએ:

સાઈ પુર જવાળા ઊંડી આસમાન કે ધાય,
અન્નદિ પર્ગાદિ છોડ કે પુરજન ચલે પરાય.
પુરજન ચલે પરાય અંધ એક મતી વિચારે,
પર્ગાદિ લીનું કંઈ પીડ વાકે પગુ ધારે.
હાં ગાંધર કવિરાય મુમતિ એસી ચલી આઈ,
મિત્રા મુમતિ કે રાજ ગયો રાવણુ કે સાઈ.

આ કુંડલિયો 'સાઈ' શબ્દથી શરુ થયો
છે અને 'સાઈ' શબ્દથી તેનો અંત આવે છે!
ખીલું, ખીલું પંક્તિનો પાછળનો અર્થ
ભાગ છે: પુરજન ચલે પરાય—એ જ વાક્ય-
ખંડ આવ્યો ત્રીજી પંક્તિની શરુઆતમાં હોહ-
રાગ્યો છે—આમ કરવાથી વાણીના પ્રવાહમાં
ચોટ આવે છે.

હવે આપણે ગિરિધરના કેટલાક કુંડ-
લિયાનો આસ્વાદ લઈએ:

હુકકા સે હુદમત ગઈ નિયમ ધર્મ ગયો છૂટ,
દામ ખર્ચ સિયો તમાકુ ગઈ હિયો કી ફૂટ,
ગઈ હિયો કી ફૂટ આગ કે ઘર ઘર રોલે,
જામ ઘર આગ કે જામ રોઈ કુરોતો બોલે.
કહ ગિરિધર કવિરાય લગે જામ યમ કો રુકકા,
પ્રાણ જાયે છૂટ સહાય હોયે નહી હુકકા.

હુકકાથી અછલ બગડી ગઈ અને નિયમ-
ધર્મ બધું છૂટી ગયું. ગાંઠના પૈસા ખરચીને
તમાકુ ખરીદી અને તે અલસમાં મૂકી દેવતા
લેવા માટે ઘર ઘર ફરે છે, જ્યાં દેવતા લેવા
જાય છે ત્યાં એને ફિટકાર સાંભળવા પડે છે.

ગિરિધર કવિરાય કહે છે કે જ્યારે યમ-
રાજનો હુકમ આવશે અને પ્રાણ છૂટી જશે
ત્યારે હુકકો જરા, પણ કામ આવવાનો નથી.
તત્કાલ સે હોળ કે નિયમ જામ મુજ લોગ,
ધન દુસ્તર સે દિન હું આને પીછે લોગ.
આગે પીછે લોગ જો મન હોય દુસ્તરી.
બોલે બ્રહ્માનંદ અવિદ્યા કરે ન મુસ્તરી.
કહ ગિરિધર કવિરાય વિવેકી બોલે હરિજન,
મન કે કરે દુસ્તર દુસ્તર ન ચાહે ધન તન.

શરીર સાંતું હોય છે તો એની સાથે સુખ,
ભોગ બધું ચાલે છે. ધન પાસે હોય ત્યારે

લોકો આગળ પાછળ ફરે છે. મન સાફ
હોય છે ત્યારે બ્રહ્માનંદ મળે છે અને અવિદ્યા
ટકતી નથી.

ગિરિધર કવિરાય કહે છે કે ભગવાનના જે
જ્ઞાની લોકો છે એની પાસે ધન હોય અથવા
નહીં હોય, શરીર સાંતું હોય અથવા નહીં
હોય, પણ એનું મન તો તંદુરસ્ત જ રહે છે.

દાડિમ કે ધોખે ગયો મુત્ર નારિયલ ખાન.
ખાન ન પાયો નેક કુતુ ફિર લાગો પાંછાન.
ફિર લાગો પાંછાન, છાદ અપની કેંગા.
નિમુજિયન કે સાથ બેઠે અપનો ગુલ ખોપો.
કહ ગિરિધર કવિરાય મુત્રો હો મોરે નાખે,
અથો ઝાકા દૂર ચોંચ દાડિમ કે ધોખે.

પોપટ બૂલથી દાડિમ સમજીને નારિયેલ
પાત્રે પહોંચી ગયો. અને કશું ખાવા પાગ્યો
નહીં, અને પછી પસ્તાવા લાગ્યો. પોતાની
અછલ પર રડવા લાગ્યો. શુભ્રહીનની સાથે
પોતાનો ગુલ પણ શુભાવી બેઠો.

ગાંધર કવિરાય કહે છે કે મારા મિત્રો
સાંભળો, દાડિમની લાલચમાં પોપટ જીલડું
પોતાની ચાંચને તુકસાન કર્યું.

કમરી ઘોરે દામ કી આવે બહુતે કામ,
ખાસા મલમલ બાફતા ઉનકર રાખે માન.
ઉનકર રાખે માન છુન્દ જહું આડે આવે,
બચુકા બાંધે મોઢ રાન કે ગારી મિછાવે.
કહ ગિરિધર કવિરાય મિત્રન હૈ ઘોરે કમરી,
સજ દિન રાખે સાથ બડી મર્યાદા કમરી.

એછી કિંમતની હોવા છતાં કામળ બહુ
કામ આવે છે. ખાસા, મલમલ અને બાફતા
એનું માન રાખે છે. એવિચિતા વરસાદમાં ફસા-
ઈએ ત્યારે એ આપણું રક્ષણ કરે છે. અને
સામાન બાંધી એની પોટડી પણ બાંધી
શકાય છે. અને રાત્રે સાફ કરીને એનું બિછાતું
પણ કરી શકાય છે.

ગિરિધર કવિરાય કહે છે કે કામળ થોડા
પૈસામાં મળે છે. એને હમેશાં હાથમાં રાખો.
એ મર્યાદા બાળવનારી, કામની વસ્તુ છે.

સોના લાદન પિય ગયે મૂના કર ગયે દેશ,
સોના મિયા ન પિય મિલે રૂપા હો ગયે કેરા.
રૂપા હો ગયે કેરા રોષ રગ રૂપ ગનાયા,
સેજનકો બિસરામ પિયા મિન કમલુ ન પાના.
કહુ ગિરિધર કવિરાય લોન મિન સખે અલોના,
ખલુગિ પિયા ઘર આન કપા કરિલો ગૈ મોના.

પતિ સોનુ લેવા પરદેશ ગયા અને દેશ
મૂનો કરી ગયા સોનુ તો ન મળ્યું, ન તો
પતિ પલુ અહી રહ્યા માથાના વાળ પાકીને
સફેદ થઈ ગયા રડીરડીને રૂપ રગ પલુ ગુમાવી
હીધા પતિ વિના આરામ કહી પલુ સારો
લાગતો નથી

ગિરિધર કવિરાય કહે છે મીઠા વિના લોજન
ખેસ્વાહ વ જે છે પતિ પાછા ઘરે આવી ભવ
સોનુ લઈને શુ કરવુ છે ?
રહ્યે લટપટ કાંઈ દિન ખરુ ધારે મા સોય,
ઝાલ ન આપી ભૈડિયે જો તરુ પતરો હોય
જો તરુ પતરો હોય એક દિન ધોખા મ્હો,
જા દિન ખડે મયારી દૂર તમ જરસી જોડે

કહુ ગિરિધર કવિરાય છાદ મોટે કી ગાદિયે.
ખાતા સમ ઝરી ભય તડે છાયા મેં નદયે

હુ ખ સુખમા જેવી રીને પલુ દિવસ કાપી
શકાય કાપો, તકકામા રહેવું પટે તો રહો,
પરતુ કમજોર પાતળા ઝાડની નીચે ન બેસો
એણુ ઝાડ કોઈ દિવસ દગો દેશે જે દિવસે
વટોગિયો કૂકારો ત્યારે એ મૂળમાથી બ્રખ
ડીને તૂટી પડશે

ગિરિધર કવિરાય કહે છે કે મોટા વિશાળ
ઝાડની છાયામા બેસો એના તમામ પાદકા
ખરી પડશે છતા પલુ એના છાયાડો મગશે.

કુડવિયાના આ ચોડા નમૂના પરથી જણાયે
કે ગિરિધર કવિને મન આ વિશ્વનો વ્યવહાર
અને માનવજીવન અગત્યના છે, એ વ્યવહાર
નીતિને માગે આવે, માનવજીવન મહાચારી
બને એ એવુ રટણ છે

ગિરિધર નાનાવિધ દૃષ્ટાંતો દ્વારા પોતાને
કહેવુ છે તે કહે છે—કાવ્યકાગાનો આશ્રય
લઈને જોય આપે છે એવે એ ગમી ભય છે

ધ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમા રૂપિયા ૬ પરદેશ માટે શિવિંગ ૧૨ લવાજમ મનીઓર્ડરથી
જ કાર્યાવધને સરનામે મોકલવુ પ્રથમ અકથી જ આડકો નોધાય છે દર મામની બારમી
તારીખે અક પોષ્ટ થાય છે ચોડી નકવો હાવકાગળ પર છપાય છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ
દેશમા રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિવિંગ ૧૬ પત્રવ્યવહારમા આડક ન બર અવશ્ય લખવો.

‘ધ્યારા બાપુ’ કાર્યાવધ, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા

		૧૨ ડિસેમ્બર ૧૯૫૫	
		પૃષ્ઠ	પૃષ્ઠ
૧ બાપુનો પત્ર	ગામીજી ૨૩૦	૮ જીવનમહુરી	ગુલામનબી વહોરા ૨૪૦
૨ હિંદની પશુસપત્તિ	ગામીજી ૨૩૧	૯ પ્રેમ	ગુરુદયાલ મલિક ૨૪૧
૩ હજરત ઉમરની સાલાર્થ	જિજ્ઞાસુ ૨૩૨	૧૦ શરીરનો ચોહ	કલકી ૨૪૩
૪ સાડીનું મૂલ્ય પૂર્ણ સોમસુન્દરમ	૨૩૩	૧૧ મૂંઝકારી ભતક	૨૪૫
૫ ગામી સ્મારક એક સૂચન	૨૩૫	૧૨ નેમીનાથ	મલયાનિલ ૨૪૭
૬ બુદ્ધાન, માત્ર ગરીબીની વહેચણી ?	૨૩૭	૧૩ કહે ગિરિધર કવિરાય	કલકી ૨૫૦
૭ ઇરાની ઇવજા વિના	૭૦ જિં ૨૩૮	૧૪ અથાવલોકન	૨૦ અં ૦ કવરપેજ ૨૩

પ્રકાશક અને સુદ્રક ધીરેન ગામી, રૂપાયતન સુદ્રજાલય, જૂનાગઢ

અમારાં પ્રકાશનો

*

આપુ ચિત્રાવલી: આપુની અર્ધો ડઝન લાઘવિક તસ્વીરોનો સંપૂર્ણ (પ્રથમ આવૃત્તિ અપ્રાપ્ય હોઈ) બીજી આવૃત્તિ છપાય છે) મૂળ જે રૂપિયા.

આપુરમરખુ: આપુનાં મુવચનો એમના જ હસ્તાક્ષરમાં, ત્રિરંગી મુરોબનો ચુક્ત સુંદર પુસ્તિકા. મૂળ મવા રૂપિયા.

ગાંધી-ગુરુ: લેખક: શ્રી ગુરુદયાલ મલિક

શ્રી. કાકાસાહેબ કાલેલકરે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના 'ભક્તની અજલિ'માં આ લેખ-માળાનું મહત્ત્વ સમજાવતાં લખ્યું છે:—

“મહાત્મા ગાંધી અને કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર આપણા જમાનાના જે મહાન પુરુષો, ભારતીય સંસ્કૃતિના મોટા દિગ્ગજો. એમને વિષે કોઈ પણ કાંઈ લખે તો તે આકર્ષક થવાનું જ. પણ જ્યારે એમને વિષે ભક્તદૃષ્ટિ ગુરુદયાલ મલિક લખે, ત્યારે તો પૂછવું જ શું? ગુરુદયાલ—આચાર્ય—ગાંધીજીના ખૂબ પ્રમંથમાં આવ્યા હતા. એમના જ પરિવારના તેઓ ગણાય. અને કવિવર રવીન્દ્રના તો તેઓ અતીત ભક્ત.

“વૈષ્ણવ ભક્તો જેમ મર્યાદા પુરુષોત્તમ સમચંદ્ર અને લીલાવિગ્રહી કૃષ્ણચંદ્ર વચ્ચે અભેદ ભેદ શકે છે તેમ જ ગુરુદયાલજી પણ ગુરુદેવ અને ગાંધીજી વચ્ચે અભેદ ભુલે છે. એમની એ અભેદદૃષ્ટિ એમણે આ નાનકડી લેખમાળામાં અનેક રીતે વિચર કરી છે.”

On Life's Journey with Gandhiji (ગાંધીજી માથે જીવનયાત્રા)

Gurdial Mallik

આ અંગ્રેજી પુસ્તિકામાં શ્રી. ગુરુદયાલ મલિકજીએ માનવજીવનનું રહસ્ય ગાંધીજીના આદર્શો અનુસાર સમજાવવા એક નવું પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ પુસ્તિકાનો શુજરાતી અનુવાદ પણ આ જ સમયમાં પ્રસિદ્ધ થશે

મસ્તીની પગેમાં—લેખક: શ્રી. રતિલાલ 'અનિલ'

ભાઈશ્રી રતિલાલ 'અનિલ' આપણા સાહિત્યજગતના એક આશાસ્પદ કવિ છે. તેમનો એક કાવ્યસંગ્રહ 'ડમરો અને તુલસી' પ્રસિદ્ધ થયો છે હવે તેમનો આ ૧૨૫ સુક્તકોનો સુંદર સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થાય છે આ મૂળભૂત સુક્તકોમાં માનવજીવનના વિવિધ પાસાંઓ અંગેનું એમનું તલસ્પર્શી ચિંતન કાવ્યશૈલી ભાવ રૂપે મૂર્ત થયું છે.

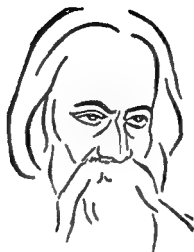
આ સુક્તક—સંગ્રહની પ્રસ્તાવના લખતાં શ્રી ગુરુદયાલ મલિકજી લખે છે:—

“આ પુસ્તિકા લખનાર શ્રી રતિલાલ 'અનિલ' એક મદન અનુભવી અને કવિ છે. જીવન મારગના તટ પર જીભ રહીને જે તરંગોની કીડા સાતદિવસ ચાલી રહી છે તેને જીએ છે અને તેમાંથી એક અમાધારલુ આનંદ અને શિખામણ તારવે છે.....”

“આશા છે શ્રી 'અનિલ'ની 'મસ્તીની પગેમાં'—જે તેમનો રુમાઈ લખવામાં એક અનોખો પ્રયાસ અને પ્રથમાયોગ્ય પ્રયોગ છે—એ પુસ્તિકા વાચનારાઓ કોઈ વાર મસ્તીમાં આવી જશે અને પે તાને ભૂટીને જીવનલીલાનો જે મર્મ છે તે ચોડાક સમજી શકશે.”

છેલ્લાં ત્રણેય પ્રકાશનો તુરંતમાં જ પ્રગટ થશે.

:: રૂપાયતન, પ્રકાશન, જૂનાગઢ ::

જ્યારે—

*

જ્યારે રમતો 'તો હું તારા સંગમાં
કેાણ છે તુ એહની મે લેશ ના પરવા કરી;
ના હતી લાજેય, ભય નો તો જરા પણ અતરે,
વડેતો જતો 'તો ત્યારે બસ ઉદ્ધિઅશ્વનનો પ્રવાહ,
હોસ્ત સમ આવી સવારે હાક મારી તેડતો,
સાથ તુજ ભમતો હતો ઉલ્લાસથી વનવનમહીં.

ગીત ત્યારે જેહ તેં ગાયાં હતાં,
ના કરી પરવાહ એના અર્થની;
નાચતુ હૈયું અતિ બ્યાકુલ થઈ,
પ્રાણ પણ ગાતો હમેશાં સાથમાં
આજ જોયિતી રમત (વરમી ગયે,
દર્શનો શાં તેંય દેખાણ્યાં મને!

સ્તબ્ધ આ આકાશ, આ નીરવ રવિ ને ચંદ્ર આ,
આ ભવન ઊભું અહીં નીરજે છે તારા ચર્ચમા,
શુરદેવ

અનિલ

ભારીલાપ

અપોદક : નવીન ગાંધી

જાન્યુઆરી ૧૫૬

અમ ૬-

સાહ્યાર સ્વીકાર

*

આર. આ. રોડની કંપની (મુગર્ધ-૨)ના પ્રકાશનો

યુગવન્દના: લેં અવેરચંદ મેઘાણી; મૂં ત્રણ રૂપિયા જાણીતા ગીત કાવ્ય-સંગ્રહની આ પાચમી આવૃત્તિ, ચિત્રકાર તન્નાના કેટલાક ચિત્રોથી સચિત્ર કરવામા આવી છે

શિવરાજ: લેં ગોવિંદ હ પટેલ, મૂં પાચ રૂપિયા છત્રપતિ શિવાજીના જીવનને આવરી લેતુ, ચારસો પાના જેટલા વિખાતમા આવેખાચેયુ છદોમદ મકાકાવ્ય.

મુનર્જુરેલુ: સં મીતુ દેસાઈ, મૂં પાચ રૂપિયા જાણીતા મહારાષ્ટ્રિય લેખક ખાટે કરના પદરેક ગ્રંથોમા ઠેરઠેર વેરાયેલા વિચાર રત્નોના તારણના સંગ્રહની, વિશેષ ઉમેરા સાથેની બીજી મોટી આવૃત્તિ

કાતા: લેં ગ ત્ર્ય માડખોવકર, અનું ગોપાળરાવ વિદ્યામ; મૂં માડાચાર રૂપિયા ગુજરાતને હવે તો સુપરીચિત જાણીતા મહારાષ્ટ્રિય લેખકની સુદીર્ઘ નવવકથા

મારી હૈયાસગડી. લેં ઈશ્વર પેટનીકર, મૂં માડા પાચ રૂપિયા એ જાણીતી નવવ કથાની ત્રીજી આવૃત્તિ

લખચેરાગી લેં પન્નાનાલ પટેલ, મૂં સાડાત્રણ રૂપિયા મોગ ટંકી વાર્તાઓના સંગ્રહની ત્રીજી આવૃત્તિ

પૂર્ણિમા. લેં રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, મૂં પાચ રૂપિયા એ સુપરિચિત નવક કથાની પાચમી આવૃત્તિ

દારજનની શોધ: અજેજી પરથી લખનાર મત્યમ; મૂં પાચ રૂપિયા કિશોરા ને કુમારોના પ્રિય પાત્ર દારજન અને તેના પ્રાણીમિત્રોના સાહસોને ગૂથી લેતી સાહસકથા

ઈતર પ્રકાશકોના પ્રકાશનો

ખરી કેળવણી લેં ગાંધીજી, મૂં અઢી રૂપિયા પ્રં નવજીવન પ્રકાશન મહિર, અમદાવાદ ગાંધીજીના કેળવણી વિષયક લખાણોના સંગ્રહની નવા ઉમેરા સાથેની બીજી આવૃત્તિ

ખાપુ: રાષ્ટ્રપિતાની કરુણ પ્રશસ્તિ લેં મીતુ દેસાઈ, મૂં દોઢ રૂપિયા ખાપુના અણધાર્યા નિર્વાણના આઘાતે જન્માવેલી આ સરળ, સુગેય કરુણ કાવ્ય પ્રશસ્તિને મનસ્થ સરકારે હમણા પાચસો રૂપિયાનો પુરસ્કાર આપ્યો, તેની આ બીજી સચિત્ર આવૃત્તિ જો ચોવીસ સહસ્રિત સુત્રકોનુ આ ગીત કાવ્ય બધા ઝીની શકે એટલુ સરળ ને પ્રવાહી છે ત્રીજી આવૃત્તિ વેળાએ પુસ્તિકાનુ મૂલ્ય ઘટાડી શકાય તો ઠીક

આનાપ લેં પ્રં પિનાકિન્ હાકોર, કટકિયાવાડ કાવુપુર, અમદાવાદ, મૂં ત્રણ રૂપિયા જાણીતા યુવાન કવિનો છદોમદ અને ગીત કાવ્યોનો વાચનીય સંગ્રહ

કૂંવ ફાગણના: લેં પ્રં મુકુન્દરાય વિજયશંકર પારાશર, ૧૯૮૨, કૃષ્ણનગર, ભાવનગર મૂં સવા રૂપિયા. ભાવવાહી લયમધુર અડસઠ ગીતોનો સંગ્રહ

આરામ અને મૂંઝવણમા માર્ગદર્શન: લેં ડૉ હરકિશનદાસ ડી ગાંધી, મૂં ચાર રૂપિયા, પ્રં કુદરતી ઉપચાર કેન્દ્ર, સિલ્ક હાઉસ, ધોળીતવાવ પાસે, હમાવ વાડી, ૧૨૨ગાવ જોડ, મુગર્ધ-૨. આ પુસ્તક જે વિભાગમા વહેંચાયેયુ છે, પ્રથમ વિભાગમા, આરોગ્ય વિશેના જુદા જુદા વિષય પરના બાવીસ લેખો છે અને બીજા વિભાગમા સવાવ જવામના રૂપમા દર્દના ઉપાયો દર્શાવાયા છે લેખકે કુદરતી ઉપચારપદ્ધતિ પ્રમાણે દરેક વિષયની છાંવ કરી છે દવાથી નામેવા ને કુદરતી ઉપચારોમા રમ ધરાવનારાઓને આ પુસ્તક ઉપયોગી થશે —૨૦ ૨૦

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

ધારીના

બેંગલોર પોલીસને આજ્ઞા
અર્થે રૂપરામભાઈ રામજી
ઉદ્દેશ્ય:-

બાલુ

[આધીશ અને ગુરુદેવની જીવનસાધનાતુ અતુચીવન કરતુ માસિક]

સ્વં જમનાલાલ બખતને યોગ્ય માર્ગદર્શકની શોધ કરતાં છેવટે ગાંધીજી મળ્યા. અને પછી તો ખુદ એમણે જ ગાંધીજીના હૃદયમાં અવિચળ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું અને તે ગાંધીજીના પાંચમાં પુત્ર બન્યા. મહાદેવભાઈના મૃત્યુ વખતે સુશીલા નાયરે ગાંધીજીને પૂછ્યું કે, 'શું મહાદેવભાઈના મૃત્યુથી આપને સૌથી વધે એવો આઘાત નથી પહોંચ્યો?' ત્યારે ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો કે, 'જમનાલાલજી, મગનલાલ અને મહાદેવ—એ દરેક પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં અનેક હતા. મારા ખ્યાલ છે કે એમનું સ્થાન ખીલ નહીં લઈ શકે.' આ પરથી જણાશે કે સ્વં જમનાલાલનું સ્થાન ગાંધીજીના હૃદયમાં કેવું હતું! એ અનન્ય એવકના શબ્દોમાં અહીં થતું ગાંધીજીનું દર્શન પ્રેક્ષ છે.

જીવન સેવામય, ઉન્નત, પ્રગતિશીલ, ઉપયોગી અને સાદાઈમય હોય, એ ભાવના જ્યારથી હું સમજતો થયો ત્યારથી અસ્પષ્ટ રૂપે મારી સામે હતી. એ હેતુની પ્રતિ માટે સામાજિક, વ્યાપારિક, સરકારી અને રાજકીય ક્ષેત્રોમાં થોડો હસ્તક્ષેપ કરવાની મેં શરૂઆત કરી. સફળતા મારી સાથે હતી. પરંતુ હુમેશા મને એ વિચાર મનમાં રહેતો કે જીવનની સંપૂર્ણ સફળતા માટે કોઈ યોગ્ય માર્ગદર્શક હોવો જરૂરી છે. મારા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ફેરવેલો હોવા છતાં મેં એ શોધ ચાહ્યો રાખી. એ માર્ગદર્શકની શોધમાં મને ગાંધીજી મળ્યા. અને હું મેં શાંને માટે હું એમને પાછો.

માર્ગદર્શકની શોધમાં મેં ભારતની અનેક વ્યક્તિઓના સંપર્ક સાધ્યો. મહાત્મા માલવિયાજી, કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, સર જે. આર્. ગ્રાહ, લોકમાન્ય તિલક આદિ અનેક નેતાઓ ને વ્યક્તિઓ

સાથે મેં ઓછો-વત્તો પરિચય કર્યો હતો. એમના સંપર્કમાં રહ્યો, એમના જીવનનું નરી-મણુ કર્યું. મારી એ શોધમાં એક વાતે મારા હૃદય પર બહુ અસર કરી. એ 'હાંતી સમર્થ' શબ્દોની ઉક્તિ: 'એલે તૈસા ચાલે, ત્યાંથી વંદાળી પાઉલે.' અનેક નેતાઓ સાથે મારા પરિચય થયા પછી મને એમના જીવનમાં ઉપદ્રા (સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ જેટલા પ્રમાણમાં થવી જોઈએ તે ન થઈ. ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓના ભિન્ન ભિન્ન શુભેચ્છાની મારા પર અસર પડી. સૌની પ્રત્યે મારી શ્રદ્ધા અને આદર તો રહ્યા જ, પણ મારા જીવનના માર્ગદર્શકના સ્થાન પર હું કોઈને સ્થાપી શક્યો નહીં.

જ્યારે હું માર્ગદર્શકની શોધમાં હતો ત્યારે ગાંધીજી દલિલ આક્રમકતામાં સેવાકાર્ય કરતા હતા. એમના જે સમાચાર છાપાઓમાં આવતા હતા તે હું ધ્યાનથી વાંચતો

હતો, અને સ્વાભાવિક એ મુદ્દા ધતી હતી કે એ બે હિન્દુસ્તાનમાં આવે તો એમને સંપર્ક સાધવો. સન્ ૧૯૦૭થી ૧૯૧૫ સુધી એ શોધમાં રહ્યો, અને જ્યારે ગાંધીજીએ હિન્દુસ્તાનમાં આવીને અમદાવાદમાં, કેત્વર-બમાં મકાન ભાડે રાખીને આશ્રમ શરૂ કર્યો ત્યારે એમને પરિચય મેળવવા માટે હું ત્રણ વાર ત્યાં ગયો હતો. એમનું જીવન મેં સૂક્ષ્મ-તાથી જોયું. એ વખતે ગાંધીજી શરીરે અંગ-રમુ, કાઠિયાવાડી પાઘડી અને પોતિયું પહેરતા. પગ તો ઉઘાડા જ રહેતા. બતે દળતા, અને રમોડામાં પણ કામ કરતા હતા. પોત જ પીરસતા પણ હતા. એમનો એ સમયને આહાર કેળા, મગફળી, જૈતુનનું તેલ અને લીંબુ—આટલો હતો. એમની શારીરિક સ્થિતિ જોતા એમને આહાર ઠીકઠીક કહેવાય. આશ્રમમાં સાંજ-સવારની પ્રાર્થના થતી સાંજનો પ્રાર્થનામાં હું જતો. ગાંધીજી પોતે પ્રાર્થનામાં રામાયણ, ગીતા આદિ પર પ્રવચન કરતા. મેં એમનો અતિથિ-સેવા અને માંદાઓની સારવાર પણ જોઈ. અને એ પણ જોયું કે આશ્રમની અને આશ્રમવાસીઓની નાનામાં નાનો બાળ તનું પણ ગાંધીજી ધ્યાન રાખે છે. આશ્રમના મેવાકાર્યમાં મગન બાને પણ મેં જોયાં. ગાંધી-જીએ પણ મારે વિશે પૂછપરછ કરવી શરૂ કરી. ધાર્મિક સંપર્ક અને આકર્ષણ વધતા

જ ગયાં. જેમજેમ હું એમના જીવનને સમા-લોચકની સૂક્ષ્મ નજરે જોતો ગયો તેમતેમ મને અનુભવ થતો ગયો કે એમની ઉક્તિઓ અને કૃતિઓમાં સમાનતા છે. અને મારા ‘બોલે તેસા ચાલે’ આદર્શનું અસ્તિત્વ છે. એ રીતે સંબંધ તથા આકર્ષણ વધતાં જ ગયાં.

મહાત્માજીના કાર્યમાં હું ખેલાતો ગયો. એ મારા માર્ગદર્શક જ ન રહ્યા, પિતા-તુલ્ય થઈ ગયા. હું એમનો પાંચમો પુત્ર બન્યો.

મહાત્માજીમાં અલૌકિક શુભ છે. આ શબ્દોમાં હું હૃદયનો સાચો ભાવ વ્યક્ત કરું છું. પરંતુ વિરોધની શંકા કયાં વિના એટલું તો એમના વિશે કહી શકું છું કે એમનામાં મનુષ્યોચિત શુભોના ભંડાર છે. માનવી શુભોના તો એ હિમાલય છે. એમની નિયમિતતા, સાર્વજનિક હિમાજ રાખવાની ઝીણવટ, માંદા-ઓની મારવાર, મહેનોમાનો સત્કાર, વિરો-ધોઓ સાથે સહન્યવહાર. વિનોદમિયતા, આકર્ષણ, સ્વચ્છતા, શારીરિક નજર અને દૃઢ નિશ્ચય આદિ શુભો મેં ઉત્તરોત્તર પ્રગટ થતા જોયા છે. વિરોધી શુભો પણ મેં મહાત્માજીમાં જોયા છે એમની અવિચળ દૃઢતા અને કઠો-રતા. અગાધ પ્રેમ અને મૃદુતાના પાયા પર બોલી છે એમની પાર્શ્વ પાર્શ્વની કંબુસાર્થ મહાન ઉદારતાના જલથી સિંચાયેલી છે અને એમની સાદાર્થ ઓન્નદ્યથી પોષાયેલી છે.

બાપાશુદ્ધિ

મહાત્મા કન્દ્યૂશિયસને કેઈએ પૂછ્યું કે, ‘જો તમને કેઈ દેશ પર શાસન કરવાનો તક મળે તો સૌથી પ્રથમ તેમ કોણે?’

‘સૌથી પહેલાં ત્યાંની ભાષા શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરું.’ કન્દ્યૂશિયસે જવાબ આપ્યો.

‘પણ મહાત્માન! ભાષાશુદ્ધિ અને શાસનને શો સંબંધ છે?’

‘ભાષા અશુદ્ધ હોય તો એના દ્વારા મનના ભાવો બરાબર વ્યક્ત નથી થતા, અને જ્યારે ભાવ બરાબર વ્યક્ત નથી થતા ત્યારે ન કરવા જેવાં કામો થઈ જાય છે. અને જ્યારે અનુચિત કામો થાય છે ત્યારે સારકૃતિક પ્રવૃત્તિઓ અને નૈતિકતાનો અંત આવે છે. અને જ્યાં નૈતિકતાનો અંત આવે છે ત્યાં ન્યાય કેવી રીતે ટકી શકે? અને ન્યાય વિના અરાજકતા ફેલાય એ તો સ્વાભાવિક છે. અને જ્યાં અરાજકતા ફેલાય ત્યાં શાસન કેવી રીતે કરી શકાય? માટે ભાષાશુદ્ધિનો અનિવાર્યતા સર્વોપરિ છે.’

સરિતાના કિનારા પર એક મોટી ઉંમરની છોકરી રહતી હતી. ત્રણ મિત્રોની નજર એક સાથે તેના પર પડી. ત્રણમાં એક કવિ હતો, બીજો ચિત્રકાર હતો અને ત્રીજો ગાયક હતો.

રાજદરબારમાં કવિનું સ્થાન સિંહાસનની પાસે હતું, ચિત્રકારનું સ્થાન માનનીય માણસો વચ્ચે હતું, પણ ગાયક તો હમેશા એક જ પ્રકારનો ઝીણો સૂર કાઢતો, પછી એવું સ્થાન એ હોઠો વચ્ચે ક્યાંથી હોય?

અ. છોકરી આમ, સરિતાના કિનારા પર, એકાંતમાં શા માટે રહે છે? ત્રણેયને એ બાલુવાની ઉત્કંઠા ભગી

સૌથી પ્રથમ કવિએ પેટી રહતી છોકરી પાસે જઈને પૂછ્યું: 'હે સુંદરી, તું શા માટે રહે છે? એવું તે ક્યુ કારણ છે?'

પછી ચિત્રકારે તે છોકરીને પૂછ્યું: 'હે ચારુગાત! તું આટલી દુઃખી કેમ છે?'

ગાયકે માત્ર તે છોકરી પર એક દૃષ્ટિ કરી.

પેટી છોકરી કોઈને કશો જવાબ દેવાને 'બદલે જીલટી નેરેનેરથી રડવા લાગી

કવિ અને ચિત્રકારે મળીને વિચાર્યું કે આ છોકરી ન કહે તો આપણે એના દુઃખનું કારણ આપણે આપણી કલ્પનાથી શોધી કાઢવું જોઈએ.

બિચારો ગાયક તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો.

કવિ પેટી છોકરીની પાસે જઈને પોતે રચેલી કવિતા તેને સંભળાવવા લાગ્યો: 'હૃદયમાં ગૂંથેલી મોતીની માળા નિષ્કુર પ્રેમીએ તોડી નાખવાથી એ મોતીઓ એક પછી એક એ રમણીની આંખમાંથી નીકળવા માડે છે. હે સુંદરી, એ નિયમમાં તું કેમ અપવાદરૂપ હોઈ શકે?'

કવિનું એ કાવ્ય સાંભળીને પણ પેટી

ચુદા તે જ માણસને ઇન્સાફ આપે છે જેનામાં તદબીર છે, હિંમત છે, સાથે રસ્તે કામ લેવાની શક્તિ છે, પણ ગુસ્સો નથી

છોકરીનું રુદ્ધ અટક્યું નહીં, એના હોઠ ખુલ્યા નહીં.

પછી ચિત્રકાર પેટી છોકરી પાસે ગયો અને એક ચિત્ર જતાવ્યું. ચિત્રમાં એક છોકરી આંધીના તોફાનમાં સખત રીતે સપડાયેલી હતી. પવનના સૂસવાટોને કારણે એના માથાના કેશ ચારે તરફ વિખરાઈને ઊડતા હતા, સાડીનો છેડો પણ હવામાં ઊડતો હતો, પણ પેટી છોકરીને એ કથાની ખબર ન હતી એ હવાથી ઊપડીને પડેલા એક વૃક્ષને વળગેલી એક લવાને સંસ્મરતાથી ભેતી હતી. વૃક્ષ માથે વીટળાયેલી લતા પણ વૃક્ષ સાથે માટીમાં મગી મઈ હતી.

છોકરીના હોઠ કંઈ બોલવા સેજ ખુલ્યા પણ ચિત્રકાર એક સખ્ત પણ સાંભળી શક્યો નહીં

એવામાં ગાયક સહજ પ્રેરણાથી ધીમે ગજગજવા લાગ્યો. તેના સ્વર અત્યંત કોમળ હતા અને સ્વનિની કુમરી હૃદયસ્પર્શી હતી અને તે એટલી તો મર્મભેદી હતી કે મૃતિ માન દુઃખ જ બાણે પોતાની કથા કહેતું હોય.

ગાયકને ગાતો અટકાવી પેટી છોકરીએ પૂછ્યું, 'તમને એ કેણે કહ્યું?'

ગાયક અચાનકમાં પડી ગયો. પૂછ્યું: 'શું?' 'મારો બાળક—અડી....' એટલું કહેતાં તો છોકરીની આખ બરાઈ આવી એણે નાંખતા તરફ આગળી ચીધી—ભારે મોટું વમન ત્યા ચકરાતું હતું.

ગાયક વિચારમાં લીન થઈ ગયો. છોકરી નમ્રતાથી કહેવા લાગી: 'મેં નાહક તમને વચમાં કહી દીધું—તમારો સૂર સાંભળી મારું હૃદય કેટલું હળવું થઈ ગયું! ફરી એક વાર એ ગીત ગાવો!'

હજી તે પહેા ફાટવાને વાર હતી અને લોકો પાછલી રાતનાં મધુરાં શમણાં માણતા હતા. ત્યાં તેા મોટેથી હસિનામ લેતું, ઢાલ પખવાજ બજાવતું ને લાંબે હાથે તાળીઓ લેતાં - જિછળતું આશરે પંદરવીસ સાધુઓનું એક ટોળું કાશીનગરીમાં હાખસ થયું અને “કોઈ આવે તો એમના ઘરનેા મારગ પૂછીએ” એમ બોલતું એક ચૌદા આગળ યૌલી ગયું.

થોડીવારે એક માણસ ત્યા આગ્યો જિંઆ સોટા જેવા પાતળા તેના ઢેહની આસપાસ ફાળી ફામળી વીંટળેલી હતી. વાળ વિનાના તેના માથા પર, તેના સૂકા છતાં ય તેજસ્વી ચહેરાને ઢાંધી લેતો ફાટેલા લૂગડાનેા એક કકડો ખાંધેલો હતો. પ્રાચીનાના મધુર શબ્દો તેના કંઠમાંથી સરતા હતા અને જિઘાડા, સળેખડી જેવા તેના પગ અપાટલેર જિપડતા હતા !

ટોળાએ તેને ભોયો અને ઇશારા કરીને પામે ઓઠાળ્યો : “એયં ! કળીરજીવું” ઘર ક્યાં આવ્યું ?

પેલો ખચાઈને જિભો રહ્યો, “ભાઈ આપને એનું કામ છે ?” ત્રીડાશથી તેણે પૂછ્યું.

“હા,” એક માધુએ આગળ આવીને જવાબ વાળ્યો, “વાત એમ છે કે અમારે કળીરજીને ગુરુ કરવા છે. તેમના જ્ઞાનથી આકાશમાંથી અગ્નિ દૂર દૂરથી આવ્યા છીએ. પણ...” એકાએક તેની નજર પેલાના બેડા માથા પર પડી અને તેના પત્તો ઉછળ્યો, “પણ અલ્યા ! ગામમાં પેમનાં જ તુ બેડકો મામે સજ્યો ?

અમને અપશુકન કર્યા ? અરે ! બધા ભેઈ શું રહ્યા છે ? મારો આ હસમજાને !” એટલું કહેતાં તેણે હાથ ઊગામ્યો. અને ખીજી પળે મહુ પેલા પર તૂટી પડ્યા. લાતો, ઠાંસા, પાટાં અને તમાચાનેા વરસાદ વરસ્યો. પેલો પડતો આખડતો, સીસકારા પાડતો ને સામા હાથ ભેડતો જિભો રહ્યો !

થોડીવારે સાધુઓ મારતાં યાકચા અને આગળ વધ્યા. કોઈએ તેમને કળીરજીના ઘરનેા પત્તો આપ્યો. સાધુઓ ત્યાં પહોંચ્યા. કળીરના ઘરમાં એ વખતે કળીરપત્ની એકલા જ હતો. આવેલા ટોળાને તેમણે પ્રેમથી બેસાડ્યું અને કળીર નદીએ નાહવાને ગયા છે એમ કહ્યું.

સમય વીતવા લાગ્યો.

થોડીવાર પછી દૂરથી કળીર આવતા દેખાયા. ધીરે ડબે તે પાસે આવ્યા ને બેઠેલા સાધુઓ ચમકીને જિભા ધઈ ગયા. આવતી વેળાએ પેલા જે એક માણસને તેમણે પ્રસાદી ચખાડી હતી એ જ શું કળીરજી હતા ? તેમના કપાળે પરમેશ્વર વાળ્યો.

પણ કળીર તો હસતાં હસતાં બોલ્યા, “ભગવાનના સકળો ! આપ સહુ ગુરુ કરવા નીકળ્યા હતા, ત્યારે તમારા માર્ગમાં મેં અપશુકન કર્યાં એટલે ચીદાઈને સહુએ મારા પર હાથ ઊગામ્યા. એમાં થોડો જ તમારો હોષ છે ? ને ભૂલ કોણ નથી કરતું ?” સાધુઓ પડે પડ્યા. કળીરે સહુને પોતાના શિષ્ય કરીને રાખ્યા.

*

વચ્છરાજ રોડે શ્રી જમનાલાલ બલજને દત્તક લીધા તે પછી તેમને દુકાનેથી રોજ એક રૂપિયો વાપરવા માટે મળતો. જમનાલાલ એ પૈસા એકઠા કરતા.

૧૯૦૬માં લોકમાન્ય તિલકે ‘કેસરી’ દૈનિકની હિન્દી આવૃત્તિ નાગપુરમાંથી પ્રગટ કરવાતું નહીં કર્યું. તે માટે તેમને નાણાંની જરૂર હતી. બાળક જમનાલાલે ભેગા કરેલા પૈસામાંથી તરત જ એ રૂપિયા લોકમાન્ય તિલક પર હિન્દી ‘કેસરી’ માટે મોકલી આપ્યા.

હળતો પહોર છે શીળા વાયુનો વીજળો
માલવ ધરતીને માથે ઢોળાઈ રહ્યો છે. એવે
ગમચે રાત્રી જોજ અને કવિવર માધ મહેલ
ગાહે નીકળ્યા છે ફરતાં-ફરતાં ગને જણ ઘણે
આથે મુઠ્ઠી નીકળી ગયા. પાછા વળતાં મારગ
ભૂલી ગયા. થોડીવાર તો બંને વિચારમાં પડી
ગયા. કયે રસ્તે જવું તે કશી ગતાગમ પડી
નહીં. ત્યાં પાસે જ એક ખેતરમાં આપેડ વચની
એક ડોશી બેઠા મોલમાં ખડ નીકળી હટી
તેઓ બંને એ ડોશી પાસે ગયા :

‘માડી, આ માગ કેની ફોર જાય છે ?

એકવાર તો ડોશીએ પાણુ વાળી ઝીલી-
નજરે બને તરફ ભેડ્યું અને હળવે સ્ત્રી ઉત્તર
વાળ્યો : “આ મારગ તો અહીં જ રહેશે એ
કયાં જતો-આવતો નથી બાકી હા, વટેમાળુ
જોતા ઉપર થઈને જાય-આવે છે ભાઈ, તમે
કેવા છો ?”

“માડી અમે તો મુસાફર છીએ ”

ડોશી બોલી : “ભાઈ, મુસાફર તો આ
જગમાં ભગવાને બે જ મરજ્યા છે— એક
આંદો ને બીજો સૂરજ. આમાંથી તમે કોણ છો ?”

“અમે તો માડી મે’માન છીએ ”

“મે’માન તો બે છે. એક ધન ને બીજું
ભોખન. ભાઈ, સાચેસાચું ભાખતો, કે તમે
કોણ છો ?”

ત્યાં રાત્રીની ન રહેવાયું. “માડી અમે તો
રાત્રી છીએ.”

“હે રાત્રી ! રાત્રી તો આ મલકમાં બેજ
છે. એક ઈન્દર ને બીજો ચમ. જોમાંથી તમે
કોણ છો ?”

“અમે તો સમાવાન છીએ, માણ !”

“સમાવાન, ને તમે ! ઈ વળી કેટકના ?
સમાવાન તો છે એક ધરતી ને બીજી સ્ત્રી !

એમાં તમે કોણ છો ?”

કવિવર માથે કહ્યું : “અમે સાધુ છીએ માડી ”

“આ જગમાં સાધુ તો બે છે. એક ગર્ભ
ને બીજો સતોપ એમાં તમે કેવા સાધુ ?”

માધ આમ ઉપરાઉપરી મવાલ-જવાબથી
તો ગભરાયા. પણ પછી તે જ કહે એણે ઉત્તર

ઘડી કાઢ્યો. “માડી, અમે પરદેશી છીએ ”

“પરદેશી તો બે છે. એક જાડતું પાંદડું
ને બીજો આ જોગિયા માથલો છવ.”

માધને થયું કે, ડોશી ભાદે કામિલ ને
પહોચેલી છે એવું જાન કાંઈ નાનુંસુતું તો
નથી. એણે ફરી ધીરે રહી કહ્યું : “માણ, અમે
તો ગરીબ છીએ ”

“ગરીબ તો બે છે. એક તો ખકરીનો
ભયો મોકડો અને બીજી દીકરી ”

“તો પછી અમે ચતુર છીએ.”

‘ભાઈ ચતુર તો અન્ય અને પાણી છે.”
આથી રાત્રી જોજ અને કવિવર માધ બને

તુડાણા, અને પોતાની ફાર કપૂલ કરતાં કહ્યું
“અમે તો હારી ગયા માણ !”

વડાએ મો મલકાવતાં કહ્યું : “હારેલા
પણ બે છે એક કરજદાર અને બીજો દીક
રીનો ખાપ ”

બને કાઢ્યો બેડીને બોલ્યા. “હે માડી !
અમારી તો હવે મતિ મુંઝાઈ ગઈ. આમાં
કાંઈ મમજ પડતી નથી હવે તમે માર્ગ
ખતાવો તે ખરો !”

આખરે ડોશીએ હસતાં-હસતાં કહ્યું : “તો
પછી હું કહું છું—તમે છો રાત્રી જોજ અને આ
છે માધ પાંડત. સિધાવો, આ સામે દેખાય
એ જ મારજે ઉજળેવનો છે ”

આમ બને એકબીજા આમે જોતા ઉજળેવ
મારજે મિધાવ્યા

મુંઝરતા એ આચનામાં પોતાને સતત બોલા કરતી સનાતનતા છે—ખસિલ છાંપાન

કેકેયીના કહેવાથી વચનથી બંધાઈને દશરથ રાજાએ રામને વનવાસ આપ્યો ત્યારે સૌ કોઈના શોકનો પાર રહ્યો નહીં. પણ વચન તે વચન. રામે શોકમાં ફોરેલા કુટુંબ-પરિવાર અને અયોધ્યાની પ્રજાની ભારે હુંચે સીતા અને લક્ષ્મણ સાથે વિદાય લીધી.

રામે વનની વાટ લીધી. રસ્તામાં શ્રંગ-વેદપુર આવ્યું. રામ પધાર્યો છે એ જાણીને ત્યાંનો રાજા નિષાદરાજા જે રામનો ધરમ ભક્ત હતો, પોતાના માણસો સાથે કંઈમૂળ, ફોગે લઈને સામે આવ્યો. અને રામને ચરણે પોતાની બેટ ધરી ગદ્ગદ કંઠે કહેવા લાગ્યો: 'ભગવાન! મારું રાજ્ય એ આપનું જ રાજ્ય છે, માટે કૃપા કરી તમે અહીંનો કારભાર સંભાળી લો. હું આપની સેવા કરી કૃતાર્થ થઈશ.'

'નહી વત્સ! એમ ન બની શકે. મારે તો હજી આગળ જવું છે. હું આજનો દિવસ ચોલીશ, પણ કાલે આગળ વધીશ. તારો પ્રેમ જોઈ હું રાજ થયો છું.'

રામ, સીતા અને લક્ષ્મણે ત્યાં જ રાત્રિવાસ કર્યો. કેમજો શરીરવાળાં રામ-સીતાને ભૂમિ-શયન કરતા જોઈને નિષાદરાજાને અત્યંત દુઃખ થયું— તેની ધીરજ ખૂટી ગઈ પણ લક્ષ્મણે તેને સમજાવીને શાંત કર્યો.

સવાર જોગી. નિત્યકર્મથી પરવારી રામે ગંગા પાર કરવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી. નિષાદ-રાજાે તુરત એક માછીને તેડી મંગાવ્યો. માછી તો રામનું નામ માલગી દોડતો આવ્યો. એને તો રામનું ચરણામૃત પીવું હતું. એણે એક યુક્તિ કરી કહ્યું: 'ભગવાન! આપના ચરણ-સ્પર્શથી પથ્થર સ્ત્રીમાં પલટાઈ જાય છે, જેમ શંખાની અહલ્યા યઈ તેમ, આપને હું ગંગા પાર તો ઉતારું પણ તમારા ચરણ સ્પર્શે મારી હોડી સ્ત્રી બની જાય તો હું ધંધો કેવી રીતે કરું? માટે પ્રથમ આપના ચરણ ધોઈ લઉં,

પછી આપ મુખેથી હોડીમાં પધારો!'

રામે માછીને ઘાતું કહ્યું કે એવું કશું ન થાય પણ માછીએ માન્યું નહીં, તેણે તો ચરણ ધોવાની હઠ પકડી. આખરે તેની જીત થઈ. એ એક પાણી ભરેલી કથરાટ લાવ્યો. રામે તેમાં પોતાના પગ મૂક્યા. માછીએ તેને મારી રીતે ધોયા. એ ચરણામૃત તેણે અને તેના કુટુંબીજનોએ પ્રેમથી પીધું અને કૃતાર્થ થયા.

રામ લક્ષ્મણ ને સીતાને માછીએ ગંગા પાર ઉતાર્યાં. સીતાજીએ રાજા ધઈને પોતાની હાથમાંની મૂલ્યવાન વીંટી ઉતારીને માછીને આપી. પણ માછીએ ન લીધી તે ન જ લીધી. એણે વાયદો કર્યો કે તમે વનવાસથી પાછા ફરશો ત્યારે તમે જે આપશો તે લઈશ.

નિષાદ પણ રામની સાથે જ હતો. તેણે માછીના ભાગ્યની ઈર્ષ્યા આવી. સાથે રાજા પણ થયો કે મારો પ્રજાજન કેવો ભાગ્યશાલી છે!

નિષાદ જંગલના ખૂણેખૂણાને ભોમિયો હતો એટલે રામને તે ઘણું ઉપયોગી થઈ પડ્યો. તેને જંગલના આકરા જીવનનો સારો અનુભવ હતો તેથી રામને સહાયરૂપ થવા દરેક પ્રયત્ન કરતો, જેથી રામને જંગલજીવન બહુ કંઠે નહીં. વળી જંગલમાં વસતી પ્રજાને તેણે કઠી રાખ્યું હતું કે દરેકે રામની બનતી સેવા કરવી.

એક દિવસ રામે તેને શ્રંગવેદપુર પાછા ફરવા આગ્રહ કર્યો. નિષાદને ગમ્યું તો નહીં પણ રામની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી શક્યો નહીં.

ભરતને જ્યારે ખબર પડી કે કેકેયીએ હું અયોધ્યાની ગાદીએ બેસું એટલા ખાતર રામને વનવાસ મોકલ્યા છે, ત્યારે તેને અપાર શોક થયો. રામને પાછા લેવા ભરત સાથે મોડું લશ્કર લઈને નીકળી પડ્યો.

નિષાદના અનુચરે આવીને ખબર આપી કે, 'ભરત મોટી સેના લઈને આવે છે.'

નિષાદને ચિંતા થઈ. રામને વનવાસ

મોકલ્યા છતાં એટલેથી સંતોષ ન થયો કે તેમની પાછળ વળી લશ્કર લઈને આવ્યો! કંઈ નહીં, એવું હશે તો હું એનો સામનો કરીશ. એમ વિચારી તેણે પોતાના કર્મચારી-એને બોલાવી યુદ્ધ માટે તૈયાર રહેવાની આજ્ઞા આપીને કહ્યું, ‘આપણી પાસે ખાંચસો વહાણો છે એ બધાં અંગ્રામાં ઉતારો અને, એવી રીતે ગોઠવો કે કોઈ ગંગા પાર કરી શકે નહીં.’ હું જઈને ભરતના મનમાં ગું છે તે જાણી આવું. એનો ધરાદો ખરાબ હશે તો એને કે એના સૈન્યને કોઈ પણ રીતે ગંગા પાર જવા દેવાં નહીં.’

ભરત થોભ્યો હતો ત્યાં નિપાદ પહોંચ્યો અને પોતાનો આદર પ્રગટ કર્યો અને એવા માટે ભરતની આજ્ઞા માગી.

‘માસ તો કોઈ એવાની જરૂર નથી પણ ભારદ્વાજ ત્રિપિનો આશ્રમ કયાં આવ્યો? અને ત્યાં કયે રસ્તેથી જઈ શકાય?’ ભરતે કહ્યું.

‘એ તો હું અને મારા માણસો સાથે ભાર-દ્વાજ ત્રિપિના આશ્રમ સુધી આવીશું. પણ આપે સાથે આવકી મોટી સેના શા માટે રાખી છે? એકલા ચે જઈ શકાય.’

ભરત, નિપાદના કહેવાનો અર્થ સમજી ગયો. પણ એને ક્રોધ ન થય્યો, કેમ કે, નિપાદની રામભક્તિથી એ જાત હતો એણે નિપાદને સમજાવતાં કહ્યું: ‘ભાઈ, મારે અધોધ્ધાતું રાજ નથી ભેઈંતું. હું તો રામને માનભેર પાછા તેડવા સેના સાથે જાઉં છું. મારા હૃદયમાં ખીંચે કોઈ ભાવ નથી.’

નિપાદને એ જાણી શાંત થઈ. ભરતનો પ્રેમ તે ભેઈં શક્યો. તરત નિપાદે પોતાનો સેના સાથે ભરત અને તેની સેના સાથે ભાર-દ્વાજ ત્રિપિના આશ્રમ તરફ કૂચ આદરી આપે રસ્તે ભરત બસ રામ-રામની ધૂન કરતો હતો. ભરતની એ વ્યાકુળતા ભેઈંને નિપાદને તેના પ્રત્યે શંકા લાવવા બદલ હ:ખ થયું.

ચિત્રકુટ પહોંચતાં જ ભરત રામના ચર-ણોમાં ઢળી પડ્યો. સહુ લાવનાવડા ભેઈં રહ્યા. ભરત રામને અધોધ્ધા પાછા ફરવા ખૂબ કર-ગર્યો પણ રામ અચળ રહ્યા.

ભરતને પાછા ફરવું પડ્યું. નિપાદ પણ પાછો ફર્યો અને રામ વનવાસેથી પાછા ફરે તેની રાહ એતો વ્યાકુળતાથી દિવસ પમાર કરવા લાગ્યો.

અને એ દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો. રામ વનવાસ પૂરો કરી અધોધ્ધા પાછા ફર્યો. રાજ્યાભિષેકનો મંગલ અમારંબ થયો. દેશ-દેશના રાજાઓ પધાર્યા હતા. તેમાં નિપાદ પણ હતો.

અમારંબ પૂરો થયો. સહુ એક પછી એક વિખરાવા લાગ્યા ત્યારે રામે નિપાદને બોલાવી મૃત્યુવાન ભેટો આપી, પોતાનો ફનેક બચાવ કર્યો. પણ નિપાદને મન એ બધું અદ્ય હતું. એને તો રામની એવા કરવી હતી, પોતાને વતન પાછા નહોતું ફરવું. એણે કહ્યું: ‘ભગવાન! મારે ખીલ કરી રંપુડા નથી. આપના ચરણોમાં જગા આપે એટલે બસ.’

નિપાદ! તે મને વનમાં ઘણી સહાય આપી છે. તે માટે હું તારો આભારી છું—એ ઉપકારો હું ભૂલ્યો નથી. પણ તારે પાછા ફરવું જ ભેઈંએ.’

નિપાદને એ ગમ્યું નહીં, એની આંખમાં વિયોગનાં આંસુ આવી ગયાં. રામે તેનો એવો નિર્મળ પ્રેમ ભેઈં તેને ભેટી પડી કહ્યું: ‘નિપાદ! તું ભરતની જેમ જ મારો ભાઈ છે. ભ, પાછો ફર મન, વચન, કર્મથી ધર્મનું પાલન કર.’

રામનો પ્રેમ ભેઈં, તેમની અચોભરી પ્રેમ-વાણી સાંભળી કૃતાર્થ થયેલો નિપાદ રામને નમસ્કાર કરી પાછો ફર્યો. અને છવ્યો ત્યાં સુધી એક નિષ્કાંથી રામની ભક્તિ કરી અને સમાર-સાગર તરફને મોક્ષ પામ્યો.

ખા-ખાપુની ગોદમાં

અમૃતસાસ નાણાવટી

ખાનું * શિક્ષણ

સેવાશ્રમ આશ્રમમાં જે અનેક ભાઈ-બહેનોને ભણાવવાનું કામ બાપુજીએ મને સોંપ્યું હતું એમાં બા પછુ હતો. બાનો વર્ગ લગભગ સવારે આઠ વાગે ચાલતો. એક સાચો વિદ્યાર્થી જેટલી ઉત્કટતાથી વર્ગ શરૂ થવાની રાહ જુએ એટલી ઉત્કટતાથી બા પોતાના વર્ગની રાહ જોતાં. નિયત સમયે એમનો વર્ગ શરૂ થવો જ જોઈએ, બાના મકાને હું જતો તે પહેલાં બા પોતાને અને મારે ખેસવા માટે ચટાઈ પાથરી રાખતાં. હેવમૂર્તિ સામે ધીમે ધીમે પણ સળગાવતાં. શરૂમાં બીતાના ખરમા અધ્યાયના શ્લોક વાંચતાં; રોજ એક નવો શ્લોક પાંચ-સાત વાર મારી સાથે વાંચતાં અને યાદ રાખવાની કોશિશ કરતાં. બીજે દિવસે તે જ શ્લોક ચોપડીમાં જોયા વિના જ બોલવાનો પ્રયત્ન કરતાં. હું પણ થોડી મદદ કરતો. બીતાપાઠ પછી બા આશ્રમ ભજનાવલિ બોલતાં અને હુમેશાં 'ભજ મન રામ ચરણ મુખદારી' વાળું ખાનું ઉડતું. કદી હું ભજન બોલવાની શરૂઆત કરતો, ક્યારેક બા અને હું સાથે આખું ભજન પૂરું કરતાં. ભજન પછી તુલસી રામાયણનો પાઠ ચાલતો. એક દોહાથી બીજા દોહા સુધીની ચોપાઈઓ અમે ગાતાં, બા ફરેક ચોપાઈ બોલ્યા પછી એનો અર્થ વાંચતાં. તે પછી રોજનીશી લખતાં. એમ કરતાં સમય વધતો તો કોઈ શુજરાવી વાચન-માળામાંથી પાઠ વાંચતાં અથવા ખાપુની આત્મ-કથા—સત્યના પ્રયોગો—વાંચતાં. આમ ભણવાનો સમય પૂરો થતો. રોજ બાની પાસે ખેસવા માટે એ સમય મળતો તેથી મને આનંદ થતો. અને બા પણ ભણવાનો સમય વસત્ર કરવાનો પોતાનો હુક માનતાં. કોઈ દિવસ કોઈ કારણસર હું વર્ગ નહીં લઈ શકતો

ત્યારે બા રિસાતાં અને એમની આંખમાં નારાણ દેખાતી. ઘરના વાડામાં ઊભાં રહી બા મને પૂછતાં: 'આજે મારો વર્ગ કેમ ન લીધો?' મારે ખુલાસો કરવો પડતો! સદ્ભાગ્યે બાની નારાણ લાંબા સમય ટકતી નહીં. જોજન વખતે હું અને કાનો—રામદાસ ગાંધીનો પાંચ વરસનો છોકરો—જમવા ખેસતા, અમને બંનેને બા પ્રેમથી પીરસતાં.

*

સિપાહીની ફરજ

એક દિવસ રાત્રે નવ વાગ્યે બાપુએ મને આડે હાથે લીધો. હિસાબની વાત હતી.એ.....ને પૈસા ઉધાર આપ્યા હતા એને વિશે પૂછ્યું અને ઠપકો આપ્યો કે, 'ફરદોજ હિસાબ કેમ જોતા નથી? તમને જવાબદારી સોંપી એનું તમે પાલન નથી કર્યું. તમે તો સત્યાગ્રહી છો, તમારે તો સાચી હકીકત બતાવી દેવી જોઈતી હતી. આ તો વિશ્વાસઘાત થયો. એને ગમતું ન હતું છતાં રોજ તમને એ હિસાબ બતાવે એ જ શરત પર એને એ કામ સોંપ્યું હતું.' મેં કહ્યું: 'જેને મારી સાથે કામ કરવું ગમતું નહીં હોય તેની પાસેથી કામ લેતાં મને જરા દુઃખ થાય છે.'

'તમે તો સિપાહી છો સિપાહીને તો જે કામ સોંપવામાં આવે એ તેને કરવું પડે છે

બધે ઉઠાણે ચોડા આપણી પસંદગીના માણસો મળે છે? તમે તો જેલ ભેઈ છે ને? વોર્ડર કરી પણ એવું કહેશે કે આ કેરી ખરાબ છે એટલા માટે હું એને મંલાળી ન શકું? એ કેમ બને? ત્યારે તો એને વોર્ડરી છોડી જ દેવી ભેઈએ ને? તમે બલ્લે છે કે હું તમારા પર ફેટલો વિશ્વાસ રાખું છું! માનું તો વિશ્વાસે વહાણ ચાલે છે. તમારા પર એમ સમજીને જવાબદારી નાખી છે કે તમે એ ઉઠાવશો. અગર જવાબદારી ઉઠાવી ન શકો તો તમારે 'ના' કહી દેવી ભેઈએ.'

'જવાબદારી તો હું ઉઠાવી શકુ છું પણ તમે સમજી શકો છો કે હું શું કહેવા માગુ છું,' મેં કહ્યું.

'ના, નથી સમજ્યો. કેમ કે, હું સમજવા નથી માગતો. અત્યારે સાડા નવ ઘઈ ગયા છે. મારે તો આટલું જોસણું ન હતું, પણ સવાંધુ. મુનેયું કે બહુના?'

આમલેગવણી

એક કિવસ (૨૧-૧૦-૩૭) સવારે નાસ્તો કરતી વખતે બાપુ મને આમકાના શિકણુ વિશે કહેવા લાગ્યા. મેં કહ્યું: 'શહેરમાં જ વધારે

રૂપિયા ખર્ચાય છે અને શહેરના ઊંકરાઓને કુરસદ રહે છે એટલે ધધો કરી ચકે છે. પરંતુ આમકામાં ઊંકરા નીકવા વિગેરે બીજાં કામ માટે બધ છે. નાનાં નાનાં ખાજકોથી આખા સ્વાવલંબી કેમ ચાલે?'

'મા-બાપો સાથે વાતચીત કરીને શાખાને સમય નહીં કરવો ભેઈએ. નાંદવાનો સમય બાદ કરતાં પાંચ કલાક સૂઈ માટે ફાડદ પાડવા જ ભેઈએ. અને શબ્દને આધીન હોય તો ઊંકરા કામ માટે ભેઈએ તો શિકણ પાસે માગવા ભેઈએ એ જમનાલાલજીના ખેતરમાં નીંદણું હોય તો શિકણને કહે કે આટલા ઊંકરા ભેઈએ. બીજાં પણ કામ હોઈ શકે છે કાતણ. પીજણ તો સહેલું અને સસ્તું છે એ હું બહુ ધું. એનો તો અજ્યાસક્રમ પણ તૈયાર થઈ શકે છે. ગેતીનો નહીં કરી શક. બીજાં પણ કામો છે. પારો કે રસ્તા સાફ કરવાના છે તો ઊંકરાઓનું ટોણું લઈ જઈને સાફ કરી દેવાય અને એ માટે ગામલોકો પાસેથી પૈસા પણ માગી શકો ને?' આવીજ એ સમજાવ્યું.

('મંગળા પ્રવાત' માંથી દુકાવની)

એક ભાઈએ મને હમણા કહ્યું કે ફેટલાક એવા દુર્જનો હોય છે કે કેમ કરીને જમીન આપવાની વાત માનતા જ નથી. ત્યારે મેં એમને એક વાત કહી.

એક સાધુ હતો. એનો એક દુર્જનની સાથે પત્ની પડ્યો. સાધુ એને સમજાવવા બહુ મથાયા તોયે પેસો. સમજ્યો નહીં છેવટે ગુસ્સે થઈને સાધુ ત્યાંથી જતો વહો. તે રાતે સાધુને સ્વપ્નમાં ભગવાને દેખા લીધી અને કહ્યું, "અત્યા મૂરખ! એ દુર્જનને હું તો વેડી લઉં છું, મેં એને આ મારી સુષ્ટિમાં આશરો આપ્યો છે. તે તું મારા કસતાયે શુદ્ધ થઈ ગયો કે તારાથી એને જરાયે વેડી લેવાતો નથી?"

સાધુ જેજેદેઈ થઈ ગયો ને કહેવા લાગ્યો, "આપ તો પરિપૂર્ણ શુદ્ધ છો." ત્યારે ભગવાને કહ્યું, "હું અણિશુદ્ધ હોવા છતાં પણ એ આ દુર્જનને વેડી લઉં છું તો તને શું ભર આવે છે?"

આનો અર્થ એ છે કે ભગવાન પર જેને આસ્થા હોય એણે ભગવાને સરજેલા બધાં માનવી પર પ્રેમ અને વિશ્વાસ રાખવો ભેઈએ. માનવીના દૃઢ્ય પર ધક્કા ધરાવતી એનું નામ જ આસ્તિકતા.

આવી આસ્તિકતા એ જ આપણા યજ્ઞોની વેદી છે, આંદોલનની ભૂમિકા છે. —વિતાખાડ

તપસ્યા અને કાવ્ય પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વ માત્રમ પડે છે. સૂર્યોદય, સૂર્યાસ્ત, ઉપવન અને પુણ્યવાદિકા, આકાશનાં પક્ષી અને તેહું ગાન, ભવ્યતા અને લાલિત્ય—આ બધાં જીવનનાં આનંદના વિષયો છે.

ન્યારે એનો આસ્વાદ લેવાનો મોકો મળે છે ત્યારે આપણે આનંદ વિશેષ થઈ જઈએ છીએ, અને એક પ્રકારની સતોષજનક જીવન-સમૃદ્ધિનો અનુભવ પણ કરીએ છીએ.

એતાથી જોણું, ન્યારે તપસ્યાનો સંકલ્પ કરીએ છીએ ત્યારે આપણે ઉપવાસ, નગરજી આદિ દેહ-હમન કરીએ છીએ. ઈન્દ્રિયાનંદને ભૂલીને ઈન્દ્રિયનિગ્રહ કરીએ છીએ. આંખ મીચીને અંતઃપ્રાણ ધઈએ છીએ. અને ભમતા મનને એકાગ્ર કરી ધ્યાનમગ્ન થઈએ છીએ. જેમ જેમ તપસ્યા વધતી જાય છે અને આપણે તિતિસ્વાવીર બનીએ છીએ તેમ તેમ જીવન-શુદ્ધિનો અનુભવ કરીએ છીએ. કાવ્યાનુભવથી આનંદ-વૃદ્ધિ થાય છે. તપસ્યા કરવાથી દરેક પ્રકારની શક્તિ વધતી જાય છે.

આપણા ભારતીય પૂર્વજોએ જીવન-સાધનાની કોઈ સુભગ ક્ષણે જીવનશુદ્ધિ અને જીવન-સમૃદ્ધિનો સમન્વય કરવાનું વિચાર્યું અને પવિત્ર સ્થળોની યાત્રા કરવા નીકળી પડ્યા.

શાસ્ત્ર કહે છે કે યાત્રાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કલમ-મનનાશ અને પુણ્ય-સંચય છે. આરામ પસંદ અને વિદ્યાસી જીવન જીવતા હરેક પ્રકારની શિથિલતા આવી જાય છે. આરિચ્છ-તેજ ક્ષીણ થઈ જાય છે, ચિત્તવૃત્ત પ્રમાદી બને છે અને સમાજદ્રોહ ટાળવા માટે જીવન નથી બનતી. આવી હાલતમાં મનમાં જે જેદ થાય છે એને દાખી દેવા મનુષ્ય થોડાઘણા પરાપકાર કરે છે, પોતાના ધન સંગ્રહમાંથી થોડું દાન કરે છે અને માને છે કે હું નિષ્પાપ થઈ ગયો દાન પામનાર કૃપણ (કૃપાયાન) હાતાની પુષ્કળ

પ્રશંસા કરે છે અને તેથી હાતા માનવા લાગે છે કે હું પ્રશંસાપ્રાપ્ત છું અને સમાજનો સાચો કલ્યાણ કર્તા છું.

એ નથી બહુતો કે સાચો ધર્મ, મુખ્ય ધર્મ, દાન નહીં પણ ત્યાગ છે. સમાજદ્રોહ કરીને ધન ભેગું કરવું અને એમાંથી સંકલ્પ-ચસ્તોને થોડું દાન કરી પોતાને પુણ્યશાક્ષી માનવો, એ પોતાને અને સમાજને હિતરવા જેવું છે. સાચો ધર્મ સમાજસેવા માટે ઈન્દ્રિય-નિગ્રહ કરવો, ઉદ્યોગ-પરાયણ માદાધર્મી રહેવું અને સાચેસાચ સમાજ સાથેની પોતાની એકતાનો અનુભવ કરવો.

કેવળ માનવ સમાજ સાથે જ નહીં, કિન્તુ અચરાચર વિશ્વ સાથે એક રૂપ થઈ જવું એ જ સાચો જીવનનંદ છે. વેદાંત જેને અદ્વૈતાનંદ કહે છે એ આ જ વિરાટ જીવનનંદ છે.

જે લોકો ઈન્દ્રિયોપાસક છે, વિપય-લોહણ છે, આરામ પસંદ અને સ્વાર્થી છે—તેઓમાં વિશ્વાત્મૈક્યનો આનંદ લેવાની શક્તિ ક્ષીણ થાય છે, અને એ માનવીય સંસ્કૃતિને સમૃદ્ધ પણ નથી કરી શકે.

હવે આપણે સહેલાઈથી સમજી શકીશું કે આધુનિક ‘ટૂરિસ્ટ’ અને ધર્મપરાયણ યાત્રાળુમાં ક્યાં અને કેટલો તફાવત છે. ‘ટૂરિસ્ટ’ પણ વિરાટનું દર્શન કરે છે અને યાત્રાળુ પણ કરે છે. પરંતુ બંનેનાં દૃષ્ટાંત છે. વિરાટનાં દર્શનથી ‘ટૂરિસ્ટ’નું દુઃખ વ્યક્તિત્વ હુંગાની પેઠે વધતું જાય છે, અને તે માને છે કે પોતાના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થયો છે. ધર્મપરાયણ યાત્રાળુ ન્યારે વિરાટનાં દર્શન કરે છે ત્યારે તિતિસ્વાવીર પોતાના વ્યક્તિત્વને ચૂન્ય કરે છે, વિરાટનું ધ્યાન ધરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે અને વિરાટના સાક્ષાત્કારમાં પોતાના વ્યક્તિત્વની આહુતિ આપી દે છે.

(હિન્દી પરથી દ્રુકાવીને)

પ્રેમનાં અનેક નામોમાં એક નામ વિશ્વાસ છે. વિશ્વાસ શું છે? વિશ્વાસ એટલે દુનિયામાં આશા રાખવી. કેમ કે, જે દુનિયામાં આપણે રહીએ છીએ તે પર ભરોસો રાખ્યા વિના આપણે જીવી નહીં શકીએ. દુનિયા આપણી દુરભન નથી, કારણકે ઈશ્વરે એનું સર્જન કર્યું છે. અને પ્રભુ આપણા પિતા છે, આપણા પ્રિય છે, એટલા માટે મનુષ્ય ભૂતિ પર વિશ્વાસ રાખવો પડશે. વિશ્વાસ આત્માનો ખોરાક છે.

પરંતુ વિશ્વાસ દિમાગની કલ્પનાથી જ પામી શકાય છે. એ કેવળ કલ્પનાશક્તિથી જ પામી શકાય છે. અને મનુષ્યમાં એ કલ્પનાશક્તિ છે જ એ કલ્પનાશક્તિ શું છે? કેવળ હુવામાં કિલ્લા ચણવાની ઈચ્છા અને શક્તિ અને એવો કયો માણસ છે કે દૂરસદ મળતાં હુવામાં કિલ્લા ન ચણતો હોય? એ હુવાઈ કિલ્લા કેવળ એની અસહિયત અને મહાનતા જાણવાનાં સ્વપ્ના છે.

એવાં સ્વપ્નાંઓથી જ એ એક દિવસે જાણે છે કે તે પોતે ઈશ્વરનો એક અંશ છે. એટલા માટે એ બીજાં જે બધી સાચાં છે—સત્ય, પ્રીતિ, સમર્પણભાવ વગેરે—નું એક નાનકડું સંબંધસ્થાન છે.

પરંતુ માત્ર એ રીતે હુવાઈ કિલ્લા ચણવાથી કશું નથી થતું. એ દરેક કિલ્લાને એક પછી એક જમીન ઉપર ચણવા બેઠો. અર્થાત્ વિશ્વાસ અને સુકર્મોને સાથે રાખવાં બેઠો. એટલા માટે જ તો ધર્મની સાધનાની જરૂર છે.

જે મહાન છે, વસાટ છે પહેલા એની કલ્પના હોય, એની મહાનતાની સમ્માર્પમા માનવું—એ વિશ્વાસ છે. અને એમ કરવું એ આત્માનો સ્વભાવ જ છે. એટલે વિશ્વાસ એ ‘વિશેષ શ્વાસ’ પણ છે, શરીર તો ક્ષણેક્ષણે શ્વાસ લે જ છે, પરંતુ જ્યારે આત્મા પરમાત્મામાં લીન થાય છે ત્યારે જીવ શિવ બની

જાય છે. ત્યારે મનુષ્ય આધ્યાત્મિક જગતમાં જન્મ લે છે, પોતે ઈશ્વરનું મંતાન છે એવું જ્ઞાન એને થાય છે.

મનુષ્ય જ્યારે આ જગતમાં આવ્યો ત્યારે એને ખબર પડી છે કે પોતે સ્વર્ગ અને પ્રભુથી છૂટા પડીને આવ્યો છે. પરંતુ છૂટા પડતી વખતે પ્રભુએ એને અથવા એના આત્માને કહ્યું હતું, તું મારા જ એક અંશ છે, એટલા માટે જે જગતમાં તું જાય છે એને તારે સ્વર્ગ બનાવવાનું છે. એટલા માટે હું તને કલ્પનાશક્તિ આપું છું. એટલે તને વિશ્વાસ રહે કે દુનિયામાં રહેવા છતાં તું મારાથી અલગ નથી.

વિશ્વાસ એ સાચો સંપૂર્ણ અને દૃઢ હોય તો એ કદી પણ નિષ્ફળ નથી જતો. અગર આપણે એ સાચા હૃદયથી પ્રભુને પ્રાર્થના કરીશું તો એ જરૂર સાંભળશે અને જવાબ દેશે. એવી કઈ મા છે જે બાળકના પેકારનો જવાબ નથી આપતી? કઈ એવી મા કે જે પોતાના બાળક પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ નથી રાખતી? પ્રભુ આપણામાં વિશ્વાસ રાખે છે, આપણે પણ એના પર વિશ્વાસ રાખવો બેઠો. પ્રભુ પર વિશ્વાસ રાખ્યો એટલે મનુષ્ય ભૂતિ પર, વિશ્વ પર વિશ્વાસ રાખ્યો.

એક ભકતે સાચું જ કહ્યું છે:
હરિ પર રાખો ભરોસા ભાઈ.
કાલે તું સોચ કરે જિન શાંતિ,
હરિ ચરણન ચિત ભાઈ.
ગર્ભ મેં સુધ લી, અખ લી લેહ,
તબ બાંહ પકડી, અખ લી પકડેહ,
જિન દાન્ત કિયો, વહુ અન્ન લી લેહ,
હરિ કબહૂં તોડે ન બિસરાઈ,
તું સોચ કરે કેવલ અપને એક કા,
હરિ રસક ધાધાનડ અનેક કા.
વિશ્વાસ વૈરાગ્ય પથ બિરલે કોઈ ચાલે,
ઔર હરિ સે બિરલે કરે કોઈ પ્રીતી.

ધનનો અર્થ

એક ધનવાન હતો, ખૂબ જ ધનવાન. એક વખત એના એક ગરીબ મિત્રે એની પાસે પૈસાની મદદ માંગી. કારણ કે તે ચાર દિવસથી બૂખ્યો હતો. તે રવમાની હતો. એણે ચાર દિવસ સુધી કોઈને જણાવ્યું નહિ. પછી એને લાગ્યું કે આમ તો મૃત્યુ નજીક આવશે, એટલે એણે પોતાના ધાનિક મિત્ર પાસે પૈસા માગ્યા. ધાનિક મિત્રે કહ્યું: 'મારી પાસે હાલમાં નથી. સગવડ થશે તને આપીશ.' માથું પૂછે તો ગરીબ મિત્ર કેવી રીતે પૈસા પાછા વાળી શકશે એ ભયે જ એણે આપ્યા ન હતા.

ગરીબ મિત્ર નિરાશ થઈ ગયો. અને ખીલે દિવસે જો ધનવાનું હતું તે જ બન્યું. એનું બૂખથી મૃત્યુ થયું. ગરીબ મિત્રના બૂખથી થયેલા મૃત્યુએ ધાનિકના સુખાત આત્માને જગાડ્યો. કારણ કે એના સિવાય એના ખીલે કોઈ સાચો મિત્ર ન હતો.

એ રહ્યો, ખૂબ રહ્યો. અને એણે એ મિત્રની યાદગીરીમાં એક ભવ્ય સ્મારક બંધાવ્યું, તેમ જ બાકીની અઠગક મિલકતનો પણ સફળપણે કરવા માંડ્યો. એને ધનનો અર્થ સમજાઈ ગયો હતો.

સૌંદર્યદષ્ટિ

એક સૌંદર્યવાન સ્ત્રી રસ્તા પરથી પસાર થતી હતી તે જોઈ કવિ બેઠી બિઠ્યો: 'શું સૌંદર્યવતી છે! બહે સ્વરેનસાવરની રંગા! રતિની સાક્ષાત્ મૂર્તિ! અને એનું હાસ્ય બહે કુસુમનું (વકસવું, એના બોધ બહે બિડાયેલું કમળ! અને એની આંખોની કીકી બહે પ્રેમનાં મોતી—અને એની ચાલ પણ કેવી સુકત, મનોહર! સાચે જ એ પ્રેરણામૂર્તિ છે!'

પાસે જ એક વ્યાપારી ભાઈ બેઠો હતો તેમણે કહ્યું: 'પત્ની તો આવી જોઈએ!'

કવિએ પેલા ભાઈ તરફ વિચિત્ર દૃષ્ટિથી જોઈ ખીલ દિશા તરફ ચાલવા માંડ્યું.

સાપ અને નોળિયા

એક વાર એક સાપનું બચ્ચું અને નોળિયાનું બચ્ચું ભેગા થઈ ગયાં બન્નેએ વિચાર કર્યો: 'ભલે અમારા બાપદાદાઓ વેરઝેર રાખતા હતા, અમારે તેનું શું છે? પછી સાપે નોળિયાને કહ્યું: 'ભાઈ, આપણે આપણાં વેરઝેર ભૂલી જઈએ.'

'હું કયાં ના કહું છું! પણ જગત પૂછશે કે પહેલું સમાધાન કોણ કરવા ગયું હતું તો હું તારું નામ આપીશ.' નોળિયાએ જવાબ આપ્યો.

'ના, એમ તો કેમ બની શકે? તો તો પછી લોકો મને કાયર જ કહેને!' સાપે કહ્યું. 'તો પછી એમ કરીએ' આપણા બેમાંથી જો શ્રેષ્ઠ હોય તેની ઇચ્છા પ્રમાણે થાય!'

'વાહ...સરસ! પહેલી વાત તો એ કે મારું શરીર લીસું છે.' સાપે પોતાની શ્રેષ્ઠતા માટે દલીલ કરી.

'એ લીસાપણું ખીલને ભ્રમમાં નાખી દે છે, ને એનાથી બધા છેતરાય છે, જ્યારે મારી રૂંવાટી લોકોને ગમે છે.' નોળિયાએ ગર્વથી કહ્યું.

'હું મારા બોરાકમાં અમૃત જેવા દૂધ સિવાય કશું લેતો નથી.' સાપે ખીલ દલીલ કરી. 'છતાં જ અત્યારે તું ઝેર જ પેલા ઝેર છે. જેથી ખીલને હાનિ થાય છે.'

નોળિયાનો અત્યુત્તર સાંભળી સાપે ટીકા કરતાં કહ્યું: 'તે તું તો દૂધ પીએ છે છતાં ખીલ નાના જીવોની હિંસા કરે છે.'

'હું જરૂર પૂરતી જ હિંસા કરું છું, જ્યારે તું વગર કારણે કેટલાય જીવોને ડસીને તારા ઝેરથી મારી નાખે છે'

સાપે છેલ્લી અને જોરદાર હતીય રખૂ કરતા કહ્યું 'મારા જેવું સૌંદર્ય આ જગતમાં બીજે ક્યાય મળવું અશક્ય છે

નોંખિયાએ સાપની મરકરી કરતા કહ્યું 'ઓ સૌંદર્યના રાજા! આ તારા કાળા ડિબાગ ઉપને તમે સૌંદર્ય તરીકે ગણાવો છો? અરે તમને જોઈને તો બધા દર નામે છે! જ્યારે મારાથી કોઈ ડરતું નથી'

'શુ શુ તે મને કાળો ડિબાગ કહ્યો જાયકર કહ્યો!' એમ કહેતા જ ને સાપે નોંખિયાને ડસવાનો ચત્ન કર્યો, પણ નોંખિયા સાવચેત હતો પછી બન્ને વચ્ચે તુમુલ્લ મુઠ્ઠા જામ્યું બન્નેની શ્રેષ્ઠતા માટેની ફત્વીયો સાબળી બીજા છવે ભેગા મળ્યા હતા પણ તેઓમાંથી કોઈ પણ આ બેને લડતા અટકાવવા વચ્ચે પડ્યું નહિ કેમ કે તેઓ જાળતા હતા કે આ બન્ને તો સનાતન વેરી છે

*

મુનાસલ મૂલ્ય

એક વાર અગરબત્તીને થયું 'હું જાતે બળીને બીજાને સુવાસ આપું છું તો પછી

શા માટે માનવી મને મગગ વીને—દેવને મુગધ ચઢાવ્યાનું શ્રેય પોતે લઈ જાય? ના, હું તેમ થવા નહિ દઉં'

અને બન્યું પણ એમ જ કોઈને હાય લાગતા તે દેવના આસનની નીચે પડી ગઈ કોઈએ એને જોઈ નહિ ધણા દિવસ વીતી ગયા પછી તે પુલ્લ કરનારના જોવામાં આવી તેણે તેને ઉપાડી અગરબત્તીનો ફેડુ જર્જરિત થઈ ગયો હતો ઠેકઠેકાણે તેનું અગ બવાઈ ગયું હતું અને સુવાસનું તો નામ નિશાન ન મળે!

અગરબત્તીને બાળુ પર મૂકના તે બોલ્યો 'ઉપયોગમાં ન આવવાથી ઠેવી થઈ ગઈ છે? એની મુગધ પણ બિટી ગઈ છે!'

ત્યારે અગરબત્તી વિચારતી હતી 'માનમાં સુવાસ જરૂર છે પણ જ્યાં મુધી માનવી તેનો ઉપયોગ અને ઉપભોગ નથી કરતો ત્યાં મુધી તેનું કશું મૂલ્ય નથી'

હવે અગરબત્તીને પોતાના ઉપયોગનું મૂલ્ય સમજાઈ ગયું હતું

*

આ જમાનામાં જે રાજ્ય હોય છે તે રાજ્ય નથી હોતું પણ પ્રાજ્ય હોય છે એ લોકોનું હોય છે પહેલાના વખતમાં જેઓ લોકોને કબાલતા હતા તેઓ રાજા થતા હતા કહેવાય છે કે જગવનો રાજા વાઘ હોય છે એનો અર્થ એ છે કે, જે જગલમાં પ્રાણીઓને ખાઈ જાય છે તે રાજા હોય છે મસ્કૂતમાં જનાવદેના રાજા સિંહ અથવા વાઘને મૃગરાજ કહેવામાં આવે છે એ રાજાનું દર્શન થતાવેત મધા પ્રાણીઓ ધરધર કપે છે એવા પ્રકારની રાજ્ય સત્તા હવે નહીં આલે આજે તો રાજસત્તા એટલે કે સેવાની સત્તા હશે માતાને ઘરમાં શો અધિકાર હોય છે? બાળકને ભૂખ લાગી હોય તો તેને દૂધ પાવું એ તેનો પહેલો અધિકાર છે બાળકને સુવાડીને સૂવું એ તેનો બીજો અધિકાર બાળક બીમાર પડે તો રાતે ઉઠાવવો કરવો એ તેનો ત્રીજો અધિકાર, અને ઘરમાં ખાવાની વસ્તુ ઓછી હોય તો પહેલા બાળકને ખવડાવવું અને તેમને ખવડાવ્યા પછી કશું બાકી ન રહે તો પોતે ભૂખે રહેવું એ તેનો ચોથો અધિકાર છે આજનું આપણું માતૃરાજ છે ને? તો એનો નમૂના આપણે દરેક ગામમાં દેખાડવો જોઈશે

— વિનોમાલ

*

બધી જ આરામ, બધી જ કમ્પ્લાઈન્સ શકે ના કદી જીવનમાં, બધી કળીઓ શુ પૂર્ણ બીલી સુખન થતી જોઈ છે ચમનમાં?

અનિલ

જૂઠાંબોલો દેવદત્ત

શાક્ય કુમારો ભદ્રિય અને અનુરુદ્ધ સાથે આનંદ, ભૃશુ, કિન્નાલ, દેવદત્ત અને ઉપાલિ હજારો એક સાથે જગવાન બુદ્ધ પાસેથી પ્રવચ્ચા ગ્રહણ કરી હતી.

પાછળથી ઉપાલિ મોટો વિનયધર થયો, અનુરુદ્ધને દિવ્યદ્રાવિ પ્રાપ્ત થઈ, અને આનંદ તો બુદ્ધનો પરમ શિષ્ય થયો. એ બધીતું છે, અને દેવદત્ત દુન્યવી સિદ્ધિઓની પાછળ પડ્યો.

યોગસિદ્ધતા ચમત્કારો બતાવી તેણે અબ્બતશત્રુને વશ કર્યો. જ્યારે બુદ્ધ ભગવાને એ બધુ ત્યારે તેનો ઉલ્લેખ કરતાં (ભિક્ષુઓને એમણે કહેલું: 'ભિક્ષુઓ! દેવદત્ત મોટે માર્ગે ચલ્યો છે. કેળાં કેળનો નાશ કરે છે, વાંસનાં ફળો વાંસનો નાશ કરે છે, અને લૌકિક સિદ્ધિ વડે મેળવેલો લાભ મનુષ્યનો નાશ કરે છે.'

પછી તો દેવદત્તને બુદ્ધને સ્થાને પોતે આવવાની મહાત્વાકાંક્ષા બગી અને તે એણે એક દિવસ ભગવાન બુદ્ધ એક મોટી સભામાં ઉપદેશ દેતા હતા ત્યારે તેણે ઊભા થઈ તેમને કહી: 'ભગવાન! હવે આપ વૃદ્ધ થયા છો, માટે ભિક્ષુ સંઘનું નાયકપદ મને સોંપી આપ શાન્તથી કાળક્રમણ કરો.'

બુદ્ધ ભગવાને તેની એ માગણી તે પદ આવ્યવવાની તેની અચોચતા બતાવી નકારી. તેથી તે ખૂબ શુરસે થયો.

તે પછી તેણે બુદ્ધનો પ્રાણ લેવા માટે—અબ્બતશત્રુને હાથમાં લઈ—અનેક યુદ્ધિઓ કરી પણ તે ફાળ્યો નહીં. તેથી જધા દાવ અજમાવ્યા પછી તે પોતાના સાથી ભિક્ષુ સમુદ્રહત સાથે ભગવાન બુદ્ધ પાસે જઈ ભિક્ષુઓ માટે પાંચ નવા નિયમો ધડીને રજૂ કર્યા. (૧) ભિક્ષુઓએ હમેશાં વનમાં રહેવું; (૨) મૃત્યુ સુધી ભિક્ષા પર જીવવું, આમંત્રણથી પણ કોઈના ઘરે જવું નહીં; (૩) આમરણાન્ત રસ્તા પરના ચીંથરાં લેવાં કરી તેનાં વસ્ત્રો કરવા; મૃત્યુથી પાસેથી લેવાં નહીં; (૪) જિંદગી સુધી ઝાડ નીચે રહેવું, ઘર કે ચૂંપડીમાં રહેવું નહીં; (૫) માછલી-માસનું ગ્રહણ કરવું નહીં.

ભગવાને કહ્યું કે, 'એનાથી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થાય એમ લાગતું નથી. છતાં કોઈ એ નિયમો પાળે તો મને વાંધો પણ નથી.'

દેવદત્તે આ હકીકત બધે કહીને બુદ્ધ સંઘની ક્ષેત્રી કરવા ગાંડી: બુદ્ધ સંઘ સાચા નિયમોમાં માનતો નથી એવો તો મનસ્વી છે વગેરે વગેરે. આથી દેવદત્ત સાથે કેટલાક ભિક્ષુઓ ભળ્યા તેને લઈ સુદો સંઘ સ્થાપવાની ઈચ્છાથી તે ગયાશીર્વ ગયો. આ હકીકતનો ઉલ્લેખ આ ગતક કથાની શરૂઆતમાં ભિક્ષુઓ કરે છે.

ધર્મસભામાં બેઠેલા લિમ્બુઓ દેવદત્ત વિશે અંદર અંદર વાતચીત કરતા હતા: 'આયુધ્યમાનો! દેવદત્ત પાંચસો લિમ્બુઓને લઈને ગયાશીર્ષ આદ્યો ગયો. ત્યાં જઈને એ લિમ્બુઓને ઉપદેશ આપે છે કે શ્રમણ ગૌતમ જે કંઈ કરે છે તે ધર્મ નથી, પણ હું જે કંઈ કહું છું, કરું છું તે જ ધર્મ છે. એમ કહીને બધા લિમ્બુઓને પોતાના મતના કરી રહ્યો છે, અને એમ ખોટું આચરણ કરીને સંઘમાં ભાગલા પડાવી એક જગ્યામાં બે ઉપોસથ (લિમ્બુ સંઘ વસવાટ કરે તે ગૃહ) બનાવ્યા' આમ દેવદત્તને દોષ દેતા હતા. એવામાં ભગવાન છુદ્ધ ત્યાં આવ્યા અને લિમ્બુઓને પૂછ્યું: 'અહીં બેસી શી વાતચીત કરે છે?'

'અમે દેવદત્ત જૂઠું બોલી સંઘમાં ફાટકૂટ પાડે છે તે સંબંધે ચર્ચા કરીએ છીએ.'

'લિમ્બુઓ! દેવદત્ત માત્ર હમણાં જ જૂઠું બોલે છે એવું નથી. એ પૂર્વ જન્મમાં પણ જૂઠું બોલતો હતો.'

'તો ભગવાન, કૃપા કરી અમને તેના પૂર્વ જન્મની કથા કહો!'

'તો સાંભળો!'

પહેલાના સમયમાં કાશી નગરમાં પ્રજા-દત્ત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે વખતે બોધિ સન્ને સ્તંભશાન વનમાં એક વૃક્ષ દેવતા તરીકે જન્મ લીધો હતો. એક વાર કાશીમાં નક્ષત્રની ઘોષણા થઈ. માણસોએ યક્ષોને ભોગ ધરાવવાની ઈચ્છાથી ચોરે-ચોરે અને રસ્તા પર માછલી-માંસ આદિ રાખી ખપ્પરમાં શરાબ લઈને

મધરાતને સમય થયો. એવે સમયે એક ગીધ ચુપચાપ કાશીમાં દાખલ થયું. માછલી, માંસ ખાઈ અને શરાબ પીને તે ધરાયું અને પુનઃગ-વૃક્ષો વચ્ચે જઈને ઊંઘી ગયું. ઘેનમાં ને ઘેનમાં તે પડી રહ્યું. દિવસ બિગ્ગે. તપતા સૂર્યનાં પ્રખર કિરણોએ તેની ઊંઘ ઉડાડી. આંખ ખોલી ગીધે જોયું તો બધે અજવાળું થઈ ગયું હતું એ જોઈ એણે વિચાર્યું: 'હવે

આ નગરની બહાર નીકળવું મુશ્કેલ છે. લોકોની નજર પડ્યા વિના નહીં રહે. મારે ક્યાંક છુપાઈ જવું જોઈએ. અને તે રસ્તાની પાસે એક સ્થળે જઈને છુપાયું. આવતા-જતા માણસોને જોઈને તે ચુપ રહ્યું પણ એવામાં એક પ્રાહ્મણને તેણે દ્રશ્યી આવતો જોયો. ગીધે વિચાર્યું: 'પ્રાહ્મણ લોભી હોય છે—આને લાલચ આપું તો મારું કામ થાય ખરું! એ કબૂલ થાય તો એની ચાદરમાં છુપાવીને એ મને લઈ જઈ શકે!' પ્રાહ્મણ જ્યારે સાવ નજીક આવ્યો ત્યારે ગીધે તેને માણસની બાપામાં કહ્યું: 'પ્રાહ્મણ!'

પ્રાહ્મણ થોભીને જોવા લાગ્યો: મને કેણુ બોલાવે છે?

'હું તને બોલ્યું છું' ગીધે કહ્યું. 'પ્રાહ્મણ તેની નજીક આવ્યો.

'મન શા મારે જોલાવ્યો?'

'પ્રાહ્મણ! મારી પામે બમે કાપાર્પણ છે. તું મને બોળામાં લઈ તારી ચાદરમાં ઢાંકી દે તો મને કોઈ જોઈ શકે નહીં. એમ કરી નગરની બહાર હું કહું ત્યાં તું મને મૂકી આવે તો હું તને મારી પાસેના બસો કાપાર્પણ આપું!'

પ્રાહ્મણ તો ધનનો લોભી હતો. તે આવેા ચોકો કેમ જવા દે? તેણે તરત હા પાડી. અને ગીધને બોળામાં લઈ તે પર ચાદર ઢાંકી દીધી અને તેણે ચાલવા માંડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં તે કાશી નગરની બહાર આવ્યો. ગીધે અંદર રહી પૂછ્યું: 'પ્રાહ્મણ! આ કંઈ જગ્યા છે?

'આપણે નગર વટાવી ચૂક્યા છીએ. અને થોડે દૂર પહોંચ્યા છીએ.'

'હું થોડે દૂર આપણે જવું પડશે.'

'વાર' કહીને પ્રાહ્મણ થોડું આદ્યો અને ગીધને પૂછ્યું: 'હવે બસ ને? આપણે (નયન સ્થળે આવી પહોંચ્યાં કે?'

'ના હું વાર છે.' ગીધે કહ્યું.

પ્રાહ્મણ ફરી થોડે દૂર ગયો ને અગાઉની

જેમ પૂછ્યું ગીધ વગી જરા દૂર જવાનું કહ્યું
એમ બ્રાહ્મણ થોડે દૂર જઈને ગીધને પૂછતો
રહ્યો અને ગીધ પણ અગાઉની પેઠે જ એકને
એક જવાબ કહી મેં જ આવે' આપતું રહ્યું
એમ ને એમ મોટું નમશાન આવી પહોંચ્યું
ત્યારે ગીધે કહ્યું કે, 'અહીં શોભો'

બ્રાહ્મણ જોમો રહ્યો ચાન્ડ ઉપાડી
ગીધે કહ્યું, 'તમે તમારી ચાન્ડ જમીન
પર પાંચરી દો અને મને તે પર ઉતારો'

બ્રહ્મણે તેમ કહ્યું
ગીધે બ્રાહ્મણને ચાદર પર બેઠા બેઠા પૂછ્યું
'તાર બનો કાપાર્પણ્ય જોઈએ છે ને?'

'હાન્તો વળી' એવું કહેતા તો દોભી
બ્રાહ્મણના મોઢામા પાણી ધૂંધ્યું
તો આ ઝાડ છે ને—
'હા'

'એના થડ આગળ મૂળ તરફ જોઈ
દોભી બ્રાહ્મણ તો જે કંઈ જડ્યું તેનાથી
ગીધના કહ્યા મુજબ તેણે બતાવેલા ઝાડના
મૂળમા પતની આગાએ જોઈવા લાગ્યો એને
જોઈવામા રત જોઈને ગીધે ચાદરના ખૂણે
ખૂણે બેસીને મગ વિચર્જન કરવા માંડ્યું અને

વિખાથી બ્રાહ્મણની આખી ચાદર ખરડી મૂકી
અને ઊડી ગયું

બિચારો બ્રાહ્મણ તો તેને ઊડતું જોઈ જ
રહ્યો! હવે તેને સમજાયું કે ગીધ મને
મનાવી ગયું! કેમ કે, તેણે ઘણી જમીન
જોઈ કાઢી હતી તો પણ અદરથી કશું જ
મળ્યું ન હતું બ્રાહ્મણ હતાશ ધર્ષ ગયો

બોધિમરૂરે એ જ ઝાડની ડાળ પર રહી
કહ્યું 'બ્રાહ્મણ! તું ગરાખી ગીધનો વિશ્વાસ
કરે છે! એની પાસે શો રૂપિયા પણ નથી તો
પછી તે બમો કાપાર્પણ્ય તને ક્યાથી આપશે?
માટે હે બ્રાહ્મણ! જા તારી ચાદર લઈને તે
ધોઈ નાખ અને ન્નાન કરી તારે કામે લાગ'
એટલું કહીને બોધિમરૂવ અતર્ધ્યાન ધર્ષ ગયા

બ્રાહ્મણ બોધિસત્વતા કહ્યા પ્રમાણે ચાદર
લઈ નદીમા ધોઈ, ન્નાન કરી 'હાય હાય હું
કગાયો' એવો વવોપાત કરતો પોતાના ઘરે ગયો

પેલું ગીધ તે જ આ દેવદત્ત અને વૃક્ષ
દેવતા તો હું જ હતો

શાન્તાએ આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ કરી
જાનકનો મેળ કરી આપ્યો

'મૌથી પ્રથમ ઝડપથી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા ફેળવું કરી આવે?' એવી ચર્ચા એકવાર
દેવમલામા ધર્ષ દરેક પોતપોતાની મતિઅનુસાર વિચાર કરી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા માટે
તૈયાર થયા પ્રદક્ષિણા ફરી આવીને મોંઘી પહેલો જે વિષ્ણુને નમસ્કાર કરે તે
વિજયી ગણાય એવી ચર્ચા મૂકાઈ

બધા દેવો પ્રદક્ષિણા કરવા બિપડ્યા પણ નારદજી તો વિષ્ણુ પાસે બેઠા બેઠા
વિજા વગાડતા રહ્યા

જ્યારે એક દેવ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા ફરીને હાફતા હાફતા દરથી આવતા દેખાયા
એટલે નારદજીએ વિજાવાદન બધ કરીને જિભ ધર્ષ પોતાની આસપાસ એક આગે
મારીને વિષ્ણુને નમસ્કાર કર્યા અને પછી પુન વિજા વગાડવા બેઠી ગયા

ધીરે ધીરે બધા દેવો પાછા આવી ગયા ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું કે નારદજી
શરત છૂટી ગયા છે

દેવો તો અવજામા પડી ગયા! અડી બેઠા બેઠા નારદે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા ફેલી
ગીતે કરી!—એનો જીવનો કરતા શ્રી વિષ્ણુએ દેવોને કહ્યું 'પિંટે તે બ્રહ્માડે' જે
પિંડમા છે તે જ બ્રહ્માડમા છે એ ન્યાયે નારદે પોતાની જ પ્રદક્ષિણા ફરીને મોંઘી
પહેવા પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા પૂરી કરી'

પેશાવરને રસ્તે એક સાધુ દૃઢ અને ઝડપી પગલે જતો હતો. તેનું શરીર ખડતલ હતું, દેખાવ પરથી તે કૃતનિશ્ચયી, દૃઢ મનોબળ વાળો અને સાહસિક લાગતો હતો તેના મુખ ઉપર એક પ્રકારનું તેજ અગાશ મારતું હતું.

ચાલતા ચાલતા તે ઓચિતો અડકી ગયો— તેના પગમા એક મોટો કાટો ઊંડે પેચી ગયો તેથી તેનાથી સહેજ ઉડકારો પછુ ભરાઈ ગયો. ખેતર પાસેના ઝાડનો કાટો વાળ્યો હતો અને માધુ ખેતરની વાડ આગળ જ થોભ્યો હતો. તે ખેતરમા કામ કરતા ખેડૂતે જોયું એટલે તે તરત પોતાનું કામ છોડી સાધુ પાસે આવ્યો અને તેના પગમાથી કુશળતાથી, કળેથી કાટો કાઢી નાખ્યો.

‘મને તારી કોઈની આપ!’ કાગે નીકળી ગયા પછી સાધુએ ખેડૂતને કહ્યું.

‘મહારાજ! તમને વળી કોઢાળીને શો ખપ? કાગે વાગવાથી બરાબર ચાલી ન શકાય અને પગ લગડાય એતો ખરું, તે માટે તો હું તમને લાકડી આણી આપું—’

‘ના મારે લાકડીની જરૂર નથી તું મને કોઢાળી જ આણી આપ.’ સાધુએ ખેડૂતને વચ્ચેથી જ અટકાવીને કહ્યું.

‘પણ મહારાજ! એતો કહો, તમને કોઢાળીનું શું કામ છે? ચીંધો તો હું જ એ કામ કરી દઉં!’

‘જો મને જે કાટો વાળ્યો તે આ પાનેના ઝાડનો છે મારે એને જડમૂળથી ખેદી કાઢવું છે જેથી તેનો કાટો ભવિષ્યે મને કરી તેમ કાઢીને ઈલા ન કરી શક એ કામ હું પોતે જ કરીશ.’

ખેડૂત તો માધુને આશ્ચર્યથી જોઈ જ રહ્યો પછી તેણે માધુને કહ્યું ‘મહારાજ! તમે કહો છો તે ઝાડ રાજ મહાપત્રની મરહુમા આવેલું છે એટલે તેને આપણે કાઢી ન શકીએ.’

‘ના ના હું આજે આ ઝાડને જડમૂળથી ઉખેડીને ફેર કરીશ એમનું જ નહીં, એ ઝાડ ની જ પેઠે મગધના અભિમાની મહાપત્રને પણ જડમૂળથી ઉખેડીને ફેડી ફર્કશું’ એમનું બોલતા તે સાધુના હેઠ દૃઢતાથી ખીડાયા, તેના ચહેરા પર સંકટપની રેખા તરી ઊઠી.

નરવાય ખેડૂતે માધુને કોઢાળી આણી આપી અને માધુએ ઝડપથી કોઢાળીના આકળ ધા પેલા કાટાળા ઝાડના મૂળમા ઝીંકના માંડ્યા અને થોડા મમથમા તો તેને જડમૂળ માથો ઊખેડીને ફેડી ફીધું! પછી જ તેણે મતોપના શ્વાસ વીધા કોઢાળી ખેડૂતને આપી શાક ખાવા રોકાયા (વિના દૃઢ પગલે સાધુ પોતાને રસ્તે પડ્યો. ખેડૂત તો તે દેખાતો બધ થયો ત્યાં સુધી તેને અશ્ચર્યથી જોઈ જ રહ્યો!)

આ માધુ તે મહા અદ્રશ્યપત્તને સિતારા શ્રમક વનાર મહાન અર્થશાસ્ત્રી ચાણક્ય હતાં પાછળથી તે કૌશલ્યના નામે જાણીતો થયો.

*

× જ્ઞાનીના જ્ઞાનની ખૂબી તેની આસપાસના લોકો અજ્ઞાન રહે તેમા તેઓ તેને સવાલ પૂછવા આવતા રહે અને તે જવાબ આપતો રહે એમા રહેશે? એ રીતે તો આસપાસના લોકો મૂર્ખો જ રહે છે જ્ઞાનીનું જ્ઞાન તો એવું હોવું જોઈએ કે, જેથી તેના અજ્ઞાન પાટોશીઓ પણ વિદ્વાન બને અને તેમને સવાલ પૂછવાની જરૂર જ ન રહે.

× જ્યાં સુધી માણસનું મન પોતાના નાના નાના અધિકારો છાંડવાને તૈયાર નથી થતું ત્યાં સુધી તે હુલ્યા કરવાનો અધિકાર પણ ન હોય.

× માણસ મોહ અને મમતા એકદમ છોડતો નથી.

—(વિનોમી)

વિનોબા ભૂદાન યાત્રા કરતા ફરતા હતા. એમની સાથે ગામલોકો અને સાથીદારો પણ હતા. એક ખેતર પામેથી પસાર થતાં તે ખેતર પડતર જણાવું, તેમાં પથ્થર વિગેરે પડયું હતું. વિનોબાએ પૂછ્યું કે, 'આ ખેતર આવું કેમ?' 'એ એક બહેનનું ખેતર છે, તે એકલી જ છે, ખેતરની મંભાગ નથી લઈ શકતી એટલે ખેતર આવું થઈ ગયું છે.'

પછી વળી ધર્મના કામમાં ડીડ કેવી? વિનોબા જાતે એ ખેતરમાં ગયા અને પથરા ઉપાડવા લાગ્યા. સાથેના માણસોથી રહી શકાય ખરું? તે પણ ખેતરમાં માફસૂકીમાં લાગી ગયા અને ભેતભેતામા ખેતર એકબીજાં થઈ ગયું. અને પછી વિનોબાની મંડળી આગળ વધી.

આ પ્રસંગ એ બોધ આપે છે કે જે સારી વસ્તુ છે, નેક છે તે કરવામાં, એટલે નેડી કા-વામાં કોઈને પૂછવાપણું હોય જ નહીં, એ તો જેવું મનમાં જીવ્યું કે આરંભી દેવાનું

પણ આપણે એ રીતે કામ કરવા દેવાયા છીએ ખરા?

એક કાકા સાંજ-ટાણે લોલાં શાકભાજી ખરીદવા શાક મારકેટ ખાંચ એક હાથમાં ઝોળી હોય ખીજા હાથમાં ધોતિયાનો છેડો ઝલ્લે હોય ને જમીન પર નજર સખી હીડચે જતા હોય, ચોરીમાં રમતાં બાળકો એમને જતાં ભેઈ મેંજ હમે, કેમકે, કાકાને એવી આદત કે રસ્તામા ઇંટ કે રોડો કે પંથર પડ્યો હોય ને તેમને ન વાગ્યો હોય છતાં તે ઉપાડીને રસ્તાની એક બાજુએ મૂકી દે. એ ભેઈને છોકરાં હમે કાકા છોકરાઓને શિખામણ આપે કે આવા પથરા-રોડા રસ્તા પરથી ખમંડી નાખવા. અમને તો શું, પણ તમને જ વિશેષ વાગે કેમકે, તમે આખો દિ આમથી તેમ હડી કાઢતા હો છો. પણ છોકરા

તો જીલડું, જોલખેટ રમતા હોય તો સ્ટાપને ઠેકાણે બે ઇંટ મૂકી હોય તે રમત પૂરી થયે પણ એમને એમ જ પડી રહે. ને મોટેભાગે એમને ને રાહદારીઓને જ વાગે, પણ શિખા-મણે સુધરે એ છોકરા શેના? એ તો વળી, કાકાને આવતા ભેઈ એકાદ ઇંટ કે રોડો એમના માર્ગ વચ્ચે જ મૂકી આવે અને કાકાને તેને જીપાડીને દૂર કરતા ભેઈને છોટે જીભા જીભા હમે!

ફૂતરાં તો બચકુ ભરી લે એટલે એની તો છોકરાઓને ખીક પણ રજગતાં બકરાં, દોર કે ગધેડાની એવી ખીક નહીં. એટલે જેવું કોઈ રજગતુ પ્રાણી દેખાય કે છોકરાઓનું ટોળું તેને ઘેરીને અકબાવે-આમથી તેમ હોડાવે ને બ્યારે પ્રાણી નાસી છૂટવામાં નિષ્ફળ નીવડે અને રાડારાડ પાડે એટલે કાકા ઘરમાંથી બહાર નીકળે છોકરાઓને ડારે તેમ છતા ન માને તો રસ્તામા જીતરીને પ્રાણીને રસ્તો કરી આપે. એ બધા તમારો રાહદારીઓ ને ખીજાઓ પણ જુએ તો ખરા પત્ર કોઈ વચ્ચે પડે નહીં, કાકાને વચ્ચે પડતા ભેઈને 'દોડાદાદા' પણ કહે.

આમ નેડીતાં કામમાં સાણસનું કહેવાતું ડહાપણ અને નાગરિકતા કે મન્યતા બહુ આડે આવે છે. ને જુદી તો ખામ આડે આવે જ છે.

એક કામ કરવું આપણને મારુ લાગે છતાં તેને માટે પચામ શંકાઓ જોડાવવી, દશ જણને પૂછવું; વળી તેહા પાડે તો યે ખીજાને પૂછવું, એ બધું આપણી સાધારણ ખામિયત જણાય છે.

ગાંધીજીએ જે પ્રતો અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અસંઘડ, સર્વધર્મમખાવ, સ્વદેશી, સ્પર્શભાવના વિગેરે ગૂચ્છમાં તેનાં પાત્રનથી કોઈને ક્યારેય નુકસાન થાય જ નહીં, એ તો એકને એક બે જેવી માટી વા-હોવા છતાં કેટકેટલા માણસોએ એ (વરો કેટ-કેટલી વાર હજારે શંકા કરીકરીને ગાંધીજીને

પૂછ્યું હતું ? આમા સૌની દૃષ્ટિ સત્યશોધકની, જિજ્ઞાસુની હતી એમ તો ન જ કહી શકાય બધા માણસો કઈ શાસ્ત્રાર્થ કરવાની યોચતાવાળા નહી હોય અને છતાં સારી વાત માટે જ ન વાર ગતી લાવવી ને પૂછ પૂછ કરવું એમા આપણને જરાય એ દુઃખ હતું નથી !

એથી ઊવડું, બ્યસનો કળ્તા કે નવા બ્યસનો પાડતા કોઈ કોઈને પૂછવા જતું નથી ! કોઈ માણસે પહેલીવાર ખીડી પીતા પહેલા કોઈને પૂછ્યું હોય એમ હું નથી ધારતો ! તેમ પહેલીવાર કોઈ ક્ષિત્તિ ભેગા પહેલા કોઈએ કોઈની સલાહ લીધી હોય એમ પણ નથી લાગતું એકવાર માણસને લાગ્યું કે આમા આનંદ છે—સાચો કે ખોટો તે તો ત, તે વખતે વિચારતો જ નથી—એટલે એ કોઈને જ પૂછ્યા વિના તેનો સ્વીકાર કરવાનો !

આ પરથી એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે માણસને જે સાચા આનંદનું જ્ઞાન થઈ જાય—અહીં જ્ઞાનનો અર્થ માહિતી નથી કરવાનો—તો તે ખોટા કામો ન જ કરે પણ નેકીના સાત કામો કરવા કોઈને પૂછવા માટે થોભે જ નહીં !

વિનોબા ખેતરમાંથી પથરા ઉપાડે તો આપણે જ પથરા ઉપાડવા લાગીશું, પણ ચેરીનો વૃક્ષ ચેરીના પથરા રસ્તે જતા ઉપાડીને ફર કરશે તો તેની હાસી કરીશું આ આપણે અભાવ છે એક જ પ્રકારના મર્ચ માટે જે જુદા જુદા ભાવ શા માટે ?

વિનોબા પૂછ્યું છે માટે તેમનું અનુભવ કરીએ તે તો સારું જ છે, પણ વિનોબા એવા પૂજનીય કયા ગુણોને કારણે બન્યા ? એમ જોય ચેરીના વૃક્ષની પેઠે ચેરીના પથરા ફર કર્યા હશે ને એમની જ એક કાળે ચેરીના માણસોએ મળતું ઉડાવી હશે !

માણસ નેકીની શરૂઆત નાના નાના લોક ક્રિતકારી કામોથી કરે છે ત્યારે લોકો તેની

મજાક કરે છે, તેમ છતાં તે ટકી રહે તો તેના માર્ગમા મુશ્કેલી ઊભી કરે છે, અને એવી અનેક મુશ્કેલીઓ છતાં ટકી રહે છે, એટલું જ નહીં આગળ વધે છે એટલે આપણે તેને છેવટે પૂજનીય ને મહાન બનાવી દઈએ છીએ ! પણ તે તો તેણે નાના સત્કાર્યની શરૂઆત કરી ત્યારે જ પૂજનીય ને મહાન હતો !

નેક માણસ નેકીના કાર્ય માટે કોઈને પૂછવા નથી જતો, એટલું જ નહીં કોઈ વધુ માગી ઊવડી મવાડુ આપે તો તે સાબળતો પણ નથી કેમ કે, તને પોતાના કાર્યની મર્યાદાની પ્રતીતિ હોય છે આ ‘પ્રતીતિ’ જ મુખ્ય વસ્તુ છે ગાંધીજીને પ્રતીતિ થઈ ગઈ કે, પગધીનતા યત્નવાદ બ્યસનો વિગેરે અનિ જે હેશમાથી જાય નહીં ત્યાં સુધી આપણે ઉદ્ધાર નથી બમ, પછી એમણે અનેક વિરોધો વિપરીત પરિસ્થિતિ હોવા છતાં પોતાને માર્ગે આગળ વધે જ ગયા આમ સારા કાર્ય માટે, નેકી કરવા માટે મારા અંતરની સાચી પ્રતીતિ જ ભેદજો એ મળ્યા પછી તેને માટે પૂછપૂછ કંવાપાત્ર રહેતું નથી !

પિતા શ્રી પોતાની પાછળ પુણ્ય માટે આટલી રકમ કાઢી ગયા છે તો પછી, પિતા જ્ઞાને કયા સત્કાર્ય માટે વિશેષ પ્રીતિ હતી તે ભેદને તે કાર્ય માટે નાણા ખરચવા ભેદજો આ માવ માહી વાત છે પણ આપણે તેમ નહીં કરીએ, ગામના શેડને પૂછીશું તે વગી એક દ પાંજરા પોળાને પ્રમુખ હશે તો તેમા નાણા આપવા કહેશે એકાદ મદિરને ટૂંટી હશે તો તેની કોઈ ખુત્તી વસ્તુ કે વિભાગ માટે નાણા આપવા કહેશે, કોઈ શાળાનો કાન બરી હશે તો શાળાના રંગ ચૂના કે સાધનો માટે નાણા આપવા કહેશે આમા મરનારની ધમલાવનાની કોઈ ગણતરી નહીં કરે હા મરનાર માફમાફ કહી ગયો હોય કે અમૂક નાણા અમૂક કામમા ખરચ્યો તો વળી તેમ ધાય અડુ પણ એ તેણે આપણા પર છોડ્યું હોય

તો તે માટે પૂછપૂછ કરીશું. અને આ પૂછપૂછ પાછળ નાણું વધારે સારા કાર્ય માટે ખરચાય એ દૃષ્ટિ ઓછી હોય છે, પણ એ નાણું આપનારની જાહેરાત થાય એ દૃષ્ટિ મુખ્ય હોય છે,

મુસ્લિમભાઈઓ આવાં નાનાં મોટાં નેકીયાં કાર્યો માટે તે ધર્મની વિરૂદ્ધ તો નથી ને? તે જાણવા માટે મૌલાના કે મુક્તી પાસે માર્ગ-દર્શન માગે છે. એ માર્ગદર્શનને 'ફતાવા' કહે છે. અને એવા માર્ગદર્શન માટે એટલી તો પૂછપૂછ થાય છે કે તેને કારણે આજે ઉર્ફ ત્રાપામાં સેંકડો પુસ્તકો છે! અને તેમાં સામાન્યમાં સામાન્ય જાબાતનો પણ જુલાસો હોય છે! આ બધું વરસોશી આદ્યું આવે છે, અને હજી ચાલે છે. કોઈ વિષય ખેડાવાનો બાકી

નથી રહ્યો છતાં હજી મુસ્લિમ પત્રોમાં 'ફતાવા'ના ખાસ વિભાગો ચાલે છે, અને મૌલાના અને મુક્તીએને રોજરોજ નાની નાની બાબતો માટે પૂછપૂછ થયા જ કરે છે

અહીં ટીકાનો આશય દેશમાત્ર નથી. પણ આ વિષયમાં આપણે કેટલા પરાવર્તનથી છીએ તે આ પરથી જણાશે. હિન્દુઓ પણ અગિયારસ આજે કે કાલે? શિવમાર્ગી કઈ ને વૈષ્ણવમાર્ગી કઈ? આવી મુસ્લિમ બાબતો માટે આપણી કર્મકાંડી ધર્મજાવનો ધોવાઈ જવા આવી છે છતાં, ભૂદેવ પામે દોડતા જાય છે.

કારણ કે, આપણા અંતરમાં સત્યનો પ્રકાશ નથી, સત્યની પ્રતીતિ નથી. તે હોય તો પછી આ પડપૂછના પ્રપંચમાં નહીં પડીએ.

કેટલાક લોકો પૂછે છે કે વિનોબાની યોજના પરંપરાવલંબન નથી, સ્વાવલંબનની યોજના છે. એટલું તો તેઓ કબૂલ કરે છે કે, વિનોબાની યોજના પરાવલંબનની યોજના નથી. પરંતુ તેઓ કહે છે કે, પરંપરાવલંબન ભેદથી. એમ તો અમે પણ પરંપરાવલંબન ઇચ્છીએ છીએ. આજે બાબાએ રૂઢ પીધું તે શું બાબાએ જાતે દોઢેકું હતું? બાબાને માટે લોકોએ બધો પ્રબંધ કર્યો હતો. એ રીતે બાબા એનાથી જે સેવા થાય છે તે કરતા જાય છે. અને લોકો તેમને માટે વ્યવસ્થા કરે છે. પરંતુ પરંપરાવલંબન બે પ્રકારનું હોય છે. એક આંધળા અને લંગડાનું પરંપરાવલંબન હોય છે. આંધળો ભેઈ નથી શકતો પણ ચાલી શકે છે, અને લંગડો ભેઈ શકે છે પણ ચાલી શકતો નથી; એથી કરીને બંને પરંપરાવલંબન અથવા સહકાર કરે છે. લંગડો આંધળાની ખાંધ પર બેસે છે. તે જોવાનું કામ કરે છે અને આંધળો ચાલવાનું કામ કરે છે. એ રીતે શું તમે સમાજના કેટલાક લોકોને આંધળા રાખવા ઇચ્છો છો? અને કેટલાક માણસોને લંગડા રાખવા ઇચ્છો છો? અને પછી બંનેનું પરંપરાવલંબન ઇચ્છો છો? બાબાને પણ પરંપરાવલંબન ભેઈએ છે, પણ તે ઇચ્છે છે કે બંને આંખો-વાળા હોય, બંને પગવાળા હોય અને પછી હાથમાં હાથ મિલાવીને બંને સાથે સાથે ચાલે. બાબા સમર્થોનું પરંપરાવલંબન ઇચ્છે છે અને એ લોકો અપંગોનું પરંપરાવલંબન ઇચ્છે છે

—વિનોબા

* મારા પિતાના ઘરમાં હું રહું. તેની હું કેટલીક સેવા પણ કરતો હોઉં, પણ પિતાને હું અન્યાય કરતો જોઉં તે વખતે તેના ઘરનો ત્યાગ કરી સહકાર બંધ કરું તેથી તે અવરય દુઃખી થયો. છતાં મારે એ ઘરનો ત્યાગ કરવો એ જ મારી દૃઢ દોષ શકે. એ દુઃખ મારા પિતા પોતાને હાથે પહોરી લે છે. બે આ પ્રમાણે આપણે વર્તન ન રાખીએ તો જગતમાં જીવનગાર-માત્રને જીવન કરવાનો રુકો મળે.

* મારા મનનું વલણ રાજકારી નહીં પણ ધાર્મિક છે.

— ગાંધીજી

આજે પણ દિહીનો લાલ કિલો ગારવથી પોતાનું મસ્તક ઉઠાવી મોગલોના વંશ અને ઐશ્વર્યની કથા કહે છે પાને જ જિલ્લેની જુમા મસ્જિદ એ દિવસોની યાદ તાજ કરે છે, જ્યારે મોગલોનો સૂર્ય આસમાન પર ચમકતો હતો દીવાનેઆમ અને દીવાનેખાસ એની સાક્ષી પૂરે છે અને અહીં સસારની મહાસ પન્ન શામિલો આવી હતી અને બાદશાહ સામે અહમ સાથે શિર ઝુકાવતી હતી એ બાદ શાહોના ઇશારા પર કંઈ કંઈ ઊંચલપાચલ થતી એમના હાથમા વિધાતાની કવચ હતી

મોગલ વંશનો છેલ્લો બાદશાહ બહાદુર શાહ, અકબરશાહનો પુત્ર એનો જન્મ સન્ ૧૭૦૫મા પદરમી એપ્રિલે દિહીમા થયો શાહજહાની ખુશીમા ત્યારે આખા રાજ્યમા તહેવાર જેવા આનંદ ઉત્તમવો થઈ રહ્યા

અકબરશાહનું મૃત્યુ ૧૮૩૭ના માર્ચે ૨૭ રની અઠવાસીમી તારીએ થયું ત્યારે એની ઉંમર ૮૨ વર્ષની હતી એના મૃત્યુ પછી સુબઝ્દર મુરાજીદીન સુબઝ્દર બહાદુરશાહ ગાદી પર આવ્યે એ જ પછીથી ઝફર ને નામ ઈતિહાસના જાણીતો થયો

અકબરશાહના શાસનકાળમા શાસનની લગભગ ઈસ્ટ ઈન્ડીઆ કંપનીના હાથમા ચાલી ગઈ હતી પોતાના અગત ખર્ચ માટે કંપની સરકાર તરફથી એને લગભગ દર લાખ રૂપિયા દર વર્ષે મળત હતા રાજ્યનો દોર અંગ્રેજોના હાથમા ગયા છતા શાહા ઠાઠાઠા જેમનો તેમ કાયમ હતો અંગ્રેજ રેજીમેન્ટ આદિને શહી દરબારમા ઉઠાડા પગે જ આવવું પડતું અને રિવાજઅનુસાર કુરનીશ પણ જાનવલી પડતી બાદશાહ લોકોને ઇનામો આપતો ભેટ મ્વીકારતો અને સિક્કા પણ એના જ નામના ચાલતા હતા

બહાદુરશાહ સાની, વિદ્યાપ્રેમી હતો પોતે

પણ સારો વિદ્વાન અને કાવ હતો એના દરબારમા અનેક વિદ્વાનો, કવિ શાયરોનો ડાયરો જામ્યો હતો દરબારમા ખામ કામ તો એતુ નહીં એલે મતત જ્ઞાન વિનોદ ચાલતો

ગાદીએ આવ્યા પછી ઝફરે કંપની મર કારને પેન્શનની રકમમા વધારો કરવા વિનંતિ કરી

જવાબમા કંપની મરકારે લખ્યું 'તમે તમારો શાહી જબાન એવો કદો તો વર્ષે ૫૯૫ લાખ વધારીએ' કેમ કે, અંગ્રેજોને શાહી ઠાઠ બહુ ખૂચતો હતો પણ ઝફરે આ શરત નામ જૂર કરી રાજ ગમમોહનરાય અને જ્યોર્જ ટેમસનને એણે ઇંગ્લેન્ડ એ માટે મોકલ્યા પણ કંઈ વળ્યું નહીં

લોર્ડ ડેલહાઉઝીએ અનેક દેશી રાજ્યોને કંપની સરકારની હકુમતમા મમાવી લીધા હતા આથી દેશી રાજ્યો અદર અદર સમ મમતા હતા લોર્ડ ડેલહાઉઝીના જવા પછી બંગલાખોરોએ સગઠન કર્યું બિહારમા નાના પૂઠ પત એનો નેતા થયા શુપ્ત રીતે અંગ્રેજ વિરોધી પ્રચાર શરૂ થયો એક સાથે આખા દેશમા બળવો કરવાની યોજના થકાઈ ૧૮૫૭ ની ૨૦ મી મે એ એકાએક મેરઠની સેનાએ બળવો કર્યો અને અગિયારમી પવટનના કર્નલ ફ્રિન્સને માથે ધીરે ધીરે બગ્યો આખા દેશમા ફેવાયો

મેરઠમા તમામ અંગ્રેજ અફસરો મરાયા ત્યાથી પનપન દિહી આવી—ત્યા મુધોમા ૧૮૬૧મા અનેક બંગલાખોરો ભેગા થઈ ગયા હતા બંગલાખોરોને જોઈને અંગ્રેજોને મોત સામે દેખાવા લાગ્યું જે ભાગી શક્યા તે ભાગ્યા, બકીના માયા ગયા એકે અંગ્રેજ બચ્યો દિહીમા જીવતો ન રહ્યો

મનસ્વી બંગલાખોર સેન્યને જોઈ બહાદુર શાહ ડરી ગયો ખૂનરેણ જોઈ તેનું દૃઢ

કપાં છાદ્યું. એને પોતાની ને પોતાના કુટુંબની ફિકર થવા લાગી.

અંગ્રેજોને મારી બળવાખોરો કિલ્લા પર આવી 'બહાદુરશાહ ઝિંદાબાદ!' 'સમ્રાટ ઝિંદાબાદ!' ના ઘોષ કરવા લાગ્યા. ઝક્રે બળવાખોર આવેવાનોને અંદર બોલાવી શાંત રહેવાની નલાક આવી પણ કોઈએ માન્યું નહીં. ઊલટું એને એ લોકોનો મરહાર થવાની ફરજ પાડી! બળવાખોરોએ બહાદુરશાહને મસાટ જાહેર કર્યો. અને એના નામે હુકમ નીકળવા લાગ્યા. એના નામે બળવાખોરો પોતાનું મનમાન્યું કરવા લાગ્યા. એટલે અંગ્રેજોએ બહાદુરશાહને જ બળવાનું મૂળ માન્યો.

બળવાખોરોની મનસ્વી કિલ્લાવાસ અને અંગ્રેજોની વ્યવસ્થિત યોજનાને કારણે બળવો નિષ્ફળ ગયો. વીસમી માર્ચે અંગ્રેજોએ દિલ્હી ફરી છતી લીધું. પછી તો અંગ્રેજોએ વેર વાળવાની પાણી લીલા આદરી. નિર્દોષ, મદોષ મોની કતલ કરવા માંડી. દિલ્હીની ગલીઓ ને મકાં પેર મુકાં રખડવા લાગ્યાં. બહાદુરશાહ પોતાના કુટુંબને લઈને હુમાયુના મકબરામાં છુપાયો. કિલ્લા પર કબજો મેળવ્યા પછી બહાદુરશાહને તેમાં ન જોતાં અંગ્રેજો શરમે ભરાયા. અને આખું દિલ્હીતેની શોધમાં બોળવા લાગ્યા.

અંદર અંદરની કૂટકૂટને કારણે જ બળવો નિષ્ફળ ગયો. ઘણાખરા અંગત સ્વાર્થમાં પડ્યા હતા. રજબઅલીએ લાભની લાલચે હુડસન માહેબને બહાદુરશાહ હુમાયુના મકબરામાં છે એવી ખાતમી આપી. અંગ્રેજોએ તરત મકબરાને ઘેરો ઘાડ્યો અને બહાદુરશાહને બિન-

શરતે શરણે થવા કહેણ મોકલ્યું.

ઝક્રે પાસે હજારોની સંખ્યામાં બળવાખોરો હતા પણ કોઈએ એ સંકટ સમયે એને માથ ન આપ્યો. એમાંના ઘણાને પાછળથી ફાંસીએ લટકાવવામાં આવ્યા. આખરે પોતાની મલામતીનું વચન લઈને ઝક્રે શરણે થયો.

એ અસહાય વૃદ્ધને મકબરામાંથી બહાર કાઢવામાં આવ્યો. અને બજારમાં પડે એને બેસાડવામાં આવ્યો.

બહાદુરશાહને પકડ્યા પછી અંગ્રેજોનું ધ્યાન શાહજહાંનો તરફ ગયું. નિમકહુરામ રજબઅલીએ હુડમનને તેઓનો પત્તો આપ્યો. ગીરજા ઈલાહીબક્શના વિશ્વાસઘાતને કારણે ત્રણે શાહજહાં ગીરજા મોગલ, ગીરજા ખવાલ મુલતાન અને અબ્દુલ ખાકર ગિરફતાર થયા. બહાદુરશાહને એક મહેલમાં કેદ કર્યો. પ્રતિહિંસાની આગમાં બળતા હુડસને ત્રણે શાહજહાંઓને દિલ્હીની એક ખાસ સડક પર લોકોની સામે ગોળીથી ઠાર કર્યા. એટલેથી જ એ ન અટક્યો. એ ત્રણેની લારોને એક સ્થળે ટાંચી. જેથી આવતા જતા લોકોની નજરે પડે. આખરે એ લાગો એ ફસામાં જ મંધાઈને સડી ગઈ.

બહાદુરશાહને દેશપારની સજા ફરમાવવામાં આવી. અને ખર્મો મોકલી આવવામાં આવ્યો. રંગૂનના એક મહાનની નાનકડી કોટડીમાં એને કેદ રાખ્યો. ત્યાં જ એણે જિંદગીના આખરી દિવસો વિતાવ્યા.

સન ૧૮૬૨ ની સાતમી નવેમ્બરે મોગલ વંશનો એ છેલો દીવો ખુગાયો. ત્યાં જ એની કબર બનાવવામાં આવી. — 'હંદુનુખ'

‘કામવિજય એ સ્ત્રી કે પુરુષના જીવનનો સર્વોચ્ચ પુરુષાર્થ છે. કામવાસના પર વિજય મેળવ્યા વિના માણુમ કરી પણ પોતાની જાત પર કાબૂ મેળવી શકતો નથી. અને પોતાની જાત પર કાબૂ મેળવ્યા વિના સ્વરાજ કે રામરાજ સલામી શકે નહીં. પોતાનો જાત પરના શાસન વિનાનું સૌનું શાસન ચિત્રમાંની કેરીના જેવું જામક અને બિરાશા-જનક નીવડયો. કેરીનું એ ચિત્ર બહારથી તો રંગિયામણું લાગે છે પણ અંદરથી તે ખાલી અને મત્વહીન હોય છે.’

— ગાંધીજી

સારાંશ ના ગ્રાહકબંધુઓને

*

ગયા અકમા ગ્રાહકબંધુઓને કરેલી સૂચના આપે વાલી હશે પણ તેઓએ અમલ થયો જણાતો નથી આ અક માથે આપણુ લવાજમ પૂરુ થાય કે તે કૃપા કરી આ અક આપને મળે કે જનતી તકે નવા વર્ડના લવાજમના રૂા ૬—૬૫ ટાગળની આવૃત્તિના રૂા આઠ—મનીઓર્ડરથી કાયાલય પર મોકલી આપશે

આપની ઇચ્છા વીં પીં થી અક મગાવવાની હોય તો તુરત વખી જવાનશે અને આમ છતાં જે લાઈઓના લવાજમ મનીઓર્ડરથી નહીં આવ્યા હોય અને વીં પીં થી મગાવવા માટે જાત્રુ પત્ર ન કરી હોય તે ગ્રાહકબંધુઓ પર ન હૂં વીં પીં થી અક રવાના કરીશુ એ સ્વીકારી લેવા ગ્રાહકબંધુઓને વિનતી છે જે કે એમા નાણા અને સમયનો ખગાડ તો થાય જ છે માટે અને ત્યાં સુધી મની ઓર્ડર જ કરશે

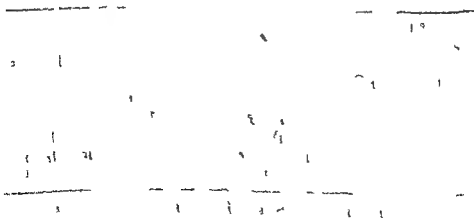
અને જે આપ ગ્રાહક તરીકે નહીં જ રહેવા માગતા હો તો પત્ર લખીને જણ કરશે તો અમારો વીં પીં અર્થ જાયશે અને અક પણ જમડતો જાયશે અમે તો આશા રાખીએ છીએ કે અધારામાપુના ફરેક ગ્રાહક નવા વર્ડે ચાલુ રહેશે એવુ જ નહીં નવા ગ્રાહકો નોધી લેખપુસ્તક યોજનાનો લાભ લેશે

પત્રવ્યવહારમા ગ્રાહક નખર લખવાનુ ભૂલશે નહીં

આફ્રિકાના ગ્રાહકબંધુઓ ૧૨ સિનિંગ પોસ્ટલ ઓર્ડરથી મોકલી આપે અથવા નીચેના સરનામે મોકલી આપે —

શ્રી પ્રભુદાસ જ વજરીઆ. પો બો ન ૧૧૬, નેરોબી કેન્યા કેન્યાની

*

અમારાં પ્રકાશનો

બાપુ ચિત્રાવટી: બાપુની અર્ધી ડઝન લાક્ષણિક તસ્વીરોનો સપૂટ (પ્રથમ આવૃત્તિ અપ્રાપ્ય હોઈ બીજી આવૃત્તિ છપાય છે) મૂં જે રૂપિયા -

બાપુસ્મરણ: બાપુના સુવચનો એમના જ હસ્તાક્ષરમાં, ત્રિરંગી શુશોભનો યુક્ત મુદ્ર પુસ્તિકા મૂં સવા રૂપિયા

ગાંધી-ગુરુ: લેખક - શ્રી ગુરુદયાલ મલિયા

મૃત્યુ સવા રૂપિયા

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકરે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના 'બક્તની અજલિ'માં આ લેખ માળાનું મહત્ત્વ સમજાવતા લખ્યું છે -

"મહાત્મા ગાંધી અને કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર આપણા જમાનાના બે મહાન પુરુષો, બાળથી સંસ્કૃતિના મોટા દિગ્ગમે એમને બિંબે કોઈ પણ કાર્ય લખે તો તે આકર્ષક થવાનું જ પણ ત્યારે એમને લખે ભક્તહૃદય ગુરુદયાલ મલિક લખે, ત્યારે તો 'પૂછવું' જ શું? ગુરુદયાલ—આચાર્ય—ગાંધીજીના ખૂબ પ્રસંગમાં આવ્યા હતા એમના જ પરિવારના તેઓ 'ગાજાય અને કવિવર રવીન્દ્રના' તો તેઓ અચીમ ભક્ત

"વૈષ્ણવ ભક્તો જેમ મધાદા પુરુષોત્તમ રામચંદ્ર અને લીલાવિમ્બી કૃષ્ણચંદ્ર વચ્ચે બસેલ ભેદ શકે છે તેમ જ ગુરુદયાલજી પણ ગુરુદેવ અને ગાંધીજી વચ્ચે અસેદ ભુજે છે એમની એ અસેદ દષ્ટિ એમણે આ નાનકડી લેખમાળામાં અનેક રીતે વિશદ કરી છે"

On Life's Journey with Gandhiji (ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા)

Gurdial Mallik

આ અંગ્રેજી પુસ્તિકામાં શ્રી ગુરુદયાલ મલિકજીએ માનવજીવનનું રહસ્ય ગાંધીજીના આદર્શો અનુસાર સમજાવવા એક નવું પ્રયત્ન કર્યો છે

આ પુસ્તિકાનો ગુજરાતી અનુવાદ પણ આ જ સમયમાં પ્રસિદ્ધ થયો

મરતીની પંજોમાં—લેખક - શ્રી રતિવાય 'અનિલ'

મૂં બાર આના, હાથકાગળની આવૃત્તિનો એક રૂપિયા

બાઈશ્રી રતિવાલ 'અનિલ' આપણા સાહિત્યજગતના એક આશાસ્પદ કવિ છે તેમનો એક કાવ્યસંગ્રહ 'કમરો અને તુરશી' પ્રસિદ્ધ થયો છે હવે તેમનો આ ૧૨૫ મુક્તકોના મુદ્ર સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થાય છે આ સુવાચક મુક્તકોમાં માનવજીવનના વિવિધ પાસાઓ અંગેનું એમનું તલસ્પર્શી ચિંતન કાવ્યશૈલી ભાવ રૂપે મૂર્ત થયું છે

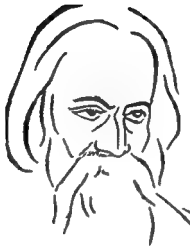
આ મુક્તક-સંગ્રહની પ્રસ્તાવના લખતા શ્રી ગુરુદયાલ મલિકજી લખે છે -

"આ પુસ્તિકા લખનાર શ્રી રતિવાય 'અનિલ' એક મસ્ત અનુભવી અને કવિ છે જીવન સાગરના તટ પર જોલા રહીને જે તરંગોની કીડા રાતદિવસ આવી રહી છે તેને જુએ છે અને તેમાંથી એક અસાધારણ આનંદ અને શિખામણ તારવે છે "

'આશા છે શ્રી 'અનિલ ની 'મરતીની પંજોમાં'—જે તેમનો રુબાઈ સંગ્રહમાં એક અનોખો પ્રયાસ અને પ્રશસાયોગ્ય પ્રયોગ છે—એ પુસ્તિકા વાચનારઓ કોઈ વાર મરતીમાં આવી જશે અને પોતાને ભૂનીને જીવનશીલાનો જે મર્મ છે તે થોડોક સમજી શકશે '

છેત્રા ત્રણે પ્રકાશનો આ માતની આખર પ્રગ થગ

ડાયાલન પ્રકાશન, જૂનાગઢ

હે જગરાજન્ !

કશી કરી નોવી તૈયારી હે જગરાજન્ !

જગના મૌ માનવની પેઠે છૂપી રીતે હસતા હસતા
કેટકેટલા શુભ દિવસો કેટે આઠવા'ના મમ અતરમા'
અને કેટલી ક્ષણો ઉપર આ મૂકી ગયા છો છાપ બસીમની !

નીરખુ છુ એ આજ તમારી હસ્તાક્ષરવાળી કાવ્યને હું
ક્ષણિક્ તુરંત સુખ-દુઃખેરાઈ પડી છુ ધૂમસહ સ્મૃતિમા
નાથ, ધૂમથી ભર્યું કાંડાગળ માડુ એ નીરખીને
તમે અવજ્ઞા કરી ગયા નહિ પાછા મુજ આગણધી
અને રમતમા આછા આછા પગલા જે મળાયા તા
તે જ વિશ્વસ ગીનસહ આજે સૂર્ય ચંદ્રમા ગાજે !

સાહ્યાર સ્વીકાર

ભારતી સાહિત્યસંઘ લીડ નાં પ્રકાશનો

માનવીની લાચારી: લેં પન્નાલાલ પટેલ; મૂં છ રૂપિયા. ગુજરાતી નવલકથા સાહિત્યમાં નવી જ લાત પાડતી ઉચ્ચકોટીની બાણીતી નવલકથાની ત્રીજી આવૃત્તિ.

યૌનન: લેં પન્નાલાલ પટેલ; મૂં સાત રૂપિયા. ગ્રામ્યજીવનના આલેખનમાં ગંજ-બની કુશળતા ધરાવતા લેખકની ચહેરીજીવનને પન્ન આખેહુણ આલેખતી નવલકથાની ત્રીજી આવૃત્તિ, જેને લાગ સાથે પ્રગટ ધઈ છે.

પૂણ્ય પરનાથ નદી: લેં શુભાબદાસ ઓકર; મૂં ત્રણ રૂપિયા. માણસની માણ-સાર્થમાં શ્રદ્ધા પ્રેરતી જોગણીસ સત્યકથાઓની ત્રીજી આવૃત્તિમાં ત્રણ નવી સત્યકથાઓ ઉમેરવામાં આવી છે.

કાન્તિ: લેં સાને ગુરુજી; મૂં સાડાપાચ રૂપિયા. પ્રજ્વળનના પડધા પાડતી, પ્રજ્વળનના પ્રાણપ્રશ્નોને ગૂંથવામાં કુશળ મહારાષ્ટ્રના બાણીતા સતલેખકની પ્રક નવલ-કથાની બીજી આવૃત્તિ.

રેનબાયદર્શન: લેં હરિદા પંડિત; મૂં ત્રણ રૂપિયા. 'ઝર્મિ' માસિકમાં પ્રગટ થયેલા, માનવમનની અટપટી સમસ્યાઓ ઉઠેલવા મથતા, માનસશાસ્ત્ર વિષયક એકવીસ લેખોનો સંગ્રહ.

કિંગકોંગ: અનું લક્ષ્મીકાન્ત ઠાકોર; મૂં દોઢ રૂપિયા. એ નામની અમેરિકન બાણીતી ફિલ્મ પરથી કિશોરોને રોચક થઈ પડે એવા થોડા ફેરફાર કરી હેમેન્ડ્રાથે લખેલી બંગાળી નવલકથાનો અનુવાદ.

પ્રજીર્ણ પ્રકાશનો

સેવાધર્મ: લેં સીતારામ પુરુષોત્તમ પટવર્ધન; અનું પાંદુરંગ દેશપાંડે; પ્રં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, ૧૪. મહારાષ્ટ્રના બાણીતા સેવક ને સ્વનાત્મક કાર્યકર્તાનો, સેવક, સેવા ને સેવાધર્મની આમૂલ, માસિક, વિશદ અર્થો કરતો અનુભવ ચિંતનસમૃદ્ધ ગ્રંથ. કિશોરજ્ઞાન મશરૂવાલાના મર્મશાહી આયુષ સાથે.

ગાયત્રી ગગન મર્મ; ગાયત્રીની સરળ સાધનાઓ: બનેલા લેખક: ડૉ. જટાચંકર નાન્દી; મૂં બનેલું આઠ આના; પ્રં પ્રે. અવધૂત; ગોરેગાવ, બી. એસ. ડી; મુંબઈ. ગાયત્રી ગ્રંથમાળાના આ બે પ્રકાશનો એ વિષયના જીતામુઓને માહિતી આપનારાં નીવડશે.

ગુરુસંપદ: પ્રં નાજિર હેઝેયા; આંગાયોક, ભાવનગર; મૂં ચાર આના. ભાવનગરના નવ ગઝલકારોની ગઝલો અને મુકતકોની સોળ પાનાંની નાનકડી કાવ્યપુસ્તિકા.

માણસ સંગીનવિદ્યાનું શાસ્ત્ર શીખ્યો ખરો પણ ગળામાંથી સંગીત કાઢવાની કળા તેણે સાધી ન હોય તો તે સંગીન કેને કામ આવે? એથી જિજ્ઞાસુ, ગળામાં કળા તો ભરી છે પણ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન ન હોય તો પ્રગતિનો માર્ગ જ રૂધાવો બાણવો. એ જ રચના આધ્યાત્મવિદ્યાની એટલે કે માણસના જીવનની છે. માણસનું તત્ત્વજ્ઞાન તેની બુદ્ધિમાં છુપાયેલું રહેશે પ્રગટ, જુલું તેનું આચરણ હશે તેના આચરણ પરથી જ તેના તત્ત્વજ્ઞાનનું માપ હુનવાને અને જુદ તેને પોતાને પણ જડશે આચરણ અને જ્ઞાન વચ્ચે અંતર ભરે હોય પણ વિરોધ તે. એવો એક એક પાણી પાણી બાંગળું નહેવું એમ છે ? પણ

દુનિયાના સજ્જા માણસો જેવા વિચાર કરશે તપી આખરે આ દુનિરા ખનશે —ગાપીટ

સારિંગી

ગોરુભાઈનામ રંગે છે
 ગોરુભાઈના રંગે છે ૫ રંગના
 રંગિની આખા ભગવાન
 ભગવાન શાપક

૦૫

[ગાંધીજી અને ગુરુદેવની છાપનસાધનાનું અનુશીલન કરતું માસિક]

તા. ૧૪-૧૦-૨૨ની બપોરે
૨-૩૫ મિનિટે ચરવડા જેલમાં
બાપુને મળવા માટે પૂ. -બા,
જમનાલાલજી બલજી, રામદાસ.
કિશોરલાલ મશરૂવાલા, પુલ-
ભાઈ, મણિલાલ કોઠારી, ઇમામ
સાહેબ, દાર્તાને સુવદાભાઈ
અને કિશનલાલ ગોયન્કા વિગેરે
ગયેલા.

બાપુના પત્રો

જેલ એકિસમાં બાપુ સાથે મુલાકાત થઈ.
ત્યાં ફેટલીક વાતો થઈ તેમાં રામદાસના વિવાહ
સંબંધે બાપુની સલાહ માગવામાં આવતાં
બાપુએ કહ્યું: 'મોહ ન્યાતમાં સારી યોગ્ય કન્યા
નહીં મળે તો બીજી ન્યાતમાં લગ્ન કરવામાં
ફેર્લ વાધો નથી. જૈન ન્યાતમાં લગ્ન કરવા તો
હું પમંદ કરું છું. એને માટે જાના તથા રામ-
દાસના વિચારોને વધારે મહત્ત્વ આપવું જોઈએ.'

મુલાકાત પછી તે દિવસે પાછળથી વિચારતાં
બાપુને લાગ્યું કે, 'મેં જોડી સલાહ આપી છે.
એમને દુઃખ થયું. અને પોતાની પૂઝ કબૂલ
કરી. તે સુધારવા જે પત્ર જમનાલાલજીને
લખ્યો તેમાં મહત્ત્વનો ભાગ અહીં ઉતાર્યો
છે સત્ત્વ ભક્ત રહેતા આત્મપરીક્ષક બાપુનો
આ પત્ર સરસ પરિચય આપે છે તે સાથે એક
સાચા પિતાની, પોતાના પુત્ર પ્રત્યે શી દરજ્જા
હોઈ શકે તે પણ તે દર્શાવે છે.

આસો સુક ૧૪, શુક્રવાર ૬-૧૦-૧૯૨૨
(સુપરિન્ટેન્ડન્ટની રબ મેળવી આ કાગળ
બેઠક છું.)

ચિ. જમનાલાલજી,

મોહને વશ થઈને રામદાસ બાબત મેં
ઉતાવળે મઈ કાલે મારા વિચારો દર્શાવ્યા.
આપણે છૂટા પડ્યા પછી હું પસ્તાયો ને જોયું
કે પોતાને ખબરદાર ગણતો માણસ પણ કેમ
મુગ્ધ થઈ શકે છે ને કેમ વગર વિચાર્યું જોવી
શકે છે. પિતા તરીકેનો મારો ધર્મ મેં મઈ

કાલે ન બજાવ્યો—મને લાગે છે કે ત્યાં સુધી
ચિ. રામદાસે પોતાની જિંદગીને આદર્શ નથી
ધરી કાઢ્યો ને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ઠેકાણે
નથી પડ્યો ત્યાં સુધી તે પરણે તો પાપ કરે. તે
મારી આગરૂંથી નહીં પણ પોતાના શુભે કરીને
પરણે એમ તે ઇચ્છે છે, ને આપણે બધા ઇચ્છીએ.
તેથી રામદાસે ધર્મ પસંદ કરી લેવો જોઈએ.
તે ઉપરથી દીકરી આપનાર મામાપ વિચારે ને
કન્યા પોતે પણ બાણે કે તેને ક્યાં જવું-છે, તેથી
આપણે બધાનું ને હવે તો તમે જે બહાર છો
તેમનું પ્રથમ કાર્ય રામદાસને ઠેકાણે પાડવામાં
મદદ કરવાનું છે. રામદાસને લખતરનો લેાલ હોય
તો સુખેમાં બણે. જો તેનો છુટ્ટો બાપ આજ બાળ-
કની પેઠે અજ્ઞાસ કરી રહ્યો છે તો રામદાસની
જીવાની તો હજી યજ્ઞ થાય છે. જો તેને વેપારમાં
રોકાઈ જવું હોય તો રોકાઈ જાય અને આશ્રમમાં
કે રાષ્ટ્રીય શાળામાં તેનો જીવ ખૂંચે તો તેમ કરે.
હરિલાલ સાથે રહેવું હોય તો તેમ કરે. મારી
ખાસ સલાહ છે કે કોઈ પણ કામમાં રામદાસ
રોકાઈ એક વર્ષનો અનુભવ લીધા પછી જ
સગાઈનો વિચાર કરે.

ધાર્મિક માળાપની દીકરી ચારિત્રવાન હોય તો
પણ ત્યાં સુધી તે પોતે મરીબાઈ પસંદ ન કરે
ત્યાં સુધી રામદાસે એવા લગ્નમાં પડવું એ પોતે
દુઃખી થવા જેવું છે. અને કન્યાને તથા કન્યાના
માબાપને દુઃખી કરવા જેવું છે. સહિસલામત
(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૮ મે પાને)

ચિ. નવીન અને ધીર.

નવીનનો કાગળ મળ્યો-સાલ
થયો. તમારી તરફથી થયો કાગ-
ળની આશા નથી રાખતો. દર
માસે એક પત્ર હોય તો સતોષ
માનું. બન્ને ભાઈઓ કળામય
થઈ જાય એમાં મને કશું અરાગ
નથી લાગતું. જે શીખવું તેમાં
લય થવું જ જોઈએ. કૃષ્ણદાસ
અહીં છે. ગોટી બા આશીર્વાદ
મેકલે છે.

બાપુના આશીર્વાદ
મેગાંવ-વર્ધા ૧૬-૧૦-૩૯

સત્ય ને અહિંસાની ઉચ્ચ સાધના
દ્વારા બાપુજી સૌ દર્શનું દર્શન કરતા
હતા. બાહ્યરૂપ કરનાં આંતર રૂપને
બાપુજી વધારે પ્રાધાન્ય આપતા
હતા. તેથી બાપુજીના આંતરમાં
કલાવિદ્-આત્મા રહેલો હતો એનું
ચોડાને જ દર્શન થતું હતું. બાપુ
તો દૃષ્ટા હતા. સત્ય દ્વારા મુંઝર-
તાને ભેનારા હતા. પરંતુ આજે
જ્યાં જ્યાં બાપુના વિચારોનું ચોડે-
ધણે અંશે પળ અનુસરણ થાય છે
ત્યાં માત્ર જીવનની શુષ્કતા જ

દૃષ્ટિએ પડે છે. બાપુજીનું જીવન સાધનાશીલ હતું તોયે શુષ્ક ન હતું. બાપુમાં કલાની
દૃષ્ટિ હતી જીવનમાં શું કે બ્યવહારમાં શું, ક્યાંયે લેશમાત્ર વિચંચાદિતા દેખાતી કે
તરત જ બાપુ અકળાઈ ઊઠતા. બાપુમાં રહેલી કલાદૃષ્ટિ બધે સંવાદિતા અંખતી હતી. અને
તેથી જ અમે શાંતિનિકેતનમાં કળાનું શિક્ષણ મેળવવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી કે તરત બાપુએ
ઉત્સાહભરે એ વધાવી લીધી અને અમને ત્યાં મોકલ્યા. અમે બન્ને ભાઈઓ કળામય થઈ
જઈએ અને એ કળાનો ઉપયોગ આપણી જ સંસ્કૃતિને ગૌરવશીલ બનાવવા અમે એ કામમાં
લય થઈએ એમાં જ અમારું શ્રેય તેઓએ માનેલું. આજે રૂપાવતન દ્વારા અમે બાપુની એ
ઇચ્છાને જ મૂર્ત કરવા નમ્ર પ્રયાસ કરી રહ્યા છીએ. શ્રમનો આનંદ મેળવવા કલા અને
સંસ્કૃતિને નીરખવાની પ્રાણવંત દૃષ્ટિની જરૂર છે.

જીવનમાં સંયમશીલ, સત્યશીલ આનંદ રહેલો છે એનું દર્શન બાપુના આ પત્રથી
થાય તો કેવું સારું... ..!

ચિ. નવીન અને ધીર
નવીનનો કાગળ મળ્યો-સાલ
થયો. તમારી તરફથી થયો કાગ-
ળની આશા નથી રાખતો. દર
માસે એક પત્ર હોય તો સતોષ
માનું. બન્ને ભાઈઓ કળામય
થઈ જાય એમાં મને કશું અરાગ
નથી લાગતું. જે શીખવું તેમાં
લય થવું જ જોઈએ. કૃષ્ણદાસ
અહીં છે. ગોટી બા આશીર્વાદ
મેકલે છે.

બિશપનો ધધો જતો રહેશે

ગોળમેજી પરિષદ વેળા ગાંધીજી લંડનમાં રહેતા. ત્યારે એક બિશપ તેમને મળવા આવ્યા. 'વિજ્ઞાન અને યંત્ર' એ વિષય પર બિશપ ગાંધીજી સાથે ચર્ચામાં બિતર્યા.

બિશપની એવી માન્યતા હતી કે યંત્રોથી માનવજાતની ખૂબ સેવા થાય છે. પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતા તે બોલ્યા કે મનુષ્યને શારીરિક વૈતરંભાથી છોડાવવો જોઈએ. જેથી તે મોટા ભાગનો સમય પોતાનો બૌદ્ધિક વિકાસ અને સંસ્કારિક પ્રવૃત્તિમાં ગાળી શકે.

ગાંધીજી—સાધારણ માણસ પોતાની નવ-રાશનો બધો વખત સારી રીતે ગાળશે એવો મને વિશ્વાસ નથી. 'નવરો નખખોદ વાળ' એ કહેવત ઘણી સારી લાગે છે.

બિશપ—હું રોજ એક કલાકથી વધારે શારીરિક શ્રમ કરતો નથી માથે બાકીનો સમય હું બૌદ્ધિક કામને આપું છું.

ગાંધીજી—(હસતા હસતા) પણ જો બધા માણસ બિશપ બને તો બિશપનો ધધો જતો રહેશે.

*

આવી ધોતી તો સ્ત્રીઓ પહેરે છે

દીનબંધુ એન્ડ્રુઝ અને ગાંધીજી વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી હતી. ગાંધીજીના સંપર્કથી દીનબંધુએ ખાલી પણ અપનાવી હતી. એકવાર તે સેવા આમમાં ગાંધીજીને મળવા આવ્યા. ત્યારે લાંબી કફની અને કાળા રંગના પહેાળા પટાની કિનાર વાળું ધોતિયું પહેરીને આવ્યા હતા મોટર-માંથી બિતરતાં જ તેમની ધોતી તરફ સૌની નજર ગઈ. કોઈ સ્ત્રીની સાડીનો ધોતી તરીકે ઉપયોગ કર્યો હોય એવું લાગતું હતું. તેથી એક આશ્રમવાસીએ ગાંધીજીનું ધ્યાન ખેંચ્યું કે સ્ત્રીઓ પહેરે તેવા વચની ધોતી કેમ દીન-બંધુએ પસંદ કરી હતી? આ વાત આલી રહી

હતી તેટલામાં જ દીનબંધુ ગાંધીજી પાસે આવી પહોંચ્યા. તેમની ધોતી જોઈ ગાંધીજીને પણ રમુજ પડી. તેમને આવકાર આપતાં જ ગાંધીજી બોલ્યા.

‘અરે આલી! આવો વેશ તમે કેમ પહેર્યો?’

દીનબંધુ—કેમ! શું થયું?

ગાંધીજી—અરે થાય શું? રામનારાયણ કહે છે કે આવી ધોતી તો સ્ત્રીઓ પહેરે છે ગાંધીજીના વિનોદનો રસિક ઉત્તર આપતાં દીનબંધુ બોલી બેઠ્યા: ‘મારે પણ મારા મોહનની પાસે આવવું હતું ને?’

‘સેવાઆમમાં ગાંધીજીની કુટિરમાં બંને વૃદ્ધોના અટ્ટહાસ્યથી વાતાવરણમાં પ્રસન્નતા પ્રસરી રહી

*

બીજો મહાત્મા શોધો

બહેર કાર્ય માટે ફ્રાંસે ઉધરાવવાની કળામાં ભાગ્યે જ કોઈ ગાંધીજીની સરસાઈ કરી શકતું ફ્રાંસે ઉધરાવવાની પણ તેમની વિશિષ્ટ પદ્ધતિ હતી પ્રવાસમાં જો સ્ટેશને ગાડી બેસી રહે ત્યાં લોકોનું મોહું ટાળું તેમનાં દર્શન માટે એકઠું થતું જ હોય. તેમની સમક્ષ હાથ લંબાવવાનું તે ચૂકતા નહિ. લોકો તેમના હાથમાં પૈસા મૂકવા માટે પકાપડી કરતા. કેટલાક યુવાનોને હસ્તાક્ષર એકઠા કરવાનો શોખ હોય છે તેમને પણ હસ્તાક્ષર માટે પ રૂપિયા ફી આપવી પડતી. સ્ત્રીઓએ દાનમાં આપેલાં ઘરેણાંની પણ હુરાજ કરી ઓટી રકમ મેળવતા. શ્રીમંતો પાસેથી પણ તેમને ઓટી રકમ દાનમાં મળતી પણ પોતાના સિદ્ધાંતના ભોગે ગાંધીજીએ કોઈ દિવસ દાનનો સ્વીકાર કર્યો નથી. કોઈ કોઈ વાર તો સહેજ નમતું આપે તો લાખ લાખ રૂપિયા દાનમાં મળી જતા પણ એકે એક શરતો સામે ગાંધીજી અચળ રહ્યા હતા

એકવાર કેટલાક સનાતની હિન્દુ યેઠી-આયો ગાંધીજીને મળવા આવ્યા. તેમણે લાખ બે લાખ રૂપિયા ગાંધીજીને અમૂક શરતે દાનમાં આપવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી. ગાંધીજી કંઈક એવું સમજ્યા કે એકાદ રચનાત્મક પ્રવૃત્તિ માટે ખાસ અભ્યાસી રકમ આપવાની તેમની ઇચ્છા હશે. તેથી તેમણે પૂછ્યું:-

‘તમારી શરત શી છે?’

સનાતની—મહાત્માજી! શરત એટલી જ કે એ નાણાંમાથી મુસ્લિમ કે હરિજન માટે કંઈ વાપરવું નહિ.

ગાંધીજી—(હસીને) તો તો એ દાનને સ્વીકાર કરે એવા ખીબા મહાત્માને તમારે શોધવો પડશે.

ગાંધીજીને વિનોદી જવાબ સાંભળી સનાતનીઓ પણ હસવું ખાળી શક્યા નહિ!

*
લાડકા દીકરાઓ

એકવાર સેવાચામમાં ગાંધીજી સમક્ષ ઉપવાસ કરી સત્યાગ્રહ કરવાનું કેટલાક હરિજનોએ નક્કી કર્યું. હરિજન સત્યાગ્રહીઓ ગાંધીજી પાસે આવ્યા અને સત્યાગ્રહ કરવાની પોતાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી.

‘તમારી રહેવાની બધી જ સગવડ હું કરી દઉં છું. તમારી ઇચ્છા હોય તો આ મારી કુટિર ખાલી કરી આપું’ ગાંધીજી જોડ્યા.

હરિજનો—ના, એવું અમે ઇચ્છતા નથી.

ગાંધીજી—તો તમને પસંદ પડે તે મકાન લો.

હરિજનોએ ખાની કુટિર પસંદ કરી તેથી ખાને બાલાવી ગાંધીજીએ કહ્યું કે તમારી કુટિર એમને આપો.

બા—પણ પછી હું કયાં રહીશ?

ગાંધીજી—તમને કયાં વધુ જગ્યા જોઈએ છે? થોડી જગ્યા રહે તેનાથી ચલાવી લેજો. મેં પણ મારી કુટિર ખાલી કરી આપવાની ઇચ્છા એમને જણાવી હતી.

બા—(હસીને) પણ એ તો તમારા દીકરાઓ છે.

ગાંધીજી—(ખડખડાટ હસીને) હા, હા, પણ મારા દીકરા તે તમારા પણ ખરાને!

બાએ હસતાં હસતાં જગ્યા કરી આપવાની હા પાડી. પણ ગાંધીજીનાં આ પ્રેમાળ વચ્ચેનાં માંભળી હરિજન સત્યાગ્રહીઓનો બધો મુસ્સો ઊતરી ગયો.

*
મૂડીપતિને

રાજૂના વેપારધંધા અને ઉદ્યોગમાં અથડાયાને બિરાજતા મૂડીપતિઓ અનેક વાર ગાંધીજીને મળવા આવતા હતા. તેઓ રાજકારણ, અર્થશાસ્ત્ર વિગેરે અનેક વિષયો પર ગાંધીજી માથે ચર્ચા કરતા. તેમાંના કેટલાકને તો ગાંધીજી સાથે ઘણો જ મીઠો સંબંધ હતો. એવા એક મૂડીપતિ ગાંધીજીને મળવા આવ્યા. ત્યારે ગાંધીજી રેડિયો કાંતતા હતા. કાંતતા કાંતતા જ ગાંધીજીએ તેની સાથે વાતો કરી. અંતે પેલા મૂડીપતિએ ગાંધીજીને પૂછ્યું: ‘બાપુ! તમે શું પસંદ કરો, મને પોતાને કે મારા ધનને?’

ગાંધીજી—અલખત્ત, તમને જ.

મૂડીપતિ—પણ જો હું મારો વેપારધંધો છોડીને તમારી પાસે આવું તો તમે મને કયું કામ આપો?

ગાંધીજી—(રેડિયો તરફ આંગળી ચીંધીને) આ ચરનો જ તો.

*

અરે! આ કેણુ હશે?

દેશપરદેશના અનેક કાર્ટુનિસ્ટોએ ગાંધીજીનાં કંઠાચિત્રો દોર્યા છે એવું એક કંઠાચિત્ર દોરી એક કળાકાર ગાંધીજીની સહી લેવા આવ્યો. પોતાનું ચિત્રિત્ર કંઠાચિત્ર ભેદ ગાંધીજીએ તેના પર લખ્યું: ‘અરે! આ કેણુ હશે?’

એક વાક્યમાં જ તેમની કળા વિશે ગાંધીજીને શું કહેવાનું છે તે કળાકાર સમજી ગયો અને આસપાસ બેઠેલા સૌ હ

મે તેને વિશેષપણે મોન અને મસ્તીની બે બળ્ય બાવનાઓના સ્વરૂપમા ભેદ એટલે મે તેનુ નામ 'મૂગી મસ્તાની' પાડ્યું હતુ તે શા કારણે મોન પાગતી? અથવા તે શેના પર નિરતર મસ્ત રહેતી? એ બધુવાહુ સદા ઉત્સુક રહેતો.

પણ ધણી યત્નામીએ જેવા લાભા દિવસે વહી ગયા તોય તેની મસ્તીનુ કે તેના મોનનુ રહસ્ય મને જડ્યુ નહી તેથી, મે તો લગભગ આશા જ છોડી કે કોઈ 'હ' તેને વિશે માચુ શુ છે એ બાબી શકીશ કે કેમ?

પછી? જે માણમની દરેક નિતાશાને અતે આશામા બદલી દે છે તે કિસ્તાર-કમિયાગરે મારા પર દુપા કરી મૂગી મસ્તાની ગાતી હતી 'દાસી મીરા લાવ ગિરિવ'.

તેનુ ગીત માજગીને મને એમ લાગ્નુ કે તેના મોન અને મસ્તીનુ એક કારણ મૂગી આબુ મે મનમા કહ્યુ 'તે એટલા માટે મોન પાળે છે કે તેને વડાવા ગિરિધરના વિયોગ સંવે છે એ દુખ તે સહન કરી શકતી નથી તેથી તે મૂગી રહે છે કારણ કે જ્યારે દુખ અતિશય હોય છે ત્યારે મોન જ તેને ખમી શકે છે અને તેના મોન જ તેને તેના ગિરિધર પર મસ્ત કરી દીધી છે તેથી તે મસ્ત પણ રહે છે'

ગીત પૂરુ થયુ તે જે કામ કરતી હતી એમા ફરીથી પ્રવૃત્ત થઈ પણ થોડા વખત પછી તેણે એક બીજુ ગીત ગાવુ શરૂ કર્યું 'મારો રોગ છે વિયોગનો રોગ મારુ હૃદયે દિલનુ હૃદયે!'

તેના આ ગીતથી મને ખાતરી થઈ ગઈ

કે, તેના મોન અને મસ્તીનુ કારણ મે માન્યુ હતુ તે જ છે અર્થાત્, તે વડાવા ગિરિધરથી છૂટી પડી ગઈ છે એનું તેને દુખ છે એ દુખે તેને નિતાની કરી દીધી હતી અને જે કોઈ પ્રભુ—પણ તેને તો બગવાનનુ નામ જ બહુ ગમતુ—જો દીવાના થઈ જાય છે તે મૂગા જ બના જાય છે અને તેની બારા મોન અથવા હૃદય મર્મથી પૂર્ણ ગીત જ હોય છે

પણ તે મૂગી મસ્તાની હતી કોણ?

તે તો હતી મારો આત્મા!

એવામા કોઈએ દ્રુધો ગીત ગાવુ શરૂ કર્યું 'મિને દેખી ઈક નાર જસમે બના થા પ્રભુરેમખ માલ' ગીત સાબગતા સાબગતા મારો આત્મા મોની જીકથી 'તે નાર હું જ છુ હું દરેક પ્રતુનખના હૃદયમા વસુ છુ હું મૂગો રા છુ કારણ કે બગવાન વિના મને જગમા બધુ જ ખારુ લાગે છે અને હુ મસ્ત રા છુ શન દિવસ તેનો યાદમા પણ કોઈ કોઈ વખતે હું વિરહ વેદનાથા પાગલ થઈ જાઉં છુ અને તેને મારુ દુખ જળાવવા ઇચ્છુ છુ તેથી હું કોઈ કોઈ વાર ગીત ગાઉં છુ પણ મારુ મોન અને મારુ ગીત એ મારા 'વેદના વેદો' છે'

આ માજગીને મે મારી મૂગી મસ્તાનીને વરી લીધી અને મે તેને વચન આપ્યુ 'આજથી હું તારો જ છુ, જગનો નહી, જનનીનો પણ નહી, કેવળ તારો અને તારો જ છુ!'

જેમ મૂગી મસ્તાનાએ તેના બગવાનને પ્રસન્ન કર્યો હતો તેમ મારા પ્રભુ મારી આ પ્રતિજ્ઞાથી પ્રસન્ન થયા

*

માચુ જીવનરસ અને સાધી સહુ મનમાનતા,
જિંદગી પાછી મળે તો આપ્યો વેળા મળે! —અનિલ

‘પ્યારાબાપુ’ના વાચકો પૂ. ગુરુદયાલ મલ્લિક-
જીના જીવનને લગતા પ્રસંગો ‘ચાચાજીની
વાતો’ દ્વારા વાંચના હશે. અહીં ચાચાજી—
મલ્લિકજી—નાના બાળક હતા ત્યારનો એક
સ્મૃતિ પ્રસંગ આપું છું.

બાળક ચાચાજી પ્રાથમિક શાળામાં ભણતા
હતા, ત્યારે એક વાર તેમના શિક્ષકે તેમને
ડપકો આપતાં કહ્યું: “તું તો સાવ ગર્વેડા
બેવે છે! તારામાં તો એક ટીપું ચ અક્કલ નથી!”

બાળક મલ્લિકજીએ સહજ રીતે પૂછ્યું:
“ગુરુજી, અક્કલ ક્યાં મળે છે?”

શિક્ષકે વધારે ચિડાઈને કહ્યું: “બજારમાં!”

બાળક મલ્લિકજીએ તો શિક્ષકનું કહેવું
માથેમાથું માનો લીધું. તેમને થયું કે, બજાર-
માં અક્કલ વેચાતી મળતી હશે એટલે ખીજે
દિવસે નિશાળે જતી વખતે બાળક ચાચાજી
બાને કહેવા લાગ્યા: “બા, બા, આજે મને
એક પૈસાને બદલે બે પૈસા આપ.”

બા, બાળક ચાચાજીની તબિયતની ખૂબ
કાળજી લેતાં. એટલે છોકરો બજારમાંથી બે
પૈસાની જે તે વસ્તુ ખરીદીને ખાશે અને
માંદો પડશે એમ માનીને બાએ બે પૈસા
આપવાની ના પાડી.

પરંતુ બાળક ચાચાજીએ ખૂબ જીદ કરી,
એટલે છેવટે બાએ થાકીને તેમને બે પૈસા આપ્યા.

બે પૈસા લઈને બાળક ચાચાજી બજારમાં
હોડતા ગયા અને એક દુકાનદારને બે પૈસા
આપીને બોલ્યા: “લાલાજી, મને બે પૈસાની
અક્કલ આપો.”

પેલો દુકાનદાર તો બાળકની આવી ઘેટી
વાત સાંભળીને ખડખડાટ હસી પડ્યો અને
ઠકામરફડી કરતો બોલ્યો: “બ, છોકરા બંદ;

અક્કલ તે કંઈ વેચાતી મળતી હશે? તું તો
અક્કલનો બારદાન લાગે છે!”

પણ બાળક ચાચાજીએ તો એવું કહેવું
ગણકાર્યું નહીં અને તે દુકાને દુકાને અક્કલ
વેચાતી માગવા લાગ્યા! પણ બધે જ તેમની
ઠેકડી ઉડાવવામાં આવી.

છેવટે તે એક વૃદ્ધ દુકાનદારની દુકાને
ગયા અને બોલ્યા: “લાલાજી, તમારે ત્યાં બે
પૈસાની અક્કલ વેચાતી મળશે કે?”

પેલા ડોસાએ ઠાવકું મોં કરી કહ્યું: “હા;
અહીં અક્કલ વેચાતી મળે છે. અંદર આવ.”

બાળક ચાચાજી અંદર ગયા એટલે દુકાન
દારે કહ્યું: “લાવ કેટલા પૈસાની ભેઈએ છે?”

બાળકે બે પૈસા આપ્યા, એટલે પેલા વૃદ્ધ
દુકાનદારે બાળક ચાચાજીના ગાલ ઉપર એક
એક લપડાકે લગાવી દીધી અને કહ્યું: “કેમ,
હવે અક્કલ મળી ગઈ ને?”

બાળક ચાચાજી તો મોંઠા પડી ગયા અને
ત્યાંથી હોડતા હોડતા નિશાળે ગયા. નિશાળે
વખત કચારનો થઈ ગયો હતો. એટલે તે
મોંઠા પડ્યા. તે વખતે શિક્ષક પાટિયા પર
કંઈ લખી રહ્યા હતા. તેથી ધીમે રહીને તે
વર્ગમાં દાખલ થઈને પોતાની બેઠક પર
જઈને બેઠા.

શિક્ષકે પાછા ફરીને તેમને જોયા એટલે
પૂછ્યું: “કેમ, અલ્યા, આજે મોંઠો આવ્યો?”

બાળક ચાચાજી બિબા થઈને ધીમા અવાજે
બોલ્યા: “ગુરુજી, બજારમાંથી બે પૈસાની અક્કલ
વેચાતી લેવા ગયો હતો!”

શિક્ષક એમની તરફ નવાઈ પામી બેઠ
રહ્યા. તમાચાથી બાળક ચાચાજીના ગાલ લાલ
થઈ ગયા હતા!

સેમરેમ રમનારા, ચિત્તમાં વિહરનારા;
પ્રાણના પ્રવાસી છે, ભેડે છું લીસા તારી! - અનિલ

જમનાલાલજી બજારને વચ્છરાજ શેઠે
હત્તક લીધા હતા.

વચ્છરાજ શેઠનો સ્વભાવ ભારે આકરેા
હતો. વાતવાતમા તેઓ કોપે બસતા, અને
ગમે તેનુ અપમાન કરી બેમતા. એક દિવસ
એમ જ એમણે બાલક જમનાલાલજીનું વાત
વાતમાં ભારે અપમાન કર્યું. અને એમણે
જમનાલાલજીને પોતાની સંપત્તિના વારસ
નીમેક્ષા તે પહેથી પણ ખસેડી લેવાની ધમકી
આપી. જમનાલાલજીને ખૂબ જ લાગી આવ્યું.
ત્યારે તેમની ઉંમર કંઈ ઓટી ન હતી, માત્ર
સત્તર વરસની. તોયે નાનપણથી જ તેમનામા
સ્વમાન અને સમજણ હતી.

પાલકપિતાનાં વચનો પર વિચાર કરતા
બાલક જમનાલાલજીને લાગ્યું કે વચ્છરાજ
શેઠ પણ એમ જ માને છે કે હું માત્ર તેમની
મંપત્તિ ખાતર જ તેમને વળગી રહેલો છું
મારે બતાવી આપવું જોઈએ કે હું એવા
સ્વાર્થી નથી.

જમનાલાલજી આધીજ સાથે લોકહિતના
કાર્યમાં જોડાયા ત્યારે એમણે ઓટી રકમના
દાન કર્યા હતાં, એમની એ નિરંતરાયંત્રતા અને
ઉદારતા ત્યારે પણ બીજરૂપે હતા એમણે
બધી સંપત્તિ છોડી દેવાનો નિર્ણય કર્યો અને
પાલકપિતાને તેની જાણ કરતા દૃઢસ્વરથી
પત્ર લખ્યે.

સિદ્ધથી વર્ધો શુભસ્થાન. પૂજ્યશ્રી વચ્છ
રાજજી સમધનકાલના ચિ. જમનના ચરણ
સ્પર્શ. સર્વત્ર શ્રી લક્ષ્મીનારાયણજી મહારાજ
મહા સહાય છે.

આજે આપ મારા પર ઘણા નારાજ થયા
તેની ચિંતા નહીં. શ્રી કાકેરજીની મરજી. હું
હત્તક લેવાયેલો છું એટલે આપે એવું કહ્યું
પણ આપનો કંઈ કસૂર નથી. જેમણે મને
હત્તક આપ્યો એનો જ કસૂર છે

આપે કહ્યું, ખીનવારમ કેરવીશ તે ઠીક છે.
પણ મારું આપના પર કોઈ કરજ તો નથી.
આપના કમાયેલા પૈસા છે. આપની ખુશી દોષ
તેમ કરો. મારે આપના પર કોઈ આંધકાર નથી.

આજ સુધી મારી જાણત અથવા મારે
માટે જે ખર્ચ થયું તે થયું. આજ પછી એક
કોટી પણ લઈશ નહીં, અને મંગાવીશ પણ
નહીં. આપ આપના મનમાં કોઈ જાનને
વિચાર ન કરશો. આપની તરફ આજથી મારે
કોઈ જાતનો હુકમ નથી રહ્યો. શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ
જીને મારી અરજ છે કે આપનું શરીર તારૂં
રાખે અને આપને હજી વીમ-પચ્ચીસ વર્ષ
સુધી જીવના રાખે હું ત્યાં જઈશ ત્યાંથી
આપને માટે કાકેરજીને આ જ વિનંતી કરતો
રહીશ મારાથી આજ સુધી જે કમૂર થયા
હોય તે માફ કરજો.

આપના મનમાં એમ હોય કે બધા પૈસાના
મગા છે, અને આ પણ પૈસાને માટે એવાં
કરે છે—પણ મારા મનમાં આપના પૈસાને
ચાહું નિહકુલ નથી. અને કાકેરજી કરશે તો
આપના પૈસા ભવિષ્યમાં પણ મનમાં નહી
આવે કેમ કે, મારું તકદીર મારી માથે છે.
અને પૈસા મારી પાસે હોય તો પણ હું શું
કરીશ? મને તો પૈસાની નજીક રહેવાની
બિલકુલ પરવા નથી. આપની હયાથી શ્રી
કાકેરજીનું ભજન સ્મરણ થયે તે કરીશ,
જેથી આ જન્મમાં સુખ પામું અને પછીના
જન્મમાં પણ. આપ પ્રસન્ન ચિત્ત રહો. કોઈ
જાતની ફિકર ન કરો. બધા સંબંધ જૂઠા છે.
ન કોઈ કોઈનો પુત્ર છે, ન કોઈ કોઈના
દાદા છે. બધા પોતાના સુખના સાથી છે બધી
જૂઠી જંભળ છે. આપ હજી સુધી માયાળગમાં
ફમાઈ રહ્યા છો. હું આજે આપના ઉપદેશથી
છૂટી ગયો. આજળ શ્રી જગવાન દુનિયાથી
બચાવે

આપના મનમાં આપ એમ કદાપિ ન સમજશે કે વારસ મારા પર ફરિયાદ કરશે. મેં મારી રાણબુશીથી ટ્રિકિટ લગાડીને સડી કરી છે કે આપના પર અથવા આપની મિલકત, પૈસા, રૂપિયા, ઘરેણું આદિ કોઈ પણ સામાન પર આજ્ઞા મારો જરા પણ હુક નથી રહ્યો. અને મારા હાથનું કોઈ કરજ પણ બાકી નથી. કોઈને એક પૈસો પણ આપવાનો નથી.

અન્ય સમાચાર કંઈ નથી. સમાચાર તો ઘણા છે પણ મારાથી લખાતું નથી.

સંવત ૧૯૬૪, મિતિ વૈશાખ વદ ૨, મંગળવાર.

પૂજ્ય શ્રી ૧૦૫ દાદાજી શ્રી વચ્છરાજજીને જમનતા ચરણરૂપર્શ.

ઘણા ઘણા આદરથી આપની પાસે માનું કોઈ લેખકે નથી રહ્યું. શ્રી ઠાકોરજીના મંત્રિનું કામ બરાબર ચલાવજો. આપથી

બને તો દાન-ધર્મ ખૂબ કરતા રહેશો. પ્રાણી સ્રાધુને બિલકુલ ગાળ ન દેશો. અને સૌને હાથનો ઉત્તર દેજો, મોંનો નહીં. વિશેષ તો શું લખું? આટલામાં જ સમજી લેશો.

અને હું આપની કોઈ ચીજ સાથે નહીં લઉં. બધું અહીં મૂકી બહાર હું. ફક્ત શરીર પર કપડાં પહેરેલાં છે.

વચ્છરાજે બ્યારે આ પત્ર વાંચ્યો ત્યારે તેમને અપાર ખેદ થયો. પોતાના અકારણ ક્રોધ માટે શરમાયા. પોતાની ભૂલ સમજાઈ ને ગદગદ થઈ ગયા તરત ગયા અને બાલક જમનાલાલજીને અત્યંત પ્રેમથી મનાવી લાવ્યા.

આમ ખેવાયેલું રત્ન પાછું મળ્યું.

બાલક જમનાલાલજીનાં આ ત્યાગવૃત્તિ તેમની મોટી વચે આખા દેશે જોઈ અને ગાંધીજીએ તેમને રનેહથી પોતાના પાંચમા પુત્ર તરીકે સ્વીકાર્યા.

યોગ્ય જવાબ

ચીનના કોઈ એક ગામમાં યુગ લો નામનો એક માણસ રહેતો હતો. એકવાર તેણે તપસ્વી ક્વાન યુ પાસે જઈને ત્રણ સવાલ પૂછ્યા.

પહેલો સવાલ એ હતો કે ઈશ્વર સધળે વ્યાપી રહ્યો છે એમ સદુ કોઈ કહે છે. તો હું તેને કેમ જોઈ શકતો નથી? બીજો સવાલ એ હતો કે ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જ સધળું બને છે, તો પાપની સજા શા માટે ભોગવવી પડે છે? ત્રીજો સવાલ એ હતો કે પાપીને અગ્નિકુંડમાં નાખીને ઈશ્વર સજા કરે છે, પરંતુ એવું તે કઈ રીતે બની શકે? બે પાપી જાતે જ અગ્નિરૂપ છે તો અગ્નિનું અગ્નિ પર શું જોર ચાલી શકે? ક્વાન યુએ માનું ધૂણાવ્યું. પછી એકાએક જ જમીન પરથી એક ટેકું ઉપાડીને યુગ લોના માથામાં મારતા કહ્યું: ‘આ રહ્યો તારા પ્રશ્નનો યોગ્ય જવાબ.’

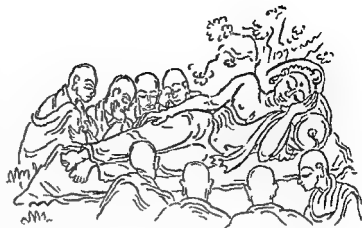
યુગ લો ક્રોધ અને આશ્ચર્ય પામતો માણું પંપાળી રહ્યો. થોડીવાર પછી તેણે પૂછ્યું, ‘તે કેવી રીતે?’

ક્વાન યુએ જવાબ વાળ્યો, ‘એ સાંભળ, ટેકું વાગવાથી તને માથામાં ચોટ તો લાગી જ હશે. હવે, ચોટ લાગવાથી તને, કેવું દુઃખ અને કેવી પીડા થઈ તે તું મને કહે. તે કહેશે એટલે તે પરથી હું તને ઈશ્વરજ્ઞાન સંબંધી કંઈક કહીશ. ટેકામાં, તાત્પર્ય એટલું જ કે ઈશ્વર કેવળ અનુભવદ્વારા જ બધી શકાય છે. ખીલું, મેં જે કંઈ કહ્યું છે તે ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જ કહ્યું છે. છતાં પણ તે કામને તું અપરાધ કેમ માને છે? ત્રીજું, તારું શરીર માટીનું બનેલું છે. આવી દશામાં સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે કે માટીનું માટી ઉપર પડવું, ન તો અસર કરી શકે છે કે ન તો માટીને કેઈ પણ પ્રકારની ચોટ લાગે છે.’

બોલકણાં

*

પહેલાના કાળમાં કાશી નગરમાં બ્રહ્મદત્ત રાજ્ય રાજ્ય કરતો હતો. તે વખતે બોધિસત્ત્વે ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મ લીધો હતો. ઉમરલાયક થતા તે તક્ષશિલા ગયા અને બપોળી વિદ્યાઓમાં પારગત થયા તે પછી લોગવિલાસની

જાદગી છોડીને તેમણે પ્રવચન શરૂ કરી અને હિમાવચમાં રહેવા લાગ્યા ત્યાં એમણે કેટલીક નિદ્રિઓ પ્રાપ્ત કરી તપસ્વીઓમાં ક્રેંચુ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું—તે પ્રદેશના બધા મધિઓએ તેમને પોતાના ઉપદેશક અને આચાર્ય નીમ્યા આમ તે ઋષિશિષ્યો સાથે હિમાવચમાં રહેવા લાગ્યા.

એક દિવસ ત્યાં પાંડુ રોગથી પીડાતો એક તપસ્વી ઇંધન માટે કુકડાડીથી લાકડા ફાડતો હતો. એની નજીક એક આંત વાયાળ બીજો તપસ્વી બેઠો. બેઠો પેલા તપસ્વીને વણમાગી સવાહ આપ્યા કરતો હતો. 'તમે જે દૂધે ધા માર્યો છો તેથી બાળુ કુકડાડો મારા લાકડા તરફ ફાટી જશે—નાના એમ નહીં, ત્યાં તો વજ છે લાકડા એમ નહીં ફાટે, હા જરા ભેરથી ધા મારો, નથી તૂટતું ને? તો લાકડા ફેરવો. શું કહ્યું?' આમ વળખાટકરે સવાહ આપ્યે જતો હતો. એક તો રોગગ્રસ્ત હોવાને કારણે પેલા તપસ્વીનો સ્વભાવ ચીડીયો થઈ ગયો હતો, વળી તે વિશેષ શ્રમ પણ નહોતો કરી શકતો તેથી લાકડા ચીરતા તે ધણે યાકચો હતો. તેથી તેને પેલા પાસે બેઠેલા બોલકણા તપસ્વીની ટકમકચી ખૂબ જ ગુસ્સો આવ્યો એટલે તે કુહડી લઈ પેલા તપસ્વી તરફ ફર્યો અને 'તું અને લાકડા ફાડતા શીખવવા આવ્યો છે કેમ?' કહીને તેના માથા પર કુકડાડીનો ભેરથી પ્રહાર કર્યો.

પેલા તપસ્વીનું પ્રાણપ્રત્યેક બીડી ગયું.

બોધિસત્ત્વે તેનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.

એ જ સમયમાં એવો જ એક બીજો બનાવ બન્યો આશ્રમથી થોડે દૂર એક ઝાડ પર એક તેતર રહેતું હતું. તેતર આમેય બે લકણા બારે તેમાં આ તેતર તો બધાને વગવી બંધ એવું કટકગિયું સવારે, બપોરે, સાંજ આખો દિવસ બંધારે ને ત્યારે ઝાડ પર મેસી ચોરબકોર કરતું જ હોય.

ત્યાં આગળથી એક શિકારી પસાર થતો હતો. તેણે તેતરનો અવાજ ફરથી સાંભળ્યો એટલે સાદથી ખેચાઈ ઝાડ તરફ આવ્યો અને પેલા બોલકણા તેતરને ભઈ તાડીને તીર માર્યું. તીર આબાહ તેતરને લાગ્યું લાગતા મારે તે તરફડીને પડ્યું—શિકારી તેને ઉપાડીને આવતો થયો.

બોધીનત્ત્વે, રોજ આખો દિવસ બોલબોલ કરતા તેતરનો અવાજ ન સંભળાયો એટલે તપસ્વીઓને પૂછ્યું કે 'પેલું તેતર કેમ બોલતું સંભળાતું નથી?'

તપસ્વીઓએ શિકારી કેવી રીતે તેના અવાજ પરથી ખેચાઈ આવ્યો તેને તીરથી વંધીને લઈ ગયો તે કહ્યું ત્યારે બોધિસત્ત્વે કહ્યું કે, 'અતિશય બોલબોલ કરવાથી—જેમ તેતરની ઝાઝી વાણી જ તેના મૃત્યુનું કારણ બની, તેમ જ પેલો બોલકણા તપસ્વી પણ પોતાના બોલ કણા સ્વભાવને કારણે જ માર્યો ગયો.'

તે વખતે ભારતમાં અંગ્રેજો વિદેશી-રાષ્ટ્ર-હિત ધરાવતાં જુદાં રચાયા માંડ્યાં હતાં. રાષ્ટ્રવાદી નેતાઓ અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં પડ્યા હતા; દેશની સ્વાતંત્ર્ય પ્રવૃત્તિમાં રાષ્ટ્રપ્રેમી યુવાનોનાં લોહી ચત્તનતાં.

પછી મમાં એક દિવસ રાત્રે ખાતગી મકાનમાં ઉદ્દામવાદી યુવાનોની એક ગુપ્ત સભા મળી. રાષ્ટ્રહિત ધરાવતી યોજનામાં સક્રિય માથ આપનારા યુવાન-જવામર્દ સભ્યોની તેમાં વચ્ચી થતી; ગમે તે ભોગે દેશહિતનાં કાર્યમાં સૌને અપૂર્વ સાથ આપવાનો હતો.

સભ્યોની ખૂબ જ ચકાસણી થતી, તેવું અટલ રાષ્ટ્રવદી પણું ભેલાતું; સાથેસાથ શારીરિક કુદૃઢતા અને તંદુરસ્તી પણ ભેલાતાં; તે મંડળના આકરા નિયમોનું ચુસ્તપણે પાલન કરવાનું રહેતું. પ્રાણાન્નતે પણ તે સભ્યોએ તે મંડળના નિયમો અભિગુહ પાળવાના હતા.

અમુક સભ્યોની વચ્ચી મર્દ, પછી એક દુર્બલ — એકવડિયા બાંધાવાળો. પણ તેજસ્વી માણસ હાખત થયો. તેણે આવી તે મંડળના સભ્યોમાં પોતાનું નામ લખી લેવા પ્રયુખને જણાવ્યું....

સભામાંના દરેક સભ્યોએ આ નવા આગ-નુક મુકલકડી શરીરધારી સભ્ય થવા આવનારને તુરંત ગણી થોડીવાર કોઈએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહીં.

આખરે પીરજ ખૂટતાં—તે નવા આવનાર ભાઈ બોલ્યા: “હું પણ તમારી સાથે રહીને તમારા મંડળમાં કામ કરીશ. રાષ્ટ્રહિત માટે ખનતું કરીશ....”

મંડળના મોવડી કંઈક વ્યવસ્થામાં બોલ્યા:

ખોરો છ

નિદ્રા લે મડીનું મોત છે; ને મોત, અગણિત મડીઓની નિદ્રા

માનવી નિદ્રાથી ડરતો નથી, તો પછી મોતનો ડર શાને? —અંતુમ વાંસીરી

“તમારું શરીર સાવ સૂક્ષ્મ છે, તમે અમારા મંડળની ખૂબ જ આકરી દરજ્જા નહીં બતાવી શકો. આ મંડળમાં ડગલે ને પગલે અકુર આત્મવિશ્વાસ અને બળવાન શરીર સંપત્તિ વાળા સભ્યો ભેળંએ; તમે એ બોજ નહીં બિઠાવી શકો તમે તકલીફ નહીં સહન કરી શકો.”

એ થતી વાતચીતમાં તે આગંતુક ભાઈની આત્મશ્રદ્ધા, અસ્મિતા, અને અમર્યાદ દેશ-સેવાની કર્તવ્યનિષ્ઠા તેમને હચાંચાં લાગ્યાં.

પાત્રે જ એક મેજ પર લેખન સંગ્રહો પડ્યો હતો. હૃદયના સ્મારક આવેગે તે નવા અધિકારી ભાઈએ સામે પડેલા લેખની ધગ-ધગતી-તપ્ત ચીમની મૂઠીમાં જકડી લીધી.

સજીવરમાં જ ચામડી ફાગવાની ગધ તે રૂમમાં ફરી વળી. સૌ આશ્ચર્યજનક કૃતકલ-પૂર્વક ભેલા લાગ્યા. એક ભાઈનું ધ્યાન આ ભાઈએ પકડેલી ચીમની તરફ ગયું, તુરંત જ પકડેલી ચીમની છોડાવી લીધી.

કોઈ કંઈ બોલે તે પહેલાં તે તે વ્યક્તિએ પોતાનો સખત ફાગેલો હાથ સૌને ખતાવતાં સંસ્મરત કહ્યું: “તમારા મંડળનાં દેશસેવાનાં કાર્યમાં સભ્ય તરીકે નામ લખી આભારી કરશે તો આટલી તકલીફ તો સહન કરીશ જ.”

સૌ આશ્ચર્યચક્ર આ અદ્ભૂત વ્યક્તિની ક્રિમત, સમ્માર્થ, ઉચ્ચ આત્મબળ અને તીવ્ર મેલાવૃત્તિની બિડી ધગશની સાથેસાથ સભ્ય થવાની લાયકાતનું આગું આદર્શ માપ આપનાર સામે માનભર ભેળં રહ્યા.

એવી દુર્લભ દેશસેવાવૃત્તિની ધગશવાળા, રાષ્ટ્રવાદના હિમાયતી વિરલ યુવાન તે આચાર્ય કિવલાણી હતા...

મહાત્મા ગાંધીજીએ દુનિયાના તમામ મુખ્ય મુખ્ય ધર્મોને અભ્યાસ કર્યો હતો એ દરેક ધર્મોને આદરની દૃષ્ટિએ જોતા પરંતુ રામાયણ અને ગીતાના તે એ પરમ બહુ

ગાંધીજીએ એ અદ્ભૂત ગ્રંથ ગીતાને માય-પ્રાર્થનાનું આવશ્યક અંગ બનાવ્યું હતું ગીતાના બીજા અધ્યાયના મોચનમાં શ્લોકથી તે ૭૨મા શ્લોક સુધીના પાઠ જેવી રીતે ૧૯૨૨મા થતા તે જ રીતે ૧૯૪૮મા થતા. પ્રાત કાગની પ્રાર્થનામાં પણ ગીતાપાઠ શરૂ કરેલા ૧૯૩૨માં ગીતાના અદાર અધ્યાયોના પાઠ લગભગ એક અઠવાડિયામાં પૂરા કરેલા પણ આશ્વત્થવાત્રીએને ગીતા કંઈસ્થ હતી ગીતા વિશે એમણે ઘણા ખતો, લેખો લખ્યા હતા તે ‘અનામકિયોગ’ અને ‘ગીતાપ્રોથ’ પુસ્તકોમાં સંઘરાયા છે.

ગાંધીજી ગીતાને વિશ્વધર્મોના પવિત્ર ગ્રંથ માનતા અને તે દરેક શાળાઓમાં શીખવાય એમ ઇચ્છતા હિન્દુ બાળક ગીતા ન જાણે એ તો શરમભર્યું બધાય એમ કહેતા

મહાત્માજી મંદુકના વિઠાન ન હતા મૂળમાં ઉપનિષદો, પૂરાણો, શાસ્ત્રો અને ગ્રંથો એનો અક્ષર અક્ષર અભ્યાસ કર્યો ન હતો છતાં ગીતાનો એવો ઝંઘા અભ્યાસ કર્યો હતો કે જેનાથી તેમને વિશાગ્રધર્મની શિક્ષા શ્રીશા, સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ, ગૂઢમા ગૂઢ તત્ત્વજ્ઞાનનું ગૂઢસ્થ પ્રાપ્ત થયું હતું આખા ભારતવર્ષની ધાર્મિક મતીશા, પ્રાચીન આર્ય સંસ્કૃતિના તેજ કિરણ અને માનવસમાજના કલ્યાણનો સહેલો માર્ગ ગીતામાં બતાવેલો છે ગાંધીજીનો એ આધાર ગ્રંથ કુરાન, બાયબલ વિગેરે ધર્મગ્રંથો તથા ઇસુ અને મહામદ જેવી વિભૂતિનાં જીવનના અભ્યાસથી એમણે ગીતાનાં મૂળ તત્ત્વોને વ્યાપકપણે સમજવામાં મદદ મળી એક દિવસ એમણે એક વક્તવ્યમાં ગીતાની ભાષામાં ચૂંબ

કતા અને રેત્યકતા છે એમ કહ્યું હતું. ગીતાને એ ‘જીવનનો ગ્રંથ’ કહેતા.

મને ૧૯૨૨ની સુલકાર્મની મોળામી તારીએ માંગના માટા છે એ ગાંધીજી ગીતાના માનમાં અધ્યાય પર યોદ્ધતા હતા: ‘પ્રવચન—એટલે શબ્દો આવે છે આર્ત—દુઃખો, ગિજામુ—મુમુક્ષુ, અર્થાર્થી—જેને બચ્ચાં કચ્ચાં નેઈ એ છે તે

‘જેના હૃદયમાંથી બમ બજાર નીકળ્યા હરે એવો જાની મહારામ હૃદય છે, બીજા જે માણસ છે, તેનું જાન હૃદય ગમેયું છે, તેઓ જન્મ મરણની કામનાઓમાં પડે છે; કોઈ રોગ ધનુષમાં પડી લાય છે, ઈશ્વર બજનના ફરી મૂકેલા નિયમો પ્રમદો બજન કરે છે. ન્વભાવ પર અંકુશ મૂકે છે, કરેલા નિયમોનું પાલન કરે છે ભાંજેનો માર્ગ ખાંડાની ધાર જેવો છે’

અટલુ કદા પછી ગાંધીજીએ ગીતા સાથે મ મધ ધરાવતી સધામકારાજની વાર્તા કહી બનારમમાં ગીતા વિશે ગાંધીજીએ એક વાર કહ્યું હતું. ‘આજે ગીતા મારે માટે નાત બાયમલ કે કુરાન નથી, એથીરે વિશેષ છે, એ મારી માતા છે, કામધેનું છે, મારા શરીરને જન્મ આપનાર અને મારું પાલન પોષણ કરનાર માનુ શરીર છૂટ્યાને તો ઘણો મમય વડી ગયો, પરંતુ આ અવિનાશી માતાએ એનું સ્થાન પૂર્ણપણે લઈ લીધું. એ ક્યારે જ બદલાઈ નથી, એણે સહાય કરવા હાથ લંબાવ્યો ન હોય એવું ક્યારે જ બન્યું નથી.’

ન્યાયે ગાંધીજી કટેકરીની સ્થિતિને અનુભવ કરતા ત્યારે કાયમ ગાતાનું શનનુ લેતા વાર્તાવાપમાં, ચંકાના સમાધાનમાં, નીતકેને આદેશ દેતા એ ગીતાના શ્લોકો મંભાગવતા: રતર્થે નિવન એવ: ૧૪૨ર્થો ભયાવદ્ ૧૪૨ર્થાન પરિત્યજ આમેકં શરણમ્ મજા

ગીતાના એ શ્લોકનો અર્થ એમણે પૂર્વ
જંગાળની યાત્રાએથી પાછા ફરતા સન્ ૧૯૨૨માં
મને અત્યંત વિસ્તારથી સમજાવ્યો હતો.
મને કહેલું: ‘હજારો વર્ષના અનુભવ પછી
એ શ્લોક લખાયો હશે.’

ગીતાનો મુખ્ય ગ્રાંથ એમણે જીવનમાં
‘ઉતારી, વ્યવહારમાં આચરી, આ યુગમાં યે
અધ્યાત્મમાં વધારે શાંતિ છે એ બતાવી આપ્યું.’

ગાંધીજીને તુલસી રામાયણ પણ અતિ
પ્રિય હતી. એ શીખતા એ ક્યારેય યાકતા
નહી, એકેએક પક્ષિને રસથી વાંચતા-અવ-
લોકતા. ઘણીવાર કહેતા પણ ખસ: ‘આ અંથ
વિકૃત્તાપૂર્ણ છે, શ્રદ્ધાની ખાણ છે, ભક્તિનો
સર્વોત્તમ અંથ છે.’

૧૯૨૪ જૂનમાં એમણે મને લખેલું :

ચિ. પરશુરામ,

તા. ૨૦ યોરકાર્ડ મળ્યું.

રામાયણનો અભ્યાસ ખૂબ ધ્યાન રાખીને
કરવો. એકવાર વાંચવું પૂરતું નથી.

બાપુના આશીર્વાદ

૧૯૨૬માં એમના કહેવાથી હું સાબરમતી
આશ્રમમાં ગયો ત્યારે ગાંધીજી સાંજની પ્રાર્થના
પછી પણ દરરોજ આશ્રમવાસીઓને રામાયણ
શીખવતા. એમના ટેબલ પર ‘તુલસી રામાયણ’
અને સ્વ. પ્રો. રામદાસજી ગૌડે લખેલી ટીકા,
પડ્યાં રહેતાં. બપોરના વિશ્રામ વખતે ટીકા
વાંચી જતા અને સાંજે શીખવવા માટેની
કડીઓ તૈયાર કરી લેતા ગુજરાતીમાં જ શીખ-
વતાં અને શીખવા આવનારી બહેનો ધરેથી
ચોપાઈ લાખો લાવતી.

૧૯૨૩માં ગાંધીજીએ મને લખેલું: ‘સાબર-
મતી આશ્રમમાં સૌને, અથવા જેઓ ઇચ્છે
તેમને ગીતા શીખવો. મૌને રામાયણનો શોખ
થઈ બંધ તો ‘એક પથને દો કામ’ થઈ બંધ.

૧૯૨૩ પછી જુજાઈએ મારા એક પત્રના
જવાબમાં ગાંધીજીએ ગુજરાતીમાં મને લખેલું:
‘રહેરયામણ વિગેરેના અંથોને હું સંસ્કારઅંથ

નથી માનતો. તુલસીદાસની કૃતિ ‘મહા સંસ્કાર-
અંથ’ છે. આપણું કામ તો એ રામાયણમાં
રસ પેદા કરવાનું છે. તુલસીદાસના રામાયણને
સંક્ષિપ્ત રૂપમાં કરવાની જરૂર છે. બાલકાંડના
વિષયમાં જે એવો પ્રયત્ન કર્યો હતો, એની
એક નકલ—મારો ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી—
આશ્રમમાં છે. એ કામ આજે ફરી હું હાથ
ધરું તો કોઈ ખીજ જ ચોપાઈ પસંદ કરું.
ચિ પ્રભુદાસે પણ આ દિશામાં યત્ન કર્યો હતો.
જે હિન્દીવર્ગ તમે આશ્રમમાં લો છો એમાં
પણ રામાયણ પ્રતિ રસ ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

—બાપુ

રામાયણમાં વર્ણવેલો પરાપકારગાંધીજીનો
મૂળમત્ર હતો. ક્રોધ, અભિમાનથી
ખચવાનો રામાયણનો ઉપદેશ છે, તે એમની
પાસે આવી શકતાં નહીં. ગાંધીજી રામના
સાચા ઉપાસક, રામાયણના અનન્ય પ્રેમી ને
તુલસીદાસના આદર્શ ભક્ત હતા. એમના
સુખમાંથી આ દોકુરો વારંવાર નીકળતો:

બદ્ધવેતન મુનદોષમય સિદ્ધ મેન્દ્ર કરતાર ।
સત હસ મુન ગન મહર્ષિ, પરિ હરિ ભારિ
સિકાર ॥

પ્રજ્ઞાદને કુંભારણે અને ગાંધીજીને દાસીએ
રામનામનો મંત્ર શીખવ્યો. બાળવયમાં એ
મતથી બહુ ડરતા. એક દિવસ રજા નામની નોકર-
ડીએ કંઈ: ‘રામનામમાં બહુ બળ છે, એનાથી
ભૂને ય ભાગી બંધ છે’ બાપુને મન એ વચન
વચી ગયું ને ધોષેધોષે એમાં વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા
વધતાં જ ગયાં. ગાંધીજી કહેતા, ‘રામ જ
મારો સાચો વૈદ છે, હું માંદો પડીને નહીં
મરું. દુનિયામાં અચૂક દવા રામનામ જ છે.
દોકુદને સર્વોત્તમ ઇલાજ રામનામ જ છે!’
એમના મત પ્રમાણે: ‘સર્વ પવિત્ર-અપવિત્ર
સ્થળે રામનામ લઈ શકાય. પણ એ સાચા
દિવથી લેવું જોઈએ.’ અને ગાંધીજીએ ‘હે
રામ!’ એવો સ્વસ્થતાથી પરચોકમન કર્યું!

(અનુ. નવીન મ. રાહ)

ખિવાકતની અળવશ્રી એરગોરથી ચાલતી હતી સાથે રાવેન એકટસમે ગાધીજી પોતાની બધી તાકાતથી લડી રહ્યા હતા શોકતઅવી સાથે ગાધીજી પબાબની સફર કરતા હતા

તકલીફમા મૂક્યા તેઓને પોતાની બૂલ મમ- નાથ એટલે મોએ પોતાના ગેરવર્તન માટે ગાધીજીની માફી માગી ત્યારે ગાધીજીએ તેમને મમનવના કહ્યું 'માફી શેની હાય ?

હરેક સ્ટેશને અપાર લોડ થાય અને લોકોના રોગા એમને અને એમના હબાને ઘેરી વળતા લોકો જાણે ગાધીજી પાછળ ગાડા બન્યા હતા ગાધીજી તો શિસ્તના, મયમના ઉપાસક એમને આવુ બધુ ગમતુ નહી તેથી તે હરેક સ્થળે પોતાના પ્રવચનમા તેનો ઉલ્લેખ કરી લોકોને શાંતિ ને શિસ્ત બાળવવા કહેતા

માફી આવી હકને માટે મળે જ નહી તમે મારી ધૂળ જેવી આજ્ઞા નથી પાગતા તો હું હજારો ગાઉ બેઠો બેઠો બીજી મોટી આજ્ઞાઓ કરું તે શી રીતે પાળશો ? મારી આજ્ઞા નથી માનતા તે મારા તપની ખામી છે, એટલે હું બેઠો રહ્યો છું મારી તો તમને એ રીતે આપી શકાય કે તમે આ કિસ્સાને જ્યાં જાવો ત્યાં સુધાવો અને કહો કે જેને તમે મરદાર બતાવ્યા છે તેની અવગતી શું કેળવાયે છે'

બધા ગગગળા થઈ ગયા ને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે 'આ પ્રસંગની ને તેના બેધની બધે વાતો કરીશું'

આમ છતાં ગાધીજી લગતાર બે કલાક સુધી હબાના બારણા આગળ બેસા જ રહ્યા સાથે મહાદેવભાઈ પણ હતા તેમને બાપુને સમજાવવાની બહુ ચે હિચા થઈ પણ બાપુનો સત્યાગ્રહ એટલે

ગાડી મુજરાનવાલા રોશને અટકી અર્ધપલ્લ રામેતા મુજબ બન્યુ એનહુ જ નહીં, ખુદ ગાધીજીના હબામા આઠેક જણ ચડી બેઠા ગાધીજીએ તેમને વિનતી કરી કે, 'બિનરી જાઓ' પણ હાથએ તેમનું કહ્યું માન્યુ નહી એટલે ગાધીજી હબાના બારણા આગળ બેસા રહ્યા 'તમે જો મારુ કહેવું માનતા ન હો તો મારે ગાડીમા બેસવું નથી' એમ કહી ગાધીજીએ સત્યાગ્રહ કર્યો

ગાડી બે કલાક સુધી કચાયે થોભે એમ કહુ જ નહી અર્ધાએક કલાક સુધી આમ ચાલુ પછી પેસા આઠ જણને બાન થયું કે આ તો ખોટ થયું આ તો આપણે બાપુને

બ્યાજબી હતો કે તેથી અત્યંત બધા થવા છતાં તે બાપુને કશું કહી ગકચા નહી માત્ર હું જી હેયે દર્દનશ્રી અને આગ્રહી બાપુની આકરી તપસ્યાના મૂગા સાક્ષી બની રહ્યા

બાળના સુવતાન હુઝરત ઇબ્રાહીમ અદમ દિવસભર ન્યાય અને શુભાનુકામ્ય પોતાની સત્તાનતનો વહીવટ કરતા, અને આખી આખી રાત ખુદાની બદગી કરવામાં વિતાવી દેતા હતા એક રાત્રિએ, નિત્ય નિયમ મુજબ સુલતાન ખુદાની બદગી કરવામાં નિમગ્ન હતા ત્યાં તે શાહી મહેલ ધમધમી ભીંચો મહેલની છત ઉપર કોઈના ભેર ભેરથી ડગ માડવાનો અવાજ આવી રહ્યો હતો આથી સુવતાને પૂછ્યું “આ છત ઉપર કોણ છે?”

“હું એક મુસાફર છું” ઉપરથી કોઈનો અવાજ આવ્યો. “મારું ઊંટ ખોવાઈ ગયું છે, તેને શોધવા માટે હું અહીં આવ્યો છું”

સુવતાનને આ જવાબ ઉપર હસવું આવ્યું બોલ્યા “અરે, નાદાન! તારા ઊંટને આ શાહી મહેલના છાપરા ઉપર તું શોધે છે? ઊંટથી તે વળી કોઈ મહાનના છાપરા ઉપર ચઢાવું હશે?”

અને પેલી અઢીઠ વ્યક્તિનો અવાજ આવ્યો “હું સુવતાન! મારા કરતાં યે વધુ નાદાન તો તમે લાગો છો, કે ખુદાને પામવા મથી રહ્યા છો, પરંતુ તખ્ત અને તાજના બધેનામા જકડાયેલા છો! શાહી મહેલમાં રેશમની પથારીઓ ઉપર આળોટાં છો અને ખુશખુશાલ જીવન વ્યવહાર કરી રહ્યા છો! દુનિયાની માયામાં એવી રીતે લપેટાયેલા રહીને તમે શી રીતે ખુદાનું સાન્નિધ્ય પ્રાપ્ત કરી શકશો?”

સુવતાન ઇબ્રાહીમ અદમે ક્યાનપૂર્વક એ આકાશવાણી સાંભળી, અને તેના આખા શરીરમાં એક કંપ કરી વળ્યો એ રાત્રિનો બાકીનો ભાગ તેમણે અતિશય વ્યાકુળતા અને અજાણતામાં વિતાવ્યો વહેલી સવારમાં બદગી, વગેરેથી પરવારીને તરત જ તેમણે સત્તાનતના વજીરો અને અમીર ઉમરાવોને ખોવાયેલી માગ્યા અને મર્વની હાજરીમાં તેમણે પોતાના પુત્રને ગજગાદી મોપી દીધી ગાદીત્યાગ પછી

તરત જ તેમણે બાળના પલ્લ ત્યાગ કર્યો અને જગલ પ્રતિ પ્રયાણ આદરી દીધું માર્ગમાં એક ભરવાડ મળ્યો, તેને પોતાનો શાહી પોવાડ આપી દીધો અને તેના ફાટયા તુટયા વચ્ચે તેમણે પહેરી લીધા

બાળ નજીકના એક જગલમાં, એક સરિસા તો તેમણે ચોડા દિવસ માટે પકાવ નાખ્યો, અને ત્યાં જ બદગીમાં તટનીન રહેવા લાગ્યા એ તકનો લાલ લર્ધ વજીરો, અમીર ઉમરાવો અને સત્તાનતના કારભારીઓ તેમની સેવામાં અવારનવાર હાજર થતા રહેતા

એક દિવસે હુઝરત ઇબ્રાહીમ અદમ પોતાની ધાબળીમાં થી ગડું મારી રહ્યા હતા એટલામાં કેટલાક અમીર ઉમરાવો ત્યાં આવી ચડ્યા હુઝરત ઇબ્રાહીમને પોતાની ધાબળીમાં થી ગડું મારતા એઈ તેમને બહુ દુઃખ થયું તેમણે સંકોચપૂર્વક વિનવણી કરી “સરકાર! આપના નિર્ણય ઉપર હેર વિચારણા કરો, સત્તાનતની લગામ આપ ફરીથી સલામી લો”

અને જ્યારે એ લોકોનો આગ્રહ બહુ વધી ગયો ત્યારે તેમણે પોતાના હાથમાંની સોય નદીમાં ફેંદી દીધી અને કહ્યું ‘ઝે કોઈ એરો તમારામાં, જે નદીમાંથી મારી મોય કાઢી લાવે?’

આ માલગીને બધા ઉમરાવો ફાટી ગયા એકબીજાને એઈ રહ્યા તેમનામાંથી કોઈનામાં પણ પેરી નોય કાઢી લાવવાની શક્તિ ન હતી ચોડીવાર પછી હુઝરત ઇબ્રાહીમે મોળા સાદે હુકમ છોડ્યો ‘ઝે નદીના માછલાઓ! મારી સોય લાવીને મારે હુવાવે કરી દો!’

અને તરત જ નદીમાં એક તોફાન ઊભરી આવ્યું પાણીની સપાટી ઉપર હાઈડા માછલાઓ ઊભી ઊછળીને કિનારા તરફ આવવા લાગ્યા દરેકના મોંમાં મેતેરી અને ડોપેરી મેલ હતા એક માછલી કિનારા પરથી

જિછગીને હાજર ઇશ્રાહીમના જોખામા આવી પડી એના મોમા હાજર ઇશ્રાહીમની જ ને ય હતી હાજરતે એ સોચ લઈ વીધી અને પછી બધા માછલાઓને નદીમા ચા-ચા જવાનું ફરમાન કર્યું બધા માછલા નદીમા ચા-ચા

ગયા પછી તેમાજ હાજર રહેલા અમીર ઉમ રાવોને મ મોખીને કહ્યું 'જોવો, આ સત્ત નત સારી કે તમે કહેા છો તે સત્તનત ? મિત્રો! દુન્યવી મસ્તનતથી મને અજાગો જ રહેવા દો "

નાગ અને મંદમાખી

જ ગલમા એક નાગ ફરતો હતો ફરતા ફરતા તેણે એક ઝાડ પાને ગણગણાટ સાબળ્યો એણે ઉપર નજર કરીને જોયું તો ઝાડની એક ડાળ નજીક કેન્દ્રીક મધમાખો ચક્કર મારતી જિડતી હતી બધી ટેળાબધ જિડતી હતી એવે પૂછ્યા ગણગણાટ થતો હતો મધમાખી ગણગણાટ સાથે જોરજોરથી મધપુડો બાધવામા મશગૂલ હતી

ગણગણાટ સાબળી નાગને અત્યંત ક્રોધ થયો એ મધમાખને કહેવા લાગ્યો 'ગણગણાટ કરવો એ તો નરી મૂખાઈ છે નીતિ તો કહે છે કે જે દેશમા ઘોઘા અથવા ઉપદ્રવ થાય છે ત્યા શાંતિનું નામનિશાન નથી રહેતું ત્યાની પ્રજા સુખી થતી નથી એ ઉપદ્રવ વિદેશીઓની કબજાથી અથવા દેશના આંતરિક બધાથી થાય છે આ બધું નરી ખેવફૂફી છે

ખીજી તમે બધી એક સાથે મળીને કામ કરો છો એ પણ માનું નથી એ બહુ ખરાબ ટેવ છે એમ લાગે છે કે હવે તમારા આખરી દિવસો છે—તમે દરેક બગવાખોર બની ગઈ છો તમને ઓને મીઠા રહે ચઢાવે એવું કોઈ મને દેખાતું નથી હું એ સહન કરી શકતો નથી'

એ નાગ પોતાને આતરશાષ્ટ્ય સમાજ સુધારક માનતો હતો, રાજનીતિની સાથે ધર્મનો પ્રચાર કરવો પોતાની ફરજ મનતો હતો મધમાખીને ઉપર મુજબ કહ્યા છતાં તેઓનો ગણગણાટ ચાતુ રહ્યો એટલે તે સડસડાટ ઝડ પર ચઢ્યો અને મધ માખીઓ જે પૂડો બાધતી હતી તે તોડવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો માખીઓએ એ જોયું તરત બધી માખીઓ જોરથી ગણગણાટ કરતી નાગ તરફ ધસી નાગ ગલરાયો અને સડસડાટ નીચે જિતરવા ગયો પણ ગલરાટમા તે ઝાડની નીચે પડી ગયો મધ માખીઓ હજી તેની પાછળ જ હતી જેવો તે નીચે પડ્યો કે સડસડાટ કરતો જીવ બચાવવા નજીકના દરમા ભરાઈ ગયો!

કથન

ઇશ્વર પર જે લોકો ઈતખાર રાખે છે તેમના દિલમાથી તે બધને દૂર કરે છે ઇશ્વર સિવાય તમને બચાવનારો કોઈ નથી માણસ માણસને બચાવવાને અગર ઉગારવાને અસમર્થ છે

ગૂરા લોકો ઇશ્વર સિવાય બીજા કોઈનો ડર રાખતા નથી

જે લોકો મહેનત કરે છે તેમને જ ઇશ્વર સહાય કરે છે

૩ સત્ય ને અડિસા રૂપી ઇશ્વરને ભજી હુ

—ગાધીજી

એક ગામમા ત્રણ ડાહ્યાઓ રહેતા હતા ગામવોકો કહેતા હતા કે અમારી વર્ષોની ઘોર તપશ્ચાના પૂણ્યથી જ અમને એ મળ્યા છે એ લોકો ત્યા કચારના વસે છે તે કોઈ જાણતું ન હતું અનેક પેઢીઓ એમને ભેટી આવી હતી ગામની સુખ સમૃદ્ધિ એમને કાળે જ હોવાનું સહુ માનતા

એ ત્રણ ડાહ્યાઓમા એક શ્રી હતી, ખીજ એ પુરુષો હતા શ્રીનું નામ હતું કલા સફેદ વસ્ત્રોથી સજ્જ, સૌમ્ય રૂપવળી એ નારીના નયનોમાથી રનેકું ઝરતો, મગવ વર્ષા થતી એની દૃષ્ટિ પડતી અને કૂવો ખીરી જિહ્વા, થાકડા લહેરાતા, ઉધાનું સીન્ધુ વધી જતું, સધ્યા રંગીન બની જતી અને ચાન્દ્રકા અધિક સિન્ધુ, અધિક ઉજ્જવળ યર્ધ જતી પ્રાત કાળે એ વીણા પર ભેરવીના સૂરો છેડીને ગામ વાસીઓને જગાડતી એના મધુર સૂરો સાંભળી મહુ આખ ખેલતા સગીતની ધૂન સાથે એ લોકો પગવા ભરતા ગીન ગાતા અને કામે ચઢતા જ્યારે એ લોકો કામે ચઢતા ત્યારે બધી વિશાઓ મગીનથી ગાજી જિહ્વા એના તાલે કોશ ચાલતા, હુગ ચાલતા, શાળ ચાલતી, ચરખો ચાલતો, ધમણ ચાલતી ને હથોડા પડતા સાજના સમયે કલા નૃત્ય, ગાન અને નાટ્યથી ગામવાસીઓના બધા થાક જિતારી દેતી અદ્ભૂત આનંદ, ઉન્નત, આશા અને માધુર્યનો ચોત એ ગામમા વહેતો

ખીજે હતો એક વૃદ્ધ પુરુષ એનું નામ ધર્મ લાખી સફેદ દાઢી અને લાખી લજવી કફનીમા એનું મ્વડપ દિવ્ય લાગતું એની દૃષ્ટિમા અત્યંત પવિત્રતા, ગાઢ કંઠજી, વાત્સલ્ય, ઘેરી મ વેન્ના હતા એ માવૃત્વ, રનેહ, ત્યાગ અને પરાંપકાર તરફ દૈક ગામવાસીને ખેરતો એ સૌને તે સત્ અસત્નો બોધ કરતો જઘડાઓ શોકતો એના પ્રભાવથી ગામવાસીઓ ઇર્ષ્યા,

દ્રેષ, ધૂણા ને પ્રતિક્રિયાથી મુક્ત થઈ ગયા હતા ત્રીજો હતો એક બગવાન પુરુષ, એનું નામ વિજ્ઞાન અદ્ભૂત બળ અને સિદ્ધિઓથી ભરેલો એ પુરુષ આધળો હતો એ પોતે બેડે શકતો નહી એના માટે એ કલા અને ધર્મનો અનુગામી બન્યો હતો એને પોતાને કશી ઇચ્છા થતી નહી, એ પોતે ખીજની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે એની પામે અદ્ભૂત મત્ત હતો સધ્યા મમે એ એક મ નથી આખા ગામને પ્રકાશથી જગમગાવી દેતો એની મત્ત શક્તિથી મનુષ્ય પશી પેઠે જિહ્વા, દિવ્ય દૃષ્ટિ પામીને હનરો ચોખ્ખો દરના દરથો ભેતો, એના દરના શબ્દો સાંભળતો વિજ્ઞાન ગામ લોકોને સુખ સાધન આપતો, એનો થાક ઉતા રતો, એમને માટે સરમ ચોખ્ખો બનાવતો

એ ત્રણેય ગામમા કૃતા એમના ઈર્ગન માત્રથી ગામવોકો ઉન્નતમા આવી જતા બધા એ ત્રણેયનું કહેવું માનતા ખીજ કોઈને માનતા નહી, અન્ધ કોઈનું કહેવું સાંભળતા નહી એ ગામ મ્વર્ગ કરનાય સુખી અને ઉત્તમ હતું કેમ કે દેવતાઓ જેવી ઇર્ષ્યા દ્રેષ અને શકા તેના ન હતા બધા કામ કરતા અને સુખી રહેતા

એક દિવસ એ ડાહ્યાઓ પાસે એક રૂપાળી તરુણ શ્રી આવી એનું નામ હતું 'રાજનીતિ' એના કપડાં ઝમઝમાર હતા, વેશ ભુષા અને મળવટ ટાપટીપમા ભારે આકર્ષણ હતું, એમા કૃત્રિમતા અને ખેટો લાલકો જણાઈ આવતા એની આખોમા મદ, ગતિમા ઉછાછાપણ અને મોઢા પર ઉત્કટ લાલસા હતા એના સમગ્ર વ્યક્તિત્વમાથી મદ, લાલસા અને સત્તા ડોકિયા કરતા એણે ત્રણ ડાહ્યાઓને પ્રણામ કરી કહ્યું 'દિવ્ય આત્માઓ, હું તમારી કીર્તિ સાંભળીને તમારી પાને આવી છું તમારી પામે રહીને તમારી નેવા કરવાની મારી ઇચ્છા છે'

ધર્મે કહ્યું 'દેવી, અને સહુ માનવતેવક
છીએ એવકોની સેવા તે હોય ?

'હું પણ તમારી પેઠે ગામલોકોની સેવા
કરીશ હું પણ થોડી વિગત જુલુ છું વ્યવસ્થા,
નીતિનિયમ અને શાસન-તત્ત્વ ધડતા ચલાવતા
મને આવડે છે' રાજનીતિએ કહ્યું

'એ તો બધા જાણે છે શ્રમ કરીને જીવવું,
ખીજીએતું કટવાણું કરવું, એ સિવાય ખીજી
કંઈ વ્યવસ્થા અને નીતિ નિયમો હોઈ શકે ?'

ધર્મે કહ્યું

'પણ બહેન-' કલાએ કહ્યું-'તું સેવા કરવા
માટે નથી જન્મી તારી આખોમા લાલસા છે,
ચાલમા મદ અને સત્તા છે, ભાવ ભગીમા
ચચળતા છે, કટાક્ષમા કુટિલતા છે, વાણીમા
અભચના છે તું તો સુખ ભોગ માટે જન્મી
છે સેવા તો ત્યાગનો શહ છે, અને તું તો
વેલવની ભૂખી જણાય છે તું તો કોઈ ઐશ્વર્ય
શાલીના હૃદય પર રાજ્ય કરવા માટે જન્મી છે'

'હું જોઈ નથી શકતો. પણ અનુભવ છું કે
એની વાણીમા ભારે માયા છે ના દેવી, તારી
સાથે અમારો મેળ નહીં મળે' વિજ્ઞાને કહ્યું

આ સામગી રાજનીતિએ રહવાનું નાટક
કર્ચું-ટપટપ આસુ વહાવવા લાગી કુસકા
ભરતી કહેવા લાગી 'મારા જીવનની એક માત્ર
અભિવાધા છે તે પણ અધૂરી રહી ગઈ હું તો
માત્ર સેવાનો અધિકાર માગુ છું પણ તમે
તો સેવાને સપત્તિ બનાવી દીધી છે એ પર
માત્ર તમારો જ અધિકાર સ્થાપી દીધો છે'

'તને શ્રમ થયો ॥ દેવી' ધર્મે કહ્યું-સેવા
માર્ગનો આરભ કે અત નથી, તેમ એના
પર કોઈનો અધિકાર પણ નથી-એમા અઘર્ષ
પણ નથી એ માર્ગ પર ફેલ નહીં પણ કાટા
પથરાયેલા છે તાગ કોમળ ચરણો બોધને જ
અમે કહ્યું હવે કે એ માર્ગે જતા તારા કોમળ
ગંગા હોહીથી ખરડાઈ ન જાય તારાથી એ
સહન થશે ? સહન થાય એમ હોય તો રહી જા !'

અને રાજનીતિ રહી ગઈ-એને તો એ જ

બોધતું હતું

ખીજી દિવસથી ગામમા કલા, ધર્મ અને
વિજ્ઞાનની પાછળ રાજનીતિ પણ ચાલવા લાગી
પણ એ આખ બચાવીને ગામડિયાઓને નયન
કટાક્ષથી વશ કરવાનો પ્રયામ કરતી, રૂપના
જાદુથી એ લોકોને જીતી લેવા ચાહતી એનામા
મહારવાક્રાદા હતી વેલવની લાલમા હતી,
ભોગનો લોભ હતો મત્તાનો મોહ હતો એને
લાગ્યું કે સ્વરૂપવાન હોવા છતાં પણ એની
સ્થિતિ એ રણેની અનુગામી નેવિકાધો વિશેષ
ન હતી એણે ધીરે ધીરે પ્રપચ કરવો શરૂ
કર્યો રૂપની ભૂમી નાખી ગામલોકોની કૃપા
પ્રાપ્ત કરી અને એક દિવસ એ રાણી બની ગઈ

ત્રણ ડાહ્યાઓએ બધારે એ સામગ્ય ત્યારે
એ બોલી બેઠ્યા-'રણી બની ગઈ' માડુ જ
થયું પણ આજે પહેલી જ વાર જાણવા મળ્યું
કે ગામમા કોઈ રાજસત્તા પણ છે ખરી !'

દિવસો પસાર થતા ગયા રાજનીતિ રાણી,
મહેલમા રહેતી પણ એના અધિકારોનો વિસ્તાર
મહેલ બહાર ન હતો ધર્મ, કલા અને વિજ્ઞા
નની સામે સૂર્ય ઉદય વળતે ચન્દ્રની જે હાલત
હોય છે એવી જ રાજનીતિની થતી પછી
એણે કુળનીતિનો આશરો લીધો એક દિવસે
એક દૃત આવીને ત્રણ ડાહ્યાઓને કહ્યું 'મહા
ત્મન, રાજનીતિએ આપને મહેલમા આમ ત્યા
છે એ આપ સૌનું સન્માન કરવા માગે છે'

'ભાઈ, અમે તો જનપથ પર ચાલતાતા,
અમને રાજમહેલ સાથે શી લેવાદેવા ? અમે
તો સેવકો-સેવા કરવી એ જ અમારું સન્માન !'
કલાએ જવાબ આપ્યો

'રણીજી આપની જૂની નેવિકા છે તમે
એમના ઘરને તમારી ચરણરચ્થી પાવન કરો
એવી એમની હાર્દિક ઈચ્છા છે' દૃતે આશરૂ
કરતા કહ્યું

ધર્મે કલાને કહ્યું 'દેવી, સેવકનો આમહ
ટાળી ન શકાય ચાલો આપણે જઈએ'

અને ત્રણે રાજનીતિના મહેલમા દૃત સાથે

ગયા ત્યાં વડ્યત્ર તૈયાર હતું — ત્રણેને ગિર
ફતાર કરી લેવામાં આવ્યા અને એક મજબૂત
પણ સાધન સપનન જેલમાં કેદ કરી દેવામાં
આવ્યા બસ એ દિવસથી કલા, ધર્મ અને
વિજ્ઞાન રાજનીતિના કેદી બની ગયા

જહાર ગામલોકો અકળાયો, બચાકુ ગયો,
અધીરા થયો કેમ કે, એ ત્રણે તો એ લોકોના
માર્ગદર્શક અને જીવનઆધાર, પ્રાણીનાયે પ્રાણ
હતા ગામલોકો રાજનીતિના મહેલની સામે
લેગા થયા અને પોકાર કરી કહેવા લાગ્યા
'અમારી કલાને મુક્ત કરો!' અમારો ધર્મ
અમને પાછો આપો! અમારા વિજ્ઞાનને અમારી
વચ્ચે આવવા દો!'

રાજનીતિ મહેલની છતમાં આવીને બેઠી
'નાગરિકો, હું એ ત્રણેની સેવિકા છું, એ તો
સૌના હિતનું જ કામ કર્યું છે કલા, ધર્મ
અને વિજ્ઞાનને મેં અતિથિ તરીકે મહેલમાં
રાખ્યા છે જનપથે લાખા સમયથી એકધારે
ચાલતા ચાલતા એ લોકો થાકી ગયા છે, થોડો
સમય આરામ કરશે તો એ લોકોના થાક
જિતરી જશે'

એની વાકજાગમાં કમાઈને લોકો પાછા ફર્યા
ફરી ખીજે દિવસે લોકો મહેલ સામે લેગા
થઈને પોકાર કરવા લાગ્યા 'અમે કલાની
વાણી નથી સાંભળી, અમે ધર્મના દર્શન નથી
કર્યા, વિજ્ઞાન પણ નજર જહાર છે એ લોકોના
વિના અમારું જીવન અમને ખાલી ખાલી
વાગે છે અમને એ પાછા આપો'

'નાગરિકો, એ હમણાં આરામ કરે છે,
એમને હેરાન ન કરો તમને એમની વાણી,
એમનો મંદેશ, રાજસેવક સંભળાવશે'

અન રાજસેવકોએ કલાની વાણી સંભ
ળાવી—ગીત, જેમાં વાનના, નિરાશા, અહકાર,
મૂન્ય કપના, પરાજિત ભાવના હતી ધર્મને
સંદેશ સંભળાવ્યો—જેમાં પાણક, અર્થ,
ધૃત્વા અને અહકાર હતા વિજ્ઞાનનો સંદેશ
સંભળાવ્યો—જેમાં વીરતાને નામે વિશ્વસ,

પ્રતિહિંસા અને સહાર હતા.

એ સાંભળીને લેગા થયેલા લોકોને ખબર
અસતોષ થયો એ લોકોએ અને તેટલો મોટો
અવાજ કરી કહ્યું 'આ કલાની વાણી નથી
અમારા ધર્મે અમને કચારેય આવે! ઉપદેશ
નથી આપ્યો અમારા વિજ્ઞાને કદી પણ વિના
શની વાત ઉચ્ચારી નથી અમારી મારી કલા
અમને પાછી આપો અમર વારસાવક ધર્મને
અમારી વચ્ચે આવવા દો અમારા સાચા
વિજ્ઞાનને મુક્ત કરો'

રાજનીતિ એ પોકાર જાણે સાંભળ્યો જ
નથી એમ આખા આડા કાન કરીને ચાલી ગઈ
આ તરફ જેલમાં ધમે વિજ્ઞાનને કહ્યું
'ભાઈ, તું શક્તિશાળી છે તું ધારે તો એક
મનથી જેલને ઉઠાડી શકે છે'

'મહાત્મા, હું તો શાંપિત શક્તિ છું હું
પોતે મૂન્ય અને નિષ્ક્રિય છું જે મારા પર
અધિકાર જમાવે છે એની ઇચ્છા પ્રમાણે હું
ચાલુ છું પહેલા હું તમારા અધિકાર નીચે
હુતો, હવે રાજનીતિના અધિકારમાં છું એલે
એની ઇચ્છા પ્રમાણે જતું છું'

રાજનીતિએ પોતાની યોજના થાકુ રાખી
એણે સમાજની સ્વતંત્ર ચેતનાને ખતમ કરી
અને એને સ્થાને નિષ્ક્રિયતા, લોગ લાલસા
ભરી નિરાશામાં આનંદ લેવાનું શીખવ્યું
દેશભક્તિના નામે પ્રાંતડિસા અને ધૃષ્ટાશીખવી,
હત્યાને વીરતા કહી, અર્થ અને લોભને
માનવતા કહી એક દિવસ એણે ગામલોકોને
કહ્યું કે, 'તમારું જીવન અત્યંત દરિદ્ર છે, જેને
તમે સતોષ કહો છો એ પરાજિત ભાવના છે
જેને તમે ત્યાગ કહો છો એ તમારી (નર્મ)
જતા છે, જેને તમે શાન્તિ કહો છો એ
તમારી નિષ્ક્રિયતા છે મુજો, આ પામેના
ગામમાં સેનાની ખાલો છે—ત્યાના લોકોના
ઘરમાં મોનુ બસ્યું છે તમે એ લોકો પર
ચડાઈ કરો અને એ લોકોને હુશી એ લોકોનું
નોનું વૃત્તિને તમામ ઘરમાં ભરો'

‘પણ ખીલ્લો માલ લૂટી લેવો એ કંઈ સારું ન કહેવાય’ લોકોએ કહ્યું

‘આપણા હાથમા વિજ્ઞાન છે એના એક મત્રથી આખા ગામનો નાશ થઈ જશે’ રાજનીતિએ કહ્યું

દુષિધામા પટેના ગામવૈકો મેદાનમા લેગા થયા કોઈ કહે કે આ તો ખરાબ કહેવાય કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે અમને તો આમા કંઈ જ સમજ પડતી નથી હવે તો રાજનીતિ કહે ત ખરું

રાજનીતિએ વિજ્ઞાનનું મોડું પાસેના ગામ તરફ ફેરવીને કહ્યું કે ‘વિનાશનો મત્ર લખ્યો’

વિજ્ઞાને તેમ કહ્યું અને પાસેના ગામ પર અગ્નિનો વરસાદ પડ્યો ગરમ લોખંડ અને કાટા વરસ્યા ગામવૈકો ત્યા પહોંચ્યા ત્યારે અગ્નિથી તપેલા મોના પર માનવરક્તનો થર લખ્યો હતો સર્વત્ર ચીત્કાર સભાગાતા હતા શબો અને માથા વિનાના ધડો આમતેમ પડ્યા હતા સુવર્ણ રાશી અને માનવરક્ત સાથે ભેઈને એમના મનમા દ્રઢ ભયનું

અત્યંત ભુખ ચિત્તે સહુ પછા ક્યા બેચાર આગેવાનો જ્યા કલો, ધર્મ અને વિજ્ઞાન કેદમા હતા ત્યા ગયા ગામવૈકોને ભેઈ ત્રણે બારણાની જાળી પાસે આવ્યા લોકોએ પાસેના ગામની હાલત વર્ણવી પૂછ્યું કે હવે અમારે શું કરવું ? રક્તવરસાગ તેનું લાવવું કે નહીં ?

ક્યા અને ધર્મે કહ્યું તમે સહુ ડિસક પશુઓ થઈ ગયા છો સોનાથી માનવજીવનને તો લૂંટા માગો છો ? એના શબ પર સોનાનું મંદિર ચણવા મગો છો ? તમે ધરતીને પછીને બદલે લોહીથી સ્પીચવા માગો છો ? અરે તમે કેવા બની ગયા છો ?

‘દેવ ! અમે કંઈ જ નથી બાણતા કે અમે કેવા થઈ ગયા છીએ ! અમને કશું જ ભાન નથી રહ્યું તમે જ બહાર આવ્યોને અમને સાચો રાહ બતાવો’ લોકોએ કહ્યું

‘પણ અમે તો કેદી છીએ’ કલાએ કહ્યું ‘તમે તો અલૌકિક અભિવાગા છો, આ

કારાગાર તો તમારી સામે તળુા જેવું છે તમારી શક્તિ અપાર છે’ લોકો બોલ્યા

‘તમે બૂલો ડા માની શક્તિ તો તમારામા છે તમારી પાને જનશક્તિનો માગર છે અમે તો માન એમા ઊડતા તરંગ છીએ તમે ભુખ થઈ જશો, આહોનન કરશો તો અજેય થઈ જશો પણ હુમલુ તો તમે બદી છો અમારું શરીર માન કેદમા છે પણ તમારું તો માન શરીર જ મુખ્ય છે તમારા ચિત્તન વિચાર લાવના શ્રદ્ધા વિશ્વાસ આદિ મૌના પગમા બેડી પડેલી છે પ્રથમ તમે ફરેક રીતે મુખ્ત થાઓ પછી અમને મુખ્ત કરજો’

લોકોએ વિચારિત આખે ત્રણે ડાહ્યાઓ તરફ વળીને પૂછ્યું ‘તો અમારે શું કરવું ભેઈએ ? અમે કવી રીતે આઝાદ થઈએ ?’

ત્રણે ડાહ્યાઓએ કહ્યું ‘લોહીથી ધોયેલું પોતું કદાપિ લઈ શકાય નહીં જેણે તમને બળે બતાવી દીધા છે જેણે પાસેના ગામવૈકોનો સહાર કરાવ્યો છે જેણે તમને અસહાય પશુની માફક બાધી રાખ્યા છે એ રાજનીતિના મહેન તરફ તમારો પ્રવાહ વાળો અને સૌથી પહેલા એ દુષ્ટ રાજનીતિ પર હાથો કરો તમે સહુ આઝાદ બનશો અને અમને પણ આઝાદ કરી શકશો’

ગામવૈકો આવ્યા ગયા એ દિવસે સાજ દાણે ગામનો સમસ્ત માનવસમાજ સુઝિગીત ગાતો જાતો, માનવતાના બુનદ જયઘોષ કરતો રાજમહેલના આગણામા ગયો

રાજનીતિએ જનશક્તિનો પ્રબળ પ્રવાહ ભેંચો અને એના પગ થરથર કાપવા લાગ્યા પણ એણે છે વૈ પ્રયત્ન કરી ભેંચો એણે લોલ બતાવ્યો છંમા યાચના કરી રડી કરગરી પણ આખરે પોતે જ બધાવેલા મહેલમા એ કેદ થઈ કેદખાનાના દારૂટવા અને બહાર જનપથ પર આવ્યા મનુષ્યના સાચા સાથીઓ કલા ધર્મ અને વિજ્ઞાન

મહાભારતના લીધણ સંગ્રામને સત્તરમે દિવસ નમતો હતો. બગવાન ભાસ્કર પોતાનું ચક્રચક્રિત ઉત્તરીય સંકેતી રહ્યા હતા. કુરુ-ક્ષેત્રનું કરાલ મેઢાન, શાત થતા સૂર્યપ્રકાશની માથે સાથે યુદ્ધભયથી મુકા થઈને શાંતિધાત્વ લેતું હતું. સત્તરમા દિવસના સેનાપતિ મહારથી કર્ણુ ધાયસ થઈને પડ્યા હતા. તેમના અંતિમ શ્વાસ રૂકૂરણે પણ હવે ધીમા પડવા લાગ્યા હતા.

યોગેશ કૃષ્ણ પાંડવોને દાનવીર કર્ણુની દાનધિયતાની પ્રતીતિ કરાવવા, આછા થતા જતા સાંધ્ય પ્રકાશમાં રણમેઢાનની પાછલી બાજુએ જીવનની આખરી સધ્યાએ મહારથી કર્ણુ આયમી ગયેલા સૂર્યને છેલ્લાં નમન કરી રહ્યા હતા ત્યાં ગોવિંદ ધીમા ડગે કર્ણુની નજીક આવીને ઊભા. વ્યથાપૂર્વક મહારથીએ નેત્ર ખોલ્યાં. બળપૂર્વક હાથ ભેળ્યા. અંગ અંગમાથી પ્રગટ થતી વેદનાને યાદવબૂધણુ ભેઈ રહ્યા.

‘મહારથી—તમારી અંતિમ ઘડીએ દાન મળવા આવ્યા છું. કશુંક દાન મુજ થ.ચક્રને આપો.’—ધાયનાપૂર્ણ અવાજે કૃષ્ણે કહ્યું.

‘મહારાજ, સર્વસ્વ છુંટાયા પછી આપ લેવા અવ્યા છો હવે શું થયું આપના ચરણે? ચરીરમાં બાકી રહેતું રક્ત પણ હવે તો વટી ગયું છે. હવે મારી પાસે કશું નથી રહ્યું. આપે તો અંતઘડીએ પણ આબરૂ લેવા પારી લાગે છે’ પ્રયત્નપૂર્વક કર્ણુ ઉત્તર વાળ્યો.

‘પરમ યુધ્ધત્મ, આબરૂ કેમ જશે? તમારા દાંતે પેડી મુવર્ણ રેખા જઠેડી છે ને? આપી દો. તમારું બિરૂદ રહેશે, અને મારું વચન રહેશે. આપી દો એ મુવર્ણ રેખા— ગોવિંદે મધુરુ’ હાસ્ય રેલાવતાં કહ્યું.

‘ખરું, પ્રભુ એમ આપ બકા લાગ્યા-આડક

નથી જ, પણ જરા દૂર પડેલી પાપાણુ આપ ભે આપો તો એ રેખા કાઢી શકાય.’ ભાંગતા જતા સ્વરે દાનવીર કર્ણુ ખોલ્યા.

‘દાન માગવા આવનાર પાસે પાત્ર ન હોય તો દાનીએ પાત્રાર્પણ કરવાની ફરજ છે, પાપાણુ મારાથી ઉચકી તમને ન અપાય, મહારથી, પ્રયાસ કરો પાપાણુ પાસે જવાનો અને આપે આપનું અંતિમ પણ મહાદાન.’ પ્રયત્ને કેળવેલી કઠોરતા ધારણ કરતાં અર્જુન સખા ખોલ્યા.

રહીસહી શક્તિમાત્રને એકઠી કરી સૂર્ય-પુત્ર કર્ણુ ઘમડાતા ઘસડાતા પાપાણુ પાસે ગયા. મહાબળે પથ્થર ઉઠાવ્યો. ઉઠાવીને કાંત પર બળપૂર્વક માર્યો. આખું મોઢું ઠડા થતા જતા લોહીયા છટકાયું. ગોવિંદના પીળા કોથેય ઉપર પણ એ મહાવીરનાં રક્તછાંટણું છંટાયા.

‘હો પ્રભુ, મારું અંતિમ દાન, સાથોસાથ થોડાં મેણાં સાબળતા જાવ. નાથ, આપે આ અયોગ્ય કશું છે. અને દુઃખ થાય છે કે હરિ, આપે દાનની મહત્તા જરૂર ઘટાડી છે. અમારા પક્ષની હાર થઈ છે ગોવિંદ, મેં ધાર્યું હોત તો જરૂર હું મારા પક્ષને જીતાડી શક્યો હોત, પણ પાંડવમિત્રો, તમે સ્વર્ગાધીશને મારી પાને લીખ માગવા મોકલ્યા. મારી ટેકને તમે રાજ્યકપટમાં લાખ લીધો, ને યાત્રક સુરેન્દ્ર દ્વારા કવચ અને કુંડળ આપે મેળવ્યાં. આજના યુદ્ધદિન પૂર્વે મને મારા કૃણતું જાન આપે ન થવા દીધું. અને પાંડવોને હણવાની મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી એટલે આપે કુંતાજી દ્વારા કબૂલ કશું કે હું સત્રિય થયો છું. માત્ર સત્રિય થયો જ નહિ, આદિત્યપુત્ર પણ છું. ત્યાં લગી આપે મારું અપમાન જ કરાવ્યું. મારાંયિ મૃત જ રાખ્યો. પણ તમારા વ્વાધ

ખાતર તમે મને ક્ષત્રિય ધ્યેયો તુરત બહાર કર્યાં. અને પાંડુપુત્રને નહિ હણવાનું વચન મેળવ્યું. અને આજ પણ મારું મૃત્યુ ન સુધરે માટે આપ દાન માગવાના ઢોંગમાં મને મારી દેક, નિશ્ચલતા છોડાવવા આંખ્યા. કેઈ ક્ષત્રિય પુત્રને મારી પામે દાન માગવા આપે મોકલ્યો હોત તો, તેને હું તેના જ ધનુષ્ય વડે સુવર્ણરેખા કાઢી લેવાનું કહેત, પણ આપ તો ગોપાલ, આપને શું કહું?

‘પણ જવા દો પાત, ગોવર્દા આજે મને જ્ઞાન થાય છે. આ લોભ, મોહ, કષ્ટ ચેમાથી પેદા થયાં? યુદ્ધમાથી જ ને? યુદ્ધે સુરેન્દ્રને કવચ-કુડલ ભીખતો કર્યો, યુદ્ધે આપ જેવા પરમ આત્માને કપટી મુત્સહીમાં ખપાવ્યા હવે હું તો શાંતિની નજીક છું. પણ મારા જીવનના અનુભવે કહું છું, યુદ્ધે માનવજાતનું કશું કલ્યાણ નથી કર્યું. એ યુદ્ધે માનવના સત્યો લૂંટ્યાં છે, માનવતા ખત કરી છે

‘આપ જેવાને યુદ્ધે કષ્ટ કરતા શીખવ્યું સુરેશને ભીખ માંગતો કર્યો, અરે એથી વધુ

કુલપુત્રોના વિનાશ વિનાના હાથે, ગુરુનો શિષ્યના હાથે, શિષ્યોનો ગુરુના હાથે કરાવ્યો. જગતને મારો એક જ સંદેશો કહેજો—અર્જુન સખા, કે યુદ્ધથી જ કાર્ય સિદ્ધ કરવા માગના કદી સિદ્ધિને વરતો નથી, પણ કાર્યદક્ષતા ગુમાવે છે. માનવી એથી સ્વત્વ ગુમાવે છે સ્વત્વ વિના સિદ્ધિ કયા?’ અને તરત મહા ભારતના એ મહાન યુગ્તમુના અંગો ખેંચાયાં, આખનાં રતન ઝાખાં—તદાન ઝાંખાં બની ગયાં. નતમસ્તકે કર્ણ વાણી સાંભળી રહેલ કૃષ્ણ-ચક્રે દોડીને દાનવીનું શિર ખેળામાં લીધું.

હૈલાલા જતા નિશાના અંધકારમાંથી ભણે કર્ણની વિચારવારા ગોપાળના કાનમાં શું શું રહી, “યુદ્ધથી જ કાર્યનિદ્ધિ કરવા માગનાર કદી સિદ્ધિને વરતો નથી. માનવી યુદ્ધથી સ્વત્વ ગુમાવે છે, સ્વત્વ વિના સાચી સિદ્ધિ કયાં છે?”

સાંચિના કળકળતા દીપકો સાથે મહા ભારતકાળના એ મહા દાનવીર ને મહારથીને આતમદીપ અનતની દીપગૃહિતમાં બળે મળી ગયો.

વૈશાક્ષી નજીક અંધેક વનમાં ભગવાન બુદ્ધે તેમના પાચસો શિષ્યો સાથે વાસ કર્યો તેમની ખ્યાતિની ફેરમ તો ગિરેલગા પણ પ્રસરી હતી. તેમનાં મૌઢ્ય, તેજ, વાક્યાનુર્ય તેમ જ અગાધ જ્ઞાનના પ્રભાવથી જનાર મનુષ્ય અભર્થ જતો અને તેમનું શરણ સ્વીકારતો.

એક વખત ભગવાન તથાગત ઉપદેશ કરતા હતા તે વખતે તેમણે કહ્યું. ‘મારો ઉપદેશ તો દક્ષ ભવસાગર તરવા માટે છે, તે પકડી રાખવા માટે નથી.’ એક ગૃહસ્થે કહ્યું, ‘ભગવાન બીજા ઉપદેશકો તો એમ કહે છે કે અમારો ઉપદેશ બંધમૂડીની જેમ પકડી રાખો. ભગવાન કૃપા કરી આપ તે સમજાવશે?’

તે સમજાવવા ભગવાન બુદ્ધે નીચેની વાત કહી:—

‘એક વખત એક માણસ નદી કાંઠે બેઠો હતો વરસાદને લીધે નદી બે કાંઠે વહેતી હતી પેલો મનુષ્ય વિચારમાં પડી ગયો પછી તેણે લાકડાંની મદદથી એક તરાપો બનાવ્યો તરાપાની મદદથી તેણે નદી પાર કરી. હવે તે તરાપો નદી પાર કરવામાં તે મનુષ્યને કેટલો ઉપયોગી નીવડ્યો હશે તે કહેવાની જરૂર નથી હવે જો તે માણસ તરાપાને માથે મૂકી ગામમાં બંધ તો ગામલોક તેને શું કહેશે? લોકો તેને એમ કહેશે:—મૂર્ખ, તરાપો તો નદી પાર કરવા માટે છે. તે માથે મૂકવા માટે નથી. તેવી રીતે ઉદ્દેશ એ તરાપો છે. તરાપાની જેમ ઉપદેશ ભવસાગર પાર કરવા માટે છે તે પકડી રાખવા માટે નથી’

ભગવાન બુદ્ધનો ઉપદેશ સાંભળી સર્વ શ્રોતાઓનો હર્ષમાં ફૂળી ગયાં —ગુણમનથી વહોરા

“ગુરુદેવ (સ્વીન્ડ્રનાથ કાકુર) માનતા, બચ્ચાં પર ગુસ્સો ન કરવો.

“હા, આપણે પણ માલુસ છીએ. આપણો જીવ કઠી કંટાળ્યો હોય. બચ્ચાંનાં તોફાન, મસ્તી, એમની આપણને ન સમજાય એવી કેટલીક અવળી રીતભાનથી આપણા ગુસ્સા ઉપરનો કામૂ જતો રહે, આપણાથી અસ્વસ્થ થઈ જવાય તો વર્ગની બહાર ચાલ્યા જવું, પાંચ મિનિટ, દશ મિનિટ બહાર થોમવું. વર્ગમાં શાન્તિની શરૂા જોવી. એમ કરતાં કરતાં આપણે શાંત થઈએ, એટલે વર્ગમાં જવું. પણ બચ્ચાં પર ગુસ્સો કરવો એ તો મોટું પાપ છે.

“બચ્ચાં પર અવિશ્વાસની નજર રાખવી એ તો પ્રભુમાં અવિશ્વાસ રાખવા ભરામર છે.”

“શાન્તિનિકેતનમાં એક શિક્ષકને આદત હતી બચ્ચાંને શિક્ષા કરવાની. ગુરુદેવનું ફરમાન હતું કે આશ્રમની ભૂમિ પર કોઈએ બાળકને શિક્ષા કરવી નહિ.

“શિક્ષક ઉસ્તાદ હતા. (વનોદી પણ હતા. એમણે બાળકને કાન પકડીને ભોંચેથી અદર કર્યો પછી લપકાક મારી. આ ભોઈ કોઈએ પૂછ્યું: ‘અરેરે, આ શું કયું?’

“શિક્ષકે ટીખળમાં ઠટે કલેજે જવાબ આપ્યો: ‘કેમ, ગુરુદેવનું ફરમાન છે આશ્રમની ભૂમિ પર શિક્ષા ના થાય એટલે મેં એને ભૂમિથી અદર કરીને શિક્ષા કરી.’ આવા દિમાગના પણ કેટલાક હોય છે.” (સૌ હસી પડ્યા. ચાચાજી પણ દુષ્ટાન્તનું રમુજપણું બતાવતાં પોતાનું નાક પકડીને ખૂબ હસી પડ્યા)

“ગુરુદેવ કહેતા: ‘શિક્ષક એ ચિત્રકાર હોય તો તેણે પોતાની પાસે સ્કેચબુક, કાગળ અને પેન્સિલ રાખનાં. કયાંય કશુંક એવામાં આવે, સુંદર દરય નજરે પડે કે તરત તેને આલેખી લે. મનમાં કોઈ કદપના બાજે (કદપનાના રંગો

તો હરદમ રંગાવાના જ એ તો માનવપ્રકૃતિ છે.) કે તરત તેની કાગળ પર આકૃતિ દોરી લેવી.

“શિક્ષક લેખનકળાનો શોખીન હોય તો તેણે એક નાનીશી નોંધપોથી અને પેન્સિલનો દુકડો સાથે રાખવાં. મનમાં તરંગ ઊઠે, અદવિચાર બાજે, ભાવરૂપી કોઈ સામરનાં મોજાં હૃદયપટે અથડાય કે તરત એની નોંધ કરી લેવી. પછી એનો ઘાટ કે આકાર પાછાથી હાથે રહીને આપી શકાય. પણ જેવું અવતરણ થયું એવું જ એને ટપકાવી લેવું એ શિક્ષકનું ઉત્તમ કાર્ય છે.

“શિક્ષકના મનમાં સતત બાળકનું ચિત્તન હોય.

‘વર્ગમાં પગ મૂકતાં પહેલાં અને વર્ગમાંથી નીકળતાં જ શું શીખવીશ, શું શીખવું એની સ્પષ્ટ આકૃતિ-રેખા શિક્ષક પાસે હોય.’ ગુરુદેવની આ વિચારમરણી હતી. શાન્તિનિકેતનમાં શિક્ષકની નિમજૂકે આ જ ધોરણ પર થતી.”

(સાબરમતી કલામંદિરમાં ચાચાજીએ શિક્ષકો સમક્ષ આપેલ પ્રવચનમાંથી)

પ્રેમ, લાગણીનો આદર કેમ રખાય?

ચાચાજી આવ્યા હતા. એમનાં કપડાંની યેડીમાંથી કપડાં કાઢ્યાં રોળાયેલાં ને યોળાયેલાં જણાયાં. મનમાં થયું, ધોવાનાં હશે. ધોવાના કુંડામાં તે કપડાં અલગ કાઢી પેટીમાંથી ધોયેલાં કપડાંની ભેડ કાઢી દ્વાલમાં લપેટીને થયાસ્થાને મૂકી. બીજે દિવસે સવારે ચાચાજી નહાવા આવ્યા રિવાજ પ્રમાણે લપેટેલો દવાલ ખોટી કપડા તપાસવા લાગ્યા. ‘મારા ગઈકાલવાળો કપડાં કયાં?’ મને પૂછ્યું.

‘એ ધોવાનાં હતાં, એટલે ધોવા નાખ્યાં છે.’ હું જવાબ પૂરો આપી ચે રહી ને તે બોલી ઊઠ્યા: ‘નાહિ... નહિ... કોણ કહે છે નથી ધોયાં? ધોયાં છે ને સરસ મબનાં!’

“પ....ણ.... યોળાયેલાં ને પૂરાં ધોવાયેલાં

જળાતા નથી એ કપડા બવેને ધોવાના તમે
ખીન પહેરોને? હજાએવા અવાજે ભોની
“નહિ નહિ નહિ ધોયા છે (મચાન
એએ પ્રેમથી ધોયા છે. ભવે અંદિના જેવી
સફાઈ નહિ આવી હોય! પણ તેથી શું? લાવો
એ જ હું તો પહેરીશ’

મારો એમના તરફનો પૂજ્યભવ અને
એમના મો તરફના પ્રેમતત્ત્વ મક્કમભાવ
આગળ હું લાચારબની મૂંઝી ગની મારુ મો
મિવાઈ મધુ જવાબ ના જણ્યો

તેઓ તરત મોઢયા ‘એક રડા વગર પહેર
ધોવામા નાખુ, તો એમની લાગણીઓનુ,
એમના પ્રેમનુ અપમાન ના થાય? કદીને
મારે માથે હાથ મૂક્યો

એ પ્રેમભર્યા હાથે મને ચુપ બનાવી મનમા
જે થોડો ધ્રોણ ફાંકો હતો તેનાથી હું ઝખવ ઈ
ગઈ મનમા ઠોક કહેતુ મલકાતુ આને
જ સતપુરુષની મહાનતા કહેવાય અને જ
નિરહ કાર કહેવાય.”

*

વિદ્યાર્થીપ્રેમ

આચ્છા આચ્છા કહીને ઝેળેઝેળા ફરી
વળતા ભના મોગા ભાળકોની કાની પેની બરા
અને અનેકવધ વાતોના સૂરો કાને સભાળતા
એ બધુ આચ્છા જ્યારે અહીં આવે ત્યારે
જોમામુ ભેસતા પહેલા જેમ ફીડીઓ ઉભર
એમ એમના આવવાથી વિદ્યાર્થીઓમા નવુ
ચેતન અને આનંદના ઉમંગકાઉભર ઈ આવે છે
ખરેખર બાળકો વિદ્યાર્થીઓની હુનિયા કઈ
ગજબ છે! આપણે મોટા થયા કઈક ગુમાવ્યુ
એ જાતનુ મનમા ધાય, અને પછી ઈચ્છા

* ખરેખરી નડનારી વસ્તુ આપણા મનભેડો નથી, પણ તેની પાછળ રહેલી
આપણી લઘુતા છે એ જરૂર બહુ બુદ્ધિ છે

* મને તો લાગે છે કે કુસાના મૂળમા જ ઝેરઆબરૂ રહેલી છે

* જ્યાં સુધી સત્યાગ્રહનો ખરો અર્થ આપણે બસાવે સમજી ન લઈએ ત્યાં
મુખી સત્યાગ્રહીની ફરજો બરાબર સમજવી શક્ય નથી

* સત્યાગ્રહીને ધણાય કડવા ઘૂંટડા ગળી જવા પડે છે

—ગાંધીજી

આપ એવી છે

એક વિદ્યાર્થીની એવી છે જે ઝેળામા
કદિ રેખાય નહિ યાદામા એનો યાદાટ
નહિ આનંદ યોરમા એનો યોરનહિ દુઃખી
દર્શન કરે ને રાજી થાવ પોતાને બાગે કામ
આવે તે પ્રેમથી કર ને કૃતાર્થ ધાય

એક દિવસ મે જાગરૂ આગમનો ભાગ
ઝાંડુ વાગ્યા માટે નેત્રો ફેમ છે, અન્ય
રમતવાગ વિવશીની જેમ તે ખમી જશે,
ભૂની જશે અંબુ એનામા મે ભેયેતુ નહિ
મને એના વર્તનથી વિદ્યાસ પડ્યો હતો

એક અવારે, ફૂની ફરતી જઈ ચડી

એવો મરમ અને કાગજપૂર્વક ભાન
અત્યારમા કોણ વાજ્યો હતો? વગી સફાઈના
નમય પણ થયો નથી! મને કુતુહલ થયુ
તપામ કરી બજારો વાગ્યો કે તે વિદ્યાર્થીની
બહેન હશે! ખરેખર મારી કન્યાના આવી ફરી
ભેતુ તો પાચખાના પાછળ તે બહેન ઝાંડુ
મારી રવી હતી એ પૂછ્યુ ‘તારો મમય
બગાડીને તો આ કામે નથી આવીને?’

ના બહેન આજે ભાઈવર્ગમા આ યા
નથી મો મેકા છે અહિ આવી ” એણે
પ્રેમથી લજવાઈને જવાબ આપ્યો

નાની નિરોપ વિદ્યાર્થીની બહેન

ભવે એનામા જે કાઈ હોય, પણ આ
તમ જે તો એના અચોવા પ્રેમધન આગળ મને
પુરાણકાગની—રામચુગની રામમન શત્રીનો
પ્રસંગ યાદ આયો

ધન્ય શર્ધ

બાળકોમા આ ભતના રૂડા તરવો પડ્યા
છે’ મને ખરેખરો યોષપાઠ મળ્યો

*

ઉઘડતા પ્રભાતની શીતળ પવન લહરી લહેગમી અને ડાળે મેઠું ગુલાબ સ્મિતભયુ' ઝૂમી ઊડ્યું! આ ભેળને પેટી પાંદડીએ મોં મચકોડ્યું: 'અમ્મ, એટલી વારમાં તો ફૂટ્યું ન સમાયું! અરે, મારી નજર માથે તારાં જેવા કેટલાંય ફૂલ ખીંચીને કરમાઈ ગયાં. નિત ખીંચે, ને નિત ખરે! એવા અદ્ય આયખામા તે શી મઝા?'

સુસ્કુમનું શુભાશ ધીરથી બોલ્યું: 'અલિ પાંદડી, બોધાં કે અફકેરાં આયખાનો તે વળી ચોરતો શો? છુપ્યું લેખે લાગ્યું ના પલું ય!'

પાંદડી ફફડી: અરે, હમણું પેલો માળી આવીને ચૂંટી જયો. એમાં તે વળી શું છવન લેખે લાગવાનું હતું. આ બે ધડીતુ છવન, કંઈ છવન કહેવાય?'

શુભાશની તો એ જ મીઠાશ મહેકતી રહી: 'પાંદડીજેન, તું નાની ને મોટી વાત કા કરે? હું તો એટલું જાણું કે, છવનનું ખીણું નામ સુવામ અને એ રીને સુવાસ ફેલાવતાં નોતરેલું મૃત્યુ જ સાચું છવન, સાચી અમરતા.....!'

શુભાશ પોતાની વાત આટોપે તે પહેલાં જ કોઈના કંઠેર હાથે જોતું કોમળ છવન આટોપી લીધું. જતાં જતા શુભાએ પાંદડીને કહ્યું: ચાલ, મારી સાથે ચાલવું હોય તો! ભેગું તારું ય છવન સાર્થક થઈ જયો!'

'ના રે, બાઈ! મરવા કોણ આવે! મારે તો હું છવનું ય છવનું છે. તું તારે જા!'

મિલજ કરતી પાંદડી બોલી. માળી તો એ ગુલામના ફૂલને અત્તરિયા પાને લઈ ગયો. અત્તરિયાએ એની કોમળ પાખડીઓ પીંખીને ઉકળતા પાણીમાં ઝમેળ્યું. ડેકાળીને એનું અત્તર કાઢ્યું. આમ ફૂલને

દેહ નાશ પામ્યો, પણ એનો આત્મા મહેકી ઊડ્યો જાણે મૃત્યુ છવન બની ગયું!

આ વાતને, આ ઘટનાને કેટલ ય દિવસ વીતી ગયા. ગુલાબ તો છવનની અમરતા ચેતવી ચૂક્યું હતું. પણ પેટી પાંદડીને ઘરડે-ઘડપણ કોઈએ ન મ'ઘરી. પીગી પડીને પવન ઝોકે ઠેઘાં ખાતી ધરતી પર આખોટતી હતી જાણે, છવન અને મરણનો મેદ શોધવા મથતી હોય તેમ રસ્તા પર અટ્ટીથી તપ્પી' ગેયાં ખાતી હતી!

એટલામાં, દૂરથી શુભાશની મહેકમરી આક્રમેજ માંબગી પાંદડીને આશ્ચર્ય થયું: 'શું હજી મુખી શુભાશ છવે છે?' ત્યાં જ જોરથી પવનનું ઝોકું આગ્યું અને ફૂલની અમરતાનો સ્પષ્ટ સંદેશ સંભળાવી ગયું!

રસ્તામાં રમગમી પાંદડીની બેડાલ રિયાત જોતાં જ શુભાશને આત્મા ઝડપી મર્યાં સ્વરે બોલી ઊડ્યો: 'જહેન પાંદડી, તારી આકશા! તું તો કહેવી હતી કે, મારે જ ઝેરું છવનું છે! તેને બલે.....!'

પણ આ સમયે પાંદડીની છવન-લીલા આયમવાની અટ્ટી પર હતી ટમટમતી એ ફૂલના આત્માને જોઈ જ રહી!

શુભાએ પુનઃ કહ્યું: 'પાંદડી તને માફ છે ને મે તે દિવસે કહ્યું હતું કે, આત્મા અમર છે તો પછી આ નશ્વર દેહના શી જરૂર?'

પાંદડી જિંચી થઈને કંઈ કહ તે પહેલાં કોઈના કમળ-કોમલ ચરણરૂપે તેને દેહ કચડાઈ ગયો! વગડાનો વેરણ વાટે પાંદડીની કરચો પવનને ઝોકે આડો અવળી ઊડો ગઈ અને ફૂલને આત્મા પવનની પાંખે પલાણીને વાગવરણમાં પ્રસરતો મધમધી ઊડ્યો!

છવનમાં સ્થિરતાને ચાહનારા,

સક્ષિપ્તમાં ઊંઘારી લહેર રાખે! —અનિલ

‘વિદ્વાન વિપ્રવર્ધા’ આશ્ચર્યનો વિષય છે કે, સર્વ વિદ્યાઓ તેમ જ સદ્ગુણોથી વિભુષિત હોવા છતાં એ આપ આટલા નિર્વિખત કેમ બની શક્યા? માનવમાત્ર અર્થ, ધર્મ, કામ કે તત્ત્વજિજ્ઞાસામાં જોટલા માટે પ્રવૃત્ત રહે છે કે એને દીર્ઘાયુ, યશ તથા ભૌતિક વૈભવ પ્રચુર પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થાય. કિન્તુ આપ પૂર્ણ સમર્થ, વિદ્વાન, સુદર, કાર્યકુશળ તથા મધુરભાષી હોવા છતાં એ આમ નિર્વિખત કેમ છે?’ પરમ ધાર્મિક મહારાજ યદુનાંબરમાં તીવ્ર જિજ્ઞાસા હતી

વિપ્રવર્ધા અવધૂત દત્તાત્રેયના અધસ્સ પુટ બાહ્યુવલ સ્મિત સુખન વેરી રહ્યા પોતાના આલોકપુજ નેત્રોને મહારાજના જિજ્ઞાસા મહર મુખ પર સ્થિર કરતા એમણે સરિમત કહ્યું, ‘રાજન્, મારા ગુરુઓએ મને એવું જ શિક્ષણ આપ્યું છે. એમની કૃપાનું આ મુક્ષણ છે કે મારી વિવેકબુદ્ધિ સતત જાગૃત રહે છે અને મનોવૃત્તિ મર્વંદા આસક્તિ મુખતી’

‘આપના એ ગુરુવરો તેમ જ એમના શિક્ષણના મર્મથી જ્ઞાત થવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે ખરું?’

‘મહારાજ, આપને એમને ઉપદેશ સદા ઉપલબ્ધ છે, તેઓ બધા સર્વંદા આપ સમક્ષ જ રહે છે, અને પોતાના અમૂલ્ય ઉપદેશનું નિર્ગાધ વિતરણ કર્યા કરે છે’

‘વિપ્રવર્ધા’ આપના નિગૂઢ કથનને હું સમજી શકતો નથી, કૃપા કરી સ્પષ્ટતાપૂર્વક કહો!’

‘સારું, તો સાંભળો!’ દત્તાત્રેય પ્રસન્ન વદને બોલ્યા, ‘મારા સૌ પ્રથમ ગુરુનું નામ છે પૃથ્વી એણે મને સર્વ આઘાત ઉત્પાતોમાં સદા અવિચલિત, સ્થિરચિત્ત અને શાન્ત રહેવાનું શિક્ષણ આપ્યું છે, જે પ્રમાણે એ સ્વયં વર્તે છે એના ઉપર કેટલીયે દેવી અને ભૌતિક વિપત્તિઓ અવારનવાર આવે છે, કિન્તુ એથી

એ રજમાત્ર પણ ચલિત થતી નથી એ પ્રમાણે કોઈ પ્રાણી કેવ સયોગે મને કષ્ટ પણ પહોંચાડે છે, તો હું મારા માર્ગથી ચલિત નથી થતો. આ સહનશીલતા તેમ જ ધૈર્યવ્રતના ધનધાન્ય મને માતા ધરિત્રીએ આપ્યા છે

‘મારા બીજા ગુરુનું નામ છે વાયુ વાયુના બે પ્રકર છે પ્રાણવાયુ અને અહવાયુ પ્રાણ વાયુ માત્ર આકારની ઈચ્છા રાખે છે; રૂપ, રસ કે ગંધ એના પર કોઈ પ્રભાવ પાડી શકતાં નથી એ રીતે સત્પુરુષે મિતાકારથી મનુષ્ય રહેવું ભોંઈએ, રસના લોભુપનાથી વિચલિત ન થવું ભોંઈએ બાહ્યવાયુ સર્વત્ર વિચરવા તેમ જ ગંધ વકુલ કરવા છતાં પણ અવિકૃત રહે છે, શુદ્ધ રહે છે આત્મજ્ઞાની સત્પુરુષે એ પ્રમાણે સામારિક કર્મોનું પાલન કરવા છતાં પણ ક્ષિત્તિમુધ્ધ ન રહેવું ભોંઈએ આ સયમ, શુદ્ધિ, ગતિ તેમ જ અનાસક્તિની શિક્ષણ સહુરીઓ મેં વાયુમાથી મહુણ કરેલ છે

‘મારા ત્રીજા ગુરુનું નામ છે આકાશ આકાશ જે રીતે તેજ, જલ, વાયુ અગ્નિ આદિથી આચ્છાદિત રહેવા છતાં પણ એનાથી અલગ, સાથે જ એનામાં વ્યાપ્ત પણ છે. એ રીતે આત્મા પણ વિવિધ શારીરિક ગુણધર્મોમાં વ્યાપ્ત હોવા છતાં ય એનાથી પૃથક છે આત્માની સર્વવ્યાપકતાની આ શિક્ષા તારકી મેં આકાશ પાસેથી પ્રાપ્ત કરી છે

‘મારા ચોથા ગુરુનું નામ છે જલ જલ સ્વભાવત શુદ્ધ હોય છે, સ્વચ્છ હોય છે આકાશથી સ્વચ્છ સ્વરૂપે પડે છે, પૃથ્વી પર આવીને સંભોગવશાત એ ગદ્ગદ બની જાય છે કિન્તુ, તુરંત જ એ પોતાના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપને પામવા પ્રયત્નશીલ જ નહિ, સદૃશ પણ બની જાય છે પોતાની રસમયતા વડે એ ધરતીને પરિતૃપ્ત કરે છે, વૃક્ષ-લતાઓને હરિભરી બનાવે છે એ જ પ્રમાણે મનુષ્યે પણ જલમમાન શુદ્ધ.

રનેહયુક્ત તથા મધુર સ્વભાવના બનવું જોઈએ.

‘મારા પાંચમા ગુરુનું નામ છે અગ્નિ. અગ્નિની તેજસ્વીતા અંગે અન્ય કોને ૨૫૨ કરતાં ય ડર છે; છતાં પણ એ આપણા અન્નને—પ્રાણપોષક અન્નને પચાવે છે, શરીરને ગરમ રાખે છે, આપણા અસ્થિચર્મમય શરીરને અતે પોતાની ગોદમાં વિલીન કરી લે છે ...એટલું જ નહિ, આપ એને જે કંઈ પણ આપે, એ સતોષપૂર્વક એને પોતાના ઉદરમાં સમાવી લેશે. એ કોઈ પર રનેહ અને કોઈ પર દ્રેષ નથી કરતો. પોતાની પ્રકૃતિમાં સદા મમરૂપ રહે છે. સત્યરૂપે પણ એમ જ રહેવું જોઈએ—સદા મમરૂપ, નિર્મલસર, નિર્દોષ અને નિર્લિપ્ત....’

‘મારા છઠ્ઠા ગુરુ છે સૂર્ય. સૂર્ય જે રીતે પોતાનાં કિરણો વડે પૃથ્વીના જલને સંચય કરી એને સમયાનુસાર પાહું પૃથ્વીને જ સમર્પિત કરી દે છે; તે રીતે સત્યરૂપે પણ સંસારમાથી પોતા માટે એકતરફવામાં આવેલ પદાર્થોને યથાસમયે સંસારના ગ્રેય કાળે જ અર્પણ કરી દેવાં જોઈએ. આ સમર્પણ તેમ જ ત્યાગનું શિક્ષણ-કિરણ મેં સૂર્યમાંથી પ્રકુલ કર્યું છે.

‘મારા સાતમા ગુરુનું નામ છે ચંદ્ર ચંદ્રની કલા પ્રતિમાસ કાલપ્રભાવે વધતીઘટતી રહે છે;’ કિન્તુ ચંદ્રનાં મૂળ રૂપ કે એના સ્વાભાવિક ગુણ શીતલતામાં એથી કોઈ ફરક પડતો નથી. આ પ્રકારે સત્યરૂપે પણ કોઈ પણ અવસ્થામાં પોતાના સદ્ગુણને શુભાવશે જોઈએ નહિ; કારણ કે કલાનુસાર પરિવર્તન તો ચરીરનું લક્ષણ છે—આમાનું નહિ.

‘મારા આઠમા ગુરુનું નામ છે સમુદ્ર. વર્ષા-ઋતુની સહસ્ર વારિધારા તથા અસંખ્ય નદી એનાં જલનાં સંચય (મલન થવા છતાં ય એ

કદી પોતાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નથી કરતો; કે નથી તો ગ્રીષ્મઋતુની અસરમાં આવી મુકાઈ જતો. એ જ પ્રમાણે સત્યરૂપે પણ સર્વદા સમતોલ રહેવું જોઈએ—ન તો વૈભવની પ્રચુરતાથી છલકાઈ જવું જોઈએ, ન તો દુર્દીનના પ્રભાવે દુઃખ ઘમ્મ જવું જોઈએ. આ સમતોલ-ચિત્ત રહેવાનું શિક્ષણ-મોતી મેં સમુદ્રમાંથી મેળવ્યું છે.

‘મારા નવમા ગુરુનું નામ છે મધુકર. મધુકર જે રીતે લિન્ન-ભન્ન પુષ્પોમાંથી રસારવાહ ગ્રહણ કરા લે છે; એ રીતે ગુણીજને પણ નાના મોટા સર્વ શાસ્ત્રોમાંથી એનું સારભૂત શિક્ષણ ગ્રહણ કરી લેવું જોઈએ. આ સાર-આહીતાનું શિક્ષણ-શુશ્ર્ન મેં મધુકર પાસેથી મેળવ્યું છે.

‘અને મારો દસમો ગુરુ છે, બાળક. બાળક જે પ્રમાણે સર્વત્ર નિઃશંકભાવથી વિચરણ કર્યા કરે છે, કોઈ પ્રત્યે દ્રેષ, માત્સર્ય કે કોઈ આદિ દુર્ભાવનાઓ નથી રાખતો તથા એનામાં પ્રતિ-ક્ષણ વૃદ્ધિની પ્રવૃત્તિ થતી રહે છે—એ પ્રમાણે પ્રત્યેક મનુષ્યે નિઃશંક, નિર્દોષ, દુર્ભાવનાવહીન બનવું જોઈએ; તેમજ એનામાં પ્રાતિક્ષણ પોતાની આર્તમક ઉન્નતિની પ્રવૃત્તિ થતી રહેવી જોઈએ.’

મહારાજ યદુએ અંવધૂત દત્તાત્રેયને સભાકા અભિવાદન કરતા કહ્યું, ‘બ્રહ્મવેત્તાઓમાં અગ્રગણ્ય (વપ્રવર્ધ) આજે આપે મને એ દીર્ઘકાલિક સંશયમાંથી વિમુક્ત કરી દીધો, જેનાથી હું આજ સુધી ઉદ્ભ્રાંજિત રહેતો. આવશે હું—સંસારની સારી સુખ-સમૃદ્ધ હોવા છતાં ય અસતોષની ભવાળામાં જલતો રહ્યો છું.’

અંવધૂત દત્તાત્રેયના ચિર-સૌમ્ય (વનસ) મુખ-મંડળ પર પૂર્વવત્ અલૌકિક આભાચુક્ત સુમંગલ સ્મિત (વલસી રહ્યું). (હિન્દી ૫૨મી)

અથ

પ્રલપની દુર્દશા જોવાને માટે સખચે અહિયા?

મને ફાની જગતમા ઈશ શા માટે અમર કર્યો? —અર્ન

(અનુ ૦ પૃ ૦ ૨ નું ચાલુ)
 રસ્તો તો મને એ જ લાગે છે કે ગરીબમા ગરીબ
 કુટુંબમાંથી ગુણવતી કન્યા શોધી કાઢવી ને તે
 શોધતા વખત ભય તો તેની પરવા ન રાખવી
 બાની પ્રત્યે પણ હું ખોટા મોહમાં પડ્યો
 તેના પ્રત્યે મારે કસાર્પણ જ વાપરવામાં ધર્મ
 છે એમ માનુ છું માબાપે પોતાના સ્વાર્થને મારુ
 પ્રબળી ગતિ કે ઈચ્છાને ન રોકવી બેઠુંએ બાને
 મે ઉતર ધરીભર કાલે ઉરોજન આપ્યું બાએ

કડવો ધૂન ઠાપીને ગમદાસનો વિયોગ પણ સંતોષ
 રાખી સહન કરી લેવો બેઠુંએ એ મારી મવાહ
 છે સમદાસ રાજગોપાલાચારી જેવા ચારિત્રવાન
 પાસે જઈ ગુખી થાય તેમાં બાએ તેને આશીર્વાદ
 જ આપવા એવી મારી સલાહ છે તેમાં બાનું પરમ
 શ્રેય છે તેને મદગુણી છેકરો છે એમાં જ સંતોષ
 માને તમને ઈશ્વર સહાય કરે! હું તમારા પ્રેમને
 લાયક થવા પ્રયત્ન કરુ છું

શુભેચ્છક આપના આગીનાદ

ગાંધીજીમાં એ ખૂબી હતી કે જેને મદદની વધારે જરૂર હોય તેને જ સૌથી પ્રથમ
 મદદ કરતા એટલા માટે એવાને મદદ આપવાની રીત શોધતા એમાંથી ચરખો
 નીકળ્યો, એ એમની અદ્ભૂત પ્રતિભા કાવ્યશક્તિ હતી કેવળ થોડી પમ્પિ લખી
 નાખવાથી કેઈ કવિ નથી બનતો! યાત્રાચાર્યે કહ્યું છે ॥ કવિ કાન્ત શ્રી ॥ જેને કાન્ત
 દર્શન, ફરતુ દર્શન સૂક્ષ્મદર્શન થાય છે એ જ કવિ છે એ અર્થમાં ગાંધીજી કવિ હતા
 એમણે કેટલાય વખો પહેલાં કહ્યું હતું કે હિન્દુસ્તાન માટે ગ્રામી પ્રેમની જરૂર છે નથી
 નાનીમ રાષ્ટ્રજા પા જમીનની વહેંચણી વિશે એમણે વધા પહેલાં કહી રાખ્યું છે - વિનોબા

ખારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬ પરદેશ માટે સિનિગ ૧૨ લવાજમ બનીએકરથી
 ૪ કાયાનરને મરનાથે મોકલવું પ્રથમ અકથી જ નાકુકો નોધાય છે દર મામની બારમી
 તારીખે અક પોષ્ટ થાય છે થોડી નકલો લાવકાગળ પર છપાય છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ
 દેશમાં રૂપિયા ૨૫૦ પરદેશ માટે સિનિ ૧૨૫૪૦૫૫૬૪૨માં ગ્રાહક નબર અવશ્ય લખવો

ખારા બાપુ કાયાનય રૂપાયતન જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા

	પૃષ્ઠ
૧ બાપુના પરો	૭
૨ ગાંધીજીનો વિનોદ	૯૦ મં ૪
૩ મૂળી મરતાની	એક દીવાનો ૬
૪ એ પૈમાની અક્ષવ	ચુકુવલઈ ૭
૫ ત્યાગવીર જમનાવાનજી	૧૦ બં ૮
બોવકળા	૧૦
૭ નાયકાતનુ માપ	ચલુકોડ બાવનિયા ૧૧
૮ ગીતા રામાયણમંત્રી ગાંધીજી	૫૦ મં ૧૨

૧૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૬

	પૃષ્ઠ
બાપુનો સત્યાગ્રહ	રતિવાલ અનિલ ૧૪
૧૦ ગાંધીત્યાગ	અનુમ વાલોડી ૧૫
૧૧ ત્રણ ડાલાઓ	હરિશંકર પારનાઈ ૧૭
૧૨ મીરા મેળા	લલિતકુમાર વસાવડા ૨૧
૧૩ ચ આજની વાતો	વિમળા પટેલ ૨૦
૧૪ ગુલાબ અને પાંડી	અનવર આગેવાન ૨૫
૧૫ દત્તમેયના દમ ચુક	નાથાનાલ દં ૨૬
૨૬ એવાવલોકન	વરપેજ ખીજી

પ્રકાશક અને ગ્રંથક ખીરેન ગાંધી ૩૧ ૧૧૧ મુદ્રણ ૧૧ જૂનાગઢ

અમારાં પ્રકાશનો

આપુ ચિન્તાનથી. આપુની અર્ધો હજાર લાક્ષણિક તત્ત્વોનો મૂળ (પ્રથમ આવૃત્તિ અપ્રાપ્ય હોઈ બીજી આવૃત્તિ છપાય છે) મૂળ છે ઉપરથી

આપુનું મૂળ આપુના મુલ્યનો એમના જ હસ્તાક્ષરો, ત્રિગી શુભોભનો સુક્ત મુંદર પુસ્તિકા મૂળ સવા ઉપરથી

ગાંધી ગુરુ લેખક શ્રી ગુરુદયાલ મલિક

મૂલ્ય સવા રૂપિયો

શ્રી કાકાદાસ દાવેદારે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના 'ભક્તની અવસ્થિ'માં આ લેખ નાગાનુ મહત્તર સમજાવતા લખ્યું છે —

"મહાત્મા ગાંધી અને કવિત્વ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર આપણા જમાનાના બે મહાન પુરુષો, ભારતીય નૃસિંહના બે મહાન એમને વિષે કેઈ પણ, કદાચ તેઓ તે આર્થિક થયાનું જ પદ જ્યારે એમને વિષે ભગવદ્દય ગુરુદયાલ મલિક લખે, ત્યારે તે પદ જ શ્રી ગુરુદયાલ—આ રાત્રી—ગાંધીના ખમ પ્રગમના નાગ્યા હતા એમના જ પરિચયના તમે ગણાય. અને કવિત્વ રવીન્દ્રનાથના તે તેઓ અગ્રીમ ભાગ

"દેવ જુવ ભક્તો જેમ મહાંદા પુરોહિતમ રામચન્દ્ર અને લીલાવિગની કૃતિઓના વચ્ચે અમેદ ભેદ શકે છે તેમ જ ગુરુદયાલ પદ ગુરુદેવ અને ગાંધીના વચ્ચે અમેદ ભેદ છે એમની એ અમેદ દર્શિ એમને આ નાનકડી લેખમાળામાં અનેક રીતે વ્યક્ત કરી છે"

On Life's Journey with Gandhiji (ગાંધીના સાથે જીવનયાત્રા)

Gardial Mallik

આ અંગ્રેજી પુસ્તિકામાં શ્રી ગુરુદયાલ મલિકના એ માનવજીવનનું રહસ્ય ગાંધીના આદર્શો અનુસાર સમજાવવા એક નવું પ્રયત્ન કર્યો છે

આ પુસ્તિકાનો જરૂરતી અનુવાદ પણ આ જ સમયમાં પ્રસિદ્ધ થશે

મસ્તીની પગોમાં દેખાડ શ્રી અંતિના અંતિ

મૂલ્ય . બાર આના, લાક્ષણિકતાની આવૃત્તિનો એક રૂપિયો

કાંઈથી રતિવાલ 'અંતિ' આપણા નાડિયાજગતના એક આસાપ્ત કવિ છે તેમનો એક માધ્યમગત 'કમરો અને તુલસી' પ્રસિદ્ધ થયો છે કવે તેમનો આ ૧૨૫ સુક્તનો મુંદર સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થાય છે આ સૂત્રાત્મક સુખકોમાં માનવજીવનના વિવિધ પાસાઓ અંગેનું એમનું તલસ્પર્શી ચિંતન કાવ્યક્ષમ ભાષ રૂપે મૂર્ત થયું છે

આ સુક્તક-સંગ્રહની પ્રસ્તાવના લખતા શ્રી ગુરુદયાલ મલિકના લખે છે —

"આ પુસ્તિકા લખનાર શ્રી રતિવાલ 'અંતિ' એક મસ્ત અનુભવી અને કવિ છે જીવન સાગરના તટ પર જિલા રહીને જે તરંગોની કોડા ગતદિવસ અતી ગઈ છે તેને જુએ છે અને તેમાંથી એક અમાધારજી આનંદ અને ચિંતાનરૂપ તારવે છે"

"આશા છે શ્રી 'અંતિ'ની 'મસ્તીની પગોમાં'—જે તેમનો અગ્રણ્ય લખવામાં એમ અનોખો પ્રયામ અને પ્રશસાયેલ પ્રયોગ છે—એ પુસ્તિકા વાંચનાર એ કોઈ વાર મસ્તીમાં આવી જશે અને પોતાને ભૂનીને જીવનનીવાનો જે મર્ગ છે તે ઘોડાક સમજી શકશે"

જ્યાં નજી પ્રમાણમાં આપુ આસાપ્ત પ્રગત રગ

ડાયાલના પ્રકાશન, જૂનાગઢ

મીઠાં શમણા

આ શમણાં, મીઠાં શમણા,
ફળે અગર એ ના ય ફળે પલુ દે છે મુખ એ હમણા;

આ શમણાં, મીઠાં શમણાં
દોઝખ શી આ વર્તમાનની
ફર થઈ છે પીડા;
મન-પ'ખી ભાવિ-આકાશે
ભીડી કરે છે કીડા,
આજ બૂલીને કરી રહ્યું છે કાલ તણી મન રટણ,

આ શમણાં, મીઠાં શમણાં.
હુકર લ્યારે બની જતું આ
જીવતર દઈ - રસેલું;
સંજીવની શી ધરે કદપના
ભાવિ આશ ભરેલું,
ચરણ તળેની આગ કેડીને પરી પ્રદેશે રમણા!

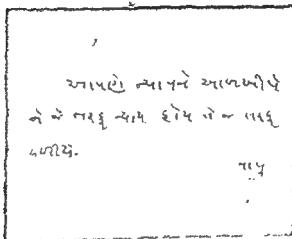
આ શમણાં, મીઠાં શમણાં.
ભય ભલે મન પરી પ્રદેશે
હોય નહીં પલુ જમણા,
હોય ઝાંઝવાં ત્યાં જ ન હોડી
ભય અધીરી તૃષ્ણા,
વર્તમાનના દઈ થકીયે દેશે દુઃખ એ જમણાં!
આ શમણાં, મીઠાં શમણાં!

રતિસાલ-અનિલ

સારાંશ

ઉદ્દેશાત્મનાત્માનમ્

વર્ષ ૯ [૧૨ - ઑક્ટોબર - ૧૯૫૬] ૨૧૭૯ ગો

આપણે ન્યાયને આજખીરે ને ને તરફ ન્યાય
હોય તે તરફ બળીયે. —જાપ

(ગાંધીજી અને ગુરુદેવની ઉત્તમભાવનાઈ અનુશીવન કન્ઝ મસિક)

ગાંધીજીનો વિરોધ

‘ધડિયાળો ભલે ભુની પડે’

ગાંધીજી મધ્યપાલનના પૂજ્ય ગામડી હતા તેથી તેમનું જીવન ધડિયાળા કાટાની જેમ નિયમિત હતું એકવાર એક કાંઈક થઈએ તેમને ચાર વાગે મળવાનો સમય આપ્યો હતો તે કાર્યકર્તા ગાંધીજીના કેટલાક મુખ્ય વિશ્વાસી વિરુદ્ધ અભિપ્રાય પ્રત્યક્ષ હતા તેથી ગાંધીજી સાથે તે સાચી ચર્ચા કરવા મુજબ હતા.

તેમની ધડિયાળા બધ બર ચાર વાગ્યા અને તેમણે ગાંધીજી ઈ. એ. ડી. મા. પગ મુક્યો ગાંધીજીએ એક બાઈ સાથેની સુલાકાત પરી કરી પેલા વાઈકર્તા તરફ બેસી અને પછી પોતાના ધડિયાળા તરફ નજર કરી તેણે હાથમાં બાઈ મિનિટ બાકી હતી ‘તમે બાઈ મિનિટ વહેવા આજ્યા’ ગાંધીજી હસીને કહેતા

‘માફ કરજો, મારી ધડિયાળા તો ચાર વાગી ગયા છે’ હસીને ગાંધીજીએ કોઈ કીમાથી બહાનું લખા પગ ઉપાડ્યો.

‘ના, ના, તમે અહીં આવો, ધડિયાળો ભલે જુદી પડે, પણ આપણે ન પડીએ’ ગાંધીજીએ પેલા બાઈને રોકવા કહ્યું અને વચ્ચેના મનસેનો એ વિનંતી લખાવા માંડી પેલા સુલાકાતી હસીને ખાલી રાકવા નહિ.

મધ્યમમૂર

એક ‘સેડીકન પત્રક’ ગાંધીજીની મુલાકાતે આવ્યો હતો, તેને ગાંધીજી સાથે કોડી ચર્ચા કરી પછી પૂછ્યું ‘ફરે તારાની તબિયત કેમ રહે?’ આ સેડીકન સેડી ન મધ્યમમૂર—’ એમ કહીને ગાંધીજી પોતાના કાથમાં પેન્સિલ દીની ને પૂછ્યો ‘મિડ વી ન’ સ્ટર્ડ બતાવ્યો.

લડન-નર્થનિ

આ ગા. જાન મહેલમાં ગાંધીજી કેદી હતા ત્યાં જ બાઈવાલ, ઈ. મિ. ઈ. મુકે નિની નાયક, સુમીવા નાયક તેમની આવે ગઈતા હતા એક દિવસ ઈ. મિ. ઈ. નામે કેદીનું પાનમક ત્યાં આવ્યું એ તેમના લગ્નની વસ્તી વર્ષ ગાઈ નિમિત્તે ભેટ હતી લગ્નની વાત નીકળી એટલે મહા ભાવે બાઈ ગાંધીજીને પૂછ્યું. ‘આપણા લગ્નને કેટલા વર્ષ થયા હશે?’ ગાંધીજી. (હસીને) ‘બાન પછી પોતાનો લગ્ન દિવસ જીવવા હોય એમ લાગે છે.’ એ સારાની બધા હસી પડ્યા રમુગુડાંની મળત એકવાર ગાંધીજીની મહા જીની ભાગ ન વ્યવસ્થા એક

બાઈને કરવાની હતી ગાંધીજી અને તેમના સાથીઓ મોટે અનુકૂળ રસોઈ તૈયાર કરી ગઈ પછી તેઓ કાર્ડ પછી મ. ન. ની મીઠાઈને મનાવેલ થતો ન હતો, એ જીવન પેલા પ્રમાણને

સાક્ષતી હતી. લોકજનમાં એકાદ મીઠાઈની વાનગી પીરસવાની તેમની ઇચ્છા તેમણે મંડળીના એક બાઈને જણાવી. પેલા બાઈએ કહ્યું: 'આપુને આવી મીઠાઈ પસંદ નથી.'

આમ વાત ચાલતી હતી ત્યાં બા આવી પહોંચ્યાં. યજમાને બાને પૂછ્યું: 'બા! આપના સાથીઓને રસગુડાં પીરસું તો કેઈ સુરકેલી ખરી કે ?'

બા માનતાં હતા કે આશ્રમવાસીઓને કંઈક સ્વાદિષ્ટ મળે તો સારું, એટલે તેમણે કહ્યું: 'નારે, કંઈજ સુરકેલી નથી. તમે જરૂર રસગુડાં ખવડાવો.'

જમતી વેળા રસગુડાં પીરસાતાં ભેઈ ગાંધીજી હસીને બોલ્યા: 'અરે! અરે! આ શી આફત છે ?'

'બાની પરવાનગીથી આ બધું થાય છે.' એક આશ્રમવાસીએ કહ્યું.

'બાની પરવાનગી લઈ લીધા પછી મારું શું ચાલવાનું હતું? બા એમ જ કહે છે. અને તેમાં એને મજા પડે છે.' ગાંધીજી બોલ્યા.

અને હસતા હસતા, ગાંધીજી સિવાય મહુએ રસગુડાં ખાધાં.

બ્રિટીશ સિંહની દશા

એકવાર ગાંધીજીએ રાષ્ટ્ર સાથે એવો કાર્યક્રમ મૂક્યો હતો કે, પ્રજા ભે તેનું યોગ્ય પાત્રન કહે તો એક વર્ષમાં હિન્દને સ્વરાજ મળે.

હિન્દમાં અંગ્રેજોના હસ્તક ચાલતા એક છાપાના પ્રતિનિધિએ મૂંઝાઈને પ્રશ્ન કર્યો કે, 'બે હિન્દને એક વર્ષમાં સ્વરાજ મળે તો અંગ્રેજોનું શું થશે ?'

ગાંધીજી: સિંહ થેટાની સાથે પડી રહેશે. ગાંધીજીને આ વિનોદ સાંભળી પેલા ખતકાર વધુ પ્રશ્ન પૂછતાં અટકી ગયા.

દરિદ્રનારાયણનો પ્રતિનિધિ

દક્ષિણ હિન્દમાં એક વ્યક્તિએ વર્ષો સુધી

ખાધ-પૈસા ભેગા કરી એક મંદિર બંધાવ્યું હતું. તેમાં તેણે રામ લક્ષ્મણ જાનકીની પ્રતિમા પધરાવી હતી અને તે પ્રતિમાને ખાદીનાં કપડાં પહેરાવ્યાં હતાં. તે મંદિરમાં રામની પ્રતિમા પાસે ગયા ત્યારે પેલા સ્થાપકે ગાંધીજીને ખાદીની લેટ આપી. આ પવિત્ર દ્રવ્ય ભેઈ મંડળીના એક બાઈ ગાંધીજી તરફ ભેઈને બોલ્યા: 'હાકો દેવ આગળ લેટ ધરે છે. પણ તમને તો દેવે લેટ ધરવી ભેઈએ, કેમ ?'

સ્થાપક: ભગવાનને દાસાનુદાસ શા માટે કહ્યો છે? ગાંધીજી જેવા દાસને એ દાસ છે.

ગાંધીજી: [હસતાં હસતાં] મને ઇશ્વર દરિદ્રનારાયણનો સાથો પ્રતિનિધિ માને છે. એટલે ઇશ્વરે પણ એ દાન આપ્યું જ રહ્યું ને!

યશ મળવો મુશ્કેલ છે

એકવાર પરદેશના પ્રવાસીઓ ગાંધીજીને પટણામાં મળવા આવ્યા હતા. ગાંધીજીની સાથે તેમણે વાતો કરી અને છેવટે દિનચર્યા પણ બાંધી લીધી. તેઓ વિદાય થતા હતા ત્યારે પોતાની પરિચયોમાં રહેલાં કુળ મનુ ગાંધીને પરિચય કરાવતાં ગાંધીજીએ કહ્યું: 'આ ભારી પૌત્રી પણ છે અને હજારમ પણ છે. અને વળી સાબુ વગર જ એ હજારમ કરી આપે છે અને હું તે વખતે બેઠી બહુ છું.'

પ્રવાસીઓ પેટ પકડીને હસ્યા અને 'પાવ રપી હજારમ' કહીને મનુબહેનને અભિનંદન આપ્યાં.

મનુબહેન: વાત સાચી છે. પણ હિન્દુસ્તાનમાં તો જે જિનઆવડતવાળી હોય તેને હજારમ કહે છે, સાવ હજારમ જેવી છે હજારમ જેવી!

ગાંધીજી: જુઓ, છોકરી શું કહે છે? આ જમાનામાં યશ મળવો મુશ્કેલ છે!

અને હસાહસ થઈ રહી.

પ્રજાનાં પૂબય એડું જમન હોડું ભેઈએ,
અમલતય છે કે કેવું છવવ હોડું ભેઈએ?—મનન

દરેક વાતને એક જ અત્યંત હોય એવું નથી, વ્યક્તિ અને સંજોગ પ્રમાણે એક વાતને અનેક અત્યંત હોઈ શકે, શી રીતે તે આપણે નીચેના પ્રસંગમાં જોઈએ.

વૈશાખના આઠરા તાપથી બચવા માટે અરુણ તેના કુટુંબ સાથે નવવખીથી રાતની ગાડીમાં રાજકોટ જવા બેઠો.

લગનગાળો આવતો હતો એટલે દેનમાં ખૂબ ભીડ હતી વાકાનેર સુધી તો ખાસ તક લીધું ન પડી પણ વાકાનેર જ ક્યારે વીરમ ગામથી આવતી ગાડીમાં બેસવાનું હતું તે આવી ત્યારે તે પહોંચી જ બિજારાત્રી હતી અને તેમાં કુટુંબ સાથે કોઈ પણ ડબ્બામાં પ્રવેશી શકાય એમ હતું જ નહીં—સામાન સાથે નાના મોટા મગી પાચ માણસ હતા.

સેકન્ડ ક્લાસના ડબ્બામાં થોડી જગ્યા હતી તેમાં જમતમ કરી સામાન મૂકી ગોઠવાઈ ગયા રાજકોટ આવ્યું અને બધા જીગડાં અરુણ પાસે ઝીલ વર્ગની ચાર ટિકિટો હતી—અને અત્યાર સુધી કોઈ પણ ટિકિટ એવા આવ્યું ન હતું, અને ડબ્બામાંથી જિતગી ગયા પછી પણ કોઈએ પૂછ્યું ન હતું—એ ધારત તો નોખ વર્ગની ટિકિટ આપીને સ્ટેશન બહાર જઈ શકે તેમ હતો પણ તેને પ્રમાણિક બનવું ન હતું—થોડા પૈસા માટે રેલવેને શા માટે છેતરવી? એવામાં ત્યાંથી ઇન્સ્પેક્ટરને પમાર થતો જોયો—અરુણે તેને બોલાવ્યો અને બધી વાત કતી ને વાકાનેરથી તે રાજકોટ સુધીનો સેકન્ડ ક્લાસનો વધારાનો ચાર્જ કરી તે પ્રમાણે ગમીદ આપવા કહ્યું.

ઇન્સ્પેક્ટરે ટિકિટચેકરને બોલાવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો તમે કોઈ રેલવે અધિકારીને ખબર આપ્યા વિના સેકન્ડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરી એટલે દબવ ચાર્જ થયો—પણ કઈ નહીં, તમારે વધારે પૈસા નહીં લોગવવા પડે—હું

બે ટિકિટનો જ દબવ ચાર્જ કરીશ.

અરુણ વિચારમાં પડ્યો આ વગી ખરું? એ જોગ્યો ‘આ ખબર તો હું જાતે જ આપુ છું, વોલન્ટરી ઇન્ફર્મેશન માટે બે આનાની પેનલ્ટી લઈને વધારોનો ચાર્જ લેવા જોઈએ.’

ઇન્સ્પેક્ટરે મહાનુભૂતિ દર્શાવતા કહ્યું ‘તમારી વાત ખરી છે અને એટલે તો તમારે વધારે પૈસા ન ભરવા પડે તે માટે જ હું તમને બે જ ટિકિટનો દબવ ચાર્જ કરવા કહ્યું છું તમે કહો છો તેમ બે આના પેનલ્ટી લઈને વધારાનો ચાર્જ લઈ શકાય, પણ તે માટે તમે ગાડીને વાકાનેર સ્ટેશન ખમગ આપે ન હોવી જોઈએ, ગાડીની સૂચના વિના ટિકિટચેકરની મનાકા મુજબ એમ ન થઈ શકે, કરે તો મુશ્કેલીમાં મુકાય એટલે હું કહ્યું છું તેમ કરો.’

અરુણને ગમે એ વાત જીતગી ગઈ, ‘ખરા બર, રેલવેને ય આમાં તુકમાન નથી ને હું ચે રેલવેને છેતરતો નથી’ એ બે ટિકિટનો દબવ ચાર્જ ભરી સ્ટેશનની બહાર નીકળી થોડા ગાડીની તપાસ કરવા લાગ્યો.

તમે માનશો કે વાત પૂરી થઈ, ખરું? પણ ના, એ વાતોનો અત્યંત આમ પણ આવી શકે—

વાકાનેરથી રાજકોટ સ્ટેશન સુધીની વાત તો ઉપર પ્રમાણે જ છે—અરુણ ગાડીમાંથી જિતગીને પમાર થતા ઇન્સ્પેક્ટરને બોલાવે છે ઇન્સ્પેક્ટર સિમન કરીને એક બાપુ પગ લઈ લાય છે હાથે કતીને ટીક શિકાર હાથમાં આવ્યો છે. એને જરા રોષમાં કહે છે ‘જુલ્લેસ મિન્ટર, કાયદા પ્રમાણે તમારે, બેનો ત્યાંથી જ ગાડીને ખમગ આપવી જોઈએ તમે એમ નથી કર્યું, માટે કેટલું નવવખીથી દબવ ચાર્જ ભરવો જોઈએ તમે કેટલી સેકન્ડ ક્લાસમાં નથી બેઠા એની શી ખાતરી?’

‘મારે જોડી રીતે પૈસા જ બચાવવા હોત

તો હું શા માટે મારે ચાલીને તમને બોલાવું ?
 ત્રીજા સ્ટેશનની બહાર ન ગીકળી જાત ?

‘મને શક હતો જ અને હું આ તરફ
 આવતો જ હતો—અને તમે પકડાઈ જવાની
 બીકે જ મને બાનાવીને કહ્યું છે, તમારે ઠેકઠી
 દબલ ચાર્જ ભરવો પડ્યો.’

મત્યવાદી બનવા જયેલા અરુણભાઈ ક્રમાયા.
 ચાર ટિકિટનો, લાથી મુસાફરીનો દબલ ચાર્જ
 ચૂકવવાની એમનામાં ત્રેવડ નહીં—એ પૂછે છે.
 ‘આનો કાંઈ ઉપાય ?’

‘ચાર રૂપી ૧૧. જેટ બહાર કાઢી દઈશ.’
 ટિકિટ પણ પેસા બાઇના હાથમાં. હવે શું
 થાય ? અરુણ ચાર રૂપીઆ આપીને પહોંચ
 માગે છે.

‘દબલ ચાર્જ ભરી દો તો પહોંચ પણ
 મળશે.’ ઇન્સ્પેક્ટર ગર્મમાં કહે છે.

અરુણ ધૂંધવાતો ધૂંધવાતો સ્ટેશન બહાર
 નીકળે છે. તેની પત્ની ટોણા મારે છે : ‘કં,
 મતવાદી થવા ગયા તે ભોયું ને ? તેના કરતા
 મૂળા રહ્યા હોત તો ?’

અને વળી આ જ વાર્તાનો અંત આમ પણ
 હોઈ શકે—

અરુણ રાજકોટ સ્ટેશને, ઇન્સ્પેક્ટરને
 બોલાવી પરિસ્થિતિ સમજાવે છે. ઇન્સ્પેક્ટર
 ટિકિટથેકરને બોલાવીને વાંકાનેરથી રાજકોટ
 સુધીની ચાર ટિકિટના દબલ ચાર્જનું બિલ
 બનાવવા કહે છે.’

અરુણ તે સામે વાંધા લે છે. ઇન્સ્પેક્ટર
 કહે છે : ‘શાંત થાઓ. બધું કાયદા મુજબ
 થશે. તમે જાતે ખબર આપ્યા એટલે જ વાંકા-
 નેરથી રાજકોટ સુધીનો જ દબલ ચાર્જ કરું

છું. નહિતર નવલખીથી રાજકોટ સુધીનો દબલ
 ચાર્જ કરત.’

આની સામે અરુણ લડત. પણ એને ઉતા-
 વળ હતી, વળી ઇન્સ્પેક્ટર ધારે તો એને
 ખોટો પણ ખાડી શકે—એટલે ઇન્સ્પેક્ટરના
 કહ્યા મુજબ તે વાંકાનેરથી રાજકોટ સુધીનો
 દબલ ચાર્જ ભરી સ્ટેશન બહાર જાય છે.

પણ વાર્તાનો અંત આટલેથી જ નથી આવતો.
 એક જ પ્રસંગનો અંત ત્રણ રીતે આવે એ
 આપણે જોયું. તેમ તે તે બનાવના પ્રત્યાવાતો
 પણ અરુણના મન પર જુદા જુદા જ પડેને ?
 ૩.થમ પ્રસંગ પ્રમાણે અરુણ બે ટિકિટનો
 જ દબલ ચાર્જ ભરે તો ભવિષ્યે એવો જ પ્રસંગ
 થાને તો એ પ્રમાણિકતા જાળવવા જાતે જ
 ઇન્સ્પેક્ટરને ખબર આપે.

બીજા પ્રસંગ પ્રમાણે અને તો એ ભવિષ્યે
 કોઈ પણ એવા પ્રસંગે, પ્રમાણિકતા જાળવવા
 ખાતર પોતે મુશ્કેલીમાં મુકાઈને હાંથ આપ
 વાતું પમદ નહીં કરે. એટલે કે પ્રમાણિકતા ને
 મત્યને એ ત્યારે વળગી નહીં રહે. અને ત્રીજા
 પ્રસંગ પ્રમાણે અને તો ભવિષ્યે, એવા જ
 પ્રસંગે રેલવેના જડ કાયદાનો લોગ બની દબલ
 ચાર્જ ચૂકવવાને બદલે એ મૂળામૂળો પસાર
 થઈ જશે.

આકબત, ‘મેકન્ડમાં બેસવા સાથે ગાર્ડને
 ખબર આપવાનું એ રીતે ખરો.

લગનમાં રોજબરોજ બનતા આવ નહવા
 બનાવો જ માણસનું નૈતિક ધોરણ ટકાવવામાં
 કે ઉતારવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. જડ
 કાયદાને બદલે પ્રમાણિકતા પર આધાર રાખીશું
 તો જ માણસનું નૈતિક ધોરણ ટકી રહેશે.

✽

વિનોબાજીએ જુલમ થય શક ક્યો ત્યાર પડેવાનો આ પ્રસંગ છે. ત્યારે તેઓ કાપિ
 ખેતીના પ્રયોગો કરતા હતા. એક દિવસ એમને ખાનમાં બેંકના જોઈ બનદિદિ બગ્ગને પૂછ્યું.
 ‘તમારા દિવમાં શું છે ?’

‘જ્યારે અંતરમાં દષ્ટિ કરું છું તો ઈશ્વરનાં સ્પર્શ થાય છે, અને બહાર જોઉં છું તો
 કોળીનાં સ્પર્શ થાય છે.’ વિનોબાજીએ ખ્યાનાવજામાંથી બગ્ગ થનાં કહ્યું.

૦ તેં સ્મિત કર્યું, પણ મારી માથે કશીયે વાત કરી નહીં, એમ છતાં મને લાગ્યું કે, લાંબા કાળથી હું એની જ વાટ જોઈ રહ્યો હતો !

૦ નવવધૂની જેમ મૂંઝટ તાણીને વિનમ્રભાવે નીરવ પ્રેમ-પગલાં માંડતો પડછાયો પ્રકાશની પાછળ પાછળ ચાલે છે !

■ પોતે આગીઆ જેવા લાગશે એવો તાર લાઓને ભય હોતો નથી

૦ મનુષ્ય પોતાના ઇતિહાસમાં પોતાને ઉઘાડો પાડતો નથી, પણ એમાંથી એ મયામણ કરીને છટકી નાંચે છે

૦ પ્રેમની જેમ ધુમ્મસ પડારોને હૈયે રમત આહરે છે, અને મૌદ્વ્યના અનેકવિધ આશ્ચર્યો જન્માવે છે.

૦ દરેક બાળક એ સંદેશો લઈને જન્મે છે કે, ઈશ્વર હજી માણસગતથી નાહિ મત નથી થયો !

૦ આકાશના એક ખૂણમાં મૂળું દીનતા ધારણ કરીને એક વાદળી ઊભી રહી. અને પ્રભાતે એના શિરે ઝળહળતો સુગંધ મૂકી રીધો.

૦ મારા માર્ગ પર હું મારો પડછાયો જ ફેંકું છું, કારણ કે, મારું જ્ઞાનસ હજી મેં સંજગાવ્યું નથી

૦ પોતાની અશક્ત શક્તિને ડુબાવી દેવા માટે માણસ યોધાટ કરતી મેદનીમાં મૂકી નાંચે છે !

૦ સૂર્ય પામે તો પ્રકાશનો એક માહો ઝળે એ જ છે. ભલકભર્યો શબ્દગાર તો વાદળીઓએ નાંચ્યો છે.

૦ બધી જ બૂલો માટે તમે તમારાં દાર બંધ કરી દેશો, તો સત્ય પણ બહારનું બહાર જ રહી જશે.

૦ કાળીએને કળાયાં બના

વ્યા બદલ જમીનની અંદરનાં મૃગિયાં કાંઈ બદલે માગતાં નથી.

૦ ‘મારા ખાલીપણથી હું શરમાઈ છું.’ વાણીએ કાર્યને કર્યું. ‘તને જોઈને મારી છુલ્લ-કતારું’ મને ભાન થાય છે.’ કાર્યે વાણીને કર્યું.

૦ વરનોનાં ખંડિયેરામાં એક દુઃખી અવાજનો માળો છે. ગત્રે પોતાનાં ગીતામાં એ મને કહે છે: ‘હું તને ચાહતો હતો.’

૦ જડકે બગતી ચિત્તા તો પોતાના જડકા દારા મને ચેતવે છે, પણ સળમાં છુપાઈ જહેલી મૃતપાય ચિનગારીઓથી મને અથાવો.

૦ નાના સાથે મોટા નિર્ભયપણે ચાલે છે. એ બેની વચ્ચેનો જતરો પડી નાંચે છે.

૦ સત્રિ શુભ રીતે પુષ્પો ખીલવે છે, ને દિવસને એનું માન ખાત્રી જવા દે છે !

૦ પોતાના ભોગબનનાગઓની અકળામણને શક્તિ કૃતબતા કેળે છે.

૦ નહેર પોતાના એ જામમાજ સાથે છે કે, એને પાણી પૂડું પાડવા માટે જ મરિતાનું નિર્મોગ થયું છે !

૦ હું વારિવિહોળી પાનખરની એક વાદળી છું. મારી મમૃદિ ભાતના જેવરમાં નિહાળો.

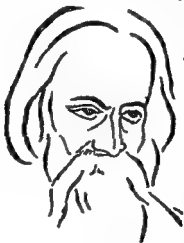
■ શાંત થઈને બેસ, મારા મન ! આમ મૂળ ડગડ નહીં.

હનિયાને જ તારી પામે આવા વાનો માર્ગેશોધી લેવા દે.

૦ છટવાની તૈયારી કરતા બાકુને ધનુષ્ય કહે છે: ‘તારી મુક્તિ એ મારી મુક્તિ છે.’

૦ હંમેશા તર્કમાં રાચતું મગજ હાથા વગરની છરી જેવું છે. એનો ઉપયોગ કેન્દારના કાથમાંથી એ લોહી ડાઢે છે.

૦ જેણે પોતાના બધા

તાવડાનો શુભારી દીધા છે એવા પ્રજાતના આગ્રહ
આજ પુન પોતાનું કુ મ ને છે 'મા ।
શુભારી દુઓ જીવી ગયા છે'

○ પ્રજાનો જનમો હાથ નૌન છે,—પણ
લય છે એનો ડામો હાથ

○ ગરિનો અધમ એક દાબી જેવો છે
એ દેવે છે ત્યારે એમાથી મેનેરી ત્રા પ્રગટે છે

○ નાજનો કં છે,—ત નાપુન માયા છે

○ વૃત્તનો કુવારો જીવનના ચાત ની ને
અનિયાગ બનાવે છે

■ હે અભિમાણ! તાનગ્યોને તે કો ના
નિ નાનુકા વેડ તારી આથ ન તાડા
ધ તી પર આવે છે

○ જીવનના નાનક ટાપુની ક્રોતે વૃત્તન
અનત સમુદ્રગીન અહનિશ ચૂ રતુ ગહે છે

○ જે જીવો ડરી પાખીઆ ધગવનો ને
સુરપ્રમથતુ પાન ગતો આ પકાડ પુષ્પ
વેલો નથી શુ ?

○ અસત્ય પોતાનું બગ ગમે તેટલું વધા
તોયે એ કદાપિ મત્ત બની નહીં ન ।

○ નાનુ નાનુક કુવ પૂગમા પડતુ છે
પગિરાનો માર્ગ એવું શોધી નાથો

○ કામદાજનો દિવસ પૂજા થઇ ગયો તાગ
બાથામા મારો અહેરો છુ ઘવી લે મા !

અને મને વિહ્વવા દે—વખમા

○ રિદગી અક્ષય છે એ બહુવા માટે હ
વાવાર મગીશ

■ પ્રેમ પણ નાથ પામી શકે છે, એ એક
એવી હનિકત છે જેને આપણે અત્ય માની
શમ્મા નથી

○ મનુષ્ય, જન્મે બાગડ છે એનામા
વદિની શન્તિ છે

○ લીલા પાદડાઓમા નન જાગડની પેડે
નુમેથી ગમત પ્રમથને એની બળ નથી ને
નુપ્પ સ્વર્ગ પણ શકે છે !

■ ઈશ્વર માટે એની પોતાની ઉપાઓ ન

નિત્ય નવા આશ્ચર્યો જગાડનારી છે

○ પોતાના નજનોમાથી ન સજક પોતાની
જતને કોપી કાઢે છે

○ પોને ગાળીઆ જેવા વાગશે એવો
તાનગ્યોને તાય હોતો નથી

○ ભાગીને પૂગએથી ઘર્ષ ગયેલી તમારી
પ્રતિમા પુનવાર કંદે છે કે, તમારી પ્રતિમા
આ ઈશ્વરે મરેલી પૂગન મહાત્મ્ય વધારે છે

○ દિમાર્ષ પરીઓ અને મોત યો મળે છે
એ પ્રમાણે નારો નિરંતર સાધીએ જીવે પણ
પલી દિમાર્ષ પરીઓ ઊડી જાય છે, મોત
ગમગ વી જાય છે ને આપો વિષુગ પગી
નિજી જીએ

○ જ્યારે આપણે સપૂર્ણ નમ્રતા દાખવીએ
જીએ ત્યારે આપણે મહાનતાની ત ન નજી
પહેચી નિજી જીએ

○ આધી, ન માગે દુકામા દુકો માર્ગ
શોધી હે છે અને અવાનક ન 'જીતી' મા
પોતાની સાથે ન જ લાગી દે છે

○ એ પ્રાથ નાથ છે માટે જ્યોતનો પાડ
માનો નજી મ મ ધેન ધીને એની છાયામા
ન ઊલે જીવીને જુવરો નડી

○ નિત્યાનંદમા ગચ્છો. આ પુરો દશક
નારો કુવારો ન્યા છે ?

○ હુનિયાને આપણે ખોટી ગીતે સમજીએ
જીએ અને પગી ની દર્ષિએ જીએ કે, આપણને
એ છેતરે છે

○ જેને કાંઈ નાનુ કંઈ હોય છે તે કા
અખડાને છે પણ જે પ્રેમ કરે છે તેના માટે
તો કાં વ્યાકા ન હોય છે

○ કળાત્મક એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ને તેથી
એ તેના સેવક પડુ છે અને ન્યાની પણ

○ અધમગમા 'એક' એકવિધ અને પ્રકા
શમા 'એક' અનેકવિધ દેખાય છે

○ મનુષ્ય પોતે જ પોતાની મામે વિદ્યો
જીના કરે છે [અનુ અલ્પમ નાનોડી]

બગદાદના ખલીફા હાફેઝ-અલ-રશીદને ઝુબેદા નામે એક પત્રી હતી. તેના પ્રત્યે ખલીફાને અનહદ પ્રેમ હતો. એક દિવસે એ બંને વચ્ચે કોઈક કારણે ઝઘડો થઈ ગયો, અને ઝુબેદાએ સુસ્સાના આવેશમાં ખલીફાને ‘નક-ગામી’ કહી દીધા. એ સાંભળી ખલીફાને બહુ દુઃખ થયું. તેમણે કહ્યું: ‘ઝુબેદા! જો હું નક-ગામી છું તો તને તરવાક આપું છું.’

અને પછી બંને જુદા જુદા રહેવા લાગ્યા. પણ ઝુબેદા વગર ખલીફાને કોઈ પણ રીતે ચેતવડતું નહીં. કોઈ દામત્તા તેમનું મન લાગતું નહીં. તેમનું જીવન નીરવ બની ગયું. ખલીફા હુંમેશ વિચાર મગ્ન રહેવા લાગ્યા; પણ તેમને કશીયે મુજ પડતી નહોતી. આખરે, એક દિવસ ખલીફાને થયું કે, મોટા મોટા આલિમો પંડિતો- સમક્ષ એ પ્રશ્ન રજૂ કરી તેમના મન પ્રમાણે એ પ્રશ્નો તોડ આણવો જોઈએ. અને તરત જ ખલીફાએ આખા શહેરમાં દાંડી પિટાવી દીધી કે, બધા આલિમો ખલીફાના હરબારમાં હાજર થાય. અને જોગ્યેતામાં જ નાના મોટા સહુ આલિમો હરબારમાં આવી મોકલવા ગયા. ખલીફાએ તેમની અમક્ષ પોતાની પત્રી સાથે બની ગયેલી બીના રજૂ કરી, અને કહ્યું: ‘હું નક-ગામી છું કે સ્વર્ગ-ગામી એનો નિર્ણય હવે તમારે આપવાનો છે.’

ખલીફાની વાત સાંભળી બધા આલિમો વિચારમાં પડી ગયા. તેમની પાસે ખલીફાના પ્રશ્નનો કોઈ ઉત્તર નહોતો. મોટા આલિમોએ કહ્યું: ‘ખલીફા નક-ગામી છે કે સ્વર્ગ-ગામી એનો નિર્ણય અમારાથી શી રીતે થઈ શકે? એનું જ્ઞાન તો કેવળ ખુદાને જ હોય.’ આલિમોના એ ઉત્તરે ખલીફાને લગભગ વિરાશ કરી દીધા. આખા હરબારમાં કચાંચ સુધી ચાંતિ પ્રસરી રહી. પછી અચાનક એક કિશોર ભિલો થયો. અને બોલ્યો: ‘હો ખલીફા! તમારા

પ્રશ્નનો યથાયોગ્ય ઉત્તર હું આપીશ.’ તેના અવાજમાં શ્રદ્ધાનો વચકાર હતો.

એક કિશોરને મુખે જેવી વાત સાંભળી પણ થાંડી ગ્રેસ્યા. ને એકબીજાનું મેં જોવા લાગ્યા. પછી, બંને પેલા કિશોરની હાંપી ઉઠાવનો હોય તેવો કોઈનો અવાજ સંભળાયો: ‘આ કિશોર ગાંડો લાગે છે! મોટા-મોટા આલિમો ઉત્તર આપી શકતા ન હોય ત્યાં આ કિશોરનું શું ગતું!’

કિશોરની વાત સાંભળીને ખલીફાને પણ નવાઈ તો લાગી; પણ તોય તેમણે એ કિશોરને પોતાની નજીક બોલાવી પ્રેમથી પૂછ્યું: ‘કિશોર! મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તમે આપશો?’

‘હા.’ કિશોરે મંબીરતાપૂર્વક કહ્યું, ‘ખલીફા! આપને મારી જરૂર છે કે મને આપની જરૂર છે એ મને કહો.’

‘ત્યારે મને તમારી જરૂર છે.’ ખલીફાએ જવાબ આપ્યો.

ત્યારે કિશોરે કહ્યું, ‘આપ આ ઉચ્ચ આસનેથી નીચે જીતરી આવો. સમ્પત્તી કરતાં આલિમોનું સ્થાન બિયું હોય છે.’

અને એક આસપાસક બાગકની જેમ ખલીફા પોતાના આસનેથી નીચે જીતરી આવ્યા, અને એ કિશોરને ત્યાં બેસાડી દર્જ પોતે નજીકમાં જ નીચે બેઠી ગયા. પછી કિશોરે કહ્યું: ‘હવે આપ હું પૂછું તેનો જવાબ આપો; પછી હું આપના પ્રશ્નનો જવાબ આપીશ.’

‘સાડું.’ ખલીફાએ કહ્યું. ‘તમારે પૂછવું હોય તે પૂછો.’

કિશોરે પૂછ્યું: ‘કોઈ પાપ કરવા માટે ત્યાર થઈ ગયા પછો અત્તાકની બીકને કારણે આપે તે પાપ કરવાનું માંડી વાળ્યું હોય એવું ક્યારેય બન્યું છે ખડું?’

ખલીફાએ કહ્યું: ‘જુદાના મોગદ આઈને હું કહું છું કે, એવું બન્યું છે.’

‘ત્યારે હું કહું છું કે આપ સ્વર્ગજામી છો’
 ક્રિશ્ચિયો નિશ્ચયાત્મકે અવ ને બહુ ડિ ૧૦નો એ
 જવાબ આપી બધા આદિમો એમી આવે ગરજ
 થિડ્યા ‘શા આધારે તમે એમ કહો છો ?
 એ માટે તમારી પાને કોઈ મંત્રો જ્વીન છે ?’

‘હા, મારી પાને દલીલ છે’ ક્રિશ્ચિયો કહ્યું
 અને પછી કુગતની એક આપત ગૂંચળી જેના
 મધ્યે એવો થાય છે કે જે કોઈ માણસ યુ ત્તા
 હરે પાપી ફૂલ કંત્તા અટકી જાન તેનું ધ્યાન
 સ્વર્ગમાં છે

અને એ દલીલ આપગી બધા નિમો

મોમા આગળના નાખતા થઈ ગયા તેમને સચોટ
 દલીલ મળી ગઈ હતી તેઓ અદરબદર કહેવા
 લાગ્યા, ‘આટલી નાની ઉંમરે ગાણુ જ્ઞાન
 ધરાવનાર ક્રિશ્ચિયો આગળ જતા પોતાનું નામ
 જડન નીષાવશે’ અને ખરેખર ઈ મ ઉલ્લેખ
 કુલે વચમાં જન્મેના અને કિશોરાવસ્થાથી
 જ મોટા મોટા આનિમોના દિવ છતી લેના
 ધર્મસાગ્રન-નિઝાત, ઈનામના ચાન મુખ
 ઈમામોમાના એક હઝરત ઈમામ શાફિઈની
 જ્ઞાન પ્રતિભાની મુલામ આને ન ઈનામ આવ
 મમા પ્રનવી નહી છે

✽

આપણાથી વેર લેવાય ?

આમાણુ હતું ઇ મા મ જ ચુ ન નજરે અમ ગરીમ માણસ પોતે જાપરા પગ
 ટી ચૂના કરતો હતો તિયા તો ન નખી મો અને જાપગ પછી રત્ના પર પડયો તીચે
 મેકે કમ્પક પુડા અને આ મો જનો જનો તનાજ ઉપર એ મિચારે એચિ તો પચો પેના કમ્પ-
 પડુતો સહેજ નાચુ ખ રગ મરીત રધારે તો તના કપા નગડી લ્યા કમ્પકથી તે આન
 કેમ સરેનાર ? તમે ન્યાનાની પાન જાને મિના મ્કી ન્યાવા ૧૧ રેના કમ્પક પુડાને કહ્યું
 ‘આ ગરીમ માણસને પગ નાચુ જ ન અને લમા મ્ક’ કમ્પકે રોડમા કહ્યું ‘આ ન્યાવની
 મ્કે છ અડી ૫ ધર્મનો ઉપદેશ સામગ્રી નથી આ મો મારે તો ન્યાય જોડએ છે

ન્યાયાની ગભી મા કરી ચુકામે નખી આખા ‘ગરીમ માણસ મુનેગાર છે તેને
 મજા થતી ન જોખે મારે કમ્પકા હું કે કમ્પક પોતાના ધરના જાપગ પછી તીચે આ
 ગરીમ માણસ ઉપર પડુ મનન છે કે કમ્પકા નર નકું જીવુ ડેનાથી ગરીમ માણસને વધાર
 નામી જાય તેમ થાય તો તને ફરી ચુકાદો આપવો પડ મારે કમ્પકે સાનચેનીથી પડન

✽

ન જલન ગમી જગનમા શિખર કરતકમર્ત હતી ત્યા જુનથી નરજહાનની ગોળી અક
 નાખીને વાગી ગોળી પોતાની જિંદગીને મેન ધારા ખરે કમા મો ધોળીની શ્રી જહાગી
 પાને ન્યાય માગના મધ આ સાનગી જહાગીર એકે મદદ લઈ આન્યા અને એજે કહ્યું
 મારી રા લીડ તને વિધવા મ્કી છે તને પગ નરજહાનને વિધવા પ્રસાનો ઉક છે મારે ભે
 ન્યા વ્યક અને આ રી મારી જાની’ ધોળાનું હેતુ આ માખગીને પાંગળી ગય તેજે ન
 ત્હાને લમા ગલી નરજહાનને ધોળાલુનો યા શ્રેમ કંતપૂર્કે ચનાચો

ન પાપે પ્રતિ પાપરચ્ચાત

ક મા કાલેબર

✽

બીગતના મોજલોખ મારે વેત કરના તેવાર ચલુ તેમજ પોતાના મંજલોખ મારે
 ગીઝ પાપે વેત ક ૧૧૧ નને સરખા જ ગદા કમ્પકા અને અધર્મ છે ૧૬૧ મલેવ ૨

‘મહાભારત’માં આ કથા છે
હૃદય ક્ષત્રિયોના વશમાં પરપુરજય નામનો
એક રાજકુમાર થઈ ગયો. તે એક વાગ્ગિમારે
વનમાં ગયો. તેને હર હર એક હરણને બેઠેલું
ભેંય, એટલે તેને નિશાન તારીને બાળુ માથું
એ બાળુ બગેરગર એના ગિમારને વીંધવામાં
મદ્દન થયું.

પરપુરજય રાજકુમાર આથી ખુશ થતો
હાડતો હોડતો પેના મૃત હરણ પાસે આવ્યો.
પણ તેના જતા તો એકદમ ચમકી ગયો. કારણ
તે કળુ ન હતું, પણ મગચમ પહેરીને
તપ દરવા બેઠેના એક મુનિકુમાર હતા.

રાજકુમાર તો ધ્રુવકેતનાના પાંચી ખૂમ
વ્યાકુળ બની ગયો. તે એક પાંચી પોતાના નગરમાં
આવ્યો અને ખૂમ હું ખી અતરે તેને મધી નાત
પોતાના પિતાને કી મલખાવી.

હૈહનરેશ પણ આ વડુલુ ધનના વિરે સામ
ગીને કુખ પામ્યો. તે તરત જ રાજકુમારને
લઈને તે જગ્યાએ પહોંચી ગયો. મુનિકુમારના
મૃતદેહને ભેંધને રાબની આખમાં પહોંચી આવ્યું.
બિભરાર્થ આવ્યા પોતાના પુત્રે ગદ્ગતમાં કેટલું
ઘોર પાપ આચરી દીધું હતું એ બદન તે ખૂમ
વિભાસલમાં પડી ગયો. તે હું ખી અવાજે
બોલ્યો. “કુમાર આ ધ્રુવકેતનાનું પાપ ટળવું
મુશ્કેલ છે. તોયે આ મુનિકુમાર કોના પુત્ર કે
શિષ્ય છે એની ચાકો આ પહેલે તપાસ કરીએ.”

થોડે દૂર જતા એક આશ્રમ દેખાયો. એ
આશ્રમ મહર્ષિ અરિષ્ટનેમાં હતા. રાત તથા
રાજકુમારે મહર્ષિને પ્રણામ કર્યો અને એક
બાતુએ તે બંને બિભા રહ્યા. મહર્ષિએ પોતાના
શિષ્યોને તેમનો સત્કાર કરવા આજ્ઞા આપી.
એ સાંભળીને રાબ બોલ્યો. “મહર્ષિ અમે
પાપી છીએ. અમારાથી ધ્રુવકેતના થઈ છે તેથી
અમે આપના સત્કારને પાત્ર નથી.” એમ કહીને
રાબએ બધી વાત મહર્ષિને કહી મલખાવી.

મહર્ષિ અરિષ્ટનેમાં મનની વાત સાંભળીને
બોલ્યા. “હે મન, તમને અજાણતા દેવતા
પાપનો પન્નાવો થાય છે. એ દેવ બેઈ મદ્દુ છું
તમે એક કામ કરો. એ મુનિકુમારના મૃતદેહને
અહીં લઈ આવો.”

અટલ રાબ ને રાજકુમાર તે સ્થાને
અડપડી ગયા. પરંતુ ત્યાં જુએ છે તો મુનિ
કુમારના ગરીબ નામનિશાન ન મળે. આ
બીજી આપત્તિ આવી પડેલી જોડને એ બંને
જલ્દી ખૂમ જ દુખી થયા. પોતે આવી બેનકારી
વાપની અને મુનિકુમારના મૃતદેહનું જતન કર
વાની કામગીરી ન વીધી એ બંને તેઓ પન્નાવો
કરવા વાગ્યા અને પોતાની જાતને ધિરોવા
લાગ્યા.

ખૂમ હું ખી આત કલે તેઓ મહર્ષિ અરિષ્ટ
નેમાં પાત્ર આગ અને રહતા નહતા બોલ્યા.
“હે મહર્ષિ, તમારું મુનિકુમારના દેહ નથી. અમે
હંદારાઓએ તેમના શરીરની ટાળણ લેવામાં
ભારે ગદ્ગત કરી છી.”

બંને ખૂમ જ લગત પામેના અને હું ખી
ભેંધને મહર્ષિએ પોતાના પુત્રને સૂચીમાંથી
બહાર આવવા કહ્યું. તેને બતાવીને મહર્ષિ અ
પૂછ્યું. “રાબજી, તમે જે મુનિકુમારને માર્યો
હતો, એ આ જ મુનિકુમાર છે કે કોઈ બીજો?”

મન અને રાજકુમાર પેના મુનિકુમારને
ભેંધને ખૂમ જ નવાઈ પામ્યા. તેમણે મહર્ષિને
હાથ ભેરીને પૂછ્યું. “ભગવન, આ તો ભાઈ
નવાઈની વાત કહેવાય. આ મુનિકુમાર મલખન
શી રીતે થયા? આ ધનના આપના તપના
પ્રભાવથી બની કે આ મુનિકુમારના બેની
દેવી શક્તિને વીધે બની? કૃપા કરી અમને
એ સમજાવો.”

મહર્ષિ અરિષ્ટનેમાં હસતા હસતા બોલ્યા.
“રાબજી, મૃત્યુ અમને સ્પર્શ પછા કરી શકે
એમ નથી. અમે મદા સ્વપ્ન પાત્ર કરીએ.”

છીએ, મિથ્યા વસ્તુની તરફ આમરું મન ભૂલે-
 રૂકે પણ દલી જતું નથી. અમે હંમેશાં ધર્મ
 અત્યાર જ આચરણ કરીએ છીએ. તેથી અમને
 મૃત્યુનો ભય નથી. અમે મૃત્યુનંતર છીએ. અમે
 સંજ્ઞાનોના સફળણોને જ અજ કરીએ છીએ,
 કોઈના અવયુઓને જોતા જ નથી. તેથી અમને
 મૃત્યુનો ભય નથી. અમે અતિથિનો હંમેશાં
 યથા શક્તિસત્કાર કરીએ છીએ અને જેના ભરણ-
 પોષણનો ભાર અમારા ઉપર છે તેને તૃપ્ત કરીને

પછી જ અમે હોજન કરીએ છીએ. તેથી મૃત્યુ
 અમારા ઉપર પોતાનું જોર અજમાવી શકતું
 નથી. અમે શાંત, જિતેન્દ્રિય અને ક્ષમાશીલ
 છીએ. તેથી અમને મૃત્યુનો ભય નથી.”

મહર્ષિ અરિષ્ટનેમાની વાત સાંભળીને હૈલક
 નરેશ અને રાજકુમાર બંને મહર્ષિ અને
 સુનિકુમારને અહોભાવથી જોઈ રહ્યા. પછી
 બંને નમન કરીને તેઓ પાછા ફર્યા.

★

વાર્ષિક ગમાયણમાં એક બુદ્ધ મુદર કથા આપે છે.

રામચન્દ્ર સીતા અને વસન્ત સાથે જંગમ કાળાં હતાં. ગમચન્દ્ર પાને કાયમ ધનુષ
 તૈયાર રહેતું. એ તરફ ધ્યાન ખેંચતાં સીતાજીએ કહ્યું : ‘તમે તો મહાન છો, ધર્મનિક છો,
 છતાંયે ચોકતા રહેવું સારું, નહીં તો ધનુષનાત્મી માનમાં તમારું હૃદય કંઈ કંઠાર ન
 બની જાય!’

અને પછી મીનાજીએ પોતાના કથનના સમર્થનમાં એક વાર્તા કહી—

‘એક જાદુજી જંગમમાં નખ્યા કરતો હતો. જ્યારે એણે તપોભંગ ખૂન જ વધી
 ગયું ત્યારે ઇન્દ્રાસન ડોડવા લાગ્યું અને ઇન્દ્ર ગભરાઈ ગયો. એણે જાત્રાજીને તપોભંગ કરી
 એણે બળ જોડ્યું કરવાની શક્તિ વિચારી.

‘ક્ષત્રિયના વેશમાં એ જાદુજીની પાસે ગયો અને એણે તપ કરતાં જાત્રાજીને કહ્યું કે
 હો આ તરવાર જરા સાચવજો—’ પાંચેના ઝરણામાં પાણી ઊંડામાં પાડો આપું છું.’

ઇન્દ્ર તો ગયો તો ગયો, પાડો ફેંકો જ નહીં! જાદુજી તરવાર સાચવતો ઇન્દ્રના આવ
 વાની રાહ જુએ પણ તે તો આવ્યો જ નહીં. એમ તેની પાસે તરવાર રહેતા, એની સંભાળ
 ગામના રાખતાં એનો ઉપયોગ કરતાં એ શીખી ગયો! પહેલાં ત્યારે એની પાસે સિંહ ચડી
 આવતો તો પણ એના તપમાં વિક્ષેપ પડતો નહીં, અને સિંહ પણ એમને કશી ઇજા કરતો
 નહીં, પણ ત્યાં એણે તરવારનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો કે તે સાથે એણે હૃદય પણ ફેરો બની
 બની ગયું.

પરિણામે જાદુજીની તપસ્યા ક્ષીણ થઈ ગઈ અને ઇન્દ્રાસન કાયમ રહ્યું. આમ સોમ
 નની અસર થાય જ, મટે મારધ રહેજો!’

બળદાસ અને મેટાગી બામનમાં આવો અનુભવ સંકેતે થાય છે. એક પેટ્રોલની
 માથે રહે છે—ખીજો બળદ સાથે. એક ધીરે ધીરે તપાની કાગ પગ આવે છે, તો ખીજો કેવળ
 ઝંપટી જતા માથે છે, બલકે મેટાગી રૂપમાં જો કોઈ ગરીબ આવી ત્યારે તેને તપાસીને
 આપે કાંડવાની જ એની વૃત્તિ હોય છે.

—વિનોબા

★

અમરેન્દ્ર એકવાર હજાર મહર્ષિને પૂછ્યું : ‘હંનામ એટલે શું?’

‘જીમને પવિત્ર ગણતી, અને મહેમાનની ખાતર કન્ટી તે.’ હજાર મહર્ષિ
 જવાબ આપ્યો.

સતતની ગાડીમાં હું દિલ્હીથી લખનૌ જતો હતો. ગાડી ઊપડવાનો સમય થઈ ગયો હતો. ગાર્ડે સીટી મારી, અને લાઈન પથ્રુ મળી ગઈ, બધા સુસાફરો પોતપોતાની બેઠક પર ગોઠવાઈ ગયા. પથ્રુ ગાડી ઊપડતી જ ન હતી. પાંચ મિનિટ, દશ મિનિટ, અરે અર્ધો કલાક થયો તોયે ગાડી ઊપડવાનું કોઈ ચિદ્દ જણાતું ન હતું. ત્યારે ઉતાડ્યો 'પ્લેટફોર્મ' પર ઊતરીને તપાસ કરવા લાગ્યા કે મામલો શું છે. હુંયે ઊતર્યો. જોયું તો પંડિત મોતીલાલ નહેરુ પોતાના અંગત મંત્રી સાથે 'પ્લેટફોર્મ' પર આંટા મારતા હતા. એમનો સામાન 'પ્લેટફોર્મ' પર જ રાખવામાં આવ્યો હતો. પાસે જઈને જોયું તો મોતીલાલજીની આંખો લાલલાલ થઈ ગઈ હતી, અને એ ચુસ્તમાં લાગતા હતા. હું સમજી ગયો કે શિવજીનું ત્રીજું લેખન ઊધડ્યું છે. થોડો ગભરાટ પથ્રુ થયો, તો પથ્રુ સાહન કરીને એમની પાસે ગયો અને નમસ્કાર કરી પૂછવાનું સાહેબ કરી જ નાખ્યું કે 'આપ, 'પ્લેટફોર્મ' પર કેમ ઊભા છો ?'

પંડિતજીએ સંપૂર્ણ શાંતિથી જવાબ આપ્યો : 'મેં મારી અને મારા મંત્રાની ટિકિટ રિઝર્વ કરાવી હતી. પથ્રુ એ કમજાણ્યોએ ઉપરની મીટ રિઝર્વ કરી છે. મેં સાફ ના પાડી છે કે ઉપરની બેઠક મારે ન જોઈએ, અને જ્યાં સુધી મને રિઝર્વ કરાવ્યા પ્રમાણે બેઠક ન મળે ત્યાં સુધી ગાડી પથ્રુ ન ઊપડે. તમને બધાને મોડું

થાય છે, તકલીફ થાય છે, એવું મને દુઃખ છે, પણ એ લોકોનું દિમાગ બરાબર કરવાની પથ્રુ જરૂર છે !' એટલું કહીને પંડિતજી હસી પડ્યા.

એવામાં સ્ટેશન માસ્તર આવી પહોંચ્યા અને હાથ જોડી કહેવા લાગ્યા : 'મહારાજ ! આ સ્ટેશન પર અત્યારે બીજો કોઈ નાનો ડબ્બો નથી. મોટી મોટી યોગીઓ છે ખરી, પણ આમેય ગાડીને જોઈએ તે કરતાં વધારે ડબ્બા જોડાવા છે અને ઠીક ઠીક લાંબી થઈ છે—' સ્ટેશન માસ્તરે આટલું કહ્યું ત્યાં તો પંડિતજીએ ગરમ થઈને કહ્યું : 'તો ડબ્બો કોઈ બીજા સ્ટેશનેથી મંગાવો ! મારે માટે સીટની વ્યવસ્થા ન થાય ત્યાં સુધી ગાડી ઊપડી ન શકે !'

પેકો સ્ટેશન માસ્તર ગિચારો કંપતો હતો. 'વારુ ત્યારે, પહેલાં વર્ગની એક સ્પેશિયલ યોગી તૈયાર છે તે જોડું છું !' એટલું કહીને તે ગયો.

પંડિતજી કંઈ વડા પ્રધાન કે પ્રધાન પથ્રુ ન હતા. પરંતુ વડી ધારાસભાના વિરોધપક્ષના નેતા હતા.

થોડીવારમાં ગાડીને છેડે આખી સ્પેશિયલ યોગી જોડવામાં આવી. ત્યારે પંડિતજી પોતાના મંત્રી સાથે ગાડીમાં બેઠા.

ગાડી બરાબર કલાક મોડી સ્ટેશનેથી ઊપડી. ગાડી પર ચઢ્યા પહેલાં પંડિતજીએ ફરી એકવાર પોતાને માટે ગાડી મોડી થવા માટે સુસાફરોની ક્ષમા માગી. [૪૧૧ પૃથ્વી ટ્રાંસીને]

૪

મોઢીએ હઝરત મહમદે પૂછ્યું : 'કે પેગમ્બર ! કમિન એટલે શું ?'

'ત્યારે તમને કોઈ ક્ષમ્ડ કામ કરતાં ખુશી થાય અને ખરાબ કામ કરતાં હૃદયમાં દુઃખ થાય તો તું કમિનનર છે.' મહમદે કહ્યું.

'અને શુન્ડે શું છે ?'

'જે કામ કરતાં તારા દિલને આધાન લાગે, એ કામ કરવું તે શુન્ડે છે—અર્થ કામ ન કરવું.' હઝરત મહમદે જવાબ આપ્યો.

ક્રમોજ્જ્વળા સમ્રાટ તિરૂમિડની ગજમથામા એક દિવસ એક જૌદ કિશુ આપ્યો અને જોયો ‘મહારાજ’ હું ત્રિપિટકાર્થ છે પદર વર્ષ પર્થન્ત અખિવ જૌદ જગતનુ તીર્થાગન કરીને મે સદ્ધર્મના ગૃહ તરવોન રહસ્યોદ્ઘાટન કર્યું છે આપના રાજ્યનો પદ પુરોહિત બનવાની ઠામનાએ હું આપ્યો છું—માગી અભિનાયા છે કે, ક્રમોજ્જ્વળ શામન ભગવાનના આદેશ મનુસાર ચાલે !’

સમ્રાટ તિરૂમિડ કિશુની અભિલાષા ભણી મ્હે / હન્ના અને પત્રી પ્રત્યુત્તર આપ્યો

‘આપની સદિચ્છા મગજમથી છે કિન્તુ, આપને માટે અંક વિરસિ છે કે, આ ર ધર્મ ત્રયોની અદ આવૃત્તિ અધિક કળવાની કૃપા કરે !’

મમ્રાટનો પ્રત્યુત્તર શ્રવણ કરી ભિમુને માટે કાંધ ચણ્યો, કિન્તુ મમ્રાટ સમક્ષ એ પોતાનો કાંધ પ્રદર્શિત ન કરી શક્યો થોડીવારે કાંધ આન પડતા એને વિચાર આવ્યો—એક આવૃત્તિ વધુ કરી નાખવામા શુ વાધો? સમ્રાટને નારાજ કરી રાજપુરોહિતનુ પ્રતિગિન પ નાહવન કાંધથી જવા હેવું !’

—અને એક વર્ષ વહી ગયું

જીરે વરે એ મમ્રાટ મમક્ષ ઉપન્થિત થયો તો મમ્રાટ કરી કહ્યું

‘ભગવન્, એજાત સેવન માથે એમ્વાર હલ્લ ધર્મચરિત પાસયણ કરી યો તો એ અધિકાર શ્રેયસ્કર નીવડશે !’

હવે ભિમુના કોપની અવધિ ન ગ્દી અપ માનના દશથી પીડિત એ દિવસ આજો ભટકના ભટકતા તથા ટાલો એક મૂમસામ મરિતા તરે પહોંચ્યો નિષ્કામ થોગી મમા નરિતાના જવ

શાન્ત સ્વસ્થ હતા ઉપર નીવ ગગનમા નિમોડી તાન્ના ચમકી રહ્યા હતા વાતાવરણમા અતરનુ ઉર્ધ્વાકિણ કરે એવી વિમન મગન શાન્તિ છાઈ હતી

નિનમાનુસાર કિશુ મે સાથ પ્રાર્થના કરી કોણ ખરે કેન, પક્ષ આજની પ્રાર્થના દ્વાગ એને કો’ અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ થયો આનંદની આ અપૂર્વ અનુભૂતિએ દિલના ડાખને ધોઈ નાખ્યો અને એના વિમન આનંદવિભોગ અતર તારે શબ્દોના નવા નવા અર્થ ઝંકૃત થઈ ભિચા ગત આપી, આ અપૂર્વ દિવ્ય આનંદ મમાધિમા એ લયલીન ગ્દી

એક વર્ષ પશ્ચાત્

મમ્રાટ તિરૂમિડ પોતાની મમન્ન પ્રજા મહિત એ સરિતા તટ પર કરબદ્ધ ઉપન્થિત છે તન મનન લાન જુની કિશુ તો આનંદ સમાધિમા લીન છે ધર્માચાર્ય બનવાની મહત્વાકાંક્ષા ભક્તમતાત્ થઈ ચૂકી છે પાડિયના અભિમાનપ્રધાન આનંદે લઈ લીધું છે

મમ્રાટ સવિનય પ્રાર્થે છે

‘ભગવન્, પધારો! ધર્માચાર્યના આસનને ગ્રોભાવવાની કૃપા કરે !’

ભિમુના નીમ્ન સુખ મડવ પગ મિતની રીસિ રેવાઈ નહે છે

‘ગજન્! મદર્મ ઉપદેશનો નહિ, આચ રણનો વિષય છે ઉપદેશમા અહ માર છે, આચરણમા આનંદ ભગવાનના આદેશ તો દીવા સમા અપ્પ છે—પછી આચાર્ય બનવાની આવ મગના ગી ! ભગવાને એક વાક્યમા જ સધળું કહી દીધું છે—‘અપ્પ દીપો ભવ’—‘પોતાના મગના દીપ બને !’

એક ક્રમોજ્જ્વળ જૌદ મ્થા પગ આધારિત

૪

કેટલા રાજ્યકુલ એ છે વિશ્વમા એ લાજવા,
વિશ્વને પ્રત્યેક પુરેથી અરીસો એક હુ નનિવ

બ્રહ્માએ પૃથ્વીલોકની રચના જ્યારે પૂરી કરી ત્યારે સ્વર્ગવાસીઓના દિલમાં અહીં આ વસવાળી ઇચ્છા થઈ પૃથ્વી પોતાના વિશિષ્ટ વિસ્તારને કારણે સ્વભાવિક રીતે બીજા લોક કરતા અધિક સુંદર બની ગઈ હતી જે સ્વર્ગ વાસીઓ અહીં આવવા તૈયાર થયા, આગળ જતા એમની એક ભતિ જ બની ગઈ અને તે મનુષ્યભતિ કહેવાવા લાગી

પૃથ્વી પર આવવા માટે, વસવા માટે એ લોકોને પોતાના નવા રચાયેલા યાગ્રીશ પાંચાઓ મળ્યો કાયમ ભાર લેવો પડ્યો એ બોલ જોડાવ્યા વિના પૃથ્વી પર ગિચર ટકી શકાય એમ હતું જ નહીં સ્વર્ગનું આકર્ષણ આછું કરવા માટે એટલા બેજાની અનિવાર્ય જરૂર હતી આગળ જત એ બેજાનું નામ દુ ખ પડ્યું પછી એ નક્કી જ થઈ ગયું કે દુ ખ વિના કોઈ આ પૃથ્વી પર રહી શકે નહીં

કેટલાક સુગો વીતી ગયા પછી દુ ખે મનુષ્યના જીવનને એકધારું જાને નિરસ કરી મૂક્યું એ દુ ખને કારણે મનુષ્ય આ લોકના સીન્દર્યને જોવા અનુભવવાને અસમર્થ બની ગયો

મનુષ્યોએ બ્રહ્માને પ્રાર્થના કરી, અમારા માર્ગથી આ બેજાને ઉતારી લો અથવા એણે ઠરો

પણ બ્રહ્મા ખુદ એમ કરવા માટે અસમર્થ હતા મનુષ્યોનો થોડો ભાર પણ એણે કરવામાં આવે તો બ્રહ્માહના મહાનક્ષત્રોની સમતોવતા જોખમાય અને તો તો પછી પ્રલય જ થઈ જાય

મનુષ્યોની વ્યકુળતા અને અશાંતિ વધતી જ ગઈ એ હવે પોતે જ આ ભારને હળવો કરવાના રસ્તા શોધવા લાગ્યા

આખરે એક માણસને એનો ઉપાય સૂઝ્યો પોતાના એક મિત્રને એણે વાત કરીને તેમાં નેની સમતિ મેળવી વીધી એ ઉપાય એ હતો કે એકના દુ ખનો ભાર બીજાએ એક દિવસને

માટે ઉપાડી લેવો

પેલા બે માધીમાથી એકે નમળો ભાર ઉપાડીને સફર કરી, જ્યારે બીજાએ જીવનમાં પહેલી જ વાર દુ ખમુખ્ત, ભારમુક્ત થઈ સપૂર્ણ નિર્ભરતા અને આત્માધારણ આનંદનો અનુભવ કર્યો આખા નિવસની મફરમાં એના સાથીએ જાણપર એના હાથ દહતાથી પકડી રાખ્યો કેમ કે, ભાર વિનાનો માણસ એકલો પૃથ્વી પર રહે એમ હતું જ નહીં

બીજા દિવસની સફરમાં બીજાએ પહેલાનો ભાર ઉપાડ્યો અને તન પણ ભારમુખ્તિનું સુખ અનુભવવાનો અવસર આપ્યો આમ દુ ખની દુનિયામાં આનંદનામના વિશુદ્ધ સ્વર્ગીય સુખની અનુભૂતિ બને એ મગીને પ્રાપ્ત કરી અને માર્ગથી ખરી

આગળ જતા એ બંને માનવ બધુઓની દેખરેખ નીચે એવી વ્યવસ્થા થઈ કે બીજાનો ભાર ઉઠાવનારાઓનો એક જુદો વર્ગ જ માનવ ભતિમાં બની ગયો

ધીરધીરે એ ભારવાહક વર્ગ પોતાના રોજીદા થમના અભ્યાસથી એટલો સમર્થ થઈ ગયો કે એક એક માણસ મેટો ને હજારો માણસનો ભાર ઉપાડી શકતો—બંને એ સૌને ભારમુક્તિના સુખનો અનુભવ કરાવતો

હવેવાય છે કે એ પ્રક્રિયા દ્વારા એ સમર્થ મનુષ્યોમાં ભાર વિના પણ પૃથ્વી પર ટકી રહેવાની એક નવી શક્તિ પેદા થઈ, અને એમ કરતા કરતા હવે એક દિવસ એવો પણ આવશે કે માનવભતિની પ્રત્યેક વ્યક્તિ કોઈ પણ ભતના ભાર—દુ ખ વિના આ પૃથ્વી પર રહે વાને, ટકી રહેવાને લાયક થઈ જશે

કેટલાક સમર્થ પુરાતત્ત્વવિદ ઇતિહાસકારોનું અનુમાન છે કે એકનો ભાર—દુ ખ—બીજો ઉઠાવી શકે એ શોધ કરનારા પ્રથમ બે પુરુષોના નામ ગૌતમ જુદ અને મિત્રેય છે

નિશ્ચિત આદર્શની માફક ગાડી વીજપુર સ્ટેશને થોભી. આધુનિક યુગના અવતાર સમા હું ચામડાની બેગ લઈ સ્ટેશન પર ઉતર્યો. ટિકિટ આપી બહાર નીકળું છું ત્યાં જ ફોટોગ્રાફ તપકીરી સાદવામાં પોતાની જાજરિત કાયાને જોણે સંતાડી રાખી છે એવાં નંદામાત્રી-સગ-પણની દૃષ્ટિએ સંખંધ વિનાન-હરખથી દોડી આવી 'ભાણાભાઈ, આવી ગયા ?' કહી મારા હાથમાંની બેગ લઈ લીધી.

ત્યારે બસની વ્યવસ્થા નહોતી એટલે પગની ઠસરત કરવાની હતી. મોસાળનું ગામ ત્યાંથી ત્રણેક માર્ગે દૂર હતું. પાંચેક મિનિટના વિચારમાં પછી અમે ઊપડ્યાં. હવે અમે વિજપુર વટાવી ગયા હતા.

મધ્યાહ્નજેવો સૂર્ય તપતો હતો. ખાવળિયાના વનમાંની અમારી વાટ જિંદગીના કંઠણ માર્ગોની યાદ આપતી હતી; અને એ જિમી વાટે જેને જિંદગીની બાજમમાં સુખની સુંદરતા ગૂંથવાની તક મળી નથી એવાં નંદામાત્રી માથે બેગ મૂકી ઉધાડા પગે ચાલતાં હતાં.

ન્યાતના સિસ્ટ પ્રમાણે ગળુવા જઈએ તો નંદામાત્રીની કેમ ઠાકરડાની ગણાય. બાકી શુક્લામીખત તો પ્રાણણ-વાણિયાઓને ત્યાં જ લખી આપેલું. એમના પતિએ લગ્ન વખતે રૂપિયા ઉધાર લીધા હોય તે, તેના વ્યાજ માટે પરણીને આવ્યાં ત્યારથી નંદામાત્રી પ્રાણણ-શરણે ત્યાં નિયમિતે દળવા જતાં... પાકી ભરી જતાં, આટલું હું જાણતો. બીજે અનુભવ ક્ષેત્રે થવાનો હતો.

આખરે મૈન તોડતાં તેમણે કહ્યું. 'ભાણાભાઈ, બટ ચરહે આયા નંદ ?' પેતાં તો મને ગમ જ નો પડી કે આ ભાણાભાઈ છે કે કોણ છે ? પછે બૂનના જેવું મોડું લાગ્યું એટલે જ 'મેં તમારા હાથમાંથી બેગ લીધી.'

'મેં' તો તમને જોયાં ત્યારથી જ ઓળખી

લીધાં કે નંદામાત્રી આવી ગયાં છે ! બા-બાપા મોઝામાં છે ને ?' હું મારા દાદા-દાદીને બા-બાપા કહેતો.

'જરે લખાણની તો તમારે નામે લગ્ન સુકાતી નથી; અને બાપે આજ સવારથી તમને યાદ કરે છે.'

આમ વાતમાં ને વાતમાં ગામ આવી ગયું. એક દિવસ સાંજના ફરવાના આશયથી હું બહાર નીકળ્યો. સૌમ્ય સુંદરી જેવી સાંજ હતી. ઠાકરડાવાસમાં આવ્યો ત્યારે ત્રિમડાની હવાએ મારી સાથે અડપવાં કરી લીધાં. મને પસાર થતો જોઈ નંદામાત્રી બોલ્યાં; 'ભાણાભાઈ અંધે ફરવા હેંલ્યા ?'

'નદીએ જવા વિચાર છે.'

'વેળાસર આવી પૂંખો. હમણું હમણું વાધનો લો વધારે છે.'

દાદા અને પરદાદાથી આવ્યા આવતા (હવે નામરોષ બનેલા) ગરાસદારોની આકરી કરનાશમાંના એક એવા એમના પતિ મારો સાદ માંત્રગી અંદરથી બોલ્યા: 'ભાણાભાઈ આવો.'

મેં અંદર પગ મૂક્યો. ભૂતકાલીન ઇજાતના અવશેષ સગી તરવાર અને દાદા માટીના ગારાથી લીંપેલી બીત પરની લાકડાની ખીંટી પર લટકી રફાં હતાં અને એ ખોરડાનું ઠેકઠેકાણું ઠાણુંવાળું છાપડું ગરીબની કુળવૃત્તના સાદકા જેવું લાગતું હતું. એક ક્ષણમાં જ મેં બધે નજર ફેરવી લીધી. મહામૂલી મૂડી જેવાં બે-ચાર માટીનાં થકોસાં-હાંકોસાં વસ્તુના અમાલે ખૂણામાં પડ્યાં હતાં. એટલું ખડું કે ઘરમાં કચરો કે ગંદકી જેવું કંઈય ન હતું. ફરનો ખૂણામાંનો કંડો દેખાતો ચૂંકો સાંજે પેટવારો કે કેમ એ મારી ચંકાનો વિષય બની ગયો. આ સમય દરમિયાન નંદામાત્રીના પતિએ મને બેસવા કહ્યું. પણ માડું બપોર મન કંઈ સાંભળી શક્યું નહિ.

ચોડીવારે નંદામાત્રીને એમના પતિએ કહ્યું:

‘બાળાભાઈની કઈ સેવા તો કર?’

એમને આપખા ઘરનું ન ખરે એટલે બીજું કદીએ પશુ શું? હસતા હસતા એમણે જવાબ આપ્યો જવાબ આપી ન દામ્યાસી બહાર એટલા પર ગયા મને દ પનીનું જીવન મધુર લાગ્યું

‘એમા શું? પ્રેમભાવ છે એ જ બહુ છે’
પશુ હું મારું વાક્ય પૂરું કરું તે પહેલાં મારી યાસી દૃષ્ટિએ એક વીડું કે નદામાગીએ લાલ આખ કરી દાદેનો શીશો લઈ અદર આવતા છોકરાને ચાના જવાનું કહ્યું ત્યારે પ્રોલીબીશન નહોતું પશુ મારા માન ખાતર જ આમ બન્યું
હું રમ લઈ આવતો થયો

તે દિવસેમા દાકરમે આટની સૂત્ર નહોતી છતાં એ મે એક ન જ ગરુ તે દિવસે ફરીને આવતા ઠીક ઠીક મોકું થયું પાછા ફરતા હું નદામાગીના ખોરડા આગળથી જ નીકળ્યો ત્યારે અદરથી નદામાગીના રડવાનો મને એમના પતિના વઢવાનો અવાજ આવી રહ્યો હતો મારી તેઓના સુખી દાખજીવન વિશેની જામણા ભાગી પડી અદર આધારું હતું એણે મારા મનમા પશુ આધારું કરી દીડું માસથી મને મન એટલું જ બોનાયું બિચારા નદામાગી!

ઘેર આવ્યો ત્યારે મને બરાબર જમતો ન લઈ દાદાએ પૂછ્યું ‘કેમ તબિયત ઠીક નથી?’

‘ના ના, તબિયત તો ઠીક છે પણ આ ઠાકરડા કેમ દાડે કેમ પીવી હશે?’

દાદાએ કહ્યું, ‘તું ઠાકરડાવાસમાથી આવ્યો નારે છે એ લોકો અત્રની જ પીતા આવ્યા છે મહુડામાથી બાતે જ બનાવીને પીએ’

પછી મે પૂછ્યું ‘તે આ નદામાસીના વર કઈ કામ ધધા કરે છે ખરા?’

‘કામધમો કરતા હોન તો આવી હાનત હોય ખરી? એ બાત જ એવી! મને ત્યારે ખાતુ નઈ તો જે હાથ મૂકી બેગી રહેવું!’

મને આ સામળી ખાવાનું લાવતું નહોતું એ લોકો ખાસે કઈ જમીન ખરી કે?’

ના ના, કઈનથી ગરસ અને સરદારની

વાતો બૂતકાળની થઈ ગઈ’

‘ત્યારે પેટને ખાડો ફેવી ગતે પૂરે છે?’

‘તું બેતો નથી કે તારી એ નદામાગી અદી દગવા આવે, પાણી ભરી બાય ને તેના બદામા કોક’ દી વધુ ઘટ્યું ખાવાનું લઈ બાય, એ કામ ભરી ભારે એટલે કોઈ જરૂરી કામે બોનાવી બન એશન સુડીને આટો ફેરો કરે ચોમાસામા બેવીની મજૂરી મને તો કરે! ગામડા મામમા દાગ રોટલો નીડગી રે! અને કોઈ દી ભૂખાય રેવું પડે!’

‘તો, એમા કરતા એનો ધણી પશુ કઈ કામધધો કરતો હોય તો?’

‘પશુ એ લોકો નઈ સમજે વળે તો વાંછું નઈ તો પાંથર મયે વરસે કઈ સમજાવ્યા હતો તે બેતરમા કામ કરવા જતો’તો થોડા વરસો પહેલાં લશ્કરમા જવાનું સૂર જીપડ્યું ‘તું પશુ નદા ખૂમ રડી ઠકગી એટલે વિચાર માડી વાળ્યો એ લોકોની વાત જ નો થાન દરબારી લોહી ખરું ને!’

છે ના વાક્યમા રહેલો લાવાઈ હું સમજું ન શકું એટલે અભિપ્રાય ન હતો મને થયું ત્યારે એવા માનનીઓ હવે બૂતકાળને બૂરીને પરિશ્રમી ક્યારે થશે? શું સીને જન્મ સહન શીનતામા જ સમાયો છે? આ તો નદામાસી અબલ છે એટલે, તકી તો આજની સ્ત્રી આ બધું હું ખ સહન કરી શકે ખરી? ધણી અપગ હોન તો તો નમીમને રડીને બેગી રહેવાન! પશુ જેના ખાવડામા બગ લાયું છે એ જ નજર આગળ બેગીને દારૂના શીશા ખાની કરે ને અદીજીને આહવાદ માણે એ કેમ એક બન?’ મારા પ્રશ્નોને કોઈ જવાબ નહોતો

રજાઓ પૂરી થવા આવી હતી પાછા એ જ નદામાસી-મારા પ્રશ્નના પ્રતિબિંબ જેવા-રેશન સુધી બેગ બિચકવા આવવાના હતા મધરાતે જ નીકળવાનું હતું

એક મધરાતે દાદા અને દાદીની લાવબરી વિના લઈ મે ગામની બાગોગ વટાવી જતા

પહેલા નદામામીએ મારા નાદાને કહ્યું હતું
'કશોય સો નથી ચિંતા નજે કરશે ભણવો
ખળુ થતા પે'લા તો પોગી જાયુ '

થોડીવાર સુધી અમે જાને કશું ન જોયા
ખસ ચાલ્યા જ કથું સુદ આઠમનો અદ્ર
મદની રહ્યો હતો વનના વાયરા ચાવવામા
મદદ કરી રહ્યા હતા, અને મારા મનમા પ્રશ્નો
હતા મને થયું અત્યારે જ ખુવાનો કરી લઉં
હવે ક્યારે અહીં અવાય તે કહી શકાય નહિ
મે આનતા આવતા પૂછ્યું 'નદામામી તમે
છટાછટા લઈ લેતા હો તો ?'

'તમે શું કીધું ?' એમને કઈ મમજણ
પડી હોય એમ લાગ્યું નહિ

મે આખર ઠરતા કહ્યું 'આ તમારા પતિ
કઈ કમાતા નથી તે તમે જુદા રહેતા હો તો ?'
મારે મવાન ચાલગી એમને જોડું તો લાગ્યું
પણ થોડીવારે જવાબ આપતા જોયા

'ભાણામઈ, તમે એ નઈ હમજે પડિના
કેડે સમજાશે કે વળેને તમારી સાથે અને કે
ન અને પણ તે જુદી રહી શકે ખરી ? જો તે
અમી (અ) હશે તો જુદી નઈ રે'

'પણ ધણીએ કઈ કમાણું તો જોઈએ ને ?'
'એ તો પેવા લશ્કરમા ભરતી થવા જવાના
હતા પણ મે જ એમને નો જવા દીધા'

'વશકરની વાત જુદી છે, પણ અહીં કોકને
ત્યા કામ કરતા હોય તો ?'

'એમને શરમ લાગે જે હાથે તવવાર ચવાવી
હોય એ બીજાની શુવામી ન કરે એમની એક
લાની વાત નથી પણ અમારે ત્યા બધા જ
મરદો એવા !'

'ત્યારે ભૂખે મરવાનું ચાલી શકે ?'

'કેમ હું મહેનત મજૂરી કરું ને !'

'તમે એકવા મહેનત કરો તેથી શું ? જાનેએ
મહેનત કરવી જોઈએ વગી એ દાડ પીએ તે

તમને ગમે છે ?'

'નઈ ગમે તે ચે શું કરીએ ? ને અમારી
કોમમા તો બધા જ પીએ નઈ પીએ ઈ નાત
ખા'ગે જેણે અને ટોપાવાળા સાહેબ લોકો પણ
એ નથી પીતા ?'

'તે એમને દારૂપીવાના પૈસા કોણ આપે છે ?'

'એમા બઈ પૈસાની જરૂર નો પડે અમે
દાડ લાતે જ ગાળીએ થોડાધણ પૈસા 'એ'
ગમે ત્યાથી મહેનત કરી મેળવી લે, અને
કોઈ વાર હું આપુ '

'એ તો હવે મમજ્યા, પણ તમને એ મારે
એ કેમ જોયું લાય ?'

ત્યારે તો એમણે ખડખડાટ હમતા કહ્યું
'ભાણામઈ, તમે આવું તે શું પૂછતા હશે ?
ધણી ધેગેને મારે ત્યારે તો ધણી કે'વાય ! નઈ
તો એને ધણી કોણ કે ?'

હું આ સ્ત્રીના તત્ત્વજ્ઞાનને પચાવતા વિચારતો
હતો આ સ્ત્રીને એના પતિથી જુદી કેવી રીતે
પાડી શકાય ? એની સાથે એને એનો પતિ
નથી ગમતો અને ગમે પણ છે કેવું અજબ
માનમ ! ભારતની ધરતી પર આવી કેટલી
નદામામીઓ હશે ? અને એ બધીયે પોતાના
આજસુ પતિના મોજાઓને પોષતી, જાતે
મહેનત મજૂરી કરવા છતાયે પતિને મા
ખાતી-મૂખી રહી પતિને જમાડતી-છતાયે
પોતાના મસારમા સતેષ માનવી નદામામીઓ
ક્યારે પ્રમશમા આવશે ? ક્યારે તેઓના દુ ખ
દર્દ દગાઈને સુખમા ઉપાતર પામશે ? ક્યારે
એમના પતિઓ નિજનો અને અન્યના અસ્તિ
ત્વનો પચાવ કરી પરિશ્રમનો પગેવો પાડશે ?
અને પતિમતાઓને પૂરશે ?

એશન આવ્યું ગાડી આવી અને ઉપડી
પણ ખરી છતાએ એ પતિમતા નાગીની
મહાનમૃતિને હું ભૂલી શક્યો નહિ

જેક માણસે હજીત ચલચલને પૂછ્યું ક્રિનામની સૌ દી માગી જાગ્યા ! ૬૪ !

મૂખ્યાને બેજાન આવ્યું અને જેને જાણતા કોઈએ અને જેને નથી જાણતા એ મોને
મનામ (મવામની સાલવી) કરી. સજ ત મદ મદે મ્યુ

કથા એવી છે કે ભગીરથે પોતાની શ્રદ્ધા અને તપશ્ચા દ્વારા પવિત્ર ગંગાને હિમાલયના અસ્પર્શ, વાંકાચૂંકા અને હ્રમેશાં હિમાચ્છાદિત રહેનારાં નૈઃસર્ગિક શિખરો પરથી નીચે મેદાનોમાં લાવવામાં સફળ થયા હતા. એમાં એમનો ઉદ્દેશ પોતાના અસંખ્ય પૂર્વજો-પિતૃઓ જે આપના પ્રભાવથી રાજ થઈ ગયા હતા તેમને ફરી જીવંત કરવાનો હતો.

ત્યારથી હિન્દુઓ માટે ગંગાએ સર્વશક્તિ માનના ત્રણે રૂપોનું પ્રતિનિધિત્વ સાચવે છે. પોતાના મધુર કંઠોલકરૂપી સંગીતને કારણે એ જનની બે ટા છે- પોતાની ઉર્વરા શક્તિને કારણે એ ધનધાન્ય આપનારી છે-શણ્ણ કરનારી છે અને વિનાશ ફેલાવનારા મહાપુર વખતે રૂદ્રરૂપ ધારણ કરનારી, સંહાર કરનારી પણ છે. આ ભૂમિકાના સ્વીકાર માથે એ હિન્દુઓની અનન્ય, પવિત્ર નિર્મિત હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે! અને તે નૌ કોઈ એના યુગ્મા બાણી લેતો નીને માટે ગંગાનું એ જ મહત્ત્વ હશે.

આ પછી લાખા ઇતિહાસમાં યુગો વિની ગયા પરંતુ આપણા જીવનમાં અને વિચારોમાં ગંગાનું સ્થાન પ્રથમ હતું તે જ છે. એના મર્મ હિતકારી, પવિત્ર જલથી મનુષ્ય ભૌતિક લાભ, સમૃદ્ધિ, તથા આધ્યાત્મિક લાભ તથા આશ્રય, મમાન રૂપમાં પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહ્યો છે. અસંખ્ય નરનારીઓ એના લગભગ બે હજાર માર્ગે ફેલાયેલા કિનારા પર, એના મધુર અને સ્વાસ્થ્યકારી જલના ઘૂંટણ પીવે, અને એના સ્ફૂર્તિદાયક પ્રવાહમાં સૂકી ગરબા માટે એકઠા થતા રહ્યા છે. એના લાખા વિસ્તારમાં ફેલાયેલા બંને કિનારા પર કંઈક ગામડાં અને નગર, વ્યાપાર કેન્દ્રો અને સૌથી વધીને ધર્મભેદરહિત પવિત્ર જ્ઞાન અને વિદ્યાના કંઈક કેન્દ્રો રચાયાં છે, અને વિસ્તર્યાં છે. ગંગાની

મુખ્ય ધારા ઉપરાંત એમાંથી નીકળનારી અનેક નાની-મોટી ધારાઓએ પણ એણેવતે અંશે એવો જ લાભ આપીને એની ખ્યાતિ વધારી છે.

વર્તમાન મમયમાં આ દેશના તથા દરથી આવેલા એન્જિનિયરોએ પોતાના જ્ઞાન અને કર્મના બળે એના લાભદાયી જલને નદી નહેરો મારફત દૂરદૂર મુખી-અને કંઈક અગમ્ય સ્થાનો મુખી-પણ ફેલાવી દીધાં છે-એનાથી અસંખ્ય એકર જમીન ઉર્વરા બનીને ભૌતિક આશ પ્રદાન કરી શકે.

કોઈકોઈ વખતે મને એવું લાગે છે કે મહાત્મા ગાંધી મનુષ્ય યોનિમાં પવિત્ર ગંગાનું જ આધુનિક સ્વરૂપ છે. આપણા પ્રાચીન ઋષિ-મુનિગોની પેઠે કુદરતી પ્રેરણાથી મળેલો જીવનપ્રત્યેક મદેશો એમણે આપણને આપ્યો-મોટું રાજકીય સ્વતંત્રતા, સામાજિક ન્યાય, અને આર્થિક સમૃદ્ધિનો રાહ જતાવી ભૌતિક સમૃદ્ધિમાં સહાય કરીને, તથા નૈતિક અને આધ્યાત્મિક શિખરની એક ઝાળી કરવા માટે અને ત્યાં સુધી પહોંચવાના લાંબા અને કઠણ માર્ગ પર, એાછામાં એાછું એક ડગલું બરવા માટે પરમ મહાયક છે. જેવી રીતે ગંગા આધ્યાત્મિક સંતોષ માત્ર તેને જ આપે છે જે એ ઉદ્દેશથી એની પાસે બધ છે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ માત્ર તેને જ મળે છે જેને જ્ઞાન અને કર્મથી એના જલનો ઉપયોગ કરતાં આવડે છે-અને એમાંથી પ્રત્યેકને એની યોગ્યતા અને શક્તિ પ્રમાણે જ સ્વતંત્ર છે! એ જ રીતે મહાત્મા ગાંધીનો પ્રેમ, અહિંસા અને અન્યથે સદેશ કેવળ એમને લાભ આપ્યો જે એમના ગીધા અને સકીર્ણ માર્ગ પર ચાલશે, અને પોતાના જીવનને એમણે ઘડેલા નિયમોમાં બાંધશે; અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ પણ તેને જ મળશે જે પોતાનાં બલિ અને કાર્ય-ક્રમને એમનાં બાલે અને કાર્યક્રમને આનુરૂપ

બનાવશે

જેવી રીતે ગગાની સતત વહેતી ધારા માથી વ્યક્તિ પોતાની પાત્રતા જોટલું જ પાણી લઈ શકે છે એ જ રીતે ગાંધીજીના શિક્ષણનો કોઈ ઘણો લાભ થે છે, કોઈ નાશ લે છે, તો કોઈ બિનકુન લાભ લેતા નથી

જેમ દેશ-વિદેશના એનિ-નિયતોએ ગગાના પવિત્ર અને ઉપવર્ણ જનના લાભોને અગણિત ગણા વધારવામાં મદદ કરી છે, એવી જ રીતે

ભવિષ્યમાં આ દેશમાં દૂરદૂરના દેશોમાં પણ એવા શિષ્યો થશે—અને કદાચ અત્યારે છે પણ ખરા જે એ મહાન આચાર્યના જીવનપ્રદ શિક્ષણને આત્મસાત્ કરીને, પછી એને એક નિશ્ચિત રૂપ આપીને વિશ્વના પૂણેપૂણા સુધી ફેલાવી દેશે

મહાત્મા ગાંધીના સંદેશરૂપી ગગાની વિશ્વને અત્યંત જરૂર છે, અને નાના મોટા દરેકનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના સામર્થ્ય અનુસાર એના પ્રચારમાં મહાયત્ન પાડે.

1

૨

ઈન્દ્રજિતિ ગૌતમ લગવાન મહાવીરના મુખ્ય ગણધર હતા એકવાર એમણે મહાવીરને પૂછ્યું. ‘લગવાન, એક વ્યક્તિ રાતદિવસ આપની સેવા કરે છે, વાકિત, પૂલ કરે છે એટલે એને બીજા કોઈ દિન-દુ બીજી સેવા કરવાનો સમય રહેતો નથી એક બીજી વ્યક્તિ એવી છે જે દિન-દુ બીજાની સેવા કરે છે, મદદ કરે છે એટલે એને આપની સેવા કરવાનો અવકાશ નથી મળતો તો પ્રભુ, એ જેમાથી તમે કોને ધન્યવાદને પાત્ર ગણો? અને જેમાથી શ્રેષ્ઠ કોને માને?’

‘ગૌતમ! જે દિન-દુ બીજાની સેવા કરે છે એ જ મારા ધન્યવાદને પાત્ર છે, જેમાં એ જ વ્યક્તિ શ્રેષ્ઠ છે’ મહાવીરે જણાવ્યું.

ગૌતમ વિચારમાં પડી ગયો, આ વગી કેવું! લગવાનની સેવાની મામે, પાપોની બદીમાં ફસેલા પાપીઓની સેવાનું તે વગી શું મહત્ત્વ? ધન્યવાદ તો લગવાનના સેવકને મળવા જોઈએ ગૌતમે મહાજ ત્રિશાસાથી પૂછ્યું ‘પ્રભુ! એ શી રીતે? મારી સમજમાં નથી આવતું કે બીજાની સેવા કરતા તમારા જેવા પવિત્ર આત્માઓની સેવાનું મહત્ત્વ વધારે હોતું જોઈએ કયા પવિત્રાત્મા ને કયા પાપાત્મા!’

‘મારી સેવા કરવી એટલે મારી આજ્ઞાનું પાલન કરવું, એ સિવાય મારી વ્યક્તિગત સેવાની તો કશી જરૂર જ નથી અને મારી નૌની અગત્યની આજ્ઞા તો હું બીજાને છે એની સેવા કરવી એ જ છે જે એમની સેવા કરે છે એ જ મારી આજ્ઞાનું પાલન કરે છે, એવી સેવા કરનારો ખરેખર ધન્ય છે, શ્રેષ્ઠ છે—મારી અગત્ય સેવા કરનારો નહીં. મારા સેવક તો મિહાત કરતા વ્યક્તિગત મોહમાં વધારે ફસાયેલા છે’ મહાવીરે વિસ્તારથી જવાબ આપતા અપહાસ કરી

૩

ઢેં પકડેલો માછમ કરલું જોએ તેથી ઘણું ઓછું કામ કરે છે ઢેમકે એમાં એનું હૃદય હોતું નથી

સાધારણ મજૂર મજૂરીના પૈસા જોટલું જ કામ કરે છે એને ફક્ત પ્રમાણિકતા આવડવાની હોય છે

પણ કસબી માણસ કામના પ્રેમથી કામ કરતો હોવાથી એને મળતી મજૂરી કરતા વધારે જ કામ કરે છે

કાનિગા કપડું નથી હોતો

—કાનિગા કાસેલકર

કંકુવણા અનેક નાન્યુક ફુલોથી શોભતી એ વેલ સંધ્યાટાળે તો ફૂલ વિહોળી બની ગઈ! એક પાછી એક એમ એનાં સઘળાં ફુલો ખરી પડ્યાં.

ને એને રતન આદ્યું.

એ ભેઈ ફુલોએ એને આશ્વાસન આપ્યું, 'મારી' તારું નામ ઉભળી, અમારી રહીસહી ફારમને પરમાયેં ખરચીને અમે ખરી પડ્યાં છીએ. તું શા માટે રહે છે? તને તો આનંદ થવો ભેઈએ.'

નિમસો નાખતા વેલે કહ્યું, 'વહાલા! તમે નયાં એ માટે નહિ, પરંતુ ખીલ એક વાતતું મને જોણુ આવે છે, તેથી હુરડું છું: અરેરે! રાતે ખીલે તેવા પુષ્પ વિધાનાએ મને આપ્યા હોત તો તે બધાને રાતને ચરણે ધરી, હુ રાતને પથ્ય મુગધથી સભર ન કરત?'

પાનખર જનુએ જેનું પ્રત્યેક પાન ખેરવી લીધું છે એવા ફૂલને કોઈએ કહ્યું: કઈ આશાને આપારે તું જીવન ટકાવી રહ્યું છે?

કંઈ પથ્ય બોદવા વગર ફૂલએ એક ડાળ તરફ આગળી નાંધી બેનારે બેધુ તો—

'કંકુવણાં બેનાના શા પાન પવનની આછી અપટે હિલ્લાગા લેતા નરક નરક હુની ગયા હતાં!'

સમાઈ જવા ધમતી સરિતાને પાછી વાળવા મથતા આમરને કોઈએ પૂછ્યું, 'એને સમજ્યા મિવાય તારા છુટકો નથી. તા પછી એને અટકાવે છે શું કામ? આવવા જ દે ના!'

ધીમા ધૂધપાટા કરતા સામરે એના કાનમા કહ્યું, 'કોઈને કહેશે નહિ. મારામાં એકરૂપ મવાની એની તાલાવેલીની હુ પરીણ લઉં છું!'

ફર આકાશમાં એક તારો દમદમતો હતો!

કોઈએ તેને બોલાવ્યો: તારલા! ધરીધરીના અનેક એવા તારા અમકારા બેઈને મને હજુ

આવે છે!

મધુર હાસ્ય વેરતાં તારાએ જવાબ આપ્યો: કેમ ન આવે? તમારા જીવનના અમકારા બેઈને મનેય હસવું આવે ન હેને?

પ્રહ્લાએ કહ્યું: અંધકાર અને પ્રકાશ મારે વહેંચવાનાં છે. જે ભેઈએ તે માગી લેા.

'પરંતુ દેવ!' એ બનેએ હાથ ભેટતાં કહ્યું, 'એમનું આયુષ્ય કેટલેટલું?'

'અંધકારનું થોડુંક વધારે, પ્રકાશનું પત્તભર.'

'તો દેવ!' વાદળે કહ્યું, 'મને અંધકાર આપો.'

'ને દેવ!' વીળે કહ્યું, 'મને પ્રકાશ આપો.'

ઉછળી ઉછળીને શિલા પર અથડાતા એ નાનકડાં અરણની શિલાએ ઠેકઠી ઉગાડી, 'અરે! થસ કર. ખમ કર. તું મને હડાવી નહિ શકે. જવું હો! તો ફટાઈને ચારણ ના.

'ના, ફટાઈ ને—તારાથી હાર પામીને તો કલી નહિ,' અરણે કહ્યું, 'જીવનધેયને ખાતર, માર્ગમા આવતી મમે તેવી મુરકેલીને ફર હટાવીને આગળ જવું, એ માડું કર્તવ્ય છે. એક દિવસ હું તને તોડીશ—એલીશ—ને આગળ જઈશ.'

શિલા ખડખડ હડી પડી!

'ઓ મૂખો! એમ કરના તો થયોં વીતશે ને હુ ય કંઈ કાચીપાચી નથી. મારી ય છાતી વજજરની છે. પરિણામે તો તારો ..'

પરંતુ અરણને એ આશાવાની કુરમક ન હતી. પોતાના કામમાં જ તે મશગુલ હતું.

...આખરે થયોં બોદ અરણનો પશ્ચિમ ફળો-શિલાનું શુભાન ઊતર્યું—મૂળમાંથી ધમાઈને રજરજ થતી તે કયાં! ધાવાઈ ગઈ ને વિજયના આનંદમાં નરત બનેલું અરણ અળખળ આગળ પડી રહ્યું!

પુત્રા આકાશની નીચે અમારા બોટના ઉપર મેં સૌ બેઠાં હતા આજનો વખત હતો એમ નહિ પણ સતનો વખત હતો નૌ વાણ કરીને નિરાતે મગ હના ગૌને ટાલા પે હના, એટલે નિરાત હતી કુટુંબનો યુગદર્શી જૂનો પુરાણ વડે લેમ અનેક વડાઈઓને ઘેરીને બેઠો હોય, એમ ચાચાજીએ એક જ માની હતી ભેડે ટોન બીજા એક આપના ય આપની સાથે પૂતવતા હોય એવા પ્રેતકેશી દાદાજી' મૌ અઢકમવકની વાતો કરે એમા એ ટાપલી પૂરે વાતોમા પૂરો મગ ભમે. સૌ ગવકમવકના પ્રશ્ન પૂટે ધીંગાગ બીજા અવાજે ચાચાજી જવાબ આપે પૂછ મન આવે. એમ કરતા કરતા એક બહેને ધીરે । પ્રશ્ન મૂક્યો 'ચાચાજી, બધા દેવ-દર્શને જાય છે. મદિરામા જઈ મૃતિંની પૂજા કરે છે એ શું ખરેખર જરૂર છે, ખરે ?'

ચાચાજી 'હા જરૂર છે, એટલા માટે કે મનની એકાગ્રતા કેળવવા માટે મન તો મરજી છે એ આડુ અવશ્ય ભટકતું હોય છે એ પૂછ ચચાજી છે ધરીધડીમા અનેક રંગી પાસામા તે ધુમી વળે છે એમાથી એને વાગી લેવાના આ એક પ્રયત્નરૂપી મોપાન છે'

બહેન 'પત્રુ એમા શ્રદ્ધા જેમની ના હોય તો ?'

ચાચાજી 'નાતુ બાળક જ્યારે પગવા માડતુ થાય છે, ત્યારે જેની મા એને ચાનવુ માગી આપે છે ગાગળીનો ટેકો આપે છે 'પાપા પગલી-પૂગમા હગવી.' કહીને એના મોઢા ભાડું ચલાવતા મીખવે છે. પછી તે બાળક પૂરેપૂરું ચાવતુ થાય છે, ત્યારે એને ચાવા આધારની જરૂર નહેતી નથી ખરે ? એવું જ બીજું, શાગાની અદર બાળક ભણવા જાય છે ને ભણુ વાની ગરજાત ડરે છે તે વખતે શિક્ષક કે શિક્ષિકા એને પાટીઆ ઉપર કે પાટીમા લીટી દોરી અક્ષર કટાવે છે વિદ્યાર્થી બાળક જ્યારે

બાળક વખવામા ટેવાઈ જાય છે, ત્યારે એને લીટીની જરૂર નહેતી નથી એ એની આપમેળે જ મીઠી ને સાચી લીટીમા મુંદર અક્ષર લખી ગકે છે મૃતિં એ જ ભતતું કામ કરે છે આ જ જાનનો એ આધાર છે ટેકો છે એનાથી મનની એકાગ્રતા વધે છે મનની ચચાગતા એકી થાય શરૂઆતમા વખતે શ્રદ્ધા ના બેસે પત્રુ ખાનને આપ્તે અતત અભ્યાસ ચાલુ રાખ વાધી શ્રદ્ધા જેમની જાય છે હા, મૃતિંપૂત્ર માચાગમનની જેમ થવી ભેઈએ માચી ભક્તિથી થવી ભેઈએ જરૂરથી નહિ એટલા માટે વચ્ચે વચ્ચે પૂજા બધ કરીને ખાત્રી કરી લેવી કે મનને એથી ક્ષાયદો કેટલો થયો? એકાગ્રતા કેળવવામા કેટલી મદદ થઈ'

બહેન 'પત્રુ ચાચાજી' એમ ડરવાથી પ્રકાશ-રિંગ પ્રકાશ પામીએ ખરા? અથવા તો, એને ધ્યેયના દર્શન કદીએ તે મળે ખરા? ને તે ચ ચૌને એક સરખા થાવ કે હચેકને પોતાની દૃષ્ટિ પ્રમાણે થાય?' (અહસા મને જિજ્ઞાસા થઈ ને મેં જ પ્રશ્ન કર્યો)

ચાચાજી 'આપણે આપણા જૂના સન્કારો પ્રમાણે તે પામીએ આપણે આપણા કૃષ્ણની છબિને એવા પામીએ એટલે કે દર્શન પામીએ કીશ્કોમનો કોમ (કામ્પસ્ટ) ને પામે બોલિંગટો 'કમગ'ને પામે આમ દરેક પોતાનામા પડેલા બિડા બિડા સરકારો પ્રમાણે પ્રતીકના દર્શન પામે છે ને તે વખતે હૃદયના દાર ભણે ખૂંટી જતા હોય છે ને સ્વચ્છન પરજનના ભેદ બીજ કુવ રહેના ના હોય એવી એક સ્પષ્ટ આવી મળે છે તેને આપણે એક ઉચ્ચ પ્રકારની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યોના જ્ઞાનદ અનુભવ કહી શકીએ. આ અનૌકિક ઘડી શરૂઆતમા બધા અટ પામતા નથી અને કદિ પામે છે તો તેને પારખતા નથી પણ મનની યતિ જેમ જેલ એકાગ્રતાને પામતી જાય છે, તેમ તેમ આપણી અવસ્થા

મહત્વાની ભય છે.

‘હું એક વખત જન્મનાં છું કહી શૂન્ય છું છું. મૃત્યુમાં મૃત્યુમાં મારી નબર સામે એક અજ્ઞાન દૃશ્ય આવીને ખડું થયું. હું જોઈ રહ્યો. શરૂમાં એક પ્રકાશ થયો. એ પ્રકાશનો મોટો ઝળકારો હતો. એ ઝળકારોમાં મને શ્રી કૃષ્ણનું સ્વરૂપ દેખાયું, એ સ્વરૂપ મેં નિહાળ્યું ને ધૈર્યીક ક્ષણોમાં તો તે અસોષ થઈ ગયું. ત્યારબાદ દૂર દૂર મેં વામ બીનો નાક સાંભળ્યો. મારા કાન એ મધુરા સંગીતથી ભરઈ ગયા. માત્ર હૃદય યેડવા લાગ્યું. હું માત્ર ભાન બૂલી ગયો. આ સ્થિતિ પછી યોડીકવાર માટે જ પ્રાપ્ત થઈ ને દૂર ચાલી ગઈ. મેં આરંભે જોયું, કોઈ માનવી દેખાયો નહિ. અધે જ શૂન્યશાન્તિ હતી. કોઈ જ હતું નહિ. હતા માત્ર જન્મનાના પહેલા નીર અને દૂર કંઈ કિલેકાં દેવના મંદિરો. આ પ્રસંગને હું મારા મનકારોમાં પડેલી કલ્પના કહું કે પછી કોઈ સત્યઘટના કહું, એનું કોઈ ચોક્કસ નિદાન મારા પાંચ નથી, પણ અતની દિશા તે તરફ વળતી ભય છે અને તેમ તેમ કરતા જીવનમાં ધ્રુવો જાગતી ભય છે. પણ આ અધર્મ આપણામાં જીંડે જીંડે પડેલા સત્કારોની પ્રતિજ્ઞા ઉપર આધાર રાખે છે. આ દૈરક પ્રમંગમાં

એકાગ્રતાની વિશેષ જરૂર રહે છે. ને તેની તો ડગલે ને પગલે જરૂર પડવાની. એટલા માટે મૂર્તિપૂજા શરૂઆતમાં જરૂરી ગણાય. પણ જેને ચાલી શકતું હોય તેવાને ય મૂર્તિપૂજાની જરૂર છે એમ હું કહેતો નથી. હરદમ યાદ રાખવું કે પોતાની વાળીથી કે વર્તનથી કોઈનું દિવ દુભાવ્યું નથી ને! એનો હિમાલય શેઠ જીવના સૂતા પહેલાં લઈ લેવો. કદિ દુભાવ્યું હોય, એમ જણાય, તો પહેલું કામ હું એ કરું કે એ વ્યક્તિને મારી માગતો પત્ર લખીને પહોંચાડી આપું. મોટી પહેલાં લક્ષમાં હઉં. પછી લખે ને તે એક જ શહેરમાં રહેતો હોય. બાદ ભગવાનને પ્રાર્થના કરું કે હે ભગવાન, મારાથી અભણપણે આ જાનનો દોષ યદ્યપિ છે. તે તું માફ કરજે અને ફરી જીજીવાર ન થાય, એ અતની મારામાં હોંશિયારી આપજે. હું નેમાં આદરે નિયમ તો અચૂક પાળવો.

‘હીક. ચાલો...’

રાતના દશ વાગી ગયા હતા. ચાચાજી ચાકચાક કરે. આરામ લેવા દો. માનીને મૌન છોડ્યા. ચાચાજી પાંખ પોતાની પધારી બળી ગયા. અમે નમસ્કાર કર્યો ને કદિ નહિ ભણેલી, કદિ નહિ સાંભળેલી એની જીવનને ઘડતી વાતોને અનમા છુપાવી પધારીમાં પડ્યા

૪

‘મિલિન્દ રાજ્યે નામનને પ્રજ્ઞ’... ‘અને! માણસ જે સાસ-ખગાવ કર્યો કરે છે એ ત્યાં શો છે?’

‘એ તો, માણસના પડખા પોં સનાય તેની સાથે જ રેખ છે.’

‘મહારાજ, એ કર્યો જોઈ શકાય ખરો?’

‘એ, એમ નજરે ન જોઈ શકાય.’

‘ત્યારે ઉપમા આપા મમજાવો.’

‘કુ’ કોઈ જણ, તેને આનંદના કર્યો બતાવી શકે ખડું કે અડી’ ક્યા છે અને અડી નથી!’

‘અને, ન બતાવી શકે.’

‘કર્યો’ ક્યા એવું જ છે એ બતાવી ન શકાય કે અડી છે ને અડી નથી.’

‘અને, તમે માન્યુ કર્યો છો.’ મિલિન્દ રાજ્યે કહ્યું.

એક પરમ ભાગવત હતા અધ્યાપનના રચનાપત્રના ગહેતા એમના શિષ્યો યાત્રાએ ઊપડ્યા ગુરુ-મહારાજે આર્શીવાદ આપતા હજી 'કૃતાણે ઠેકાણે માગે એક સહાધ્યાયી રહે છે નાનપણુમાં અને પૂજા આનંદ ક્યો હોતો એમના ગામના બાલ્યો ત્યારે એમને જગ મળે માત્ર એમકુશળ થઈએ, અને એમને કાર્ત્ત્ત્વ નેઈતુ-વાવતું હોય તો પૂછી આવને.'

શિષ્યો ઊપડ્યા એમને થયું, ભવભવા વિદ્યાનો ભેટ લઈને અમારા ગુરુ મહારાજ પાસે આવે છે આ કોઈ એમનો મહાપાત્રી હશે નેને માટે અમારા ગુરુ મહારાજ નેઈતુ કારવતું મોકલવા તૈયાર થયા છે' હશે, આપણું ગામ મદેશો પહોંચ્યાહવાનું છે

મહાધ્યાયીના ગામે શિષ્યો પહોંચ્યા માખાગ પ્રણિપાત કરી એક બાજુએ બેઠા 'પરમ ભાગ વન તરફથી અને આવીએ છીએ' એમ કહેતાની સાથે સાધુ મહારાજ ઊડ્યા અને કહેવા વાગ્યા 'અહોહો, મારા બાવનિત પાનેથી આવો છો' તમને નેઈ મારા વચન્યને જ મળ્યાનો આનંદ થાય છે બેનો, બેનો, તમારી જી સેવા ગુરુ ?'

'અમાન ગુરુ મહારાજ પ્રસન્ન છે તેમણે આપનું શ્રેમકુશળ પૂછ્યું છે અને કાર્ત્ત્વ નેઈતુ કારવતું હોય તો તે પણ પૂછી આવવાનું અમને કહ્યું છે'

સાધુજીએ એક શબ્દ વિચાર કર્યો, પછી વહે 'મારો મિત્ર આટના હેનથી પૂછે છે ત્યારે માગતા સકાય શી? અને એ છે પણ સમર્થ એને લાયક જ કઈક માગવું નેઈએ' પછી એ શિષ્યો તરફ વળીને કહે છે, 'દીનગ્યો, તમાગ ગુરુ મહારાજને કહેજો કે મે એક નવ રત્નનો હાર માગ્યો છે'

શિષ્યો તો મડક થઈ ગયા પણ પોતાનું આશ્ચર્ય મોઢા ઉપર ન બતાવતા, 'જેવી તમારી આના' કહીને એમણે વિદાય લીધી

શિષ્યો એટલે થઈ અને અશ્રદ્ધાનું મિથ્યુ ભક્તિ અને ટોળા બને દિગામા એમની ગતિ હોય છે એટલે અદ્ય અદ્ય જી શી વાતો કરી હશે એનું વર્ણન કરવું એ જ સાડુ

શિષ્યો ગુરુને ઘેર પાછા આવ્યા 'માગે મિત્ર મળ્યો હતો? એનું કેમ આવે છે? એને કઈ મદેશો લહો છે?' ગુરુ મહારાજે પૂછ્યું

શિષ્યોએ કાવક મોઢું રાખીને ગુરુ મહારાજને એમના ગુરુભાઈનો સદેશો પહોંચાડ્યો 'અવશ્ય.' કહીને ગુરુ મહારાજ અદ્ય ગયા

નિત્યક્રમ તો ચાલુ જ હતો પણ ગુરુ મહારાજ તે દિવસથી એકાતમા વધારે વખત ગાળવા લાગ્યા બારુંમાસ પૂરા થયા ગુરુ મહારાજે એક પોટલુ શિષ્યોને સોંપતા કહ્યું 'તમે ફરી મારા ગુરુભાઈ રામે બાલ્યો એને આ પોટલુ આપીને કહો કે, 'તમે માગેહો નવ રત્નનો હાર આમા છે, સાચવીને વાપરજો'

'જેવી આરા' કહીને શિષ્યો ઊપડ્યા મજન દર મજલ પથ કાપતા પૂર્વ પરિચિત ઠેકાણે આવી પહોંચ્યા આ વખતે એમનું વિશેષ સ્વાગત થયું લોજન પછી રંગમહાપ્રમા બધા લેગા થયા સાધુ મહારાજે ગામના બધા બોળા બોળાએ લેગા કર્યો હતો બધાને કહે 'આજે મારે માટે નવ રત્નનો હાર આવ્યો છે, તે જોવા આવને'

વિધિસર એ પોટલાની પૂજા થઈ અને સાધુ મહારાજે એ પોટલુ બોળુ અદ્ય સુદર અદ્ય વખેની એક મન્મૃત પોથી હતી એમા નવ પ્રકરણ હતા નવવિદ્યા/ભક્તિમાથી એક એક પ્રકાર લઈ, એ ભતની ભક્તિનું જેમા વર્ણન છે એવા શ્રીમદ્ભાગવતના શ્લોકો એમા એકા કરેના હતા સાધુ એ શ્લોકો વાચતા બંધ અને એમના રાગ પર અદ્ય અરિવક ભાવ પ્રગમ થતા જાય ઘડીકમા હસે, ઘડીકમા રડે

ધડીકમાં તારીસો પાડે. બે ॥ થયેલા લોકો
એક કહાક મુખી ચિત્રની પેઠે સ્તબ્ધ થઈને
જેના હાલ પાસપણ પૂરું થયું એટલે સાધુએ
એ બંધ નાથે સ્થાયી નાચવા માંડ્યું. કહે કે,
'ચાલે હું કૃતાર્થ થયો. હો નવ-રત્નના હારની
જંખના આટલાં વગ્ન એવનો હતો તે મને
મળી ગયો.'

પ્રનાદ આપીને આવેતા લોકોને વિદાય કર્યો.
પરી કર, 'કહે આ હાર કંઈક કરીશ તો જ
સગવડ સુચવારો.'

ઉપના લેખમાં પગ્મ ભાગવતકાર તરીકે
જેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે મિથિલાના વતની

કાશીમાં જઈને ગેવા શ્રી વિષ્ણુપુરી છે. તેમણે
ભાગવતમાંથી નવવિદ્યાશક્તિને લગતા શ્લોકો
વીચી કાઢ્યા, અને તેને 'ભક્તિ-રત્નાવલિ' નામ
આપ્યું. એ નવ ભક્તિ રત્નાવલિ પર તેમણે
'કાતિમાલા' નામની ટીકા પણ લખી છે. આ
ટીકા સાથે મૂળ શ્લોકો અઢાણાદની પાણિની
ઝાંઝિસ તરફથી 'ભક્તિ રત્નાવલિ' એ નામથી
પ્રનિદ કરવામાં આવ્યા છે.

એમના મિ. તરીકે જેમનો ઉલ્લેખ કર્યો
છે તે જંગાળના પરમ વૈષ્ણવ ચૈતન્ય દેવ છે.
જેનો કાશીના મેળાપ થયેલો.]

[અસાનનારમાંથી]

મિથા પગ જે લોકો ઈત્યાદિ રાખે છે તેમના દિલમાંથી તે જાયને દૂર કરે છે.

જે લોકો જાતે મહેનત કરે છે તેમને જ ઈશ્વર સહાય કરે છે.

શરમને મારે અજાન જરાયે ન ટાંકવું

વસાગ્ય વિનાનો ત્યાગ એ ત્યાગ નથી.

ગાંધીજી

‘તું વાધરણ છે!’

‘તું છે, તું! જોને, તારા હાથ!’

ધણીવાર આવી જતની જોયે સાદે થવી વલવાડ આપણે સાંભળીએ છીએ.

સમાજમાં ઢેઢ લગી ભલે અરપૂર્ય ગણાતા હોય, પણ એ અરપૂર્યો પણ પોતાને વાધરી કરતાં જોયા ને સારા ગણે છે!

વરસેક પહેલાં રાતના સાડાબારે ગામડામાંના મારા ઘરનું કોઈએ બારણું ખખડાવ્યું. જોડીને મેં બારણું ઉઘાડ્યું તો ગણ ચાર ભાઈઓને જોયા.

‘કેનું કામ છે?’ મેં પૂછ્યું.

‘તમારું!’ આવેલા ભાઈઓએ કહ્યું.

‘અત્યારે શું કામ છે?’

‘અમને અંદર તો આવવા દો, પછી કહીએ.’

અને મેં સૌને અંદર લીધા. ફળીમા બેઠા.

એમણે પોતાની વાત શરૂ કરી: ‘અમે વાધરી છીએ. ને અમારું સંગઠન કરવું છે.’

‘પણ એમાં મને રાત્રે બાર વાગ્યે જોડાડવાની શી જરૂર પડી?’

‘અમને બે ચાર ભાઈઓએ કહ્યું કે જનતા-લાલને મળો, એટલે આવ્યા.’

‘અરે ભલા આદમી! આમાં તો કેનારા ઉતાવળા ને સાંભળનારા અથરા—એવું થયું!’

‘જે થયું તે. તમારે અમારું કામ કરવું જ પડશે.’

ધીમેધીમે વાધરીઓનું સંગઠન થયું, અને એમનું એક સંમેલન પણ મળ્યું. બધા બહુ જ રાજ થયા.

ઘણા ભાઈઓએ ભાષણો કર્યાં.

પછાતખાતું સંજાળતા પ્રધાનશ્રીએ વાધરી એના ઘંપા માટે અનેક ચોજનાઓ બતાવી

અને કહ્યું: ‘જો કોઈ મરઘાં પાળવા, ઊછેરવાનો ધંધો કરવા ઇચ્છતો હશે તો એનેય સરકાર મદદ કરશે. એ ધંધોય સારો ચાલશે.’

મંમેલન પૂરું થયું. સૌ વીખેરાયા. હવે શું કરવું એનો વિચાર કરવા અમે આઠ દસ ભાઈઓ બેઠા.

સૌ મૂળા થઈ ગયા.

‘કેમ કોઈ બોલવું નથી?’

‘લાઈ, એક મૂંઝવણ છે.’

‘શેની?’

‘તમે રતુભાઈને સમજાવો તો સારું.’

‘પણ શું સમજાવું?’

‘ભાઈ મા’બ, પાપના ધંધામાંથી માંડ છૂટ્યા છીએ, ત્યાં વળી પાછા ઇંડાંના ધંધામાં શા માટે ધકેલો છો?’

‘કોણ ધકેલે છે?’

‘સા’બ કે’તા’તાને?’

‘અરે ભલા માણસ! સા’બ સરકાર ચલાવે છે, સરકારને મન બધા ધંધા સરખા. પણ તમે જે વાત કરી એથી રતુભાઈ તો બહુ રાજ થશે.’

બધા ખુશ થયા ને પછી તો ઘણી વાતો થઈ.

રાત્રે સૂતા પહેલાં વાંચવાની મને ટેવ છે. વિનોબાજીનો એકલેખ ભેટો હતો. વિનોબાજીએ લખ્યું હતું—‘મહાત્મા ગાંધીજી સૌરાષ્ટ્રમાં જન્મ્યા એ કંઈ અકસ્માત નથી. જ્યાં અહિં-સાની સાધના ને આરાધના થઈ હોય ત્યાં જ ગાંધી જન્મે.’

મને પેતા વાધરી ભાઈઓ યાદ આવ્યા. કે’તા’તા—

‘ભાઈ, માંડ પાપમાંથી છૂટ્યા છીએ, શા માટે પાછા ધકેલો છો?’

નેરાશ્યાનાં ધૂધવલ્લ કનાલ

સચુદ્ધનાં સાર જલે ચ, આશા

તણાં જલે મીઠાક ઉજાવલાં શાં!

રાનંત

૨૪૮

અનુભૂતિ : લે. મનસુખવાય ઝવેરી, પ્ર. આર. આર. શેઠીની કંપની, મુખ્ય; મ. ત્રણ રૂપિયા.

ગાંધીયુગના અગ્રણી કવિઓમાંના એક શ્રી મન-સુખવાય ઝવેરીનો આ ચોથો કાવ્ય-સંગ્રહ એમનું મ્હાન જાળવી રાખે છે. છેલ્લા બેએક વર્ષમાં પ્રગટ થયેલા સંખ્યાબંધ કાવ્ય-સંગ્રહોમાં પણ તે મોખરે રહે છે.

છંદોબદ્ધ અર્થઘન કાવ્યોનું પ્રમાણ જો કે સરખામણીમાં એણે છતાં ઠીકઠીક છે. પણ તે કાવ્યોય અર્થ વાણીમારથી રુક્ત નહીં પણ પ્રવાહી, અસ્ખલિત નાનીને કારણે પ્રાસાદિક ને સરળ બન્યાં છે.

ગેયકાવ્યોનું પ્રમાણ સાદું છે અને તેમાં, 'આંખો અટવાણી ન્હારે-', 'વાનડી', 'તારી કને', 'ગોડો', 'માનવીના રે જીવન', 'સિખરુ' ગીતો, 'આંચડો', 'જરી કહેશે' ઉલ્લેખનીય છે.

નારીશ્લેષના ઓરતના પદ્યા પાડતા કેટલાક પદોનામે બહેનોને કહે રમે તેવાં છે.

ગઝલ શૈલીનાં કાવ્યોમાં દુજ પૂરોગામી ગઝલકારોને પોણેજ એમણે કદમ મૂક્યા છે છતાં એમનું આગલુ અતિશય તરી આવે છે.

કેટલાંક મુક્તકો પણ સુંદર છે. ગાંધીજીની આહુતિએ કયા કવિશ્લેષને નથી પાગળાવ્યું? આપણા અગ્રણી વિવેચક શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદે જનાગઢ સાહિત્ય પરિષદ વખતે મહાકાવ્ય વિશે ચર્ચા કરતાં કહ્યું હતું કે, 'ગાંધીજીનું જીવન તો સાન માગરને ડોલાવે એવું છે.'

આ સંગ્રહમાં ગાંધીજીની આહુતિથી પ્રેરણા ધરા કાવ્યો છે, અને તેમાંનાં કેટલાંક, ગાંધીજી વિશે વખાણેલાં કાવ્યોમાં મોખરે રહે એવાં છે.

એકંદરે આ સંગ્રહ વાચનીય ને માણવા સરખો છે.

નવજીવન પ્રકાશન મંદિરનાં પ્રકાશનો
યરવગના અનુભવ : લે. ગાંધીજી; મ. એક રૂપિયા.

૧૯૨૨ માં મહાત્મા ગાંધીજી પર હિન્દુસ્તાનમાં પડેલી જ વાર રાજકોશનો આરોપ મૂકી કેસ કરી

સરકારે એમને છ વર્ષની કેસની સજા કરી, યરોગાની જેલમાં પૂર્વો—જો કે ગાંધીજી ત્યાં બાવીસ મહિના જ રહ્યા—પછી તેમને નાતંદુરત તબિયતને કારણે છોડી મૂકવામાં આવ્યા—એ જેલ-અનુભવ બાણ્યે પોતાની લાક્ષણિક શૈલીમાં આ નાનકડી ગોપડીમાં લખ્યો છે. તેમાં 'કેટલાક કેરી વોડરો' નામના ત્રણ પ્રકરણો ધણાં પ્રેરક અને આપુની વિશિષ્ટ દૃષ્ટિનો પરિચય આપનારાં છે.

આ પુસ્તક કેટલાક સમયથી અપ્રાપ્ય હતું તેની બીજી આદિતિ પ્રગટ થઈ છે—અને એમાં કેટલાક એવો ઉમેરી માહિતીપૂર્ણ બનાવાયું છે.

જેકિલ અને હાઈડ : લે. આર. એલ. સ્ટીવન્સ; અનુ. મગનલાલ પ્રજ્ઞાસ દેમાણ, મ. બાર આના. અંગ્રેજી સાહિત્યની અમર કૃતિઓમાંની એક એવી આ વાર્તાકથા એટલી જાણીતી છે કે એનો પરિચય આપવાનો વેાવ નહીં.

દેવી અને આસુરી તંત્રો બિન્નબિન્ન હોવા છતાં તે એક માનવદેહમાં જ વસેલાં છે, માણસ પોતે જ સૂર છે અને અમર પણ છે તે આ રૂપક-કથામાં અદ્ભુત સમોદતાથી કહેવાયું છે. અને તે વાંચકોને મૂળજૂત જીવનતત્ત્વો વિશે વિચારતા કરી મૂકે છે. વળી વાંચી પોતે જ એવી આકર્ષક રીતે આવેખાઈ છે કે તે એકા બેકે પૂરી કર્યા વિના વાચકોને એન ન પડે.

૧૯૩૮ માં પ્રગટ થયેલ આ ચોપડી ઘણા સમયથી અપ્રાપ્ય હતી, તેની બીજી આદિતિ પ્રગટ થઈ છે. જગતના ઇતિહાસનું રેખાદર્શન : લે. પંડિત જવાહરલાલ નેરુ, અનુ. મણિભાઈ બ. દેસાઈ; મ. બાર રૂપિયા.

આજણા લોકપ્રિય વડા પ્રધાનની અસાધારણ વિદ્વતા અને વિશિષ્ટ દૃષ્ટિનો પરિચય આપતું આ મહત્વનું પુસ્તક, પંડિતજીએ જેલમાંથી ૧૯૩૨માં તેમની પુત્રી છંદોરા ગાંધી પર જગતના ઇતિહાસનો મર્મોળો, સરળ પરિચય આપતા પત્રો લખેલા તેનો સંગ્રહ છે જે જાગમાં આ અગ્રાંક આપણે ત્યાં તે

પ્રગટ થઈને ધણુ જાણીતુ થઈ ચૂક્યુ છે. આ તેનું પુનઃમુદ્રણ છે, અને બંને ભાગ એક પુસ્તકમાં જ મમાવી વેરામાં આવ્યા છે.

જગતના કતિહાસનું સંક્ષિપ્ત ગ્રંથાલંકાર :
 ને, અત્યુચિત, સંક્ષેપક, ઉપર પ્રમાણે, મૂળ રૂપમાં.

આ પુસ્તક ઉપરના પુસ્તકોનો જ શાળાપાઠગી સંક્ષેપ છે. મૂળ પરોક્ષે એ લખાણોનું કોઈને જોયા અગત્ય માનતો પત્ર મારા પ્રમાણમાં છે, અને તે વખતે કંઈ બેખરે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કરવાની યોજના કરીને નકોત્રુ લખતુ, આમ જના આ પુસ્તક વિદ્યાર્થીઓ માટે વિશેષ મહત્ત્વનું કોઈને, વિચારને ક્ષતિ ન પડે એ રીતે કેમ સાધ્યમા એનું ટાંક પમા છપાવેના અગિયારમો પાનાના લખાણને એ જ સાધ્ય, ટાંકપમા છપાવેના છત્રો પાનામાં સમાવવામાં આ રૂ છે આગા રાખીએ કે વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષણ સંસ્થાઓ એનો લાભ લેશે.

જીવનપ્રદીપ : લે. કાકા કાનેનકર, મૂળ રૂપમાં આ ગીતાનું સંગ્રહ વિવેચન નવી, પા. ગીતા વિશે પ્રથમ ગોપાલ લખાયેના ગ્રંથોમાં લેખોનો મત્રદ છે. ગીતા એક એવો મહાગ્રંથ છે કે એને વિશે આજ પહેલાં થોડાં મધ લખાયુ છે અને જના ને કોઈ વિદ્વાન નેખક એનો અભ્યાસ કરે છે ત્યારે તેને કંઈને કંઈ લખવાનો ઉમંગો ધાય છે જ, અને આશ્ચર્ય જનક રીતે તેને ગીતા વિશે કંઈક નવું કહેવાનું કોય છે જ. કાકા સાહેબે ગીતાને 'આખરો નિત્યવત્તન ગ્રંથ' કહ્યો છે તે યથાર્થ છે.

કાકા સાહેબની લેખિની ને ને વિચારને સ્પર્શ છે તે તે વિચારને તે સ્પર્શ ને કાવચ મય કરી મૂકે છે મૂળે કાકા સાહેબ કેમગણિકા છે અને એમના કોઈ પત્ર લખાણમાં શિક્ષણનું તત્ત્વ કોય જ છે.

સમગ્ર વિશે કાકા સાહેબે યોગ્ય ખુલાસો કર્યો છે. 'બિન્ન બિન્ન વખતે અને બિન્ન બિન્ન કારણે લખેના મારા સમગ્રને છપાવતી વખતે એમાં કાટખટ કરીને પુનઃમુદ્રિત ટાળવાનો મારો ધર્મ હતો તેનું પાન કરના નેટવી નરગણ મને નથી અને જના એ સમગ્ર છપાવના નેટવો ઉત્સાહ છે, પરિણામે નાચોને આશ્ચર્યકતા કરતા થોડા વધારે પાના

ખરીદના પડશે. અને મને બીક છે કે એકની એક વસ્તુ બે બે રાજુ રાજુવાર વાચવાનો કટાંગ વડોરનો પડશે.'

ગાંધીનાસ્તિક સંવાદ - લે. જી. રામચન્દ્ર ગન, મૂ. દમ આના.

પોતાને નાસ્તિક લેખતા પશુ વાસ્તવમાં એક સત્યનિષ્ઠ, સદાચારી, આમાજિક ન્યાયમાં માનનારા સાચા આમાજિક કાર્યરતો ગાંધીજી સાથેના નાસ્તિકતા વિષયેના આ દૃક સંવાદ, ગાંધીજીના વ્યાપક ધર્મ માનના અને પરમનસહિષ્ણુતાનો મરસ પરિચય આપે છે.

દૃષ્ટ નો દંભગ કરના પાઠજ એ નાસ્તિક ભાઈનું મનાવપત્ર નહીં પણ તેમની અચુક દૃષ્ટિ છે, એમને! જીવન ન્યનહાર એટલો તો શુદ્ધ છે કે તે જોઈ ઇશ્વરના અભિવ્યક્તિ રીકાર કરીને જ પ્રત્યેક પગનું ભરના ગાંધીજી તેમનામાં રસ લઈ પોતાની વિચારસરણી ન લાદતા તેમને તેમના જ રતે જવા દે છે, અને તેમને સદાવરણ થના પશુ પ્રવાસ કરે છે—અહીં જ ગાંધી જીની સાચી મહાનતાના દર્શન ધાય છે.

ગૌતમ જુદ ઇશ્વરનું નામ લીધા વિના ઇશ્વર પરાયણ જીવન જીવ્યા, એમના અનુયાયી હજી એમને નિરીક્ષરવાળી કલા કરે છે જના હિન્દુધર્મે તો એમને જુદ ઇશ્વરનો અવતાર જ માની લીધા છે. આમ શબ્દથી નહીં પણ આચરણ પરથી જ એમનું સાચું મૂલ્ય અકાસુ.

તે જ રીતે આ સંવાદના નાસ્તિકભાઈ કિશોરવાલ મથરાગાએ સંવાદના રહસ્યને સ્ફુટ કરતી અભ્યાસ પૂર્ણ પ્રસ્તાવનાને અતે કહ્યું છે તેમ—'જ્યાં સુધી તે પ્રમાણ હેલવ, દાખલો લેવા નેનું નૈતિક ચારિત્ર્ય અને હિમત—અગત અને નરેરજીવન, બંનેમાં—જળારશે અને સેના તથા ત્યાગનું જીવન જીવશે ત્યાં સુધી તેમનું નામ હરના પોતાના ભક્તોની નામાં વર્ણિત મળશે તેમને માટે ઇશ્વર નેશ્વરનું અને દેવ અદેનું નામ ધારણ કરશે.'

મારી વ્યાપક કેમવણી : લે. જુકર ની વોશિંગ્ટન અનુ ચક્રમાઈ રાજમાઈ પગન, મૂ. બે રૂપિયા.

નિર્માણિત્યત અમેરિકન હનસી મહાપુરુષ જુકર ની વોશિંગ્ટનની આત્મકથાના ઉત્તરાર્ધની આ બીજી

રાડ થતા નવા વરસમા તમારા
 મોતું અને હિંદતું કામ રૂડી રીતે
 ચાલો અને તમે સૌ એકબીજાની
 અને એકલા હિંદની નહીં પણ
 હિંદ દ્વારા સારા જગતની સેવા
 કરવાને સમર્થ થાઓ તેટલા
 ખાતર તમારા સૌના હિલમાં
 મશ્વિઁ પ્રેમનો ચિરાગ પ્રગટાવો
 ગાંધીજી

ધારીયા

ઉપરોક્ત ગાળાનું

૧ ૧૨-૧૨૩૨-૧૮૧૬ ૫ ૧૦૨

એ હાથ તરોડુ મ
 વહોરે તેનાજ મનામદો
 દુખની દરિયાદ વખાણ
 ઉઠાવે તુમ કીમરૂપ
 પાલુ નેદી બાપુ

(ગાપીજી અને શુદ્ધેવની જીવનસાધનાનું અનુશીલન કરતું માસિક)

સને ૧૮૩૧ માં જો ગમેજી પરિવહમાંથી પાછા વળતા બાપુ મહર્ષિના આશ્રમમાં મળવા ગયા ત્યારે એણે એના વિલનવ નામના એક નાના ગામમાં તેઓ નેના હતા બાપુ મહર્ષિને મળ્યા ત્યારે બાપુના હાથ પોતાના હાથમાં રાખી તેઓ ક્યારે સુધી બાપુની મામે એકીરંગે નીરણી ન્હા પોતાના મિત્ર જનને મગવાની આતુરતા તેમની આશ્રમમાં ભરી હતી આરાધક માણુએ નીરખતા ન ધનાય તેમ તેઓ બાપુને ભેટા ધનતા નહતા બાપુની પજુ એવી જ રિવસિ હતી

આખરે, બન્ને મહાપુરુષો વચ્ચે વાર્તાવાપ ચાલ્યો એ વખતે યુરોપમાં બીજા વિશ્વ યુદ્ધના ભણકાના વાગતા હતા ફ્રાંસ અને જર્મનીના મિત્રાશ ઉપર મિગ્રેશન અને મિજિનો કાર્બન જેવી વિસાદ ભૂગર્ભ સુરંગો તૈયાર થઈ હતી ભાર્થ ભાર્થ રૂઢિ પીવા બહાવરો બન્યો હતો મહર્ષિએ જોઈને રાત્રિ વિલેવળ બન્યા હતા તેમણે બાપુને કહ્યું 'આ બધું ગાડપણ છે પણ એને દોષ શેકે?' યુરોપના રાજાઓની વાત શરૂ થતા જ રસિયાના મહાન ક્રાંતિગર લેનિનની વાત મહા જ રીતે નીકળી મહર્ષિએ કહ્યું 'લેનિનને આપ મગી શક્યા હોત તો કેવું સારું? એની સત્યનિષ્ઠા આપના જેવી જ હતી, પણ એને બહિષ્કાર નહોતો મગી, એ માદો. મત્ય જેટલા સાદો યુગપુરુષ હતો આપને

જોડ નુ ત્યારે મને એની યાદ તાજી થાય છે' મહર્ષિના આ શબ્દો, આજના આપણા યુગના જે મહાપુરુષો વિશેના તેમના ઉદ્ગારો, કેટલા બધા સાચા હતા? દુનિયાને જે છેડે

જન્મવા જે લોકનું વડો વચ્ચે કેવું બધું સામ્ય હતું? મહર્ષિએ એક જ વાક્યમાં તે જતાવી દીધું, 'નાના, મત્ય જેટલા સાદા'

અમને એ વસ્તુ નજરે એવા મગી લેનિનને મગાવાના એક વિશાળ મહાવચમાં ૧૯૧૭ ની કાનિ પડી તુલ્ય લેનિન નહોતો હતો તેનો નિવાસ અહીં જ મને તેમ નાચવી રાખ્યો છે બેનાન કડા, સાદા ઓરડા તે વાપરતો તેની એકક્રમાં એક મોઢો એક ટેબલ અને થોડી ખુન્નીઓ પડી હતી, બન્ને એટલું જડગી ફૂનીયર ત્યાં હતું નાકાની વામડાની ગાદી તૂટી ફૂટી ગયેલી હતી, ટેબલ ઉપર એ દિવસોના 'પ્રવદા' પત્રના એકો પડ્યા હતા ફૂનીયર રચ વગળા હોય તેવું દેખાતું હતું બાપુમાં પાર્ટીશન ભીડી ને શયનખંડ બનાવ્યો હતો તેમાં લોખંડના બે ખાટવા હતા તેની ઉપર ગાદીઓ પાથરેલી હતી ગાદીમાં વાગા જેવું ધામ ભરેલું હતું આદવાના કાગ કામગા હતા જેવમાં મગતા તેવા એ ખરખરડા હતા વચ્ચે એક ટેબલ ઉપર અરીસો હતો બહુ જ નાનો ગોળ અરીસો દેખાડતા અમાન બોમિયાએ કહ્યું 'આ દર્પણ એક

સિંધાઈએ લેનિનને ભેટ આપ્યું હતું એના ઉપયોગ તેઓ હમેશા કરતા'

ઉતારે આવીને મે મિત્રો પાન એને અનુલક્ષીને બાપુની એક વાત ઠરી

મને ૧૯૧૭ની સાનની ૪મા વાત હતી માપુ ડાચગમના મહેતા હતા એ વળતે જોના જૂના તપ્ત્રી કૃત્યદલાઈ તેમના મરી તર્કિકે કામ કરતા બલરમા ખીજ વસ્તુ લાવવાનું કામ પણ તેઓ કરતા એ વાર આએ મરીમો મગલ્યો મજામાંથી લાવવાની ખીજેની યાદી બાપુ તપાસી જતા યાદી જેબન ઉપર મૂકવામાં આવી બાપુની નજરે પાસલુ ચડ્યું તેઓ જો ના

‘આમનું કેવું લાવશે?’

હાથ પહોળો ટર્કીને કૃત્યદલાઈએ કહ્યું ‘આ છ આનાનો પાવડો કાચ લાવીશ’

‘ના જુઓ’ આમ ડહી બાપુએ પાચ

૦ સાબરમતી આશ્રમમાં નિનમિત્ર પ્રાર્થના થતી અને આશ્રમના બધા માણસો એમાં ભાગ લેતા

ટેટનાડને ડામ લાગે ગળનાની ટેવ હોય છે તેમ બનારમીદાસ ચતુરેદી હોકરી સ્ટીડ માળતા હોકરી સ્ટીડ બાપુ પર મૂકી તેઓ પ્રાર્થનામાં બેઠા પ્રાર્થના પૂરી થઈ અને બનારમીદાસે હોકરી સ્ટીડ ઉભી થઈ અને ચાનતા હતા ત્યાં બાપુ આવી પહોંચ્યા માપુએ બહી વાડી બોધને હમીને જહા ‘તમે લાકી તો બહુ મજબૂત ગમી છે ને!’

‘હા માખલવાન ચતુરનીએ બંતુ નામ ‘મત્ત’ લખત’ રાખ્યું છે’

‘ત્યારે તો બનારમીદાસે આશ્રમમાં મસ્ત બજન વાકી જ મળવી બોધ્યો!’ બાપુએ હમીને ટોળ કંથો

બનારમીદાસ પણ હમી પડયા પણ કંઈ જવાબ ન આપ્યો

■ હિન્દી માસિક ‘વિશ્વાવ ભાગત’ના તરી બનારમીદાસ ચતુરેદી પહેલા સાબરમતી આશ્રમમાં રહેતા એમને બાપુ સાથે નિવંટનો મબધ હતો તે બાપુના ભક્ત પણ અગ છતાં દેહતીક બાળતમા બાપુની ટીકા પણ કરતા

એક વાર બાપુ કવકતા ગયા ત્યારે બનારમીદાસ બાપુને મળવા ગયા પહેલાથી નમય માગ્યો ૧૫૦૦ મિનિટનો સમય મળ્યો બનારમીદાસ તો પહરવીમ મિત્રોનું ગેરુ લઈને બાપુને મળવા ગયા તે બોધ બાપુએ હસતા હસતા ક્યું ‘આ તો તમે મોટી ફોજ લઈને ચડી આ ના!’

પરી વાનચીત ચાવી અને પૂરી થવા આવી ત્યારે બનારમીદાસે કહ્યું ‘બાપુ હ તો ‘વિશ્વાવ ભાગત’માં તમારી વિરોધ લખ્યા કરુ છું’

‘એ તો બરાબર છે, પણ કોઈ સાબળે છે ખરું?’ બાપુએ પૂછ્યું

અને બધા ખડખડાટ હમી પડયા

આગાખાનો જોગાકાર બતાવી કહ્યું ‘આવડી નાની જોગા ડગની આવે છે વાન કરકરીયા વા ડાલનીમાં બા કકુ પણ ગમી શકશે તેમને ચ દેવો કવવામાં અને મને હનમત કરવામાં કામ લાગશે બે પણ પૈમાની મળે છે’

■ વાત આજે મને યાદ આપે છે ૧૯૧૭ની સનમાં લેનિનચેક અને અમદાવાદમાં વસ્તા આજના યુના ના બંને મહાપુરુષો મત્ય જેટલું માફુ જીવન ગાળતા હતા અને તેની પાછળ અજ મૂક વસ્તુ રહેની હતી કશેડો માતુએના હુદય સાથે તેમનું હુદય ધબકતું હતું તેમના દેહ તો જુદા હતા, પણ આત્મ વ્યવસ્થે તેઓ જગતના ઠરેડો માનવીઓના જીવન સાથે તટ્ટપ બન્યા હતા પન્ડેપરનું બાપુ અનુ મધાન, પન્ડેપરનું પ્રેમબળ પ્રતાવતું જીવન એ જ તેમણે સર્જી મહાન ક્રાંતિનું મુક્ત્ય હતું

*

મે તામિવ સાકિત્યમાએયુ છે કે ગોરખ નાથ અને મહેન્દ્રનાથને અહીંના લોક તામિવ માને છે એમને મિત્રલ હે છે અને તામિ વમા એમના એક પળુ છે, એમ પળુ હે છે એ પળુ મેવ જ હતા ઉત્તર હિન્દમા જે નાથ ૧ થી કહેવાય છે એમનામા એક હતા ગોરખ નાથ જે ગોખપુરમા રહેતા હતા અને ધીન વતા જન ધરનાથ, જે પલખના જન ધરના વનની હતા નાથ ૫ થીએ સમાધિ લગાવે છે એમા એક છે જન ધર અથ એ પલખની સમાધિ છે યોગી છે એકિનામથ જે ઓરિસ્સાના યોગી એના બધ છે મહેન્દ્રનાથ અને ગોરખનાથ ઓરિસ્સામા પૂજા પાત્રીતા છે, અને ઓરિસ્સા વાળા કહે છે કે એ સગાશ પ્રાતમા જ થઈ ૧ થા છે ઉત્તર પ્રદેશવાળા કહે છે કે એ યુ પી મા ૨ થઈ ગયા પલખીએ કહે છે કે એ પલખના હતા મહારાષ્ટ્રના કહે છે કે એ બને મહા રાષ્ટ્રના જ હતા એના સમર્થનમા પૂજાવા પલ રતુ કરે છે મહારાષ્ટ્રના ત્રીથી મોટા જ્ઞાની હતા જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ—જેવા તામિવમા જ્ઞાન મળ ધર જ્ઞાનેશ્વર અને જ્ઞાનસબ ધની છુનન કથામા શોડ મળતાપલુ પલ છે બને જાન યોગી હતા જ્ઞાનસબ ધર સોળ વર્ષની ઉમરમા મર્થા અને જ્ઞાનેશ્વર એકવીસ વર્ષની ઉમરે બને પર શૈવોની અસર છે જ્ઞાનેશ્વર પર પલુ વૈષ્ણવોની થોડી અસર છે જ્ઞાનેશ્વરે મીતા ૨૨ એક લાખ પલ લખ્યુ છે—જ્ઞાનેશ્વરી એ મહારાષ્ટ્રના ધરધરમા વચાય છે ૧ ને એ મરા કિમિ સર્વત્રેષ્ઠ અથ છે એમા એમણે પેતાની ગુરુ પર પગ લખી છે, જેમા મીતાડપી એ મહા જ્ઞાન એમને કચાથી પ્રાપ્ત થયુ, એ વિશે એમણે વખ્યુ છે કે, ‘પહેના શિવે પાર્વતિને મીતા કહી મહાગાની, એ મહેન્દ્રનાથે સાલગી, મહેન્દ્ર નાથે ગોરખનાથને સલગાવી, ગોરખનાથે ગહની નાથને મહાગાવી, ગહનીનાથે નિવૃત્તિનાથને

નલગાવી—જે માત્ર ગુરુ જે—અને હુ એમનેા સિધ્ધ જ્ઞાનનાથ’ આમ એમ ૧ લખ્યુ છે

એવા મોટા નયમા જ્ઞાન આમ વખ્યુ છે એટલે માનવુ જ પડે છે

ગોરખનાથના ટેટવાડ હિન્દી ભાગ છે જેમા ટેટવાડ મગહી ગળદો આવે છે, અને એ ભાગનેા મરાઠાઓ નેટવી મહેનાઈથી મમજી મટે છે એટલી મહેનાઈથી હિન્દીવાળા નથી મમજી મટતા હમણા શ્રી વિયોગી હજિએ મતોના ભાગનેાને એક મનહ પ્રગટ કર્યો છે એની પ્રખ્યાતનામા મે વખ્યુ છે કે, ‘ગોરખનાથના જે ભાગનેા અહીં નાપવામા આવ્યા છે એ બધા જ મરાઠી છે’ આમા ટેટલાક અધરા મળદોનેા અર્થ આવ્યા છે તે બધા મરાઠી ગળદો છે એટલે મરાઠાઓ દાવો કરે છે કે ગોખનાથ મહારાષ્ટ્રના છે, એ દાવો માયો છે અહીં તામિવનાડવાળા કહે છે કે એ ગોખનાથ અહીંના છે. કારિમના પલ એક શૈવ પવ છે, જે કારિમશૈવ કહેવાય છે કારિમગીઓ કહે છે કે ગોખનાથ અને મહેન્દ્રનાથ કારિમરના હતા બગાગીઓ પલ એવો જ દાવો કહે છે કેમકે એ લોકે જે શુભવિજ્ઞા મહાગાવે છે એ ગૌડ બગાવી કહેવાય છે ગૌડ શબ્દ (નામ) આત્માર્થ ગૌડપાદની ગુરુપર પરાતુ છે હવે મવાન એ થાય છે કે ગોરખનાથ અને મહેન્દ્રનાથ ઉત્તર હિન્દ ના હતા કે પલખના, કાશ્મિર, મહા ગાંધ, ઓરિસ્સા, બગાળ કે તામિવનાડના ?

ગૌડપાદ કેરના શ કરાચાર્યના ગુરુતા ગુરુ હતા જોવિદપાદ અને એમના ગુરુ ગૌડપાદ હતા આને અદ્વૈતમા શ કરાચાર્યનુ નામ પ્રસિદ્ધ છે પરતુ ગૌડપાદે ‘માડુચકારિતા’ નામનેા એક અથ લખ્યો છે—જે માડુચક ઉપનિષદ પર બાધ છે એ ભાષ્ય પર શ કરાચાર્યે ભાષ્ય લખ્યુ છે ગૌડપાદ બગાળના વતની હતા શ કરાચાર્યે કેરલના કાવડી ગામના વતની હતા

એમના ગુરુ ગોવિંદપાદ મવ્યભારતમા નર્મદાના કિનારે ગ્હેના હતા શ કરાચાર્ય જાનની શોધમા ફરતા ફરતા નર્મદા કિનારે પહોંચ્યા અને ત્યાં એમને જ્ઞાન મળ્યું—એ ગોવિંદપાદે આપ્યું એટલા માટે શ કરાચાર્યે નર્મદાનું એક સુદર સ્તોત્ર લખ્યું છે એ નર્મદા સ્તોત્ર કાર્શિમરથી માડી કન્યાકુમારી સુધી પહોંચી ગયું શ કરા ચાર્ય ત્રેવીસ વર્ષની ઉંમરે વળે ગયા ત્યાંસુધી

એમણે પ્રચાર કર્યો એ જગ્યા મલબાના કાવડી ગામમા અને એમણે સમાધિ લીધી કેલાસમા હવે તમે જ નક્કી કરો કે મરછેન્દ્રનાથ અને ગોરખનાથ ક્યાના હતા ? એનો અર્થ એ છે કે એ એવા ભારતીય પુરુષ થઈ ગયા છે કે દરેક પ્રાતમા ક્યો, પ્રચાર કર્યો અને તે તે પ્રાત સાથે એવા એકડપ થઈ ગયા કે દરેક પ્રાતે બને પાતાના હતા એવો દાવો કર્યો

✽

ગીષોના પાશમા ગુરુ જ્યારે એ પથમા દાખવ થયા ત્યારે તેમને તેમના ગુરુ તન્કુથી વાસણ માજવાનું ઝામ મળ્યું એ કામ સવારથી તે રાત સુધી, ક્યારેક તો મધરાત સુધી આવતું એમના બીજા ગુરુભાઈઓ જ્યારે ગુરુ સાથે લજનકીર્તનમા આખો દિવસ મન્યા હોય ત્યારે એ વાસણ માજતા હોય બીજાઓ જ્યારે મત્સ ગમા બેઠા હોય ત્યારે એ સાફસૂફી કરતા હોય કે એઠવાડ કાઢતા હોય

ગુરુએ જ્યારે સમાધિ લીધી ત્યારે બધાને લાગ્યું કે એમના જે ગિભ્યો એમની પાસે આખો દિવસ લજનકીર્તન અને મત્સ ગમા બેસતા હતા તેમાથી એકાદને તેઓ પોતાના ઉત્તરાધિકારી નીમશે પરંતુ જ્યારે મમાધિ પછી ગુરુએ કંઈલ વિવ વાચવામા આવ્યું તો એમા પોતાના વારમદાર તર્ગકે એમણે પેવા વાસણ માજનાર શિષ્યની વરણી કરી હતી ! પોતાની ગાદીનો વારમદાર, પોતાના ઉત્તરાધિકારી તર્ગકે તેની નીમણૂક કરી હતી !

સૌના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો ! હમિશા ગુરુની પાસે ગ્હેનારા અને ગાદીવારસ થવાના સ્વમા એવતા શિષ્યો આશ્ચર્યમા દૂબી ગયા ! પણ એમના આશ્ચર્યનું નિવારણ એ જ વિવમા ગુરુએ ચોખ્ખા શબ્દોમા કયું હતું ‘એવકની સુઠીમા જ સ્વર્ગની ન પત્તિ છે, નિષ્કામ મેવાથી જીવું કોઈ લજનકીર્તન નથી, એનાથી જીવી કોઈ તપસ્યા નથી’

ગીષોના પ્રસિદ્ધ ગુરુ નમદાસ તે જ પેવા વાસણ માજનાર શિષ્ય એમણે જ અમૃતમરમા ગીષોન સુવર્ણ મહિર બધાવ્યું

✽

એકવાર મે પિતાજીને જ્યારે એ ‘કેસરી’ માટે લખવામા વ્યન્ત હતા ત્યારે ભોજન માટે કહ્યું હતું નહોત્યા પણ ન હતા મે બે વાર કહ્યું પણ સાંભળ્યું નહીં મે ફરીથી ભેરથી કહ્યું ત્યારે ઝહેવા લાગ્યા ‘બ્રહ્માજીએ ભારે ભૂવ કરી !’

મે પૂછ્યું ‘કઈ ભૂવ ?’

‘અરે આ પેટની થેલીમા એક છેલ જ રાખ્યો હોત તો કેવું સારું થાત ! એમા અન્નરમ ભરી દીધો કે કામ ચાલ્યું ખાવાને માટે આવો પીમની મગન કોણ બગાડે ?’ એમણે કહ્યું

—પાર્વતીબાઈ કેતન

ભાગ્યસાળી કઠિયારો

એક ગરીબ કઠિયારો હતો દરરોજ તે નચકના જ ગવમાથી લાકડા કાપી લાવી શહેરમા જઈ વેચી આવતો અને એમાથી જ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો એમિવાય ગુજરાનનું બીજું કાંઈ સાધન તેની પામે નહોતું

એક દિવસે તે કઠિયારો જ ગવમા લાકડા કાપી રહ્યો હતો ત્યાં એક યોગી આવી ચડ્યા, અને કઠિયારાને મવાહ આપતા બોલ્યા 'ભાઈ, તું આ જ ગવના અદરના ભાગમા લાકડા કાપવા બેઠો છે તને ધણી લાભ થશે

અને યોગીની વાતમા શ્રદ્ધા તાજી કઠિયારા પાસે કુહારો મૂકી ગીચ જંગલનો રસ્તો લીધો થોડે દૂર જતા તેની નજર મુખડના એક વૃક્ષ ઉપર પડી, અને તેનું મન હર્ષથી પ્રવક્તિ થઈ ગયું તેણે તરત જ ઉચ્ચાચ એટના મુખડના લાકડા કાપી લીધા અને શહેરમા જઈ સારી કિંમતે વેચી નાખ્યા

બીજો દિવસે લાકડા કાપવા જતા કઠિયારાને મનમા થયું કે, યોગીએ તેની આગળ મુખડના વૃક્ષનો કાંઈક વેપ કર્યો નહોતો, પરંતુ જંગલના અદરના ભાગમા જવાની જ તેને જે સલાહ આપી હતી તેમા જરૂર કાંઈક રહસ્ય હશે એટલે તેણે મુખડના પેના વૃક્ષથી પણ આગળ જવાનો મનમા નિર્ણય કરી નીચો મુખડના એ વૃક્ષથી જે આગળ નીકળી જતા તાબાની એક ખાણ કઠિયારાના એવામા આવી અને તે ત્યાં જ થોભી ગયો આ ખાણમાથી તેણે ઉચ્ચાચ એટલું તાણુ સમેટીને પોતાના કાગિયામા બાંધી શીધું ને શહેરમા જઈ બધું તાણુ આગી કિંમત વઈ વેચી નાખ્યું

ત્રીજો દિવસે કઠિયારો તાબાની ખાણથી

જાગમા ખીંચેલ ફેલે માળીએ ચૂટી લીધા કેઈ વેણીમા મુઠામુ, કેઈ ઈશર-અર્થમા,

પણ આગળ નીકળી ગયો અને ચાલીની એક ખાણ પાને બઈ બિલો ત્યાંથી પણ તેણે લેવાય તેટલી ચાલી લઈ લીધી અને શહેરમા જઈ મારી કિંમતે વેચી નાખી

આમ ને આમ આગળ જતા એક દિવસ કઠિયારો હીરાની ખાણ સુધી પહોંચી ગયો અને આખરે તે ખૂબ શ્રીમંત બની ગયો

જે માણસ નિષ્કાપૂર્વક માયા જાનની ઝંખના કરે છે તેને પણ ઉપદેશ પ્રમગ બરાબર લાગુ પડે છે પેલા કઠિયારાની જેમ ને એમણે કેટલીક મોગી અને અનામાન્ય મિદ્ધિઓ મળતા તેવાથી જ મતોષ માની ભેમી ન હોઈ અને પોતાની શોધ ચાલુ જ રાખે, તો આખરે એને પણ મનનું મનાતન જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય

શ્રદ્ધાનું બળ

એક શિષ્યને પોતાના શુરુની અતલ શક્તિ વિશે એની બારે શ્રદ્ધા હતી કે, શુરુના નામ લઈને જ તે જમીન ઉપર આંતો હોય તેમ પાણી ઉપર આવી જતો

એક દિવસે શુરુએ પોતાના શિષ્યને એ જ પ્રમાણે પાણી ઉપર આંતો બોલ્યો, અને મનમા તે વિચારવા લાગ્યો કે 'એહો, મારા નામમા પણ જનાર એટલી મહાન શક્તિ છે ત્યારે તો મારા મહાન અને શક્તિશાળી હોવા વિશે જરાયે શંકા હોઈ શકે જ નહિ'

અને બીજો દિવસે શુરુએ પણ પાણી ઉપર આવી બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો, 'હું હું હું' કહેતા તેઓ નદીમા પડ્યા પરંતુ કિનારે પાણી ઊંડા હોવાની તરત જ ફરીને મૃત્યુ પામ્યા

શ્રદ્ધા, અમરકાંચે સર્જી રાકે છે નરતું હું પદ અને અભિમાન તો મનુષ્યના મર્વનાશને જ નોતરે છે

જઈ પડયું કેઈ કળર પર, કેઈ માનવ-સારા પર, ફેર ફેર નોતરો વિચોભી ફેલના એ હાસ્યમા

૦ મારી મદિરા મારા પોતાના જ ભમમા બર, મિત્ર! યીજાનાં ભમમામાં રેડાતા એ એના ફીકુંની માળા શુભાવી દે છે.

■ એ ઉચ્ચ છે એટલા ખાતર તમારા પ્રેમને કોઈ જિંદા શિખરે એસાડો નહિ.

૦ મારું હૃદય વિધવા કિનારા પર પોતાનાં મોત્ત' પછાડે છે, અને ત્યાં અશ્રુઓથી પોતાના નામ સાથે લખે છે: 'હું તને ચાહુ છું.'

૦ હે સ્ત્રી! તુ શૂદ્ધકાર્યો આટોપની હોય છે ત્યારે તારાં અંગો, ટેકરી ઉપરથી ખગખગ વહી જતાં ઝરણાની જેમ ગર્જ રહે છે.

૦ પૂર્વને છેલ્લી સલામી દેતો સૂર્ય, પાંદ્રમના સમુદ્રને ઝોળાંગવા ડગ માટે છે.

૦ ધરતીની લાડસાઓની જેમ વૃક્ષો પણ સ્વર્ગમાં ડોકિયુ કરવા માટે ઈંચાનીચા થાય છે.

૦ પાણીમાનું માછલું ગ્રાત છે, પૃથ્વી ઉપરનું પશુ ઘોંઘાટ કરે છે અને હવામા ઊડતું પંખી ગર્જ રહ્યું છે —

પરંતુ મનુષ્ય એવો છે કે એ પોતાનામાં જ સમુદ્રની શાંતિ, પૃથ્વીને ઘોંઘાટ અને હવાનું મંગીત ધરાવે છે.

૦ શોકતું સંગીત છેડતા રીખાતા હૃદય-વાદના તારો પર ડુમિયા ધમી આવે છે.

■ જે મગજ વિચક્ષણ તો છે પણ સહિષ્ણુ નથી, તે દરેક જગ્યાએ ઘોંડી જાય છે, પણ આગળ ખસતું નથી.

૦ જીવન આપણને આગ વામાં આવ્યું છે; એને આપી દઈને જ આપણે એને પામીએ છીએ.

૦ નાજુક ધામ! તારાં પગલાં નાના છે એ ખડું; પરંતુ તારાં પગલાં વચ્ચે જ

તું આપી ધરતી સમાવી બેઠું છે!

૦ મોટાં આગ્રાજ્યોથી પ્રભુ થાકી જાય છે. પણ નાના નાજુક ફૂલોથી એ કદી થેથાકતો નથી.

૦ કવિતા કરતો વાયુ, પોતાના જ સાદની શોધમાં દરિયા અને જંગલ પ્રતિ હાડી નીકળ્યો છે.

૦ દેવદારનાં આ વૃક્ષોમાં ધૂમતા સાગરના ઘેરા નાદની જેમ, હે મિત્ર, તારો અવાજ મારા હૃદયમાં ભમતો રહે છે.

૦ જીવનને વસંતનાં મુંદર પુષ્પો જેવું અને મૃત્યુને પાનખરનાં પલ્લો જેવું થવા દો.

૦ જીવનમાં 'એક' 'અનેક' બની જાય છે, જ્યારે મૃત્યુમાં 'અનેક' 'એક' બની જાય છે.

૦ ભગવાન નહિ હશે ત્યારે ધર્મ એક જ હશે.

૦ મારી આ બધી વ્યાકુળતા તેના માટે છે. જે દિવસના પ્રકાશમાં તો દેખાતો નથી; પણ ગરિના અંધકારમાં જેનો ભામ થાય છે.

૦ 'કમળ પત્રની નીચેની બાજુએ બાએકુ તું તુષારનું એક ગોડું' બિંદુ છે, અને એની ઉપરની બાજુએ બાએકુ હું એક નાતું' બિંદુ છું.' તુષાર બિંદુએ સરોવરને કહ્યું.

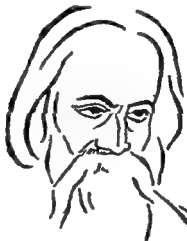
૦ કુમ્મસ એ પૃથ્વીની ઇચ્છા જેવું છે! પૃથ્વી જેના માટે તણસે છે એવા સૂર્યને એ સંતાડી દે છે.

૦ સ્વભાવનો આ ઘોઘાટ અનંતના સંગીત પર હમે છે!

■ માટી, તિરસ્કાર પામે છે, અને બદલામાં પોતાના પુષ્પોની ભેટ ધરે છે.

૦ વીવી ગયેલી વસંતનું મંગીત, પોતાના જૂના માળા ની શોધમાં પાનખરની બાજુ બાજુ ભ્રમ્યા કરે છે.

૦ પોતાના ઉપર પ્રભુની ખાસ મહેર છે એવી કોઈ વેતવશાળી માણસની ડંકામ

માબળીને પ્રભુ શરમાઈ બય છે

○ અતે જે થાકમા પરિણમે છે તેનું નામ મલુ છે પણ મપૂર્ણ અત તો અનતમા જ છે.

○ જેને કોઈ ચાહતું નથી એવો માર્ગ, હજારો માણસોની અવરજવર થતી રેવા છંતાયે એકાત અનુભવનો રહે છે

○ સીપ એવવી નાખીને રમિકા જેવી લાગણી અનુભવે છે તેવી લાગ પી નાથે, હે શ્યામ રંગની! હું તારું મોહ્ય માણુ છું

○ જન્મેનું બાગ મહાન છે એ મગી નય છે ત્યારે પોતાનું મહાન માગપણ દુનિયાને મોપતું બય છે

○ પૂરેપૂરું નત્ર નહિ ઉન્નારનારને જુઠો પૂવાર કરવાનું ઠામ મહેલુ છે

○ પ્રવૃત્તિરીત તવરાગ એટલે ધર્મ નમુદ્રની સ્થિરતા મોજાટપે ગતિશીલ રહે છે

○ મૃત શબ્દોની ધૂળ તાન ઉઠા આવી બાજે છે

તાન આત્માને મૌનવાર્ણી પોઈ નાખ

○ ઢંગળિયાનું નાથુ તુષાર બિંદુઓને પડે વાનો ઢોંગ કરે છે, અને માખીઓને પકડી લે છે

○ આરા કામો કરવામાંથી જ જેને તવરાગ મળતી ન હોય, તેને નાનું બનવા માટે નમય મળતો નથી

○ ટેવળ સુવાસો જ એવા માટે જેની પાન આપો હોય, તેને કેવળ કાટા જ દેખવા દો.

○ સુવર્ણ માથે પક્ષીની પાંખો જડી દો, અને પછી જોયે આઠાશમા તે કદાપિ બિટી ચકશે નહિ

○ હું ગ્નાઓની દુનિયામાં બસુ છું ગતિ આવી ગઈ છે ધરની હે દુનિયા,

તારા દાન ઉઘાડ

○ મિત્રનની મળાવ લાઓ ઢાળ બળે છે અને વિનાય વેળાએ એ ક્ષણમાત્રમા એના વાઈ નય છે

○ માનસજાતનો ઇતિહાસ ધીરંપૂર્વક તિન્મૃત માણસના વિજયની ગહુ ભેદી રહ્યો છે (અનુ ક્ષણમ વાંચોડી)

અદ્ભુત માર્ગ

એકવાર કામ પ્રમગે હજરત ઉમરને મીરયા જવાનું થયું—તેમની માથે એક નોકર પથ્થુ હતો અને બિટ પર સવાર થઈને પ્રવાને નીકળ્યા ગ્નામા એક ઠેકાણે બિટ પરથી બિટમાં થોડીવાર પછી ફરી બિટ પર સવાર થયા બુદ્ધમા હજરત ઉમર સાથેના નોકરના બિટ પર બેખી ગયા હજરત ઉમરને બિટ મહેજ શબ્દોમાંથી હટી માત્ર બને બિટમાં એટલો જ તફાવત હતો

બિટ બદલાયું તેથી હજરત ઉમર બિટ પરથી બિટમાં નહીં નોકરના જ બિટ પર બેખી રહ્યા

છેવટે એ લોકો પોતાના નિયત ફાંસે આવી પહોંચ્યા એમના નત્તાર માટે શહેરના લોકો માથે આવ્યા હતા પેલા નોકરનો અને હજરત ઉમરનો લેખાશ પણ વગલગ સરખો સાધારણ હતો માત્ર હજરત ઉમરનું બિટ સહેજ રાષ્ટ્રગારેનું હતું અને તે પર નોકર બેઠેલા હતા એટલે શહેરના લોકો તેને જ ખવીકા ગમજાતા નોકર બિયાંટા હજરત ઉમરની તરફ ઇશારા કરતો કે ખવીકા તો આ રહ્યા, લોકો વિમાસનમાં પડી ગયા કે આ એમા ખવીકા કોણ? એમણે તો ખવીકાના પદ પ્રમાણે હજરત ઉમરને શાહી શાનમાં ભેવાની કપડા કરેલી! આખરે સાચી વાત તેમની બાજુમાં આવતા હજરત ઉમરની માથાની તેઓ પ્રથમ કાઢવા લાગ્યા

એક વિશાળ સરોવરને કાંઠે રહેતું હર હસણીનું જોડું એક દિવસ બેઠું બેઠું પૂજા આધે નીકળી ગયું અને રમ્તો ભરી ગયું બેઠા બેઠા જનારે તે સાવ ઘાતી ગયું ત્યારે તે એક ઉત્તર ગામના એક સુઘઈ ગયેન ઝાડના દૂધા પર બેઠાં રહે.

ગામને ઉત્તર જોઈ હસણી કહે 'તુઓને ગામ કયુ ઉત્તર છે? નહીં વીલોતરી કે નહીં રૂપાળા પછીઓ.'

'તે હોય જ ને! જો ને આ જાડ નીચે બેઠેલા મૂંઝાને! જના મૂંઝા વસતા હોય ત્યાં મીઠું શુ હોય? વસતીમાં મૂંઝા માણસ ને પખીમાં કાગડા!'

મૂંઝાઓએ એ સવાદ નાખ્યો અને તેમને ખૂબ શરસો થયો તેમણે તાત્ત્વ હસણીને પકડી વીધી હમે તે! શકકળ કરી મૂંઝી હસણીએ પાખ ફફડાવી છૂટવા બહુએ પ્રસાસ કર્યો પલ્લવ્યથ.

'આ ગામ ઉત્તર છે તે અમારે કાણે ખરું ને? તો અમે તારી આ રૂપાળી હસણીને સાખીને એને રણિયામાંથી બનાવીશું! જા હુ તારે એકઢો લહેર હું!' મૂંઝાઓએ કહ્યું.

હસે ખૂબ આજીજી કરી ત્યારે મૂંઝાઓએ કહ્યું 'જો, ભાઈ! આ ગામમાં કાઠા માણુ નોતું એક પથ છે તે બધા ન્યાય કે છે આપણે કનિયો એની મ મે રજુ કરીશું જે ફેસલો કરે તે આપણે માન્ય રાખવાનો.'

હસને કબૂન ગાખતુ પડ્યું પળના પ્રદેશમાં નીજુ શુ થઈ શકે?

મીઠું દિવસ ગામતુ પચ મજુ કાઠાઓનું એક ટોણું જ કહોને કાઠા ખરા રજ આધે ખધા પલ્લ બન! એમણે નેજુ કે સાચા ન્યાય કરીશું તો ગામમાં આવી નડેતુ હસ જેવું રૂપાળું પખી ખોઈ બેઠીશું અને વગી આ મૂંઝાને નારાજ કરીશું એ તો જુદું બધા ગંડા વિચારમાં હતા કોઈ એકમ નિર્ભય કરી

થકતુ ન હતું તેવામાં ગામના સૌથી કાઠા ગણાતા પટેને જીલ્લ કે, 'તમે મારા પર ન્યાય કરવાનું છોડો તો હું હમણા જ ફેસલો કરીનાશુ!'

મીઠું તરત હા પાડી

'જો ભાઈ! આ યુગલે પોતાના રૂપના ધમકામાં ગામની ને ગામના આ ભાઈઓની બચાવ કરી છે એટલે જો ભાઈઓએ હસણીને પકડી કે એમાં તેમણે કશું ખોટું કર્યું નથી હમણીએ સૌથી પહેલાં ગામની નિદા કરી માટે એને જ પકડવી જોઈએ હમને આપણા ભાઈઓએ છુટો રાખ્યો છે તે માટે હમે તેમનો આભાર માનવો જોઈએ! હસને આ ગામ રૂપાળું જોવું ગમતુ હોય તો હસણીને એણે અહીં રહેવા દેવી જોઈએ અને એ એકલો ન રહી થકતો હોય તો તે પણ ભલે હસણીની નાથે રહે એ બનેના કાળે કરી વિસ્તાર થશે અને રૂપાળા હમોની વસતી થતા આ ગામ ઉત્તર નહીં લાગે માટે હસણી જેમની પાને છે તેમની પાસે જ રહે એવો ફેસલો હું આપુ છું હસને માથે ગહેવું હોય તો તેની છૂટ છે!'

પટેનો સુકાદો સૌએ વધાવી વીધા

હસ તો એ સાલગી કધાઈ જ ગયો પણ સત્તા આગળ શાણપણ નકાસુ એટલે હસણીને લઈને રાજી થતા ન્યાય જતા મૂંઝાની પાછળ પાછળ એ ગયો આ ઉત્તર ગામ એને ગમતું ન હતું તેમ તે તેની હસણી સિવાય એકઢો પણ ગદી થકે તેમ નહોતો.

મૂંઝા પેલા ઝાડની નીચે જઈ બેઠા હસને પાછો ફરેલો જોઈ તેમણે વ્યગમાં પૂછ્યું 'કેમ ભાઈ! હવે આ ગામ રૂપાળું થયે ને?'

'પણ મારી ફરિયાદી કરમાઈ ગઈ એનું શુ?'

'તે હાથે કરીને આકૃત વહોરી વીધી તેમાં અમે શુ કરીએ? તુ હજી માને છે કે અમાને ખોટો આ ગામ ઉત્તર છે?'

'ના ભાઈ! હવે મને એવું નથી લાગત!'

‘ત્યાં શુ લાગે છે ?
 ‘જે ગામમાં આવેો સ્વાર્થી ન્યાય તોગના
 નિતિ ઠાકા માણેનો રહેતા હોય તે ગામ
 ઉત્તર ૪ હોય, કોઈ મીઠો, સરળ છુપ ગાદી
 ઘડી ૪ ન શકે અને પતિનામે ગામ ઉત્તર ૪
 થાય ૪ ખરેખર તમારે નરો ગામ
 ઉત્તર ૪ નથી’

‘ગોડગોડે ચે તને મત્ત સમજાયુ એ કીક
 થયુ જ તારી હમલીને નમે છોડી મૂકીએ
 છીએ તારે જ્યા જવુ હોય ત્યા જા’ અને
 તે મૂરખ નદા એટલે આમ મહેવાઈથી છોડી
 મૂકીએ છીએ’
 અને હમયુગલ મળ્યોતો આભા માનીને
 જોડી ગય

જ્ઞાનનું વજ્રઆયુધ

હવા ગુડુ જૂની છે —મજનતાના આદિ યુગની
 એક રાજકુમાર હતો—સુમાહુ એનું નામ ગુડુ પાસથી જડેરી શિક્ષણ લઈને
 પાતાના રાજ્યમાં પ છે ફરતો હતો ત્યારે ગુડુ પત્નીએ કહ્યું ‘વત્ત, દક્ષિણના મીઠા
 રસ્તે ન જતો ત્યા જાનહાનિનો ભય છે ખીને રસ્તે થઈને તારા રાજ્યમાં જશે’
 સુમાહુએ ઘડીબર વિચાર્યું ઇછી ગુડુ પતિના ચરણે માથુ નમાવી, તેમના
 ના કહેન રસ્તે ૪ પાતાના રાજ્યમાં જવા નીઠવ્યો
 શત નો અ વનમાં પહોંચ્યો ત્યા તો વીરગીના ડાકા જેવો અવાજ
 થયો ‘હે, સાહસિક જુવાન, આવધાન’ જાણે તુ મારો ભક્ષ બનશે’

સુમાહુ તો નિર્ભય હતો એણે જોયું તો મક્કમ જેવો એક વિઠંગ યક્ષ
 નામેથી આવ્યો આવતો હતો, હિંમ્મ જેવો ધર્મ હતો, પરપીડન એ જેનું નર્મ હતું
 કર્તવ્ય પ્રેમથી સુમાહુએ ધનુષ્ય ઉઘાડ્યું અને બાજુ ચઢાવ્યું અને યક્ષ
 ન છોડ્યું પણ યક્ષ પગ તેની કઈજ અસર ન થઈ સુમાહુ તો છોડતો જ
 ગયો પણ યક્ષને કરી જ ઇજા થઈ નહી

તેથી જગથે હતાશ થયા વિના સુમાહુએ તરતારે ચલાવી—તે પગ નડામી
 ગઈ પડી તેણે ગદા ઉપવી પહારો કયા પણ તેની ય યક્ષ ન કઈજ અસર ન થઈ,
 આખરે સુમાહુ રક્ષના શર્મરે વળગ્યો તો અ એના શરીર માથે ચોગી જ નહો
 યક્ષના અટકારથી આજો વગરો હાહાકાર કરતો હોય તેમ ગાજી બેઠો ‘બન,
 ચલાવી ત્રીધાને તે તારા હથિયાર અને તારી શક્તિ? હવે હું તારો ભક્ષ બનીશ’

ભલે તુ મારો ભક્ષ કર મને મૃત્યુનો જરાય ભન નથી મને તે એક દિવસ
 નરવાન તો છે જ, તો ભલે વહેનું મરવું પડે વાધો નહી, તુ મારો ભક્ષ ક
 મારા શરીરમાં એક વજ્રઆયુધ છે મારી માથે એ પણ તારા શરીરમાં પહોંચશે મને
 પછી તારું પે જીવિને એ બહાનુ આવશે હું મરીશ તે માથે તુ ચે મરશે એ
 ચોક્કસ છે!

યક્ષ એ સાંભળીને ગભીર થઈ ગયો પ્રછય ‘વજ્ર આયુધ? કેવું વજ્ર આયુધ?’
 ‘યક્ષ’ જ્ઞાનનું વજ્રઆયુધ!

પછી, કહે છે કે પોતાના મૃત્યુના ભયથી યને રાજકુમારને મુક્ત કરી દીધા
 અને તે પાતે જ્ઞાનઆયુધ ગીજવા ને સાધવા લાગ્યો

—જાગીરમ

ગૌગળ મેવ વીરમગામ સ્ટેશને થોક્યો અને મામે હોલેવી ગાડીમા જગ્યા મેળવવા બધાએ પોતાના બેગ બિન્તરા ને બાથકા વર્ષ ને ઘવાયા થઈને હડી ઝાડી

બળિયાના બે ભાગ એ નાથે વહેના પહોળા એમણે મીટ મેળવીને ઉપર બપોળની વામકુલિ પેરે વળી તાણી વગી તે અગાઉ જ ડેટવાડ પોર્ટલે ક્રેટલીટ એકકો પર લખાના હતા અને જે કોઈ બહલો આપે એને જગા પૂરી નાડતા હતા ! આમા મીધા માદા મામાનર મુમાફરને તોળ્યા જગા મળે ત્યા ગમેતેમ ગોઠવાઈ જવાનું હતું—અને ગોઠવાયા પછુ ખરા આવવાની જગ્યાથી માડીને તે બજારના બાળા મુધી ખીચાખીચ શ્વાસ હેતા મુરઢેવી પડે એટની ગિરદી હુ જે ડબ્બામા પ્રવેશીને હોલો હતો ત્યા પછુ એની જ અમદા ગિરદી હતી ઉપરની મુવાની મીટપર એક મુમળગા ભાઈગેલ હતા ને ત્યા બેઠે બેઠે એમને અડગામણ થતી હતી પવન આવવાની જગ્યાએ મુમાફરે ભોંત થઈને હોમા હતા ત્યા પવન ક્યાથી આવે ? ગાડી બપડે તો વર્ધક શાંતિ થાય અપૂરામા પૂડે ઉપરને પ ખો—પવનચક્ષી—બધ મુમળગા ભાઈ કહે કે ગાડ પમાન થાય તો તેને ઘોવા વળે પણ એટવી મોકળાશ ક્યાથી ? ઇલાય નનીબ પાધરા તે પસાર થતા ગાડને હોલો નખા થો નને પ ખો બધ છે એવી કુન્યાદ ઢગી, તે કોઈ પડ હિમાને નાહુ થવો જ બેઠે એ એવુ દમાહુ દયું ગાડ ભડો તે એણે મિત્તી માકનવા કહ્યું, ‘પણ અગી તો ખાત્રી ન આપી ગતુ પછુ અમદાવાદ સ્ટેશને જરૂર આવશે !’

ગાડ મળે ને મિત્તી આપ્યો ! દેવે માટે માનની લાગણી વધી ગઈ તે કવતા તો પેલા કુન્યાદ કરનાર ભાઈની હોશિયાગી માટે એને વિશેષ માન થયું

મિત્તી આવ્યો પણ તેને અભિમન્યુના ચકાવા પેઠે અનેક વ્યુહ હોદવા પડયા ત્યારે તે પ ખા મુધી પહોળી શમ્બો અને મુમાફરે ડેટવા હેંગન થયા તેવું તો પૂછ્યો જ નહી !

મિત્તીએ સ્વીચ બધ કરી મૂૂ ડ્રાઈવરથી પ ખાની મસમત શરૂ કરી, ગાડી પણ બપડી અને શોડી અડળામણ એાગી પછુ થઈ અને અર્ધો ટવાકની મહેનત પડી મિત્તીએ શોધી ડાઢયુ કે પ ખો મુધારવા માટે સ્કૂ ડ્રાઈવરસિવાય બીજા એાગની પછુ જરૂર છે !

બીજુ એક સ્ટેશન આવ્યું જ્યા ગાડી ઠીક સમય બોલી રહેની હતી ત્યા મિત્તી બિતપો અને એાગની શોધમા ગયો ફરી ગાડને યોનાવી મુળગિરા ભાઈએ ફરિયાદ કરી ફરી પારમી ગાડે તેમને ‘મધ્યારે’ આપ્યો

ગાડી બપડી અને ફરી બીજે સ્ટેશને તે અટકી ત્યારે ફરી મિત્તી આપ્યો હવે તો સૌને પ ખો નાચુ થવાની આશા બધાઈ મિત્તીએ એક પ ખો ચાહુ કરવા ડબ્બામાના બીજા પ ખા પછુ બધ કરાવ્યા ! અને પડી ફિર્મિંગ એાચુ કુમ્તીના અનેક દાવપેચ પેઠે, શરીરને અનેક ગીતે લખાવી સકોચાવીને ગાડા મીધા થઈને વાયરિંગ તપાચુ અને બધુ એાવગઈટ કર્યો પડી બધા પ ખા ચાચુ કરવા ઠહુ પ ખાની ચાપો દબાઈ પછુ આ શુ ? એકને બહલે બધા જ પ ખા બધ ! ‘હો હા’ થઈ મિત્તીએ પછુ અમદા ને મહેનત અજમાવી પછુ બધુ નકાસુ છેવટે તેણે પીળા પાનાની એક એાપડી કાઢી અને તેમા જરૂરી વીગતો ભગીને એકેક કાગિયુ દરેક પ ખાની નાગીમા ભગવીને પોતાની ફરજ બનવાનો સૂતોપ માન્યો

મુમળગા ભાઈની હોશિયાગી વિશે હવે કેઈ અક્ષરેય યોનવું ન હતું માન મુમળગા ભાઈ જ એવેની નાવાયત્રી વિશે બોલતા હતા !

[ગુરુદેવની પુણ્યતિથિએ ચાચાજીએ ગુરુતન વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓ સામક્ષ આપેલ પ્રવચન]

ગુરુદેવે કલકત્તામાં દેહ છોડ્યો એ વાતને આજે ૫૬૨ વર્ષ થઈ ગયા પણ ગાંધીજી અને ગુરુદેવ જેવા મહાપુરુષોએ લોકોને એવું તો છેલ્લું લગાડ્યું કે એમના અવસાન પછી આપુ જગત એમને વધારે વાહ કરે છે દરરોજ ડેટ હેટવા માલમો મરે છે ! એમના સગા વહાવાઓ કેટલોક મમય એમને યાદ કરે છે અને પછી તે કાળના પ્રવાહમાં વીમગઈ ભવ છે પણ ગાંધી ગુરુદેવ એવા મહાપુરુષો હતા કે એમને હૈયે એમની નાદ રહેવાની જ

આજથી છપ્પનમે વર્ષે ગુરુદેવને 'કોઈકે કહ્યું, 'ભીક, તારી આ કાન્ડશક્તિ સૌને દાન કરે એકલો એકલો એકાદ જૂણે જેમીને કવિ તારો ન બનાવ

ગુરુદેવની દૃષ્ટિ 'સુદર' પ્રત્યે હતી અત્યંત શિવમ સુદરમ એ ત્રણમાથી ગુરુદેવે સાચમને પ્રતિષ્ઠા તો આપી જ છે તે સાચ સુદરમને પણ જીવનમાં એનું ન્યાન આપ્યું

તમે નાના છો ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીઓમાં અમે પણ ગણાઈએ—અને એમ આપણે જીવન ભર વિદ્યાર્થી રહેનારા છોએ આ રીતે દૃષ્ટિ સુદર પ્રતિ જવી ભેઈએ અને વયમ એવું આકર્ષણ રહેવું ભેઈએ સુદર પાન સુદર ફૂન સુદર બાળક અને પ્રકૃતિમાં જે કઈ નવું અને સુદર પડ્યું છે તે બધું જ આપણી નજરે પડવું ભેઈએ ને જે કઈ ભેઈએ તે ભેઈને ગાપણ હૃદય નાની ઊંડવું ભેઈએ રગતે જળા હોઈએ ત્યારે પત્ર આપણી આખ ઉઘાડી હોવી ભેઈએ અને જાન જના સુદરતા દેખાય તેના મનભરીને દર્શન દરવા ભેઈએ, અને ધીરેધીરે સૌન્દર્ય નેવાની આપણી દૃષ્ટિ વિકસવી જવી ભેઈએ

તમે ફૂન ચૂરો મને આપો અથવા ખીજા કોઈને આપો તેના કરતાં એ બધા ભિચ્યું હોવા જ તેને રહેવા દઈએ તો ફૂનની સુદરતાનો

લાલ ખી વને પણ મગે ખરો ને ?

ગુરુદેવ માનતા કે બાળકને સૌન્દર્ય દૃષ્ટિ સપાવવી હોય તો તેને પ્રકૃતિની ગોદમાં રાખવું ભેઈએ, જેથી એ કુદરતની બધી જ સુદરતા અને શોભા તે પામી શકે

૧૯૦૨ માં ગુરુદેવે કવજ્ઞાની નજીક શાન્તિ નિકેતનની સ્થાપના કરી ઠહેવાય છે કે કવિ કેહી આદર્શ શિક્ષક બનતો નથી એ ઠહેવતને ગુરુદેવે ખોટી પાટી એ પોતે એક આદર્શ શિક્ષક બન્યા અને એવા વિદ્યાર્થીઓને કેળવ્યા કે જેમાંના આજે પ્રધાન મંત્રીઓ છે, ન્યાયાધિશો પણ છે આ સૌના જીવન ભે તપાસીએ તો તે બધા એવા છે કે દિવસભર કામ કર્યા પછી એમ વાહ ભેઈ સુદર વાચન, સુદર હાસ્યકૃતિ અથવા સુદર સર્જન પાછા નહિ બાગે તો તેમને ચેતન પડે

ગુરુદેવ પાને બધા વિદ્યાર્થીઓ રહેતા ગુરુદેવ અમની પાસે જામ વસવાતા એમાંથી એ શિક્ષણના વિષયો જિભા ગુરતા શિક્ષકની કળા એમાં જ તે મમાંની દેતા

શિષ્યો પ્રત્યે ગુરુદેવનું નહાવ એટલું બધું હતું કે વિદ્યાર્થીઓ હોમે હોમે બધું કામ મરતા અને આનંદ પામતા

ગુરુદેવ વાકડા વીણવા બહાળ માંકવે લાઠડા નઈને પાછા કરે ત્યારે પૂછે કે માર્ગમાં તમે શું શું ભેજુ ?—એ જ એમનું શિક્ષણ !

ગુરુદેવના એ વહાવભર્યો શિક્ષણને પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી આલેય પ્રેમપૂર્વક અભ્યાસ છે

ઉપાનના મદિનમાં આજે ગવાયુ 'હરિ ગાથા' તા માટે ગાગણે રે ' તે ગીત ગુરુદેવની 'ગીતાગ્નિ'માં છે ગુરુદેવે ખરેખર હરિને આગણે પધારેના જોના હતા કાવ્યમાં એમની ક રંગ નથી, એક અનુભવ છે

મામે પાટિયા પગ લખ્યું છે તમે મૌ વાંધા

જેને આજખવાનો છે, તેની ઓળખાણની જરૂર
હોતી નથી એને તો મહુ ઓળખે છે' આ તમે
વાવાર વાચજો અને તેનો અર્થ સમજો
ગુરુદેવની દૃષ્ટિ પુત્રની હતી ના જ એ
ભગવાનને એ જાણી ગયા અને ભાવાનની વાત
કરી થયા ગાપજો તમે એ સુદૃઢ માટે ગુરુ
દેવને નમસ્કાર કરી એવી દૃષ્ટિ માટે પ્રાર્થના
કરીએ અને ગાશિપ મેઘવીએ અને દૃષ્ટિ પાગી
કથાને ઓળખીએ

કુટ્ટી મળી છે આજ ભાઈએ વિદાય આપે સુજને
બધુ અહીંથી પ્રજ્ઞામ કરીને માર તમને નહુને

પાછી આપુ છું ઘર ચાલી આવે
નથી હવે શખ્યા ઘર પર મે દામે
મનનતાથી વિદાય આપે આજ તમે નો સુજન
બધુ અહીંથી પ્રજ્ઞામ કરીને માર તમને નહુને
ધણા દિવસ છું રહ્યો બની પાછો
દીધુ નેત્રુ, લીધુ છે વધુ તેથી
રાત થઈ પૂરી દિન ઊમરા આવ્યો
ધર ખૂણેના દીવો થે છુઝાયો

હું તો ચાલ્યો ભાઈ હવે આ હાત પછી છે સુજને
બધુ અહીંથી પ્રજ્ઞામ કરીને માર તમને નહુને
[અનુ નાન સ પ મ]

ગુજાત વિદ્યાપીઠના એક વિદ્યાર્થીએ મગધ
નભમા મીડી હતું ઉપરુ ગીત ગાયુ ચાચા
એ એ ગીત વિશે સમજવતા હતા—

ગુરુદેવને હ મન દઈ હતું તેના બો રેવાન
માટે તેમને વિનાશ તવાન થય દિવસ નક્કી

મૃત્યુમા નવજન્મ

પિતા હે શખના માણ અમૃત્ય મહુ લોન્દા
મૂળને આમ મુ ચાલ્યા અનાય દીન કોકમા
અવને જ્ઞાન નિશાએ આદર્શ આચાર તપ
માનવી મુનિને માટે વિશ્વમિત્ર પરતપ
પાગા ને નવ રે દીધુ નિર્દિશી સારની વગી
નેવાના ચનામા તોયે નીમા મુ દેવની નહી

થયો તારીખ નક્કી થઈ, પ્રવાસની ટિકિટ પત્ર
આવી ગઈ જ્ઞાનનિરૂપતનથી બોનપુર, ત્યાંથી
કનકતા અને પછી મુબઈ મુબઈથી વિનાયત
મામ કાર્યક્રમ નક્કી થઈ ગયો હતો
જવાનો દિવસ ગાવી પહોંચ્યો

ગુરુદેવને વિદાય ગાપવા જ્ઞાનનિરૂપતનના
બધા માણસો ભેગા થયા મહુ ગુરુદેવના
નિવાસસ્થાન આગળ બાગ્ચા પાને હારબધ
ગુરુદેવની હા જેતા ભેગા એક મિનિટ, બે
મિનિટ ના બે ઠના બેર નણ કનાક થઈ
ગયા ત્યુ ગુરુદેવ બહા આ ના જ નહીં નૈતે
નિતા થઈ અનેક તઈ વિતક થવા લાગ્યા
હું થયું હશે? ગાડીનો મમય થવા આવ્યો
તોય ગુરુદેવ મહાર કેમ ગાયતા નથી? કે ની
ગાડી ચૂક્યે તો પછી આખો કાર્યક્રમ ચૂકાઈ
જશે એ એ ગાડીમા મુબઈ પહોંચ્યા પછી
ત ત બોલ બિરહી હતી વગી આપદેશનને
વિવસ પણ નક્કી હતો પછી તો બધુ નવેમરથી
ગોઠવણ રે આમ બધા ચિંતા રૂપતા હતા
તના તો ગુરુદેવ 'હુની મગી છે આજ ભાઈએ
વિદાય ગાપો મુજને ગાતા બહાગ આગા
બમે મહુ મહાદેવ થઈ ગયા—અમાની
માખમા હંધોશુ આવી ગયા

ગુરુદેવને કવિના ગવવા માટે અગાઉથી
વિચાર ગોઠવવા પડતા નહોતા કુન્નત તરફથી
એમને એ મીમરી બક્ષિત મગી હતી એ મનમા
મેડ ના મચ્છગમે ગુજવા લાગે અને પછી
મા ન નકુર એમતા બધા ઠા થો આ મીતે જ
લખાયા છે

—પિનાગિન ઓમે—

પાગીને પ્રેમ હે બાપુ અમે તો પૂર્વ હે જતા
રચવને માય મર્યાદા બાધા મુ તમને હતા
લોપાયો દેવ હે નત મગીને પચ તત્ત્વમા
વિત્તરાર પિથમા જન્મ પ્રાણતા યથ નત્ત્વમા
દેહિ આ લોન્દવામા મનારી પ્રેમ ધર્મને
તમે તો મૃત્યુને પાગી પાગ્યા છે નવ જન્મ

બગાળના બહારીલા દાખર અને ડોંગ્રીની આગેવાન બિધાનસભા રાય ૧૯૦૬માં દલકરતાની મેડીડન કોનેજમાં ભણતા હતા ત્યાંનો આ પ્રસંગ છે—એ એમના અભ્યાસનું આખરી વર્ષ હતું.

એક દિવસ મવારે બિધાનસભા કોલેજના ઠાર આગળ બિધા હતા એનામાં સામેના વગાઠ આગળ એમના પ્રોફેસર કર્નલ પેટર્ની મોટર, ડ્રાયવરની બૂનથી મામેથી આવતી દ્રામ સાથે લટકાઈ મોટરના આ ૧. બગને ઘણું નુકસાન થયું એટલે એ ગોરો પ્રોફેસર ધુવાધુવા થઈ ગયો. જો કે મૂન હતી એમના ડ્રાયવરની તો પણ એમનો દ્રામના ડ્રાયવર પર કેસ ઠરેલો નુકસાનોના પૈસા પડાવવા હતા એટલે બનાવના સાક્ષી તરીકે કોર્ટને લેવા એમણે આમતેમ નજર નાખી તો કોલેજના પ્રવેશદ્વાર પાને બિધાન સભાને હાલેના એવા પ્રોફેસર એમને બોનાવી પૂછ્યું ‘તે આ નજરે જોયું ને? દ્રામવાનાની બૂનને કારણે જ આ અકસ્માત થયો છે ને?’

‘ના, સાહેબ— બિધાનસભા તેમના કહેવાનો મહામતાથી ઈન્કાર કરતા કહ્યું— બૂન તો તમારા મોટર ડ્રાયવરની છે, એની ગેરકાળજીને કારણે જ આ અકસ્માત થયો હું જરૂર સાક્ષી આપીશ, પણ સાચેસાચી જ સાક્ષી આપીશ.

‘વારુ, વારુ તું આની સાક્ષી આપજે! જોઈશ તને ટ્રેવીક સાક્ષી આપે છે તે! એટલું કહેતા પ્રોફેસર શુસ્ત્રામાં પગ પછાડતા ચાલ્યો ગયો.

એ જ અરસામાં કોલેજમાં પરીક્ષા આનવી હતી પ્રિન્સિપાલ કર્નલ લુકસે—તે પણ અંગ્રેજ જ હતો—પરીક્ષા વિશે બિધાનસભાને પૂછ્યું, ‘કેમ પેપર કેવાડ ગયા? પાસ થવાની તો આશા છે ને?’

‘પેપર તો સારા ગયા છે, ને મને ખાસી

છે કે મને જોઈતા માર્ક મળવા જ જોઈએ—હતા હું નાપામ જ થઈશ.’ બિધાનસભા કહ્યું.

‘કઈ કારણ?’ પ્રિન્સિપાલે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું. બિધાનસભા મોટર અકસ્માત અંગે પોતે આપેલી આની જુલાની અંગે કહ્યું.

‘ના, રે ના—’ પ્રિન્સિપાલે હસીને કહ્યું— ‘કોઈ અંગ્રેજ આ ગતિ—તને નાપામ કરીને— બદલો નહીં જ લે!’

આ વાતથી ત પરી થોડા દિવસ બાદ મૌખિક પરીક્ષા લેવામાં આવી બિધાનસભા જ્યારે હાજર થયા તો સામે કર્નલ પેટર્ને પરીક્ષક તરીકે બેઠા એવા એમને જોઈને જ પેટર્ને શુસ્ત્રામાં જમતેમ બોલવા લાગ્યા બિધાનસભા તો એવા ડરી ગયા કે મૌખિક પરીક્ષામાં બગાળ જવાબ આપી શક્યા નહીં. પેટર્ને એમના જવાબની આમે માર્કમાં ૦ મીડુ કાઢ્યે જતા હતા.

પ્રિન્સિપાલને જ્યારે આ બનાવની ખબર પડી ત્યારે તે બનાવ અંગે બિધાનસભાને બીજી વાર પરીક્ષા આપવાની મનાહ આપી ત્યાં પણ એ જ પ્રોફેસર પેટર્ને, પરીક્ષક તરીકે હાજર! બિધાનસભાને જોતા જ એમણે ચિડાઈને પૂછ્યું ‘તું પેટર્ને અકરે છે ને?’

‘હાથ, તમે જોને નાપામ કર્યો હતો તે જ હું’ ‘તો પછી મારી પાસે કેમ ન આવ્યો?’

‘કેમ કે, તમે ત્યારે પરીક્ષક હતા કાયદેસર રીતે હું તમારી પાને ન આવી શકું પ્રોફેસર તરીકે હોત તો નિશક આવ્યો આવતો!’

‘હું જા, આજે ત્યારે પરીક્ષા આપનાની જરૂર નથી તું પામ થઈ ગયો છે!’

એને ખરેખર, બીજી વાર પરીક્ષા આપ્યા વિના જ બિધાનસભા પાસ થઈ ગયા!

બિધાનસભાની નાનનિબડાએ ગોરા પ્રોફેસરને પણ ન્યાયનિષ્ઠ બનાવ્યો!

કાશીનરેશનો બાગ એટલે પૃથ્વું જ શું ! અનેક ભતનાં સુગંધિત અને શાભાનાં ફૂલોના પાર નહીં. વળી એ પી કળામવ રીતે વિવિધ ઘાટ-આકારમાં એ ઊછેરલાં કે એનાર એઈને સુગંધ થઈ જાય.

એ બાગમાં ફૂલછોડોની પેડે, ફળગડો પણ પાર વિનાનાં હતાં. અને ફૂવારાઓની શાભા પણ કંઈ એર જ હતી.

એક કાવે.ક-અનુભવી માળી એની હવની પેઠે માવજત કરે.

દિવાળીના દિવસે આખા દિવાળી એટલે પ્રકાશપર્વણી. અધા ઉત્સવોને ભૂત્રાવી દે એવો એ શ્રેષ્ઠ ઉત્સવ.

હોડો બારણાં ચાખખાં ઢરીને, પાત્રી છાંટી રંગોળી પૂરે, રાસગરબા લે ને રાશની કરે. માળી મૂળે પાસેના ગામનો રટીશ. દિવાળી જેવી દિવાળી, બેસતું વર્ષ, આમ અહીં બાગમાં—કેમ બિજવાય ? ફર ફર પ્રવાસે ગયેલા પ્રવાસીઓ પણ આ ટાણે ઘર ભેગા થઈ જાય છે અને કુટુંબ સાથે ઉત્સવ માણે છે.

‘હું ચે, મારે ગામ જઈ, મારા કુટુંબીઓ સાથે કેમ ઉત્સવની મજા ન માણું ? પણ ત્યારે, આ બાગ કોને મોંપવો ? મારી જેમ બીજને પણ ઉત્સવના દિવસોમાં કુટુંબીઓ સાથે મજા માણવાની હોય જ ને ? એટલે બીજું તો ભાગ્યે જ હોઈ તૈયાર થાય. ત્યારે શું કરવું ? હા, આ બાગમાં વાંદરાં ઘણા રહે છે—બીજે માળી હોત તો સૌને કચારનાં તબેડી કાઢ્યાં હોત. પણ મેં એવી કનડગત નથી કરી. જ્યાં સુધી આંખે ચઢે એવું નુકશાન ન કરે ત્યાં સુધી આપણે ચે શા માટે કોઈને હેરાન કરવાં ? લાલે બિચારાં અહીં રહેતાં—પેટવેશમાં પુણ્યવરો ! એમને આ બાગ મોંપું તો તે ના નહીં પાડે.’ અને માળીએ બાગમાંનાં વાંદરાંઓને એકઠાં કરીને બધી વાતનીત કરી હેવટે કહ્યું : ‘જુઓ, તમારું ચે

હવન આ બાગને આધારે જ છે ને ? એ ધગડશે તો તેમાં તમને ચે નુકશાન જ છે—માટે થોડા દિવસ તમે બાગને સાચવો તો હું ગામમાં આંટો મારી આવું.’

‘તમે તમારે નિરાંતે ગામે જવ. અમે કાળજીથી બાગને સાચવીશું.’ વાંદરાંઓએ ખાત્રી આપી. અને માળી, અંધું સાહિત્ય અને જરૂરી સરૂના આ પીન પોતાને ગામે ગયો.

વાંદરાંઓએ બાગ પર બરાબર ધ્યાન આપવા માંડ્યું. સવાર પડી ને માળી રાજ છોડોને પાણી પાતો તોમ વાંદરાંઓ પણ મથકમાં પાણી ભરી લાવીને સીંચવા મંડ્યાં.

એવામા વાંદરાંઓના નાયકને કંઈ સૂચ્યું. એણે હાક મારી કહ્યું : ‘અત્યાવ, જરા થોભો. આ તમે આંખ મીંચીને પાણી તો સીંચ્યે જાવ છે પણ એમ કંઈ પાણીનો બગાડ ન કરાય ! તમે તો સૌને સરખું જ પાણી સીંચો છો. પણ કંઈ અધાં જ છોડોને એટલા પાણીની જરૂર નહીં હોય, માટે એમ કરો, પહેલાં દરેક છોડોને બિખેડીને અંના મૂળિયા કેટલે કાઢી ગયેલા છે તેની તપાસ કરો. જેનું મૂળિયું લાંબું અને જીડે ગયું હોય તે છોડને વધારે પાણી પાવાનું અને જેનું મૂળિયું ટૂંકું હોય તેને થોડું પાણી પાવું, પાણીનો બગાડ તો નહીં થાય !’

‘એ હા, તમે ઠીક અકરક લડાવી ! આ તો હાથી અને ડીડીને સરખું આપવા જેવું અત્યાવે થાય છે !’ અધાં વાંદરાં બોલી બિડ્યાં અને એક એક છોડને બિખેડી તેના મૂળિયાની લંબાઈ બેઠ, તેને ફરી શેપીને પછી તેને બેઠવું પાણી સીંચવા લાગ્યાં.

બાગ આગળથી એક સાધુ પસાર થતો હતો. સહસ્રા તેની નજર બાગમાં પડી તો એણે વાંદરાંઓની લીલા બેઠ ભારે આશ્ચર્ય થયું. એ અંદર ગયો અને વાંદરાંને પૃથ્વા લાગ્યો, ‘લાઈઓ, તમે આ શું કરો છો ? તમને દેણે

કહ્યું કે છોડને ઉભેડી, ફરી રોપીને પાણી ત્રીયો ?

‘અમારા સરદારે !’ વાદરાઓએ કહ્યું

‘જ્યારે તમારા સરદારના આટલી અકબર છે તો પછી તમારામાં તે કેટલીક હશે ?’ પેલા માધુના મોઢામાંથી ઉદ્ગમન મગી પડ્યા

પણ વાદરાઓને તો ભારે કંઈ ચઢ્યો અમારું ને મારા સરદારનું આવું અપમાન ? ‘આ યા મૂળ જોના વિના તે કંઈ આડેધડ પાણી ત્રીયાતુ હશે ? તમે માણસોનકામુ પાણી બગાડો તેમ અમારે શા કરવું ? અમ્મન તો બાઈ તમારા

લોકોમાં જ નથી !’ વાદરાઓ બોલી ઉઠ્યા

‘ભાઈ’ માફ કરે ! હું તમને દોષ નથી દેતો તમારામાં તો પાણીનો બગાડ ન કરવા બેઠ્યો ચે અકબર છે પણ બાગના માળીમાં તો એટલી ચ અમ્મન નથી ના તો એ તમને બાગ ત્રીયાત્રીને દિવાળીની મઝા માણવા આપે ન જત ‘આધુએ અકબર કયો ? ગને આનંદ માણવા જેવા અગત સ્વાર્થમાં માણમ ડેવો અમ્મન વિનાનો ચઈ બચ છે એનો વિચાર કરતો કરતો નિમાનો નાખી આગળ ગયો (જનક ધ્યા પ થી)

★

વાદરાઓએ લાશ દફનાવી

અટીથી તરી કેન્ડા મારતુ મારતુ વાદરાઓન ટોણ મડક પા આવી પહોંચ્યું એમણે એક કાટેલા ટકનમાં પીટાળેલી લાશ મડક પર પડેલી જોઈ

વાદરાઓના માનકે સૌનુ ધ્યાન લાશ તરફ ખેંચવા હતું ‘તમે શા લાશ જોઈ કે ? ટેવ બનબ કહેવાય આ ! માણસ શવે ત્યારે ડોઈ દારણમ તેની સાથે ન બને, મમત ન થવાય પણ મૃત્યુ એવી વસ્તુ છે કે ન નાર સાથે ડોઈને પ્રેશ મતલેદ રહેતો નથી મરનાર પ્રત્યે હુંકોઈને લાગણી થાય કે છતા આ વાશ અડી તામ કેમ પડી છે તે મને સમજતુ નથી ! ગમે તે હોય, અનો યોગ્ય સન્માર કરવો એ ધર્મન કામ છે અને તેમાં હીન ન હોન એ કામ આપણે જ શા માન ન કરીએ ?

મારે ચાલો આપણે બધા મળીને એને ઉપર પહાડ પર દફનાવીએ

કરાબર છે આપણે એને પહાડ પર દફનાવી દઈતુ’

એટલું કહીને બધા વાદરા લાશની આગુબાજી માવી જિભા અને લાશની ઉપર જે કફન—કપડું ઢાંક્યું હતું તેને ચારે છેડેથી અને બધી બાજુએથી તિનાર આગગથી પ ઇચુ અને ધીરે ધીરે પહાડ ઉપર લઈ ના યા છેવટે એ કપડાને માથવીને પહાડ ઉપર લઈ ગયા અને ત્યાં જોએ કપડું કાગળથી જમીન ન મૂડી હીવું અને બધા વાદરા મરનારના માનમાં મૂગામૂગા માથા નમાવીને ધારે સ્થબ જિભા રહ્યા

પણ સૌએ માટી ખોદી અને પેના જમીન પર મૂ લા કફન પર નાખી, અને જ્યારે તે પૂરેપૂરું માટીથી ઢાંકાયું ત્યારે સૌ અતિમ ક્રિયા પૂરી વઈ એમ માની પાછા ફર્યા

પણ પેની લાશ તો હજી સડતી પર જ પડી હતી ! વગી તે પરત કફન વાદરાઓએ ઉપાડી લીધેતુ હોવાથી તે આવ ઉધાડી પડી હતી

—દેગ સૂ દેગ

- સિહ જેવો આત્મા પશુ છે તેને જોળખીએ તો સિહ જેવા ચઈએ
- આપણે એવી રીતે કામ કરીએ કે કામ ક્યારે બધ કરવાનું છે એ બબર જ ન પડે
- વિચારમાં કર્મ કરે છે તે તો એટલા પોટવા બાધે છે કે પા નડી
- હિંસાની પદ્ધતિ માનવચૌરવ સાથે મુસલત નથી

—ગાધોજી

ચાદો ને સૂરજ જે 'ફિ' દોઈ નો'તા

અનવર આગેવાન

જગતની આદિ ઉત્પત્તિ અને તેનો વિસ્તાર
કેવી રીતે થયો તેના મર્જનની કથા ૨ | પછીને
ભજન વાણીમાથી આ રીતે મળે છે—

નહિ કે મેરુ ને નહિ મેદની
નોતા તે 'ફિ' ધણી આકાશ ૨

હા હા હા

ચદે ને સૂરજ જે 'ફિ' દોઈ નોતા
ધણી મારો તે દી આપોઆપ રે

હા હા હા

હે માનવી! જે દિવસે ૧૧ જન નહોતી—
ખલના ખેવ નહોતા, નહોતા—મેરુ પહોડો,
નહોતી આ પૃથ્વી નહોતી આ ધણી આજ
સુદાયે નહોતું, ચાદોનું જ પછ નહોતા જળ
મથળ જેવું હજ નહોતું તે દિવસે એ
શૂન્યમાથી સર્જનહાં આપોઆપ સર્જ્યા એ
ધણીએ એને આ શૂન્યમાથી મર્જન કરવાનો
વિચાર મૂક્યો—

પેન પેને સમદે ના ગુકારો
ત્યાથી રે ગપત્યા જમી આસમાનો
મીને ખીને સમદે ના જોહકા |
ત્યાથી કાપત્યા ભૂજન ન્યાર
ત્રીને ત્રીને સમદે ત્રાપુ નહેવા
મહા રિપ્તુ મહેશ્વર જેના
મેથે મેથે સમદે સુરતાધારી
ત્યાથી ૧૫- કન્યા રે કુમારી
ફૂલ પૂજત મના રે કુમારી
કોના પુપ ને કો ધરનારી |
આં અનાથી હમ તમ છેવું
હમ પુરુષ ને તમ ધનનારી

પ્રથમ શબ્દ રલ્લકાં થયો તેમાથી જમીન
ને આસમાન પેદા થવા ખીને શબ્દે 'ઓહમ'
એવો નાદ શૂન્યો એમાથી જ્વાળા, ભૂજીજનો
જિજ્ઞાસ થયા

ત્રીને શબ્દ જિહ્વો ને તેમાથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ

ને મહેશ એ ત્રો નરદેવો સર્જ્યા

એથા શબ્દની સાથે સુરતાધારીએને એવો
વનિ સલાણાએ ને તેમાથી કુવાગી કન્યા ભગી
એ કુવાગી કન્યા (પ્રકૃતિ) પુરુષને પૂછે છે
કે 'મારો કોણુ પુરુષ છે ને હું કોના ધનની
નાગી છું ?'

પુરુષ કહે છે, 'હું અને તું અનાદી કાળથી
છીએ આપણે જ ને નરનારી છીએ'

અને પછી તો—

મન મરી મારા રે મોન રચાયા
ત્વ રે નાં ને છુદ પરકાશ્યા રે ૭
પાચ તત્ત્વ લઈને પગા

પ્રધા રે છ

ત્યાર ચીંહ લોક રચાન્યા ૭
સાચા સાચો મહાત્મ છે હા હો
મૂળ મત્ર લે ને પથ પરકાશ્યો
ત્યારે ઘાટે ને પાં પળ પ્રધી
રે છ,

પાયેય મયીને મહાત્મ સાધ્યા રે
ત્યારે તમ તો ધરાવ્યા નીમાધારી
રે છ

સાચો સાચો

કામદેવ પ્રેરિત માયાએ આ સર્જન મહેલ
ગ્યાવ્યો ત્યારે નાદ અને ખિંદુ પ્રગટયા એ
પછી પાચ તત્ત્વ લેગા કરીને આ વિશાળ ચીંહ
લોહની રચના કરી

મૂળ મહાત્મ ન લઈ પ્રકાશિત કર્યો ઘાટે ને
પાટે પૂજા કરી પાચે મહાત્મ સાધ્યા અને
નીમાધારી નામ ધરાવ્યા

મેરુ શિખર પરથી ગગાણને તેડાવ્યા

વાચ ને કાછની રીવેળી રચી

આવી રીતે આ માયાવી જગત રચાયુ
અને એમા ઈશ્વરે પોતે મત્ત, અસત્યના લેદરૂપ
કર્યો નેમા હે માનવી! તારે એ મત્તને

આગળથી કાઢવાતું છે.

કાયાના ધરનારને આગળના ર
રામ ! અભિયાનને નરખો રે,
ગમછને બનાવા પવન ચરખો.
જ્યાં જુઓ ત્યાં અગ્નિ
રે રામ ચરખો !
પુડના દગમાં ર છે. જીવો ગમછ
અગ્નિ જ્વન રે.

મ'પા મટયો કાયા દયકો,
ગમ દયકો,
અને અગ્નિને ગમ અગ્નિ.
ન મુક્યો,
તેને ભેદ રૂપા ને એના ધરેકો
ગમછને મનાયા પવન ચરખો.
પાચ તત્ત્વ કેરો છે,
જીવો ગમછ
મધ ચનાચાઇ

નરેક દોષ દોષ નરખા
પવન પૂનર્ગા રમે ગગનમાં
નરતે મૂરતે નરખે ચરખો,
ગમછને મનાવો પવન ચરખો

હે માનવી, આ કાયાના ધરનારને તમે
આગળખો ! જેણે દેવો વચ્ચે છે આ દેહરૂપી
પવનચરખો ! જ્યાં જુઓ ત્યાં સરખો ને ચરખો !
સમસ્ત માનવદેહ એક જ ચાકના ચાકડે
ઉતરેલા સરખા ધાટના છે. અને એ દરેક દેહ
મહિમાથી દેવના હોકાર સંભળાય છે એ
પારખી શક્તિ, માલગી શક્તિ તો એ (બ્રહ્મા)ને
પારખી લેએ

અરે જશ જુઓ ને વિશ્વાસ તો ખરા !
આ મનખો-દેહ ! એ તો માત્ર માટીનો દગલો
જ છે ! તે છતાં એમાંય જીવનજ્યોત, જલે છે.
એ જ્યોત વડે રૂઢયાની કાળખ મટે છે. અસ્તનુ
અ ધારું ટપે છે. છતાં એ આપણી બીતરી
જ્યોતને અજવાળે બે માનવીને અગમ ઈશ ન
સૂચે તો પછી એને ભેદ મળ્યા નહિ એના ધરને !

પાચ વસ્તુના આ સંઘ દ્વારા દરેક શરીરને
પ્રભુજીએ સજાવ્યું છે. અને એ સંઘમાં પવનની

પુતળીઆ ગગનરૂપી ચિદાકાશમાં ખેલી રહી છે.
તેને હે માનવી, તમે પારખતો ! એને તમારે
કયાંય જોતવા પવન નહિ જવો પડે, એ તો—

કડા રામ વાણીઆ રે
તાંગે મો નગમાં છે.
મો નગમાં છે.
રે તાંગે પુણીનયનમાં છે
—કડા ગગન

હે માનવી ! તારી અંતરપુરી (નગરી)માં
વળી રહેલા ગમની ભાજ કાઢવી હોય તો તારે
તાગ અંતરનું આંગણું ચોપખું ચટ દમરું પડશે.
મન માવવાની ખમડું તારે રે,
મધ કામ કરોને તારા રે,
કાઠ જેવા રૂઝન નરે અવેડ.
કામ કોધ રૂપી શત્રુને તારે આંગણેથી
કટાવીને હાંપી કાઢીય તો જ નૂરીજન તારી
નજરે ચડશે અને એ એમાં તેં શાપ આધી
તો વેળા ફરી નહિ મળે !

પી પેરો દોષ તો
સ પી શેજો પાનમાં
ચિત્તો આપ્યો છે તનકાળ,
વખન અથા પછી
પરતાવ મો થમે પાનમાં,
નયાનક ખામે તમને કાળ

એ દિવસે કાળ અચાનક આવી આ માનવ
દેહને કોમિયો ફરી જશે તે પહેલાં હે માનવી ચેતો—

મનુષ્યના વચનમાં
આ ન અધિકારી,

પેરી હો અનનુ સાન
આપ્યો મેરીને આવો મેદાનમાં
સમજ મનુષ્યની સાન, સત્યગુના.

ધન, ધરા, ધામની પાછળ મોહાંધ અનેકા
માનવ ! ચેત ચેત ! આજસ મેલીને આગળ
આવ. તારા સતજીવની માનમાં અમછ વે
નરીતજ એક દિવસ—

કંકરવો સુલ્ક ગંગે
તપો માં આમે આજ રે

હા હા હા
ધ તીના દોષ પડ ધ જગ
દીગે મહ હન્ટનાગ ૨
હા હા હા

કરી આ અવની પર પ્રભુ પ્રગટશે તે દિવસે
નાવચોગ ક્રોધાગ્નિથી ભજૂડતો મુગ્ધ ઊગીને
પ્રહ્લાદને બાગી ભન્નમ કરી નાખે એવો તપશે
પ્રધીના બેઠ પડ ઘણેલી ઊડી પ્રહ્લાદ આપુ
હવબની ઊરો અને આદે દિશાઓમા કાકાકા

વર્તી જશે માટે —

ડો ૨૦ ધ મ ન
નાની નો માગ મતો
ધૂનો રે ધ મ નણી લો
હા હા હા

નહી તો પડી —

ગ્રીન્ગે રાવ તે સ
ગ્રીની નેજો પાનના
પછી પનાગે ઘાશે

મહાન ગશિયન માહિત્યકાર મહાત્મા વિયો દોષ્ટોય પાને એક યુવાન આગ્યો
ગાને કહેવા ના પો 'હું બહુ ગરીબ છું, મારી પાને એક કાવડિયુ પણ સિવકમા નથી
તારી પાને એક કાવડિયુ પણ નથી?' દોષ્ટોયે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું
'ના, એક કાવડિયુ પણ નથી' પેવા યુવાને અપાર નિરાશાથી કહ્યું
તો તને પૈસાની જરૂર છે, ખરું ?

હા, અને તે પણ ખૂબ જ

તો એમ જ, એક વારીને હું આગળ છું, એ માણનોત્ર અવયવો ખરીદે છે
તે આપના એ વીસ હજાર તને આપશે, વેચવી છે ?

આખ ? તારે ના, આખ કઈ ન વેચાય

હાથ પણ ખરીદે છે પણ બને હાથ માથે જ ખરીદે છે પણ હજાર રૂપિયા મળશે
તો વેચવા છે ?

હાથ, વળી બને હાથ ? ના, ના, એ તો ન જ વચું

તે પણ વચું ખરીદે છે, બને પણ માથે જ વે છે, ૫૦ હજાર રૂપિયા આપશે
દેવી નાખ, તારી ગરીબી દૂર થઈ જશે

'કાઉન્ટ' તમે આ શું કહો છો ? એ તે કઈ વેચાય ?' યુવાને લગભગ ચીન
પાકતા કહ્યું

હું બગબદ જ કહું છું તારે મોઝે અમીર થવું હોય તો આપુ શરીર વેચી દે
એક વાખ રૂપિયા મળશે એ વેપારી માણસના શરીરમાંથી અત્યંત કીમતી અને શુભ
નૌષધો બનાવે છે, ખુશીથી એટલા પૈસા આપશે

'કાઉન્ટ !' યુવાને ગભીરતાથી કહ્યું 'એક લાખ તો શું પણ એક કરોડ રૂપિયા
મને તે આપે તો પણ માગે પ્રાણ હું ન વેચું

ગર્જાય મોટેથી હચ્ચા પડી શાત થઈને યુવાનને કહેવા લાગ્યા 'એ માણસ
એક કરોડ રૂપિયાના મદવામા પણ પોતાનું શરીર વેચવાની ના પાડે છે તે એમ કહે
દે હું માવ નિર્ધન છું, મારી પાને એક પાઈની રે પૂછ નથી એ કેવી હમવા જેવી વાત છે

'યુવાન ! તારી આ બે આખ, બે પગ, આ પ્રાણવાન શરીર—ધનનો અક્ષય ભંડાર
છે એને તું આગળ અને પરિશ્રમ કરે ! આવી અને નોનું જ નથી આદ અને મૂગ
પણ તારા બની જશે'

ગંગામાંએ જ્યારે સાંભળ્યું કે ગોરધન શેઠની નાંવેવાની નીચે એક સંઘ કાશીની યાત્રાએ લય છે ત્યારે એમને પણ તેમાં જોડાવાની નીત્ર ઇચ્છા થઈ.

ગંગામાં ગંગાત્રય્ય હતો. કાળી કચ્છદાર જમીનનું નદીકાંઠે આવેલું મોટું ઉપજાઉં ખેતર એમને જીવાઈ પુરુ પાડતું તે સાથે એમનાં દોરને ધાનચાણે પણ પુરુ પાડતું. એ બે એક દોર એમને દૂધ, દહી છાસ, માખણ ને ઘીની જરૂરિયાત પૂરી પાડતા પછી ગંગામાંને બીજું જોઈએ શું? એમનું મોટું નિર્ભયને ગળડયે જતું.

આં આરોગ્ય એ એકલા હતો. પ્રાણચંકર ગોરધન મર્યે ય કષ્ટો સમય થઈ ગયો હતો, વળી એમને કંઈ સતાન પણ ન હતું. વળી પ્રાણ ચકર ગાળને યજમાનો પણ કીક હતાં તે પણ વાર-તકેવારે ગંગામાંને ચીપું સામાન આપતા

ગંગામાંએ ખેતર તો બીજાને ખેડવા આપી દીધેલું. તે ખેડૂત ગંગામાંને વરે અમુક દાણો ને થોડા પૈસા આપતો. ગંગામાંને આમ રોકક ખર્ચ તો ખાસ થતો નહીં એટલે એમની પાને બે એક હલ-નો જીવ જોગ થયો હતો. યાત્રાએ લય તો દોર તો પાડોશીઓને સોંપી જવાય. પાળે ને તેવું દૂધ ખાય. ઘરની પણ તે સભાળ રાખે. પણ રોષક રકમનું શું? દાંટેલું ધન તો કોઈ પણ ખોદી લય. કેમ કે, ગામમાં સૌને ખબર હતી કે ગંગામાં પાને બે પૈસાનો જીવ છે. એ વક્રમ કયાંક સંધર ઠેકાણે મૂકી ગકાય તો જ કાશીની યાત્રાએ જવાય.

ગંગામાંની નજર કેવળચંદ શેઠ પર ગઈ. ગામના મોટા શત્રુ. દર દેશાવર એમની હુંડીઓનાં નાણા મળે. બાજે ધીરધાર પણ કરે ને નાણાં પણ રાખે. છતાં એમના વિશે ઘસાતું પણ ખોદાઈ હતું કે, આપેલા પૈસા પાછા આપવામાં એ ખુલું વિચારે છે. છતાં એના ચિવાય કોઈ બીજે સંધર આસારી ગામમાં

દેખાતો ન હતો. એટલે ગંગામાં દાંટેલું ધન કાઢી કેવળચંદ શેઠને ત્યાં ગયાં. વાણિયાએ જોયું કે દોશીમાં કેંક પૈસા મૂકવા આવ્યાં છે એટલે એણે તો મીઠી લાપામાં થઈ ચકે એટલો વિવેક કર્યો. ગંગામાંએ મંઘની ને યાત્રાએ જવાની વાત કરી. ‘અરે ગંગામાં! એથી તે વળી બીજું રૂડું શું? હવે કયાં તમારે જાગા દિ’ કાઢવા છે? હાથે તે સાથે. ધર્મ કર્મ જ સાથે આવશે, બાકી બધું અગ્રી રહી જવાનું છે. તમે તમારે સુખે યાત્રાએ લવ.’

‘જા’ તો ખરી ને, પણ થોડો જીવ છે, તે થયું કે કયાંક મારે ઠેકાણે મૂકની જાઉં, મારી તો રાહીતંડની જે કહે તો એ જ, મૂકી છે. એને આશરે મારે રંડાપો જાળવાનો છે.’

‘હા, ભૈ. ભૈરા માણસને તો કયા તો હાથ પગનો આમરો, કયાં તો પામે કંઈ હોય તે પર દા’ડ કાઢવાના.’

‘તે મને થયું કે લાવ કેવળચંદ શેઠને ત્યાં પૈસા મૂકીને જાઉં. મારે ક.લી ચિંતા નહીં.’

‘હા, તમારો વિચાર તો મારો છે પણ હવે દેહનો થોડો ભરેલો છે? ને ધન પણ કંઈ, માચવણ સહેતું છે? તમે બીજે કયાંક મૂકી તો તે મને ગમે. મારે ય, માથે ઓછી ઉપાધિ છે? કે’ કેટલાના પૈસા સાચવવાના, રાતે સુખે નિંદ પણ નથી આવતી-વળી તમારા પૈસા રાખી કયા ચિંતામાવધારો કરું?’ વાણિયો મોઢો થયો.

‘અરે ભૈ, એવું શું જોડતા હશે? તમે નંઈ રાખો તો તો મારે કાશીની યાત્રા પકની જ મૂકવી પડે—મારો શુકન રાખો ને પૈસા લઈ લો. યાત્રામાં દેહ પડે તો મારી પાઠા ધરમ કરજો ને માણ મમી આવું તો પાછા આપજો.’

‘ગંગામાં, બધાં જ એમ કહીને પૈસા મૂકી લય છે ને મારાથી ના નથી પડાવી, ને મારી ચિંતા વધતી લય છે. મારે ય કંઈ ધરમ ધ્યાનમાં ચિત્ત પરાંવું જોઈએ. હવે હું જે

કટવા વરસ ઝાડવાનો? મન થાય છે કે હવે
તો જિન પ્રભુદ તામ લડે ને જન્માગે માઠું
રુ, પણ આ માવાનો જોજ વધતો જ લય છે.

‘તે ભે, અમારુ પુત્ર તમને નઈ પોએ?’
માટે માનુ પેલ ગળે ને પેસા લઈ લે.

ગને વાલિયાએ પેસા ગળી વીધા ગગામા
તો સાથે વાટ ગર્વી ને દાન માટે જોઈતા પેસા
વર્ધ, ઢોળ, ઘડ, પડોશીને લગાડીને મધ
માથે ભારે ઉમગથી યાત્રાએ ઊપડયા.

દિવના પડી કાગી અને જ્ઞતામા અવવા
ગનેક તીર્થોની યાત્રા કરતો જતો નવ પાછો
કૃષો મધ માથે ગગામા પલ્લ પાઠા કૃષો
પડોશી પાનેથી એમણે પોતાના ઢોર મભાગી
વીધા, ઢોળ પલ્લ ગગામાને નેઈને રાજ વયા
પડોશીએ મભાગ મારી ગળેવી, દુધાગા ઢોરની
ઢોલ મારી મભાગ ન રાખે?

વ પલ્લ વાગી જડીને આફ ઢગી નાખ્યુ ગને
કૃષી રોજનો કમ આવવા માલ્યો પાનેન નાણુ
તો વગલગ બધુ યાત્રામા વપરાઈ ચૂકેનું એટલે
એમને ટેવગચદને ત્યા મૂકના નાપા ઉપાડવાની
જગ ઊભી થઈ, વગી ઢોલવત કે ને કે ‘ગચ
પાટે ને વિદ્યા માથે ગગામા તો ગયા કેવગ
ચદશૈની પેડીએ ગગામાને આવતા નેઈશૈને
તો એવ મોગે ચાપડો ઉપાડી તેમા માથુ ધાચુ

ગગામા આવીને બેસ પલ્લ ભાપે
કોઈ આવ્યુ જ નથી એમ એણે ડીની નજર
કરી જ નડી આખરે મકાઈને ગગામાએ જ
જોખારો ખાઈને ‘ભે, મજામા ને?’ કહ્યુ

ન છૂટકે શેઠે ચાપડામાથી મોઢુ ઊચુ કહ્યું
‘એહો! ગગામા કે? ચાપડાએ વર્ધ આવ્યા?
ચાલ્યાં મારુ થયુ તબિયત તો સારી છે ને?’

‘હા, ભે તમારી સૌની દુઆથી પાડી
યાત્રા ઢગીને માઠું નવવી ગાવી ગે મને થયુ,
વાપ શેને મરી નાણુ.’

‘હા, હા, કેમ નહીં? તમારુ જ ઘર છે
ગા તો ઘરમા ચે તમને યાદ કરતાં જાઓ
તેમને ચે મળે.’

‘હા, ભે, તે મળ્યા વિના કઈ થોડી જવાની?
પતુ તમે ભાપે ડો ને? બાનામા ખરવ આજો
વાય જ એટલે મને એમ કે શેરને તાથી પેમા
વઈ આવુ.’

કેવા પેસા? હમણા તો મારો જ હાથ
લીડમા કે એટલે ધી-ધાન બધ કરી છે’ શેઠે
સવગર્ધથી કહ્યુ.

‘ભે, મારે તો માન પેમા નેઈએ છે ઉધાન
નવી નેઈતા

‘તે વગી તમે ક્યારે મૂકી ગયેલા? તમે
યાત્રા ઢગી આવ્યા તે આમ ખીનને’

ગગામા તો શે નુ ઠહેલુ મામગી કબાઈ
ગયા બહુ બહુ કહ્યુ પણ વાલિયો પીગળ્યા
નગી, ઊનટ, ‘મારે જામ છે, મને હેનન નહરો’
કરીને શેઠે કૃષી ચાપડામા ધ્યાન પડા ચુ

ગગામા હાથપીટ કરતા ઘડે પાછા કૃષા
નેછેનેછે એ ભણ્યુ તેને કશી જ નવાઈ ન થઈ
કેમ કે, ટેવગચદ આ પહેલાં પલ્લ કેટલીય
વિધવાઓના પેસા ખાઈ ગયો હતો.

ગગામાને તો ઊંઘ વેરણ થઈ ગઈ

જેતર ને ઢોર છે, થોડા ભાવિદ યજમાનો ય
છે એટલે ટવસ-ચી નથી તો જનુ પલ્લ આવડી
માટી રકમ આખી ને આખી ખવાઈભય તે કેમ
મહન થાય? એવામા તો આ ધામની યાત્રા
હરતા ચે ઢીન બચત રહે

એ ગામમા કાશીળા નામના એમના જેવા જ
એક વિધવા દોશીમા ગહેતા હતા ગગામાએ
જ્યારે તેમને શેઠને આપેલા નાણા વિશે વાત
કરી ત્યારે કાગીમાએ કહ્યુ, ‘બે, ગભરાતી નઈ
એ વાલિયા પાનેથી ચે તારા પેસા રૂપે શેઈને
લેવા છે ને, વગી પાંચે એકાદ મધ યાત્રાએ
જવાની તૈયારી ચાલે છે મારી પાને તો ગાઝી
નૂડી નથી પલ્લ આપણા પગ ગામમા વિશ્વામ
આરો છે, એટલે ઢોળની પાનેથી મેનડા ઉપિયા
વઈ દુ વાલિયાને ત્યા મૂકવા જઈશ વાત બાત
માડું ને મધુ પતવા તાયે ત્યારે તારે તારા
લેણા રૂપિયા લેવા આવવુ વાલિયો લોભિયો

છે એ દોષાભા એના લખખણ જવાના જ તને તારા પૈના કે દેમે ?

‘પણ તમારા કપિયા બધ ને ?’

‘તે ઠા, તું એટલુ ય નો’ મમલુ ? નાણા માટે ઈ બીજા, આ તો નાણા દલાવવાની આવ છે તને એ નાણા કે એટલે તારે એની નમા થણ મહત્તરી કે આ તો આવે હજ કે એટલે હું જે નાણા હાંને પાધરી તારી નામે પાછી’

અને નાણાનો ભેગ હતી કાશીના નમ્મી રેલા સમયે કેવળચ દેઠને તના ગયા વાણિયો તો નાણાની કાથળી એઈ અધોઅધો અઈ ગયો ને દાગીબાના મધમીય વગાણુ કરી ખજગ બનન પૂઠયા

હા, મા, ઈ આવણુ થયુ ?

હૈ આ મધ યારાએ બિપડે છે ને ?

હા, મા મારી વાત છે આપણુ ગામ ધર્મિ ક સારુ ને ભગવાન પણ આન કાથે રાપે છે પછી ચિતા રોની ?

હા હૈ તે મને એમ કે હવે હું ઠટના િ જીવવાની ? ગામની ગામ કોશી જઈ આવી ને હું ન જાઉં ? તે થયુ લાવ હું જે કાનીમા ખોળિયુ બોલી આવુ રણ—

પણ શુ મા ?

હૈ પાસે થોડો છવ છે—એની ચિતા છે રસ્તે મળેચે તો તો ગામ નાહ્યા પણ છવતા ધરે ગાવીએ તો તો ખચ એણુ તો એઈએ ને ? પણ તારે કોને તના મૂકવા ? તના તમારુ નામ યાદ આવ્યુ અને અહી આવી આવી’

‘ભવે, ભવે, તમારુ જ ધર છે પણ હવે મને ય માયા સધરવી ગમતી નથી’

તે તો ન જ મને પણ બાઈ, તમે તો શીજના બનામા પોતાનુ લણુ ભેનાસ એટલે ના નહી જ પાડો આ છે પાચવ હજાર ગામ નથી રાખજો’

કેવળચ દે તો પાચ હજારનો આવડો સાબળી

અતરમા રાજીરાજી ઈઈ ગયો તો જે મોટે કાદી નાગણુ જતાવી અતે નાણા નાખવા રાજી થયો તના જ ગામા આવી વઢયા ‘હા બા ?’ અહી બેઠા છે ? મારુ, મારુ મારે ય મગણુ’ત ઠીક અહી મગી ગયા’

હૈ કે કેવળચ દેને ગામામાનુ આગનન અમુ નગી

પછી કીરિથી ગામામાએ લે િ મકમની માગણી હતી કેવળચ દે વિચારુ આને અર્થાને નાણા નહી આપુ તો એ બુમરાણુ ઠંગે ને આ કાશીબાની પાચ કનરની નકમ જગે ભજ ગામામાના નાણા જતા દાગીબાના નાણા તો રેશે અને ‘હા, બા હા વઈ જવ તમાના નાણા કથે થોડને મારે ચિતા એહી હું તો નહ જ નેતો હતો કે ગામામા ચાનાએથી આવી ગયા હતા હજુ પૈસા લેવા ઠેમ આવ્યા નહી ?’ અને કેવળચ દે તરત ગામામાના નાણા તિમેરીમાથી કાશીબાની મામે જ ગઈ ગામા—જેથી એમને વિશ્વાસ થેને

નાણા હાથમા આવના ક ગામામાએ મોટા નાદે કેવળચ દેના શુભ (1) ગાવા માકયા કેવળ ચ દે તો કથાઈ જ ગયો !

ગામીમા તો નાણાની કાથળી નઈને બીડયા ને કહે, ‘અરે ગામામા, તમે ઠીક ટાણુ ગાવ્યા’ ભગવાન તમને નો વરસના કરે’ હું જે રૂપિયા મૂકવા જ આવી’તી પણ ભગવાને તમને માકવી આખ્યા’ અને પછી કેવળચ દે તરફ ફરીન ઢહેવા લા યા ‘સુઆ કગજુમ’ રાડીરાડતા પેમા ગમી જતા તારે કોઈ નથી ફાટી જતો ?’

અને કાશીમા ને ગામામા બને કેવળચ દેના શુભ (1) ગાતા બહાર નીકળ્યા

વોકો પર ઠીક લેગા થઈ ગયા

કેવળચ દે શેઠ તો પોતાના લેવા જમાના આમેને પણ અગૂંઠે જતાવનાર એ કાળેન કોશીએને ગાથવંચી એઈ જ રહ્યો

૭૨ લેનાનુ કામ મા ખમ ૧૪૮મે મેળો દેઁ જોન—ગાપીજી

અધ્યાપક કાર્વરને પોતાના માતાપિતા વિષે ઘણી જ ઓછી ખબર છે. યુદ્ધ દરમિયાન મિસૂરી નિશાનમાં કોર્ટ કાર્વર કરીને એક જમીનદારને ત્યાં તેઓ જમ્યા હતા.

એ સમયે મિસૂરીમાં શુવામો રાખવા એ બહુ અગવડભરેલું થતું હતું તેથી તેમને તથા તેમના માતૃશ્રીને બંનેને દક્ષિણમાં આર્કાન્સાસમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા. યુદ્ધ પૂરું થયા પછી કાર્વર શેઠ એમના પહેલાના શુવામોનું શુ થયું છે એની દક્ષિણમાં તમામ કરાવી એમને માવૂંમ પડ્યું કે, એક બાળક સિવાય બધા અદૃશ્ય થઈ ગયા છે. બાળકની ઉંમર બે કે ત્રણ વર્ષની હતી એનું નામ જ્યોર્જ હતું. ઉઠાટિયાથી એ પણ લગભગ મરણતોર થઈ ગયો હતો, અને એવો નકામો હતો કે આર્કાન્સાસના લોકો એનાથી છૂટે તો રાજ થાય એમ હતું.

જ્યોર્જને ઘેર આણવામાં આ પો પણ એ એટલો બધો માદલો અને નળો માફૂમ પડ્યો કે એને કામ ઉપર ચલાવવાના જગત પ્રવલ્ન કરવામાં આવ્યો નહીં. નોકરોની ઓરડીઓની મજુરાનું મરઘીના બંધા અને ખીત પ્રાણીઓ માથે એ ત્રણ ભીંગડોને મોઢો બધો પોતાના જીવન માટે ખોરાક પણ એ જેમ તેમ કરીને મેળવતો.

છતાં એ નાનો હજમી છાંદો જીવ્યો અને મળેની સ્વતંત્રતાનો એણે ઉપયોગ કર્યો જ નહોતો. આમતેમ એણે રખડવા માંડ્યું. ત્યાંના બધા પ્રાણીઓ અને જીવજંતુઓ માથે એજે મિરાંતારી બાધી બધી જાતના ફૂંડ અને ઊંડવાઓની સાથે તે ગાઢ અગત પરિવનમાં આવ્યો અને એમના વિષે એણે જ્ઞાન મેળવ્યું.

જેમ જેમ એ મોઢો થતો ગયો તેમ તેમ એણે બે દિશાઓમાં અસાધારણ વનજીવતાવવા માંડ્યું. પ્રથમ તો ઘન્ટા બધી જાતના મમ

કાજમાં ખાસ હથેલી અને કાર્યકુશળતા બતાવીને એણે ધ્યાન આકર્ષ્યું. તે રાધતા અને ગૂંથતા ભગ્તા શીખ્યા. રંગ પાગબવાની એની શક્તિ બહુ સમ્પન્ન હતી એ ચિત્રકળા પણ શીખ્યો. જુદી જુદી જાતના ફૂંડો અને ઊંડવાઓનો એને શોખ તો હતો જ નવરાશના મમનમાં જુદી જુદી જાતના ફૂંડોના એ સૌથી સરમ અને ચોકસાઈવાળા ચિત્રો કાઢતો અને વનસ્પતિની આકૃતિઓ પણ દોરતો.

ખીજી, વનસ્પતિશાસ્ત્રમાં એણે એવું બુદ્ધિ આતુર અને સ્વાભાવિક વનજીવતાવ્યું કે બધાનું ધ્યાન એના તન્દ્ર આશ્પાદિ દૃષ્ટાંત તરીકે, જવનને જ મગી આવે એવા વિનક્ષણ ફૂંડો એકઠા કરવા માટે કેટલાય કલાકો તે જ મેલો અને પેતરોમાં ગાળતો એક દિવસ એક જો શોખી કાઢ્યું કે, એક ઝાડીમાં એણે એક નાનકડી વનસ્પતિ સમઢવાટિકા બીધી હતી છે. સર્વ પ્રકારની વિનક્ષણ વનસ્પતિ એણે ત્યાં એકઠા કરી હતી બધી જાતની વનસ્પતિ ત્યાં ઉગાડવામાં એણે કુશળતા પ્રાપ્ત કરી હતી એ વનસ્પતિની કાગળ લેવામાં અને દરેક પ્રકારના જીવજંતુઓ તથા રોગોની સામે તેમનું વક્ષણ કરવામાં એણે અતુરાર્થ દાખવી હતી એ સર્વમાં તે એટલો બધો નિષ્ણાત બની ગયો હતો કે બધાએ એને 'વનસ્પતિ વૈદ'નું નામ આપ્યું હતું.

ખીજી એક દિશામાં એણે અસાધારણ નૈમર્ગિક શક્તિ બતાવી હતી એ મગીત ખાનગવનમાં જ 'એક ગાનાર' તરીકે હમમી ઓમાં એ જાણીતો થયો હતો. જાતે સભાળ લઈ શકે એવડો થયો એટલે એણે આમતેમ બટકવામાં કેટલાક વર્ષ ગાળ્યા તક મગતા એ રોપાડેડેડા કાચઘરોમાં (Green Houses) કામ કરતો એક વખત એ ધોમીની કુશળ (હોટ્ટી) ચવાવી હતી, ખીજે એક વખત એ હોટ્ટીમાં એણે બખરનીનું કામ કર્યું હતું સગીત

ચિત્રકળા, અને વસ્તુત લગભગ દરેક જાતની
ઢાંગામાં એના નેમર્ગિદ શોખ અને શક્તિને
ત્રીધે, ઇવરે એના મિત્રોનું ધ્યાન આકર્ષાયું
એમણે એને દેવગ્રામા વાનિ ન વગાડનારની
જગ્યા આપાવી

આ બધા પર્વો દરમિયાન યુવાન ડાર્વર
બને ત્યાથી જ્ઞાન સપાદન કરી લેતો હતો
પુનઃકો ની રાકતા ત્યારે એમણી જ્ઞાન મેગ
પતો બનુભવમાંથી તો હા મેચા જ જ્ઞાન મ પાદન
હતો જના જના જતો તના તના મિત્રો બનાવતો
કેવરે અગ્રીસમાં આવેલી આયોવા'ની
બેલીવાડી પ્રદેશના માગાતામાં રાપાના એક
કાલ્ચરની દેખરેખ રાખવાનું કામ કરવાની એને
તક મળી આતડ થયો ત્યાં સુધી તે ત્યાં જ
રહ્યા ત્યાર પડી અને ત્યાંના મદદનીશ
વનસ્પતિશાસ્ત્રીની જગ્યા આપવામાં આવી એને
ત્યાં ત મગી અને લાભ લઈ એણે એના
અજનાન ત્રાહુ રાખ્યો છેવટે એણે પોત
નજીવનકે પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું 'એમીસ મા એ
મકારની પત્ની મૌથી પ્રથમ એને જ મગી હતી

આયોવા' ની બેલીવાડી કોલેજમાં એ હતો
ત્યારે કોલેજ જીવનની મર્વ પ્રગતિઓમાં બીજા
વિદ્યાર્થીઓ સાથે એ ભાગ લેતો જેમ કે
કોલેજની એક ટુકડીનો એ લેકેટન્ટ થયો
હતો શિક્ષણોમાં ભરાયેના નિનાના મેળા'માં
ગવર્નર બ્રાઉસની આગળ એ ટુકડી આવતી
હતી ન સ્થાનના બધા ભાગોમાં ફગાવે
વિશેની સલાઓમાં, એણે લેખો વાચવાનું તથા
ધાખ્યાનો આપવાનું શકે કહ્યું ઉત્તરમાં બીજી
ભતિના લોકોમાં એને યશ મળ્યો હતો, છતાં
શિષ્યમાં પોતાની ભતિના લોકોમાં આવી
એમને માટે કઈક કરવાની મિ ડાર્વરને ઇતિ
ભરી હતી તેથી ટકરજીમાં આવવાનું જના
એમને નિમનજી મળ્યું ત્યારે એમણે એ ખુશીથી
સ્વિકાર્યું સસ્થાના બેલીવાડી ખાતાના શાસ્ત્રીય
અને પ્રાયોગિક કામની દેખરેખ રાખવાનું કામ
એમણે સલાળી લીધું

એમને જે કોઈ મળે છે એના ઉપર વનસ્પતિ

વિદ્યાના એમના વિશાળ જ્ઞાનની ડાપ પડે છે
છતાં એમના જેવો વિનયો માણુન મને કદી
મળ્યો નથી વસ્તુત તેઓ જીમ શરમાળ છે
બની શકે એટલે માદામાં સાદો પોચાક તેઓ
પહેરે છે એક જ આભૂષણ તેઓ ધારણ કરે
ઠે અને તે બાંનના કાવચમાં એક ફુલ વર્ષના
કોઈ પણ મમય દરમિયાન અઢનાપડ ડાર્વર
પાતે ફુલ ન બેવામાં આવે એવું જવલે જ
બને છે એમના ડોટની પડી ઉપર કોઈને
કોઈ પ્રકારનું ફુલ હોય ઠે જ જ ગવમાંથી
કોઈ વિનશળ પ્રકારના ફુલો નમૂનો એમને
મગી આવે છે, ત્યારે પોતાના મિત્રોને એ ખાન
દગીને બતાવે છે અને એમાં ગૌરવ માને છે

મે એક વખત અધ્યાપક ડાર્વરને પૂછ્યું,
તમે આટલા બધા ગરમાગ છો, છતાં આપણા
વિભાગના અનેક ઉત્તમ ગોરા અને ઢાંગા
લોકોનું યોગબાહુ કરવાની વેતરણ ની રીતે
કરી શકો છો? તેમણે જવાબ આપ્યો, 'વનસ્પતિ
વિષે હું કઈક માહિતી ધરાવું છું એવું લોકોને
માલૂમ પડી લાય છે કે તમને જ તેઓ મારી
સાથે ઘણી નજીબુદીથી અને ઇતિબતીથી વાતો
કરવા મગી પડે છે'

મે મશ્કરીમાં હલું 'પણ તમે લાહેગતની
કઈક ગીત રાખી હોવી ભેઈએ તમે વનસ્પતિ
વિષે માહિતી ધતવો છો એની આટલા બધા
વોડોને ની ગીતે ખળગ પડે છે?'

એમણે કહ્યું, 'વાહ! એ તો આમ છે હું
બડી આપ્યો ત્યાર પડી થોડા વખતમાં જ
એક દિવસ હું જ ગરને રસને જતો હતો મારી
બગમાં વનસ્પતિ મારેનો મારો કબજો હતો
વનસ્પતિના રોગ અને ફૂમન જીવાતોને હું
શોધતો હતો એક બાઈએ મને જોયો એને
લાગ્યું કે, આ તો હાથમાં વિવિધ કર્શીક પેટી
વાળો કોઈ બિચારો હવની ડાસો કે એટલે
મને ઊભો રાખીને પૂછ્યું, 'તમે ફિરિયા છો?
હું જે કરતો હતો એના વિષે મે એને કહ્યું
એને ખૂબ આનંદ થયો, એના રોગ લાગેવા
નુવાબને જોવા એણે મને વિનતી કરી એ

મળધી શુ ડરવું, એ મે એને બતાવ્યું — ખરું પૂછો તો, નીચે બેઠાને એને બધું લખી આપ્યું,

એમણે પોતાનું કહેલું આગળ ચલાવ્યું, 'આ રીતે, અને બીજી અનેક રીતે, બધે ઢઢેરા પિટાર્ધગથો કે આ શાળામાં એક એવા માણસ છે કે જે વનસ્પતિ મળધી જાણે છે માહિતી મેળવવા અને મનાહ લેવા થોડાંએ મને બોનાવવાનું શરૂ કરી દીધું.'

એક વાત મને યાદ આવે છે કેટલાક વર્ષ પહેલાં એક છોડતા નામ મળધી તરફ ઉપગ્રિહિત થઈ હતી એનું નામ શુ એ કોઈ જાણતું નહોતું છેવટે એક સફળદસ્થ બોલી જોડ્યા, 'નોર્મન સ્ક્રીમ્સ કાર્વર ડીને એક માપસ છે દુનિયાના ગમે તે છોડ, જાડ, પક્ષી, પથ્થર વગેરેનું નામ તેઓ કહી શકે છે તેઓ બે આનું નામ ની કહી શકે તો પરી બીજે તપાસ કરવી નિર્ધાર છે' એક માણસને છોડ લઈને થોડાં ઉપગ્રસ્વાના કરવામાં આવ્યો, અને તે મસ્થામાં અધ્યાપક કાર્વર પાસે આની પહોંચે તોમણે એનું નામ કહી આપ્યું અને થોડેનવાળાં પાછો ગયો એ સમય પરી, અધ્યાપક કાર્વરની પ્રયોગશાળામાં કોઈ ને કોઈ

પ્રકારના નમૂના ન હોય એવું કહી બન્યું નથી મે હમેશા એવો મત બાહર કયો છે, જે સમાજમાં હમગી રહેતો હોય છે એ મમાં જને તે ઉપયોગી થઈ પડવાથી અને બની શકે તો પોતાની જાતને સમાજ તરફ એક અનિવાર્ય અગ બનાવવાથી, વર્ણલેહના પૂર્વગાનો સૌથી સરસ રીતે નાગ પરી રાજા છે ગમે તે વિષયમાં કોઈ પણ ઉચ્ચ પ્રકારનું જાને વા શક્તિ ધનવ નાગ સી કે પુરુષને દરેક મનુષ્ય કે મમાજ જરૂર માનવાળે છે એના સમર્થનમાં અધ્યાપક કાર્વરના કંઈ બીજું વધારે નાહુ દ્વાર હું જાણતો નથી જે સ્થાને એમની જરૂર ન હોય એ સ્થાને ધૂમી જવાની એમનામાં જન્ય વૃત્તિ નથી પરંતુ એમના વિશિષ્ટ જ્ઞાન અને શક્તિને લીધે દક્ષિણમાં બધે, બધા વર્ગના કાળા તથા ગોરા લોકો સાથે તેઓ મિનાચાની બાધી શક્યા છે દુનિયાના બધા ભાગોમાંથી એમના ઠામ મળધી મતત પૂછપૂછ થયા હરે છે કપામની જુદી જુદી બતો ઉઠેરવાના તેમના ગ્રામતરો એઓ કપામઉઠેરની શાસ્ત્રીય શોધખોળોમાં અલેના જમીનદારોમાં સૌથી ભારે સ્થાન મળ્યું કયો છે (માગી આપક કેમગી માધી)

૪૫

એક વા નારદજી ભગવાને મળવા ગયા ત્યારે હવાને એમણે બારણે ઘોડ્યા 'ભગવાન હમણા પૂજા કે છે, જન વા ઘોડો'

પ્રથમ તો નારદજીને જોડ વાગ્યું, પણ પરી કુલકેવ થયું કે, જે ભગવાન નયુ લોડના નવામી છે—ગ્રહા ચાર વેદ ગાઈને શાક્યા તોય જેમનું પૂરું ગ્રહસ્થ ન જાતી ગ્રહા તે ભગવાનને વળી કોની પૂજા કરવાની હોય ?

થોડી નાં પરી નારદજીને અદર જવાની અજ્ઞા મળી ચાહર બઈને નારદજી ગુએ છે તો ભગવાન કેટલીક સુવર્ણ મૂર્તિઓની ચારવી ઉભાગતા હતા.

ભગવાન, તમારે પવ જેની નાગની ઉભાગવી પડે એવા ભાગચાગી મેવા ગણ છે ?' નારદજીએ પૂછ્યું

નારદ ! આ બધા ભાગ ભખો છે એ માની ની પવુ દગ્ગિનારાયણની પૂજા કરે છે સમાજના દીન, દુગીઓની નાત જાતના લેદ વિના મેવા કહે છે અને જીવમાને એ ગામે છે સૌને ગમાન ગમે છે ' ભગવાને જહુ

નારદજીએ ધ્યાનથી જોયું તો પેરી નૂવર્ણમૂર્તિઓમાં એક મૂર્તિ એમની પોતાની પલ હતી ! નાર જી તો શરમના માર્યા પાળીપાળી થઈ ગયા